

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

BÁLINT SÁNDOR

A SZÖGEDI NEMZET

A SZEGEDI NAGYTÁJ
NÉPÉLETE

ELSŐ RÉSZ

1974/75-2

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

1974/75

2

SZEGED, 1976

JAHRBUCH DES MÓRA-FERENC-MUSEUMS, SZEGED (UNGARN)
ANNALES DU MUSÉE FERENC MÓRA, SZEGED (HONGRIE)
ЕЖЕГОДНИК МУЗЕЯ ИМ. ФЕРЕНЦ МОРА, СЕГЕД (ВЕНГРИЯ)

*Barna László, Dömötör János, Gallé László,
Juhász Antal és Szelesi Zoltán*
közreműködésével

szerkeszti
TROGMAYER OTTÓ

Technikai szerkesztő:
H. KISS JUDIT

A borítólappal *Mayer Gyula* terve alapján készült

HU ISSN 0563 — 0525

BÁLINT SÁNDOR

A SZÖGEDI NEMZET

A SZEGEDI NAGYTÁJ
NÉPÉLETE

ELSŐ RÉSZ

Lektorálta
ORTUTAY GYULA

ELŐSZÓ

Jelen mű: szülővárosom népi hagyományvilágának megörökítése sok évtizedes kutatásnak, szemlélődésnek, egy emberélet örömmel vállalt iparkodásának gyümölcse.

Első kötete foglalkozik a szegedi néprajzi érdeklődés és kutatás színes, tanulságos történetével. Majd Szeged nevével, a kitűzött feladat rövid jellemzésével, a település és társadalom, ház és otthon jellegzetességeivel, utána az emberi megélhetés három archaikus ágával: a víziélet és gyűjtögetés, pásztorkodás és jószágtartás, továbbá a mezőgazdaság helyi sajátosságaival.

A hátralevő kötetek a következő fejezetekre tagolódnak: népi iparágak, közlekedés és adás-vevés, táplálkozás, viselet, majd egészség és betegség, népryelv és népköltészet, hagyomány és szokásrend.

Az irodalom, forrásjegyzék, szómutató, segítőtársak: gyűjtők és adatközlők felsorolására e munka utolsó kötetének végén kerül sor.

Az olvasó hiába keresi a népművészet, hiedelem- és babonavilág hagyományos fejezeteit. Nem szólunk önállóan a természeti és hiedelemmondákról sem, miután mindezek mindig valami jelenséghez, tárgyhoz tapadnak, mindenütt a velük való együttélésben, összeforrottságban kerülnek bemutatásra.

A könyv teljes dokumentációja, benne a forrásidézet nélkül feldolgozott anyag szakadatlan személyes gyűjtés, vizsgálódás és ellenőrzés eredménye. Másokra akkor is hivatkozás történik, ha nem mondanak számomra újat vagy eleget. Kétségtelen, hogy különösen még Kálmány Lajos temesközi világában bőségesen akadt volna tennivalóm. Itt azonban kutatópályám minden igyekeve ellenére sem nézhettem szét. Bizonyára lett volna még munka a népek dolgozó, egyébként kihalt vagy haldokló iparágak körében is. Itt-ott más jelenségek is elbirták volna a részletesebb levéltári, illetőleg helyszíni vizsgálatot. Most életem őszén mégis a summázásra kellett rászánnom magamat és a további feladatok elvégzését a jövő nemzedékektől kérnem.

A cím: A szögedi nemzet, szokatlanul hangzik, de — a mondanivaló leglelkére gondolva — nyilván kifejező. Sajátos helyi szóhasználatban a szögedi nemzet jelenti egyfelől a törzsökös szegedi népet (a szögedi nemzet szeret dógozni), másrészt pedig a hozzá való tartozást (én szögedi nemzet vagyok). Ez utóbbi némi önérzettel mondódik.

Módszertani, elvi kérdéseket szándékosan nem feszegettem, szemléletmódomnak munkámból kell kitűnnie. Más magyar tájakkal, vagy akár szomszédos nem magyar kultúrákkal való összehasonlításokat sem akartam végezni, mert amúgy is terjedelmes előadásomat csak tovább növelte, lezárását késleltette volna. Egyszerűen ábrázolni akartam, a maga lehetséges fenomenológiái teljességében megörökíteni a szegedi nép világát: munkát és ünnepet, bölcsességet és magatartást egyaránt.

Mondanom sem kell, hogy bemutatásom távolról sem egyenletes. Ezt mindig hangsúlyoznom kell. Számos olyan jelenségről szólok, amelyről a magam személyében már nem tehetek bizonyosságot. Így azután a forrásoktól, az előző érdemes kutató nem-

zedékek szemléletétől függ akár a részletezésnek mértéke, akár a mondottaknak föltétlen hitelessége. Mindenesetre az áthagyományozódott anyagot megrostáltam, egyben meg is említem, ha már nem lehetett módomban ellenőrizni. Őregek között nevelkedvén, számos olyan jelenségnek lehettem tanúja, amelyek már századunk elején is múltónak tetszettek és az akkori fiatalabb nemzedékek csakugyan már elpártolóban voltak tőlük.

Maguk a vizsgált, szintézisbe foglalt népeleti jelenségek különböző történelmi rétegekbe tartoznak. Vannak olyanok, amelyek fölött már régebben eljárt az idő. Ezeket már csak írott forrásokból tudtam megeleveníteni, mert a megvallott legöregebb emberek sem emlékeznek rájuk. Ilyen a pákászat, sóhajózás, szűrszabó mesteresség és több más. Vannak olyanok is, amelyekre már az én időmben elhalt öregek — részben még az előttük járó nemzedékek szava nyomán — még emlékeztek. Ilyenek többek között a bögőshajók, a szárazmalom, pásztorélet, vízelőtti városkép, az archaikus szokásvilág. Ismét vannak olyan sajátosságok és folyamatok, amelyek a szemem látára már századunk folyamán tűntek el mint a vízi- és szélmalom, zindelyvágás, endogámia, halotti tor. Természetesen e néprajzi értesülések mindig gazdagabbá, szervezettebbé válnak, amint napjainkhoz közeledünk.

Ha szemtanúként már nem foghattam át Szeged népi világának egészét, úgy érzem, hogy lényeges vonásaiban mégis megismerhettem az 1848—1914, vagyis a szabadságharc és első világháború nagy történelmi határkövei közé eső népeletet, szellemi és tárgyi világot. A két világháború közötti korszak, illetőleg azóta eltelt idő néprajzi feltárásáért, áttekintéséért és elérhető hitelességéért magammal kezessekdem.

Munkám természetéből következik, hogy a diakronikus és szinkronikus tárgyalás során áthangzások, ohatatlan ismétlések fordulnak elő. Ezeket nem is akartam elkerülni, mert tudatosabbá teszik az olvasóban a súlyponti kérdéseket, de el is mélyíthetik a több oldalról megközelített jelenségek szemléletét, megértését. Mindenképpen törekedtem azonban, hogy ismétlődések esetén az egyes jelenségek csak a legalkalmasabbnak érzett helyen jussanak részletező kifejtésre, másból pedig egy-egy kiemelt mozzanatot segítségével, lehetőleg újszerű megvilágításba kerüljenek.

Számon lehetne tőlem kérni, hogy a szegedi népelet feudális, kapitalista és szocialista szakaszait, továbbá a paraszti önellátásból az árucserébe növekvés emberi és gazdasági folyamatát, népeleti következményeit nem dolgoztam ki eléggé. Nem társadalom-, illetőleg gazdaságtörténetet, hanem néprajzi munkát akartam írni. Egyébként a kutatás jelenlegi eredményei és módszerei sem tennék egyelőre lehetővé a megbízható kategórizálást.

Szeretném hinni, hogy művem — olykor talán ki sem mondván — képet nyújt a szegedi táj paraszti humanizmusáról, öneszméletéről, szellemi és gazdasági önkifejtésének szinte személyes sajátosságairól is. Erről nyilván nemcsak az egyénekhez már alig köthető, azaz egyetemesnek, tipikusnak minősülő forma- és konvenciórendszerek, kiskultúrák, munkateljesítmények, hanem egyes, alkalom adtán meg is idézett alkotó egyéniségek: mesemondók, javasok, parasztszemélyiségek, mesteremberek mellett írófiaink, tudósaink, olykor festőink is hírt adnak, bizonyosságot tesznek.

Úgy vélem, kevés olyan magyar város, illetőleg táj akad, amelynek közösségi szelleme — az osztálykülönbségek, társadalmi feszültségek mellett is — annyira jellegzetesnek tetszenék, mint éppen Szeged városáé és a szegedi nagytáj népéé. Megfogalmazásából, kifejezéséből nemcsak Szeged névtelen álmodó és alkotó népe, de kifejező fiai is természetes részt kértek mindenkor.

Alsóváros-Palánk 1974 őszén

BÁLINT SÁNDOR

A SZEGEDI NÉPRAJZI ÉRDEKLŐDÉS ÉS KUTATÁS MÚLTJA

A néphagyomány iránt érzett érdeklődés, a népi örökség szellemi javainak és tanításának ösztönös számbavétele, majdpedig társadalmi, sőt politikai programként, emberi magatartás mértékeként való szemlélete, irodalmi kifejezése hazánkban szinte összeforrott Szeged városával, a *szegedi nemzet* sorsával.¹

Még nem ismerjük annak a gazdasági, társadalmi és szellemi honfoglalásnak, emberi integrációnak minden összetevőjét, amely Szegedet a hódoltság után a hatalmas idegen bevándorlás ellenére is tüneményesen rövid idő alatt hazánkban egyik legmagyarabb, népi tudatosságában annyira eleven városává tette.²

Ismeretes, hogy a század nagy hazai népvándorlásában, az Alföld újjátelepítésében a magyarságnak új képzete kezd kibontakozni, amelynek barokk-nemzeti jegyeit a történeti, főleg irodalomtörténeti kutatás lényegében már tisztázta.³ Ez a magyarságtudat erősen konzervatív, sokszor reakciós jellegű, és védekezésül szolgál egyfelől a bevándorolt idegenek, másrészt a nyugati kozmopolita művelődési áramlatok ellen. Hovatovább olyan szemlélet kezd kibontakozni, hogy a törzsökös magyar jelleget a parasztság őrzi, és ennek sajátosságait kell irodalmi közkinccsé, a nemzeti köztudat alapelvévé tenni. Ennek a felfogásnak, a *magyaros iskola* programjának kiemelkedő hatású képviselője Dugonics András, Szeged fia. Az ő útját azonban nemcsak a szegedi környezet, hanem a piarista művelődési eszmény is előkészíti. Őbenne a szegedi hagyomány egyszerre válik forrássá és programmá.

Csak emlékeztetünk Révai Miklós alakjára: a magyar nyelvtudomány egyik legnagyobb mesterének, a nyelvtörténeti szemlélet megalapítójának szegedi diákságára, a szegedi környezet eszméltető élményére.⁴

Az iskola helyi úttörője alighanem Fiala Jakab (1697—1738), aki „Szegedis” c. latin eposzában⁵ Vergilius ihletében költi meg a Város keletkezésének történetét. Az

¹ Ez a kutatástörténeti áttekintés nem törekedik lexikális teljességre, a felsorolások hiánytalanságára. Csak azokat az egyéniségeket és alkotásokat, munkálatokat és feladatokat mutatjuk be, akik, illetőleg amelyek megítélésünk szerint elvi vagy dokumentatív szempontból jelentősebbek, s egyúttal alkalmasak Szeged néprajzi vizsgálatának, népéletének akár jellegzetes helyi vonásairól, akár országos összefüggéseiről, hatásairól, akár belső fejlődéséről és öneszméletéről tanúságot tenni. Részletes előadásunk során majd számos jeles szerzőre és jelentős műre hivatkozunk még, akikre, illetőleg amelyekre történeti áttekintésünkben nem kerülhetett sor.

² Ehhez a folyamathoz alapvető *Vedres I.*, Tanátsháza.; *Reizner J.*, Szeged története. I—IV; *Bálint S.*, Szeged városa. 44—83; *Vö. még Vincze S.*, Szeged város gazdaságpolitikája a XVIII. század első felében. Baja 1942; Anekdotikus adatok *Czimer K.*, A szegedi belvárosi Kaszinó százéves története. 1829—1929. Szeged 1929; *Tápay-Szabó G.*, Szeged erkölcei a XVIII. században. Gyoma 1933.

³ Még mindig a legjobb *Horváth J.*, A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőffig. Bp. 1927.

⁴ *Csaplár B.*, Révai Miklós és kora. I—IV. Bp. 1881—1889. A szegedi barokk művelődés történetére nézve is forrásértékű munka.

⁵ *Ars Orandi cum Szegedidos Libris Quatuor*. Budae 1735. A mű a legnagyobb könyvritkaságok közé tartozik. A Város önmagát, szellemi múltját tisztelné meg az új kiadásával. Máiig legjobb

Olympos istenei mellett megjelenik benne az ősmagyar csodaszarvas és Isten kardja is. Klasszikus hagyománynak és szittyamagyar érzésnek ez a naív szintézise új szellemi tartományokat nyit meg a szegedi öneszmélet előtt.

Hatása visszatükröződik a szegedi piarista theatrum tárgyválasztásaiban is. Deményi László buzgólkodására Szeged városa 1735-ben diákszínházat létesít, ahol az ifjúság latin és magyar szindarabokat ad elő.⁶ Ebből a talajból nő ki Dugonics András, Benyák Bernát, Katona József,⁷ Vedres István és mások drámaírói munkássága, illetőleg színházszeretete: a nemzeti nyelvnek és múltnak, szegedi hagyomány-nak kultusza. Jellemző, hogy Benyák Bernát egyik tragikus művében⁸ szegedi vonatkozású, népszínműszerű részlet, közjáték is van.

Ez az ébredező történeti tudat ihleti továbbá Dugonics András őstörténeti regényeit, majd a keleti magyarság fölkeresésére induló Maróthy István és Jerney János törekvéseit is. Csaplár Benedek bizonyos értelemben joggal beszél tehát a *szittyá magyarság* szegedi kultuszáról, amelynek túlzásain természetesen már régóta mosolygunk, esetleg el is ítéljük őket, népre mutató ösztönzéseit azonban tisztelettel hangoztatjuk.

Úgy gondoljuk, hogy az őstörténeti próbálkozásoknál általános magyar, de főleg népismereti szempontból is sokkal jelentősebb az, ami a Városban, a Város szellemi jövődjéje érdekében történik.

A *kegyes oskola*, amelynek Dugonics András és Révai Miklós is Szegedről tagja volt, a retorikus jellegű latin kultúrával szemben az anyanyelvnek, a haza földjének és múltjának ismeretét, a humanizmus akkori értelmezésével szemben a természet-tudományos műveltség jogait, sőt a maga világgépén belül a profán felvilágosodás szükségességét is hangoztatta. Ez az érdeklődés éppen Szegeden fordul már a XVIII. század derekán a nép felé.

Az iránynak egyik úttörő szegedi képviselője a jászberényi származású *Hajos István Gáspár* (1724—1785).⁹ A Városba kerülve (1758) azonnal bekapcsolódik a munkába. Szegedi mondákat, szólásokat, szokásokat kezd gyűjteni. Fő forrása és segítsége rendtársa, az egyébként sajnos teljesen ismeretlen Kocsis Frigyes, aki Szeged, és pedig Alsóváros szülőtte volt. Diákjaiból Hajos gyűjtőközösséget szervez. Ez a lelkes társaság alighanem a mai középiskolai táj- és népkutatás hazai kezdeményezője. Hajos szólásgyűjteménye és egyéb művei nyomtatásban nem jelentek ugyan meg, de Dugonics András föltétlenül ismerte őket.

A szegedi öneszmélet, népeleti orientáció úttörő érdeme mégis a felsővárosi *Dugonics Andrást* (1740—1818) illeti,¹⁰ aki egyrészt idehaza, a Városban összefoglalja,

méltatása: *Kelecsényi J.*, Adalékok a magyarországi latin költészet történetéhez. Egyetemes Philológiai Közlöny 1910, 680.

⁶ *Szmollényi N.*, A szegedi magyar nemzeti színészet százéves története. Bp. 1906, 18. Vö. még *Lugosi D.*, A piaristák szegedi drámajátéka. Irodalomtörténeti Közlemények 1929. Uő. A piaristák szegedi drámajátékának színlapjai. Szeged 1930. *Takáts S.*, Benyák Bernát és a magyar oktatásügy. Bp. 1891.

⁷ Katona József kétévig volt szegedi piarista diák.

⁸ *Benyák B.*, Joas. Piarista iskoladráma 1770-ből. Magyar Irodalmi Ritkaságok III. Bp. é. n.

⁹ Kéziratot életrajza és pályájának méltatása *Balanyi Gy.*, Hajos Gáspár. — Adatait felhasználtuk. A nagyérdemű szerző baráti szívességét már csak halóporában tudjuk megköszönni.

¹⁰ A gazdag irodalomból *Pap J.*, A piaristák Szegeden. 1720—1886. Szeged 1886; *Farkas A.* — *Nagy S.*, Dugonics-Album. Szeged 1876; *Prónai A.*, Dugonics András életrajza. Szeged 1903; *Bartha Gy.*, Szeged Dugonics munkáiban. Szeged 1905 (jelentéktelen); *Balanyi Gy.*, Dugonics emlékezete. Szeged 1918; *Baróti D.*, Dugonics András és a barokk regény. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Szeged 1934; *Kordé I.*, Dugonics András. Szeged 1960. [kéziratot doktori értekezés]; *Szaunder J.*, Dugonics András. Tiszatáj 1968, 626.

Valamennyi igen értékes feldolgozás, mégsem teszi fölöslegessé egy modern Dugonics-monográfia sürgős követelményét. Különösen a folklórvonatkozások szabatosabb elemzése volna kíván-

tudatosítja és kiszélesíti a kegyes iskola helyi hagyományait, Szeged-kultuszát. Másfelől országos és szinte közép-európai távlatokban is szellemi életünk egyik máig érvényesülő, szinte kötelező irányának, a nép világgával való alkotói azonosulásnak kezdeményezése elsősorban alighanem az ő nevéhez fűződik.

Fölsővároson, a középkori Szent György-templom tövében született bevándorolt, de korán elmagyarosodott bunyevác családból. Anyai ágon azonban törzsökös szegedi magyar sarjadék. Ismeretes az a tudálékoskodó hagyomány, amely Dugonics édesanyját boszorkányhírbe keverte, sőt máglyára juttatta.

Ott nevelkedik a Tisza partján, amelynek olyan szerető szavakat¹¹ szentel: „oh be áldott ennek a szőke folyónak nagyhatalmú vize. Most immár valóság, hogy magát igazi tiszta magyarnak senki sem mondhatná addig, míg a Tisza vizéből nem iszik, főképpen pedig azon helyen, ahol a Maros vízének összefolyásával legüdvösebbeknek tartatik.”

Figyelme már korán ráirányul a népnyelvre, népköltészetre, közmondásokra. Jellemző, hogy nemcsak a magyar, hanem Nyitrán a szlovák folklór is érdekli.¹² Öntudatlanul, de talán gyermekkori emlékek nyomán is szolgálja az epikai hagyománynak rögzített szövegbe, népkönyvbe való átültetését. Így ismeretes a Trója-mondának páratlan magyar népszerűsége, népkönyvvé válása, amelynek Dugonics fiatalkori újjáköltése, a „Trója veszedelme” is egyik kései bizonyossága. A régi barokk csodatörténetek (Mirakelbuch) hagyományait folytatja a Szegeden megjelent „Radnai történetek”, amelynek olvasottságát, a legszélesebb körökben való kedveltségét rendkívüli ritkasága is bizonyítja. Figyelmet érdemel az is, hogy átdolgozott szövege a szegedi Grün-nyomdánál még kétszer megjelent.¹³ A mű további folklorizálására mi sem jellemzőbb, mint az, hogy Dugonics neve és személyes jellegű megjegyzései, észrevételei az új kiadásokból elmaradnak, és az eredeti szöveg újabb folklórelemekkel gazdagodik.

Dugonicsban a *népíró* demokratikus szándéka nyilatkozik meg: a legszélesebb olvasókörökhöz akar szólalni. Minden alkotói gyarlósága ellenére is ezt igazolja stílusának példabeszédekben, népies hasonlatokban való gazdagsága, továbbá érdekességekben, így az „egyszeri” dolgok, mondák, helyi hagyományok, népetimológiák felsorolásában való fáradhatatlan buzgalma, nemkülönben szerkesztési kérdésekkel, esztétikai követelményekkel mit sem törődő gyakorlatiassága. Ez az írói tudatosság Dugonicsban természetesen már a folklórkutatót is kinyilvánítja: a jellemzőnek érzett régi népi hagyományok megörökítésének szándékát. Ebből a szempontból a „Példabeszédek és jeles mondások”¹⁴ éppen annyira népszerű olvasmány, mint amennyire folklorisztikai forrásmű.

Szépírói munkásságának koronája, hatásának titka a szegedi tájszólásban írt „Etelka”,¹⁵ amely addig hallatlan mértékben bővítette a *magyarság* képzetkörét. Az *időben* kiterjeszti azzal, hogy népszerűsíteni parkodik a XVIII. századbeli magyar

natos. Erről röviden *Bálint S.*, Dugonics András emlékezete. Katolikus Szemle 1940. Jelen monográfiában adott jellemzésünk a megadott keretek között csak a legfőbb mozzanatokat iparkodik kiemelni. A szegedi piarista kultúráról egyébként önálló művet szeretnénk írni.

¹¹ *Dugonics A.*, Jólánka I, 193.

¹² *Sipos I.*, Három szlovák népdal Dugonics András fiatalkori versei között. Filológiai Közönlöny 1958, 350.

¹³ Radnai történetek, melyek szép reggeli, estvéli, gyónás és áldozat előtt s utáni, úgy a sz. Mise alatt mondandó imádságok s némely ájtatos énekekkel megbővítve azon kegyelmes képnek látogatására járulandó keresztény híveknek örömekre újra kinyomattak. Szegeden, Grün János betűivel s költségével. 1843. Vö. *Bálint S.*, Etelka és Máriaradna. Vigilia 1968.

¹⁴ Példabeszédek és jeles mondások. I-II. Szeged 1820. Vö. még *Székelty K.* Dugonics András közmondásgyűjteményének előszava. Irodalomtörténeti Közlemények 1929.

¹⁵ *Dugonics A.*, Etelka. I—II. 1788, 1791, 1805.

szereztes történetírás eredményeit. Öntudatlanul is megérzi a történelmi gondolkodás humanista jelentőségét. Nem hallgathatunk azonban az „Etelka” nyomában Szegeden is fölbujrázó dél-libabos magyarságszemléletről,¹⁶ amelynek fattyúhajtásait még napjainkban sem sikerült egészen kiirtani.

Dugonics azonban nemcsak a történelem világában, hanem a *térben* is kitágítja korának magyar látóhatárát. Sajnovics Jánosnak a finnugor rokonságot illető alapvető tudományos fölfedezéseit az „Etelka” viszi bele a magyar köztudatba.

Az újabb irodalomtörténeti kutatások nyomatékosan rámutatnak arra, hogy a nyugati irodalom ebben az időben különös kedvvel és érdeklődéssel fordul a „kődös észak” felé; a bontakozó romantika számára alkalmas tárgyat és környezetet keresett. Megkezdődik tehát az északi dolgok divatja, a *septentriomanie*,¹⁷ amelynek hazánkban első képviselője Dugonics András. Hazafias gerjedelmében öntudatlanul, de kiváló ösztönrel sikerül neki kora európai irodalmának egyik legmodernebb áramlatát meghonosítania.

Így van ez különben népiességével is. Nem biztos, hogy Rousseau romantikus természetkultuszát, méginkább Herder romantikus népkultuszát Dugonics közvetlenül ismerte volna. És idehaza mégis annak a szerte Európában észlelhető mozgalomnak válik vezérévé, amely a néplélek és népélet megismerését, sőt követését tűzi ki magának tudományos és költői feladatul. Igaz ugyan, hogy a nyugati törekvések és a Dugonics kezdeményezte hazai jelenségek társadalmi háttérükben, indítékaikban lényegesen különböznek egymástól. Nyugaton a „magas” kultúra túlfinomult világából, dekadens zsákutcájából menekülnek a műveltek és előkelők a népélet egészségesnek és romlatlannak érzett egyszerűségéhez. Nálunk a társadalom túlnyomó része még a népkultúra tisztaságában élt, amelyet Dugonics és hívei tősgyökeresen magyarnak éreztek a műveltek kozmopolita, romlottnak híresztelt műveltségével szemben.

*

Nézzünk most szét a piarista Palánk után Alsóvároson.

A XVIII. század barokk történelemszemlélete hatja át a franciskánus *Telek József* (1710—1773) munkásságát,¹⁸ amikor a „Cosmographia” c. kéziratban maradt munkájában (1760)¹⁹ az alsóvárosi templommal kapcsolatban összegyűjtötte Szeged városának műzeális jelentőségű tárgyi emlékeit (Gellért-kazula, Mátyás király pa-

¹⁶ Ennek a dél-libabos szemléletnek szegedi eltévelyedései, fattyúhajtásai között kell megemlítenünk a csallóközi származású, de élete utolsó évtizedeiben a Rónay-család kiszombori vendégszeretetét élvező és Szegedre sűrűn bejárogató *Somogyi Antal*nak (1812—1885) Régi magyar énekek címmel kiadott koholmányait (1873). Az „eredeti” a szegedi Somogyi-Könyvtárba került. Vö. Fölfödözés a Somogyi Könyvtárban. Hun-székely kéziratok. SzN. 1890, 71. sz. *Tóth B.*, Magyar ritkaságok. Bp. 1899. 20.; „A rovásírás szegedi kódexe”. SzH. 1902, 229. sz. *Móra F.*, Rovó Somogyi. Magyar Bibliofil Szemle 1924, 82.

A másik a volt piarista papnövendék és negyvennyolcas honvéd, *Szabó Mihály* (1825—1903) szegedi tanítóképző intézeti igazgató, aki Dugonics ábrándos szómagyarázatait követi ködös nyelvmetafizikai elmefuttatásaiban. Nem vesz tudomást a korában már virágzó módszeres magyar nyelvvelkutatás hatalmas erőfeszítéseiről. Művei: Magyar nyelvölcsélet. Szeged 1892. A szegedi nyelvjárás története. Szeged 1898. A *ked* és *kend* tájszók története. Szeged 1898. A szopós kisdéd anyai nevei. Néhai Dugonics András 1898-iki névnapja emlékeül. Szeged 1898.

Dugonics András dél-libabos szelleme föl-fölbukkan Kovács Jánosnál, sőt itt-ott még a fiatal Kálmánynál is.

¹⁷ A *septentriomanie* mint koráramlat *Baróti* 56.

¹⁸ Pályájáról értékes dolgozatot írt *Tamás P.*, *Telek József* élete és műve. Bp. 1948.

¹⁹ Teljes címe: *Protocollum conventus Szegediensis, seu cosmographia seu brevis descriptio olim florentissimae, nunc a cineribus redivivae Provinciae Hungariae Ordinis Minorum S. P. Francisci Strictioris observantiae*. A nagyértékű kézirat 1944 óta lappang.

lástja), hódoltsági hagyományait. Művében oklevélszövegek váltakoznak folklórba hajló anyaggal, így élészavas előadásból származó mondákkal, legendákkal, anekdotákkal. A *nép* Telek szemléletében még az egész helyi társadalmat jelenti, amelyet a közös múlt és az alsóvárosi búcsújáró kultusz fűz organikus egésszé. A barokk Mirakelbuch modorában írja meg a Város, templom, kolostor történetét. Az anyagot mindenestre fölhasználja a „Tizenkét Tsillagú Korona” c. nagyterjedelmű prédikációgyűjteményének ama beszédeiben, amelyeket 1759—1768 között a *havibúcsún* mondott el.²⁰ Nem kétséges, hogy alsóvárosi prédikációinak monda- és legenda-illusztrációi azonnal elindultak a további folklórizáció útján.

Hogy mellette Telek József nem gondolt jámbor népnek szánt könyv kiadására, annak nyilván az a fő oka, hogy az írás-olvasás készsége a XVIII. század derekán a szegedi tájon még elég szűk társadalmi körre korlátozódott. Csak a XIX. században jelenik meg Telek anyagára támaszkodva *Ordinansz Konstantin*,²¹ majd *Szegedi A. Kilit*²² népkönyve, amely az alsóvárosi búcsújárás legendavilágát tárja a jámbor olvasó elé. Főleg *Ordinansz* könyve nagy hatással volt a hasonló tárgyú helyi ponyva-irodalom egykorú virágzására is.

A maga korában nem jelenhetett meg a jászberényi származású *Kiss István* (1733—1798) „Jeruzsálemi utazás” c. kézírata sem,²³ amelyben 1766—1768 között szerzett szentföldi élményeit örökítette meg. Művét élete utolsó éveiben (1792—1795) Alsóvároson vetette kódexíró barát gondosságával papírra. Szegedi, sőt alsóvárosi rövid utalások többször felbukkannak benne.

Könyve kétségtelenül mind máig a legszebb magyar útleírások egyike, amely egyaránt tanúskodik a franciskánus érzelmességéről, de átnemesedett paraszti nyelvről, tüzes magyarságáról is. Ausztriát, Itáliát, Egyiptomot, majd legbővebben az Új-szövetség világát éles szemmel, kitarult lélekkel tárja elénk. Előadásába jámbor anekdotákat, példázatokot, legendákat is beleszó. Ezeket bizonyára prédikációiban is felhasználta. Nyilvánvalóan olvasmánynak, népkönyvnek szánta. Ez művének verses befejezéséből is kitűnik:

*Vedd kedvessen tőlem sok utazásaimat,
Kegyelmes Úr Isten és fáradságimat...
Tedd részessé bőven e könyv olvasóikat,
Ébreszd kegyelmeddel a hív hallgatókat,
Hogy Szent földi jókban foglalják magokat...*

²⁰ *Coronae Marianae azaz a Boldogságos Sz. Mária Tizenkét Tsillagú Koronájának, vagy tizenkét ünnepeire Tsillag-sugarok Gyanánt El-oszlatott Prédikációknak II. Részre, melyben az utolsó hat Tsillagokat, vagy ünnepeket, egymást követő szép renddel össze fűzőgette P. Telek József Szerafikus Sz. Ferenc Rendén lévő Szerzetes. Vázt 1772.*

A sorozat egyik beszéde önállóan is megjelent: *Bátorságos Havasok az az Havi Boldog Asszony napján az Isten Anyának irgalmasságából eredett bátorságos boldogulásunkról világosságra eresztett prédikáció, melyet Nemes Királyi Szabad Szöged Várassában, a Szent Ferentz fiainak klastroma mellett, hajdan Havi Boldog Asszony tiszteletére fel-építetett, ritka szépségű Szent Egyházban 1759. esztendőben: ugyan Havi Boldog Asszony ünnepe-napján élő nyelvvel mondatt P. Telek Josef, Szent Ferentz Atyánk keményebb rendtartáson lévő Szerzetének, s Magyar-Országai Salvatoriana Provintziának érdemtelen fia. Pest 1761.*

²¹ A Libanus havasi alatt illatozó Titkos értelmű Rózsa, avagy Nemes, Szabad, Királyi Mező-Szeged Városnak Havi Boldog Asszony tiszteletére szenteltetett Királyi Templomában hajdani időktől-ólta ájtatos tiszteletben tartatott és, Segítő Boldog Asszonynak nevezetett Kegyelmes Képnak történeti lerajzolása, melyet Szerafikus Szent Ferentz Szerzetébéli és Üdvözítőnkrol nevezetett provintziában levő Mező—Szegedi Klastromnak régi Ok-leveleiből egybe szerkesztetett és az Isten szülő Szűz, Nagy Asszonyunk ájtatos tiszteletének lelki vizsgálatásokra kiadott P. Ordinansz Konstantin Szent Ferentz Szorossabb Rendtartását követő Szerzetes és Áldozó Pap. Válságunknak 1830-dik Esztendéjében. Szegeden, Nyomtatott Grün Orbán Örökösseinél 1831.

²² *Szegedi A. K., A Szeged-alsóvárosi fejedelmi templom. Szeged 1862.*

²³ *Kiss I., Jeruzsálemi Utazás. A bevezetést és jegyzeteket írta Pásztor Lajos. Róma 1958.*

A magyar tudománytörténetben tisztességes helyet foglal el a franciskánus *Takáts Ráfael* (1749?—1820), aki sokáig élt az alsóvárosi kolostorban, illetőleg Padé temesközi faluban. Takáts már a felvilágosodás igézetében, a nemzeti kultúra hitében fog hozzá szótáriró munkásságához. A „Tóldalék” neven számontartott igen ritka szótárát (1791) legújabb méltatója, Gáldi László²⁴ szerint „népnyelvi anyagának gazdagsága teszi a történeti nyelvjáráskutatás kitűnő forrásává”. Hozzátehetjük: a szegedi népismeret egyik érdemes kezdeményezésévé is.

Takáts Ráfael Vácott Ambró Ferenc nyomdásztól ingyen kapott (1787) kézsajtót felállítandó nyomdája számára. Lehetséges, hogy emögött az Ambró-cégnek a nyomdát akkor még nélkülöző Szegeden való letelepülési szándéka húzódtott meg. Takáts a sajtóhoz pár év múlva az Egyetemi Nyomdától betűket szerzett.

1790—1792 között Padén lelkipásztorkodott mint az alsóvárosi kolostor kihelyezett (expositus) szerzetese. A csanádi egyházmegye égető paphiánya következtében ugyanis a Szeged népéből a XVIII. század utolsó évtizedeiben kirajzott és Temesközbe települt legtöbb magyar falu, így Padé is az alsóvárosi klostrom lelki gondozása alatt állott. Takáts 1795 táján a Szegeddel szomszédos Dorozsmán is működött. Itt foglalták le a nyomozók nyomtatóasztalát és betűkészletét a „Tóldalék” 60 példányával együtt. Takáts ettől kezdve sokat hányódott-vetődött, nyomdai tevékenységet már nem folytatott. A további zaklatásoktól Kollonits kalocsai érsek közbenjárására szabadult meg. Később 1810—1815 között ismét Alsóvároson élt.

Takáts tudománytörténeti érdemeinek méltatását Gáldi László hiánytalanul és jogos dicsérettel elvégezte: kétségtelenül a magyar nyelvjáráskutatásnak egyik úttörő alakja, akinek szótárába szegedi és padéi tartózkodása nyomán számtalan, bár külön meg nem jelölt szegedi tájszó is belekerült.²⁵

Valószínű, hogy Takáts személyes kapcsolatban állott Dugonics Andrással, hiszen a Tóldalékot megküldötte neki.

Már Gáldi is észreveszi Takáts Ráfael feltűnő orvostudományi érdeklődését, de magyarázatát nem adja. Aligha tévedünk, hogy ennek elsősorban rendi hagyományai vannak. A török idők, de még a XVIII. század rettenetes orvoshiánya miatt is a franciskánus kolostorokban mindig akadt valaki, aki évszázados tapasztalatok, főleg pedig tudományos szakkönyvek alapján vállalkozott a nép egészségügyi gondozására. Erről a rend szegedi könyvtárának meglepően gazdag orvostudományi anyaga is tanúskodott. Takáts Ráfael nyilván maga is folytatott hívei között Padén orvosi gyakorlatot.

*

Szeged barokk szellemi életében a felsővárosi minorita kolostor a palánki piaristákhoz és az alsóvárosi franciskánusokhoz képest nem játszott jelentősebb szerepet. Az egykorú helyi népeletbe az irodalmi köztudatban egyébként ismeretlen, de szegedi származású és sokáig Felsővároson papskodó *Somogyi Elek* (1742—1805) minorita mégis néhány színes szálát sző bele.²⁶ Az olvasni tudó jámbor híveknek házi olvasmányul: épülésül és szórakozásul, hasznos okulásul szánja műveit.

²⁴ Gáldi L., A magyar szótáriróadalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Bp. 1957, 250—268. Itt a Takáts Ráfaellal foglalkozó régebbi, egyébként igen szerény szakirodalom is megtalálható.

²⁵ Készülünk Takáts Ráfael hagyatékának a szegedi népnyelv szempontjából való tüzetes tanulmányozására. Nem lehet ugyanis kétséges, hogy a *baszárka, bókony, boza, garabó, góhér, kopolya, kuka, lábbog, lánycsöcsű alma, löcskáva, ortályozó, ökrődik, ördög-szar, péterkés, semlyék* és egyéb tájszavakat szeged népének ajkáról örököltette meg.

²⁶ Monay F., Adatok a magyarországi és erdélyi minoriták irodalmi munkásságáról. Róma 1953, 107.

Időben legelső az „Ivességés multság” (1792),²⁷ amely voltaképpen kompi-láció. Így Bod Péter „Szent Heortokrates” c. népkönyvként²⁸ olvasott munkája is megfordult a kezében. Bodnak olykor még a szövegezését is átveszi. Somogyi Elek ebben a munkájában a jeles napok liturgiáját és a hozzájuk fűződő hiedelemvilágot magyarázza. Sajnos, közvetlenül gyűjtött, eleven népi forrásanyag csak ritkán — akkor is legtöbbször a hely megnevezése nélkül — bukkan föl benne.

Verses műve a „Patientia, barát-táncz, melyre minden férfiak és asszony rendek hivatalosak” (1794),²⁹ amely a türelem stoikus erényét magasztalja. Kiemelkedő néprajzi érdekessége, szegedi vonatkozása a hajóhúzó rabok, *lajmások* keserves sorsának megörökítése.³⁰

A névtelenséget választja a „Néma Mester” c. műve,³¹ amely mind művelődés-történeti, mind pedig néprajzi szempontból különös figyelmünkre tarthat számot: egy-felől háztartási tanácsadó, másrészt házipatika, amely nyilvánvalóan a kolostori és népi egészségápolás számos régi, kipróbált hagyományát foglalja magában. Egy-kori népszerűségét három kiadása is igazolja.

*

A nyelvújítás túlzásai ellen, illetőleg a magyar nyelvi hagyomány védelmében, Dugonics András és Takáts Ráfael szegedi szellemében *Náty József* (1801—1871) ragad tollat.³² Ócsanádön született. Kiterjedt atyafisága máig virágzik Szegeden és Újszentivánon. Tanulmányait a szegedi piaristáknál végezte. Később a posta szolgálataiba állott. A szabadságharc idején országos főpostaigazgató. A törökországi emigrációból hazatérve Újszentivánon lett jegyző. Itt is temették el. Sírját máig szépen gondozzák.

Munkásságának zsengejével, egy gyilkossági történet megverselésével a népiro-dalmi hagyományba illeszkedik bele.³³ Egyidejűleg költeményei is megjelennek a ko-rabeli folyóiratokban.

Egyrészt a piarista játékszín szegedi hagyományának áldoz, másfelől pedig idő-szerű, nagyfontosságú vitába kapcsolódik bele sógorával, *Maróthy Mátyás* török nyelvészrel közösen írt szatirikus színjátékával,³⁴ amely a zabolátlan nyelvújító szen-vedély ellen irányul. Az „Új szellem, vagyis újmagyarok útja Helikonra” ügyes, sok-szor szellemes alkotás nemcsak a szavak tudatos összeválogatásában és játékában, hanem a neológus költők, írók szenvelgésének ábrázolásában is. Sok ötletességgel és humorról állítja pelengérré a nyelvújítók idegenszerű, nyakatekert magyarságát. Ebbeli értékeit itt a kigúnyolt Kazinczy, Bajza, Toldy Ferenc is lovagiasan elismeri.

Náty aggodalmait hamarosan tudományos készültséggel is föltárja nagyértékű könyvecskéjében: „Némelly vélekedések a magyar nyelv ügyében (1825). Azt fejte-

²⁷ Ivességés multság az az kérdések és feleletek az Anyaszentegyházban előforduló dolgok-ról és ájtatosságokról. Pest, 1792.

²⁸ *Bod P.*, Szent Heortokrates avagy a keresztyének között elő forduló innepeknek és a rendes kalendárióban fel-jegyztetett szenteknek rövid historiájok. Posony, 1786.

²⁹ A munka méltatásával irodalomtörténeti kutatásunk máig adós.

³⁰ *Bálint S.*, Lajmás, számár, lukmájér. Nyr. 1957, 323.

³¹ Néma mester, az-az olly házi könyvetske, melyben némelly különös közjóknak fel-jegyzései egybe-szerkeztetve fel-találtatnak. Irattatott Szeged S^{xxx}E^{xx} által. A magyar nemzetnek javára. Pozsony—Pest, 1802. 3. kiadás, Pozsony, 1817.

³² Életről *Putnoky I.*, Náty József. MNy 1915.

³³ *N. J.*, F. A. Markernek gyilkosságért érdemlett büntetés előtt példás megtérése és szomorú sóhajtása. Szeged, 1821.

³⁴ Új szellem, vagy is újmagyarok útja Helikonra. Szeged, 1824. Vö. *Balassa J.*, Vígjátékok a nyelvújításról. Egyetemes Philológiai Közöny, 1900. *Simai Ö.*, Toldy Ferenc tavasz virágai. MNy. 1918; *Náty J.*, Némelly vélekedések a magyar nyelv ügyében. Szeged, 1825.

geti benne, hogy „a nyelv olyan kincs, melyben minden magát becsülni tudó nemzet büszkélkedik, mely által hírét-nevét, érdemét fenntartja és magát más nemzetektől megkülönbözteti. A nyelv azon talpkő, melyen a nemzetnek épsége, virágzása és dicsősége nyugszik s a polgári alkotmányoknak tartóssága áll. Aki tehát hazájához hív, nemzete hírének, épségének, polgári egybeszerkesztésének fennmaradását, virágzását szíven hordozza: az nyelvét is, melyen mindezek épülnek, tulajdon eredeti valóságában megtartani törekszik.” Máshol meg azt mondja, hogy „hatalmat vett azon had, melly nyelvünket grammatikátlannak, aesthetikátlannak és szűknek tartja, már majd tsaknem a legbelső faláig jutottak nyelvünk szűz várának. Az oltalmazó vitézek félkésébe estek ellenségeik vissza verése felől. Itt világosodik ki: nints veszedelmesebb ellenség annál, mellyet keblünkben táplálunk. Mire jutottál szegény Nyelvünk, te mindenünk veszte után egyetlenegy reánk maradt drága kintsünk! Kihoztak Ázsiából üstökös apáink, ki tudtak menteni minden viszontagságok és végveszedelmek örvényéből, vallyon mit vétettél, hogy annyira pogonyítanak, tsűfítanak, s eredetiségeből kiforgatnak! Tsudálni lehet valóban ezen kikelést.”

Lelkesen fejtegeti, hogy ne menjünk idegenbe, hiszen „élnek a mi magyarjaink is műszerekkel, élnek hajókkal és több ágaival a nemzeti szorgalmatosságoknak. Magyarok is esmérik a fákat, füveket, országunkban előforduló növényeket, esmérik a mai gazdaságot, Tudniok kell tehát ezen dolgok körül levő és előforduló eszközökről magyarul beszélni. Érzékeny a magyar: néha víg, néha szomorú, többnyire melanholikus. Ki tudja ő mindezen nemeit az indulatoknak magyarázni. Ezeknek leírásában nem sokat enged más nemzeteknek. Az ember ha jól figyelmez egy törzsökös magyar beszédjére, álmélkodni kell gyönyörű és minden erőlködés nélkül való kifejezéseiben. Sok olyan szavakat lehet tőle hallani, melyek mindeddig egy lexikonban sem jegyeztek föl. Olyan szavaknak magyarságát is lehet tapasztalni, melyeket az írók francia vagy más nyelvbéli hangon ejtenek ki. Igen jó volna országunknak mind a négy mellékein lakó magyaroknak ritkább szavaikra és szebb kifejezéseikre, melyeket csak történetből lehet hallani, szorgalmasan vigyázni és azonnal följegyezni”.

A gyűjtésre mindjárt ő maga is példát ad, amikor könyvének végére „Ragaszték” címen szegedi szójegyzéket csatol, főleg a szegedi víziélet (madárvilág, halászat, hajózás) köréből. Nem volt ő a nyelvújításnak könyörtelen ellensége. Egész könyvével hitet tesz azonban amellet, hogy nyelvi újjászületésünknek elsősorban a hagyományörző népnyelvől kell kiindulnia. Nátly a szegedi népnyelvnek, tájszólásnak első modern értelemben vett megfigyelője, gyűjtője tehetségével, tudásával, kivételes érzékével nagy feladatokra lett volna hivatott. Nem tudjuk, hogy tudományos érdeklődése miért szakadt meg, azonban még így is a szegedi népnyelv tudatos, tudományos igényű kutatásának úttörő mestereként tartjuk számon.

Vedres István nyelvészeti munkásságáról később, életének, műveinek méltatásánál szólunk.

Nátly szegedi baráti környezetéhez többen tartoztak, akik a kegyes iskola helyi hagyományaiból és Dugonics András személyes ösztönzéséből, példájából merítettek. Feltűnő, hogy ők már nem papi emberek, hanem a bontakozó művelt világi réteghez tartoznak. Általában már valamennyien elszakadnak az előző századok vallásos világképétől és a polgári nacionalizmust, a laicizált tudományosságot, a nemzeti önszemelet ügyét szolgálják. Esményképük a tradíció és korszerű műveltség egyeztetése, amelynek forrását részben a nemzeti múltban, részben az élő helyi néphagyományban vélik feltalálni.

Említettük már az alsóvárosi *Maróthy Mátyás* (1791—1850) nevét és harcos állásfoglalását a nyelvújítás szertelenségeivel szemben. Mérnök volt, de szívesen foglalkozott török nyelvi tanulmányokkal. Török-német szótára és török nyelvtana kézi-

ratban maradt ránk.³⁵ Ez egyrészt a baráti közösség nyelvrokonsági érdeklődését bizonyítja, másfelől azonban utal a török birodalommal való egykorú gazdasági kapcsolataink elevenségére is.

Öccse, *Maróthy István* (1799—1845) orvos, keleti utazó, Vörösmarty Mihály legjobb egyetemi diákbarátja. Gyulai Pál szerint³⁶ Vörösmarty „tanulótársai közt nem volt senki, ki írogatott volna; vagy akitől némi szellemi hatást vehet vala. Csak egy Maróthy nevű orvosnövendék volt reá hatással, ki keleti nyelveket tanult s keletre készült, a magyarok őshazája fölkeresésére, 1824-ben el is indult, azonban Törökországnál nem ment tovább, Konstantinápolyban [később Perzsiában is. B.S.] mint orvos telepedett le. Vörösmarty maga is foglalkozott ezzel az eszmével és sokáig sajnálta, hogy nem vándorolhatott ki barátjával.” Maróthynak ajánlja személyes vonatkozásokkal átszótt költeményét („Búcsú”, 1824). A szellemi indítékok között, amelyek Vörösmartyt a „Zalán futása” megírására ihlették, méltányolnunk kell Maróthy István baráti példáját is. Maróthy abból a szegedi magyar környezetből indult ki, amely — távolabbi előzményekről nem szólva — Dugonics őstörténeti regényeit, továbbá Jerney János történetírói munkásságát ajándékozta a magyar romantikának.

Maróthy István török nyelvrokonságunk kérdéseivel behatóan foglalkozott. Kéziratot hagyatékát, Mátyás bátyjától írt életrajzát az Akadémián őrzik. Önéletrajzát mi adtuk ki.³⁷

Jerney János (1800—1855) Dorozsmán született, a szegedi piaristáknál tanult. Történetírói pályáját az alsóvárosi templommal és Lehel kürtjével, továbbá a kunok nyelvvel foglalkozó tanulmányaival³⁸ itt kezdte. Később keleti útra indult. Nagyjelentőségűek a moldvai csángók körében végzett vizsgálatai. Egész életében koramagyar történelmi, nyelvtudományi kérdésekkel foglalkozott. Kutatásainak eredményeit nemzeti tudományaink máig sem nélkülözhetik.

*

Ehhez a szegedi nemzedékhez tartozik még *Fuchs Mihály* és *Miskolczy István*. Munkásságuk kevésbé jelentős, de dicséretes.

Biztosra vehető, hogy a Bébáról származó Fuchs Mihály a piaristák diákja volt, és azonos a bébai Batthyány-uradalom későbbi művelt tisztartójával. Az ő nevéhez fűződik a múlt század hatvanas éveiben Oroszlámos monostorának feltárása.³⁹

³⁵ E két kéziratát a Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtára őrzi. (QuartHung 1831, 1832.) Az egyik *Magyar Török Német Szó Könyv készítette Maróthy Mátyás föld mérő 1828 és 1829. Esztendőben*. 254 írott lap, amelyből hiányzik a 129–156. oldal. A másik *Török Grammatika Kised Magyar, Török, Német Szótárral készítette Maróthy Mátyás földmérő*. É.n. 41 lap.

³⁶ *Gyulai P.*, Vörösmarty Mihály életrajza. Budapest, 1919, 27. A „Búcsú” (1824) olvasható *Vörösmarty Összes Munkái*. Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai Pál. VIII. Budapest, 1885. 137

³⁷ *Maróthy István Jegyzéki és Életrása* címen regisztráltatott. Néhány igen érdekes törökországi leveleivel együtt mi adtuk ki: „Maróthy István orvos, Vörösmarty diákkori barátja.” *Communications ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. 43, 113—122.

A két Maróthy-testvér szegedi orientalista köréhez sorozható még *Repiczky János* (1817—1855) is, aki a közeli Kiszomborban a művelt Rónay-családnál nevelésközdött, és a Városban is sokszor megfordult. Nyomatásban megjelent ezidőbeli műve („Keleti Órák”. Szeged, 1848) műfordításokat tartalmaz törökből, perzsából, arabból. Vö. Kassai Vidor emlékezései. Kiadta Kozocsa Sándor. Bp. 1940, 17.

³⁸ *Jerney J.*, Gondolatok a Jászkuőrtről, ahhoz hasonló több kürtök ismertetésével. Szeged, 1828. Uő., Szeged városában lévő esztendőszámi régi felírásnak magyarázata. Szeged 1829. Uő, Világosítás a Kaukaszushegyen lakó avarok és kunságiak nyelvének magyartalansága iránt, a kaukaszusi népek átnézésével. Szeged, 1829.

³⁹ *Borovszky S.*, Csanádvármegye története II, 462.

1823-ból ránk maradt kéziratos füzet⁴⁰ vegyesen tartalmaz népdalokat, virágénekeket, sőt műköltői alkotásokat is, így Csokonai nevének megjelölése nélkül: „A Reménységhez” kissé folklorizált változatát. Legnagyobb értéke „A pávát őrző leány” nyilván horgosi eredetű balladája, amely népköltési gyűjteményeink eddigi tanúsága szerint az Alföldön nem ismeretes.

Miskolczy István városi aljegyző részben folytatja egy szindarabjával a piarista játékszín szegedi hagyományait,⁴¹ részben megőrökíti a pünkösddőlés egyik szegedi változatát, és néhány történeti mondát is följegyez.

*

Dugonics estéje és Csaplár Benedek népkutató pályájának szegedi delelője közötti időszaknak legnevezetesebb folklór dokumentuma Tóth János helyi dalgűjteménye (1846) amelyet a Kisfaludy Társaság ismeretes pályázatára küldött be.⁴²

Tóth János (1804—1887) Vas megyéből származott. A piarista rendbe lépett és 1829-től haláláig Szegeden működött.⁴³ Gyűjtő munkájában bizonyára tanítványai is segédkeztek. Gyűjteménye a régi XVIII. századi kéziratos verseskönyvek hagyományait követi: a törülmetszett népdalok mellett töredékes virágénekek, a kántorpoézis alkotásai, népies műdalok is előfordulnak benne. Tóth János kora értelmiségének ízlését követi, amikor az igazi népköltészetet és a népies hangvételű műdalköltészetet még nem különíti el egymástól. A gyűjtemény — tudománytörténeti értéke és helyi vonatkozásai miatt — megérdemelné a kiadást és az alaposabb szövegkritikai elemzést.

Tóth János gyűjtői pályája, kutatói munkássága ismereteink szerint e kézirattal megszakadt. A maga személyében mindenesetre osztozik a múlt század negyvenes éveinek, Petőfi és Arany korának népszerűségében, de a népkultúra magasabb szellemi rendbe emelésének igényében is. Nem véletlen tehát, hogy belőle lesz a magyar tanyai népoktatás úttörő apostola, aki majd félszázadot tölt el a szegedi iskolán kívüli népművelésnek, de különösen a szegedi tanyák iskolaügyének fáradszorgalmas szolgálatában. Az irányítása alatt álló, leginkább tőle szervezett mintegy 25 tanyai népiskolában évente 4 ezer gyermek tanult, ami abban az időben páratlan népoktatási és közművelődési teljesítmény volt.

A szegedi piarista magyarságismereti hagyomány egyébként valósággal újjászületik annak a romantikus tradicionalizmusnak ihletéséről, amely ösztönösen kíván magyar és európai lenni egyszerre. Amikor a magyar mitológia világát, ezt az archaikus istenházát Ipolyi Arnold a század történelmi szellemében restaurálni akarja, tisztes mértékben építi bele a szegedi néphagyomány köveit és mozaikszemeit is.

A szegedi anyagfeltárásnak, kutatásnak lelke Ipolyi bizalmas barátja, a Csallóközből ideszármazó *Csaplár Benedek* (1821—1906) volt.

Csaplár, (írói nevén *Karcsanyéki, Árpádfi*) Dugonics András szellemének tudatosítására, szegedi örökségének művelődési programmá fejlesztésére áldozta életének

⁴⁰ Kezdő sorai: *1823dik Esztendőben Iratott Bébán. Fuchs Mihály által. Ezen könyvek vagyonos-sa vagy Úra Fuchs Mihály. Vö. Domokos Pál Péter, A pávát őrző leány balladája. Ethn. 1959, 40.*

⁴¹ *Szmlóly N., A szegedi magyar nemzeti színészet 172. Gyűjtéseire a megfelelő helyeken pontosan hivatkozunk.*

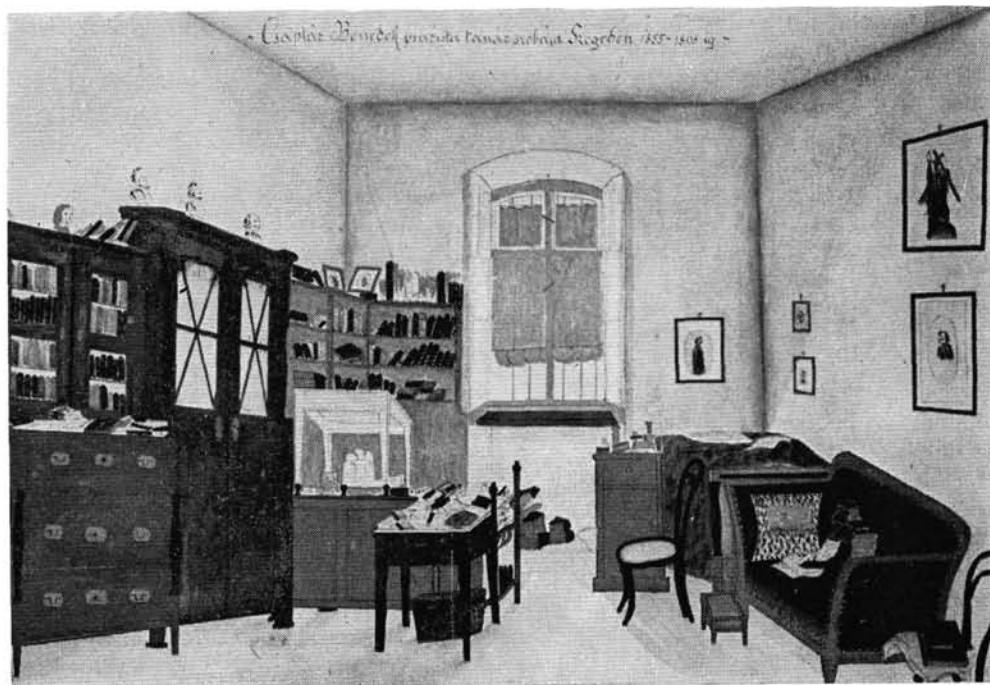
⁴² A gyűjtemény a Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában található: Magyar irodalom. Régi és újabb írók művei 8° 77. sz. Mi Péter László másolatából ismerjük.

⁴³ *Diósi G., Tóth Ker. János: Magyar Piaristák a XIX. és XX. században. Életrajzi vázlatok. Szerkesztette Balanyi György Bp. 1942, 97–103.*

legszebb évtizedeit.⁴⁴ Kisap korában társaival Nyitrán megalapítja a Dugonics Társaságot, afféle önképzőkört, amelynek célja a helyes és szép magyar nyelv ápolása. Lelkes híve Széchenyi István patriotizmusának. Pozsonyszentgyörgyi fiatal tanár, amikor életre szóló barátságot köt Ipolyi Arnolddal, aki akkoriban a közeli Zohor falu papja volt. A „Magyar Mythologia” ifjú írójának törekvéseit tőle telhetően anyagilag is támogatja.⁴⁵

Nyilvánvaló, hogy a Bach-korszak hamuja alatt izzó hazafias tűz is táplálja Csaplár Benedek szegedi korszakának és itteni diákközösségének lelkesedését, munkakedvét.

Kovács Ágnes Ipolyi Arnold folklórgyűjteményéről szóló dolgozatában⁴⁶ ismerteti és értékeli a Csaplár sugallatára összegyűjtött szegedi anyagot.

Csaplár Benedek szegedi dolgozószobája (Váry Gellért vízfestménye)

Legjelentősebb *Debreczeni János* (1836—1921) későbbi püspök, egri nagyprépost gyűjtőtevékenysége. Alsóvárosi csizmadiamester fia volt, aki főleg gyermekjátékokat, mondókákat, mondákat, jeles napokhoz fűződő hiedelmeket gyűjtött. Egri kisap korában diáktársait is hasonló, eredményes buzgalomra bírta. Résztvett a Czuczor Gergely és Fogarasi János szerkesztésében készülő szótár szegedi anyaggyűjtésében. Fölszentelése (1861) után két évig Ipolyi káplánja lett Törökszentmiklóson. Fiatal-

⁴⁴ Tudománytörténeti szempontból több Szegeden írt műve érdemel figyelmet. *Csaplár B.*, Buzgó óhajlás nemzeti hagyományaink, különösen a tájszó gyűjtés ügyében. Pest 1858; *Karcsanyéki, A* nemzeti művelődés alapja, Szeged 1861. — A szegedi piarista szellemiség hőskorára már idéztük Révai Miklósról írt életrajzát.

⁴⁵ *Schütz A.*, Életem. Bp. 1943, 192.

⁴⁶ *Kovács Á.*, Ipolyi Arnold folklórgyűjteménye a Néprajzi Múzeum kéziratgyűjteményében. Néprajzi Értesítő, 1956, 233—237.

ságának nemes törekvését, a néphagyomány kutatását ismeretlen okokból abba hagyta, érdeklődését azonban haláláig megőrizte. Ezt a Kálmány Lajossal váltott több levele is bizonyítja.⁴⁷ Szegedi diáktársai közül Wéber Károly főleg a szegedi szakrális népélet köréből, Szuló Ernő, Strósz Ernő, Szluha Ágoston, Vilcsék Jakab pedig inkább a szegedi mesevilágból gyűjtött.⁴⁸ Csaplár irányítása mellett még Kalmár Bertalan félegyházi, Vénh János pedig kalocsai anyagot hordott össze.

A gyűjtésben egyébként maga Csaplár is részt vett. A felnőtt gyűjtők között ott van még Debreczeni Ferenc csizmadiamester, János édesapja, Jego Izaiás, alsóvárosi franciskánus, továbbá az egyébként ismeretlen Kis József. Kovács Ágnes legértékesebbnek Debreczeniék, továbbá Strósz Ernő anyagát tartja. Mi még Vilcsék Jakabét is ideszámítanánk.

Ipolyi folklórgyűjteményének méltán remélt kiadásával hozzáférhetőbbé válik majd Csaplár Benedek diákközösségének szegedi anyaga is, amelyet mi természetesen a kéziratból majd többször idézünk.

Csaplár különben szegedi működésének (1853—1867) számos művelődéspolitikai kezdeményével is emléket emelt magának. Ezek közül kiemeljük a szegedi boszorkánypörök jegyzőkönyvének lemásolását és első néprajzi értékelését, a Dugonics kultusz felvirágoztatását, a helytörténeti kutatások megindításának hangoztatását.⁴⁹ „A nemzeti művelődés alapja” című könyvében a nemzetneveléssel foglalkozva kiemeli az anyanyelvi kultúra jelentőségét, pártfogásába veszi a szegedi népnyelvet is. Az ö-zést nyelvünk legnagyobb hangzásbeli értékei közé sorolja.⁵⁰ Révai Miklós életéről és koráról szóló hatalmas monográfiatöredékében nagyértékű adatokat olvashatunk a szegedi piaristakultúra XVIII. századbeli méltatott, plebejus irányzódásairól.

*

Csaplár szellemi hatása ihlette a rókusi *Varga János* (1846—1881) néprajzi érdeklődését is.⁵¹ Varga ügyvéd lett, Aradon élt. Népszínműveket is írt, egyik a Nemzeti Színházban bemutatásra is került.

Kitűnő, apró megfigyeléseiben szinte fölülmúlhatatlan megörökítője kora szegedi: főleg felsővárosi, rókusi szokásainak, hagyományvilágának. Nagy kár azonban, hogy anyagát majdnem mindig novellisztikus keretbe szorítja, életképpé cifrázza,

⁴⁷ Figyelmet érdemel: Ismét néhány szó nemzeti hagyományaink és a tájszó-gyűjtés érdekében. VU 1859. Életrajzirója bizonyára tőle szerzett értesülés alapján azt írja, hogy az Ipolyi számára kispaptársaival együtt összehordott népköltési anyag Ipolyi Arnold közvetítésével Abafi-Aigner Lajoshoz jutott. *Koncz Á.*, Egri egyházményei papok az irodalmi téren, Eger, 1892, 60—64. Úgy gondoljuk, Debreczeni Jánosnak része volt Abafi és Kálmány tudományos kapcsolatainak előkészítésében. Anyaga: EA.

⁴⁸ Szegedi ifjak mint népmese gyűjtők. A Magyar Népköltési Gyűjtemény legújabb kötete. Szeged és Vidéke 1915, 53. sz. Jól tájékozott ismertetés. Megnézendő Kovács Ágnes idézett dolgozata is. Szluha Ágostonról *Tömörkény I.*, A tanyai ember Ág Illése. Ethn. 1914. Kötetben: „Munkák és napok a Tisza partján” 460—461.

⁴⁹ Uo. 170.

⁵⁰ Egy jellemző mondata: „Ősi állapotunkra emlékeztetve annál inkább lehetne az ő-s kiejtést használni, minél inkább tapasztalunk kell, hogy az e bőitű sokasága csakugyan a mekegésre emlékeztet eltótosodott nyelvünkben.” I. m. 243.

⁵¹ Nekrológja, arcképe Vasárnapi Újság 1881, 748. Itt még a következő tárcajellegű közlései jelentek meg: Szegedi kántáló gyerekek 1867; Adventi dolgok a népéletből. Mikulás. 1867; Bohóságok farsang után. 1868; A gyermekvilág húsvétja, 1868; Lucaszéke. 1869; Szilvesztertől új esztendeig. 1869; Farsangi multságok. 1869; Kurta farsang, hosszú bőjt. 1869; A mátkapár tűzpróbái. 1870; Húsvét után. Komakulacs, békekosár. 1870; Az 1848-iki gyermekcsaták. 1871; Virág-vasárnapján. 1871; A húsvéti ünnepekre. 1871; Piros pünkösöd napján. 1871; A búcsújárások és magyar népünk. 1871; Mindenszentek napján, 1872; Karácsony ünnepe. 1873; A csök. 1875; Temetkezési népszokások, 1875—Felsorolásunk nem tart teljességre számot.

ezzel mondanivalóinak megbízhatóságát olykor veszélyezteti. A sallangokból azonban jelentős, legtöbbször más forrásokból, analógiákból is igazolható nyersanyag bontakozik ki.

Szemléletében, ábrázolásmódjában szinte paradox módon keveredik a hagyománytisztelet a racionalista kultúremler türelmetlen iróniájával és felsőbbbségével. Ebből a szempontból különösen tanulságos „A babonák könyve”, amelyet gazdag dokumentáció, biztonságos ember- és környezetismeret jellemez.⁵² A kitűnően megírt, hatásosan érvelő munka elsősorban a szegedi nép egykorú hiedelemvilágára támaszkodik, amelybe ő maga is beleszületett, és otthonosan tájékozódik benne.

Könyvének természettudományos módszere és szemlélete is mintaszerű, csak éppen az emberi szellem következetlenségeivel, a parasztság mágiikus világképének akkoriban még szinte töretlen „logikájával” nem vet számot eléggé. Ezért nem is lehetett meg a maga idejében a kellő „fölvilágosító” hatása.

*

A szegedi népköltészeti gyűjtés halhatatlan mestere *Kálmány Lajos* (1852—1919) szintén a szegedi kegyes iskola népkutató hagyományaiából, Csaplár Benedek szellemi környezetéből nő ki. Páratlan szívóssággal, törhetetlen munkakedvvel, kivételes rátermettséggel küzdi föl magát tudományszakja legnagyobb magyar tekintélyeinek sorába. Munkássága a Városnak tett legértékesebb szolgálatok közé tartozik.

Régóta virágzó felsővárosi család sarjadéka. A *Kálmány* írói neve, hivatalosan maga is egész életében a *Kálmán* szóalakot használta. A vízelőtti Kálmán (ma: Kálmány Lajos) utca éppen a család ősi települési helyének emlékezetét őrzi. A környezet az ő gyermekkorában a mainál sokkal jellegzetesebben őrizte a szegedi múlt emlékeit és hagyományait. Az utca déli végén látta a görögöknek Mihály és Gábor arkangyalokról elnevezett templomát, amelyet a nép *kiscerkó* néven emlegetett, és az árvíz mosott el. A vízenjárók és kalmárok ősi védőszentjének, Miklósnak tiszteletére szentelt minorita templomban keresztelték, később a vele szemben álló, átépített Árpád kori Szent György templom, akkor már *tornyososkola* néven Kálmány Lajos is befogadta növendékei közé. Átellenben Dugonics Andrásnak egyszerű szülőháza, kissé messzebb a Deszkás temetőben, a felsővárosiak nyugvóhelyén pedig a sírja. A szülőháztól egy ugrásra a legnagyobb szegedi valóság, a Tisza, a szomszédban pedig az ősi sóház, amelynek alapításával várossá bontakozásunk megindult.

Felsőváros — amelyet jólétéről, jókedvéről ebben az időben még *gazdag város*, *selymös város*, *kényös város* néven is emlegettek a *jámbor* Alsóvárossal szemben — Szeged törzsökös iparosságának: a szűcsöknek, tímároknak, kékfestőknek, halászgazdáknak, hajósoknak, hajóácsoknak fészke. Az utcaajtók elé ásott malomkövek és hajóorrok büszkén hirdették a nép a Tiszával való évszázados szövetségét. A különös alakú házak gazdájuk mesterségéről vallottak. Hírmondóul megmaradt bellőlük Felmayer tímárcsalád háza (Maros utca 26) és a Zsótér-nemzettség — 1966-ben sajnos, lebontott — gabonaraktára (Kálmány Lajos utca), a szegedi klasszicista építészet egyik legjellegzetesebb emléke.

A Kálmán család ősi otthona még mindig az utódok kezén van, és a mai Maros utca 22. számú ház helyén állott, belső végével azonban kiszolgált a Kálmán utcára. A családban örökletes a tímár mesterség. A dédapa: Kálmán Ferenc a magyartímárok céhében *szolgálómester* volt (1802). A nagyapa: Kálmán Ferenc (1794—1861) éppen úgy, mint az édesapa: szintén Kálmán Ferenc (1819—1882), aki egyébként a piaris-

⁵² *Varga J.*, A babonák könyve. Arad 1877. A magyar orvosok és természetvizsgálók 300 forinttal jutalmazták a művet.

táknál hat gimnáziumot is végzett, a dédapa iparát üzte. A mesterséget öccse, Ferenc (1854—1932) folytatta, de Lajos maga is értett hozzá.

Az édesapa egyik bácskai bőrbeszerző útján Kucorán ismerkedett későbbi feleségével, Omachel Rozáliával (1825—1907), egy nemes származású kucorai mészáros leányával. Kucora XVIII. századbeli ruszin település, amely szinte máig megőrizte jellegzetes néphagyományait. Az Omachel-család a Felvidékről sodródott Bácskába.

Kálmány édesanyja, akit a család idősebb tagjai *kucorai ángyó* néven szoktak emlegetni, érdekes egyéniség volt. Nem akart férjhez menni, mert ahhoz nem adták, akihez szeretett volna. Egyik kérőjét egyszerűen faképnél hagyta, amiért azután szüleinek szégyenpénzt kellett fizetniük. Kálmán Ferencnek is csak hosszas rábeszélés után nyújtotta kezét. Különlegességként emlegetik, hogy a gyermekkori ruszin környezet hatására haláláig vajjal szeretett főzni. Mint igazi bácskai több nyelven: magyarul, németül, szerbül, ruszinul beszélt. Négy gyermekének fülébe ruszin altatót dalolt. Lajos volt az elsőszülött: 1852 május 3-án született. Keresztneve az abszolutizmus Kossuth-kultuszát fejezi ki. Igen beteges gyermek volt. Egyszer — így tudja a családi hagyomány — egy vidéki kofaasszony szállott meg náluk, aki váltig azt erősítgette, hogy a kicsi szemveréstől szenved. A későbbi folklorista csakugyan meg is gyógyult, amikor az asszony szenes vízzel lemosta róla a bajt.⁵³

Nevelésére édesanyja nagy gondot fordított. A piaristákhoz írtatták. Nem volt jó tanuló. Egyszer már úgy látszott, hogy nem lesz érdemes tovább is iskolába járnia. A család úgy emlékezik, hogy édesapja nem akart belőle urat nevelni, az anya állhatatos közbenjárására azonban mégis folytathatta tanulmányait. Az ősi műhelyben azonban dolgoznia kellett. A tímárságban való jártasságának irodalmi nyoma a Nyelvőrben megjelent közlése a tímármesterség szegedi szókincséről.

1862 őszén került a piarista gimnáziumba, amely akkor még éppen a róla elnevezett Oskola utcában, a Fogadalmi Templom helyén állott. Csaplár Benedek tudomásunk szerint nem tanította. Tanárai közül ki kell emelnünk a néprajzi érdeklődésű Váry Gellértet, a csizmában, zsinóros magyar ruhában járó Kustár Ignácot, Tóth Jánost, a tanyai iskolázás említett apostolát, a kuruc érzelmű Magyar Gábort, a rend egyik klasszikus hazai alakját. Osztálytársai közül Lőw Immánuel emelkedik ki, életre szóló barátságuk ekkor kezdődött.⁵⁴

Az érettségi vizsgálat után (1871), jóllehet nem érzett különösebb hivatást, az egyházi pályát választotta és felvettette magát a csanádi egyházmegye temesvári szemináriumába.

Szerencséjére Temesvár városa és a püspöki aula germanofil szellemének ellen-súlyozására, a hatvanas évek elején az egyik kispap, a későbbi jeles történétíró, Szentkláray Jenő buzgólkodására a főiskolával kapcsolatos egyházirodalmi iskolába erős magyar szellemet vittek bele. Megindul a Délvidék története, az egyházmegye hajdani magyar múltja iránt való érdeklődés is. Temesvárott történelmi társulat alakult, amelynek folyóirata is volt. Kétségtelen, hogy mind ennek, továbbá Szentkláray Jenő, Ortvy Tivadar és a szegedi Varga Ferenc most bontakozó történétírói buzgalmanak hatása alól Kálmány sem tudja, de nem is akarja magát kivonni. Az ő történelmi műveltsége sohasem volt fejlett, de érzéke mégis ekkor bontakozik. Hazánkban föltétlenül a legelső között értékeli a néprajzi jelenségek történelmi jellegét, amely különösen a „Szeged népe” köteteinek nagyrészt bevezetésein is meglátszik.

⁵³ Jellemző, hogy nyugalomba vonulása után betegségében fölkeresi, és Tömörkény István-nal szemben egyik levelében megvédi a csorvási javasembert, mert kezelését hasznosnak találta.

⁵⁴ Péter L., Lőw Immánuel és Kálmány Lajos barátsága. *Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*. Budapest 1947, 349.

Az eddigiekben iparkodtunk Kálmány Lajos ifjúságának ama mozzanatait és szülőföldjének ihletéseit kiemelni, hangsúlyozni, amelyek hivatásának fölismeréséhez, vállalásához vezettek. Péter László alapos életrajzának birtokában tudományos pályáját már nem szükséges hasonló részletességgel követnünk.⁵⁶ Eredményeit munkánk során egyébként is sokszor méltatjuk. Elég, ha főbb állomásait és sorsszerű fordulatait fölidézzük, életművét jellemezzük.

Pécskai káplán, amikor a „Dugonics András sírjára” helyezett „Koszorúk az Alföld vadvirágaiból” első kötete megjelent (1877).⁵⁶ Bevezetőjében hálásan emlékezik meg a torontáli származású Abafi-Aigner Lajos buzdításairól, akinek talán Szentkláray Jenő, esetleg Debreczeni János ajánlotta a fiatal papgyűjtőt.⁵⁷ Újabbán vált ismeretessé, hogy Ipolyi a maga folklórányagát Abafi Lajosnak adta át megőrzésre. A „Koszorúk” második, igényesebben szerkesztett kötetének anyaga túlnyomóan a szegedi dohánykertészekből települt Csanádapácsról való. Gyűjtőként itt találkozik először Szeged népével.

1878-ban Szeged-Rókusra helyezik, szülővárosában is hozzáfog a gyűjtéshez. Bontakozni kezd benne a „Szeged népe”. A következő évben a Várost elsodorja a Víz, de Kálmány Lajos dokumentációjában az archaikus Szeged most már mulhatatlanul él tovább.

1879 másért is jelentős. Ebben az esztendőben jelenik meg Szentkláray Jenőnek, a hajdani szegedi diáknak a Temesközről, idegenből honosodott újabb nevén Bánátról szóló nagyszabású történeti munkája, amely Kálmányra jelentős hatással van: tudatosítja benne a feladatokat és ösztönzi a szakadatlan munkára.

Szeged népe jelentős mértékben vett részt a Temesköz újranépesítésében. Ezt a folyamatot tudományos módszerességgel és nagy körvonalakban először Szentkláray Jenő rajzolja meg. Ötvennél több temesközi falu lakossága, illetőleg magyarsága bizonyíthatóan szegedi eredetű. E népesség leginkább dohánykertészként, zömében 1779—1848 között hagyta el szülővárosát, vérségi, szellemi, gazdasági kapcsolatairól azonban nemzedékeken át sem mondott le. Természetes, hogy ez az elvándorolt szegedi nép szigetsorsának megfelelően számos népéleti archaizmust őrzött még akkor is, amikor az anyavárosban ezek a sajátosságok már halványodni kezdtek, pusztulásnak indultak. Ebből a szempontból egyenesen szimbólikusnak, páratlan szegedi misziónak érezzük, amikor Kálmány Lajos Rókusról éppen az egyik legjellegzetesebb temesközi magyar faluba, Szajánba kerül. Szentkláray szellemi hatása világosan tükröződik a „Szeged népe” köteteinek⁵⁸ igen tanulságos bevezetőin, de Kálmány mind tudatosabbá váló módszerén is. Megkezdődik Szajánban, Törökbecsén, Szőregen, Törökkanizsán, Padén, Magyarszentmártonban, Lőrincfalván (Terjánban), Csókán, Egyházaskéren (Verbicán) és még számos más helyen sok ügyel-bajjal, viszontagsággal, olykor Nagybotú Lőrincre emlékeztető szenvedéllyel Temesköz magyar népéletének, szegedi összefüggéseinek föltárása.

Kálmány gyűjtői érdemeit egyáltalán nem kisebbíti, hogy elsősorban és szinte kizárólag folklórjelenségeket örökít meg. Magánéletének annyi megpróbáltatása, de talán szaktudományunk módszereinek és céltudatának akkori fejletlensége miatt

⁵⁶ Péter L., Kálmány Lajos. Egy nagy magyar folklorista élete. Bp. 1952. Vö. még Móra F. Az utolsó magyar sámán. In: Szegedi tulipántos láda. I. Bp. 1936, 205; Ortutay Gy., Kálmány Lajos és a modern néprajzi gyűjtés. Szellem és Élet 1940, 192. és „Halhatatlan népköltészet” 164. Egyéb méltatások felsorolása Péter László művében.

⁵⁶ Koszorúk az Alföld vadvirágaiból. I–II. Arad 1877, 1878.

⁵⁷ Kálmány és Abafi Lajos tudományos kapcsolatának kitűnő elemzése Pogány P., Szájha-gyomány mentésünk elfelejtett korszaka és szervezője. Ethn. 1954.

⁵⁸ Szeged népe. I. Ós-Szeged népköltése. Temesköz népköltése. III. Szeged vidéke népköltése. Arad 1881, 1882, Szeged 1893.

sem fordít kellő figyelmet a mindennapi élet néprajzának: viseletnek és táplálkozásnak, életformának és környezeti hatásoknak tanulmányozására, a kivándorolt szegediek és a környező nemzetiségek együttélésének vizsgálatára, főképpen pedig azoknak a hagyományszálaknak még bővebb, egyetemesebb kifejtésére, amelyek e magyar szigeteket Szegedhez fűzik.

Gyűjteményei a szegedvidéki népköltést még dúsan virágzó állapotában mutatják be, a gyűjtői tudatosságnak, szorgalomnak, lelkiismeretességnek az ő korában egészen szokatlan példáját adva velük: Kálmány kemény egyénisége alig ismeri az elhallgatást, kiegészítést, szépítő stilizálást. Fájdalmas hiány azonban, hogy kora egyoldalú irodalmi nézőpontja, valamint zenei ismereteinek hiánya miatt a dallamok följegyzését ő is mellőzi. Mégis elsősorban és mindenekfölött Kálmány Lajos érdeme, hogy Szeged vidéke folklór szempontjából egyik legismertebb tája hazánkban.

Kutatásaiban föltétlenül az elbeszélő hagyomány érdekelte legjobban.⁵⁹ Az a hagyomány, amely a mesei funkcion, tehát a költői sajátosságokon és szükségleteken túl az emberlét szakrális szelleméről, archaikus világképéről is tud még vallani.

A magyar népi kozmogónia leggazdagabb forrásainak feltárását neki köszönhetjük.⁶⁰ A holdra, csillagokra, világunk alakulására irányuló kutatásokat nyilván ihlette Munkácsi Bernát vogul népköltési anyaga, egészében azonban Kálmány gyűjtői ösztöne, odaadása, népszerűtete kellett a megörökítésükhöz. A nyomukban kibontakozó kép egyként idézi a magyar primitív hagyományt, de a bibliai apokrifok és a bogumil eretnokség színező hatását is.

Bár kezdettől fogva foglalkozik mesegyűjtéssel is, igazában azonban csak pályája delelőjén válik a magyar mesekutatás egyik legtiszteltebb mesterévé, a mesemondó egyéniség és a hallgató közösség alkalmi társadalmának úttörő magyar kutatójává. Főleg magyarszentmártoni meséi számos „keleties” elemükkel még szintén archaikus tudatformát tükröznek.

Balladagyűjtésének nemcsak mindjárt a Székelyföld nyomában járó gazdagsága, hanem bizonyító ereje miatt is páratlan az értéke: a középkori magyar balladatáj egyetemes virágzását, termékeny összefüggéseit igazolja.

Kálmány Lajos munkássága máris klasszikus jelentőségű. Nemcsak szülővárosa lehet rá méltán büszke, hanem szaktudományunk is. Ez a nagy dokumentum naívabb népi fokon a szegedi világnak ugyanolyan tükörképe, mint Tömörkény és Juhász Gyula életműve; sajnos, ezeknél sokkal ismeretlenebb.

*

A szegedi iskola: Hájos Gáspár, Dugonics András, Benyák Bernát, Tóth János, Csaplár Benedek szellemi világa nemcsak a magyarság és a szegedi nép önelvű szemléletét, vizsgálatát jelenti és ihleti. Hasonló munkásságra ösztönzi azokat is, akik más néprajzi tájról, esetleg idegen népközösségből származva, de a szegedi piarista gimnáziumban tanulva, illetőleg a Városban élve idővel szintén kedvet kapnak, nyilván döntő elhatározásra is kezdenek ébredni a maguk népének, emberi világának szakszerű, folklór ihletű vizsgálatához. Az alábbiakban a XIX. századot a maga

⁵⁹ *Hagyományok. I. Mesék és rokonművek. II. Borbély Mihály mondása után. Vác 1914, Szeged 1914; Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye. MNGy. XIII. Budapest 1914; Kálmány Lajos Népköltési Hagyatéka. Szerkeszti Ortutay Gyula. I–II. Bp. 1952, 1954.*

⁶⁰ *Kálmány L., Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya. Budapest 1885. Uő, Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. Uő, A hold nyelv hagyományainkban. Budapest 1887. Uő, A csillagok nyelv hagyományainkban. Szeged 1893. Uő, Világunk alakulásai nyelv hagyományainkban. Szeged 1893. Egyéb műveinek jegyzéke Péter László könyvészetében, idézésükre a megfelelő helyen sor kerül.*

egésében tekintjük át. Nem ragaszkodunk az időbeli egymásutánhoz, hanem inkább az összefüggéseket, csoportokat hangsúlyozzuk és emeljük ki.

Az egykorú hazai szerb művelődésnek Buda, később Újvidék mellett alighanem Szeged a legjelesebb műhelye. Részben a művelt szegedi szerb hitközség, részben pedig a gimnázium jóhíre, humanista szelleme igen sok szerb diákot vonzott a XVIII. században és a múlt század első felében ide. Közöttük jeleskedik *Musicki Lukian* költő, *Vidakovics Milos* regényíró, a „szerb Dugonics”, *Vuics Joachim*, a szerb színészettörtőrője, *Sztankovics Kornél* népzenekeutató, *Szobotics Jovan* költő és író. Ez utóbbinak önéletrajzában néhány szegedi magyar népeleti adalékot (kenyérpiac, viselet) is olvashatunk.

Szeged művelődéstörténetének legszebb lapjaira tartozik, hogy a gimnázium kebelében *szerb önképzőkör* (drustvo učeći se Srablja) is működött (1843—1864), amelynek jegyzőkönyve is ránkmaradt. Ebből kitűnik, hogy a főcél „anyanyelvünk ápolása”, vagyis a szerb nyelvkészség, művelt kifejezés gyakorlása, irodalomismeret megszerzése volt. Itt csak a néprajzi jellegzetességekre mutatunk rá. Magyarról lefordítják a Szigfridről és Genovéváról szóló népkönyvet. Előadnak a szerb lakodalomról, szerb tájszólásokról. A jegyzőkönyv több helyén Karadzics Vuk szellemi hatása is föltűnik.⁶¹

Szintén a szegedi gimnáziumba járt a bunyevác néprajzi kutatásnak máig egyedülálló, alapvető mestere, *Antunovich Iván* (1815—1888) későbbi püspök és kalocsai nagyprépost, a bunyevác nemzeti tudatnak megteremtője és máig legnagyobb képviselője.⁶²

A magyarok közül szegedi diák volt *Pintér Sándor* (1841—1915), a palóc népeletnek egyik kimagasló kutatója⁶³, nemkülönben a félegyházi születésű, de kiterjedt szegedi rokonságú *Huszka József* (1854—1934), népművészetünk romantikus hevülettű, szertelenségeiben is nagyérdemű, úttörő mestere, aki Szegeden is gyűjtött: néhány rókusi szűcs mintakönyvét mentette meg az enyészettől.

Történeti áttekintésünkben külön kell megemlékeznünk arról a maga területén nagyhírű munkásságról is, amelyet a zsidó néphagyomány feltárásával és magyarázatával a Város több rabbinemzedéke: *Lów Lipót* (1811—1875) főrabbi, majd fia, *Lów Immanuel* (1854—1944) főrabbi, továbbá *Lówinger Adolf* (1864—1926) rabbi itt, Szegeden kifejtett. Aligha lehet ugyanis kétséges, hogy Szeged ösztönző „szakmai” atmoszférája kedvezett tudományos pályájuk kibontakozásának.

A Lów-család ama híres, zsidó szentemberként máig tisztelt prágai rabbi, *Hoher Rabbi Lów* sarjadéka, akinek nevéhez a „Gólem” legendája fűződik.⁶⁴ Lipót Csehországból vándorolt hazánkba, és itt hamarosan a haladó zsidóság egyik vezéralakjává emelkedett. A szabadságharc idején tábori pap, utána magyar érzületéért raboskodik. Szeged rabbiságát 1850-ben vállalja el, a Város művelt közéletében nagy tekintélynek örvend.

Lów Lipót néprajzi munkásságát a személyes indítékokon, közvetlen zsidó szellemi környezetén és hagyományain kívül bizonyára ihlette Csaplár Benedekkel Seze-

⁶¹ A szegedi szerb műveltségről bővebben készülő tanulmányunkban szólunk. Mindenesetre már most utalunk *Gyurgyevics István* egykori szegedi görögkeleti szerb plébános szép anyaggyűjtésére is: Srbi u Segedinu. Extrait du Spomenik CVIII. N 10. Section des Sciences sociales de l'Academie Serbe des Sciences. Beograd 1960.

⁶² *Evetović, Matija*, Životi i rad biskupa Ivana Antunovića narodnog preporoditelja. Subotica 1935.

⁶³ Egy érdekes ember halála. Délm. 1915, 20. sz. Szegedi baráti köréhez tartozott később is Pillich Kálmán, Beck Pista, Szluha Ágoston, Szulóc Ernő, Muskó Sándor, a csorvai csikósbojtár fiából lett táblaelnök.

⁶⁴ Vö. *Grün, Nathan*, Der hohe Rabbi Löw und sein Sagenkreis. 1885. Nem láttam.

Lőw Immanuel

den szövődött barátsága, továbbá számos lelkipásztorkodó kortárs papnak, a magyar szellemi néprajz nagy úttörőinek, így Ipolyi Arnoldnak, Czuczor Gergelynek, Kriza Jánosnak, Lugossy Józsefnek példája. A magyar folklór kutatásából azonban nem vette ki részét. A pátriárka megjelenésű főrabbi nagyon szeretett Alsóvároson sétálni, amelynek népi világa ekkor még töretlen volt.

Kiváló munkája az életkorról szól. Többek között foglalkozott még a zsidó esküvel, a zsidó asztrológiával, a zsidó házasságjog történeti fejlődésével. is.⁶⁵

⁶⁵ Lőw, L., Die Lebensalter in der jüdischen Literatur. Beiträge zur Jüdischen Alterthumskunde II. Szegedin 1875, XVI, 457. Munkásságának bibliográfiáját felsorolja Lőw I., Gesammelte Schriften von Leopold Lőw. V. Szegedin 1900. Lőw Lipót életrajzát megírta Hochmut, A., Leopold Lőw als Theologe, Historiker und Publicist. Leipzig 1871. Sajnos néprajzi munkásságáról, Szeged egykorú szellemi életében betöltött szerepéről nem esik benne szó. Szép jellemrajz Frisch A., Tanulmány Lőw Lipótról: Blau Lajos-Emlékkönyv. Budapest 1926, 177.

Fia, Immanuel a szegedi piarista gimnáziumot végezte. Kedves tanítványa Csaplár Benedeknek, osztálytársa Kálmány Lajosnak, akihez életreszóló tudós barátság fűzte.⁶⁶ A szülői ház és iskola szellemi környezetéből nőtt ki később folklórkutató pályája.

Lőw Immanuel a magyar nyelvnek, előadásnak született mestere volt; Arany János és a szegedi népnyelv ihlette. A magyar nyelv iránti lankadatlan érdeklődését a Magyar Nyelvőr is őrzi, amelynek állandó dolgozótársa volt. Résztvett az Akadémiai Nagy szótár gyűjtő munkájában is.

A zsidó folklór területén kora fiatalságától kezdve dolgozott. A lipcsei egyetemen készült és az arámi növénynevekről szóló doktori értekezése egész tudós pályáját előre jelzi és meghatározza: az ószövetségi és talmudi növények vizsgálatának szenteli tudományos munkássága legnagyobb részét. Már kezd a pátriárkák korába hajlani, amikor összefoglaló klasszikus műve, a „Flora der Juden” megjelenik.⁶⁷ „A Talmud és Biblia növényeinek — írja a szintén botanikus hajlandóságú Móra Ferenc — a legszigorúbb tudományos módszerekkel való botanikai és nyelvészeti, kultúrtörténeti monográfiája ez a könyv. Kertté elevenítése a legősibb herbáriumnak, amelyen mind máiglan érzik az Isten kezének szentsége, aki még akkor konzerválta azt az emberek fiainak számára, mikor a maga gyermekeinek érezte őket”.

Nagy munkájában nem feledkezik meg a szegedi szülőföld, a magyar haza növényzetének, így a paprikának tanúságairól sem. Hosszú pályáján ír többek között a *csók* (1882), az *emberi ujjak* (1900) és a *könny* (1933) folklór-hátteréről. Nem tudja már befejezni a zsidó néphagyományban előforduló állatok, kövek és ásványok enciklopedikus feldolgozását.

Lőw Immanuel bátyja, a szintén Szegeden nevelkedett, de később Amerikába vándorolt *Lőw Vilmos* (1847—1922) new-yorki ügyvéd nagy szolgálatot tett népköltészetünk angol nyelvű antológiájával.⁶⁸

Lőwinger Adolf rabbi segédlelkészként dolgozott Lőw Immanuel mellett. Tudományos hajlamai szintén a zsidó folklór területén bontakoztak ki. Máig kiváló értékű tanulmányainak tárgya többek között az *álm*, az *árnyék*, az *ég*, a *jobb* és *bal*, a *forgószél*, a *rontó tekintet*.⁶⁹ Lőwinger igen szerény, zárkózott tudós volt, aki közvetlen főnökével tudásunk szerint nem volt meghittebb szellemi közösségben. Lőw azonban föltétlenül ihlette őt. Más mesteréről nem tudunk. Nem tudunk arról sem, hogy a hazai néprajzi szakkörökkel barmi kapcsolata is lett volna. Fájdalmasan jellemző, hogy Szeged szellemi élete sem lett rá figyelmissé. Mintha egész pályáján Kálmány Lajos mostoha sorsában osztoznék.⁷⁰

A *szegedi iskola* szellemi atmoszférájában legelőször a felsővárosi, Maros utcából származó *Kovács János* (1852—1918) vállalkozik Szeged néprajzi szintézisének megírására.

⁶⁶ Keleti dogozatok Lőw Immanuel emlékére. Bp. 1947; Továbbá *Scheiber S.*, Lőw Immanuel emlékezete. Két beszéd. Bp. 1947; *Scheiber S.*, Lőw Immanuel és a zsidó néprajz. Bp. 1947. Kiegészítésekkel: Folklór sé tárgy történet. Bp. 1974; *Péter L.*, Lőw Immanuel és Kálmány Lajos barátsága. Bp. 1947. Vö. még *Krónikás [Sz. Szigethy Vilmos]*, Látogatás a 90 éves Lőw Immannuelnél. Délmagyarország 1944. jan. 14.

⁶⁷ *Lőw, I.*, Flora der Juden. I—IV. Wien—Leipzig 1924—1934. Vö. *Móra F.*, Beszélgetés a ferdetoronnyal. Bp. 1927, 124.

⁶⁸ *Loew, W.*, Magyar Poetry. New York 1899.

⁶⁹ Lőwinger Adolf életét és néprajzi munkásságát összefoglalja *Scheiber, A.*, Bibliography of A. M. Loewinger's Works in Folklore. Yeda-Am. Journal of the Israel Folklore Society. IV. 1958, 101. Előttünk ismeretes művei: [Loewinger, A.], Der Schatten in Literatur und Folklore der Juden. Wien 1910. Separatabdruck Mitteilungen zur jüdischen Volkskunde. *Uő*: Die Auferstehung in der jüdischen Tradition. Separatabdruck Jahrbuch für jüdische Volkskunde. I. Magyarul is megjelent *Lőwinger A.*, A forgószél. In: Blau Lajos-Emlékkönyv. Budapest 1926, 279.

⁷⁰ Számos adatunkat Scheiber Sándor és néhai Schindler József baráti készségének köszönjük.

Szintén a piarista gimnáziumba járt. Ő is Csaplár Benedek szellemi környezetében kapott kedvet a néprajzi vizsgálódásra. Tanulmányai végeztével a posta szolgálatába lépett, és érdemes hivatalnoki pályát futott meg. Élete utolsó évtizedeiben sokat betegeskedett.

Semmi nyoma, hogy akár Kálmánnyal, Reiznerrel vagy Tömörkény Istvánnal meghittebb baráti vagy szellemi kapcsolatban lett volna. Hiába keressük a nevét Kálmány Lajos kiterjedt levelezésében. Nem örökölte meg a „Szegedi tulipános láda,” Móra Ferenc helybeli arcképcsarnoka. Emlékezetünk szerint más kortársak: Tömörkény, Cserzy, Szigethy Vilmos sem emlegetik. Ennek a hallgatásnak pontos okát már nem tudjuk.

Kovács János műkedvelő szépíró és festő volt.⁷¹ Valahogyan ez a dilettantizmus érzik néprajzi munkásságán is. Népnyelvi adatgyűjtéssel kezdte. A Nyelvőrben számos hasznos közlése jelent meg. Sokat ír a helybeli lapokban. Szegedi vonatkozású tárcái, novellái azonban — eltérően Tömörkénytől — csak nagy óvatossággal tekinthetők forrásnak, biznyságnak.

Első önálló munkája a „Szegedi emlékek” (1895) határozottan irodalmi igénynyel készült.⁷² Állításai, következtetései ezért csak szigorú kritikával értékesíthetők, és általában csak akkor fogadhatók el, ha máshonnan is igazolni lehet őket.

A Dugonics-Társaságtól jutalmazott szintézise, a „Szeged és népe” (1901)⁷³ már tudományosabb szándékkal íródott, de még így is alig több Kálmány Lajos, Herman Ottó és Reizner János műveinek módszertelen összefoglalásánál. Sajnos, hiányzik belőle a rendszeres anyaggyűjtés, kitartó terepmunka. Ez annál fájdalmasabb, mert a századfordulón a szegedi népi társadalomnak: pásztor- és halászvilágnak, száraz- és vízimolnárságnak, nép számára dolgozó mesterségeknek: így a kékfestő, szűrszabó, mézeskalácsos, zsendelyvágó és egyéb szakmáknak, egyáltalán a városi népeletnek még teljesebb, kiérett képét lehetett volna megrajzolni. Inkább gyermekkori visszaemlékezéseire, családi hagyományaira, jártában-keltében fölszedett tapasztalataira támaszkodik. Céltudatos serénységről, elszánt odaállásról alig lehet nála beszélni. A Tömörkény novelláiban szétszórt, mozaikszerű adatokkal többre megyünk, mint Kovács hol terjengős, hol meg használhatatlanul szűkszavú előadásával.

A mű legmegbízhatóbb két fejezete a táplálkozásról és ruházkodásról szól. Több-ször baj van azonban az egyes adatok aranypróbájánál itt is. Figyelmet érdemelnek levéltári közlései, bár mondanivalóiba alig tudja beépíteni őket. Terjedelmes és értékes szólásgyűjteményében nem különíti el, hogy mi belőle az élő nyelvi valóság és mi a „Példabeszédek és jeles mondások” anyagából való aggálytalan átvétel. Művében legértékesebbek az önkéntelenül odavetett észrevételek, rövid megfigyelések, amelyek elsősorban inkább szépírói fogékonyságából, semmint tudományos rátermettségéből fakadnak, de tanuskodásuk akárhányszor így is igen jelentős.

Ferenczi János (1838—1896) néptanító, a szegedi népnyelvi kutatásnak volt farradhatatlan munkása.⁷⁴ Gyűjtött azonban a hiedelemvilág és a népdal köréből is.

Az egyébként teljesen ismeretlen Nagy József gyűjteménye⁷⁵ 300 szegedi népdal-szöveget foglal magába. Nem nagy számmal van közöttük műköltői eredetű, nép-

⁷¹ Zs. P. [= Zsidó Pap = Löw Imánuel], Kovács János. SzN. 1918, 2. sz. Innen tudjuk, hogy Kőrömczy János néven verselgetett is. Az „Üstökös”, „Bolond Miska”, Bolond Istók” számos humoreszkjét közölte.

⁷² Szegedi emlékek. Szeged 1895.

⁷³ Szeged és népe. Szeged ethnographiája. Szeged, 1901.

⁷⁴ Vass M., Ferenczi János élet- és jellemrajza. Bp. 1888. Vö. V.M., Ferenczi János: SzN. 1896, 95, 96. sz. Adatközléseinek fölsorolása SzegSz. I. 25.

⁷⁵ Legújabb szegedi népdalok. Szerk. Nagy József, Szeged 1878, 244, X.

színműből, továbbá a gyűjtő tollából származó műdal is. Ezeket legtöbbször azonban hűségesen meg is jelöli. Hazafias lelkesedésből gyűjt, nincsenek tudományos igényei, forrásokra nem hivatkozik. Anyagának tekintélyes része azonban kétségtelenül népi eredetű. Nem tudni, hogy a kortárs Kálmány Lajos, aki jegyzetei között silányabb gyűjteményekre is pontosan hivatkozik, miért hagyja figyelmen kívül Nagy József jónéhány értékes szöveget is közlő munkáját. A jórészt szerelmi, csekélyebb mértékben hazafias, szabadságharc-ihlette népdalokat tartalmazó, kis formátumú kötet a daloskönyvek hagyományait idézi és nyilván a társadalom egyszerűbb, de már írástudó rétegeinek szánt ponyvakiadvány volt. Készült munkájának folytatására is. Előszavában ígéri, hogy a dallamokra is nagy gondot fordít majd.

Eddig a szellemi néprajz, folklórvilág iránti érdeklődés szegedi múltját, úttörő szakaszát vettük szemügyre. Ez a vizsgálat mindenesetre megelőzi a tárgyi kultúra, gazdasági élet, a mindennapok tudatos tanulmányozását. Bár Dugonics műveiben is fölbukkan néhány hasznos megfigyelés, mégis *Vedres Istvánt* (1765—1830) kell a gazdasági és statisztikai néprajz helyi úttörőjének, Berzeviczy Gergely, Nagyváthy János, Csaplovics János méltó szegedi kortársának tekintenünk.⁷⁶

Vedres családi körülményei emlékeztetnek Dugonicséra. Atyja horvát eredetű, bevándorolt szücsmester, édesanyja törzsökös felsővárosi magyar lány. Vedres az ökonómikus népszemlélet első, de igen kimagasló helyi képviselője, akinek személyében a magyar reformkor optimista humanizmusa és közgazdasági pragmatizmusa harmonikus egyensúlyban találkozik egymással.

Egyfelől a szegedi piarista játékszín hazafias, népies hagyományainak első polgári képviselője. Szülővárosa múltjáról színdarabot ír, az új tanácsháza falai között kőszínházról gondoskodik, a nyelvi nacionalizmus szellemében a latinnal szemben síkra száll a magyar nyelvi jogaiért.

Tudja azonban azt is, hogy a pallérozott nemzetnek, a művelt Szegednek egészen új gazdasági alapokra kell helyezkednie. Ezért foglalkozik a Tisza-szabályozás és a Duna—Tisza csatorna kérdésével. Hazánkban először ő köti meg erdővel a szegedi futóhomokot és ezzel lehetővé teszi az addig elhagyatott, értéktelennek ítélt pusztaságnak modern kultúrtájja alakulását, a tanyás-gazdálkodás legigényesebb formáinak kibontakozását. Vedres egyéniségének ritka sokoldalúságát mutatja, hogy ugyanakkor az alföldi urbanizmusnak, városrendezésnek is alighanem úttörő alakja.

A napóleoni háborúk nagy hazai agrárkonjunktúrája: a gabona-, takarmány-, dohány-, gyapjútermesztés hallatlan föllendülése Szegedet elsőrangú közgazdasági központtá teszi. Itt hajózzák be hosszú évtizedeken át a Tiszántúl és Temesköz messze vidékeinek mezőgazdasági javait.

Ezt az árucserét jelentős mértékben előmozdítja az a 700 öl hosszú fahíd, Vedres alkotása, amely az akkor még mocsaras újszegedi részen ível Szőreg és a Tisza között. Vedres a tervezett Duna—Tisza csatornával kapcsolatban — a londoni nagy dokkházakra gondolva — fölveti azt a javaslatot, hogy a várat, amely már elvesztette katonai jelentőségét, kereskedői tárházzá kell átalakítani. Itt a tiszai hajók közvetlenül rakodnának. Tervének indokolásában már napjaink irányított gazdálkodásának eszméi is fölszillannak.

⁷⁶ Legjobb életrajza *Farkas László*, Vedres István mérnök élete és működése. Kiadja a Magyar Mérnök és Építész Egylet Szegedi Osztálya. Szeged 1937. Vö. még *Nagy Z.*, Vedres István művészi munkássága. Bp. 1956. — Szép jubiláris tisztelgés: Nemcsak magunknak születtünk. Válogatás Vedres István írásaiból. Kiadja a szegedi Tömörkény István Gimnázium Igazgatósága. Összeállította Rully János tanár. Szeged, 1965. — Szobra is ebben az esztendőben került a szegedi Nemzeti Emlécsarnokba.

Vedres István

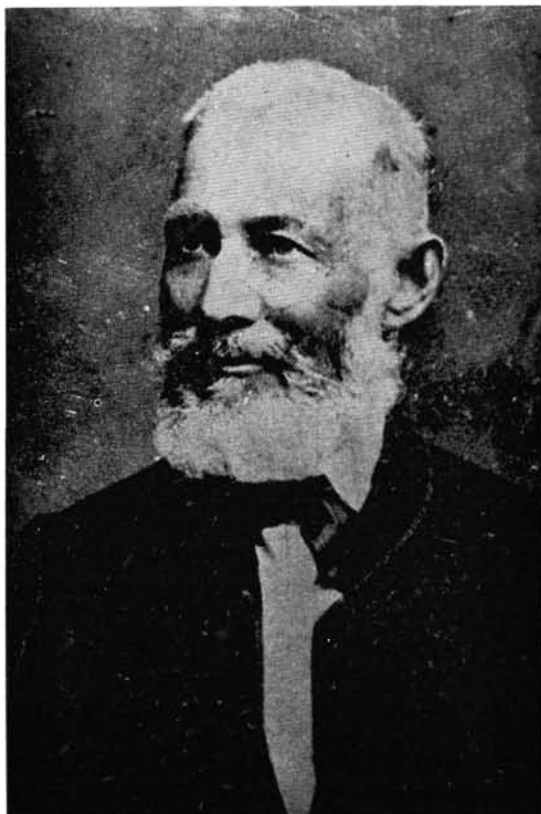
A gabonátárolás, főleg a dohosodás súlyos kérdése sem hagyja nyugton. Megfelelő magtár az ő idejében még kevés volt. A maga vedresházi mintagazdaságában boglyakemence alakú, felső nyílású gabonás vermeket építtetett. A magyar építészet történetében ezzel alighanem Vedres István az első, aki tudatosan merít a paraszti építkezésből ihletet. Tökéletesített vermei azután hatottak a Tiszavidék és Temesköz falusi tárolási technikájára is.

Irodalmi alkotásai⁷⁷ tele vannak Szeged történeti néprajzához kitűnően értékesíthető adatokkal. Forrásként a legértékesebb közülük az új tanácsháza felavatásának emlékezetére írt állapotrajz, amelyben a korabeli Hármas Kistűkör verszetekbe foglalt tudnivalóinak módjára ő is versben mondja el a Város földrajzi viszonyait, küzdelmes múltját. Megrajzolja benne társadalmi képét, gazdasági erőfeszítéseit és virág-

⁷⁷ Művei megjelenésük sorrendjében: *V. I.*: „Nemes szabad királyi Szeged városa megnagyobbitandó tanácsháza talpkövének letétele alkalmatosságára készült versek.” Pest 1799; „A Tiszát a Dunával összekapcsoló új hajókázható csatorna, melynek helyét nemcsak Magyarország, hanem az egész Ausztriai birodalom hasznára felkeresni és meghatározni igyekezett Vedres István. Szeged 1805. „Vedresházi gabonavermek.” *Nemzeti Gazda* 1815. „A sívány homokság használhatása.” Szabad királyi Szeged városának javasolta Vedres István. Szeged 1825.

zását. Találó szavakkal mutat rá a jószágtartás, dohánytermelés, kertészet, faipar, víziközeledés rohamos fejlődésére. Fölbecsülhetetlen értékű utalásaira munkánk során állandóan hivatkozunk.

A múlt század első felének szegedi társadalomtörténeti, gazdasági fejlődését, népéletét: a parasztcivisek világának urbánus társadalommá alakulását lényeges

Kováts István

vonásokkal jellemzi Kováts István (1822—1902) kőművesmester nagyértékű, sajnos máig kiadatlan önéletrajza,⁷⁸ amelyből természetesen szintén sűrűn merítünk.

Hasznos szegedi és temesközi népéleti megfigyelések olvashatók *Kassai Vidor* (1840—1928) önéletrajzában is.⁷⁹ Nagy színészünk a szegedi tájon nevelkedett.

Összefoglaló munkáig ugyan nem jutott el a híres szegedi kötélverő mester, majd gyáros, *Bakay Nándor* (1833—1902), Csaplár Benedek egykori tanítványa, azonban a szerkesztésében megjelent „Alföldi Iparlap” (1881—1884) évfolyamaiban, továbbá számos újságcikkében kitűnő megfigyeléseket közöl⁸⁰ a régi szegedi céhességről, szövő- és kötélverő-iparról, egyáltalán a régi szegedi polgárságról.

⁷⁸ *Egy szegény pórfű önéletrajza*. Gyermekének ajánlja *Kováts István*. Szeged 1885. A kézirat több másolatban ismeretes, föltétlenül megérdemelné a kiadást.

⁷⁹ *Kozocsa S.*, *Kassai Vidor emlékezései*. Budapest 1940.

⁸⁰ Értékes adalékait felhasználásuk helyén idézzük.

A felsővárosi *Szűts Mihály* (1846—1923), a debreceni mezőgazdasági akadémia igazgatója Szeged mezőgazdaságáról írt monográfiikus igényű munkát.⁸¹ Történeti áttekintése elnagyolt, teljességgel Reizner János kutatásaira támaszkodik. Lényegében az 1848—1914 közötti időszak döntő jelentőségű szakaszáról szól. Előadása egyenetlen, módszere kiforratlan, szemlélete már a maga idejében is elavult. Állapotrajza azonban így is megbízható, tanulságos, egyes részleteiben egyenesen forrásértékű.

Szeged polgári történetíróit: Varga Ferencet,⁸² Reizner Jánost, Czímer Károlyt⁸³ a kor közjogias történet szemléletével szemben a társadalom és gazdasági élet döntő tényezőinek méltánylása jellemzi. Itt csak a legkiválóbbról emlékezünk meg.

Reizner János (1847—1906) egészen fiatalon írt a szegedi mészároság múltjáról (1874). „Szeged és Délmagyarország” (1894) c. tanulmányában rámutat a mi népünknek a Temesköz betelepítésében való nagy szerepére.

Helytörténeti szintézise, a „Szeged története” mérhetetlen szorgalomról, az adatok bőségéről, a gazdaságtörténeti és társadalmi mozzanatoknak az ő korában szokatlan tiszteletéről tanúskodik. A mű már tisztos módon elavult, hiányosságai is sűrűn kiütözköznek, de még sokáig nélkülözhetetlen marad a néprajzi kutatóknak is.⁸⁴

Reizner volt az 1883-ban alapított szegedi múzeum első igazgatója, azonban a népélet, néprajzi gyűjtés iránt teljességgel érzéketlennek mutatkozott.

*

Utóda *Tömörkény István* (1866—1917) nemcsak a néprajzi tár megszervezésével és fejlesztésével, hanem a szegedi népélet egyes jeles mozzanatainak tudományos feldolgozásával,⁸⁵ tájszógyűjtéssel⁸⁶ is szolgálta népét és városát.

Szeged egyik legnagyobb fia különös véletlen folytán nem Szegeden született.⁸⁷ Anyai ágon abból a szegedi német polgárságból származott, amely éppen a szabadságharc és abszolutizmus idején azonosult izzó magyarrá, kitephetlenül szegedivé.

⁸¹ Szeged mezőgazdasága. Szeged 1914.

⁸² Szeged története. I. Szeged 1877 (több nem jelent meg).

⁸³ A szegedi veszedelem. Budapest 1891; Cserni Iván cár Szegeden. Budapest 1892. A szegedi szandzsák.: A Dugonics-Társaság 1893. Évkönyve. Szeged 1894; A Szeged-Belvárosi Kaszinó százéves története. 1829—1929. Szeged 1929.

⁸⁴ Szeged és Délmagyarország: A Dugonics-Társaság 1894. Évkönyve. Szeged története. I—IV. Szeged 1900. Előzménye A régi Szeged. I—II. Szeged 1884, 1887.

⁸⁵ *Tömörkény I.*, Munkák és napok a Tisza partján. Sajtó alá rendezte és az utószót írta Péter László. Budapest 1963. Tömörkény összes felhasznált művei munkánk befejező kötetének végén, az Irodalom fejezetben hiánytalanul megtalálhatók.

⁸⁶ Vö. SzegSz I, 15, 33.

⁸⁷ Miért nem tekinti Ceglédet szülővárosának: Barlanglakók 187. Tömörkény István pályáját: emberi, költői, kutatói nagyságát Ortutay Gyula egyik fiatalkori, de igen elmélyedő, máig jelentékeny művében rajzolta meg: *Ortutay Gy.*, Tömörkény István. Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma. Szeged 1934. Szövegváltozata *Ortutay Gyula*, Írók, népek, századok. Budapest 1960, 25—106. Jól esik utalnunk Juhász Gyula esszerű kis életrajzára is, amely csak a költő halála után látott napvilágot: *J. Gy.*, Tömörkény István élete és művei. A Dugonics-Társaság kiadása. Szeged 1941. Lirai ihlettségű portréja *Móra Ferenc*től: Tömörkény István. Megjelent; Célszerű szegényemberek. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Móra Ferenc. Szeged, 1922. Vö. még *Péter László*: Tömörkény mikrokozmosza. Megjelent az idézett kötet utószakaként. Vö. még A Sebők-högyön. Délm. 1962, máj. 18. Itt volt ipának, Kiss Pál vendéglősnek tanyája. *Juhász Antal*, Az etnográfus Tömörkény. Tiszatáj 1966, 977. *Katona Imre*, A kétkézi munkások Tömörkény műveiben. Tiszatáj 1967 389. Nem elégíti ki napjaink Tömörkény-kutatásának minden követelményét *Kispéter András*, Tömörkény István. Budapest.

Tömörkény novelláit és dolgozatait a hivatkozásoknál idézzük, megjegyezvén, hogy a Czibor János szerkesztette kötetek szöveggondozása nagyon felületes, olykor félrevezető. Magyarázó jegyzetekre is szükség lett volna.

Tömörkény István

Ennek az emberi világnak puritán kötelességtudását, munkaszeretetét, művelt egyszerűségét ő is örökölte.

A Feketesas vendégfogadásának kisfia még a régi Palánkban gyerekeskedett, majd a piarista gimnáziumba kezdett járni, miközben Genovéva és Meluzina épületes ponyvatörténeteit is olvasgatta. Nem csoda, hogy a Palánk polgári világáról, életéről, eltűnt sajátosságairól később annyi megszívlelendő, forrásértékű mondanivalója van.

Különben szinte egész élete az ősi Dömötör-templom árnyékában és a még-ősibb Tisza eszméltető szomszédságában telt el. Csak azért diákoskodott Makón, csak azért töltötte vakációit a sövényházi, tömörkényi pusztaságon, csak azért volt katona Boszniában és Bécsben, csak azért nem maradt szívesen egyetlen éjszakára sem Budapesten, hogy szüntelenül hazatérhessen, mindig itthon lehessen, virrasszon és álmodjék a *vízenjárók és kétkézi munkások*, a *szegedi parasztok és egyéb urak*, a tanyai *egyszerű emberek* társaságában. Ez a paraszti kozmosz az ő egyetlen múzsája.

Alig ír másról. Előtte már Dugonics és Mikszáth is sokat megsejtett ugyan belőle, azonban a *szegedi nemzet* az ő teremtő, alkotó talentumának karján vonul be először, de véglegesen a magyar irodalomba. Éppen a legjobbkor jött: a hagyományos parasztlelet válságos idejét éli, még sokat őriz a múltból és hagyományból, de az idő már kezd eljágni fölötte. Tömörkényt ösztönös ízlése megvédi a parasztromantika kísértéseitől és túlzásaitól. Talán ezért van azután, hogy a művészi igazság különös erejével ragad meg bennünket a parasztlelet humanizmusának, természetességének, bölcs egyszerűségének, továbbá a parasztsors nehéz, olykor hősiessé viszontagságainak megörökítése. Nem idillizál, nem fejt ki propagandát sem, de minden sora kemény emberi és művészi helytállás.

A nagyvárossá fejlődő, paraszti múltjából a XX. századba, napjaink új világába igyekvő Szeged népi gyökérzete, patriarkális életérzése, de másfelől döbbenetes elhagyatottsága is gazdag változatokban talál Tömörkényben klasszikus ábrázolójára. Ezt a liberális kapitalizmus szirtjei között hánykolódó szegedi kozmoszt Tömörkénynek itt-ott Homeroszhoz vagy Tolsztojhoz méltó ihlettel és érvényességgel adatott meglátnia. Alkotásaiban egy válságos társadalmi állapotnak és átmeneti kultúrának mesteri képét, egyben a művészi következetességnek és alázatosságnak ritka ajándékát adja át a szegedi utókornak.

Tudományos igényű munkáiból, de novelláinak megfigyeléseiből, odavetett utalásából, környezetrajzából is monumentális körvonalakban bontakozik ki előttünk a szegedi táj és társadalom élete a századforduló évtizedeiben. A kép hiányosságai ellenére is találó, hitelessége minden vitán fölüli áll, minden próbának megfelel. Az egyenlenségeket az magyarázza, hogy a tanyák népe és a vízenjárók állanak szívéhez legközelebb. A Víz után újraépült, *palotás* jelzővel illetett úri Szeged idegen tőle: a Tisza parti kiskocsmákban, a külvárosok, főleg Felsőváros utcáin, kint Zákányban és Szatymazon azonban mindig megtalálja azt az archaikus Várost, amelyet ő ígézett az irodalmi halhatatlanságba.

Tömörkény életműve — Kálmány hagyatéka mellett — a szegedi népéletnek kimeríthetetlenül buzgó forrása és tanúsága, minden későbbi, egyetemes igényű kutatásnak is alapja és mértéke. Amíg Dugonics András, Csaplár Benedek, Kálmány Lajos a folklór szegedi világát derítette föl, addig Tömörkény főleg a tárgyi kultúrához, társadalmi élethez, városi néprajzhoz kínál fölbecsülhetetlen adatokat és utalásokat. Sokszor már egy-egy mellékmondatával is hálára kötelezi és megnyugtatta a mai kutatót. Tudományos becsületessége, valóságérzéke szinte példátlan.

*

A szegedi múzeum gyűjtő és baráti közösségéhez számos értékes, olykor érdekes egyéniség tartozott. Leginkább a szegedi népkultúra tárgyi oldala érdekelte őket. Ebből a lelkes, odaadó érdeklődésből született meg Tömörkény vezérkedésével a hosszú ideig méltatlanul rejtőzködő, országos jelentőségű néprajzi gyűjtemény, nemkülönben számos, ma már fölbecsülhetetlen értékű, forrásjellegű részlettanulmány.

Herman Ottó (1835—1914) nevét kell elsőnek megemlítenünk. A magyar tárgyi néprajzi kutatás nagy úttörője, bár nem volt szegedi, mégis sok jogon beletartozik ebbe a szegedi világba is.

A Városnak éppen a szegedi nép bizalmából hosszabb ideig negyvennyolcas országgyűlési képviselője. A szegedi halászat és pásztorélet tárgyi világának nagyérdemű kutatója. Ő buzgólkodik leginkább az ezredévi kiállítás Szegedről származó néprajzi anyagának összegyűjtésén, amely azonban tudomásunk szerint nem került vissza a Városba. Mindig szíven viseli a szegedi múzeum és felállítandó egyetem ügyét. Levelezésben áll Tömörkény Istvánnal.⁸⁸

Klasszikus műve, „A magyar halászat könyve” át van szöve igen gazdag szegedi, tápai, gyevi anyaggal. Szeged tárgyi népéletének tudományos vizsgálata Herman Ottó halászati kutatásaival kezdődik.⁸⁹

1899 őszén kiállítás volt Szegeden, amely azonban szegényes néprajzi tanulságai-val Herman Ottót nem elgátította ki. Hogy szegedi útját ne érezze hiábavalónak, elhatározta a szegedi tanyavilág rövid tanulmányozását. Volt egy alsóvárosi jóembere, a talicskakészítő Vőneki Pál, aki lehetővé tette, hogy Pálffy Antal zákányi gazdálkodó, egyúttal tanyai kapitány vendégül lássa.⁹⁰

Naplójában⁹¹ röviden leírja zákányi élményeit, tapasztalatait; a tanyaházat, a nemzeti rendszer nyomait, Szeged jellegzetes tanyai közigazgatását. Szól még a jószágállományról, székerről. Megjegyzi, hogy „nagyon érdemes dolog volna valamely érintetlenebb tanyán egy évet eltölteni, és az életet apróra megfigyelni. Ősi vonatkozású dolog akadna akárhány.” Herman Ottó ezt a szándékát sajnos, nem váltotta valóra, pedig manapság a szegedi tanyavilág történeti néprajzának tekintélyes bizonyóságként tartanánk számon.

A szegedi népélet egyik jellegzetes, évszázados ága volt a pákászkodás: a vízi gyűjtögetés, amit a múlt század ötvenes éveiben kezdődő folyószabályozás fokozatosan halálra ítélt, a *Víz* (1879) pedig örökre elmosott. Ennek a világnak manapság már csak fölötté halovány töredékei élnek népünk emlékezetében. Ezért klasszikus a forrásértékük *Lakatos Károly* (1853—1914) vadászati szakíró könyveinek, dolgozatainak,⁹² amelyek ha nem is néprajzi szemlélettel, mégis a természet és hagyomány elmúló jellegzetességei iránt fogékony szemtanúnak jó ösztönével örökítik meg a szegedi lápok, mocsarak ősi életét.

⁸⁸ Az ősfoglalkozások és Szeged. Herman Ottó kutatásai SzN. 1898, 223. sz.

⁸⁹ *Herman O.*, A magyar halászat könyve. I—II. Budapest 1887. Az Előszóban Bertalan Alajos piarista tanár, Reizner János főkönyvtáros, Hegedűs István tápai jegyző, továbbá Csikos Antal, Böröcz Mihály, Kopp István szegedi, öreg Biacsi János tápai halászok segítségét köszöni meg. Vö., Herman Ottó könyve. SzN. 1887, 77. sz. Másik, gazdagabb szegedi anyagot is tartalmazó műve A magyar pásztorok nyelvkincse. Budapest 1914. Itt Kovács János, Reizner János, Tömörkény István, továbbá Pálffy Antal, Szabó Ferenc, Vőneki Pál, Zámbo György parasztemberek támogatását nyújtázza.

⁹⁰ *Madarassy L.*, Herman Ottó látogatása a szegedi Pálffy-tanyán. Móra Ferenc glosszáival Budapest 1935.

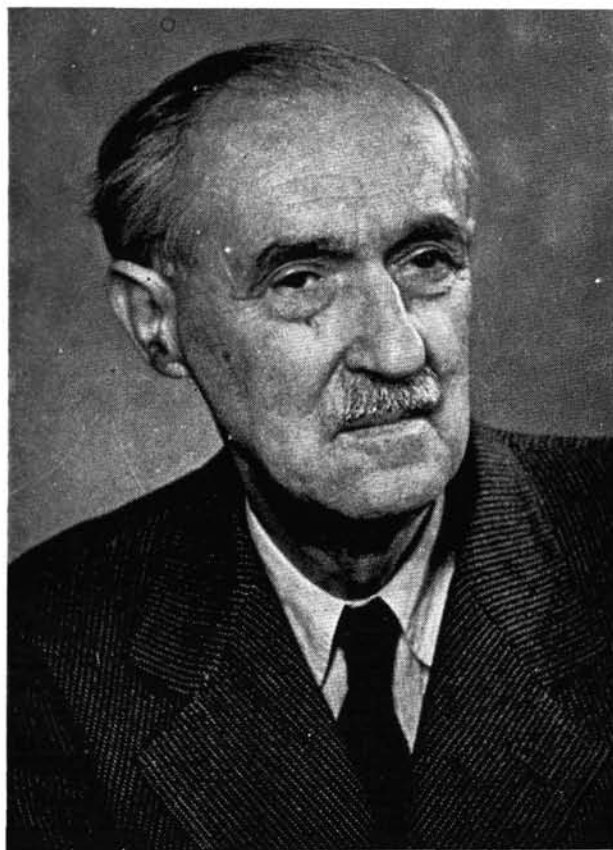
⁹¹ *Madarassy* nyomán. Az EA.-ban őrzött naplója nem mond többet mint amennyit itt olvassunk.

⁹² Szegedi szempontból kiemelkednek: Vadászati és madarászati emlékeimből. Szeged 1891; Természeti és vadászkepek. Szeged 1897. A vadászmesterség könyve. Szeged 1903; A régi szegedi halászok jelképes madarai. Ethn. 1910; A pákász vagy nádlaci. Ért. 1912. Szerkesztette a Természet c. szaklapot. Egyéb műveire szükség szerint az előadásban még utalunk.

Lakatos sem volt Szeged fia. Hivatalnokként került a Városba, ahol még ismert művelt, úri vadászokat: Abafi-Okrutzky Aurélt, Zsótér Lászlót, de öreg, nagyidejű pákászokat is, akik fölelevenítették előtte az elmúlt időket. Lakatos előadása terjedős. Érezzük rajta a vadászemberre annyira jellemző, kényelmes, anekdotázó kedvet. Észrevesszük azonban, mikor idézi a hagyományt, és mikor színezi, keretezi a lényeges mondanivalókat a bőbeszédű egyéni stílusgyakorlat. Maga is jeles vadász, érdekes, korában szívesen olvasott vadászati szakíró, akinek legtöbb műve éppen Szegeden jelent meg.

Hosszabb budapesti tartózkodás és sok viszontagság után visszatér régi barátai közé Szegedre. Itt Tömörkény, Móra, Cs. Sebestyén Károly környezetében a múzeum napidíjasaként éldegél, újságcikkeket írogatva, régi műveit szétaprózva, ismételve. Betegségére orvoslást keresve Budapesten halt meg. Temetéséről Szeged városa gondoskodott.⁹³

Cs. Sebestyén Károly (1876—1956) rajztanárként került (1898) a Boldogasszony sugárúti polgári iskolához, és itt mintegy két évtizeden át, 1921-ig működött, de párhuzamosan a múzeumi rendezőmunkába, Szeged egykorú képzőművészeti életébe

Cs. Sebestyén Károly

⁹³ Megragadó nekrológja Egy marék föld a vadász Lakatos Károly sírjáról. Megjelent *Móricz P.*, Magyar sirató.: Öreg kuriáktól a nagy pusztáig. 295.

is belekapcsolódott.⁹⁴ Fölényes rajztudása néprajzi tanulmányainak hiteles illusztrációin, de Tömörkény, Juhász Gyula és Móra több Szegeden megjelent művének borítólapján is visszatükröződik.

Az iskolában tanítványa lehettünk (1914—1918) és így szemtanúként állapíthatjuk meg, hogy abban az időben még lelkes híve volt a Huszka József és Lechner Ödön nyomán bontakozó magyaros szecesszióknak. Népművészetünk motívumkincsét állította szabadkézi rajzpedagógiájának középpontjába. Vázlatkönyvünkben máig őrizzük azokat az alapmotívumokat, amelyeket a III. osztályban év elején a táblára rajzolt. Ezekből kellett a diákságnak önálló vonal- és színekompozíciókat terveznie. E motívumokban az akkoriban sokat emlegetett *szűrornamentika* elemeire ismerünk. Röviden utalunk törekvéseinek egykorú szegedi párhuzamaira: Kabók Imre gombkötő mintáira, Lechner Ödön és Raichl J. Ferenc házdíszítéseiére.

A környékbeli nemzetiségi falukból bejáró diákjai hordják össze a felsőtorontáli szerb húsvéti tojásokról szóló dolgozatnak⁹⁵ tárgyi anyagát, amely ismeretlen okokból azután a temesvári múzeumba került.

Életének delelőjére igen jótékony hatással volt a szegedi tudományegyetem nyelvész professzoraival és régészeti munkaközösségével való meghitt kapcsolata.

Cs. Sebestyén főleg a ház- és bútorkutatás terén szerzett maradandó érdemeket. Elindítja a szegedi utcatörténet vizsgálatát. A század elején jelent meg a szegedi *napsugárdísz* leíró, a kérdésben alapvető dolgozata.⁹⁶ Nagy figyelemmel kíséri azt a típusváltozást, amely a társadalmi és gazdasági viszonyok kényszerítő hatása alatt a szegedi táj parasztházain századunkban mutatkozik.⁹⁷ Ezzel függ össze a Város XVIII. századi tüzelő- és fűtőberendezéseiről írt, módszertanilag is igen tanulságos dolgozata.⁹⁸

Kiváló érdeme a régi Dömötör-templom bontásának nyomokkísérése, és a kibontakozó Árpád-kori torony megmentése. Mintaszerű a szegedi Vár középkoráról és Szeged középkori templomairól szóló műve,⁹⁹ amelyekben a művészettörténeti jelleg mellett a régészeti, néprajzi szemlélet is sokrétűen érvényesül. A harmincas években belekapcsolódik a „Népünk és Nyelvünk” szerkesztői munkájába is.¹⁰⁰

A múzeum, illetőleg Tömörkény István baráti köréhez, kiskocsmai asztaltársaságához, így a *császári és királyi köztársaság*¹⁰¹ összejöveteleihez több kortárs író is hozzátartozott.

A *Homok* néven is írogató *Cserzy Mihály* (1865—1925) foglalkozására nézve borbélymester, egyúttal a maga idejében országosan megbecsült, szívesen olvasott

⁹⁴ Pályájának méltatása még a jövő feladata. Ehhez hasznos szegedi vonatkozású adatok *Banner János*, Cs. Sebestyén Károly (1876—1956). MFMÉ 1957. Vö. még *Vargha L.*, Cs. Sebestyén Károly. Ethn. 1957, 170; Marián Emese kéziratos szakdolgozatát értékes anyaggyűjtés jellemzi.

⁹⁵ Felsőtorontálmegyei húsvéti tojások. Értesítő 1913.

⁹⁶ Szegedi napsugárdíszes házvégek. Értesítő 1904.

⁹⁷ A Szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. NNy 1933.

⁹⁸ Szegedi tüzelő és fűtő berendezések a XVIII. században. Dolgozatok a Ferenc József Tudományegyetem Archaeológiai Intézetéből 1931.

⁹⁹ Eredményeit összefoglalja Szeged középkori templomai. Szeged 1938.

¹⁰⁰ Érdekességként megemlítjük, hogy Debrecen és a Hajdúság érdemes néprajzi kutatója, Ecsedi István ebben a szegedi környezetben, Tömörkény István ihletésére fordult szegedi helyettes tanár korában (1908—1909) a népelet felé. „Ecsedi István — írja Sőregi János — aki pesti évei alatt erős átváltozásnak és átvedlésnek volt kitéve, Szegeden Tömörkény hatása alatt korábbi parasztonérzetében megerősödött. Tömörkényt személyesen is ismerte. A szegedi múzeumot, különösen annak néprajzi osztályát látogatta.” *Sőregi János*, Ecsedi István (1885—1936). A Déri Múzeum Néprajzi Osztályának Ismeretterjesztő Közleményei. 7. Debreczen 1937, 9. *Ecsedi*, A hortobágyi puszta természeti viszonyai, tekintettel a mezőgazdaságra. (1908) [doktori értekezés]: Szegeden jelent meg.

¹⁰¹ *Cserzy M.*, Öreg Szeged 62; *Juhász Gy.*, Tömörkény István 52.

novellista. Amíg Tömörkény főleg a vízenjárók és kétkezi munkások, továbbá a tanyai parasztnép írója, addig Cserzy a maga tisztés, kissé naív módján leginkább a szegedi külváros jellegzetes alakjait, kisembereit, a munkásnépet örökíti meg.

Sokat tanult barátjától és mesterétől, népszemlélete is itt-ott emlékeztet Tömörkényre. Bőbeszédű előadása, lazább szerkesztő készsége, elmosódottabb ábrázolása, érzelmeskedő hajlama ellenére sem méltatlan kortársa Tömörkénynek. Az ő alkotásainak környezetrajzából és magatartásából is ugyanaz a szegedi hitelesség sugárzik, mint Tömörkény világából.

Cserzy életéről, írói pályájáról, műveinek helytörténeti és népéleti tanulságairól még nem készült igényesebb vizsgálat. Ezt csak részben magyarázza könyveinek ritkasága, hiszen a szegedi irodalmi életnek ez az érdemes kismestere Tömörkény és Móra mellett is méltó az olvasásra, tanulmányozásra.

Szépirodalmi jellegű művei mellett¹⁰² a régi szegedi foglalkozásokról, így a tabakosokról, madarászokról, fuvarosokról, vendégfogadósokról, disznóvágókról közöl nagyértékű, nélkülözhetetlen, forrásértékű megfigyeléseket. Öreg korában mindenestre szemrebbenés nélkül írja, költi át olykor Nagy Sándornak, Beck Pistának és Móricz Pálnak a régi Szegedet idéző tárcáit. Tudományosabb igénnyel írt a szegedi népviseletről és temetkezési hagyományokról is.¹⁰³ Egyik kései munkája, „Az öreg Szeged” voltaképpen lírai útikalauz a szegedi kiskocsmák világában: a *darvadozó*, paraszti hagyományaira, töredező társadalmi életére emlékező Város jelenik meg benne a századforduló idején.

A hajdúivadék *Móricz Pál* (1870—1936) a századforduló táján évekig volt szegedi újságíró. Utána is sokszor tér vissza a Városba, amely valamiképpen szellemi szülőföldjévé válik, hiszen sajátos, ízes írói készségét, szabatos megfigyelő tehetségét nyilván a szegedi hírlapírás nagymesterei: Nagy Sándor, Mikszáth, Gárdonyi, főleg azonban Tömörkény ihlették, edzették. Nagy szeretettel, olykor romantikus elborulással örökíti meg karcolataiban, tárcáiban, visszaemlékezéseiben a régi magyar élet, benne a szegedi világ eltűnő jellegzetességeit.¹⁰⁴

Móricz Pál, szegedi írói nevén *Portörő Kelemen* gazdag helyi, különösen pedig felsővárosi, felsőtanynai portréiból, életképeiből — lehántva róluk a novellisztikus burkot, az alkalmyszerűségből adódó sallangokat, óhatatlan kerekítéseket — a néprajzi kutatás is bátran meríthet.¹⁰⁵ Bizonyos, hogy az ábrázolás hűségében, a mondani-való megbízhatóságában, népünk megbecsülésében Tömörkény volt a példaképe. Szegedi szellemi fészekrakásáról így ír: „Pistához szegődtem... és a hal-, a jószág-, a föld-, a zsír-, a paprika-, a műhely- és borszagú szegedi kismagyarok szórakozóhelyeit járván, én magam is mindinkább közelebb férkőztem zárkózott magyar népünk rejtőzködő lelkéhez... Kezdettem megérteni, másként becsülni fajtánk névtelen seregét...”¹⁰⁶

A Nagybecskerekéről származó *Sz. Szigethy Vilmos* (1877—1956), írói nevén *Bob*, élete végén: *Krónikás, Régi riporter, Szívi* is beletalál a szegedi világba. Szépirói

¹⁰² Kint a pusztán. 1899; Földművesek. 1903; Hazulról. 1907; Vasárnap délután. 1912; Régi világából. 1918; Öreg Szeged. 1922; Legendás idők. 1925; Kint a pusztán. 1944 (Anthologia).

¹⁰³ Népviselet és népszokások Szeged vidékén. Ért. 1906; Temetkezési népszokások Szeged vidékén. Ért. 1911.

¹⁰⁴ *Móricz Pál* számos korai munkája Szegeden jelent ugyan meg, ezeknek azonban alig van szegedi vonatkozásuk. Annál fontosabb A Kárász uraság kocái. Budapest 1904; Régi magyar élet. Budapest 1913; Magyar sirató. Följegyzések, történetek a régi magyar életből. Tahitótfalu 1926; Magyar sirató. Öreg kúriáktól a nagy pusztáig. Budapest é. n.

¹⁰⁵ Móricz Pál kötetben meg nem jelent hírlapi karcolatait felhasználásuk helyén idézzük. Pályájáról *Móricz P.*, A boglyakemence mellől. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta, a jegyzeteket készítette Dankó Imre. Debrecen 1970.

¹⁰⁶ Magyar sirató. Öreg kúriáktól a nagy pusztáig. 222.

és riporteri munkásságát majd akkor fogjuk igazán méltányolni, amikor a néprajz hazai tudományos fogalomköre szintetikusabbá válik, és már egy-egy városi közösség legegységesebb emberi sajátosságait is módunkban lesz nyomon követni.

Megvesztegethetetlen megfigyelő és bölcs anekdótázó. Pillanatfölvételekből összeállított arcképgyűjteménye, „A régi Szegedből az újba”¹⁰⁷ a századforduló szegedi társadalmának, polgári életének szinte klasszikus keresztmetszete, egyben a szegedi újságírás puritán erkölcsiségének, irodalmi igényének, népszerűségének egyik kitűnő példája.

A régi Szeged kiskocsmáiról, parádés kocsisairól, a Felsőváros utcáiról és temetőjéről írt, de egyéb ihletett riportjaiban¹⁰⁸ néprajzi mozzanatok is sűrűn felbukkannak.

A Szegedi Napló gárdájához, Tömörkény, Móra, Szigethy Vilmos barátai köréhez tartozott a korán elhunyt *Ortutay István* (1881—1918) is, akinek értékes anekdótagyűjteménye jelent meg.¹⁰⁹ Fia *Ortutay Gyula*.

Természetesen azokról az írófiakról sem feledkezhetünk meg, akik az utolsó száz esztendőben az eddigieknél talán kisebb mértékben, egy-egy részlettel járultak hozzá a szegedi emberség néprajzias kifejezéséhez. Meg kell elégednünk azonban itt is az utalásokkal.

A *Senex* néven írogató *Nagy Sándor* (1836—1919) a múlt század derekának városi életéről, polgári társadalmáról ad néhány jellegzetes karcolatot.¹¹⁰ *Békefi Antal* (1859—1907) *Palotás Fausztin* társaságában az élőlészavas hagyomány nyomán talán a legnagyobb hatású népkönyvet írta a szegedi betyárvilágról [„Sötét idők”]¹¹¹. *Sebők Zsigmond* (1861—1916) a nyolcvanas évek derekán rövid ideig Szegeden volt újságíró. Forrásértékűek egy alsótanyai szentemberről, Böhő Ferencről,¹¹² továbbá egy alsótanyai legénynek, a balladahósszá vált Szécsi Jóskának megöletéséről szóló mesteri riportjai.¹¹³

Palotás Fausztin (1855—1922) fiatal korában a „Szegedi Képes Naptár” évfolyamaiban közöl olykor értékes néprajzi leírásokat. Elbeszélő kötetei előkészítik ugyan Tömörkény és Móra Ferenc útját, de mondanivalójukban az egykorú népszínműirodalom sallangos világát tükrözik.¹¹⁴ Leginkább a Pallavicini-uralalom dohánykertész falui (Dóc, Sövényháza, illetőleg Tömörkény) szolgálnak háttérül. Elvértve természetesen találunk bennük értékes, máshonnan nem ismert néprajzi megfigyeléseket is. Ilyen a *gyalogvőlegény* alakja.¹¹⁵

Mikszáth Kálmán a szegedi világ ihlette a „Kaszát vásárló paraszt” s a „Milyen a magyar iparos?” megírására. Ezzel azután megteremtette a szegedi novella utánozhatatlan, Tömörkénynél klasszikussá vált műfaját. Aligha véletlen, hogy Szegeden

¹⁰⁷ A régi Szegedből az újba. Szeged é. n. Riportjaiból:

¹⁰⁸ Utazás Felsővároson. Délm. 1942, 174; A szegedi utcák figuráiból. Délm. 1942, 14, 36, 69. sz.; Régi szegedi kocsmák. Délm. 1942, 248, 257, 260, 266, 272, 283, 289, 295. és 1943, 2. sz.

¹⁰⁹ *Ortutay I.*, Barcsay-Adamák. Szeged é. n.

¹¹⁰ *Nagy S.*, (Senex), Ötven év. Szeged 1909.

¹¹¹ Sötét idők. 2. kiadás. Szeged 1906. Békefinek álnéven írt egyéb művei: „Rio”, „Betyárok. Történetek az alföldi betyárvilágból gróf Ráday korában.” Szeged é. n. Egy vitéz csendőrtiszt, Klemm Jusztin. Szeged 1908. Ebbe a félponyva műfajba tartozik még *Tömörkény I.* [névtelen műve], Betyárlegendák. Szeged 1898; Új antológia: Történetek a szegedi betyárvilágból. Válogatta Bálint Sándor. Tiszatáj Irodalmi Kiskönyvtár. Szeged 1961.

¹¹² A jeruzsálemi király. SzN. 1885, 150. sz.

¹¹³ Egy paraszt Don Huan vége. SzN. 1884, 5. sz. A tanyák világában. A mise. SzN. 1885, 148. sz.

¹¹⁴ Az én édes otthonom. 1881; Tanyai történetek. 1883; A mi parasztjaink. 1884; Kapitány-ságból. 1886; Eresz alól. 1887; Homokfelhők. 1889. Valamennyi Szegeden jelent meg.

¹¹⁵ Az én édes otthonom 42.

íródott a „Tót atyafiak”, és hogy szegedi élményelemek villannak meg „A jó palócok” története között.¹¹⁶

*Gárdonyi Gézá*nak egyebek között a szegedi konyháról köszönhetünk tréfás, de találó magasztalást. A Göre Gábor ö-ző tájszólása szegedi benyomásokból merít.

Juhász Gyula Tápén (*Babits Mihályné fölvétele*)

Szeged költőit itt nem kell felsorolnunk, de természetesen mindig idézzük őket, ha mondanivalóinkat színeznünk, hangsúlyozni, esetleg bizonyítani szükséges. *Juhász Gyulát* azonban mégis ide kell szólítanunk.¹¹⁷

¹¹⁶ Mikszáth szegedi éveiről *Nacsády J.*, Mikszáth szegedi évei. Budapest 1956. *Uő.* A mi Mikszáthunk. Szeged 1960.

¹¹⁷ Juhász Gyulának szülővárosa népeletével való ihletett kapcsolata még elemzésre vár. Értékes kezdemény *Mészöly G.*, Juhász Gyula *darvadozása* és *Petőfi róna* szava. Nyelv és Irodalom (Szeged) 1955, 7–31.; Népnyelvi szavaihoz *Benkő L.*, Juhász Gyula költői nyelvének szótára. Budapest 1972.

Gombkötő nagyapja kezéből a magyar ruhadíszítés, sújtás ragyogó virágai nőtek ki. Egyik nagybátyja, Juhász György a híres asztalos régimódi parasztkabátok bűtorait költői képzelettel írja tele. Nagynénje, Mária néni és édesanyja jámbor, szinte bibliai két asszony.

Juhász Gyula tehát bennszülött palánki magyar polgárok, mesteremberek ivadéka. A Palánk ódon házaival, szűk utcáival, cégéreivel, meghitt, de fegyelmezett családiaságával, provinciális romantikájával megragadóan idézi a Város polgári múltját, magyarok, németek és szerbek közös barokk művét. Idézi a Várat, amelyet Béla király épített, a szegedi békét és Nándorfehérvárt, a törököt és boszorkánypöröket, mindenek előtt a Tisza színjátékát.

A Palánk a költő idejében már és még csöndes sziget volt a Belváros modern vásárjában. A parti élet és a *makai piac* archaikus mozgalmassága, meg a szomszédos ipartestület társadalmának farsangi jókedve mégjobban hangsúlyozta a Palánk csöndjét, amelyet csak Kisasszony napja táján vert föl a Dömötör-templom előtt seregülő radnai búcsús nép éneke, meg Sarlós Boldogasszony napján a közeli Rozália-kápolnabéli fodormentaszenteles. Mária néni világa volt ez,¹¹⁸ amely egész életére megihlette a költő népi fogantatású katolicizmusát: már nehezen hitt benne, de színeiből, liturgiájából egész haláláig élt.

Juhász Gyula ugyan máig sem próféta az ő szegedi hazájában, de szimbólikus tömörségben, az artisztikus stilizáció eszményi fokán ő villantja meg előttünk a szegedi világ és nép abszolút képét, szinte ideálját: „Szögedi intérieur”, „Negyvenhatosok”, „Szeged”, „A tápai Krisztus”, „Tápai lagzi”, „Az alsóvárosi temetőben”, „Ének Bukosza Tanács Ignácról”, „Haviboldogasszony”, „Fekete Mária.”

Móra Ferenc (1879—1934), a szegedi irodalmi regionalizmus egyik legnagyobb büszkesége¹¹⁹, Tömörkény hivatali utóda közvetlenül alig vitte előre a Város néprajzi kutatásának ügyét. Az írás és ásatás vette el minden idejét. Gyűjtő, összegző munkát alig végzett. A múzeum néprajzi anyagát korszerűen és átgondoltan nem fejlesztette tovább, bár mindig gondja volt rá.

Annál nagyobb érdemei vannak azonban a szegedi népelet, a kortársi parasztság költői ábrázolásában. Népünket már nem azzal a klasszicizáló eszményítéssel ábrázolja, mint Tömörkény. A világháború nagy megrázkódtatása, hazánk korhadozó társadalmi állapota a szegedi parasztságot sem hagyta érintetlenül. A szenvedő, olykor reménytelenül küzdő, a méltó emberi öntudat akkori hiábavalóságára ébredő, vagy önző egykedvűségbe dermedt szegedi szegényparasztot, kisembert, a Földnélküli Jánosok homoki világát örökíti meg abban az átmeneti korszakban, amely írói és emberi szándéka szerint is szükségszerűen vezetett napjaink új társadalmi követelményéhez.

A félegyházi szülői ház és gyermekkor lehetővé teszi, hogy Móra Ferenc a néprajz alanyával és tárgyával, a néppel élményszerű közvetlenséggel, minden romantikus túlzás és elfogultság nélkül ismerkedjék meg. Hiányzik ezért belőle mind a bálványozó rajongás, mindpedig a ressentiment, viszont a szeretet és hűség haláláig elkíséri. Ez a paradoxon: a szeretetnek kíméletlen, sokszor önmarcangoló tárgyilagossága ad néprajzi ábrázolásának különleges értéket.

¹¹⁸ Mária néniről *Juhász Gy.*, Nefelejcskek. Mária néni. Szeged 1924, 1. sz.

¹¹⁹ A következőkben Mórát új szempontból szeretnénk méltatni. Vö. *Bálint S.*, Móra Ferenc és a magyar népelet. Tiszatáj 1958, 7. sz.

Móra íróként azoknak a vőfélyeknek, poétás násznagyoknak, szabadságos katonáknak, vagyis nyelvünk ama névtelen nagymestereinek édesgyermeké, akik annyi csattanó történetet tudnak az egyszeri emberről, akik egy-egy kispéldázatba, szólasba olyan félelmetesen találó, művészi tökéletes kritikát tudnak beleköltölni.

Igazi népköltő, Shakespeare és Arany János modern utóda, aki útszélén talált témákat, világirodalmi vagy népköltészeti közhelyeket magától értetődő természetességgel adaptál és költ újjá, fogalmaz korszerűvé és magyarrá, de ugyanakkor utánozhatatlanul egyénivé is. Az élőbeszéd aligha lényegül magyar nyelven még olyan tökéletes szépírói alkotássá, mint Móra ajkán. Még az anyanyelv méhéből: vőfélyek, mesemondók, sirató asszonyok ihletett szavából, érett hagyományából szól hozzánk, mint Arany Jánoson kívül kevés más.

Mórában az írástudatlan parasztösök páratlan remeklése: az *élőszó* kultusza, artisztikus természetessége, találó ereje, anyagszerű szépsége ragadja meg gyermekregényein keresztül a mindinkább városiasodó, de szépszóra szomjuhozó gyermek-nép nyelvi képzetét. Gyermekké bővíti azonban a fáradt, fásult felnőtteket is. Előadásai, előadói körútjai, hírlapi csevegései az alföldi magyar népnyelvnek, az átszellemült nyelvi realizmusnak páratlan hódítását és elismerését jelentik.

Móra ezeketán nem lehetett más mint a magyar parasztság, főképpen az alföldi magyar nép szószólója, akár publicistának, akár költőnek. Szembeszáll a problémák elkődösítésének minden megnyilatkozásával. Harcol — sokszor csak egy-egy villanó szóval — mindenféle idillikus felfogás, népszínműszerű stilizálás, kabarétortítás ellen. A parasztság helyes értelmezése érdekében egyszerre kiáll a magyar-

Móra Ferenc és Cs. Sebestyén Károly a húszas években

kodó sovinizmus és a nagyvárosi álműveltek lenézése ellen, küzd a turáni fajimádók, de az urbánusok, kozmopoliták ellen is. A fajimádókkal szemben hangoztatja, hogy a magyar nép kultúrája történelmi fejlemény, sokféle hatásnak és kereszteződésnek eredménye. Rámutat a népi kultúrák csodálatos testvérségére, gyanútlan megértésére és humanizmusára. A kozmopolitákkal szemben védelmezi népünk sajátos emberi értékeit, nemzeti jellegzetességeit. Nem hallgatja el természetesen, sőt bátran mutat rá a népéletnek főleg tudatlanságból, emberi elhagyatottságból fakadó anakronizmusaira, népünk hibáira, továbbá arra a megalázó emberi sorsra, amelybe az uralkodó osztályok szüntelenül kényszerítették. Másfelől azonban boldogan emlegeti népünk gazdag humanizmusát, amely magatartásának természetes emberi méltóságán, baldának tetsző bölcsességén annyiszor megnyilvánul, s amely annyi klasszikus, szimbólikussá váló történetét ihleti.

Móra a népéletet nemcsak félegyházi élményeiből, gyermekkorának lírai hitelességű vallomásaiból, férfikorának tapasztalataiból tárja elénk, hanem mint múzeum-igazgató, akinek az archeológiába, ásatásokba is hivatalból bele kellett tanulnia, a régészet felől is megközelíti. Helyesebben: hazánkban az elsők közé tartozik, aki észreveszi és folyton hangsúlyozza, hogy „nincs két összetartozóbb karaja a tudománynak, mint az ethnográfia és az archeologia. Azt merném mondani, hogy ugyanannak a karajnak, ugyanannak a néptudománynak két oldala ez a kettő.”

Ezt a belátását az „Utazás a földalatti Magyarországon” című posthumus tárca-gyűjteményében is sok tanulsággal alkalmazza, és ezért mind a néprajzi, mind a régészeti kutatóknak igen ösztönző olvasmány. Művei közül még főleg a „Véreim,” „Ének a búzamezőkről,” „Szegedi tulipános láda” számíthat a néprajzi kutató érdeklődésére.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy akár népnyelvi, akár néprajzi adatait, szemléltetését inkább valami artisztikus hitelesség, hangulati igazság jellemzi: tudományos forrásanyagként csak nagy óvatossággal és csak akkor használhatók föl, ha máshonnan is igazolni tudjuk őket, bár szociológiai tanúságtételük mind vitathatatlan.¹²⁰ Nyelvében összefolyik a félegyházi és szegedi szóhasználat, a szegedi népnyelvnek sohasem jutott föltétlen birtokába, sok a szórögtönzése is. Hitelesként hangoztatott néprajzi adatainak törvényes eredete is sokszor bizonytalan, olykor egyszerűen az irodalomból adaptálta őket. Mondanunk sem kell természetesen, hogy mindezekhez a *költő* Mórának föltétlen joga volt. A felsorolt észrevételek inkább a szakkutatást figyelmeztetik, hiszen a szegedi világ egyébként makulátlan, szinte abszolút művészi érvénnyel tükröződik alkotásaiban.

Terescsényi György (1890—1965) a célszerű szegedi szegényemberek, főleg a kubikosok, vízenjárók életén Tömörkény után is jellegzetes vonásokat vesz észre.¹²¹

P. Gulácsy Irén (1894—1945) mindig szegedinek érezte magát, hiszen gyermekkorát és ifjúságát a Városban töltötte. A szegedi tájat és embert főleg novelláiban sűrűn fölidézi.¹²²

*

Szépíróink szemléltetésével már kissé előre is siettünk. Reméljük azonban, hogy így összefüggően bemutatva, éreztettük forrásértéküket is.

Térjünk most vissza a szakszerű vizsgálatokhoz, éspedig a század elejéhez. A ku-

¹²⁰ Valamennyi művét mindig majd az első kiadásból idézzük.

¹²¹ Hősök. 1931; Lesz, ahogy lesz. 1932; Aranyhomok. 1933; Lélek kialszik. 1934.

¹²² Ragyogó Kovács István. Marosvásárhely 1926; Átal a Tiszán. Kolozsvár. 1928

tatás a század elején — a két magányos bolygót: Kálmány Lajost és Lőw Immuelt nem számítva — már a múzeum körül kristályosodott ki. Szóltunk már róla, hogy Tömörkény a század első évtizedében szervezi meg a néprajzi tárat.

A szegedi táj a legelső köze tartozik, ahol Bartók Béla és Kodály Zoltán már 1905 körül népzenei gyűjtést végzett.¹²³ Erről a szegedi népköltészet vizsgálatánál még szó esik.

A szegedi népelet kutatásának, szervezésének történetében kiemelkedő esemény a század elején Finnországban megalapított és *Folklore Fellows* néven emlegetett gyűjtőszervezet magyar tagozatának a Magyar Néprajzi Társasággal karöltve tartott tájékoztató gyűlése, egyben az FF szegedi fiókjának megalapítása 1913 decemberében.¹²⁴ Ezzel mintha a Városnak a magyar népeletben, néprajzi kutatásban való híre is elismerésre jutna.

Szegedre érkezve, Szalay Imre elnök és Sebestyén Gyula főtítkár a Magyar Néprajzi Társaság nevében tájékoztatta Lázár György polgármestert az FF céljáról. „E nemzetközi tudományos szövetség magyar osztálya arra vállalkozott — írja az egyik újságtudósítás — hogy népünk költészetének, nyelvének, zenéjének, babonás hitvilágának és szokásainak folyton pusztuló ősi kincseit az ország területén kataszterszerű pontossággal összegyűjti.” A gyűjtéseket jutalmazza. A tájékoztató előadáson utalnak arra, hogy „az Alföld sajátos viszonyait figyelembevéve, a szegedi hét középiskola felső osztályú növendékein kívül külön csoportban foglalkoztatni kívánjuk a szegedi tanyai néptanítókat. Noha bennünket — fűzik még hozzá — országos irodalmi érdekek, sőt fajiságunk képviselőiben már nemzetközi tudományos köteleességek vezérlelnek, a jelen esetben kérelmünk támogatására mégis főlemlítjük azt, hogy a hozott áldozatért igen értékes helyi érdekű viszontszolgáltatnak ígérkezik az, hogy a szegedi gyűjtések irodalmi értékkel bíró adalékai külön szegedi kötetek gyanánt fognak a Kisfaludy Társaság Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozatában megjelenni.”

Az alakuló ülést a városháza közgyűlési termében tartották. Szalay Imre elnök megnyitójában méltatta Kálmány Lajos érdemeit, aki egyébként nem jelent meg az összejövetelen. Sebestyén Gyula ismertette a feladatokat. Szele Róbert tankerületi főigazgató megígérte, hogy a szegedi tanulóifjúság résztvesz a munkában. Bán Aladár a finn és észti népköltészetéről értekezett. Solymossy Sándor a lejegyzés módjairól szólt. Végül Tömörkény „A tanyai ember Ág Illése” címmel olvasott föl. Erdélyi Lajos és Vasadi Balogh György tanár szintén a munkáról emlékezett meg.

Az FF szegedi gyűjtőtevékenysége már nem bontakozhatott ki, mert kitört az első világháború. Négy esztendejének szegedi népeletéről egyedül Tömörkény klaszszikusává érett, néprajzilag is hiteles novellái, karcolatai adnak hírt.¹²⁵

Az első világháború után ismét a Magyar Néprajzi Társaság serkent új munkára: 1920 őszén kétnapos előadássorozatot rendez Szegeden.¹²⁶ Viski Károly a népelet tárgyainak, Szendrey Zsigmond a szóhagyományoknak gyűjtéséről tájékoztatta a főleg pedagógusokból álló hallgatóságot. Solymossy Sándor a folklór fogalmát, Teleki

¹²³ Péter L., A magyar népzene gyűjtés bölcsője: Szeged. Délm. 1961, 13. sz.; Tudományos igénnyel Péter L., Bartók és Szeged. Tiszatáj 1965, 688. Erre még más összefüggésben visszatérünk.

¹²⁴ Néprajzi tudósok Szegeden. A Folklore Fellows szegedi osztályának megalakulása. SzN 1913, 297. sz. Szeged a nemzetközi néphagyomány-gyűjtésben. SzN. 1913, 300. sz. Megalakult a Folklore Fellows szegedi gyűjtőszövetsége. SzH. 1913, 289. sz. A szegedi és kecskeméti vándorgyűlés. Ethn. 1914, 59.

¹²⁵ Olvashatók a „Népek az ország használatában.” „Öreg regruták,” „A kraszniki csata” remekléseiben.

¹²⁶ A Néprajzi Társaság Szegeden. „Szeged” (napilap) 1920, 47. sz.; Az etnográfus-gyűlés első napja. SzN. 1920, 338. sz. Gróf Teleki Pál a Néprajzi Társaság asztalánál. „Szeged” 1920, 48. sz. Kálmány Lajos sírjánál. SzN. 1920, 342. sz. Herrmann Antal beszéde.

Pál a néprajz és földrajz, Herrmann Antal a néprajz és néptanító kapcsolatát elemezte. Györffy István a magyar pásztoréletről, Czettler Jenő a nemzeti kultúráról szolt. Megkoszorúzták Tömörkény István és Kálmány Lajos sírját. Herrmann Antal indítványozta a Magyar Néprajzi Társaság szegedi fiókjának megszervezését.

A *Szegedi Néprajzi Társaság* 1920 novemberében meg is alakult. A múzeum igazgatói szobájában Herrmann Antal ismertetése és buzdító szavai után a jelenlevők kimondták a szegedi fiók megalakulását; Szalay Józsefet, a Dugonics Társaság elnökét elnökké, Móra Ferencet ügyvezető elnökké, Cs. Sebestyén Károlyt titkárrá, Banner Jánost jegyzővé választották meg. A fiók működési területe Szeged városa, környéke és a tanyavilág.¹²⁷

Nem tudunk róla, hogy ez a társaság bárminemű érdemleges tevékenységet is kifejtett volna. Egy esztendő múlva ugyanis Szegednek régi sóvárgott vágya teljesült: egyetemet kapott, amelynek legfelső fokon kellett most már vállalnia a táj néprajzi feladatait is.

*

A megnyíló szegedi egyetem (1921) nemcsak vállalja ezt a művelt helyi hagyományt, hanem rajta építve egyenesen új utakat, távlatokat nyitott meg az egész hazai néprajzi szemlélet és kutatás modern fejlődésében is.

A munka egyrészt módszeresebbé, tudományosabbá válik azoknak a professzoroknak nyomán, akik hoznak ugyan magukkal szakmai tradíciókat, és tapasztalatokat, hasznosan értékesítik is őket. Másfelől azonban mégis az a benyomásunk, hogy legtöbbjük itt Dugonics, Tömörkény és Móra Ferenc egyszerre modern és hagyományörző városában kötelezi magát a népi műveltség állhatatosabb szolgálatára. Elég, ha csak Mészöly Gedeon, Schmidt Henrik, Marót Károly, Solymossy Sándor pályájának legszebb eredményeire és ösztönzéseire, továbbá számos egyetemi, vagy hozzá közelálló folyóirat („Föld és Ember,” „Népünk és Nyelvünk,” „Szegedi Füzetek,” „Dolgozatok”) népszerűségére és egyéb még szóba kerülő kezdeményekre gondolunk.

Egyenesen a tudományos magyar néprajzi kutatás hőskorából jön a szegedi egyetemre Kálmány Lajos megtagadott barátja, *Herrmann Antal* (1852—1926), aki félvokon is nagy lelkesedéssel tartotta (1921—1926) kevés hallgatójának — közöttük József Attilának — a maga rapszódikus előadásait, amelyeket egy hosszú élet gazdag tudományos és történelmi tapasztalataival, mindig tanulságos kitéréseivel és anekdotáival is felejthetetlenül egyénivé tett.¹²⁸

Mindig hatalmas érdeklődés kísérte más karok műveltebb hallgatói részéről is *Marót Károly* (1885—1963) vallástörténeti, folklór-problémákat is állandóan elemző, európai színvonalú, bár kissé ezoterikus előadásait (1924—1948).¹²⁹

¹²⁷ A Néprajzi Társaság fiókot létesít Szegeden. SzN. 1920, 340. sz. A Szegedi Néprajzi Társaság előkészítése. SzN. 1920, 344. sz.; Megalakult a Szegedi Néprajzi Társaság. A népkultúra új szerve Szegeden. „Szeged” 1920, 89. sz.

¹²⁸ Az 1925/26. tanév első felében egyedül hallgattuk „különös szorgalommal és eredménnyel” Bevezetés az ethnológiába c. 2 órás kollégiumát. A következő félévben betegsége miatt már nem adott elő. Mint ismeretes, 1926 április 15-én Szegeden halt meg. Hatalmas kéziratot hagyott a Szegedi Egyetemi Könyvtár örökölte. Jelentős tudománytörténeti tett volna a feldolgozása, életrajzának megírása, művei összeállítandó bibliográfiájának nem könnyű munkája. Említsük meg itt meg, hogy irányításunk mellett a hagyaték alapján értékes szakdolgozatot írt *Kulcsár Péterné*. [Kálmány Lajos és Herrmann Antal. Szeged 1962].

¹²⁹ E jó két szegedi évtized kiemelkedő munkálatai: *Der Eid als Tat. Acta Litterarum ac Scientiarum* (egyetemi kiadvány). I. 1924; *A költészet lényege és formája*. Budapesti Szemle 1927;

Mészöly Gedeon (1880—1960) századunk magyar nyelvtudományának egyik legeredetibb alakja.¹³⁰ Az ő sokoldalú egyénisége és alkotásainak határozott: több tudomány szak céljait és módszereit egybefoglaló jellege teljesen összeforrott a szegedi egyetemmel, amelynek szellemi arculatán az ő vonásai is felismerhetők.

A magyar nyelv vizsgálatát nem tekintette öncélú, bár önmagában így is egész feladatnak. A nyelvtörténeti vizsgálatokat szorosan összekapcsolta a néprajz kivételes ismeretével, a nyelvi jelenségeket a népélet és irodalomtörténet együttes szemléletével. A szó az ő számára elsősorban mindig jelentést hordozott, tárgyhoz, fogalomhoz fűződött, az élő élethez kapcsolódott: társadalomtörténeti változásait és néprajzi összefüggéseit aligha értette nála jobban valaki. Nem csoda tehát, ha Mészöly Gedeon munkásságát nemcsak a nyelvtudomány, hanem a néprajz is büszke joggal vallja a magáénak, és vallja mesterének minden néprajzkutató, aki Szegeden (1923-1958), vagy akár rövid ideig Kolozsvárt (1940—1947) hallgatója lehetett, bár ő igazán nem akart iskolát alapítani.

Nagy tekintélyű, vezető alakja volt a Szegedi Alföldkutató Bizottságnak. A „Népünk és Nyelvünk” hasábjain számos kivételes jelentőségű dolgozata jelent meg. A szegedi tudományegyetem kiadványaként az ő szerkesztésében látott napvilágot a „Szegedi Füzetek” (1934—1936), amelyet alcímében önmagát is leleplezve, így jellemez: „nyelv-, irodalom- és néptudományi közérdekű folyóirat”. Ebben olvasható többek között a *hit*, *láp*, továbbá a *síkság* és *róna* szavakról és rokonságukról szóló, messzire mutató, nagy összefüggéseket egybefoglaló, módszertanilag is példát adó dolgozata.

Horger Antal (1872—1945) szintelen, de makacs, szorgalmas egyéniség volt. Fiatal korában a csángó Hétfalu folklórájának feltárásával és a székely nyelvjárások tüzetes vizsgálatával a néprajzi kutatásnak is jelentős szolgálatokat tett. Ezirányú érdeklődését professzori pályáján (1922—1942) főleg a magyar nyelvjárásokról szóló előadásai és kézikönyve is tükrözik. Számos tanítványával íratott szülőföldjük néprajzról szóló szakdolgozatot, doktori értekezést. A helyi folyóiratok sok cikkét, dolgozatát őrzik.¹³¹

Schmidt Henrik (1877—1953) a német nyelv és irodalom professzora volt (1921—1944). Tudományos érdeklődésével éppen Szegeden fordult elhatározóan a hazai német nyelvjárás kutatás felé, és a német *Mundartforschung* egyik nemzetközileg is elismert alakja lett.¹³² Erős német népi öntudat jellemezte.

Az ethnológia útja. Széphalom 1928; Homo divinus és homo faber. Magyar Szemle 1929; A mágia. Társadalomtudomány 1930; Vallás és mágia. Ethn. 1933; Refrigerium. Szegedi Füzetek 1937; Szent Iván napja. Ethn. 1939; Ritus és ünnep. Ethn. 1940; Survival és Revival. Ethn. 1945. Munkásságának bibliográfiája: Antik Tanulmányok. Bp. 1955.

¹³⁰ Legemlékezetesebb dolgozatai: Mióta lovas nép a magyar? NNy. 1929; A *cserény* szó eredete. NNy. 1930; A *darvadoz* szó eredete. NNy. 1930; A *síkság* és *róna* szó eredete. Szeged. Füzetek 1934; A *hit* szó eredete és rokonsága. Szegedi Füzetek 1936; A *láp* szó eredete és rokonságai Szegedi Füzetek 1936; Az *esküszik* szó eredete. Nép és Nyelv 1941; *Áldó* az ágyú, *alku* az áldozás, *áldozás* az alkonyat. Nép és Nyelv 1943; Az ugorkori vadászélet magyar szókincsbeli emlékei. Ethn. 1951; Az ugorkori sámánosság magyar szókincsbeli emlékei. MNy. 1952; Vö. még Péter L., Mészöly Gedeon munkássága. Bibliográfia. In memoriam Gedeon Mészöly. Szeged 1961.

¹³¹ A hétfalusi csángók boricitánca. Ethn. 1899; Hétfalusi csángó népmesék. MNGy. X. Budapest 1908; Magyar szavak története. Budapest 1924; Magyar nyelvjárások. Budapest 1934.

¹³² Schmidt Henrik részt vett a Deutsch-ungarische Heimatblätter szerkesztésében, amely későbbi évfolyamainak *völkisch* jellege mellett is számos használható dolgot közöl a hazai német népélet köréből. Többet éppen ő ihletett közülük.

Néhány fontosabb munkája ebből az időszakból: A magyarországi német nyelvjárás kutatás módszerei és problémái. MNy. 1924. Herkunft und Mundart. Ungarische Jahrbücher XIV. Was uns die Kirchenbücher erzählen. Deutsch-ungarische Heimatblätter. I. Haus und Hof der Donauschwaben. U. ott. II.; Szerkesztés: Germanisztikai Tanulmányok. I. Acta Universitatis Szegediensis 1940.

Jellegzetes alakja volt a szegedi egyetemnek, amelynek „néprajzi” jellegén ő is munkálkodott. Tanítványaival sokat törődött, szívesen adott nekik hazai német nyelvű és néprajzi tárgyú szakdolgozatokat, disszertáció-témákat. Számos kiváló néprajzi kutatónk pályájának döntő ösztönzéseit tőle kapta. A magántanári habilitációt is többen nála szerezték meg (Tálas István, Gunda Béla).¹³³

A földrajzi tanszék professzora, *Kogutowicz Károly* (1886—1948) az emberföldrajzi kutatásnak volt egyik ismert hazai képviselője. ¹³⁴Értékesnek ígérkező egyetemi pályáját (1923—1944) később a karrierizmus erősen befolyásolta, és a szélső jobboldalnak lett egyik kiméretlen szószólója a szegedi közéletben. Tanszékének folyóirata, a „Föld és Ember” eredetileg (1921—1924) a Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának kiadványa. Szegedi korszakában (1925—1930) elsősorban a településföldrajzi kutatást karolta fel és számos kitűnő tanulmány jelent meg benne.¹³⁵

Kogutowicz tájmonográfiája, a „Dunántúl és Kisalföld” a szemléleti korlátozottságok ellenére is szellemes munka,¹³⁶ amelynek számtalanszor ígért párja, az „Alföld” Kogutowicznak egyéb nagyarányú, de már nem tudományos elfoglaltsága miatt sohasem született meg. A földrajzi tanszék mellett egyidejűleg készült disszertációk javarésze a népeleti, gazdasági, társadalmi hagyományokat általában figyelmen kívül hagyja. A „Föld és Ember” módszertani ihletése alig érződik rajtuk, *néprajzi* forrásmunkaként tehát nem igen használhatók. Ezzel szemben számos értékes, néprajzilag is hasznosítható településtörténeti dolgozatot közölt az egyetem közös földrajzi és történettudományi Acta-kiadványa.¹³⁷

Kogutowicz Károly tanszékén kezdte el pályafutását *Wagner Richard*, Alföldünk klímavizsonyainak kiváló kutatója, s az egyetem volt professzora. Nála habilitált *Tóth János* a parasztpéítészet és településföldrajz tárgyköréből (1941).

Az egyetem régészeti tanszéke 1924—1946 között működött *Buday Árpád*, majd *Banner János* professzorsága alatt. A „*Dolgozatok*” címmel emlegetett és nemzetközi tekintélyre emelkedett évkönyve helytörténeti és néprajzi vonatkozású tanulmányokat is állandóan közölt.¹³⁸ A tanszék számos kitűnő kutatót is nevelt. Sajnálatos, hogy feltámasztása mindaddig nem járt sikerrel.

Korszakos eseménye a magyar egyetem történetnek és a néprajz hazai tudománytörténetének, amikor 1929-ben nagyérdemű folkloristánkat, *Solymossy Sándort* (1864—1944), az „Ethnographia” szerkesztőjét a Szegedi Tudományegyetemre a néprajz első magyar nyilvános rendes tanáráként kinevezik.¹³⁹

¹³³ *Gunda Béla* az „Összehasonlító néprajz, különös tekintettel a balkáni népekre” (1941) *Tálas István* pedig „Az Alföld tárgyi néprajza és magyar történeti néprajz” (1941) tárgykörökből.

¹³⁴ Szaktudományunk szempontjából jelentős alkotása: Magyarország néprajzi térképe. Budapest 1927.

¹³⁵ A Föld és Ember dolgozó társai között ott volt *Banner János*, *Bartucz Lajos*, *Bátky Zsigmond*, *Bibó István*, *Bodnár Béla*, *Ecsedi István*, *Eperjessy Kálmán*, *Gönyey Sándor*, *Györffy István*, *Irmédi Molnár László*, *Kiss Lajos*, *Rapaics Raymund*, *Szabó István* és mások.

¹³⁶ *Dunántúl és Kisalföld* írásban és képen. I—II. Szeged 1929, 1936.

¹³⁷ A tanszék profiljáról tanulságosan tájékoztat a *Kogutowicz Károly Emlékkönyv*. Írták: *Tanítványai*. Szerkesztette: *Wagner Richard*. Szeged 1939.

¹³⁸ *Dolgozatok a magyar királyi Ferencz József* (később: *Horthy Miklós*) Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből. Szeged, 1925-től.

¹³⁹ Egyéniségének, szegedi működésének jellemzése *Ortutay Gyula*, *Solymossy Sándor* a szegedi egyetemen. *Ethn.* 1939. Kötetben: *Írók, népek, századok* 115.

Solymossy a modern magyar folklórtudománynak Katona Lajos mellett nyilván legnagyobb századeleji alakja.¹⁴⁰ Egyetemes európai látókörrrel és kivételes készültséggel vizsgálja többek között a líra és epika eredetét, a magyar népballada és népmese világát. Nagy kár, hogy tudományos munkássága folyóiratokba van temetve¹⁴¹ és így nem érhetette el azt a széleskörű szellemi hatást, amely nála jelentéktelenebb, de szerencsésebb kutatóknak is megadatott.

Az öregedő Solymossy fiatalos lelkesedéssel és nemes becsvágygal fogalta el tanszékét, amelyet azonban a korabeli kultúrpolitika nem alapozott meg eléggé. Intézete nagyon kevés évi átalányt kapott. A tudományos asszisztencia egy árva gyakornokból, majd tanársegédből, e könyv írójából állott, aki azonban mindvégig (1930—1934) fizetéstelenül látta el munkáját. Ezzel szemben a még majdnem üres intézet egy hatalmas, tápai népeletet ábrázoló, egyébként művészi értékű képet kapott az akkori minisztertől, aki ezzel próbált a nehezen élő kiváló festőn, Nyilasy Sándoron segíteni. Magával a szegedi néprajzi tanszékkel a hivatalos kormányzat többé már nem törődött.

Az intézeti könyvtár megalapozásához és kellő kiépítéséhez az évi átalány nagyon kevés volt. Solymossy professzor részben a saját könyvtárából, részben baráti réven kieszközölt ajándékokból próbálta gyarapítani. Számos elsőrangú etnológiai szakmunkát is beszerzett, amelyekre külföldi antikvár katalógusokban bukkant rá.

Mindezekhez a nehézségekhez ádáz személyi ellentétek, folklorista-múzeológus villongások is hozzájárultak, amelyeknek fölidezésében Solymossy professzor legtöbbször ártatlan volt. Ezek az ízetlenségek a tanszék virágzását is akadályozták. Nincs itt helye, de még ideje sem, hogy ezekről bővebben szóljunk.

Az intézet azonban az akadályok ellenére is szép fejlődésnek indult. Solymossy professzor keze alól a mai néprajzi kutatásnak számos kiemelkedő alakja: *Orutay Gyula, Fél Edit, Dömötör Sándor, Papp László, Márkus Mihály, Györgypál-Eckert Irma* került ki.

Solymossy Sándor 1934-ben elérvén a törvényes korhatárt, nyugalomba vonult. Az akkori kultuskormányzat nem kedvelte a szegedi egyetemet, és így a néprajzi tanszékét Budapestre telepítették. Az lett volna a természetes, hogy Szegeden meghagyták volna, de folyamatosan a többi egyetemeken is megszervezik.

Szegeden a néprajz egyetemi ügyét hosszú éveken át zentül két magántanár: Cs. Sebestyén Károly (tárgyi néprajz) és Bálint Sándor (szellemi néprajz) szolgálta, akiket Solymossy Sándor hirtelenében még habilitálni tudott.

Az egyetem munkájába és Szeged népi hagyományaiiba szép eredményekkel, sok önállósággal kapcsolódott bele a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola is, amelyet 1929-ben Budapestről Szegedre helyeztek. A Pedagógiai Főiskola egykori nagy néprajzi ébresztője, Hermann Antal sajnos ezt már nem érthette meg.

A főiskola hallgatói abban az időben a magyar társadalomnak talán legszélesebb rétegeiből kerültek ki, és a legszélesebb körökbe tértek vissza. Ezért volt különösen nagyjelentőségű az a nevelőmunka, amely a főiskola tanárait jellemezte. A tudomány szolgálata mellett sem tévesztették szem elől a magyar népismeret nagy, politikai jelentőségű követelményeit. Azonnal belekapcsolódtak a Város és az egyetem szellemi világába, így az Alföldkutató Bizottság munkájába, a „Népünk és Nyelvünk”, illetőleg a „Szegedi Füzetek” dolgozótársi közösségébe. Különösen ki kell emelnünk a magyar nyelvészeti, történelmi és a német tanszék országos jelentőségű teljesítményeit.

¹⁴⁰ Szellemi fejlődéséhez *Dömötör S.*, Solymossy Sándor és a proletárság. Néprajz és Nyelvtudomány VII. 1963.

¹⁴¹ Munkásságának bibliográfiáját 1939-ig összeállította Dömötör Sándor. Ethn. 1939.

¹⁴² Műveinek bibliográfiája, rövid életrajza *Péter L.*, Csefkó Gyula munkássága. Bibliográfia. Néprajz és Nyelvtudomány V—VI. 1962.

A magyar nyelvészeti tanszéket rövid ideig *Erdélyi Lajos* (1871—1932), az érdekes nyelvjáráskutató töltötte be, de korai halála megakadályozta, hogy munkáját Szegeden is tovább folytassa. Utóda, *Csefkó Gyula* (1878—1954), egyik legkiválóbb szólkutatónk lett,¹⁴² aki egyébként már 1913 óta Szegeden tanárkodott. A főiskolán sok fájdalmas hivatali sérelmet kellett elviselnie, munkakedvével azonban mindig példaképpül szolgált tanítványainak is, akik nagy tisztelettel néztek föl rá. Már a főiskolán tanított, amikor (1930) egyetlen terjedelmes munkája: „Szállóigék, szólaszmódok. Tanulmányok szólkészletünk köréből” megjelent. Állandóan készült a magyar konyha szó- és szólkincsenek feldolgozására, ebből azonban csak részletek láttak napvilágot. Folyóiratokban megjelent a dolgozatai mind a néprajz, mind pedig a nyelvtudomány nagy tanulságára megérdemelnék az összegyűjtést.

A történelmi tanszéken tanított, de az egyetemen is előadott *Eperjessy Kálmán*, a magyar helytörténeti kutatásnak egyik legérdemesebb XX. századi munkása. Egyrészt a Csanádmegyei Könyvtár kitinő sorozatának szerkesztésével tűnt ki, másfelől maga is jelentős, a magyar történeti népelet javára is nagyfontosságú munkát végzett Magyarország II. József korabeli térképeinek föltárásával, továbbá saját tudományos kutatásaival.¹⁴³

A német tanszéken *Moór Elemér* (1891—1974) fejtett ki nyelvészeti kutatásaival néprajzi szempontból is igen jelentős munkásságot.¹⁴⁴ Moór Elemér eleven tudós egyénisége, véglegesnek tetsző eredményeket döntögető bátorsága nyelvtudományunkat számos új eredményhez, sokszor igen gyümölcsöző vitához segítette hozzá. Különösen a énekmondó hagyomány, majd később a névkutatás, a honfoglalás nyelvészeti és néprajzi problematikája, továbbá a magyar-szláv népközi kapcsolatok vizsgálata terén szerzett érdemeket. A főiskolán majd egy évtizedig ő adta elő heti 1 órában a magyarság néprajzát. Ez a kicsinyes lehetőség jellemző fényt vet akkori művelődéspolitikánk megdöbbentő közönyére. Utána (1939—1944) e sorok írója volt a néprajz megbízott előadója.

Sándor István a magyar irodalomtörténet tanára. Előadásaiiban mindig nagy fölklészültséggel mutatott rá irodalom és folklór alapvető összefüggéseire, bár néprajzi kutatásokkal csak később, már nem Szegeden kezdett foglalkozni.

Most nézzük meg, hogyan alakult a két világháború között a szegedi néprajzi érdeklődés és kutatás társadalmi sorsa. Ebben az időszakban döbbenünk igazában rá, hogy országunkat, elsősorban az Alföldet és dolgozó népét alig ismerjük. Ez a belátás a szegedi tudományegyetemen társadalmi jellegű kutató közösséget hozott létre (1928) Szegedi Alföldkutató Bizottság néven.¹⁴⁵ Szakosztályainak célja az Alföld népének sokrétű, szociális és néprajzi jellegű megismerésével a szükséges feladatok szabatos kitzése volt.

A politikai és szemléleti korlátozottságaiban is igen időszerű társulás azonban főleg személyi ellentétek miatt csak részben tudta beváltani a hozzáfűzött jogos reménysegeket. A tervezett földrajzi, egészségügyi, mezőgazdasági és egyéb fölméréseket, adatgyűjtést csak kis hányadában végezték el. Az eredmények közzététele is általában elakadt.

¹⁴² Csanád megyei Könyvtár szerkesztése mellett, időszakunkban megjelent művei közül néhány: frások a régi Makóról. Makó 1927; Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban. Szeged 1928; A bécsi hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke. Szeged 1928; A magyar falu településtörténete. Budapest 1940.

¹⁴⁴ Nagyszámú dolgozatainak áttekintésére itt nem vállalkozhatunk. Csak néhányra utalunk: Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. Szeged 1936.; A magyar őstörténet fő problémái. Szeged 1943.; A honfoglaló magyarság megtelepülése és a székelyek eredete. Szeged 1944.

¹⁴⁵ *A Szegedi Alföldkutató Bizottság*. Kézirat gyanánt. Szeged 1928.

Legéletrevalóbbnak még a „Népünk és Nyelvünk,” a Bizottság „néprajzi, társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztályainak közérdekű folyóirata” (1929—1939) bizonyult, amelynek szerkesztéséből az Egyetemi Könyvtár igazgatója, az etnológus érdeklődésű Bibó István, továbbá Horger Antal, Cs. Sebestyén Károly, Moór Elemer vette ki a részét. Az utolsó évfolyamok már szinte teljesen nyelvtudományi jellegűek, tele személyeskedő vitacikkekkel.

A „Népünk és Nyelvünk” hiányosságaiban, mondjuk ki: egyoldalúságaiban és elfogultságaiban is a két világháború közötti időnek legjelentősebb hazai néptudományi adattára, forrásmunkája az „Ethnographia,” ill. „Néprajzi Értesítő” mellett. Dolgozótársai között megtaláljuk a korszak kiemelkedő szakmai kutatóit. Szóhoz jut benne az akkori fiatalság: *Dömötör Sándor, Erdei Ferenc, Erdődi József, Fél Edit, Gunda Béla, Honti János, Nyiri Antal, Ortutay Gyula, Szendrey Ákos, Tálasi István* is. Hiába keressük azonban Solymossy Sándor nevét, ami egyebek között élesen belevilágít azokba a személyi harcokba, amelyek azután végül is a nagy feladatokra hivatott folyóirat megszűnését is előidéztek.

A szegedi egyetemen bontakozó érdeklődés és munka természetesen az ifjúságot is megragadta. *Buday György* joghallgató kezdeményezésére, az angol *settlement*-mozgalom mintájára Szegeden megszületett az *agrársettlement* (1929).¹⁴⁶ *Buday György* számos diáktársával szociális munkát kezdett főleg a környék tanyavilágában végezni: előadást tartottak, jogi és egészségügyi tanácsokat adtak, cikkeket írtak, füzeteik jelentek meg. Kiadásaik fődözésére és céljaik támogatására látott napvilágot (1930—32, 1934—1938). a „Szegedi Kis Kalendárium,” amelyet *Buday György* fametszetei díszítettek, és amelynek nagy közönségikere lett. Az agrársettlement munkáját a hatóságok azonban nem nézték jó szemmel, különösen amikor a fiatalok a szegedi szervezett munkássággal közvetlen kapcsolatot teremtettek. A mozgalom később (1934) a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma nevet vette föl és számos értékes munkát adott ki.¹⁴⁷ A kollégium éber néprajzi és haladó társadalmi érdeklődését végig megtartotta. Hamarosan eljutott a marxizmus közelébe is.

A Kollégium a szegedi szabadtéri játékok művészi és társadalmi propagandájából is kivette a részét. Az *Ortutay Gyulától* szerkesztett „Magyarságtudomány” gyökerei, részben a „Magyarország fölfedezése” c. budapesti könyvsorozat, radikális tájszociográfia is a kollégium szellemi talajába nyulnak vissza. Tagjai és barátai közül *Radnóti Miklós, Gáspár Zoltán* és *Joó Tibor* meghalt, *Buday György* Londonban él, a mai magyar közéletben kimagasló szerephez jutott *Ortutay Gyula, Erdei Ferenc, Tolnai Gábor, Baróti Dezső, Hont Ferenc*.

Ezzel áttekintésünkben elérkeztünk a második világháborúig, amelyen túl nem is akarunk haladni, mert élőkrol, közöttük talán magunkrol is szolanunk kellene. Ez már nem a mi dolgunk. Röviden annyit mégis megemlítünk, hogy az irodalomtörténeti tanszék, *Sík Sándor* habilitálja *Ortutay Gyulát* (1940) és *Pável Ágostont* (1941).

Ismeretes, hogy *Bartucz Lajos* aggályoskodó igazgatásában 1941—1948 között működik az Alföldi Tudományos Intézet, amely azonban részben a háborús viszonyok miatt sem tud széleskörű tevékenységet kifejteni.¹⁴⁸ Sor kerül 1947-ben a néprajzi tanszék újjászervezésére is.

¹⁴⁶ *Joó T.*, A tanyai agrársettlement mozgalom Szegeden. Magyar Szemle, 1929. VII, 377; *Buday Gy.*, A tanyai agrársettlement. Szeged 1929.

¹⁴⁷ Összefoglaló méltatása *Csaplár F.*, A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Budapest 1967.

¹⁴⁸ *Bartucz Lajos*, Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve. I—II. Szeged 1946, 1948.

Befejezésül át kell még tekintenünk a szegedi néprajzi múzeológia történetét és fejlődését is.

A törekvések az első időkben természetesen még fejletlen szemlélettel, ötlet-szerűen nyilatkoznak meg, amelyekben több a lelkesedés, mint a céltudatos, organikus program. Biztos, hogy már Vedres István, Kováts István és más szegedi úttörő gyűjtők is fölfigyeltek a szegedi népelet tárgyi világára.

Tudtunkkal a legelső nyilvánosságra, szemléltetésre szánt szegedi néprajzi anyagot az 1874. évi bécsi világkiállításon¹⁴⁹ Xanthus János felszólítására mutatták be. Összegyűjtését Reizner János végezte. Ez annál feltűnőbb, mert múzeumigazgató korában végig ellenállt a néprajzi osztály szervezésének. Magatartásának háttere, érvei nem ismeretesek, illetőleg komolytalanok. Azt mondogatta volna, hogy akkor mindent be kellene hordani a múzeumba.

A bécsi kiállításra küldött néprajzi anyag különben három testes ládát töltött meg. Jellegzetesebb tárgyai: szűcsmunkák (suba, ködmön, dohányzacskó), bicskakészlet, bőrduda, cserépedények. Liptay Pál, Szeged városának világkiállítási képviselője jelentéseiben kiemeli Harcsa András csizmáját, amely „remekmű a maga nemében”, Bittó István és Nigrényi Pál lakatjait, Weltner Márton és Keppich Alajos paprikáját, Vasas József bundáját, Auer József és Brauswetter Vilmos óráját, Rainer Ferenc hordóit, Ádám Ferenc „gyönyörű hímzett cipőjét”, Eichinger Károly rostit, Tápé gyékényét, Bakay Nándor kötélkollekcióját.¹⁵⁰

Az 1876. évi szegedi országos kiállítás a helybeli népi iparágakat is bemutatta. Sajnos ezekről nincs egykorú elmélyedő beszámoló. Ezért a szemtanú kisdíakként idekerült Herczeg Ferencet idézzük: „Édesanyám vitt fel minket Szegedre és Mici nővérünk elkísért. A városban éppen akkor ipari és mezőgazdasági kiállítás volt és mi egyszerre beleestünk a magyar népelet közepébe. Annyi subát, gubát, szűrt és csizmát azóta sem láttam egy rakáson, az orrom pedig ma is visszaemlékszik még a kiállítás kellemes fa-, kender- és cserzett bőrszagára.”¹⁵¹

Reizner János megátalkodottságának szomorú következménye, hogy a szegedi népművészet számos remeklését később már nem sikerült a múzeum és így az utókor számára megmenteni. Különösen fájjaljuk a nagyhírű szegedi asztaloság és fazekesség alkotásainak rendszeres fölgyűjtését, továbbá a bőrművesség anyagának pótolhatatlan hiányosságait. Mikorra Tömörkény István került a múzeum élére, akkor már nagyon sok tekintetben elkétség.

Reizner igazgatásának idején a múzeumi célzatú néprajzi gyűjtést hallatlan szívsággal és lelkesedéssel, bár természetesen sok egyoldalúsággal egy érdemes amatőr, Beck István (1848—1912) végezte, akit *szögedi magyar*, *utolsó szögedi magyar*, olykor *Pista sógor* néven becéztek szegedi barátai és kortársai. Alig van egykorú szegedi író, aki valamiképpen meg nem emlékezett volna róla.¹⁵² Mi is meghatottan idézzük Don Quijote nemes szegedi ivadékát. Először is nézzünk szét egy eleven újságriport nyomán az otthonában:

„Piros csizmában, kék búzavirágszínű, feketezsínóros nadrágban, hófehér lajbliban, tulipános széken üldögélt a szegedi legnagyobb magyar, Beck Pista. Csupa ma-

¹⁴⁹ Szegedi népismereti tárgyak a bécsi kiállításon. SzH. 1872, 145. sz.

¹⁵⁰ Liptay Pál, Szeged város világkiállítási képviselőjének jelentése. SzH. 1874, 18, 19. sz.

¹⁵¹ A Várhegy. *Herczeg Ferenc* emlékezései. Budapest é. n. 103.

¹⁵² Beck Pista (1848—1912). SzN. 1912, 285—286; Vö. még Beck Pista művészei. SzN. 1901, 249. sz.; *Szalay J.*, Piros csizma, kék nadrág. Beck Pistánál. SzH. 1909, 166. sz.; Malonyayval való kapcsolatairól: *H. Gy.*, A legmagyarabb magyar. Látogatás Beck Pistánál. Délm. 1910, 31. sz.; *Gy.*, A Lechner téri remete. SzN. 1912, 84. sz.; *Móricz P.*, Nótárius Beck Pista. SzN. 1912, 112. sz.; *Móra F.*, Szegedi tulipános láda I, 155.

gyar motivumok, csupa magyar régiségek, egyszerű meg cifra, de a magyar stílus művészetét mindig hirdető tárgyak körülöttünk négy szobában... A legnagyobb, legbelső szoba: összegyűjtött igazi magyar művészeti kincs. Minden, de minden magyar, többnyire *szegedi magyar stílus* hirdetője. Nagy öreg asztal, tulipános, rozsmaringos, rojtos terítővel. Zöld faszékek, piros tulipánnal. Kicsi tornyú, bástyás ágyak. Szívalakú tükör.

A nagy falon pedig hemzseg, egymást öleli a sok régiség. A szabadságharcból, azelőttről, azutánról összehordott csákók, magyar sipkák. Cifratokú, hatalmas markolatú kardok. Túlnehéz puskák. Kétcsövű revolverek. Magyar címert, Szeged címerét mutogató heves színű tarsolyok.

Vannak kulacsok, sokfélék, sokszínűek, mulatásra csábítók. Vannak ostorok, karikások, kígyótermetet utánzó szíjúak, olyan nyelűek, amilyen a királyi pálca...”

Külön falon a csat-kiállítás. A magyar ércsatok gyűjteménye. Ez páratlan.

De van ott még más is. Halnyelű szegedi bicskák. Mindegyik eredeti, művészi. Pipák: szegedi makra, alföldi táblabírói, tót táblabíró pipa, miskolci, selmeci, kecskeméti. Fokosok: szegedi betyáré, tanyai legény ünnepője, aztán bakonyi acélfokos, rézfigurákkal pötyöntett. Botok: karcsú somfabotok, öregnek, vőfélynek valók. Eredetiek. Olyanok, amilyeneket a ma magyar fiai nem hordanak, talán nem is ismernek. Béklyók. Az egyik lóbéklyó lakatjába olyan kulcs való, akár a Wertheim-zárba, noha 1805-ben készült.

Malonyay Dezső — nyilatkozott Beck Pista — elküldte hozzá Juhász Árpád festőt. Juhász illusztrálja a könyvet, ő pedig a szöveget írja. A piktor már rajzolt Szegeden és nagyon meglepte a szegedi nép művészete.

Ebből a kissé túlszínezett újsághírből is kitűnik, hogy Beck Pistát elsősorban a nép tárgyi világának mutatós, művészi elemei érdekelték. Érezte a hanyatlását, elmúlását, tehát gyűjtögetni, sőt rekonstruálni kezdte. A később annyira divatos lett *őstehetség*-kutatás révén iparkodott egyes tárgyaknak életét iparművészeti alkotás formájában meghosszabbítani.

Bár Beck Pista nem lehetett különösebben művelt ember, mégis ösztönösen megérezte korának egyik nagy, a technikai és társadalmi átalakulásból adódó problémáját és kísérletét, amelynek főleg Ruskin, hazánkban pedig a Magyar Iparművészet közönsége, továbbá Lechner Ödön, részben Malonyay Dezső kivételes jelentőségű vállalkozása volt a szószólója.¹⁵³

Beck Pista árucarnokot tervez szegedi mesteremberek népies műalkotásai számára. A bicskanyél és faragott bot készítését szegedi háziiparrá szeretné fejleszteni. Seelenfreund Salamon ércvésnök gombkötődíszes csatokat készítené kardra, nadrágszíjra, ruhára. Makovics Mihály, kisteleki gulyásból lett ezermester szíjjártó karikásostorokat remekelne. Kabók Imrét a szegedi gombkötődíszítés megörökítésére ösztönzi. Erről a kiváló munkáról a mesterségnél még bővebben is megemlékezünk. Itt csak a távolabbi célzataiból idézünk: „A zsinórdíszítésnek a magyar ornamentikába való átvitele a magyar műépítészetnek és általában azoknak, kik a díszítő stíllel foglalkoznak, lesz a feladata, és rajzon a műszaki feldolgozáshoz csak anyagul fog szolgálni.” Elmondja, hogy gyűjteménye a vasiparban rács vagy kapubetét, a fémiiparban díszítés, a faiparban pedig dombormű mintájául szolgálhat. Ajánlja tapétadísznek, szőnyegmintának, ruhamustrának, majolika-, gipsz-, porcelándísznek, továbbá nyomdai dekorációnak. Felhasználhatónak véli az ötvösségben, kertészek virágágyainak kiképzésében, szobafestésben. Egyelőre nem tudjuk megmondani, hogy

¹⁵³ Nagyobb összefüggésben tisztázandó kérdés, volt-e Lechner Ödönnek, Huszka Józsefnek Beck Pistával és körével közelebbi kapcsolata.

ebből mi ment át a szegedi gyakorlatba, így Raichl Ferenc, sőt Lechner Ödön épületdíszítéseibe, lakatosmunkákba. Mindenesetre a szegedi magyaros szecesszió egyik forrását érezzük Kabók Imre művében, illetőleg Beck Pista környezetében.

Szándékosan időztünk hosszabban Beck Pista dilettáns világánál. Azt hisszük ugyanis, hogy a művelt szegedi közvéleményben közvetlenül vagy közvetve ő készítette elő a megértést, adta meg magángyűjteményével szinte a tárgyi alapot a múzeum néprajzi tárának halaszthatatlan szervezéséhez. A hivatalos Város az árvíz után mint ha szégyellte volna paraszti gyökérzetét, mindenképpen modernnek akart mutatkozni. Most a század elején mintegy belátja, hogy Mikszáth és Tömörkény irodalmi kozmosza mellett szükséges a tárgyi világ múzeumi szemléltetése is.

*

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége nevében Seemayer Vilibáld jelentése alapján Fraknói Vilmos úgy intézkedett (1905),¹⁵⁴ hogy egyelőre „a szegedi múzeum néprajzi osztályának feladata kizárólag magyar tárgyak gyűjtése leend. A gyűjtés az első három év lefolyása alatt Szeged város és a Szegeddel szoros kapcsolatban álló szomszédos községek, minő Tápé, Algyő területén lesz eszközendő.”

A gyűjtést Tömörkény István igazgató, Móra Ferenc könyvtáros, Szász Gyula népiskolai igazgató, Kovács János és Cs. Sebestyén Károly néprajzi kutató, továbbá Beck István, Bitó János halászmester, Pocsátkó Károly képkeretező végzi. A leirat Mórát, Sebestyént, Szász Gyulát egy hónapos gyűjtési és preparálási tanfolyamra rendeli. Meg kell a fényképészeti laboratóriumot is szervezni. A néprajzi tárat három év múlva a múzeumépület földszinti részén kell megnyitni. Ezután hét éven át a Dél-Alföld magyarsága körében kell a gyűjtést tovább folytatni.

Az első néprajzi leltár különbséget tesz a városi és állami tulajdon között, aminek napjainkban már nincs jelentősége. Az ajándékba adott tárgyak értékmegjelölés nélkül a városi, a vásároltak pedig az állami rovatba kerültek. Magánszemélyektől s emellett sok tárgyat a zsidpiacon vettek.

A tárgyak jelentős része nem Szeged városából, nem is Tápérról, a szegedi tanyákról, vagy éppen a Temesközbe rajzott népünk köréből származik. Ennek nyilvánvalóan több oka van. Reizner János elzárkózása több értékes, mondhatni válságos szegedi évtized kiesését jelenti.

Majdnem hiába keressük a régi leltárban a nagymúltú szegedi fazekasság, késsesség, szűcs és szűrszabó mesterség emlékeit és alkotásait. Csak szórványosan találjuk meg a tanyai élet, paprikaipar, dohánykertészet tárgyi világát. A hajóács-emlékek jórésze Csongrádról, a szűcsöké, késeseké, kalaposoké Félegyházáról, a cserepeké Vásárhelyről, Orosházáról, a bútoroké Tótkomlósról, a bábsütő mintáké Aradról, a ruhaneműké Apátfalváról, Óbessenyőről, Vésztőről, a bácskai Doroszlóról, Szondról, Bátmonostorról való. A papucsos, talicskás, bocskoros, szíjjártó mesterség jellegzetes szegedi világából csak ízelítő akad, rendszeresen összegyűjtött anyag nincs. Mintaszerű viszont a kékfestés gazdag helyi anyaga.

Kétségtelen, hogy Szeged népe ekkor már szinte teljes egészében árutermeléssel foglalkozik, tárgyi szükségleteit az olcsó és divatos gyáripar hatalmas választékából elégíti ki. A hagyományos szegedi iparágak hanyatlani kezdenek, illetőleg alkalmazkodni kénytelenek. Összeszűkül a paraszti önellátás világa is.

Így van azután, hogy a múzeum néprajzi tára a szegedi tájtól és néptől eltérő, mindenesetre jelentős makai, orosházi, apátfalvi, tótkomlósi, pitvarosi, csabai, sőt gyomai, vésztői, továbbá dorozsmai, horgosi, csongrádi és — Móra Ferenc révén — félegyházi anyagot foglal magában. Találunk benne — mint mondottuk — a bolgár

¹⁵⁴ A szegedi néprajzi múzeum. Fraknói Vilmos a város tanácsához. SzN. 1905, 154. sz.

Óbessenyő, a sokac Szond, a bácskai magyar Dorozsló és Bátmonostor falukból származó viseleti darabokat. Tápé, Algyő, Földeák, Kiszombor, Csóka, Törökkani-
zsa, Magyarszentmihály, tehát a szegedi néptörzsből támadt helyeségek a leltárban
csak nagyon elvétve bukkannak föl, pedig kitűnő tárgyi párhuzamul és kiegészítésül
szolgáltak volna Kálmány Lajos temesközi folklórgyűjtésének.

A gyűjtemény e hiányosságai és rendszertelenségei ellenére is nagyértékű, nap
jainkra már egyenesen klasszikus jelentőségű, megismételhetetlen teljesítmény. Mint
láttuk, a megadott hivatalos cél az volt, hogy a szegedi múzeum néprajzi tára ne csak
a szegedi magyar tájnak, hanem az egész soknépű Dél-Magyarországnak népéletét
is fokozatosan bemutassa. Minderről azonban legjobb esetben csak szemelvényeket,
ízelítőt kaphatunk. Ezt a monumentális keretet különben már az első világháború és
következményei miatt sem lehetett eleven, valóságoszerű képpel kitölteni.

A század elején egyébként is országszerte nagy híjjával voltunk még a szakembe-
reknek, akik szabatos elméleti készültséggel, előre megszabott gyűjtői programmal
fogtak volna munkához. A szegedi múzeum sebtében kiképzett belső és külső gyűjtő
gárdája az adott viszonyok, szemléleti korlátozottságok között nagy lelkesedéssel
hordta össze ezt a néprajzi tárat, hazánkban mindenesetre egyik legjelentősebb szak-
gyűjteményét. Igazi tudományos értéke és alkotó emberi szépsége csak akkor tár-
rulhat föl igazán, ha egyszer majd méltó keretek között kerül kiállításra.

Fenntartásaink ellenére is csak hálával és tisztelettel gondolhatunk Tömörkény
múzeumi korszakára. Az eredményen érzett jogos örömmel írhatja,¹⁵⁵ hogy „a mú-
zeális közgyűjtemény arra való, hogy tanítson. Gyönyörködtetheti a magasabb ízlésű
embert, de a létalapja mégis csak ott van, hogy tanítson és minél többször való láto-
gathatósága és ingyen nyitvatartása nyomán tisztultabb érzéseket vigyen bele a kö-
zönségébe.

A múzeumi gyűjteményekre nemcsak azoknak van szükségük, akiket már
hazuról elláttak ízléssel és tudással. Inkább van szükségük reá azoknak, akik otthon
ezekből mitsem kaphattak. Ebben az értelemben a múzeum: a felnőttek oktatása...

Némely osztálya, így a néprajzi is, az én kezem alatt vált a közönség előtt meg-
nyithatóvá. Bár nem azért mondom, mintha a legkisebb gyereket legjobban szeret-
ném, de azért csakugyan úgy van, hogy ezekben az alacsony földszinti traktusokban,
ahol a tárgyi néprajznak helyszüke miatt kiállítható része ki is van állítva, és nem lá-
dádba rakva: a nép lelke itt önmagára talál, nép és néprajzi tárgy örvendezve üdvöz-
lik egymást.”

Vitathatatlan, hogy a néprajzi tár fénykora Tömörkény igazgatóságának idejére
esik. A kiállítás, elrendezés, szemléltetés kiválóan sikerült. A külvárosok és tanyák né-
pe sűrűn megfordult és csakugyan otthonosan érezte magát benne. Szakszerűség és
rendezési technika tekintetében manapság nyilván már kissé szigorúbbak a nézeteink,
de személyes emlékeink alapján is bátran kijelentjük, hogy a maga idejében ez a nép-
rajzi gyűjtemény a legelőbb, legtanulságosabb hazai múzeumi kiállítások közé tar-
tozhatott.

Tömörkény István halála évére, tehát 1907—1917 között a néprajzi tár beel-
tározott tárgyainak összes száma 6,652-re szaporodott. Ez 1943 végén, tehát 26 esz-
tendő alatt csak 7,608 darabra emelkedett. Igazgatósága idején Móra Ferenc nem
ért rá a néprajzi tárral törődni. További sorsát, fejlődését már nem kísérik nyomon,
mert könyvünk vállalt korszakolásán kívül esik.¹⁵⁶

¹⁵⁵ *Tömörkény I.*, Hajnali sötétben. 290: Az öreg Haska kiformálása. Népies gondolatok a
múzeumról. SzN 1911. 192. sz.

¹⁵⁶ Könyvünknek ez a részlete már megjelent: A múzeum néprajzi táranak megalapítója. In:
Emlékkönyv Tömörkény István születésének centenáriumára. Szeged, 1966, 322.

TELEPÜLÉS ÉS TÁRSADALOM

SZEGED NEVE

Szeged, népének ajkán *Szöged* a Magyar Alföldön, a Maros tiszai torkolata közelében terül el.¹

A *Szeged* helynév első előfordulásai: 1138: *Cegedi* (ez azonban másként is magyarázható); 1183: in *Siggedin*; 1199: *Seghediensis* (latin melléknévi alak); 1217: *Zegedin*; 1222: in *Scegoed*. A Város magyar története természetesen régibb ezeknél az alakoknál.²

A hódoltság korában *Nagyszeged*, *Mezőszeged*, *Mezőnagyszeged*, *Mezőnagyszöged*, *Végszeged*, *Végszöged*, *Vígszöged* alakban is emlegetik írásos emlékeink.³ Egy Szajánban följegyzett történeti énektörredék szerint:

*A háromszáznegyvenötbe
Gyütt a török Vígyszögedre.
Aztán elveszti a csatát,
Elveszti víg zászlóját
A török.⁴*

Emlegetnek népi *Szüged* alakot is, de ennek megvoltában kételkedünk.

A Város latinositott neve *Segedinum*, *Seghedinum*, *Szegedinum*, *Szögedinum*, — melléknévként *Segediensis*, *Szegediensis*, ritkán *Segedinensis*. Minden más nyelv a latin szóalak nyomán nevezi meg a Várost: olaszul *Seghedino*, németül *Segedin*, törökül *Szegedin*, olykor *Ószegedin* (- Segedin-i atiq)⁵, szerbül *Szegedác*, melléknévi alakban *Szegedinác*. A múlt században élt romantikus szerb írók használatában⁶ *Szojedin* 'egyesítő'.

A Szeged szó eredetének, jelentésének megfejtését illetőleg két felfogás áll szemben egymással.⁷

Az egyik a *szeg*, *szög*, *szöglet* szó d kicsinyítő származékának tartja. Már Dugonics András úgy találja, hogy „azon Helységeket, mellyek egy nevezetes folyóvíznek a másikba omlása mellett, avagy onnatt nem igen messze építettének, a földnek ott lévő Szegellete miatt a Magyarok Szegnek, *Szegednek*, Szegelletnek mondgyák.”

¹ Szeged földrajzi helyzetéről, fekvéséről még mindig a legjobb Bertalan A., Szeged sz. kir. város földrajzi és meteorológiai viszonya. Szeged, 1884.

² Az előfordulásokat felsorolja Klemm A., Szeged neve. Délvidéki Szemle 1943, 99; SzegSz. II, 461; Inczeffi G., Szeged környékének földrajzi nevei 83; Györffy Gy., 900.

³ Inczeffi, 84.

⁴ Kálmány, II, 45.

⁵ Fekete L., Die Siyaqat-Schrift 425.

⁶ A szó Sztamatovics Pál szegedi görögkeleti plébános alkotása. Vö. Skerlič, J., Omladina injena književnost. 1848—1871. Beograd 1906, 103; Vujišić Sztóján szives közlése.

⁷ Klemm Antal összefoglalása nyomán.

Varga Ferenc, Szeged első modern történetírója szerint: „Szeged tősgyökeres magyar név, összetéve a Maros és Tisza összefolyása következtében keletkezett *szeg* szóból s a hajdan főneveket alkotó *ed* ragból a hazánkban létező temérdek ilyen módon alakult helynevek mintájára, minők Árpád, Borsod, Füred.”

Ebben a felfogásban osztozik Budenz József, Csánki Dezső, Klemm Antal és legújabban Györffy György is. Így vélekedünk jómagunk is.

Ezzel szemben Reizner János a szegedi népetimológiát is felhasználva, a Város nevét a *sziget* szóból származtatja: „Hogy a *Szöged*, *Szüged* név nem más, mint szigetet jelent, elég arra utalnunk, hogy Szeged nemcsak az alapítás korában, de századokon keresztül valósággal sziget volt, a Tisza árterének szigetein feküdt... E szigetcsoportokon éltek a honfoglalás előtt itt letelepült népek s e szigeteket szállták meg a honfoglaló ősök is... Még a XV. században is a város több külön szigeten feküdt s e szigetek lakói külön községet képeztek... Alsóváros egy szigeten feküdt s nagyobb vízáradások alkalmával a víz minden oldalról körülfogta... A vár és a belváros ismét külön szigetet képezett. Felsőváros pedig különböző nagyságú s egymáshoz közelebb vagy távolabb eső hét szigetből állt... E szigetektől nyerte Szeged elnevezését... Ha Szeged attól nyerte volna elnevezését, hogy ott a Tisza *szegellett*, *szegődött*, *szögletet* képezett, kanyarodott, akkor igen sok más Szeged helynévnek kellene még lenni, mert a Tiszának szögellése megszámlálhatatlan. Ugyanily körülmény okából lehetetlen, hogy Szeged neve a Zege, helyesebben Cege vagy Cseke szóból származott volna, mely szavak egyaránt kikötőt és halászó helyet jelentenek. Miért nincs a Tisza mentén több Szeged helynév, mikor itt temérdek volt a halászó és alkalmas kikötő hely? ... A *Szeged*, *Szöged*, *Szüged* szó nem más, mint a mai *sziget* szónak ősi hangzása.” Reizner Jánosnak e fölvetése tetszetős, de Klemm Antal nyomós nyelvtörténeti fejtegetése után elfogadhatatlan.

Legújabban Inczeffi Géza⁸ figyelemre méltó harmadik magyarázó kísérlettel állott elő. Szerinte Szeged névadója nem lehet a Tisza—Maros szöge, mert a város nem e folyók szögében, összefolyásánál fekszik, hanem attól 3—4 km távolságra... A Maros a Tisza bal partján, tehát nem a szegedi oldalon ömlik a Tiszába, így kevés jellemző ereje van a város belső területe számára.” Fejtegetéseinek eredményeként Inczeffi a Szeged elnevezést a Tisza hatalmas kanyarulatával hozza kapcsolatba.

Inczeffi Géza fölvetése meggondolást érdemel. Földrajzi tényeken felépülő érvelése nyomós. Számba kell azonban vennünk, hogy a Tisza és Maros „igazi” szöge, a mai Újszeged évszázadokon keresztül egészen a folyószabályozásokig vízjárta lápvidék volt. Így tehát az ember állandó településre csak a „szög” túlsó oldalán gondolhatott. Ennél is döntőbb azonban, hogy a névadás elsősorban mindig lélektani mozzanatokból, sokszor kevésbé szabatos szemléleti analógiákból, laza hasonlóságokból indul ki. Úgy gondoljuk, tehát, hogy — esetleg a *szög* szó jelentéstartalmának Inczeffi-fölvetette tágításával — megmaradhatunk az első, szinte már klasszikus magyarázatnál.

Tanyai népünk a szó eredetét így magyarázza: *egy embör egy szöget lészürt, ez lösz a város közepe. Innen kapta aztán a nevit Szöged városa.*

*

Szeged történelmi, közjogi helyzete szerint egészen 1945-ig *szabad királyi város*, tanyaiak ajakán *királyi kúcsos város* volt. Ez a régi szegedi polgárt önérzetessé tette. „Ha a szegedi ember — írja⁹ *Senex*, érdemes régebbi szépfírónk — távolabbi vidéken

⁸ Inczeffi 84.

⁹ Nagy S., Ötven év 209.

utazott és azt kérdezték tőle, hova való, nem azt felelte rá, hogy Szögedre, vagy Szögedébe (ezt csak más vidékiek mondják), hanem Szöged várossába. Ahogy ezt mondta s kivált ahogy a *várossa* szót megnyomta, az emlékeztetett a római polgár büszke szólására: *civis Romanus sum!*"

A Várost katolikus többsége miatt Mikszáth Kálmán tréfásan *katolikus Debrecen* néven emlegeti. A század eleji szegedi újságok vezércikkeiben sűrűn fölbukkan a magyar *Moszkva*, az *Alföld metropolisa*, a *magyarság fővárosa*, idegenforgalmi tájékoztatókban a *nap városa* magasztaló név.

*

Számos paraszti példabeszéd, jeles mondás is járja, amelyekben Városunkat a nép veszi nyelve hegyére. Már Dugonics följegyezte,¹⁰ az olykor nagyonis túlzott szegedi önértetre költött vőfélyes fejmosást: „a szegediek úgy el-kevélyedtek, hogy velek gyalog szólni alig lehetett. El-hitették magukkal, hogy a Tű fokán körösztüül vethetik vitorlás gályájoknak vastag kötelét. Fontolóra vehetnek a várost bekerítő gondolom-högyeket. A-mi több: a lakodalomra szánták minden Cser- és Bükkfás erdejüket. Egy új kastélynak föl-építésére minden kösziklájokat”. A túltengő szegedi önbizalom tréfás kifejezése: *töheti, mert szögedi*. A szegediek élelmességéről: *ha Szögedön mög nem csálnak, elmöhetsz az egész világon*. Munkaszeretetünket a halasi kálvinista szomszéd kelletlenül így ismeri el: *ha a szögedi embört este mögkoppasztják, röggelre kitallasodik*. Mégis jóra való a szegedi nép, hiszen a máshonnan jött ember is hamarosan otthonának érzi a Várost, nem kívánkozik el belőle, mert *a szögedi sár ragaszt*.

*

Nótában, ihletett beszédében: *szép Szöged városa*. A nóta egyébként így határozza meg a Város fekvését:

*Szöged hirös város,
Tápéval határos...*

A Várossal kapcsolatos nem népi eredetű, de közismert szállóigék:

Szegednek népe nemzetem büszkesége. E szavakkal kezdte Kossuth Lajos 1848 október 4-én elmondott beszédét a szegedi főtéren.¹¹ *Szeged szebb lesz, mint volt*. Ferenc József szájába adott kijelentés¹² a szegedi árvíz alkalmával, amikor itt járt a Városban. Később sokan hozzátették: *de szögényebb is*. Ezzel az újjáépítés hatalmas költségeire, adósságokra céloztak.

*

A szegedi nép, a szegedi néprajzi táj nemcsak Szeged városának többé-kevésbé még a régi hagyományok, konvenciók szerint élő lakosságát és ennek világát foglalja magába, hanem a körtöltésen kívül is mindazokat a falukat, elsősorban Tápé, Algyő, régebben még Martonos magyarságát, amelyek a török időkben a Várossal szorosan összeforrva, fönn tudták tartani életüknek majd ezeréves magyar folytonosságát. Késedelmesebb gazdasági és társadalmi fejlődésükkel hovatovább a szegedi hagyománynak legősibb fészkevé váltak. Tápé a legértékesebb hírmondó közöttük.

¹⁰ Dugonics A., Etelka II, 216.

¹¹ Reizner J., A régi Szeged I, 174, 167.

¹² Szabó L., Szeged halála és feltámadása II, 116.

Nem politikai, revindikáló szándékkal, hanem kizárólag csak néprajzi értelemben teljes joggal ide számíthatjuk azokat a magyar, leginkább dohánykertész népelemeket is, amelyek a Városból közösségben kivándorolva szintén részt vettek a történelmi Délvidék, Bánát, — középkori, felújított nevén *Temesköz* — újjáépítésében. Ismeretes, hogy a néprajzi kutatás látóhatárába Kálmány Lajos helyezte őket.

Kiszakadt népünkben — ha már halványodóban is — még mindig él a városi származásnak, Kálmány Lajos szavaival *Ős-Szegedhez* való tartozásnak tudata.

Már maga az, hogy a város az ő számára mindig Szeged városa, ha lakóhelyéhez, tanyájához más városok esetleg közelebb is esnek. Tömörkény jellemző példabeszédet örökít meg¹³ egy idegen csendőr és egy törzsökös szegedi hajós között:

„— Honnan jön?

— Hát innen a város alul.

— Micsoda város alul? Sok város van felülről idáig.

— Van ménkű. Hát van Becse, van Kanizsa, van Tétel, van Zimony, van Belegrad. De Tétel az Tétel, a Zimony az Zimony, a Belegrad az Belegrad. Város csak egy van, akit így tisztölünk: a szegedi város.”

Kálmány egyik Tiszahegyesen gyűjtött balladának egy részletét helyesen magyarázza¹⁴ hasonlóképpen:

*Tisza be nem vötte,
Partjára kitötte.
Ára gyűtt egy hajóslegény,
Hajójába vötte.*

*Az városra vitte,
Mingyá dobra verte:
Kié, kié ez a legény,
Hajómba mögölve ...*

Szeged városa tanyai népünk számára is a *haza*. Ezt írónk is már régebben észrevették. „A haza — írja¹⁵ századunk legelején Tömörkény — a tanyai embernek mindig a Város, vagyis Szeged, melytől mérföldekre esik, és amely vámmal zárja el magát tőlük. A tanya, ahol született, ahol élt, és ahol meg fog halni, az csak *elő*.”

„Erről az előről — írja¹⁶ máshol — akár külön értekezést lehetne írni... Mert ez a kint való nép, valami negyvenezer lélek, soha nem nevez mást hazának, csak a szülővárost, amelyből kiszármazott. Ha azt mondja, hogy: hazamögyök, akkor azt mondja, hogy: a városba mögyök. Ha ellenben bárhonnan a tanyája felé megy, akkor azt mondja: mögyök elő. Kérdezd meg a lánytól a tanyaudvarban: hát az apád merre van? Azt mondja rá: oda van elő — ami annyit jelent, hogy bent van a tanyaházban. Tegyük még hozzá, ha a tanyai ember azt mondja, hogy *otthon vót*, az annyit jelent, hogy bent időzött Szeged városában.”

A korábbi időkből még Sebők Zsigmond tanúságtételét¹⁷ is idézhetjük: „A tanyai ember, ha azt mondja: hazamegyek — ezen nem azt érti, hogy a tanyáját, családját keresi föl, hanem a *várost*, a tulajdonképi Szegedet. Neki itt van *otthon*, még akkor is, ha idebenn se háza, se birtoka... A tanyaiak ha hazamennek, már tudniillik a tanyára, ahol laknak, élnek, ezt egyszerűen csak így fejezik ki: gyerünk elő. A haza szó már más fogalomnak van lefoglalva, amely nagyobb a tanyaház szűk kerületénél...”

¹³ *Tömörkény I.*, Három színjáték 36.

¹⁴ *Kálmány*, II, 174.

¹⁵ *Tömörkény I.*, Gerendás szobákból 94.

¹⁶ *Tömörkény I.*, Gerendás szobákból 182.

¹⁷ *Sebők Zs.*, A tanyák világából. Haza. SzN. 1885, 1551. sz.

A VÁROS ÉS A TÁJ

Aligha kétséges, hogy az Alföld közelebbi részeinek a török hódoltságot átvészelt városai, főleg Szeged, Kecskemét, Halas, Nagykőrös, Hódmezővásárhely, Makó a települési viszonyok döntő változásával sajátos néprajzi tájegységgé, népszigetté váltak, szakadoztak. Viski Károly kifejező szavaival „mintegy hatalmas *pusztagyepük* közepébe zárkózva külön-külön etnikai egységnek érzik magukat, és többnyire azok is”. (Etnikai csoportok és vidékek, Bp. 1938.) Ezek a *parasztvárosok* az életforma számos párhuzamossága mellett, helyi jellegzetességekben, fejleményekben is ugyancsak bővelkednek.

Ismeretes, hogy az Alföld a XVIII. században meginduló népvándorlás, újratelepítés következtében a magyarság legmodernebb nagytájjává lett, amelyben a felsorolt városok ö-ző tájszólásukkal, a pásztoréletnek, táplálkozásnak, viseletnek megannyi tradicionális vonásával még sokáig konzerválták Alföldünk archaikus emberi világát. Volt erejük azonban jelentős, társadalmi gyökerű kezdeményekre is. Ilyenek a tanyarendszer, és ezzel a mezőgazdaság modernebb formáinak, a kapitalista szakaszban árutermelő monokultúráknak megteremtése. Ebben a vállalkozó készségben bizonyára jelentős része volt történelmi sorsuknak is, amely körültekintő éberséghez, csak önnön erejükben való bizakodáshoz, emberi autonómia követelményéhez szoktatta őket. Igen hasznos volna természetesen e mezővárosi tájaknak *együtttes* vizsgálata: a nagyobb összefüggések, de egyúttal a helyi mikrokozmoszok tüzetesebb ismerete is.

Szeged városának és a szegedi nagytájnak települési sajátosságairól, lakóhelyéről szólva, először mindenképpen beszélnünk kell a Város alaprajzának történeti alakulásáról és fejlődéséről. Ezt a képet egészen a XVIII. századig csak körvonalakban, de mégis jellemző vonásokkal tudjuk megrajzolni. Innen kezdve azonban részint a források és emlékek, részben a népemlékezet alapján már az egyes városrészek népeleti jellegzetességeit is szabatosan ábrázolni tudjuk.

A belső fejlődés mellett a XVIII. században azonban már kitelepülési folyamatok is megindulnak. Egyrészt a szegedi dohánykertész, más nevén *gányó* nép kirajzik a szomszédos feudális nagybirtokra, Algyő, Sövényháza, Csanytelek vidékére. Innen, de magából az anyavárosból, továbbá Tápéról újabb kertészrajokat ereszt az újjászülető Délvidék, különösen Torontál, de mellette Temes, Csanád, Békés megyék új latifundiumaira és kincstári birtokaira. A szegedi népből kivált *gányófaluk* meghaladják a félszázat.

A szegedi tanyavilág népe is szinte teljes egészében a Városból vándorolt ki a múlt század folyamán. Mintegy három nemzedék emberfölötti szívósággal hódítja meg a szegedi homokvilágot a modern mezőgazdasági civilizáció számára. A múlt század utolsó évtizedei és a második világháború között a halasi, majsai, félegyházi homokon is a mi odavándorolt tanyai népünk dolgozik példamutatóan. Ez a hatal-

mas homoki táj tanyaközségekbe tömörülve 1949 óta közigazgatási autonómiát is élvez.

Így indult meg a szegedi puszták lassú, de állandóan terjeszkedő benépesítése is, amely először jószágtartó *szállások*, szőlőtermő *högyek*, majd földműves *tanyák* alapításában, a homokvilág szívós munkával való átalakításában, legújabban virágzó tanyaközségek szervezésében jut népéleti kifejezésre. Ez a hódítás is már régen túlhaladt Szeged városának egykori hatalmas határán.

Szeged középkori települési, városképi viszonyairól más munkánkban bővebben szólunk.¹ Itt csak rövid jellemzésre, összefoglalásra szorítkozunk.

Szeged városa magas emeletű, kiemelkedő löszháton, a tiszai ártérből kiálló szigetségeken keletkezett. Eredeti domborzata hármas tagozású. Legmagasabb szintje az ártérből kiemelkedő hátság, amelyre a Vár és Palánk, tehát a mai Belváros keleti része települt. Ettől délnyugatra terül el mintegy másfél km távolságra egy másik hátság, a mai Alsóváros magja. A harmadik hátság a mai Felsőváros 6—7 hajdani szigetből álló csoportja. A felszín manapság már kiegyenlítettebb, régebben azonban több méteres szintkülönbség is volt a hátságok és a közbeeső, szegediek nyelvén *tanka*, *csöpörke*, *limány* néven emlegetett mélyebb rétegek között. A mai belterület körtöltésen belüli szintjei is 79,8—83,5 m tengerszint fölötti magasság között váltakoznak. A felszíni különbségek kiegyenlítését, az emlegetett eszményi szint megvalósítását már az 1879. évi árvíz után tervbevétték, de a teljes feltöltés máig sem sikerült, aligha is következik be. Így aztán egyes, újabb századokban keletkezett külvárosoknak (Rókus, Móraváros), telepeknek súlyos gondot okoz esős esztendőknél az áradással mindig jelentkező talajvíz.²

Az emberi élet szegedi történetének, a Város régészeti múltjának föltárása körül főleg Reizner János, Tömörkény István, Móra Ferenc, Banner János, Trogmayer Ottó szerzett érdemeket. Kutatási eredményeiknek, a föltárt anyagnak rendszeres, modern összefoglalása kívánatos volna.³

Nem szükséges itt a régészeti korokba visszamenni. Ami a honfoglalás előtti idők, tehát már a történelmi korszakok leleteit és adatait illeti, kétségtelen, hogy *Partiscum*, másként *Paratiscum* város, amelyről Ptolemaeus ókori földrajzi író beszél, Szegeddel azonosítható.⁴ A római korban vidékünkön élt jazigok emlékeit (Algyó, Kiszombor, Mórahalom, Óthalom, Pusztamérges) leginkább Móra Ferenc tárta föl.⁵

A népvándorlás korszakának hún leletei között nemzetközi jelentősége van a nagyszéksői fejedelmi sírleletnek, amelynek föltárását szintén Mórának köszönhetjük.⁶ Jelentősek ebből az időből a gepida leletek is (Szőreg, Kiszombor). Attila sátorvárosát számos kutatónk a szegedi tájon gyanítja.

¹ *Bálint S.*, Szeged városa 9—20. *Aldobolyi Nagy M.*, Szeged földrajzi energiái és a város hatásterülete. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve 1957.

² *Babarczy J.*, Szeged környékének talajviszonyai. A M. Kir. Földtani Intézet 1944. évi jelentésének függeléke. B. 1944.

³ Szeged régészeti múltjáról itt természetesen nem szólhatunk. Kitérő összefoglalás, illetőleg tájékoztatás *Banner J.*, Régészeti kutatások Szegeden. Dolgozatok a m. kir. Ferencz József-tudományegyetem Archeologiai Intézetéből. III. Szeged 1936. *Trogmayer O.*, Tápé területének régészeti emlékei. In: Tápé 31. Megállapításai a szegedi tájra általánosíthatók.

⁴ Az újabb irodalomból *Mócsy A.*, Die spätrömische Schifflände in Contra Florentiam FA X. 1958, 89. *Lakatos P.*, Római leletek a szegedi vár területéről. Ant. Tan. XII. Budapest 1965, 91.

⁵ Szépirodalmi igényű, mégis jól tájékoztat *Móra F.*, Utazás a földalatti Magyarországon. Budapest é. n.; *Uő*, Néprajzi vonatkozások a szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leletekben. Szeged 1932. *Fettich N.*, A Szeged—nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet. Budapest 1953.

⁶ *Bálint S.*, Újabb adatok Szeged középkori történetéhez. MFMÉ 1970 I, 199.

A honfoglalást megelőző időkből különösen gazdagok az avar emlékek (Fehértó, Makkoserdő, Kundombja), amelyekhez újabban a híres őthalmi leleteket is hozzá szokták számítani.

A honfoglalás korának és az Árpád-kor elejének leletei már a magyar Szeged múltjába vezetnek bennünket (Bojárhalom, Bordány, Csorva, Feketeszél, Makkoserdő, Malajdok, Deszk).

Szeged kedvező helyzeti energiái: a vízi átkelés és közlekedés kitűnő lehetőségei már az Árpád-kor legelső századaiban megteremtették a városiasodás föltételeit. A város ősidőktől fogva az erdélyi só lerakódó helye. Már a Gellért-legenda említi, hogy Szent István korában királyi emberek őrködnek a Maroson leúsztatott só föltött. Szegedről történt azután a szétosztás és fuvarozás. Az aranybulla ama rendelkezéséből, hogy az ország belsejében csak Szalacson és Szegeden, valamint az országhatárokon tarthatók fönn királyi sólerakatok, joggal vonhatunk már a megelőző korszak szegedi virágzására nézve is kedvező következtetést.

Nyilvánvaló, hogy Szeged városi rangra emelését (1246 táján), és a szegedi vár építését a tatárjárás után nemcsak a honvédelem érdekei tették szükségessé, hanem Szeged addigi társadalmi és gazdasági fejlődése is. Ez a sófuvarozás föllandulását, a vízi- és szárazföldi közlekedés helybeli föltételeinek kibontakozását vonja maga után. A kocsigyártás, hajóépítés mellett nyilván korán virágozni kezd a köteles, szíjjártó, gyékényszövő mesterség is. A gyékényt ponyvának használták és sókockákat burkoltak vele. A Tisza és kiöntései a halászatot, halsózást, a környező füvespuszták pedig az állattenyésztést, a hajóvontatáshoz szükséges ló nevelését teszi lehetővé. Nem lehet kétséges az sem, hogy Szeged hamarosan vásárvárossá fejlődött, bár erre csak a XIV. századból maradtak fönn adataink.⁷

*

Mint mondtuk, Szeged a középkor századaiban nem alkotott szerves, összefüggő városegészet. A Tisza ártéri szigetvilága szükségszerűvé tette a laza települést, és a vele összefüggő archaikusabb életformákat.

A királyi Vár és Palánk magas fekvésénél fogva is Szeged ősmagja, a sókereskedelem középpontja, és hosszú időközön át Csongrád megye székhelye.

Sajnos, a történeti adatok ellenére sem világos az egyes városrészek kialakulása, jogi és gazdasági fejlődése, így Alszeged és Felszeged középkori autonómiája, és a Városnak mint polgári közösségnek jellege, a részek társadalmi egyensúlya.

Alsóváros, középkori nevén *Alszeged* múltjából az első okleveles adat 1359-ből való, amikor alsóvárosi polgárok Balak Benedek özvegyének, Ilona asszonynak Balak faluban, a mai Ballagító helyén, tehát Alsóváros tőszomszédságában elterülő birtokrészét 65 forintért megvásárolják. Kétségtelen, hogy a Szent Péter tiszteletére szentelt Árpád-kori templom kezdetben a johannita lovagoké volt. Erre épült rá a XV. század folyamán a mai templom. Alszeged különállását utoljára Mátyás király 1459. évi oklevele hangoztatja, amelyben Szűz Mária kolostora, vagyis az új franciskánus klostrom előtt szerdai napon hetivásár tartására ad jogot.

Felsőváros, oklevelekben *Felszeged*, *Felsősziget* múltjára vonatkozó első okleveles adataink a XIV. századból maradtak fönt, de kétségtelen, hogy már az Árpád-korban virágzik. Szent Miklósról, a vízenjárók: sóhordók és borkereskedők védőszentjéről elnevezett bencés apátságát 1225-ben emlegetik.

Felsőváros kedvezőbb parti fekvésénél fogva jobban belekapcsolódott a tiszai életbe, főleg pedig a vízi közlekedésbe, eleinte csak a sószállításba. Mindezekről más vonatkozásokban többször is szó esik.

⁷ *Szamota I.*, Régi utazások 91.

A Város középkori helyrajzára, népéletére nézve tömörségében is kitűnő jellemzést ad az átutazó Bertrandon de la Brocquière burgundi lovag (1433), aki a településről ezt írja útinaplójában: „Szeged nyílt nagy város, és egyetlen, mintegy egy mér-földnyi hosszú utcából áll.” Ebből nyilvánvaló és természetes, hogy Szeged középkori alaprajza hosszanti, a Tisza folyásához simul.

A ránk maradt királyi rendelkezésekből világosan kitűnik, hogy a Város jogi, közigazgatási tagoltsága a XV. század végén már tűnőben van, és kezd egyéforrni, egyetlen autonóm közösséggé olvadni.

*

Szeged lakosságának, népének magyar jellegéhez, nyelvi egységéhez már a középkorban sem férhet szó. Ellenkezője semmiképpen sem bizonyítható. Kitűnő elindulást adhat a dömösi prépostság alapítólevelének (1138) környékbeli névanyaga, amely a maga egészében sajnos még értelmezetlen. Mindenesetre nagyszámú olyan névvel találkozunk benne, amely az Árpád-kor magyar névadó szellemére jellemző, így: *Hazug, Weices, Gangu, Maglov, Bese, Fogou, Bahatur, Itwan, Kulondus, Maradek, Gucur, Forcos, Aianduk*,⁸ vagyis Hazug, Vejszés, Gyöngy, Magló, Bese, Fogó, Bátor, Ittvan, Kalandos, Maradék, Gyökér, Farkas, Ajándok és több más.

Szeged középkori társadalmának *családnévi* jellegzetességei a XV. század folyamán feltűnő, állandósuló névanyagban már élesen, lényegében máig tartó, megskatlatlan érvényességgel tükröződnek.

A Reizner János oklevéltárában, továbbá külföldi egyetemek anyakönyveiben, de főleg a Kapisztrán János szentté avatási pörében, 1460 táján előforduló egykorú nevek már határozottan utalnak az akkori gazdasági életre is: *Szücs, Szijjártó, Kalmár, Hajós, Harcsás, Csellér* 'sóhajós', *Vizenjárom, Kovács, Molnos*. Olykor elárulják a kun származást: *Mizsér*. Földrajzi eredetre: *Szilágyi, Kovázdai, Kamanczy, Tápay, Marázy*, esetleg valami egyéni tulajdonságra emlékeztetnek: *Geges, Délcög, Teperc*s. Számosan viselik a *Literatus* nevet, ami tanultságra, írástudásra vall.

Kapisztrán szentté avatási pörének forrásanyagában jelennek meg az első szegedi utcanévek is, jó hat évtizeddel az 1522. évi egyházi dézsmajegyzék előtt. Vegyük őket sorra: *Lucas sartor de plathea Sancte Elizabeth. Katherina relicta Petri de Zege-dino de vico Sancti Petri*, más fogalmazás szerint: *de platea Sancti Petri*.

Lukács szabó eszerint a Szent Erzsébet utcában lakott, amely a mai színház és várrom között állott Szent Erzsébet templomtól kapta nevét. Az 1522. évi tizedjegyzékben már elmagyarosodott: *plathea Lysa*. Az utca pontos fekvése ma már természetesen meghatározhatatlan.⁹

Helytörténeti szempontból érdekesebb ennél Szegedi Péter özvegyének, Katalinnak lakóhelye, a Szent Péter utcában. Ez föltétlenül Alsóvároson volt. Nevét a Szent Péter templomtól kapta, amely nem más, mint a jelenlegi alsóvárosi templom hajója. A franciskánusok romladozó állapotban kapták meg 1444-ben: újjáépítették, kibővítették, sőt a patronus Szent Péter nevét is megváltoztatták. Mint ismeretes, az új pártfogó Havi Boldogasszony lett.¹⁰

Egy 1499. évi királyi oklevélben fölbukkan a *Latrán, Latorján* név: *vicum seu plateam eiusdem civitatis nostre Lathran appellatum*. II. Ulászló ezen a helyen Luca napján országos vásárt engedélyez.

⁸ *Jakubovics E.—Pais D., Ómagyar Olvasókönyv*. Pécs 1926, 29.

⁹ Ezekről és a következőkről *Bálint S.*, Szeged reneszánszkori műveltsége. Budapest 1975.

¹⁰ *Bálint S.*, A Szeged—alsóvárosi templom. Műemlékeink. Budapest 1966.

A szó eredete ismeretlen. Az a kísérlet, amely a *latorkert* 'vár előtti nagy elkerített térség' szóval hozza összefüggésbe, elfogadhatatlan. Nyilvánvaló, hogy a Vár és Palánk közötti térrel azonosítható, tehát a mostani Roosevelttér tájékaról van szó, amely ezentúl évszázadokon át piachely marad egészen 1950-ig. Erről más vonatkozásban bővebben is szólnunk.

Megkockáztathatjuk azt a föltevést, hogy a szó esetleg a római *Lateran* templomnévvel, illetőleg térséggel függ össze. Mint majd később látjuk, máig számos bibliai, illetőleg egyházi eredetű helynév, dűlőnév él közvetlenül Szeged belterületén, amely a névadás kordivatjait figyelembevéve, legkésőbb a XV. században született. A Lateran a középkori Róma szíve, fóruma volt. Ezért válhatott Szegeden is a főtérség nevévé. Tudjuk egyébként azt is, hogy ebben az időben számos szegedi pap, kereskedő, zarándok megfordult az örökvárosban, akik a tisztesnek érzett elnevezés hírére hozhatták Szegedre. Az elnevezésnek szintén térséget jelentő külföldi analógiája is akad (Česky Krumlov).

*

Fölbecsülhetetlen jelentőségű, a hazai városok történetében szinte egyedülállóan korai az 1522. évi tizedjegyzék¹¹ 28 utcanéve. Ezek a következők (a *plathea* mindegyik név elé odaértendő):

Plathea Kyslatran, Gwmbwch, Arokthath, Baaloogh, Kwn, Sancte Trinitatis, Kwegyethw, Predicator, Feejzler, Chws, Toth, Lysa, Warga, Zaniho, Sancti Demetrij, Magna, Warga, Sohordo, Bondj, Bwdaj, Kerek, Madaraazs, Hajnal, Mjwes, Sancti Nicolai, Angyaal, Sancti Georgii, Spiritus Sancti, Banfalwa, továbbá Taphe, Zenthmjhajl. Összesen tehát 28 utcanév és 3 falunév.

Ezekből az utcanévekből nagyjából elénktáru a középkori Szeged utcahálózata, topográfiaja. Könnyen lokalizálható, azonosítható:

Kislatrán valahol a mai Híd utca táján. Lakóinak névsorából társadalmi, néprajzi jellegzetességek nehezen olvashatók ki.

Arokhát még az 1879 előtti térképeken is megtalálható. Így a nevet csak a Víz, illetőleg a kegyetlen modern kor mosta el. A Palánkot övező sáncnak déli, sőt még régebben nyilván nyugati belső, beépült partja volt. A múlt században a nyugati részt *Sáncpart*, a délit pedig *Arokpárt*, sőt a ragozott *Árkon* alakban is emlegetik. Ez utóbbiból a Víz utáni feltöltések során lett az Árpád utca: nagyjából a püspöki rezidencia és a Szemklinika között. Utolsó nyomai az egyetemi Békeépület emelésével tűntek el. Az itteni családnevek közül a *Halász, Rákos, Madarász, Káka, Csapó, Bögre* összefügghet az előtte folyó Tiszával.

A *Szentháromság* utca (*plathea S. Trinitatis*) elnevezése egészen a legutóbbi időkig megmaradt. Eltűnését várostörténeti szempontból fájdalmasnak érezzük. Jelenlegi neve Hunyadi János sugárút. Családnevei közül figyelemre méltó, esetleg topográfiai jelentőségű a *Telek, Telekes, Púza* 'csigabiga', *Olajos*. Művelődéstörténeti, népéleti sajátosságra utal még a *Deák, Scholasticus, Orvos, Kalmár, Szekercés, Varga, Csapó, Mészáros, Kádár, Szitás, Dobos, Aranyas, Lapidica*. Mindezekből kitűnőleg Alsóváros urbanus elemei éltek itt, nyilván közel a templomhoz.

A *Szentháromság* utca évszázadok óta Alsóvárost köti össze a Palánkkal, illetőleg Belvárossal, hiszen a két városrész csak a múlt század elején épült össze egymással. Görbületeivel nyilván még az eredeti középkori vonalat, földgerincet őrzi, amelyet a két oldalán elterülő vizek, tankák szabtak meg a számára.

¹¹ *Bálint S.*, Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 105. Bp. 1963.

A *Kőégető* utca fekvése ugyan meghatározhatatlan, lakosainak nevéből sem lehet biztos megállapításokat tenni, mégis foglalkoznunk kell vele. Miután a lajstrom a Szentháromság utca után említi, arra gondolhatnánk, hogy Alsóváros nyugati peremén a mai *Cserepes* sor, Cserepes sori tó, népiesen *Lóusztató* tájékán volt, amelynek mai flórája is megengedi ezt a föltételezést. Mindenesetre a téglavetésnek már az Árpád-korral egyidőben virágoznia kellett Szegeden. Ezt bizonyítja a Dömötör-torony és az alsóvárosi templom téglarchitektúrája, továbbá a Kőtárnak a várbontásból előkerült különleges alakú és méretű középkori téglagyűjteménye.

A *Prédikátor* utca a mai felsővárosi templom közvetlen szomszédságában húzódott, ugyanis pontosan ennek helyén állott a dominikánusok (ordo Praedicatorum) temploma és kolostora. Az utca tele van iparra valló családnevekkel: *Ács, Asztalgyártó, Borbély, Kalmár, Kovács, Szabó, Szűcs, Varga*.

A *Lisa* utca — mint láttuk — föltétlenül azonos a XV. század folyamán felbukkanó Szent Erzsébet utcával. Ez meg a várbeli gótikus Erzsébet-templom szomszédságára utal. Nézetiünk szerint a *Lisa* az *Elisabeth* helyi alakváltozata. Feltűnő, hogy két *Lapicida*, azaz kőfaragó is lakik benne. Ismeretes, hogy a gótika csipkeszerű, törékeny kőfaragásait gyakorta kellett kiegészíteni, pótolni. A nevek nyomán úgy véljük tehát, hogy műhelyfele is dolgozhatott a templom mellett.

A tizedjegyzékben a *Varga* utca kétszer is előfordul. Ez nyilván csak úgy volt lehetséges, hogy Alsó- és Felsővároson is külön utcájuk volt a vargáknak, tímároknak. Ez a szegedi bőripar fejlettsége mellett tanúskodik, amelyről más helyen bővebben is szólunk. Egyébként az egyik utcában 4 *Szűcs*, 3 *Varga*, 1 *Szűjártó*, a másik *Varga* utcában pedig 5 *Varga*, 3 *Szűcs* névvel találkozunk. Mindkét utca rövid lehetett, mert kevés család élt benne.

A *Szent Dömötör* utca névadója világosan az ősi Dömötör-templom volt. Nehéz ma már eldönteni, hogy az Oskola vagy esetleg a keleti oldalnál haladó, későbbi Piarista, majd Révai utcáról van-e szó, amelynek napjainkra már csak egy kicsinyke töredéke maradt meg. Mi mindenesetre az utóbbit tartjuk valószínűbbnek. Úgy véljük, hogy az Oskola utcának inkább volt *Nagy* utca a középkori őse.

Szeged patrícus polgárságának lakóhelye e két utcában volt. Lakói leginkább foglalkozást jelentő nevet viselnek: *Ács, Asztalgyártó* (1), *Aurifaber*, azaz *Ötvös* (6), *Borbély* (1), *Scholasticus*, azaz *Deák* (1), *Hímvarró* (1), *Kalmár* (6), *Kovács* (2), *Kötélverő* (1), *Mészáros* (3), *Piscator*, azaz *Halász* (1), *Szabó* (2), *Szűcs* (2), *Varga* (3). A *Nagy* utcában: *Asztalgyártó* (1), *Borbély* (1), *Deák* (5), *Kalmár* (5), *Kormányos* (1), *Kovács* (1), *Mészáros* (1), *Pajzsgyártó* (1) *Pictor* (1), *Szabó* (3), *Szűcs* (1). Ebben az utcában lakott *Zákány* István, a híres főbíró is. A két utca lakói nem tartanak juhot, ellenben 27 közülük szerémi szőlőbirtokos. Házaik a Tisza közvetlen szomszédságában állanak, hogy pincéikben a bort gyorsan el lehessen helyezni. A többi vonatkozásokra a szőlőkultúráról szóló fejezetben visszatérünk.

A *Sóhordó* utca a felsővárosi sókikötővel függ össze, amely hosszú évszázadokon át a financia vagyis volt állami pénzügyigazgatóság és kereskedelmi iskola épület-tömbjénél, tehát a Várkert északi részén volt. Figyelmet érdemel itt az *Ács* (1), *Kalmár* (1), *Taligás* (2) családnév.

A *Műves* utca föltétlenül Felsővároson volt, hiszen közvetlen a Szent György utca előtt szerepel a jegyzékben. Rövid köz lehetett, hiszen csak húsz családfő lakja. Valamennyinek neve foglalkozásra utal. Van köztük — vegyesen magyar és latin megnevezéssel — *Csiszár, Pulitor* (4), *Kalmár* (1), *Kovács, Faber* (2), *Nyerges* (2), *Ötvös, Aurifaber* (1), *Székreny* (1), *Szűjártó, Corrigiator* (8), *Szűcs* (1).

A *Szent György* utca hasonló jellegű: *Borbély* (1), *Borsos* (1), *Deák* (1), *Kalmár* (1), *Lapicida* (1), *Molnár* (1), *Patkós* (2), *Sós* (1), *Szabó* (22), *Szűjártó* (4), *Szűcs*

(4), *Varga* (2), *Varró* (2). Számos itteni családfőnek a Szerémségben szőleje is van. Csak egy tart juhokat, három pedig gabonával adózik a Szent György utca 69 lakosa közül, ami teljesen urbánus életformára utal.

A *Szent Miklós* utca a dominikánusok felsővárosi templomának védőszentjéről kapta a nevét. A jegyzék névsorából jellegzetesség alig olvasható ki.

A kis *Angyal* utca is valahol Felsővároson lehetett, hiszen a Szent Miklós és Szentlélek utca között került bejegyzésre. Névsora elég jellegtelen.

A *Szentlélek* utca a premontrei apácák Szentlélekről elnevezett kolostorát, a magyar nyelvű kódexirodalom egyik, érdeme szerint eddig még föl nem ismert, nem méltatott műhelyét idézi, amely nyilván, de nem abszolút biztosan szintén Felsővároson állott. Listájából az *Istenes*, *Monos*, azaz *Molnár* (2), *Halász*, *Piscator* (2), és a *Főcén* (1) érdemel figyelmet.

Talán a régi nemzeti településre, a nagycsalád középkori nyomaira engednek következtetni a vezetéknevi eredetűnek tetsző utcanévek: *Balog*, *Kun*, *Csősz*, *Tót*, *Szántó*, *Bondy*, *Buday*, *Madarász*, *Hajnal*, *Angyal* utca. Ilyen vezetéknevek a lajstromban is előfordulnak. Esetleg idetartozik még a *Kerek* utca is, bár ezek sajátos települési formát is kifejezhetnek. A *Felszer* vagy *Fészer* utca jelenthet északi fekvést, de más olvasat szerint gazdasági formát, esetleg birkaaklokot is. Ezeknek és a többi, külön nem említett utcának városrészenként való elkülönítése közelebbi adatok híján lehetetlen.

*

A XVI. század elejének szegedi társadalmáról — középkori virágzásának alighanem tetőpontján — hiteles néprajzi, gazdasági és művelődési képet tudunk rajzolni. A kalocsai érseki főegyházmegeye említett, fölbecsülhetetlen értékű dézsmajegyzékéből a szegedi társadalom nemzeti jellege és földrajzi érdekelttsége, gazdasági élete és művelődési állapota emberileg hibátlanul kiolvasható, minden más magyar város egykorú néprajzi képénél világosabban, hitelesebben fölidézhető.

A jegyzék 1549 családfő nevét foglalja magában, hangzásuk túlnyomóan magyar, ami az anyanyelvi hovatarozást is kétségtelenné teszi. Magyar néven szereplő idegen teljes biztossággal nem mutatható ki belőle. Akadnak természetesen, de nem számosan idegen népnévből alakult családneveink is.

Ezek közül legtöbbször a *Tóth* (76) fordul elő. Jelentése azonban ebben a korban és itt Szegeden semmiképpen sem 'slovacus', hanem 'slavonus', azaz Szlavóniából, egykori magyar nevén Tótországból való. Nem föltétlenül bizonyos azonban, hogy valamennyi onnan származó Tóth nevezetű család szlávajku is volt. Az egykori déli társországo kból való származásra utal a *Horváth* (3) és a *Rácz* (2) családnév is. Itt említhető meg a *Török* (8) név, amely ebben az időpontban, tehát még a mohácsi vész előtt aligha jelentett asszimiláns török elemeket. Itt sokkal inkább ragadványnévről van szó. A *Németh* (3) és *Lengyel* (1) családnév elenyésző és vagy kereskedelmi kapcsolatokra, vagy feltűnő, messzi utazásra utal.

Külön ki kell emelnünk a *Kun* (26) nevezetű családokat, és a föltehetően kun eredetű családneveket. Viselőik nyilván olyanok, akik a környező kun pusztákról Szeged városába költöztek, és már vagy magyarrá váltak, vagy beolvadóban voltak. Kun eredetű családneveink: *Mizsér* (3), *Nyóger* (20), *Tatár* (6), *Törtel* (4), *Kara* (1), *Csartán* (2).

A *Székely* (1) családnév erdélyi és a *Magyar* (2) családnév pedig más hazai, de nem föltétlenül magyarul beszélő (talán kun) tájról bevándorló magyar családot akar megjelölni.

Ami a helynévi eredetű családneveket (123) illeti, csak annyit állapítunk meg, hogy ezek a családok elsősorban a környező, közvetlen szomszédságban, vagy a déli borvidéken elterülő vármegyék: *Csongrád* (15), *Bács* (22), *Bodrog* (13), *Csanád* (24), *Temes* (6), *Torontál* (2), *Keve* (1), illetőleg *Szerém* (3), *Valkó* (7), *Baranya* (9), *Tolna* (3) helységeiből, továbbá egyéb, vagy bizonytalan helyekről (18) vándoroltak az idők folyamán, de a XV. századnál nyilván nem korábban Szegedre. Jellegzetesnek tekinthető, helynévi eredetű családnevek, amelyek részben a hódoltságot is átvészeltek, és egyesek máig virágznak: *Babarczy*, *Bakacsy*, *Becsey*, *Bulkeszy*, *Csontay*, *Gyálal*, *Horogszegi*, *Iklódy*, *Ladányi*, *Sajthy*, *Somlyay*, *Somogyi*, *Szentay*, *Tápay*, *Trencsély*, *Virágháty*.

Jelentős a számuk (198) a keresztnévi eredetű családneveknek is, ami ősi magyar, illetőleg középkori névadó gyakorlatnak felel meg. Csak néhányat sorolunk föl: *Bálint*, *Damján*, *Donát*, *Együd*, *Főczén*, *Karácsony*, *Kozma*, *Vitális*. Becéző alakban: *Ambó*, *Bónis*, *Daka*, *Doma*, *Fóris*, *Lőkös*, *Masa*, *Sima*.

Találkozunk számos foglalkozást jelentő névvel is. Vannak magyar és latin alakban jelentkező ilyen típusú családnevek: *Szűcs* — *Pellifex*, *Szijjártó* — *Corrigiator*, *Kovács* — *Faber*, *Halász* — *Piscator*, *Ötvös* — *Aurifaber*, *Pictor* — *Képiró*, *Faragó* — *Lapicida* —, *Sípos* — *Tubicinator*, *Deák* — *Literatus*. Ezeknek a párhuzamosan jelentkező neveknek gazdaság- és társadalomtörténeti háttérével máshol foglalkozunk bővebben. Itt csak megemlítjük, hogy nyilvánvalóan már osztálytagozódás tükröződik bennük.

Az otthonkultúra virágzásával függ össze a már említett *Lapicida*, továbbá a *Faragó*, *Házkötő*, *Házász*, *Útas*, *Szekercés* (zsindelyvágó?) neve. A *Téglás* családnév a vele nyilván összefüggő *Kőégető* utcával már fejlettebb építkezésre enged következtetni. Az *Ács* név bizonyára a hajóács mesterséget is idézi. Idetartozhatik még a *Bárdos*, *Erdős* családnév is. Az *Esztergályos*, *Szekrény*, *Asztalglyártó* nevekből már finomultabb polgári életre, igényekre lehet gyanakodni.

Az egészség védelmével függ össze az *Orvos* (3), *Borbély* (6), *Bába* (2), *Kenő* (1), *Nyirő* (3), *Jókezü* (csontrakó 1), *Pöszércés* (aki orvosi füvekkel foglalkozik 1) családnév.

A környező puszták hatalmas jószágállománya magyarázza a pásztorkodás, állatgondozás körébe tartozó neveket. A juhászattal függ össze az *Ihász* (2), *Juhos* (1), az idegen hatásokat sejtető, esetleg a szegedi szűcsök erdélyi, balkáni kapcsolataira utaló *Bács* (4), *Csobán* (1) családnév. A *Csikós* (2) a lónevelést, a *Csordás* (8) a már istállózó, de napközben kint legeltető tehéntartást idézheti föl előttünk. A *Disznóverő* (herélő, miskároló 1) családnévből már rendszeresen disznóhizlalásra lehet következtetni. Ide tartozhat még a *Makkos* (kanász? 2) név is. Az állattenyésztéssel összefüggő iparágak közül igen jelentős a *Mészáros* (18) családnév feltűnő nagy száma. Ők nyilván nemcsak húsiparral, hanem marhakereskedelemmel, tőzsérséggel is foglalkoztak, amint ez a mészáros céh későbbi, hódoltsági kiváltságos helyzetéből, jólétéből is kitűnik. E munkakörre utalhat még a *Kasza* (<Kaszab 3), *Bakó* (2), *Tagló* (1) családnév.

Az állattenyésztéssel kapcsolatos termékekre világít a *Tarhós* (2), *Vajas* (1), *Túrós* (1), *Sajtnyomó* (1), *Nyomó* (1). A bőr és szaru feldolgozását idézi a *Szűcs* (24), *Himvarró* (1), *Csapó* (5), *Tasalos* (1), *Kesztyűs* (1), *Varga* (33), *Szekernyés* (1), *Cserés* (tímár? 1), *Nyerges* (2), a már említett *Szijgyártó* (9), *Fésűs* (1), *Fésűgyártó* (1). A viseleti kultúrára utal továbbá a *Szabó* (54), *Varró* (2), *Gombos* (1), *Gomböntő* (1) családnév.

A város differenciálódó élelmiszerellátására, társadalmi munkamegosztására mutat a már felsoroltakon kívül az *Almáros* ('alma árus' 1), *Dinnyás* (1), *Arató* (1),

Kaszás (5), Szántó (7), Rozsos (2), Major (1), Méhes (1), Mézes (1), Sütő (1), Hagymás (1), Fokhagymás (2), Olajos (2), Bakos ('aki olajsajtón dolgozik' 1), Szakács (2).

A háztartási eszközök készítésére, a már önállósuló háziiparra utal a Szitás (4), Fazekas (5), Korsós (2), Cserepes (3), Köszörűs (1).

A Tiszával, a nagymúltú szegedi víziérettel számos foglalkozás összefügg, amely természetesen a névadáson is visszatükröződik. Ősi életmódra mutat a Halász, Varsás (2), Gémes (1), Fűrjekes ('fűrjvadász' 1), Varjas (2), Madarász (1), Rákos (1) családnév. A hajózásra, sószállításra, borkereskedelemre utal a Hajós (1), Kerepes ('lóval vontatott hajó, a kunok nyelvéből átvett kerep gazdája' 1), Csellér ('sóhajós' 5), Sós (3), Kormányos (1), Révész (7), Molnár (6), Mónos ('malmos' 3).

A szárazföldi fuvarozásra jellemző a Szekeres (5), továbbá a szükséges kötelekről gondoskodó Kötélverő (2), Hámverő (4), a vasalásokat készítő Kovács (20), Patkós (2), a bognármunkát végző Kerekes (4) családnév.

A bor körébe tartozik a Kádár (2), Pintér (7), Pintes (1), Csaplár (1) név. A sörfőzésre emlékeztet a Seres (2) családnév, bár értelmezhető Serés (Sörös) alakban és 'hízott jószággal kereskedő' értelemben is. A kereskedelem világát idézi a Kalmár (38), Szatócs (2), Becsűs (1), Boros (1), Kompolár ('bormérő' 2), Űrmös (4), Borsos (5) név.

Reprezentatív polgári, részben katonai igényeket, illetőleg osztályhelyzetet tükröz a Polgár (2), Vajda (5), Bán (3), Katona (8), Szolga (1), illetőleg a Pajzsgyártó (1), Puskás (3), Kardos (1), Nyilas (2), Órás (2) családnév.

E foglalkozást jelentő családnevek jellemzően igazolják Szeged városa gazdasági életének fokozódó sokrétűségét, a polgári munkamegosztás organikus készségét, amely már világosan fölülemelkedik a paraszti önellátás zárt, primitív társadalmi körén, és már árutermelésre, piacra is dolgozik. Ezt a fejlődést bizonyítja az is, hogy a tizedlajstrom már külön Műves utcáról is megemlékezik. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azokat a már említett vásártartási kiváltságokat sem, amelyekben a Város a XV. század folyamán részesült. E biztató fejlődésnek azonban a török hódoltság megássa a sírját.

Hogy a Város a huszita mozgalomról is tudomást szerez, annak cáfolhatatlan bizonyossága a jegyzékben olvasható és a szegedi tájon máig virágzó Huszita családnév, amely nyilvánvalóan a huszita szó alakváltozata.

Csak a teljesség okáért utalunk azokra a családnevekre (332), amelyek valamilyen ősnek testi vagy szellemi tulajdonságára, esetleg fogyatékoságára, továbbá szavajárására, családi helyzetére utalhatnak. Keletkezésükhöz, egyben a névadás lélektanához kitűnő analógiát nyújtanak manapság is a szellemes, éles megfigyelőkészségről tanúskodó csúfnevek, paraszti ragadványnevek, amelyek akárhányszor az eredeti családnévet is elhomályosítják. Végül maga a család is belenyugszik, és már nem érzi megbélyegzőnek, sértőnek. Csak ízelítőül néhány effajta név: Feketű ('barnabőrű' 2), Fenés ('bőrbeteg' 1), Száraz ('szikár' 1), Vér ('vérmes' 1), továbbá Csetertek (3), Gyengyüs (1), Keddenháló (1), Mendegélő (1), Szépenlépő (1), Tomboló ('táncoskedvű' 1), Toppantó (1), Vecseryés (3).

Néhány növényi, illetőleg állati eredetű családnevünk is van (41). Hogy eredetileg volt-e mágikus célzatuk is, már nem tudjuk megmondani. Ilyenek a Búza (4), Csődör (1), Gyöngyér ('vizimadár, lili' 1), Kerecset ('sólyomfajta' 1), Szarka (2), Szilva (1).

Egyelőre több, még megfejtésre váró, de általában magyar hangzású, részben máig élő családnevünk (44) is van. Ilyenek: Csipak (1), Fűrűs (1), Nacsa (1).

A dézsmajegyzék névanyagából meggyőző erővel tárul szemünk elé a Város differenciált, gazdagon tagozott, dinamikus társadalmi organizmusa, középkori népélete.

Hamarosan rászakad a Városra a hódoltság (1543—1686), amely megtépázza, átmenetileg megrikkítja, sok próbára teszi Szeged népét, de elűzni, megsemmisíteni nem tudja. A török alatt is megőrzi magyarságát, faji vonásainak és néphagyományainak eleven folytonosságát, vallásában a latin műveltséghez való tartozását.

Szeged városa és népe a pozsonyi kamarához küldött szimbólikus adóval, főleg halnak, bőrmunkának, törökszőnyegnek följánlásával hódoltsági sorsában is elismeri a virtuális Magyarországhoz, tehát az ősi nyelvi, műveltségi, szakrális közösséghez való tartozását. Ennek természetesen jelentős gyakorlati, főleg gazdasági és kereskedelmi haszna is van. A valóságban azonban *hászváros*, a török szultán kivált-ságolt birtoka, a török műveltség tágra nyílt magyar kapuja.

E sajátos helyzetből a társadalmi mozgás, *migráció* kettős irányban: az elvándorlásban és beköltözésben egyaránt megindul.

A Tinóditól is megénekelte *Szegedi veszedelem* (1552)¹² után megkezdődik a nagy diaszpóra, Szeged lakosságának: polgárságának és köznépek szétszóródása szerte az országba. Bár beszélhetünk szórványos egyéni elvándorlásról is, mégis leginkább közösségek hagyták el a Várost és északabbra: a szegedi népnyelvben a messzeség, távolság éreztetésére máig *ipiliom* (-imperium) szóval emlegetett királyi Magyarországra, főleg Debrecenbe, Kassára és Nagyszombatba, szórványosan Kecskemétre és Kolozsvárra vándorolnak.

Nyilvánvaló, hogy ezek a városok már régóta ismeretesek voltak a szegedi kalmárok előtt. *Debrecen* jószágkereskedelme, céhes ipara, *Kassa* ötvössége és a szerémi bor közvetítésében, a Krakkóval való kereskedelemben való kiváló szerepe, a határszéli *Nagyszombat* pedig bortermelése, tőzsérsége, árumegállító joga révén már régóta beletartozhatott a szegedi polgárság gazdasági látókörébe. Ezekben a városokban nyilván ügynökségei, üzlettársi kapcsolatai is voltak. Nem indultak tehát teljes bizonytalanságba. Hamarosan kiépítették a maguk szolid gazdasági pozícióit. Nem szűntek meg azonban — legalább az első évtizedekben — az ősi szülővárossal, Szegeddel való kapcsolataik sem. Műveltségüket sem hevertetik parlagon. Megtalálják az új környezetben is azokat a lehetőségeket és társadalmi feladatokat, amelyeket meggyőződésük szerint szolgálniok, támogatniok kell: elsősorban a magyar nyelvű kultúra, irodalom, továbbá a kálvini egyház presbiteri szellemében jelentkező társadalmi autonómia ügyét. Évtizedek telnek el, amíg szegedi anyanyelvük ö-ző muzsikája elhalványodik, és beleolvadnak a királyi Magyarország nemesi világába vagy Debrecen puritán civis környezetébe.

Utalunk kell az egyszerű nép emigrációjára is. Sajnos, egyelőre csak néhány tényrt rögzíthetünk, illetőleg megnevezünk a néprajzi és népnyelvi vizsgálatok jövőjéről, Szegeddel kapcsolatos feladatait. Feltűnő, hogy több Kassa környéki református magyar falu: *Szalánc*, *Rákos*, *Garbócbogdány*, *Györke*, *Bőd*, az újabban elszlovákosodott *Petőszinnye* és a hazánkhoz tartozó *Pusztafalu* és környéke ö-ző nyelvjárás-szigetet alkot. A kutatás mindaddig tanácstalanul áll a jelenséggel szemben. Nézetünk szerint aligha lehet másról mint szegedi, délföldi elvándorlásról szó.

Érdemes azt is tudnunk, hogy a Tisza felső vidékén, *Sárospatak* táján szegedi halászkötelepednek meg a XVI. század második felében. Erről a halászatnál bővebben is szólunk.

Elgondolkodtató végül a Nagyszombathoz nem messzire eső Szenc, lakosainak ajkán *Szönc*, és néhány környező falu ö-ző nyelve.¹³ A máig élő helyi hagyományok szerint az ősök a török elől, éppenséggel Szegedről menekültek ide.

¹² *Szántó I.*, Az 1552. évi szegedi hadjárat. Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae. Acta Hist. XIX.

¹³ A *szönci* ö-ző nyelvjárás-sziget helységei a csütörtöki születésű Kovács László nyelvtudomá-

A Város messzire vándorolt fiainak helyét a környék falusi népe foglalja el. Már János király elrendeli (1536), hogy Csongrád, Csanád, Temes, Arad, Békés, Záránd és Bihar megyék mindazon jobbágyait, akik Szegeden akarnának letelepedni, a város befogadhatja. A földesurak és megyei hatóságok nem követelhetik őket vissza. A közvetlen királyi joghatóság azonban nemsokára megszűnik, amikor Szeged török kézre jut.

Mindezekről a társadalmi, gazdasági és művelődési folyamatokról, az elvándorolt szegedi polgárság új sorsáról, önállóan és kellő részletességgel, a Szeged XVI. századi társadalmáról, népeletéről és műveltségéről szóló munkánkban emlékezünk meg.

*

„A szerencsétlen Magyarországnak azon részén van egy nagy város — írja¹⁴ Kemal pasa záde egykorú török történetíró —, amely a gonosz hitetlenek ősi gyülekező, a harcot kereső csavargóknak szülő helye. Szegedin néven ismeretes és földjének termékenységéről, éghajlatának kellemes voltáról, vizének jó ízéről, továbbá óriási kiterjedéséről, nagy épületeiről, mindennemű javainak nagy bőségéről és végre arról volt híres, hogy lakosai között igen nagy számmal vannak dúsgazdagok. Aki szomorúan és leerve megye bele, vidám és jókedvű lesz, s megszabadul a gondok és aggodalmak nehéz bilincseiből. A nevezett szép város egy távoli forrásból, Ruszországból eredő mély folyó partján épült, mintegy szépségjel a föld istennőjének arcán. Közterei mindennemű harcosok gyülekező helyei voltak, utcái pedig telve valának ritka és értékes árukkal, melyeket a kereskedők hoztak minden irányból. Ellenség ide még sohasem tette be a lábát. Minden zege-zúga telve lévén élelmiszerekkel, kinccsel, gazdagsággal. Lakóinak életmódja könnyű és kellemes volt. Fiataltja, öregje az élet gondjaitól és terheitől szabadon, gondtalanul élt, mint egy gyermek.

*Öregnek, fiatalnak tömérdek kincse, vagyona,
A városnak minden zuga tömve gazdagsággal.*

Egy másik történetíró, Dselál záde Musztafa szerint Szegedin „erős vár, melynek körülötte vont bástyái az égig érnek, fala a kilencedik éghez hasonló szélességű, belseje pedig tele van templomokkal és zárdákkal.”

E két egykorú török történetírónak ez a naivan mesészerű, keletiesen túlzó, lényegében mégis találó jellemzése Szulejmán szultán naplójából merít, és Szegednek XVI. századeleji képét tárja elénk. Egy virágzó nagyváros indul itt másfélszázados nehéz útjára.

*

Ami az idegen beáramlást illeti, Káldy-Nagy Gyula legújabb kutatásaiból, defterek névjegyzékeiből és az alsóvárosi templom még ismertető XVII. századbeli anyakönyvéből kitűnik, hogy a hódoltság alatt nemcsak törökök, hanem dél-

nyi kutató vizsgálatai szerint: *Szőnc, Alsóajányok, Bélvata, Boldogfa, Csönke, Csütörtök, Éberhard, Felsőajányok, Fél, Illésháza, Jóka, Kismagyar, Nagyfödemes, Nagymagyar, Réte, Vajavata, Tonkháza, Vök, Zonc.*

¹⁴ *Thury J., Török történetírók. II. Budapest 1898, 263. A török időkhez Reizner J. Hornyik J., Kecskemét története; Szilády Á.—Szilágyi S., Hódoltsági Okmánytár; Velics L.—Kammerer E., Magyarországi török kincstári defterek I—II; Fekete L., Die Sjaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung I—II; Káldy-Nagy Gy., A Szeged környéki szultáni hász-birtokok mezőgazdasági termelése a XVII. század második felében. Agrártört. Sz. 1961.*

szlávok: pravoszláv szerbek és *latin* néven is emlegetett katolikus dalmáták, másként bunyevácok is jelentős számmal megtelepedtek Szegeden. Ez utóbbiaknak különösen az alsóvárosi barátok viselték gondját. A magyar nép többsége katolikus, de a legújabbban felbukkanó szórványos adatok kétségtelenné teszik egy kisedd kálvinista gyülekezet virágzását is.

Az alsóvárosi barátok és prédikátorok, katolikusok és reformátusok között — akár, mint Kecskeméten — valami íratlan egyesség jöhetett létre: az iszlám nyomasztó hatalmával szemben a jézusi hit megőrzésében, a magyar helytállás szolgálatában nem egyenletlenkedtek egymással, Városunkat tehát semmiképpen nem jellemezte akár a királyi Magyarország katolikus, akár Erdély protestáns felekezeti megátalkodottsága.

A türelemnek, kölcsönös segítségnek szép, bizonyára nem egyetlen példája, hogy a „vastagnyakú” nagykőrösi tanács 1661-ben „az szegedi kolduló barátnak gratis” (ajándékul) 1 tallért adott.¹⁵

1663-ban Apafy Mihály erdélyi fejedelem Érsekújvár alól való hazatértében — írja¹⁶ Czeglédi István — „Szegedre érkezvén nagy pompával fogadtatik. Holott a Szegedi Reformatus Keresztyéneknek igyefogyott állapottyokat megértvén, szép kegyelmességgel lött mind az Eklézsziának, s mind a Prédikátoroknak, sőt a Barátoknak is, kik köszönteni és kuldulni hozzá jötenek vala. Eddig Magyarok között jüvén, majd mindenütt, a Templomokban bément az imádkozásnak idején, s látván a valóságán való szép gyülekezetet, örült rajta.”

A törökök leginkább a Palánkban, a délszlávok pedig a bennszülött keresztény magyarok közvetlen szomszédjaiként Felsővároson és a még jellemző Fazékszeren éltek. Az idegen ajkúakkal szemben viszont Szeged magyarsága még a környékbeli spáhihűberbe adott faluk elgyötört népével is gyarapodott.

E régi magyar faluk közül csak *Tápé*, *Algyő*, *Martonos* népe vészeli át megfogyatkozva bár, de töretlen folytonosságban a hódoltságot. Megmaradásukban föltétlenül része van tiszamenti fekvésüknek is: hirtelen fölbukkanó vész idején menedékre találtak a folyó jólismert vízivilágában.

Vannak még magyar faluk, amelyek sokáig tartják magukat, de a fölszabadulást mégsem érik meg. Népük elsősorban Szegedre húzódik, amelynek *hász*-helyzete viszonylagos biztonságot jelent a benne élőknek. A homoki pusztahelyek, hajdani kun szállások: *Asszony szállás* (Mérgecs), *Dorozsma*, *Csorva*, *Ötömös*, *Majsa*, *Csolyos*, *Móricgát*, délen *Szentpéter* a Város legelőit növelik. Tudjuk azt is, hogy 1660 táján, bizonyára a nagy tatárdúlás következtében, *Sövényháza*, *Százegyháza*, *Szaján* népe a Városban talál menedéket.¹⁷ Ez nyilvánvalóan azoknál a környékbeli faluknál is így következett be, amelyekről ilyen adataink hiányoznak.

*

Vizsgáljuk most tovább a Város hódoltsági alaprajzát és társadalmát.

A Fekete Lajostól közzétett török adózási iratok között egy 1550-ből származó adójegyzék a szegedi várban három olyan utcanevet emleget városnegyedként, amelyet a 1522. évi tizedjegyzék is számontart.

Itt a *Nagy utca* (Nag' uca, 1522. *Plathea magna*) adózói között találjuk a következő családokat: *Ötvös*, *Dani*, *Nyírő*, *Kis*, *Csötörtök*, *Köntös*, *Posztómető*, *Varga*, *Biró*, *Lisa*, **Veres*, *Mészáros*, **Kalmár*, **Bornemisza*, *Ambrus*, *Illancsi*, **Nagy*, **Szücs*, *Szondi*, **Szántó*, *Boros*, *Homoki*, *Hanka*, **Szabó*, **Pap*, **Vid*, *Molnár*,

¹⁵ HódOkm.

¹⁶ Czeglédi I., Dágon ledülése. Kolozsvár 1670. Néhai Herepei János baráti közlése.

¹⁷ Erről az egyes helységek bemutatásánál még szó lesz.

Nagyaru. A kiemelt nevek ugyanabban az utcában már 1522-ben előfordultak, más utcában a többi is szerepel.

A *Kisszántó utca* (Kis Santo uca) nyilván azonos a tizedjegyzék *Szántó* utcájával. *Lakosai* *Albeter, Ács, *Baglyas, *Becsei, *Bor, *Boros, Buzgán, Csontos, *Halász, Hangos, Értő, *Kalmár, *Katus, Kazal, Képiró, Mikla, *Szabó, *Takó, Tarka, *Veres, Vid, Zobor.*

A *Szent Dömötör utca* (Sen Dimitri uca) családjai: **Balik, *Fábián, Mészáros, Sáfár, *Szentmihályi.* A Sáfár új név, a többiek sem ebből az utcából ismeretesek. Hiányzik Alsó- és Felsőváros névsora.

Az 1577—1578. évekből szintén ránk maradt egy török összeírás, amelyet Halasi-Kun Tibor Ankarában tett közzé. Ennek szegedi vonatkozásait Péter László széleskörű, gondos tanulmányban vizsgálta meg.¹⁸

A jegyzék földrajzi nevei: *Kuviktő* (118 ház), *Balogh* u (53 ház), *Tóth* u (34 ház), *Boldogasszony* u (56 ház), *Varga* u (26 ház), *Köröm* u (28 ház), *Sóhordó* u (10 ház), *Fazekas* u (41 ház), *Szombathely* u (41 ház), *Budai* u (25 ház), *Nagyszentmiklós* u (52 ház), *Szentlélek* u (62 ház), *Kisszentmiklós* u (11 ház), *Madaras* u (33 ház), *Szentgyörgy* u (41 ház), *Kun* u (33 ház), *Szentháromság* u (17 ház). A Kuviktő fekvése ismeretlen.

Defterünknek már az 1522. évi tizedjegyzékben is előforduló, tehát törzsökösnek tekinthető családnevei:

Ágoston, Angyal, Arató, Árva, Asztalgártó.

Baglyas, Balog, Bakos, Bán, Barát, Battyáni, Becsei, Bodó, Bónis, Bornemisz(a), Boroni (Baranyi?), *Boros, Borsos, Bud, Budai.*

Csapó, Csikos, Csortán, Csütörtök.

Damján, Dávid, Deák.

Egyed, Erdélyi, Erdős, Erős.

Fábián, Farkas, Fazekas, Feketű, Fodor, Fóris, Fúrós, Futó.

Gál, Gazdag (Kazdag).

Halasi, Horváth.

Jakó.

Kádár, Káka, Kálmán, Kalmár (Kalomár), *Kara, Kaszás, Katona, Király* (Rex), *Kis, Kont, Kovács, Körös, Kötélverő, Kun.*

Lázár, László, Losonczy.

Major, Makra (Makrai), *Mészáros, Molnár, Mónos* (Mónus).

Nagy, Nemes (Nobilis).

Olajos.

Pálfi, Pető, Pintér.

Rác.

Sajtnyomó, Sánta, Sári, Sárközi, Somogyi (Somogy), *Sós.*

Szabó, Szakállas, Szalai (Zalai), *Szántó, Székely, Szekeres, Szondi, Szőlős.*

Takó, Tarcsai, Tatár, Tóth.

Ürmös.

Varga, Vas, Vecsernyés, Vékony, Vidak.

A defterben fölbukkanó újabb szegedi nevek:

Ábrahám, Balla, Baka, Baranya, Berber (Barber), *Basa, Becsi, Beke, Boda, Bodor, Borda, Bózsó, Búzás, Halas, Hersek, Huszár, Jakabfi, Joó, Jób, Kenéz, Kerékgyártó, Keresztes, Melegh, Mihó, Móríz, Neste, Rigó.*

A névanyag külön érdekessége — fejtegeti¹⁹ Péter — hogy „itt szerepelnek először névvel a szegedi szerbek. Az összeírásból kitétszően az alsóvárosi Fazekas utcában hat, a Boldogasszony utcában szintén hat, a Szentháromság utcában három szerb család élt már ekkor, s talán szerb származású a Nagyszentmiklós utcai *Jovánfi* familia is. Ez a név önmagában is meglepetés: a szerb keresztnévből magyar képzővel

¹⁸ Péter L., Szegedi személynevek 1578-ban. Nyelvészeti Dolg. 133. Szeged 1973/74.

¹⁹ Péter 235.

született vezetéknev. De még inkább szokatlan a népkeveredésnek az a gyors üteme és foka, amit az olyan nevek, mint *Aracsi Atyim, Lázár Pandelije, Szűcs Grubac, Miklós Nikola, Vidák Gyuriskó*, de főként a *Feketű Nikola és Feketű Zsivkó* jelez. Azt jelenti ez, hogy a 15-ből mintegy 6 család már összeházasodott magyarokkal. Hogy ez a folyamat utóbb miért állt meg, még kiderítendő társadalomtörténeti probléma. Később a szerbek kivestek Alsóvárosról; mire újból értesülünk róluk, már a Palánkban és Felsővárosban találjuk őket.”

*

A XVII. században bukkant föl Felsőváros két kisebb, de jelentős ipari életre utaló fertálya: a Palánkkal szomszédos *Fazékszer*²⁰, szegediesen *Fazékszőr és Tabán*²¹.

Gombkötő János füleki hadnagy Szeged akkori állapotáról írja: „Szeged három részből áll: az egyik részben, úgy mint a várában és palánkjában török lakik, a második része pedig derék város, amelyben magyar lakik és ez kedvét is keresi a nemes kamarának. *A Fazékszer pedig a palánkhoz vagyon foglalva, de abban mind csak mestere emberek szorultak és kívül laknak a palánkon a Tisza felől. Ezek nem akarják a magyarországi urakat vallani, hanem mind afféle törökkel bélelt emberek, tisztán csak a törökkel értenek egyet. Valahova szükség kívánja, a törökök titkos leveleit hordozzák országunknak kárára...*” Itt nyilván a szegedi mészárosokra céloz, akikkel más fejezetben még találkozunk. Szeged főbírája, Kovács Mihály tiltakozott Gombkötőnél a fazékszőriek zaklatása, fosztogatása ellen. Azt írja, hogy *ezek mindönféle partekájukat az Palángba tartják és maguk is többire mind a Palángba hálni járnak.*²²

A Fazékszer egykorú gazdasági virágzásáról legújabbán Káldy-Nagy Gyula eddig ismeretlen török források nyomán írt kitűnő tájékoztatást, amely azonban még nem jelent meg nyomtatásban.

Fazékszer vegyes: magyar és idegen, de nem mohamedán lakossága tehát — számotvetve az adott körülményekkel — kétségtelenül megtalálta a törökkel való együttélés elviselhető lehetőségeit. Ez viszont megnyitotta előtte a török érdekszféra tájain a gazdasági boldogulás útját.

A *Tabán*, alakváltozatában *Tobány*, Felsővárosnak nagyjából a mai Római körút, Szilléri sugárút, körtöltés és a Tisza közé zárt része, amely eredetileg a török tímárok telephelye (tabahan) volt. A bőrcserzés kellemetlen szaga, továbbá a szűk-séges víz közelsége miatt ide, Felsővárosnak akkor a legszélére telepedtek. Így volt ez egyébként más városaink Tabán nevű részeinél is. Ismeretes, hogy a török tímárok számos finom bőrtechnikát (kordován, szattyán) honosítottak meg hazánkban. Nem véletlen az sem, hogy a finom bőrt készítő, természetesen már magyar nemzetiségű tímároknak is *tabakos* a nevük.

*

XVII. századbeli említett szegedi török defterek Káldy-Nagy Gyula feldolgozásában még megjelensére várnak. Ezeknek névanyagát nincs módunkban elemezni. Mégis kitűnő forrás áll rendelkezésünkre: az alsóvárosi plébánián őrzött, de még nem méltatott latin nyelvű anyakönyv, amely ebből a korból, hódoltság területéről ritkaságnak számít. 1663 júliusával kezdődik és 1696 októberével szakad meg. Cím-lapja nincs, ami megengedi azt a föltételezést, hogy már előbb elkezdték. A matricula lelkiismeretes írását, az anyakönyvezést a tridenti zsinat egyébként a plébánosi kötelességek közé sorolta.

²⁰ A Város hajdani híres fazekasságáról máshol szólunk bővebben.

²¹ N. *Kakuk Zs.*, Tabán. Nyr. 1955, 105. Országszerte a városok legelhagyottabb része volt (Esztergom, Buda, Vác, Szolnok, Csongrád és több más).

²² Száz. 1900, 640. *Borovszky*.

Az anyakönyvben az első évtizedekben sűrűn teleírt lapokkal találkozunk, ami az olvasást, illetőleg áttekintést megnehezíti, 1682-től azonban már tagolt, rubrikázott. Előírászerűen mindenütt megtaláljuk az időpontot, továbbá a megkeresztelt, a szülők és keresztszülők és a keresztelő pap nevét, olykor egyes megjegyzéseket is.

Származási helyként (origo) mindenütt Szeged értendő, itt-ott azonban közelebbi megjelölések is előfordulnak: Palánk, Fazékszer, Fark, Tápé, Martonos. Ezeket mi is közöljük. Úgy véljük, hogy ilyen esetekben a városrészeket azért tüntették föl, mert a szülőket más azonos nevéktől kellett megkülönböztetni. A környékbeli faluknál pedig buzgóbb szülőkről lehet szó, akik az újszülöttet nyomban elhozták az alsóvárosi templomban történő keresztelésre. Nem vártak arra, amíg a missziós barát körükben megjelent. Az alsóvárosi kolostor lelkigondozása alatt álló vidék újszülöttjeit vagy külön anyakönyvezték, vagy a nehézségek miatt talán föl sem jegyezték. Megtörténtét a közösség maga tartotta számon. A kiküldött barát nem tartózkodhatott egy helyen sokáig, tennivalója: keresztelés, gyóntatás, esketés, betegek ellátása és vigasztalása, prédikálás alaposan igénybe vette szűkös idejét. Aligha telt tőle még írásbeli formalításokra is.

Az anyakönyv névanyaga túlnyomóan magyar és máig törzsökös szegedi családneveket tartalmaz. Az 1522. évi tizedjegyzék és török defterek tőlünk és Péter Lászlótól értelmezett névanyaga mellett természetesen, de kis számmal újabb nevek is fölbukkannak. Az alábbiakban egyszerűen felsoroljuk az előforduló családneveket, szorosabb évbeli és egyéb rögzítés nélkül:

Ábrahám, Ács.

Bába, Babarcsi, Bagó, Bajalich, Baka, Bálint, Báló, Balog, Banga, Baranyás, Baranyai, Barát, Barcza, Bedő (Bödö), Bénák, Bérnát, Bërta, Biacsi, Biczók, Bíró, Bite (Büte, Böte), Bitó, Bodó, Bojár, Boldiss, Borbély, Borbola, Borsos, Botos, Bózsó, Börcsök, Bóti, Bullás (Bulás).

Csala, Csaldi, Csanádi, Császár, Csausz, Cseperke, (Csöpörke), Csető, Csikós (Csíkos), Csipak, Csizsár, Csizmadia, Csókási, Csontos, Csordás, Csúcs, Csuka, Csúri.

Dallos, Dani, Deák, Dékány, Dobó, Dóczi, Dohár, Dóka, Doma, Domokos.

Elek, Engi, Erdélyi.

Értő.

Faragó, Farkas, Fazékas, Fejér, Fekete, Feketű, (ex Tape), Ferencz, Finta, Fodor, Forró, Főző, Frank, Fűrüs.

Gábos, Gál, Gëra, Gilicze, Gondos, Göbolyös (Göblös).

Gyapjas.

Hagymás (Tápé), Hajdó, Halabula (Szücs-re javítva), Halál, Halász, Harami, Hegedüs, Hevesi, Hidas, Hódi, Horvát, Huszta,

Kalmár, Kalocsai, Kántor (ex pago Fark), Kásás, Kasza, Kaszap, Kaszás, Kaszta, Katona, Kecskés, Kéri, Király, Kiss, Kisbalázs, Kisbálint, Kísgáspár, Kisiván, Kísguczi, Kísjános, Kocsis, Kompár, Kónya, Kormányos, Korom, Kószó, Koszta, Kotogány, Kovács, Kövér (ex Martonos), Kuldús.

Labdás, Laboda, Lábodi, Lakatos, Lakatgyártó, Lantos, Losonc, (Lasancz).

Mágoesi, Magyarai, Makai, Makra, Marha, Márki, Ménösi, Mészáros, Molnár, Móra, Muladi, Nacsá, Nagy, Nagyiván, Nagymiklós, Nagypál, Négyökrű.

Nyári.

Okos, Olajos, Oláh, Ónozó, Orvos.

Ördög, Ötvös.

Pakai, Palotás, Pap, Papdi, Pávó, Pejó, Pósa, Puska, Puskás.

Rácz, Rozsnyai, Rúza.

Sajtos, Sándor, Sánta, Sárkány, Sebők, Siha, Simon, Simonka, Somlyai, Somogyi, Sívágó, Süket, Síveg.

Szabó, Szalma, Szántó, Szarvas, Szekeres, Szentpéteri, Szécsi, Szél, Szobonya, Szögi, Szücs, Tarhós, Tatár, Tápai, Tehenes, Terhes, Tiszta, Tolvaj, Toppantó, Tóth, Török, Tözsér, Türi, Újvári, Urbán, Uzorás.

Vadkerti, Vajda, Váradi, Varga, Vas, Vasadi, Vastag, Vër, Veres, Vecsernyés, Vëtró, Vincze, Vöneki, Zabos, Zombori.

Gondolnánk, hogy szláv nevek jelentősebb számmal is találhatóak az anyakönyvben, azonban ritkák. Ezek:

Bachich, Bajalich, Baralich, Janota, Kulundzsia, Mamusich, Panich, Pallovich, Polyakovich, Stipanovich, Szarali, Taralich, Vecherovich, Vodeniczar (felesége Tóth Márta).

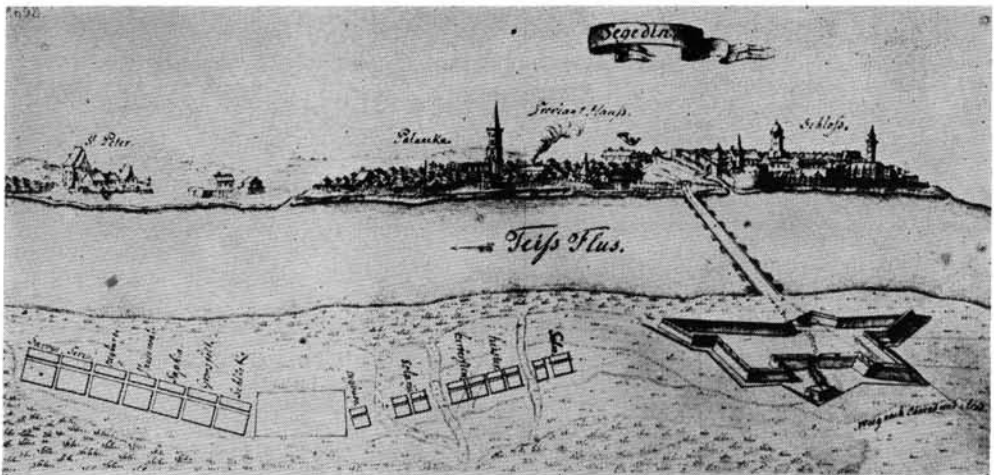
1686-ban a Város felszabadult a török uralom alól. Máshonnan is tudjuk, hogy számos szegedi mohamedán család visszamaradt. Ennek anyakönyvi nyomai szerint 1687. február 15-én három törököt kereszteltek meg János, János Farkas és Anna névre. A keresztszülők magyarok. 1688-ban egy másik Anna került az anyakönyvbe. Atyja török arszlán, édesanyja Rasa. Keresztszülői Gergely és Szabó Zsuzsanna. 1696-ban a szintén mohamedán szülöktől származó Erzsébetet keresztelik meg. Keresztszülői Puskás Gergely és felesége, Sütő Ilona.

A visszamaradt törökség egyébként nem okozott különösebb gondot. Tudjuk, hogy más magyar városokhoz (Buda, Eger) hasonlóan a török lakosság megszokva életünket, elsajátította nyelvünket és nem követte kivonuló véreit. Megkeresztelkedvén, beleolvadt a helyi törzsökös magyar lakosságba. Egyes családnevek nyilvánvalóan a török eredetet őrzik: *Kara, Török, Halál* [Halil], *Galaburdi, Buritty* [Buridzs, ma már ragadványnév]. Megítélésünk szerint török kapcsolatokra utal az alsóvárosi Bullás (Bulás) családnév, amely eredetileg nyilvánvalóan ragadványnév volt: *buja, bula*, vagyis hímezésben jeleskedő török leány mehetett férjhez a magyar óshöz.

Maga a szegedi népryelv is számos, máshol felsorolt török jövevényszót őrzött meg egészen napjainkig. Jeles részük a táplálkozás világába tartozik.

*

Népiünk a hódoltság idején derekasan megállotta a helyét. Gazdasági élete egyenesen virágzónak mondható. Fa- és bőripara, fazekassága, marhakereskedelme, vásárai híresek. Elutasító azonban a mohamedán Kelet szellemi világképével szemben. Mindezekre előadásunk során bővebben is rámutatunk.

Szeged látképe (1698)

A XVIII. században, főleg a szabad királyi városi kiváltság (1719) elnyerése után Szeged hatalmas fejlődésnek indult, ami egyaránt meglátszik a népesség példátlan szaporodásán, és ezzel együtt természetesen az alaprajzi terjeszkedésen is.

Szeged a XVIII. században nemzetiségi város. Mégis megmaradt magyarnak, bár a bécsi katonai körök, sőt a feudális magyar kormányhatóságok is inkább a bevándoroltaknak kedveztek. Jellemző azonban a Város hagyományos paraszt humanizmusára, hogy a nyelv és életforma különbségeiből olykor adódó feszültségek nem fajulnak végzetessé és a társadalmi fejlődés során feloldódnak.

A Város török lakossága részben megkeresztelkedik és beolvad a törzsökös magyarságba, másfelől pedig kivándorol Temesvár felé. Tudjuk, hogy a Temesköz egészen a pozsareváci békéig (1718) a szultán kezén maradt. Ez tette szükségessé a tiszai és marosi határország megszervezését, amelynek Szeged volt a katonai központja. A *granicárok* leginkább szerbekből kerültek ki, akik sok kiváltságot, így adómentességet élveztek. Láttuk egyébként, hogy már a török időkben számosan éltek Szegeden. Leginkább a Palánkban, templomuk körül éltek, és főleg kereskedelemmel foglalkoztak.²³

Szeged lényegében már a XIX. század elejére magyarrá válik. Természetesen a szerbek, németek,²⁴ zsidók²⁵ családi nyelve még nagyjából a kiegyezésig a szerb, illetőleg a német. A visszamaradt törökök, katolikus délszlávok, a szórványosan bevándorolt franciák (Szemmári, Savanya, Francia),²⁶ örmények, görögök (Manódlí, Haris, Zsótér), románok, cigányok (Boros, Dankó, Murka, Zsiga), szlovákok kis számuk miatt is gyorsan beolvadnak. Közben azonban számos anyanyelvi szavuk is meghonosodik a szegedi népnyelvben. E folyamatnak néprajzi és művelődéstörténeti jelentőségét a megfelelő helyeken mindig hangsúlyozzuk.

*

A hódoltság és a kuruc háborúk nyomán támadt szegénységet, emberi elhagyatottságot: küzdelmes két évszázad lezáródását és hatalmas erőfeszítések kezdetét tükrözi az 1715. és 1720. évi országos összeírás, amelyet Baranya megye kiküldöttei Acsády Ignác szerint is kiváló gondnal és lelkiismeretességgel végeztek.²⁷ Megjegyezzük, hogy előtte, 1712-ben hatalmas árvíz is földülta a Várost.

Az összeírás szerint Szeged akkori épületei egymáshoz képest sem különböztek a falusi házaktól. Jobbára apró vályogból épített, tetejük nád. Legújabbán azonban már két nagyobb ház utcára néző homlokzattal épült.

Keserves gondot okozott a katonaság. A vár tele volt őrséggel, hiszen ekkor még Szeged határváros volt, a Tisza—Maros szögét még a török birtokolta. Őt század helyőrségi katonát kaszárnyák hiányában a polgárság otthonaiban szállásoltak el. A katonaság lelegeltette a lakosság réjtjét, 90 házat pedig erődtítési célból minden kárpótlás nélkül lerombolt. A keserűséghez az is hozzájárult, hogy a grancsár családok nem vettek részt a közteherviselésben. A teljes lakosságnak ezekben az években 95%-a magyar, csak a többi szerb.

²³ Értékes összefoglalás *Djurđjevic, St.*, Szrbi u Szegedinu. Bulletin de l'Académie Serbe des Sciences. XXIV, Nouvelle série. Section des sciences, No 7, 1959. Beograd 1959. — A szerző századunk húszas éveiben szegedi szerb pap volt, egy-két megállapítása helyesbítést kíván.

²⁴ *Jenőfi É.*, Adatok a szegedi német telepések és céheik történetéhez. Budapest 1932.

²⁵ *Lőw I.*—*Kulinyi Zs.*, A szegedi zsidók 1785-től 1885-ig. Szeged 1885.

²⁶ *Palásti L.*, Francia eredetű családnevek Szegeden 1958-ban. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve 1961.

²⁷ *Acsády I.*, Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. Budapest 1896.

A szegedi nép ebben az időben kizárólag őstermeléssel foglalkozott. A Város határa hosszában 2, szélességében 1/2 mérföld kiterjedésben volt művelésre alkalmas. A szántóföldeket nem különítették fordulókra és nem osztották házakhoz. Mindenki ott vetett, ahol akart. A pihent föld elég jól fizetett.

A rét közepes, harmadát víz járta. Egy kaszás után két ökrös szekér szénát adott. Száraz években a Temesközbe mentek szénáért. Jelentékeny a jószágartás, ezért a Városnak a Kiskunságban is vannak bérelt legelői.

A szőlő síkon fekszik, sokszor járja a víz. A bor silány és legfőljebb április végéig áll el.

*

Hódoltsági örökség volt Szeged kétértelmű magatartása a kuruc korban. Annak ellenére ugyanis, hogy a Város magyar népe rokonszenvezett Rákóczi szabadságharcával,²⁸ a véreből való városi tanács mégsem szakított a bécsi és pozsonyi hatóságokkal. Később mindenesetre ez a körülmény is elősegítette Szegednek régi szabad királyi városi jogaiba való visszaiktatását, amely a felszabadulás óta állandóan napirenden volt, de a katonai hatóságok mindig megakadályozták. A jogaiban újjászületett Városnak és a várparancsnokságnak surlódásai még ezután is sokáig eltartanak. Egy alkalommal, 1723-ban önérzetesen ezt írja a tanács a parancsnoknak: *mert ámbár szürkankóban járunk, azzal nem vagyunk parasztok, hanem privilegiatus polgárok.*

A városparancsnok — nyilván felső utasításra is — rendszeresen támogatta a bevándorló idegenajkú, főleg német elemeket, akik hamarosan polgárjogot is szereztek. Ezek Belgrád eleste (1739) után onnan menekült kereskedőkkel, iparosokkal is gyarapodtak. A folyamat kétségtelenül használt Szeged gazdasági fejlődésének, közművelődésének, de az összebékülésre csak jóval később került sor.

A kor babonás csökevényei és egyesek nyilvánvaló lelki terheltsége mellett bizonyára ezek az ellentétek is belejártsanak a szomorú hírhedtségű szegedi boszorkánypörökbe, amelyeknek fővádlottja Rózsa Dániel, Szeged egyik leggazdagabb, hivatalviselt törzsökös polgára, egykor országgyűlési követe. Ez a kirakatpör 15 embernek oltotta ki az életét (1728). Folytatását maga a bécsi udvar volt kénytelen megakadályozni.

*

A Város keményen őrzi a maga polgári hagyományait. Ifjúságának szükségessé vált erkölcsi, szellemi gondozását a piaristákra bízta (1720). A gimnázium alapításával — számos keserű tapasztalat után, amelyet nemesi származású tisztviselői okoztak neki — az a szándék vezet, hogy legyenek a saját véreből, népi törzsökéből való tanult fiai, akik a bontakozó hivatali (bürokratikus) igazgatás követelményeinek meg tudnak felelni és tanultságukkal a polgári közösség érdekeit mindenhol képviselni és védelmezni tudják.

A szegedi magyar nép a gazdasági életnek, iparnak céhszerű képesítéshez nem kötött ágaiban keres boldogulást. A Délvidék híres dohánytermelésében úttörő és végig vezető munkát végez. Föllendül a vízi- és szárazföldi fuvarozás, amely a javak nagyarányú cseréjét teszi lehetővé és a Várost a zárt népi önellátás világából fokozatosan kiemeli.

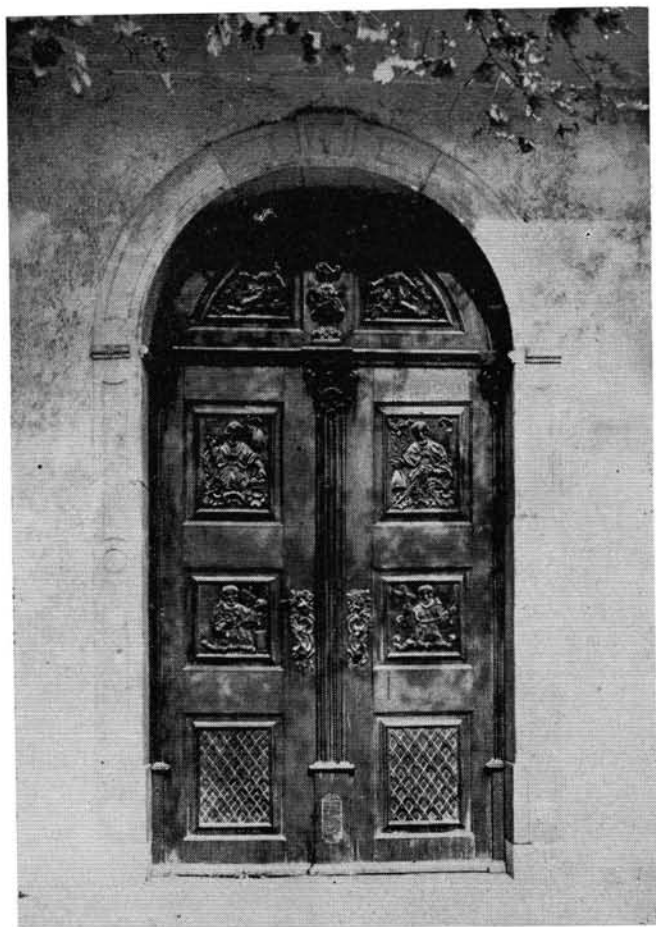
²⁸ Varga F., II. Rákóczi Ferenc kora Szegeden. Szeged 1906.

A szegedi barokk népiség alakításában természetesen kiváló részük van az újjászülető céheknek is, amelyeknek tagjai az első időkben leginkább bevándorolt németekből, részben pedig a magyar Felvidékről, a hazai barokk szülőföldjéről kerültek ki. Ezek a mesterek: asztalosok, ácsok, kőművesek, továbbá gombkötők, kékfestők, mézesbábosok, órásk, művészek a barokk stílus érett formáit hozták magukkal, amelyek a házformákon, berendezési és viseleti kultúráján egyaránt éreztetik hatásukat, de ugyanakkor a helyi társadalom hagyományos ízléséhez is kénytelenek alkalmazkodni. Természetesen az igényesebb, finomultabb életmódot, változatosabb táplálkozást, fejlettebb otthonkultúrát is terjesztik. Az egykorú szegedi kézművesség és a céhesség hagyományaiból táplálkozó népies iparágak között világos és szerves az összefüggés. Erre majd mindenütt rámutatunk.

Lépcsőházi kapurács a lebontott Schaeffer-házban
(Hajdan Roosevelti tér 9.)

A XVIII. század elejétől kezdve már külön-külön is éles vonásokkal meg tudjuk rajzolni az egyes városrészek néprajzi képét, amelyet az 1879-i nagyárvíz (~Víz) sem tudott elmosni. E sajátosságok nyilván már a középkorban bontakoztak, a törökvilágban sem lankadtak, de most a barokk időktől fogva egészen az első világháborúig világosan fölismerhetők és ábrázolhatók. Az egyezések és módosulások

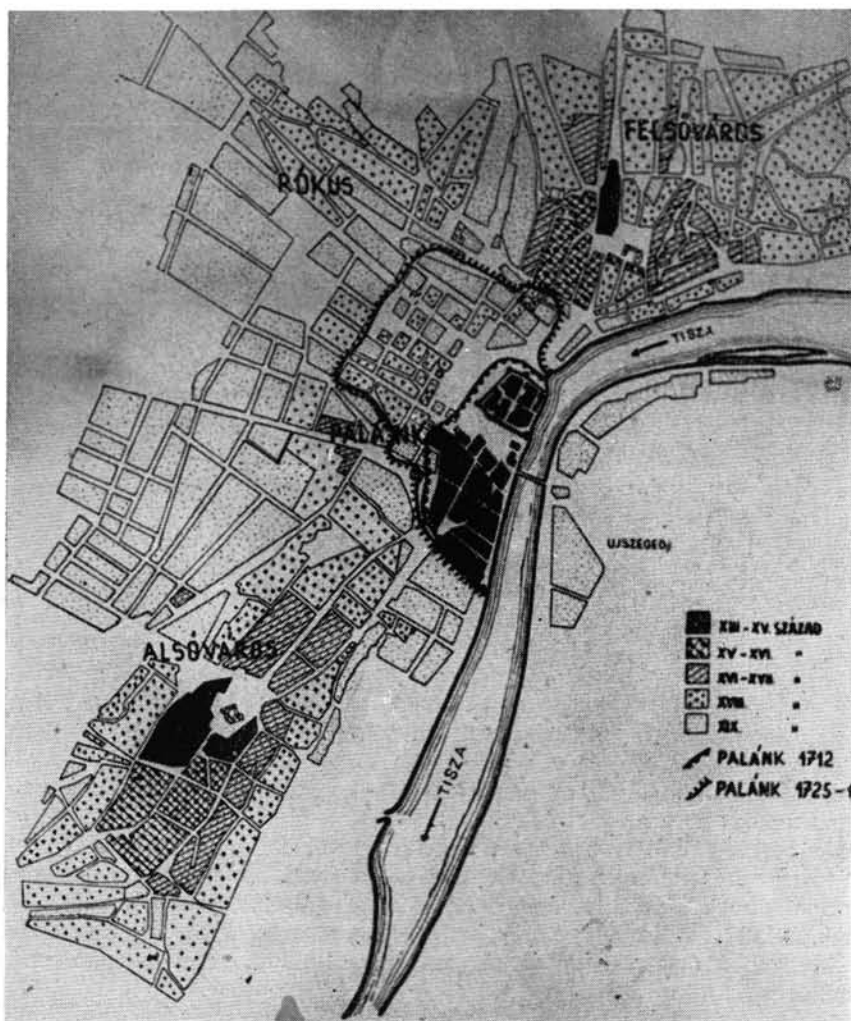
Barokk fafaragás (A Felsővárosi templom bejárata)

megragadásához most már a gazdag forrás- és emlékanyag, továbbá az eleven népemlékzet is hozzásegített bennünket.

Nem feledkezünk meg most sem a családnevek felsorolásáról, amelyeket nemcsak történeti és néprajzi forráselemeknek szánunk, hanem dokumentumnak is: a törzsökös szegedi népállomány töretlenségét és folytonosságát igazolják. Nyilván kitűnik az 1522. évi tizedjegyzéktől kezdve egészen napjainkig a Város népi társadalmának, továbbá a temesközi magyarságnak és a délföldi tanyavilág parasztságának szinte közös származása.

Az Alsó- és Felsővároson meghúzódó törzsökös magyarság biológiai állományában alig fogyatkozva, életerejében töretlenül, bizakodva néz a jövő elé. A többi,

későbbben születő városrészek is rátalálnak a maguk sajátos társadalmi fejlődésének és gazdasági boldogulásának útjára. Szinte az első világháborúig mikrotájakként foghatjuk föl Szeged városrészeit, amelyeket természetesen összetart egyrészt a helyi, egyébként messzibb tájakat is meghódító munkamegosztás és egymásrautaltság, másfelől a közös emberi, társadalmi konvenció: főleg az ő-ző tájszólás, a parasztpolgári öntudat, a dolgos hajlandóság és a katolikus színeződésű néphagyomány. Ezeknek az adományoknak birtokában a *szögedi nemzet* nagy feladatokkal küzdött meg, így a folyton ismétlődő tiszai árvizekkel, a homokvilág meghódításával, városi civilizációjának megteremtésével.

A város betelepülésének szakaszai

Fölsőváros

A jólétéből fakadó rátartisága és költségesebb ruházódása miatt régebben *kényős város, selymös város*, hajdani kenyérsütögető asszonyairól pedig *kinyérváros* néven emlegetett Fölsőváros Szegednek Alsóváros mellett legjellegzetesebb városrésze.²⁹ Gazdag hagyományvilága már ugyan jórészt a múlté, de a szegedi köztudat részben íróifiai révén is, még érzi azokat a sajátosságokat, amelyek ezt a magyar gyökéretű polgárnépet jellemzik.

Történelmi adataink szerint talán Felsőváros tetszik valamennyi városrész között a legrégebbnek, illetőleg legjelentősebbnek. Nyilván még a középkorba nyúlik vissza számos helyneve. Említettük már Tabánt és Fazékszört. Teljesen igaza van Inczeffi Gézáknak,³⁰ aki szerint Tarján kertség (ma új, modern városrész) neve még az Árpád-kor, illetőleg egyik magyar törzs emlékezetét idézi.³¹

Más egykorú hazai párhuzamokból bizonyos, hogy még középkori egyházas névadó gyakorlatra utalnak Felsővárosnak, de egész Szeged peremeinek bibliai eredetű helynevei. A mai *Szillér* egyik XVI. századbeli török defterben (1553) *Szilont* néven fordul elő, ahol a -t nyilvánvalóan egyszerű tárgyrag. Kovács Jánosnál — sajnos forrás nélkül — régi *Sziloner* is olvasható.³² Úgy gondoljuk, hogy ez a frigyládát őrző bibliai *Silon* város nevének átvétele. Így érthető azután meg a mai Csillag tér táján elterülő régi *Gécémán*, majd a későbbi Rókuson *Názáret, Róma, Jérikó, Kál-vária*, Alsóvároson *Betlehem* hajdani kertségek neve. Ezek tükröződései a középkor jámborságának, de névmágiás szorongásoknak is: a Várost szakrális körként övezik.

A mai Brüsszeli körút és Deszkaátemető közötti alacsonyabb fekvésű résznek *Burgundia* volt a neve, amely a múlt század legelején kezd betelepülni.

Maga az ősi Fölsőváros a hódoltság után *De La Croix Paitis* császári mérnök-kari tiszt szép, áttekinthető térképén (1713) 6 szigetszerű házcsoportból állott. A legnagyobb egység a Szent György tér és környéke, vagyis a mai Sőhordó, Juhász Gyula, Lengyel, Szent Miklós, Tímár és Kálmán utcáktól határolt terület. Ezen 6 háztömb volt. Itt épült a középkori Szent György- és Szent Miklós-templom. Egy másik házcsoport a mai Sándor és Csuka utca déli részét foglalta el, 3 háztömbből állott. Vele szemben volt a mai József Attila sugárúton egy házsor. E két utóbbi szigetségtől teljesen elkülönült az a téglalapszerű 5 háztömb, amely nagyjából a mai Római körút, Maros, Tímár és Háló utca vonalába esett. Az ettől északkeletre eső 3 háztömb a Kistisza és Hajós utca tájékán terül el, már a Tabán területén. Ezen a részen valamikor a török cserzővargák dolgoztak. Ettől északra volt még 2 terjedelmes háztömb a Szilléri sugárút táján. Mögöttük a Szilléri szőlők következtek. Aligha tévedünk, ha ezt a *Kispest* néven emlegetett XVIII. századi településsel azonosítjuk. Reizner szerint itt a házhelyek, illetőleg lakóházak száma 340 körül lehetett. Ezek a szigetségek lassan eltűnnek, és Felsőváros is a múlt század derekára már összefüggő településsé válik.

A XVIII. század elején bukkannak föl Szegeden, éspedig Fölsővároson a *cigányok*. Egy 1724. évi tanácsi határozat kimondja, hogy *a tzigányok nemes szabad királyi Szeged várossában, valamint Palánkban is meg ne szenvedtessenek, hanem légyen eő nekik külső városban a lakásuk, valamint ez más királyi városokban is*

²⁹ Bálint S., Fölsőváros. MFMÉ 1963, 121.

³⁰ Inczeffi G., Szeged környékének földrajzi nevei 91.

³¹ SzegSz. II, 551. Kovács István önéletrajza szerint a Tarjánt érdemes polgároknak, így aki kisbírótságot viselt, a XVIII. században ingyen adogatták, ha ezek kötelezték magukat, hogy az adót megfizetik.

³² Kovács J., 27. *Szilont* alakot örökölt meg egyik defter. *Velics-Kammerer* II, 144.

szokás. Így kerülnek azután a cigánybíró felügyelete alatt Felsőváros akkor még lakatlan, vízjárta részeire, a mostani Dankó Pista utca tájára, amelynek azután *Cigányfurbic*, *Cigánytanka* lett a neve. Egyik különösen vízállásos része volt valahol a Vajda utca felé a *Cigánytó*, *Nagytanka*.

A cigánykovácsok a hajóácsok számára a *cigányiszkába*, erős cigányszög készítésével foglalkoztak. A régi *cigányhorog* kiválóságát öreg halászok maig emlegetik. A négykarikás csuklós zablának *cigányzabla* a népi neve. Ez valamikor szintén cigánykovácsok munkája volt. A később megalakuló kovács céh nem jó szemmel nézi, de túrni kénytelen őket.³³ Nyilván jó munkájuk, különleges készítményeik miatt fogja a tanács is pártjukat.

A felsővárosi cigányok muzsikálással csak a XVIII. század második felében kezdenek foglalkozni. Erről azonban máshol szólunk.

Felsőváros kezében lévén ősidóktól fogva a vízi szállítás, egyáltalán a gazdasági élet, a bevándorolt görögök, így a *Haris*, *Lippay*, *Monaszterly*, *Manóddli* család, de *szerbek* is a mai Maros és Kálmán utca táján telepedtek le a XVIII. század folyamán. A görögkeleti görögök templomát a Kálmán utca elején a magyarok *kiscérkő* néven emlegették.³⁴ Az 1879. évi nagyárvíz mosta el. Mellette volt a *rácpiac*.³⁵ A helybeli szerbek ajkán Felsővárosnak egyébként *gornja varoška*, a német polgárságén *Oberstadt* volt a neve.

Balla Antalnak Csongor Győzöttől kitűnően értelmezett várostérképe, helyesebben alaprajza (1776) nyomán könnyűszerrel föl tudjuk idézni Felsőváros egykorú települési viszonyait.³⁶ Ennek alapján felsoroljuk az itteni családokat:

Ábrahám (3), *Ádám* (1), *Ádók* (2), *Agarász*, *Agócsi* (2), *Almási* (1), *Antal* (1), *Árokszállási* (3).
Bába (6), *Babarczi* (Bobortzi 3), *Bacsik* (alias Horvát 1), *Bagits* (2), *Baka* (6), *Bakacsi* (3)
Baki (1), *Bakó* (1), *Bakos* (1), *Balázs* (1), *Bali* (1), *Bálint* (1), *Báló* (6), *Balog* (7), *Bankó* (2), *Baranyi* (6), *Barát* (5), *Barcza* (1), *Bárkányi* (5), *Becsei* (1), *Bécsi* (1), *Bedő* (3), *Benák* (1), *Bene* (1), *Benkő* (5), *Bera* (1), *Berecz* (5), *Berényi* (1), *Berta* (2), *Biczók* (5), *Bihacsi* (1), *Biliczki* (8), *Bitó* (4), *Bódi* (1), *Bódizsár* (3), *Bodó* (1), *Bodor* (1), *Bogár* (1), *Bojáki* (Bujáki 1), *Bolyhos* (1), *Borbély* (3), *Borbola* (4)
Boros (3), *Bottyán* (1), *Bödő* (Bedő 3), *Börösök* (1), *Bulity* (3), *Buza* (1).
Csáki (3), *Csaldi* (1), *Csanádi* (2), *Csányi* (9), *Császár* (1), *Cseh* (8), *Cseme* (1), *Csemere* (1), *Cseri* (2), *Csernyátski* (1), *Csikós* (3), *Csikos* (5), *Csipak* (2), *Csókási* (3), *Csombai* (2), *Csonka* (1), *Csontos* (1), *Csordás* (2), *Csuka* (2), *Csukonyi* (2), *Csúri* (3).
Dani (1), *Déák* (1), *Debreczeni* (1), *Décei* (1), *Dékány* (9), *Deme* (Döme 2), *Dinók* (1), *Dinnyés* (1), *Dobos* (1), *Dóczi* (2), *Domonkos* (2), *Dora* (1), *Doros* (1), *Dömötör* (1), *Dudás* (4), *Dugonics* (2).
Erdélyi (5), *Erdők* (1), *Epörjesi* (1).
Fábián (2), *Fajszi* (1), *Faludi* (1), *Faragó* (14), *Farang* (Frank 2), *Farkas* (8), *Fecskés* (1)
Fehér (1), *Fekete* (4), *Feketű* (3), *Fenyvesi* (1), *Ferentsik* (1), *Fergeteg* (2), *Fileki* (3), *Fogas* (3), *Fontos* (1), *Forgács* (1), *Frantzia* (1), *Frányó* (2), *Fútó* (1), *Fülöp* (1), *Füredi* (3).
Gál (3), *Gálfi* (1), *Gazdag* (4), *Gémes* (1), *Gëra* (6), *Goda* (1), *Gomba* (1), *Gombos* (4), *Gulyás* (2).
Gyömbér (1), *Gyöngé* (1).
Hajdú (1), *Hajnal* (1), *Haraszi* (2), *Harkai* (2), *Hebők* (1), *Hegedűs* (6), *Hegyközi* (Lippai 1), *Herke* (1), *Hódi* (5), *Horváth* (15), *Horvát-Zsíkó* (1).
Imre (2).
Jakab (1), *Jaksa* (Jakcsa 3), *Jójiárt* (2), *Joó* (2), *Juhász* (5), *Jusztin* (1).
Kakuszi (1), *Káposzta* (3), *Kalmár* (1), *Kálmán* (2), *Kardos* (2), *Kasza* (3), *Kátai* (1), *Kecskeméti* (4), *Kenderesi* (1), *Kerekes* (1), *Kertész* (2), *Keskeny* (1), *Kerő* (1), *Király* (3), *Kiri* (1), *Kirják* (1), *Kis* (13), *Kisandrás* (1), *Kismárton* (1), *Kispap* (1), *Kocsó* (2), *Kojári* (Kajári 1), *Kókai* (1), *Komlósi* (1), *Komróczy* (1), *Kondás* (4), *Konkoly* (1), *Kónya* (12), *Kopasz* (9), *Kormányos* (6)
Korom (4), *Korpás* (1), *Kosár* (1), *Kovács* (13), *Kubicza* (1), *Küdüs* (1), *Kukli* (1)

³³ A szegedi cigányokról Kovács J., 118—128. Vö. még *Tömörkény I.*, A Szent Mihály a jégben 151.

³⁴ Cserzy M., *Öreg Szeged* 19.

³⁵ *Dugonics A.*, *Jeles történetek I.*, 43. Sz.N. 1884, 338. sz.

³⁶ *Csongor Gy.*, Balla Antal XVIII. századi szegedi kéziratos térképe. MFMÉ 1968, 119.

Lábdí (1), Laboda (1), Lajkovics (1), Lakatos (1), Lasancz (Losoncz 1), László (1), Latzkó (1), Lebő (1), Légrádi (1), Lendvai (1), Lengyel (5), Lepedő (1), Lipótzsi (1), Lippai (6), Lobozár (1), Lótos (2), Lovász (Lovászi 3), Lőrík (3), Lőrincz (2), Luprecht (1).

Macska (1), Madarász (1), Makra (3), Malatinszki (1), Mári (3), Marticsán (4), Márton (3), Martonyosi (2), Máté (3), Matus (1), Menyhárt (1), Mester (1), Mészáros (5), Mezei (1), Miklósi (1), Molnár (9), Mózes (1), Muladi (3).

Nagy (21), Nagygyörgy (1), Nagymihály (4), Nemes (1), Némöt (6), Novák (1), Nóvé (1).

Nyári (3).

Ónozó (1), Orbán (3), Orosz (2), Oláh (4).

Ökrös (1).

Pakai (1), Palatinus (3), Pálfi, Pataki (1), Palatinus (3), Pálfi (2), Palotás (3), Pap (2), Papdi (2), Parragi (5), Pataki (1), Patcó (1), Pásztor (3), Perisics (1), Pesti (1), Pete (1), Pintér (1), Pósa (2), Posonyi (1), Prágai (3), Puskás (2).

Rácz (13), Rébék (1), Rekeszi (1), Retek (1), Répás (1), Révész (3), Rovó (4), Rúza (6).

Salgó (1), Sándor (6), Sári (7), Selyem (1), Seregi (1), Serke (1), Siha (2), Simegi (1), Simon (4), Sing (1), Sípos (1), Siraki (Siroki 1), Sodor (1), Suhai (2), Süli (2).

Szabó (28), Szalai (3), Szalma (4), Szántó (3), Szarvák (4), Szász (1), Szegedi (2), Szekeres (1), Szél (5), Szeles (1), Szemerédi (2), Szendrei (1), Szép (1), Szepesi (1), Szeri (1), Szirák (1), Szombath (1), Szögi (2), Szőke (2), Szöllösi (4), Szörfi (1), Szücs (20).

Takács (6), Tamás (2), Tandari (2), Tápai (9), Tari (2), Tarnai (1), Terhes (1), Todorán (2), Tombác (1), Torma (3), Tóth (40), Tótdöme (2), Tömösvári (4), Törjék (1), Török (10), Törsék (1).

Újvári (5), Ursula (1).

Úveges (3).

Váczí (1), Vajda (1), Varga (4), Vas (11), Vasas (1), Vastag (9), Vedrics (Vödrics 1), Vég (2), Vékes (5), Veszelinovics (1), Vétró (8), Vincze (2), Vörös (Veres 1).

Zákány (2), Zombori (6).

Zsemeri (1), Zsiga (3), Zsiros (1), Zsótér (Szótír 2).

Csongor számításai szerint a fősóvárosi családnevek száma 511. Ebből 142 már az 1522. évi tizedjegyzékben is előfordul. Nem magyar hangzású, vagy kétes eredetű 77.

A nevek, illetőleg viselőik ivadékai nemcsak Fősóvároson, hanem főleg Fősó-tanyán a rajta keletkezett újabb községekben, továbbá a Temesközben is máig élnek.

*

Mielőtt a fősóvárosi magyar nép szűkebb világának jellemzésére rátérnénk, vegyük számba a Tisza fősóvárosi vízrendszerét is. Fősóváros a vizek hazája volt. A szabályozás és feltöltés előtt a Tiszának sok mellékága folyta körül. Ereinek, tavainak, réveinek és fokainak ma már természetesen nem tudjuk teljes számát adni. A szabályozás előtt volt időszak, amikor Tápérol csak ladikon, tutajon lehetett megközelíteni a Várost. A Szillér, Annusér, Jánosér, Kemös, Tápaiér, Ásvány, Bencfa észak, északnyugat felől, Tápé tájáról folytak a Tiszába, helyesebben Kistisza néven emlegetett mellékágába, amelynek egykori medre a mai Kistisza és Maros utca volt. Valahol a mai sportpálya táján szakadt ki a folyóból és a Vár körül folyt ismét bele. Több kisebb híd is ívelt át rajta. Talán itt volt az 1821-ben megörökített *Ádám hídja* is. Hogy ezek miből épültek, már nem tudjuk. Részai közül ismeretes még már a XVIII. századból a *Kéri Kata luka*, másként *Kéri Kata köze*: valahol a mostanában megszűnt Zsótér utca táján szolgált a Nagytiszába. A *Sándorréve* néven is emlegetett Kistiszára hajók is bejártak, kikötöttek és teleltek.

Felsőváros szigetiségei közül egyedül az *Epörjes* neve ismeretes a mai Petőfi-telep délkeleti részén. A Tisza felsóvárosi partrészei közül legnevezetesebb a régebben *Sárgapart*, *Sárgaszirt* néven is emlegetett *Sárga*, ahol egykor vízimalmok is öröltek. Manapság parti üdülőhely.

A felsóvárosi *Kistiszapart* és *Nagytiszapart* volt Szeged vízforgalmának évszázadok óta a fő helye. A szállítás még az Árpád-kor elejére nyúlik vissza. Csak

a vasúti közlekedés sorvasztotta el. A sórakodást a múlt század elején *lajmás, számár, lukmájér* néven emlegetett sóhordó munkások végezték, akik sokáig a Várban őrzött rabokból kerültek ki.³⁷

Mérhetetlen jelentőségű volt a *faúsztatás* is, ami Felsőváros hajó- és malom-építő iparának, a *super* mesterségnek a Kopasz, Terhes, Ökrös és más családokban való virágzását teremtette meg. Hasonló hírrel dicsekedhetett a zsendelyvágó, kocsigyártó, ács és asztalos mesterség is. E fabőség magyarázza a *napsugárdísz* páratlan szépségben és változatokban való föltűnését is.

A régi felsővárosi *vízönjárók* a Tiszán Szegedtől Szolnokig, sőt ha a vízállás engedte, Tokajig, a Maroson Nagylakig, néha Aradig, a Körösön Gyomaig hajóztak. A gabona-, sószállításra a Tisza, majd a Száva vizén Szizekig, a Dunán Pestig, Gyórig vállalkoztak. Eljutottak azonban Bécs, Linz, Regensburg városáig is, lefelé egészen a Fekete-tengerig.

A régi felsővárosi *hajósgazdák*, főleg a Zsótérok, Kopaszok, Tombácok, Tóthok és mások *böggőshajó, gabonás* néven emlegetett lövontatta fahajóikon vállalkoztak a Temesköz, Csanád, Békés, részben a futóhomok gabonájának, egyéb mezőgazdasági javainak a Duna felé továbbítására. A felsővárosi Tiszának ez a nagy gabonaforgalma tette lehetővé a vízimalmok virágzását, továbbá a helyi kenyérsütögetés kibontakozását is. Erről máshol bővebben is szólunk.

A javak felsővárosi cseréjébe, elosztásába belekapcsolódtak a *nagykocsisok*, másrészt *kopralósok* is, akik az egész monarchiát, Balkán északi részét, Adria partjait úgy ismerték, mint a tenyerüket. Erről is lesz még szó.

Természetesen nem szabad elfeledkeznünk a felsővárosi halászat, halhasítás, halszós, halszállítás máshol szintén jellemző hajdani világról sem.

A felsővárosi Tisza egyéb iparágaknak is jó szolgálatot tett. Már láttuk, hogy miért települt Tabán a Tisza mellé. A Tímár és Festő utcák táján dolgozó tímárok, bocskorvargák, szűcsök, kékfestők a Tisza vizében tisztították, áztatták nyers-anyagaikat, készítményeiket. Itt a közelben könnyen hozzájuthattak a cserzőléhez is. A Kéri Kata közéhez telepedett és országos hírre emelkedett Felmayer-kékfestőgyár, majd a helyére épült Pick-szalámigyár virágzását is jelentős mértékben éppen a tiszavíz közelsége tette lehetővé.

Felsőváros középkori utcaneveiről már más összefüggésben megemlékeztünk. Vegyük most sorra a XIX. század jellegzetes utcáit. A gazdasági élet főleg a Kistisza utcán lüktetett, amely egészen a Vízig a Maros utcát is magában foglalta. Az újjaépítés előtt voltaképpen csak házsor volt, amely a Kistisza nyugati partjára telepedett.

„A híres szegedi halászok lakták — írja³⁸ Kovács János — a Kistisza partját A mi utcánkban csak így beszéltek: Zsótér-had, Kopasz-had, Förfeteg-had. Itt laktak a leggazdagabb halászok, hajóépítők, itt volt a festőgyár. Kissé beljebb a közmondás dicsőségét élvező tapló, — amely tűzvész alkalmával sem égett el — ügyes görög kereskedője, Manódlí, azontúl pedig még számos több híres görög reziden-ciáját takarta a cifrázott ablak rácsozatvédő vasa.

Itt volt a szappanexport. Itt volt a leghíresebb molnár-család, a Fabók-had, az asztalosok eleje, itt készültek a legszebb irhás subák, itt varrták a legvirágosabb papucsot. Laktak itt — Kovács szavai szerint — csizmadiák, magyarszabók, hajóácsok is.”

Szerencsés volt a Víz utáni névosztogatók eljárása, amikor itt számos régi, illetőleg a tiszai életre utaló újabb utcaneveket választottak. Ilyenek: a *Tímár, Festő,*

³⁷ *Bálint S.*, Lajmás, számár, lukmájér. Nyr. 1957.

³⁸ *Kovács J.*, A mi utcánk. SzN. 1884, 22. sz.

Zsótér, Kálmán, Bárka, Csuka, Sajka, Árbóc, Molnár, Malom, Liszt, Szillér, Tabán, Kemes utcanevek. Sajnos hiányzik a régi *Epörjes*, *Gécémán*, *Tarján*, *Kispest*, *Burgundia* földrajzi neve hivatalos formában való megőrzése. Kiméletet, hatósági védelmet érdemelnek, mert társadalomtörténetet, helyi művelődést, törzsökös családok emlékezetét idézik a *Szent Miklós utca*, *Szent György tér*, *Hóbiárt basa utca*, továbbá a *Rom* (= cigányember), *Sándor*, *Gál* utcanevek,³⁹

A Kistisza utca hajós- és halászházai (XIX. század)

Felsőváros honorácior, hivatalviselő polgársága a mai Dugonics és Teleki utcában élt. Ezeknek hajdani neve *Szent György utca*, *Bírák* utcája, illetőleg a családnévi eredetű *Rúzsza* utca volt. Talán nem lesz itt érdektelen megemlítenünk azt a mondai hagyományt, hogy a Dugonics utca 13. számú ház volt a *magister sagnarum*, azaz Rózsa Dániel boszorkánymester kúriája. A régi, századunk elején lebontott Szent György-templom tornyát pedig *boszorkányok tornya* néven is emlegették, mert a monda szerint itt gyülekeztek a Gellért hegyre iparkodó szegedi bűbájosok.

A vízelőtti felsővárosi utcaképhez hozzátartoztak a vízenjárók, főleg hajóácsok és molnárok háza előtt címer gyanánt földbeásott díszes hajóorrok és a bejárat elé rakott elhasznált malomkövek, amelyekről még szó lesz.

³⁹ Ehhez még Péter L. kitűnő összefoglalása, Szeged utcanevei. Szeged 1974. Passim.

Palánk

Az újkori Szeged városmagja a *Belváros*, ősi, halódó nevén *Palánk*.⁴⁰ „A ház, amelyben lakunk — írja ⁴¹ Tömörkény — a belső városban van. Régebben úgy hívták ezt, hogy Palánk. Mivelhogy még az osztrák ármádia francia mérnökei a török ellenében palánkkarókkal körülvették, és a palánkok elébe árkokat ásattak. Ma belváros a hivatalos neve, mert a hivatalnak, akárhol a Pokolegyházán van is, befogadott szokása, hogy előkelő legyen, s ennél fogva semmit se nevezzen azon a néven, amin a közpolgár, meg a paraszt. Ilyformán gázolódnak el az ősi és régi nevek.”

A *Palánk* név legrégebbi előfordulása 1630. *Palánk kapu előtt*.

A XIII. században emelt királyi vár s a hozzátartozó városrész, váralja egész Szegednek legkiemelkedőbb szigetén épült. A palánki település alakját, kiterjedését éppen ez a sziget szabta meg, és nagyjából a mai Híd, Kelemen, Zrinyi utca, továbbá a püspöki rezidencia — Szemklinika vonalán és a Tisza között terült el. Reizner Jánosnak nincs igaza, amikor azt állítja, hogy a Palánk városrész Zsigmond idejében keletkezett. Erre a palánki Dömötör-templom cáfol rá, amelynek alapjait még a XI. században rakták le. Ma is látható toronymaradványának alsó része is a XI. századból származik, felső három emelete pedig a hazai gótika egyik legkorábbi emléke. Annyi azonban bizonyos, hogy Zsigmond rendelte el: a szabad királyi városok tartoznak fallal övezni magukat.

A palánk szó a régi magyar nyelvben, de ma is számos tájszólásunkban kerítést, főleg deszkakerítést jelent. Ez egyúttal a szegedi *Palánk* elnevezést is magyarázza. Eszerint tehát a szegedi *city* palánkkal körülvett, megerősített hely, és eredeti hivatása szerint a Vár külső erődjeül, elővédjeül szolgált. Cs. Sebestyén Károly szerint,⁴² akinek kutatásaiból merítettünk, és aki állításait a régi ábrázolásokra alapítja, a Palánkot körülvevő árokból kiásott föld annak belső oldalán sánccá vagy gáttá volt halmozva. A gát tetején fatörzsekből faragott cölöpök voltak sűrűn egymás mellé verve vagy ásva. Ez volt a palánkkerítés, későbbi katonai nyelven pallizád. A törzsek erősen le voltak verve. Egy kevésbé ferdén kifelé hajlítva, fölül kihegyezve. A földhányásból mintegy másfél méter magasan nyúltak ki. Felső végük alatt 30—40 cm-re sövényfonás tartotta őket össze. Ilyen, sokszor félkör alakban kiöblösödő pallizádsor egyébként a Palánk tiszai oldalán is húzódott. Erre nyilván nemcsak védekezés, hanem árvizek, jégzajlás miatt is szükség volt.

Meg kell még Sebestyén nyomán azt is jegyeznünk, hogy a földbeásott fatörzsek mögé vízszintesen egymásra helyezett fagerendákból, esetleg vesszőfonadékból álló falazat, *boronafal* is került. Az így keletkezett közt földdel töltötték ki.

A Várat és Palánkot övező széles árok vízzel való ellátását állandóan biztosítani tudták. Amikor a Tiszában nagy volt a víz, akkor egyszerűen a Vár északkeleti körtornyánál kezdődő várárokba folyt. Körülfolyta a Vár északi, nyugati oldalát, és a délnyugati körtornyónál a mai nagyposta helyén két ágra szakadt. Az egyik a Vár déli oldalánál húzódó várárkot töltötte meg és a mai múzeum és a Tisza közötti tájon, keleti irányban szakadt a Tiszába. A másik ága a Palánk árkában a mai Kelemen utca és Zrinyi utca vonalán folyt tovább, és a püspöki rezidencia táján keletre fordulva, torkolt a Tiszába.

Alacsony tiszai vízállás idején ez az árokrendszer kiszáradt volna. Ezen úgy

⁴⁰ E fejtegetések alapvetése *Bálint S.*, Palánk. MFMÉ 1960/62, 147; *Uő.*, Szeged Városa.

⁴¹ *Tömörkény I.*, Új bor idején 459. Az ősi, már-már feledésbe merült *Palánk* nevet viseli és őrzi az a modern házcsoport, amelynek helyén főleg a Tömörkény utca nyugati részének elagott házai állottak.

⁴² *Cs. Sebestyén K.*, A szegedi Palánk. Szeged 1933.

segítettek, hogy a Palánk legnagyobb része körül egymással párhuzamosan kettős árkot ástak: egy belső szélesebbet és egy külső keskenyebbet. A kettőt igen keskeny gát választotta el egymástól. A külső árok volt a nagy víz levezető árka, amelyen a Tisza vize apály idején egyszerűen keresztül folyt. A belső árok viszont nyilván vízszintezett volt, mert alsó vége a Tiszánál el volt zárva. A lezárás még a nagyobb vízállás idején megtörtént. Így aztán a belső árkot állóvíz, a külső árkot pedig folyóvíz töltötte meg. Ennek az állóvíznek nyomai még a múlt század elején is megvoltak, a régi árok helyén megmaradt pocsoltyákban. Ilyen volt a *Hatrongyos* a mai Szemklinikai táján. Azt már nem tudjuk megmondani, hogy ezek az árkok a középkori várépítés idején természetesen voltak-e, vagyis a Vár és Palánk alaprajza szükség-szerűen alkalmazkodott-e hozzájuk, vagy pedig mesterségesen jöttek létre. Valószínűnek látszik mégis, hogy természetes vízfolyásokat, tiszai mellékágakat használtak föl eredetileg, és a szükségletek szerint regulálták, állandósították.

A Palánk volt évszázadokon át a sókereskedelem középpontja, és a középkor utolsó századaiban Csongrád megye székhelye. A Várat a király olykor el is zálogosítja, ajándékozza.

Amíg *Alszege*d és *Felszege*d, vagyis a mai Alsó- és Felsőváros a középkor folyamán különös városi kiváltságokat élvezett, addig a Várhoz tartozó Palánknak nem volt polgári önkormányzata.

Ennek ellenére is az egész Város gazdasági súlypontja már a középkor végén a *Latrán*, *Latorján* volt, vagyis a Palánk és Vár között elterülő nagy térség, a mostani szegedi hídfő környéke (Roosewelt tér és Mórakert). Itt összpontosult a szárazföldi és vízforgalom évszázadokon át. Később és még a közelmúltban is a nép *Halpiac*, *Makai*piac, *Hidpiac* néven szokta emlegetni.

A középkori Palánk egyházi múltjáról és a Vár egykorú sorsáról részletesebben itt nem szólhatunk. Védettségénél fogva városlakó társadalmi elemek: iparosok, kereskedők, polgárok telepednek itt meg. Erről az 1522. évi tizedlajstrom palánki nevei tanúskodnak.

Valamikor a Palánkból a Várba ennek a toronnyal erősített déli főkapuján, nagyjából a mai Klauzál szobor táján lehetett bejutni. Az előtte folyó árkon át felhúzható fahíd vezetett. A körülkerített Palánknak még két kijárata volt. Az egyik a városrész északnyugati sarkában, nagyjából a mai Kelemen és Aradi, azaz Hugo Victor utca találkozási táján. Itt is híd vezetett a mai Széchenyi tér helyén tátongó egykori üres térségre, amely — mint majd látni fogjuk — csak a XVIII. század folyamán kezd a Város életében szerepet játszani. Ez volt különben a Palánknak a XVII. században *Palánkkapu* néven emlegetett fő kapuja. Ezen át lehetett egyrészt a Várba, másfelől a tiszai komphoz, átkeléshez (*traiectus*), majd később az állandóbb hajóhídhöz eljutni.

A Palánk két régi hosszanti főutcája: az egyenes *Oskola* és az ívszerűen meghajló *Piarista* utca. Ezek középkori elődjei a tizedlajstromban szereplő *Plathea S. Demetrii* és *Plathea Magna*.

A hódoltság idején a Palánk szinte teljesen török városrészé alakult át, osztozván a Vár közvetlen sorsában. Élete elég mozgalmas lehetett, mert egykorú török színházi előadásokról is van szószavú tudósításunk. Evlia Cselebi szerint kétszáz bolt, egy medresze, azaz török hittudományi iskola, két török kolostor, továbbá két török iskola is van benne. Török lakossága mellé jelentős számmal szivárognak be már ebben az időben is délszlávok. Így a szerbeknek már a hódoltság idején, de nem a mostani helyen templomuk, sőt püspökük is van a Palánknak.

A Palánk utcahálózatának legrégebb ismert megörökítése 1713-ból való. A térkép *De la Croix* Paitis császári mérnökkari tiszttal gondos és szép munkája, amely

nyilván még igen régi települési állapotokat tükröz vissza. A városrész alaprajza a középkorhoz képest alig változott lényegesen. Ezt a maradandóságot a török hatóságok keleti egykedvűsége, a bennszülött lakosság megkötött élete is valószínűvé teszi.

Térképünkön a Palánk 12 háztömbre és 8 utcára oszlik. Világosan fölismerhető a mai Oskola, Eötvös, Somogyi, Oroszlán, Bajza és Révay utca, továbbá az egyetemi építkezésekkel megszünt Szekfű és Ipar utca. Mindezeknek mai irányát tehát eredetinek, nyilván még középkorinak kell tekintenünk. Ez lett egyébként a XVIII. század folyamán kiépülő barokk városrész váza is. Reizner János gondos és elfogadható számítása szerint itt a Palánkban ebben az időben 125 háztelek, illetőleg lakóház állhatott, amelynek lakossága jórészt katonákból, továbbá magyar és szerb határőrökből állott. De la Croix Paitis tanúsága szerint a mai Belvárosnak a Palánkon kívül eső része, továbbá a későbbi Rókus a XVIII. század elején még teljesen lakatlan. Egyedül egy ék alakjában épülő házsorral találkozunk a Klauzál tér táján, amiből a mai Kárász, illetőleg Kígyó utca bontakozott ki.

A szegedi Vár a XVIII. század elején — egészen 1718-ig, amíg a Temesköz a török kezén volt — elsőrangú katonai erősségnek számított. Újjáépítésének, nagyszabású kibővítésének gondolatával ezért állandóan foglalkoztak. Csillag alakú erődítési terv készült, amely a Városnak általában a mai kiskörúton belőli részét is magában foglalta volna. A terv leegyszerűsítve, földsánc formájában került csak megvalósításra, és Savoyai Jenő neve után *Eugenius árka*, a régi szegedi nép nyelvén *csillagsánc*, *mélysánc* néven volt ismeretes. Egészen a XVIII. század végéig fennáll, csak a fokozatos betelepülés következtében kezd elenyészni.

Ebbe az új Palánkba három nagy kapun lehet bejutni. A *Pétőrváradi*, másként *Szabadkai kapu* a mai Kárász és Kölcsey utca, a *Budai*, másként *Kecskeméti kapu* a Kossuth Lajos sugárút és Vadász utca, a *Csongorádi* vagy *Erdéli kapu* a Fodor és Szent Mihály utca keresztezése táján volt. Az átjárásra felvonóhidak szolgáltak. A gyalogközlekedést három kiskapu is megkönnyítette. Az Eugenius árka sokszor szolgált árvízvédelemre is, funkciójában tehát megelőzte a körtöltést.

A királyi kiváltságlevél (1719) nyomán, vagyis Szeged szabad királyi várossá nyilvánításával, illetőleg e jognak felújításával a palánki városkép kibővül. Miután az ősi Palánk a bevándorló német, szerb, örmény, görög, bunyevác, majd zsidó, nemkülönben a visszamaradt és hamarosan elmagyarosodott török népesség gyarapodásával zsúfolttá lett, adva volt az Eugenius árkán belőli új védett terület betelepítése. A tanácsháza eddig Alsóvároson állott, most a Várral szemben újat építenek (1728), amely egyúttal az újjászülető polgár város önértetét is hatásos kifejezésre juttatta.

Mint már említettük, az Eugenius árkának megépítése a Palánk területét nyugat felé, éppen a tanácsháza körül jelentősebb mértékben kiterjesztette. Az ütemesen szaporodó, főleg bevándorló német, majd zsidó lakosság is ide telepedik le. Egy 1739-ből való bécsi tervrajzon a régi Palánknak *Raitzenstadt*, azaz Rácváros, míg a frissen megszállott területeknek *Deutsche Stadt*, későbbi magyar nevén *Külpalánk*, *Kilpalánk* a neve. Ezek az elnevezések természetesen csak hozzávetőlegesen tüntetik föl a valóságos helyzetet, hiszen a Palánkban németek, a Külpalánkban pedig magyarok is szép számmal laktak.

*

A múlt század folyamán a Palánkban jelentős súlyponti eltolódás megy végbe, ami igen jellemző az akkori Szeged városi népéletére. Eddig a Város szíve ugyanis a Palánkban, az Oskola utcában volt. Öreg házai itt-ott még most is elárulnak vala-

mit az egykori életstílusból: műhely és raktár az udvaron, a család az emeleten, a bolt pedig a földszinten. Itt még a céhesség tisztos, családias, de lassanként mégis korszerűtlenné váló világát érezzük. Részben már elmúlt barokk romantikáját, biedermeier ízeit egyik őslakója, Tömörkény így⁴³ örökítette meg: „házak különös formájú kapukkal, rózsákra vert vasablakrácsokkal, vas pinceajtókkal, amik elmehtének a régi kovácsmunka remekébe ma is. A kis magánház nehéz tölgyfa kapuján a fába bele van vésvé vassal az évszám, hogy mikor csinálódott. Éppen olyan stilizált számjegyek, mint a mostani újfajta modernnek: 1775. Különös udvarokkal, némelyiknek a belsőége olyan az oszlopos ereszetel, mint valami kisebb török városban a csarsia sora, ahol a boltosok árulnak a ház előtt. Török maradvány-e, nem-e, ki tudná. Pár évtized előtt volt még olyan ház is, amelynek az egyetlen, az utcára néző kusza ablaka megbarnult ócska lécekkel úgy volt bedeszkázva, mint a Balkánon az asszonyszobák ablakai. Ellenben van megint olyan megmaradt utca, amelynek a házait mintha úgy lopták volna oda készen Salzkammergutból. Mennyi keveredés ezekben az eleven, s üveg alá nem tett régiségekben. Ház, amelynek nincsen kapuja. A másik ház kapuján járnak bele, s kurta utca, amelyről nem nyílik a házakba kapu.

Sok ódon holmi. Holdvilágos, csöndes éjjeleken szép bennök járnak a régi világban. Beléjük képzelni az egykori öregeket a rókatorkos mentebundákban, asszonyanyámékat a csurakban, a testülállóban, és a fehér keszkenőbe takart imakönyvvel, ahogy karácsonykor a havakon átal a csizmában az éjféli misére mentek.”

A gazdasági élet fokozatos fejlődését mutatja, hogy a Vár és városi tanácsház közötti hatalmas területen, a mai Széchenyi téren a *nagypiac* foglal helyet, megelőzve a *hídpia*cot néven emlegetett parti piacot. Körülötte alakul aztán ki a modern Szeged gazdasági, társadalmi élete.

A tanácsház mellett a mai *Bérház* helyén állott egészen a múlt század hatvanas éveig az árkádós rendszerű, hatalmas négyzetalakú, földszintes *lacikonyha*,⁴⁴ amely még a török kor levantei hagyományait, mediterrán mozgalmasságát őrizte meg két évszázadon keresztül. Mészárszékek, *serbetkocsmák*, vendéglők, *garkukl* néven emlegetett kóser kifőzések, *duttyánok*, *simindzsiák*, azaz finom süteményeket készítő pékségek foglaltak benne helyet. Az udvaron *lepény*-, *gesztönye*- és *töksütögető kufák*. Természetesen léhűtők, könnyűvérű fehérnépek és *lacibetyárok*, eredeti jelentés szerint lézengő, naplopó legények, más nevükön *piaci legyek* is mindig akadtak körülötte. Itt váraoztak a kétkézi munkások, *koplalós* néven emlegetett fuvarosok is, hogy megfogadják őket.

A tanácsháza előtt egyébként kút, 1842-ig pellengér — szegediesen *pöllöngér*, *pöllöngér* — délebbre, a mai déli szovjet emlékmű táján egy Szentháromság-szobor, amelyet 1734-ben Kárász Miklós horgosi földesúr fogadalomból állított. Ezen a téren, szerdán és szombaton a piacosok, vasárnap pedig a férfiak és fiatalok gyűltek össze, hogy a heti elfoglaltság után egymással találkozzanak, munkát keressenek, vagy elszegődjenek, továbbá, hogy a lacikonyha, tanácsháza és vendégfogadók szomszédságában idegenekkel, utasokkal beszéljenek, híreket és tanácsai hirtetéseket halljanak. Innen az öregek körében máig élő szólás: *mindön újság mögteröm a Szentháromság tüviben*. Hasonló régi szólás: *mögteröm mindön a Szentháromság laposán*, mai nyelven: *a flaszteron mindön mögteröm*, azaz a piacon minden kapható, még rossz termés idején is.

⁴³ Tömörkény I., A kraszniki csata 244. 49, 59, 62. Vö. még *Csongor Gy.*, Balla Antal XVIII. századi szegedi kéziratos térképe. III. Vár és Palánk. MFMÉ 1970, 213.

⁴⁴ Beck P., A szegedi régi laci-konyháról. SzN. 1905, 131.

Ennek az ősi szegedi társadalmi hagyománynak máig élő nyoma, hogy a férfiak vasárnap délelőttként a Bérház előtt a külső városrészekből beszélgetésre szoktak még a közelmúltban is összejönni. Az ősi közösségi tradíció másik, elevebb megnyilatkozása, hogy itt a tér hatalmas fáin és virágai között van a *korzó*. Jellemző

A Széchenyi tér 1860 táján

a régebbi idők feudális szemléletére, a katonai parancsnokság kötekedő magatartására, hogy hosszú évtizedeken át a legénységi állományhoz tartozó katonáknak csak a *korzó* nyugati oldalán, tehát a városháza felőli polgári részen volt szabad csak sétálni. Innen a tréfás *bakakorzó* elnevezés.

A Széchenyi tér hosszú ideig, 1870 tájáig a mostani Klauzál tér déli házsoráig nyúlt. Ezért van e házak között itt máig több régi alkotás. Így a Kárász-ház, a barokk jellegeket is őrző Wagner-ház, amely azelőtt a Zseravicza,⁴⁵ majd a Felmayer családé volt és a Kelemen utca sarkán a már lebontott Klauzál-ház. A Klauzál téri *kinyér-* és *tejpiac* jellegzetes *kávéduttyán* néven emlegetett kávézó sátraival a két világháború között szűnt meg. Ez a piac voltaképpen utóda volt annak a nagypiacot a halpiaccal összekötött kisebb térségnek, amely a mostani Híd, Kelemen, Hugo Victor és Deák Ferenc utca közötti háztömbön terült el és ahol a Bauernfeind-ház erkélyéről 1848. október 11-én Kossuth Lajos életének egyik legnagyobb beszédét mondta el.⁴⁶ Így kezdődött: „Szegednek népe, nemzetem büszkesége, szegény elárult hazám oszlopa!” A tér neve már a szabadságharc idején Szabadság-tér lett, 1879 után beépítették.

*

A Palánk múltja, népelete, emberi világa egykori, részben máig élő utcaneveiben is visszatükröződik.

Árvíz előtti főutcája az *Oskola* utca, amely a déli részén, a mai modern Dóm tér északi felében fekvő, Dömötör-templomhoz támaszkodó piarista gimnázium

⁴⁵ 1848-as tragikus sorsáról *Senex*: Ötven év 160.

⁴⁶ *Reizner J.*, A régi Szeged I, 174, 267.

régi épületétől kapta a nevét. Öreg alsóvárosi parasztemberek *Palánki utca* néven is emlegették.

Az Oskola utcától keletre, vele majdnem párhuzamosan haladt az ívszerűen meggömbülő *Piarista* utca, amelynek a Dömötör-templom keleti oldalához épült piarista rendház volt a névadója. Az árvíz után a híres piarista nyelvtudósról a *Révai* utca nevet kapta. Ismeretes, hogy Révai Miklós szegedi diák volt. Az utcának utolsó régi maradványai a szerb templom mögött napjainkban tűntek el.

A Piarista utca és a Tisza-part között párhuzamosan a mai klinikakert helyén végighúzó sikkasztó utcának eredetileg *Szívek*, majd *Szív* utca volt a neve. Ez délen a *Szefű* utcába torkollott bele. A név eredete ismeretlen. Vagy egy ottlakó család neve, vagy pedig valami szefűszerű házdísz után kapta a nevét. A XVIII. század végén mindenesetre dolgozik Szegeden egy Szefű nevű lakatos.

Délebbre szintén nyugat-keleti irányban halad, de már a *Templom*, régebbi térképeken *Egyház* térről, vagyis a Dömötör-templom előtti térről kiindulva a *Sörház* utca, amely nagyjából a mai Szemkliniká helyén elterülő városi sörfőzőházhoz vezetett. A sörházból a múlt század második felében kaszárnya lett, amelynek a lakosság nyelvén *sörházkaszárnya*, illetőleg a sörfőzők védőszentjének, Szent Flóriánnak az

A Templom tér 1879 előtt

épület homlokzatán látható szobra után *flóriánkaszárnya* volt a neve.⁴⁷ A Sörház utca a Víz után az *Ipar* utca nevet kapta, mert 1860 táján Masa Miklós gazdag tanyai polgár, aki Dugonics András lovasszoborral akarta megtisztelni, két utcára szolgáló emeletes házat építtetett a templomtérrre, s ebben volt az ipartestület székháza vendéglővel. Itt állott Juhász Gyula szülőháza is.

⁴⁷ Reizner III, 122.

Az ipartestület déli szárnya mentén húzódott a már középkorban is előforduló *Árokhát*, későbbi nevén *Árokspart*, sőt ragozva *Árkon*, vagyis a Palánkot övező sáncnak déli, belső partja, amely a Víz után az Árpád utca nevet kapta.

A Templom tér az árvíz idején

A Templom tér 1900 táján

Az ősi Palánkot nyugaton egészen a Vár délnyugati sarokbástyájáig a *Sáncpart* védelmezte, amelynek a Feketeház tájáig terjedő felső szakaszát, tehát a mai Kelemen utcát már régebben betöltötték. Déli szakasza, a mostani Zrínyi utca viszont csak a Víz után tűnt el. „Szép neve van — írja⁴⁸ Tömörkény — a Zrínyi utcának, de öreg polgárok ma is csak Sáncpartnak nevezik, aminthogy csakugyan az is volt ezeknek előtte.” A Sáncpart keleti részén barokk és klasszicizáló földszintes házak épültek, amelyek csak 1928 táján kerültek lebontásra, hogy a püspöki rezidencia kerüljön a helyükre. A Sáncpart vizének a Palánk ipari életében is volt jelentősége, mert több kékfestő, így az Auer és Wiedermann család háza, illetőleg telepe állott itt. Nem véletlen, hogy szakmai utódaiknak, a ruhafestőknek és vegytisztítóknak műhelyei a legújabb időkig itt voltak a Dóm tér nyugati részén.

A mai Hősök Kapuja táján állott a XVIII. században egy Mária-kápolna, amelyet a bevándorolt német polgárság épített és *Mariahilf-Kapelle* néven emlegetett. A kápolnától származik a *Boldogasszony* sugárút — ma Április 4 útja — vízelőtti neve: *Segítő Boldogasszony út*. Érthető, hogy a közeli régi patika titulusa is *Segítő Boldogasszony* volt.⁴⁹

A mai Partizán utcának a Segítő Boldogasszony úttól nyugatra eső része *Nagyfestő* utca néven volt ismeretes, mert Nagy Ferenc, érdemes szegedi festőművész lakott itt a múlt század derekán. A keleti rész a *Háromfejsze* utca nevet viselte, egy kocsmá három fejszét ábrázoló cégére után. Ide vízenjárók, leginkább pedig superok, hajóácsok jártak darvadozni, akiknek *superplacc* néven emlegetett egyik hajóépítő telepük itt volt a mai Gyermekklinika tájékán.

A mai Somogyi utca Oskola utcától keletre eső részének *Köröszt* utca volt a neve, ami világosan útkereszteződésre utal. A Dugonics tér és Oskola utca közötti rész viszont az ittlakó jómódú, hasonló nevű család után a *Mészáros* utca nevet viselte. A Mészáros utcából északra két ősi szűk utca nyílt, amelyeknek töredékei máig megvannak. A mai Bajza utcának régebbi neve *Bába* utca volt, amely föltétlenül családnévi eredetű. A másik, Nádor utcának vízelőtti neve *Palatinus* utca volt egy itteni kávéház után.

Az Oroszlán utca Klauzál tér felől eső és nagyjából a mai Deák Ferenc utcáig terjedő kis részének a már említett egykorú vendéglő cégére után *Ötpacsirta* utca volt a neve, és a mai zálogház épületének tájékán kis térbe öblösödött. Egy 1811-ből való tervrajz szerint még két kis zsákutca is ágazott ki belőle. Könnyen lehetséges, hogy a terecskén valami szobor is állott. Az utca folytatásának egészen a Tiszáig egy oroszlános pékcégér, esetleg az Aranyoroszlán kávéház után *Oroszlán* utca lett a neve.⁵⁰

Innen, tehát a napjainkban megrövidült Tömörkény utcából északra nyíló kis Béla utcának vízelőtti neve *Kéménysöprő* utca volt, mert itt lakott a tiroli eredetű *Kontraszti* kéményseprőmester.

Öregem jól emlékeznek rá, hogy a Piarista utca szerb templom körüli részén, továbbá a Tömörkény utcában,⁵¹ részben az Oskola utcában élt a Víz előtt a szegedi szerb polgárság és értelmiség javarésze. A városnak ez a társadalmi rétege már sok évtizeddel ezelőtt eltűnt: vagy beolvadt a magyarságba, vagy pedig az 1878-ban függetlenné vált Szerbiába vándorolt.

A mai Hugo Victor (azelőtt: Aradi) utca táján volt a kanyargós *Kígyó* utca.

⁴⁸ *Tömörkény I.*, Új bor idején 425.

⁴⁹ *SzegSz.* II, 397.

⁵⁰ *Bálint S.*, Az Aranyoroszlán és a Kecsketrafi. Délm. 1964. febr. 16.

⁵¹ *Péter L.*, Eltűnik egy ház. Délm. 1961, 45. sz.

Eddig az ősi Palánk régi utcáiról volt szó. Most nézzünk szét a Külpalánkban, tehát az Eugenius árkától övezett területen, amely mint mondtuk, a XVIII. században kezdett benépesedni.

Először a *Kárász* utca bontakozik, amely a Kárász család lakóháza után kapta a nevét.

A mai Kölcsey utca helyén vonult a *Könyök* utca, amelynek szögben elhajlott az alakja, és magában foglalta a mai Kelemen utcának a Kölcsey és Somogyi utca közé eső részét is.

A mai Kígyó utcának és folytatásának, a Hajnóczy utcának régi együttes neve *Háromkorona* utca volt. A mai Gutenberg utca vonala a Víz előtt még igen görbe és vízállásos: belső részének *Mélyárok* utca, a külsőnek pedig *Ördögutk* utca volt a neve. A Nagy Jenő és Attila utca közös neve *Némői* utca volt, mert itt a XVIII. század folyamán sok német mesterember épített magának házat. A Püspök tér és Rákóczi tér táján álló *nagykaszárnya* és *kiskaszárnya* ihlette a *Nagykaszárnya* (ma: Tábor) és *Kiskaszárnya* (ma: a kiskörút egy része), továbbá a régi törökverő generálisokról elnevezett *Eugén* (ma: Püspök) és *Laudon* (ma: Mikszáth Kálmán) utcaneveket.

A mai Jósika utcának a Víz előtt *Kocsonnyás* utca volt a neve. Az elnevezés onnan származik, hogy a múlt század első felében itt volt egy Kovács nevű embernek a *Ződág* kocsmája, ahol mindig igen jóízű kocsonyát lehetett kapni. A Kovács családnak ez az ága innen kapta a *Kocsonnyás Kovács* melléknevet is, amelyből Kováts István építőmester, a Város érdemes fia is származott.

A Kocsonnyás utca északi folytatásának *Törökfej* utca⁵² volt az eredeti neve egy kőből faragott, turbános törökfej után, amely eredetileg kocsmacégér volt, és később az említett Kováts Istvánnak a múlt század hatvanas éveiben épült házára (ma: Kossuth Lajos sugárút 27.) került. Napjainkra már megsemmisült. Az utca jellegzetes szép nevét a Víz után Török utcára szürkítették.

A Palánk északi részének jellegzetes utcanevei közé tartozik a *Városistálló* (ma: Szilágyi) utca. Itt volt a Város fogatainak istállója, továbbá a bitang, azaz gazdátlan jószágoknak őrzőhelye. A mai Madách utcának mély fekvése miatt *Vögy* utca volt a neve. Az Arany János utca árvíz előtti neve *Tükör* utca, egy régebben itt lakó *Spiegel* nevű pékmester után. A Takaréktár utcát *Élésház* utca néven ismerték, mert itt, nagyjából a mai fürdőépület helyén állott a katonai élelmiszerraktár, amelyet a nép *prófontház* néven is emlegetett. A mai Szent Mihály utcának *Szent Mihály köz* (hajdan temető volt a táján), a Kazinczy utcának pedig a Vár közelsége miatt *Sánc* utca volt az árvíz előtti neve.

A Palánk régi terei, piacai közül már szóba került a *Halpiac*, vagy *Makaipiac* (Rooswelt tér), középkori nevén *Latrán*. A mai Dugonics tér régi neve *Búzapiac*, a Széchenyi téré *Nagypiac*. Ennek északkeleti, Horváth Mihály és Vörösmarty utca közötti, akkor még beépítetlen részen állott a *Szenapiac*. A mai MÁV Igazgatóság palotája helyén a már említett *Ferenciapiac* terült el. A piacról, vásárról még majd külön is szólunk.

A régi Palánk közlekedésének meggyorsítására szolgáltak a fiákerok.⁵³ Először 1846-ban egy Burger nevezetű bognár állított ki a városháza elé két ódivatú, bőr rugók között himbálódzó fiáker, de senki sem mert beleülni, mert szégyeltek volna a Városban kocsikázni. A vállalat ekkor megbukott. Amikor azonban 1854-ben megnyílt a Pest és Szeged közötti vasútvonal, amelynek állomása egy ideig a mai rendező, öregek ajkán *randzsér* (<Rangierbahnhof) volt, szükség volt fiákerközlekedésre.

⁵² Délm. 1938 nov. 3. Cs. *Sebestyén K.*

⁵³ *SzegSz.* I, 452.

Szegeden a legtöbb fiákerbe szürke ló volt fogva, hogy szerencsét hozzon hajtójára s utasára egyaránt.

Meg kell említenünk még, hogy a múlt század derekán voltak csöngős bérszánkók is. Ezekben azonban akkoriban inkább csak vidám fiatalurak és *szömélyök* ültek. Hogy a figyelmet magukra irányítsák, ezek a könnyűvérű fehérnepek kikötöték, hogy a hajtók ügyes fölfordulást rendezzenek velük.

A mai villamosközlekedés őse 1883—1908 között a nagyállomás és a rókusi állomás között a *lóvonat* volt.

Tömörkénytől tudjuk, hogy a hordárok régebben arra is vállalkoztak, hogy a színházból, bálakról hazatérő asszony nép előtt lámpával világítsanak a macskaköves, sáros utcákon.

A régi Palánk életének itt nem terjedhetünk ki minden mozzanatára, sajátosságára. Nem szóltunk egykori német, szerb és zsidó polgárságának világáról, elmagyarosodásának folyamatáról, egyszerűen a palánki újabb két évszázad emberi közösségének sorsáról. Nem került sor a Dömötör-templomhoz fűződő gazdag hagyománykincsnek, továbbá a régi piarista iskola társadalmának, a zenei életnek és könyvkultúrának, céhességnek és ünnepeknek bemutatására. Elmaradt öreg házaink, otthonaink részletes méltatása is. Mindezekről még írni szeretnénk.

Alsóváros

A hódoltság idején Alsóváros⁵⁴ Szegednek magyar súlypontja, városmagja, mert a török és a bevándorolt délszláv lakosság a Várban és a Palánkban élt, Felsővároson pedig magyarok, törökök, délszlávok. A törzsökös helyi magyarság leginkább mégis itt, a franciskánus templom és kolostor körül húzódott meg, amely ebben az időben kezd búcsújáró helyé válni. A városi magisztrátus háza állítólag a katolikus tanítónőképző, (ma tanárképző főiskola) helyén állott.

A templom szomszédságában, tőle délnyugatra hatalmas vízállás terült el, amelynek *Csöpörke* volt a neve. Ebben rejtőzködött a máshol méltatott legenda szerint a török időkben a templom kegyképe. Amíg tehát a tó medrét föl nem töltötték, és házhelyeknek ki nem osztották (1879), addig az érkező búcsúsok megmosdottak a tónak a jámbor hit szerint megszentelődött vizében, és ünneplőjükbe öltözvén, innen vonultak a templomba.

A templomtól északkeletre volt a *cinterem*, vagyis a temető, amely XVIII. századbeli végrendeletekben sűrűn előfordult, és csak 1776-ban szűnt meg. A hagyomány szerint Dózsa György fejét itt földelték el, amelyet a szegedi bíró lánya nagy kegyelettel gyolcsba göngyölt.⁵⁵ A templomot és temetőt egyébként egészen a múlt század derekáig hatalmas kőfal övezte, amely sokszor védelmezte is az odamenekült népet. Nemcsak a szegedieket, hanem 1686-ban még az ide futott szabadkaiakat is.

Az alsóvárosi templom és kolostor köré számos szegedi hagyomány és szólás-mód fűződik. Így a történelemből ismeretes, hogy egészen II. József tiltó rendeletéig *asylum*, vagyis egyházi menedékhely volt: bűnösök, de sokszor igazságtalanul üldözöttek is oltalomra találtak benne. A jogszokás már majd két évszázada megszűnt, de öreg alsóvárosiak arra, ha valami biztonságban van, jó helyre kerül, kissé tréfásan azt mondják: *áziomba* van. Kifürkészhetetlen már az eredete annak az alsóvárosiakat bosszantó, valószínűleg világi papok ajkán született szólásnak: *olyan is az, mint az alsóvárosi mise, amit húsز krajcáré mondanak a barátok*, azaz nem sokat

⁵⁴ *Bálint S.*, Alsóváros. MFMÉ 1958/59.

⁵⁵ A Dózsa-hagyományról mondáinknál szólunk bővebben.

ér. Okosabbak olykor még ezt is hozzáteszik: *nincs benne sē glória, sē krédó, ami mögmarad, azt is sebösen mondják.*

Kálmány a múlt században följegyzett⁵⁶ egy találós kérdést, amely napjainkban már nem ismeretes: *mé töttek az alsóvárosi templom tetejibe kakast, mé nem tyúkot? Azé, mer a tyúk tojik, és ha a tojás lésik, összetörök.* A kérdés — ha ugyan népi eredetű, és nem helybeli írástudó kitalálása — ősi XVI. századba visszanyúló szemléleti

Az Alsóvárosi templom és kolostor a XVIII. században

hagyományt őriz. Ugyanis ebben az időben átmenetileg a katolikusok és reformátusok megosztottak a templomon, sőt a homlokzatra a reformátusok ki is tűzték a hitvallásukat jelképező kakast. A monda szerint, amelyet máshol adunk elő, és amelynek némi történelmi alapja is van, a templom teljes birtokáért folyó disputában egy félkegyelmű fráter talpraesett felelete folytán a barátok kerekedtek fölül, akik a kakast

leszedték, de emlékeik között megőrizték. Ez most a *kakastemplom*, vagyis az 1883-ban épült református templom tornyán látható.⁵⁷ A barátok kedveskedtek vele templomavatáskor a kálvinista atyafiaknak.

A templommal összeépült kolostornak *klastrom*, régiesen *kalastrom*, olykor *komment* (konvent szóból) a neve. A templom előtt a legutóbbi időkig állott, oszlopon nyugvó barokk Mária-szobrot öregek ajkán *Mária képet* Dugonics András *Csonkaszűz oszlopa* néven emlegeti. Ez az elnevezés talán arra a legendára utal, hogy egy kálvinista kuruc katona rálőtt, megsértette, de a golyó visszapattant volna rá. A templomot övező parknak, amely az első világháború előtt igen szép volt, *pramonát* a népies neve.

*

Bizonyára még a hódoltság emberi összeforrottságának hatása, hogy Alsóváros népe hagyományaihoz, parasztpolgári életmódjához, vallásos hitéhez, zárt világához a legutóbbi időkig ragaszkodott. Innen a *jámbor város* tréfálkozó és a félnépi *Tahónia* csúfolódó neve. Szapora, egészen századunkig endogámiában élő népétúnyomó számmal vett részt Szeged városának nagyjelentőségű délvidéki, főleg temesközi, majd pedig tanyai telepítéseiben.

Alsóváros barokk társadalmának hűségese települési tükre Balla Antal már említett szegedi kéziratot térképe, helyesebben alaprajza (1776), amely az utcákat, továbbá tulajdonosaik nevével együtt a háztelkeket is megőrökíti. Azonos nevek sűrű ismétlődéséből föltehető, hogy több ingatlannak egy gazdája volt.

Csongor Győző nagy gonddal rendszerezett adatai szerint⁵⁸ 1183 háztelken 434 családnév található. Ezek közül 182 az 1522. évi tizedjegyzékben, jelentős rész a defterekben, illetőleg a már ismertett XVII. századi anyakönyvben is olvasható. Idegen hangzású név 32.

Ábrahám (26), *Ábrahám-Türes* (1), *Ács* (5), *Ádám* (1), *Agócsi* (3), *Alexa* (1), *Ambrus* (1), *Apcz* (1), *Aranyos* (1), *Arva* (3).

Babarcsi (Boborczi 7), *Bagi* (1), *Bakó* (4), *Bakró* (4), *Balázs* (2), *Bali* (3), *Bálint* (12), *Balogh* (9), *Bandó* (1), *Bara* (1), *Barabás* (1), *Barát* (2), *Barna* (7), *Barta* (1), *Bartus* (1), *Bata* (1), *Batki* (3), *Bénák* (5), *Benkóczy* (2), *Beresztyánszki* (1), *Bérrát* (1), *Bërta* (20), *Biacsi* (Bihacsi 2), *Biczók* (3), *Bihari* (1), *Birkás* (1), *Bite* (8), *Bitó* (1), *Bódizsár* (2), *Bodó* (5), *Bokor* (2), *Borbás* (1), *Borbély* (1), *Borsos* (2), *Bozó* (1), *Bozóki* (3), *Bozsó* (8), *Bödö* (Bedő 2), *Börsök* (17), *Budai* (1).

Csákány (1), *Csala* (4), *Csamangó* (1), *Császár* (5), *Csávászki* (Csávolszky 1), *Csényi* (5), *Cserinszki* (1), *Csete* (1), *Csicso* (1), *Csillag* (4), *Csinos* (1), *Csiszár* (3), *Csizik* (2), *Csizmadia* (2), *Csonka* (8), *Csontár* (1), *Csorba* (1), *Csóti* (5), *Csóke* (2), *Csücs* (Tsuts 4), *Czibola* (1), *Czifra* (1).

Dackovics (1), *Daka* (1), *Dámány* (Damján 1), *Dani* (1), *Dékány* (1), *Dér* (1), *Dimnyés* (3), *Dobó* (13), *Dobos* (1), *Dóczy* (3), *Dohár* (2), *Domonkos* (1), *Dori* (2).

Ecegi (1), *Egrösi* (1), *Elek* (3), *Engi* (3), *Erdő* (Erdélyi 5).

Fábián (2), *Farank* (1), *Farkas* (25), *Fátyol* (2), *Fazekas* (8), *Fehér* (2), *Fekete* (1), *Felhő* (2), *Felmayer* (1), *Feri* (1), *Feró* (2), *Fodor* (15), *Földi* (2), *Főző* (1), *Furten* (Fürtön 2), *Fürüs* (1), *Für* (1), *Füredi* (1).

Gábor (4), *Gábos* (Ditső 1), *Gábris* (1), *Gácsér* (1), *Gál* (3), *Gardi* (2), *Gergely* (1), *Gombkötő* (1), *Gordján* (Gárgyán 3), *Görög* (1), *Gyapjas* (1), *Gyólai* (1).

Habi (1), *Hajdú* (2), *Hajik* (1), *Hajós* (2), *Hamza* (1), *Harcsa* (1), *Harsányi* (2), *Haska* (4), *Házi* (1), *Hódi* (11), *Horváth* (15), *Horváth* (Kántor 1), *Horváth* (Rontó 1), *Husza* (8).

Ilia (7), *Iván* (3).

Jakus (1), *Jenei* (1), *Jenes* (Gyenes 1), *Jozó* (2), *Jójár* (2), *Juhász* (6).

Kalocsai (1), *Kalmár* (3), *Kanizsai* (1), *Kántor* (1), *Kara* (1), *Karai* (1), *Kászonyi* (1), *Katona* (6), *Kazi* (6), *Kecskés* (4), *Kelemen* (1), *Kemencze* (1), *Kendörösi* (1), *Keresztúri* (1), *Kérges* (5), *Kéri* (4).

⁵⁶ Kálmány L., I, 162.

⁵⁷ SzN. 1899, 196. sz. Kovács J.

⁵⁸ Csongor Gy., Balla Antal XVIII. századi szegedi kéziratot térképe. II. Alsóváros. MFMÉ. 1969, 269.

Király (14), *Kiri* (3), *Kis* (16), *Kisantal* (1), *Kiscsöpörke* (1), *Kisistók* (1), *Kisistván* (1), *Kisjános* (1), *Kispál* (3), *Kispétör* (8), *Kocsis* (7), *Kocsmáros* (3), *Kodé* (3), *Kolasánszky* (1), *Kollár* (1), *Kónya* (3), *Kopasz* (1), *Kormos* (1), *Kószó* (14), *Kosztá* (Kasztá 2), *Kotogány* (3), *Kotza* (2), *Ködmen* (2), *Kökény* (1), *Körmöczi* (1), *Körösi* (1), *Küdüs* (1).

Ladányi (3), *Lajos* (2), *Lakatos* (2), *Lantos* (4), *Lasancz* (Losonc 8), *Lázár* (4), *Lendvai* (2), *Lesi* (8), *Lévai* (9), *Lippai-Tóth* (10), *Liszka* (11), *Lobozár* (2), *Lovászi* (3), *Lőrinc* (3), *Ludányi* (15).

Madarász (1), *Magda* (2), *Magyar* (6), *Majorosi* (1), *Makai* (2), *Makra* (7), *Malmos* (1), *Márki* (2), *Martonosi* (1), *Masa* (5), *Máté* (4), *Matók* (1), *Matusz* (1), *Mészáros* (6), *Módra* (2), *Molnár* (5), *Móra* (2), *Mózes* (2), *Muskó* (1).

Nacsa (5), *Nagy* (10), *Nagy* (Magyar 1), *Nagy* (Nikolaj 1), *Nagygeci* (1), *Nagygyörgy* (1), *Nagyistván* (3), *Nagypál* (2), *Négyökrü* (2), *Németh* (5), *Nógrádi* (1).

Nyári (3).

Oláh (2), *Ónozó* (3), *Orbán* (Urbán 2), *Orosz* (1), *Otván* (Oltványi 1).

Ökrös (1), *Ördögh* (19), *Ötvös* (1).

Pajkó (1), *Pakai* (6), *Pálfi* (7), *Pálinkás* (3), *Palotás* (4), *Pap* (20), *Pap-Lógó* (1), *Papdi* (6), *Parrag* (Bárány 1), *Pálinkás* (3), *Pávó* (2), *Pécsi* (1), *Peregi* (1), *Pili* (1), *Pintér*, (5) *Pipicz* (2), *Póla* (1), *Polyakovics* (1), *Popán* (1), *Pörge* (1), *Puskás* (4), *Puzsér* (1).

Rác (6), *Ráth* (1), *Révész* (2), *Rontó* (1), *Rozsi* (3), (3), *Rozsity* (1), *Rutskó* (1), *Rúza* (26).

Sándor (1), *Sánta* (2), *Sári* (1), *Sárkány* (5), *Sávai* (1), *Sebők* (7), *Seres* (1), *Simon* (3), *Simon-Jóhárt* (1), *Simoncsics* (1), *Sipos* (1), *Somodi* (Somogyi 4), *Susi* (2), *Suta* (1), *Süveg* (1).

Szabó (23), *Szakál* (2), *Szakmári* (3), *Szántó* (1), *Szász* (2), *Szécsi* (5), *Szekeres* (9), *Szél* (9), *Szeles* (1), *Szélpál* (1), *Szilber* (1), *Szini* (1), *Sziráki* (5), *Szögi* (9), *Szutyor* (1), *Szűcs* (19).

Takáts (4), *Tanács* (2), *Tápai* (1), *Tapodi* (1), *Temesvári* (1), *Téglás* (2), *Tombác* (2), *Toppantó* (2), *Tóth* (22), *Tóth* (Feredő 1), *Török* (2).

Uborka (1), *Udvaros* (1), *Újhelyi* (1), *Újvári* (1), *Urbán* (1), *Uzsorás* (1).

Váczi (1), *Vadkerti* (1), *Vajas* (1), *Várad* (3), *Varga* (11), *Vas* (4), *Vecsörnyés* (5), *Végh* (1), *Vékes* (1), *Vén* (1), *Venczel* (1), *Vér* (5), *Veres* (2), *Vida* (1), *Vincze* (1), *Visnyei* (4), *Vizhúzó* (1), *Vőneki* (Véneki 4).

Zombori (3), *Zöldi* (3).

Zsiros (1).

*

A XVIII. századból való térképek Alsóvárost teljesen olyanak mutatják, mint amilyenek a többi alföldi *kerteszvárosok*. Főútvonala már a középkorban kialakult, és lényegében máig fennmaradt: a Várból, illetőleg az előtte elterülő vásártérből (Latrán) kiágazó Nagy utca (Oskola utca), illetőleg Sáncpart (a mai Kelemen és Zrínyi utcák vonala), a középkori Szentháromság utca, továbbá a Földműves és Sárkány utca, Tompai kapu (a mai Vadkerti térnél), Fehérpart (kompátkelés a Tiszán a Temesközbe, illetőleg útkiágazás a Bácskába, Szerémségbe). Alsóváros mostani szabályos alaprajza az árvíz után született meg.

*

Alsóváros a főfészke Szeged világhírű paprikakultúrájának is, ezért meg a *paprikaváros* név ragadt rá.

Ehhez jó tudnunk, hogy már a középkorban említés történik a szegedi nép kertészkedő hajlamairól, amelyre később török források is utalnak. Ez a fogékonyság okul a hódoltság török kertművészetéből, de a barátok kolostori növénykultúrájából is. A változatos szegedi talaj, a tiszai árterek és kiöntések televénye volt ennek a készségnek iskolája, amelyből a szegedi dohánykultúra is kibontakozott.

A dohánytermesztéssel szerzett készségükkel teremtik meg Szeged világgraszáló paprikakultúráját is az alsóvárosiak, meg a belőlük a múlt század folyamán kisarjadt szentmihálytelekiek, röskeiek, alsótanyaiai⁵⁹.

⁵⁹ *Bálint S.*, A szegedi paprika. Budapest 1962.

A múlt század derekától kezdve szintén elsősorban ők telepítik Újszeged faiskoláit, virágkertészeteit. Egyidejűleg alsóvárosi kisparasztok, bérlők, nincstelen emberek szállják meg a hatalmas alsóvárosi pusztát, hogy megteremtsék a legszebb alföldi modern tájak egyikét: Alsótanyának népességében, hagyományaiiban folyton terjeszkedő, hódító világát.

Alsóvárost részben mindmáig ősi kertsáv övezi, amelyben szőlő, gyümölcs, konyhakerti vetemény terem. Ilyenek a *Bánomkertők*: a mai Gyermekklinika és személypályaudvar közötti, vasúttól kettészelt térség, *Topolya*: a pályaudvar és volt utáskaszárnya közötti rész, *Feneketlen*: vízállásos hely a kaszárnya helyén, *Jató*: földsáv a vasútvonal és a Hattyas sor között, *Balagító*: a rendezőpályaudvartól délre. Ez utóbbi a legősibb és legműveltebb szegedi kertségek egyike. A középkorban faluként emlegetik. *Kundombja*: a Balagító északnyugati, külön is megnevezett része, Móra Ferenc 1926. évi avarkori ásatásairól is nevezetes. *Hattyas*: régi kertség, egykor faiskolákkal, ma már virágzó előváros. *Tompa*: kertség, Hattyastól délnyugatra, a Tisza régi hajlatánál. *Kénytelen*: kertség, vagyis a mai Kecskés-, újabb nevén Ságvári-telep. Az 1854. évi vasútépítés alkalmával kisajátított balagítói földek gazdáit ezzel az akkor még nyomásfölddel kártalanították. Innen a neve: *kénytelenek* voltak elfogadni.

Alsóváros Balagító sor táján elterülő részének *Islik* a neve. Itt terült el a XVIII. század első felében Schlick tábornok szálláshelye, amelyet utána régebben *Islik-major* néven is emlegettek. A hely a XVIII. század folyamán népesedett be.

Alsóvárosnak még az árvíz előtt is három kapuja, kijárata volt. A mai Vám tér 1879 előtti neve *Pétörváradí kapu*, másként *Szabadkai kapu* volt. Öregek a teret ma is egyszerűen *Kapu*, *Fölsőkapu* néven emlegetik. A sáncon átjáró, sorompó és őrház volt. Éjszakára lezárták. A *Középkapu* a Város sáncán át a temetőbe és innen a pusztákra vezetett. Emlékezetét a napjainkban felújított *Középkapu utca* őrzi. Az *Alsókapu*, másként *Tompai kapu* a mai Vadkerti térnél levő átjáró a Balagító, Hattyas, Tompa, Bodom határrészek, továbbá Gyálarét és az Öreg-Tisza felé. Régebben évszázadokon át annak a Várost átszelő, transzverzális útnak déli kijárata, amelyről már Bertrandon de la Brocquière is megemlékezik (1433). Az Alsókapunál áll egyébként a *Vadkerti körösz*t, a múlt század legelejéről származó, és az alapítójáról, Vadkerti József polgárról elnevezett későbarokk keresztkompozíció, kriptával. Tövében hagyományos szokásként egészen a második világháború végéig mezei munkák idején alsóvárosi és környékbeli szegényemberek szoktak várakozni, tanyázni, *kiállani*, hogy a földjükbe igyekvő gazdák napszámba, részesmunkára megfogadják őket.

Az *alsóvárosi nyomás* mindjárt a temetőn túl kezdődött. Később a vasút, volt lóversenytér, vágóhíd, a *Börscsökkopolya* és *Terehalom* nyomásrészek területén létesült repülőter, szérűskert települt rá, továbbá a már említett Kénytelen, azonkívül a *Téás* terül el rajta. Ez utóbbi az a terület, amelyet a budapesti vasútvonal, a belőle kiágazó vásárhelyi vasútvonal és a rókusi állomásról Szabadka felé haladó vasútvonal zár közre. A vágóhídtól délre a *Tanítói kiskertők* házcsoportja települt, amely nevét onnan kapta, hogy az első világháború inséges idején konyhakerti művelésre tanítók között parcellázták föl, majd 1920 táján házhelyeknek osztották ki törzsökös, de jórészt már nem földművelő alsóvárosiak között. Ez az alsóvárosi nyomás valamikor nemcsak liba- és csordalegelő volt, hanem a fiatalság koratavaszi, nagyböjti vasárnapok délutánjain társasjátékokkal is itt szórakozott. Itt volt egyébként a Vadkerti tér közelében egészen az árvízig a *Gyöprugi* néven emlegetett alsóvárosi nyári tánc hely.

A Tisza alsóvárosi folyása a vasútépítés előtt, a mai Gyermekklinika táján ketté-

ágazott. Nyugati mellékágának *Sebősfok* volt a neve, és a régi Segítő Boldogasszony úttal (később Boldogasszony sugárúttal, ma: Április 4. útjával), a *Rókapék* (ma: Bem tábornok) utcával és Hattyas sorral nagyjából párhuzamosan, de tőlük keletre folyt, majd a Balagító déli részénél ömlött újra a Tiszába. Ártereinek megművelt részei a már említett Bánomkertök, Topolya, Feneketlen, Jató. A Tisza innesső partján, a halászok nyelvén a *magyar ódalon*, Boszorkány-szigettől kissé északra volt rendes vízállás idején a *vízimalmok réve*. Alacsony vízálláskor pedig délebbre, a régi szabályozás előtti kanyarnál, de már a *bánátódal* néven emlegetett túlsó parton.

A *Boszorkánysziget* a szabályozás következtében szigetként már régen elenyészett. Valamikor Nepomuki Szent János szobra állott rajta. Környékén évszázadokon át hatalmas, ősi erdőség terült el, amelynek *Kerekerdő* volt a neve. Sajnos, századunk legelején kiirtották.

A Boszorkányszigettől délre terült el és kanyarodott nyugati irányban a Tisza egyik holtága, amelyet népünk *Öregtisza* néven emleget. Egyik, a múlt század elején elenyészett szigetének *Szilágy* volt a neve, ami ősi szilfaerdőre utal. Nevét a későbbi *Szilágyi major* tartotta fenn, amely egyúttal a mai *Gyálarét* falu magja. Egy másik, *Fődvár* nevű sziget emlékezetét Vedres István őrizte meg. Az Öregtisza egyik, a tompai kanyarnál kiemelkedő részének *Fehérpart* máig is a neve: évszázadokon át egyik legfontosabb révhelye a szegedi Tiszának.

Ahol a Tisza holtága újra egyesül a folyóval, terül el az *Ördögútk*.

A Tisza halászkóttól számontartott és megnevezett alsóvárosi partrészeinek nevét a víziéletnél soroljuk föl.

Alsóváros vízelőtti utcanevei közül legjelentősebb a Palánkkal összekötő, már a középkorban is emlegetett *Szentháromság* utca (Platea Sanctae Trinitatis), a XVIII. század folyamán kialakuló *Segítő Boldogasszony* út, amelynek eredetéről más vonatkozásban már szólottunk. Már megvolt a *Borbás* utca is, továbbá az olajsajtója után elnevezett *Sútú* utca, amelynek mai, félreértésből keletkezett neve *Szabadsajtó* utca. A mai Kisfaludy és Borbás utca összeszögellésének táján volt a XVIII. században a Régüspítal utca, másként Ispítal utca. Szó volt már a Középkapuról, ide torkolt a *Középkapu* utca. A Felsőkapuhoz vezetett a mai feltöltött Szent Antal utca helyén a *Főhágó* utca. A mai Alföldi utca régi vízállásos terület volt, amelyet ingyen osztottak ki házhelyeknek. Innen az *Ingen* utca elnevezés. A mai Dobó utcának *Sárköz* volt a vízelőtti neve. Egyéb kisebb régi, de jellegzetes utcanevek: *Olajos*, *Nincski*, *Görbe*, *Csökély*, *Háromláb* utca.

Az illető utcákban törzsökös családok után nevezték el a *Masa* (ma: Pásztor), *Csízik* (ma Röszekei), *Mátyás* és *Pútyi* (ma Délibáb, illetőleg Tisza Lajos), *Kovács* (ma: Tompa), *Déák* (ma: Harmat), *Fazékas* (ma Kisfaludy), *Csonka* (ma: Világos), *Varga* (ma: Nyíl), *Fúrús* (ma: Füzes) utcákat. Mindezeket eltörölték és a mai, általában semmitmondó neveket adták helyettük. Helytelen volt a régi *Barátok tere* Mátyás király térre változtatása, mert ezzel egy máig sem igazolt történelmi állítást is hangsúlyoztak. Ugyanis egyáltalán nem bizonyos, hogy az alsóvárosi templom építése Mátyás nevéhez fűződik.

Sikerült vízutáni elnevezések, mert helyrajzi tényeket örökítenek meg: *Apáca*, *Barát*, *Araszt*, *Távol*, *Tompa*, *Alsónyomás*, *Szentmihálytelek*, *Balagító*, *Topolya*, *Boszorkánysziget* utca, ill. sor.⁶⁰

Helytörténeti és néprajzi szempontból nem örvendetes a Szentháromság és Apáca utca nevének megváltoztatása. Sajnálatos, hogy utcanevekben nem él tovább a *Csöpörke*, *Jató* és *Islík* földrajzi név és még néhány más.

⁶⁰ Ezekhez még értékes kiegészítések Péter L., Szeged utcanevei. Passim.

Rókus

Múlt századi hivatalos nevén *Rókusváros*, Szegednek a XVIII. században bontakozó városrésze.⁶¹ Semmi nyoma, hogy területén az előző időkben komoly település lett volna. Vízjárta, alacsony felszíne erre nem is volt alkalmas.

A XVIII. században nagyvárossá fejlődő Szeged már csak nyugat felé, az 1715 táján készült Eugenius árkán kívül terjeszkedhetett. Ezt a piactér és tanáczháza új elhelyezése is mutatja, a mai Széchenyi téren, vagyis már az ősi Palánkon kívül. A Város népfölöslege, illetőleg a bevándorló idegenek későbbi rétege itt, nagyjából a mai Kossuth Lajos sugárút, a két körút és a Kálvária utca közötti területen talált magának lakóhelyet. A törzslakosság leginkább a Felsőváros, kisebb részben a Palánk és Alsóváros szegény népéből, továbbá ágrólszakadt bevándorlókból került ki. Ezt a 1805-ben alapított rókusai plébánia anyakönyvei is tanúsítják.⁶² Ezekből merített névsorunk nem törekedett teljességre, csak a törzsökös, illetőleg meggyökeresedett családok neveit soroljuk föl:

Ábel, Ábrahám, Ádok, Ambrus, Angyal, Antal, Apró, Árvai, Asztalos.

Bába, Babarcsi, Balázs, Bálint, Balla, Báló, Balog, Barna, Bárány, Bárdos, Bárkányi, Bende, Bërta, Bëzdán, Biczók, Bite, Bitó, Bodor, Bóka, Boldizsár, Borbola, Boros, Borúzs, Bottyán, Bozóki, Budai, Burghardt, Burkus.

Czímer, Czúkor.

Cseh (Csehók), Csikós, Csordás, Csurgó.

Dankó, Dékány, Dobai, Dobó, Dóka, Domokos, Dora, Dóró, Döbröczönyi, Dudás, Dunai.

Egedi, Elek, Engi, Erdélyi.

Fábián, Faragó, Farkas, Farkas-Csamangó, Fehér, Fekete, Fodor, Fogas, Francia, Frányó, Fülöp,

Für.

Gabara, Gábor, Gácsér, Gál, Gárgyán, Gëra, Görög, Gulácsi, Gulyás.

Gyóloi, Gyömbér, Györi, Gyuris.

Hajós, Halács, Halál, Haska, Hegedüs, Hika, Hódi, Homai, Horváth, Horvát-Zsíkó, Hubert,

Huszta.

Imre.

Jaksa, Jakus, Jenei, Józsa, Juhász.

Kabók, Kakuszi, Kállai, Kamínár, Karácsonyi, Kardos, Kasza, Katona, Kazi, Kecskeméti, Kecs-kés, Kerepesi, Király, Kis, Kispétör, Koczó, Kocsis, Kondász, Kontraszti, Kopasz, Kormányos, Korom, Kószó, Kothencz, Kovács-Kása, Kovács-Kurkó, Kürti, Kúvecs.

Laczi, Lakatos, Lasancz, Lábdí, Lázár, Lehotai, Lendáczy, Lengyel, Lévai, Lippai-Nagy, Lobo-zár, Lovászi, Lörincz, Lukács.

Magyar, Magyarai, Makai, Makra, Márki, Maróti, Márton, Mellis, Mészáros, Meszes, Mojzes, Molnár, Móra, Mucsi, Muhari.

Nacsa, Nagygyörgy, Nagyistók, Nagyiván, Nagymihály, Nagypál, Négyesi, Nógrádi, Nóvé, Nyári, Nyomtató.

Oláh, Ozsvát, Ótott, Ótott-Kovács.

Palotás, Papp, Pesti, Polczner, Pomázi, Pópity, Posta, Privinszky.

Regdon, Remes, Remzső, Rostás, Rozsi, Rutai, Rúzsá.

Sajtos, Sallai, Sándor, Sánta, Sári, Sebők, Sipos, Somogyi, Süket, Sütét.

Szalma, Szanka, Szántó, Szarvák, Szekeres, Szekszárdi, Szemmári, Szél, Szélpál, Sziráki, Szögi, Szöke, Szücs.

Takó, Tandari, Tapodi, Tari, Tömösvári, Tuksa.

Vadász, Vajas, Váradí, Varga, Vas, Vasas, Vékes, Vida, Visnyei, Vitus, Vőneki.

Zimány, Zvér.

Zsótér.

A XVIII. század végén Rókuson jelölték ki a zsidók lakóhelyét is.

Ismételjük, hogy itt foglalkozásra nézve leginkább céhen kívül rekedt mesteremberek, továbbá kiskereskedők, vásárolók, fuvarozók, napszámosok, alkalmi munkások telepedtek meg.

⁶¹ *Bálint S.*, Rókus. MFMÉ 1957, 165.

⁶² *Jászai G.*, A szegedi Szent Rókushoz címzett r. kat. plébánia 100 éves története. Szeged 1905.

Itt épült egy nagy kaszárnya, a mai Rákóczi tér táján. Itt volt egy partosabb helyen a *Mars mezeje* néven emlegetett katonai gyakorlótér, nagyjából a Mars (napjainkban Marx tér) helyén. Ez egyúttal a nagy országos vásárok színhelyéül is szolgált. Itt állott nem messze, a dohánygyár (mostani ruhagyár) táján a *Budai kapu* is, amelyet éjszakára lezártak. A rókusi nyomáson, vagyis a mai vasútállomáson kívül, a mostani *vásárállás*, azaz marhavásártér területén állott a nagyvíz előtt az akasztófa és a rabtemető a mai Gyula-telepi sportpálya helyén.

Később innen Rókusról indult Pestre a *gyorsparaszt* is, vagyis a Szeged—Pest között létesített *forspont*, utazási vállalat. A *forspontház* a mai Attila utcán volt. Nem csoda, hogy ezen a tájon igen sok fogadó, beszálló vendéglő, sőt csárda, lebűj keletkezett, amelybe nemcsak az itt megforduló kalmárok, mesterek szállottak meg, olykor ki is mulatva magukat, hanem a régebbi városrészek kötöttebb hagyományok között élő „tisztessz” polgárai is. Ma is élő szólások: *Rókusra, ha rossz vagy!* [= ott kitombolhatod magadat], továbbá: *gyerünk Rókusra javulni* [= mulatni, kirúgni a hámból, az itteni könnyűvérű csárdáslányok között. Olykor akkor is mondják, ha valakinek Rókuson akad dolga]. Egy régi szegedi nóta szerint:

*Cseh Daninak jól van dóga
Jérikóbú mönt Rókusra.
Öleli babáját,
Kedves Bábikáját,
Úgy éli világát.*⁶³

Rókusnak nyári szórakozóhelyei is akadtak. Ilyen volt a Franciahegyen telepített erdőségnek, a rókusi Makkoserdőnek egyik nyári vendéglője, az árvíz előtt közkedvelt *Nyargali*,⁶⁴ amelyet a társadalom minden rétegeből szívesen kerestek föl. A *Budai nagyutcán*, a mai Kossuth Lajos sugárúton állott a múlt század első felében a *Pacsirtakert* nevezetű nyári vendéglő, amely egyúttal nyári színpódium, a könnyű múza hajléka is volt. A századvég rókusi fiatalága a *Pille* tánchelyen (Csongrádi sugárút) szórakozott. Mindezekből érthető Rókus régebbi tréfás *javulóhely* neve is. Akadnak Rókusnak más, mosdatlanul szellemes megjelölései is.

Az egykor nagy hírvé szegedi újság, a Szegedi Napló vasárnapi Hüvelyk Matyi című élcslap mellékletének állandó alakja volt az ágrólszakadt, dologkerülő, de folyton politizáló, szellemes *Kötsönös Rókus* közpolgár, nyilván Tömörkény alkotása, aki mondókáját mindig így kezdte: *tisztolt úr, vögye mög a házamat!* A figura, illetőleg szólás megértéséhez tudnunk kell, hogy Rókus szegényebb néprétegei az árvíz után csak 50 év alatt törlesztendő államkölcsonnel — innen népies *ötvenéves péz* neve — tudták házukat fölépíteni. Hallható volt az ilyen háznak *muszájház* elnevezése is. Részben a rókusiakat sokszor jellemző könnyelműség, részben pedig a nehéz megélhetési viszonyok miatt a házeladással iparkodtak kötelezettségeiktől szabadulni. Egykori újsághírek szerint a múlt század nyolcvanas éveiben nem volt ritka, hogy potom pénzekért, sőt egy-egy kiadós reggeliért adta el egyik-másik mának élő Kötsönös Rókus a házát. Örült, hogy megszabadult tőle, mint valami nagy betegségtől. Volt olyan is, aki ingyen odatestálta valakinek, sőt állítólag akadt, aki megszökött államkölcsonös házából.⁶⁵

A városrész Rókus nevét egyébként ama *Szent Rókus kápolna* után kapta, amelyet a pestisjárvány, régiesen *gugahalál* emlékezetére emeltek a mostani templom

⁶³ *Senex* 27, 55.

⁶⁴ *Reizner* III, 216; *Cserzy M.*, *Öreg Szeged* 34.

⁶⁵ A kötsönösök és a házadók. SzN. 1898, 152. sz.; *Ötvenéves a Kötsönös Rókus*. Délm. 1930, 102. sz.

táján, a Budai kapu közelében, ahol a járványos betegek számára *lazarethum* (járványkórház) is volt. A kápolnát a járványos betegek védőszentjének, Szent Rókusnak tiszteletére emelték ugyan, a Város fogadalmi ünnepül azonban mégis *Vasas Szent Péter* napját (aug. 1.) választotta, mert ezen a napon kezdett a vész alábbhagyni.⁶⁶ Emlékezetét ma már szinte csak a Vasas Szent Péter utca és az új templom homlokzatának Szent Rókust és Vasas Szent Pétert együttesen ábrázoló domborműve őrzi.

Szent Rókus barokk kápolnája hamarosan az új városrész magja lett. Később fatemplomot toldottak hozzája, amelyet a nem rókusiak csúfságból *templompajta* néven is emlegettek. Innen származik ez a régebben élő csipkelődés is: *Rókus város jól csinálja, akolba jár papja, nyája.*⁶⁷ A mondóka azonban másra is céloz. Éspedig arra, hogy elsősorban Rókus gondoskodott a folyton fejlődő, népesedő, katonai helyőrséggel is rendelkező Város hús fogyasztásáról. Északnyugati része, a mai Szatymazi utca környéke régi térképeken *Juhászváros* néven is szerepel, ami a fehér-tói juhászok egykori téli szálláshelyeire, karámjaira utal. Ezzel függ össze, hogy a piacon sátor alatt élő juhhúsárosok, népiesen *juhvágók*, *cincárok*, *juhincárok* leginkább rókusiak voltak. Ez magyarázza meg továbbá azt is, hogy a szegedi szűcsök, tímárok, bocskorosok túlnyomó része Rókuson, illetőleg a szomszédos Felsővároson élt.

A birkatartásnál is jelentősebb volt azonban a rókusi disznóhizlalás. A XVIII. század végén a városrésznek *Kukoricaváros*⁶⁸ neve is előfordul, ami virágzó kukorica-termelésre utal. Nyilván Szegeden is, mint az ország egyéb helyein, eleinte ingyenes földek kiosztásával buzdították a szegényebb néprétegeket a kukorica fokozottabb termelésére. Ezért illeték azután a rókusiakat a *kukoricapolgár*, a rókusi papot *kukoricapap*, a rókusi fiatalságot pedig a *kukoricagyerek* tréfás megtiszteltetéssel.

A kukoricatermelés a disznóhizlalásnak, mint szabad népi iparágak kibontakozásához, disznóhizlaló aklok építéséhez vezetett, így tehát a csúfolódó versike mindeképpen találó.

Rókus kukoricatermelésével függ össze a *kácsavágó* mesterség is. A kácsavágók máig olyan, leginkább rókusi kofaasszonyok, akik frissen föltisztított és darabokra vágott, olykor tömött aprójózságot árulnak a piacon.

Mindez nem véletlenül kapcsolódik Rókushoz, ahol 1879 előtt hatalmas víz-állások, *kácsafészek*, *paskomok* [= zöld legelők] voltak, alkalmasak az aprójószág nevelésére. Az már a hagyományok erejére jellemző, hogy az aprójószág exportjára alakult hűtőház is az első világháború után Rókuson létesült.

A birka, de főleg a disznó feldolgozásából visszamaradt hulladékok rendszeres feldolgozásából születik meg a rókusi szappanfőzés, amely *szegedi szappan* néven a múlt században országos hírré jutott, még az egykorú gyógyszerkönyvekbe is belekerült. A szappanfőzés a Fehértó partjain söprött sziksóval történt, amelyet alkalmas lúggá a szintén leginkább Rókuson élő *lúgöntők* dolgoztak föl. Ezek a lúgöntők birkafagyúból gyertyát is készítettek. Vásárokra is eljártak, ahol a gazdaszonyoknak hordóból mérték ki a háziszappan főzéséhez szükséges lúgot. Ma már hírmondójuk sincsen.

Rókus az árvíz előtt éppen vízjárta jellegénél fogva több kisebb egységre tagolódott. Ezek a következők: *Franciahőgy* (= a Csongrádi sugárút mentén, de a körtöltésen belül), *Názáret* (= a mai dohánygyár környéke), *Róma* (= a dohánygyártól délre a Dorozsmai sor és a körtöltés között), *Jërikó* (= a Kálvária, a bajai ország-

⁶⁶ Reizner III, 25; *Jászai G.*

⁶⁷ A kukorica-polgár. SzH. 1886, 195. sz.

⁶⁸ Nyr. 1875, 95. *Ferenczi J.*

út, körtöltés és Róma közötti rész), *Kálvária* (= a mai Kálvária környéke). Valamennyi a XVIII. században szőlőhegy is. Ezeknek az elnevezéseknek nyilván mágikus hátterük, védelmező jellegük is volt.

Rókus egyéb régi belső részei: *Juhászváros* (= a mai Szatymazi utca környéke), ahol még a múlt század derekén is a fehértoi juhászok téli szállásai voltak, *Tyűkbögy* (= Rókus északkeleti része, sok tócsával), *Nagytanka*, *Kistanka* (= a mai köztisztasági telep helyén), *Nádas* (= a mai Nádas utca táján), *Velence* (= vízállásos rész a Mars tér táján, nyilván a múlt században Velencében is szolgált szegedi fiak ajkán született). Ezek a területek jórészt már beépültek, nevük csak elaggott öregektől hallható. A vízállások nevei közül ismeretes a *Szűkgyatyszár* (= ma már közelebbről meg nem határozható vízállás), *Vértó* (= a Franciahegy-dűlőben; nevét onnan kapta, hogy a régi Rókuson lévő vágóhíd szennyvizét ebbe eresztették), *Búvartó* (= a Kossuth Lajos sugárúti sportpályával szemközt; a név eredete ismeretlen), *Csődöröstó* (= a körtöltésen kívül, a budapesti országúttól délre; nevét a szomszédságában lévő régi ménteleptől kapta).

Rókus vízelőtti utcanevei közül helyrajzi, illetőleg művelődéstörténeti jelentőségű: a *Budai országút*, népiesen *Rókusi nagyutca* (= Kossuth Lajos sugárút), *Kistemető utca* (= a mai Feltámadás és Pacsirta utca táján), *Juhász utca*, *Tyűkbögy utca*, *Kácsafészök utca*, *Akol utca* (elnevezésük a fentebbiekből érthető). Az *Eprőskert utca* a mai dohánygyár táján telepített eperfaerdőre utal. A *Mars mezeje*, *Mars tér* elnevezéséről már szólottunk. A *Zsidótemető utca* a mai Polgár és Rigó utca táján a múlt században itt lévő zsidótemetőről, az *Ördögluk utca* a Polgár (ma: Gogoly) utca dereka táján lévő mély tócsa után, a *Határ* vagy *Gránic utca* a mai Csongrádi sugárút táján, Rókus és Felsőváros találkozásától nyerte a nevét. Nyilván családnév nyomán keletkeztek a *Mihály utca* (= ma Pulcz utca), *Rác utca* (= ma Árvíz utca), *Árva utca* (ma is így), *Zákány utca* (ma is így), *Puskás köz* (ma Puskás utca). Ismeretlen eredetű a *Veréb*, *Lehel*, *Ilona*, *Terézia*, *Vendel utca* (talán Szent Vendelnek, a juhászok védőszentjének útmenti szobra után) neve. A *Takács utca* (ma Bakay Nándor utca) a nagy hírű Bakay család kötélverő műhelyéről kapta a nevét, amelyből később a Szegedi Kenderfonógyár fejlődött. A *Szűcs* és *Szappanfőző utca* nyilván foglalkozásokra utal.

Vendégfogadó, bolt cégére, ház emlékeztető jele után kapták nevüket a *Törökfej utca* (ma Török utca, Kossuth Lajos sugárút 17. számú házban látható turbános török fej után), *Háromkorona utca* (= Korona utca, ma Hajnóczy utca. Egy vendégfogadó után, amelynek cégére a vendéglők és utasok védőszentjeinek, a napkeleti Háromkirályoknak koronáját példázta), *Kékkakas utca* (= a mai Vadász utca táján), *Háromdob utca* (a mai Zákány utca keleti felén), *Fehérló utca* (ma Hétvezér utca), valamennyi eredetileg kocsmacégérről kapta a nevét.

A Víz után keletkezett, hivatalosan megállapított rókusai utcanevek közül talán legmondható mindaz, ami az 1879. évi árvízzel függ össze, amely tudvalevőleg Rókus felől özönlötte el a Várost. Ezek *Gergely utca* (a víz márc. 12-én, Gergely napján tört be), *Petresi utca* (a Tisza a Petresi töltésnél, Algyó táján szakította el a gátat), *Pulcz utca* (temesvári hadtestparancsnok, aki a mentési munkálatokat személyesen irányította, igen nagy érdemei voltak), *Árvíz utca*, *Hullám utca*, a Város újjáépítésére utaló *Feltámadás utca*.

Sikerültek azok az utcanevek, amelyek földrajzi állapotokat tükröznek: *Körtöltés sor*, *Francia utca* (mert a Francia-hegy felé vezet), *Óthalom utca*, *Szatymazi utca*, *Kisteleki utca*, *Dorozsmai sor*, továbbá *Fertő utca*, *Nádas utca*, *Kórház utca* (ma Boros József utca).

Önkényesen megállapított utcanevek: *Tavas utca*, *Ősz utca*, *Üstökös utca*,

Orgona utca, Gyöngytyúk utca (a régi *Tyúkbögy* táján). A *Törökfej* utcát Török utcára, a *Háromkorona* utcát Korona utcára szürkítették. Feláldozták a már említett, törzsökös hangzású *Kácsafészök, Háromdob, Kékkakas, Fehérló, Epröskert, Zsidótemető, Ördöggluk* és más utcaneveket.⁶⁹

Rókust napjaink szocialista építkezése, a megyeháza, az északnyugati új városrész, a Budapest felé irányuló autóforgalom, az autóbusz pályaudvar, a modern vásárcsarnok hamarosan a Város közigazgatási, forgalmi és gazdasági súlypontjává fogja avatni. Voltaképpen tehát visszatér a maga hőskorához és fölelevenedik, továbbteljesedik a vasút előtti pezsgő forgalma, vásári kereskedelme, virágzó fuvarozása.

Móráváros

A Városnak nagyjából a Kálvária utca, ma Tolbuhin sugárút, körtöltés és Petőfi sugárút által közrefogott része a *Móráváros*, röviden *Móra*, az alsóvárosi nép ajkán *Újváros*.⁷⁰ A *Móra* elnevezés talán még Móra Balázs főbíró idejére (1676) megy vissza, akinek cölöpökkel védett nemesi kúriája itt állott valahol.

Móráváros vizállásos, mai napig nádtermő földje évszázadokon át nyilván lakatlan volt. Legföljebb hátságain alakultak ki kertek, szőlők. Ilyen volt a XVIII. században emlegetett, de a névdivat alapján föltétlenül még a középkorban telepített *Bellehem*, a mai Rákóczi utca nyugati részén, továbbá a *Mestörhőgy*, az alsóvárosi templomtól északnyugatra. 1750. *Elégh olyan föld vagyon Alsó Városon lévő Temető mellett, ki másként Mester hegynek is mondatik. Az Aszalóhőgy*, olykor *Aszalóvőgy*, röviden *Aszaló* nagyjából a mai Kálvária sor és Korda sor szögében terült el. Az első világháború után *Ottovay telep* néven épült be. 1746. *Aszalló Vőgyben lévő két darab Szőlőm. 1778. Aszalo heg.* Ettől délre terült el a ma már szintén beépített *Hérnyós* kertség. A *Cserepessor* a régi fazekasok, népiesen cserepesek hajlékára, illetőleg munkahelyére emlékeztet. Nem véletlen, hogy a Város legnagyobb téglagyára a múlt század folyamán itt bontakozott ki.

Hogy a mai Móráváros területe még a XVIII. században is lakatlan volt, azt egykorú térképek mellett az is bizonyítja, hogy a Kálváriát, amelyik mindig a város szélére szokott kerülni, a mostani Bolyai utca táján szőlők között (inter vineas) állították föl. Itt volt a piaristák kertje is. Tőlük nyugatra a mai árvaház táján a katolikus és görögkeleti, később még a zsidó temető. Itt a katolikus temető melletti szántóföldön folyt hosszú időközön át a palánkiak Márk napi búzaszentelése, amelynek emlékezetét a *Víz előtt a Búzaszentölő* utca (mai semmitmondó neve: Zoltán utca) tartotta fenn. A *Kilpalánk*, tehát nagyjából a mai két körüttől, továbbá a Kosuth Lajos és Petőfi sugárutaktól körülhatárolt terület benépesedésével a múlt században, közvetlenül az 1831. évi kolerajárvány után a Kálváriát és a temetőket mostani helyükre telepítették ki.

Az így felszabaduló területeket és szomszédos szántóföldeket, *tanka* néven emlegetett vizállásokat, amelyek hajdanában a kihalt Móra család, majd Nagy Ferenc szenátor birtokában voltak — innen az egykori megjelölés: *Nagy Ferenc földje* — házhelyekül osztották ki. Főleg alsóvárosiak és rókusiak telepedtek ide. Az új városrész szabályos utcasorai, arányos telkei már a *Víz előtt* is mérnöki szemléletről, átgondoltságról tanúskodnak. A házak azonban nem érik el a régebbi városrészek színvonalát, aminek természetesen társadalmi és gazdasági okai vannak.

⁶⁹ A Rókusi utcanevekhez is *Péter L.*, Szeged utcanevei.

⁷⁰ *Bálint S.*, Móráváros MFMÉ 1968, 139.

Föltétlenül a családi település nyomait őrzik Móraváros utcanevei: *Móra*, *Szekeres*, *Hajnal* (ennek félreértéséből született az árvíz után az ellentétes, a szegedi népnyelvben ismeretlen *Alkony*), *Répás*, *Farkas*, *Katona*, *Csillag* (híres *kopplalós*, azaz fuvaros család), *Föhlő*, *Kormányos*, *Faragó* utca. A *Vörösács*, *Nömöstakács* utca itt élő iparosok nevét őrizte meg. A Víz utáni idegen névosztogatók állandósították őket a szegedi fül számára zörejszerűen hangzó, e-ző alakban. Ők változtatták meg a régebbi *Gyöp* utca nevét is az „előkelőbb” *Gép* utcára.

Móravárosban települtek le a Város legszegényebb rétegei, amelyekből az agrárproletár: kubikos, téglagyári és gyárimunkás, napszámos, máról-holnapra tengődő emberek kerültek később ki, akik leghamarabb ébrednek társadalmi elhagyatottságuk tudatára. Szükségszerű emberi folyamat tehát, hogy a szociáldemokrácia, később a kommunizmus első szegedi hívei leginkább móravárosiak.

Máshol bővebben is fejtegetjük, hogy Szeged városának egyik ipari különlegesége a *papucs*, amely a török idők szegedi hagyatéka. Iparművészetté azonban első sorban móravárosi félproletár csizmadiák avatták a múlt század derekán.⁷¹

Az első világháború előtt még számos fazekas, szíjjártó, kötélverő kisműhely is virágzott Móravárosban. Egyik kötelestmester, Bakay Nándor alapítása Móraváros és Rókus határán, a helybeli, elsősorban móravárosi kézműves hagyományokból kibontakozó *Szegedi Kenderfonó Gyár* (1877), amelynek szegedi ajkakon máig *Bakay-gyár*, röviden *Bakay* a neve. A közvetlen környezet ihleti a *textilkombinát* Móravárosba telepítését is.

Újszeged

Újszeged, a Város balparti része.⁷² Középkori és hódoltsági múltjáról nincs adatunk. Azt sem tudjuk, hogy a megnevezés mikor bukkan föl, de a XVIII. század előtt aligha. Itt volt a Maros torkolati vidéke, hatalmas vízjárta táj: a vízimadarak hazája, halászok, madarászok, pákászok tanyázó helye.

A Maros újszegedi részét megjelölő partrészek: a *Marostorok*, a tápai réten elterülő *Marosdülő*, *Maroshát*, *Marosszél* dülőnevek, a *Marostű*, részletezve *Nagy-marostű*, *Kis-marostű*, amelyek a Maros, főleg a *Hóttmaros*, öregek ajkán *Dögmaros* egykorú árterületét jelentik Újszeged és Szőreg között. Egyik Szőreg alatti szakaszának egyébként *Cserőke* a külön neve. Nagyhirű kertészetéről, faiskoláiról más összefüggésben szólunk. Egy 1782-ből származó levéltári adatot Inczei Géza idéz: *Marostó*, amelynek azonban fekvése, jellege ismeretlen. A *Királica* két részből áll. A *Nagykirálica* Újszegednek az a része, amelyen a kendergyár, lövölde és fűvészkert is elterül. A *Kiskirálica* viszont a Temesvári körüttől a Maros mai torkolatáig húzódó rész.

Az 1947 körül kiirtott *Kállay-liget* táján terült el még a szabályozás előtt a *Miklóstó*. Részei: *Miklósfa*, *Miklósfenék*. Nevükre már nem emlékeznek. Ettől délkeletre húzódott a *Halottaserdő*, amelyet máig így emlegetnek, bár régebben kiirtották. Kis kertészetek virágzanak a helyén. A *Hódi erdeje* a Tisza, Nagykirálica és az újszegedi kamaratöltés között elterülő, kitűnő talajú, kertészségekkel és faiskolákkal telt rész. Ide települt a máris nagyhirű egyetemi fűvészkert.

E környéknek szokottabb népi, alsóvárosi neve *Bánát*, amely a régi szegedi szóláshagyományban, Dugonics följegyzésében is felbukkan: *ezt nem adnám az egész*

⁷¹ *Bálint S.*, A szegedi papucs. Szeged 1955.

⁷² *Bálint S.*, Újszeged MFME 1969. Vö. még *Pillich K.*, Újszeged múltja és jelene SzN. 1898 1898, 75., 76. sz.

Bánátért,⁷³ azaz nem adnám a világ minden kincséért. A Boszorkányszigettel szemben található a *Vödrics erdeje*, amely a közeli Vedresházát ármentesítő Vedres István telepítése.

Újszeged egyik legrégebben följegyzett határrészének a szlávos *Királica* [kralica = ,királyné'] a neve. „Máiglan azt a Téréséget — írja⁷⁴ Dugonics András — mely Bánátban ott fekszik, holott a Maros vize a Tiszába szakad, Királyi térnek mondgyák a mostani Magyarok is. A Rácok pedig Kralicának nevezik.”

Az újszegedi származású Bakay Nándortól följegyzett mondai hagyomány, illetőleg magyarázat szerint⁷⁵ maga Mária Terézia vette el a mindjárt jellemző gewehrscheinistáktól és adta a Városnak. Bakay elmondja, hogy szépapja, Pintér Gergely volt valamikor az őrmesterük. Az öreget azzal vádolták, hogy pár sárga szattyán csizmaért adta oda Mária Teréziának az újszegedi gewehrscheinisták földjét, a Királicát. A királynő azután Szegednek ajándékozta. Hiába volt minden pörös-ködés, a földek a Város kezén maradtak, az Alvégtől a Tündérhátig, vagyis a Maros régi torkolatáig. A mondáról bővebben az epikai hagyományoknál szólunk. Térjünk vissza a helytörténet és népelet világába.

Úgy érezzük, hogy Újszegednek a népeleti vonatkozásokon, helyi önellátás kötöttségein túlnövő jelentőségéről csak a karlócai béke (1699) után beszélhetünk, amikor a Temesköz, vagyis a Tisza és Maros szöge egy ideig még a török kezén maradt. Megalakult a tiszai és marosi határórség, amelynek Szeged volt a székhelye, a szegedi vár pedig katonai középpontja. Ez természetesen a túlsó oldal, a későbbi Újszeged hídfőállás jellegét is hangsúlyozta.

Savoyai Jenő pétervárad győzelme (1716), illetőleg a pozsareváci béke (1718) értelmében a török kénytelen lemondani utolsó magyarországi birtokairól is. Sajnos, azonban a Temesköz, így tehát Újszeged is *Bánát* néven egészen 1779-ig katonai közigazgatás alatt maradt és közvetlenül Bécsből kormányozták. Nem lehet itt célunk a bánáti adminisztráció szegedi szempontból is szerfölött izgalmas népeleti következményeivel foglalkozni. Erről még beszélünk. Itt csak azokat a mozzanatokat emeljük ki, amelyek Újszeged közvetlen sorsával is összefüggenek.

Újszegednek a XVIII. század folyamán nagyon gyér volt a lakossága. Pillich Kálmán visszaemlékezései szerint még 1780 táján is hatalmas lápvidék volt, csak vízimadarak fészkeltek a Királica területén. Egy 1773-ból származó hivatalos följegyzés szerint csupán 14 háztelekből állott. Ehhez még határfőri kiváltságok alapján 1—1 hold kertföld járult. Ezért csak csekély járandóságot kellett fizetni. Ezek voltak a *gewehrscheinista* telkek. A katonai műszókból világosan kitűnik, hogy ez a birtoklás régebben határfőri szolgálattal volt összekötve. A későbbi Újszegedre települők is hasonló jogokat követeltek maguknak. Ebből még a múlt század derekán is sok vita, sőt villongás származott.⁷⁶

1781-ben Szeged városa a királyi kamarától a kincstárnak adott jelentős kölcsön, továbbá még 180 ezer forint bérösszeg fejében 25 évre zálogbirtokba vette a szőregi uradalmat, amelyhez Újszeged is hozzátartozott. Helybeli dohánykertészekkel telepítette be a hozzátartozó Szentivánt, Gyálát, Térvárt. Szőregtet már 1712-ben alsóvárosiak szállották meg.⁷⁷

A Város az állandó forgalom biztosítására Vedres István terve szerint Szőreg és Újszeged között, a torkolati mocsárvilág fölött hatalmas fahídat építtetett, amelyet tulajdon tervezője így énekelt meg:

⁷³ *Dugonics A.*, Jeles történetek I, 70.

⁷⁴ *Dugonics A.*, Etelka I, 206.

⁷⁵ *Bakay N.*, Mária Terézia Szegeden. A SzN. Karácsonyi Könyve. Szeged 1899, 67.

⁷⁶ SzH. 1860, 74. sz.; *Reizner* II, 36; *Szentkláray J.*, 100 év 451.

⁷⁷ *Reizner* II, 17, 36.

*Nézd meg a Szőregi hét száz öl hidakat!
Két hét alatt végben vitt szörnyű munkákat.
Ezer hét száz ötven ölnyi Töltéseken
Polgárim tsinálták ezt ön költségeken,
Amaz-három helyt van, egy két négy száz hossza,
Kemény tölgy-fákból áll, mindég újjul roszsza.
Bátor járást szerzek evel áradáskor
Könnyen, hajón álló hídon Tiszán lévén!
Szárazon szállítok át utast mindenkor
Jöhet, mehet kiki, útyát erre vévén.⁷⁸*

Ez volt a *falábú híd*, másként *százlábú híd*, amely 1870-ig állott. Elődeik nyomán öreg szőregiek máig emlegetik.

A megnövekedett átkelő forgalom lebonyolítására nagyjából a mai közúti híd vonalában, talán mégis kissé délebbre állott a *hajóhíd*, voltaképpen pontonhíd. A Város és Újszeged, illetőleg a Temesköz közötti forgalom 1883 előtt ezen a hajóhídon bonyolódott le. Szükség esetén felnyitották, amikor hajó haladt rajta keresztül. Télire szétbontották. A hajóhídról a vízieletről még bővebben is szó esik.

Az Újszeged—szőregi uradalom valóságos kincsesbányája volt Szeged városának. Érthető tehát, hogy a zálogot továbbra is, a lejáró negyedszázad után is meg szeretne volna tartani. Hogy a lakosság ragaszkodását biztosítsa, az udvari kamaránál eljárt, hogy Újszegedet a király mezővárosi rangra emelje (1796), ami vásártartási jogot is jelentett.

Sok, itt nem részletezhető huzavona után 1836-ban Szeged városának Újszeged megtartása fejében le kellett mondania Öttömös birtokáról. A csere idejében Újszegeden még mindig csak 13 ház állott. Azóta házak, raktárak épültek. 1877-ben már 111 háza volt, lakosainak száma pedig 843. Ezek is inkább cselédek, alkalmazottak. A lakosság a palánki Dömötör-templom híve és ideát Szegeden temetkezik. Csak 120 hold a magánbirtok, a többi Szeged város köztulajdona, amelyet szegediek, főleg alsóvárosiak bérelnek. Úgyeikben a járási székhelyre, Törökkanizsára, illetőleg a megyei székvárosba, Nagybecskerekre kénytelenek fáradni.

Újszegednek a szabadságharc idején, főleg pedig 1849-ben igen mozgalmas napjai voltak. Theodorovics császári tábornok szerbjei február 11-én bevonultak Újszegedre, ahonnan a Várost ágyúzni kezdték. Délután a sópajták táján felsővárosi nemzetőrök tisztjeik intelme ellenére nekivágtak a szakadozó jégtábláknak, és istenkísértésnek tetsző vakmerőséggel átkeltek a Tiszán, majd hirtelen támadással a szerbket kiverték Újszegedről.⁷⁹ Pár nap múlva Szőreg is magyar kézre került. Az eseményről egykorú népirat⁸⁰ is megemlékezik, amelynek elejét jellemzésül itt idézzük:

*Áll még Szeged — ragyog ősi dicsősége,
Törzsökös népében él még Árpád vére:
Rendületlenül áll a nép e szent földön,
Hol Hunyadi János járt kelt ős időkön.
Sirja még szellemét e nagy hazafinak,
Fiának Mátyásnak s fekete hadának.
Vérpatakot áraszt a vad ... csordából,
S nem hagy gyáván csúfot üzetni magából.
Kossuth a magyarok újabb megváltója,
Büszke e hős népre, mint maga megmondta,
S igazán jól mondá — kiteljesült szava,
Mert e nép a ...ok rettentő ostora.
Hallja — ki nem látta ama dicső tettet,
Melyet Szeged vitéz népe elkövetett ...*

⁷⁸ Vedres I., Tanátsház.

⁷⁹ Reizner II, 135.

⁸⁰ A nép győzelme vagy az új-szegedi csata. Gyula 1849. Réthy Lipót.

A szabadságharc további újszegedi eseményei közé tartozik, hogy július 28-án reggel irtózatos robbanás történt Újszegeden: a várból az újszegedi Zsótér-raktárba átszállított 60 mázsányi puskapor felrobbant. „A Tisza medréből — írja⁸¹ Reizner — majdnem kicsapott, számos dereglyét fölborítva és összezúzva vetett ki a partra. A legtöbb hajónak és malomnak horgonya elszakadt és jelentékeny sérülést szenvedett. A légberöplő magtár romjai, tégladarabjai a vár mellett levő sétányra és a Szabadság térre hullottak át, és mindenfelé törmelék, szétroncsolt tetemetek lehetett látni.”

Július utolsó napjaiban a kormány, augusztus 1-én pedig a honvédség is elhagyta Szegedet. 3-án Haynau szállotta meg a Várost, még aznap Újszegedet is. A honvédség súlyos veszteséggel kénytelen volt visszavonulni.

Újszegeden a múlt század második felében *superplacc* néven emlegetett hatalmas hajóépítő telepek, fűrészüzemek működtek. Számptalan dohánybevéltő pajta is állott itt. Megindult a Maros szabályozása, ármentesítése is.

1858-ban egy itt állomásozó derék osztrák katonatiszt, Reitzenstein Vilmos, az újszegedi hídfővel szemben elterülő hepehupás vadont hallatlan erőfeszítéssel és áldozattal — a katonaság kirendelésével — gyönyörű ligetté alakította át, ⁸² ami már a hatvanas években kedvelt nyári üdülőhellyé vált. A Víz után a régi ligetből az új hídfő, továbbá a mederszélesítés sokat elvett, ezért kelet felé bővítették.

1877. május 24-én hajnalban Újszegedet árvíz pusztította el: a már említett 111 házból csak 7 maradt épségben. A Torontál megyétől magára hagyott Újszeged lakossága, amely számos eddigi kísérlet ellenére sem akart a Városhoz csatlakozni, most az egyesülés mellett döntött. Ez azonban most annyiban maradt.

Az 1879. évi *nagyárvíz* viszont Újszegedet kímélte meg. Megindult a néparadat a hajóhídon meg a vashídon, azaz vasúti hídon Újszegedre, ahonnan azután a jótékonyosság szétosztotta Arad, Temesvár, Nagybecskerek felé.

1880. június 5-én volt Újszeged községnek és a Nagymarostőnek Szeged városába való kebelezése. A városháza tornyán és a vár bástyáján zászlók, zenés ébresztő és taracklövések hirdették a nap ünnepélyességét. A hivatalos átadás pillanatában 21 ágyúlövés dördült el, az újszegedi hídfőnél felállított magas fenyőszálra pedig föl húzták Szeged szabad királyi város kék—sárga—fehér—piros lobogóját.⁸³

1883 októberében megnyílt a modern közúti híd. Az átkelés 1914 előtt gyalogosoknak 4 fillér volt. E *hídpénz* lerovása úgy történt, hogy a pénzért váltott, *pléhgaras* néven emlegetett bádoglepot pár lépéssel odább urnába kellett beledobni. Újszegedről visszajövet nem kellett fizetni. A vám 1930 táján enyészett el. „Az egy-szeri juhász ment volna át — meséli⁸⁴ Tömörkény — Újszegedről a hídon keresztül, a számaron. Elébe állottak a vámszedők, hogy fizessen hat pénzt. Hát miért fizessek én — mondta a juhász — mikor ahol ni, a gyalogos emberek semmit sem fizetnek. Mondják a vámosok: ha majd kend is gyalog megy át, kend sem fizet. A juhász így fölvilágosítottván, leszállt az istenlováról. Gyere no csacsi — mondta neki barátságosan. Átdugta fejét a hasa alatt, a vállára vette, s átvívén a csacsit a hídon, nem fizetett hat pénzt. A vámosok pedig szerfölött csodálkoznak, hogy miért él az a bürge után, akinek ennyi esze van.”

Újszeged hivatalos neve a Víz után *Erzsébetváros* lett, felújított ligetéből pedig *Erzsébet-liget*, Erzsébet királyné után. A szegediek mindjárt tiltakoztak a hagyomá-

⁸¹ Reizner II, 166.

⁸² Reizner III, 216.

⁸³ Újszeged ünnepélyes bekebelezése. SzN. 1880, 129. sz.

⁸⁴ Tömörkény I., Új bor idején 425.

nyos elnevezés megváltoztatása ellen, az új csakugyan nem is tudott általánossá válni. A királyné halálának emlékezetét a parkban különben három *emlékfa* őrzi.

Az újszegedi vigadó melletti *Kerek* az első világháború előtt nyári vasárnap délutáni tánchely volt. Itt találkozott 1905-ben Kodály Zoltán a szegedi parasztnóta világával.

A liget szépségét Juhász Gyula és Balázs Béla sorai, Károlyi Lajos színei dicsérik.

Az újszegedi ármentesített földeket, kerekén 1900 holdat, elsősorban a Marostót, 1883-ban adta a Város bérbe huszonöt esztendőre.⁸⁵ A Marostó ármentesítése még 1874/75-ben úgy történt, hogy nyolc évi ingyenhasználatért a bérlők, főleg alsóvárosiak bizonyos mennyiségű földet tartoztak a töltésbe beleépíteni. A párholdas bérleményeken hamarosan belterjes munka, kertészkedés kezdődött.

Újszeged történetében, gazdasági fejlődésében mindenesetre döntő jelentőségű a Maros szabályozása és ármentesítése, nyomában pedig a kertészkedés kibontakozása, amelynek mozzgó lelke a régi Szeged egyik legérdekesebb alakja, Pillich Kálmán ügyvéd. Egyéniségét Móra Ferenc (Szegedi tulipános láda), Czibula Antal (A nagy diktátor), Szigethy Vilmos (A régi Szegedből az újba) örököltette meg nagy szeretettel és különös szegedi humorral. Mellette Kállay Albert főispánt és Mayer Miklós városi főkertészt, az újszegedi rózsakültúra úttörőjét kell a művelt társadalom köréből említenünk.

Pillich nevét népünk körében máig őrzi az Újszeged és Szőreg határán, a kamara-töltés, népiesen *kamratótés* mentén hosszában húzódó telep. Régi hivatalos neve *Pillichtelep*, a mostani pedig *Újszőreg*, népünk ajkán manapság is *Pillikfalva*. Kincstári föld volt, amelyet Pillich 1912 táján parcelláztatott a Város és környék szegénysege, főleg kertészek, napszámosok, kendergyári munkások között.

Pillich Kálmánnak egyébként már 1871-ben rózsakertészete nyílt Újszegeden. Itt a bérföldön kezdte meg működését a rókusai Szögi József, Bereczki Máté barátja, akinek nemesített, *szögiduránci* néven emlegetett barackfajtája országos hírűvé vált. Ott volt még az úttörők között az alsóvárosi Rácz Ferenc, akinek a nyolcvanas években gyümölcsfaiskolája virágzott. Példáját mások is követték. Kertészkedő népe jórészt alsóvárosi eredetű.

Csak röviden szólunk Újszeged XX. századi történetéről. Az *újszegedi háromszög* 1918—1921 között szerb megszállás alá kerül, a békeszerződés azonban hazánk-
nak ítéli.⁸⁶

1944. október 8-án a németek felrobbantották ugyan a közúti hidat, ez azonban nem akadályozza meg a szovjet hadsereget, hogy két nap múlva a Bertalan-emléknél rögtönzött fahídon át ne keljen a Tiszán.

Újszeged azóta a legrohamosabban fejlődő városrésze Szegednek. Korszakos jelentőségű az Odessza-negyed, tudományos kutatóintézetek, sportcsarnok építkezése, amely külső megjelenésében és társadalmi összetételében egyaránt Szeged legmodernebb városrészének ígérkezik.

Telepek

Századunk első évtizedeiben Szegeden is megszületnek a *telepök*,⁸⁷ vagyis a város peremén, legtöbbször a körtöltésen kívül kialakuló, városban dolgozó kisemberek (napszámosok, munkások, altisztek, szegénységgel küszködő iparosok)

⁸⁵ A nagy-marostói földek bérbeadása. SZH. 1883.

⁸⁶ Kiss F.—Tonelli S.—Szigethy V., Szeged legújabb kori története. Bp. 1927. Az Újszeged visszacsatolásáról szóló fejezet.

⁸⁷ Pálmai M., Szegedi elővárosok és tanyák. Földrajzi Értesítő 1954, 709.

kertes családházaiából tömörült városrészek. Egy részük szegedi ivadék, más részük a környékről vándorolt be, vagy úgy helyezték át, ha állami szolgálatban voltak. Általában még ö-ző tájszólást beszélnek, hiszen a közeli Makóról, Vásárhelyről bevándorlóknak is ez az anyanyelvük, de a régi, hagyományörző városrészekből való kitelepülésük, fellazulásuk egyúttal a népi konvenciók szegedi világával való szakítással is együtt jár. Emberi és társadalmi elhagyatottságuk 1945 előtt egyenesen megdöbbséget jelentett.

Legrégibb az *Aigner-telep*, mai nevén *Béketelep*, keserű néphumorról *Csibaki-telep*, vagyis azoknak meghúzódó helye, akiknek a körtöltésen belül nem jutott hajlék. A rókusi állomás és az *Őthalom* között, az *aklok*, vagyis rókusi disznóhizlalók és a *vásárállás*, azaz a jószágvásártér, továbbá a régi vesztőhely közvetlen szomszédságában, hajdani birkajárások helyén épült. Első lakói téglagyári és akoltelepi munkások. Alapítója Csányi János (1900), akiről nevén túl mást nem tudunk.

1912 táján keletkezett Pillich Kálmán parcellázásából a róla elnevezett *Pillichfalva*, mai nevén *Újszőreg*, amelyről Újszegednél bővebben is szövegeztünk.

A Somogyi Szilveszter akkori polgármesterről elnevezett *Somogyitelep*, röviden *Somogyi*, ma *Petőfitelep*, röviden *Petőfi* Felsőváros északkeleti, *Szillért*, *Szillapist* néven emlegetett részein a körtöltés és Tápé között keletkezett. Alacsony fekvése miatt 1940 táján árvízveszély fenyegette. Leginkább gyári munkások, iparosok, altisztek szállották meg. A közművek, közlekedési eszközök jórésze csak a felszabadulás után jutott.

A körtöltésen kívül, a Szabadkai út, vagyis a nemzetközi autópálya két oldalán keletkezett, közvetlenül az első világháború után a Városnak egyik legegészségesebb fekvésű, szépen rendezett telepe, a *Ságváritelep*, *Ságvári*, régebbi nevén *Kecskés-telep*, *Kecskés*: Kecskés István városi tisztviselő után, aki az alapítás munkájában tevékenyen vett részt.

Alsóvárosi öregek ajkán ennek a régi, szérűskertes határrésznek máig *Kénytelen* a neve.⁸⁸ Máshol is említjük, hogy az alsóvárosi nyomásból azoknak kártalanítására szakították és osztották ki, akiknek a Ballagiton lévő birtokát a múlt század ötvenes éveiben vasúti pálya céljaira kisajátították.

A *Hattyas*, *Hattastelep* régebbi átmeneti nevén *Klebelsbergtelep*, tréfásan *Klébi* leginkább vasutasok, kistisztviselők, városi üzemhellyel rendelkező iparosok otthona. Tájképi megjelenése, szintváltkozásai és a Tisza festői holtágának szomszédsága miatt alighanem a legszebb Szegeden.

Feltűnő, bár teljesen érthető, hogy a környék faluiból napjainkban beszivárgó nép a Városnak általában legközelebb eső telepeit szállja meg. Így a tápaiak, gyeviak a Petőfitelepen, sándorfalviak a Rókushoz tartozó Béke-, Börtönőr-telepen, szőregiek, bánátiak Újszegeden, szentmihálytelkiek, röszeiek a Ságvári-telepen vernek gyökeret.

A szegedi határ

A Várost környező *szögedi határ*, *szögedi föld* kialakulásában,⁸⁹ a szegedi puszták történeti néprajzában, gazdasági fejlődésében elsősorban kell számotvetnünk a nomadizáló, pásztorkodó életmódjukat sokáig megőrző kunok hatásával. A meg-

⁸⁸ *Reizner* II, 180. III, 513; *Tömörkény I.*, Barlanglakók 451.

⁸⁹ Rövid, itt is fölhasznált összefoglalás *Bálint S.*, Adatok a szegedi határ régi birtoklás-történetéhez. Néprajzi Dolgozatok 5. Szeged 1961.

előző időkről, vagyis az Árpád-kor legelső századairól csak igen szórványos adataink vannak, amelyek Szeged akkori népével és joghatóságával nehezen hozhatók kapcsolatba.

Tudjuk, hogy IV. Béla a kunokat többek között a Duna—Tisza közének gyér lakosságú, homokos területére telepítette. Minthogy azonban szegediek is foglalkoztak állattenyésztéssel, a középkor utolsó századaiban Szeged polgárságának a kunokkal közös legeltetési és használati jogát (cousus) királyi oklevelek szentesítették. Így az 1473. évben kelt adománylevelében Mátyás király elrendelte, hogy a Duna—Tisza közén fekvő összes, *homok* néven nevezett pusztákat (in terris arenosis, vulgo *Homok campis*) a szegediek a kunokkal együtt, közösen élvezzék, és azonképpen bírják, amint azt ősidőktől fogva addig is birtokolták. Az egykorú adatokból nyilvánvaló *Asszonyszállása* (ma Pusztamérges), *Sasülés* (Pusztaszer mellett) egykori kun pusztáknak Szeged városával való kapcsolata. Gombocz Zoltán és Rásonyi Nagy László kutatásaiból tudjuk, hogy *Szatymaz*, *Csöngöle*, *Átokháza*, *Öttömös* török, pontosabban kun, *Zákány* pedig jász, leginkább személynévi eredetű helynevek, egyben évszázadokon át pusztaságok.

Valószínű, hogy a futóhomok világa az ország középkori állapotához, akár az Alföld többi részéhez képest kevés településsel, faluval dicsekedhetett. Így nincsenek is Szegedet illetőleg biztos adataink a határában virágzó homoki falukról. A középkorból kimutatható *Tápé*, *Algyő*, *Dorozsma*, *Szentmihálytelek*, *Röske* és az ismeretlen fekvésű, de a Városhoz tartozó *Bánfalva* is feketeföldre települt. Maradtak ugyan fönt templomromok Csorva, Csöngöle, Pusztamérges területén is, de falut egyelőre nem tudunk sem történeti források, sem régészeti föltárások alapján kimutatni mellettük. Könnyen lehetséges, hogy a pásztorkodó kunok téli szálláshelyein épültek.

A török hódoltság következtében a táj kun lakossága vagy kipusztult, vagy Szegedre húzódott, és hamarosan beolvadt a Város népébe. Ezt az 1522. évi egyházi tizedjegyzékben előforduló *Kun utca* (plathea Kwn) is bizonyítja, amely egyébként még az 1553. évi török defterben is szerepel. A *Kun* családnév 26 ízben olvasható a tizedlajstromban, ahol kun eredetű még a *Mizsér*, *Nyögér*, *Törtel*, a későbbi *Garga*, *Buzgán*, és nyilván a *Csartán* családnév is. Ez a folyamat különben már a XV. században elkezdődött, így aztán a kunoknak a pusztákhoz való külön joga elenyészett, és lassanként kizárólag Szeged városára szállott. Ez volt legalábbis az érdekelt Szeged hagyományos felfogása.

Esterházy Miklós nádor mint a kunok főkapitánya nem ismerte, vagy nem akarta elismerni a Városnak a pusztákhoz való ősi jogait, kiváltságait. Szeged polgári óvatossággal húzódozott a kenyértöréstől és a békesség kedvéért a nádorral megegyezett, hogy Szentmihályt és Dorozsmát, amely azelőtt sohasem volt kun terület: Szeged határával egyesítsék. A távolabbi, mindjárt felsorolandó kun puszták használatáért pedig évenként egy-két perzsa, avagy skárlát oszlopos szőnyeget szolgáltat. Az 1642-ben létrejött ünnepélyes egyezés csakugyan hozzáfűzi, hogy a kun pusztákat szegediek és kecskemétiiek közösen használhatják, és akárminemű pusztán, a Duna—Tisza közében joguk van marhát legeltetni. Egy XVII. századi szegedi fölsorolás szerint *Nemes földeink peniglen ezek, melyeket régi szent királyok és császárok adtak az nemes városnak: Majsa, Vleös (= Üllés), Kömpec alsó, felső, Csengelle, Átokháza, Móricz-Gáttya, Bodoglár, Merges, Bugacz, Monostor alsó is, felső is, Béni halasa is és Asszonyszállás, Csillios (= Csólyos), Taio.*⁹⁰ A tulajdonjog körül a hódoltság idején nem is volt vita, hiszen haszonbérletbe adta, adhatta őket a Város kecskemétiieknek és másoknak is.

⁹⁰ Reizner IV, 200.

Nem ismerjük pontosan az egykorú körülményeket, de a Város felajánlását, ajándékokkal való kedveskedését nem helyeselhetjük, hiszen ezzel önmaguknak ősi kiváltságait tették vitássá, ez pedig később megbosszulta magát.

A *neoaquistica commissio* felülvizsgálata Szeged birtokjogait is. Elismerte Tápé és Vártó, továbbá a környező feketeföldek tulajdonjogát. Nyugat felé a homokon a Város ősi határait nem lehetett oklevelekkel megállapítani. Egy 1717-ből származó, a hagyomány és öregek előadása nyomán készült tanácsi és kissé nyilván szépített összeállítás szerint⁹¹ a Város határa, örökföldjeinek kiterjedése a következő volt: 1. *Rosa halma*. 2. *Kecze korhánya*. 3. *Nagy állás*. 4. *Szeg határ*. 5. *Bika semlyéke homokja*. 6. *Dobos széke homokja*. 7. *Eötöczéki halom*, ubi Szegediense, Doczense, et Pusztaszeriense territoria insimul concurrunt. NB. Fossae vulpium ibidem habentur multae. 8. *Penes ipsum Eötöczéki halom existens colliculum, quasi e diametri Kistelek habitus*. 9. *Reketyés hosszú semlyék*. 10. *Saaregyháza halma*. 11. *Gellén homokja*, vel halma. Ex parte vero Cumanicalium Praediorum regionis inferioris Csengelye: 1. *Gellén homokja*. 2. *Bogárzo homokja*. 3. *Balassa fája*. 4. *Király széke*. 5. *Forro Somboja*. 6. *Átol árok*. 7. *Meleg szoba*. Tiszától fogvást Szent Mihály Telkének határja: 1. *Tisza feje partnak alsó vége*. 2. *Doroskútyai halom*. 3. *Tere halom*. 4. *Fő Ere*. 5. *Átol árok*. Reszkej határtul való határja: 1. *Mattyon kívül Átol Arok alsó vége*. 2. *Bodon halma*, és azon túl igyenessen Tiszáig. Nemes város határának Kun földektül való különbözése: 1. *Szu Basa halma*, noha Eőr halomig lehetne praetendálni. 2. *Zombori dombja*. 3. *Puskás homokja*. 4. *Zabos Goré*. 5. *Tekéntő*. 6. *Zákány homokja*. 7. *Kara homokja*. (A 8. szám hiányzik. B. S.) 9. *Garga homokja*.⁹² 10. *Engi homokja*. 11. *Puskás halma*. Csorvaj rét mellett. 12. *Csikos semlyékje*. 13. *Kántor Semlyékje* Szabatkaj út mellett. 14. *Madaratz tó*. 15. *Buzgán halma*. 16. *Pap halma*.

E hagyomány szerint tehát Csöngöle kivételével a Szegedi határhoz tartozott mindaz, ami a legújabb időkig, pontosan 1949-ig is *szögedi föld* volt. Sőt ide tartozott még a mai dorozsmai határ keleti fele: a Neszürjhegytől Domaszék irányába terjedő *Seregélyes és Forró Zsombója* homokjait is magában foglaló hatalmas terület.

Ez a számbavétel már számolt azokkal a nehézségekkel, megaláztatásokkal, amelyekbe a Város a kun pusztákért folytatott küzdelem során hamarosan bele is keveredett.⁹³ I. Lipót ugyanis e pusztákat a német lovagrendnek ajándékozta, amely ügyvivőjéül Orczy Istvánt nevezte meg. Hosszas huzavonák után 1718-ban a Város Orczyval abban állapodott meg, hogy átmeneti időszakra Átokháza, Csöngöle, Kömpöc, Csólyos, Majsa, Ágasegyháza, Üllés, Mérgecs, Dorozsma, Szentmihálytelek pusztákért a Város évi 150 forint bért fizet. Ezzel elődeink sajnos ismét eljártszották az elvi alapot, mert önként lemondottak ősi tulajdonokról, illetőleg használati jogokról. Orczy egyébként is kétszínűen viselkedett és forma szerint most már jogszerűen mondotta, hogy a bérlés ténye által a Város a német lovagrend törvényes jogait maga is elismerte.

Nagy szerencsére III. Károly 1719-ben megerősítette Szegednek szabad királyi városi jogait és ősi kiváltságait. Sajnos, mégsem lehetett megakadályozni, hogy Orczy közvetlenül Szeged alatt a mai Dorozsmát mátravidéki palócokból, illetőleg jászokból meg ne alapítsa. A középkori Dorozsma nyugatabbra terült el. A Város minden erőfeszítése hiábavalónak bizonyult, és kénytelen volt belenyugodni, hogy 1723-ban egy vegyes polgári és katonai bizottság megállapítsa a Szeged és Dorozsma

⁹¹ Reizner II, 92.

⁹² Karga sűrűn elfordul a kunsági határ-, illetőleg családnevek között. A garga valamennyi török nyelvben ismeretes 'holló, varju' jelentésben. Rásonyi L, A kiskunsági -li -la, -le képzős földrajzi nevek. MNy. 1956, 55.

⁹³ Reizner J., A régi Szeged II, 76—150; Uő., A kun puszták pöre.

közötti, egyébként a legújabb időkig fennállott határokat. Ekkor vált le Szeged ősi birtoktестeről a *Szubasa* és *Putri* környéke, tehát az a terület, amely a régi határleírás szerint az Átalároktól a Maty felé egészen a hajdani, népüktől *Fevere* néven is emlegetett Főérig, innen a Melegszoza és Akasztóhalom, továbbá a *Tóth János dombja* és a *Balatonhalom* szomszédságában terült el.

A hosszú vita eredménye az lett, hogy Szeged városa és a német lovagrend között Bécsben egyezés jött létre (1725), amelynek értelmében a Város Dorozsma, a lovagrend pedig Szentmihálytelek birtokáról mond le. A Város leköszönt továbbá a kun puszták közös legeltetési jogáról, a Mátyás király adománylevelében biztosított ősi kiváltságairól, viszont a lovagrend megengedi, hogy Felső- és Alsócsöngöle kun puszták Szeged határába kebeleztessenek. Joga lesz a Városnak még Átokháza, Pálos, Csólyos, Kömpöc kun pusztákon is legeltetni. Sok viszontagság után a határjárást csak 1737-ben ejtették meg.

A dorozsmai első teleggönyv (Fundí Liber) megörökítette (1751) Dorozsma határát is, amelynek leírását⁹⁴ a szegedi földdel való szomszédsága miatt tanulságos itt közreadnunk: *Kezdődik határozni ezen Birtok Észak felül az Átokházi Pusztá Pálosi, Kígyósi és Balástyai hármás határoknál és mégyen egyenesen az Átokházi és Balástyai határ hágásokon napkeletnek egészen a Szegedi és Balaton mellett lévő Dorozsmai kettőshatárokig, vagyis Daruhalmáig, innen fordul dél színre az Szeged Városi Szántóföldeknek mindenütt az határhányásokkal, egész a Szegedi Mihálytelki és Dorozsmai hármás határokig, innen ismét fordul a Mihálytelki és Dorozsmai határhányásoknak és mégyen az Átokházi és Mihálytelki kettős határnak, onnét pedig mégyen egyenesen napnyugatnak az Átokházi, Üllésy és Kereseti határhányásokon, egész az Dorozsmai, Kereseti és Kígyósi hármás határokig, innen megfordulván Északnak, az Üllési, Kígyósi, Pálosi Határ hányásokon és végződik Északon a Pálosi Kígyósi és Balástyai hármás határoknál.*

Függőben maradt még az alsóvárosi pusztá tulajdonjogi viszonyainak rendezése. Itt ugyanis a várparancsnokság a tiszai határórség érdekeit a polgári lakossággal szemben hosszú időközön át állandóan megvédelmezte. A Város buzgó fáradozásait csak 1730-ban jutalmazta siker, amikor III. Károly *Engi homokja*, *Csikós semlyékje*, *Kántor semlyékje*, *Móra halma*, *Buzgány halma* és *Pap halma* pusztákat új adományként ajándékozta a Városnak. A váci káptalan mindjárt birtokba is iktatta. A következő évben (1731) újabb királyi adománylevelével juttatja *Kistelek*, *Röszeke*, *Zákány*, *Kereset*, *Csorva*, *Öttömös* pusztákat újabb adományként a Város tulajdonába. Az iktatást most is a váci káptalan végezte. Mária Terézia *Kisülés* és *Biliscs* pusztákat adományozta (1750) a Városnak. A szegedi föld biztosításáért folytatott küzdelmek a Szabadka városával létrejött egyezséggel zárulnak: a két város határát a *Kőrös* erének vonalában állapítják meg.⁹⁵

Sajnos, *Horgos* és *Szentpéter* puszták birtokbavétele nem sikerült, mert a Bécsbe küldött Kárász Miklós városi nótárius a kapott megbízástól eltérőleg a maga számára szerezte meg. Azzal mentegette idehaza magát, hogy ő csak szállást akart magának a horgosi határban lévő Kamaráson tartani. Ezt az ígérését sem tartotta meg, mert birtokát a Mátra vidékéről telepített palóc jobbágyokkal, továbbá jászokkal népesítette be (1772),⁹⁶ és ezzel a polgári Szeged, ill. a szegedi népiség közvetlen délnyugati terjeszkedésének útját állotta, amelynek azután napjainkig ható következményei lettek.

⁹⁴ Zádori K., A dorozsmai birtokviszonyokról. SzH. 1881, 197. skk. sz.

⁹⁵ Egy Tápay-Szabó Lászlótól megörökített mondáról máshol emlékezünk meg.

⁹⁶ Reizner J., A régi Szeged I, 151.

Megemlítjük még azt is, hogy a Város XVIII. századi gazdasági újjászületésének során 1766-ban gróf Erdődy Kristóf dóci pusztáját 10 000 forintért zálogba vette, de 1775-ben a feudális hatalmasságok onnan eltávolították. Ennek a zálogbirtoknak a szegedi, illetőleg a belőle sarjadzó Szeged-vidéki és temesközi dohánykertészet megteremtésében, naggyá fejlesztésében volt páratlan szerepe. A folyamatot máshol bővebben is kifejtiük.

Temesközi összefüggésekbe tartozik, de a Város birtoktörténetének szabatos áttekintése érdekében mégis már most utalnunk kell rá, hogy 1781-ben a királyi kamarától a Városnak régi középkori birtokhagyományként is sikerült *Újszeged*, *Szőreg*, *Szentiván*, *Térvár* és *Gyála* 25 évre való zálogba vétele. Reménykedett benne, hogy tulajdonul is megszerezheti, ez azonban nem sikerült. Annyit azonban mégis elérhetett, hogy e falukat szegedi, fajtájabeli dohánykertészekkel népesítette be.⁹⁷

Szeged határát, kiterjedését Vedres István így jellemzi (1799):

Fekvésem *Csongrád* nemes Vármegyében,
Déli keletre dül a Tisza menttében,
Szomszédim Dél felől *Horgas*, és *Szabadka*,
Balota, meg *Mérges*, s az *Ülési* puszta.
Kiskunság Dorosmát felén bé-szoritá
Északi részeim: *Átokháza*, *Pálos*,
Közel lak-helyemhez nagy pörrel taszítá.
Tsolyos, és két *Kömpözt* pusztákkal határos.
Birtokim szegletén *Majsa* kemény őrt áll,
Szent László, és *Ferentz szállása* szugán áll.
A *Fekete Halom*, Határim határja;
Három Birtokiak vég helyi tanyája.
Le-felé a híres *Pusztaszer*, *Dótz*, *Homok*,
Sővényháza, *Győ*, *Fark*, és a *Porgányi fok*.
Sír-hegynél meg-fordul *Vetyehát* mentében
Birtokom, Makai Nadas-rét szélében.
Innét: *Marost* birom egész a torkáig:
A *Tiszát Porgánytól* mind le *Pap-halmáig*.

A XIX. században a határterület kiterjedésében lényeges változás már nem történt. Az udvari kamarával kötött egység (1836) értelmében Újszeged birtokáért lemondunk Öttömösről.

Nem sikerült a Városnak megszereznie szaporodó agrárnépe számára az eladó horgosi Kárász-birtokot (1891), majd a gyálaréti Szapáry-uradalmat (1906). Szeged akkori törvényhatóságának megoszló álláspontja, illetőleg a liberális állam tétovázása miatt parcellázó bankok, majd földbirtokosok nagyon is önző kezébe jutott. Kisbirtokok, kisbérletek helyett majorok épültek rajtuk: *Fehérpart*, *Szilágy*, *Lúdvár*. Ezek egyébként ősi helyi földrajzi nevek.

A gyálai rét az első világháború után magyar kézen maradt, a falu Jugoszláviának jutott. Felparcellázták, majd Szilágy helyén szegedi és környékbeli szegény-parasztok, munkások új falut alapítottak *Újgyála*, 1950-től *Gyálarét* néven. Területe 1967-ben 4757 katasztrális hold, lakóinak száma 571. 1973-ban Szeged városához csatolták.

Az 1920. évi földreform oldott meg egy hosszú időnk óta vajdúdo kérdést: a *Tápai rét* a Várossal kötött egyezség szerint Tápe község határterülete lett.

Az 1949. évben végbement közigazgatási reform Szeged ősi határterületét önálló kisebb egységekre tagolta. Ismeretes, hogy a szegedi tanyavilág ősi, helyi közigazgatási hagyományok alapján *kapitányság* néven emlegetett és más vonat-

⁹⁷ Ezt Kálmány Lajos gyűjtései is igazolják.

kozásban bővebben is méltatott korlátozott önkormányzatú területekre oszlott. Ezek Alsótanyán: *Feketeszl, Nagyszéksós, Királyhalom, Átokháza, Csorva, Zákány, Domaszék, Mórahalom, Röske, Szentmihálytelek*. Felsőtanyán: *Csöngöle, Balástya, Őszeszek, Szatymaz, Gajgonya, Fehértó*. Ezeknek a kapitányságoknak összevonásával a következő új községek alakultak: *Röske, Domaszék, Mórahalom, Zákány-szék, Ásotthalom, Öttömös, Rúzsa*, illetőleg *Szatymaz, Balástya, Csöngöle, Pusztaszer*.

1973 január elsejével a törvényhozás Algyő, Tápé, Dorozsma, Gyálarét községeket Szeged városával egyesítette.

*

Áttekintvén a szegedi határ történelmi sorsát, gazdasági alakulását, vegyük most szemügyre mindazt, ami a szegedi pusztá, majd tanyavilág népeletéhez tartozik. Szűkös forrásaink csak a XVIII. század elejétől fogva teszik lehetővé az összefüggő áttekintést.

A már eddig is többször felbukkanó *szállás* a szegedi középkorban is jellegzetes településforma, amely a pástorélettel, illetőleg marhakereskedelemmel függ össze. Okleveles forrásokból ismeretes az *Asszonyszállása* (1462), vagyis a mai Pusztamérges, továbbá az ismeretlen fekvésű *Benezsállása* (1462).

„A szállás — írja⁹⁸ a hódoltsági időkről szólva Takáts Sándor — igen egyszerű és kezdetleges alkotmány volt. Néhány erősebb karót vertek a földbe és náddal, szalmával és gazzal borították a tetejét. Aztán leszorítván az ormozófával, készen volt a szállás. Akinek módjában volt, még cserénnyel vagy porgolát sövénnel is körülvette, hogy éjjel nehezebben férhessen a farkas a marhához.”

A hódoltság idején a szót egy szegedi török oklevélben is megtalálhatjuk,⁹⁹ amelynek török szövegében a *szállás* magyarul fordul elő: 1681. „Miután a szegedi határban Terhes Lőrinc, Kaszap Péter, Sózó Mihály és Vas Bálint szállásai közt eső Sárkány István féle szállás... a templomnak ajándékozott.” Ehhez Szabó István, kitűnő kutatónk ezt a megjegyzést¹⁰⁰ fűzi: „Itt a szállás fogalma azonosul a szabad foglalás, majd a kiosztás, vagy utóbb már a város közössége által bérbeadott, gyakran rétföldként megnevezett egyéni szállásföld, tanyaföld fogalmával. Az ilyen szállások, földek adhatók, vehetők, örökölhetők voltak, és azokat a XVIII. század első felében már *telek*-nek, tehát telkesített, szántóművelés alá vett földnek is nevezték.”

A *szállás* szó a boszorkánypörökben is előfordul. 1728. *Kivitte a szállásra és ott akarta gyógyítani.*¹⁰¹

Nyilvánvaló, hogy a *Bika semlyéke homokja* (1717), *Dobos széke homokja* (1717), *Engi homokja, Kara homokja, Garga homokja, Gellén homokja, Puskás homokja, Zákány homokja* (1717), *Doma homokja, Dopsa homokja* (1722) már a hódoltság idején szállásként virágnak.

Ide tartoznak a *nyaraló* névvel megjelölt pusztarészek is: *Kara nyaralója, Körös Mihály nyaralója*. Ezekről a jószágtartásnál, tőzsérségnél szólunk bővebben.

Az 1715. és 1720. évi országos összeírás — mint már említettük — megörökíti, hogy a szegedi határ szántóföldjei nincsenek fordulókra különítve, és portákhöz, házakhoz osztva. Mindenki ott vetett, ahol éppen akart.¹⁰² Ez a tudósítás még a ritka lakosságról és földközösségről tanúskodik.

⁹⁸ Takáts S., Rajzok II, 283.

⁹⁹ HódOkm II, 339.

¹⁰⁰ Szabó I., Agrártörténelmi tanulmányok 200.

¹⁰¹ Reizner IV, 379.

¹⁰² Acsády 447.

A Város eleinte szívesen adott pusztáin megszállásokra való engedélyt.¹⁰³ Ezzel bizonyítani akarta a királyi kamara előtt is e pusztákhoz való ősi jogát, továbbá a használat tényét. Így az 1746. évi tanácsi jegyzőkönyvben olvassuk: *Farkas János Csamangó mégh Temesvár vétele (1716) előtt bizonyos szabad földet fogván.*¹⁰⁴

A tanács 1720-ban Kara Ferencnek és Simon Mihálynak megengedte, hogy *Karateleken* levő szállásaikat továbbra is megtarthassák.

1724. Losonczi Ferenc aliter Molnár Bíró Ferenc eladja a Zákány pusztán lévő *telke avagy szállása és majorhelye* részét a tanács előtt Temesváry Andrásnak. Ugyanebben az esztendőben rendelkezik a tanács Süveg Mihály és rokonainak *Süveg réttye* nevű örökölt telke avagy szállása felől. Ez nyilvánvalóan Átokházán volt, ahol máig ilyen helynevek élnek: *Süvegbokor, Süvegerdő, Süveghögy, sőt Süvegrét.*

1725. *Sárkány János Bojárban lévő bizonyos Teleket praetendálván Kotogány Ferencz és Kotogány Istvántul determináltatott.* Az említett, honfoglaláskori magyar leleteiről híres *Bojár, Bojárhalom* Domaszék egyik része.

1726. *Hajdú János úr ennek előtte Tíz esztendővel bizonyos darab földet N (emes) Város határán fel fogadott. Kinek is szomszédságában Puskás Gergely és András, úgy Lossoncz András vannak. Levelet kívánván ez eránt Ki adattatik.*

Más egyezség ebből az esztendőből: *Horváth Miklós, Modra Mihály és Modra Gasi bizonyos Szék Sónál lévő Telek eránt controversiájok lévén így igazítottak el: hogy ezen esztendőben mint hogy le kaszálták, tehát együtt gyűcsék fel és oszszák három részre, azután fel gyűjtvé, az földet oszszák három felé és Horvát Miklós a mellyik felérül szereti harmadik részét, azt veheti.*

Szintén 1726-ban *Soványfa*, másként *Sárkánytelke*, továbbá *Gelling szállása* került kiosztásra.¹⁰⁵ 1727-ben a piarista atyák a *Háromszájú kút* mellett kaptak egy telket örök tulajdonul. 1728-ban Móra Ferencnek, Hódy Istvánnak és Vass Jánosnak adott a tanács „szabadságot”, hogy *Kereset* pusztán *proportionate competens helyet* szállásnak foglalhassanak. 1729-ben a tanács Bithe János és Börcsök István polgároknak megengedte Móra halmánál *terram suam foenile occupare, gazulasque vulgo szállás erigere.*

1730-ban Ószeszéken egy kaszálónak birtokba vételére kapott engedélyt Nagy Pál szenátor és helyettes főbíró. Imre Adalbert és Bársony Péter pedig arra nyert jogot, hogy az ismeretlen fekvésű *Szotyak kútja* nevű kaszálót elfoglalhassa.¹⁰⁶ Ezen a helyen ekkor Kiss Ferencnek, Miller Jánosnak és Puskás Imrének is volt már szállása.

Még mindig ebben az évben engedték meg Faragó Mártonnak, Csúri Mihálynak és Király Dömötörnek, hogy a *Telek* nevű kaszálót megszállhassák. Minthogy Tóth József a szegedi és dorozsmai föld elvásztásakor elvesztette *terram suam foenile vulgo szállás nominatum*: a tanács más földet ad neki.¹⁰⁷

¹⁰³ A következőkre nézve *Reizner* III, 426, 427; *Szabó* I. 159, 200. Továbbá a tanácsi jegyzőkönyveknek tőlük még nem értékelt adatai.

¹⁰⁴ Erről még Öttömösnél is szólunk.

¹⁰⁵ *SzegSz.* II, 415.

¹⁰⁶ 1730. aug. 26. Tanácsi jegyzőkönyv: *Circumspectis Adalberto Imre et Petro Bársony Inhabitoribus hujus civitatis, certa Terra, seu Foenile, infra Szotyak kuttja situatum, cui a Septemtrione Francisci Kis, civis, ab Occidente Dni Joannis Müller Senatoris a mendie autem Emerici Puska Militaria Foenilia continua junguntur Vicinitate, jure perpetuo confertur.*

¹⁰⁷ 1730. Sept. 16. *Circumspectis Martino Faragho Toth et Michaeli Csuri civibus, ad demissam eorumdem Instantiam certe Terra, seu Foenile, vulgo Telek nominatum, cui ab Oriente Circumspecti Andreae Zolhay, a septemtrione Circumspecti Joannis Doczy, ab Occidente autem Circumspecti Michaelis Faragho civium Foenilia continua junguntur vicinitate, iure perpetuo datur et confertur.*

1731-ben a tanács Czvility, másként Szabó Mihálynak, Radnai Jánosnak és Nagypál Istvánnak a pálosi határszélen, Tömösváry András és Dejanovics János szenátoroknak pedig Zákányban adott szállásoknak való területeket. Siskóhalmán, talán Nagyszéksós homokján Nagygeczi István és Csizmadia Benedek alapított szállásokat. Podhradszky György főbírónak is megengedték, hogy a *Sárkánytelek* egyharmadát, Fazekas Ferenc tanácsbéli pedig *Soványfáját* elfoglalhassa. Bába András a *Kerekes homokján*, mások pedig Csorván és a Feketehalom körül kaptak birtokfoglalási engedélyeket. Az *Alsójárás* egy részét a Négyökrű család szállotta meg. Sokáig ennek a nevének emlegették azután a birtokba vett területet.¹⁰⁸

Egy 1739-ből való birtokpörben olvassuk: *Tertius Testis Circumspectus Emericus Négyökrű... tudgya bizonyosan és az Attyátul is hallotta, hogy ezen Szegh határtul fogvást, mellynél az oculátát kezdethik, egy völgyecskében levő Rosa nyarossa (= nyárfása) határig onnand az föl hányot határok szerint fölső Szegh határig még Török üdőben is a mint hallotta az Attyátul és másoktul is, miütátul fogvást magais emlékezik mint örökös földét Rósa familia birta.*¹⁰⁹

Hovatovább azonban a Város kiköti: *Akinek a Nemes Magistratus Teleket vagy valami földet ad, ne legyen szabad nékie Pénzen eladni, hanem vissza adgya a Nemes Városnak ha nem szükséges nékie avagy lakójuk innend elmegyen* (1743). Ezzel a rendelkezéssel nyilvánvalóan a termelékenységet és az állandó meglepedést akarja biztosítani.

Már Szabó István is idézi a tanács 1742-ben kiadott rendelkezését: a lakosok által *in domibus aut tuguriis vulgo szállás* lappangtatott hajdúkat elő kell állítani.

1743-ból egy szabadkaiakkal megörökített vita a következő megszállott helyekről tud a szabadkai határ közelében: *Bálint járása, Négyökrű szállása, Feldhoffer szállása.*¹¹⁰ A felsoroltakon kívül ismeretes még *Bullás szállása* (1760).¹¹¹

Korán megjelenik azonban már a földvásárlás is: 1725-ben a Kónya-család a *Bodótelek* (certi Prati, vulgo Bodó Teleke dicti) felét 15 forintért megveszi. A telek pontos fekvése meghatározhatatlan. 1758-ban Hodossy János eladta kaszálóját a rajta lévő épületekkel együtt (foenetum suum cum aedificiis ibidem habitis).¹¹²

Sajnos, a felsőréssz szállásainak kialakulásáról alig vannak adataink. Mindenestre Mária Terézia uralkodásának elején Kaltschmidt Ábrahám térképe (1747) szerint Alsótanyán vagy amint akkoriban nevezték: az *Alsóvárosi pusztán* 72, Felső tanyán, azaz a *Felsővárosi pusztán* 65 szállás virágzott. Jegyezzük meg itt röviden, hogy az elnevezéshez híven, a családnevekből megállapíthatóan a kirajzás a két városrésznél zárt, még a középkorban kiformalódott és a hódoltságon is átmentő-

¹⁰⁸ Reizner III, 427.

¹⁰⁹ Egy határpör szövegéből. Somogyi Könyvtár B. e. 12. jelzetű kéziratban.

¹¹⁰ 1743. szept. 7. tjk. 265. *Siquidem Oppidi Sz. Marienses non parva damna circa partem vulgo Bulint járása causarent, ideo duo foenilia, utpote vulgo Négy Ökrű Szállása et Feldhoffer Szállása nuncupata loco attacti pascui dabuntur ita ut tantae bonitatis Terra velut Praefatorum foenetum actu ali Possessori Perillustri Dno Judici Georgio Waltbrun ex pascuo Balint járása excindatur et cujus revisione et excisione deputantur Perllis Dnus capitaneus Johannes Miller, Franciscus Babarczy, Joannes Barcza.*

1743. szept. 13. tjk. 265. C. *Fecerunt relationem Magistratualiter exmissi Domini Johannes Miller Capitaneus et Consenatores D. Franciscus Babarczy, Joannes item Barcza, qualiter iidem ad faciem Loci vulgo Balint járása, et Négyökrű Szállása item Feldhoffer Szállása exeundo, Peripheriam tam attactorum duorum Foenetum oculassent. Et esto quidem attacta duo foenilia majoris quam excissa Pars Pascui Balint járása essent quantitatis non obstante tamen eo ut damna per Sz. Marienses hactenus illata impostum evitari queant, Praefata duo foenilia et Pascuo Balint járása Perillustris Dominus Judex Georgius Valdbrun remittit et commutat hancque Commutationem Aptus Magistratus approbavit et ratificavit. Ita tamen ut ex eodem Pascuo Domino Consenatori Josepho Palfi et Stephano Kaszta pro foeneto opta pars excindatur.*

¹¹¹ Inczeffi G., Szeged környékének földrajzi nevei 19.

dött emberközösségből történik. A hatalmas szegedi határ évszázadok óta erre a két részre különült, amelyeknek sajátosságait a sajnálatosan közékük ékelődött *dorozsmai föld* is hangsúlyozta. A két legelőterületet, pusztát ősi jogszokás, de nyilván ésszerű meggondolások alapján is a két városrész magyar népe külön-külön birta. Innen van, hogy a nagy, természetes egyezések mellett is Alsótanya és Felsőtanya népi arculatának eltérő vonásai máig fölismerhetők. Ezekre természetesen a megfelelő helyen mindig utalunk.

Miután a szállásokon és a hozzájuk tartozó földeken már nemcsak jószágot nevelnek, hanem a földművelés is megindul, fölbukkan az ilyen birtokegységeknek *tanya* szóval való megjelölése is, amely nyilvánvalóan a halászat szókincséből, fogalmi világából, a tiszai élet köréből való átvétel: a víznek az a része, ahol hálóval lehet halászni, ahol érdemes a hálót kivetni.

Tudomásunk szerint a *tanya* szó első pusztai előfordulása szegedi tanácsi jegyzőkönyvekből: 1748. *Az Kőrössj Ér mellett Szegedj Pásztorok szabadon őrzöttek, Gunyhokat és tanyákat csinálták.* A szegedi gulyások XVIII. századbeli esküszövegéből: *Tanyámon senkit gazdáimon kívül vagy kiknek Marhaj előttem jární fognak, azokon kívül megh nem szenvedek.*

Oltványi Pál alsóvárosi élő néphagyomány alapján írja,¹¹³ hogy Mária Terézia idejében „Szeged város határa is adó alá vonatott. Hogy ezt a város tanácsa kivethesse a lakosokra, a hagyomány szerint a városbeli lakosokat 25 bot büntetése mellett arra kötelezte, hogy mindenki vagyonához mérten a külterületen annyi földet foglaljon el magának művelés alá, amennyi után a kivetett adót megfizetni képes, azonban még így is az ingyen adott földből is eleinte keveset foglaltak maguknak a lakosok. Attól féltek, hogy annak terményéből nem fog kitelni az adó, melyet ezidőben és később is még porciónak neveztek, azonban ők sem építettek kint földeiken mindjárt rendes tanyai lakokat, hanem csak kis gunyhókat, melyekben nyáron a mezei munka ideje alatt magukat meghúzták, télen pedig marhájukat őrző cselédjeiknek szolgálnak azok menhelyül. Nagyon kevés gazdának volt ezidőben még kint tanyai laképülete.”

A szállásokon lassan-lassan a földművelés mégis elkezdődik. 1764. *Szállására Zákányba nyomtatóra vitetett egy nagy pej kancza lovat, melly romlott bellegű és hogy Mészáros Eörséjé féle volna, a csikóssa mondgya.* A homoki aratást, nyomtatást nyilvánvalóan már a XVIII. század elején sűrűn fölbukkanó *telek* szó is megengedi.

*

A mezőgazdaságot, földművelést szolgáló *tanya* kibontakozása a XVIII. század vége felé indul meg. Ez természetesen szegedi vonatkozásban sem jelenti a jószág-tartó *szállás* azonnali megszűnését, hanem a fokozatos háttérbe szorulását, lassú, nem egyenletes visszahúzóódását a Várostól messze eső járásokra (Átokháza, Csorva, Csöngöle). Csak századunk elején tűnnek el: a modern tanyavilág a szegedi földön ekkor győzi le végképpen a pásztorélet hagyományos formáit és maradványait.

A tanyásodás tehát a Városhoz közel, a feketeföld és homok határán, de már a homokon indul meg, a déli részen *Feketeszél, Nagyszéksós, Domaszék, Zákány*, északon pedig *Fehéró, Szatymaz, Őszeszék* határrészekén. Ezzel aztán megindul *Alsótanya* és *Fölsőtanya* földműves lakossággal való benépesedése. Itt is meg kell ismételnünk, amire máshol is utalunk, hogy Alsótanyára szinte kizárólag csak Alsóváros, Felsőtanyára pedig Felsőváros vállalkozó lakossága vándorolt ki.

¹¹² Reizner III, 427.

¹¹³ Oltványi P., A szegedi plébánia 165.

Oltványi Pál írja tovább, hogy a XVIII. század végén már annyira elszaporodtak a külterületeken a tanyák, hogy a lakosok a család tagjaival télen-nyáron ott is laktak, a Városban lévő házaikat pedig mesterembereknek bérbeadták vagy üresen hagyták. Ide csak ünnepeken jöttek be a tanyáról. A horgosi, dorozsmai, kisteleki és majsai templomba jártak, itt temetkeztek és gyermekeiket is itt kereszteltették meg, mert ezek a faluk, bár nem szegedi földön terültek el, sokkal közelebb estek, mint az anyaváros.

A tanyaiak bérbeadott városi házaiban volt — nyilvánvalóan hatósági rendelkezés — a *katonaszoba*¹¹⁴ is, amely katonák beszállásolására szolgált. Ez sokszor üresen is állott. Ünneppélyes alkalmak idején a tanyán élő gazda itt szállott meg: itt pólyázták keresztelőre az újszülöttet, itt öltöztették az esküvőre induló menyasszonyt, itt helyezték koporsóba a család halottját, hiszen a tanyákon sokáig sem templom, sem temető nem volt. Ezekből a családi ünnepekből egyébként az esetleg ott kvártélyozó katonaság sem maradt ki.

E népi hagyományokat levéltári források is megerősítik. Szabó István közléseiből is tudjuk, hogy a városi tanács jó későn kezdett annak veszélyére fölfigyelni, hogy a *szállással bíró gazdák házaikat rész szerént üressen hadják, rész szerént olyan öregasszonyokat vagy előregedett ügyefogyott embereket fogadnak zsellérüknek, kiket sem patrólba rendelni, sem katonát kvártélyban hozzájuk adni nem lehet.* Vannak gazdák, kik idehaza nem lakván, tsak zselléreket tartanak. A tanács „a közterhek arányos elosztása” céljából az ilyenek összeírását rendelte el. A következő évben is foglalkoztak az olyanok ügyével, akiknek a városban nincs házuk, és így a tanyán lakván *nem tsak a közterheket nem viselik, hanem gyermekeiknek is a megkívántató nevelést, Isten és hitismeret tudományát nem adják.*

Mindezekből kitűnik a kirajzások *társadalmi* jellege. A tanyai települést családok, és pedig jobbmódú polgárcsaládok indítják meg, akik eleinte voltaképpen kettősbirtokecsok. Még a Városban laknak, de kertjük már kitelepül a közeli homokvilágra, szállásaik helyére. Láttuk, hogy az első tanyai honfoglaló parasztpolgár-nemzedék a maga birtokán, örökföldön ver gyökeret. Itt szőlőt is telepít, de már földműveléssel, tanyai gazdálkodással is foglalkozni kezd.

*

Nagyon jellemző, hogy azt a területet, amelyet egy-egy család megszáll, a *högy* szó hozzáadásával túlnyomóan az első, őstelepülő családról nevezik mái napig. Egy-egy ilyen högy 50—200 holdat foglalhat magában, amely az idők folyamán részben házasodás, részben vétel útján más családok kezére is kerülhet, szétaprózódhat. Ezek a nevek nagyrészt törzsökös szegedi családok nevei. Kis számmal előfordulnak közöttük bevándorolt iparosok is, akik életformában, szőlőbirtok szerzésével is már követni kívánják a bennszülötteket, mert „gyüttmönt” állapotuk csak a polgárjog megszerzésével és a szegedi anyaföldbe gyökerezésükkel szűnik meg.

Nyilvánvaló, hogy e „högyek” olyan helyekre települtek, amelyeket a jószág jól megrágyázott, tehát a szállásokra. Az így ültetett szőlők megkívánták a gondozást, és ezért állandóbb jellegű hajlék is épült mellettük. A szőlő művelését a *kapás, tanyás* látta el, hiszen a gazdapolgár még hosszú ideig városi életet él. Ő volt a későbbi úri szőlők gondviselője is.

Vegyük ehhez még hozzá, hogy a napóleoni háborúk hatalmas gabona- és takarmánykonjunktúrája itt Szegeden a tiszai kikötő birtokában ösztönzőleg hatott a

¹¹⁴ Beck P., Dóró Imre lováról. SzN. 1905, 246. sz.

megművelhető földterületek növelésére, így szükségszerűen a homoki mezőgazdasági élet fokozatos kibontakozására is. A hegyek mellé épült *tanya*, amely — mint már említettük — a halászat fogalomköréből válik itt is általánossá, nemcsak a szőlőművelés érdekeit szolgálja, hanem hamarosan a mezőgazdaságot is. A szegedi *ker-tők*, vagyis az alföldi cívisvárosokra annyira jellemző „juhszéli” aklok, szérűk, gazdasági udvarok, amelyek a Matyot Város felől övező Feketén még megérik a XIX. század közepét, lassan, de föltartóztathatatlanul tünedeznek. Települési sajátosságaiukat azután a nagy árvíz mossa el örökre. Egy-egy régi tanyához, tanyaházhoz a *hőgy* mellett hozzátartozott még a *szék*, *semlyék* és a rozstermelésre alkalmas *homok* is. Alkalmasabb összefüggésben természetesen ezeket is még részletesen megvizsgáljuk.

Valóságos honfoglalás ment itt végbe a szegedi homokpuszta megszállásával. Nem tudjuk, de bizton föltehetjük, hogy azelőtt is voltak kisebb, megnevezett részei, egységei. Ezekből azonban nem sok ismeretes. Ősi középkori magyar névadó gyakorlat nyilvánul most itt meg, amikor a kivándorló, homokra települő családról nevezik el azt a területet, homokrészt, amelyet birtokába vesz, használ, megmunkál. Ez egyúttal nyomatékosan utal a tanyásodás egyéni, családi, társadalmi kezdeményezéseire is.

A *hőgy* összetételű határnevekből kiolvasható mind társadalmi háttérében, mindpedig történeti sorrendjében a szegedi tanyavilág egész benépesedési folyamata.¹¹⁵ A legtörzsökösebb, hódoltságot is átélő szegedi családok kezdik meg ezt a munkát.

Legkorábban *Domaszék* homokját szállják meg. Az elnevezés családnévi eredetű. Már az 1522. évi tizedlajstromban szerepel a *Doma* család: *Gregorius Doma*, *Bernardus Doma*, később a Szent Antal Társulat anyakönyvében (1673): *Susanna Dománé*. Tősgyökeres, később azonban kihalt szegedi család volt, amely jószág tartással és talán tőzsérséggel is foglalkozott. A hódoltság után bukkan föl 1722. *Doma homokja*, azaz szállás. 1737. *Doma Homokon levő régi kaszálón*. Az elnevezés tehát már régóta főnnálló, esetleg évszázados birtokállapotot, használati hagyományt örökít meg. A terület birkalegelőül szolgáló, szikes, tavas részét *Domaszék* néven emlegették. Ez vált azután az egész határrész végleges nevévé is. Bár *Székely—Rainer* térképén csak éppen a múlt század végén bukkan föl először a *Domahőgy*, *Kisdomahőgy* helynév, mégis számot kell vetnünk azzal a lehetőséggel, hogy az éppen a legrégebb, magán az egykori birkalegelőn, járáson telepített szőlőhegyek közé tartozik.

Domaszék korai megszállásának, tanyásodásának számos jelentős oka van. Földje átmeneti kitűnő homoktalaj. A Baja felé irányuló fuvarozás, továbbá a Dél-Dunántúllal, főleg Baranyával való szárazföldi közlekedés ősi soron, talán még a római idők óta *Domaszéken* át történt, és így az útviszonyok már régóta viszonylag kedvezőek és megszokottak voltak. Ehhez járul még a Városhoz való 10—15 km közelség is.

A hegyek föltűnésének domaszéki sorrendje: 1760. *Babarczyhőgy*, *Hódihőgy*. 1796. *Királyhőgy*. 1802. *Ördöghőgy*. 1819. *Árkádhőgy* (< *Árkádi* szegedi szerb polgárcsalád). 1824 *Sárkányhőgy*, 1826. *Bulláshőgy* (a XVII. században felbukkanó alsóvárosi család, amelynek neve nyilván a hódoltsági *bula*, ’török hímező’ szónak magyar, ragadványnévi származéka). 1831. *Kazihőgy*. 1833. *Szászjancsihőgy*, később *Szászjánoshőgy*. 1838. *Batancshőgy*. 1840. *Ábrahámphőgy*, *Ábrahámhőgy*, *Csaman-góhőgy*, *Csontoshőgy*, *Farkashőgy*, *Fazékashőgy*, *Harangoshőgy* (nevét onnan kapta, hogy imádságra szólító, viharúzó harangja volt), *Kászonyihőgy* (nemes család, de itt

¹¹⁵ Ez a közben még kiegészített rész már önállóan is megjelent: A szegedi tanyavilág benépesése helyneveinek tükrében. Néprajz és Nyelvtudomány 1963.

Szegeden polgári joron birtokol), *Kisistókhögy*, *Savanyahögy*, *Tarihögy*. 1887. *Engihögy*, *Kérihögy*, *Kispálhögy*, *Lébákhögy* (bevándorolt család), *Malatinszkihögy* (bevándorolt iparoscsalád), *Ökröshögy*, *Sárihögy*, *Szélpálcuszhögy*, *Tukacshögy* (bevándorolt régi jómódú iparos család), *Vashögy*. Túlnyomóan alsóvárosi nevek, illetőleg családok.

Domaszékkal párhuzamosan, délről határos a *Feketeszl*, a szegedi homokvilágnak a Városhoz, és pedig Alsóvároshoz legközelebb eső része, ahol a feketeföld és homok találkozik, keveredik egymással. Innen magának a határrésznek neve is. Érthető tehát, hogy ez a tájék is alsóvárosiakból korán tanyásodik.

1796. *Királyhögy*. 1806. *Baloghögy*, *Ladányihögy*. 1814. *Déákhögy*. 1829. *Nagy-mátyáshögy*. 1840. *Csalahögy*, *Fúrúshögy*, *Kosárhögy* (híres régi juhászcsalád neve), *Mórahögy* (1748. *Szántó földem ... túl a Mattyon Móra Szőlője mellett*. 1785. *Mora Mathias*. József császár térképe), *Nyárihögy*, *Savanyahögy*, *Visnyeihögy*. 1887. *Csányihögy*, *Kotogányhögy*, *Mátyáshögy*, *Szekereshögy*, *Szekerkehögy* (híres bevándorolt, meggyökeresedett szűrszabó nemzetség), *Városhögy* (városi birtok), *Csonkahögy*, *Engihögy*, *Muskóhögy*, *Türeshögy*. Egy 1813. évi levéltári adat: *Türes szállása*. A név különben az *Ábrahám* család egyik alsóvárosi ágának ragadványneve). *Kerekhögy* (a hegy alakjáról), *Torokszáritöhögy* (valami tréfás, „egyszeri” esetről).

Nagyszéksós Domaszéktől és Feketeszeltől délnyugatra elterülő, közéjük ékeződő, a szabadkai út mentén húzódó, szikes tavakban bővelkedő határrész, ahol a hegyek, tanyák különösen 1840 táján kezdenek nagyobb számmal feltűnni. Egyik részének *Biteszék* a neve.

1760. *Vargahögy*. 1832. *Tandarihögy*. 1840. *Gergőhögy*, *Kószóhögy*, *Lázárhögy*, *Paplóggóhögy* (kettős családnév), *Pútyihögy* (igazi nevük *Császár*), *Ráczhögy*, *Rúzsahögy* (nyilván a *Rúzsák* helyén: 1770. *Rosak*. 1785. *Rouchack* = *Rúzsák*, ti. a *Rúzsza* család szálláshelye), *Siskóhögy* (azonos lesz az 1731-ben *Siskóhalma* néven emlegetett kaszálóval és szállásfölddel. A név maga föltétlenül a szegedi, XVIII. században nagy szerepet játszó, bunyevác eredetű *Siskovics* család nevének rövidülése), *Szücshögy*, *Tóthögy*. 1855. *Krallerhögy* ~ *Kallerhögy* ~ *Kellerhögy* (német eredetű, XVIII. században bevándoroló téglaegető család. Egyik tagja, Miklós 1808-ban a Város országgyűlési követe volt). 1887. *Börcsökhögy*, *Burgerhögy* (híres szegedi nyomdász család a múlt században), *Fazékhögy*, *Freiburgerhögy* (bevándorolt iparos család), *Koronahögy*, *Máriánhögy*, *Masahögy*, *Pakaihögy* (< szerb *Pakaszki* család, amely a XVIII. században Röszkén élt, de a múlt században beolvadt a szegedi parasztságba), *Papdihögy*, *Zomborihögy*, *Bánhögy*, *Gatyáülephögy*, *Vecsörnyeshögy*, *Vízvöttehögy*. *Bakahögy*, *Györgyhögy*, *Liliomhögy*, *Magdahögy* (mindkettő családnévi eredetű), *Rókahögy* (családnévi eredetű), *Tepszihögy*.

Zákány Domaszéktől és Feketeszeltől nyugatra, közvetlenül a dorozsmai föld mentén terül el. A hely a középkor végén virágzó, városunk életében előkelő szerepet játszó *Zákány* családtól kapta a nevét. Hogy itt a családnak jóságai is voltak, bizton következtethetünk abból, hogy *Zákány* István főbíró Fráter Györgynek egy lovat 1000 kósóért adott el. Szállások a XVIII. században már számosan akadnak rajta. Tanyásodása a múlt század negyvenes éveiben kezdődik, főleg amikor az itt birtokos *Lengyel* család fölépíti a róla elnevezett *Lengyelkapolnát*. *Zákány* és *Mórahalom* a múlt század első harmadában jórészt még járás volt. Alsóvárosról kirajzó földművelő családok most kezdik ezt a területet is hozzácsatolni a szomszédos *Feketeszl*, *Domaszék* korábban bontakozó tanyavilágához.

1832. *Szöghögy*. 1840. *Dakahögy*, *Drágahögy* (aligha családnév, esetleg szerb női keresztnév), *Lengyelhögy*, *Lovászhögy*, *Nógrádihögy*, *Otóthögy* (családnévi eredetű), *Paphögy*, részei: *Öregpaphögy*, *Kispaphögy* (a régi családi birtok megosz-

lására utalnak), *Sebőkhögy*, *Szluhahögy* (bevándorolt felvidéki nemes család, amely hamarosan bekapcsolódik a Város polgári közéletébe), *Sárihögy*, *Biczókhögy*, *Módoshögy* (elmagyarosodott szerb szalád).

A Zákánytól délnyugatra elterülő *Csorva* nevét a régi magyar nyelv 'homok' jelentésben ismeri. Területén az Árpád-korban falu virágzott. A múlt század végén két XII. századi templom romjait is kiásták itt. Kaltschmidt Ábrahám térképe (1747) szerint az egyik még a XVIII. században is jelentékeny volt, mert külön is föltünteteti (locus ecclesiae). Reizner János itt tárta föl azt a bronz tömjénezőt, amely románkori iparművészetünknek királyi műhelyekhez kapcsolható, kimagasló remekműve.¹¹⁶ Mindebből arra következtethetünk, hogy nem lehetett jelentéktelen hely. A tatárjárás után azonban nem támadt föl, és a kunoknak, illetőleg a városnak volt pusztája. Dugonics nyilván ősi szegedi szóláshagyományt örökített meg a következő jeles mondással: *oly kevélyen sétálgatnak föl és alá a sikátorokon, valamint a kunok komondora a Csorvahomokon*. A régebbi századokban, de még a múlt század elején is, amikor a Duna—Tisza közében is kószáltak a farkasok, a felörvözött, lóhússal táplált komondorok a jószág védelméből is ugyancsak kivették a részüket.

Csorva hatalmas járásain XVIII. századbéli, de bizonyára már régebben is meglévő szállásokról vannak adataink. Ezek természetesen megkönnyítik a tanyásodás kibontakozását is, amely a múlt század második negyedében ér el ideig, elsősorban a Zákánnyal szomszédos örökföldekre. A hegynevekből is világos, hogy alsóvárosiak népesítették be. 1840. *Bókahögy*, *Jójárthögy*, *Csorvahögy* (itt maga a hely válik névadóvá), *Fodorhögy*, *Jakushögy*, *Lasanchögy*, *Bitehögy*. Ennek a hamarébb tanyásodó területrésznek *Belsőcsorva* volt a neve, míg a nyugatabbra eső *Kilsőcsorva* járásai még megérték a századfordulót.

Mórahalom nevét föltétlenül a *Móra* családtól kapta, amely 1601-ben bukkan föl a Város életében, és az egész XVII. században vezetőszeret játszik. Két tagja is főbíró. A pusztáról első adat 1729. *Colliculum Mora halma nominatum*. A XVIII. században szállások keletkeznek rajta. Mórahalom a szegedi határ távolabbi részéhez tartozik, ahol már az igazi homokvilág kezdődik. Egészen 1945-ig túlnyomóan a Város birtoka. Éppen ezért tanyák, szőlők csak a keleti örökföldeken keletkeznek rajta, az előbb megismert szomszédos tájegységekhez képest aránylag későn. A város itteni földbirtokának, közlegelőnek benépesedésére mindjárt sor kerül.

1840. *Arankahögy*, *Bózsöhögy*, *Csuzekhögy* ~ *Csuszikhögy* (nyilván bevándorolt család, közelebbit azonban nem tudunk róla), *Szaböhögy*, *Szélpálhögy*, *Tanácsokhögye* ~ *Tanácsshögy* (családnév). 1849. *Guczihögy* (ragadványnévi eredetű). 1855. *Halászhögy*, *Rukihögy* (családnévi eredetű). 1887. *Ludasihögy*. 1957. *Némöthögy*, *Tálashögy* (Szabó József tálás, azaz fazekas neve után).

Ásotthalom egészen 1945-ig majdnem teljes egészében a Város földje, birtoka volt. Itt és Csöngölén kezdődik meg a múlt század elején Vedres István buzgólkodására az erdőtelepítés, amelyet modern színvonalra Kiss Ferenc emelt. Többi része járás volt, amelyet a múlt század végén törnek föl és adnak árendába. Bérlők leginkább a szegedi határ szegényparasztrajai, de kis részben más vidékek ágrólszakadt agrárproletárjai is csatlakoznak hozzájuk. Itt a gazdasági és társadalmi fejlődés más volt, és később következett be, mint a Városhoz közel első homokon. Érthető tehát, hogy a határrészek névalkotása sem egyezik a belső területek névhagyományaival. Sok már közöttük a hatósági, hivatalnokai megnevezés. Jellegetes módon *tanyasorok* alakulnak ki: *Tükörsor*, *Kutyabontsor*, *Kissor*, *Balogsor* stb. egyeses dűlőutak mentén, szinte utcaserűen. Ennek megértéséhez tudnunk kell, hogy e terület benépesítése aránylag későn és városi bérföldeken történt. Mérnöki megfontolások nyomán,

¹¹⁶ Entz G., A Szeged—csorvai bronz tömjénező. Művészettörténeti Értesítő 1957, 11.

a célszerű közlekedés érdekében alakult ki ez a kép, amely csak az utóbbi évtizedekben, a régi tanyatelkek megosztásával és új házak építésével bomlott kissé meg. A települések szabályos rendje így követte a belső tanyák lazább formáit: osztozkodás után mindenki a maga földjére épített.

Ásotthalom homokján szőlők, högyek a múlt század derekán még csak a *Madarásztó* körüli örökföldsávon keletkeznek. Ezek voltaképpen még szorosan összefüggenek a nagyszéksósi tanyásodás és szőlőkultúra kibontakozásával. Közigazgatási véletlen, hogy Ásotthalomhoz, az egykori ásotthalmi kapitánysághoz tartoznak.

Ásotthalom, Mórahalom, Csorva városi földjeit jelentős számmal a belső, ősbibb szőlővidékek (Domaszék, Nagyszéksós, Zákány) fiatalabb nemzedéke szállja meg, és magával hozza ide, a mostohább körülmények közé is, a maga termelési tapasztalatait. Felhasználja természetesen azokat a modern ismereteket is, amelyek a Horgos-királyhalmi, öttömösi és pusztamérgesi úrikézben lévő, kietlen homokbuckák betelepítéséből adódnak. Ezeket egy nagykapitalista vállalkozó, Ormódi Béla (1832—1917) parcellázta, és egy kitűnő, sajnos teljesen elfelejtett, Mathiász Jánoshoz fogható szőlészeti szakember, Zauner Richárd állandó ellenőrzésével irányította. E folyamat elemzése itt azonban messzire vezetne benünket.

1840. *Béróhögy* (a múlt század elején nevezetes szegedi polgárcsalád), *Gácsérhögy* (híres szappanfőző család), *Lovászihögy*, *Velezhögy* (régii, de nem föltétlenül szegedi családnév). 1855. *Farkashögy*. 1919. *Libihögy*, *Ludashögy*. 1957. *Öreghögy*, *Úreghögy*. 1960. *Némethögy*.

Ismeretlen fekvésű, de régi iratokban előforduló, leginkább az egykori alsóvárosi pusztán elterülő hegyek: 1802. *Dobaihögy*, *Godahögy*. 1803. *Kocza Gáspár hegye*. 1815. *Lénahögy* (nyilván a *Heléna* szerbes becézője). 1823. *Káposztahögy*. 1835. *Dóró Mihály högye*. 1836. *Bödöhögy*. 1844. *Littasihögy* (névadója a „fenyítőház” néven emlegetett várbörtön egykori igazgatója). 1861. *Juhászhögy*.

*

A *fölsővárosi puszt*a, a későbbi *Fölsőtanya* benépesedése lassabban indul meg. Ennek legfőbb oka nyilván az, hogy Felsőváros lakossága elsősorban iparból, vízi és szárazföldi közlekedésből, halászatból, vízimolnárságból élt, a mezőgazdaság sohasem volt főfoglalkozása. A legelők, járások feltörése későbbben indul meg, és tanyásodás általában külterjesebb marad, mint Alsótanyán.

Fölsőtanyára a nagyobb birtokegységek voltak jellemzők, a gazdálkodásnak is volt valami üzemi vonása, úri, polgári, „kulákos” jellege. Ezt elősegíti a rajta áthaladó vasúti fővonal is, amely lehetővé teszi a szélesebb látókörű üzemi politikát is. Ez különösen a jószágtartás minőségi színvonalán látszott meg. Az ősi pesti országúton a vasút mellett még sokáig folyik a széksószállítás, káposztaértékesítés is. A vasút magyarázza az ún. úribirtokosok szőlőtelepítéseit, a homoki borkultúra nagy konjunktúrájának kihasználását is. Mindezekről azonban itt bővebben nem lehet szólanunk.

Szatymaz török, esetleg kun eredetű szó, éspedig családnév, amely pásztorokodásra, középkori szálláshelyre utal. Csak 1670-ben bukkan föl helynév gyanánt.

Szatymazzal közvetlenül határos és vele szorosan összefügg *Őszeszék* határ-rész is, amelynek névadója a kihalt *Ősze*-család. Szálláshelyének első említése 1722. *Ősze széke*. Székes legelőin túlnyomóan birkatartás és széksóöprés folyt egészen századunkig. Voltaképpen *Őszeszék* a felsőtanyai szőlőkultúra szülőföldje, innen sugárzik át *Szatymazra*, *Balástyára*.

E kistájon a szőlőtelepítés, tanyásodás aránylag későn, az 1830-as években indul meg, elsősorban az őszeszéki homokon. A kirajzott családok leginkább felsővárosiak, elvéve rókusiak. 1840. *Adókhögy*, *Alpárihögy*, *Bagolyhögy* (ragadványnévi eredetű), *Baráthögy* (vonatkozhat régi franciskánus birtokra is), *Bárkányihögy*, *Budaihögy*, *Farankhögy*, *Gémöshögy* (családnévi eredetű), *Könyák högye* ~ *Könyahögy*, *Máshögy* (családnév), *Meszeshögy* (családnév), *Nészúrjhögy*, *Ocskaihögy*, *Szúcshögy*, *Tápaihögy*, *Zomborihögy*. 1848. *Róvóhögy*. 1855. *Aligánhögy*. 1887. *Jópálhögy*, *Messzelátóhögy*, *Tandarihögy*.

A múlt század hetvenes éveitől Szatymaztól egészen Kistelekig települt úri-szőlők emlékezetét őrzi a helynévanyagban *Jánoszállás*, amely a szőlőtelepítő Fel-mayer János híres szegedi tímármesterről, Mikszáth Kálmán barátjáról, továbbá *Vilmaszállás*, amely a szintén szőlőültető *Babarczy József* egykori szegedi ügyvéd feleségéről, Bérczi Vilmárról kapta nevét.

Balástya, *Gajgonya* igen szórványosan kezd betelepülni a múlt század derekán. A *Balástya* szó eredete bizonytalan. A másik a városi *Kajgona* család XVIII. századi szállásának emlékezetét őrzi. Maga a szó szinte biztosan török eredetű családnevet tartott fenn.

1840. *Horváth-Zsikóhögy* (a család rókusi és cincársággal, azaz birkavágással foglalkozott). 1855. *Tápaihögy*. 1919. *Szilberhögy* (híres nagypolgári család a XIX. század fordulóján).

Balástyán századunkig eltart a birkalegeltetés, széksósöprés, külterjes mezőgazdaság. A szőlőtelepítések itt és Csöngölén igazában csak a filoxérasevedelem után, a múlt század utolsó évtizedeiben indulnak meg az itteni parasztság körében de szőleik nem veszik föl a hagyományos családnév + *högy* nevet.

*

Az Alföldnek, így a szegedi homokvilágnak is a török hódoltság előtt kiterjedt erdőségei voltak, amelyek azonban az emberi rablógazdálkodás következtében elpusztultak, és így a sivány homok mindinkább terjeszkedni tudott. Így fennmaradt a Maty partján hajdan húzódo *Fevere*, *Főere* erdőség emlékezte. Ilyen volt a Boszorkánysziget melletti *Kerekerdő* is, amelyet századunk elején irtottak ki.

Az Alföld fásításának úttörő apostola Vedres István, Szeged városának „hites földmérője”, a múlt század legelején így ír¹¹⁷ a futóhomok pusztításáról: „Azt csak futólag említtem meg, hogy a mai Tsorda és Barom homokos Járásaink a szaporodó sivány homok áradásaitól Arábiának forró homokos pusztáira hasonlítanak.

A mai Öttömösi, Engi, Csorvai homokjainkon, amelyek valóban, ha fürkésző szemmel megtekintetnek, nem mutatnak egyebet, hanem azt, hogy minden esztendőben számos holdnyi jó földet az Tsorda és Barom Járásokból elfoglalnak, beborítanak és haszontalanná tesznek.

Az olyan helyeken, mint Szegeden és a környéken, ahol ti. nemcsak hogy semmi erdők nincsenek, hanem ahol több mértföldre el lehet menni, mégsem lát csak egyetlen fát is az ember, úgy köll tekinteni egy újonan ültetett erdőt, mint egy ma született első Gyermevét az Édes Anyának.

Azon haszon, amely az Erdők létele által eszközlődne, nagyobb figyelmeteséget érdemel olyatén Városban, ahol minden következő esztendőbeli termésnek Zsírját a fának szűk volta miatt föltüzelik.”

¹¹⁷ Vedres I., A sivány homokság.

A Városban nincs tüzelő, a messziről hozott szerszámfáért drága pénzt kell fizetni.

Jellemző, hogy az itt-ott mégis látható magányos fák a régi térképekre is helymeghatározó gyanánt rákerülnek. Így Balla Antalnak a szegedi határról készített térképén a *Kajla fája*, *Tóth fája*.

A Város *Kistelek* néven újonnan alapított jobbágyfaluját elárasztással fenyegette a homok. Ez ellen próbaképpen 1790-ben Vedres István fűzerdőt telepített, amely nagyszerűen bevált. Példáját azután a falu népe is követte.

Vedres 1793-ban nyárfával kísérletezik. Ez is sikerül. Ennek hajtásaiból telepítették a múlt század első évtizedében a csöngölei, kőröséri, ásothalmi erdőket, de fölhasználták tovább Szabadka, Dorozsma, Félegyháza, Csongrád, Deszk, Écska erdősítéseinél is.

1805-ben a csöngölei síványon tovább folynak kisteleki jobbágyok robotmunkájával több fafajtával a szakszerű telepítések. Megindul az erdősítés az alsó részen, így Alsóásothalmon, Engi homokján, a Kőrös érnél, majd 1829-ben Mérgesen. Később a telepítés még nagyobb méreteket ölt. 1855-ben a szegedi erdők már 7445 holdat tesznek ki. Megnevezett erdőrészek: *Biliscs-*, *Bokor-*, *Cédulás-* (másként: *Leveles-*), *Dobó-*, *Honvéd-*, *Kazi-*, *Kelő-*, *Klauzál-*, *Kőrösi-*, *Krisztin-*, *Magyari-*, *Nagyistván-*, *Órhalmi-*, *Pálffy-*, *Pálinkás-*, *Pillich-*, *Rivó-*, *Ruki-*, *Süvegerdő* és több más.¹¹⁸

A szegedi erdőségekben nagy kárt tett az 1863. évi *lucaszél*, amely egy álló napig fújt. Ereje akkora volt, hogy nyomában több ezer hold újabb sívány keletkezett. Lesodorta a háztetőket, betemette a juhnyájakat.

*

A szegedi pusztta további tanyásodása során a múlt század derekán újabb nagyjelentőségű állomáshoz érkezik el.¹¹⁹ Ennek jobb megértéséhez szükséges azonban néhány különös mozzanatra utalnunk.

Szeged az addigi tanyásodás ellenére is még mindig hatalmas legelőterületek birtokosa. E városi köztulajdonban levő járásokon még a hagyományos pásztorélet folyik. Elavultságát, korszerűbb mezőgazdasági formák szükségességét sokan érzik, de a tennivalókat még nem látják világosan, egyértelműen. A kérdésről támadt irodalmi vita azonban mindenképpen szép dokumentuma a szegedi reformkornak.

Petrovits István, a Város szenátora, 1846 nyarán javaslatot nyújtott be a tanácshoz, amely egyidejűleg nyomtatásban is megjelent. Az elején röviden jellemzi Szegednek akkori közgazdasági életét, és megállapítja, hogy az utóbbi időkben a Város népében jelentékeny kereskedői érzék fejlődött ki. „A gabona minden nemei, dohány, sertés, fa, gyapjú, szappan gyártásra való, paprika, toll rongy és több másfélvéli kereskedéssel, szóda-, szesz- és hajógyártással számos lakosok — kik azelőtt szántással és marhatenyésztéssel szerzették élelmüket — foglalatoskodnak.” A lakosság tekintélyes része azonban a mezői gazdálkodással keresi kenyerét és „olgy öröklött hajlama van a marhatenyésztés és szántás-vetés iránt, hogy azt Városunknak kiterjedt határát, és a Tisza s Maros szabályozásával mind inkább biztosan remélhető kiszáritások általi szántó-földjének szaporultát tekintve — nem ápolni nem lehet.”

Gondolni kell azonban arra, hogy a határ roppant kiterjedése ellenére is, a gazdálkodásnak hagyományos módja, a népességnek szüntelen szaporodása, és

¹¹⁸ Kiss F., Szeged erdészete; *SzegSz.* címszavai.

¹¹⁹ Bálint S., Régi tervek a szegedi közlegelő hasznosítására. NNy. 1934, 218; Rövid utalás Reizner J., A régi Szeged I, 84.

ezzel kapcsolatban a nagyobb birtoktesteknek folytonos osztódása a szegedi gazdát igen válságos helyzetbe sodorhatja.

Az orvoslásnak két módja van. Az egyik az, hogy okszerű gazdálkodással a kisbirtok értékét és jövedelmét növeljük. A másik lehetőség pedig az, hogy a művelés alá fogott földek határát a legelők rovására kiterjesztjük. Minthogy pedig Szegednek nemcsak mint kereskedelmi centrumnak, hanem mint földműves városnak is szép jövője van, ez utóbbi megoldást kell választani, a közlegelőket, amelyeknek évi jövedelme csak 3055 forint 15 krajcár, kell célszerűbben fölhasználni.

Petrovits tehát azt javasolja, hogy a Szegedtől Bajára vezető országúton két helyen, a szabadkai országúton a kőrösi csárda tájékán, a budai országúton a Fekete-halom körül, tehát „összesen négy contractualis városi hatóság alatt maradándó helység, vagy amint nevezni inkább tetszend, kertészség ollymódon telepítették, hogy minden illy hely 100 számból állják, minden szám után 1 hold belsőtelek három osztályú (calcatura) 10—10 hold, összesen 30 hold szántó, öt hold kaszáló és 20 hold legelő a benső telket kivéve egy testben kiadassék, ekép minden helység összesen 5600 holdakból állván, a négy helység kiegészítő határjaul 22,400 hold kimetszendő lenne, a középületekre, utakra és zselléri telkekre, és különösen jövendőre ezek szaporulatát tekintve, minden helység határját úgy nevezett 400 hold majorsági földdel szaporítani kellett, az egész 24000 holdaknak a közlegelőből kimetszetését igényelné. A szerződés szerint minden egyes lakos minden szolgálattól, díjtól és bár mi cím alatti uradalmi adózástól menten, egyedül haszonbér cím alatt, 32 évek alatt évenként egy holdtól egy pengő forintot kétszerre, Szent György és Szent Mihály napokra fizetni köteleztethetne, és így a négy helység összes évi jövedelme 22,400 forintra rúgna.” Ehhez járulna még 4 húsárulási jogú kocsmá, 2—2 szárazmalom és egyéb jövedelem. Ezzel szemben kiadás lenne 1 biztosnak és néhány alkalmazottnak a fizetése, továbbá némi beruházás.

Amint látjuk, Petrovits szeme előtt nagyjából a délmagyarországi telepes közösségek lebegtek, amelyekbe Szeged népéből is olyan nagy számmal rajzottak ki. A letelepülő lakosság egzisztenciáját, erősödését mindenképpen biztosítani szeretné. Az új helységek különben autonómiát nem kapnának, jogilag továbbra is a Városhoz tartoznának. Ha Petrovits terve *akkor* megvalósulhat, a szegedi tanyavilág képe, jellege másként alakult volna. A későbbi kirajzások ugyanis szükségképpen alkalmazkodtak volna ezekhez a már meglévő faluszerű településekhez. Amikor majd egy félszázad múlva Szeged városa rászánja magát a tanyai központok létesítésére, akkorra a szegedi tanyavilág már lényegében kialakult, a központoknak érdemleges tömörítő hatása nem lehetett.

Petrovits szerint e „telepítvényeknek” a következő hasznuk lehetne: a Város jövedelmei tetemesen gyarapodnának, a közbiztonság megszilárdulna, a gazdálkodás olcsóbb és okszerűbb lenne. Indítványozza még, hogy a Város 1000 holdas tanyáján alcsubti módszer szerint rendezzenek be mintagazdaságot, ahol az érdeklődők ingyen kiképzésben részesülhetnek, majd a telepítvényekben földhöz juttatnák őket, és kötelességükké tennék a tanultak szerint való gazdálkodást.

Petrovits István haladó szelleme sok ellenzőre talált. Kolb Ádám városi főjegyző kissé személyeskedő iratban „Szeged Lakóihoz” apellál.¹²⁰ Petrovits szociálisabb felfogásával szemben Kolb a merev jog álláspontját képviseli. Munkájából különben az önelégültség szava csendül ki: „nem kívánni többet, mint ami jelen helyzetünkben túlfeszítés nélkül létesíthető.” A Város privilégiumai szerint a legelő a polgárságnak közös tulajdona, tehát csak a polgárság egyetemes beleegyezésével

¹²⁰ Kolb Á., Szeged Lakóihoz. Szeged 1847.

lehet rajta „gyarmatokat” telepíteni, avagy haszonbérbe adni. Megengedi ugyan, hogy a közlegelő fenntartása kérdéssé vált, a megoldást azonban rábízta az időre. Nézete szerint „alig fog egyéb mód fennmaradni legelőnknek szabályozására, mint a belső és külső birtok szerinti arányos osztály.” A legelő szerinte tehát automatikusan fog magánbirtokká válni. Távollabbi következményekről és lehetőségekről nem beszél.

A vitához Korda János polgár is hozzászól.¹²¹ A hagyományok képviselője, a marhatenyésztéshez ragaszkodik. A telepítés iránt nem táplál reménységet. Fél, hogy a „gyarmatosok” nem tudnak a maguk lábán megélni: vagy bérelengedésért folyamodnak, vagy megszöknek. Szerinte a közbátorság sem fog javulni, mert a telepítéseket jöttmentek szállják meg. Fél, hogy Szeged határában a homok silánysága miatt a fogyasztás nagyobb lesz a termelésnél. Indítványozza, hogy csak a síványokat adják el, de csak szegedieknek. A megmaradó síványokat a Város költségén, Vedres István eljárása szerint be kell ültetni. Indítványozza azt is, hogy a szántóföldek között elterülő székföldeket, amelyek szintén a Városéi: hasonlóképpen árverezzék el, mert ezeken a legeltetés a gazdáknak sok kárt okoz.

A marhatenyésztésnek híve, tehát ezen az úton akarja a Város jövedelmeit gyarapítani. Kívánja ennél fogva a jószágállomány pontos összeírását, s az eddiginél szigorúbb megadóztatását. Ha azonban másként nem lehet a jövedelmeket fokozni, akkor mint végső lehetőség; „nem maradna más mód, mint a legelő tagosítása olyképp, hogy mindenki, ki Szeged városában telepedési jogot nyert, és három év alatt már adót is fizetett (lábás jószágait ide nem értvén) a legelőből adójához aránylag annyi térséget nyerjen tulajdonul, mint bár mellyik polgár fekvő vagyonáért fizetett adói mennyiségéhez aránylag nyerend. Ezen tagosítás által nyerendő egyes tulajdoni birtok azonnal vettessék adó alá.”

Az egész kissé akadémikus jellegű vitából az tűnik ki, hogy a szegedieket komolyan foglalkoztatta a közlegelők problémája, megérezték a kérdés jövőre is kiható jelentőségét. A legkonzervatívabb hozzászólók is számolnak azzal az elkerülhetetlen követelménnyel, hogy a pusztákat eke alá kell fogni, át kell térni a földművelésre. Egységes felfogásban és eljárásban azonban nem tudnak megegyezni. Nem csodálhatjuk tehát, hogy a szegedi tanyák teljes kialakulása is inkább társadalmi úton, semmint hatósági irányítás mellett ment végbe.

A kérdést a szabadságharc egyébként sajnos, nem ért rá megoldani. Az önkényuralom alatt a passzív rezisztencia nyilván bizonyos ideig konzerválta volna a régi állapotokat, azonban az abszolutisztikus kormányzat Szeged városára olyan terheket rótt ki, amelyek elkerülhetlenné tették a tanyásodást. Egyidejűleg a betyárvilág garázdálkodásai miatt, a közbiztonság megteremtése érdekében a császári hatóságok ugyan elhatározták az összes tanyák szétverését, illetőleg faluvá tömörítését, de a folyamatot már semmiképpen nem sikerült föltartóztatni.¹²² Tartsunk azonban sorrendet.

*

Pénzzavarainak enyhítésére Szeged város hatósága már 1852-ben járásokból 10 ezer hold jóminőségű földet hasított ki és 10 esztendőre haszonbérbe adta. Ezek voltak akkoriban a *tízestendő s földek*. Kísérleteztek a járások bérbeadásával (1853) is.

¹²¹ Korda J., Még egy szó Szeged lakóihoz. Szeged 1847.

¹²² Reizner III, 433.

A Bach-korszak közbiztonsági és termelési érdekekből elhatározta (1853) az alföldi tanyavilág megszüntetését és új faluk létesítését. Jelentéseket kért az érdekelt megyefőnököktől. Csongrád megye jelentése a négy nagyhatárú megyei város: Szeged, Vásárhely, Szentes, Csongrád adatait összegezi.

Szeged határában — a dűlőket részletezve — 1838 tanyán 2982 tanyai, illetőleg Városon kívül eső házat írtak össze. A városi bizottság ezeket föltérképezte, és 20 megszervezendő faluba osztotta be. Megjelölték az új faluk helyét és legelőterületét is. A térkép sajnos, nem maradt ránk. A tanyák értékét átlag 1000, összesen tehát 1 838 000 forintra becsülték.

A polgármester a jelentésben kifejtette,¹²³ hogy a szegedi homokföldet nem lehet a bácskaival vagy bánátival egyenlően értékelni. A homok önfeláldozó munkát követel. Elengedhetetlen az egyidejű állattenyésztés, a folytonos trágyázás, és az állandó tanyai lakás. Helyesen mutat rá a jelentés, hogy a tanyák megszüntetésével megakadna a futóhomok megkötése. Eltűnnének a jó mezők, a szőlőhegyek. A táj ismét elvadulna. A tervet Szeged városa csak az esetben támogatná szívesen, ha még üres puszták benépesítése, tehát ezeknek telepítése volna a cél. A közbiztonság nem javulna meg a tanyavilág lerontásával, ami egyébként ezeknek tönkretételét is jelentené egyúttal.

Meg kell fontolni — írja még a jelentés — ,hogy a gazdát megfosszák-e részben apái, részben önszorgalma által felvirágoztatott gazdaságától és vessék ismeretlen sorsnak oda? Hangoztatta a polgármester még azt is, hogy a tanyák közigazgatási gondozásban részesülnek 20 tanyai kapitányság révén. Javítani akarják a tanyai iskolázást, gondoskodni kívánnak a vallási szükségletekről is.

A polgármesteri jelentés előtt ugyanebben az esztendőben maguk a gazdák is kérvényt nyújtottak be a helytartósághoz, amelyet Rengey Ferdinánd szegedi ügyvéd fogalmazott. Érvelése lényegében egyezik a polgármesteri jelentéssel. A gazdák kérvénye hangsúlyozza, hogy a szegedi határban, amely nem oszlik nyomásokra, a tagosított birtokok átaljában sívó vagy éppen repülő homokból állván, a gazdának örök éber figyelmét, gondoskodását és így jelenlétét követelik meg. Ez a legfőbb oka a tanyavilág kibontakozásának. A beadvány önérzetesen fejtegeti, hogy „mi senkinek sem köszönhetnők meg, ha bennünket általánosan szilaj, neveletlen embereknek, sőt gonosztevőknek írna le, és ilyen okokból sürgetnék felsőbb helyeken tanyáink lerombolását.” A tervezett új falukat csupán cselédek lakták, mert „maguk a gazdák jó részben a városban nevelkednek és tartózkodnak, és csak munka idején töltenek itt napokat, sőt heteket.” A tanyákon vannak a birtokosnak „minden épületei, itt tartja jószágát, itt tenyészt és termeszt és homokjának egy részét még kertileg is műveli, itt van szőlő- és gyümölcskertje.”

A tanyák naponta szaporodnak, és éppen további szaporodásuk a közbiztonság biztosítója, nem pedig elpusztításuk.

*

Röviden utaltunk előbb rá, hogy 1853-ban a Város az összes járási legelőföldet 37 ezer forint évi bér fejében gazdaságoknak adta bérbe, önálló kezelési joggal. Kikötötte azonban, hogy a járásokat csak legeltetésre használják.

Az 1854. esztendő újabb nagyjelentőségű, egyenesen döntő fordulatot hoz a szegedi tanyavilág történeti fejlődésébe. A császári kormánytól kibocsátott „nemzeti önkényes kölcsön”, valójában kényszerkölcsön 600 ezer forint terhet ró a Városra.

¹²³ Szabó I. 174.

Teljesítése érdekében főleg Mórahalom és részben Csorva területén újra 12 ezer hold pusztaföld 30 évre való bérbeadására kerül sor. E területeket nagyon öregek máig *harmincéves járás*, *harmincéves földek* néven emlegetik. A földeket úgy kívánta a város bérbeadni, hogy a harminc esztendőre esedékes, holdankénti átlagos 50 forint haszonbért előre, a befizetésre kitűzött határidőre törlesszék az érdekeltek.

Amint a Város szándékának híre futott, Kecskemétről mindjárt érkezett ajánlat. Ez a szegedi gazdákat gyors elhatározásra készítette. Kedvüket fokozták a krími háború következtében magasra szökött gabonaárak is. Voltak olyanok, akik örökföldjüket eladták, hogy minél nagyobb bérleményhez jussanak.¹²⁴

1854. augusztus 29-én 260 szegedi gazda kölcsönös kötelezettséggel szövetkezett a szerződés megkötésére. Sajnos, névsorukat szorgos kutatás ellenére sem tudtuk föllelni. Hatalmas népvándorlás indult meg a mai szegedi tanyavilág külső tájaira, a járások feltörésére.

1 hold, 1200 négyszögöl haszonbére a harminc esztendőre tehát 50 forint, összesen 600 ezer forint. Ez elég méltányos árenda volt, még abban az időben is. Ha a bérlők nem teljesítik kötelezettségeiket a megadott fizetési határnapra, akkor a bérleményt és a rajta található termést egyszer s mindenkorra elvesztik. Engedményre nem számíthatnak. Bérletükön gazdasági épületeket bejelentés kötelezettsége mellett építhetnek. Ezt elbonthatják, ha a bérlemény megszűnik. Így egyeztek akkoriban a gányófalukban is. Az ültetett fát kötelesek otthagyni. A bérlő-társaság egymásért *in solidum*, azaz egészében áll jót.¹²⁵

A város hamarosan 20 ezer forint évi bér és az adó lefizetése mellett átengedte az összes községi legelőt is ugyanazon bérlőgazdaságnak. „Ez azonnal nekiesett — írja egy szemtanú¹²⁶ — a Város körüli nyomás felszántásának, és abból egy jó nagy részt magához ragadván, annak ellenére, hogy a legelő tőle később visszavétetett ellenére írott szerződésének, mely szerint neki a 12 ezer hold a külső homoki legelőből volt kiadandó — a Város körüli feltört nyomásföldeket mai napig bírja, sőt a 30 éves bérleti összegből mai napig is 37—38 ezer forintot azon oknál tart vissza magánál, mert — s ebben igaza van — a múlt évben történt adóleengedésekből a bérelt területre eső adórész arányos beszámításához igényt tart.”

A harmincéves földek, városi bérlemények népesedése, tanyásodása a múlt század utolsó negyedében már hasonlatos a belső részek: Domaszék, Feketeszél, Zákány példaképpül szolgáló tanyavilágához. Mórahalom, Csorva, Ásotthalom most kirajzott lakossága részben a belső tanyavilág fiatalabb nemzedékeiből kerül ki, amelyek inkább vállalják a bérlősors kockázatát, semhogy a szülői birtokon meglett, családos fővel is a nagycsalád avuló hagyományai és kötöttségei szerint éljenek, és várják a szülők halálát. A tanyán különben is korán szoktak nősülni. Sokszor előfordult, hogy ezek a bérlővé lett fiak a Város földjén már tisztos, gondtalan megélhetést tudtak biztosítani, amikor szüleik meghaltak, vagyis a jusshoz hozzájuthattak. A múlt században még akárhányszor tíz-tizenkét gyermeket is fölnevelt egy házaspár. Ennek következtében az örökösödésnél az ősi birtok nagyon megoszlott. Miután pedig a föld ára a belső tanyákon magas volt, az örökösök legtöbbször eladták, és a dorozsmai, majsai, halasi határnak a múlt század utolsó harmadában eladásra, tagosításra, illetőleg felparcellázás alá kerülő pusztáin sokkal többet tudtak rajta vásárolni. Az új birtokon keményen meg kellett dolgozni, amikor eljutottak arra

¹²⁴ Reizner III, 433. Vö. még Balás M., Szemenszedett adatok szabad királyi Szeged város közvagyoni helyzetéről. Szeged, 1867.

¹²⁵ Reizner III, 434. Vö. még Benke J., Értesítés Szeged szabad királyi város és annak közlegelőit haszonbérbe tartó mezei gazdák között elintézés alatt levő haszonbéres ügy állásáról. Szeged 1869.

¹²⁶ Balás 13.

a termelési színvonalra, amit a szegedi földön elhagytak. Erre majd még visszatérünk.

A másik társadalmi folyamat, amely a szegedi határ külső részeinek, a még megmaradt járásoknak, így külső Csorvának, Keresetnek és Átokházának, továbbá Csöngölének benépesítéséhez vezetett, a szegedi nagy árvíz (1879) nyomán bontakozott ki. Számos család a tanyára, tanyai rokonokhoz menekült, és nem is tért többé vissza, mert a Városban a Víz után megdrágult az élet. Akadnak olyanok is, akik az árvíz után ragadnak vándorbotot a kezükbe. Az újjáépítést ugyanis előírások szabályozzák, az építkezés a Városban sokba kerül, bár kedvezményeket adnak hozzá. Az új, urbánusabb életformával sem tud mindenki megbarátkozni. A kártérítések összegéből, megtakarított kubiknapszámokból sokan *fognak*, azaz bérelnek járásföldet maguknak, és ott kezdenek új életet. Az újjáépítés roppant összegeket emészt föl, amelyeknek tekintélyes részét közadók, községi pótdadók formájában éppen az őstermelő lakosságra hárítják. Ez a legközvetlenebb szegedi oka a tanyai élet állandósulásának.

Sebők Zsigmond, a későbbi jeles ifjúsági író, aki a nyolcvanas évek elején a Szegedi Naplónál kezdte pályáját, tanyai népünknek a Várost hazaként, otthonként emlegető szaváról elmélkedve ¹²⁷ ezt írja: a szólásmondás „régí viszonyon alapszik, midőn a tanyák még csak a városi polgárok külső gazdasági épületei voltak, hol csak a munkaidőn lakott, jobbára a férfinép. Akkor még a város volt az igazi otthon ... A tanyaház lakószobájának bútorzata sem volt, a lakosoknak a puszta föld volt az ágyuk, szalma, bunda a párnájuk, kemencepadka a székük. Most már ez megváltozott. A tanyai nép többsége künn lakik állandóan és a házak lakhatóan vannak berendezve. Lassanként mind künnlakókká válnak: segítik hozzá a rossz utak, a vámsorompók és az — államkölcson. Hanem azért a „haza” mégiscsak ott van, ahol a nagy, fényében csillogó új város látszik.”

*

A Város újjáépítésével megnövekedett szegedi közterhek alól való szabadulás egyik további tanyai módja az, hogy éppen most, a nyolcvanas évek legelején kezdődik meg egy hatalmas, népvándorlásszerű migráció a dorozsmai, halasi, majsai, félegyházi határba, amelynek gazdasági élete eddig néhány évtizeddel járt a szegedi nyomában.

Az itteni járásoknak, többek között a redemptus ivadékok javára tagosított halasi határnak bankok közbejöttével való árverezése és hosszúlejáratú kölcsönre való eladása most kezdődik meg. A lehetőségekből szegedi kisparasztok derekasan kiveszik a részüket, mert a helybeli jómódú őslakók megrettennek a hatalmas, kilátástalannak tetsző feladattól: e homokpuszták termőfölddé szelidítésétől. A szegedi nép már kijárta a maga kemény iskoláját, a homokot alaposan megismerte. Mindebben természetesen benne van a kor kapitalista szelleme, mohó birtoklási vágya is, továbbá fölismerése a vasút terjedésével jelentkező konjunktúrának, az önnellátásból kilépő, üzemesített tanyai gazdálkodás korszerű lehetőségeinek.

A szegedi településeket később egyenként is bemutatjuk.

Távolabbi kirajzások

A szegedi nagytáj népesedéstörténetének, népéletének különleges, nagyjelentőségű kezdeményei — a tanyavilág kibontakozása mellett — a *dohány* terjedésével függenek össze.

¹²⁷ *Sebők Zs.*, A tanyák világában. SzN. 1885, 151. sz.

Más vonatkozásban szólunk a dohánynövénynek a szegedi tájon való gyökereséről, villámgyors fejlődéséről és nagy híreről. Itt azokra a hatalmas erőfeszítésekre mutatunk rá, amelyeknek gyümölcse a letarolt dél-alföldi táj nem jelentéktelen részének, főleg a feketeföldeknek éppen vállalkozó kedvű szegedi dohánykertészek-től való megszállása, benépesítése.

Ez a szapora, szegénységben is törhetetlenül szívós és élelmes nép messze, Szeged ősi határán túl nagy társadalmi, sőt — merjük mondani — nemzeti feladatot teljesített. Nem részesült felső támogatásban, keményen meg kellett dolgoznia, nagy emberi áldozatokat hozott ennek a paraszti honfoglalásnak érdekében.

*

A török kiűzése után Csongrád megye — Szeged földjét és az újonnan elhatárolt jászkun területet kivéve — kamarabirtok volt, amelynek legnagyobb része adományként később a Károlyiak (1721), illetőleg az Erdődyek (1733) kezére került. Az Erdődyeké volt a *Mindszent—algyeyi uradalom*, amelyet a hozzátartozó pusztákkal, így Sövényházával együtt 1766—1773 között Szeged szabad királyi város is bérbevett Erdődy Kristóftól. Már itt megemlítjük, hogy ezt az uradalmat később, 1803—1945 között az őgróf Pallavicini-család birtokolta.

A Város már a XVIII. század elején a királyi kamarától bérbevette *Sövényháza, Dóc, Sörkéd* pusztákat évi 110 forintért, majd Tömösváry János szegedi főbíró nemesi birtokul *Anyás* pusztát kapta meg, de hamarosan (1722) elhalálozott. Utódot nem hagyott hátra. Birtokát alapítványul a szegedi ispotályra és az alsóvárosi barátokra hagyta, végrendeletét azonban a kamara nem ismerte el jogszerűnek. Nyilvánvaló, hogy a tanács és a főbíró Szeged szaporodó zsellérségének akart e pusztával megélhetési lehetőségeket biztosítani.¹²⁸

A kirajzott bérlő nép egyrésze a hagyományos állattenyésztéssel foglalkozott, hiszen lóra a szállításban is szükség volt. Másrészt dohányt termelt, amelyet Szegeden a víziút birtokában kitűnően lehetett értékesíteni. Sajátos, de érthető módon e dohánykertészeknek még sokáig Szeged volt az állandó lakóhelyük. Ott állott a házuk, ott adóztak. Így 49 sövényházi kertész közül 40 neve mellett ez olvasható: *domicilium habet Szögedini*, vagyis a háza Szögedében van (1758).¹²⁹ Később az anyavárossal való kapcsolatok lassan meglazulnak, és e kertészek, *gányók* állandó lakóhelye most már ott lesz a valamikor török jövevényszóval, *bosztán* néven emlegetett kertészetek mellett. Az intenzív dohánykultúra megköveteli a helybenlakást. Ezt a hosszú bérletidő is lehetővé teszi. A szomszédos, legtöbbször össze is dolgozó gányóházak kis csoportjának, együttesének *furbic* a neve, amely városi eredetű szó, háztömböt jelent.

A megosztás — éppen úgy, mint később a tanyatelepüléseknél — leginkább örökösödésnél, jussolásnál következett be. Ezért van, hogy egyes családok végig, napjainkig városiak maradnak, ágazataik azonban behálózják a Délvidéket, a későbbi tanyavilágot, meg az ezekből képződött új falukat. Nyilvánvalóan elő is készítik egymás számára az elvándorlást, letelepedést.

Takács Lajos értékes levéltéri kutatásaiból tudjuk, hogy e pusztákra települő, főleg felsővárosi nép sokáig élte még ezt a kétlaki életet: jószágot tartott, dohányt termesztett. „A kertészségek — fejtegeti találóan¹³⁰ — elsősorban a dohánytermesz-

¹²⁸ Takács S., A dohány elterjedése és az első dohánymonopólium hazánkban. MGSz 1898; Kitűnő néprajzi orientációjú modern monográfia Takács L., A dohánytermesztés.; Reizner J., A Mindszent—algyeyi uradalom történetéből. MGSz 1895.

¹²⁹ Takács L., 57

¹³⁰ Uő., 60.

tésre rendezkedtek be, és bár emellett igyekeztek az egyes családok kis gazdaságokat is kialakítani, még sokban a környezetükre szorultak. Így megtelepedésük után is eljártak idegenbe aratni, időszakos mezőgazdasági munkát végezni, különösen akkor, ha a dohányt valami elemi csapás érte, vagy az ára nagyon leesett. De tartották a kapcsolatot a várossal, elsősorban Szegeddel is, ahová rendszeren a kész dohányokat szállították. A régi telephellyel való kapcsolat tehát később is megmaradt, amikor dohánymunkájuk helyén üttették föl állandó tanyájukat. Most már nem Szegedről vagy a szegedi földekről, hol a mezőgazdasági vagy egyéb munkát végezték, jártak át az allodiális bérföldekre idényenként, hanem a munkahelyen telepedtek meg állandóra. Mégis e telephely, a kertészség részben a művelt föld kimerülése folytán, részben pedig allodiális jellege miatt, nem biztosíthatott huzamos helybenmaradást, különösen nem olyant, mint az örökföldön keletkezett tanyák, melyek lakóinak állandó, biztos tulajdonukká váltak.”

Láttuk, hogy gányóink telepítését még Tömösváry János kezdeményezte. Ez a későbbi birtokosok, bérlők alatt is folytatódott, sőt amikor a Város bérelte, csak fokozódott.

Takács Lajos levéltári kutatásaiból azt is tudjuk, hogy 1758-ban kilenc kertészséget írtak össze a latifundium határában. Ezek: *Algyő, Mindszent, Kendörös, Kovázd, Fark, Sövényháza, Sörkéd, Ányás*, a kilencedik, *Sámson* nem ebbe az összefüggésbe tartozik. Ezekhez 1763/64-ben *Felgyő, Dóc, Szaporhőgy, Sörkéd-temető*, 1765/66-ban *Tömörkény, Baks*, 1768/69-ben *Ellés, Várhát, Sörkéd-Rákos*, 1769/70-ben *Hatrongyos*, 1771/72-ben *Dóci szél, Kütörés, Pércsora*, 1777/78-ban többek között még *Pusztaször, Nagypércsora*, 1781/82-ben még *Hoccsa* (Takácsnál tévesen: *Hota*), *Roma, Köröztúr* csatlakozott. A horgosi *Kárász* uradalom: *Horgos, Szentpétör, Budzsák* (1777/78) dohánykertészei szegedi, alsóvárosi eredetűek, hasonlóképpen a szabadkai határhoz tartozó *Ludaspuszta* gányói is.¹³¹

Palugyay Imre¹³² a múlt század derekán a Pallavicini-uradalom dohánykertészei közül a következőket nevezi meg: *Tóhajlat, Kispusztaszer, Ányás, Dongér, Baks, Bánom, Hantház, Homok, Dóc, Sövényháza*.

Társadalmi állapotukat Takács összefoglalóan ilyenek jellemzi: „sem jobbágyok, sem zsellérek nem voltak, hanem a szabad mezővárosok polgárai, akik a nagy pusztaságokban kedvező bérföldekhez jutottak, és azon önálló, szabad gazdálkodást folytattak. Ez a társadalmi és gazdasági kötetlenség volt itt is az egyik föltétele, hasonlóan az ország több híres dohánytermesztő helyéhez, az új kapásnövény, a dohány sikeres termesztésének.”

A Pallavicini-birtok allodizációja, majorsággá szervezése a múlt század legelején következett be, ami súlyosan érintette a kertészek szabadabb gazdálkodását. Elvette tőlük a legelőket, fokozottan igénybevette munkaidejüket is. Szerintünk e változásnak nagy része van kertészeink távolabbi vidékekre, még meghódítandó földterületekre vándorlásában, ahol ennél fogva az uraság kedvükbe jár, és egyelőre ott még nagyobb a munkaszabadságuk.

Ehhez az újabb hódításhoz a napóleoni háborúk nagy dohánykonjunktúrája is hozzájárult.

Mindezeknek a kertészségeknek népe — más forrásokból és nyelvjárási sajátosságokból is igazolhatóan — szinte teljes egészében szegedi eredetű. Takács megállapítása szerint a Tisza jobb partján 1758-ban 82, 1781-ben pedig már 625 adózót írtak össze. Jelentős részük sokáig Szegeden róttá le e fejadót, tehát még otthonuk

¹³¹ *Iványi I., Szabadka története II, 136.*

¹³² *Palugyay I., IV, 464—484.*

volt az anyavárosban. Említettük már, hogy 1758-ban 49 sövényházi kertész közül még 40 rendelkezik szegedi lakóhellyel. A kapcsolatok az idők folyamán természetesen meglazulnak, hiszen a mind intenzívebbé váló dohányművelés helybenlakást igényel. A kettős lakás nyilván örökösödés következtében is megszűnik, de a rokonsági szálak továbbra is sokáig összefűzik a család szétvált tagjait.

¶ Takács helyesen hangsúlyozza azt is, hogy a gányók kiválóan értenek a jószág-tartáshoz is. Ezt a kertészségeket övező puszták még hosszú ideig lehetővé teszik.

Már Reizner János régebbi kutatásaiból¹³³ ismeretes, hogy e, leginkább *sövényházi* összefoglaló néven emlegetett kertészségek hatalmas jövedelmet hajtottak az uradalomnak. 1791-ben itt 254 jobbára szegedi származású kertész volt, akik „a dohánytermelést a maguk javára úzték, és az uraságnak árendát, nevezetesen az idézett évben is 4622 forint 90 krajcár bérösszeget” kellett fizetniük. Termésüket Szegeden Deanovics Pál nagykereskedőnél értékesítették. Pallavicini örgrófné az árendát tetemesen leszállította, de a dohánytermelés 1/8 vagy 1/9 része őt illette. Az uradalomnak 1805-ben 5242 font dohánytermése volt, viszont 1836-ban Szegeden Sina, Monaszterly Illés és Wodianer Sámuel már 225,914 font dohányt vásárolt az uradalomtól. A termelés később még nagyobb arányokat öltött.”

Gányóink híre a Bánátba is eljutott, ahova kedvezőbb föltételek mellett sokan áttelepültek. Erről Vedres István így emlékezik¹³⁴ meg:

*Dohány! melyet nem rég Lakosim művelnek,
Erette Bátskába, Banátba költöznek,
Mennek Tisza mentén fölfelé Pusztákra,
Mint a meg tölt kasbul a raj más határra,
Nevezetes ága kereskedésemnek,
Száz, s több ezer mázsát adok idegennek,
Mellyet tőlem horádnak messze Tengerekre,
Vízenn, és szárazonn idegen Földekre,
Nints hátra-maradás: két ezer szerszámok
Nálam ki-állanak, másra nem is várok.*

A szabadságharc után dohánykertészeinkre szomorú sors virradt, mert a jobbágy-felszabadítás emberi vívmányait rájuk nem vonatkoztatták. A földesurak szerint ők csak bérlők voltak, nem pedig jobbágyok. A Pallavicini-uradalom kertészei hamarosan felismerték, hogy a rövidebbet húzzák, ezért jogaik védelmére szervezkedni kezdtek. Maguk a hatóságok is elismerik, hogy az uradalom „törvényes szín alatt úgy összeláncslemezi alárendeltjeit, hogy végre tűzhely és tető nélküli vándorlásra kell magokat elszánniuk, vagy — nints más menekvés, — mindent megtenni a jövő gyümöltre minden reménye nélkül.”

Palásthy József, a Pallavicini-uradalom gyűlölt: később népítélettel megölt, balladában¹³⁵ is megénekelt jószágkormányzója elhatározta (1851) a hitbizomány területén lévő gányófaluk, kertészségek megszüntetését. „A negyvennyolcas törvény — summázza¹³⁶ öregek elmondása után Tömörkény István — a jobbágyokat felszabadította. És úgy volt, hogy azoknak bizonyos földeket át kell majd engedni, amin eddig is éltek. Ez a rendes jobbágysággal meg is történt, annak joga volt hozzá. De nem volt joga a szerződéses telepeknek. Hogy az akkori magyar nyelven beszéljünk: a contractualisták nem urbariálison voltak, hanem allodialison. A kormányzó mégis attól tartott, hogy ezek is követelőzni fognak. Hogy ezt a bajt elkerülje, fölosz-

¹³³ Reizner J., Mindszent—Algyő.

¹³⁴ Vedres I., Tanátsház. 19.

¹³⁵ A róla született balladáról a folklór-fejezetben szólunk.

¹³⁶ Tömörkény I., Új bor idején. 190.

latta a dohánytermesztő telepes községeket. S azoknak, akik már félig-meddig gazdaembereknek hitték magukat, tova kellett menni. A hajlék lemaradt a fejük fölül, csak a vándorbot maradt meg.” Takács Lajos jegyezte föl egy ányási asszony visszaemlékezését: „Palásthy emberei horgot dobtak a tetőre, ökrökhöz kötötték és lehúzták. Bent feküdt a gyerekkel az asszony, sült a kenyér. Hiába. Volt olyan ház, ahol lakodalmat tartottak. Annak sem kegyelmeztek. Szétszóródásuk, elkallódásuk — írja¹³⁷ helyesen Takács — paraszti-polgári fejlődésünk nagy tragédiája volt.”

A földönfutó nép széthullott. Nagyobb számmal *Kömpöc* pusztán és *Magyar-szentmihály* faluban¹³⁸ húzódott meg. Sokan Mindszentre települve kubikosok lettek. Így szűnt meg átmenetileg Sövényháza, Hantháza, Hatrongyos, Kútörés, Pitricsom, meg több más. További, de már nem egészen gányó sorsukról Sövényháza önálló jellemzésénél szólnak.

Ehhez a válsághoz járultak még a monopóliumra való áttérés zökkenői is, ami azonban a szegedi paprikakultúra páratlanul gyors föllendülését teszi másfelől lehetővé.

A Temesközben is voltak hasonló esetek. Földesúri önkényből szűntek meg a szegediektől benépesített Lőrincfalva, népiesen Těrján, továbbá Imretelek, Firigyháza gányófaluk. Mindezekről a települési viszonyok, kirajzások jellemzésénél bővebben is szólnak.

*

A szegedi nagytájon Sövényháza, Algyő, Csany meg a többiek mellett, jelentős dohánytermesztése volt a *szőregi* uradalomnak (Szőreg, Szentiván, Gyála) amelyet átmenetileg Szeged bérelt, továbbá a Városhoz tartozó *Tápé* falunak, de *Röszke*, *Szentmihálytelek* kertészségeinek is. Mindezeknek népe — Tápé kivételével — leginkább Alsóvárosról vándorolt ki.

Nen volt ismeretlen a ledolgozás sem. Az újkígyósi *feleskertészők* feléből művelték meg jógazdák, özvegyasszonyok dohányföldjét. A gazdánál ráadásul még részből kellett aratniok, a kukoricaföldet pedig harmadából megmunkálniok.

*

Ismeretes, hogy az ősi magyar nevén *Temesköz*, később *Bánát*, régiesen *Bánátus* néven emlegetett Maros—Tisza—Duna köze csak 1716-ban szabadult föl a török uralom alól. Addig az országhatárt a tiszai és marosi határőrség szerb gránicsárjai védelmezték, és Szeged vára katonai erősség gyanánt fogta őket össze. Ennek jelentősége azonban most már megszűnik, Szeged elveszti hadi fontosságát. Pétervárad és Temesvár lép a helyére.

A terület új szerzeménynek számít, és Temesvár székhellyel *Temeswarer Banat* néven közvetlenül Bécs irányítása alá tartozik.

Claudius Florimund Mercy egyébként nagyvonalú, de magyarellenes katonai kormányzósága alatt megindul a táj újjánépesítése.¹³⁹ Gondosan ügyeltek arra, hogy a megfogyatkozott félhold közvetlen szomszédságába magyarok ne kerüljenek, nehogy a Rákóczi-emigráció építhessen rájuk. „Veszedeelmes volna — mondja (1755) Bartenstein udvari tanácsos — a monarchia határszélein elégedetlen elemeket lakni engedni, mert a forradalmak, melyek az uralkodóházat Báthory, Bocskay, Bethlen

¹³⁷ Takács L., 135.

¹³⁸ Reizner J., Szeged és Délmagyarország. 13.

¹³⁹ Szentkláray J., Mercy kormányzata a Temesi Bánságban. Budapest 1909.

Gábor, Rákóczi György és Thököly alatt rémítgették, könnyen megismétlődhetnének.” Mindenki letelepedhetett ezen a néptelen földön, csak a magyar nem. Főleg a szerbek és németek részesültek különleges kiváltságokban és kezdeményekben.

Szentkláray forrásértékű kutatásaiból tudjuk, hogy a német falukat az 1772. évi Impopulations Haupt Instruktion jól átgondolt szabályai szerint építették.¹⁴⁰ Ezek értelmében csak elegendőképpen emelkedett magaslaton, és mintegy 18—20 öl széles fő- és 6—8 öl széles mellékutcákkal volt szabad falut építeni. Egy egész háztelket 75—100 öl hosszúra és 12—15 öl szélesre hagytak. A házakat homlokzattal kifelé úgy építették, hogy a telek utcai oldalának egyik sarkában álljanak. Megfelelt ez a szépészeti és egyszersmind az arányossági szempontnak. A tűzveszély elhárítása céljából is hasznos volt, mert így minden lakóház 9 ölnyi távolságra esett a szomszédos házaktól. Istállókat, pajtákát nem volt szabad az udvaron keresztbe építeni, hanem folytatólagosan a lakóház hosszában.

A falu közepére állították az iskolát, és egy tágas vendéglőt. Az iskola közfalak nélkül, nagy teremmel volt ellátva. Amíg a községi templom föl nem épült, istentiszteletet tartottak benne. A község ezen két főépülete, az iskola és a nagyvendéglő körül csoportosítottak 10—12 parasztházat. Ezeket régi német telepítvényesek kapták, akik tanáccsal látták el az újabb jövevényeket.

Minden falu tervszerűleg középről kifelé épült, s az egymás után érkező gyarmatosok mindaddig nagyították, amíg a tervrajzban megszabott terjedelem és lélekszám el nem éretett.

Emelte e német faluk szépségét az utcák és kertek dús befásítása is. Minden gazda köteles volt háza elejét és kertjét az éghajlatnak megfelelő gyümölcs- és egyéb könnyen tenyésző lombos fákkal sűrűn beültetni, és a fákat lelkiismeretes gonddal ápolni.”

„Nem is lát — írja¹⁴¹ egy ismeretlen utazó — az ember Magyarországon olyan szép és rendezen épült falukat, mint a Bánátusban a német colonisták falui.”

Ezek a telepítési elvek célszerűnek bizonyulván, hatottak a későbbi bánáti magyar faluképekre is.

*

A magyarság letelepedésére csak akkor kerül sor, amikor a Bánát katonai kormányzását Mária Terézia megszünteti (1779) és visszaállítja rajta a régi magyar közigazgatási rendszert: Torontál, Temes, Krassó-Szörény vármegyét. Ekkorra azonban a táj modern néprajzi képe főleg szerbek, románok, németek, továbbá bolgárok, franciák, szlovákok, csehek, horvátok, sőt spanyolok¹⁴² betelepülésével kialakult, az északabbról ide áramló magyarság már csak kisebbségként kereshetett itt új életet. Jellemző, hogy Bácska magyarsága inkább Dunántúlról, illetőleg palóc vidékről és Jászságból jött. Szegediek a XVIII. század folyamán szóróványosan telepedtek meg a Tisza mentén: Magyarkanizsán, Zentán, Adán, de főleg Óbecsén, továbbá Szabadkán, így a vízenjárók, éspedig hajósok, faragók, halászok, továbbá

¹⁴⁰ Szentkláray J., Száz év Délmagyarország történetéből 438. A telepítésekhez még Vass P. A gyarmatosító Szeged. Szeged 1879; Reizner J., Szeged és Délmagyarország. Szeged 1894; Szentkláray J., A csanádgyházmegyei plébániák története. Temesvár 1898; Uő., Schematismus cleri dioecesis Csanadiensis pro anno jubilari MDCCCL. Temesvárini, 1900; Csernovics D., A dél-magyarországi kincstári birtokok és telepes közösségek múltja és jelene. Arad 1913; Bodor A. A dél-magyarországi telepítések története és hatása a mai közállapotokra. Budapest 1914; Banner J., Szegedi telepítések Délmagyarországon. Földrajzi Közl. 1922; Legújabbban Gyimesi S., A telepítvényes falvak „felszabadulása”. In: Szabó I., A parasztság a kapitalizmus korában. 18³—1914. Bp. 1965, 154—206. Számos utalás a miénkire is.

¹⁴¹ Egy néhány hazai utazások leírása. Bécs 1796.

¹⁴² Baróti L., A becskerei spanyol telep. Tört. és Rég. Ért. Temesvár 1892.

mesteremberek. Hamarosan, egy-két emberöltő múlva azonban már beolvadnak a többség ö-ző magyar közösségébe. Mindez még alapos levéltári vizsgálatra vár.

Ezzel szemben a Temesköz, vagyis Bánát magyar népe túlnyomóan a szegedi tájról rajzolt ki, nagyjából 1779—1848 között. A bánáti föld ui. még mindig elég néptelen volt, a kamarai igazgatás nem tudott vele boldogulni, nem jövedelmezett. Ezen a helyzeten változtatni kellett. Ezért II. József mindjárt uralkodása legelején elrendelte a volt bánáti kamarabirtokok elárverezését. A kisebbek Temesvárot, a nagyobbak Bécsben kerültek eladásra. Az árverésen mindenki, még külföldi is résztvehetett, ha az örökös tartományok valamelyikében letelepedett. József a Bánátot archimedesi pontnak tekintette, mellyel kifordíthatja sarkaiból a magyar nemesség kizárólagos birtokjogát. A gazdag idegenek azonban nem tartották az itteni viszonyokat szilárdaknak, kezdetben a magyar nemesség sem vásárolt. Így aztán inkább csak meggazdagodott örmény, szerb és görög kereskedők jelentkeztek vevőnek. Az árverés egészében nem volt helyes és célravezető, ezért az udvar később a törvényes adományozás útjára lépett.

Ferenc király alatt, már 1792-ben kidolgozták a további eljárás körvonalait.¹⁴³ A bennünket itt közelről érintő bánáti tájra nézve úgy döntöttek, hogy lehetőleg minél több birtokot kell eladományozni. Megindultak a napóleoni háborúk: szűksége volt a kincstárnak pénzre, de a mezőgazdasági termelés fokozására is.

Nem ránk tartozik a most következő telepítési folyamat történetének részletezése, a lényeges mozzanatokot már feltárták. Elég legyen itt annyi, hogy a temesi területben a magyar kamara 95 helységet és 3 prédiomot jelölt ki eladásra. Ezeken az évszázadok óta pihent földeken — ösztönözve a háborús konjunktúráktól is — magas színvonalú allodiális gazdálkodás indul meg, amelynek eszmei kialakításában többek között a szegedi Vedres István is eredményesen vett részt.¹⁴⁴

A jobbágyrendszer itt a nagy munkaerőhiány miatt sem állítható már vissza. Így a mi idevándorolt szegedi dohánykertészeink sem jobbágyok, hanem szerződéses viszonyban állanak az urasággal. Láttuk azonban, hogy ami az első időkben kedvezőnek látszott, az a szabadságharc jobbágyfelszabadító vívmányai után itt is kegyetlenül megbosszulta magát: a törvényt nem vonatkoztatták rájuk. Így aztán megmaradtak bérlői, sőt béresi állapotban. Sanyarú sorsukról Kálmány Lajos többször megemlékezik, és kiáll értük.

*

A következőkben kísérletet teszünk a temesközi magyarság, elsősorban a mi Szegedről kirajzolt népiünk néprajzi jellemzésére. Máig klasszikus forrásunk Kálmány Lajos gyűjtése, amelyhez voltaképpen csak a magunk rövid néhány napos megfigyeléseit (1965) adhatjuk hozzá. Kálmány volt az, aki — Szentkláray Jenő történeti kutatásaitól is ihletve — először dokumentálta, tudatosította, és vitte bele a tudományos köztudatba, hogy a Temesköz magyar népe közvetlenül vagy közvetve, majdnem egészében Szegedről rajzolt ki. Az ő kutatásaiban villant föl először a szegedi nagytájnak, mint sajátos etnikai egységnek követelménye, körvonalazott valósága. Mint a maga művéről mondja:¹⁴⁵ „tudtommal ez az első eset, hogy meghatározható magyar törzsokról más tájakra hajtott nép-ágot részletesen ismertetünk.”

Életművét és küzdelmeit méltatva, már Dégh Linda helyesen hangsúlyozza¹⁴⁶ azt

¹⁴³ Nagy I., A magyar kamarai birtokok értékesítése a napóleoni háborúk idején. Budapest 1930.

¹⁴⁴ Vedres I., Étschka kisded rajzolatja. Nemzeti Gazda 1815.

¹⁴⁵ Kálmány II, V.

¹⁴⁶ Kálmány Lajos Népköltészeti Hagyatéka I, 110.

is, hogy Kálmány „látta azt, hogy a Szegedről kivándorló nép új hazát keresve, csak úgy tudott letelepedni, hogy a kincstári birtokokat vásárló feudális urak kisebb jellegű magántelepítése révén létrehozott falukba húzódott. A maga korában azt látta, hogy az uraság a kapitalizmus gyorsabb iramú fejlődése során, míg előzőleg meghosszabbítva a jobbágyi állapotot, bérlői viszonyban megtartotta az abszolút függőséget, később egyik községet a másik után pusztítja el.”

„Kálmány — folytatja Dégh Linda — nem az idillikus parasztot, a romantikus parasztideált látja, amit kortásai, hanem azt a komor képet, amit tapasztal, és amit a népköltés hangja is elétár: a parasztság útját a pusztulás felé.”

Mindenesetre ez a komor fölismerés csak még nagyobb erővel ösztönzi Kálmányt a minél kimerítőbb dokumentációra, de a népéért való helytállásra is.

Kálmány kirajzott népiünk települési képét tanulmányozva úgy találja, hogy Bánát soknépű világában azért tudott a lábán megállani, mert szoros kapocsban, láncszerűen nyomult előre. Olyan helyre nem telepedett le, ahol teljesen elszigetelődött volna magyar véreitől. „Szeged volt a forrás — írja 1880 tájáról visszatekintve —, melynek népéből erejét megújította. Szeged volt menedékhelye, ha a veszedelem távozásra kényszerítette: Szeged bölcsője, fenntartója ez ... áradatnak.”

Sajnos, Tömörkény csak epizódyszerűen, ásatásokon megfordulva utal¹⁴⁷ temesközi véreinkre: „Mily érdekes az néha, ha kint jár az ember Torontálban, s valami kis magyar telepre vetődik, amelyben a mi véreink, kivándorlottaink laknak. Akik bár már harmadik nemzedékrendben élnek is oda alá, de még mindig tartják a rokonságot a városhoz. Hej, azt az örömet! Olyant soha máshol nem lehet látni és tapasztalni. A féllovas parasztkocsi [ezen érkezett Tömörkény a körükbe] nem nagy parádé, láttára mégis mily különös gyönyörűségek támadnak kedves elhagyottaink szívében. És az első kérdések után, hogy hát maga csakugyan a *Városból* való, hogy hát hogy vannak a Városban. Ejnye, de régön nem voltunk *otthon*, az utána következő kérdés mindjárt az: ugyan mekkora adót szöd most a Város a néptül, azután amit szöd, visszafordítja-e a népre?”

Kálmány megerősíti — más vonatkozásban mi is elemezzük —, hogy e kirajzások ösztönző oka: az önellátó szegedi nagycsalád az árutermelés következtében fölbomlott, és így a fiatal házások is a maguk erejéből kénytelenek, de kíváncznak is önálló életet teremteni, hiszen a bérleményt az elsőszülött fiúgyermek örökölte.¹⁴⁸ Meg kell azonban említenünk, hogy a nagycsalád kötött világa már az új lakóhelyen is kisebb-nagyobb mértékben, hosszabb-rövidebb ideig, elsősorban egzisztenciális kényszerűségek miatt tartotta magát. Erről öreg szajániaktól hallottunk, de Majláthfalván még századunk elején sem volt ritka eset, hogy „az apa együtt lakik és dolgozik öt feleséges fiával, úgy, hogy a közös háztartásnak és birtokkezelésnek jóformán korlátlan irányítója az apa.”

Bármennyire is fájó, ki kell mondanunk, hogy Kálmány Lajoson kívül sem a Város hatósága, sem társadalma nem viselte szívén annak idejében Temesközbe szakadt népiünk sorsát. Teljesen magára hagyta. Talán nem merte érdekükben a vármegyei magyar kiskirályok ellenében a kesztyűt fölvenni. Amíg a magyarosítás veszélyes illúzióiért tíznél több középiskolai internátus működött Szegeden, a lelkiükből lelkedzett temesközi és tanyai népiünk fiainak számára még csak egy árva alapítvány sem volt.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Tömörkény I., Barlanglakók 397.

¹⁴⁸ Paládi Kovács A., Az anyagi kultúra alakulása néhány délföldi (bánsági) magyar faluban. Népi kultúra — népi társadalom VII, 291.

¹⁴⁹ Kissé megkésve, már hiába is ajánlotta Quintus [Kenedi Géza]: A szegedi gondolat. SzH. 1915, 257. sz.

A szegedi dohánykertészek lehetőleg időbeli sorrendben felsorolva, pusztá magukban vagy más népekkel, népelemekkel összefogva a következő Csongrád, Torontál, Temes, Csanád, Békés, Arad megyei, bácskai birtokokra, illetőleg helységekre települtek:

Szőreg (1712, 1785), *Kiszombor* (1712), *Makó* (1712, de nyilván már előbb is), *Deszk* (1712? 1801), *Sövényháza* (1720 táján), *Mindszent* (1720 táján, halászként talán már előbb is), *Földeák* (1729?), *Röszke* (1740 táján), *Ludas* (1740 táján), *Százégyháza* (1743, később feloszlik), *Mártély* (1758), *Majdán* (1770), *Rábé* (1773), *Béba* (1773), *Pusztakeresztúr* (1773), *Torda* (1776), *Kisorosz* (1776), *Budzsák* (1776, a múlt század legelején feloszlik), *Nagykikinda* (1776 táján), *Kláralfalva* (1777), *Térvár* (1777), *Újszentiván* (1777), *Csanytelek* (1777), *Törökkanizsa és Jozefova* (1780 táján), *Monostor* (1782), *Csóka* (1782), *Morotva* (1782, de 1832-ben feloszlik), *Terján* (1783), *Ószentiván* (1783), *Gyála* (1783), *Rácköröszúr* (1783), *Bakóvár* (1783), *Padé* (1784), *Lukácsfalva* (1785), *Vérbica* (1785), *Kissziget* (1785, a szabadságharc alatt elpusztul), *Verbovicasziget* (1785, a szabadságharc alatt elpusztul), *Töröktopolya* (1790), *Ótelek* (1793 táján), *Cernya* (1794), *Beodra* (1795), *Magyarszentmihály* (1796), *Tóba* (1797), *Porány* (a XVIII. század legvégén), *Cőrnabara* (1800 táján), *Lele* (1800 táján), *Tiszaszentmiklós* (1803), *Magyarszentmárton* (1806), *Szaján* (1806), *Vödrösháza* (1808, később feloszlik), *Jázova* (1810), *Hodics* (1810), *Bégaszentgyörgy* (1810), *Újkigyós* (1815), *Akács* (1817), *Kisiratos* (1818), *Majláthfalva* (1819), *Albertfalva* (1819, de már 1825-ben feloszlik), *Kirigyháza* (1820, később feloszlik), *Oroszlamos* (1820), *Törökbecse* (1820), *Vrányova* (1820), *Dézsánfalva* (1821), *Apáca* (1821), *Ság* (1821 után), *Imretelek* (1825, de 1870 táján feloszlik), *Udvarnok* (1825), *Ferencszállás* (1830), *Szentmihálytelek* (1830 táján), *Battyánháza* (1838), *Tiszahögyös* (1838), *Tamásfalva* (1840), *Pusztaföldvár* (1841), *Dombiratos* (1841), *Újfalva* (1842), *Kübekháza* (1843), *Zimándköz* (1843), *Keglevichháza* (1844), *Ürményháza* (1844), *Sasülés* (1848 után), *Ötvösd* (1869), *Józsefszállás* (1869), *Bácsgyulafalva* (1883), *Simonyifalva* (1883), *Felsőmuzslya* (1890). Kisebb szegedi magyar elemeket emlegetnek még *Neuzina*, *Zichyfalva*, *Klopódia*, *Udvarszállás* bánáti, *Dezsőháza* Arad megyei falukban, amelyek így még tisztázásra várnak.

Ezenkívül a kutatás bizonyára még más helységek lakosságáról is ki fogja mutatni, hogy egészében vagy részben szegediek telepítették be. Az adatszerű bizonyításra az egyes helységek ismertetésénél kerül sor.

A telepítők vagy az új földesurak (Torda, Csóka, Szaján, Kisorosz, Tiszaszentmiklós, Törökkanizsa, Terján, Lukácsfalva, Tamásfalva, Újkigyós, Deszk stb.), vagy Szeged városa (Kistelek, Újszeged, szőreg, Szentiván, Rábé, Röszke, Szentmihálytelek stb.), esetleg maga a kamara, vagyis a magyar *kincstár* (Magyarszentmárton, Majláthfalva, Dézsánfalva, Apáca, Kisiratos, Dombiratos, Ótelek, Kübekháza, Gyulafalva stb.).

E folyamatokat a kutatás lényegükben, de inkább csak körvonalaikban már föltárta. Az egyes helységek jellemzésénél olykor visszatérünk hozzájuk. Szükséges azonban még a múlt század derekának megújuló kamarai telepítéseiről, majd az *überland* és *gewehrscheinista* földkről szólnunk.

A kincstári birtokokon — fejtegeti Csernovics¹⁵⁰ Diodor — V. Ferdinánd idejében a dohánytermelés is kezdett föllendülni. Az udvari kamara birtokokat kamarai igazgatóságokra, ezeket meg kamarai tisztartóságokra osztotta. A birtokokat bérlő társaságoknak adták, majd ezek 8—18 katasztrális hold részeket adtak egyes

¹⁵⁰ Csernovics Diodor műve szerint mindjárt meg is váltotta magát *Ürményháza*, *Magyarszentmárton*, *Kübekháza*, *Keglevichháza*, *Pusztaföldvár*, *Dombiratos*, *Kisiratos*.

családoknak haszonbérbe. Az így támadt kincstári dohánykertészségek 100—200 családból tevődtek össze, és legtöbbször a kincstár előzetes megkérdezése nélkül községekké alakultak. „A haszonbérlő dohánykertészek kötelezve voltak bizonyos földterületen dohányt termelni, és a dohány felét ingyen, másik felét megszábott árban a kincstárnak átadni.” A bérlő társaságok gondoskodtak földről az iskola, templom, pap, jegyző számára is. A kincstár kamattalan pénzelőleggel, épületfával, dohánykukával is támogatta őket.

Az 1873. évi XX. törvénycikk kimondja az addig haszonbérelt kincstári birtokoknak törlesztéssel való eladását.

Az *überland*, másként *überlandialis föld*¹⁵¹ voltaképpen maradványföld volt: művelésre eredetileg alkalmatlan terület, amely csak gondos munkával vált termővé. A bánáti urasági földek telkesítése után fennmaradt földeket az uraság tetszése szerint bére adhatta. Ezekre szegedi dohánykertészek is települtek.

Különleges föltételek és körülmények között születtek a XVIII. század folyamán a bánáti katonai kormányzóság területén a *gewehrscheinista*, *gewehrlista*, vagyis határőr faluk (Újszeged, Térvár, Majdán), még a vármegye visszaállítása előtt. Ezek fuvarozási és egyéb kötelezettségek fejében házhelyet, haszonbéres kerti földet kaptak, amelyet valamikor *gewehrscheinista telek* néven emlegettek a hatóságok.

*

A földesúrral, illetőleg kincstárral kötött szerződésben minden gányócsaládnak egy-egy *numerus* föld járt jogokkal és kötelezettségekkel.

A *numerus*, parasztosan *nomërus*, *numëra* eredetileg falusi háztelket, portát jelentett, amelyhez szántóföld is tartozott. Főleg gányófalukban emlékeznek rá, és nyilván csak a XVIII. századi újjátelepítések idején, az allodiális gazdálkodás függvényeként bukkannak föl. Nagyságuk falunként változik, de általában 20 hold körül mozognak. Haszonbérük holdanként 2—3 ezüst forint. Így Újkigyóson eredetileg 5 kishold belsőségből és 20 kishold határban elterülő szántóból álló birtokegységet jelentett. A belsőségen volt régebben a ház és a dohányföld. A külsőség, szántó nagysága természetesen az eredeti, 1815. évi kiosztáshoz képest az idők folyamán már nagyon megváltozott. Kübekházán a *numerus* 16 hold volt, amelyből 12 hold szántó, 1,5 hold kaszáló, 1,5 hold legelő, 1 hold beltelek és kert. Jázován 14 holdból álló birtokegység, amelyhez a vízvette területek árvízmentesítése után még 1 hold járul. Ez a terület ma már sok apró, szétszórt birtokrészből áll. Tordán volt *nagynumera* 25, és *kisnumera* 17,5 hold. Ószentivánban 95 *numera* volt, amely egyenként 16 hold földből állott. Ebből 3 hold kötelező dohányföld, 3 legelőrész, a többi saját, tetszés szerint fölhasználható tulajdon. A sövényházi *nomërus* 16 hold belsőségből és 13 hold legelőből állott. Ismeretes volt egyébként valamikor Tápén is. Itt azonban a nagyságára már nem emlékeznek. Dohányföld is tartozott hozzá.

A *pajor* ismeretes, illetőleg emlékezetben él Tiszaszentmiklóson, Padén, Szőregen: 32 holdból álló birtokegység, amely több helyen lévő kisebb földrészekből is állhat. Kisebb egységei a 16 holdból álló *félpajor* és a 8 holdnyi *fértály*. Tiszaszentmiklósnak valamikor 170 pajorja volt.

A pajor emlékezetét Tápén a réti *Pajor*, *Pajorok* dülönév is őrzi. Részei: *Alsópajor*, *Felsőpajor*. A Tisza szabályozása előtt a tápai gazdáknak itt cölöpökre épített istállóik voltak, sőt magasan álló karámokat is építettek, ha hirtelen áradás öntötte volna el a réti legelőt. Sokszor csónakon vitték ki a Pajorba a jószágot, ahol az

¹⁵¹ Kiss K., Az überlandföld. Szeged 1899.

¹⁵² Kálmány II, XXI.

apadás folytán már zöldelő szigetek voltak. A tápai lakosság egy része a Víz idején ide menekült.

Térjünk azonban vissza a numerushoz, amely tehát átlagban 20 hold terjedelmű bérlemény volt. Ebből 2—4 holdra épült a ház, pajta, istálló. Itt volt mellette a palántáskert, de természetesen maga a dohányföld is. Az ilyen portának Temesközben máig *belőrök* neve is hallható.

Ennek megfelelően a falu alaprajza széles, nagy kiterjedésű, az utcák messzire esnek egymástól. Nyomait ma is világosan őrzik személyes tapasztalataink szerint Szaján, Torda, Újkígyós, Gyulafalva belsősegei. „A kisebb, leginkább dohányültető községek — írja a múlt század nyolcvanas éveiből Kálmány Lajos^{15a} — mint Torda, Szaján, Jázova négyszögűek, elég széles utcájúak s csinos házuak, de a házak egymástól messzisen vannak. Minden háznak van udvara, kertje és végiben szántóföldje, mi összesen minden háznál két-két láncot tesz ki.” Így az egyik ház *kiabálja* a másikat, amint mondani szokták. „Mikor káplán voltam Szajánban — írja máshol — kocsin voltam kénytelen a faluban járni a betegekhez.”

Kertészeink — főleg újkígyósi tapasztalatainkat összegezve — úgy mondták, hogy *dohányra építettek*. Ezt úgy értették, hogy a *gányóház*, *kertészház* megfelelően foglalkozásuknak.

A kezdeti nehéz anyagi körülmények miatt a lakóház eredetileg csak két helységről állott. Az utcára néző szoba méreteit föltűnő nagyra szabták: az épület hosszában rendszeren 8×5 négyszögöl volt. Itt folyt ugyanis a hidegek beálltával a kemence melegénél, amelybe dohánykóróval is fűtöttek, a *símítás*, *csomózás* olykor két párhuzamosan felállított hosszú asztalon is. A konyha valamikor szabad tűzhelyes volt.

Az *ereszet*, *színalja* újabb, jó félszázados fejlemény.

Az udvar belső részén foglalt helyet a szokott mellékhelyiségek mellett a *dohány-pajta*, amelynek kezdetlegesebb, rögtönzött fajtája a *repülőpajta*, *színpajta* szegényebb portákon máig látható. Ennek négy oszlopon álló teteje volt, oldalai nincsenek. Mindenfelől járja tehát a szél. Tartó oszlopainak *potos*, azoknak a vízszintes rudaknak pedig, amelyekre a *kuka* segítségével a dohánykötelet fölakasztják, *szérgyia* a neve. Teteje sokszor csak szár, szalma.

Az udvar egyik sarkában a sövény-, olykor vertfallal övezett *palántáskert*, *palántás*. Mindjárt mellette a földek felé a *szűrű*, majd közvetlenül a még meg nem osztott belsősegekhez tartozó néhány holdnyi szántó, dohányföld.

*

E leginkább temesközi, bánáti kirajzások társadalmi jellege kétségtelen. Csak néhány település történik közöttük hivatalos, állami szervezéssel. Valamennyit jellemzi azonban, hogy legtöbbször nem az ország minden részéből összeverődött családok keresik itt boldogulásukat, hanem közösségekről van szó.

Kirajzott településeink folklórja és gazdasági élete az újabb helyi fejlemények mellett tanúskodik a szegedi népiélet archaikus jellegeiről is. Ezt a kérdést itt nem vizsgáljuk tovább, de a megfelelő helyen a rendelkezésünkre álló anyagot mindenütt beleépítjük a munkánk egészébe. Különösen jó szolgálatot tesznek azok az archaikus elemek, megrögzött régiségek, amelyeket az anyavárosban már régóta hiába keresünk. Itt a történeti szemlélet fokozott alkalmazására is lehetőségünk adódik.

A jugoszláv Bánátban élő népünk megőrizte nyelvének ő-ző színeit. Még él benne a mesemondó készség. Hagyományvilága is sok tanulással szolgál. Gazdasági élete a dohánytermesztés nyomán fejlesztette belterjes, állandó kísérletező, kertészkedő jellegét. Otthonán, korszerű viseletén, könyvszeretetén viszont már a civilizáció modern igénye is tükröződik.

A SZEGEDI NAGYTÁJ HELYSÉGEI

Az alábbiakban abc-rendben, lexikális rövidséggel jellemezzük ama településeket, amelyeket a legutolsó két század folyamán egészében vagy részben a szegedi magyarság alapított, illetőleg népesített be. A gányófaluk mellett felsoroljuk az új tanaközségeket, továbbá azokat a nem szegedi, sőt idegen gyökéretű falukat is, ahova népünk kisebb-nagyobb számmal, de mégsem szórványosan betelepült.

Ezekben a tömör összefoglalásokban távolról sem törekedhetünk teljességre. Csupán a legszükségesebb adatok kiemelésére, legsajátosabb népéleti mozzanatok előadására, jóformán csak tájékoztatásra szorítkozunk. Több helyen szándékunk ellenére nem fordulhattunk meg. Ezeknél csupán a szűkös irodalmi utalásokat foglalhattuk össze, amelyek természetesen a további kutatás teendőire is figyelmeztetnek.

A szegedi nagytájnak e helyiségeiben eddig összehordott, illetőleg a tőlünk gyűjtött népéleti anyagra, sajátosságaira és itt az alábbiakban tehát csak a legrövidebben utalunk, mert részletes földolgozásukra, összegezésükre a hely és a forrás megnevezésével az egyes fejezetekben úgylis sor kerül.

Elmondhatjuk, hogy a szegedi nagytájon belül is mindegyik település miniatűr néprajzi egység. A hagyományörzés foka, a másajkúakkal való együttélés, más magyar tájakról jött szórványokkal való keveredés, a földrajzi helyzet és társadalmi fejlődés a kutatás számára tanulságos színeződéseket hozott létre. Az ö-ző tájszólás, a katolikus gyökéretű szellemi hagyomány és tárgyi világ találó egyezése, a családi kapcsolatok elevensége, származásuk tudata mégis virtuális szegedi egységbe foglalja valamennyiüket.

Nyomatékkal föl kell vetnünk itt is az interetnikus kapcsolatok kérdését, mint e monografikus, tudatosan szegedi jellegekre koncentrált munkánk után következő legfontosabb kutatási feladatot.

A felsorolt helységek legnagyobb része kiszakadt az anyaváros közvetlen hatásköréből, közösségéből, és sokszor más néprajzi tájegységbe épült bele, sőt más államokhoz tartozik. Ez a szegedi ősoktól örökölt hagyományvilágnak sajátos helyi színeződésével járt együtt.

A délvidéki gányófalukban jelentkeznek a szerb, bunyevác, román, német, bolgár interetnikus kapcsolatok, Békésben pedig a szlovák kölcsönhatás kérdése. Ehhez hozzávehetjük, hogy terjeszkedő homoki népünk is már találkozott és keveredik Halas és Kecskemét sokban egyező, de mégis más jellegeket tükröző hagyományaival. Makóval főleg a gazdasági népélet terén van sok érintkezésünk. Vásárhelynek, egyik legzártabb alföldi városegységünknek népélete Kiss Lajos, Halasénak pedig Nagy-Czirok László érdeméből már az összehasonlító Szeged-kutatás rendelkezésére áll.

A helységeket nem hivatalos, hanem népi nevükön állítottuk rendbe. Az eltéréseket itt előre felsoroljuk:

Alsóittebe l. Ittebe.
Aracs l. Vrányova.
Béb l. Óbéba.
Békéssámson l. Sámson.
Bikács l. Beodra.
Biodra l. Beodra.
Borosta l. Kelebia.
Csanádapáca l. Apáca.
Csákova l. Csák.
Csengele l. Csöngöle.
Dohányoskigyós l. Újkigyós.
Egyházaskér l. Verbica.
Eresztő l. Zsana.
Feketető l. Cernabara.
Felsőmuzslya l. Muzslya.
Felsőterézhalom l. Illancs.
Hodics l. Jázova.
Kanizsamonostor l. Monostor.
Kéleshalom l. Illancs.
Keresztúrpuszta l. Köröztös.
Kiskunhalas l. Halas
Kiskundorozsma l. Dorozsma
Kiskunmajsja l. Majsja.
Köröztös l. Keresztes.
Lévés l. Dombegyház.

Livius mezeje l. Dombegyház.
Lőrincfalva l. Terján.
Magyarittebe l. Ittebe.
Magyarmajdán l. Majdán
Magyarpadé l. Padé.
Magyarszaján l. Szaján.
Morminc l. Zichyfalva.
Nagyiratos l. Kisiratos.
Négyestelep l. Kisszállás.
Ókigyós l. Újkigyós.
Ópusztaszer l. Sövényháza.
Pusztamérgecs l. Mérgecs.
Pusztaszer l. Sövényháza.
Szabadkigyós l. Újkigyós.
Szentgyörgy l. Bégaszentgyörgy.
Szentivánsziget l. Ószentiván.
Szerbkeresztúr l. Ókeresztúr.
Szóllósdudvarnok l. Udvarnok.
Temesrékás l. Rékás.
Temesség l. Ság.
Tiszasziget l. Ószentiván.
Torontálújfalú l. Újfalú.
Törzsdudvarnok l. Udvarnok.
Vitéztelep l. Kisszállás.
Újhely l. Sasülés.

Újkanizsa l. Törökkanizsa.

A helységek ismertetése

AKÁCS egykori kertészközség, ma a bánati Beodrához tartozó majorság, illetőleg tanyavilág. A név *Akacs* alakban is járja.

Faluként már az Árpád-korban virágzik. Föltétlenül innen származik az 1522. évi tizedjegyzék *Akácsy*-családja. A hódoltság idején sem néptelenedik el. A Tisza több hajdani mellékága között feküdt, a nép a szigeteken pákászéletet folytatott. A török adószedő évente egyszerű csónakon kereste föl.

A falucskát vad függetlenségi hajlandóságai, szegénylegényei miatt a környék népe tréfásan *Akács vármegye* néven emlegette. A hatóság ezt nem tűrhette, és a közbiztonság érdekében lakóit a XVIII. század első felében Beodrára telepítette át.¹

Karácsonyi Bogdán földesúr 1816/17-ben szegedi szerződéses dohánykertészekkel népesítette be Akácsot, amely 1891-ben fölözlött. A mintegy 450 lelket számláló lakosság házait szétszedve *Felsőmuzslya* kincstári pusztára költözött át, és ott kezdett sok más szegedi eredetű sorstársával új életet.

Akács régi határrészei: *Pusztá, Óbege, Pásztorház, Baromkút, Delecsér*.²

Dömötör Ákos Berze Nagy János hagyatékában Kálmány Lajosnak egy kallódó, Akácson följegyzett kéziratára bukkant,³ amelynek szövegét bizonyára valami vőfélyes ember ajkáról jegyezte le, feltétlenül még a falu szétverése előtt.

¹ Szentkláray J., Plébániák 348.

² BorCsan. II. 9.

³ Dömötör Á., Csúfolódó vers Kálmány Lajos gyűjtéséből. MFMÉ 1972—73/1 185.

A rigmusolás epigrammaszerű tömörséggel, nyelvi erővel örökít meg „egyszeri” eseteket, amelyek a falu emberi konvencióitól valamiképpen eltértek és így tré-fálkozó közbeszédre adtak alkalmat:

*Bottal őrzik a répát Terhös Gyuráéknál,
Válogatik a nadrágot Juhász Tóniéknál,
Sütik-főzik a lepényt Kertész Jánoséknál,
Beállott mán a banda Budai Bandinál.*

*Nevelik a szőke lányt Budai Gyuránál,
Üstbe főzik — — a Budai Mátyásnál,
Kipányválták a — — Bērētká Jánosnál,
Számbavötték a tököt Szabó Pistáéknál.*

*Mindön éjben új lakása van a Nagy Andrásnak,
Szalonnabűrbű van a kerítés Prágai Istvánnak,
Möghagyták mán a — — Jójárt Istványék,
Kicsi húzi a nagyot Varga Jóskaéknál.*

*Mögván a nagy komaság Szalócza Andrásnál,
Beállott mán a cécő a Kis Zsandaréknál,
Élopták a sok dohánt Török Paliéknál.
Pödörgetik a bajúsz Takács Gyuráéknál.*

*Éloptak hat ürübürt Takács Pistáéknál,
Kiokádták a szín bort Lénárt Pistáéknál.
Elmúlt a nagy mézezés Lakatos Albértnál,
Sindölyözik a putrit Lakatos Pistánál.*

*Mögütötték a bögöt Horváth Jánoséknál,
Fökerült az új törvény Kardos Jánoséknál,
Befogták a hat tinót Csillag Jóskaéknál,
Lévágták a szép tinót Magosi Ferencnél.*

Sajnos, Kálmány nem örökítette meg e szentenciák eseményhátterét. A felsorolt nevek közül biztosan Szegedre mutatnak a *Terhös*, *Budai*, *Prágai*, *Jójárt*, *Török*, *Lakatos*, *Csillag*, de nyilván még több is. A *Bērētká*-család csókai eredetű.

Ilyen kisserkesztések egyébként — mint majd meglátjuk — még Sövényházán és Kömpöcön is járnak, de a szegedi tájon máshol sem lehettek ismeretlenek.

*

ALBERTFALVA az északi Bajzáth-uradalom pakáci pusztáján, a középkori *Pakasz* falu helyén szegedi törzsokból telepített (1819) dohánykertész magyar falu, amely azonban földesúri huzavonák miatt már 1825-ben fölözlott. A nép visszaköltözött Magyarcernyára és Tordára, ahonnan idejött. „A pakáci sörháztól — írja⁴ Szentkláray Jenő — Varjas felé vezető út jobbján, hol a temetőjük volt, néhány korhadt sírkereszt látható még és figyelmezteti az utast az egykori Albertfalvára és arra a lelketlenségre, ahogyan a szegény magyar néppel elbántak, mely a saját hazájában még keserves munkája után sem boldogulhatott, míg az idegen jövevények dúslakodnak a nemzet gyáonának áldásaiban.”

*

⁴ Szentkláray 379.

ALGYÓ. Régi, népünk ajkán ma is élő nevén *Győ* falu⁵, a Várostólészakra a Tisza jobb partján, mintegy kétóra járásra fekszik. Tőle északra található *Felgyő* puszta, illetőleg tanyaközség, ami az előtaggal való megkülönböztetést magyarázza. A név melléknévi alakja *gyevi*: gyevi embör, gyeviek.

Németh Gyula mutat rá, hogy a *győ* bolgártörök méltóságnév, és a *Géza*, helyesen *Gyecse* magyar királynév szócsaládjába tartozik. Ez egyébként is biztossá teszi, hogy valamikor a királyi családé volt. Hercegi birtokként (villa Geu) adományozza 1108 után Álmos herceg a dömösi prépostságnak 63 szolgálával, mindegyiket a saját földjével. Györffy György után tudjuk,⁶ hogy a gyevi szolgák a tápaiakkal és csákányiakkal a prépostság ötödik kenyéradó háznagyságába tartoztak. A dömösi alapítólevél nevüket is felsorolja, de a névtudományi kutatás érdemlegesen még nem foglalkozott velük. Pontosán felsorolt szolgáltatásaikból kitűnik, hogy már szántottak, vetettek, búzát termeltek, továbbá juhaik voltak, és sört, mézből márcot is főztek. Adóztak sóval, lúddal, tyúkkal is. A falu ősi halászatáról más vonatkozásban, nagyobb összefüggésben szólunk bővebben.

A váci egyházmegye számontart egy ismeretlen fekvésű, *Albey* alakban lejegyzett középkori premontrei monostort. Egyáltalán nem valószínűtlen az a föltételezés, amely Algyón keresi. Ez természetesen csak újabb adatokkal, ásatással lehetne igazolható. Mai, XVIII. században épült barokk templomának gótikus tornya még a középkorból maradt meg.

Algyó későbbi középkori múltjáról igen keveset tudunk. Nemes családok birtokolták, felsorolásukat azonban itt nem tartjuk szükségesnek.

Nagyértékű az a névsor, amelyet Káldy-Nagy Gyula török forrásokból tett közzé, és Algyó, törökül: *Gyeye* adózóit sorolja föl 1550-, 1585- és 1670-ből. A listákból kitűnik, hogy Algyó nyilván vízvidéki helyzete miatt a hódoltság alatt végig lakott hely maradt, és mindig magyarok éltek benne. Föltételezhetően a szegedi tájon, részben Algyón máig virágzó, jellegzetesebb nevű *Lázár*, *Dékány*, *Csonka*, *Fodor*, *Csikos*, *Bánfi*, *Daka*, *Karácsonyi*, *Szél*, *Faragó* családok őseiket tisztelhetik a névsorok hasonló nevű adózóiban. Az adópénz mellett főleg gabonát, vajat, kendert szolgáltatottak a töröknek.

Nyilvánvaló, hogy a víziélet: halászat, pákászkodás, szállítás is virágzott. Erről azonban közvetlen adataink nincsenek. Valószínű, hogy a gyevi rév már ezekben a századokban is működött.

A falu népe majd három évszázadon át az alsóvárosi klostrom szerzeteseinek lelki gondozása alatt állott, és szoros rokonsági, vérségi, hagyománybeli kapcsolatokba került főleg Tápé és Felsőváros népével.

A hódoltság után a Harruckern család nyerte birtokadományul, később pedig leányági örökösödés útján *Mindszent-algyői hitbizomány* néven Erdődy Kristófé lett⁷. Zálogjogon tőle bérelte 1769—1775 között Szeged városa. Ebben az időben a dohánykertészet itt is fölvirágzott. A falu, illetőleg uradalom később (1804) a Pallavicini család kezébe került, amely itt kastélyt is építtetett. Ezt azonban később lebontották.

Algyó a múlt században az árvíztől sokat szenvedett. Az 1879. évi nagyvíz után az Őrgróf a falut az újonnan alapított Sándorfalvára próbálta áttelepíteni, de a nép jórésze lassan visszaszállingózott régi lakhelyére. A feliratkozott 588 gyevi család közül csak 74 maradt az új községben.

⁵ *Inczefi G.*, Csongrád megye nyugati részének földrajzi nevei. 7.

⁶ *Györffy Gy.*, I, 895.

⁷ *Zsilinszky M.*, Csongrád megye. II, 133.

Algyó egészen 1945-ig az uradalomtól, illetőleg bérlők kegyeitől függő szegény-paraszt falu. Jelentős volt a kubikos és napszámos rétege. Az ősi foglalkozási hagyományokat máig őrzik a halászok és kosárkötők.

A ma élő legjellegzetesebb gyevi családnevek:

Ambrus, Annus, Bába, Bakos, Balázs, Bali, Bálint, Bánfi, Barát, Bartók, Bárdos, Bárkányi, Belovai, Biczók, Bitó, Bodó, Bordás, Boros, Bozóki, Börcsök, Böröcz, Búza, Czirok, Csák, Csányi, Csordás, Csukonyi, Dohár, Domonkos, Epörjesi, Faragó, Fazekas, Görcső, Goda, Gyömbér, Györfi, Hódi, Kabók, Kószó, Kun-Szabó, Laczi, Lantos, Lele, Makra, Molnár, Muladi, Nyári, Papdi, Pataki, Pósa, Rovó, Salamon, Siha, Süli, Szanka, Szél, Szénási, Táborosi, Török, Urbán, Vas, Vidács, Zakar, Zombori.

Dűlőnevei főleg Belovai Sándor és Inczeffi Géza összeállítása nyomán: *Úsztató, Darabrét, Torzsahát, Kosdisarok, Sulymoslapos, Nagysulymos, Dögalj, Nagyszűnyogos, Nagybaktó, Nagyalé, Újerdőalja, Szárazhát, Szénáság, Kendörös, Kisfenék, Nácsér, Pepenyér, Kisítató, Szomolyahát, Nagyvártó, Fark, Epörjes.*

Algyó életében forradalmi változással jár az olajmezők feltárása,⁸ majd a falunak Szeged városával való egyesítése (1973). Ez a népeség páratlan növekedésével, cseréjével és egészen új életforma vállalásával jár együtt. Ennek jellemzésére természetesen nem válalkozhatunk, a szociológia illetékes rá.

Algyó fia *Süli András* (1896—1969), a legnagyobb magyar naiv festők egyike.⁹ Apja Sándor, édesanyja Csizmadia Rozália. Volt két lánytestvére is. Szülőfalujában járt iskolába. Fehér Ignác volt a tanítója, aki fölfigyelt ugyan kiváló rajzbeli ügyességére, de mégsem törődött vele. Kitűnően végezte a hat elemi osztályt, majd hároméves vasárnapi iskolát, utána pedig szegényparaszt szüleivel dolgozott együtt.

Ezredkürtösként vett részt az első világháborúban. Orosz fogságba esett, de onnan ötödmagával egy zsidó parasztgazda segítségével hazaszökött. Majd Algyón kis földjükből élt, napszámba is eljárt. Otthonülő ember volt, különösen meséskönyveket szeretett olvasni, amikor ideje volt rá. Édesapja is mesélt neki gyermekkorában, hogy miről, arra már nem emlékezett.

A húszas években magától kezdett festeni. Senki nem tanította. A falubeli értelmiség biztatta ugyan, de meg is mosolyogta. Komolyan senki se támogatta.

Leginkább este és télidőben festett, vasárnap azonban sohasem dolgozott. Eljárt a templomba, majd csöndben ünnepelt. A keretre húzott vásznat vízszintesen az asztalra borította, ceruzával leheletszerű vázlatot készített, utána pedig mindig olajfestéket vett elő.

Nem emlékezett már pontosan, ki volt az, aki fölfigyelt rá. Bizonyos annyi, hogy B. J. budapesti hírlapíró, aki a magyar naiv művészekkel először kezdett nem föltétlenül eszményi megfontolásokból foglalkozni, őt is fölkereste. Benedek Péterrel és másokkal egyetemben Süli képeiből is kiállítás rendezett. Utána szigorúan megparancsolta a világi dolgokban teljesen tájékozatlan festőnek, hogy csak neki dolgozzék. Így szinte minden képe hozzá került, ő eladogatta őket, de Süli sohasem kapott tőle egy garast sem. A hitegetésekre 1940 táján jött rá, ettől kezdve többé nem fogott ecsetet a kezébe. Hallgatásához magánéletének nagy megpróbáltatásai is hozzájárultak. Élete utolsó éveiben gyermektegyűl megőrzött hitében talált némi megnyugvást. A nagyon megkésett elismerést szinte gyanakvással fogadta.

⁸ *Mocsár G.*, *Égő arany.* Bp. 1970.

⁹ Süli Andrást 1937-ben ismertük meg. Rövid jellemzésünk az ő személyes előadásán épült föl. — Már azt hittük, hogy nem is él, amikor Moldován Domonkos 1965-ben olyan tragikus körülmények között bukkant rá, amelyek szinte elképzelhetetlenek. Vö. még *Kulka E.*, *Siker Európában* — alkalmi munkák Szegeden. Délm. 1967, 270. sz.; *Kóródi J.*, *Egy parasztfestő sorsa.* Képes Újság 1970, 27. sz.

APÁCA, hivatalos nevén *Csanádapáca* faluként a XV. század folyamán bukkan föl, és hol Békéshez, hol pedig Csanádhhoz tartozott, most Békéshez. Kiterjedése 1960-ban 8918 katasztrális hold, lélekszáma 4311. Ennek mintegy háromnegyed része szegedi sarjadék.

Nevét általában úgy magyarázzák, hogy apácák birtoka volt. Ezt megerősíteni látszanék a határban elterülő földrészeknek középkori *Apácaegyháza*, *Apácaakuta*, *Apácateleke* megnevezése is. Hallottunk olyan magyarázatot is, hogy a falu neve az *abbatia* „apátság” elmagyarosodott alakja. Sajnos, a két tetszetős névelemzésnek az a bökkenője, hogy okleveles bizonyítékok hiányában a falu alapítását és első középkori virágzását nem tudjuk valamelyik apácakolostorhoz, illetőleg monasztikus apátsághoz kötni. A XV. században már világi birtokosoké.

A helybeli népi névmagyarázat a falu nevét különben szintén az apácák világgával hozza kapcsolatba. Gyönyörű, egyes mozzanatokban a *Júlia szép leány* balladájára emlékeztető mondájuk szerint valamikor volt a faluban egy libapásztor lány, akinek egyszer megjelent az égen egy szarvas. Egy szál gyertya égett a homlokán. A lány hazamenve, kérte az édesanyját, hogy beállhasson a fehér apácák közé. Az anyja nem engedte. Megint megjelent neki a szarvas: deres volt a szarva, kettős lánggal égett a gyertya a homlokán. Megint csak mondta a lány, hogy elmegy a fehér apácákhoz, a klostomba. Most sem engedték. Harmadszor is megjelent a szarvas. A gyertyájának ekkor már hármasszál volt. A lány most már azt mondta, hogy meghal, ha nem engedik. Nem engedték.

Kiment a mezőre, lefeküdt egy almafa alá. Fehér ruha volt rajta, mirtuszba font menyasszonykoszorú a fején. Összetette a kezét és meghalt. Ebben a pillanatban megmozdult a világ, földrengés támadt és eltemette az egész falut. Csak a klostrom maradt meg, meg a templom. Ezeket azután a török pusztította el. A lányt később megtalálták fehér apácaruhában. Biztosan ő volt, mert a menyasszonyi fátyol volt a szemfödele, almavirág a koszorúja. Karácsony éjszakáján még most is megszólal a klostrom földbe sülyedt harangja.

Eddig a monda. Megemlítjük még, hogy Szentkláray Jenő a falu nevét az *abaza* nevezetű, török fajtájú néptörödéssel hozza kapcsolatba¹⁰, amely a honfoglalás idején telepedett meg, más rokon törzsekkel, így a kabarokkal, kazárokkal együtt mai hazánkban. A föltevés érdekes, de adatok híján annál nem több.

A falu a török hódoltság idején elenyészik és pusztasággá válik. A felszabadulás után kincstári birtok lett belőle, a királyi kamara kezelte. A XVIII. század folyamán III. Károly és Mária Terézia idejében szamosújvári, erzsébetvárosi, gyergyószentmiklósi örmény marhakereskedők bérelték, akik az Erdélyből, Moldvából, Havasalföldről hajtott sovány jószágot, főleg marhát örmény megbízottjaik fölügyelete alatt itt hízlaltatták föl, és úgy indították útnak Bécs felé. A múlt század legelején hasonló céllal Hengelmüller Mihály bécsi mészáros bérelte, aki azonban már fölismerte a mezőgazdasági konjunktúrát is, főleg a dohánytermesztés fokozódó jelentőségét. Megalapítja tehát a mai községet (1821).¹¹

Lakosai, a korábban alapított Újkígyós közvetítésével jórészt a szegedi táj szétszóródott dohánykertész népéből tevődtek össze:

Bánfi, Bozó, Csikos, Csipák, Csókási, Csonka, Csóti, Domonkos, Farkas, Ferenczi, Géra, Halál, Jójárt, Kakuszi, Kormányos, Masa, Márton, Miklós, Molnár, Nyári, Palatinus, Palotás, Sípos, Szabó, Szeri, Szél, Tóth, Ürmös, Varga, Vétró, Zsótér.

¹⁰ Szentkláray 216. Vö. még BorCsan. II, 14; A falu történetéről újabban Miklya J., Csanádapáca. Csanádapáca 1962. A munka néprajzi része igen hiányos.

¹¹ Csernovics D. 122.

Szórványosan még hevesi gányók is települtek közéjük. Ilyen a jeles *Annus, Náfrádi, Pacsika* család.

Apáca később a kamara kezelésébe ment át és vele kötött feleskertészeti szerződést (1843).¹² Dohánytermésüket az első időkben Koppéli Fülöp szegedi származású nagykereskedőnek adták el. Mindszentig, a tiszai rakodásig kocsi hátán nekik kellett elszállítaniok.

Szerződéses viszonyban lévén, a 48-as jobbágyszabadító törvényeket rájuk sem alkalmazták. Már késő volt, amikor Kossuth Lajos hozzájuk intézett levelében (1849. július 5.) megígérte¹³ ugyan sérelmük orvoslását, törvényben való elrendezését, de erre már nem kerülhetett sor.

A nyolcvanas években, amikor a kamarai kötelezettségek megváltására, továbbá később a helybeli úri birtokok felparcellálására került sor¹⁴, számos jómódú evangélikus orosházi gazda elvásárolta előlük a földek jó részét. Mindenesetre ők teszik általánossá Apácán a mondernebb gazdálkodást. A bennszülött *gányók* és az orosházi eredetű *pugrisok* között az első időkben nagy volt a feszültség, amely a fiatalság között sokszor fajult véres verekedéssé.

Apáca határrészei: *Kistag, Nagytag, Vaadkert, Méhes, Csete, Gërla, Farkasnyom, Kígyós, Farkasfő, Göbőhajtó, Kökényfásor, Orosházikertláb, Vércseláb, Gémös, Sárrét, Apáti, Tatársánc, Görbed, Kincsös, Simaiföd, Simairáta* (az egykori úri birtokos Simay család után), *Újhelyirész, Székács, Nájmont* (bérlők nevei után), *Vil-mamajor*. Pesty Frigyes helységnévtárában előfordul még *Mazula, Acat, Lázár, Temető, Herés, Pap, Szenes, Zsályás, Árva* dülő. A falu betelepült részének *Nagyapáca*, sokáig különálló kisebb részének *Kisapáca* a neve.

1838-ban Gajdos Sebestyén alsóvárosi barát személyében kapott papot. Később is voltak szegedi származású papjai. Sokáig csak nádfődeles lakóházakból átalakított temploma volt. Mai egyházukat (1859) Molnár (Müller) Pál szegedi mérnök tervezte. Szentélyében föltűnő Illés prófétának, a szegedi dohánykertészek patrónusának hatalmas freskóalakja.

Kálmány Lajos a hetvenes években káplánként működött és nagy értékű folklóranyagot gyűjtött¹⁵ a faluban.

*

ÁSOTTHALOM, 1883—1945 között *Királyhalom* a szegedi határ délnyugati szélén 1950-ben önállósult tanyaközség.¹⁶ A név első levéltári említése 1760: *Ásott halom*. Nevét a néphagyomány szerint kincskeresők után kapta.

Ásotthalom — itt is a múlt század első felében az erdőmesterek számára épített és máig álló *Várostanya, Város tanyája* — annak a hatalmas alsótanyai erdőövezetnek középpontja, amelyet Szeged városa a múlt század elején Vedres István kezdeményezésére Átokházán, Engi homokján és Ásotthalmon telepített, majd állami kezelésben Kiss Ferenc, az *erdők atyja* fejlesztett tovább¹⁷. Az itt bontakozó homoki erdőkultúra más alföldi városoknak is mintaképül szolgál. Sok hazai és külföldi szakember is tanulmányozta és mindig elismeréssel emlékezett meg róla.

¹² Miklya 24.

¹³ Miklya 32.

¹⁴ Miklya 58.

¹⁵ Főleg Koszorúk II. Passim.

¹⁶ Igen hasznos, néprajzi vonatkozásokban gazdag monográfiája *Juhász A.—Szécsy Gy., Átokházától Ásotthalomig. Ásotthalom 1970. Különösen értékes a pásztorokodásról és építkezésről szóló fejezet. [Továbbiakban: Átokházától ...]*

¹⁷ Kiss F., Szeged erdőszete.

1883-ban, Szeged rekonstrukciójának ünnepén Ferenc József tanyavilágunkba, Ásotthalomra, pontosabban, Alsóásotthalomra is ellátogatott. Kíséretében volt Jókai Mór is. Rengeteg nép várta, amelyet azután tizenkét juhász főztjével: szabad-tűzön, szolgafára akasztott bográcsokban készült birkapaprikással vendégeltek meg. A látogatásról fennmaradt mondai hagyományokat más összefüggésekben adjuk elő. A hely a királylátogatás emlékezetére kapta a *Királyhalom* nevet, amely azonban nem tudott általánossá válni.

Egyidejűleg a király avatta föl az újonnan megnyitott erdőéri szakiskolát is¹⁸, amelynek létesítését Tisza Lajos királyi biztos kezdeményezte. Annyira szíven viselte az ügyet, hogy minden héten kilovagolt a Városból az iskola építésének, majd elindulásának ellenőrzésére. Az út oda-vissza 65 km.

1885-ben a Város minden erdőiségét állami kezelésbe adta. Ekkor államosították a királyhalmi szakiskolát is, amely azóta országos hírnévre tett szert. Nem örülünk, hogy gazdag szakmúzeumának legértékesebb tárgyai legújabbban a Mezőgazdasági Múzeumba kerültek.

A mai Ásotthalom község területe 1960-ban 21 332 hold, lélekszáma 6542. Megnevezett részei: *Alsóásotthalom, Fölsőásotthalom, Belsőásotthalom*. Jó részében hozzátartozik *Átokháza*. Részei: *Alsóátokháza, Fölsőátokháza, Öregátokháza*. Ez utóbbi örökföld volt. A szó eredetének mondai, de találó magyarázata Ferenczi János följegyzésében: „Átokháza, másképpen *Szatyorlak*. Hogy a szabadkaiaknak a szegedi határba való becsapásait megakadályozza a Város, e futóhomokot kiosztotta tanyaföldnek, és mivel több évig nem termett semmi, azért nevezték el az ottlakók *Átokházának*”.

Tömörkény vallomása¹⁹ szerint „valaha ottan tanyaverések történtek, de amely nép csak odament lakni, mind elpusztult vagyonában, egészségében, életében. Így maradt volna azután a puszta, és akkor kapta a nevét az átokról, amely rajta fekszik.” Kétségtelen, hogy az itteni bérlők nyomorúsága a két világháború között az ország közvéleményét is foglalkoztatta.

Az *Átokháza* név vitathatatlanul még középkori, és pedig kun személynevet őrzött meg²⁰.

A *Liger* nevezetű rész a *Rieger* (Rieger-Szabó) család nevét őrzi, amely a múlt század első felében a Városban vendégfogadós és mészáros, itt pedig hatalmas marhalegelői voltak.

Egyéb részei az erdősített *Engi homokja, Engihomok, Bilisics, Bilisicserdő*, (Belosevics hajdani szabadkai bunyevác bérlő után kapta nevét), *Dobóerdő* (az alsóvárosi eredetű Dobó család után), *Bokorerdő* (a városi Bokor-polgárcsalád után), *Pálinkás-erdő* (családnévi eredetű), *Rívóerdő*, röviden *Rívó* (eredete ismeretlen), *Süvegbokor*, másként *Süvegbukros, Süvegerdő* (a Süveg család szállása, majd tanyája után) és még több más, inkább hivatalnokoktól elnevezett erdőrész.

Az ásotthalmi erdőben, a bajai út közelében áll *Rúzsza Sándor fája*, röviden *Rúzsafa*: száz évesnél idősebb szürkenyár. Az a hiedelem róla, hogy a betyárvilágban Rúzsza Sándorék erre a fára aggatott, vésett titkos jelekkel tájékoztattak egymást.

A jámbor lelkek a Pálinkás-erdő egyik fájának hegyében a múlt század végén Szűz Máriát vélték megjelenni. Erről a látomásról — amelyet más helyen méltatunk — Tömörkény is megemlékezik²¹.

¹⁸ *Átokházától ...* 25.

¹⁹ *Tömörkény I.*, Célszerű szegény emberek 109.

²⁰ *Melich J.*, *Átokháza*. MNy. 1933, 89.

²¹ *Tömörkény I.*, Gerendás szobákból 213.

Máshol szólunk a *Tálasné-kápolna* romantikus történetéről.

A mai Ásotthalom nem erdősített, jelentős része a múlt század második felében még *járás* volt, jószág legelt rajta. Örökföldek, högyek alig akadtak. A múlt század végén keletkező ásoththalmi bérföldeles tanyavilág jellegzetes települési formája a *tanyasor*. Ilyenek: *Tüsöksor, Nyögisor, Kutwabontsor, Kissor, Cziroksor, Csehóisor, Mityóksor, Pappsor, Szüccsor, Vérsor, Balogsor, Irodasor*, amelyek egyenes dűlőutak mentén, szinte utcaszerűen következnek egymásután. Legnagyobb részük családnévi eredetű, de egy-két tréfás rögtönzés is akad közöttük. E terület benépesedése aránylag későn és városi bérföldeken történt. Mérnöki, tehát racionális megfontolások nyomán, a célszerű közlekedés érdekében alakult ki ez az alaprajzi kép, amely csak az utóbbi évtizedekben, a régi tanyatelkek megosztásával és új házak építésével bomlott kisse meg. A települések szabályos rendje, így tehát követte a belső tanyák lazább, kötetlenebb formáit, individuális hagyományait: osztozkodás után mindenki a maga birtokrészére épített.

A földrajzi neveket Inczeffi Géza gyűjtötte össze²².

Ásotthalom népe túlnyomóan alsóvárosi eredetű, amely azonban nem közvetlenül, hanem mintegy három nemzedék folytonos tanyai migrációja során települt ide. Erről máshol bővebben is szólunk. A törzsökös családokat az ásoththalmi római katolikus egyház anyakönyve nyomán soroljuk itt föl:

Ábrahám, Ábrahám-Fürús, Apró, Árokszállási, Babarcsi, Bacsó, Bálint, Báló, Balogh, Bán, Bánóczki, Bénék, Bérkó, Berta, Biró, Bite, Bodó, Borbás, Bozóki, Bozsó, Böröcsök, Czondör (bunyevác eredetű: Szekenderovics), *Csányi, Császár, Cséhók, Csillag, Csapak, Csíszár, Csordás, Csóré, Csőke, Csúcs, Daka, Dének, Dobák* (Horgos), *Dobó, Dóczi, Dohány, Dörmő, Dudás* (Dorozsma), *Dücső, Eleven* (Bácska), *Eke, Engi, Ézsiás* (Dorozsma), *Farkas-Csamangó, Fátyol* (Vásárhely), *Fehér, Fekete, Fodor, Fogas, Földi, Frank, Gajdács, Galgóczy, Gardi, Gábor, Gárgyán, Géra, Gergus, Granyák, Gucci, Halász, Herédi* (Horgos), *Hebők, Hegedűs, Hevesi, Hódi, Horváth, Huszta, Iliá* (Tápé), *Illés, Ilovai, Jaksa, Jakus, Jójárt, Juhász, Kalmár, Katona, Kazi, Kádár, Kása, Kátai, Kiri, Kisguczi, Kismárton, Kispál, Kispétör, Kocsis, Komócsin, Kószó, Kothencz, Körmöczy, Labaj, Ladányi, Lakatos, Lasancz, Lázár, Lovászi, Makra, Malatinszki, Masa, Mányi, Márki, Mig, Mityók* (Békés), *Módra, Mojzes, Mucsi, Muskó, Nacsá, Nagygyörgy, Némöth, Négyökrű, Nyári, Onozó, Otott-Kovács, Ördögh, Papdi, Paplógó, Pónusz, Pipicz, Puskás, Rácz, Rieger, Rutai* (Dunántúl), *Rúzsá, Savanya, Sáfár, Sánta, Sári, Sárkány, Sebők, Selymes, Simon, Simhercz, Sipos, Sója, Sós, Sutús, Süveg, Szabó-Bózsó, Szabó-Doktor, Szabó-Galiba, Szalma, Szegedi, Szekeres, Szécsi, Szél, Szélpál, Szögi, Szöröncses, Szics, Tanács, Tapodi* (Dorozsma), *Tikviczki* (Szabadka), *Tomács, Tóth, Tömösvári, Túrú, Urbán, Urge, Vajás, Vass, Vásárhelyi, Vecsörnyés, Vétró, Vér, Vig, Vince, Visnyei, Volford-Sátány, Vóneki, Zimány, Zombori, Zsömlye.*

A nagyapák, dédapák, még keservesen küszködő *bérföldeles magyarok* voltak, amint Kutasi Ödön tanyai néptanító róluk szóló novellás kötetében nevezi őket. Egyik részük, éppen a legszegényebbje viszont *ingenős embör* volt. Az emberek kifundálták — írja²³ a szemtanú Tömörkény —, hogy ahol vége a tanyavilágnak és pusztaság kezdődik, erdőt kell ültetni. „Úgy de — idézzük szó szerint — volt már ott erdő, azonban nem rendes, hanem csak úgy össze-vissza növe és nem álltak katonás sorokban a fák. Nem is ültette azokat senki, valaha régen egy magot vitt oda a szél, vagy ép szálló madár is kiejthette a csőréből, mikor kicsinyeinek vitte volna: elég az avval, a mag megfogamzott, felnőtt és úgy támadt a nyomán az erdő magától. De hát hiába, nem az, amilyen kellene; így határozták, hogy kiforgatják. Hirdetést adtak közre, hogy jöjjenek az emberek ehez a munkához és egészen újfajta árakat szabtak hozzá. Az erdőből vállalhat mindenki akkora földet, amennyiről gondolja, hogy bír vele. Azon a földön tartozik kiirtani az erdőt, de egészen alapjában. Nemcsak hogy éppen kidönteni a fát, hanem kiszedni a földből a tönköt, a mély

²² Inczeffi G., Szeged környékének földrajzi nevei.

²³ Tömörkény I., Vizenjárók 158; Ért. 1904. 310.

gyökereket. Ezért a munkáért öt évig a föld ingyen, kivéve, hogy az irtás után csemetefákat tartozik bele ültetni, de a csemetéket is ingyen kapja. Közükbe vethet krumpelit vagy dinnyét, meg a széleken kukoricát termelhet. S ami fát kidöntött, az is az övé, pénzfizetés nélkül. Ennyi mindent kap ingyen, ezért támadt is a neve, mert úgy hívják: öket: ingyenös embör.” Az erdő körül természetesen alkalmi munka is mindig akadt. Erről még máshol is szólunk.

Éppen ebben az időben, tehát a századforduló éveiben van a modern szegedi szőlőtelepítés hőskora is. Aki teheti, itt is szőlőt ültet. Eredete szerint ettől az ásotthalmi szőlőkultúrától függ a Jugoszláviához tartozó Horgos és a szomszédos Királyhalom (Bački Vinogradi), Hajdúszállás (Hajdukovo) virágzó gyümölcs- és szőlőtermesztése, borszűrése és pálinkafőzése. Ez az alsótanyai magyar szegényparasztság vándorol tovább Kelebia, Bácsalmás homokjaira is, ahol kapásként, napszámoként ottani birtokosok szolgálatában adja át tapasztalatait, tudományát, új környezetének.

Az ásotthalmi kistáj gazdasági virágzását az 1926-ban épített *kisvasút* jelentősen föllendítette, megkapó természeti szépsége azonban máig sem él Városunk szívében.

A virágok és fák barátja, Móra Ferenc a húszas években Kiss Ferenc vendégeként a Város tanyájában nyaralt. Itt írta egyik legszebb könyvét, a Georgikont. Ebben méltó magasztalás jut az ásotthalmi tájnak, erdőnek, embernek egyaránt.

*

AURÉLHÁZA, románul *Raut*, németül *Rautendorf*, vegyesajkú bánáti, Romániához tartozó, árvízjárta falu. A kincstár 1843-ban Magyarszentmárton népéből, tehát szegedi törzsokból telepítette.²⁴ Mellette Rautendorf német falu már virágzott. A két egyesített helység magyar nevét Dessewffy Aurél tiszteletére választotta. Magyar népe máig a szegedi tájszólást beszéli, népelete ismeretlen.

*

BAKÓVÁR, bánáti vegyesajkú falu. Román neve: *Bacova*. Névadója Bachó János főispán (1783). Magyarsága az ország több részéből és több szakaszban települt, a mi népünkéből is. A magyar lakosság részben el is németesedett,²⁵ a megmaradtak azonban manapság szegedi tájszólásban beszélnek.

*

BALÁSTYA, régebbi hivatalos nevén *Szeged-Felsőközpont*, a régi *Fehértó*, *Gajgonya*, *Őszeszek* kapitányságok összefüggő részeiből 1950-ben szervezett önálló község. Határa 1960-ban 19 101 hold, lélekszáma 5722.

A *Balástya*, *Gajgonya* név szinte biztosan kun vagy török eredetű családok szállásának emlékezetét őrzi. Levéltári forrásokban 1760-ban bukkannak föl legelőszőr. Kisebb egységei: *Alsóbalástya*, *Főlsóbalástya*. Hosszú időközön át birkajárás, marhalegelő volt rajta, majd a lassú benépesedés, tanyásodás során *kapitányság* lett belőle. Öregesek szerint a tagosítás, telekkönyvezés — családonként 106 magyar hold — a múlt század ötvenes éveiben következett be. Újvári Lajos balástyai gazdától — aki 1879-ben született — hallottuk, hogy öregapja még kettős gazdálkodást folytatott. Állandóan Felsővároson élt. Fiai voltak kinn a tanyán. Volt neki 20 hold feketeföldje Ót-halom táján, 80 hold homokja Balástyán. Halála után a jószágon, ingóságokon úgy osztzkodtak, hogy minden fiúgyermek megvette belőlük illő áron mindazt, amire szüksége volt. Az összeget egyenlő arányban osztották szét maguk között. A városon

²⁴ TorMon. 21.

²⁵ *Szentkláray* 275.

maradt családtag a házat meg a feketeföld megillető részét örökölte. Ehhez hozzácszerelte a homoki testvérnek feketeföldjét a maga homokrésze ellenében. A homokföldet nem egyenlően, hanem minőség szerint osztották el.

Itt keletkezett a királyi biztosságtól 1883-ban kezdeményezett és 1891-ben alapított *Felsőközpont*, közigazgatási és közművelődési kirendeltség a környező tanyavilág számára. Felavatása 1891 október utolsó vasárnapján kiváló ünnepélyességgel történt²⁶.

A *szögedi magyar* néven emlegetett Beck Pista polgároreivel cigánybanda és juhászududa hangjánál fogadta a *Kapitányság* vasúti megállónál Tisza Lajost, Munkácsy Mihályt, Mikszáth Kálmánt és Kállay Albert főispánt meg a többi városi hivatalos személyeket. Bandérium élén vonultak Központra, ahol a vendégek az új lelkészlakban szálltak meg. Udvarán két hatalmas sátor: egyik az ebéd, másik pedig a táncolók számára.

A felavatás után Munkácsy végigjárta a népet, és kérdezgette a viselete felől. Hasonlóan faggatta Beck Pistát is, aki a polgárország ünnepi ruhájáról beszélt a mesternek. Munkácsyt ebben az időben a *Honfoglalás* foglalkoztatta. Ehhez itt több fényképet készíttetett, maga pedig vázlatokat is rajzolt. Veszelka Juliska szép felsőtanyai lány köszöntötte föl, akit a mester megcsókolt.

Mikszáthnak nem lehetett a szavát hallani, inkább szemlélődött. Szokása volt ez már neki. Amikor azonban a megfestett *Honfoglalást* ünnepelték, Munkácsy meg már a halálán volt, elbeszélte: „Volt mit nézegetni közöttük — már mint a felsőtanyai nép között — Munkácsynak. Gyönyörű típusok akadtak: ős arckok, szőrrel benőve egészen a szemig, csontos, körteképű kunok, laposfejű tatárok, keresztbevágott szemmel, nyomott pogácsakéjú besenyők, széles girbe-gurba fiziognómiájú, zömök termetű magyarok, apró, mélyen bentülő szemekkel.

Egy vén pásztor, aki azóta vezér lett az Árpád környezetében, de akkor még a birkatokányt kavarta, leginkább tetszett Munkácsynak, de sehogysem engedte magát levétni.” Orozva készült a felvétel róla.

Búzás Rózsa volt a legszebb menyecske. Lefotografáltatta, és „így válik ősanyjává valami főrangú nemzetségnek.”²⁷

Felsőtanya, így Balástya önérzetes, mulatós népe túlnyomóan felsővárosi eredetű. Ennek tudata igen eleven benne. A családnevek is erről tanúskodnak: *Bába, Bárkányi, Becsei, Bitó, Boros, Botka, Csányi, Gajdacs, Gëra, Gémes, Gombos, Hegedüs, Horváth-Zsikó, Kakuszi, Kondász, Kónya, Kormányos, Korom, Lippai, Nagymihály, Nagypál, Nyári, Ónozó, Ördög, Palotás, Sávai, Szél, Szömörédi, Tóth, Vészélka, Vétró, Zombori*.

A Veszelkákáról az a családi hagyomány, hogy az ős felvidéki tót legény, aki köménymagot (és nyilván még orvosi füveket) árult, tehát *olejkár* volt. Szlovákok egyébként ökrösszekéren szíksóért is jöttek, amelyet szerte az országban árusítottak.

Hagyományvilága szegényesebb mint Alsótanyáé, Mórahalomé. A múlt században jelentős volt itt a juhászat, lótarítás, széksősöprés, káposztatermelés. A káposztatorzsán birka telett. A Víz után megjelent úri példára és ösztönzésre a gyümölcs- és szőlőkultúra, napjainkban pedig a jonathán alma termesztése.²⁸ Az értékesítésnek különösen kedvez a Budapest-szegedi vasútvonal, meg a nemzetközi autóút, amelynek határát hosszában kettészelik.

²⁶ A tanyai központ. (Szegedi Híradó) SzH. 1891, 279. sz. Vö. még VU. L891, 769. Kovács J.

²⁷ Mikszáth K. Férfinézőben. SzN. 1900, 107. sz. Itt egy kis költői tévedéssel Csöngöléről beszél. A balástyai látogatás és a „Honfoglalás” szegedi vonatkozásait tisztázza Szelesi Z., Munkácsi Honfoglalás-a Szegeden. Csongrád Megyei Múzeumi Füzetek 5. Szeged 1966. I. még Ua. MFMÉ 1972—73/2, 42.

²⁸ Néhány találó megjegyzés Benkő L., Szeged-Felsőtanya népe. Ethn. 1939, 347.

BALOTASZÁLLÁS 1950-ben alakult tanyaközség, a hajdani halasi határban *Alsó-balota, Felsőbalota, Kisbalota, Alsószállás, Göbolyjárás* puszták, illetőleg tanyák összevonásából. Határa 1960-ban 18 212 hold, lélekszáma 3326.

Balota puszta tanyásodása a századfordulón kezdődött. Szinte teljes egészében alsótanyai szegényparasztságunk szállotta meg. Ezt a nevek is tanúsítják: *Ábrahám-Fűrűs, Baka, Bálint, Bárkányi, Bata, Bíró, Bite, Bodó, Bóka, Bózsó, Csala, Császár-Pútyi, Csipak, Csíszár, Dėák, Dobó, Dóczy, Dücső, Engi, Farkas, Fekete, Fődi, Gártyán, Hajdú, Hegedűs, Hegedűs-Bite, Jakus, Katona, Kazi, Kátai, Kerekes, Kiri, Kiss, Kismárton, Kispál, Kispétő, Kocsis, Komócsin, Krisztin, Lovászi, Magda, Makra, Nacsá, Oliványi, Ónozó, Ótott-Kovács, Ördög, Palotás, Paplógó, Puskás, Rabi, Sárkány, Sebők, Simon, Szabó-Batancs, Szekeres, Szűcs, Tanács, Tombác, Tóth, Tömösvári, Turcsi, Varga, Vészélka, Vecsörnyés, Vőneki.*

Balotaszállás még vizsgálatra vár, de utalunk arra, amit Halas általános jellemzésénél mondunk.

*

BATTYÁNHÁZA, népünk ajákán *Bottyánháza* a Romániához tartozó Óbébával összeépült gányótelep, amelyet 1838-ban szegedi dohánykertészek alapítottak a Batthyány-uradalomban. — Ismeretlen hagyományvilágát nyilván a vegyesajkú Óbéba népéletének keretében kell majd megvizsgálni.

*

BÁNKÚT, falu *Elek* közelében. A hódoltság után sokáig kamarai puszta, ahova a szegedi származású Wodianer-cég szegedi gányókat telepített 182 numerusra (1843). Hamarosan falu lett belőle, papot is kapott, azonban már 1852 táján szétoszlott. Oka a bérlői kötelezettségek elhanyagolása, nyomában pedig a Wodianertől indított és megnyert kereseti pőr. Csak 14 család maradt Bánkúton, a többi részben Nagykamárás ment, részben pedig *Zimándközép* kincstári pusztára települt.²⁹

A falu jelenlegi nyelvjárása, néprajzi képe egyelőre ismeretlen.

*

BÁNLAk, románul *Banloc*, vegyesajkú bánati falucska. Ő-ző tájszólást beszélő magyarságát nyilván hajdani földesura, Karátsonyi Lázár telepítette a múlt század első felében Beodráról, illetőleg Akácsról. Az ősök főleg juhászok lehettek, mert anyaegyházának, *Karátsonyifalva* (Offsenica) templomának Vendel a patrónusa.

Érdeemes megemlítenünk, hogy az egykori kastély parkjában álló, becsben tartott akácfa egy amaz első száz közül, amelyet a hagyomány szerint Mária Terézia idejében hoztak hazánkba.³⁰

A falu hagyományvilágát nem ismerjük.

*

BEODRA, népünk ajkán olykor Biodra, a középkorban *Böldre*, szerbül *Beodra*, virágzó falu Törökbecse közelében. Szerb többsége mellett jelentős a magyarsága is.

Először 1331-ben emlegetik. Később elpusztul. A hódoltság után is még sokáig puszta. Szerbek telepednek le rajta 1740 táján. 1781-ben Karácsonyi Bogdán vásárolja meg *beodrai uradalom* címen a kamarától. A földesúr magyarokat és németeket is telepít a faluba (1795).

²⁹ *Szentkláray* 208.

³⁰ *Torontál mon.* 22.

A magyarok — bár közvetlen bizonyítékaink egyelőre nincsenek — föltétlenül szegedi gányóivadékok, hiszen a falu a szegedi tájszólást beszéli, és hosszú ideig kihelyezett alsóvárosi barátok pásztortolták. Spurnyai Adiutus páter jellemző históriáját Földdeáknál mondjuk el.

Beodra szülötte Borbély Mihály, Kálmány Lajos híres mesemondója is, aki juhászként itt töltötte fiatalágát a faluhoz tartozó *Kisbikás*, *Nagybikás*, *Aladár* és *Kerekto* majorokban.

Beodra népéletéről — Lambrecht Kálmán néhány szóadalékát³¹ nem számítva — egyelőre semmit nem tudunk.

*

BÉB, másként *Béba*, *Óbéba*, Romániához tartozó, román többségű temesközi falu. Magyarsága 1773-ban idetelepült szegedi dohánykertészek ivadéka.

A falu a középkorban a Csanád nemzetségé volt, majd kunok kezére jutott. A *Béby* név ötször fordul elő az 1522. évi tizedjegyzék szegedi családjai között.

A hódoltság idején megritkult magyar népét az alsóvárosi barátok misszionáriusként gondozzák. Később, ismeretlen körülmények között a bébi magyarság kipusztul. A XVIII. század folyamán görögkeleti románok szállják meg.

1781-ben a kincstár a bébi uradalmat Batthyány Ignác erdélyi püspöknek adta el. Hozzá tartoztak: *Béb*, *Oroszlámos*, *Valkány* faluk, továbbá *Pusztaköröszúr*, *Kocsorhát* prédiomok. A püspök halála után az uradalmat testvérei örökölték és 1918-ig birtokolták.³²

A püspök Oroszlámos határában szegedi családokból még négy dohánykertész magyar falut alapított, amelyek a szabadságharc viharaiban pusztultak el. Ezek: *Kisszüget*, *Verbovicszüget*, *Podlokány*, *Újhely*. Kisszüget népéből települt újjá Oroszlámos, továbbá Sasülés, amelyekről önállóan szólunk.

*

BÉGASZENTGYÖRGY, röviden *Szentgyörgy*, szerbül *Begej Sveti Djuraj* vegyes ajkú, Kikindától délre eső falu, a hova az eleméri és ittebei Kiss-család a múlt század elején, 1810 táján szegedi iparosokat és cselédséget telepített.³³ A falu népéletéről, interetnikus kapcsolatairól sajnos nincs értesülésünk.

*

BÓCSA újabb, hatalmas határú tanyaközség, középkori kun szállás helyén, hatalmas nyárfaerdők és járások, továbbá homokbuckák világában. Soltvadkert közelében. A hajdani pusztaság egykori birtokosai sorrendben a Wattay-, Redl-, Sigray-, Beniczky-család. A múlt század második felében áruba bocsátják és a pusztát feltörik. Azok közül, akik nagyobb földdarabokat vásároltak, béreltek, emlékeztek Bagi, a kecskeméti Szappanos, Faragó, a vadkerti Katzenbach, Greskovics, Fischer nevére. Ezek később jórészt szintén törpebirtokosok kezére jutottak.

A bócsai határ több kisebb egységre tagolódik. Soltvadkert felé esik *Nagybócsa*, egyik része *Tetűhőgyös*, továbbá *Kisbócsa*, majd az említett német birtokosok után *Katzenbachbócsa* (Oncsatelep). Ezeknek egyházas, de már a nép között is hallható összefoglaló neve *Szentmargitbócsa*, mert templomuknak Árpádházi Szent Margit a védőszentje.

³¹ TorMon. 24; Lambrecht K., A magyar szélmalom. Ethn. 1911.

³² Szentkláray J., Plébániák 303.

³³ Ua. 329.

A nagy kiterjedés miatt másik temploma is van, amelyhez a délkeleti *Bagibócsa*, *Szappanyosbócsa*, azután *Fiserbócsa*, *Zóddhalombócsa* és *Papbucka* tartozik. Területüket nem hivatalosan *Szentimrebócsa* néven foglalják össze.

Határrészei még: *Alsógáspársor*, *Fölsógáspársor*, *Balhasor*, *Ugri*.

Bócsa mai tanyaközség területe 1960-ban 17204 hold, lélekszáma 3071. Lakosságának jó ötödrésze szegedi eredetű. Ő-ző nyelve Tázlár és Harkakötöny tősgyökeres szegedi szomszédsága ellenére is, eltűnőben van. Már csak halványan emlékeznek arra, hogy az első világháború előtt a havibúcsúra, továbbá családi ünnepekre még hazajártak a szegedi földre. A közösségi hagyományok, köztük a jeles napok hiedelemvilága a tanyai magányban megfogyatkozott, de így is az anyavárosra mutat.³⁴

Bócsa szegedi eredetű családjai: *Bába*, *Bacsa* (Sövényháza), *Balogh*, *Bárkányi*, *Bozóki*, *Csányi*, *Csipak*, *Dobó*, *Felhő*, *Gémes*, *Hegedűs*, *Horváth*, *Juhász* (Szaján), *Juhász-Varga*, *Kakuszi*, *Kapás* (Kistelek), *Kazi*, *Kendörösi* (Kistelek), *Kószó*, *Kőrösi*, *Lázár*, *Márton*, *Mucsi*, *Ördög*, *Pálfy*, *Sári*, *Szekeres*, *Szénási*, *Szűcs*, *Tanács*, *Tandari*, *Tápai* (Kistelek), *Varga* (Csanytelek), *Vétró*, *Zsiga*.

Bócsáról szegedi családok vándoroltak még tovább *Páhi*, *Móricgát*, *Bugac* felé. A folyamat még vizsgálatra vár.

*

BOLGÁRTELEP, románul *Colonia Bulgara*, vegyesajkú: bolgár-magyar bánáti falu, *Óbessenyő* leányegyháza. Az egykori dohánykertész falut (colonia tabaccaria) a kamara részben a mi gányónépünkől telepítette (1844), amely ma már teljes egészében ő-ző tájszólást beszél.³⁵

*

BORDÁNY dorozsmai puszta, amely a századfordulón kezdett nagyobb mértékben tanyásodni. Első levéltári előfordulása: 1747. *Bordán*. A dorozsmai jómódú Dudás-házaspár: *Dudás* István és *Czékus* Franciska a múlt század derekán Szent István király tiszteletére itt kápolnát épített (1859). Gondozója licenciatús hagyományok nyomán több évtizeden át *Godó* Mihály tisztos gazdaember volt.³⁶ Köréje települtek az első bordányi tanyak: *Látó* Ferenc, *Szíveri* Ferenc, *Dudás* Márk, *Dudás* Gergely, *Szilágyi* István hajlékai. A seregélyesi csőszháznál *Fehér* István takácsmester vállalkozott más híján a gyermekek tanítására.

A kápolna körül a dorozsmai hatóságok tilalma, akadékoskodása ellenére is néhány évtized alatt — nyilvánvalóan a szegedi *központok* hatására — itt is tanyaközpont bontakozott ki, amelyet *Dudáskápolna* néven emlegettek. Amikor pedig a lakosság állandó szaporodásával új templom építésére és felszentelésére került sor (1910), a település a most már hivatalos *Kistemplomtanya* nevet kapta,³⁷ 1950-ben pedig az önállóuló új tanyaközség fölvette ősi *Bordány* nevét.³⁸

Bordány a szegedi tanyavilág legfejlettebb kistájaival, Domaszékkel, főleg pedig Zákánnyal szomszédos. Benépesítésében jó harmadrészben az innen származó szegediek is részt vettek. Maguk a dorozsmai ivadékok is készséggel elismerték, hogy

³⁴ Adatközlőnk volt Balogh Imre, akinek nagyszülei Szatymazról szakadtak ide.

³⁵ TorMon. 33; *Vőd G.*

³⁶ Godó Mihály emlékezetét a templom falában levő sírköve őrzi. *Itt nyugszik az Urban Godó Mihály. Élt 77 évet és e helyen 36 éven át hirdette Jézus evangéliumát.* Öregek emlegetik, hogy vasárnaponként licenciatús hagyomány szerint Goffine Lénárd könyvének kalauzolása mellett, az összesereglett népek fölolvasta a leckét és evangéliumot, továbbá a szentírási magyarázatot.

³⁷ *Sztriha K.*, Dorozsma 145.

³⁸ Az új falu jellemzése népeleti utalások nélkül *Kiss T.*, *Bordány*. Somogyi-könyvtári Műhely 1974, 481.

tőlük tanulták a szőlő- és gyümölcsstelepitést, a tanya elrendezését, a here (lucerna) és paprika termesztését. Úgy vélik, hogy a szegediek vallásosabbak, barátságosabbak, tanulékonyabbak, ékeőbb szavúak, az új helyzetekhez, termelési kultúrákhoz gyorsabban alkalmazkodnak. Az elitő tájszólási és magatartásbeli jelegek az elmúlt évtizedek összeházasodásai ellenére sem mosódtak még el, illetőleg nem ötvöződtek össze.³⁹

Alsótanyai, főleg zákányi eredetű családok: *Ábrahám, Balla, Bárkányi, Benák, Bigors, Bozóki, Bózsó, Börcsök, Bitó* (Felsőtanya), *Császár, Csóti, Dicső, Dobó, Engi, Gárgyán, Hódi, Huszta, Kappan-Tóth* (Felsőtanya), *Kazi, Király, Kispétör, Kormányos, Kószó, Lippai, Lovászi, Márki, Mészáros, Móra, Mulati, Nagyiván, Ónozó, Ótott, Paplógó, Rúza, Sári, Szélpál, Szögi, Szücs, Tanács, Tandari, Veszélka, Vőneki, Zombori*.

*

BUDZSÁK, másként *Buzsák*, puszta, illetőleg tanyavilág Törökkanizsa határában. 1776-ban alapította 40 Százegyházáról ide húzódó szegedi gányócsalád. A múlt század elején a virágzásnak induló Törökkanizsa, részben pedig a napjainkban már vele összeépült Jozefova fogadja be őket. Utalunk még arra is, amit Törökkanizsáról írunk.

*

CERNABARA, népünk ajkán *Cěrnabara*, egykori hivatalos magyar nevén *Feketető* a hajdani csókai uradalomra települt vegyes ajkú: magyar-szerb falu, amelynek dohánykertész szegedi népe a múlt század legelején, egyébként ismeretlen esztendőben költözött ide.

Népéletéről csak Kálmány Lajos szórványos gyűjtéséből, továbbá a *cěrnabarai asszony* híréből tudunk valamit. Ehhez a szerb javasasszonyhoz a századforduló táján messze vidékek, többek között a Város, Tápé, szegedi tanyák parasztnépe is járt ügyében-bajában tanácsot kérni. Már csak az emlékezete él, adatokat eddig — alkalom híján is — nem sikerült gyűjtenünk. „Torontálban — tanúskodik⁴⁰ Tömörkény István — van Crnabara. Szerb szó ez, magyarul annyit jelent: fekete mocsár. Ennek a fekete mocsárnak a szélén él egy szerb asszony, aki abból a vízből jövendől és ajánl betegségekre gyógyító orvosságot, amit előtte egy fehér lapra, tányérba kiöntenek. Az asszony semmit se kérdez az előtte állótól. Csak azt kívánja, hogy a magával hozott vizet a tányérba öntse. Abba azután belenéz és mondja a jóslatot.”

1965-ben egy-két óráig Cernabarán időzvé, érdeklődtünk az asszony emlékezete után. Azt mondták, hogy tudományát halálos ágyán a szomszédasszonyának, a magyar Vecsörnyés Istvánné Géra Katalinnak adta át. Ez is jóslat, illetőleg gyógyított. Később, 1922 táján Gyulára, szabó fiához költözött át. Azóta ő is meghalt.

*

CĚRNYA, régi hivatalos nevén *Magyarcsernye*, szerbül *Nova Crnja*. Alapítója Csekonics József, a mezőhegyesi állami ménésbirtok kormányzója, a zombolyai uradalom birtokosa (1794). *Buzitova* pusztára dohánykertészeket telepített a szegedi tájról. Itt keletkezett a falu.⁴¹ Utóda, János újabb csőszeleki, de szintén szegedi szár-

³⁹ Adatközlőnk az alsóvárosi származású Huszta Géza (1898) volt.

⁴⁰ *Tömörkény I.*, Munkák és napok. 394. Vö. még SzegSz. I. 211.

⁴¹ *TorMon.* 394.

mazású gányócsaládokkal fejlesztette tovább (1829), akik papjuk vezetésével jöttek új lakóhelyükre.⁴² Néhány, az anyavárosra emlékeztető, máig élő családnév: *Bërta, Biacsi, Biczók, Vastag*.

Cërnya a szabadságharc és a járványok viszontagságai ellenére is szép virágzásnak indult. Jelentős volt a juhászata, a juhászok között pedig a mesemondás. Kálmány Lajos erről tudott, de itt sajnos nem gyűjtött.

A falu hagyományvilága megérdemelné az alapos vizsgálatot. Megfordult a kezünkben Szabó Istvánnak a nyelvjárásról írt újvidéki szakdolgozata, amely töretlenül tükrözi az anyaváros archaikus népnyelvi sajátosságait mind hangzásban, mind a tájszavak egyezésében.

*

CSÁK, régi magyar nevén *Csákvár*, majd a XVIII. században *Csákova*, románul is *Ciacova*: vegyesajkú bánáti mezőváros, amelynek kisebbségi magyarsága szegedi tájszólásban beszél. Beköltözésének körülményei ismeretlenek. Szentkláray Jenő utalásaiból⁴³ tudjuk, hogy híres vásárait a múlt század első felében szegedi kereskedők, iparosok is fölkeresték. Ezek ott is ragadhattak. Öreg fehértói juhászok ajkáról még hallottuk egy jellegzetes juhajtának *csákovai* nevét.

A városka népeletéről nincsenek adataink, csupán Vöő Gabriella néhány anekdotája Szakáll József ajkáról.⁴⁴

*

CSANYTELEK, röviden *Csany*, [nem környékbeliek ajkán helytelenül Csány] útszélre települt, több km hosszúságú falu a Tisza jobb partján, Csongrádtól délre. Területe 6021 katasztrális hold, lélekszáma 4319 lélek (1960).

Első említése: 1075. *Chonu*. I. Géza Csany halászfalut a garamszentbenedeki apátságnak adományozza, a Tisza mindkét partján levő földjével és megnevezett halastavaival együtt. Ez utóbbiak közül Györffy György azonosítása szerint⁴⁵ máig él az *Osztora, Sulymostó* és *Lándor*. A *piscina Rotunda* nyilván megfelel a mai *Kerekítő* határnévnek. Géza oklevele megengedi azt is, hogy az apát embereket ekékkel telepítsen Csany földjére. A falu több századon át a garamszentbenedeki apátság birtoka. A XV. században kunok szállják meg.

Csany a hódoltság alatt elpusztul, de a Károlyi-uradalomhoz kerülve (1721) a XVIII. század folyamán újjászületik. A Károlyiak szegedi dohánykertészeket telepítenek ide. Benépesítését Takács Lajos levéltári kutatások alapján 1777/78-ra teszi⁴⁶. A csanyi dohánykertészek Szegedről és Sövényházáról kerülnek ki. Szakmai hírközlést igazolja, hogy 1814-ben népes rajokat eresztenek Újkígyósra, 1841-ben pedig Dombiratosra.

A falu törzsökös családnevei szinte kizárólag Szegedre utalnak: *Bába, Bozó, Bödő, Buzi, Dóka, Engi, Forgó, Fődi, Förgeteg, Gëra, Gyërgyádes, Gémes, Kiri, Ladányi, Márki, Palatimus, Siha, Sutús, Tápai, Törköly*.

Falurészei: *Ászög, Dilítor, Dögállás, Főszög, Járandó, Olajszállás, Pókföd, Rávagy, Szik, Sirokhögy, Szentkút*.

Csanytelek hagyományvilága még rendszeres föltáráásra vár. Amit eddig ismerünk belőle, teljes egészében a szegedi nagytájat tükrözi.

⁴² Egyházmegyei Adattár IV, 105. [Továbbiakban: EA.]; Schematismus 1900, 201, 203.

⁴³ Szentkláray J., Plébániák 644. Vö. még Temes mon. 34.

⁴⁴ Vöő G., Többet ésszel, mint erővel 260. skk.

⁴⁵ Györffy Gy., I. 893.

⁴⁶ Takács L., Dohánytermelés 53.

Csóka kőkorszakbeli leleteiről híres falu a jugoszláv Bánátban. Az ásatások (1908) Móra Ferenc nevéhez fűződnek. *A festő halála*, későbbi címén *Négy apának egy lánya* környezeti és emberi háttere Csóka és Tápé között oszlik meg. A regény papalakját Móra a csanyteleki származású Farkas Szilárd csókai plébánosról mintázta, akiről máshol is megatottan emlékezik. Ő a hőse „Kisforró Zsuzsánna” c. költeményének is.

A falu már a középkorban virágzik. A Csanád-nemzettség, később a Telegdi-család birtoka volt. Neve Borovszky Samu szerint nem a *csóka* madárral, hanem a *Csaka* régi személynévvel függ össze⁴⁷. Magyarsága a hódoltság elején kipusztult, és szerb lakosság húzódott a helyére. Később elnéptelenedett.

A zentai győzelem (1697) után szórványosan ismét szerb pásztornép szállja meg. A kamarától Marczibányi Lőrinc vásárolta meg, és 1782-ben 500 szegedi családot telepít ide, akik részben magán Csókán, részben az uradalomhoz tartozó pusztákon dohánykertészként vernek gyökeret. Ilyen *Monostor* (1782), *Morotva* (1782), amely azonban földesúri fortélyoskodás miatt 1832-ben föloszlik, és lakossága a szintén szegedi eredetű Padéra költözik. Ilyen még a Marczibányi Imréről elnevezett *Imretelek* (1825),⁴⁸ amely Sváb Károly későbbi birtokos könyörtelensége következtében a múlt század hetvenes éveiben szintén elenyészik. „E község lakosait — írja⁴⁹ Kálmány Lajos — karhatalommal űzette szét az uraság. Mily jogra alapították ottmaradhatóságukat — hogy távozni nem akartak — nem tudjuk.”

A csókai uradalomhoz tartozott még *Vérbica*, felújított magyar nevén *Egyházaskér* (1785), *Cěrnabara*, magyarosított nevén *Feketető* (XIX. század legeleje). Mindezeknek a helységeknek emberi sorsáról, népeletéről saját nevük alatt is megemlékezünk.

Csak a teljesség kedvéért említjük meg, hogy csókai népünkhöz 1800 táján Baranyából és Tolnából származó magyar családok, sőt kisebb számmal felvidéki szlovákok is csatlakoztak. Ezek valamennyien alkalmazkodnak a szegedi környezethez, eredetükre azonban egyes családnevek máig emlékeztetnek. Ezzel szemben törzsköcs szegedi eredetű családok:

Bata, Bálint, Běnák, Bozókai, Bődő, Bőrcsők, Czöndör, Gěra, Kasza, Keszég, Kónya, Lakó, Márki, Miklós, Ördög, Palatinus, Palotás, Rűzsa, Szeles, Szecsi, Tápai, Terhős, Vas, Vecsörnyés. Monostoron: *Masa, Savanya, Szekeres.* Cernabarán: *Gěra, Katona, Kónya, Masa, Rėvész, Vass, Vecsörnyés.*

Kálmány Lajos 1887—1891 között káplánkodott Csókán. Itt egyrészt a „Szeged népe” harmadik kötetét gyűjti össze, másfelől pedig a nép oldalán állandóan harcban áll a hatóságokkal és az uradalommal.⁵⁰ Döbbenetes állapotrajzára itt csak utalni tudunk.

Csókáról legújabban Penavin Olga közölt⁵¹ értékes magyar Mátyás-mondákat és meséket.

*

CSÓLYOSPÁLOS. A régi Csólyos és Pálos, öregebb népünk ajkán *Pálas* puszták tanyásodása nyomán 1945 után egyesített, Dorozsma és Majsja között elterülő tanyaközség. Azelőtt Pálos közigazgatási és egyházi szempontból Majsához, Csólyos pedig Félégyházához tartozott. Az előbbinek megkülönböztetett részei *Alsó-, Középső-*

⁴⁷ BorCsan. II, 111.

⁴⁸ EA IV, 89.

⁴⁹ Kálmány II, XIII.

⁵⁰ Kálmány III, XVII.

⁵¹ *Penavin O.*, Mátyás-mondák a Vajdaságból. NK. 1959, 4, Jugoszláviai Magyar Népmesék. UMGY. XVI. Budapest 1971.

Fölsópálos, az utóbbi pedig *Alsó- és Fölsőcsólyos*. Kiterjedése 1967-ben 11 313 kat. hold, lakosainak száma 2805.

A hely Szegeddel való legkorábbi kapcsolatai a török hódoltság korából mutat-
hatók ki. Mint hajdani, elnéptelenedett kun szálláson ősi jogon a Város legeltet.
Megváltozik a helyzet a XVIII. században, amikor a kun pusztákért folytatott pörben
a feudális hatalmasságokkal szemben a szegedi tanács alulmarad. Annyit tudunk,
hogy *Jászkisér* meghatalmazottjai, Süllý Márton és Tóth János 5 ezer rhénes forint-
ért a pálosi pusztát Szeged városának „inhypothecálják”, azaz elzálogosítják.
Elhatározza a tanács azt is, hogy a Pálos és két Kömpöc pusztáért járó 550 forint
árendát 1746 Szent György napig kifizeti a „Kisírieknek”. További adataink nincse-
nek. A puszták későbbi történetéről sem sokat tudunk, de ez most még nem is tar-
tozik ránk. Mindenesetre Jászkisér, Jászberény és Jászládány közös birtoka volt,
amelyet a messze Jászságból alig lehetett eredményesen gyümölcsöztetni. A tagosít-
ás után a jogosult úri birtokosok hamarosan túl is adnak rajta.

Amikor a szegedi parasztrajok a múlt század utolsó negyedében itt megjelen-
nek, még a legeltetés járta. Alsótanyán már alig lehetett örökföldet venni, itt meg még
a határtalan, kevés birtokos kezében lévő pusztá várt a maga munkásait.

Az első, Mórahalomról ide induló raj — visszaemlékezés szerint — három sógor
volt: Fodor Ferenc, továbbá az ő két lánytestvérének ura, Szekeres Sándor és Kiss
Ferenc. Házuk népével jöttek e kietlen homokpusztára, az idegennek érzett jászkun
földre. Rokonaik elsiratták őket, annyira reménytelennek látták sorsukat. Nem telik
el azonban néhány esztendő és máris mind többen követik példájukat. A kilátások
kedveztek: 1 lánc, azaz 1200 négyszögöl szegedi örökföld árából itt törlesztésre
18—20 hold (holdanként 1600 négyszögöl) alsópálosi pusztát vásárolhattak. Hazul-
ról hozott vesszővel hamarosan szőlőt telepítettek, fát ültetnek, hozzáfognak a pap-
rika- és dohánytermesztéshez. Dohánypajtákát is építenek. A dohány művelését
kukás néven emlegetett kommenciós majsai kertészekre bízzák azok, akik ebben a
pionir korszakban még húzódoznak az állandó, téli-nyári tanyái élettől.

Miután a *szögediek* pusztára jöttek, továbbá Csólyos és Kömpöc egyelőre még
szinte egészében legelő volt, belevágtak a jól jövedelmező pusztai jószágtartásba is.
Maguk már földműveléssel foglalkoztak, de kapóra jött, hogy a szomszédos pusztákra
kiadhatták juhaikat, marháikat, lovaikat, amelyeket a maguk mezőgazdasági
munkájában nélkülözni tudtak. Birkáik híres juhászdinasztiák kezén voltak. Mái-
g emlegetik a kisteleki Rozsnyaiak nevét, akik *világembörei* lévén díszes rajthúzliban
jártak, és bőrduda, *fapikula*, vagyis furulya hangjára mulattak. A két szomszédos
világ kezdeti különbségeire jellemző, hogy a csólyosi pásztorok ekkoriban még a
dorozsmai és csólyosi határ közé ékelődött, és *Szögedi sarok* néven emlegetett szö-
gedi földre mentek gyümölcsöt lopni, mert közelebb nem találtak.

Az úttörő mórahalmi családok csólyosi, pálosi gyökérverése nyomán azonban
mások is: elsősorban rokonaik, tanyaszomszédai, továbbá Zákány, Csorva, Szatymaz,
Balástya, elvéve Kistelek tájáról is követik példájukat. A közeli Majsza, Dorozsma,
Félegyháza más törzskü népe csak később, máig elenyésző százalékában osz-
tozik e megszállásban.

A mostani öregeknek e visszaemlékezéseit vitathatatlanul igazolják a majsai
római katolikus plébánia mintaszerűen vezetett anyakönyvei: a lelki gondozása alatt
álló Csólyos, illetőleg Pálos népe a szegedi tanyák világából, főleg az alsó részről,
különösen a mórahalmi és csorvai kapitányságból rajzott ki. Ezek a családok név-
szerint a következők:

*Ábrahám, Bárkányi, Barna, Bitó, Bodor, Borbola, Bozóki, Böröcsök, Budai, Csányi, Csikós, Csi-
pak, Csókási, Csóti, Csukonyi, Csúri, Daka, Darázs, Dékány, Dobó, Dudás, Dücső, Erdélyi, Faragó,*

Falusi, Felhő, Fodor, Gémes, Géra, Gombos, Gyömbér, Halál, Halász, Hegedűs, Horváth, Jakus, Katona, Kazi, Kasza, Kéri, Kiri, Kocsó, Kondász, Kónya, Kormányos, Kószó, Körmenyi, Magyar, Makra, Márta, Máté, Martonyosi, Ményhárt, Mészáros, Meszes, Mucsi, Nacsa, Oláh, Ónozó, Ótött, Ördögh, Palotás, Pálfi, Papdi, Parragi, Rajczi, Rigó, Rovó, Rutai, Rúzsa, Sári, Sávai, Sutka, Szekeres, Szögi, Tandari, Tari, Tóth, Tóth-Molnár, Vass, Vészélka, Vétró.

Ez a hódító folyamat mintegy az első világháborúig ment végbe, amikor a pálosi, illetőleg csólyosi, majd a kömpöci pusztát is fokozatosan feltörik, és benépesítik. Azok a nagyobb, legtöbbször úri birtokosok, akiknek kezén a puszták voltak, nem élnek a lehetőségekkel, és bankok segítségével, ritkábban közvetlenül eladják, felparcelláztatják földjeiket. Nemcsak szegény emberek veszik meg, hanem jobb gazdák is, akik a szegedi földön lévő birtokukért holdakban itt nagyobb területhez juthattak. Néhány példa jellemzően megvilágítja ezt a folyamatot, a homoki agrárkapitalizmus kibontakozását.

R. György gazda 1905 táján eladta 12 láncos szatymazi birtokát és a Szeged-Csongrádi Takarékszövetkezetnél itt vásárolt 99 hold járásföldet Katona Imre félegyházi birtokostól 32 ezer koronáért.

M. Antal (1870—1912) apjának Csorván a múlt század végén 153 lánc földje volt, amelyet egy Lefter nevű szegedi szerb ügyvédől vett meg a század derekán. Földjét hét gyermeke jussolta, tehát egyre-egyre mintegy 22 lánc esett. Valamennyinek házastársa szintén törzsökös szegedi ivadék volt.

A szegedi parasztság akkori hódító erejére, törhetetlen munkakedvére jellemző, hogy a hét gyermeknek mi lett a sorsa. Az öt lány közül három Csorván maradt. Kettő közülük két testvérfiúhoz, Katona Imréhez és Katona Józsefhez, a harmadik pedig Bózsó Jánoshoz ment férjhez. Bózsóék veszik majd meg Antal birtokrészét. A negyedik lány a horgosi Királyhalomra vándorolt Vásárhelyi Istvánnak, az ötödik pedig a domaszéki Puskás Jánosnak lett a felesége. Ez így visszakért a Város közelébe. Egy fiú, István Mérgesre ment, amikor ott a század elején a bucka felosztása, Ormódi Béla magyaránú parcellázása elkezdődött. A másik fiú Antal, akiről itt éppen szó esik.

M. Antal már 1895-ben megházasodott, Papp Piroskát vette feleségül, majd a csorvási szülői házat, tanyát örökölte a ráeső birtokrészrel. Szorgos munkával 1910-ig már 52 lánc földje volt Csorván. Nem volt azonban nyugvása és még ebben az esztendőben megvette egy kecskeméti úri testvérpár, Muraközy Jenő és Gyula felosztáskor vásárolt alsópálosi pusztabirtokát, összesen 153 holdat. Ebből 15 holdat mindjárt eladott az Alsótanyáról átszármazott Sz. Sándornak. Ez meg a Csorván maradt sógorának, Bózsó Jánosnak eladott birtok ára majdnem kiegyenlítette az új birtok vételárát. Jellemző, hogy 1 lánc földet 1000 koronáért adott el, itt meg 1 hold földet vett 708 koronáért. Érdekes 1900-ban született leányának, R. Györgynének az átköltözésére való visszaemlékezése. Ebben a rokonság is szívességből segített. A holmikak 23 kocsin hozták át, a jószágot lábon hajtották. Miután a pálosi táj ekkoriban még elég kopár, fátlan volt. M. Antal úgy egyezett sógorával, hogy a maga nevelte fákat épületanyagként és tüzelőül elhozhatja. Nagyon fiatalon halt meg, teheremelésébe szakadt bele. Özvegye férfiassal vezette a gazdaságot tovább.

Emlegetnek egy Sz. nevű szegedi kubikosembert is, aki állítólag a szegedi árvíz idején elmenekült családok kihalászott holmijából szedte meg magát. Itt 400 hold pusztát vett és nagy darab virágzó szőlőt telepített. Előbb azonban neki is, másoknak is a felszín egyenetlenségeit kellett elsimítania, a buckákat letalicskázni, a gödröket feltölteni.

Egy Hatvani nevű félegyházi birtokos száz holdját a szatymazi T. Ferenc vette meg, akinek addig csak 18 lánc földje volt. Jött a háború, és a bankadósságokat is ő, mások is könnyen rendezték.

Számosan jöttek Kistelekről, Felsőtanyáról 1900 táján törpebirtokosok, a Város: árendásai, hogy itt bankkölcsonre örököldet szerezhessenek. Bizony sokszor kellett elmenniük mellette feléből, harmadából „kiskunoknak” dolgozni. Családjaikból több lakó is kikerült. Ez árenda fejében kötelezte magát általában havi egy napi munkára a tanya gazdájánál, aki olykor kisebb-rövidebb munkát, elfoglaltságot is róhatott rá.

Az öregek úgy emlékeznek vissza, hogy az itteni szőlő- és baracktermesztés alólról, azaz Szegedről indult föl felé, vagyis a futóhomokon nyugat, észak felé. Olykor foglalkoztak paprikával is. Egyes domaszéki szegényebb gazdák feléből is fogtak tőlük paprikaföldet. Inséges időkben a szélmalomban, sőt szárazmalomban is öröltek paprikát.

Szólottunk már Csólyospálos virágzó jószág tartásáról. Különösen jelentős volt századunk első felében a *húsdiszno*, amelyet a szegedi szalámigyár vásárolt föl.

Sajátságos erővel, a mostani társadalmi forradalomban, ipari népvándorlásban is egyelőre elevenen él a csólyosiak endogám készsége. A legények messzire kerülnek, de nőüni hazajönnek, és innen visznek feleséget új környezetükbe⁵².

*

CSÖNGÖLE, hivatalos, uras nevén *Csengele*, régi följegyzésekben *Csengöle*, a szegedi határ egyik kapitányságból 1950-ben született tanyaközség. Határa 1962-ben 10 535 hold, lakossága 3643 lélek. Két része van: a Városhoz közelebb eső, délkeleti Alsócsöngöle és az északnyugati Felsőcsöngöle. Egyes megnevezett határrészei: *Kelőpatak, Kisteleki ódal, Templomhalom*.

Csőngöle a középkorban a halasi kun székhez tartozott. 1493. *reliquam dimidiatem ipsius Kempeth a parte occidentali ad Chengele extendente*. Rásonyi László szerint a Csengele név török, közelebről kun eredetű. Jelentése: erdős, bozótos hely.⁵³

Csőngöle a Város egyik, már a XVII. században birtokolt ősi pusztája, ahol főleg a juhászat századunkat is megérte. Pásztorkodó hagyományainak fetárása még a jövő kutatás feladata.

A sok kárral, veszedelemmel járó homokföregetek feltartóztatása, a homok-sivány megkötésére a Város Vedres István kezdeményezésére erdőket telepített Csöngölén (1805). Ezzel megkezdődött a szegedi homok céltudatos erdősítése, amelynek gyümölcse a szegedi határ fejlett mezőgazdasági kultúrája. Először feketenyár- és fűzfacsemetéket ültettek, de kísérleteztek eperrel, akáccal, vadkörtevel, vadalmával, tölgyvel, szilfával, nyírrel is.⁵⁴ Vadásztak is benne.⁵⁵

A folyton terjeszkedő, nyugat felé haladó szegedi tanyakultúra a csöngölei pusztákat sem kímélte meg. A Városhoz közelebbi táján fölparcellázott csöngölei bérföldjeire túlnyomóan balástyai szegényparasztok települtek. Szintén népünkben valók azok a családok, amelyeknek Szank, Kömpöc, Jászszentlászló, Tömörkény, Mindszent volt az előző lakóhelyük. Szomszédos, de már nem szegedi törzsekből származik a csekélyszámú félegyházi, pálmonostori jövevény:

Ábrahám, Ágó (Félegyháza), Almási, Balasi (Kistelek), Balázs, Bánfi (Tömörkény), Barát, Bárkányi, Barna, Bartucz, Bárány, Becsei, Biczók, Bozó (Kömpöc), Bozóki, Böröcsök, Cibolya (Félegyháza), Csányi, Csikós, Csikos, Csókási, Csúri, Daka, Dékány, Faragó, Farkas, Fehér, Forgó (Csanytelek), Földi, Francia, Gémes, Gyovai (Mindszent), Harmat, Hegedűs, Herke, Huszka (Félegy-

⁵² Adatainkat a Rajczi család tagjaitól szereztük.

⁵³ Rásonyi László: A kiskunsági -li, -la, -le képzős földrajzi nevek. MNy. 1956, 57.

⁵⁴ Kiss F., Szeged erdészete 13.

⁵⁵ Móricz P., A csöngölei vadásztanya. In: Magyar sirató. Tahitótfalu é. n. 219.

háza); *Jaksa* (Tömörkény), *Jójiárt*, *Kaczur* (Kistelek), *Kasza*, *Katona*, *Kocsis*, *Kónya*, *Komócsin*, *Kopasz*, *Kordás*, *Kormányos*, *Korom*, *Krizsán* (Kistelek), *Kucsora* (Kistelek), *Kurucsi* (Földeák), *Lippai*, *Magony* (Sövényháza), *Muhel* (Kistelek), *Nyári*, *Olajos*, *Ördög*, *Palatinus* (Csanytelek), *Pigniczki* (Kistelek), *Pozsár* (Pálmonostora), *Pölös* (Félegyháza), *Rabi*, *Répa* (Félegyháza), *Rúzza*, *Sági*, *Sebők*, *Seres*, (Félegyháza), *Szalma*, *Szárász*, *Szél*, *Szénási*, *Szömörédi*, *Tisóczki* (Kistelek), *Törköly*, *Vincze*, *Vőneki*, *Zódi*, *Zsikó*.

*

DESZK, öregek ajkán *Dëszk*, falu Szőregtől keletre a Maros mentén. Kiterjedése 1967-ben 9040 katasztrális hold, lélekszáma 2890, ebből jó 300 szerb.

Első előfordulása: 1490. *Dezk*. Borovszky Samu szerint⁵⁶ személynévi eredetű, talán a *Desiderius* régi magyar becéző alakja.

Magyar lakossága a hódoltság idején megtépázva ugyan, de *ülve* maradt a helyén, azaz nem halt ki. A szerbek, kiszolgált határőrök 1746-ban telepednek a faluba, melyet Klárafalvával együtt a báró Gerliczy-család vásárolt meg (1801). Nevét népünk következetesen *Gelice*, általánosabban *Gilice báró* alakban emlegette. A környékbeli néphagyomány szerint Mária Teréziától azért kapták a birtokot, mert egyik ősük szépen tudott tárogatózni. Azt is a hagyomány tartja, hogy az uradalom vízjárta kiegészítő területeit a birtokszerző Ferenc úgy vásárolta meg, hogy csónakon járva mérték föl, holdanként egy aranyért.

A szabadságharc idején az egész falu leégett, de hamarosan újjáépült. A kastély és park napjainkban csonttuberkulózisban szenvedő betegek országos jelentőségű szanatóriuma.

A falu szerb lakossága mellé katolikus délszlávok, Kálmány Lajos szerint sokacok is települtek, akik azonban hamarosan beleolvadtak a magyarságba. Már régóta csak a nevük (Káity, Pópity, Frányó, Szirovicza) árulja el eredetüket.⁵⁷

A múlt század legelején szegedi dohánykertészek is megjelennek a faluban. Később néhány dorozsmai család is itt keres megélhetést magának.

A Gerliczy-uraság az első világháború után, a *búzavaluta* korszakában elhatározta birtokainak a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár bevonásával való parcellázását. A föltételek kemények voltak, a nép azonban vállalta, mert bizakodott a búza akkori magas árának állandóságában. Félix báró és a bank a formális jogra támaszkodva a támadt pört megnyerte és ezzel 250 családot tett tönkre.⁵⁸

Az első világháború után számos szerb család Jugoszlávia javára optált, és bánáti magyarokkal cserélt birtokot. Így aztán néhány tiszaszentmiklósi, padéi, jázovai és egyéb hasonló helyről származó famíliával is találkozunk, akikkel szülőfalujuk hagyományvilágáról is beszélgettünk.

Deszk szegedi, illetőleg temesközi eredetű magyar, elmagyarosodott családjai: *Agócsi-Kiss*, *Ambrus*, *Bakos*, *Bán*, *Bárdos*, *Borka*, *Csanádi*, *Csehók*, *Csikós*, *Dékány*, *Fodor*, *Forintos*, *Frányó*, *Kasza*, *Káity*, *Kocsis*, *Kószó*, *Lakatos*, *Muhari*, *Ördög*, *Papdi*, *Paplógó*, *Pipicz*, *Pópity*, *Szirovica*, *Szögi*, *Török*, *Vecsörnyés*, *Vér*, *Vidács*.

A pravoszláv endogámiában élő szerbség mindennapja, viselete már nem tér el a magyarságtól. Ősi szokás alapján szegény sorsú deszki szerbek látták el még századunk első évtizedeiben is a tiszai hajóvontatást. Erről azonban más vonatkozásban szólunk bővebben.

Sajnálatos, hogy a szegedi táj sokrétűsége, néprajzi kutatása még alig szentelt figyelmet a velünk együttélő népek: így a szegedi, szőregi, deszki, újszentiváni, gyá-

⁵⁶ BorCsan. II. 135; TorMon. 38.

⁵⁷ Kálmány L., Boldogasszony 23.

⁵⁸ Szivessy L., A Gerliczy-birtok. Délm. 1927, 243. sz. ; Dénes I., A deszki parcellázás. 250 magyar család élet-halálharca. Budapest é. n. [1933].

lai szerbek, az újszentiváni és kübekházi németek, az óbessenyői bolgárok és a bébai, valkányi románok, vagy akár a szabadkai bunyevácok tüzetesebb néprajzi vizsgálatának és az interetnikus kapcsolatok elemzésének. Ez elsősorban a magunk mulasztása, amelyen változtatnunk kell.

*

DETTA, románul *Deta*, vegyes ajkú bánáti mezőváros. Magyar lakossága szegedi tájszólásban beszél.⁵⁹ Letelepülésének körülményei nem ismeretesek, gányó eredete azonban nem vitás.

*

DÉZSÁNFALVA, románul *Dejan*, Versectől északra, a Moravica patak mentén elterülő vegyesajkú falu, amelyet Hansen *Deschan* József temesvári kamarai adminisztrátor, 1794-ben románokból és szerbekből telepített. Ezeknek egy része azonban hamarosan az akkori határőrvidékre költözött, amikor a birtokot 1817-ben Ghika Konstantin és Emmánuel megvásárolta.

A falut most nagyőrszi elnemetesedett franciák népesítették be, akikhez 1829 táján kiszombori, óteleki, párdányi, magyarcsérnyi magyar, tehát jórészt szegedi eredetű családok is csatlakoztak.⁶⁰

A falu népeleti sajátosságairól ennél többet egyelőre nem tudunk, magyarsága azonban máig szegedi ö-ző tájszólásban beszél.

*

DEZSÓHÁZA, románul *Satu Mic*, magyar falu Pankota közelében: *Deseő* Ádám Arad megyei alispán alapítása 1870 táján.⁶¹ Lakossága Kálmány Lajos tanúsága⁶² szerint részben temesközi népünkéből, tehát a mieinkből települt ide.

Népeletéről nincs híradásunk.

*

Dóc a volt Pallavicini-uradalom majorjaiból, kertészségeiből és pusztáiból: *Alsóányás*, *Bibichát*, *Bodorszék*, *Farkasmajor*, *Hantháza*, *Kütörés*, *Pitricsom*, *Percsora*, *Szentferenc*, *Szokony* határrészekből keletkezett tanyaközség, Sándorfalva szomszédságában. Területe 1960-ban 8587 katasztrális hold, lakosainak száma 1320.

A falu már a középkorban virágzott, de a hódoltság alatt elenyészett. Területére a XVIII. század második felében szétszórtan szegedi dohánykertészek, a múlt században pedig gyevi, felsőtanyai, részben mindszenti nincstelének, pásztorok, cselédek telepedtek.

Fatemplomát 1823-ban magtárból alakították át, művészi értéke nincs.

Bár Dóc népelete, hagyományvilága egyezik a felsorolt szegedi illetőségű helységekkel, mégis önálló vizsgálatot érdemelne.

*

DOMASZÉK a Város domaszéki és feketeszéli kapitányságaiból 1949-ben önálló tanyaközség. Határa 1960-ban 9061 hold, lélekszáma 3955.

Kialakulásáról más összefüggésben, a szegedi tanyavilág fejlődésénél szóltunk.

⁵⁹ *Szmida L.*, *Delta* múltja és jelene. Temesvár 1900. Néprajzi utalások nincsenek benne.

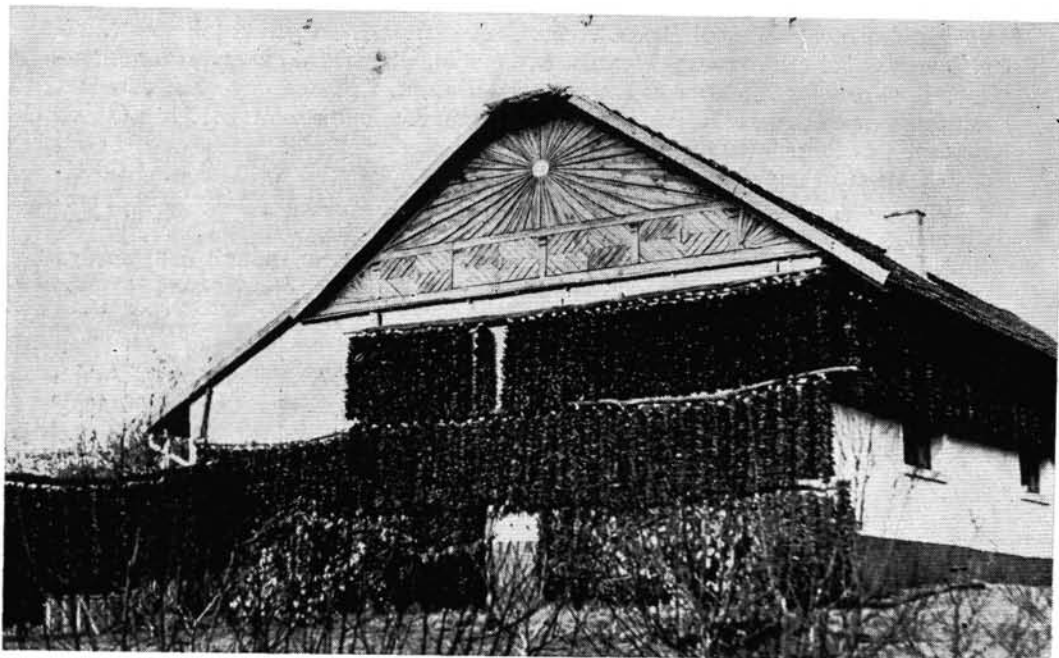
⁶⁰ Rövid áttekintés *Milleker B.*, Dézsánfalva története. 1794—1908. Versec 1908; Vö. még Schematismus 1900, 256.

⁶¹ *Szentkláray J.*, Plébániák 472.

⁶² *Kálmány L.*, III, X.

Itt csak annyit ismételnünk, hogy teljes egészében alsóvárosi családok népesítették be. Erről a nevek is tanúskodnak:

Ábrahám, Ábrahám-Fúrús, Ábrahám-Tandari, Bába, Babarcsi, Bálint, Balla, Baranyás, Batancs, Bénák, Bërta, Biczók, Bozóki, Bózsó, Bönde, Börcsök, Csala, Csamangó, Csányi, Császár-Pútyi, Csillag, Csipak, Csíszár, Csonka, Csonka-Szücs, Csóti-Gyapjas, Csúcs, Daka, Dobó, Engi, Fodor, Földi, Frank, Gárgyán, Goda, Högyösi, Jakus, Jójárt, Katona, Kazi, Király, Kiri, Kisagócsi, Kisguci, Kispál, Kispétör, Kocsis-Savanya, Kodé, Komócsin, Kószó, Kotogány, Lakó, Lippai, Makra, Masa, Márki, Módra, Mulati, Nagygyörgy, Nacsá, Négyökrü, Némöth, Nógrádi, Nyári, Oltványi, Ótott-Kovács, Ökrös, Ördög, Pakai, Papdi, Paplógó, Pintér, Pipicz, Puskás, Rúza, Savanya, Sári, Sárkány, Sebök, Simon, Sója, Szabó-Galiba, Szécsi, Szekeres, Szélpál, Tanács, Tombácz, Vajas, Vass, Vönekí, Zombori.

Domaszéki paprikafűzérés tanya

Domaszék mezőgazdasági élete a szegedi homokon a legelsők közé tartozik. Főleg paprika, szőlő, alma, őszibarack, természetesen remekel. Régebben tejgazdasága is igen jelentős volt. Hagyományvilága Alsóvároséval egyezik.

*

DOMBEGYHÁZ. A középkorban virágzó csanádi falu a hódoltság alatt lassú sorvadással elnéptelenedett. A fölszabadulás után kamarai birtok, majd Edelspacher Zsigmond szerezte meg (1725). A pusztá egy részét 1800-ban Marczibányi István vette meg, aki 1818-ban *Marczibányi-Dombegyháza* néven ide falut telepített. A nép a földesúrnak ez évben született Livius fia után máig *Lévés* néven is emlegeti. Múlt századi iratokban *Lévés mezeje*, *Livius mezeje* elnevezésével is találkozunk.⁶³

⁶³ BorCsan. II, 145.

A Marczibányiak csókai uradalmukba a XVIII. század végén számos szegedi dohánykertészt telepítettek. Ebből is érthető, hogy Lévés lakosságának túlnyomó része többfelől összeverődött szegedi dohánykertész sarjadék. Ezek azonban már aligha települtek közvetlenül az anyavárosból, illetőleg környékéről (Tápé, Sövényháza), hanem más hasonló gányófalukat is meglakva, keresték itt boldogságukat. A szomszédos, szintén szegedi eredetű Kisiratosról is állandóan számos család települt át.

Az első telepések között mintegy felerészben, mezőkovácsházai, kunágotai palóc, jász családok is vannak. A falu tájszólása, amennyire rövid tartózkodásunk alatt megállapítható volt, a családok eredete szerint máig megőrizte ö-ző, illetőleg ̂-ző jellegét.

A mi törzsünkől származó, kislekben már kihalt családok az 1865—1885. évi legrégebb helybeli anyakönyvek szerint:

Ábrahám, Ambrus (Csanytelek), Andó, Bába, Bálint, Balla (Földeák), Báló (Kisiratos), Batki, Belovai (Algyő), Bēnák, Bokor, Borúzs, Bozó (Mindszent), Bozóki, Csányi, Détári, Döme (Kisiratos), Epörjesi (Sövényháza), Fábian (Kisiratos), Gēra (Sövényháza), Gémes, Gulácsi (Apáca), Gyapjas, Gyömbér (Mindszent), Halál, Jaksa (Mindszent), Korom (Mindszent), Kotroczó, Ködmen, Lajos (Ányás), Lantos (Újkigyós), Lázár, Miklós (Tápé), Molnár (Kistelek), Olajos (Csanytelek), Ördög, Pikali (alsóvárosi ragadványnév, igazi nevén Bőrcsök), Prágai, Révész, Rúza (Bánkút), Sárkány, Szekeres, Szeles, Szögi, Tapasztó, Zsarkó (Kisiratos), Zsótér.

István király tiszteletére szentelt jellegtelen neogótikus templomának sekrestyehomlokzatán Vendel régebbi szobrát látjuk, amely a falu hajdani birkatartására is emlékeztet. Bent a templomban Donát máig tiszteletben álló szobra, egykori jégverés után vállalt fogadalmi ünnep (aug. 7) bizonyosága. Ezen a napon a legújabb időkig nem dolgoztak. Mint mondják, a nép az uraság idegen cséplőmunkásait is pihenésre kényszerítette⁶⁴.

Dombegyház kiterjedése 1967-ben 10 073 katasztrális hold, lélekszáma 3932.

A falu népnyelve, hagyományvilága még föltárásra vár. Néhány lévési nótát Kálmány Lajos a „Koszorúk” anyagában örökített meg.

*

DOMBIRATOS telepes falu, a régi Csanád megye keleti szélén. A környék népnyelvén *Dumiratos* alakban is. Kiterjedése 1960-ban 3182 hold, lélekszáma 1563.

Első előfordulása 1418. *Belsevyratos*. 1510. *Dombiratos*. Nevét Borovszky Samu szerint esetleg szépen festett, díszített templomáról vagy egyéb épületéről kapta. A török időkben elpusztult.

A hódoltság után hosszú ideig kincstári birtok, kamarai pusztá. A múlt század elején Ráth József bérelte. A szegedi származású Wodianer Rudolf dohánynagykereskedő 1841-ben kertész családokat telepített Dombiratosra, 1856-ban maga a kincstár is szaporította őket. A falu népe főleg Csanyról, a mai Csanytelekről, továbbá Pétervásáráról, Eger vidékéről, részben a szomszédos *Tizháza* pusztáról települt ide, így tehát szegedi, illetőleg palóc ivadék. Népnyelvében, hagyományvilágában azonban már nemzedékek óta a szegedi jellegek váltak uralkodóvá, amelyek azonban még gondos föltárásra várnak⁶⁵.

A beköltözött családok származási helyük, rokonsági kapcsolataik szerint külön-külön telepedtek le. A Templom utcában csanytelekiek laktak: *Szabó János, Rácz Ferenc, Busa István és János, Puskás Ferenc, Bozó István és János, Juhász*

⁶⁴ Adatainkat Rostás Sándor plébános segítségével szereztük.

⁶⁵ BorCsan. II, 147; Kéziratos plébániatörténet; Köszönjük Tóth Béla író baráti segítségét is.

István, Kiss József és Elek, Borúzs Ambrus, Bozó Balázs és János, Szabó Antal és Ferenc, Tóth Mihály, Fekete István, Nagy János, akit édesanyja neve után inkább Kispöre Jánosnak emlegettek. A Tízházi utcában Pusztapéteri, Pétervására, Dorogháza sarjadékai, továbbá Eger vidékiek: Papp József, Tóth János, Pósa György, Tomanicska János, Sipos Mihály, Molnár János, Bakos Pál, továbbá a Bécsi és Nyerkes család.

A hajdani csanyteleki, azaz szegedi szülőföldről származott mai családok: Bali, Balla, Barát, Bodó, Búrús (< Borúzs), Csipak, Domonkos, Fodor, Forgó, Gál, Gëra, Halál, Huszka, Juhász, Lippai, Lőrincz, Puskás, Rác, Rúzsa, Sipos, Vig, Virág, Zsótér.

Egy numerus 20 katasztrális hold volt, beleszámítva a házhelyet, belsőséget, legelőt, szántóföldet.

A falu 1876-ig Kevermes leányegyháza. Az ottani plébánosnak évente minden pár adott egy-egy véka jól kitisztított búzát és árpát, továbbá hat csomó dohányt.

*

DOROZSMA, hivatalosan *Kiskundorozsma*, tréfásan *Dërëzsma*, büszkélkedve *Kiszöged* még nemrég is hatalmas határu mezőváros Szeged nyugati szomszédságában. Határa 1967-ben 11 313 kat. hold, mintegy 10 000 lakossal.

Az Árpád-korban a Dorozsma-nemzetség ősi fészke kéttornyú templommal és monostorral, amelynek egy házépítésnél pár éve kiásott gyönyörű román kőfaragványon kívül már semmi nyoma. Köveit a törökök a szegedi várba építették. Innen került volna a dorozsmaiak szerint a vár falába a híres román stílusú *kőbárány* is, amelyet a kun puszták körében sokat emlegettek. Erről más vonatkozásban szólnunk bővebben.

A hódoltság alatt az elpusztult falu határában szegediek legeltettek. A XVIII. század elején hatalmi szóval elvették a Várostól és mint a Kiskunság részét, a német lovagrendnek adományozták. Ennek ügyintézője Orczy István Jászapáti, de főleg Jászfényszaru vidékéről, kisebb részben a Mátra és Bükk vidékéről származó palócokból, néhány szlovák családból új lakosokat telepített ide. Dorozsma 1876-ig a jászkun kerületekhez tartozott, azóta viszont Csongrád megyének, majd 1973-tól Szeged megyei városnak közjogi sorsában osztozik.

Mária Terézia 1745-ben lehetővé tette, hogy a jászkunok függéseiktől megválthassák magukat. Ez volt a máig emlegetett *redempció*. A kivetett 11,800 rajnai forint kifizetését 160 dorozsmai család vállalta magára. Ezeknek ivadékai a *redemptusok*. A megváltott területnek mintegy fele 17 ezer hold megmaradt közös legelőnek, a másik felét részletekben a redemptusok szereztek meg maguknak. A *járás* felosztása csak 1899-ben ment végbe, tehát itt a tanyásodás a szegedi határhoz képest egy-két évtizedet megkésett. Ekkor osztották föl és adták el, ami lehetővé tette Alsótanya élelmes szegedi népének a dorozsmai földre való özönlését. A rajta keletkezett új tanyaközségek: *Üllés, Bordány, Zsombó, Forráskút* lakossága a dorozsmai ivadékok mellett átlag fele arányban szegediekből tevődött össze. A két néptörzsök között régebben villongásokig fajuló feszültség, házasságtól való idegenkedés az utóbbi évtizedekben megenyhült, de teljesen még napjainkban nem tűnt el, bár ez inkább már csak tréfás formában nyilatkozik meg. Kétségtelen, hogy a virágzó dorozsmai tanyavilág példaképe, tanítómestere a szegedi tanyák népe volt: a kései tagosítás a dorozsmai népet évtizeddel visszavetette a mezőgazdasági fejlődésben, korszerű tanyásodásban. Ennek a különbségnek azonban napjainkban már alig van nyoma.

A falu történetét Sztríha Kálmán helybeli plébános írta meg⁶⁶. Munkája a hasonló jellegű művek közül tartalmi gazdagságával messzire kiemelkedik. Kár, hogy nem ismerte Zádori Károlynak Dorozsma birtokviszonyairól szóló, más helyen fölhasznált kitűnő dolgozatát,⁶⁷ amely közli az első birtokkönyv [fundi liber] belső tábláján olvasható versezetet (1751) is:

*Vigadgyatok ti szegények
Sánták, bénák és ti épek,
Elérkezett szerencsétek,
Régen kívánt dicsőségtek.*

*Nemes Künság csendessége,
Eljött immár ékessége,
Privilegiumi szépsége,
Melyben léssen békessége.*

*Földes úrnak a hatalma,
Nem lesz rajta birodalma,
Kiadatott privilégiuma,
Királyoktul szép oltalma.*

*Drága dolog, kívánatos,
Mindnyájunknak csudálatos,
Békességben élj (!) szabados
Kívánom, legyen állhatatos.*

*Távozzék el szomorúság,
Kedvetek szerint lett kívánság,
Az úr Isten egy igazság,
Legyen ebben világosság.*

*Az úr Isten szent fölsége
Dorozsmának segítsége,
Oltalma és erőssége,
Öröme legyen dicsősége.*

*Hogy e summát betehette,
Adósságát fizethette,
Magát ettül megmentette,
Dicséretet el nyerhette.*

*Távol legyen az irigység,
Veszekedés és fősvénység,
Virágozzék szent békesség,
Úgy meglészen bő nyereség.*

*Becsületes ez helységnek,
Fáradozó szegénységnek
Kívánom én is szívessen,
Essék dolga szerencsésen.
Istennek kegyelme által*

K. N.

Sztríha a népeleti hagyományok összegyűjtését átengedte Győry Jenőnek, akinek naiv műve⁶⁸ inkább csak rendszertelen adattárnak tekinthető. Hálás feladat volna Dorozsma népeleti sajátosságainak monografikus feldolgozása, a mindinkább halványuló szegedi-dorozsmai interetnikus kapcsolatok gondos elemzésével.

Dorozsma szülöttje *Jerney János* (1800—1855) történetíró, szegedi piarista diák, Dugonics romantikus szellemének örököse. Ő is elindult az őshaza fölkeresésére, mint alsóvárosi barátja, Maróthy István.

Dorozsma csak egy óra járásra esik Szegedtől, de lényegében már össze is épült vele. Harmadfél évszázada vagyunk szomszédok, de Dorozsmának a szegedi világba olvadása voltaképpen máig sem következett be teljesen. Ez kifejezésre jut azokban a szegedi szólásokban, példabeszédekben, anekdotikus történetekben, ugrasztásokban, amelyek a *dorozsmai embőr* jellemének, magatartásának eltérő sajátosságait teszik jókedvű, nem bántó iróniával szóvá.⁶⁹

A dorozsmaiakról beszélik a szegediek, hogy megköszörülték a macska körmét, hogy jobban fogja az egeret. Megpofozták a kismalacot, hogy fölérje a vályút. Megfésülték a mákostésztát, mert azt hitték, hogy piszkos. Felhajtották a legyeket a padlásra, utána elvették a tarogját, hogy ne tudjanak lejönni. A dorozsmai torony-

⁶⁶ *Sztríha K.*, Kiskundorozsma története. Kiskundorozsma 1936.

⁶⁷ SzH. 1881, 195—197, 199—201, 203—205. sz. Ebben az első birtokkönyv (fundi liber) belső tábláján olvasható a közölt versezet (1749) is, amely a redempciót ünnepli.

⁶⁸ *Győry J.*, Dorozsma régi életéből. Kiskundorozsma 1937.

⁶⁹ *Bálint S.*, Szegedi példabeszédek és jeles mondások 11.

ban fű hajtott ki, erre a falu bikáját kötélén felhúzták, hogy lelelje. Dróthálóval kötötték be a templomtornyukat, hogy a szögediek ne hallják meg az ő falujuk hangszavát. A dorozsmai embert a szegedi vámnál Mikszáth Kálmán is megöröktette.

A szorgalmas, tehetséges, körmönfontan okos dorozsmaiak a szegedi népiségbe is sajátos szálakat szóttak bele. Kocsikovácsai messzeföldön híresek, a szegedi parasztnép körében is mindig kapósak voltak. Szövő-fonó háziipara, rongypokróc készítése a táj régi takácshagyományait őrzi. Kubikosai, téglavetői kiténő munkások.

Szegénysorsú dorozsmai asszonyok szoktak a városi nép széksósziükségletéről gondoskodni, a piacon piócat, orvosifüveket, galambászathoz szükséges lépet árúsítani.

Mindezekről a dorozsmai különlegességekről a mi munkánkban nem beszélhetünk hosszasan, de röviden mindig szó esik róluk. Ismételten hangsúlyozzuk, hogy föltétlenül szükséges és sürgős feladat volna olyan néprajzi monográfia megírása, amelynek éleletalakításával és munkájával a dorozsmai ember a hőse.

Tözsökös, részben már népünkbe olvadó dorozsmai családok: *Ádám, Balázs, Bálint, Barna, Benke, Czékus, Dudás, Ézsiás, Gyémánt, Gyuris, Illés, Jenei, Jerney, Kálmán, Komáromy, Lajkó, Maróthy, Márta, Ocskó, Patik, Péták, Rácz, Sallai, Sós, Szilágyi, Sziveri, Tajti, Tapodi, Turzó, Veres, Zádori.*

*

FERENCZÁLLÁS a Gerliczy-család majorjából (1830) fejlődött falu, Deszktől keletre, Kiszombor alatt. Névadója a földesúr keresztnéve. A határában fekvő *Kukutyinpuszta* az országszerte ismert példabeszédből ismeretes: *möhetünk Kukutyinba zabot högyözni*, vagyis a rosszul, eredménytelenül végzett, hiábavaló munka után mehetünk a pokolba.

A szólást a helyi hagyomány úgy magyarázza, hogy a múlt század nyolcvanas éveiben a Maros elöntötte a kukutyini pusztát. Az öreg Gerliczy báró erre megfogadta volna az embereket, hogy a zabnak a vízből kiálló hegyét, bűgáját csónakon szedjék, hegyezzék le fele haszonban. E furcsa aratásnak híre távolabbi vidékekre is eljutott. A munka veszélyes, hálátlan volt. Érthető tehát a szólások jelentéstartalmának végleges megformálódása.

Ferenczállás kiterjedése 1967-ben 994 katasztrális hold, lakosainak száma 476. E katolikus béres- és szellérvadékok származásuk, nyelvük, hagyományviláguk szerint a szegedi tájhoz tartoznak. Több család makai eredetű ugyan, de ezek is könnyen beilleszkedtek az új környezetbe.

*

FIRIGYHÁZA, ottani népünk nyelven olykor *Fility*, a középkorban *Fejéregyház*, Törökkanizsától keletre elterülő falucska, amely a Csanád-nemzetség ősi birtokai közé tartozott. Nevét nyilván templomának színéről vagy szépségéről kapta. Első említése: 1256. *Feyreghaz*. A parasztlázadás idején a falu népe fölkel akkori földesura, Telegdi Gábor ellen. Már a hódoltság elején elnéptelenedik.

A XVII. század derekán szerbek szállják meg. Az ő ajkukon *Felity* lett a falu neve, de kissé elhomályosult alakban megmaradt az ősi magyar név is.

A kamarai pusztát Szerviczky Márk vette meg (1781) a törökkanizsai uradalom részeként. A birtokos család 1804-ben, Kálmány szerint 1820 táján *szegedi, tápai*,

gyevi, hantházi dohánykertészekből falut telepített a régi helyén. Kálmány anyakönyvi adatai részleteznek is⁷⁰.

Szegedről jöttek: *Almás, Bajusz, Barta, Bërta, Dücső, Göbolyös, Jójárt, Perger, Sebők, Tisila, Rókus, Varga*.

Táperől származtak: *Göbolyös, Lengyel, Nagy, Ricze, Terhös*.

Budzsákról valók: *Bata, Epörjesi, Farkas, Füleki, Hódi, Juhász, Kiss, Magyar, Nagy, Némöth, Pálinkás, Pásztor, Ricze, Sándor, Terhös, Tóth*.

Törökkanizsáról települtek: *Boros, Fodor, Gëdai, Kántor, Kovács, Orosz*.
Jozefováról való: *Tóth*.

Monostorról települt: *Babarczi, Baráth, Fodor, Gólya, Kámány*.

Majdánról származtak: *Gëra, Horváth, Papp, Piroska*.

Algyőről való: *Orosz*.

Jázováról került ide: *Bacsó, Bíró, Jaksa, Seres*.

Verbicáról települtek: *Bërta, Némöth*.

Rábéről jött: *Józó*.

Oroszlámosról rajzoltak ki: *Bálint, Behányi, Czinkus, Szél*.

Összesen 60 család. Ezzel szemben 5 család szegedi eredete kétséges.

A falu későbbi (1876) földesúri önkényeskedése miatt feloszlott. Hajléktalanná vált népe leginkább Törökkanizsára húzódtott.

*

FORRÁSKÚT, nyelvjárási alakjában *Fóráskút*, régi dorozsmai pusztá a majsai út mentén, Zombó és Csólyos között. A tagosítás után, a századforduló körül kezdett tanyásodni.⁷¹ Benépesítéséből a dorozsmaiak mellett a mi szegedi népünk is derekasan kivette a részét. Mint a dorozsmai határ más részein, itt is példaadóan hatott a településre és gazdasági életre, főleg a szőlőkultúrára. A nagyobb úri szőlőbirtokokat is szegedi példára telepítették. 1950-ben önálló tanyaközség lett, amelyhez a szegedi földből Átokháza egy részét is hozzácsatolták. Területe 1960-ban

*

FÖLDEÁK, népünk ajkán *Földeák, Füldeák*. Eredetileg *Óföldeák* helyén állott. A nevet Borovszky Samu magyarázza.⁷² Szerinte a falu föltételezett régi neve **Deákfalva*, amely két részre oszlott. Volt **Földeákfalva* és **Aldeákfalva*. Az előbbi alakból rövidült volna a mai falunév. Nézetünk szerint azonban a sűrűn előforduló középkori *Fyldeak, Fylidiak*, továbbá a népnyelvi *Füldëák* alakok megengedik annak föltételezését, hogy egyszerűen bizonyos *Fül* (< Fülöp) *deák* a falu névadója. Területe 1960-ban 6322 katasztrális hold, lélekszáma 4275.

Középkori, fallal övezett, cintermes gótikus templomának építését egyes kutatók az 1400 körüli időszakra teszik. Oltványi Pál egykori plébános följegyezte azt a mondai hagyományt, hogy a *kelyhes csehek* építették. Ezzel kapcsolatban érdemes meghallgatnunk Móra Ferencet is⁷³, aki így ír: „alföldi csehekkal Öttömösön találkoztam legelőbb, lehet vagy nyolc esztendeje. Valami középkori falucska omladékait ásattam én ott ki. Előkerült vagy nyolcvan csonttetem. Gyűrűk, gombok, boglárok voltak velük, mindnyáján rajta az Anjouk firenzei liliuma. S ahogy én ott Lajos királyról okosítom az embereimet, azt mondja az öreg Szemerédi:

⁷⁰ Kálmány III, XII.

⁷¹ Sztríha K., Dorozsma 155.

⁷² BorCsan. II, 187. Vö. még Oltványi P., A földéaki parochia rövid története. Magyar Sion 1866, 110.

⁷³ Csipke [=Móra Ferenc]: Folklore. SzN. 1913, 300. sz.

— De hallja, mégis csak a csehök építettek itt valaha templomot. Mindég úgy hallottam én a régi öregöktől.

Én azóta akármerre járok a szegedi tanyak közt, mindig ezzel a gyanúval találkozom. Nem is gyanú az, hanem hit. Honfoglaló magyart ha találunk a lovas sírban, azt mondják rá: cseh huszár. A bronz csákányra: csehök baltája. S minden halomra: hogy templom volt rajta a csehök idejében. Némelyik még most is megvan a föld gyomrában. Aki Luca éjszakáján jeruzsálemi vízzel keni meg a szemét, most is megláthatja. A pap aranyos ruhában áll az oltárnál, és ott térdepel körülötte a sok vörösábrázatú cseh vitéz. Így beszéltek ezt Csöngölétől Csókáig az egész Alföldön. Hogy milyen alapon, annak nincs megmondhatója”.

Földeák régi történetét Borovszky Samu mondja el. Ebből csak annyit emelünk ki, hogy a hódoltság alatt, 1647-ben *ült*, azaz lakott helynek írja az alsóvárosi gvardián. Sajnos, 1686-ban tatárok dúlják föl. A felszabadulás után kamarai birtok. Szeged kirajzott lakosságából lassan népesedni kezd, 1729-ben a *Návay*-család tulajdonába kerül. Oltványi Pál írja, hogy a faluba még hosszú ideig Szegedről hoztak menyasszonyt. A XVIII. század derekán a birtokos család nógrádi palócokat is telepít ide, akik teljesen beleolvadnak a szegedi törzs tájszólásába és hagyományvilágába.

Az anyakönyv XVIII. századi neveiből Szegedet idézi: *Ádók ~ Adók, Bakacsi, Bakos, Bálint, Balla, Báló, Barát, Bata, Becsei, Belovai, Bërta, Bitó, Borbás, Botka, Bozóki, Bóka, Bödő, Budai, Bukor, Cirok, Csillag, Csonka, Daka, Daróczy, Dékány, Engedi, Faragó, Fodor, Gardi, Gál, Gombos, Hajnal, Gregus, Kakuszi, Kéri, Kormányos, Kószó, Lázár, Lele, Martonosi, Ménösi, Miklós, Nacsa, Papdi, Pávó, Rúza, Siha, Sörös, Szalma, Szömörédi, Teres (Terhes), Törköly, Vastag, Veszelszki, Vétró, Virág, Vízhányó.*

Nem szegediek: *Bagi, Bajusz, Bellágh, Borbíró, Borsos, Bugyi, Búza, Csertő, Csorba, Dányi, Dégi, Kaponyai (Korponai), Kurunczi, Majoros, Országló, Padkás, Péli, Rakonczai, Süket, Sütét.*

Az egyházat egy ideig a hívek áldozatkészsége tartotta fenn. Jellegzetes helyi hagyomány volt, hogy a templomatyá aratáskor gabonát kéregetett a templom számára, tavaszi bélyegzéskor pedig a jobbmódú gazdák bárányt, borjút, sőt még csikót is adtak az egyház javára. Ezt elárverezték, amikor sokszor háromszoros árat is adtak érte, mert különös szerencsét fűztek a templom jószágához.

Sokáig túlnyomóan kirendelt alsóvárosi barátok voltak a falu papjai. Jellemző az akkori viszonyokra a következő anekdotikus eset: a temesközi Beodrán az uraság és a hívek együttesen fogadták föl Spurnyai Adiutus alsóvárosi barátot esztendei kontraktussal, 150 forint sommás fizetéssel. A derék Adiutus azonban a járandóságot keveselte, és időnek előtte meg akart szökni a faluból. A nép elfogta és az uradalom maradásra kényszerítette. „Nagy szomorodásomra kénytelenítettem tisztjeimtől és a siránkozva panaszkozó katolikus községtől hallani — írja Karácsonyi Bogdán földesúr Christovich Imre püspöknek — hogy tegnap jövén Feldiákról (ahol a barát pár éve paposkodott), egynéhány szekér papunkhoz, az ma hajnalban felrakodott és útnak indulni akar minden jelentés, előreváló híradás nélkül.” Azt is írja még, hogy mennyi fáradsággal és költséggel szerezte a barátot, mert a népnek nagy szüksége van rá. A földesúr jellemző indokolással kéri a főpásztort, hogy „venné méltó reflexióba, milyen időket, környülállásokat értünk, hogy minden kicsiny ok is a nép fölzendülésére alkalmatosságot szolgáltatna.”⁷⁴

Kálmány itt hallott hírt az „Ábel halála” c. drámai játékról, amely bizonyára a barokk iskoladráma elnépiesedett helyi sarjadéka volt. Balázs Mihály tanító taní-

⁷⁴ Szentkláray J., Plébániák 344.

totta be tanítványait. Előadásra azonban nem került sor, mert Éva alakítója megtagadta a szereplést. A szöveget egyébként idős korában ő mondta el Kálmánynak, akinek hagyatékában sajnos, nem található. Az illető különben más darabokat is tudott. Balázs Mihály tanítványainak fakardot is szerzett, úgy parádézott velük Óföldsékon. Návay földesúr meg is jutalmazta érte.⁷⁵

A falu dűlőnevei, határrészei: *Gajdos, Kéthalom, Marosrétje, Gencs, Gubástelek, Karabuka, Szárazér*, régebben még *Szabóhalom, Mámahalom, Döbörcsök, Ürmös*. Ezek közül Szabóhalma, Mámahalma, Gajdos, Szárazér, feleskertesszégek voltak. A szerződés lejártával e gányók a faluban zsellérek, urasági cselédek lettek.

A falu múltjának, népéletének rendszeres föltárása még a jövő feladata. Néhány szórványos megfigyelés Kálmány Lajostól és tőlünk származik. Jellegzetes egyházi eredetű népszokása volt a *rúzsalakodalom*, amelyről Péter-Pál napjánál esik bővebben szó.

*

GYÁLA, szerbül *Djala*, a Tisza bal partján, a Várostól mintegy 10 km távolságra, de már Jugoszláviában levő falu, jelentős szerb többséggel.

A középkorban virágzó magyar község, amelynek szegedi emlékezetét az 1522. évi tizedjegyzés *Gyálal* családnéve is őrzi. Egy *Daróc* nevű falu is volt a szomszédságában. A XVI. század végén elenyészik, bár a falut az alsóvárosi gvardián még 1647-ben is missziós területként tartja számon. A hódoltság után egészen 1848-ig a szőregi kincstári uradalomhoz tartozik, amelyet 1783-tól kezdve 25 éven át Szeged városa bérel. Szerb többsége mellé a falu magyarsága a XVIII. század utolsó évtizedeitől kezdve, nyilvánvalóan béresként, felesként, dohánykertészként szivárgott be.⁷⁶

Kálmány Lajos anyakönyvi vizsgálatai szerint a gyálai magyarság a múlt század végén 43 szegedi, illetőleg szőregi, ószentiváni és 6 más eredetű családból állott. Népünkben valók: *Barna, Bálint, Bózsó, Böllér, Börcsök, Csuka, Dékány, Fazekas, Fehér, Kovács, Lengyel, Lévai, Lippai, Molnár, Ördög, Palotás, Pintér, Pópity, Pus-kás, Sípos, Szekszárdi, Varga, Vecsörnyés* stb.⁷⁷

Gyála szülöttje híres színészünk, *Kassai Vidor* (1840—1928), akinek önéletrajzában számos kiváló értékű néprajzi adalékot is találunk gyermekkorából.

Szeged városától délre telekkönyvileg régebben a jugoszláviai Gyálához tartozó, a Tisza keleti új és nyugati holt ága között elterülő rétségnek *Gyálai rét* a neve, amely a szőregi kincstári uradalom megszűntével a Wiener-Bankverein, majd a gróf Szapáry család, utána Récsei Ede és Lichtenegger Gyula szegedi mérnök birtokába került. A század elején elárverezték. Szerette volna a Város megvásárolni és kisbérletekre osztani, de nagybirtokosok előzik meg. Több major: *Fehérpart, Szilágy, Ludvár* épült rajta.

A gyálai rét az első világháború után magyar kézen maradt. Felparcellázták, majd Szilágy helyén szegedi és környékbeli szegényparasztok, munkások, új falut alapítanak: *Újgyála*, 1950-től *Gyálarét* néven. 1973 óta Szeged városához tartozik.

*

⁷⁵ EA. 2809/66.

⁷⁶ BorCsan. II, 288, 408.

⁷⁷ Kálmány III, XV.

GYULAFALVA, egykori hivatalos magyar nevén *Bácsgyulafalva*, mai szerb megnevezéssel *Telečka*, 1883-ban keletkezett.⁷⁸

Árvízkárosult, illetőleg földesúri önkénnyel sújtott temesközi népünk a belőle való Sípos György vezetésével 1881-ben Szapáry Gyula gróf pénzügyminiszternek, a kincstári birtokok gondviselőjének kérvényt nyújtott át, hogy új lakóhelyet jelöljön ki számára. A miniszter jóindulattal fogadta a küldöttséget, és megígérte, hogy *Bácskula* kincstári pusztára telepíti őket. Csak Szajánból 500 család iratkozott föl: az uraság és a plébános mindenképpen meg akarta az elvándorlást akadályozni. A szolgabíró Sípos Györgyöt látítás miatt bezáratta, az iratokat pedig lefoglalta.

Kiszabadulása után Sípos Györgyöt és hét társát maga Ferenc József fogadta kihallgatáson, ami nyilván Szapáry jóindulatú közbenjárásával vált lehetővé. Szomorú sorsukat elmondották a királynak és lakóhely kijelöléséért könyörögtek. Előzetes tájékozódás alapján az uralkodó Pusztakulát adományozta nekik.

Az uraság sugallatára Sípos Györgyöt a szolgabíró ismét börtönbe vetette, de a királyi szó mégis győzött. Tizenhét szegedi gyökérzetű bánáti falu: Szaján (220 család), Jázova (67), Csóka (17), Lőrincfalva (38), Tóba (154), Torda, Kisorosz, Aracs, Bikács, Töröktopolya, Monostor (23), Törökkanizsa (7), Jozefova (9), Akács (17), Óbessenyő (13), továbbá szórványosan még Istvántelek, Törökbecse helységeknek *szögénysége*, azaz dohánykertészettel foglalkozó zsellér lakossága telepedett itt meg.

Haynald Lajos kalocsai bíboros érsek főpásztor hamarosan iskolát, majd templomot építtetett a számukra, sőt birtokügyekben, kedvező törlesztés érdekében is eredményesen eljárta érettük. Az új falu neve Szapáry pénzügyminiszter keresztnéve lett: Gyulafalva.

A földeket kimérték, és *nyillal*, azaz sorsvetéssel elosztották. A falu határát 1–25 között dűlönként megszámozták. A nép ma is így tájékozódik: *Első, Második, Tizenkettedik* (dűlő) stb. A falutelepülés részei, megnevezései: *Aligvári, Basztikuli, Nagyrész ~ Najrész, Szamár*. Az alaprajz, továbbá a hatalmas porták a temesközi hagyományokat idézik⁷⁹.

A plébánián vezetett „*Historia Domus*” tovább még elmondja, hogy az első években a nép jórésze bizony kukoricaszárból rögtönzött viskókban, földputrikban húzta meg magát, és a mezei munka elvégeztével télire visszament a szülőfalu rokonságához. Tapasztaltuk, hogy a rokoni kapcsolatok máig elevenek: a temesközi, főleg szajáni atyafiság eljön a falu őszi búcsújára, Magyarok Asszonya, manapság Olvasós Boldogasszony ünnepére és viszont. Most is házasodnak egymás közül.⁸⁰

Nyilván hasonló módon történhetett a múlt század legelején az anyaközség megszállása is.

⁷⁸ Telepítés Torontálból Bácsba.. SzN. 1883, 256. sz. Kitűnően informált, aggódó cikkíró tollából származik. Egy napos gyulafalvi tartózkodásunk alatt (1965) a helyszínen sikerült némi anyagot gyűjtenünk.

⁷⁹ A további kutatás számára az újságcikkből idézzük a gyulafalvi telepítés műszaki tervét és pénzügyi föltételeit is: „*templom, iskola, lelkész, tanító, községháza és jegyző részére egy-egy beltelek, s a község közepén egy hold térség engedélyeztetik köztérül valamint a községen kívül temetkező hely és faiskolául együttesen két hold fizetés nélkül adatik. Minden egyes települő család egy belső telket a piac körül, egymás szomszédságában aszerint, amint egymásután jelentkeznek, 100 forint beosztott földek egyelőre a települőknek haszonbérbe adatnak, olyformán, hogy a haszonbér fele október elsején előre fizetendő, a másik fele pedig április elsején teendő le. A települők örökáron megvehetik külső birtokrészeiteiket, holdanként 240 forintért, tíz évi törlesztés mellett.*”

⁸⁰ Az első tanító, a nép érdekeiért küzdő Nagy József Szajánról jött velük. Vö. Péter L.: Kálmány-dokumentumok. Tiszatáj 1969, 1105.

A gyulafalvi családnevek máig túlnyomóan temesközi, voltaképpen szegedi eredetre vallanak: *Ács-Sánta, Ágoston, Bába, Bálint, Báló, Bëzdán, Biczók, Bödö, Bunford, Czirok, Czöndör, Csipak, Gyömbér, Hajnal, Kabók, Keszég, Kéri, Kormányos, Lábad, Lázár, Margit, Martonosi, Masa, Márki, Móra, Ocskó* (Dorozsma), *Palatinus, Pesti, Piri, Pósa, Pördi, Révész, Rúzsza, Sándor, Sípos, Sós, Szalma, Szarvák, Szekeres, Szeles, Szömörédi, Sziráki, Takó, Talpai, Táborosi, Tápai, Vastag, Virág, Visnyei, Zombori*.

A falu lakosságának máig a dohánykertészet a legfőbb foglalkozása. Jelentős a gabonatermesztés és jószágartás is.

Gyulafalvának napjainkban mintegy 2900 katolikus magyar lakosa van. Vasútállomása nincs, ami a hagyományvilág szívósságának kétségtelenül kedvez. A nép nyelve máig töretlenül őrzi a szegedi nyelvírás archaikus sajátosságait és színeit. Mint mondják: *őgetnek, mint a szögediek*. A gányóság műszavai, munkamenete teljesen egyeznek a szegedi nagytáj gyakorlatával. A sebtében kérdezett karácsonyi és lakodalmi hagyományok is az anyaváros hiedelemvilágát tükrözik. A beható kutatás föltétlenül szép eredményekkel járna.

*

HAJDÚJÁRÁS, hivatalos szerb nevén *Hajdukovo*, jelentősen magyar ajkú határszéli falu, a *szögedi föld* szomszédságában.

Eredetileg homokpuszta volt, amelyet a földesúr Szabadka szegedi példára 1902-ben örökbérlet formájában felparcellázott. Leginkább a mi mórahalmai, átokházi, csorvai, nagyszéksósi szegényparasztságunk szállotta meg, és a szegedi tanya-világ életformáját gyökereztetve a hajdúszállási futóhomokba. Keze nyomán hamarosan virágzó szőlő- és gyümölcs kultúra támadt.

1935-ben a bérlemény lejárt, és Szabadka sovinizmustól fűtött akkori vezetősége a hajdúszállási szerződéseket semmisnek nyilvánította: 300 magyar családnak kellett otthonát és földjét máról-holnapra elhagynia⁸¹. Később mégis visszaszivárogtak, majd a szocialista Jugoszlávia visszahelyezte őket munkával szerzett jogaikba.

*

HALAS, hivatalos nevén *Kiskunhalas*, évszázadok óta virágzó, hatalmas kiterjedésű mezőváros, a régi szegedi határ nyugati szomszédságában. Népnyelve szintén ö-ző jellegű, amely a miénkéhez hasonlóan, középkori maradvány. Sajnos, eddig tüzetesebben nem figyelte, gyűjtötte senki, így nem tudunk feleletet adni arra, mekkora az egyezés, milyenek az eltérések, továbbá az archaizmusok és helyi fejlemények a két város nyelvhasználatában.

Halas történetéről, népiéletéről itt természetesen igen röviden csak annyit mondunk el, amennyit a szegedi vonatkozások és kapcsolatok megkívánnak.

A népi hagyomány szerint a XIII. században hazánkba települt kunok szintén hét nemzetséghez tartoztak, amelyeket később *szék* néven emlegettek. Ezek egyikének szálláshelye Halas és a környező pusztaság, határa volt.⁸² A helyi népemlékezet szerint az ősök sátorszállás szerint is elkülönültek, így a halasi *Babud* család a negyedik, a *Modok* pedig a hetedik sátorból valónak tudja magát.⁸³

⁸¹ Lévay E.: A hajdújárás szigetmagyarság. Délvidéki Szemle 1942, 320.

⁸² Nagy Czirok L.: Pásztorélet a Kiskunságon. Bp. 1959, 9.

⁸³ A hagyomány értékétől mit sem von le, hogy a *Babud* család ormánsági eredetű. Kiss G., Ormánsági Szótár. Budapest 1952, 71.

Halas városa hosszú századokon át főleg jószágtartásból élt. Elmagyarosodása nyilván a középkor végén ment végbe. A hódoltság sajátos adózási rendszerével a nomád pásztorkodást a halasi tájon is meghosszabbította egészen a múlt század derekéig. Maga a város 1596-ban elenyészik, de már három évtized múlva, 1626-ban a török szorgalmazására újjászületik: az elbujdosott halasiak visszatérnek szülőföldjükre, de Ormánságból is sokan települnek át ide szintén ö-ző tájszólást beszélő református magyar családok.

A töröktől felszabadult jászkun területet, vagyis a Kiskunságot, Jászságot és Nagykunságot a történelmi jogok, emberi érdekek mellőzésével I. Lipót a német lovagrendnek adományozta (1702), és ezzel a kerületek szabadparaszt népe elvesztette politikai szabadságát. Később a lovagrend 500 ezer forintért eladta a földesúri jogokat az Invalidek Pesti Házának.

A jászkun nép minden követ megmozgatott, hogy törvényes jogait visszaszeresse, elismertesse, de hiába. Végül úgy határozott, hogy örökváltság révén szerzi vissza régi földjeit és jogállapotát. Ez volt a *redempció*, amelynek ellenében 573 ezer forintot kellett befizetnie. Ebből Halas 50,900 forintot vállalt magára. Az összeg 304 halasi gazda között oszlott meg. Akik a megváltáshoz anyagi erejükkel hozzájárultak, voltak a *redemptusok*. Ezek az osztatlan, közös földekből annyit foglalhattak le, amennyit meg tudtak művelni. A váltságösszeget ennek megfelelően kellett leróniok. A redemptusoknak joguk volt a közös tulajdonban maradt pusztákon jószágaikat legetetni. A nádasok is közös birtoknak számítottak.

A redempcióval Halas tulajdonába jutott *Fehértó, Füzes, Balota, Zsana, Tajó, Bodoglár* puszta, ahol hosszú ideig pásztorelet folyt. Ezeket — mint látni fogjuk — fokozatosan és túlnyomóan a mi szegedi népünk szállotta meg.

Az irredemptusok közé tartoztak a zsellérek, napszámosok, pásztorok, akik környékbeliekkel is állandóan gyarapodtak, bár lehetőleg korlátozták a megtelepedésüket.

A kertes település, nyaralóknak és telelőknek rendszere a régi Halason is virágzott. A cserény, pásztorkunyhók helyét és környékét a XVIII. században *szállás, pásztorszállás*, olykor már *tanya, pásztortanya* néven emlegették. A pusztákon később felbukkanó kaszálók, földművelés alá vett földek neve is eleinte *szállás*, később *tanya* volt.

Közbiztonsági és adózási megfontolásokból a hatóságok meg akarják a halasi tanyai életet is szüntetni. Tiltják, de eredménytelenül.

1861-ben Halas városa elhatározza a tagosítást, és ezzel a földszerzés korlátozása megszűnik. A tagosításból nem ugyan a redempció szerzett jogán, hanem a tényleges birtokállapot alapján 1758 gazda részesedik. A nép szélesebb körei ellenezték a tagosítást, de megakadályozni nem tudták, mert sükségszerű gazdaságtörténelmi folyamatról, a modern mezőgazdasági élet kibontakozásáról volt szó. A tagosítás természetesen maga után vonja a nagyarányú és hirtelen növekedő tanyásodást, az állandó, nemcsak a nyárra korlátozódó tanyai életet.⁸⁴

A mi szegedi pásztornépünk, illetőleg tanyai szegényparasztjaink több hullámban települnek a halasi földre, az *eprőn pöndült* halasiak világába.

Az első ismert migrációs folyamat, amikor szegedi katolikus juhászok állanak a halasi nagygazdák szolgálatába. Sajátos módon, néhány református jellegű városunkban, így tudomásunk szerint még Hódmezővásárhelyen, Makón, alig akadtak kálvinista juhászok. A halasi pásztorembernek a szegedi betyárokkal is eleven kapcsolataik voltak.

⁸⁴ Janó Á., Kiskunhalas. Kiskunhalas 1965, 50.

A Rúza Sándorékkal is cimboráló juhászok az 1863-ban bekövetkezett határrendezéssel, közlegelők felosztásával mitssem törődve, továbbra is szélében legeltettek. Gyenizse Antal halasi parasztköltő már 1865-ben így panaszodik:

*Halas város, mező város,
Jaj de csúffá lettél,
Szép híredtől, szép nevedtől
Jaj de messze estél...*

*Nem hallod a méneseknek
Nagy bufogó harangját,
Nem a háttas paripáknak
Vígán nyerítő hangját.*

*Hol ezelőtt szép hegyeden
Gulyáid hevertének,
Most utálatos fülesek
Heverik szép füvedet.*

Nagy Czirok Lászlótól tudjuk, hogy a tanya nélküli tagbirtokok gazdáit a juhászok mindenképpen elriasztották földjeikről. Öt-hat szomszédos gazda összebeszélt, és csak így mert kimenni *hetellőre*, azaz egy-egy hétre dolgozni. Éjszakára szekérsáncokkal vették körül magukat és nagy kutyákat tartottak. A juhászok mégis elűzték, olykor véres verekedés, sőt gyilkosság árán is őket. Ez a bizonytalan helyzet a halasi gazdák jórészét földjeinek eladására kényszerítette. „A messzi pusztarészeken kapott birtokok nagy része — írja Nagy Czirok — a tagosítás után hamarosan a juhászok kezére került. Előfordult, hogy 40 holdat is kaptak egy-egy birkáért. A gazdák inkább megváltak földjeiktől, minthogy a juhászokkal küszködjenek. Volt olyan juhász, nem is egy, aki 4—500 hold birtokot szerzett ily módon. Jónéhány még ennél is többet.” Az ő nagyapja Zsanában 40 holdas új birtokát is juhásznak adta el egy szüreti bárányért és két sajtért. Halasi embereknek végül is alig maradt birtokuk az ősi határ szélein, vagy a távolabbi pusztarészeken. Egy másik halasi népköltő, Gózon István a juhászok hódításáról így emlékezik meg:

*Sok ősi családnak így ásták meg sírját,
Juhászból lett gazdák szívják most a zsírját.
Hogy mire jutottunk, nincs hely elsorolni,
Szabadságból gyászba hogy kellett borulni...⁸⁵*

A betyárvilágot Ráday Gedeon felszámolta, a közbiztonság megszületett. Halasi szállóige volt ebben az időben: *otthagyhadd mán a földed végén az ekét, mögörzi Ráday*. Ez az új állapot is azonban már a dolgos kezű, *tarhonyáshasú*, azaz igénytelen szegedieknek kedvezett.

Az 1879. évi szegedi árvíz után feltűnően nagyszámú szegedi, leginkább alsótanyai család telepedik meg a halasi határ déli részén, főleg a kilencvenes évektől kezdve bankkölcson segítségével fölparcellázott, nemrég tagosított halasi úrbirtokokon. Volt azonban természetesen pásztor, feles, dohánykertész bérlő is a szegediek között. Erről már máshol is szólottunk. Ez a folyamat egyébként még aprólékos vizsgálatra, illetőleg feldolgozásra vár. Mellékesen megjegyezve, Vargyas Lajos halasi népdalgyűjtése zömében alsótanyai bevándorlók ajkáról származik.⁸⁶

⁸⁵ Nagy Czirok 18, 19.; Gyenizse Antal és Gózon István versei.

⁸⁶ Régi népdalok Kiskunhalasról. Bp. 1954.

Az utolsó kisebb hullám — tudomásunk szerint — századunk elején azokat az átokházi, csorvai, juhászokat, gulyásokat veti a halasi földre, akiknek talpa alól elfogyott a szegedi járás. A Városnak az Egyetem és Fogadalmi Templom építése miatt rengeteg pénzre volt szüksége, és így utolsó szegedi megmaradt legelőit is felparcelláztatta, haszonbérbe adta. Ez az utolsó szegedi pásztornemzedék megtakarított pénzén az olcsóbb halasi határban földecskét vásárolt, tanyát épített magának, és nagy nehezen ráadta fejét a gazdálkodásra.

A halasi római katolikus egyház anyakönyvéből kitűnik, hogy az idők során magába a városban is sok szegedi sarjadék települt meg: részben hajdani pástorok, majd tanyai földművesek már halasi földről betelepült, esetleg újabban áthelyezett vasutasok ivadékai. Ilyen családok: *Batki, Bóka, Börcsök, Csipak, Csúcs, Hegedűs-Bite, Kisistók, Kispál, Kispétör, Komócsin, Kothenc, Makra, Martonyosi, Nyári, Papdi, Puskás, Sárkány, Sebők, Simon-Jójárt, Szabó-Batancs, Terhös (Tápé), Varga*. E szegedi arányszám a tanyai élet mostani hanyatlásával, a közvetlen környékből való bevándorlással napjainkban állandóan emelkedik.

Az anyakönyvekből kitűnik azonban az is, hogy Halas határát, különösen a keleti, délkeleti részeket, így *Alsószállás, Alsószöllős, Balota, Bodoglár, Eresztő, Fehértó, Fölsőkistelek, Füzes, Göbolyjárás, Harkakötöny, Pirtó, Rekötye, Tajó, Zsana* pusztákat a múlt század második felétől kezdve, sok helyen zömmel a szegedi tanyák népe telepíti be. Láttuk, hogy a táj pástorkodó népünk előtt már régóta ismeretes volt. Ez nyilván előkészítette és megkönnyítette a további szegedi bevándorlást is.

Származási helyük gyanánt legtöbbször a *szegedi föld*, olykor *alsórész*, azaz Alsótanya van föltüntetve. A nevek, továbbá az ősök keresztelési helyei azt bizonyítják, hogy zömében Alsóvárosról, de különösen Alsótanyáról, kisebb részben Felsőtanfűről, Dócból, Kistelekről, Csöngöléről, tehát még mindig a szegedi tájról vándoroltak ki. A Dorozsmáról, Csongrádról, Horgosról, Szabadkáról, Jánoshalmáról érkezők száma teljesen elenyésző a szegediekéhez képest, de még ezek egy részénél is jó okon föltételezhető a biztos szegedi eredet. Ugyanis számos hallott esetből tudjuk, hogy az Alsótanya távolabbi részein született gyermekeket az alsóközponti, ma mórthalmi plébánia felállításá előtt nem mindig hozták haza Alsóvárosra keresztelni, hanem a közelebb eső Horgosra, Szabadkára, Dorozsmára. Születési helyükül ezek szerepelnek, bár talán egész későbbi életükben meg sem fordultak bennük.

Alább következő névsorunk nem tekinthető teljesnek. Nyilván hasznos volna az állami anyakönyvek adataival való összevetés is, bár ez már csak a későbbi időszakokra tanulságos. Mondottuk, hogy e szegedi bevándorlók leginkább a halasi határnak a szülőföldhöz legközelebb eső részeit szállották meg.

Mint az elején jeleztük, a halasi határból és szomszédságból önállósult tanya-
községek közül Balotaszállást, Zsanát Eresztővel, továbbá Harkakötönyt külön mutatjuk be, mert lakosságuk szinte teljes egészében a mi, leginkább alsóvárosi, illetőleg alsótanyai népünkéből sarjadt.

A következőkben azokat a távolabbi határrészeket soroljuk fel, ahol szegedi szórványokkal szintén találkozunk. Északnak haladva, majd Halas körül nyugatra fordulva, távolodva, utána délre fordulva:

Tajó: *Katona, Kordás* (Felsőtanya), *Lantos, Szeles* (Szöreg), *Szűcs, Takó*. Lélekszáma 1962-ben 1009.

Bodoglár: *Bárkányi* (Felsőtanya), *Császár, Király, Kordás* (Felsőtanya), *Kószó, Rác*, és bizonyára még más családok is. Lélekszáma 1318 (1962).

Pirtó: *Császár, Papp, Répás* (Sándorfalva).

Fölsőkistelek: *Ábrahám, Kiri, Makra, Meszes, Mucsi, Ördögh, Sánta*. Lélekszáma 1962-ben 372.

Füzes: *Kothenc, Papdi, Pakai*. Lélekszáma 1962-ben 273.

Rekettye: *Rúzsza*. Lélekszám 1962-ben 571.

Felsőszállás: *Sárkány, Szabó-Galiba, Szekeres, Trója* (Szőreg). 1962-ben 842 lakos⁸⁷.

*

HARKAKÖTÖNY a halasi határban, Tázlár, volt Prónayfalva tanyaközségből kivált új falu (1949), amely Harka és Kötöny volt kun pusztákat, jórészt a halasi Bibó család egykori birtokát foglalja magában. Területe 1960-ban 9173 hold, lakossága 1313 lélek.

Lakossága szinte teljes egészében szegedi eredetű, amely századunk első évtizedeiben leginkább Alsótanyáról, főleg Mórahalomról és Csorváról települt ide. A kései megszállásra jellemző, hogy szélmalmost már nem építenek, hanem a halasi és majsai gőzmalomokban őröltetnek.

Fölkerekedő népünk között voltak jómódú nagygazdák, akik a szegedi határban a Város holtkézi birtokai miatt már nem tudtak terjeszkedni. Itt 250—300 koronáért vásárolják meg a föld holdját, ami odahaza legalább 1000 korona körül mozgott. Egyik legtekintélyesebb harkai család, B. József és gyermekei 60 km távolságból, rögtönzött putrik, színek alól munkálják éveken át új birtokukat, amelyet 50 éves törlesztésre főleg Hofmeister Júda, népünk nyelvén *Sárga Júda* halasi ügyvéd parcellázott egy bécsi bankház megbízásából. Innen öregek ajkán a folyósított kölcsönösszegnek *bécsipéz*, a hitelnyújtási könyvecskének — amelyet sokan máig őrizgetnek — *bécsikönyv* neve. A kölcsönt egyébként az első világháború gazdasági konjunktúrájában mindenki könnyen letörlesztette.

Az első, méltán honfoglalónak nevezhető nemzedék öregségére még hazatér a szegedi földre megpihenni és temetkezni. A második, azaz a mostani kihalóban levő legidősebb nemzedék még hazulról nősül, még hazajár a havibúcsúra, továbbá Mindenszentek ünnepére az ősök mórahalmi, alsóvárosi sírjához. Csak az unokák házasodnak már az új környezetből, de egészen a legújabb időkig nem a református halasiak, hanem csak a katolikus majsaiak köréből. Népünk árutermelő gazdálkodása magyarázza, hogy századunk első felében sok volt a gazdasági érdekeltséggel összefüggő örökbefogadás, cselédek kiházásítása.

A falu szegedi jellege máig töretlen, ami a modernebb termelési technikáknak, kertészkedő hajlammak (szőlő, gyümölcs, dinnye, paprika) alkalmazásában is megnyilatkozik, és amelyet még a szegedi szülőföldről hoztak magukkal. Ehhez járul még makacs akaraterüjük, törhetetlen munkakedvük, amelyről a halasiak félig gúnyosan, félig nagy elismeréssel ezt a közmondássá vált véleményt hangoztatják: *ha a szegedi embőrt este mögkoppasztják, röggelre kitallasodik*.

A szerző nagygazdák mellett megjelennek a kisparasztok is — így az *Engi, Fodor, Tömösvári, Feketű, Rabi* család — akik részben még pásztorivadékok. Gyermekekorukban, a századforduló táján, amikor a járásokat már a hírmondóul maradt Átokházán is feltörték, szüleikkel, nagyszüleikkel jönnek ide szerencsét próbálni. A juhászat itt pár évtizeddel tovább él. Hagyományos életformájukat itt még megtartják, egyidejűleg azonban már földműveléssel is foglalkozni kezdenek. Természetesen ők is a szegedi hagyományok és eredmények útmutatása szerint dolgoznak.

A kisparasztok másik rétege árendás volt. Város földjén, főleg Átokházán, Ásott-

⁸⁷ Köszönjük Boskó Vilmos plébános, néhai Nagy Czirok László, Janó Ákos, Vorák József, Nagy Szeder István és a Böröcsök család szíves támogatását.

halmon, tehát a perifériákon. Innen ment századunk első évtizedeiben a halasi földre önálló gazdának, a maga szegényének.

Az itteni tanyavilág képe — a szegedi világhoz képest — kissé még külterjes. A modern formákat, technikát a szegediek kezdeményezték. Így a két világháború között alaposan kihasználták a halasi Schneider-céggel való lehetőségeket, főleg az aprójószág, különösen pedig a pulyka nevelésével. A tanyai önellátás itt már alig érvényesül, az árutermelés mind nagyobb lendületet vesz. Állítják, hogy a tanyakerítést szegediek honosították meg a halasi határban, amit a termelés belterjessége követelt meg.

Úgy tűnik, hogy a harkakötönyi határban a majsai, félegyházi bevándorlók ivadéka a nyelvi asszimiláció útján vannak, gyermekeiknél már az ö-zés didadalmaskodik.

A szegedi földekről származtak ide — ismételve a már említetteket is — a következő családok: *Balázs* (Mórahalom), *Bërta* (Öttömös), *Bózsó* (Csorva), *Böröcsök* (Mórahalom, Átokháza), *Engi* (Csorva), *Feketű* (Gajonya), *Fodor* (Öttömös), ragadványneven *Kusza*, *Fülöp* (Mórahalom), *Gërgus*, *Gëczi* (Csöngöle), *Kiri* (Ásottalom), *Kispál* (Királyhalom), *Kocsis*, *Komócsin* (Alsótanya), *Nacsa*, *Nagypál*, *Nagygyörgy*, *Ördög* (Feketeszel), *Rabi* (Csöngöle), *Savanya* (Mórahalom), *Selymös* (Csöngöle), *Simon-Jójárt*, *Tömösvári* (Királyhalom), *Vass* (Öttömös).

*

HORGOS, szerbül is *Horgoš*, szegediesen *Horgas* népe nem szegedi eredetű, nem a mi tájszólásunkat beszéli, de földrajzi helyzeténél fogva beékelődött a szegedi nagytájba.

Középkori történetéről nincsenek adataink. A határában terül el *Szentpétör* pusztja, illetőleg dűlő, amely az Árpád-korban minden valószínűség szerint még az alsóvárosi johanniták birtoka, majorja volt.

A horgosi és szentpéterei pusztát a XVIII. század első felében Szeged városa magának szerette volna a királyi kamarától megszerezni, hogy pótolja azt a méltatlan veszteséget, amely a kun puszták elvesztésével érte. Megbízta tehát felvidéki származású főjegyzőjét, Kárász Miklóst, aki elszegényedett család sarjadéka volt, hogy Pozsonyban a kérelmet valóra váltsa. Grassalkovich Antal kamarai elnök — Kárásznak ifjúkori barátja lévén — neki juttatta a két uradalmat. A Városnak azzal dugták ki a szemét, hogy erkölcsi testületnek nincs törvényes joga nemesi birtok szerzéséhez. Kárász és Grassalkovich mosakodott a tanács előtt, amely kénytelen-kelletlen nyugodott csak bele az adományozásba.⁸⁸

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az előkelővé vált Kárász család később mindig őszinte szívvel ragaszkodott a Városhoz, és készségesen szolgálta a szegedi nép érdekeit. Ebben valamiképpen az erkölcsi elégtétel szándéka is meghúzódott a részéről. E szeretetnek külön megnyilatkozása volt, hogy a család egyik agglégény tagja, a köztisztelőben álló Kárász Benjamin a múlt század derekán Horgoson olyan dombot akart összehordatni, amelynek tetejéről szépen beláthatott volna Szeged városába. A munka meg is indult. A hagyomány szerint csak az örökségre váró család elszánt ellenkezésére állott el Benjamin úr a szándékától.

A *Kárász utca*, öregek ajkán *Kárász utcája* a család emlékezetét őrzi, amelynek már a XVIII. században kúriája volt itt. Ennek helyén épült a múlt század negyvenes éveiben a mostani klasszicizáló, történelmi emlékekben annyira gazdag *Kárászház*. A Feketesas utca felé hatalmas kert is tartozott hozzá, amelyet a nép *Kárászkert* néven emlegetett. A ház előtt egyébként a hetvenes évekig monumentális barokk

Szentháromság-szoborcsoport is állott, amelyet Kárász Miklós fogadalomból emeltetett. Mindezekről még más vonatkozásokban is szó esik.

Visszatérve Horgoshoz, Kárász Miklós 1770 táján nógrádi palóc jobbágyokból, továbbá jászokból alapította meg a falut, akik között egy-két szlovák család is akadt. Ezek azonban hamarosan elmagyarosodtak, eredetükre már másfél század óta csak nevük emlékeztet.

A falu nyelve az állandó szegedi ö-ző besugárzások ellenére is őrzi a maga eredeti ë-ző jellegét, amelyet — miután a Szegeddel való közvetlen és állandó kapcsolatok megszűntek — most a hasonló hangzású bácskai magyar nyelvjárás is erősíti.

Mindenesetre Horgos a szegedi népiség állandó hatása alatt áll. Már a XVIII. század utolsó évtizedeiben a Kárászok szegedi dohánykertészeket telepítenek Szentpéterre, Horgosra, Budzsákra. Ezt a hatást 1918 előtt a szegedi tanyák népének szakadatlan bevándorlása, különösen az összeházasodás is előmozdította. Öreg falubeliek szerint Alsótanyáról származó asszonyaik szoktatták őket a kertészkedő földművelésre (paprika, gyümölcs, szőlő), továbbá a munkaszeretetre, amely az urasági korszak alatt éppen nem volt kenyerük. Ennek a falu Jugoszláviához kerülése után lett fölmérhetetlen jelentősége, nevezetesen Horgos lett az új állam paprikakultúrájának európai jelentőségre emelkedett központja.

1918 előtt a Horgos vidéki paprikakultúra még nem volt nagyarányú, és kizárólag a termesztésre, a füzereknek a szegedi piacon való értékesítésére szorítkozott.⁸⁹ Ekkoriban ugyanis már folyt némi paprikatermelés Horgoson, Martonoson, Magyarakanizsán, Csókán, Törökkanizsán, de jelentőssé, általánossá nem tudott válni. Bona Júlia kutatásai szerint 1900 táján Horgosra került röszei felesek voltak az itteni paprikatermelés úttörői.

A jugoszláviai, horgosi paprika szegedi forrásától és példaképétől a szoros határzár ellenére sem tudott elszakadni, mert a paprika néhány év alatt bekövetkező ipari feldolgozása, így a csipödés, hasítás, őrlés teljesen a szegedi hagyományok és eredmények alapján történt. A horgosi paprikamalmokban — az első már 1919-ben létesült — szegedi paprikamolnárokat szerződtenek, akik azután ott bennszülött, jugoszláviai illetőségű molnárnemzedéket nevelnek föl.

Horgosnak, mellette *Királyhalom* (Bački Vinogradi) tanyaközségnek, *Hajdúszállás* (Hajdukovo) falunak másik hatalmas népeleti teljesítménye elsősorú szőlőkultúrája: bortermelése, pálinkafőzése. Ennek kibontakozása a múlt század kilencvenes éveivel kezdődik, amikor a Kárász-uraság értéktelennek tartott királyhalmi homokpusztáját Ormódi Béla szegedi bankár potom áron megvásárolta, és alsótanyai, kisebb számmal hozzájuk csatlakozó helybeli szegényparasztközösség között kedvező fizetési feltételek mellett parcellázta. Maga a legmodernebb szakmai tanulságok alapján Királyhalmán 200 holdnyi mintaszőlészetet teremtett, amelynek művelési technikáját az új birtokosok is követték. Erről a misszióknak számító teljesítményről a szőlőművelésnél bővebben is szólunk.

A parcellázással kapcsolatban meg kell még a Kárászok gyönyörű, *Kamaráserdő* néven ismert parkjáról is emlékeznünk, amely 1900 táján került eladásra Kelemen István ügyvéd és Reök Iván szegedi mérnök kezdeményezésére. Számos szegedi polgárcsaládnak volt itt nyaralója. Századunk első évtizedében Kamaráson élt Nyilasy Sándor, a híres szegedi festő. Szívesen tartózkodott itt meghitt baráti körben Bartók Béla és Balázs Béla, a *Holnap* egyik szegedi költőtagja is: kései regénye, az *Álmodó fiatalság* költői látomásában ez a környezet is fölvilan.

⁸⁸ Szigethy V., Kárász Miklós megszerzi a horgosi pusztát. Délm. 1941, 245. sz.

⁸⁹ Bálint S., A szegedi paprika 122.

A szegedi tájat idézik még a napsugárdíszes horgosi házak is. A falu régebben beletartozott az alsóvárosi *havibúcsú* szakrális közösségébe is.

Figyelmet érdemel Horgos falumúzeuma, amely Verbai Jenő plébános buzgal-
mából született meg.

Tudomásunk szerint az újvidéki egyetem és főiskola magyar tanszékének kitűnő kéziratok horgosi folklóranyaga van, amelynek megjelenése mind a magyar, mind-
pedig a jugoszláv szak kutatásnak hasznára és dicséretére válnék. Legújabbán már Kiss Lajos kiváló értékű horgosi népdalgyűjtése napvilágot is látott.⁹⁰

A szegedi földekről beszármazott családok:

*Ábrahám, Bálint, Barna, Batancs, Biczók, Bóka, Bózsó, Császár (Pútyi), Dobó, Farkas-Csa-
mangó, Fodor, Földi, Fütő, Ilia, Juhász-Szeles, Kószó, Kovács-Tanács, Lesi, Makra, Nagygeci, Nagy-
györgy, Nyári, Oltványi, Pakai, Papdi, Pipic, Sárkány, Szalma, Szekeres, Szélpál, Tanács, Tandari,
Vas* és bizonyára még több más.

*

ILLANCS, régebbi hivatalos nevén *Felsőterézhalom*, a main pedig *Kéleshalom* a kisszállási uradalom birtoktestéből, rideggulya sívár legelőjéből kiszakított 6000 hold-
nyi homokpuszta, Jánoshalma közelében. A szabadkai Délvidéki Közgazdasági Bank
parcellázás céljából vásárolta meg (1905). Sokfelől, főleg Jánoshalmáról, Mélykútról
kirajzott, továbbá Horgosról, Martonosról, Magyarkanizsáról, de más messzebb vi-
dékekről is összeverődött vevői, illetőleg lakosai között csekélyebb számmal a
szegedi földekről, Alsótanya nyugati peremeiről ideszakadt családok is vannak. Ezek
azonban itt már elszigetelődtek ősi nyelvjáróterületüktől: *Bërta, Börcsök, Juhász,
Kispétör, Kürti, Ördög, Papp, Rúzsza, Szalma, Varga*.

Kiterjedése 1967-ben 10 705 katasztrális hold, lélekszáma 1844.

A község virágzó szőlő- és gyümölcs kultúrája Jánoshalma nyomdokain halad.
A közösséggé válás néprajzi jellemzése még a jövő feladata.⁹¹

*

IMRETELEK a csókai uradalom területén szegedi dohánykertészekről alapított falu
(1825), amely azonban 1870 táján föloszlik. Sorsáról *Csóka* jellemzésénél emlékezünk
meg.

*

ITTEBE, régi hivatalos nevén *Magyarittelebe, Alsóittelebe*, népünk ajkán *Itabé,
Kisitabé*, szerbül *Novi-Itebej* református többségű, Békésből települt magyar falu,
amely *Itebő* néven már a középkorban virágzott. A XVIII. század végén született
újjá.

A múlt század legelején bevándorló katolikus kisebbsége a szegedi törzsekből
származott. Földesura Kiss Ernő aradi vértanú volt. Népéletét, hagyományvilágát —
nem számítva a reformátusok régi Zsuzsanna-játékát — alig ismerjük.

*

JÁSZSZENTLÁSZLÓ hajdan kun szállás, a redempció után *Jákóhalma, Jászmihály-
telek, Jászdózsa* és *Jászfelsőszentgyörgy* közbirtokosságáé volt. A múlt század végén
eladták, illetőleg fölparcellázták. Legnagyobb birtoka a félegyházi Kalmár Józsefné-

⁹⁰ Kiss L., Hotrgosi népdalok. Zenta 1974.

⁹¹ Adataink jórészt Pesitz József plébános és Bárth János néprajzi kutató szívességének
köszönjük.

nak volt. A tanyásodás, később faluvá verődés körülményeiről, néprajzi jellegekről eddig csak Balogh István révén sikerült közelebbi adatokat szereznünk.

A *Helységnévtár* (1962) szerint 10,484 hold kiterjedésű határában 1960-ban 3216 lélek élt. Határrészei közül *Alsószentgyörgy*, *Felsőszentgyörgy* a régi jász birtoklásra, *Felsőtanya* a szegedi tanyák népének megszállására, *Kalmárerdő*, *Kalmárföld*, *Ilonaszállás*, *Sóstanya* nyilvánvalóan nagyobb birtokvásárlók nevére, *Békáspart* földrajzi sajátosságra, *Legelő* pedig régi pusztára emlékeztet.

A tanyaközség lakossága Majsa, Félegyháza, kisebb, mintegy harmadrészben a szegedi táj, főleg *Balástya*, *Kistelek*, *Csöngöle* szegényparasztságából verődött össze. A majsai katolikus egyház anyakönyvei szerint a szegedi földről szakadt ide: *Barna*, *Biczók*, *Bitó*, *Börcsök*, *Csúri*, *Dékány*, *Földi*, *Hegedűs*, *Hódi*, *Jó járt*, *Jó járt-Nagy*, *Kalabusz* (móravárosi ragadványnév), *Kónya*, *Kormányos*, *Lippai*, *Nagy*, *Palotás*, *Parragi*, *Rabi*, *Rácz*, *Sárkány*, *Szabó*, *Szekeres*, *Szücs*, *Tandari*, *Tápai*, *Tisóczki*, *Tóth*, *Víg*, *Zsemberi*, és még néhány más család.

Balogh István ismertetvén a Felsőtanyáról, Szatymaz tájáról ide, Szentlászlóra települt *Tápai*-család 1885—1904 között vezetett gazdasági naplóját,⁹² benne kirajzolt népünk sajátos termelési kísérletére mutat rá. A Tápaiak, két nemzedék dologfogható tagjai 1850 tájától egészen 1904-ig nagycsaládi keretben, osztatlan birtoklási egységből sajátos üzemvitel és jövedelemelosztás szerint gazdálkodtak. Eredményeiket bevételi és kiadási naplóba is rögzítették. A bejegyzésekből — írja Balogh — kitűnik, hogy a közösen munkált gazdaság minden pénzbevételét, a félegyházi piacon eladott tej, tojás, vagy zöldség árát is, a fölmerült kiadást (helypénz, étel, ital, áldomás, úti-költség) a közösbe fizették. Ugyanígy jegyezték föl a közös gazdaság kiadásait, a külön háztartások piaci vásárlásait, a családtagok orvosi kezelését, patikát, továbbá vásárok és búcsúk alkalmára adott költőpénzt.

A családi emlékezet szerint az alapító Ferenc özvegye, Hegedűs Örszébet még beteges öregasszony korában is kezében tartotta a gyöplőt, vagyis az irányítást. Hajnali 3 órakor már talpon volt és hajtotta fiait az ökrök, lovak etetésére, menyeit pedig a házi és házkörüli munkára. Legidősebb fia Illés kupeckodott, jószágvásárokat járt, Ferenc vezette a számadásokat, kettő pedig gazdálkodással foglalkozott. Az unokák is a paraszti munkában nevelkedtek föl.

1885-ben 120 katasztrális holdnyi volt a birtok. Négy tanyában, de közös irányítás alatt folyt a gazdálkodás, amely fokozatosan jószághízalással, bércsépléssel, olajütéssel, baromfityenyésztéssel, a kilencvenes évektől kezdve pedig nagyarányú szőlőtelepítéssel bővült. Természetesen közben földeket is vásároltak, 1895-ben már 979 holdat birtokoltak.

A közösség 1905-ben bomlott föl, a birtokon 23 egyenesági örökös osztozkodott.

*

JÁZOVA, szerbiül *Jázovo*, temesközi magyar falu, Mokrintól délnyugatra. A középkorban *Hódegyháza* néven virágzott.

Első előfordulása: 1337. *Hodyghaz*. Magyar lakossága a török időkben eltűnik és szerbek költöznek a helyére. Az ő ajkukon a falu régi magyar nevéből *Hodit'*, *Hodics* lett. A XVIII. századra teljesen elnéptelenedett.

A temesvári kincstári igazgatóság állítólag már 1760 táján *Jázova-Hodics* néven szegedi dohánykertészekből gányófalut alapított a régi helyén. A birtok 1816-ban József nádoré lett.

⁹² *Hofer T.*—*Kisbán E.*—*Kaposvári Gy.*, Paraszti társadalom és műveltség a 18—20. században III. Tanyák. Szolnok 1974, 91. *Balogh I.*, Egy tanyaépítő paraszti nagycsalád gazdálkodása a XIX. század végén. A *Tápai* család gazdasági naplója.

A falu lakossága 1810-ben újabb szegediekkel, 1816-ban pedig Vedresházáról távozókkal, tehát ismét szegediekkel gyarapodott. A közvetlen szomszédságában elterülő és szintén szegediekből népesült Hodics még a múlt század folyamán összeforrt vele. Itt a falu népének mintegy harmadrésze lakik. Házaik homlokán föltűnik a *napsugár*, amely szintén Szegedre emlékeztet. Amíg lehetett, a havibúcsúra is jártak.

Dűlőnevei: *Budzsák, Haranga, Hosszúhát, Kaszálló, Kisjárás, Kunét* (=az Aranka csatornánál elterülő földrész), *Kurta, Külsőjárás, Milinabara, Nagyhát, Palántás, Régijárás, Rét, Tizenégyláncos, Ugar*. Falurészek, utcanevek: *Susány, Borsos, Kétsor, Kissor, Kurtasor, Harangasor, Lékvár, Szaporhőgy*. Ez utóbbi Algyőre emlékeztet.

Kálmány Lajos idejében Jázova és Hodics összesen 800 lelket számlált. Ennek nyolcada esett Hodicsra. A múlt század elejéről kijegyzett adatai szerint Szegedről idetelepedett családok: *Balogh, Bēzdán, Biczók, Cseh, Czirok, Dücső, Faragó, Fenyvesi, Fodor, Hegedűs, Ilia, Jaksa, Kerepesi, Kérges, Kiss, Kónya, Lőrincz, Margit, Mészáros, Papp, Pózsa, Pozsár, Savanya, Sári, Simon, Somogyi, Szabó, Szécsi, Szél, Sziráki, Tarka, Tóth, Varga, Vastag, Zsódos*. Összesen 35.⁹³

Szeged népéből, de már nem közvetlenül Szegedről, hanem leginkább Szőregről, Keresztúrról, Tóbaról és a szomszédos községekből való: *Ambrús, Bálint, Bódi, Csillag, Fekete, Gēra, Hódi, Horváth, Juhász, Kádár, Kocsis, Lakatos, Lévai, Márton, Mészáros, Molnár, Sándor, Simon, Süli, Szabados, Száz, Szömörédi, Szőke, Vigh, Urbán*. Összesen 26.

A tisztázatlannak minősített 13 névből is föltétlenül szegedi a *Korom, Lepedő, Zsiga*. Napjainkban még: *Borbély, Bozóki, Csúri, Fendrik, Gál, Halász, Laska, Martonyosi, Mihók, Pintér, Piri* (annyian vannak „ha kutyát akarának ütni, Pirit ér a bot”)⁹⁴, *Rabi, Szenes, Zákány*.

A falu búcsúnapja Szent Mihály, mint Tápée is. Kálmány idejében temesközi faluink fiatalsága idejött házastársat keresni magának.

*

JÓZSEFSZÁLLÁS, bánáti magyar gányófalucska, románul *Conacul-Josif*. A hajdani pusztát az állam 1869-ben telepítette temesközi népünkéből, amely máig őseinek ő-ző nyelvét beszéli és szegedi eredetűnek vallja magát.⁹⁵

*

KASKANTYÚ újabban keletkezett tanyaközség, amely azelőtt *Páhi* tanyavilágához tartozott. A hajdani pusztát a Pejacsevich-, illetőleg Degenfeld-család birtokolta, illetőleg parcellázta.

Lakossága a múlt század végén települt, főleg a Jászság és a Tápió völgye (Süly, Szele, Györgye) katolikus és Soltvadkert evangélikus agrárszegény népéből. A két világháború között (1937) a szegedi törzsohöz tartozó *Sándorfalva* több családja is ragasztott itt földet magának. Ezek: *Czirok, Fekete, Ferenczi, Sós, Süli, Tóth-Csúsó, Vízvári*. A szülőfalu emlékezete máig eleven.⁹⁶

Kaskantyúnak a szomszédos *Tázlár* és *Bócsa* révén közvetlen kapcsolata is van a szegedi tájjal.

*

⁹³ Kálmány II, IX.

⁹⁴ A *Piri* név nyilván a XVIII. század folyamán felbukkanó alsóvárosi *Pili*, szóregiesen *Péli* családnév népetimológiás változata, amely egy temesközi szőlásba is belekerült. Adatainkat a Szőregre átszármazott Pili Andrástól szereztük.

⁹⁵ Schematismus 1900. *Vőz G.*; *Paládi Kovács* 298.

⁹⁶ Kiss Ernő helybeli lelkész szívességéből.

KEGLEVICHHÁZA, népünk ajkán *Keglovics*, románul *Cheglevicu* vegyes ajkú kis-község, Kübekházától keletre.

A középkorban *Kökényér* falu fekiült a helyén. Első előfordulása: 1030? *Kwkyner*. 1337. *Kwkener*. Már a Gellért-legenda is emlegeti. A török időkben elenyészik.

A mai falu kincstári pusztára települt (1844) németekből. Nevét Keglevich Gábor kamarai elnök után kapta. Kevés magyar családja szegedi dohánykertészekből, feleskből, béresekből került ki. Jelenlegi népességi állapotát nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy szegedi ö-ző tájszólása töretlen.⁹⁷

*

KELEBIA évszázadokon át Szabadka városának birtoka, amelynek modern jelentőségét az adta meg, hogy a vasút kettészelte. Hosszú ideig járás, hasznavehetetlennek tetsző homokpuszta.

Szabadka Szeged ösztönző példájára a vasút kétoldalán végighúzódo legelőt először 1893-ban, majd 1900-ban elárverezte. Ekkor került sor a ludasi és csikériai puszták hasonló módon való értékesítésére is, a vételár 20 évi törlesztése ellenében. A vásárlók leginkább szabadkai polgárok; városi tisztviselők, ügyvédek, tanítók, jómódú iparosok köréből kerültek ki. Főleg magyarok voltak, kis részben bunyevácok is. Akadt egy szegedi is: Tóth Mihály, városi főmérnök.

Szeged a filoxéra-vész után főleg az értelmiség kezdeményezésére virágzó homoki szőlőkultúrát teremtett. Erről más helyen bőven szólunk. Ez a példakép ösztönözte a szabadkai polgárságot is. Minthogy pedig az alsótanyai szegényparasztok tanyásként, kapásként megismerkedtek a telepítés, művelés fortélyjaival, a szabadkai birtokosok a keletkező hegyközségekbe őket fogadják meg, és építenek számukra állandó hajlékot, amelynek *budárház*, nekik pedig itt *budár* a nevük.

Kelebiának éppen keleti, a szegedi földdel szomszédos határrésze: *Fődjárás*, amely nevét az itt legeltető híres alsótanyai juhászdinasztiáról kapta, *Borista*, *Négyesjárás*, a hajdani szabadkai úribirtokos bérlőkről elnevezett *Vermesjárás*, *Szkenderjárás*, népünk ajkán *Cöndörjárás*, *Sztipityjárás*, népünk nyelvén *Tipics* volt homokpuszta. Az ásothalmi, királyhalmi modern szegedi szőlők folytatásaként, elsősorban szegedi munkáskézből itt született meg Kelebia máig virágzó, mind nagyobb jelentőségű borkultúrája.

A több évtizeden át tartó szegedi bevándorlást elősegítette a trianoni béke, mert elakadt a szabadkai kisémberek kirajzása. A szabadkai birtokosok is elszakadtak szüleiktől, jórészt eladták őket. A húszas években felaprózódva, a régebbi szegedi tanyások, bérlők és az újabban beszivárgó szegényparasztok kezére kerültek. Így Kelebia lakosságának már mintegy kétharmada szegedi, leginkább alsótanyai: ásothalmi, átokházi, mórthalmi eredetű. Ez az egyházi anyakönyvekből is világosan kitűnik:

Ábrahám, Ábrahám-Fürüs, Ábrahám-Tandari, Apró, Bálint, Bánóczki, Barát, Bata, Berta, Bézdn, Bodó, Bózsó, Börcsök, Bubori, Csamangó, Császár, Csipak, Csizsár, Csordás, Dobó, Dunai, Engi, Farkas-Csamangó, Fodor, Földi, Fütő, Gárgyán, Gëra, Hegedüs, Hegedüs-Bite, Jakus, Jójárt, Kazi, Kéri, Kiri, Kispál, Kispétör, Kocsis, Kormányos, Kószó, Kothenc, Kotogány, Krisztin, Ladányi, Lasancz, Lázár, Makra, Martonyosi, Matók, Márki, Márton, Mig, Mityók, Módra, Mulati, Nacsa, Nagygyörgy, Némöt, Nyári, Oltványi, Ötött-Kovács, Ökrös, Ördög, Palatinus, Palotás, Papdi, Paplógó, Pigniczki, Pipiez, Puskás, Rúzsza, Sánta, Sárkány, Savanya, Sója, Szabó-Batancs, Szabó-Galiba, Szalma, Szekeres, Szél, Szélpál, Szögedi, Szögi, Szöröncsés-Fekete, Szücs, Takács, Tanács, Tóth-Pözsi, Vecsörnyés, Vër, Virganc.

A szegediek endogám közössége csak 1945 után bomladozik, amikor számos leszerelt határőr, pénzügyőr, honvéd itt ragad, és szegedi családokba házasodik.

⁹⁷ BorCsan. II, 313. Vö. még *Szentkláray J.*, Plébániák 314.; *Vöő G.* i. m.

Kelebia lazán települt tanyaközség. Területe 1960-ban 11 593 hold, lélekszáma 3804. Tanyasorai mintha ásothalmi mintára születtek volna meg: *Vasútsor*, másként *Vasútfőd*, *Kóbászor*. Egyéb tanyarészek: *Görbető*, *Halastószél*, *Katancsicszél*, továbbá a már említettek *Borista*, másként *Rácborista*, *Tipics*, *Fődjárás*, viszont *Négyesjárás* már nem tartozik Kelebiához, hanem Kisszálláshoz.⁹⁸

Az elvégzendő behatóbb néprajzi kutatás különösen Borista tömör alsótanyai népközösségében archaikus szegedi hagyományokat hozhat napvilágra.

Kelebia a trianoni szerződéssel határállomássá és így országosan ismert, rohamosan népesedő helyé vált, ezért 1924-ben az egykori Szabadka, illetőleg Tompa község határából kiszakították, és önálló tanyai közigazgatást kapott. Ezért kell utalnunk arra is, amit Tompáról, továbbá Kisszállásról írunk.

*

KÍGYÓS, hivatalos nevén *Kígyópuszta*, idősebb tanyai népünk ajkán *Kijós* hajdani kun puszta, ma tanyaközpont. Lélekszáma 1508. Majsja határához tartozik.

A hódoltság alatt a Város birtoka. Valamikor temploma is volt. Öreg majsiaiak emlegetik, hogy az egykori templomdomb széthordott földjével töltötték fel a kígyósi határban fekvő mocsáron át vezető, *vert út* néven emlegetett közutat.

A XVIII. században az újjászületett Kiskunsághoz, éspedig a szomszédos Kiskunmajsja határához tartozik. Hosszú ideig közlegelő, csósz és pusztagazda házzal. 1896-ban a majsai redemptus ivadékok között járulékföldként osztják szét. Ezek azonban hamarosan túlradnak értéktelennek vélt jussukon. Dorozsmai, de főleg alsótanyai szegényparasztok szállják meg.⁹⁹ Nagyobb birtokot szerez itt Wolf Miksa, szegedi, illetőleg üllési szőlőbirtokos is. Ezt a negyvenes évek elején fölparcellázták. Az ő szőlőtelepítései mindenesetre ösztönző hatással voltak a helybeli paraszti szőlőkultúra kialakulására.

Szegedi eredetű a *Budai*, *Daka*, *Farkas*, *Fődi*, *Hegedűs*, *Hódi*, *Kispál*, *Meszes*, *Sánta*, *Sebők*, *Sutka*, *Szabó*, *Szekszárdi*, *Szíveri*, *Szőgi*, *Tanács*, *Tandari*, *Török*.

*

KIKINDA, *Nagykikinda* népünk öregeinek ajkán *Kökinda*, szerbül *Kikinda*. A középkorban *Kökénd* néven virágzik.

A hódoltság alatt elpusztul. A felszabadulás után *kikindai districtus* néven kiváltságos szerb terület, amely a vármegyei rendszer visszaállítása (1779) után is megmaradt. Csak 1876-ban olvasztják be Torontál megyébe. Helységei: *Kikinda*, *Mokrin*, *Karlova*, *Basahid*, *Szerbkeresztúr*, *Jozefova*, *Kumán*, *Vrányova*, *Melence*, *Tarras*. Ezek közül *Kikinda*, *Szerbkeresztúr*, *Jozefova*, *Vrányova* magyar kisebbsége szinte teljes egészében szegedi eredetű. A distriktusban a magyarokon kívül németek is meglepednek.

Kikindával kapcsolatosan sokat emlegették a múlt század folyamán az *überland*, *überlandialis* földeket. A szó, illetőleg megjelölés a katonai határőrvidék jogrendszeréből került át. Itt ugyanis a belsőtelket *Stammgut*, a külső földeket pedig *Überland* néven emlegették.¹⁰⁰ A kikindai kerületben a vízjárta és szikes területeket jelölték e szóval.

A betelepülő szerbek elsősorban a jól megművelhető, magaslati helyeket szállották meg, a többi egyelőre hasznavethetetlen volt. Amint az ármentesítés folytán ér-

⁹⁸ Tóth István plébános és Horváth Cz. György pedagógus szíves segítségével.

⁹⁹ Pintér Sándor szíves közlése.

¹⁰⁰ *Kiss K.*, Az überland föld. Szeged 1898.

tékessé váltak, a szerbek gyanútlanul ezeket is birtokukba vették, de a tulajdonjogot nem szerezték meg rájuk. A kamara viszont csak bérlőknek tekintette őket, és a földeket állami tulajdonként kezelte. Végre 1882-ben a lakosság örökáron megváltotta ezeket az überland néven emlegetett bérleteket.

A betelepülő magyarok és németek ezekre a bérföldekre húzódtak, amelyeket a szerbekkel egyetemben szívós, önfeláldozó munkával tettek termővé.

Szeged kirajzott családjai 1776-tól kezdve tűnnek föl a kikindai római katolikus egyház anyakönyveiben¹⁰¹. Tanulmányozásukra nem nyílt alkalmunk.

*

KIRÁLYHALOM egykori hivatalos nevén *Horgos-Királyhalom*, megkülönböztetésül a vele összefüggő, de még a Város ősi határához tartozó Szeged-Királyhalomtól, amely a mai Ásotthalom egyik határrésze. A név egyébként Ferenc József 1883. évi tanyai, ásotthalmi látogatásának emlékezetét őrzi.

Az új megszállást rövid ideig *Rúzsaháza* néven is emlegették, egy *Rózsa* nevezetű zsidó vállalkozó, Ormódi Béla embere után, aki e *Kárász*-család birtokában lévő homokpuszta egy részét megvásárolta, és emberséges föltételek mellett parcellázta. Túlnyomóan a mi alsótanyai szegényparaszt népünk települt meg rajta. Ezekről az időkről *Horgos* jellemzésénél bővebben is szólunk.

A népes tanyaközség hivatalos szerb neve *Kraljev Breg*, újabban *Bački Vinogradi*, gyorsan elterjedt magyar tükörszóval *Bácsszőlős*, amely egyúttal virágzó, még Ormóditól alapított szőlőkultúrájára emlékeztet.

*

KISIRATOS, román nevén *Dorobanți* a középkori Nagyiratos falu helyén terül el Kelet-Csanádban. Borovszky Samu föltevése szerint nevét szépen festett, azaz *iratos* templomáról kapta. A régi falu a török időkben elenyészett.

A hódoltság után az iratosi pusztát a kamara bérbe adta. Sok kézen megfordult, amíg a XVIII. század végén meg nem vásárolták. Nagyobb, Arad megyébe eső részén keletkezett a birtokosa után elnevezett *Forray-Iratos*, később Forray-Nagyiratos, majd egyszerűen *Nagyiratos*, románul *Iratoșul*. A puszta egyik kisebb részének szintén birtokosa után *Almásy-Iratos* lett a neve. Ebből nem fejlődött falu. A puszta Csanád megyei, kisebb részén a *Salbeck* család telepített. Ennek *Szálbekiratos*, a mai *Kisiratos* lett a neve.

A kitűnő Borovszky Samu Kisiratos újjáépítéséről szólva tévedett¹⁰², amikor azt írta, hogy a Salbeck család 1818-ban Nógrád és Arad megyei magyarokból telepítette. Kovács Ferenc legújabb kutatásai ugyanis kétségtelenné tették, hogy a falu megszálló népe szegedi dohánykertészekből került ki. Erről a máig töretlenül zengő ö-ző tájszólas, továbbá a családnevek: *Almási, Bali, Csonka, Faragó, Gál, Godó, Kása, Máté, Némöth, Rigó, Sebők, Talpai, Torma* is tanúskodnak. Jellegzetes helyi név a *Szelleki*, amely érzésünk szerint eredetileg ragadványnév volt, éspedig az ősz ilyenféle szavajárásából: *a szentlelkit neki!* Föltételezhetően Nagyiratosnak is vannak szegedi eredetű családjai.

A kutatás kárára olyan fiatalon meghalt Kovács Ferenc igen értékes, itt-ott azonban nem egészen kiforrott módszerek szerint szerkesztett, irodalmi nyelvre átírt gyűjteményében¹⁰³ tisztazza Kisiratos színmagyar népének szinte teljes egészében

¹⁰¹ Szentkláray J., Száz év 272.

¹⁰² BorCsan. II, 414.

¹⁰³ Kovács F., Az iratosi kertek alatt. Bukarest 1958; Vö. még *Bálint S.*, A békési magyarság szegedi csoportjai. SZKJMÉ 1961—1962. Orosháza 1963. 118.

szegedi, mégpedig gányó eredetét. Kovács könyvében meséket, balladákat, dalokat, játékszövegeket, lakodalmi költészetet, gúnyverseket, közmondásokat és találós kérdéseket közöl, amelyeket a folklór tárgyalásában mi is fölhasználtunk. A gyűjtemény legnagyobb értéke a *Kőműves Kelemenné* két szép helyi változata.

*

KISOROSZ, a középkorban *Oroszi* (1332), egykori hivatalos magyar elnevezéssel *Torontáloroszi*, mai szerb nevén *Rusko Selo*. Nagykikinda közelében elterülő falu, amelynek magyar többsége 1776-ban telepített szegedi és környékbeli dohánykertészeknek ivadéka.

Eredetileg kamarai birtok volt. Későbbi tulajdonosai között ott a Csekonics-, Sina- és Zichy-család. Temploma 1802-ben épült Péter és Pál apostolok tiszteletére.

Szegedi eredetű családjai közül legnépesebb a *Bërta*, amelynek számos: *Baka, Fekete, Luku, Csárdás, Haska, Tëra, Feszton, Koma, Szopi, Zsarkó* ragadványnevekkel is megkülönböztetett ága van. Föltétlenül a mi népünkben valók még az *Ábrahám, Bálint, Csányi, Csikos, Csíszár, Dékány, Fazekas, Gëdó, Hegyközi, Jëri* (Tápén ragadványnev), *Lörincz, Nyári, Ördög, Talpai* család. Beszédjük töretlenül őrzi az anyaváros nyelvi hagyományait.

Kálmány Lajos gyűjtött — bár nyilván nem rendszeresen — Kisoroszon¹⁰⁴. Azóta Kiss Erzsébetnek köszönhetünk kisebb, de értékes kéziratos népnyelvi, és a főnti családnévi anyagot, amely teljes egészében a szegedi hagyományt tükrözi.

Kiss Erzsébet említi, hogy a falunak egyetlen, mintegy 3 km hosszú, nyílegyenes főutcája van. Mellékutcák csak bal oldalról ágaznak ki belőle.

A lakosság leginkább dohányt és hagymát termeszt.

*

KISSZÁLLÁS. Hajdani kincstári pusztá, majd uradalom, most tanyaközség. Területe 1960-ban 15 998 hold, lélekszáma 4710. Határrészei: *Almajor, Alsókovácsgyöp, Belmajor, Bibic, Edetanya, Fölsókovácsgyöp, Imreszállás, Jánostelek, Kápolnamajor, Kenyérváros, Középkovácsgyöp, Mátyásmajor, Ódongókút, Sömlék, Tompamajor, Tormatanya, Tüskösmajor, Újdongókút, Újmajor, Zsindölyös*.

Az uradalom cselédsége a múlt század folyamán Mélykút, Jánoshalma zselléreiből és felvidéki szlovák idénymunkásokból, illetőleg ezeknek itt maradt, elmagyarosodott, eredeti vezetéknevüket azonban jórészt máig híven őrző ivadékaiból, továbbá Tápiószele, Békéssámszon, Mezőkövesd summásaiból, századunkban pedig még Szeged külső tanyavilágának szegényparasztaiból verődött össze.

Kisszállás régebbi történetéről nekünk itt nem szükséges szólnunk. Csak ott kezdjük, hogy 1802 után Halas városa bérelte. 1840 táján Stámetz-Mayer bécsi bankár tulajdonába jutott, aki nagy befektetéssel urasági lakot, gőzmalmot, vasöntőt, szeszfőzőt, modern tehenészetet alapított rajta. A birtok leányági örökösödés útján a Boncompagni olasz hercegi családé lett, amelytől bérlőtársulatok árendálták. Utoljára 1925-től a Kisszállási Részvénytársaság kezén volt. Ez mintagazdaságot létesített rajta, közben azonban cselédeiket kegyetlenül kihasználta. Az uraság csak őszi vadászatokon látta, ha látta, észrevette őket.

Az uradalom az első világháború után vagyonszállás címén kénytelen 1500 hold földet följánlani. Erre a célra egy sívány homokpusztát engedett át, amely azelőtt meddő tehenek legelője volt. Istállójuk a mostani négyestelepi iskola helyén állott.

¹⁰⁴ Kálmány II. XII.

A puszta kisebbik részét Bácsbodrog megye „vitézei” kapták, a nagyobbikra pedig, 3—12 holdra igényjogosult ásothalmi, átokházi, ötömösi, mérgesi bérlők, tehát szegediek települtek. 1945 után még újabb jelentős rajok követték őket.

Manapság a szegedi földhöz legközelebb eső *Négyestelep*, továbbá *Almajor*, *Bibic*, *Tüskös*, *Tormatanya* homokján élnek nagyobb, összefüggő közösségben szegedi családok:

Ábrahám, Ábrahám-Türes, Babarczi, Bakacsi, Bálint, Báló, Bata, Bénák, Bërkó, Bëzdán, Bodó, Bózsó, Börcsök, Burkus, Csamangó, Császár-Pütyi, Csipak, Csiszár, Csóti (Joka), Csöke, Daka, Dobó, Engi, Falusi (Mérges), Farkas, Fazëkas-Kádár, Fekete, Fodor, Földi, Fürtön, Gërgus, Hebök, Hegedüs-Bite, Hódi, Huszta, Jójárt, Kasza, Kazi, Kerekes, Király, Kispál, Kispétör, Komócsin (Irha), Kormányos, Kothencz, Körmös, Körösi, Krisztin, Kürti, Lasancz, Lázár, Lóggó, Lovászi, Magda, Martonyosi, Masa, Márki, Mig, Módra, Molnár, Nacsza, Nagy, Négyökrü, Nyári, Ördög, Papdi, Pálfi, Pálkás, Rab, Rutai, Rúzsza, Sárkány, Simon, Sója, Süveg, Szélpál, Sziráki, Szögi, Tanács, Tápai, Tömösvári, Urbán, Vecsörnyés, Virág, Virganc, Volford.

Az első szegedi szegényparaszt telepések eleinte bizony földbe mélyesztett putrikban laktak. Innen kezdték meg minden állami, társadalmi támogatás nélkül a homokbucka kubikolását: hegyhúzóval, talicskával, bakittal tették a szőlőtelepítés számára egyenletessé, alkalmassá. Sokszor éjszaka, viharlámpa mellett is dolgoztak. Utána mindjárt szőlőt, főleg kövidinkát telepítettek, gyümölcsfát ültettek, különösen jonatánalmát, kiferkörtét, dinnyét természetek, mellette aprójószágot, leginkább pulykát neveltek. Szegénységük leleményessé tette őket. Néhány év múlva már vályogházakat emeltek, a putrik pedig ló, marha istállójául szolgáltak. Igényesebb hajlékaikat már a felszabadulás után építették, amikor a számosjószág a vályogházakba került.

Természetes, hogy Kisszállás keleti részének hagyományvilága azonos a szegedi tájéval. Ő-ző anyanyelve töretlen, bár itt már Bácska ë-ző nyelvjárásával közvetlenül szomszédos. A havibúcsút és a vízkereszti házszentelést máig számontartja. Ez utóbbit a kalocsai főegyházmegeyéhez tartozó pap eleinte szokatlannak találta, de a hívek napjainkban is ragaszkodnak hozzá.¹⁰⁵

*

KISSZIGET, másként *Kisszüiget* az óbébi uradalomhoz tartozott. Birtokosa, gróf Batthyány Ignác, a tudós erdélyi püspök, itt négy gányótelepet alapított (1785). Ezek között volt Kissziget is, amelyet Szeged vidéki magyarok béreltek. Ennek helyén állott Borovszky Samu gyanítása szerint a középkori *Sziget* falu: 1484. *Zygeth*.

A telep a szabadságharc viharaiban elpusztult, és nem született újjá. Népe főleg *Újhely* kertészségére húzódott, amely szintén az uradalomhoz tartozott. Ezt később inkább *Sasülés* néven emlegették. A továbbiakra nézve ide utalunk. Néhány részlet tisztázása még elkelne.

*

KISTELEK. Hosszú időközön át puszta volt. Úrbéres községként a Buda—Szeged közötti postaút egyik állomásának védelmére telepítette a Város 1776-ban.¹⁰⁶ Népe az ország különböző vidékeiről verődött össze. Zömében mégis kivándorolt szegedi családokkal, pásztorokkal és felvidéki tótokkal népesült be. Azonban hamarosan a

¹⁰⁵ Segítségünkre voltak Tóth János, Nagy Ferenc lelkészek, Nikowitz Oszkár, Kiss-Csepregi Gergely, Szörfi István pedagógusok.

¹⁰⁶ *Reizner I.*, 374; A falu története kevés népéleti utalással *Vicsay L.*, Kistelek története. Kistelek 1929.

szegedi népelethez, tájszóláshoz asszimilálódott az egész falu. A Város úrbéri joghatósága 1848-ban megszűnt ugyan, kegyurasága azonban 1945-ig megmaradt. Templomának homlokzatán máig napig ott van Szeged címere, immár mint történelmi emlék.

Kistelek a szegedi tájnak egyik legjelentősebb, immáron mezővárossá fejlődött határfaluja, amelynek inkább gazdasági néprajza jelentős. Hatalmas tanyavilág középpontja, amelynek igényei, szükségletei Kisteleken számos olyan iparágnak: kétfestő, szappanfőző, takács, kalapos, és egyéb mesterségnek életét hosszabbította meg, amely fölött az anyavárosban már eljárt az idő, azonban a szakmai készséget, ízléshagyományt Szegedtől örökölte. Sokáig szinte a második világháborúig élt a hagyományos juhászat, gulyásság is. Ma is igen jelentős a jószágtartása, amely modern, piacra termelő jellege (választási malac, aprójószág, tojás) ellenére is az archaikus szegedi hiedelemvilágnak számos elemét máig őrzi. Homoki szőlő- és gyümölcs-kultúrája is fejlődik. A falu folklórhagyományai azonban színtelenebbek.

Kisteleknek az ősi szegedi földből való közjogi kiszakadása következtében a szegedi határ legtávolabbi része, Csöngöle csak a *pántlika* néven emlegetett keskeny földszávon függött össze az anyavárossal. Népe azonban állandóan telítődik a szegedi földről, tanyavilágból, leginkább természetesen Felsőtanyáról bevándorolt családokkal, benősült fiatalokkal.

Kistelek kiterjedése 1967-ben 12 023 katasztrális hold, lakosainak száma 8925. Szegedi gyökérzetű családjai többek között.

Bitó, Csipak, Csúri, Gémes, Jakus, Kispál, Kormányos, Kothencz, Rozsnyai. Szlovák, illetőleg felvidéki eredetűek: *Dancsok, Domonics, Hudoba, Hulman, Krizsán, Kucsora, Muhel, Pigniczki, Réhák, Sisák, Tisóczki, Wolford.*

*

KISZOMBOR, röviden és népiesen *Zombor* falu a Maros szélén, Makó szomszéd-ságában. Határa 1967-ben 11 423 katasztrális hold, lélekszáma 5119.

A középkorban a Csanád nemzetség birtoka. Első előfordulása: 1256. *Zombur*. Román temploma, illetőleg körkápolnája a szegedi nagytájnak egyik legjelentősebb, az Árpád-kor legelejéről származó műemléke. Eredetét még nem tisztázták. Újabban Csemegi József alapos elemzés után azt a nézetét fejtette ki,¹⁰⁷ hogy a kápolna hatszöges térkompozíciója nyilvánvalóan eszmei, szimbolikus mondanivalót fejez ki: az alaprajz voltaképpen hexagramm, amely az ószövetségi zsidóság körében Isten (Jahve) jelképéül szolgált. Később ismeretessé vált a keresztény, sőt a mohamedán világban is, és a jelnek démonűző, bajelhárító erőt tulajdonítottak. E szemlélet értelmében a középkor embere a hatszögű épületbelsőt oltalomhelynek érezte, ahol a sötét, alvilági hatalmak rontó ereje a lelket már nem érheti, nem kísértheti meg.

Elemzése végén a további kutatások szükségességének hangoztatásával Csemegi úgy találja, hogy a hexagrammra szerkesztett Tisza menti fülkekoszorús körtemplomok (Kiszombor, Karcsa és az Ungvár melletti Gerény) egyedül állanak az európai műemlékanyagban. Sajátos térszerkezetük közvetlen vagy közvetett Kaukázus vidéki örmény, grúz mintaképekre utal.

Sok gondot okoz a kutatásoknak a kápolna, illetőleg mai templomszentély 1939-ben föltárt, későbbi, valószínűleg XIV. századbeli freskóinak ikonográfiai rejtelme is. *Veronika* és *Mettertia*, vagyis Szent Anna harmadmagával világosan fölis-

¹⁰⁷ *Csemegi J.*, Közép-Európa románkori centrális templomainak építészettörténeti kérdései. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények 1960, 323; Freskóinak első leírása *Biró B.*, Hatszögű freskó Kiszomborban. Katolikus Szemle 1940.

merhető. Ezek a szakrális folklór világában a gótikus jámborságra: a Szent Család tiszteletére és a passiómisztikára utalnak. Ellenben a női szent: kezében menyétbőrrel, a két kisebb női szentet oltalmazó szent asszony, továbbá egy férfiszent idáig minden azonosítási kísérletnek ellenállott. Nem világos az egész freskóegyüttes eszmei összefüggése sem.

Kiszombor ősi magyar lakossága némi szünetekkel és megtépázva vészeli át a hódoltságot. Újjászületése nehezen indul. Csak akkor kezd nyugodtabban fejlődni, amikor az *Oexel*, későbbi nevén *Rónay*-család megvásárolja a kamarától a zombori uradalmat (1781).

A falu mai népe a XVIII. században több szakaszban települt. Reizner János szerint¹⁰⁸ az 1712. évi árvíz idején szegedi családok telepedtek le az akkor még tötök-höz tartozó Kiszomborra: polgári állásukat ott a kedvezőbbnek érzett jobbágysorssal cserélték föl. A helybeli egyházi anyakönyvben előforduló szegedi eredetű családok a XVIII. században: *Balázs, Csanádi, Csík, Faragó, Farkas, Gëra, Hódi, Kecskés, Kiss, Mohácsi, Nagy, Pálfy, Szegszárdi, Tóth*.

A század folyamán Pest megyéből és Csanádról is jönnek, egészében véve azonban bővebb adatok híján a benépesedés közvetlen körülményei nem állanak világosan előttünk. Annyi kétségtelen, hogy Kiszombor már a XIX. századra teljesen beleépült a szegedi nagytájba. Erről már az itt gyerekeskedő Kassai Vidor híres színeszünk népéleti visszaemlékezései is tanúskodnak.

Néhány szóval meg kell emlékeznünk a birtokos Rónay-családról is. Itt volt nevelő *Repiczky János*, kiváló, korán elhunyt orientalistánk, aki a szegedi Maróthy testvérek baráti köréhez tartozott. Itt élt a család állandó vendégeként Somogyi Antal. „Régi magyar énekek” címen kiadott romantikus koholmányainak (1873) kézirata a Somogyi Könyvtárba került.¹⁰⁹

Kiszombor a szegedi nagytájnak műemlékszerű épületekben; — templomában, kúriáiban és iskolákban, klasszicizáló magtáraiban és mutatós parasztházaiban — leggazdagabb faluja. Felújításukra sürgős szükség volna.

Kiszombor történetét a falu szülöttje, Kiss Mária Hortenzia írta meg: értéke-
sebb falumonográfiáink közé tartozik¹¹⁰. Néprajzi adalékai is figyelmet érdemel-
nek. Röviden megörökítette a falubeli *Teknyőkaparó* emlékezetét, aki a századfor-
dulón élt, de naivan találó jóslásaiért a szegedi táj idősebb nemzedékei máig em-
legetik. Érdekességként azt is meg kell említenünk, hogy Kiss Mária édesanyja látta
vendégül egy nyáron a gimnazista József Attilát.

A falu fertályai és dűlőnevei részben e monográfia, részben tanítványaink gyűj-
tése nyomán: *Susán, Gózsém, Szentsarok, Körtélyös, Dédényszög, Szilvaszög, Kisladány, Nagyladány, Miskahalom, Nagyhalom, Nádashalom, Tanyahalom, Margitkert, Kí-
rálydomb, Kútalj, Tótok partja, Nyomás, Marostú, Hótmáros, Nagyszilvatábla, Nagybukor, Csipkés, Vesszős, Kiscserő, Halész, Karikaerdő, Kőház, Vájkos, Kapás-
kert, Malvin, Dávid, Sándor, Gacsiba, Goszpodi, Szugoly, Paskulom, Tehénjárás, Egeres, Kiskaszáló, Nagykaszáló*.

Régi határtérképeken még előfordul: *Nyilas, Kissulymos, Nagysulymos, Hor-
gastó, Búdostó, Lapostó, Csurgósziget, Fehérhát, Kerekfenék, Kátli feneke, Sárga-
határ, Kiscsipkés*.

E nevek közül Dédényszög és Ladány középkori faluk emlékezetét őrzik.

*

¹⁰⁸ Reizner I., 233.

¹⁰⁹ Móra F., Róvó Somogyi. Magyar Bibliofil Szemle 1924, 82; Délm. 1926, 13. sz.

¹¹⁰ Kiss M. H., Kiszombor története. Makó 1940.

KLÁRAFALVA, öregek ajkán *Kalárafalva, Kalára*, majorságból fejlődött útmenti falu Deszk és Kiszombor között, a Maros bal partján. Legrégibb részének *Ókalára* a neve. Egy 1828-ból való levéltári adat szerint: *Kiss Kalára az az Kaláranak azon része, melly az idén az Maros által el szakasztatott nagy Kalárától.*¹¹¹

A falu első előfordulása: 1488. *Klarafalwa*. Nevét Borovszky Samu gyanítása szerint Szent Klára tiszteletére épített templomról kaphatta. Tőle keletre feküdt *Varsánytó* falu, amelyet még a XVII. században is emlegetnek. A *Vassanthó* család Szeged hódoltság előtti történetében is fölbukkan. A török időkben mindkét falu teljesen elpusztult.

A XVIII. században kamarai birtok. Csak 1777-ben települt Újcsanádról származó magyar dohánykertészekből újjá. A falucska 1801-ben a Gerliczy-család birtokába jutott.

Dülőnevei: *Hosszúfődek, Majoralja, Békástó, Homokdüllő, Nagyfüzes, Zombó, Szilvás, Hajdova, Kishajdova.*

Határa 1967-ben 1579 katasztrális hold, lélekszáma 569.

A falu hagymatermesztő lakossága, főleg Makó katolikus parasztságából települt, amelynek viszont szegedi a gyökérzete. Természetesen bevándorolt szegedi családjai is vannak. A neveket Deszknél soroljuk föl.

*

KÖMPÖC a középkorban kun szállás volt. 1436. *Kempcegzallas*. A hódoltság alatt *Kömpéc* néven Szeged városának *nemes földei* közé tartozik, amelyen legeltetés folyik.

A kun pusztákért folytatott pört befejező egyesség értelmében (1725) a Város lemondott ugyan a kun puszták közös használati jogáról, de továbbra is jussa lesz többek között Kömpöc pusztán is legeltetni. Kénytelen azonban már 1746-ban a a jászkun kapitányságtól árendába venni. A bérleti levél egy része így hangzik: *Kiss Kunságban levő Kömpöc Pusztánkat három Száz ötven Rh forintokban Szöged Városának árendában ki bocsájtottuk.* Kömpöc 6 ezer holdas határa 1760-ban az egri káptalan birtokába jutott, amely a nagy távolság miatt mindig bérletben kénytelen adni.

Kömpöc bérlőiről sokáig keveset tudunk. Amikor 1852-ben a Pallavicini-uralom — más helyen részletesen is tárgyalt körülmények között — könnyörtelenül szétverette dohánykertész telepeit, a földönfutó szegedi gyökérzetű nép vándorbotot volt kénytelen a kezébe venni.

Közülük 11 család a kömpöci pusztát vette bérbe a káptalantól, amely külön 100 holdat ajándékozott a megépítendő falu számára. Az alapítók nevét valami helybeli népi verselő rigmusba is szedte, és így emlékezetük fönnmaradhatott:

1. *Hírös csikós Lojzi.* 2. *Rossz tanyájú Nagy Mihály.* 3. *Hatalmas Bárkányi.* 4. *Vétró Pista nagygombú lajbija, mégis emelgetős a marhája.* 5. *Nagyhajú Dragony, elszaladt egy darabon.* 6. *Szükségkiáltó Takács.* 7. *Nagyhirű Szőri Pál.* 8. *Deres bajuszú Martonyosi.* 9. *Utcán szaladgáló Mihály János.* 10. *Fekete.* 11. *Gálántos Patyó.*

Az elűzött nép természetesen minden foghatót megragadott és magával hozott. Így az anyási 54 kg súlyú harangot is, amelyet loppal kútba vetettek, majd éjszakának évadján kihúzták és itt Kömpöcön állították föl a honfoglaló családok.

Kömpöc később megint egyetlen bérlő kezére jutott. Egy *Mészáros* nevezetű szegedi pékmesterre öregek máig emlékeznek.

Az első kömpöci települők élete keserves volt. Eleinte hantházakban vonták meg magukat. Őseik nyomán máig emlegetik az 1863. évi lucaszelet, amely nem-

csak a vetéseket, hanem még a tarackot is gyökerestül messzire elhordta. Inséges éveik is bőven akadtak. A szélmalomban olykor a tarackot is megőröltették. Nem volt legelő, a jószág halomra hullott. Aki tehette, dunai árterületekre hatjotta el a marháját.

Kömpöcöt 1893-ban az egri káptalan saját kezelésébe vette, és a földeket közvetlenül a népnek adta árendába holdanként 1—3 forint évi bérért. Ez lehetővé teszi a pusztá tanyásodását, a szőlőtelepítést, ami elsősorban a szegedi homokról idevándorolt szegényparasztság érdeme.

Az egri káptalan 1918-ban Kömpöcöt örökáron Kiskunmajsának adta el, amely a bérlők kezén lévő földeket nem vette el, hanem kedvezőnek ígérkező részletfizetési föltételekkel bízavalutában most már ő adta el nekik. A gabonaárak hirtelen zuhanása a részletek szabályos törlesztését lehetetlenné tette, ami a két világháború között nagy létbizonytalansággal járt együtt.

A felszabadulást követő földreform, továbbá a falu önálló községgé alakulása (1949) megeremtette a virágzás új föltételeit. 1949-ben a falu lélekszáma 1335, a belterületi házak száma 88, a hozzátartozó tanyáké 248. Határa 1962-ben 5212 hold, lélekszáma 1359.

Mint mondtuk, Kömpöcöt a szegedi tanyavilág népe telepítette és alakította át virágzó homoki tájjá. Temploma van ugyan, de egyházilag ma is Kiskunmajsához tartozik. Az itteni római katolikus plébánia anyakönyveiből kitűnik, hogy Kömpöc lakossága majdnem egészében a szegedi néptörzsből ered. Felsőtanyci, illetőleg kisteleki, sándorfalvi, tehát közvetve szintén szegedi családok:

Apró, Báló, Balogh, Bárkányi, Becsei, Bitó, Borbola, Bozó, Bozóki, Budai, Csáki, Csókási, Csurgó, Dékány, Fenyvesi, Fogas, Géra, Hajnal, Hegedűs, Hódi, Katona, Kónya, Kopasz, Kordás, Korom, Makra, Martonyosi, Meszes, Mihály, Módra, Németh, Rabi, Rác, Sándor, Sárkány, Sávai, Szűcs, Táborosi, Tápai, Vétró, Vince.

Határrészei: *Csücskő, Fölsőkömpöc, Sarok, Sívány.*¹¹²

*

KÖRÖSZTÖS, másként *Torontálkeresztes*, régebben *Keresztúrpuszta*, románul *Cruceni* bánati magyar falucska. Kincstári pusztá volt, 1868-ban telepítették először 80, majd 1892-ben újabb 78 numerussal.¹¹³ Lakossága nyilvánvalóan a mi vállalkozó kedvű temesközi népünkől verődött össze, mert máig szegedi ö-ző tájszólásban beszél. Néprajzi viszonyai ismeretlenek.

*

KÜBEKHÁZA nevét *Kübeck Károly* udvari kamarai elnök után kapta.¹¹⁴ A falut a környékbeli idősebb nép *Kübek, Kibek, Tübet, Tibet* néven is emlegeti.

A kincstár 1844-ben alapította. Mint Juhász Kálmán írja,¹¹⁵ a telepítés úgy ment végbe, hogy a leendő község közepén, a templomnak kijelölt helyen, továbbá a temetőnek fenntartott telken fakereszteket állítottak föl. Ezzel azt jelképezték, hogy a községbe római katolikusokat kívánnak telepíteni. A telkek kiosztása sátorokban sorshúzás útján történt. Egy-egy *numerus* néven emlegetett telek állott 12 hold szán-

¹¹¹ Nyr. 1966, 302. *Inczeffi Géza* adata.

¹¹² Ábel Tiborné, Lőrincz Illésné, Horváth Géza pedagógusok szíves közlései.

¹¹³ *TorMon* 125.

¹¹⁴ Pályájáról *Walter, Fr.*, Karl Kübeck. *Freiherr von Kübau und die Aufrichtung des franzijs-josephinischen Neuabsolutismus. Südost-Forschungen* 1960, 193.

¹¹⁵ *Juhász K.*, A 100 éves Kübekháza. *Csanádmegyei Könyvtár* 29. Szeged 1944.

tőföldből, 1 1/2 hold kaszálóból, 1 1/2 hold legelőből, 1/2 hold beltelekből, 1/2 hold belső kertből, összesen tehát 16 katasztrális holdból. Ebből 3 holdon felesként dohányt tartoztak termelni, a többi 13 hold után pedig holdanként 4 forint haszonbért fizettek. Ez a megállapodás 20 évre szólt, amely 1854-ben annyiban változott meg, hogy a 3 hold dohányföld termését a kincstárnak kellett megfelelő beváltási összeg ellenében beszolgáltatni.

Kübekházi napsugárdísz

A telepítéskor nyert földeket a falu népe időközben örökáron is iparkodott megszerezni. Ez 1880—1916 között sikerült is neki.

A falu kiterjedése 1967-ben 4744 katasztrális hold lakosainak száma 1809. Kübekháza magyarsága szinte teljes egészében szegedi gyökéretű:

Ábrahám, Bálint, Bata, Bërta, Bodó, Czirók, Csiszár, Daróczi, Doktor, Domonkos, Dóró, Farkas, Fekete, Gëra, Hegyközi, Kasza, Kiss, Kormányos, Lakó, Magyar, Miklós, Nacsá, Ónozó, Palotás.

Pópity, Süveg, Szekeres, Szeles, Szirovica, Török, Vér. Néhány dorozsmai is: Busa, Kollár, Muhari, Ocskó, Sátor. Nagy szórványosan más környékbeli helységekből is.

A németség 1851-ben kezd letelepülni bánáti: Kisteremia-*Albrechtsflor*, Nagyteremia-*Marienfeld*, *Csanád* sváb falukból. Kübekháza magyar és német népe általában nem kötött házasságot egymással. 1945-ben a németség egy részét kitelepítették.

Kálmány szőregi káplán korában alig végzett itt kutatásokat. Nyilván az újonnan települt, vegyesajkú falut még nem tartotta érettnek a gyűjtésre. Juhász Kálmán történeti művében csak rövid utalások találhatók a falu népéletére. A szakszerű néprajzi számbavétel, különösen a magyar-német kölcsönhatások felmérése még a jövő feladata.

*

LELE, régebbi hivatalos nevén *Püspöklele*, napjainkban *Maroslele* falu Makóvonzási körében, tőle északnyugatra, a Marostól nem messze. Kiterjedése 1967-ben 8094 katasztrális hold, lélekszáma 2719.

A múlt század nyolcvanas éveiben történt — amint Kálmány följegyezte¹¹⁶ —, hogy az alsóvárosi havibúcsún a félegyházi, jász eredetű asszonyok nagyon megijedtek, amikor hallották a lelei búcsúsok érkezését. Rémulten mondogatták: jönnek a lelék. Az ő tájnyelvükön ugyanis a *lele* szó hazajáró lelket jelent, amely gyermekeket szokott rabolni. Azt is emlegették, hogy két kis félegyházi lánynak éretlen cseresznyét is vitt. A szó ilyen értelemben a szegedi táj népnyelvében ismeretlen. Az igen elterjedt tápai *Lele* családnév nyilván a falu nevével függ össze.

Első előfordulása: 1488. *Lele*. Több nemesi család birtokolta. Szomszédságában volt a Maros egyik szigetén *Tömpös* monostora, Mária tiszteletére. Nyilván a *Csanád-nemetség* alapította. Nem tudjuk, melyik szerzetes rendé volt, foltehetően azonban a bencéseké. A XIII. század végén enyészett el¹¹⁷.

Lele már a hódoltság első évtizedeiben elpusztult. A felszabadulás után a csanádi püspök birtoka lett 1702—1945 között.

Római katolikus dohánykertész lakossága a múlt század elején szállotta meg Makóról. Miután azonban Makó katolikus népe jelentős számban Szegedről települt át, Lele méltán beiktatható a szegedi nagytájba. Ezt a hagyománytudatot újabban az is erősíti, hogy Tápé népe a *Tápai rét* fokozatos meghódításával századunkban Lelére is behatolt.

A népéleti kutatás sokat vár Lele vonatkozásában is a makai püspöki uradalom gazdaságtörténetének feldolgozásától. A rendelkezésünkre álló, tanítványainktól és magunktól gyűjtött szórványos adatok tökéletesen beleillenek a szegedi táj néprajzi képebe.

Századunk második negyedében a környék sokat emlegette, sőt máig idézi a *lelei asszony* nevét, aki a negyvenes évek elején halt meg: *Bödő Rozália*, férjezett Fehérné több gyermekes, mélyen vallásos lelei parasztasszony *halottlító* hírében állott. Más összefüggésben, a halál hiedelemvilágánál szólnunk bővebben róla.

A falu magja Borovszky Samu tanúsága szerint *Kislele* és *Nagylele* puszta volt. Ő idézi Pesty Frigyes kéziratából a határrészeket is. Szántóföldek: *Borchát* (?) *Pannahát*, *Sírhögy*, *Batida*, *Kárászos*, *Ludas*, *Nagygyűrűs*, *Magyaros*, *Darabhát*, *Biberéshát*,

¹¹⁶ Kálmány L., *Gyermekijesztők* 31.

¹¹⁷ BorCsan. II, 331.

Sásér, Répáshát, Nagymelleye, Kismelleye, Epörjes, Vetye, Lucshát. Kaszálók, részint erdők: Nagyhajlás, Nagyhajdova, Kishajdova, Kálára, Nagyporond. Régi erek: Kövesd, Horro (?).

*

LUDAS, teljesebb nevén *Ludaspuszta*, hivatalos szerb nevén *Supljak*, kertészségből, illetőleg tanyavilágból sűrűsödő falu Szabadka mellett, a Palicsi tó szomszédságában.

Első említése: 1335. terra *Ludasyghaz*, tehát egyházashely, de nem falu.¹¹⁸ A török defterek tanúsága szerint 1580-ban 29 adózó háza van, lakossága tehát nem pusztul ki. A hódoltság alatt alsóvárosi barátok pásztorolják, akiknek gárgyánja ír a kamarának (1679) a pusztulásukról: lévai, füleki, szendrei, és olnadi katonák elhajtották 400 marhájukat, 80 lovukat, és a lakosok közül 35-öt megköltöztvén, kezesség mellett 2000 tallér sarcban bocsátották el. Kár ilyen derék falunak elpusztulni, melyben vagyon 1500 lélek, aki meggyónhatik és igen-igen ájtatos nép, kiknek ájtatosságát ha a kamara látná, csodálkoznék rajta.¹¹⁹

Későbbi, a XVIII. század közepéről szóló mondai színezésű franciskánus följegyzések¹²⁰ a ludasiak viszontagságos életét így örökítik meg: a környékbeli nép a fenyegető török elől a ludasi rébbe menekült. A tó partján árkokat húztak, és szekérvárat formáltak. Itt nagy inségben és nyomorban folytonos rettegés között töltötték napjaikat. Gyakran csak gyökereken tengődtek. Nagy veszedelem idején a nádasba bújtak, naphosszat a vízben állottak, és a közeledő ellenség zajára a víz alá merültek, nádat tartván szájukban. Ezen át szívták a levegőt, hogy meg ne fulladjanak. Közben a vad tatárok mindenüktől megfosztották őket, sőt rabot is ejtettek közülük. Csak éjszakának idején merészelték átázva és fázva a nádasból előjönni, miután az ellenség távozásáról meggyőződtek. Sírva és jajgatva keresték, hívogatták övéiket, de reggelre ismét elbújtak a nád közé. A környéken portyázó ellenség cselhez folyamodott. Hogy onnan kicsalja, a nép nyelvén talán foglyai által egyesek neveit hangoztatta: Kata, Bára, Mára, jöjjetek ki bátran az ellenség már elment. Sokan hittek is a csalfa hívásnak, és az ellenség kezére jutottak. Csak a közöttük megjelenő álruhás szegedi barátok vizsgálásai óvták meg őket a kétségbeeséstől.

Az 1740-es években közelebből egyelőre nem tisztázott körülmények között magyar, és pedig szegedi dohánykertészek települnek meg Ludason¹²¹. Ezekhez 1900 táján, a homoki parasztszőlők bontakozásának idején még alsótanyai kivándorlók is csatlakoznak.

Jellegzetes, túlnyomóan Szegedre mutató családnevei:

Baka, Balázs, egyik ága Balázs-Piri, Baráth, Batancs, egyik ága Szabó-Batancs, Báló, Berényi, Bërta, Bite, Borsos, Bózsó, Csákány, Csehó, Csapák, Csurgó, Dóró, Elek, Engi, Jaksa, Juhász, Katona, Kápiszta, Kormányos, Lajkó (dorozsmai család), Lörincz, Masa, Márki, Nagytorma, Pipicz, Rozsi, Sárkány, Sebők, Szabó-Hangya, Szalma, Szél, Szeles, Tézsla, Török, Vörös.

Falu-, illetőleg határrészei: *Bibichát, Debelihát, Nosza, Hinga, Suplyák, Kula, Tulát, Csurgó, Talánteröm, Gulyásódal.*¹²²

*

¹¹⁸ Györffy Gy., I, 723.

¹¹⁹ Száz. 1900, 646 (Borovszky).

¹²⁰ Iványi I., I, 94.

¹²¹ Iványi I., II, 136. Utal a szabadkai városi levéltár névsorára: 1832. pol. fons. 12. C. 210.

¹²² Több adatunkat Berecz Sándor plébános szívességének köszönjük.

LUKÁCSFALVA, szerbül *Lukino Selo* kis magyar falu a Bega partján, Nagybecskerek déli szomszédságában. Lázár Lukács földesúr alapította (1785), aki bolgárokkal és szegedi dohánykertészekkel népesítette be.

Reizner János értesít bennünket,¹²³ hogy a Pallavicini-uradalom szétvert keretszeiből a múlt század ötvenes éveiben Lukácsfalvára is jutott. A XX. század legelején kiszombori családok is települtek ide.

A falu hagyományvilágáról értesülésünk, adatunk még hírmondóul sincs.

*

MAGYARSZENTMÁRTON (Sanmartin Maghiar) Romániához tartozó, románok és szerbek közé ékelődött falu, Temesvártól délnyugatra. Kamarai birtokra települt, 1809-ben Szegedről származó 50 dohánykertész család szállotta meg. Népeinek szorgalma révén hamarosan a Bánát egyik legvagyonosabb községének hírében állott.

A szabadságharc idején a falu népe menekülni volt kénytelen. Visszatérve lakóhelyét teljesen földdúlva, gyümölcsfáit kivágva találta. Néhány kedvező gazdasági év után 1855- és 1859-ben a begai árvíz sujtotta, 1860-ban jégverés pusztította el dohányföldjeit. Szívós életkedvével és munkaszeretetével azonban mindig talpra tudott állani.

1860-ban Berecz Imre plébános kezdeményezésére a falu elhatározta, hogy István király nevére és tiszteletére községi közkönyvtárat alapít, ünnepén pedig lóversenyt, mezőgazdasági kiállítást és mulatságot rendez. Jutalomban részesíti, aki a legjobb lovakat neveli, meg azt a fiatal férfit, akinek a legnemesebb facemetéi vannak, továbbá azt a lányt, akinek legszebb a zöldeges és virágos kertje. Az ifjú a *Szent István ünnepének királya*, a leányzó pedig *királynéja* nevet kapta. Az alapítás utóéletéről nem tudunk.¹²⁴

Templomát, Katona István szegedi építőmester alkotását, 1874-ben szentelte föl a felsővárosi származású Németh József segédpüspök. Tornya a szegedi szülőföldre való emlékezésül az alsóvárosi templom tornyának hasonmása¹²⁵. A falunak egyébként több szegedi származású papja is volt (Szabó Antal, Kálmány Lajos, Sántha Pál).

Magyarszentmárton szegedi eredetű családjai századunk legelején (1902): *Árva, Ábrahám, Bába, Bajusz, Balázs, Bálint, Bokor, Börcsök, Búza, Csiszár, Frank, Kasza, Komlósi, Ördög, Rabi, Recski, Rúza, Terhös, Túri, Vincze, Virág*, és még több más.

Kálmány nyilván magyarszentmártoni káplán korában (1891) kezdett gyűjteni itt a faluban. Órajárára van tőle a leányegyháza, *Ótelek*, ahol 1892-ben a parasztság az úri közigazgatás ellen föllázadt. Kálmány a népek fogta pártját. Jómaga is lázítás vádjával bíróság elé került, ez azonban fölmentette.¹²⁶

Kálmány magyarszentmártoni gyűjtését a „Szeged népe” készülő, de soha meg nem jelent IV. kötetben szánta. Kéziratos jegyzetei között¹²⁷ egyébként ezt olvassuk: „elpusztult a dalos, s vele a dal. A kolera kipusztította a hazát... A nehéz életmód napról-napra elviselhetlenebb, a vígságot megszüntető élet már hatalmas eszköz arra nézve, hogy régi dalaink elvesződjenek... Oly magyar helyen kell gyűjtenem, hogy a vasút, ha nem is ismeretlen, de a lakosokra nem igen gyakorol hatást

¹²³ Reizner J., Szeged és Délmagyarország 13; Vö. még Bodor A., A délmagyarországi telepítések története 22.

¹²⁴ Sz. N. [= Szmollény Nándor]: Százéves szegedi telepítvény. SzH. 1902, 118. sz.; Vö. még Magyar-Szent-mártoni levél. Delejtű 1860, 36. sz.; Magyar-Szent Mártoni Árvízkönyv. A vízkárosult magyar-szentmártoniak némi fölségelésére írta Berecz Imre. Temesvár 1961; Egy magyar község a takarékoság ösvényén. Szegedi Lapok 1874, 39. sz.

¹²⁵ Székalmi M., Egy szegedi műipar-émlék. Szegedi Lapok 1874, 36. sz.

¹²⁶ Péter L., Kálmány Lajos.

¹²⁷ Kálmány Lajos Népköltészeti Hagyatéka I, 217.

s mellé más ajkú népekkel legyen elszigetelve, hogy az új dalokhoz annál nehezebben juthatva, meg volt őrizni kénytelen a régit. Ily hely egyházmegyénkben Magyar Szent-Márton, ide törekedtem.” . .

Csakugyan: Kálmány itt számos archaikus népballadát, kozmogónikus mondát gyűjtött, továbbá a „Hagyományok” I. kötetének páratlan értékű meseanyaga is szépszámmal Magyarszentmártonból való. Sajnálatos, hogy a gyűjtés körülményeit nem jellemzi bővebben.

Legújabban Paládi Kovács Attila adott¹²⁸ rövid, de a szegedi kapcsolatokat találóan jellemző képet a falu gazdasági néprajzáról. Néhány epikus hagyományt pedig Vő Gabriella örökített meg.

*

MAGYARSZENTMIHÁLY, szerbül *Mihajlovo*, a jugoszláviai Vajdaságban, Nagybescskerek közelében levő színmagyar falu. Benépesítése már 1796-ban Kiss Izsák birtokos idejében megkezdődött, az eleméri uradalomhoz tartozott. A földesúr a múlt század negyvenes éveiben Kiss Ernő, az aradi vértanúk egyike.

Nem sikerült megállapítanunk, hogy az önkényuralom idején a falu kinek a kezén volt. Kétségtelen azonban,¹²⁹ hogy lakosságát céltudatosan gyarapította azokkal a dohánykertész családokkal, amelyek a sövényházi Pallavicini-uradalomban 1852—1856 között más helyen jellemzett okok miatt hajléktalanná váltak. Nyilvánvaló, hogy az odavándorlást rokoni kapcsolatok is elősegítették.

Ami keveset hagyományairól tudunk, azt Kálmány Lajos buzgalmának köszönhetjük, aki eleméri káplánkodása idején (1893) nagyértékű hiedelemanyagot gyűjtött a faluban. Magyarszentmihály ekkor még az eleméri plébániának volt leányegyháza.

*

MAJDÁN, teljesebb nevén *Magyarmajdán* (Majdan) a középkori Oroszlámos helyén és a mostaninak szomszédságában elterülő, Jugoszláviához tartozó falu. A név állítólag a török *majdan* 'vásár, piac, gyülekezet' szóval azonos.

A XVIII. században még kamarabirtok, amelyre 1770-ben szegedi dohánykertész családok telepedtek meg. Később gróf Batthyány Ignác, erdélyi püspök birtoka lett.

A falu válságos történetéhez hozzátartozik, hogy Batthyány-Tarnóczy Antónia grófnő 1878-ban keresetet¹³⁰ adott be a falu teles lakosai ellen. Az irat elmondja, hogy Majdán lakosai szerződéses dohánykertészek és három osztályba tartoztak: 1/ a voltaképpeni dohánykertészek, 2/ a házas zsellérek, akiknek csak házuk és kisebb-nagyobb kiterjedésű belső telkük volt, de külsővel nem rendelkeztek, 3/ a házatlan zsellérek, akiknek sem földjük, sem házuk nem volt. Ezek más falubeli házakban lakóként éltek, és ott a gazdánál munkát vállaltak.

A kereset megállapítja, hogy Majdán lakossága a szabadságharcig minden kötelezettségét (bér, tized) pontosan teljesítette. Ettől kezdve azonban tartozásait vonakodott rendezni, és hátraléka állandóan növekszik. Itt is jelentkezett az a kérdés, amelyről több vonatkozásban is megemlékezünk: a szabadságharc vívmányai a szerződéses viszonyban álló kertészeket nem érintették.

¹²⁸ Paládi Kovács 296.

¹²⁹ Reizner J., Szeged és Délmagyarország 13.

¹³⁰ Somogyi Könyvtár I. e. 747.

Az 1873. XXII. törvénycikk szellemében a grófnő hajlandó volt a külső telek-állománnyal rendelkezőknek belső telkeiken fölül 4 hold külsőséget átengedni, a házas zselléreknek pedig egész belsőségét, de megváltás alá nem engedi az uradalmi kocsmá és mézsárszék, lelkészlak épületeit, beltelkeit, továbbá a nyilvános és közterületeket. Szigorúan megköveteli a hátralékot.

A rendelkezésünkre álló források alapján még csak annyit tudunk, hogy a bíróság Majdán népét 180 000 forint fizetésére kötelezte.¹³¹ A falu közállapotának további alakulása nem ismeretes előttünk.

Majdán népeletéről Kálmány Lajos jegyzett föl néhány, nem rendszeres adatot.

Kezünkben volt az 1842-ből származó majdani adóösszeírás névsora, amelynek túlnyomó szegedi jellege kétségtelen:

Ábrahám, Ágoston, Bali, Bálint, Cselédös, Csordás, Domonkos, Dóró, Faragó, Fülöp, Géra, Kasza, Kendőrósi, Kormányos, Lőrök, Makra, Martonyosi, Micsik, Pávó, Pióker, Rúza, Süveg, Szél, Vastag, Virág.

*

MAJLÁTHFALVA (Mailat), Temesvár és Arad között, Vinga bolgár ajkú mezőváros szomszédságában fekvő község, amely kamarabirtokon 1819-ben települt. Miután Majláth akkori országbírónak része volt a megszállásban, a falut róla nevezték el.

Törzslakossága vitathatatlanul Szeged népéből, de nem közvetlenül a Városból és környékéről került oda, hanem a szintén szegedi gyökérezetű Szentmihálytelek, Törökkanizsa, Nagyikinda, Vërbica, Magyarcsernye, Szaján, Torontáltorda, továbbá Hódmezővásárhely odavándorolt katolikus dohánykertészeiből ötvöződött össze. Paládi Kovács Attilától tudjuk, hogy a falunak a szintén szegedi gyökérezetű, most Jugoszláviához tartozó Magyarcsernyével egészen 1920-ig igen eleven házassági, rokonsági kapcsolatai voltak.

A falu népnyelvéről az alsóvárosi születésű *Kiss János* káplán, a budapesti egyetem későbbi híres filozófiaprofesszora közölt értékes adalékokat, amelyek kétségtelenné teszik az anyavárossal való nyelvi kapcsolatokat. Így feltűnő a majláthfalvi dohánykertészet és az alsóvárosi paprikatermesztés műszókincsének tökéletes azonossága.

Kálmány Lajos sajnos, itt nem fordult meg. Néhány lakodalmi szokást Alexics György örökített meg.¹³² A falu tárgyi és gazdasági kultúráját Paládi Kovács Attila¹³³ vizsgálta: a szókincs és munkatechnika máig a szegedi világot idézi.

*

MAJSA, hivatalos nevén *Kiskunmajsa*, a középkorban *Majossaszállása*. A Kiskunsághoz, majd a hódoltság alatt elenyészve, pusztaként Szeged városához tartozott.

A kunpuszták hovatarozásának eldöntése után a mai Majsa jász eredetű népe¹³⁴ a XVIII. században először a Dorozsmához tartozó Üllés pusztát szállotta meg. Innen felsőbb rendelkezésre Majsa pusztára költözött, majd 1745-ben megalapította Majsa redemptus községét. A környező puszták: *Kigyós, Kömpöc, Ágasegyháza*, is hozzákerültek. A szapora nép korán föltűnik *Balota, Bodoglár, Zsana, Tajó* halasi pusztákon is.

A mi szegedi népünk a múlt század második felétől kezdve szép számmal települ a majsai járásokra, homokpusztákra, és a tanyai gazdálkodást kezdeményezi. Ebben

¹³¹ TorMon. 74.

¹³² Temes mon. 131.

¹³³ *Paládi Kovács* 297. *Kiss J.*, Mesterműszók Majláth falváról. Nyr. 1879, 478.

¹³⁴ *Fodor F.*, Jászság 231.

a jószágtartó, *sündisznós, sündisznópatkoló* névvel föltisztelt majsaiak is követik őket. A folyamatot máshol jellemezzük.

A község régebbi szegedi eredetű családjai: *Bézdán, Börcsök, Bunford, Csáki, Csókási, Högyösi, Márkus, Muhari, Parragi, Sánta, Tombác, Tösmagi, Vecsörnyés*. Ezekhez a mieinkből települt környékbeli tanyákról is folyton húzódnak Majsára. A keveredő családok nyelvében mintha az ö-zés győzne. A kiegyenlítődést a közös katolikus vallás is elősegítette.

Majsán napsugárdíszes házakat is látunk, amelyeket Félégyházán, Halason már hiába keresünk. Népe máig ott van a havibúcsú zarándokai között.

Szegedi hatásokkal gazdagon átszőtt népélete sürgős feltárára vár.

*

MAKÓ. Különösnek tetszik, hogy Makót is ama helyek közé soroljuk, amelyekhez Szeged népének vérségi köze van.¹³⁵

A város legelső, középkori neve *Velnök*. Ennek emlékezetét őrzi az Alsóvároson máig virágzó *Vőneki* családnév. Majd később, a XIII. században vette föl a személynévi eredetű *Makó* nevet.

A város színmagyar lakosságáról tanúskodnak a török defterek¹³⁶. A nép sok megpróbáltatás árán, de helyén maradt. Erről itt részletesen nem szólhatunk. Nem beszélhetünk földesurai elleni állhatatos küzdelmeiről sem. Makó a főlzabadulástól 1848-ig a csanádi püspök birtoka. Azóta egyik legjellegzetesebb, legöntudatosabb alföldi parasztvárosunk, amely hagymatermesztése révén nemzetközi hírt szerzett magának. Társadalmi szerkezetének messzire világító föltáráásával Erdei Ferenc klasztrikus érvényességű munkát végzett.¹³⁷

Nyilvánvaló, hogy a szegedi és makai táj a középkorban még összefüggő ö-zó népnyelvi egységet alkotott, amely a hódoltság, továbbá a XVIII. század újjátelepítései következtében sem szakadt meg, de meglazult.

A hitújítás és hódoltság korában Makó reformátussá lett. Katolikus kisebbségét, Borovszky Samu szerint¹³⁸ a várossal összeépült *Szellőrinc*, vagyis Szentlőrinc falu népét hosszú időközön át az alsóvárosi barátok pásztorolták. Ennek jellegzetes bizonyossága a Havi Boldogasszonyt ábrázoló barokk Mária-kép, amely máig a makai katolikus ótemplomban látható, és a XVIII. század derekán az alsóvárosi templomból került ide. Ebből hibásan következtette Csepregi Imre, hogy ez az alsóvárosi templom és búcsújáró hely ősi, eredeti kegyképe. Ehhez a kérdéshez más összefüggésben bővebben is hozzászólunk. Annyi kétségtelen, hogy az alsóvárosi kép Makóra kerülése igazolja azokat az eleven kapcsolatokat, amelyek Szeged, és Makó katolikus népe között igen nehéz időkben kialakultak.

A makai anyakönyvek sajnos nem adnak pontos felvilágosítást az itteni katolikus nép eredetéről. Mint mondtuk, élt már a hódoltság idején is itt egy kis katolikus szórvány, amelynek gondozását az alsóvárosi barátok missziós munka gyanánt vállalták. Számuk nyilván a betelepülésekkel is növekedett. A csanádi püspökök a földesuraságuk alá tartozó, kálvinista többségű Makón mindig tisztelték az adott körülményeket, erőltetett rekatolizálásra nem gondoltak. Ugyanakkor természetesen a katolikusok társadalmi előrehaladását, boldogulását is segítették. Így telepítik

¹³⁵ *Szirbik A.*, Makó városánk közaönéses és az abban levő reformata ekklesiának különös leírása 1835—6. Sajtó alá rendezte Eperjessy Kálmán. Makó 1926.

¹³⁶ *BorCsan. II*, 352; *Reizner J.*, Makó.

¹³⁷ *Erdei F.*, A makói parasztság társadalomrajza. Makó 1934.

¹³⁸ Borovszky Samu közlése in: *Száz. 1900*, 643.

aztán az uradalomba a görögkatolikus ruszinokat, de a Szeged vidéki magyarokat is, akik föltételezhetően, — de természetesen nem kizárólagosan — a makai hagyomány- és kultúra megteremtésében is kertész tudományukkal résztvettek. A református makai nagygazdákhoz képest az első időkben ők szegények voltak, és gazdasági állapotuk leleményességre, belterjes kultúra kialakítására készítette őket. Ezt a szegedi dohány- és paprikatermesztés társadalmi hátterének analógiájára vont gyanítást természetesen még dokumentálni, alaposan tisztázni kell. Végtelen fontos volna a püspöki uradalom gazdaságtörténetének föltárása.

A makai katolikus egyház XVIII. századbeli anyakönyveinek szegedi eredetű családjai:

Bába, Bacsó, Bálint, Báló, Biczók, Bite, Bozóki, Börcsök, Csala, Faragó, Fodor, Gárgyán, Kakuszi, Katona, Kopasz, Kormányos, Lantos, Lippai, Ménösi, Nacsá, Négyökrű, Ónozó, Szeles, Vőneki.

Ebben az időben még sokan nősülnek Szegedről, tehát az anyavárosból, amiből föltétlenül endogám kapcsolatokra következtethetünk.

Makó és Szeged katolikus szegényparaszttsága együttesen népesítette be Lelét, Ferenczállást, Klárafalvát, továbbá a Temesköz néhány magyar faluját, így Verbicát.

*

MÁRTÉLY Hódmezővásárhely szomszédságában, a Tisza partján virágzó, művésztelepéről is emlegetett falu, amelynek eredete még az Árpád-korba nyúlik vissza. Ebben az időben a Szent Adorján *mártír* tiszteletére szentelt zalavári bencés apátság halászhelye volt. A birtoklás még a XVI. században is fennállott. Erről Nádasy Tamás mint az apátság commendátora tanúskodik,¹³⁹ amikor levelében Mártélyt és Korhányt Majthényi Bertalan szegedi kapitány oltalmába ajánlja.

A Mártély falunevet Kiss Lajos följegyzése szerint¹⁴⁰ a nép így értelmezi: Mikor a magyarok begyűttek, oszt elfoglalták a hont, Taksony vót a vezérük. A népek a folyók mellé húzódtak, mert ivóvíz nem vót, kútak sē vótak, csak a folyóvizet itta az embör, jószág égyaránt. Úgy vót erre mifelénk is.

Sátrakat állítottak. Várták a postát, hogy mőnjenek-ē tovább. Mer előre elküldték őket, hogy milyen a víz, a fű, mőg a föld.

Telt az idő, haladt a nap; hűvösre fordult, mán a dér is léesött. Nem győzte várni a nép a hírhozót. Türelmetlenkődtek. Utoljára is Taksony elé állottak: „Uram, hát mi lösz belőlünk, tűzfáruł köll gondoskodni, ha itt maradunk!”

Taksony belátta, hogy igazságuk van, azért aszonta: „Már tél van fiaim, itt maradunk!”

Így kapta a Mártély nevet.

A falu megtépázva bár, de átvészelte a hódoltságot. Lakossága egy 1670 táján írt adójegyzék szerint¹⁴¹ szinte teljes egészében délszláv, mintegy 40 gazda, 5 zsellér. Köztük ilyen nevek: Jankula, Kevermesli. Száva Kovácsházli, Milos Nagyvejteli, Neszko, Kovácsházli, Osztoja Szerémli, Jovica Vámtelekli.

¹³⁹ Nádasy Tamás, a zalavári apátság commendatora *Marthel* és *Korhan* birtokokat említi, amelyeket Majthényi Bertalan szegedi kapitány oltalmába ajánl: *habeo duas possessiones Marthel et Karhan vocatas in Comitatu Chongradiensi Existentes. Credo illas non longius quatuor aut quinque miliaribus a Zegedino distare.* Templomát sajátosképpen Szent Márton, nem pedig Adorján tiszteletére szentelték. Pannonhalmi Rendtörténet VII, 29.

¹⁴⁰ Kiss L., Vásárhelyi hétköznapiak. Budapest 1958, 191.

¹⁴¹ Káldy-Nagy Gy., A Szeged-környéki hász birtokok a XVII. században. Agrártört. Szle 1961, 486.

Bizonyosra vehető, hogy a szegedi vándorhalászoknak ebben az időben voltak itt tanyái, mint Mindszinten is.

Mártély a vásárhelyi latifundium részeként a XVIII. században a Károlyiak birtoka lett, ahova az uradalom szegedi eredetű, csanyteleki gányókat telepített. A szabadságharc után, 1860 körül az uradalmi dohánykertészet itt is megszűnván, a szegénysorsú katolikus lakosság részben itt helyben halászként kezdett új életet, részben pedig az örökváltság után erősödő vásárhelyi református nagygazdák tanyáira szegődött béresnek, tanyásnak, felesnek.

A falu családnevei javarészt máig ősi szegedi, közelebről pedig gyevi, sövényházi, csanyteleki, mindszenti eredetre mutatnak:

Ambrus, Apró, (Mindszent), Bába, Bánfi (Algyő), Dobó, Gémes (Sövényháza), Gyovai (Mindszent), Halál, Huszta, Kéri, Kispál, Korom (Mindszent), Lantos, Lovászi, Pölös (Félegyháza), Szécsényi (Mindszent), Szécsi, Szénási (Algyő), Takó (Dóc), Tábitth (Tömörkény).

Különös figyelmet érdemel *Tárkány-Szücs Ernőnek* Mártély íratlan népi jogszokásairól készült úttörő munkája.

*

MARTONOS, a hódoltság idején *Mezőmartonos*, népünk ajkán *Martonyos*, szerbül *Martonoš* nevét középkori, máig álló, Mártonnak ajánlott egyházáról kapta, amely azonban a XVIII. század elejétől a görögkeleti szerbek temploma. Györffy György szerint a tatárjárás előtt ismeretlen rendű monostora volt (1237). A falu neve előfordul egy 1335. évi határjárásban is.¹⁴² A középkor végén a nemes, közjogi méltóságot is betöltő Pöstényi-család birtoka, amelynek a török elől elmenekült, elszlovákosodott ivadécai parasztsorban Szokolca vidékén most is élnek.

A tiszaparti falunak a közeli Várossal mindig eleven kapcsolatai voltak. A hódoltságot átvészelte, nem pusztult el. Katolikusnak maradt magyar népét az alsóvárosi barátok gondozták. 1649-ben Ibrsimovics belgrádi missziós püspök a falu 730 lakosából 245 lelket bérmált meg a helybeli templomban.

Martonos magyar népe a hódoltság alatt nemcsak a töröktől, hanem a végvárak hajdúitól is sokat szenvedett. Több panaszuk fennmaradt. 1660-ban ezeket írják nyilván szegedi deák vagy barát kezével a kamarának, hogy megmaradásuk semmiképpen nem lehet a gyarmati, szécsényi és füleki katonák miatt, kik tolvaj módon három esztendő alatt 620 marhájukat hajtották el: *mint hódulatlan pogányságot pusztitanak, rontanak, pedig miközöttünk még eretnek sincsen, hanem mind pápisták vagyunk és a római anyaszentegyháztól függünk. Eddig is elpusztultunk volna, ha azt nem néztük volna, hogy eretnenség között léssen lakásunk, és fiainkat, leányainkat nem féltlenék.* Kérik a kamarát, hogy a sok nyúzó, fosztogató tolvajokat térítse el róluk.

A martonosiak szokásos évi hal-ajándékukat nem küldötték el a kamarának. Ezért 1668 márciusában így mentegetőznek: *a szegedi és tápai uraiméknak jobb módjuk vagyon ez dologban mert őket nem ostromolja annyi tolvaj, miképpen minket. Más az, hogy mind Porganon s mind egyéb fokokon az ő török uruk jobban megszerezheti nekik a halat*¹⁴³.

1687-ben megalakult a tiszai határőrvidék. A martonosi rác milícia 50 gyalogos, 25 lovas katonát adott. A szerbek ekkor szerezték meg maguknak a kiszorult magyar-

¹⁴² *Iványi I.*, Martonos község története. A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 1896, 51.

¹⁴³ Borovszky S. közlése in: Száz 1900, 643.

ság templomát. A magyar nép Mária Terézia támogatásával települt meg ismét a faluban (1774), kis részben Szeged népéből is. Így nyelvére már nem az ö-zés, hanem az újjátelepült Bácska ë-ző tájszólása jellemző. Az új templom (1814) sajnos nem újította föl a középkori Márton-titulust.

A szegedi szomszédság magyarázza, hogy a modern jugoszláviai paprikakultúra megteremtésében Horgos mellett különösen Martonos magyar népe jeleskedik.

*

MÉRGES, hivatalos nevén *Pusztamérges* buckás, terméketlen futóhomokon 1902-ben keletkezett, boráról máris elhíresedett tanyaközség.¹⁴⁴ Területe 4237 katasztralis hold, lélekszáma 1954 (1960).

A középkorban *Asszony szállása* néven kisebb kun település. Az elnevezés arra utal, hogy templomának a Boldogasszony, Mária volt a patrónája. Romjai megérték a XX. századot, de birtokosának, a Wagner-családnak a tisztos maradvány útjában állott és széthordatta.

A mérgesi pusztát a hódoltság alatt a Város birtoka, később a német lovagrendé lett, majd a jászkun kerülethez tartozott, végül Jászberény városának kezébe jutott. A múlt század végén Meszes Mátyás bérleménye: jószág legel rajta. Jászberény városától betéti társaság szervezésével May R. Miksa szegedi bankár támogatásával Ormódi Béla bankár vásárolta meg. A mondaivá színeződött alsótanyai néphagyomány úgy tudja, hogy Mérgepuszta három jász testvér: *Jász Ladány*, *Jász Berény* és *Jász Kisér* birtoka volt. Tőlük vásárolta aztán meg Ormódi Béla.

Jászberény boldog volt, hogy távoli, értéktelennek hitt pusztájától megszabadulhatott. Nagyobb birtokosok lettek a *Meszes*, *Dobó*, *Wolford*, *Papp*, *Mucsi* és a dorozsmai *Gyuris* család. Az egykorú egyházi anyakönyvek kétségbevonhatatlanul igazolják a leányegyházként kezdetben Majsához tartozó Mérge szegényparaszt népének szegedi eredetét.:

Ábrahám, Bajorics, Bakacsi, Bálint, Bërta, Börcsök, Csala, Császár-Pútyi, Csóti, Dobó, Faragó, Farkas, Fodor, Földi, Fürtön, Horváth, Högyösi, Jambrik, Jójárt, Kalmár, Kispál, Kocsis, Kocsis-Savanya, Kovács, Lasancz, Lovászi, Matók, Módra, Mulati, Némöt (Lepedő), Ördög, Rúzsa, Sávai, Simon-Jójárt, Sója, Szabó-Doktor, Szalma, Szekeres, Szélpál, Szögi, Varga, Vass.

Jöttek még a szegedi gyökérzetű Sándorfalváról, Kistelekről, továbbá Dorozsmáról is.

Mérge népiségében, tájszólásában és hagyományaiban gyökeres szegedi jellegzetességek nyilvánulnak meg, amelyekhez a dorozsmai földről bevándorlottak ivadékai is alkalmazkodtak. A Várossal való kapcsolatait az 1926-ban megépített tanyai kisvasút is megerősítette.

Ormódi könnyű föltételeket szabott. A legszegényebb embereknél megelégedett pár korona foglalóval is, hogy ide, ehhez a kietlen, terméketlen nek látszó homokbuckához kösse őket, és a maga 300 holdas telepítvényéhez olcsó munkásokhoz jusson. Számukra 600 négyszögöles telkeken 40 munkáslakást is épített. A leendő falunak nagyobb ingatlant is ajándékozott, hogy a település jövőjét, a szőlőtermesztés virágzását, a lakosság állandóságát ezzel is biztosítsa.

Pusztamérge területe 4000 holdnál több: eredetileg hepehupás, buckás, gyéren erdősítt pusztaság. Az első földhözragadt telepések bizony földkunyhókban, hant-

¹⁴⁴ *Grüner F.*, Pusztamérge története. Budapest é. n.; Még néhány adalék: Új község a megyében. Mérge pusztát helyett Ormódifalva. SzN. 1908, 229. sz. *Szécsy Gy.*, Pusztamérge. SzN. 1909, 192. sz. *Zöldi M.*, Pusztamérge. SzN. 1918. 175. sz.

házakban, buckaoldalakra vájt barlangokban laktak. A nagy szegénység miatt eleinte a halasi határban, az ottani gazdáktól harmadosföldeket is fogtak, arattak is nekik.

Ormódi szőlejeknek mérgesiek ajkán máig *telep* a neve. Mintegy 150—200 munkás járt ide állandóan dolgozni, akiknek számára Ormándi a házakat is építette. A *szakmányos* néven emlegetett munkások az első időkben a buckákat kubikolták, egyengették. Majd az egész szőlőtelepet 180 táblára különítették, tehát egy-egy szakmány átlag 1,5 holdas egységekből állott. Minden szakmányosnak volt ilyen táblája. Ezt gondozta, művelte egész éven át. Volt olyan ember, aki 10 éven át is ugyanazon egy darabot művelte. Járandósága volt 1 métermázsza búza, 3 rozs, felevessző. Mindezt házhoz szállították. Bort, szőlőt nem kapott. Emellett odahaza végezte a maga munkáját.

*

MINDSZENT Hódmezővásárhelytől északra eső mezőváros a Tisza bal partján, a szegedi nyelvjárasterület északkeleti sarkában. Területe 1960-ban 10 925 katasztrális hold, lélekszáma 9179.

Mindszent falut a középkorban kun településként emlegetik (1423), később földesúri birtok lett. A hódoltság idején sem enyészik el, népe színmagyar. Jelentős a búza- és kölestermelése, disznótartása, méhészete. Nyilván szegedi vándorhalászok is fölkeresik.

Valószínűleg Mindszent szomszédságában terült el, talán azonos is volt vele, *Apor* (1332, fekvése ismeretlen), hiszen a XVII. század végén *Apormindszent* néven is előfordul. A templom védőszentjének neve eszerint tehát fölváltotta a középkori falunévet. A XVIII. században elvétve *Tiszamindszent* neve is járja.

A kamara a Királyi-családnak juttatja a falut, amely később a Mindszent-algyői latifundiummal 1733-ban Erdődy György birtokába jut. Urbéri szabályzata 1772-ben lép életbe. Ismeretes az a bérleti szerződés is, amelyet a falu a genuai urakkal, a Pallavicini-család jogelődjével kötött (1777). Ezt többször is megújították.¹⁴⁵

Nagy terhet jelentett az előfogatozás, régies nevén *hetelés*: Szegeden állandó készütségben kellett a falunak hámos fogatot tartania.

Miután Mindszent nem volt szerződéses dohánykertész falu, a jobbágyfelszabadító törvényeket a birtokos családnak végre kellett hajtania. A zsellér lakosságnak azonban szűkiesen jutott föld és így a múlt század második felében itt bontakozott ki az ország egyik legnépesebb kubikos közössége.

Kétségtelen, hogy Mindszent hódoltság utáni újjászületésében részük volt az odavándorolt szegedi halászoknak. Kifejlődött a szegedi fisérektől irányított halhasítás is. Virágzott a super, azaz hajóácsipar is.

Mindszent családnevei kevéske palóc nyomot nem számítva, túlnyomóan a szegedi nagytájra utalnak.

A hódoltság korából, a XVII. század derekáról:

*Ágoston, Ambrus, Bánfi, Borsos, Bozsó, Csatri, Fodor, Füsüs, Gémes, Gulyás, Gyapjas, Kajla, Kató, Korom, Molnár, Nagy, Siha, Szekeres, Szűcs, Tóth, Vajda, Varga.*¹⁴⁶ Népe színmagyar.

¹⁴⁵ Máig használható áttekintés *Keller L.*, Mindszent története 1700—1900. Mindszent 1900.

A XVIII. századból: *Ágoston, Becsei, Börcsök, Dezső, Gémes, Lantos, Martonosi, Mészáros, Répás, Siha, Szakál, Szögi, Törköly, Urbán, Zsótér.*

Később: *Antal, Apró, Ágoston, Becsei, Borsos, Bozó, Bugyi, Fábán, Gémes, Gyapjas, Jaksa, Kendőrosi, Köles, Lantos, Lele, Ludányi, Magony, Martonosi, Meleg, Ménösi, Putnoki, Rákóczi, Répás, Sebestyén, Siha, Süli, Sebők, Szakál, Szécsi, Szeri, Szőke, Tábit, Törköly, Vida, Zsótér.*

Mindszent dülőnevei Pesty Frigyes gyűjteményében (1864): *Kápolnatér, Horgolat, Kistóalj, Nagytóalj, Halastó, Telek, Csókásfok, Picsófok, Kerekítő, Szurtostó, Bábaér, Sárosfenék, Hosszúvögy, Gémostó, (ezelőtt mocsaras vízállások, ma szántóföldek), Kurca, Ludas, Koszorús, Elege, Bánomhogy, Bogárzó, Paperdeje, Kistisza, Keskönymorotva, Hosszúmorotva, Tökös, Hattyús, Lovaglótó, Békás, Görbeér, Naszta, Paptava, Tintafoke, Madaritó, Dongérhát, Aranyosszék, Szilos, Tege, Dobsa, Juhkútere, Lókútere, Akószög („vízállásos kaszáló”), Szőlőshalom. Ereke: *Dongér, Csaj, Halmok: Nagyhalom, Morián, Högyőshalom, Koszorúshalom, Csonkaegyház, Juhászhalom, Kiscsászárné, Nagycsászárné, Lukás, Kistálasné, Nagytálasné, Kettős, Háromas.*¹⁴⁷*

Mindszent ma élő határrészei Tóth Emma gyűjtése nyomán: *Alsóludas, Alsónyomás, Aranyosszék, Elege, Fölsőludas, Fölsőnyomás, Gémostava, Horgolat, Korteszőfödek, Koszorús, Ludas, Partalja.*

Hagyományvilágának feltárása a honismereti mozgalom buzgalmából most van folyamatban. Amit már ismerünk belőle, mind a szegedi nagytájra mutat.

*

MONOSTOR, teljesebb nevén *Kanizsamonostor*, szerbül *Banatski Monoštor* Csókától északkeletre fekvő falucska, amelyet már a középkorban is emlegetnek.

Első előfordulása: 1231. *Monasterium Kenaz*. A Csanád-nemzetség családi monostora volt, amelynek II. András 2000 kőszót ígért (1233). Szerzeteseinek rendi hovatartozása ismeretlen.¹⁴⁸ Szomszédságában, a Tisza partján állítólag egy ósláv, görög monostor is állott.¹⁴⁹ Azonosítható-e a kettő egymással?

Az 1557/58. évi török defter csak 15 házat adóztat itt meg. Ekkor már szerb juhászok lakták, a század végére azonban ezek is eltűntek.

A kamarai puszta a csókai uradalom tartozékaként a Marczibányi-család birtokába jut, amely 1782 táján Szeged vidéki magyar dohánykertészekkel népesíti be.¹⁵⁰

Kálmány Lajos csókai káplán korában itt is gyűjtött, de nem rendszeresen. Népnyelve, hagyományvilága — mint hallottuk — archaikus szegedi elemeket őrizget.

*

MÓRAHALOM röviden, beszéd közben *Móra* a régi szegedi határnak talán legvirágzóbb, leginkább népesedő új községe, amely *Alsóközpont* helyén a régi Mórahalom, Királyhalom, Nagyszéksós kapitányságok határos részeinek egyesítéséből, 1950-ben keletkezett.¹⁵¹ Területe 1960-ban 14 624 hold, lélekszáma 6142.

A név az ősi szegedi Móra-család szálláshelyére utal. 1729. *Móra halma*. Sokáig pusztaság. Erre emlékeztet egyik részének *Kinyérváró halom*, másként *Kinyérvári*

¹⁴⁶ *Káldy-Nagy Gy.*, i. m. Agrártört. Szle 1961, 465, 489.

¹⁴⁷ *Szendrey A.*, Csongrád megyei helynevek. NNy. 1929, 234. Több helyen helyesbítve.

¹⁴⁸ *Juhász K.*, Hajdani monostorok 130.

¹⁴⁹ *Szentkláry J.*, Szerb monostoregyházak 64.

¹⁵⁰ BorCsan. II, 255.

¹⁵¹ Nem kielégítő, de alapvetésnek hasznos *Szécsy Gy.*, Képek Mórahalom múltjából és jelenéből. Mórahalom 1967.

domb neve is. A mondai hagyomány szerint valamikor a juhászok ide várták heti komenciójukat, amelyet a városi gazdák megbeszélés szerint itt adtak át nekik. 1854-ben a Város, részben a folyton növekvő mezőgazdasági konjunkturának engedve, részben pedig a túlnépesedés szociális problémáinak leküzdésére 12 ezer hold járásföldet, legelőt kisbérletek formájában felparcelláz. Ide tartozott a mai Mórahalom és környéke is. Erről máshol bővebben is szólunk. Utalunk arra is, amit a szegedi puszták múlt századbeli tanyásodásáról mondtunk.

1894-ben itt létesült Szeged városának alsótanyai közigazgatási centruma *Alsóközpont* néven. Az íróasztal mellett készült elnevezést Tömörkény¹⁵² jogosan rosszallja: „ennek a helynek hivatalos neve: külterületi közigazgatási központ, mivelhogy azért hivatal a hivatal, hogy bizonyos dolognak kitekerje a nyakát. Ide a legszebb és legmagyarosabb tájnevek világába beleerőszakolódott egy olyan szó, amely a népnyelvben nincs meg, és egyébként is mondvacsinált. A dombot például, amelynek a templomuk áll, Kinyérváró halom néven emlegették. Mindenesetre szép és régi név, de már eltűnt. Csak az öregek ismerik, helyét elfoglalta a *központ*”. Az új községnek azonban bölcs mérlegeléssel az ősi *Mórahalom* lett a hivatalos neve.

Hasonló hatósági balfogással történt a templom védőszentjének megválasztása is. A benépesedő Mórahalom lakossága a szegedi árvíz táján emelt az Őrangyalok tiszteletére kápolnát a mai templom helyén. Ezzel mintha nagy elhagyatottságát is ki akarta volna fejezni: kemény sorsában senki emberfiára sem számíthat. 1893-ban építette a Város a máig álló templomot, amelynek a millenium ígézetében, de a szakrális néphagyomány figyelembevételével László király lett a patrónusa. Az alsóvárosi nép hosszú időközön át egyáltalán nem kereszteltetett László névre, nyilván úri névnek érezte, és a jóra, munkára való restség képzetét fűzte hozzá. Helyi Szent László-hagyományaink a múltból is alig vannak. Minden más faluban a búcsúnap a legnagyobb közösségi ünnep, a mórahalmai nép ezt máig sem éli át, és inkább úrnapján ünnepel.

A nép teljes egészében alsóvárosi sarjadék. A nagy- és dédszülőket még az alsóvárosi templomban keresztelték, eskették és az alsóvárosi temetőbe temették. Alsóvárosi szakrális néphagyományoknak messze földön híres alsótanyai összegezője Engi Tüdő Vince, akiről más összefüggésben részletesen is megemlékezünk. Híre, neve már mondaiává színesedett.

Mórahalom Szatymazzal egyetemben az egykori szegedi határ legéleterevalóbb új tanyaközsége: kertészkedő és szőlőműves kistáj szíve. Minden lehetősége megvan rá, hogy mezővárossá fejlődjék.

Végezetül itt következnek Mórahalom törzsökös alsóvárosi családnevei:

Ábrahám-Fürús, Ábrahám-Tandari, Ábrahám-Türes, Babarcsi, Bata, Batancs, Batki, Bálint, Béndák, Bérta, Bézdn, Biczők, Bite, Borbás, Bozóki, Bózsó, Börcsök, Buborék, Bullás, Csányi, Császár-Pútyi, Csikós, Csillag, Csóti, Csőke, Dobó, Dücső, Engi, Fehér, Felhő, Fodor, Földi, Fütő, Fürtön, Gajdács, Gárgyán, Gergely-Farkas, Guzzi-Rúza, Haska, Högyösi, Huszta, Illés-Bodó, Jakus, Jójárt, Kara, Katona, Kazi, Kiri, Kismárton, Kispál, Kispétör, Kocsis-Savanya, Kodé, Komócsin, Kónya, Kószó, Kothencz, Lovászi, Masa, Márki, Módra, Mózes, Nagygeczi, Nógrádi, Oltványi, Ótotti-Kovács, Ördög, Palotás, Paplóggó, Pipicz, Rúza, Samu, Sebők-Fürtön, Sója, Süveg, Szabó-Batancs, Szabó-Bózsó, Szabó-Galiba, Szekeres, Szécsi, Szélpál, Toppantó, Tóth-Pözsi, Tóth-Szeles, Vásárhelyi, Vér, Vőneki, Zódi.

*

¹⁵² Tömörkény I., Gerendás szobákból 178.

MOROTVA keletkezéséről nincsenek pontos adataink, de 1787-ben már virágzó falu, amelyet szegedi dohánykertészek alapítanak.¹⁵³ Névsorukat Kálmány Lajos közli: *Ábrahám, Csukonyi, Dohár, Förgeteg, Gera, Kónya, Kormányos, Palatinus, Révész, Szarvák, Szeles, Törköly, Vass, Zombori, Zsótér* és még több más. Ezek Felsővárosról kitelepülő sövényháziakra utalnak.

Földesúri huzavonák miatt a falu sajnos, már 1832-ben fölöslik. Népe a közeli Padéra, de főleg Szájánba költözik át. A falu neve pusztanévként egyébként máig él.

*

MUZSLYA, teljesebb nevén *Felsőmuzslya*, szerbül *Gornja Mužlja* népes magyar többségű falu Nagybecskerek szomszédságában. Kincstári földön 1890-ben keletkezett. Eleinte Becskerekhez tartozott, gyors fejlődése következtében azonban már 1905-ben nagyközség lett.

Népének zöme az *örökülés* ottani megaláztatásai miatt Szájánból települt át ide, és itt talált emberibb életet. Ide költözött a Karácsonyi Bogdántól alapított (1817), majd megszüntetett Akács gányófalú szegedi eredetű magyar lakossága is (1891).

A falu népélete még föltárasra vár.

*

NÓRINCSE, románul *Nevrincea*, vegyesajkú krassószörényi falu. A magyar időkben kincstári birtok volt.

Sándorfalvi szóbeli értesülés szerint a bihari Sittérre csábított (1900) és onnan elűzött sándorfalvi családok sok viszontagság után itt vertek gyökeret. A hajdani szülőfaluban maradt rokonsággal máig leveleznek, olykor meg is látogatják egymást.

Nórincese magyarsága ö-zó tájszólásban beszél.¹⁵⁴ Ebből nyilvánvaló, hogy a sándorfalviak mellé temeskői szegényparaszt népünkből is települtek. A falu népéleti sajátosságairól nincsenek adataink.

*

ÓFÖLDEÁK. Eredetileg az ősi *Földeák* falu évszázadokon át itt állott. 1845-ben a tiszai árvíz öntötte el, ezért az uraság segítségével partosabb helyre települt át. A régi falu elnéptelenedett, és azóta *Óföldeák* néven emlegetik. Az ódon, valamikor kőfallal övezett görög templomot magtárrá alakították át. Csak az első világháború után adták vissza eredeti hivatásának a Návay-család egyik tagjának a hadifogságban tett fogadalma beváltásaképpen. Mai pusztulását mindenképpen meg kellene akadályozni.

Óföldeák majorból vált új községgé. Területe 6136 katasztrális hold, lélekszáma 1960-ban 936. Lakossága szoros atyafiságban van Földeák népével. Határrészei: *Ágoston, Ebásta, Gubateleak, Kéthalom, Ködmenös*.

*

ÓKERESZTÚR, népünk ajkán más régebbi nevein *Szerbkörösztúr, Ráckörösztúr*, a magyar határ közelében elterülő túlnyomóan szerb többségű, hajdanában a szőregi kincstári uradalomhoz, Szeged bérleményéhez tartozó temeskői falu, amelynek magyar kisebbsége a XVIII. század végén dohánykertészként telepedett itt meg. Kál-

¹⁵³ Kálmány II, VIII.

¹⁵⁴ *Vöő G.* i. m.

mány Lajos anyakönyvi anyagából tudjuk, hogy a múlt század végén a következő szegedi eredetű magyar családok éltek benne: *Ábrahám, Ágoston, Bálint, Bërta, Bör-csök, Farkas, Kasza, Lévai, Makra, Nógrádi, Pálinkás, Prágai, Szikora, Vidács*, stb. Akkori számuk 31, viszont a nem szegedi törzökből származó családoké 5.

*

OMOR Romániához tartozó, vegyes ajkú bánáti község, amelynek a kamara, majd a múlt század derekán a Dercsényi-család volt a földesura.

Magyar népeletéről alig tudunk valamit.

A falu már a középkorban virágzott. A hódoltság idején elenyészett, 1779-ben újjászületett. Ő-ző tájszólást beszélő magyar népét 1840 táján nyilvánvalóan a Dercsényiek telepítették,¹⁵⁵ akiknek a Városban ipari, kereskedelmi érdekeltségeik voltak. Ők építették Szegeden a későbbi tulajdonos nevére ismert Zsótér-házat, amely 1849 nyarán a Szemere-kormány székhelye volt.

Omor népeletéről, sajnos, keveset sem tudunk. Megemlíjtük, azonban a nagy olvasottságú, de nem szegedi eredetű Tar Mihály helybeli földműves nevét, aki egy népszerűsítő cikkből elsajátította és használta a rovásírás betűjeleit. Egy ideig annak tanújárul emlegették, hogy a rovásírás még nem halt ki a magyar nép gyakorlatából, illetőleg emlékezetéből. Később (1903) tisztázódott tudásának rejtélye.¹⁵⁶

A falu folklórijából Vő Gabriella tett közzé néhány adalékot.¹⁵⁷

*

OROSZLAMOS, *Banatske Arandjelovo* vegyes ajkú falu, amelynek magyarsága 1820-ban települt 60 dohánykertész szegedi családból.

Ismeretes, hogy Oroszlámos a Gellért-legendában már szerepel. Eszerint Ajtony elleni küzdelmében Csanád egy éjszaka buzgón könyörgött Szent Györgyhöz, hogy őt és seregét segítse meg. Győzelem esetére monostort is ajánlott föl neki. Álmában oroszánt látott, amely arra ösztönözte, hogy azonnal támadjon az ellenségre. Sikerült is legyőznie. Csanád fogadalmát be is váltotta. Az új monostorba a csanádi, másként marosvári görög szerzeteseket telepítették át. Később az elnéptelenedett monostort a Csanád-nemzetség bencéseknek adta át és várral is megerősítette. Ennek romjai ma is állanak.¹⁵⁸

Első okleveles előfordulása 1247. *Wrwzlanmunustura*.

Magyar lakossága a hódoltság idején lassan elenyészett. Szerbek költöztek a helyére, és *Majdán* néven emlegették.

A mai Oroszlámos ettől kissé délre települt szerbekből, többfelől jött magyarokból, leginkább mégis a főntebb már említett szegedi családokból.

Népeletéről nincsenek följegyzéseink, de egy falucsúfolót hallottunk: *Oroszlámos hírs város, benne lakik Nyúli János móg a sánta jegyző*. A csókaiak szerint Oroszlámoson tökkel abrakolják a lovat.

*

¹⁵⁵ Temes Mon. 84; *Paládi Kovács* 296.

¹⁵⁶ *Sebestyén Gy.*, A rovásírás hiteles emlékei. Budapest 1915, 18—20.

¹⁵⁷ *Vő G.*, Omori néphagyományok Rózsa Sándorról és Petru Maturól. Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények 1964. *Üő.*, Többet ésszel, mint erővel. 165.

ÓSZENTIVÁN, idősebb népünk ajkán *Szentiván, Szentivánsziget, Sziget, Szüiget*, hivatalos új nevén *Tiszasziget*, a Tisza és Maros egykori vízvidékéből kiemelkedő színmagyar falu Szőregtől délre. Kiterjedése 4675 kat. hold, lakosainak száma *Térvár* nélkül 1325.

Már a középkorban virágzik. Első említése: 1411. *Zenth Iwan*. Ez akkor a mostani Újszentiván helyén állott. Egy 1561-ből származó adat különbséget tesz *Belsőszentiván* és *Külsőszentiván* között, ami nyilván megfelelt a későbbi két falunak. Magyar lakossága csak a XVII. század viharaiban enyészik el. A pusztasors ezután egyezik Szőregével, részletesebben ott szólunk róla is.

A XVIII. században szerbek telepednek itt le, akik azonban hamarosan áthúzódnak Újszentivánra. Ugyanis amikor a szőregi uradalom 1783-ban Szeged birtozába jut, a Város alsóvárosi és tápai dohánykertészeket telepít a faluba. A szőregi anyae gyház anyakönyveiből kijegyzett, 1820 tájáról származó névsoruk:

Ábrahám, Bërta, Bódi, Bódis, Bodó, Borka, Börösök, Cibolya, Czirok, Csala, Csorba, Dëák, Dékány, Dudás, Gëra, Gesztesi, Gombos, Gyöngyi, Hamza, Hegyközi, Horváth, Huszár, Huszta Kardos, Kasza, Káli, Kiss, Kovács, Kókény, Lovászi, Loboár, Magyar, Malmos, Mészáros, Miklós, Molnár, Ónozó, Ördög, Pálfi, Puskás, Rác, Rúza, Samu, Simon, Szabó, Szélpál, Szóráth, Tömösvári, Terhös, Tézsla, Visnyei, Vörös, Zobány, Zsigmond.

Sok a régies keresztnév: Illés, Bálint, Rafael, illetőleg Regina, Brigitta, Ösmér (Isméria).

A hajdanában dohánykertész, később zsellérfalu férfinépe kubikmunkával kereste hosszú évtizedeken át a kenyerét. Banner János, aki három nyáron át Hódmezővásárhelyen velük ásott, és estéknént elbeszélgetett velük, „Világlátó ószentiváni magyarok” címen úttörő jellegű beszámolót írt¹⁵⁹ arról, hogy ezek a kubikosok, de a falu egyéb lakosai is, munkás életük során hol fordultak meg.

Az általánosításokra is alkalmas vizsgálódásokból kiderül, hogy a falusi ember csupán munka vagy vendégeskedés okából hagyta el ebben az időben lakóhelyét. Messzi munkára, búcsúra csak csoportosan szeretett elmenni. Csak az utazott el hosszú időre, akinek megélhetése teljesen bizonytalan. Akik nagyobb földet bejártak, általában még név szerint sem ismerik azt a közelebbi helyet, ahol dolgoztak. 85 felnőtt ószentiváni férfi és 100 nő életében csak egy helyen fordult meg, 79 férfi és 58 nő pedig még sehol sem volt szülőfaluján, illetőleg közvetlen környékén túl.

Banner eredményei azt mutatják, hogy a magyar falu népe még századunk első évtizedeiben is mennyire földhöz kötött volt: szegénységénél és az akkori iskoláztatás rovására írandó földrajzi közönyénél fogva, távolabbi munkahelyén, idénymunkáján sem nyílt meg előtte a világ, amely pedig a tudatos összehasonlítás révén önmagának elmaradottságára, látókörének hiányosságaira is hamarabb rádöbbenhetett volna.

Tiszasziget néphagyományyaiból Kálmány Lajos szőregi káplán korában sok értékes mozaikot megörökített. Kár, hogy nem gyűjtött többet. Azóta Andrásfalvy Bertalan atlaszmunkája érdemel említést. Mi magunk is többször jártunk a faluban, de már nem sok eredménnyel: a hagyományörző nemzedékek már a temetőben porladoznak. Amit ismerünk, az teljes egészében a szegedi nagytájat tükrözi.

A falu közigazgatási joghatóságához tartozik *Térvár* és *Vödrösháza*. Térvárról külön is szólunk. Itt soroljuk föl a tiszaszigeti határ dülőneveit is.

¹⁵⁸ BorCsan. II, 459; *Juhász K.*, Hajdani monostorok.

¹⁵⁹ Megjelent: Szeged 1932.

A Szentiván, Térvár, Gyála között elterülő Vedresháza pusztáról, illetőleg tanyatelepülésről viszont itt emlékezünk meg. Nevét Vedres Istvánról kapta, aki az itteni hatalmas vízvidéket ármentesítette, és 1808-ban szegedi zsellérekől dohánykertész falut alapít rajta. Vedres itt magas színvonalú gazdálkodást kezdeményezett, sokat kísérletezett. Így gyapottermesztéssel is foglalkozott.

Különösen foglalkoztatta a gabonátörölés kérdése, a dohosodás veszélye. Itt Vedresházán különleges boglyakemence alakú gabonás vermeket épített, amelyekről más összefüggésben bővebben is szó esik.

Vedres egyik levelében így ír¹⁶⁰ az itteni eredményekről: „csudálkozik minden ember, hogy azon hely, mely ezelőtt a víznek halaknak, madaraknak és békáknak állandó tulajdona volt, miként változhatott által oly kies tájékká, melyen most juhok falkái, barom és ménes legel. Szép kert, erdők és több ezer tőből álló szőlők virítanak, 40 holdból álló dohánykertészség készül, kik közül az idén nyolcnak épül a háza. A lelkek száma ezen esztendőben 150-re megy, és mivel a kertészek által szaporodni fog, esztendőre egy szép kápolna is készül oskolával, és talán technológiával együtt, ha arra való professzort kaphatok jó fizetés mellett.”

Az 1816. évi hatalmas tiszai árvíz Vedresháza gyönyörűen bontakozó világát tönkretette, a falu nem támadt föl többé. A csapás meg az emberek irigy közönye elvette Vedres kedvét az újjáépítéstől. A falu népe Padé, Hodics, Jázova, Szaján és Tiszaszentmiklós szegedi kirajzású új dohánykertészségeibe olvadt bele.

Még Vedres István telepítése és máig az ő egykori családnevét viseli a *Vödricserdeje*: a Boszorkányszigettel szemben, a Tisza partján vízvédelmi céllal ültetett erdőség. Eredetileg ez is Vedresháza ármentesítését szolgálta.

*

ÓTELEK, románul *Otelec*, magyar falu, *Magyarszentmárton* leányegyháza. A középkorban *Feltelek*, *Teleki* néven virágozik, a hódoltság idején elenyészik.¹⁶¹

A mai falu kincstári pusztán szegedi dohánykertészekből 1793 táján települt. Több földesurát emlegetik. Úgy látszik, hogy később ismét kamarai birtok lett. 1856-ban vált önálló községgé.¹⁶² 1880-ban Magyarszentmihályról számos szegedi eredetű család költözik át ide¹⁶³. A falu ö-ző tájszólásban beszél.

Ótelek 1892-ben agrárszocialista megmozdulás színhelye. Az anyaegyházban, Magyarszentmártonban káplánkodó Kálmány Lajos a pártjukra áll. Bírótság elé kerül, de fölmentik.¹⁶⁴

Ótelek népélete Magyarszentmártonnal egyetemben tüzetes vizsgálatot érdemelne.

*

ÖREGFALU, románul *Pustinis*, bánáti vegyesajkú falu, Újvár közelében.¹⁶⁵ Vízjárta hely, a Bega többször elöntötte. Magyar népe szegedi tájszólásban beszél. Nyilván kincstári telepítés során került ide a múlt század derekán, talán magyarszentmártoni kirajzás. A falu népéletét nem ismerjük.

*

¹⁶⁰ Farkas L., Vedres István 53.

¹⁶¹ TorMon. 102.

¹⁶² Csernovics D., 40.

¹⁶³ Vöö G. i. m.

¹⁶⁴ Péter L., Kálmány Lajos.

¹⁶⁵ TorMon 162; Vöö G., i. m. 1969.

ÖTÖMÖS tanyaközség Zákány, Rúza, Pusztamérges, Úllés szomszédságában. Területe 1960-ban 5394 kat. hold, lélekszáma 1385. Régi forrásokban olykor *Öttömös*, *Ettemes* alakban is olvasható. Török családnévi eredetű helynév,¹⁶⁶ amely középkori kun szállásra utal.

Valamikor temploma is volt. A hódoltság idején elenyészett, és pusztaként a Város birtokába került, amely azonban 1836-ban Újszegedért cserélte el a királyi kamarával.¹⁶⁷ Az állam kezéből ezután Magyar János kisszállási jószágigazgató és rokona, Skopecz József egri kanonok birtokába jutott. Ama családba, amelyről Magyar László híres utazó, a dél-afrikai Bihé királya is származott. Másik tagja Magyar Imre kúriai bíró (+1871) ide erdőt telepített.¹⁶⁸ Az egykori szép útszéli plántánoknak már csak a híre él. Ő maga egy kis fenyőerdőbe temetkezett. Magányos sírját máig gondolják. A pusztát a Magyar család a múlt század utolsó évtizedeiben (1897) parcellázta föl. Itt azonban álljunk meg.

1893-ban a tanyán élő, alsóvárosi eredetű Farkas-Csamangó család népes küldöttsége kereste föl a Város polgármesterét, Pálffy Ferencet. „Apáról-fiúra maradt — írja¹⁶⁹ az egykorú újsághír — a családi hagyomány, hogy a 4000 holdas Öttömös a Csamangó familiáé. Akkor veszik vissza a Várostól, amikor akarják, mert nem törvényes vagyona az, csak zálogba van adva a nőmös Városnak.” Csamangóék úgy tudták, hogy egyszer, amikor lovat, ökröt akartak az őseik vásárolni, kézizálogként lekötötték ötömösi birtokukat Szeged városának. A Város később elbirtokolta, mert a visszaváltás nem történt meg.

A tanyán élő Csamangó család a Víz után többször megkísérelte állítólagos jogainak érvényesítését, de sikertelenül.

¹⁶⁶ MNy. 1915, 147.

¹⁶⁷ Reizner, II, 36; Vö. még: A Csamangóék öröksége. Az ötömösi pusztá történetéből. SzN. 1893, 80. sz.

¹⁶⁸ Kiss F., Szeged erdészete. Erdészeti Lapok 1939.

¹⁶⁹ Nem állhatjuk meg, hogy a deputációról — talán Tömörkénytől — írt, élettől duzzadó riportot ne közöljük:

„Összeszedelőködtek Csamangóék és csapatostul bekerültek a polgármester elé, mert nagy sor készül a tanyákon, a Csamangó Illések familiájában: a régi fúntust, az ötömösi nemesi birtokot kell visszazerezni a Várostól, mert a híres Csamangó ősökötől leszármazott Illések csak tenyérnyi szélességű földszalagokon gazdálkodtak már. Nem az ősi vagyon fogyott, Csamangóék szaporodtak veszedelmes módon.

A legöregebb élő Csamangó tiszta bizonyosra emlékezik arra, hogy Öttömös, a híres nemesi fundus, amely most Szeged városnak a tulajdona, valamikor a Csamangó nemzetségé volt.

Az öreg Illés maga mellé kerített vagy tíz fiatalabb Illést és beállított Pálffy Ferenc polgármesterhez a torony alá, ahol „jogtalanul bitorolják” a Csamangó nemzetség igaz tulajdonát.

Möggöveztük a tekintetős urat, adja vissza a nőmösi jussunkat.

A nőmösi jussot?

Igön, az ötömösi pusztát, már hogy a miénk vót az, igazi jussunk nekünk.

Igaz jussuk?

Ah hát!

Ha igaz jussuk, keressék a törvényes úton az igazságot.

Nem addig az tekintetős uram! Muszáj azt most mán minékünk ideanni, ha akari, ha nem.

A jószívű polgármester türelme fogyni kezdett.

Menjenek Isten hírével.

De hallja a tekintetős úr, életveszedelem lösz ebbül.

Micsoda életveszedelem?

Igön, az hát!

Illés — szólott most a polgármester szigorú hangon — huszonötöt veretek kigyelmetekre, ha rögtön el nem takarodnak innen.

S az életveszedelemmel fenyegetőző Csamangó deputáció szép csöndesen kiballagott a polgármester szobájából. Mormogva, dörögve hajták félre vállukon az ősökötől örökölt subájukat.”

Csamangóék deputációjában. SzN, 1893, 79. sz.

Maga az újságcikk írója is megengedi, hogy a családnak lehetett valami köze az ötömösi pusztához, joga azonban már elévült. Mi magunk ehhez idézzük az 1746. évi tanácsi jegyzőkönyv egyik bejegyzését: *Farkas János Csamangó mégh Tömösvár vétele (1716) előtt bizonyos szabad földet föl fogván. A föld helyét, nevét azonban nem mondja meg. Úgy hisszük tehát, hogy a családi hagyományoknak föltétlenül volt valami történeti, jogi alapja.*

A felparcellázott Ötömösön leginkább Alsótanya szegényparaszt népe telepedt meg. Ez az egyházi anyakönyvekből is világosan kitűnik:

Abrahám, Ács-Sánta, Apró, Babarcsi, Balla, Batancs, Bárány, Bërta, Bodó, Börcsök, Csiszár, Csóti, Daka, Dobó, Dóczi, Fodor, Földi, Gárgyán, Gërgus, Hegedüs, Ilovai, Jakus, Katona, Kazi,, Király, Kiri, Kisagócsi, Kisguczi, Kispál, Kószó, Makra, Martonyosi, Mulati, Nacsá, Ördög, Pálfy, Palotás, Pap, Paplógó, Rutai, Savanya, Simhercz, Szabó-Galiba, Szécsi, Szélpál, Szögi, Szücs, Tanács, Tikvicszki, Vecsörnyés, Visnyei, Wolford, Vöneki. Néhány dorozsmai család: Czëkus, Gyuris, Lajkó, Maróti, Zádori.

Ehhez tegyük még hozzá, hogy Ötömös eleinte a váci egyházmegyéhez, éspedig a *sándorfalvi plébániához* tartozott:

„Az azonban Ötömöstől — írja¹⁷⁰ Tömörkény István (1902) — messze van. Hogy oda érjenek, előbb át kell menni a szegedi alsó tanyákon, azután a dorozsmai kunokon, azután megint a szegedi felső tanyákon, s csak úgy ér oda az ember. Aki akár halottat temettetni, akár újszülöttet keresztelni akar, két nap bizonyosan eljár e munkájában, mert sem halottal, sem újszülöttel nemigen lehet vágatni. S még akkor nyugodni nem is otthon való földbe teszik az embert. Mert azért, hogy az öregek annak idején eladták Ötömöst, ki merné mondani, hogy aki rajta él nem ide tartozandó?

Vannak, akik azt mondják, hogy a törvény olyan kerítés, amit azért csináltak, hogy legyen mit megkerülni. Nem mindig igaz ez a mondás, de itten, Köszöntősnek és más társainak esetében igaz. Ők csakugyan megkerülik a törvény kerítését, amennyiben az öreg Köszöntöst a fia a jobbik subában fekve a kocsira helyezi, és azután áthajt a nagybeteg emberrel a sógorhoz, Fejedelem Jánoshoz, aki már itthoni földön lakik, és Köszöntős Mihály ott hal meg a Fejedelem tanyáján, hogy itthon temetődhesen. Mert ha itt hal meg, akkor el van a törvénynek a korlátja kerülve, amely különben őt az új faluba rendelné vitetni halott korában.” A temetés a szegedi földön csakugyan meg is történt.

„A dülöúton — folytatja később Tömörkény — ahol az utak elválnak, Fejedelem a kocsival megáll.

Elkezelnek egymástól.

— No — mondja a Köszöntős-fű —, a jövődő hónapokban majd az asszony is eljön.

Fejedelem az asszonyra néz. A várandós asszony elpirul a kocsiban.

— Hát — mondja aztán Fejedelem —, jöhet mindig, amikor csak akar.

Majd jön is az asszony. Mert ott olyan világ van, hogy nemcsak meghalni járnak haza a vének, hanem születni is hazajárnak a fiatalok”.

„A közeli vidékekről — írja¹⁷¹ szemtanúként egy újságcikk — mindenfelé jöttek szegényebb sorsú polgárok, akik otthon eladták néhány holdnyi földcsékjüket, házukat és elmentek Ötömösre, hogy ott vegyenek négyszer-ötször annyi irtatlan erdőt vagy sívó homokot. Távol minden kulturális középponttól, szorgalmasan dolgoztak az ötömösi telepesek, irtották az erdőt, fordították a talajt és folyt serényen a telkesítés nehéz munkája, akárcsak Amerikában.”

¹⁷⁰ Tömörkény I., Új bor idején 218.

¹⁷¹ A vármegye új községe. SzN. 1908, 202. sz.

„A szőlőtelepítés nagy dolog — írja tovább az újság — nagy anyagi kitartást igényel, és három-négy év beletelik, mire sok munkája után pénzt lát az ember. Bizony, mikorra az első bort leszüretelték a telepesek, nem egy sóhajtott vissza közülük a régi nyomorúság után, és nem egynek a pénzcsekéje úszott el a nehéz küzdelmek árjában. Akárcsak Amerikában.”

„Az öttömösi telepesek legnagyobb része azonban — akik abban különböznek Amerikába vándorló honfitársaiktól, hogy többre becsülték hazájukban a homokot, mint Amerikában a televényt — keményen megállotta helyét, s már Öttömös nagy része szőlőültetvény, amely a legkitünőbb alföldi bort termi.”

*

ÖTVÖSD, régiesen *Eöttvösd*, *Eöttvösfalva*, románul *Otvessa*, bánáti ö-ző nyelvjárásban beszélő magyar falucska, *Bakóvár* leányegyháza, A múlt században az állam telepítette (1868) *numerus* szerint a mi temesközi gányó népünkéből.¹⁷²

*

PADÉ, másként *Magyarpadé*, szerbül *Srpski Padej*, vegyes lakosságú falu, amely a középkorban a Csanád nemzetség birtoka volt. A hódoltság alatt szerbek laktak benne. A felszabadulás után a kamaráé, majd 1781-ben Ormosdy István vásárolta meg, és már 1784-ben szegedi dohánykertész családokat telepít a szerbek mellé.¹⁷³ A papi szolgálatot az alsóvárosi klostromból kirendelt és más helyen már jellemzett Takáts Ráfael (1749—1820) franciskánus látja el mellettük, akinek „Tóldalék” c. igen ritka tájszótára arról tanúskodik, hogy a szegedi népnyelvnek Alsóvároson és Padén úttörő kutatója volt. Munkáját egyébként regényes körülmények között, itt, padéi hívei körében maga nyomtatta ki (1791).

Padé templomát (1842) a későbbi földesúr, Diván György építette: a *Havi Boldogasszony* titulus a szegedi szülőföldre emlékeztet.

Padé magyar népe 1832 körül a szétvert *Morotva* szegedi eredetű családjaival is meggyarapodott. Kálmány Lajos néhány gyönyörű balladát jegyzett föl¹⁷⁴ a faluban és közli a szegedi eredetű családok hevenyészett névsorát: *Csanádi, Horváth, Komlósi, Kovács, Magyar, Nagy, Szabó, Szűcs, Tombác, Tóth*.

A falu részei: *Tobán, Cigányvér, Újsor, Gyöp, Dülői: Kispeszér, Nagypeszér, Konchát, Morotva, Sulymos, Bethlehem, Szatmár*.

Padé szülöttje Kenedy Géza (1853—1935), a *Quintus* néven ismert konzervatív publicista, aki már az első világháború előtt sürgette és Szeged városának is ajánlotta parasztkollégiumok felállítását.¹⁷⁵ Szülőfalujából egy Dózsa-monda töredékét örökítette meg.

Padén volt tanító a két világháború között Kristály István, aki Tömörkény modorában novellákat írt a temesközi magyar népélet köréből. Köteteit sajnos, nem volt módunkban elolvasni, néhány elbeszélését csak folyóiratokból ismerjük.

*

PODLOKÁNY szegedi gányókból települt kertészség, amelyet 1785-ben a bébi uradalom területén Batthyány Ignác püspök alapított.¹⁷⁶ A szabadságharc viharaiiban elenyészett. Ma már csak dülönévként ismeretes.

¹⁷² *Szentkláray J.*, Plébániák 279; Temes mon. 87. Vö.

¹⁷³ *BorCsan.* II, 470.

¹⁷⁴ *Kálmány* II, 18.

¹⁷⁵ *Quintus*, A szegedi gondolat. SzH. 1915, 257. sz.

¹⁷⁶ *Kálmány* III, XIV; *Szentkláray J.*, Plébániák 309.

PORGÁNY, románul *Pordeanu* Kiszombortól délkeletre, de már Romániában elterülő magyar falu, amely a középkorban még *Pordány* néven virágzik. Első előfordulása 1247. *Pradanmunustura*. A Csanád-nemzetség ugyanis itt monostort alapított, amely a tatárjárást is átvészelte. Védőszentje, szerzeteseinek rendi hovatartozása nem ismeretes. Romjai még a török hódoltság után is állottak. Ennek *Griselini* térképén (1776) is a *torony* (Turn) megjelölés őrzi az emlékezetét. Fuchs Mihály uradalmi tisztartó, érdemes műkedvelő régész följegyzése szerint: „a keresztúri pusztán, az ómajorban állott egy nyolcszögletes, háromemeletes jó tágas épület, valamint egy bolt-hajtással ellátott istálló. Az előbbi 1845-ben elvontatván, az aljában kriptát fedeztek föl. Magam is láttam az ottan talált emberi maradványokat és több apró ezüstpénzekeket, melyek a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem pénzei voltak. A másik épület most is fennáll.” Azt nem tudjuk, hogy a mi napjainkban áll-e még.¹⁷⁷ Ezek nyilvánvalóan még a monostor maradványai voltak.

Az 1522. évi egyházi tizedjegyzék tanúsága szerint több szegedi család is viselte a *Pordányi* nevet. A falu középkori magyar lakossága a XVI. század második felében megritkul. A következő században néhány szerb családot is emlegetnek. Az alsóvárosi franciskánus gvardián egyik jelentésében (1647) *ült*, azaz lakott helyként említi. Szinte az egész XVIII. században néptelen, csak a legvégén szállják meg szegedi dohánykertészek. 1861-ben községgé alakult és a Nákó-család nagyszentmiklósi uradalmához tartozott.

A falucska népéletéről szóbeli értesülések nyomán csak annyit tudunk, hogy ő-ző tájszólását, szegedies hagyományvilágát napjainkban is őrzi.

*

PUSZTAFÖLDVÁR, középkori nevén *Földvár*, népiesen *Fődvár* a török időben elenyészett, majd kamarai birtokká lett. Nevét régi, nyilván a népvándorlás korában őszehordott földváról, sáncokról kapta, amelyek a XVIII. század derekán még láthatók voltak. A földvári kincstári pusztát, amely a múlt század elején Hengelmüller Mihály kezén volt, 1840-ben Wodianer Sámuel és Móric vette bérbe, tőlük meg 60 kertészcsalád 14 1/2 évre albérletként bírta.¹⁷⁸ A falu törzset Wodianerék Torontárból telepítették, azokból a helységekből, leginkább az itt élő szegedi dohánytermesztő nép fő fészkeiből, *Szaján* faluból, amelyeket ők még személyes szegedi kereskedelmi kapcsolatokból ismertek. Hamarosan még néhány bánkúti és apácai család is csatlakozott hozzájuk. Ezek is különben — mint a megfelelő helyen rámutattunk — szintén a szegedi néptörzsokből sarjadtak.

A földvári puszta eredetileg 7437 katasztrális holdat tett ki. Ebből Wodianer Sámuel és Móric, a korai magyar mezőgazdasági kapitalizmusnak e két jellegzetes, szegedi eredetű alakja dohánytermesztés céljára 2730 katasztrális holdat árendált. A bérlet 1852-ben lejárt és ekkor a kincstár kétségtelen humanizmussal a falut 129 telekre növelte, mindegyik telekhez 25 hold földet számítva. Ez volt a már emlegetett *numerus* nevezetű, jellegzetes dohánykertész földegység. Magánbirtokosok, földesurak ezt általában csak 16—20 hold körül szabták meg. A földvári gányók a közben 1700 holdra emelkedett bérleményt 1876-ban holdanként 150 forintért, 20 éves törlesztési kedvezmény mellett megváltották. Ez az 1873. évi XXII. t. c. értelmében következett be, amely lehetővé tette az addig árendált kincstári birtokoknak aránylag kedvező föltételekkel való eladását. Ezek a törlesztések sokszor a XX. századba is belenyúltak. A határ többi 5205 holdját a kincstár 1884-ben adta el másfél millió

¹⁷⁷ BorCsan. II, 498; *Juhász K.*, Hajdani monostorok 133.

¹⁷⁸ *Karácsonyi J.*, Békés vármegye története II, 270.

forintért orosházi evangélikus magyaroknak, akik ekkor települnek meg Földvár-
rott és a lakosság többségét alkotják. Ők a jobbmódúak. Megemlíttjük itt, hogy a falu
1877-ig Csanádhoz tartozott, ekkor került Békés megyéhez. Két különálló részből
áll: *Nagyfalu, Újfalu*.

Jellemzőnek tartjuk, hogy Földvár szegedi törzslakossága a maga erejéből emelt
régii templomának (1874) védőszentjéül Illés prófétát választotta, akit Szeged „ős-
népe” többek között a dohánymunka patrónusaként tisztelt és főleg kedvező időjá-
rást várt tőle a nagy nyári viharok, jégesők idején. Képe máig ott függ az új templom
szentélyében is.

Ideszakadt népünknek már csak az idősebb nemzedékei beszélnek ö-ző tájszó-
lásban. A fiatalok részben az é-ző evangélikusok, továbbá az iskola és orosházi mun-
kahelyük hatására már jórészt elhagyták. Ezt a kiegyenlítődést az is előmozdítja,
hogy a két népelem nem elkülönülve, hanem elkeveredve él a faluban, bár a vegyes-
házasságok még mindig elég ritkák. Szegedi gyökérzetű családok:

*Ágoston (Törökbecse), Ambrus (Szentivánsziget), Annus, Bacsa, Bálint, Báló, Biacsi, Boros,
Bozóki, Bózsó, Csányi, Csókási, Csóti, Domonkos, Dóra, Fejes, Hajnal, Joó, Kardos (Tóba), Kasza,
Katona, Kormányos (Földeák), Korponai, Kószó, Magony, Móra, Mucsi, Pintér (Jázova), Prágai,
Szekeres, Szél, Török, Vass, Vétró, Vér.*

A múlt század hetvenes éveiben, amikor Kálmány Apácán paposkodott, gyűj-
tött Földváron is¹⁷⁹. Akkor följegyeztet balladáira már hiába kérdeztünk.

A falu kiterjedése 1967-ben 9942 kat. hold, lakóinak száma 3243. Ebből mint-
egy 1500 szegedi sarjadék.

*

PUSZTAKERESZTÚR, más régebbi nevén *Magyarkörösztúr*, románul *Cherestur*,
Kiszombor közelében, de már Romániában levő magyar falucska, amelynek régi
múltjáról, de magyar népéletéről is igen keveset tudunk. Névadója a középkori
Nemeskeresztúr falu. A mai név előtagja is utal arra, hogy a hódoltság idején teljesen
elpusztult. Utána a csanádi uradalomhoz tartozott, ahova 1773-ban szegedi dohány-
kertész családok telepedtek le, amelyeket később Szőregről jött egyéb szegedi sarja-
dékok is gyarapítottak. Máig őrzik nyelvüknek szegedi sajátosságait.¹⁸⁰

*

RÁBÉ temesközi magyar falucska Kübekháza szomszédságában, de már Jugosz-
láviában. Szerb neve *Rabe*.

Első okleveles előfordulásai 1256. *Rabey*. 1285. *Rabe*. Hajdani templomának
védőszentje nem ismeretes. A falunév talán személynévi eredetű. A középkorban a
Csanád nemzetség birtoka, később a Telegdiek kezére jut.

A hódoltság elejéről török adószedők megörökítették Rábé magyar népének név-
sorát: *Barkás Antal, Bessenyő János, Csigai Balázs, Csomor Benedek, Dezső Ágos-
ton, Farkas Ferenc, Farkas Pál, Karikás Ambrus, Kasza Péter, Katona Tamás, Kiss
János, Kizdi János, Máté Simon, Nagy István, Nagy Tamás, Nemes Lőrinc, Pató
Bálint, Sánta Fábián, Sánta Gergely, Szabó Bálint, Szabó Fábián, Szántó Ferenc,
Szép János, Tóth Péter, Török Pál, Vas Ambrus, Vörös Ferenc*.¹⁸¹

A falu a XVI. század végére már elnéptelenedik, pusztá lett. A hódoltság után
kamarai birtok. A csanádi tisztartóság 1773-ban gewehrscheinista föltételek mellett

¹⁷⁹ Kálmány L., Koszorúk II. Passim.

¹⁸⁰ Szentkláray J., Plébániák 321. Vöő.

¹⁸¹ BorCsan. II, 502.

és „a katonai szállítások eszközlése végett” szegedi dohánykertészeket telepít ide. 1783-ban Szeged városa vásárolta meg, ami természetesen a Szegeddel való kapcsolatok további erősödésével járt együtt.¹⁸²

A falut 1875-ben az árvíz öntötte el. Önálló községgé 1900 táján lett.

Rábé szegedi gyökérzetű népe (Ágoston, Józó, Juhász, Lócsei, Molnár, Pópity, Varga) szerb és román szomszédok közé szigetelődve, számos archaikus szülőföldi magyar hagyományt őrzött meg, amelyre a megfelelő helyeken mindig utalunk.

*

RÖSZKE, régi iratokban *Reszke* már a középkorban virágzó falu. 1439. *Recke*. A Várostól délre, a Tisza holtágának jobb partján fekszik.

A XVIII. század elején a tiszai határórség Szegedről kiszorult szerb grancsárjai itt telepedtek le, és kiváltságaikhoz akkor is görcsösen ragaszkodtak, amikor már nem járt volna nekik. Csak 1732-ben vonultak ki végképpen a Szeged városának ítélt Röszkéről. Sokan visszamaradtak közülük és elmagyarosodtak. Innen a röszkeiek között élő számos szerb hangzású családnév. Szerb temetőjének maradványai megérték a XX. századot, még magunk is láttuk jó félszázaddal ezelőtt.

Röszkét a XVIII. század második negyedében alsóvárosi dohánykertészek szállják meg. Alsóvárossal való vérségi kapcsolatai máig igen elevenek. A tanács 1745-ben ismeretlen okból elrendeli kunyhóik (gazula) lerontását és a föld újraosztását.

Ezek a kertészek mindig a Város földjén dolgoztak, faluba nem verődtek. Sokáig közös *kapitányság* látta el Röszkén és Szentmihályteleken a közigazgatási teendőket. Csak 1950-ben lett *Feketeszél* és *Nagyszéksős* tanyarészek hozzácsatolásával önálló falu. Határa 1960-ban 6337 hold, lélekszáma 4186. Móricz Zsigmond Rózsa Sándor-regényének több jellemző, de költőileg kissé átformált része Röszkén játszódik le.

A dohánymonopólium (1851) után a röszkeiek áttértek a paprikatermesztésre, amelynek az alsóvárosiakkal együtt valóságos művészeivé váltak. Századunk legelején néhány röszkei feles honosította meg a horgosi paprikatermesztést, Jugoszlávia mai jelentős paprikakultúrájának szülőhelyét.

Röszkének a Várostól függését, illetőleg hozzátartozását, mezőgazdasági áru-termelését az is bizonyítja, hogy csak egyetlen, több km hosszú utcája van. Az alaprajz csak újabban szélesedik a nemzetközi autótút felé.

A falu túlnyomóan alsóvárosi gyökérzetű régi családjai:

Ábrahám, Ábrahám-Fürűs, Ács-Sánta, Balla, Barát, Bite, Bóka, Bózsó, Börcsök, Csányi, Császár, Csikós, Csillag, Csipak, Csízár, Csonka, Dunai, Dücső, Engi, Fodor, Forró, Gárgyán, Greguss ~ Gergus, Guci, Harkai, Hódi, Jójárt, Katona, Kazi, Kéri, Kiri, Kónya, Kotogány, Krisztin-Némöt, Lázár, Makra, Márki, Módra, Muskó, Ónozó, Osznovics, Ördög, Pipic, Pördi, Rozsi, Rózsa, Szakáll, Szalma, Szekeres, Szécsi, Tanács, Tombác, Toppantó, Trója, Vecsörnyés, Vér, Virganc, Visnyei, Vízhúzó, Volford, Vőneki.

*

RÚZSA, régebbi nevén *Rúzsajárás* valamikor az *alsóvárosi puszta*, a későbbi *Alsótanya* egyik kiterjedt, külső része volt. A múlt század elején *Rúzsza Jakab járása* néven is emlegetik. A mai helynév tehát ebből a személynévi kapcsolatból rövidült.

Északon a hajdani dorozsmai föld, most Üllés község, keleten Zákányszék és Mórahalom, nyugaton Pusztamérges, délen Ásotthalom, Öttömös — valamennyi hasonló sorsú tanyaközség — szomszédos vele.

¹⁸² *Csernovics D.* 21.

A mai Rúzsza közigazgatási határa 1945 előtt Szeged szabad királyi város csorvai és átokházi kapitányságainak körébe tartozott. 1949-ben *Csorva* néven önálló község lett, majd 1957-ben a régi Csorvával egyesülve a *Rúzsza* nevet vette föl. Határa 1960-ban 14563 hold lélekszáma 4103.

Rúzsát és a hozzátartozó Csorvát, Átokházát — mint az anyakönyvek is bizonyítják — elsősorban Alsóváros terjeszkedő népe szállotta meg:

Ábrahám, Babarcsi, Bata, Batancs, Bálint, Bēnák, Bite, Bóka, Bózsó, Börcsök, Bullás, Csányi, Csiszár, Csipak, Csonka, Csóti, Daka, Dóczi, Dobó, Dunai, Engi, Fodor, Fődi, Gárgyán, Hegedüs-Bite, Jakus, Jójárt, Juhász, Kappan-Tóth, Katona, Kazi, Kádár-Némöt, Kása, Kiri, Kisguczi, Kísillés, Kispál, Kispétör, Komócsin, Kőnya, Kőszó, Kotogány, Kothencz, Lasancz, Makra, Masa, Móra, Muskó, Malatinszki, Mulati, Nacsá, Nagymihály, Négyökrű, Nyári, Ótott-Kovács, Papp, Papdi, Paplógó, Rozsi, Rúzsá, Répás, Sebők, Simhercz, Szabó, Szabó-Doktor, Szabó-Galiba, Szekeres, Szélpál, Sziráki, Szőgi, Szűcs, Tanács, Tandari, Tömösvári, Titviczki, Vass, Vecsörnyés, Vétró, Virgancz, Visneyi, Vőneki.

*

SÁG, régiesen *Saagh, Temesség*, románul is *Sag*, bánati vegyesajkú község, amelynek gányó eredetű magyar kisebbsége a szomszédos Paráccal együtt a mi táj-szólásunkat beszéli.¹⁸³ Nyilvánvalóan a birtokos csanádi káptalan telepítette 1821 után.

*

SÁMSON, hivatalos nevén *Békéssámson*, a nép ajkán *Sámsom*, már a középkorban virágzó, majd a hódoltság alatt elenyészett falu. Hosszú ideig pusztaság, amely a Károlyi-család hódmezővásárhelyi latifundiumához tartozott. Károlyi Antal 1770 körül nyilván a sövényházi, csanyiteleki kezdeményeken fölbuzdulva dohánykertészetet telepített ide.¹⁸⁴

A lakosság többsége katolikus, kisebbsége református és szinte egészében ö-ző vidékről: Szeged, Hódmezővásárhely, Makó szegényparasztságából verődött össze. Átnéztük a falunak a múlt század első feléből való anyakönyveit. Föltétlenül Szegedre és közvetlen környékére mutató családok, illetőleg családnevek: *Barát, Bërta, Bozó, Csala, Csipak, Csonka, Dömösi, Magony, Nacsá, Palotás, Szakál, Szél, Zsótér.*

Kiterjedése 1960-ban 10890 katasztrális hold, lélekszáma 3842.

A falu újabbkori története, népelete még tüzetes vizsgálatra vár. Tanítványunk, Csarnai Erzsébet értékes szakdolgozata a falu Szegedre mutató táplálkozási hagyományaival foglalkozik.

*

SÁNDORFALVA Szatymaz és Fehértó szomszédságában, az egykori Pallavicini-birtokból az 1879. évi szegedi és gyevi árvíz után kiszakított és Pallavicini Sándor örgróftól alapított falu. Innen a neve. A gyeviak ugyanis a víz elől erre a szigetszerűen kiemelkedő helyre menekültek, a földesúr pedig 1879. június 12-én 300 holdat ebből ajándékozott nekik.¹⁸⁵

A falualapítás 1879 Szent István napján történt. A szerződést 588 gyevi család-fő írta alá, végül azonban csak 74 maradt belőlük. A többi visszament elpusztult szülőfalujába. Az így felszabadult házhelyekre azután más környékbeliek: városiak, felsőtanyaiak, sövényháziak is települtek a gyeviak mellé.

¹⁸³ Temes mon. 114; *Paládi Kovács* 297.

¹⁸⁴ BorCsan. II, 525; *Takács L.*

¹⁸⁵ Sándorfalva község jubileuma. Huszonötéves évforduló. SzN. 1904, 252. sz.

A falu gyevi származású, tehát szintén a szegedi nagytájhoz tartozó családjai: *Annus, Bakos, Belovai, Bozóki, Czirok, Györfi, Lele, Makra, Süli, Vidács, Zakar.*

Szegedről, Felsőtanyáról jöttek: *Bárkányi, Biczók, Bitó, Csányi, Csikós, Csókási, Csur, Dékány, Faragó, Gavallér, Gera, Gémes, Gyömbér, Hegedűs, Hódi, Jakus, Kaku-szi, Kéri, Kónya, Kormányos, Lippai, Nacs, Nyári, Ónozó, Palotás, Róvó, Tari, Tápai, Vetró, Vér, Zombori, Zsótér.*

A falu egészen 1945-ig megtartotta szegényparaszt, sőt agrárproletár jellegét. Sorsáról Féja Géza,¹⁸⁶ Aldobolyi Nagy Miklós, Seress József festett szomorú társadalmi képet. Néhány kisebb munkálatot nem számítva, hagyományvilágának további feltárása még a jövő feladata.

Az uradalomnak kiszolgáltatta, elvándorlásokkal próbált emberibb életre találni.¹⁸⁷ Egy demagóg ügyvéd, Sima Ferenc, volt függetlenségi képviselő, Sándorfalva népét a bihari *Sítér* faluba való áttelepedésre akarta rábírn (1900). Itt ugyanis Roheim Nathan bécsi bankár földet parcelláztatott, amelyet jó pénzért Sima propagált. A kedvezőnek látszó föltételek igazában nagyon kegyetlenek voltak. Az odakerült sándorfalviak hamarosan vándorbotot fogtak a kezükbe, és *Nőrincse* (Nevrincea) krassószőrényi faluban vetették meg a lábukat, ahol most is élnek. A szülőföldön maradt nemzetségükkel való kapcsolataik még nem szakadtak meg, bár halványulnak.

A harmincas években számos helybeli család a Pest megyei *Kaskantyú* pusztára vándorolt. Erről *Kaskantyú* tanyaközségnél szólnunk.

Sándorfalva határrészeiből: *Csikójárás, Csúzd, Epörjes, Károlymajor, Kéridülő, Kütidülő Nádastó, Szaporhőgy, Szokony, Büdöstó, Sörkéd, Szentjános, Fehérfőd, Kapcaszék.*

Sándorfalva fia Budai Sándor citerakészítő, a népművészet mestere.

*

SASÜLÉS, másként *Sasillés*, a szabadságharc utáni években Rábé és Majdán között keletkezett gányótelep, amelyről lakosainak csekély száma ellenére is sajátos társadalmi szervezkedése miatt kell megemlékeznünk.

A bébi uradalomhoz tartozó *Kissziget* népét szerződésük lejártával az erélyes gróf Batthyány Antónia a birtok más részére telepítette, amelynek *Újhely* (egy másik Újhely 1849 viharában elpusztult), másként *Sasülés*, *Sasillés*, lett a neve, amely védőszentjéül Mihály arkangyalt, a szegedi táj egyik ősi, különösen tisztelt patrónusát választotta.¹⁸⁸ Lehetséges, hogy a névadók a sövényházi Sasillés idetelepült dohánykertészei voltak: a táj emlékeztetett arra, amelyet elhagytak.

„Valami tizenöt ház az egész — írja a századfordulón az itt ásató Tömörkény¹⁸⁹ —, de még pár év előtt maga kormányozta önmagát. Volt bírāja, esküdtjei, kisbírāja, bakterja. Nem volt felnőtt ember a faluban, aki valami hivatalt ne viselt volna. Ez is régi magyar szokás, ez a szerteszéjjel, apró darabokra való szakadás. Talán abból az időből való, mikor álltak még az Alföldön a számtalan apró falvak, amiknek nyomát is eltörölte a föld színéről a török. Amikor még szertehúzódtak emberek minél kisebb helyekre, hogy minél kevesebben parancsoljanak nekik, s aki parancsol, az is közbük való legyen. Hogy maguk kormányozzák magukat. Jól-e,

¹⁸⁶ *Féja G.*, Viharsarok. Bp. 1957, 317; *Csikesz L.*, Sándorfalva nagyközség leírása. Bp. 1926; *Seres J.*, Sándorfalva szociográfiája. ÁTGY II, 101.

¹⁸⁷ Sándorfalvi telepések. SzN 1900, 288, 290, 291 sz. és Kiss Mátyás személyes élményei.

¹⁸⁸ *Szentkláray J.*, Plébániák 322.

¹⁸⁹ *Tömörkény I.*, Gerendás szobákból 14.

rosszul-e: mindegy, de maguk és ne más. A török véget vetett ez állapotoknak, nagy községekbe verve a megmaradt népet, de azért a rávaló szándék ím évszázadok múlva is mutatkozik.” Sasülésen egyébként szinte mindenki a *Makra* nevet viseli, amely a szegedi táj legősibb, legjellegzetesebb családnevei közé tartozik.

*

SIMONYIFALVA, népiesen *Simonfalva*, románul *Satul-Nou* 1883-ban alapított falu, a régi Arad megyében. Báró Simonyi Lajos ekkor parcelláztatta birtokát és főleg magyarokat, meg németeket telepített ide. „A magyarság nagyobb része — írja¹⁹⁰ a megyei monográfia — Battonyáról és a csongrádi [azaz Csongrád megyei B. S.] részéről verődött itt össze.”

Mínt hogy az első települők, a pénzes *ótelepesek* a báró egész birtokát mégsem tudták megszerezni, újabb telepítésre volt szükség (1892). Ezek az *újtelepesek* szegény zsellérek és napszámosok voltak, de mind magyarok. A mi kutatásaink szerint főleg újkígyósiak vertek itt gyökeret, akiknek ősei szegedi dohánykertészek voltak.

A monográfia felsorolja a falu határneveit: *Vadaskert, Poszmán, Kistelek, Pincekert, Óirtás, Újirtás, Szamártó, Kati kengyelkéje*.

Népéletéről, hagyományvilágáról többet nem is tudunk.

*

SÖVÉNYHÁZA, 1974 óta Ópusztaszer számos pusztából, majorból szerveződött tanyaközség a volt Pallavicini-uradalom területén, a régi szegedi határ északnyugati szomszédságában. A név talán hajdani sövényerődítményre vall. Határa 1960-ban 10 414 hold, lakossága 2684 lélek.

Már a középkorban virágzik, Kézai Simon szerint Attila király székhelye. Első említése 1348. *Suenhaz*. A hódoltság idején elenyészik, népe Szegedre húzódik (1650). Pusztáin a mieink legeltetnek.¹⁹¹

A XVIII. század legelején, 1722 előtt — amikor Tömösváry János, Szeged főbírája Ányást birtokolta — szegedi zsellérek húzódtak pásztorként, dohánykertészként a pusztára. A kirajzás később akkor volt a legnépesebb, amikor 1766—1773 között az Erdődy grófok a birtokukban lévő pusztaságot Szeged városának zálogosították el. A környezet kedvezett a hagyományos jószágtartásnak, de a modern dohánykertészetnek is. Ez a nép egyelőre még Szegeden lakott, ott volt a háza, otthona, csak nyárára járt ki ide a sövényházi pusztára dolgozni. Később elszakadt ugyan az anyavárostól, kétlakisága megszűnt, de szegedi származásának tudatát mai napig megőrizte.¹⁹²

A sövényházi római katolikus egyház 1789-ben kezdődő anyakönyveiből 1805-ig a következő, majdnem kivétel nélküli felsővárosi eredetű kertész (hortulanus) családok nevét jegyeztük ki:

Apró, Ábrahám, Ambrus, Bába, Bacsa, Bakacsi, Bakó, Báló, Balog, Baranyi, Barát, Bárdos, Bárkányi, Barna, Bársony, Bérnát, Bértus, Bíró, Bitó, Borsos, Bozó, Bózsó, Búza, Bürgés, Csamangó, Csányi, Csókási, Csordás, Csuka, Csukonyi, Csúri, Czobor, Damján, Déák, Dékány, Dohár, Dömösi, Faragó, Fazékas, Fodor, Gazdag, Gál, Géra, Gémes, Gulyás, Gyermány, Gyovai, Hajdú, Halász, Herke, Hódi, Holló, Huszka, Ilia (Tápe), Joó, Juhász, Kakuszi, Kasza, Katona, Kása, Kerepesi, Király, Kiri, Kocsis, Komócsin, Kónya, Kopasz, Kormányos, Kósa, Körmöndi, Kurkó (Kovács), Kúcsár, Lajos, Lakó, Lantos, Lábodi, Lázár, Lippai, Márki, Márton, Mészáros, Miklós, Miller, Mogon (Magony), Molnár, Muksi, Némöth, Nyári, Odal, Odvas, Ókrös, Órdög, Pataki, Palatinus, Parragi, Pálfi, Pálinkás, Pálosi, Pélkán, Péták, Pintér, Pósa, Révész, Róvó, Rúzsza, Sándor, Sára, Síha, Simon, Sípos,

¹⁹⁰ Arad Város és Vármegye Monográfiája 214, 262.

¹⁹¹ Zsilinszky M., Csongrád.

¹⁹² Ezekről a településekről szóló fejezetben bővebben is szólunk.

Surányi, Sutka, Süli, Szabó, Szalma, Szarvák, Szécsényi, Szekeres, Szél, Szeri, Szögedi, Szömörédi, Szücs, Takó, Tandari, Tari, Tápai, Tombác, Törkölly, Török, Vajda, Vastag, Vérág (Virág), Veréb, Vétró, Vér, Vida, Vig (~ Vég), Zsikó, Zsódos, Zsótér.

A múlt század legelején bekövetkezett újabb hatalmas gányó migrációból ez a sövényházi nép alsóvárosiakkal, tápaiakkal egyetemben szintén kivette a maga igen derekas részét.

A pusztaszeri romtemplom és az emlékmű a harmincas években

Jellegzetesebb mai családnevei: *Gëra, Gyërgyádes, Gyöngyi, Kecskeméti, Kósa, Mezei, Papp, Süli, Székesi, Tülkös, Ürmös, Varga, Vastag, Zsiga, Zsótér.*

Egy jellegzetes, 1910 tájáról való vőfélyes verselmény¹⁹³ Sövényháza több lakosának viselt dolgait, furcsaságait szedi kedvesen ironizáló hangon tűhegyre:

*Manga Gazsi nádfődeles háza,
Csicsadónak nevetős poszája,
Olajosnak Antikirisztusa,
Zsiga Ferkó büszke legényfia.*

*Károly Iszter zödvégű szobája,
Károly Mári hírvös Matild lánya,
Sovány Jancsi jegőnye nyárfája,
Kiss Gyurkának szép asztag búzája.*

*Túri János szép két paripája,
Sipka Jóska nagy tajtékipája,
Nagy Sándornak két fehér kutyája,
Gergő Imre bodorhajú lánya.*

*Kis Miskának girbe-görbe háza,
Kis Antalnak emelős marhája,
Bíró Pista két eladólánya,
Zsótér Jani cirokmuzsikája.*

¹⁹³ Tanítványunk, Pálffy Gyula gyűjtése.

*Kis Annusnak sok szép uborkája,
Nagy Pali Pista kétágú vellája,
Víg Jánosnak sarkon van a háza,
Matyi Pista: izmos a poszája.
Kis Tóninak őszül a szakállja,
Nagy Jancsinak oda a gatyája.*

Magyarázatul hozzáfűzhetjük, hogy Manga Gazsinak igazi neve Varga volt. Csicsadóról már nem tudtak semmit mondani. A nevet inkább cigányok viselik. Olajosnak olajsatuja volt. Mindig csak ezzel szitkozódott: az Ántikirisztusát! Zsiga Ferkó fia nyilván kényes legény volt. Iszter az Eszter helyi alakja. A két Károly-lányt apjuknak, Zsótér Károlynak parasztoknál akkoriban még ritka keresztneve után emlegették. Sovány Jancsi eperfáira, Kis Gyurka asztagjaira, Túri János lovaira volt büszke. Sipka Jóska tajtékpipával járt. Nagy Sándort nagy fehér kutyái tették nevezetessé. Gergő Imre: a Gergő nyilván apja keresztnevéből vált ragadványnévvé. Úgy emlékeznek, hogy a lánya nyírott hajú, kissé kikapós teremtés volt. Kis Miska kis házat épített, amelyet összevissza toldott meg. Kis Antal marhája beteges volt. E két Kisnek igazi neve Papp. Zsótér Jani cirokmuzsikán ügyesen játszott. Kis Annus szép uborkát termesztett. Nagy Pali Pista, igazi nevén Kovács István másodbíró takarékoságból csak kétágú villát készített. Víg Jánost sarokházáról emlegették. Matyi Pista feltűnően kövér volt. Kis Tóni már öregedett. Nagy Jancsi fehérnépek után járt. Egyszer az ablakon ugratták ki, gatyája ott maradt.

Amíg 1766 előtt csak Sövényházán és Ányáson voltak kertészek, a rákövetkező szegedi korszakban hirtelen bontakozik ki *Tömörkény, Baks, Hatrongyos, Kütörös, Pércsora* dohánykultúrája, amelyhez később még *Csany, Pusztaszer*, illetőleg *Hant-háza, Homok, Levelény, Vadkert* csatlakozott. Levelénynek Inczeffi Géza¹⁹⁴ több megnevezett részét említi: *Lelevelényfok, Levelényhát, Lelevelényimajor, Kislevelény, Nagy-levelény, Levelényfenék*.

A sövényházi nép a dohány mellett sáfránykertészettel is foglalkozott.

Az uradalom meghonosítja a XVIII. század végén a *merinó*, népünk ajkán a *némötbürge* tartását is. A juhászat emlékezete a tájon máig eleven, de még tudományos feltárára vár.

Nyilvánvalóan az uradalom hatása, hogy a sövényházi nép kitűnően ért a lóneveléshez is. Legkedveltebb a *szállás* néven emlegetett előszállási tájfajta. Termeltek kendert, öregek fontak.

A Sövényháza kiterjedt határában élő nép a szabadságharc után nagy megpróbáltatáson megy át. Az általános részben már bővebben is mondtuk, hogy az uradalom a dohánykertészeket feloszlatja, a házakat lerombolja, hogy a nép a jobbágyfelszabadító törvények értelmében ne követelje magának azokat a földeket, amelyeket már nemzedékek óta ő munkált meg. Palásthy jószágkormányzó népitélet áldozata lett.

A lakosság jórésze így kénytelen volt elvándorolni. Ez az elrajzás egyébként már a XVIII. század végén elkezdődött. Erről külön szólunk. Csak egy példa: a bánáti Padén a Géra család egyik ágát máig a *Kutyanyaki* ragadványnévvvel különböztetik meg a többitől.¹⁹⁵ Ezek egyébként a múlt század legelején vándoroltak ide.

A megtépázott, számban megfogyatkozott nép mellé azután főleg felsőtanyaiak, kistelekiek vándoroltak, és így a falu, illetőleg határ szegedi jellege máig megmaradt. Emberi sorsáról Féja Géza fest döbbenetes képet.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Nyr. 1966, 303.

¹⁹⁵ Juhász Antal szíves közlése.

¹⁹⁶ Féja G., Viharsarok 303.

Sövényháza egyik határrésze, házsora, az uradalom szélén húzódó *Kutyanyak* sajátos telekformát őrzött meg, amelyet állítólag vadállományának védelmére irt elő az őrgróf nekik. Telkeiket, numerusaikat (összesen 62 volt, 1 numerus = =16 hold szántó +13 hold legelő) középen út szeli ketté. Lakóházuk, esetleg istállójuk, óljuk az egyik, gazdasági udvaruk, szérűjük a másik oldalon. Itt vannak a színjeik, *sopáik* is, amelyeket három oldalról szalmával raknak körül. Ez okos helykihasználást is jelentett, de ugyanakkor rejtegetésre is jó volt.

Ahol az épület van, annak *hátsófüd*, vagy egyszerűen *hátnál*, a gazdasági udvarnak *elsőfüd*, röviden *elől* a neve. Kerítés csak szórványosan látható. Ez magyarázható az egykori uradalmi sorssal is, nem volt sok félténivalójuk. Ők azonban úgy mondják, hogy nincs is szükség rá, hiszen a sorok, *utcák* lakói tökéletesen megbíznak egymásban. Az elválasztó, numerusokat kettéosztó útnak ugyanis utca a neve, ami a tanyavilág kialakulásánál korábbi szemléletet és igényt fejez ki.

A több km hosszú Kutyanyak kisebb, megkülönböztetett részei: *Öregkutyanyak*, *Kiskutyanyak*, röviden *Öregnyak*, *Kisnyak*, továbbá *Tubaksarok*.

Egyéb sövényházi határnevek: *Ződhalom*, *Kártyás*, *Görbeszék*, *Büdösszék*, *Veszőshalom*, *Hosszúhát*, *Kukacostábla*, *Kütörés*, *Pitricsom*, *Tarkadisznórét*, *Ilonasik*, *Kerekítő*, *Bibichát*, *Csibafa*, *Tökös*, *Szúnyogos*, *Ökörjárás*, *Kisorságút*, *Tetűhögys*, *Sasillés*, *Limbus*, továbbá újabban *Csajhát*, *Kis-szer*, *Rontószél*¹⁹⁷.

Sövényháza emberi világa Palotás Fausztin és Tömörkény István novelláiban sűrűn felbukkan.

*

SZABADKA, átmeneti, XVIII. századi nevén *Szentmária*, *Mária Terézia városa*, egy régi szegedi céhíratban *Mária Trés*, latinul, illetőleg németül *Mariatheresiopolis*, szerbül *Subotica*, bunyevác kedveskedéssel *Subotica biela* 'fehérlő Szabadka' szegedi, ill. Városunk szabadkai kapcsolatai alapos néprajzi tanulmányt érdemelnének. Itt csak néhány mozzanatra utalunk.

A szabadkai, ludasi bunyevác katolikusok több évtizeden át az alsóvárosi barátok lelki gondozása alatt éltek. Ez egészen 1717-ig tartott, amikor Szabadkán is ferencendi kolostor, majd templom épült. Ez a missziós munka nyilván már a török időkben, 1686 előtt is folyt, az addig felszivárgott bunyevácok között. 1687-ben újabb bunyevác rajok érkeztek tizennyolc ferencendi barát vezetésével Szabadkára, kisebb részben Szegedre. Ezek a szerzetesek azonban nem maradtak velük, visszamentek Dalmáciába. A pasztorációt továbbra is az alsóvárosi klostrom látta el, amelynek tagjai közül többen tudtak bunyevácul.¹⁹⁸

A szabadkai bunyevácok — amíg lehetett — mindig nagyszámmal jelentek meg az alsóvárosi havibúcsún, ahol külön miséjük és bunyevác prédikációjuk volt. Olykor évközben is eljöttek, hogy a Csöpörke-kútból orvosságul vizet vigyenek magukkal.

Máshol szólunk azokról a határpörökről, amelyek 1748-ban békés megegyezéssel végződtek. A két város jószomszédi hkapcsolata ezentúl töretlen.

Szabadka többfelől jött magyarságának szegedi elemei is vannak. A XVIII. század folyamán számos szegedi polgárcsalád telepedett itt le.¹⁹⁹ „Szabadka jelenleg magyar törzslakosai — írja²⁰⁰ szegedi társadalmi hagyományok alapján Vass Pál —, melyek a tisztán magyar köröket képezik, kevés kivétellel Szeged-alsóvárosi és alsó-

¹⁹⁷ Kitűnő, teljesnek tekinthető gyűjtemény *Incefi G.*, Sövényháza és vidékének földrajzi nevei. Szeged 1958.

¹⁹⁸ *Iványi I.*, Szabadka története.

¹⁹⁹ *Iványi II.*, 270. Sajnos a részletezéssel adós marad.

²⁰⁰ *Vass P.*, A gyarmatosító Szeged 9.

tanyai származásúak.” Az 1779. évi szabadkai polgárjegyzék szegedinek tetsző családnevei: *Balogh, Csáki, Császár, Dobó, Fodor, Futó, Hegedűs, Kószó*, (Iványinál hibásan: *Kósz*), *Palotás, Rúzsa, Szekeres, Takács, Zöldi*. Szegedi tájszólásukat azonban már régen elvesztették és Bácska *ë-ző* magyar kiejtését tették ők is magukévá. Anyakönyvi vizsgálatok alapján a névsort nyilván folytatni lehetne, főleg az alsótanyai, ludasi, bevándorlókkal (így hirtelenében: *Engi, Lovászi, Batancs, Savanya, Tanács*, stb.).

Kölcsönösen látogatottak voltak a szabadkai (ló!) és szegedi nagyvásárok. A szabadkai asszony nép igen kedvelte a szegedi papucsot. Alsótanya délnyugati része már a közelség miatt is szívesebben járt Szabadkára, mint haza, Szegedre. Gyermekeit is sokszor itt, a Teréz-templomban kereszteltette. A szabadkai Hartmann-és Cohnen-cégnek jelentős része volt Alsótanya baromfitenyésztésének föllendítésében.

Szabadka városának homoki erdőségei Szeged ösztönző hatására keletkeztek. A szabadkai határ modern homoki szőlőkultúrájának és tanyai gazdálkodásának (Ludas, Hajdúszállás, Kelebia) kialakulásában is része van a szegedi példaképnek.

Megemlíttük még, hogy 1879-ben, Szabadka szabad királyi városi rangra emelésének századik évfordulóján az ünnepekre szánt 15 ezer forint összeget a szegedi árvízkárosultaknak ajánlották föl.

A modern magyar költészet megszólaltatásában halhatatlan része van a szegedi Juhász Gyula és a szabadkai Kosztolányi Dezső barátságának.

A két város kapcsolatai (régészeti kutatás, színház) napjainkban újjászületőben vannak.

*

SZAJÁN, bánáti népünk ajkán *Magyarszaján*, szerbül is *Sajan*, Nagyikinda közelében elterülő magyar község, amelyet a múlt század első évtizedében szegedi dohánykertészek népesítettek be.

A falu már a középkorban virágzik. Neve a XV. században bukkan föl. Szabó Dénes megállapítása szerint²⁰¹ kun eredetű, totemre utaló személynév. Jelentése: gyík. Színmagyar népének egy része a nevekből következtetve a török hódoltság idején Szegedre húzódik, a falu pedig elpusztul. A török után kamarabirtok, prédiúm.²⁰²

1790-ben a temesvári királyi kamarai adminisztráció a zágrábi püspöknek adta cserébe ama horvátországi birtokaiért, amelyek a határőrvidékbe estek, és a katonai kincstárnak szüksége volt rájuk. A püspök azonban később lemondott a 9500 katasztrális holdnyi birtokról. 1798-ban Tajnay János és Antal vásárolta meg 138 361 forint 5 krajcárért. A szajáni határ azonban ekkor még a Tisza és Maros árterülete volt, néhány kiemelkedő szigettel. Eleinte csak legeltetni lehetett rajta. Főleg a keleti rész volt partosabb. Ennek máig *Kecskellér* (<Keskenyér), egyik részének pedig a szabadságharc dűlősei nyomán *Égött Kecskellér* a neve.

Tajnay János 1806-ban a szegedi földről, tanyákról, továbbá az algyői uradalomhoz tartozó Hantháza kertészségéből 800 katolikus lelket telepít ide. 1816-ban

²⁰¹ Szabó D., Szaján, Szany, Szehényfa. MNy. 1935, 60.

²⁰² Herresbacher D., Szaján története. Subotica 1926; Vö. Még BorCsan. II, 533.

²⁰³ Kálmány II, X, XI. Nyelvről *Sebők D.*, Szaján nyelvjárása (kézirat az újvidéki egyetem magyar tanszékén); *Szabó Dénes*; a két világháború között vakációit többször töltötte Szajánban, amelynek nyelvjárását jól ismeri. Erről adott információját *Diószegi V.* félremagyarázta: Népi kultúra, népi társadalom I, 241.

1965-ben egy napot Szajánban tölthettünk. Ennek eredményei azok az itt következő adatok és megállapítások, amelyeknek forrását nem idézzük. Itt is köszönjük adatközlőink: Sipos László plébános, továbbá Holács János (Palotás Fausztin unokaöccse), Takács János, Nagy Antal szíves segítségét.

az elpusztult Vedresháza kertészeit is befogadta. A tűzhelyalapítás idején, 1806—1820 között alsóvárosi barátok pásztorolták őket, és egészen 1918-ig beletartoztak a *havibúcsú* kultikus közösségébe. A falu templomának István király a védőszentje, ami szintén jellemző a szegedi táj szakrális hagyományvilágára.

A honfoglalók hosszabb ideig kénytelenek egyik magasabb helyen nélkülözve meghúzódni. Ennek a résznek, dűlőnek máig *Szögedi határ*, *Kopraló* a neve. Kitarítottak. Takács János nagyidejű szajáni gazda még öregapjától hallotta, aki pályás-gyerek korában került Szajánba, hogy családjuk a szegedi feketeföldekről költözött ide, három tanya birtokot hagyva ott. Nehezen élhettek belőle, mert azzal a fohász-kodással vágtak neki a bizonytalan jövőnek, hogy az Isten ne segítse őket vissza, hanem adjon Szajánban boldogabb életet. Mint az öreg Takács mondotta: *víz közé gyűttek*. Tele volt a határ erekkel, ez azonban nem volt nekik idegen világ. Egy ideig még gyékényt is szöttek.

Takács János gyermekkorában, Kálmány Lajos szajáni paposkodása idején a falu még a nagycsalád rendjében élt. Az asszony nép otthon dolgozott, csak kapálni, markot verni mentek ki a földekre. Ez a társadalmi állapot érteti meg velünk Kálmány megjegyzését: „sehol sem láttam annyi örökbe fogadottat, mint Szajánon és tájékán”. A cél a nagycsalád munkaerejének fokozása volt.²⁰³ Leginkább dohánykertészetből éltek. A bérlet összege 1848-ig holdanként évi 1 forint 20 krajcár volt.

Szaján szapora gányó népéből rajzott ki a múlt század folyamán *Tiszahögyös* magyar kisebbsége (1838), továbbá a szímagyar *Tamásfalva* (1840), a békési *Pusztaföldvár* (1841), *Újfalva* (1842)²⁰⁴ a bácskai *Gyulafalva* (1883), majd pedig *Fölsőmuzslya* (1890)²⁰⁵.

Jegyezzük még meg, hogy a Tajnay család a lakosság szaporítására a múlt század derekán a falu közvetlen közelében, kissé északkeletre új, különálló községet alapított (1849). Ide csak németek jelentkeztek. Neve Tajnayné Jeszenszky Vilma után *Wilhelminfeld*, magyarul *Vilmátér*, a szajáni magyarok ajkán *Milher*, ma is élő dűlőnév, illetőleg már falurész. Később ugyanis elnéptelenedett, majd Szajánnal egyesült: a németek beféradtak a vízzel való örökös küzdelembe, máshova vándoroltak. Éjszakának évadján szöktek meg. „Vigan jöttek — írja²⁰⁶ Kálmány Lajos —, sírva mentek, és népünk ma is ott van.” A helyi hagyomány szerint lámpáikat égve hagyták, hogy megtévezzék vele a földesurat.

Az 1831. évi kolerajárvány emlékezetét máig őrzi Szent Bertalan napjának fogadalmi ünnepként való megülése. A *szaladás*, vagyis a szabadságharc idején Szaján népe jószágait maga elé hajtva, hazamenekült az anyavárosba, Szegedre és környékére a rokonsághoz. Harangjaikat a temetőben ünnepélyesen elföldelték, még keresztet is állítottak följük. Szegedre olyan hírek érkeztek, hogy a falu mentése miatt visszamaradt bírót fölnégyelték és a templom négy sarkára szögezték. A mendemonda szerencsére nem volt igaz, bár a falu teljesen megsemmisült. Az életet előlről kellett kezdeni. Legelőször is a harangokat ásták ki, hogy hívja az élőket és sirassa a holtakat. Amíg a falu újjá épült, a szomszédos szerb többségű Tiszahegyesen húzták meg magukat, ahol Szent Vendelnek, a juhászok barokk védőszentjének tiszteletére kápolnát rögtönöztek maguknak. Ez a kultusz a merinó juhászat egykorú szajáni virágzását is tanúsítja.

A szajániak 1882-ben *mögörököltek*, vagyis a 9500 hold szerződéses bér földet 101 forint holdankénti egységárban birtokukba vették. A nép azonban nem tudott

²⁰⁴ Kálmány II, XVIII.

²⁰⁵ Schematismus 1900, 217.

²⁰⁶ Kálmány II, XIV.

²⁰⁷ Herresbacher a nép küzdelmeit jóindulattal írja ugyan le, de szépíteni próbálja a Révay-uraság magatartását is.

az örökváltság hatalmas összegével megbirkózni. Az uradalomra 3000 hold vissza-
szállott, az árverezések napirenden voltak. Népének egy része vándorbotot vett a
kezébe. Így alapította meg Gyulafalvát, majd Felsőmuzslyát. Az uraság valahogyan
magához tért. Az 1889. évben megkezdődött a földek összesítése, a kommasszalás:
fölmérték a határt, osztályozták a földeket, kihasították a dűlőutakat. Új egyez-
ség jött létre: a szajániak a község körüli jó földeket kapták meg, a távolabbi gyön-
géb föld: *Kecskellér, Nagyjárás* az uraságé maradt. Új virágzás kezdődött.²⁰⁷

Szaján dűlőnevei, határrészei közül az említettek mellett a következőket sike-
rült megörökítenünk: *Bandigyöp, Bikatelek* (a *Bika* ragadványnevből), *Dinnyafődek*,
Kendörös, Halastó, Kérilapos, Kérményák, Kisnyomás, Kontérgirinc, röviden *Kontér*,
Kukutyin (itt a zabhegyezést a sáskajárással magyarázza a hagyomány), *Ludas, Nagy-
girinc, Padéi ódal, Pálinkáspart, Palintyos* ~ *Palincsos* (eres, vízjárta hely), *Rókás*,
Vidics. Mint látjuk, túlnyomóan személynévi eredetű, illetőleg természeti és gazda-
sági sajtáságokat tükröző nevek, amelyek világosan a szegedi magyar névalkotó szel-
leméről tanúskodnak.

Utcanévek, falurészek: *Szélmalomsor* (már régen nincs szélmalom a faluban),
Kugli (Kuchelgarten) a milheri németek egykori veteményeskertje, *Simonfalva*, más-
ként *Illancsfalu*. Névadója Kabók *Simon* falubeli. Az itt lakókat tréfásan *simongányó*
néven is emlegetik. Egyik félhold alakú utcája a *Kiflisor*. A *Poszrák* falurészt az ide-
települő *Monostori*, csúfneven *Poszra* családról, nemzetségről nevezték el.

A szajáni néphumor megőrizte a milheri németeknek a falu határáról való vé-
véleményét: *Szaján feld: nem jó feld. Kászáló: hacátos* (aszatos). *Dinnyefeld: kukacos*.
*Kecskellér: nincs kenyér. Ludás: két garás. Palintyos: kutykurutty. Kontérgirinc:
hoppmasir*.

Anyakönyvi adatok alapján már Kálmány megállapította, hogy Szaján először
idekerült lakosságából 44 család volt szegedi és csak 4 származott más törzsokból.
A Város mellett Tápérol, Kisoroszról, Tordáról is települtek ide szegediek. Ehhez
járult még a szegedi dohánykertészekről alapított *Morotva* falu felosztása (1832)
után több innen bevándorló család is.

A szegedi anyatájról származó családok:

Ábrahám, Ambrus, Árva, Bába, Bakó, Bálint, Báló, Ballagó, Berta, Bëzdán, Biacsi, Biczók,
Bodó, Borbély, Bozóki, Bújdosó, Bunford, Czirok, Csányi, Csikos, Csonka, Csókási, Csömöre, Csúri,
Dallos, Dékány, Dobó, Dohar, Domonkos, Erős, Égető, Faragó, Farkas, Fazékas, Fábián, Fodor,
Fürüs, Gábor, Gál, Gëdó, Gëra, Gombos, Gulyás, Gyömbér, Jaksza, Hódi, Holács, Kabók, Kalmár,
Kakuszi, Kasza, Katona, Káposzta, Kása, Keszég, Kéri, Kiri, Kismárton, Kispál, Kondász, Kontér,
Kónya, Kórász, Kormányos, Kopasz, Kósa, Körmöndi, Kurunczi, Kusza, Lábodi, Lázár, Lele, Lippai,
Lőrincz, Madarász, Magyar, Margit, Márton, Miklós, Móra, Mosolygó, Nagyiván, Nógrádi, Nyári,
*Ónozó, Ókrös, Pakai, Palatinus, Pálfi, Pósa, Révész, Rúzsa, Sánta, Sebök, Sutka, Süli, Szanka, Szar-
vák, Szekeres, Szeles, Szél, Sziráki, Szőregi, Takó, Tandari, Tápai, Terhös, Török, Vastag, Vecsör-
nyés, Vëtró, Vincze, Virág, Viski, Vöfély, Zákány, Zódag.*

Szajánra is jellemző a ragadványnevek változatossága. Így a *Kabók* családnak
csúfnevekkel megkülönböztetett ágai: *Krizsán, Süket, Sánta, Szilém, Templom, Panna*.
Valamennyi után értve: *Kabók*.²⁰⁸

A szegedi szülőföldre annyira jellemző napsugaras házvégek helyi ízekkel itt is
fölbukkannak. „Szajánban — írja Kálmány, és lényegében így van máig — minden
házhoz két hold föld tartozik, a ház rajta van építve, és így az egyik ház *kiabálja* a
másikat, mint mondani szokták.” Ez annyit jelent, hogy a gányóházak meglehetősen
messzire épültek egymástól. A kertekben kitűnő dinnye terem. A szajániak sárgabélű,
tehát szegedi fajtájú görögdinnyéjüket maguk szokták még a két világháború között
is kocsin szállítani Bácskába, és ott faluról-falura vándorolva árusítani.

²⁰⁸ Kálmány II, XI; *Péter L.*, Kálmány Lajos.

Kálmány Lajos temesközi gyűjtésének igen jelentős része, alighanem legarchaikusabb rétege éppen Szajánból származik. Jellemző, hogy a „Szeged népe” II. kötetének eredetileg a „Szaján népköltészete” alcímet akarta adni.²⁰⁹ A falu múlt század legelején kiszakadt népe Szegednek még a XVIII. századi hagyományvilágát vitte magával, és szigetsorsában még sokáig őrizgette. E tekintetben még csak talán a Romániához tartozó Magyarszentmárton fogható hozzá. Ballada- és mesekincse, olykor még a virágénekek világára is emlékeztető nótaköltészete, a kuruc balladapörben anynyit idézett és vitatott szajáni „Rákóczi-nóta” és egyéb történeti énekei gazdagon dokumentálják Szajánnak a szegedi táj folklórájában való kivételes helyét.²¹⁰ Hagyományvilágának XX. századi állapotáról egyelőre nincsenek adataink és bővebb értesüléseink, a még elvégzendő gyűjtőmunka azonban sikeresnek, gazdagnak ígérkezik.²¹¹

*

SZANK. Kiskunmajsától nyugatra virágzó falu, amely egy 1451. évi határpörben kun szállásként bukkan föl először, de már Szűz Mária tiszteletére szentelt templomáról is említés esik. Romjai még a XVII. század végén is láthatók. A középkori település a hódoltság idején elenyészett. Egy 1642. évi adat szerint a szanki pusztá Szeged városának birtoka.

A jászkun redempció során Szank pusztát a kunszentmiklósi közbirtokosság váltotta meg és hosszú időközön át lábasjóságot legeltetett rajta.²¹² A múlt század folyamán népesedni kezd, mégis csak 1862-ben kap református lelkészt. A gyülekezet hívei nyilvánvalóan pásztor emberek voltak. Szórványosan megjelennek a katolikusok is. Szank önálló községgé 1874-ben alakul.²¹³ Határa *Móricgát* tanyavilágával együtt 1960-ban 18 720 hold, lélekszáma 4419. Ebből mintegy 500 halasi református sarjadék.

A hagyományos pásztoréleten eljár az idő. A szentmiklósiak a nagy távolság miatt nem tudták volna feltörni, művelés alá fogni a szanki határt, ezért felosztották, majd az egyes birtokosok minden áron szabadulni igyekeztek messze földjeiktől. A környéknek, Majsának, továbbá a szegedi tanyavilágnak már homoki földműveléssel foglalkozó szegényparaszt, sokszor bérlőként küszködő népe megragadja az olcsó földszerzés alkalmát, és a régi, 13 ezer holdra tehető baromjárásokon tanyát épít, szőlőt telepít. Szank ma a környék egyik legszebb, legvirágzóbb faluja, amely frissen fűrt olajkútjai révén hamarosan országos hírhez jutott.

Szank lakosságának mintegy háromnegyede katolikus, negyede pedig református. Ez a benépesedést is megmagyarázza. A reformátusok Kunszentmiklós, részben Halas felől jönnek, a katolikusok pedig ő-ző tájszólásukkal is az ősi szegedi szülőföldről, a szegedi tanyavilágból való származásról tanúskodnak. Az alsóvárosi havibúcsúra a hagyományok erejénél fogva még napjainkban is a majsaiakkal együtt számosan térnek haza.

Szank katolikus népe hosszú ideig Majsá lelki gondozása alatt állott. Templomot már 1898-ban emel, de csak 1932-ben kap külön papot. A majsai anyakönyvekből világosan kitűnik a falu katolikus lakosságának jó harmadrészben a szegedi tanyákról, éspedig inkább a felső részről: Szatymazról, Balástyáról, Kistelekről, Csöngö-

²⁰⁹ Kálmány Lajos Népköltési Hagyatéka I, 170.

²¹⁰ Ugyanott 166—186.

²¹¹ Kálmány többször idézett bevezetése igen szűkszavúan még egyéb népleleti jelentésekre (család, háztájék, viselet) is utal. Ezt a falu elmélyedő kutatása majd hálával fogja felhasználni.

²¹² A régi szanki határjárásról *Mészöly G.*, Szanktól Arany Jánosig avagy mi az az etnographiai hitel? Nép és Nyelv 1944, 1. Egy Szanki határjárásról (1805).

²¹³ Szank történetéről tájékoztatnak Janó Ákos és Pintér Sándor kéziratos följegyzései. Köszönjük még Bálint György és Gacsári Kiss Sándor lelkészek szíves segítségét is.

léről, majd Kömpöcről, Jászszentlászlóról való eredete. Innen származó családok: *Bacsó, Báló, Bárkányi, Borsik, Böröcz, Budai, Buruczka, Csúri, Földi, Hegedűs, Kaku-szi, Kocsó, Kónya, Korom, Kormányos, Lippai, Márta, Nagy, Nagypál, Ördögh, Palotás, Rabi, Rácz, Rozsnyai, Szanka, Tápai, Tömösvári, Varga, Zelei, Zsiga.*

*

SZAPÁRYFALVA a múlt század végén telepített magyar falu, Lugos közelében. Hivatalos román neve *Tipari*. Többsége makai református sarjadék. Katolikusai szege-diek, vagy legalább ilyen családok is²¹⁴ vannak köztük. Mindkét felekezetnek termé-szetesen ö-zó az anyanyelve.

*

SZATYMAZ török, esetleg kun eredetű családnév, amely föltétlenül pásztorkodás-ra, középkori szálláshelyre utal. Első előfordulása eléggé kései: Baka Albert szegedi polgár és az alsóvárosi ferencrendi gárgyán a *Szatymaz* és *Vargatelek* szomszéd-ságában levő rétséget csak akkor vehették birtokukba, amikor a töröknek az előírt illetéket lefizették. Erről *tezkere* nevezetű nyugtát is kaptak (1676).

Szatymaz még sokáig szállásokkal tarkított puszta, csak a múlt század elején keletkeznek rajta Zombory Pál főkapitány kezdeményezésére *hőgyek*, azaz szőlőte-lepítések. Inkább felsővárosi polgárok, népi eredetű értelmiségiek birtokolnak Szaty-mazon, akiknek jelentős hatásuk van a környék modern szőlő- és gyümölcskultú-rájának kibontakozására. Ilyen Babarczy József ügyvéd: feleségének keresztnevét a *Vilmaszállás* szőlőtelep őrzi. Ilyen Felmayer János tímármester, Mikszáth Kálmán barátja, a később róla elnevezett szatymazi határrész, *Jánosszállás* megalapítója. A múlt század hatvanas éveiben a verseci borvidékről kövidinkát telepített a szaty-mazi homokra.²¹⁵ Ilyen továbbá Fráter Alajos tanító, Fráter Zoltán ügyvéd és sok más. „Az Szegednek Szatymaz — tréfálkozik egy régi újságcikk²¹⁶ — ami a subán a gallér. S valamint a suba gallér nélkül semmit se mond, aképp Szeged is hej de színtelen város lenne Szatymaz nélkül”.

Itt volt egy külön szegedi ügyvédnek, később rendőrkapitánynak, Tary Pálnak szőlője is, akit a múlt század derekán a néphumor *Kácsatojó* csúfnévvel tisztelt meg.²¹⁷ Villája egy halmon állott, amelyet a vadvizek sokszor körülzártak. Ilyenkor Pál úr csónakon volt kénytelen kijárni. 1846-ban egy tanyai, szomszédban élő parasztasz-szony fiaskácsája a fiókáit a villa melletti semlyékes vízre vezette. Tary Pál a fiaská-csát lefogatta, az asszonyt pedig tilosban járásért 60 forintra büntették.

Az eljárás nagy port vert föl. A nép azzal szerzett magának elégtételt, hogy Tary kapitányt kidanolta:

*Kiabál a fiaskácsa
Gazdájának, hogy kiváltsa.
A sömlyékbe szorította,
Hatvan forintért kiadta.
Ejnye kutya kocogtatta!
Hej Tary Pál, haj!*

Meg kell még említenünk Zsótér Andor dúsgazdag hajósgazda szatymazi szőle-jét is, amelyeknek Mikszáth Kálmán többször is vendége volt. Ebből a környezetből indult Dankó Pista is.

²¹⁴ Szeged és Vidéke 1903, 216. sz.; *Vőd G.*

²¹⁵ SzN. 1892, 45. sz.

²¹⁶ *o-us*, Szatymazi szüret. SzN. 1884, 239. sz.

²¹⁷ *Czimer K.*, Kaszinó 84.

Egy régi újságcikk szerint²¹⁸ Szatymaz „sima lap, melyen a legkisebb bokortól kezdve a terebélyes fáig minden az emberi kéz munkája, kitartó szorgalom gyümölcse.”

Szatymaz fejlődésére döntő hatással volt, hogy a pesti vasútvonal áthaladt rajta. Így aztán a Városból könnyen meg lehetett közelíteni, de kedvezett az értékesítésnek is. Sok városi tisztviselő volt, aki tavasztól késő ősziig itt lakott a szőlejeiben és innen járt be szegedi hivatalába. „Szatymaz! Ez a szó paradicsomot jelent ilyenkor nyáron, a földi gyönyörűség helyét azoknak a szerencsés szegedieknek, akiknek ott van kies tanyájuk, fehér házikóval, árnyékos, lombos fákkal, vagy — a még szerencsésebbeknél — modern kényelmű villával. S a városháza hivatalnokai között sok a szerencsés. Annnyira, hogy a helyi jelentésű *szatymazolni* ige, ez a kedélyesen gúnyos szegedi szó, jobbára rájuk vonatkozik. Gyöngébbek kedvéért szatymazolni annyit tesz, mint Szatymaz gyönyörűségeiért elhanyagolni a hivatali teendőket. Annyit, mint bekukkantani rövid pár órára a hivatalba — a kötelesség egy kissé mégis csak kötelez! — csak úgy futtában átnézni az unalmas aktákat, azután sietni boldog elégyűltéssel a szatymazi paradicsomba” — írja egy századeleji újságcikk klasszikus szabattossággal.

Kétségtelen, hogy azok a *kapások*, *tanyások*,²¹⁹ akik ezeknél az úri birtokosoknál szolgáltak, és akikről Tömörkény István és Cserzy Mihály annyi szeretettel emlékezik meg, hagyományos paraszti készségük mellett, elsajátították a gyümölcs- és szőlőmunka modern fortélyait is. Nem csoda tehát, hogy Szatymaz — ennek a szorgalmas kisparasztságnak érdeméből — már a két világháború között, de főleg napjainkban a szomszédos Zsombóval, Domaszékkal, Zákányszékkal, Balástyával együtt hazánkban egyik legfontosabb gyümölcsstermelő és exportáló kistája, amelyet még más vonatkozásban is méltatunk. Különösen a korai cseresznye-, földieper-, különleges őszibarack-, almakultúrájában jeleskedik.

A szatymazi nép régebben a szíkeseken juhászodott, széksót söprött, amelyet valamikor kocsin messzebb vidékekre is elfuvarozott. Jelentős volt mindig a káposztatermesztése is, amelyből a katonaságnak is árultak. Elszállították még a századfordulón is a Tiszántúlra. Az orosháziak *szatymazi rác* néven emlékeznek rájuk vissza. Ez az elnevezés nem világos előttünk, hiszen Szatymaznak sohasem voltak szerb lakosai.

A múlt század utolsó évtizedeiben a disznótartás, disznóhizlalás is jelentős volt. A rókusai disznóvágóknak Szatymazon is voltak aklaik, ott, ahol az oltalmukra emelt *Ábrahámkörösz* áll.

Szatymaz parasztnépe — mint mondtuk — elsősorban Felsővárosról, részben Rókusról rajzott ki a múlt század folyamán. Erről a családnevek is tanúskodnak:

Ábrahám, Báló, Bárkányi, Bitó, Bodó, Botka, Csikós, Faragó, Fogas, Förgeteg, Gémes, Géra, Gombos, Hegedűs, Kakuszi, Katona, Kálmán, Kondász, Kónya, Kopasz, Kormányos, Kósa, Makra Márta, Miklós, Miskolczi, Némöth, Nyári, Onozó, Ördög, Sávai, Szél, Szöri, Szücs, Tandari, Tombác, Vass, Vétró.

Szatymaz község egyébként 1950-ben a Város fehértői és őszeszéki kapitányságainak összevonásából keletkezett. Határa 1960-ban 12 069 hold, lélekszáma 4007. Szegedhez közelebb eső, déli részének *Belsőszatymaz*, távolabbi északi részének *Külsőszatymaz* a megkülönböztető népi neve. A *Vilmaszállás* és *Jánosszállás* elnevezés nem népi eredetű. A határában levő *Szatymazhalom* ősidőktől fogva, manapság is temető.

*

²¹⁸ Kirándulás Szatymazra. SzN. 1881. 161. sz.

²¹⁹ *Huszka L.*, Szatymazi kapások és úri birtokosok. Somogyi Könyvtári Műhely 1973, 1—4, 41.

SZÁZEGYHÁZ elenyészett középkori falu a mai Deszk és Kübekháza között. Emlékezetét máig őrzi a *Százegyház* dűlőnév.

Első előfordulásai: 1330. *Zazhaz*. 1366. *Zazeghaz*. „Templomán — írja²²⁰ Borovszky Samu — alighanem valami dísz vagy alkatrész száz darabot tett, s innen vette különös nevét.” Nézetünk szerint azonban az is lehetséges, hogy a nevet a nép tréfálkozó kedve szülte.

Történetében a mi szegedi szempontunkból nevezetes, hogy 1453-ban a Város részbirtoka lett: a Cserkedi család 100 forintért eladta Szeged polgárságának. Ettől kezdve Szeged állandó jogot formált rá, igazát még a XVIII. században is vitatta és kereste, de hiába.

A török adórovó 1557-ben színmagyar neveket örökít meg a faluban. Szabó Tamás szegedi főbíró 1668-ban arról értesítette a pozsonyi kamarát, hogy van a Városnak egy Százegyház nevű faluja Csanád megyében, amelyet régi atyáik aranypénzen szereztek. A törökkel, de a végvári katonákkal is állandó viszontagsága van a Városnak miatta. Egy ónodi vitéz százegyházi szegények marháit elhajtotta. „Akkoron eléggé imádtuk — írja a szegedi főbíró — törvénnyel tisztelvén az erőszak tételtől, de nem használtunk vele semmit sem. Most szegény emberek élhel-holtnak.” A falu így elenyészett.

Nyilván ezekben az években költözött az itteni lakosok közül²²¹ Szegedre *Kónya Dénes*, *Farkas Ádám*, *Zák* (nyilván a *Zakariás* keresztnévből) *János*, *Bite Ferenc*, *Elek István*, *Tóth János*: törzsökös szegedi nevekre ismerünk bennük.

A hódoltság után a temesvári katonai kormányzat Veliki Vászó szerb gránicártisztnek adja bérbe a környező pusztákkal együtt (1718). A Mercy-féle térkép (1723) Százegyházán (Saikias) postaállomást jelez. Erről a közlekedésnél szólunk bővebben.

Vízjárta föld lehetett. Vedres Istvánnál olvassuk: *a Feketerét szélén Százegyházára bé fog jutni*. A rét neve ma is él.

Százegyházát a XVIII. század folyamán Szeged városa is árendálta. 1743-ban alsóvárosi barátok vezetésével száz szegedi, föltétlenül dohánykertész család telepedik itt le, de nyilvánvalóan jogi huzavonák, a temesvári igazgatás elzárkózása miatt nem tud gyökeret verni. Így aztán később kénytelen Tervárra, Budzsákra, illetőleg Törökkanizsára vándorolni.

*

SZŐREG a szegedi nagytájnak talán legszebb fekvésű faluja, a Város keleti szomszédságában, de már a Tiszán túl. A régi forrásokban *Sőreg*, *Szörög*, *Szüreg*, *Kis-szörög*, *Nagyszőreg* alakban is előfordul.²²² Az első megjelenés: 1239. *Zeurug* neve Borovszky Samu szerint²²³ a szláv *sirek* köles-szóval függ össze. Péter László felsorolja²²⁴ a helyi népetimológia magyarázó kísérleteit, így a *ször* szóból való származását, továbbá a *sőreg* halmnévvel való azonosítást. Utal arra is, hogy Melich János és Pais Dezső a falu nevét a ‚mormota‘ jelentésű bolgártörök *sever* szóval kapcsolja össze, amely az átvevő magyarság ajkán *ször* alakban állandósult. Ehhez járult azután a -g kicsinyítőképző.

²²⁰ BorCsan. II, 543.

²²¹ Borovszky S. in: Száz.: 1900, 644.

²²² Egy *Szörög* nevezetű amazon, in: *Dugonics A.*, Gyapjas vitézek I, 392.

²²³ *Borovszky* II, 443.

²²⁴ *Péter L.*, *Szörög* neve. Alföldi Tudományos Gyűjtemény. Szeged 1946. 43. Irodalommal. Ő dolgozta fel doktori értekezésében (1947) a szőregi nyelvjárás hangtanát is.

A főleg Móra Ferenctől feltárt régészeti leletek²²⁵ arról tanúskodnak, hogy a szőregi földön sok archaikus nép és kultúra virágzott. Mommsen szerint római út haladt rajta keresztül. Ez egyben a marosi só ősi útvonala is, a szállítás Szőregen ment keresztül.

A faluról már a Gellért-legendában is szó esik: Csanád serege, amikor Ajtonytól vereséget szenvedett, ide Szőregre vonult vissza erőt gyűjteni. Később azután győzött is. Lehetséges, hogy az először 1239-ben említett, Fülöp és Jakab apostolok tiszteletére szentelt, maradványaiban máig meglévő bencés apátságnak²²⁶ alapjait a bizánci egyház vetette meg. Ennek korszerű bizonyítása itt messzire vezetne bennünket. Reizner János 1903-ban e helyen fehér márványból művészi faragott oszlopfőt talált, amely azonban sajnos, a szegedi múzeum régiségei között már nem lelhető. Ha helytállanak Tömörkény István megállapításai, akkor egy nagyobb háromhajós román templom középhajójának oszlopsorához tartozott. Hasonló oszlopfők szerinte egyebek között a ravennai S. Apollinare Nuovo-ban láthatók.²²⁷ Ez az analógia hitelesség esetén nagy jelentőségű összefüggést sejtet.

Kun László hadai rontották le a dombra épült monostort, amely nem is támadt fel többé. Temploma nyilván csak a török időkben pusztult el. Egyes köveit a falu házaiba építették. Egy falmaradványa máig látható. Itt volt talán még középkori cinterem-hagyományokhoz híven, a régi, csak a századforduló táján felhagyott temető.

A dombnak még Kálmány Lajostól megörökített régi neve *Papkert*, másként *Töröktemető*, *Törökomb*, ami szintén történelmi hangulatot idéz. Kálmány hallomása szerint²²⁸ a földjében kincsek vannak, amelyeket tarajos kígyók segítségével egy ősz ember őriz. Máig élő hiedelem szerint karácsony éjszakáján az öreg elő is jön. A dombon nem szabad beszélni, nehogy meghallja. A hallgatásnak ez a kötelezettsége talán még a monasztikus időköt idézi.

Szintén Kálmány jegyezte föl²²⁹ azt a helyi mondát is, hogy a tündérek valamikor ott éltek a régi temetőben, a romok között. Majd amikor a lakosság megsokasodott, Radnára távoztak. Erről a radnai búcsújárásnál még szó lesz.

A falunak a középkorban sok gazdája volt; 1411-ben Zsigmond király a Szeged városa és a szőregi nemesek közötti határpörben úgy szolgáltatott igazságot, hogy új határu a *Nagyér* és *Süllőszűrőér* vonalát jelöli ki.²³⁰

Szőreg rövid időre Sárszegi István szegedi várispán és királyi sókamarás zálogbirtoka lett. 1552-ben elpusztult. Pusztaként emlegetik a XVII. században is.

A hódoltság után többen bérlik, szerbek és magyarok szállják meg. Magyar népe Szegedről rajzik ide, először 1712-ben az akkori rettenetes árvíz következtében. 1746-ban határozza el a temesvári kincstári igazgatóság Szőreg, Deszk, Szentiván, Gyála faluk alapítását. Másfél évtizeden át (1746—1761) alsóvárosi barátok gondozták.

A vármegyei rendszer visszaállítása után, 1781-ben a királyi kamara a szőregi uradalmat, amelyhez akkor Szőreg, Újszeged, Szentiván faluk, továbbá Gyála, Rábé, Térvár puszták tartoztak, 180 ezer forintért Szeged városának adta huszonöt évre zálogba. Ezzel a Város Reizner János szerint²³¹ a jólét és gyarapodás kiapadhatatlan

²²⁵ Novellisztikus bemutatásuk *Móra F.*, Utazás a földalatti Magyarországon.

²²⁶ *Juhász K.*, Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében. Budapest 1926, 18; Kissé bővebben *Juhász, K.*, Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter. Münster 1927, 21.

²²⁷ *Tömörkény I.*, A szőregi templomromok. Arch. Ért. 1904; Vö. még Szeged városa 9, 156.

²²⁸ EA. 2301 481.

²²⁹ EA. 2811.

²³⁰ *Reizner IV*, 21.

²³¹ *Reizner I*, 382.

forrásához jutott. A terjedelmes pusztaságokat művelés alá vonták, és különösen dohányt termesztettek rajta a kirajzott alsóvárosi és tápai zsellércsaládok munkájával. A Város Újszegedet mezővárosi rangra emeltette (1796). Ez vásártartási joggal járt. Egyébként is sokat áldozott az uradalomra. Vedres István tervei szerint töltést épített a tiszai hajóhid és Szőreg között, amelynek több szakaszban 1750 ölnyi hosszúságban ártéri áthidalásai voltak. Ez volt a *százlábú hid*, amelyről Újszegednél bővebben is szólunk. Egészen 1870-ig szolgált. A Város Szőregen templomot is épített Szent Katalin tiszteletére, aki Szeged egyik régi védőszentje volt. A bérleti szerződés hosszú huzavona után 1831-ig meghosszabbították, ami a termelésben átmene-ti zökkenőket okozott. Sok gonddal, kárral jártak a megújuló árvizek (1816, 1830).

A szőregi uradalom bérlete 1831-ben lejárt és többé nem volt mód a meghosszabbítására. Csak Újszegedet sikerült a Városnak Öttömös átengedése fejében megtartania.²³²

Szőreg és a többi falu visszakerült a kamara közvetlen hatáskörébe. Egyelőre nem látjuk világosan, mi lett most a jogi helyzetük.

A szabadságharc idején Szőreg több ütközet színhelye. 1849. augusztus 5-én itt győzte le Haynau honvédseregünket, amelyet Dembinszky vezényelt, és amelyben olasz önkéntesek is harcoltak.²³³ Ezeknek az eseményeknek népköltészeti és ponyvairodalmi viszhangjára más összefüggésben utalunk.

Szőreg természetesen a rokonsági, társadalmi, gazdasági kapcsolatok ezután is széttephetetlenül fűzték az anyavárosához. A dohánymonopólium a faluban nagy megrázkódtatással, elszegényedéssel járt. A válságból csak a század végén kezd kilábolni. Ekkor tér át a Maros televény talaján a faiskolák telepítésére, az országos hírűvé vált rózsá- és virágkertészetre, amelyről más összefüggésben részletesen szólunk.

Szőreg magyar népe szegedi gyökérzetét a családnevek is igazolják. Az egyházi anyakönyvek 1750 tájáról való nevei: *Babarczi, Bálint, Bódi, Bokor, Buborék, Csanádi, Csikós, Csőke, Csúcs, Dallos, Faragó, Farkas, Fodor, Hegyközi, Kasza, Káity, Kemen-czei, Kispál, Kövér, Kurucz, Lakó, Nagyfarki*, (Fark régi falu volt Algyő szomszédságában), *Ökrös, Puskás, Sörös, Szabó, Szeles, Szirovica*, („catholicus Dalmata”), *Szóráth* (pásztori eredetű), *Szőke, Szöllösi, Szömörédi, Terhös, Tóth, Vincze, Virág*. Említsük meg nyomban korunk jellegzetes szőregi családneveit is: *Bálint, Bërta, Csányi, Csiszár, Gombos, Gyuráczki, Harangozó, Hegyközi, Horesnyi, Karsai, Káity, Kendörösi, Kószó, Lakatos, Lengyel, Makra, Márton, Ökrös, Pópity, Sebők, Szekeres, Szeles, Szóráth, Terhös, Váradi, Vecsörnyés, Vidács, Vörös*.

A szőregi plébániához tartozott az egész XVIII. században Szentiván, Deszk, Térvár, Gyála, Százegyháza, Rábé, Béba, Oroszlámos mellett Újszeged is, ahol ebben az időben még osztrák-bajor eredetű hajóácsok és gewehrscheinisták éltek. Itteni egykorú családok: *Engel, Frank, Janik, Klenk, Neper, Pojt, Schuster, Stiller, Tengler, Tirmion* stb.

Szőreg lényegében már összeépült a Várossal, de csak 1973-ban egyesült vele. Tipikus útmenti település, több km hosszú főutcával, amelynek régebben zömmel itt élő jómódú szerbjei miatt Rác utca a neve. Tréfásan írja Móra, hogy aki fiatalon be-lejut, csak öreg korában ér ki belőle. Az alaprajz elárulja, hogy a falu életében a közlekedésnek, a szegedi Tiszán való berakodásnak döntő jelentősége volt. Ezt a hagyományt tükrözi később Szőreg vasúti csomópont jellege is.

A falukép máig is elárulja, hogy itt két háztípus található. Az egyik a szegedi magyar tájra annyira jellemző napsugárdíszes házforma, deszkakerítéssel, a másik pe-

²³² Bővebben Újszeged és Öttömös tárgyalásánál.

²³³ *Reizner II*, 169. Honvédeink és olasz önkénteseink emlékezetét a faluban emlékmű és emléktábla őrzi.

dig a bánati katonai kormányzóság hajdani hadimérnökeiktől kezdeményezett és eleinte nyilván gazdagabb szerbektől épített kőháztípus és kőkerítés. A kettő között természetesen számos átmeneti formával is találkozunk. Sajátságos az utcaajtók életfa dísze is.

Kálmány szőregi gyűjtése a szegedi tájnak archaikusabb, Alsóváros, Tápé és Szaján folklórával egyenrangú értékeit örökítette meg. Azóta Péter László a népnyelv, Ökrös László a népzene, Undi Károly, Bódi János, Szóráth Gyula, Szalóky István a kertészkedés, Grynaeus Tamás pedig az orvosi néprajz körébe tartozó gyűjtésével érdemel figyelmet. Az anyaggyűjtésből egyenként annak idején helybeli tanítójelölt tanítványaink is kivették a részüket.

Szőreg falurészei: *Nagyfalu, Papkert, Gatyaszár, Gránic, Csubirka*, másként *Csiburka*. Ez utóbbit leginkább Szegeden dolgozó szegényemberek szállották meg. A szegedi országút mentén keletkezett a két világháború között. Más tréfás nevei: *Turbic, Kányafalva, Kinai negyed*.

Dűlőnevei: *Budzsák, Cserőke, Dorozsma, Jankova bara, Jaruga, Járë, Karóca, Kétyárköz, Kisrét, Kórós, Marostű, Nagyrét, Papijőd*, szerbül *Popin páor, Sésztaék, Százégyház, Szugla, Tavasziszl, röviden Tavasz, Tálagy, Tó, Ugar, Utrina, Vasútvági*.

Utcanévei: *Magyar, Szerb, Bogáros*, (kertészkedő bolgár családok laktak itt a múlt század végén), másként *Újvilág, Betyár, Tigris* (benne lakó veszekedős fehérnepk után) utca.

Szőregnek egészen a trianoni szerződésig jelentős szerb kisebbsége volt, jórésze azonban Jugoszlávia javára optált. Helyükre számos temesközi, de szegedi gyökéretű magyar család települt, Rábéról, Törökkanizsáról, Jázováról, Szajánból, Tamásfalváról.

Ismételjük, amit Deszknél is elmondottunk, hogy a magyar, benne a szegedi kutatás még tartozik e szerb szigetek interetnikus vizsgálatával. Csak Kálmány említ futólag néhány szerb párhuzamot Szőregről.

A két nép egymástól kissé elszigetelődve, egyébként azonban példás békekességben él együtt. Említést érdemel, hogy a nagyszombati feltámadási körmenet alatt a szerb templomban is harangoznak. Ezt a tisztességet a *magyartemplom* a szerbek húsvétján viszonozza.

Szőreg határa 7327 kat. hold, lakossága 1967-ben 4415, ebből mintegy 200 szerb. Mint említettük a falut 1973-ban Szeged városával egyesítették.²³⁴

*

TAMÁSFALVA a Béga, idősebb népünk ajkán *Böge* mentén fekvő nagyközség. Vegyesajkú: eredeti magyar—német lakosságának mostani összetételét nem ismerjük. Összeépült és egyesült (1897) vele a németajkú *Hetin*, régi magyar nevén *Hetény* is. Innen a falunak hivatalos szerb *Hetin* neve.

A falu magyar népét Bedekovich Tamás földesúr 1840-ben telepítette szajáni dohánykertészekből.²³⁵ Hirtelenében összeállított családnevei közül Szegedre vallanak: *Császár, Fodor, Lábadi, Móra, Szalma, Talpai*. Házasságra vagy maguk között, vagy a szintén szegedi gyökéretű Magyarcsérnye, Ótelek, Magyarszentmárton fiatalágával lépnek.

Szegedi származásuk tudata máig él. Régebben a havibúcsúra mindig elzarándokoltak. A *nagyvíz* idején befogadták menekülő szegedi rokonaikat. Sok legény szolgált a ferencjózsefi korban más temesközi faluk, egyáltalán a Város, illetőleg a

²³⁴ Köszönjük Péter László kiegészítéseit.

²³⁵ EA IV, 131.

szegedi nagytáj virágjával együtt a Nagyszebenben állomásozó császári és királyi 4. huszárezredben.

Tamásfalváról való ismereteinket a két világháború között Szőregre átköltözött Kanalas Györgytől szereztük. Tőle tudjuk, hogy a falu máig ö-ző tájszólást beszél, hagyományvilága a szegedi táj archaikusabb rétegeit tükrözi. Ismerték a Molnár Anna változatát, de sajnos, csak ennyire emlékeztek belőle:

Van énneköm hat kíváram,
Hetediket most csinálom.

A dülőnevek közül a következőkre emlékeztek: *Kühatár, Százlánc* (a „Csillag” báró adta el nekik örökföldnek), *Hercegfőgye, Dojna, Kucsovics* (személynévi eredetűek).

Tamásfalván a *nomëra* 12 hold föld volt egy tagban. A kertészkedő embernek *bosztányos* a neve. A dohány mellett jelentős a dinnyetermesztés is.

*

TÁPÉ a Város tőszomszédságában, a Marosnak a Tiszába folyásától kissé északnyugatra fekszik. A legrégebb magyar faluk egyike, a szegedi tájnak Alsóvárossal egyetemben a legarchaikusabb emberi közössége. A nóta szerint Szeged is csak azért híres város, mert Tápéval határos. Kiterjedése 1960-ban 8012 hold, lélekszáma 4703.²³⁶

Tápé területe már a legrégebb időktől fogva lakott hely. A határban levő *Lebő* kőkorszakbeli leleteitől a *Kápisztás* dülő bronzkorán át egészen az avarkorig szinte minden régészeti kultúra előkerült a földjéből. Tömörkény és Móra Ferenc ama gyanítását azonban, hogy a mai tápaiak ősei avarok lettek volna, tudományosan igazolni egyelőre nem lehet.

A táj az Árpád-kor lelegején királyi birtok volt, de az értékes halászó helyek hamarosan földesúri kézre jutnak. Így Tápét és Algyót a dömösi prépostságnak ajándékozta Álmos herceg, Kálmán király öccse. Az ajándékozás jelentőségét a szegedi halászat történeténél méltatjuk bővebben.

A régészeti leletekből kitűnik, hogy a gyékényszövés is már a történelem előtti időkben virágzott a Tisza és Maros szögében. Biztos, hogy a tápaiak már a középkorban mesterei voltak a gyékénymunkának. Gyékénybe burkolták itt a szegedi tájon nemcsak a halat, hanem a *tömény* néven emlegetett sóbálványokat is.

Ismeretes a dömösi prépostság faluinak 1138-ból származó összeírása. Tápén húsz szolgát sorolnak föl az akkori írásmód szerint: Bogin, Egrig, Apa, Sotu, Morau, Hiskedi, Legudi, Basa, Egebendi, Idegdi, Iakau, Iapuh, Cracin, Tumas, Gube, Hoduca, Vetus, Mortin, Cosu, Fotiodi. Olvasásuk bizonytalan, de a következőké kétségtelennek látszik: *Apa, Móró*, (Móricból) *Idegdi, Jakó* (Jakabból), *Karácsony, Tumas* (Tamásból), *Göbe, Vetős, Mortin* (Mártonból), *Kószó*. Valamennyi szolga, illetőleg házanépe a tized mellett tartozott évente 2 juhot, 2 köből búzalisztet, 2 köből jó sört (nyilvánvalóan mézből), 1 bálvány sőt dömösi földesurának szolgálatni, továbbá együttesen 14 tehenet, 24 disznót és még a falu melletti *Citei* néven megörökített halastó (vivarium) megfelelő részét. A fogott halból juttatni kellett még a csongrádi vár-ispánnak is.²³⁷ A falu később a tatárjárás idején kipusztult Csopor-nemzetség birtokába jutott.

²³⁶ A falu klasszikus, szakirodalmunkban egyedülálló néprajzi monográfiája: Tápé története és néprajza. Szerk.: Juhász Antal. Tápé 1971. Vö. még *Bálint S.*, Tápé. Falutörténet és népelet. Szeged 1965.

²³⁷ *Szabó D.*, A dömösi adománylevél hely- és vízrajza. Budapest. 1954.

E kapcsolatoknak a tatárjárással végük szakad, mert IV. Béla Tápét és a mai tápai réten levő *Vártó* nevű halastavat Szeged városának adományozta. A birtokba iktatást a király nevében Leontius szőregi bencés apát végezte.²³⁸ Tápé mostantól kezdve — kisebb hódoltsági megszakításokkal — egészen 1848-ig, vagyis a jobbágyfelszabadításig Szeged városának birtoka, faluja.

Tápé igazi vízmenti falu, amelyet elzárt, sokszor el is pusztított a Tisza, de meg is védelmezte, együtt is tartotta a török hódoltság idején. Tápé népi folytonossága ennek következtében egészen a XI. századtól kezdve töretlen, ami hagyományörző készségében szinte napjainkig megnyilatkozik.

A falu *Tápé* neve valószínűleg ősi magyar személynév, de jelentését a tudománynak eddig még nem sikerült szabatosan megfejtenie. Címere a XVII. században bukkan föl, de nyilván már a középkorból származik. Ugyanaz mint manapság. Vízimadarat ábrázol, ami még világosan totemisztikus, tehát ősvallási hagyományt őriz. A madár egyesek szerint a *gém*, a szegedi táj nyelvében *gemecs*, *gens*. Így érthető, hogy a környékbeliek a tápaiakat — természetesen tréfálkozó kedvből és nem rosszindulatból — a *gens* szóval szokták megtisztelni, ugrasztani. Lakatos Károly a madárnak tréfás *tápai előljáró* nevét is följegyezte.²³⁹ Mindez nyilván Tápé hagyományos címerállatával is összefügg, ez pedig — mint mondtuk — ősmagyar sajátosság. Tápé hajdani madárvilágáról a pákászkodásnál nagyobb összefüggésben is megemlékezünk.

Tápé hajdani pecsétjei

Említsük itt meg mindjárt, hogy Tápé temploma, illetőleg annak gótikus része még a középkorban, talán még a XIII. században épült. Búcsúnapja Mihály arkangyal ünnepe. Tudjuk, hogy Szent Mihály a középkori néphagyományban a halottak pártfogója. Lehetséges, hogy a mai tápai templom eredetileg az ő nevére szentelt temetőkápolna volt, és csak egy régebbi, nyugatibb emelkedésen épült templom pusztulásával vált a falu egyházává. Erre az újabb ásatásokból következtethetünk. Közel egykorú, nyilván még a XIV. századból származó freskóit a múlt században elmeszelték, csak 1940 táján tárták föl újra.

Tápé népének írott forrásokban sokáig nincs újabb nyoma. Csak a XVI. század elején ad hírt magáról. A városnak 1522-ből ránkmaradt egyházi tizedjegyzéke a tápai családfők nevét is felsorolja: *Tóth*, *Dóka* (Domonkosból), *Erdélyi*, *Vajda*, *Nagy*, *Révész* (többször is), *Kont*, *Johos*, (Juhos), *Csajda*, *Sárady*, *Toky*, *Terhes*, *Hernük*, *Gál*,

²³⁸ *Juhász K.*, Hajdani monostorok 201.

²³⁹ *Lakatos K.*, A régi szegedi halászkok jelképes madarai. Ethn. 1910, 87.

Sípos, Török, Gálfy, Batancs, Tékes, Pető, Kiss, Bütös, Vajas, Keresztúry. Feltűnő a vízi szállításra utaló, máig virágzó *Révész* és *Terhös* név. A tápaiak a tizedet nem pénzben, hanem gabonában rótták le, ami mutatja, hogy a tiszai foglalkozások mellett már a földművelés is jelentős volt.

A falu 1528 novemberében falai között üdvözölte az átutazó János királyt. A század második felében Tápé Pelényi Bálint földesurasága alá került, bár ez névleges. Hasonlóképpen az sem érinti Szeged városának tényleges birtoklását, ha a porta *timár* gyanánt, azaz hűbérként valamelyik töröknek ajándékozta. A Város megadta a hűbéradót, és birtokában továbbra is megmaradt.

A hódoltsági Tápé lakóinak névsorát több török defter, vagyis adójegyzék is megörökítette. 1550-től néhány név: *Nagy Benedek, Nagy Sebestyén, Révész Mátyás, Füstös Péter, Feketű János, Damokos Ferenc, Damokos Balázs, Terhös Péter, Terhös Lőrinc, Molnár Fülöp, Kazal Bálint, Erdélyi János.* A jegyzék 43 házat tart számon, ami nagyjából 200 léleknek felel meg.

1585: *Feketű István, Zombori Mihály, Révész Mihály, Mestör Balázs, Terhös Gergely, Dékány Antal, Damokos Pétör, Damokos Balázs, Madarász Sebestyén, Révész Benedek, Nagy Máté.*

1670: *Feketű Gáspár, Madarász Máté, Varga Gáspár, Fábíán János, Vincze Ferenc, Fodor Albert, Csöpörke Mihók, Terhes Lőrinc, Damokos András, Pósa János, Hegedűs István.*

Mint Káldy-Nagy Gyula összefoglalásából tudjuk,²⁴⁰ a három névjegyzék és számadás szerint a tápai török *hass, khász*, azaz hűbéri birtokon a *re'ayas*, magyarul *rája*, vagyis keresztény jobbágy termelése a következő volt: 1550-ben Tápén 53 rája élt családjával együtt, ugyanannyi, mint Algyő faluban. Ezek a parasztok 1720 *kila* (1 kila = 20–25 liter) gabonát, 820 kila vegyes gabonát, nyilvánvalóan *két-szöröst*, összesen tehát 2540 kila gabonát termeltek.

A következő 1585. évben a tápaiak száma csökken. Emellett a jegyzékben szereplő 42 rája közül 20 jobbágnak azért kellett fizetnie 150 *akcsét* (60 akcse = 1 magyar aranyforint), mert nem művelte meg a földjét. 2 rájának nem volt földje és adót sem fizetett. Így aztán csak 20 gabonatermelő tápai rája akadt. Ezek 635 kila búzát, 75 kila árpát és kölest, összesen 710 kilát termeltek. Ez kevesebb, mint az 1550. évi termés, ennek csak mintegy harmada.

1670-ben a lakosság az előbbinek háromnegyedére csökken. 36 rája nevét örököltette meg most a defter. Közülük azonban 6 nem termelt gabonát. A többiek 360 kila búzát, 86 kila árpát, 121 kila kölest, 41 kila zabot, összesen tehát 608 kila szemest termeltek. Itt föltűnő, hogy 21 rájának szőleje is volt, és 434 pint, azaz mintegy 800 liter bort szűrt.

Jelentős volt még a birkatartás és méhészet. 1550-ben a tápaiaknak volt 425 birkájuk és 36 méhkaptáruk. Ez 1585-ben már 60 birkára és 8 kaptárra csökkent. Viszont 1670 táján 720 birkát és 101 kaptárt írtak össze. A disznótartás erősen visszaesett, mert 1550-ben 345, 1585-ben 272, 1670-ben pedig csak 214 volt az összeírt sertések száma. Talán nem tévedünk, ha ezt a töröknek a disznóhústól és zsírtól való idegenkedése okozta. Nyilvánvaló, hogy a tápaiak nem hízlalhattak a Városban való eladásra, csak a maguk használatára.

A hódoltság idején a török terhek mellett Tápé — Szeged városához hasonlóan — a királynak is lerója a pozsonyi kamaránál az ősi jelképes hal-adót. Erről a táj halászatánál részletesen szólunk.

²⁴⁰ *Káldy-Nagy, Gy., Two Sultanic Hass Estates in Hungary during the XVIth and XVIIth Centuries. Acta Orientalia 1961.*

A hódoltság alatt Tápé vallási népélete az alsóvárosi barátok missziós gondozása alatt áll. *Eddig is elpusztultunk volna* — írják²⁴¹ a tápaiak a Kamarának (1641) — *ha római egyháznak Szent Ferenc életű páterei nem tartottak volna bennünket, mert töröknek az nagy kívánságát meg tudjuk ótani. Más az, hogy mindenütt, ahol jobb helyet aránznak, kálvinista vallások vagynak.* Ebben az időben bontakozik a hódoltsági területen a *licenciátus* intézmény: a nagy paphiányban laikusok iparkodnak a vallási hagyományt, régi szertartásokat fenntartani és átmenteni. Tápé hit- és hiedelmvilága ennek a szakrális népi önellátásnak egyik legjellegzetesebb alföldi, századunkig érvényesülő, archaikus példája, amelynek Juhász Gyula tápai versei is klasszikus kifejezést adnak. E vallásos magatartás sajátosságaira más összefüggésekben mindig utalunk.

A felszabadulás után kérdéses volt, hogy Tápé megmarad-e Szeged városának birtokában, az 1719. évi nagy kiváltságlevelével azonban megerősítette a régi jogokat.

1728-ban Csongrád megye Tápén határjárást tartott, és tanúvallomások alapján megállapította, hogy a tápai rétet és a Nagymarostót, amely a folyószabályozásig a réttel összefüggő egészet alkotott, a hódoltság elején Tápé népe használta. Történt azonban, hogy egy agyonvert török katona vérdíját a falu helyett Szeged városa volt kénytelen kifizetni. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy Tápé a szegedi polgárság birtokába jutott. A falu nem akart a helyzetbe belenyugodni, és ezért panasszal fordult a kamarához. Azt hangoztatta, hogy népe nem jobbágy, hanem királyi szabados (libertinus). Hosszú vizsgálat után — nyilván a Város összeköttetései és „ajándékai” révén is — a Szeged királyi kiváltságlevelében biztosított jogok érvényesültek, és Tápé továbbra is jobbágyfalu maradt.

Ismeretes a szegedi tájon ez a szólás: *sorbamén, mint Tápén a bíróság*, amelynek jogtörténeti háttéréről máshol emlékezünk meg bővebben.

Szeged mint földesúr, szinte korlátlan gazdasági hatalommal uralkodott a falun. Vincze Sándor kutatásaiból tudjuk,²⁴² hogy a Tápéval kötött 1757. évi úrbéri egyezmény kiköti, hogy a bíró, jegyző és esküdtek választása mindig a városi tanács beleegyezésével és a tanács képviselőjének jelenlétében történjék.

A Városnak 125 tápai gazda, illetőleg zsellér fejenként 1—1 forintot, további 40 munkára alkalmas személy 40—40 dénárt fizet. A kimutatásban szerepel még 3000 boglya széna, 200 kereszt búza, 50 hordó bor. Kilenced fejében pénzben fizet a falu 20 forintot. Szent György napjától Szent Mihály napjáig a falubeliek minden taksa nélkül *kocsmázhatnak*, azaz italt mérhetnek. A másik félévi kocsmáltatás és az egész évi húsmérés fejében a falu 50 forintra tartozik. Az egyezmény még határozottan kiköti, hogy a tápai nép jószágait kizárólag robot céljából tartsa, a földjét pedig művelje meg, vagyis legelőnek ne használja.

Mária Terézia idejében a falu úrbéri váltsága 331, a múlt század elején pedig már 3625 forintra emelkedett, ami nemcsak a földesúr telhetetlenségét, hanem Tápé népének életrealitását is kifejezi.

A falu a XVIII. század utolsó évtizedeitől kezdve Alsóvárossal együtt részt vesz számos délvidéki magyar dohánykertész, vagyis gányófalu (Ószentiván, Szaján, Csanádapáca, Újkígyós, Torda, Kübekháza, stb.) benépesítésében. E folyamat előzményeihez tudnunk kell, hogy már Tápén is kialakult a *numerus* néven emlegetett, mintegy 20 hold nagyságú telkeken a bérlői rendszer, amely dohánytermesztési kötelezettségekkel is együttjárt. Öregek visszaemlékezése szerint a *Kápisztás* dűlőben voltak a dohányföldek. Ezzel megnyílt Tápé népe előtt is az út a kertszerű mezőgaz-

²⁴¹ Borovszky S. in: Száz ... 1900, 640.

²⁴² Vincze S., Szeged város gazdaságpolitikája a XVIII. század első felében. Baja 1942.

daság felé, de a múlt században az ármentesített területeken történő gabonatermesztés hatalmas kibontakozásával megszakadt.

A Tisza meg-megújuló árvizei Szegednek és falujának közös veszedelmet jelentenek. A Város mindig segíti Tápét az árvízvédelemben. Ezzel szemben a falu tartozott a ráeső tiszatöltést, továbbá az északról áramló vadvizeket felfogó *Szilliszék* és *Kétérköz* töltéseit jókarban tartani.

A régebbi időkben Tápé hatalmas vízvidék közepén feküdt. A Tiszának és Marosnak számos, ma már sokszor dülöként élő elágazása, ere, foka, háta volt. Ilyenek a *János ere*, *Annus ere*, *Nácsér*, *Tápaiér*, *Szillér*, *Kurucér*, *Kemös*, illetőleg *Zsegenye*, *Malajdok*, *Pogány*, *Lebő*, *Bogdánhögy*, *Csimota*, *Kistelek*, *Kereksulymos*. A *Tigér* és *Kikinyér* (=Kökényér) már falurésszé vált, beépült. Kálmány Lajos még följegyezte róluk ezt a csúfolódó nótát:

*Hej Kikinyér, Kikinyér,
Többet ér mint a Tigér.
Hárommannyi vize van,
Sok szép hallal tele van.*²⁴³

Az 1879. évi nagyvízről, amely Tápét is elpusztította, Mikszáth Kálmán szemtanúként emlékezik meg.²⁴⁴ Ekkor a király is megfordult a faluban. Számos tápai család kivándorolt dohánykertész atyafiságához menekült, így Ószentivánba, Szajánba.

A Víz után a falu kissé keletre, a Tisza hajdani medrébe települt. Újjáépítéséhez Szeged városa is jelentős mértékben hozzájárult, bár 1854 óta a földesúri terhek már nem kötelezték.

Az árvíz és az első világháború közötti időszak Tápé életében a földművelésre való áttérésnek kora. A gyékényrétek elvesztésével is hűségesen megőrzi szinte évezredes gyékényszövő hagyományait. Erről más összefüggésben emlékezünk meg.

A múlt század második felének döntő társadalmi és gazdasági változásai során Tápé nehéz, balladai évtizedeket élt át. A Tisza szabályozása döntő csapást mért a régi tápai életnek meghitt zárttságára, természetességére. A szegedi táj többi részének előrehaladottabb mezőgazdasági műveltségét, korszerűbb paraszti életmódját csak megkésve tudta követni. Ennek oka a Szeged városával a tápai rétért hosszú időközön át folytatott birtokpör is, amely csak az első világháború után rendeződött. Ugyanakkor azonban a társadalmi fejlődésnek ez a lassúbb, mintegy megfontoltabb menete a parasztkultúrának, paraszti emberségnek érett tápai világot alakította ki, amely egyaránt megnyilatkozott tájszólásának régies zománcában, népviseletéhez és szellemi hagyományaihoz való állhatatosabb ragaszkodásban, emberi életének és magatartásának természetes méltóságában.

A századforduló szegedi szellemi elitje, amely ösztönösen idegenkedett a nép hamis, szépítő szemléletétől és törekedett a paraszti sor bonyolult összetevőinek mélyebb átélésére és kifejezésére: Tápét valósággal jelképpé, élménnyé és kötelelességgé avatta. A szegedi *szecesszió* kivonul az elidegenedettnek érzett, úrhatnamságtól kísértett modern városból.

Tápé világáról e nagy ébredés előtt alig van híradás. Kálmány Lajos nagyon keveset járt és gyűjtött a faluban. Úgy érezzük, hogy a Tápé-jelképnek 1905 a születési éve. Ennek tavaszán Kodály Zoltán szegedi barátjának, Balázs Bélának meghívására

²⁴³ *Bálint S.*, Szegedi példabeszédek és jeles mondások 11.

²⁴⁴ *Kákai Aranyos No 3* (= *Mikszáth Kálmán.*) Szeged pusztulása. Szeged 1879.

Szegeden és Tápén népdalokat kezd gyűjteni. A falut hamarosan maga Ady Endre ülteti a modern, haladó magyarság tudatába „Pusztaszeren” című újságcikkében. A század első évtizedeiben telepedik le a faluban és ott él haláláig Nyilasy Sándor, akinek tápai képein a parasztlelet nagy problémái is tükröződnek. Tápé emberi világát örökíti meg a kortárs Szőri József és Heller Ödön művészete is.

Heller tragikus sorsa szolgálta háttérül Móra Ferenc tápai környezetben játszódó regényének (A festő halála, későbbi címe: Négy apának egy leánya). Móra Ferencnek éppen úgy, mint Tömörkény Istvánnak, számos tápai tárgyú novellája van. Tápai vonások sokszor tűnnek föl még P. Gulácsy Irén, Terescsényi György, Magyar László regényeiben, illetőleg elbeszéléseiben is.

Juhász Gyula is eltalál a tápai világ klasszikus emberi biztonságába (Tápai dél, Tápai lagzi, A tápai Krisztus, A tápai nóta).

Móricz Zsigmond 1940 júliusában járt e sorok írójával Tápén. Ódon, szürkelovas fiákeren érkeztünk ki a faluba. Az író mindenütt Rózsa Sándor-hagyományok után érdeklődött. A Lele családban hallotta ősanynaknak, a regényben Török Pálné néven emlegetett asszonynak férfias bátorságáról és okosságáról szóló történetet.

Tápének e nagy intelmei nem maradhattak hatástalanul. Szeged egyetemi ifjúsága, főleg a Buday György-szervezte agrársettlement-mozgalom, majd a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma a harmincas évek első felében szinte szimbolikus feladatának tekintette Tápé népéletének vizsgálatát, szociális állapotrajzának elkészítését. Bizonyos tekintetben Tápé volt ennek a lázadó fiatalságnak kirepítő fészke, vitézi oskolája. Különösen Ortutay Gyula és Tomori Viola tett sokat a feltárás érdekében. Költőtársuk, Radnóti Miklós is ott áll mellettük (Tápé, öreg este).²⁴⁵

Tápét fölfedezi a harmincas évek *Gyöngyösbokréta* mozgalma is, de meglegyszerik a csillogó-áltató külsőségekkel, a teljes tápai valóság előtt azonban behunyja a szemét.

A negyvenes évek elején a szegedi egyetemen Ortutay Gyula Tápé-szemináriumot szervez. Ennek legértékesebb gyümölcse Katona Imre mesegyűjteménye.²⁴⁶ Az anyaggyűjtés, feltárás munkájából a harmincas évektől kezdve a szegedi tanítóképző tápai származású diákjai: Lele József, Molnár Imre, Ördög Antal, Szöllösi Sándor, Török József, majd Waldmann József is derekasan kiveszik a részüket. 1948 táján Bónis György joghallgatói végeznek itt értékes szokásjogi kutatást.

Tápé egészen 1973-ig megőrizte közigazgatási önállóságát, addigra teljesen összeépült már Szegeddel. A városiasodás következtében hagyományai halványulóban vannak, de még mindig sok jellegzetességet őriz.

*

TÁZLÁR. A kunok történetével foglalkozva Györffy György mutat rá, hogy a kiskunsági futóhomokon akkor is folyik még a nomád életmód, amikor egyéb jászkun területeken lassan már rátérnek a földművelésre, és a vele járó társadalmi formára. Itt a homokon a királyok támogatásával is létrejöttek olyan nagycsaládok — jellemző településformáik a szállás — amelyek nem vesztették el a királytól való közvetlen függésüket, nem kényszerültek feudális földesúri joghatóság alá, és kapitányt, bírót ősi szokás szerint szabadon választottak maguknak.

Ilyen szállás volt 1279-ben *Tázlár*. A földrajzi név eredeti jelentése 'kopaszok'. A szó azt bizonyítja, hogy itt a szikes-buckás futóhomokon legtovább maradt fenn a régi nyelvét, fejviseletét, életmódját őrző kun nép egyik ága, nemzetségi csoportja.

²⁴⁵ *Bálint S.*, Tápé 14—17. *Ilia M.*, Tápé az irodalomban. In: Tápé 885.

²⁴⁶ *Katona I.*, Prózaí epikus hagyományok. In: Tápé 643.

Hasonló szállások voltak Győrffy szerint még *Köncsög, Törtel, Bócsa, Tatárszállás* (ma Kunszentmiklós) is.²⁴⁷

A hódoltság idején szegedi parasztok itt is letelepedtek, majd utána a Királyi Kamara a tázlári pusztát a Beniczky, Vattay és Bikády családoknak juttatta. Ezek az itteni hatalmas erdőségeket elkótyavetyélték ugyan, de lakosságot nem hívtak a helyükre. Csak a Vattayak telepítették az evangélikus szlovák Kiskőröst (1725), az Orczyak pedig a német evangélikus Soltvadkertet (1745). Tázlár azonban néptelen, sivár pusztá maradt, mint a régi nóta is mondta:

*Tázlár, Bócsa, Bodoglár
Három átkozott határ,
Ahun eső sosé jár.
Ha jár, nyomában a kár.*

1837-ben az egész tázlári pusztán csak 20 katolikus, 71 evangélikus, 21 református lélek él.

Tázlár a múlt század második felében a Beniczky-család birtokában volt. A Kaloocsi Takarékpénztár parcellázta 1880 táján. A föld holdját 50—110 forintért adta 4,5% törlesztésre. Csak 10 forintot kellett holdanként letenni. A bank nem örült, ha siettek a kölcsön visszafizetésével. Később került sor 1890 táján a Bikády rész, 1905-ben a Fischer-major 4000, 1906-ban a Tázlárra és Szankra egyaránt kiterjedő Sváb-birtok 6000 holdjának parcellázására. Ebben az időben még a tázlári táj általában megőrizte a hagyományos képét: a futóhomoknak, buckának egyik legklasszikusabb alföldi része volt. Ez a szótlás járta: *ma itt, holnap Izsákon*. Ezzel a szélviharokra céloztak. Manapság is *tázlári eső* a neve a porviharoknak.

Tázlárt — mostani lakosságának mintegy 80% arányban — alsótanyai népünknek 1880 és 1900 táján kivándoroló két raja vette birtokába.²⁴⁸ Egy-két szintén szegedi gyökéretű családot adott még Dóc, Csanytelek, Mindszent, Földeák, Sándorfalva, Kistelek, Tömörkény, Szank, Jászszentlászló, Ószentiván, Tóba. Más törzsokból: Dorozsmáról, Majsáról, Szabadkáról, Mélykútról, Kecskemétről, Csongrádról csak alig. 1904 körül néhány hódmezővásárhelyi református család is ide települt. Kis templomuk is van. Kévs evangélikus, szlovák eredetű familia is akad.

A település először a Prónayfalva elnevezést kapta, ez népünknek nem állott a szájára és *Próna, Prónai, Prónafalva* néven emlegette. A felszabadulás után nyerte csak vissza évszázados ősi nevét. Területe 1960-ban 12 732 hold, lakossága 2994 lélek.

Szegedi népünk tázlári megtelepedésére nézve Lázár Vince a forrásunk, aki pólyás gyerekként került Tázlárra.

1881-ben jött ide először hét alsótanyai család: Lázár István, Nacsa Ferenc, Fürtön István, Csipak Péter, Kószó Ferenc, Papp János és egy Csala nevezetű háznépűstül. Az ő nyomukban indult meg a szegedi tanyák szegény népének tázlári kirajzása, de elvélve máshonnan is jöttek. A hét honfoglaló közösen vette a banktól a pusztát, amely hatalmas vizekből, buckákból, járásokból állott. Az öreg Lázárnak Móra-halmon 5 holdja volt. Eljött hat fiú- és öt leánygyermekével. Ezek: Pál, István, Ferenc, Mihály, Vince, János, illetőleg Etelka, Júlia, Anna, Veronika. Az ötödik lány nevét nem sikerült megörökítenünk. Amikor meghalt, 640 holdja volt. Az öreg Papp tizenkét gyermekével indult útnak.

Amikor ideértek, az asszonyok sírvafakadtak a nagy kietlenség láttára. A nyolcvanas években annyira elhatalmasodtak a tájon a vadvizek, hogy csak egyetlen ház

²⁴⁷ Győrffy Gy., A kunok feudalizálódása. In: Székely Gy.: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon XIV. században. Bp. 1953, 266.

²⁴⁸ Erről már röviden hírt ad „Szegedi telepesek Pestmegyében”. SzN. 1902, 252. sz.

állott ki belőlük. Kitartottak, ugyanakkor azonban az ország különböző vidékeiről összeverődött sorstársaik valósággal elmenekültek a reménytelennek látszó feladatok elől. Ekkor született meg itteni népünk ajkán ez a költői szépséggel fogalmazott kemény sentencia: *nem boldogul a homokon más, csak a homoki embőr. Az első bűti szél a szőmit szórja tele, a második mög ütet magát is esodri.*

Amikor a szegedi honfoglalók Tázláron munkához láttak, tanyának, szőlőnek itt még híre sem volt. Éveken át nádtetejes hantházakban húzódtak meg. Azonnal hozzáfogtak a homok megmunkálásához. Rozsot, árpát, zabot, kukoricát termeltek. Akácfát, szőlőt telepítettek. Jobb híján a kocsit húzták, és annak a csapásába ültették a szőlővesszőt. Még Alsótanyáról hozták a feketekadarka, rúzsadinka, és a szlankamenka, másként magyarka vesszőit. A tanulékony soltvadkert németek tőlük lesték el a szőlőmunka tudományát. A család első szőlőtelepítése mai napig a szegedi névadó szellemre annyira jellemző *Lázárhögy* nevet viseli.

Hozzáfogtak a dohánytermesztéshez. A görögdinnyét ezen a szűz gyöpon ők honosították meg, a kiskőrösiek először töknek nézték. A kilencvenes években még lóval nyomtattak és szélmalomban őröltek, amely a Lázároké és Gregusoké volt. Először a rozsot kezdték géppel csépelni, ebből volt a legtöbb. Az árpát, zabot, tisztabúzát egy ideig még azután is nyomtatták. Foglalkoztak paprikatermesztéssel is az első világháború előtt. Ezt Majsán őröltették meg. Az étkezési, szegediesen digó-paprikát Kiskőrösön értékesítették.

A járáson kezdetben hatalmas legeltetés folyt. Az öreg Lázárnak 1000 birkája is volt. A bevándorolt alsótanyai családok egy ideig közös gulyában, ménesben nevelték jószágukat. Sok volt az ökör. A szántás, teherhordás elég sokáig ökörral történt. A trágyát a talajjavítás miatt nagyon megbecsülték. Nős emberek is egész héten kint háltak az ökrök mellett a messze földön. Szűrbe, subába, pokrócba takaróztak, ki mibe tudott. Nem ettek mást kenyéren, szalonnán, túrón kívül.

A táj majdnem teljesen néptelen volt a szegedi honfoglalók megjelenése előtt. Az első rajok után jöttek az atyafiak, rokonok. A soltvadkert, illetőleg tázlári anyakönyvek tanúsága szerint szegedi eredetű itteni családok:

Balázs, Batki, Bárkányi, Biczók, Bodor, Bóka, Bozóki, Bózsó, Börcsök, Csányi, Csikós, Csapak Csiszár, Dobó, Fodor, Földi, Föhlő, Fürtön, Grégus, Hajnal, Hajós, Hegedűs, Jakus, Kakuszi, Kasza, Kazi, Kása, Kiss, Kispál, Könya, Korász, Kószó, Kovács (Szegedről hozott ragadványnevük: Kurkó), Lakó, Lantos, Lázár, Molnár, Mucsi, Nacs, Németh, Nyári, Ónozó, Oláh, Ördögh, Papp, Papdi, Pulai, Puskás, Rabi, Répás, Savanya, Sutka, Szanka, Szekeres, Szekszárdi, Szél, Szögi, Szűcs, Tandács, Tandari, Tápai, Újvári, Vass, Vétró, Zombori, Zsemberi.

Az első nemzedék fiataljai még Alsótanyáról hoztak feleséget, a lányok is még sűrűn mentek férjhez haza. A második nemzedék már, tehát a mai 50–60 év körüliek, helybeliekkel, legtöbbször azonban saját törzsükből származókkal kötött házasságot. A *szegedi föld*, azaz szülőföld tudata máig igen eleven bennük. Jellemző, hogy a havibúcsúra már nem jönnek, de Havi Boldogasszony napját, az ősi Város fogadalmi ünnepét máig pirosbetűs ünnepként ülik meg.

Jellemző az egyes nemzetségeknek, amelyek addig Alsótanyán szétszórva éltek (Lázárok, Pappok), összeverődése. itt Tázláron a kölcsönös segítség és védekezés érdekében, másfelől pedig az újabb szétrajzás. Így a Csapak-család Alsóvárosról, Alsótanyáról kiindulva, a halasi földet meglakva, ma már szórványosan Csengődön, Soltszentimrén, Akasztón is otthonos. A Felhő-család is továbbvándorolt a kecskeméti földre. Ez a folyamat még vizsgálatra vár. Mindenesetre Lázár Vince igazságot fejezett ki előttünk: *a szegediek haladtak főfelé.*

Az öreg Lázárék idejében a család házközösségben élt hét esztendeig, még a gyermekek kiházásítása után is. A fiatal házások egyébként nem háltak együtt. A

menyecskék bent feküdtek a szobában. Uraik a kötröcben, istállóban, szénapadláson vonták meg magukat. A vők a régi putriban, hantházban laktak. Úgy hívták ki feleségüket maguk mellé.

Az egész családra dologidőben mindig az öregasszony, Papp Anna, a gazda felesége főzött. Csak télen főztek sorban a menyecskék. Az étel megdrótozott nagy cserépfazékban, szabad tűzhelyen főtt. Böjti nap volt szerdán és pénteken, ilyenkor birkavajjal főztek. Tarhonya egész évre 200—300 tojásból készült. Lett belőlük két nagy zsákkal. Az evés az első időkből feltérde ereszkedve, a földről történt. Olykor még télen is a földre kuporodtak, ha enni akartak.

Az asszonyok dolga volt az aprójószág gondozása, továbbá a disznóhízlalás. Évente 40—50 hízó került eladásra. Állandóan 12 tehenet fejtek, de mindig volt 70—80 marha a legelőn. A vajat, vajalját, sajtot szintén a fehérnép készítette. A szappanfőzés közös volt, a pincepadlás és krumpisverem tetején raktározták el.

A menyecskék közül kettő szokott egyszerre 8—9 kenyeret dagasztani.

Az erdőt az öreg Lázár teknővágó cigányokkal fordította ki, és szőlőt telepített a helyére.

Keményen tartották össze a családot, visszabeszélni, vitatkozni senki sem mert. Minden szükségletéről az öregek gondoskodtak. A majsai vásárban vettek a szegedi kékfestőktől az asszony nép számára festőruhát, ötszeles szoknyának valót. Papp Annus előre megvette a gyászruhát minden lányának és menyének, hogy temetése alkalmával majd azt vegyék föl. Egyébként az öregek az utolsó években Soltvadkertre költöztek, hogy eljárhassanak a templomba.²⁴⁹

*

TERJÁN, népünk és a szerbek ajkán *Térján*, régi hivatalos magyar nevén *Lőrincfalva* népes pusztá Csóka körzetében.

A falu már a középkorban fölbukkan. Első előfordulása: 1256. *Teryen*.²⁵⁰ Igaza van Borovszky Samunak, aki az ősi magyar *Tarján* személynév magashangú változatának tartja. Így tehát koraközépkori magyar település volt.

Borovszky gyanítása szerint már a középkorban elenyészett. Pusztá volt a hódoltság idején is. Miután földrajzilag a csókai uradalomhoz tartozott, a Marczi-bányi-család birtokába került (1783).

Az uraság 1848-ban a maga keresztnevéről elnevezett *Lőrincfalva* községet alapította itt. Mint Borovszky írja, ebben az időben tréfásan *Budapest* néven is emlegetik, mert Csókától széles ér választotta el.

Kálmány Lajos gondosan összeállította²⁵¹ a falu több helységből összeverődött, de lényegében szegedi gyökéretű népének adatait:

Balogh, Bitó, Bodó, Bërta, Csamangó, Faragó, Fõdi, Gál, Gyömbér, Kanizsai, Kalmár, Király, Kormányos, Lógó, Makai, Márki, Mészáros, Molnár, Nagy, Pakai, Siska, Szõke, Vass, Vigh. Ezek közvetlenül Szegedről jöttek.

Jázováról valók: *Bálint, Bartók, Biczók, Bodó, Czékus, Deák, Faragó, Gyúró, Harsányi, Jaksa, Kormányos, Lévai, Lőrincz, Márki, Mészáros, Móra, Papp, Pakai, Simon, Süli, Szömörédi, Tóth, Vizi, Zsoldos.*

Szajánból települtek: *Ambrus, Bakos, Bene, Berki, Biczók, Bozóki, Csapó, Égető, Fekete, Fodor, Högyös, Holka, Lukácsi, Palatinus, Prágai, Rúza, Süli, Szarvák, Szömörédi, Takács, Viski, Zombori.*

²⁴⁹ Értésüléseinket Magas Imre és Hegedús Antal lelkészeketől, továbbá a Lázár, Papp, Dobó, Kószó család tagjaitól szereztük.

²⁵⁰ BorCsan. II, 636.

²⁵¹ Kálmány III, XIV.

Kisoroszról jöttek: *Bálint Bodor, Bodó, Botka, Fehér, Gazsó, István, Kazi, Király, Kószó, Lázár, Némöth, Papp, Szécsi.*

Padérol valók: *Bartos, Dohár, Farkas, Kendörösi, Kiss, Kontér, Martonyosi, Masa, Márki, Móra, Némöth, Olaj, Tóth, Szepesi.*

Törökkanizsáról kerültek át: *Bába, Csanádi, Bodó, Géra, Kálmán, Kőrösi, Nagy, Némöth, Orbán, Papp, Pávó, Szíveri.*

Tiszaszentmiklósról valók: *Bogdán, Czékus, Gyömbér, Kertész, Lele, Lengyel, Lévai, Madarász, Nagy, Simon, Sári, Szömörédi.*

Majdánról jöttek: *Bálint, Csanádi, Domonkos, Lőrök, Madarász, Micsik, Pávó, Podrás, Török, Venus.*

Csókáról valók: *Dobó, Fodor, Fújtó, Kanyó, Tóth, Váczi, Virágh.*

Imretelekről származtak: *Balogh, Kántor, Kiss, Márkus, Miklós, Varga.*

Magyarkeresztúrról kerültek ide: *Baka, Bakos, Czirok, Gyurkó, Horváth, Kendörösi, Tamás.*

Algyőről valók: *Bakos, Csikós, Fodor, Plihány, Séra, Szabó, Vámos.*

Verbicáról származtak: *Baráth, Botka, Böller, Bús, Fenyvesi, Juhász, Varga.*

Bébárol kerültek át: *Ágoston, Kendörösi, Lőrök, Mihók, Muhari, Tóth.*

Budzsákról valók: *Habi, Horváth, Némöth, Ricze, Tóth.*

Monostorról valók: *Bálint, Kanalas, Szíveri, Viola.*

Tordáról jöttek: *Bodó, Gyöngye, Szánthó.*

Firigyházáról települtek: *Dobó, Faragó, Juhász.*

Oroszlámosról származtak: *Bálint, Hódör, Vass.*

Szőregről kerültek át: *Kanizsai, Micsik.*

Ószentivánról való: *Molnár.*

Klárafalváról jött: *Hódi.*

Tápérol vándorolt ide: *Fodor.*

Ez összesen 195 családot jelent.

Biztosra vehető, hogy az Aranyhegyről származó *Kószó, Papp*, a Bácskáról áttelepülő *Kormányos, Rácz, Szeles*, a Kübekházáról való *Högyös, Hódi, Kucora*, a Podlokányról idekerülő *Mészáros, Török* család szintén Szeged népéből került ki.

Kálmány még 43 családot sorol föl, amelyeknek szegedi eredetét nem meri biztosra állítani, de nyilvánvalóan legalább fele ilyen közöttük.

Tegyük még ezekhez hozzá a magunk gyűjtéséből a *Bata, Csipak, Lábodi, Nyomató, Törköly* családokat.

A névsorból világosan kitűnik, hogy itt Szeged kirajzott, de helyét nem lelő, nyugodt élethez, emberi biztonságához nem jutó agrárszegénységéről van szó. A földesúr nyilván ígéretekkal áltatta, amikor ide csalogatta őket. Kálmánytól azt is tudjuk,²⁵² hogy a nép emlékezete szerint Marczibányi Lajos már a múlt század legelején rútol visszaélt kertészeinek bizalmával. „Azzal az ámitással, hogy meg kell újítani, beszédte és többé vissza sem adta a nép örökföldjéről szóló írásokat. Hasztalan volt minden utánjárás. A földesúr hajthatatlan maradt, kénytelenek voltak felesökké lenni. Feles község korában a lakosság egy része folyton változott. Az ötvenes években egész utca bolgár telepedik le, a nyolcvanas években pedig németeket is szerződ-

tet a földesúr a magyarok mellett. A bolgár és német azonban már pár év alatt elpusztul Lőrincfalváról. Pusztává Sváb Károly földesurasága alatt lett”.

Terján azóta népes pusztá, gazdag hagyományvilággal.

Hasonlóképpen pusztult el *Imretelek* is.

*

TÉRVÁR közvetlenül a jugoszláv határszélen, de még hazánkban elterülő, közigazgatásilag Ószentivánhoz, új nevén Tiszaszigethez tartozó, mintegy 200 lelket számláló, színmagyar falucska.

Már a középkorban virágzik. Akkor még kisnemesek lakják. 1450. *Therwar*. A XVI. század elején Kónya Potenciána asszony birtoka. A falunév eredete bizonytalan, de nyilván valami kisebb erősség lehetett. Erről a múlt században még hatalmas kőépület maradványai is tanúskodtak.

A török defterdár 1557/58-ban 21 házat talált benne a következő magyar család-főkkel: Baráth Gergely, Bene Péter, Bessenyei Pál, Boros Balázs, Dénes György és Pál, Csontos Ferenc és Mihály, Damokos János, Fekete Pál, Gáspár Mihály, Irtó (valószínűleg: Értő) Benedek és György, Kandó Máté, Kovács Máté, Szabó Gergely és Tamás, Veres Márton, Vértesi Balázs, Vidák Antal.²⁵³

Térvár a XVII. század második felében pusztává néptelenedik. 1777-ben „a katonai szállítások eszközlése végett” 14 szegedi dohánykertész család telepedett itt le gewehrscheinista²⁵⁴, az utódok visszaemlékezése szerint határőri kötelezettséggel. Később a feloszlott *Százegyháza* szegedi népéből is jöttek ide. A szőregi plébánia-templom egykorú anyakönyve megőrökíti a *Csányi, Csipak, Juhász, Szűcs, Varró, Vecsörnyés* család nevét. Napjainkban itt él az *Aradi, Bugyi, Hegyközi, Józó, Károsi, Kovács, Molnár, Nacsa, Papp, Vecsörnyés* familia. Rokoni kapcsolataik különösen Ószentivánnal, Alsóvárossal, Alsótanyával, Tápéval, Óbébával, Martonossal elevenek. A kis lélekszám miatt Térváron virágzó a kölcsönös segítség, jó szomszédság készsége. Társadalmias hagyományai közül még mindig él a farsangvégi tuskóhúzás és a Szent Iván tűzének ugrása.

A falunak temploma nincs, de búcsúja van, *Őrzőangyalok* ünnepén, ami talán a gewehrscheinista múlt emberi kiszolgáltatottságára is emlékeztet.

Térvárnak jellegzetes a településformája. Egyetlen hosszú házsorból áll. A házak homlokzata előtti *utca* voltaképpen csak gyalogút, amelyen túl közvetlenül kertek, szántóföldek következnek. Talán kétszáz lépésre a határ. A telkek belső végénél húzódik az *alj*, vagyis a kövezett út. Innen, azaz hátulról van a kocsibejárat, kapu, ami az egész kis településnek szinte egyedi jelleget ad.

Térvár határrészei: *Százegyház, Középsősztás, Boján, Hatos, Fűzfa, Házifődek, Kisszóllókalja, Fehérpart, Csucska, Picshajda*. Ezekből a nevekből is kiderül, hogy a térváriak a pusztát fokozatosan vették művelés alá, illetőleg tulajdonukba.

*

TISZAHEGYES, népünk ajkán *Tiszhögyös, Högyös*, sőt *Igyos*, szerbül *Idoš* túlnyomó részében szerb ajkú falu, Szaján szomszédságában. Magyar kisebbsége innen rajzott (1838) ide. Máig Szajánnak leányegyháza. Kápolnájának Vendel a védőszentje, amiből arra következtethetünk, hogy a hegyesi magyarok eleinte szerb gazdák juhászai voltak.

²⁵² *Kálmány* III, XIII.

²⁵³ BorCsan. II, 593.

²⁵⁴ *Csernovics* D. 21.

A falu már a középkorban virágzik: 1339. *Hegeseghaz*. 1433. *Heges*. A középkorban vára volt. Emlékezetét rom és a *Gradistye* dűlőnév őrzi. A kettős sánccal körülvett vár a Hunyadiak, majd Szilágyi Mihály, később Kinizsi Pál kezén volt. Valószínű, hogy az 1522. évi szegedi tizedjegyzék *Hegyesi* családja innen származott.

Hegyes a hódoltság idején várával együtt elpusztul, néptelenné válik. Később szerbek szállják meg, és *Idioš* néven emlegetik, ami megengedi, hogy a falu nevét *Högyös* alakban hallották.²⁵⁵

Kálmány Lajos szajáni káplánkodása idején itt is eredményesen gyűjtött. Különösen néhány ballada (Kató, A gonosz nő) értékes.

*

TISZASZENTMIKLÓS, szerbül *Potiski Sveti Nikola* vegyesajkú temesközi, a középkorban *Razsánszentmiklós* néven virágzó falu. Magyar lakosságát a hódoltság idején szerbek váltják föl. A kamarától először egy *Jettin* nevű török, majd 1816-ban *József nádor* vásárolta meg.

Magyar lakossága 1803 óta több szakaszban telepedett meg a faluban. Kálmány Lajos a múlt század végén anyakönyvi vizsgálatok alapján²⁵⁶ 101 szegedi családot talál itt 17 más vidékről származó magyar familiával szemben. Népünk közül való többek között:

Acsay, Ágoston, Bacsó, Bálint, Balogh, Barna, Berta, Bëzdán, Bodor, Borsos, Bozóki, Csikós, Dëák, Domokos, Dóczy, Faragó, Farkas, Fehér, Fekete, Gábor, Gál, Galambos, Hódi, Juhász, Kerekes, Kerepesi, Kispétör, Kocsis, Kormányos, Krabót, Ladányi, Lábad, Lele, Lengyel, Lippai, Lőrincz, Ludányi, Magyar, Margit, Márton, Mészáros, Pakai, Papp, Pintér, Rúza, Rúzsom, Simon, Sós, Süli, Sütő, Szabados, Szeles, Szemerédi, Szemü, Sziráki, Szücs, Talpai, Tápai, Tari, Tombác, Urbán, Vastag, Virág, Vőfény, Zsódos.

A parasztbirtoknak jellegzetes helyi egysége a *pajor*, amely 32 holdat tett ki. Összesen 170 pajorra emlékeznek a faluban. A falu dűlőnevei: *Barapart, Barnahát, Gyöp, Kéra, Rogoznyás, Tobán.*

*

TÓBA, szerbül *Toba* vegyesajkú bánáti falu, Nagyikinda közelében amely eredetileg a Szenthubert-tóbai uradalomhoz (1789) tartozott. 1797-ben ide települt magyar dohánykertészei minden bizonnyal²⁵⁷ szegedi eredetűek.

Népéletéről nincsenek adataink.

*

TOMPA a hajdani szabadkai pusztán települt falu. Kiterjedése 14 173 katasztrális hold, lélekszáma 6055 (1967).

Szabadka városa a szomszédos Szeged példájára a múlt század végén 25 éves, öröklődő bérletként parcellázta föl, elsősorban a maga bunyevác, kisebb részben magyar népfölöslege számára. Települtek azonban Bácskából, Szerémségből, elvétele az ország más vidékeiről is. A földrajzi közelségéből érthető, hogy a szegedi tanyak népe is hamarosan föltűnik Tompán. Bevándorlása a trianoni béke után különösen fokozódik.

A kegyúr Szabadka már 1909-ben templomot épít az új faluban, amelynek patronusa Kapisztrán Szent János. Az ő történelmi példájával akarják a magyar-bu-

²⁵⁵ BorCsan. II, 209.

²⁵⁶ Kálmány II, X. Értésüléseket kaptunk még a Tiszaszentmiklósról Deszkre települt Rúza Kálmántól és feleségétől Bóka Máriától.

²⁵⁷ Kálmány II, IX.

nyevác jellegű falu békés együttélését, összefogását előmozdítani. A szecessziós jellegű templomot (1910) alighanem a szabadkai új városháza formavilága ihlette.

A trianoni békeszerződés Szabadka hatalmas határából 16 ezer holdat meghagy hazánkknak, ezért a jugoszláv uralom alá került anyaváros határkiigazítást sürget. Ennek elhárítására 1921 tavaszán az akkori magyar kormányzat Tompán külön közigazgatással papiroson septében megalapítja *Újszabadka* városát, továbbá ténylegesen Tompa és Csikéria új községeket. Néhány hét múlva a helyszínen megjelenő nemzetközi határmegállapító bizottság az új jogi helyzetet elfogadva, a vitás területet Magyarországnak ítéli. Ezután — nyilván a Szabadkától való jogi függés felszámolása érdekében — Tompa régi bérlőinek fölmondanak. Új bérlők is jelentkeznek. Lehetővé válik a bérlemények örökföldként való megszerzése is.

A tompai plébánia anyakönyvéből kitűnik, hogy 1918-ig a falu népi jellegét a kirajzott szabadkai bunyevácok adják meg, bár külön kisebbségi jogot (iskola, anyanyelvi istentisztelet) már nem igényelnek maguknak. A bunyevác anyanyelv azonban családi körben máig él.

Tompa népének jó negyede szegedi. Főleg ásothalmi, ötömösi, mórachalmi eredetű családok ezek:

Ábrahám, Ábrahám-Tandari, Bálint, Balogh, Berényi, Bodó, Búza, Csóti, Farkas, Fodor, Földi, Högyösi, Irha, Jakus, Kispál, Kispétör, Kocsis-Savanya, Kószó, Kothenc, Lasancz, Makra, Masa, Márki, Módra, Molnár, Némöt, Pálfy, Ruitai, Sári, Setét (Szaján), Szabó-Galiba, Szalma, Szekeres, Szögedi, Szögi, Tömösvári, Újvári, Varga.

A szegedi népelem itt nyilván azért csekély, mert a homokföldek, szőlők a határnak kisebb részét foglalják el Kelebiához képest.

Tompa falu-, illetőleg tanyarészei: *Örökfödek, Újffödek, Katonafödek, Kőrösódal, Sáskalapos, Fölsősáskalapos, Nagysor, Betyársor, Ötrongyos, Hatrongyos, Lakhangyi.*²⁵⁸

Tompa népéletében főleg magyar-bunyevác, illetőleg Szeged-szabadkai kölcsönhatások, kiegyenlítődések várnak földerítésre.

*

TORDA, szerbül szintígy, régebbi hivatalos magyar nevén *Torontáltorda*: színmagyar bánáti falu, mintegy 5000 lakossal.

Torda egyébként régi magyar település, amely a hódoltság idején megsemmisült. A kamarai pusztá újjánépesedése 1776-ban szegedi magyarok letelepedésével kezdődik. A birtokot 1781-ben a gróf Pejacevich-család vásárolja meg, amely 1797-ben szintén a szegedi tájról újabb gányócsaládokkal növeli a falu népét.²⁵⁹

Klasszicizáló temploma Nepomuki Szent Jánosnak, a Bánát egyik barokk védőszentjének tiszteletére 1848-ban épült. A lakosság a *nagyszaladás* (1849) idején haza: Szeged, illetőleg Makó környékére menekül.

Torda sem jobbágy, hanem szerződéses (contractualis) falu volt, így aztán a jobbágyfelszabadítás vívmányából nem részesült. Lakosai továbbra is megmaradtak bérlőnek.

Pejacevich földesúr a faluhatár egy részét először 1881-ben adta el a lakosság-nak. Ezt a földvásárlást mai napig *öregörök* néven emlegetik. A gazdák minden *numëra* után 5—5 hold földet válthattak meg 210 forint vételárért 25 esztendei törlesztésre. Ez igazán csak szociális olajcsöpp volt.

²⁵⁸ Segítségünkre volt Bauer Ferenc lelkész.

²⁵⁹ TorMon. 126.

A század utolsó évtizedeiben (1898) a nép elégedetlensége agrárszocialista megmozdulásban tört ki. Ennek láttára az uraság még meglévő 7500 hold tordai birtokát 4 millió koronáért felajánlotta a falu népének. A kerület országgyűlési képviselője vállalkozott a pénzszerzésre, illetőleg hitelnövtetésre. Kiderült azonban, hogy a gróffal összejárás, késleltette a vételár előteremtését. A nép nyomására azonban mégis létrejött az egyesség (1903), megtörtént az *örökülés*.

El merjük mondani, hogy nyilván Torda a legszebb falu, amelyet a Temesközben szegediek alapítottak és építettek. Egyrészt egyezik azzal a tipikus bánáti faluképpel, amelynek kialakításában még Mária Terézia katonamérnökei buzgólkodtak, és a gazdagabb németek, illetőleg szerbek a múlt század első felének klasszicizáló szellemében fejlesztettek tovább. Torda szorgalmas, tehetős magyarsága ezekkel a modernebb, kényelmesebb kezdeményekkel lépést tudott tartani. Mondják, hogy a házvégek archaikus magyar fehér színét az utóbbi évtizedekben szorította háttérbe a „kincstári” Mária Terézia-sárga meszelés.

Torda azonban másfelől megőrizte a délvidéki magyar, pontosan szegedi eredetű gányófaluk (Szaján, Kisorosz, Gyulafalva, Újkigyós, Csanádapáca stb.) alaprajzi sajátosságait is, amelyekről más összefüggésekben szólunk bővebben.

A falu múltjával, népeletével érdemlegesen még nem foglalkoztak. Kálmány Lajos temesközi gyűjtésében csak igen elvétve bukkan föl a falu neve. Itt nem papskodott, hagyományörzését nem ismerte föl. Máiig színes népelete akkoriban még különösen gazdag lehetett. Tájszólása töretlenül szegedi. Egy napos tordai időzésünk alatt alkalmunk volt a dohánykertészet, földművelési eszközanyag és szokások köréből néhány adalékot összegyűjteni: a szegedi előzményekkel és analógiákkal minden megegyezik. Bőségesen jutalmazna a kiadós anyaggyűjtés.

A családnevek leginkább alsóvárosi és tápai eredetre vallanak:

Bába, Bálint, Bata, Belovai, Bénák, Bite, Bodó, Bukosza, Csikos, Csizsár, Csonka, Csorba, Fürtön, Gyapjas, Katona, Kónya, Korom, Kószó, Lázár, Lippai, Madarász, Makra, Masa, Naicsa, Nagyiván, Ördög, Pakai, Rozsi, Rúzs, Szalma, Szekeres, Szeles, Szűcs, Talpai, Tápai, Vastag.
Kedvelt keresztnévek: *Zakariás, Illés, Simon, Apollónia, Ágota.*

A falu földrajzi neveiből a következőket sikerült megörökítenünk: *Kószó, Bilics, Kiss, Szélső, Tóth* utcák, amelyek nyilván a nagycsaládi település nyomait őrzik, továbbá *Susán, Hodály*.²⁶⁰

*

TÖRÖKBECSE, szerbül *Novi Bečej* virágzó bánáti mezőváros a Tisza partján, jelentős magyar lakossággal.

A középkorban vára van, amely egyideig Brankovics György szerb fejedelem birtoka. A helység a hódoltság idején sem enyészik el. Mint kamarai birtok, a Sisányi-család tulajdonába kerül (1782). Egyik sarjadékát Leiningen Károly, a későbbi aradi vértanú vette feleségül.

A földesúr a szerb lakosság mellé 1820-ban a szegedi tájról telepít a *Susán* városrészbe magyar gányókat, akiknek számát a közeli Borjasról betelepült szintén szegedi magyarok is gyarapították (1849).

A törökbecsei magyarság hagyományvilágáról még mindig csak annyit tudunk, amennyit Kálmány Lajosnak itteni rövid káplánkodása idején, viszontagságos körülmények között sikerült gyűjtenie. Életéből ismeretes, hogy Szentkláray Jenő plébános, a Temesköz kiváló történetírója, egyúttal személyes jóakarója mellett itt

²⁶⁰ Adatközlőink Katona Andrásné Balogh Ágota, Oláh Józsefné Katona Erzsébet, Sós József továbbá István Imre lelkész.

papokodott Törökbecsén, amikor a püspöknél és tanfelügyelőnél följelentették, hogy az iskolás gyermekektől „sikamlós” verseket gyűjt.²⁶¹ A hajszában Rohonczy földesúr is résztvett. Kálmány nem kapott elégtételt, sőt Törökbecséről is áthelyezték. Így aztán a magyar balladaismeret örök kárára már nem tudta²⁶² följegyezni a *Kőműves Kelemen* temesközi népünk körében élő változatát.

Törökbecse és környéke megérdemelné, hogy hagyományvilágát kiadós interetnikus kutatásokkal napvilágra derítsük.

*

TÖRÖKKANIZSA, régebben olykor *Újkanizsa*, szerbül *Novi Kneževac*, régi híres átkelőhely, a legszebb Tisza menti települések egyike. Középkori neve *Révkanizsa*. A *Törökkanizsa* név, mint Törökbecse, Töröktopolya nyilvánvalóan még abból az időből való megkülönböztetés a hasonló bácskai helyektől, amikor a bánátiak 1686—1718 között még a félhold uralma alá tartoztak.

Első előfordulása: 1030 (?) *Canysa*. „Már a Gellért-legendá — írja²⁶³ Borovszky Samu — is szerepet jutat neki, Csanád vezér és Ajtony háborújának elbeszélése alkalmával. Szerinte, mikor Ajtony visszaverte Csanád első támadását, ennek hadai visszavonultak a kökényéri bokrokig, Szőregig és egész Kanizsáig. 1200 körül pedig Béla király névtelen jegyzője itt Kenesnánál hajóztatja át a Délvidék elfoglalására kiküldött Szoárd, Kadocsa és Bojta vezéreket.”

Kanizsa a középkorban virágzó mezőváros. Hosszú időközön át a Csákyak birtoka. A XV. század derekáról Borovszky Samunak pöriratokból sikerült összeállítania színmagyar lakosságának névsorát. 1489-ből három utcája ismeretes, a *Kép, Hálás, Hosszú* utca.

Még az 1557/58. évi defterek is magyar lakosságot örökítenek meg Kanizsán. Később elnéptelenedik, majd szerbek kezdenek letelepedni.

Mint már többször említettük, a kanizsai uradalmat az újvidéki Szerviczky Márk vásárolta meg a kamarától.

A vegyes ajkú: magyar — szerb Törökkanizsa magyarsága teljes egészében szegedi eredetű. Letelepedése nem egyszerre történt.

Nagyobb része a szomszédos *Budzsák* gányófaluból származik, amely még 1776-ban kamarai birtok volt. Erről külön szólunk. Budzsák ma tanyavilág.

Jozefova már összeépült Törökkanizsával, de kamarai birtokon hamarabb települt. 1817-ben kapott kiváltságlevelet. Magyar lakosságának eredetét pontosan még nem ismerjük, de zömében nyilván szintén Szegedről származott. Kálmány állítása szerint²⁶⁴ budzsáki népünkől ide is jöttek.

Az egykori *Firigyháza* telepes faluról, szegedi dohánykertészeiről külön szólunk. Amikor 1876-ban földesúri önkény következtében megszűnt, a lakossága Törökkanizsára húzódott.

Ezekből a szegedi elemekből tevődött össze Törökkanizsa magyar lakossága. A városka színes múltját, gazdag hagyományvilágát még alaposan föl kellene kutatni.

Dűlőneveit Pesty Frigyes helységnévtára számára a múlt század hatvanas éveiben összeállította valaki. Ezek nagyrészt szerb hangzású határnevek, Borovszky Samu közli is őket. Emellett egyik tanítványunk alkalmi gyűjtéséből itt a magyaro-

²⁶¹ Kálmány L., Népköltésünk gyűjtésének sorsa vidéken. PN 1881, 75. sz.

²⁶² Kálmány II, 167.

²⁶³ *BorCsan.* II, 512. Adataink egy részét az innen Ószentivánra települt Berta Jánosné Kulcsár Genovéva szívességének köszönjük.

²⁶⁴ Kálmány III, XII.

kat közöljük: *Nagylapis, Kislapis, Sirina, Meggyes, Rét, Sánc, Kanál* (nyilván a kanális szóból), *Sziget, Torok, Përkusz, Kiserdó*.

Nem kell mondanunk, hogy a temesközi határnevek érdeemesek a beható, kritikai vizsgálatra.

*

TÖRÖKTOPOLYA falu Nagyikinda közelében. Régebben a beodrai uradalomhoz tartozott, amelynek birtokszerzője Karácsonyi Bogdán volt (1781). A vízjárta terület ármentesítésével 1790 táján alapította Topolya községet, amely a bácskaitól való megkülönböztetésül a *Töröktopolya* hivatalos nevet kapta.²⁶⁵ Szerbül *Banatska Topola*.

A falut szegedi gányók és németek lakták. Újabb nyelvi megoszlásáról nincsenek ismereteink.

Népélete teljességgel föltáratlan. A múlt század derekán a templomban egyesek jelenéseket véltek látni.²⁶⁶ Ennek a szegedi ponyvairodalomban is nyoma van, ami az itteni népnek az anyavárossal való egykorú eleven kapcsolataira is rávilágít.

*

UDVARNOK, németül, illetőleg szerbül *Rogendorf*, vegyes ajkú falucska Béga-szetyörgy szomszédságában. Két települési egységből áll. Ezek: *Szöllősudvarnok* és *Törzsudvarnok*. Bolgár (és régebben német) kisebbsége együtt él a magyar többséggel, amely Szeged vidéki és csanádi katolikus magyarokból 1825 után települt Petrovics József akkori birtokán.²⁶⁷ Népéletéről — sajnos — nincsenek adataink.

*

UDVARSZÁLLÁS, hivatalos szerb nevén *Dobričevo* Karas völgyi falucska magyar többsége a legdélibb szegedi kirajzás. Megtelepülésének körülményei nem ismeretesek, néprajzi sajátosságairól is egy pusztá híradáson²⁶⁸ kívül nem tudunk.

*

ÚJFALU, régebbi hivatalos nevén *Torontálújfalú*, szerbül *Krivabara* a Berzava mentén, *Nagygáj* szomszédságában virágzó magyar kisközség.

Eredetileg kamarai pusztá, majd a Bedekovich-család birtoka, amely 1842-ben a szegedi gyökérzetű Szajánból és Bikácsról 78 gányófamiliát telepített ide.²⁶⁹

Újfalú hagyományvilága még feltárássra vár.

*

ÚJKÍGYÓS, régi iratokban *Dohányoskigyós*, békési falu, amely szinte teljes egészében Szeged szerteszóródott dohánykertész népéből települt.²⁷⁰ Pecsetjén máig dohánylevél látható.

A mai falut Wenckheim József Antal gróf 1816-ban alapította.²⁷¹ Minden család haszonbérbe 1 numerus földet kapott, amely 27 kisholdból (1100 négyszögöl): 5 hold

²⁶⁵ Torontál mon. 132.

²⁶⁶ A „jelenésre” más helyen még visszatérünk.

²⁶⁷ *Szentkláray J.*, Plébániák 331.

²⁶⁸ *Börcsök E.*, Magyar nóta, magyar tánc. Kalangya 1936. 412.

²⁶⁹ Schematismus 1900, 259; *Kálmány II.*, XIII.

²⁷⁰ *Zsótér J.*, Jubileumi Emlékkönyv Újkigyós község megalapításának évfordulójára. 1815—1965. Újkigyós 1965. Néprajzi ismereteinket alig gyarapítja.

²⁷¹ *Scherer F.*, Békés vármegye társadalma. Gyula 1941, 15.

belsősegből, 17 hold külsősegből, 5 hold legelőből állott. Évenként és holdanként 5 forint és 1 bécsimázsa dohány volt a bér. A bérlet 40 évre, majd újabb 30 évre szólt. Ennek leteltével 1884-ben a haszonbéres község váltságszerződést kötött az uradalommal. A nép 200 numerus, összesen 1942 hold, 721 négyyszögöl terület örökföldhöz jutott, holdanként 190 és 180 forintért. Ezt jelzálogkölcson alakjában törlesztette. Hogy e kötelezettségének a falu népe könnyebben megfelelhessen, kapott az uradalomtól 4000 hold szántóföldet és legelőt, évenként és holdanként átlag 12 forint bér mellett. Ez volt újkígyósi öregek szerint a *kötőfék*, amellyel az uraság magához ragasztotta a falu szegényparasztágát. A lakosság évről-évre feles, a legszegényebbje harmados földet is kapott az uraságtól.

Újkígyós ö-ző nyelvjárásziget, amelyet a beható e-ző békési népnyelv csak igen halványan tudott színezní. A falubeliek között, családban az ősi szegedi tájszó-lás töretlenül zeng. Ez a besugárzás Újkígyós szigethelyzetével függ össze. A hasonló fekvésű Csanádapácát leszámítva, egyiküknek sincs már közvetlen földrajzi kapcsolata a szegedi anyanyelvvél, mert vagy ö-ző magyarokkal, vagy szlovákokkal vannak szomszédságban. Ehhez a zártáshoz még katolikus vallásuk is hozzájárul a környék református és evangélikus magyarságával, illetőleg szlovák népével szemben. Miután parasztágunkat a legújabb évtizedekig a vallási téren is érvényesülő endogámia jellemezte, ez Újkígyós esetében annyit jelentett, hogy csak a szomszédos katolikus hitű, hasonlóan ö-ző Csanádapáca, vagy a szintén szomszédos, de csak szórványosan szegedi gyökérzetű Medgyesbodzás jöhetett házasságnál szóba. Az innen hozott asszonyok azonban megfigyelésünk szerint idősebb korokra teljesen átvették újkígyósi környezetük ö-ző nyelvét.

Itt említjük meg, hogy újkígyósiakból települt a Romániához tartozó *Simonyifalva* (Satul-Nou) népének jelentős része (1883). Tartották is velük egészen 1918-ig a rokonsági és házassági kapcsolatokat, búcsúra összejártak.

A helybeli egyházi anyakönyvek nyomán bemutatjuk Újkígyós szegedi, illetőleg Szeged környéki, de szintén ö-ző falukból: Tápérről, Algyőrről, Csanytelekről, Mindszentről származó családait:

Agócs, Apró, Bába, Bacsá, Bali, Bálint, Báló, Batki, Becsei, Bèlovai, Bodó, Boldog, Bozó, Bozóki, Bózsó, Búvár, Búza, Csányi, Csókási, Csonka, Csóti, Dèák, Domokos, Dudás, Dunai, Faragó, Farkas, Fodor, Forgó, Földi, Gèdó, Gèra, Grèguss, Györfi, Hajnal, Hegedüs, Hódi, Huszka, Kálmán, Kántor, Kása, Király, Kocsis, Kónya, Kőrösi, Lippai, Lőrinc, Madarász, Makra, Masa, Márton, Miklós, Mojzes, Mucsi, Nacsá, Nyári, Ökrösi, Pálfy, Prágai, Rácz, Révész, Rozsnyai, Rúza, Sándor, Sípó, Süli, Szakáll, Szántó, Széll, Szücs, Terhős, Urbán, Vètró, Vincze, Virág, Zsótér.

Feltűnő a keresztnevek megválasztásában, régi hagyományaiban a szokatlan bibliai és szent nevek szeretete, ami a születés napjának szentkultuszára mutat és archaikus katolikus hagyomány, amint a palócoknál, székelyeknél, Szeged népénél is régebben általános volt. Ilyen keresztnevek:

Ábrahám, Illés, Rafél (>Rafael), *Lázár, Rókus, Bèrgyus* (<Brigitta), *Règyèna* (<Regina), *Emer* (<Emerencia, Szűz Mária nagyanyja), *Apollónia*. Különös figyelmet érdemel az *Illés* keresztnev, ugyanis Illés prófétát a szegedi dohánykertészek védőszentjükként tisztelték. Ráfael arkangyal névkultusza a kertésznép hőskorát, vándorlásait idézi föl, amikor jártukban-keltükben az útonjárók oltalmára, Tóbiás úti-társára, Ráfaelra hagyták magukat. *Rókus* hitvalló neve a XVIII. század pestis-, továbbá a XIX. század elejének kolerajárványait idézi. Már az újszülöttet az ő oltalma alá helyezték. Hasonló megfontolások alapján választották leánygyermekük számára a *Rozália* nevet.²⁷²

²⁷² *Bálint S.*, Adatok Újkígyós népéletéhez. Néprajzi Dolgozatok 4. Szeged 1960.

A múlt század végéről emlegetik Tóth Erzsike helybéli lány Mária-látását. Erről a búcsújáró hagyományoknál emlékezünk meg.

Ami a folklórt illeti, az újkígyósi profán népköltészetnek egészen napjainkig egyetlen tudunkkal felgyűjtött, illetőleg közzétett emléke az a Locskay Józseftől kifogástalan nyelvjárási hűséggel följegyzett mese,²⁷³ amelyben a más hőstetteivel dicsekvő szélhámos alól kiugrának a párnák. Ez mint ismeretes, ősi, mesekincsünkben nem sokszor szereplő keleti mesemotívum. Nyilvánvaló, hogy mint minden más, Szeged népéből sarjadzott dohánykertész falunak, Újkígyósnak is színes mesehagyománya lehetett. A dohány fűzésének, válogatásának egyhangú, unalmas munkája közben jól esett a mesehallgatás. A jó mesemondót meg is jutalmazták. Örökre sajnálhatjuk, hogy a szegedi táj gyűjtő klasszikusának, egy ideig a szomszédos Apácán élő Kálmány Lajosnak figyelme nem terjedt ki a rokon falura, Újkígyósra. Igaz, hogy ez már a váradi egyházmegyéhez tartozik.

Igen értékes Krupa András balladagyűjtése.²⁷⁴ Ismeretes, hogy a középkori gyökéretű *gergelyjárás* diákhagyományait leginkább Dunántúl és a palóc Felvidék őrizte meg. A múlt századból vannak azonban adataink Hódmezővásárhelyről, továbbá Kálmány leírásában Apácáról, Lócskay följegyzésében pedig Újkígyósról is. Lehetséges, hogy a szegedi tájon máshol föl nem tárt szokás még az anyavárosból, Szegedről származik, amelynek ősi soron virágzott a diákélete. Így a diákság egyik patrónusának, Gergely pápának tisztelete sem volt nyilván ismeretlen. Föltehető azonban az is, hogy valami régi iskolamester plántálhatta a gergelyjárást a két falu hagyományvilágába, amely a terménygazdagság korában a tanítóknak is hasznot hajtott, mert a gyerekeknek adott természetbeli ajándék (liszt, szalonna, bab, tojás) a mestert illette.

Láttuk, hogy Újkígyós eredetileg gányófalu volt. Az első dohánykertész telepes családok a délvidéki nagytájon, az akkoriban, tehát a múlt század elején kialakult föltételek értelmében itt is kaptak 1—1 numerus földet. Erről már szóltunk is. A numerus belsőségén volt régebben a ház, továbbá a dohányföld. Ez a közelség tette lehetővé a gondos művelést. Az Újkígyósi *örökváltakozás*, vagyis az urasági bérföldek megváltása, megvásárlása 1884-ben történt húsz éves törlesztéssel. Újkígyóson, mint egyéb szegedi eredetű, temesközi gányófalukban is, hatalmas porták vannak. Az *örögfalu* párhuzamos utcáinak lakóházai sokszor több száz méter távolságra fekszenek egymástól.

Sajátos újkígyósi népi közigazgatási intézmény volt a dohánycsempészetnek, a *napnyugati bölcsék* mesterkedésének megakadályozására, illetőleg a helybeli dohány jóhírének megőrzésére a *patrulkapitányság*, amely 1888-ban jött létre. Az aradi dohánydirekción ugyanis nem akarta átvenni a termést, mert minőségi hanyatlást és silány fajttal való keverést tapasztalt. Két lovas gazda fölváltva éjjeli őrizetet tartott, amely szabályozta a fiatalok éjszakai mulatozásait. A csempészetet ugyanis fiatalok követték el, apjuk háta mögött, hogy elég pénzüik legyen szórakozásra. Később született meg az állandó patrulszolgálat, amely egészen a második világháború kitöréséig fennállott. A négy nagy utcán, vagyis a *Kis, Öreg, Templom, Hosszú* utcákon minden éjjel két-két ember teljesített szolgálatot bottal fölfegyverkezve. Ez a *patrulbot* ásonyélhez hasonlított, csak valamivel nehezebb volt és a vége be volt vasalva. Tartózsineg volt ráköteve, ennél fogva puskaszerűen vállra lehetett venni. Mind a négy utcának volt egy patrulkapitánya, akinél este a szolgálattevő soron következő gazdának jelentkezni kellett. Hajnalban tovább adták a szomszédoknak a patrulbotot. Lehetséges, hogy ezt az intézményt az anyaváros utca kapitányságának hagyományai ihlették.

²⁷³ *Lócskay I.*, A kánai menyegző. A két testvér. Nyr. 1875, 89, 231.

²⁷⁴ *Krupa A.*, Újkígyósi népballadák. Békési Élet 1974, 449.

A falu határrészei: *Epörjes, Halas, Szabadka, Korozsma*, (valamikor egyik Wenckheim gróf kapta keresztelői ajándékba keresztapjától, Almássy gróftól).

A volt Wenckheim-uradalom *Ókígyós* néven emlegetett majorja 1950-ben *Szabadkígyós* néven önálló község lett. Népe szinte teljes egészében Újkígyós szegedi gyökéretű családjaiból: egykori béresekből, zsellérekéből került ki. Hagyományvilága, ő-ző tájszólása egyezik az anyafaluéval.

Sajátságos, hogy a szegedi táj parasztházaira annyira jellemző napsugaras házvégdíszítéssel Újkígyóson nem találkozunk, bár a közeli Orosházán, Csanádapácán is még előfordul. Ennek nyilván az a magyarázata, hogy Újkígyós már messze esik és elszigetelődött a szegedi szülőföldtől. Apácának kapcsolatai később szakadtak meg az anyavárossal, az orosházi napsugarakat pedig a szegedi gyökéretű falukkal, így Földeákkal, Apácával való földrajzi közelség magyarázhatja.

*

ÚJSZENTIVÁN Szőreg és Ószentiván közötti vegyesajkú falu, hajdani vízjárta területen. Kiterjedése 1967-ben 2688 katasztrális hold, lakosainak száma 1200. Ennek jó fele szegedi eredetű.

Már a középkorban virágzik: 1411. *Zenth Iwan*. Ebben az esztendőben a falu és Szeged között határvillongás támadt. Az egyezség szerint határdombokat emelnek a *Csilye* mocsár mentén.

A falu csak a török idők végén enyészik el, lakossága addig mindig magyar. A XVIII. század elején pusztaság, de 1746-ban szerbekkel telepítik újjá, de akkor még a mai Ószentiván (Tiszasziget) területén. 1783-ban a Királyi Kamarától Szeged városa veszi bérbe, amikor a szerb lakosság a mai Újszentivánra, voltaképpen a középkori Szentiván helyére költözött át.²⁷⁵

A falu rajnai frank eredetű, jómódú németsege a múlt század derekán Ócsanádrról jött ide, és különösen az istállózó jószág tartással mutatott példát a környéknek. Itt szerzett birtokot a szintén ócsanádi eredetű Nátly József (1801—1871), a szegedi táj néprajzi kutatásának egyik nagyérdemű úttörője.

A Szegedről kirajzott gányó, illetőleg bérlő, cselédsorban élő magyarság volt hosszú időken át a falu legszegényebb rétege. Ezek: *Bába, Bálint, Bodó, Csóti, Gëra, Gyuris* (Dorozsma), *Horesnyi* (Szőreg), *Jerney, Juhász, Kabók, Kazi, Kendörösi, Kéri, Magyar, Nacsa, Nagymihály, Ördög, Szekeres, Vecsörnyés* és mások.

Újszentivánnak szinten napjainkig szigorú endogámiában, majdnem törzsi zárt-ságban élő lakossága, három népe, népélete a szűkebb szegedi tájnak egyik legismeretlenebb tartománya. A németek és szerbek megfogyatkozásával már alighanem csak töredékeket tudna belőle megmenteni az interetnikus látókörű kutatás.

*

ÜLLÉS a régi dorozsmai határban keletkezett tanyaközség (1950). Határa 1967-ben 8661 katasztrális hold, lakossága 3329. Ennek legalább harmada alsótanyai származék.

Története visszanyúlik a középkorba, de nem azonos Ellésmonostorával, mert ez Csongrád mezőváros szomszédságában állott.²⁷⁶ A két helynév azonban ugyanaz: az *Achilles* keresztnév elmagyarosodott alakja, így személynévi eredetű, az első birtokos neve után.

²⁷⁵ BorCsan. II, 554.

²⁷⁶ Györffy Gy., I, 895.

A XV. században a kun pusztákhoz tartozott, de Szeged polgárainak is joguk volt legetetni rajta. A hódoltság idején is *Üllös* néven a Városnak a *szent királyoktól adott nemes földjei* között emlegetik a régi szegedi följegyzések.²⁷⁷ A kun puszták porében azonban elvesztettük.

A múlt század végén a dorozsmai pusztákat szegedi mintára felszántják, parcelázzák. *Göböljárás*, majd *Árpádközpont* néven tanyaközponttá válik. Szóbakerült a *Karamérges* elnevezés is.²⁷⁸ Legújabbban — helyesen — ősi nevét nyerte vissza. Határában napjainkban földgázt tártak föl. Az iparosodás társadalmi és települési hatásairól itt még korai volna beszélni.

A járások feltörésével a dorozsmai Jerney és a szegedi Wolf család telepített itt szegedi példára hatalmas szőlőbirtokot. Főleg az utóbbinak országos híre volt. Ez a település kibontakozására, a kisparaszti szőlőkultúra fejlődésére nagy hatással volt. A példakép Királyhalom és Pusztamérges. Lakóinak mintegy harmadrésze a mi zá-kányi, domaszéki, csorvai népünk.

Üllés szegedi földről települt családjai többek között: *Bigors, Dobó, Engi, Fodor, Géra, Hódi, Jakus, Kádár-Németh, Koihencz, Lasancz, Ónozó, Ördög, Papdi, Parragi, Süveg, Szekeres, Tanács, Vétró*.

Üllés tanyavilágában tanított a törzsökös szegedi családból származó Fontos Sándor festőművész. Képeit a táj világa állandóan ihleti.

*

ÜRMÉNYHÁZA, szerb nevén *Jermenovci*, a kiszáradt Versec-alibunári mocsár sík területén települt, Ürményi Ferenc temesvári kincstári jószágigazgató kezdeményezésére (1817). Innen a neve.²⁷⁹ Itteniek ajkán *Örmiháza, Örménháza*.

Egy helyi monda így adja elő a falu alapítását: Szögedében táncon volt egy nemes. Egy grófkisasszonnyal akart táncolni, de ez nem ment el vele. A nemes dühében szétvágta a kardjával a kisasszony fejét. Még akkor éjszaka idemenekült. Itt még akkor nem volt sem vonat, sem törvény: a nemes is az első alapítók közé tartozott, akik között sok szökött jobbág, bajbajutott nemes is akadt.

Késégtelen, hogy római katolikus magyar lakossága első szedett-vedett rajként Kiskunmajsa, Apátfalva helységekből, továbbá Rákospusztáról települt. 1844-ben még mintegy 100 dohánytermesztő, szegedi gyökéretű család jött ide. Numerusként mindegyik 16 hold földet kapott.

A falu népe eleinte csak gabonát termelt, a második telepítés során viszont a dohánytermesztés bontakozott ki. A kincstár a termésből előbb dézsmát szedett, majd a lakosok mint harmados, később mint feles dohánykertészek numerusonként 26 forint haszonbér mellett bírták földjeiket. Kötelezték azonban magukat arra, hogy 4 holdon dohánnyt termesztjenek. Nevezetes volt a jószágtartás is, a pásztorok Rózsa Sándorral is jóban voltak: talán még szegedi ismeretség révén.

A szabadságharc idején a falunak már 1192 lakosa volt. 48 szeptemberében a falut a grancsárok porig égették. A nép elmenekült, és csak 1849 pünkösdjén részben tért vissza. Világos után állítólag Rózsa Sándor is itt, falubeli cimborái között húzta meg magát.

Nyomorúsága miatt a falu kénytelen volt földjét három esztendőre a szomszédos községeknek feléből kiadni. Kincstári segéllyel épült újjá 1854-ben. Temploma a szegedi táj Keddasszonyát, Szent Annát tiszteli védőszentül.

²⁷⁷ *Reizner IV*, 200.

²⁷⁸ *Sztriha K.* Dorozsma 150.

²⁷⁹ *Milleker B.*, Ürményháza története. 1817—1906. Versec 1906.

1873-ban lehetővé válik, hogy a lakosság a falu határát örökáron megváltsa a kincstártól. Ez 1880-ban be is következett, a nép a váltságösszeg kiegyenlítésére 20 és fél év alatt kötelezte magát.

1888 nyarán nagy jégverés dült a falu határában. Ezért Sárlos Boldogasszony napját fogadott ünnepnek nyilvánították. Megfogadták, hogy abban az évben nem lesz tánc a faluban, csak a templomba járnak. A lányok és legények túl akartak az öregek eszén járni, és kint a pusztában készültek mulatni: csendőrök oszlatták szét őket. Ekkor határozták el azt is, hogy minden halottat abban a faluban kell eltemetni, ahova születésénél fogva tartozik.

Sajnos, Ūrményháza népeletéről semmit nem tudunk. Katona Jozefina kéziratos dolgozatában azt állítja, hogy a falu nem beszél ö-ző tájszólásban.²⁸⁰ A kérdés véleményünk szerint még vizsgálatra szorul.

Legújabbban gazdag naftamezőkre bukkantak a határban.

*

VALKÁNY, románul szintén *Valcani*, bánáti vegyesajkú falú, amely már a középkorban virágzott *Külvalkány* és *Végvalkány* néven, egymásnak szomszédságában. A hódoltság alatt sem néptelenedett el egészen. 1736-ban a temesvári katonai kormányzat románokat telepít rá. 1781-ben Batthyány Ignác erdélyi püspök megvásárolta a kamarától az óbébai uradalmat, amelyhez többek között Valkány falu is tartozott. Szegedi eredetű gányó kisebbsége ezután került ide. Máig a mi tájszólásunkat beszéli.²⁸¹

*

VĚRBICA, szerbül *Vrbica*, Feketető mellett, Jugoszláviában elterülő falucska, mely a múlt század helynévmagyarosító törekvései során a hivatalos *Egyházaskér* nevet kapta (1888). Ez a középkori eredetű, hódoltság alatt elpusztult falu azonban a mai Verbicától elég messzire, legalább 20 km távolságra esett.²⁸²

A Marczibányi-uradalom 1785-ben 94, 1789-ben pedig 41 szegedi dohánykertész családot telepített ide. Kálmány Lajos csókai anyakönyvi vizsgálatok alapján úgy találta,²⁸³ hogy Verbicának a múlt század végén — közvetlenül vagy közvetve — 99 szegedi eredetű családja volt, 17 pedig más törzsokból származott. A mi népünk-ből való:

Ambrus, Ágoston, Balogh, Barát, Bálint, Bėnák, Bėrta, Borbėly, Csanádi, Csorba, Csűri, Dėkány, Dėmősi, Fazėkas, Fekete, Ferő, Gácsėr, Gėra, Gőbőlyős, Hődi, Kapitány, Kasza, Kendőri, Kocsis, Kormányos, Lakatos, Lengyel, Masa, Molnár, Pataki, Szekeres, Szemerėdi, Sziráki, Szirovicza, Tűri, Újvári, Vastag, Visnyi, Zsiros stb.

A mai falu részei: *Alvég, Kisgyőp, Illancs* (= a falu legszegényebb része), *Makai sor* (= néhány makai család telepítette).

Verbica kivételes jelentőségű néprajzi dokumentuma *Borbėly Mihálynak* meseanyaga, Kálmány Lajos gyűjtése, amelyet azonban megfelelőbb helyen méltatunk.

*

²⁸⁰ Katona J., Ūrményháza története. 1956 [kéziratos szakdolgozat az újvidėki egyetem magyar tanszékén].

²⁸¹ BorCsan. II, 616, *Vőő*.

²⁸² BorCsan. II, 64.

²⁸³ Kálmány II, XV.

VERBOVICASZIGET, olykor *Verbői sziget* Batthyány Ignác püspöktől, a bébi uradalom birtokosától 1785-ben szegedi gányókból alapított kertészség. A szabadságharc viharaiiban elpusztult, nem támadt föl többé. Emlékezetét Törökkanizsától északkeletre a *Vérbapuszta* őrzi.

*

VÖRÖSCSÁRDA Oroszlámos és Törökkanizsa közötti, apró útmenti település, amelynek lakossága teljes egészében Szeged gányó népéből sarjadt. Vass Pál utalásán²⁸⁴ túl mást nem tudunk, egyéb források nem emlékeznek meg róla. Máig szegedi anyanyelvén beszél. Romániához tartozik.

*

VRÁNYOVA, milleniumi magyar nevén *Aracs*, szerbül *Vranjevo* vegyes ajkú falu Törökbecse tószomszédságában. A híres aracsi templomrom kissé odébb van, Beodra közelében.

A helységről való ismereteink csak a XVIII. századdal kezdődnek. A kamara egy társulatnak marhalegelőül adja bérbe. A szerb pásztorok kis településüknek a *Vranova* (Varjas) nevet adták. A közvetlen környék hódoltsági magyar faluinak maradványai: *Morotva*, *Somogy*, *Vincái*, *Szentkirály* még megérték ezt az időszakot.

A falu később határőrségi század székhelye, amely 1752-ben bácskai szerb granicsárokkal is gyarapodott. 1774-ben mezőváros lett, és kincstári határát az itteni szerb lakosság hasznélvezetben bírta: az egyes házak, háznépek között eleinte évről-évre, majd három évenként felosztották. Magyar nem részesülhetett e földekből.

Torontál megye visszaállításával (1779) megváltozott a helyzet, mert a Törökbecsén birtokos Sissányi-család istápolásával Vrányova katolikus magyar lakossága „főképpen 1820—1840 között — írja²⁸⁵ Szentkláray Jenő — Szeged vidéki, bácskai és marosi magyar napszámos és iparos, jelesül hajóács és molnár néppel folyvást gyarapodott.” Ugyanis 1860 tájáig Törökbecse gazdag és virágzó középpontja volt a bánáti gabonakereskedelemnek, és ez jó megélhetést adott nemcsak a saját, hanem Vrányova dolgos magyar népének is. Csatlakoztak hozzájuk a szomszédos Törökbecse, továbbá a felozlatott Akács, Borjas szegedi gyökérzetű magyar népéből is.

Népéletéről, hagyományvilágáról — sajnos — alig tudunk valamit.

*

ZÁKÁNYSZÉK, népünk nyelvén *Zákány* a Város régi domaszéki, mórthalmi és csorvai kapitányságainak összefüggő, határos részeiből alakult tanyaközség (1950), amelynek névadójáról, a középkori Zákány-családról több helyen is szólunk. Határa 1960-ban 11 609 hold, lélekszáma 3385. A mai település magja az 1840-ben *Zabosfa* — régi térképeken *Zabosfája* — határrészben keletkezett *Lengyel-kápolna*. Nevét Kapitány Istvánné Lengyel Jozefa alsóvárosi tanítónőtől kapta. Az ő költségén épült ez a Szentháromság tiszteletére szentelt kápolna. Az előtte álló kőkeresztet még 1840-ben tutajon szállították Radnáról. A kápolnának Alsótanya vallásos életében úttörő jelentősége volt. Hosszú időközön át vasárnapokon itt misézett a piarista Tóth János, tanyai népoktatásunk nagyérdemű apostola.²⁸⁶

²⁸⁴ Vass P., A gyarmatosító Szeged 8.

²⁸⁵ Szentkláray J., Plébániák 241.

²⁸⁶ Szeged-Alsótanyai Lengyel-kápolna Évkönyve. 1907—1912. Szeged, 1913.

Zákányszék lakosságának túlnyomó része alsóvárosi eredetű:

Ábrahám, Bába, Babarcsi, Bajorics, Bálint, Bata, Bēnák, Bērnáth, Bērta, Bēzdán, Biczók, Bigors [kiejtve: *Bigócs*. Az ős egy ittragadt felvidéki szlovák ember], *Bite, Bóka, Borbás, Bózsó, Börcsök, Buborék, Csamangó, Csányi, Császár, Csizsár, Csóti-Gyapjas, Csúcs, Daka, Dobó, Dóczy, Dudás* (Dorozsma), *Dücső, Engi, Faragó, Farkas, Fábián, Felhő, Fehér, Fodor, Forgó, Földi, Frank, Fürtön, Gárgyán, Géra, Grégus, Gyuris* (Dorozsma), *Hegedűs, Herédi* (Horgos), *Hódi, Högyösi, Huszta, Ilia* (Tápé), *Illés, Jakus, Jójárt, Juhász, Kálmán, Kalmár, Kása, Katona, Kazi, Kiri, Kisguczi, Kismárton, Kispétör, Kocsis-Savanya, Kónya, Kószó, Kothencz, Kotogány, Kovács-Tanács, Lasancz, Lázár, Lengyel, Lovászi, Makra, Márki, Márton, Masa, Móra, Mózes, Mulati, Nacsa, Nagygyörgy, Nagymihály, Négyókrú, Némöth, Nógrádi, Nyári, Oltványi, Ónozó, Ótott, Ókrös, Órdógh, Palotás, Pap, Papdi, Pipicz, Puskás, Rácz, Rozsi, Savanya, Sebők, Simon-Jójárt, Sója, Sutús, Száraz, Szekeres, Szél, Szélpál, Tanács, Tandari, Terhős, Vas, Vecsörnyés, Vér, Visnyei, Wolford, Vőneki, Zádori* (Dorozsma), *Zombori*.

Zákány népeletéről a múlt század legvégén nem kisebb ember, mint Herman Ottó készített jegyzeteket.

Kiadatlan útinaplójában²⁸⁷ e sorokat írja: „Nagyon érdemes dolog volna valamely érintetlenebb tanyán egy évet eltölteni s az életet apróra megfigyelni: ősi vonatkozású dolog akadna akárhány.”

Herman 1899 őszén Szegeden megtekintett egy kiállítást, ami nem elégtette ki. Hogy útjának mégis legyen valami tudományos haszna, egyik jóembere, Vőneki Pál alsóvárosi talicskakészítő közbenjárásával kijutott Pálffy Antal tanyai kapitány zákányi tanyájába.

Naplójában a házrészek megnevezésével megörökíti a tanya alaprajzát, hozzáfűzvé: „igazi az én házam, az én váram.” Az ajtó belsején szögre akasztva ősi szerszámot talál: egy darab lófarkat, amelyben fésű volt belévágva, tehát nemcsak tartó, hanem tisztogató eszköz is. Hozzáteszi, hogy ez a szerszám a XIX. század első felében még köznemesek házában is dívott.

Azután körülkerüli a tanyát, megtekinti a szérűskertet, a polyvás sárral tapasztott, fehérre meszelt vermet, a kunyhószerű polyvást, a ház alakú rakásban rakott és kímélés céljából betapasztott vályogot, távolabb a konyhakertet, legelőt. Ez nyilván semlyék volt.

„A határ közelében — írja — áll a magas szélmalom, tova a szőlő és a szántó-föld. Szóval a tanyás úr a maga földjén és uralkodó a házában is. Valóságos király, akarata előtt meghajlik minden. . . . Ez a helyzet fejleszti ki az alföldi tanyásgazdában az erős önértetet, amely sokszor a gögig ér föl.”

A napló még szól az állatállományról, a szekérről, följegyez továbbá tájszavakat is.

Kár, hogy Herman csak a szándéknál maradt, tervezett műve Szeged akkori tanyavilágának klasszikus emléke lenne.

*

ZICHYFALVA szerb hivatalos nevén *Mariolana*, a környék népnyelvein *Morminc*. Csekély magyar kisebbsége állítólag szegedi sarjadékokból került ki,²⁸⁸ akiket nyilván a birtokos Karátsonyi-család telepített a múlt század első felében. A falu népeletéről nincsenek adataink.

*

ZIMÁNDKÖZ. Román neve *Zimanducz*. Arad megyei magyar falu. Amikor a jó-részt szegedi eredetű gányókból Wodianer Sámuel nagykereskedő által telepített

²⁸⁷ Madarassy L., Herman Ottó látogatása a szegedi Pálffy-tanyán. Budapest 1935.

²⁸⁸ Reizner J., Szeged és Délmagyarország 14.

Bánkút (1843) a mostoha körülmények folytán feloszlott, népének egy része Nagyka-
marásra ment, más része Zimánd kamarai pusztán új falut alapított.

*

ZSANA Halas városának hajdani pusztája, a *szögedi föld* közvetlen szomszédságá-
ban, amelyet juhászaink már régóta legeltettek.

Tanyásodása a tagosítás után kezdődik. A halasi birtokosok itteni felparcellá-
zott, illetőleg eladó földjeit a mi alsótanyai kisparasztaink vásárolták meg. Velük
kezdődött Zsana földművelése, szőlő- és gyümölcskultúrájának kibontakozása.
Emlékeztetünk itt arra, amit Halas jellemzésénél általánosabban már elmondottunk.

Zsana 1949-ben tanyaközséggé alakult. Egyesült vele a szomszédos *Eresztő*,
továbbá *Balota* és *Tajó* kisebb, határos része. Valamennyi Halas város pusztája volt,
majd a tagosítás után itt is szegedi szegényparasztok vertek gyökeret.

A zsana-i tanyák szegedi származású családjai a halasi katolikus egyház anya-
könyvei nyomán:

Csala, Csontos (Felsőváros), *Csóti, Engi, Felhő, Huszta, Jójárt, Juhász, Kazi, Kószó, Lovászi*
Meszes, Papp, Paplógó, Rabi, Rutai, Savanya, Sebők, Süli, Szécsi, Szekeres, Szögedi, Tanács, Tandari,
Tóth, Visnyei.

A régi Eresztő szegedi sarjadékai: *Ábrahám, Ábrahám-Nagyi, Bakos* (Felsőtanya), *Bata, Bör-*
csók, Fekete, Fodor, Földi, Gárgyán, Hegedüs-Bite, Kiss, Lasancz, Lovászi, Nacsa, Németh (Felső-
tanya), *Papp, Rácz, Sánta, Szekeres, Szécsi, Szögedi, Szűcs, Urbán, Vecsörnyés.*

A kikerekített Zsana tanyaközség területe 1960-ban 15,354 hold, lélekszáma
2,098.

*

ZSOMBÓ, öregek ajkán *Forrózsombó*, régi dorozsmai pusztája, amely a múlt szá-
zad utolsó évtizedeiben, a tagosítás után kezdett tanyásodni. ²⁸⁹ 1950-ben a szatymazi,
tehát a szegedi földhöz tartozó *Márták* határrész hozzácsatolásával önálló tanya-
községgé alakult. Egyéb részei: *Lápastó, Ménősjárás, Bábadűlő*. Területe 1967-ben
4672 katasztrális hold, lélekszáma 2114. A hely első írásbeli említése: 1717. *Forro*
Somboja. Ekkor még Szeged városának birtoka.

Lakosságának nagyobb része kirajzott dorozsmai, azonban szép számmal, jó
harmadrészben élnek itt áthúzódott domaszéki, de főleg szatymazi, őszeszéki sze-
gényparaszt családok: *Auer, Bartucz, Bába, Becsei, Bukusza, Dékány, Faragó, Gémes,*
Hegedüs, Juhász, Kakuszi, Kása, Kispéter, Lippai, Márta, Nagygyörgy, Ónozó, Szilasi,
Tápai, Tombác, Tömösvári, Újvári, Vétró. Ezeknek életformája, ö-ző tájszólása,
munkatechnikája (paprika, gyümölcs, szőlő) döntő hatással van a honosabb kiskun
atyafiakra. Az összeházasodások során lassan-lassan a szegedi fél nyelve válik ural-
kodóvá.

A *zsombó* szegedi tájszó, a *zsombék* alakváltozata, és vizenyős, környezetből fel-
bukkanó homoki földrészt jelent.

A falu keleti részén terül el a mintegy 30 holdas, múlt század elején telepített,
gazdag flórájú *Zsombói erdő*, szélén a Szeged-majszai út mentén a sokat emlegetett
Zsombói csárda. Írott forrásokban először 1742-ben történik róla említés. A helyi
hagyomány erősen állítja, hogy Rúza Sándor igen szeretett benne mulatni.

Zsombón élt gyermekeségétől fogva haláláig az őszeszéki származású Tombác
János (1901—1974), a szegedi nagytájnak a verbicai Borbély Mihály mellett legna-
gyobb ismert mesemondója, a népművészet mestere, akiről méltóképpen más helyen
szólunk.

²⁸⁹ Néhány általánosság *Sztriha K.*, Dorozsma 158.

HÁZ, OTTHON, TANYAPORTA

A HÁZ, A BERENDEZÉS ÉS EZEK HAGYOMÁNYAI SZEGEDEN ÉS KÖRNYÉKÉN

A szegedi parasztház XVIII. század előtti múltjáról egyelőre semmi biztos ismeretünk nincs. A XVII. század végéről származó veduták,¹ továbbá a Máriacellbe küldött fogadalmi kép (1709) házábrázolásai² csak korlátozott hitelességre tarthatnak számot.

Lehetséges, hogy a szegedi és általában az alföldi *egysoros* alaprajzú, azaz hosszában, egy sorban és nem egymás mellett párhuzamosan elhelyezett helyiségekből álló házak régebbi építési hagyományt is őriznek. Erről még szó lesz. A XVIII. században épült barokk polgári családi házakról van egykorú ábrázolásunk, sőt egy-két, csak napjainkban eltűnt emlékünks is, amelyeknek szerkezete meglepő hasonlóságot mutat Szeged vidékének parasztház típusával.

Cs. Sebestyén Károly kutatásai szerint ezek a barokk házak a bevándorolt céhes, német polgárság ízlését és igényeit, szülőföldi hagyományait tükrözik.³ Hasonló stílusban épültek a szomszédos délvidéki, főleg bánáti, másként temesközi faluk is, amelyeknek alaprajzát és háztípusát bécsi mérnöki hatóságok birodalmi parasztházak figyelembevételével állapították meg. Mint Sebestyén gondolja, a mai szegedi parasztház „ennek a régi német-osztrák barokk eredetű városi háznak akár hatósági rendeletre, akár önként kelekezett paraszti másolata.” Ez szerkezetére nézve egysoros, és három helyiségből áll. Középen szabad tűzhelyes konyhája van, innen fűthetők az első és hátsó szobában elhelyezett kemencék is. A konyha egyébként vékony füstfogó falazattal két részre tagolódik, előterének *pitar* a szegedi neve. A ház udvar felőli oldalán tornác, szegediesen *ereszet* is látható. Mindezeket később tüzetesebben is szemügyre vesszük.

Ez a házbeosztás egészen a legújabb időkig bizonyos változatokkal, illetőleg módosításokkal általános a szegedi nép körében. Ezt a házformát a céhbe tartozó, illetőleg később képesített kőművesek vályogból, téglából vagy vegyesen építették és zsindellyel, cseréppel fődtek be. Vannak adataink a magas szakmai képesítéshez ragaszkodó, erősen német jellegű kőműves céh és a hagyományok alapján építő törzsökös faragók, barkácsolók közötti huzavonákról, harcokról. A Város tanácsának az eléje kerülő ügyekben nehéz a helyzete: a Város csinosodása, az európai ízlésformákba, stíluskonvenciókba való beilleszkedése és az olcsó, igénytelenebb házak építésével kielégített szociális szempont, röviden: a korszerű haladás követelménye és a hagyomány kényszerítő méltánylása áll itt egymással szemben. A kérdést úgy sikerült átmenetileg megoldani, hogy a jelentősebb, földszintesnél magasabb házak építését csak céhes mesterre szabad bízni. A többire nézve minden marad a

¹ Bálint S., Szeged városa 44, 160.

² Bálint S., Egy ismeretlen régi szegedi városkép. MFMÉ 1958—1959, 191—196.

³ Cs. Sebestyén K., A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. NNy. 1933. És kny.

régiben, de ezeknél is megkövetelik, hogy a gyakori tűzvészek miatt bizonyos biztonsági előírásoknak megfeleljenek.

1816-ban rettenetes tűz pusztított Szegeden. A tanács elhatározza, hogy az építkezést a tűzbiztonság érdekében szabályozza. Az 1819-ben kiadott *Tűzi Rend szabások*⁴ megszabják:

1-ször: *Az úttzak mentül szélessebbek legyenek, és pedig a közök legalább 10 ölessek, s az ország úttak legalább 20 ölessek legyenek.*

2-ször: *A házhelyek ne keskenyűssenek többé, hanem inkább szélesítsenek, keskenyebb egy se légyen 10 ölnél.*

3-ször: *Az Épületek ezentül rendbe tsináltatódjanak, úgy hogy azok tűz fészkekké ne vályanak, mellyre való nézve: mindenféle épületek helyét, a le tétel alkalmatosságával egy ezen végre ki rendelendő Biztosság a szomszédok jelenlétében határozza meg, s e nélkül semmi új épületeket tenni, avagy reparáltatni szabad ne legyen; innén következik*

4-szer: *Hogy minden Háznak téglából készült Kéményei légyenek, a régi tutajos fa Kémények ellenben mentül előbb el rontassanak.*

5-ször: *Minden udvar s épület eleven fával, leg inkább pedig Eper fával ültetődjön körül, és azt ki vágni szabad ne légyen; s az úttzak sorai is ott a hol a hely engedí, mind a két felől fákkal ültetődjenek bé.*

6-ször: *Az Épületeknek pallás gerendái a falba úgy rakattassanak bé, hogy azoknak végei ki ne láztattassanak, s a pallás vastag gömője sárral meg rakattasson, s tapasztasson.*

7-szer: *Minden udvarba pörnye vagy hamu gödör ásattasson.*

8-ször: *Minden ház birtokos a ki lovakat vagy marhákat tart kútya is légyen az udvarába, avagy kertyebe, s minden ilyen házi gazda, ha tsak térséges udvara, avagy kertje nintsen, egy holnapi takarmánynál többet házánál ne tartson.*

Ezek a névtelenül kiadott rendszabások föltétlenül Vedres István mérnöki körültekintését dícsérik. Aligha lehetett azonban nagyobb rendező erejük és hatásuk, hiszen egészen a Vízig (1879) minden idegennek a Város feltűnő összevisszasága, szabályozatlansága ötlük elsőnek a szemébe, ami nyilvánvalóan még a régi alföldi kertés városok sajátossága.

Így természetes azután, hogy a céhes mesterektől meghonosított barokkos házformával egyidejűleg és párhuzamosan még sokáig él egy olyan parasztház típus is, amely ősből, igénytelenebb építőanyagokból: sárból, vertfalból, illetőleg nádból, zsuppból, teteje esetleg már zsindeyből készül, és képesítetlen ezermesterek, barkácsolók kezéből kerül ki. Ez a fajta hajlék csak szobából és konyhából áll. Ilyen alacsony házak a külvárosokban még itt-ott máig láthatók, hasonlóan Tápén, tanyán is a legszegényebb, legegyszerűbb társadalmi rétegek körében. Az első tanyai telepések is ilyen hajlékot építettek maguknak, amelynek manapság *laci ház* neve is járja. Ez arra utal, hogy eredetileg csak nyári lakóhelyül szolgált. A folyamatot máshol még tovább is elemezzük, itt elég annyi, hogy az újabb, városias parasztházakat utánzó tanyaépület mellett mellékhelyiségként a régibb laci ház sok helyen ma is megtalálható.

A XIX. században bontakozó mezőgazdasági konjunktúra, továbbá az árvíz után a Lechner Lajos-féle újjáépítési terv vonatkozó előírásai lettek lehetővé, szinte kötelezővé, hogy a szegedi táj parasztháza magába olvassza, illetőleg átvegye a barokkos polgári lakóház szerkezeti sajátosságait és méreteit, továbbá építőanyagát és díszítéseit is. Ennek során az árvíz utáni utca- és telekszabályozás a külvárosok népéből váltott is ki elégedetlenségét.⁵ A hagyományos népi és az asszimilált polgári

⁴ Tűzi Rend Szabások. Szeged, 1819.

⁵ Tápay-Szabó L., Szeged halála és feltámadása. III. Szeged, 1929, 83. A házak fölbecsüléséről.

barokk elemek ötvöződéséből mégis megszületett az a forma, amely 1900 táján állott virágzásának és a tanyavilágra, továbbá a messze környék módosabb falusi építkezésére gyakorolt hatásának tetőpontján.

Lechner Lajos títusterve⁶ az árvíz után a városi parasztházaknak előírja a Tiszához viszonyított padozati magasságát, a tűzbiztonságra való tekintettel az építkezési anyagot, a helyiségek és ablakok tágas méreteit, a háznak a teleken a napsugárzásnak leginkább megfelelő elhelyezését. A megadott tervrajzok okosan alkalmazkodnak a szegedi polgáriasodó parasztház beosztásához, kemencés és szabadkéményes fűtőberendezéséhez, napsugaras oromdíszítéséhez.

Ezek az árvíz után épült, főleg alsó- és felsővárosi parasztházak az utcaképhez fegyelmezett, de a színek és fák révén mégis derűs ritmust visznek bele, a közös mintakép, előírás ellenére is egyéni alkotásként hatnak. Homlokzatuknak építészeti stílusa, tagolása, de a famunkák is váltakozva tükrözik vissza a szegedi polgári biedermeier, klasszicizmus és modern eklektika, sőt szecesszió hatását. A nagy stílusok sajátos népi megfogalmazása most még töretlen formáló ihletről tanúskodik. Sajnos, a szegedi városképnek ezt az artistikus, minden gondozásunkra érdemes paraszti elemét napjainkra valami kispolgári pallérmodernség már szinte teljesen tönkretette, csak torzók maradtak belőle.

Az utolsó évtizedekben az egysoros Szeged vidéki parasztház majdnem mindennütt kétsorosra vált, bár a régeből is akad még hírmondó. Az átalakulást először Cs. Sebestyén Károly figyeli meg⁷ és írja le: „Szeged külső részén, ott, ahol a földmivelő lakosság házai sorakoznak, de leginkább a város szélén épülő és a városnak nem nagy díszére való új telepeken, olyan házakat kezdenek építeni a parasztgazdák, de egyéb szegényebb emberek is, amelyek formájukra ugyan az általánosan elterjedt egysoros, három helyiségből álló háznak felelnek meg, de meg vannak toldva még egy második sorbeli, bár a többinél keskenyebb helyiséggel, s így ezek voltaképpen *kétsoros lakóházak*. Ez az új traktus a ház belső oldala előtt húzódik és szükség szerint leginkább három kisebb helyiségre van felosztva. A középső helyiség amolyan belépő vagy előszobaféle, ettől jobbra-balra pedig egy-egy kisebb szobácska vagy kamrácska van. Ez a felosztás azonban nem tipikus. Az új traktusnak a belső beosztása a legkülönfélébb, mindig az egyéni szükséglet szabja meg az egyes helyiségek számát és elrendezését. Ebben még nem alakult ki határozott és egységes típus.”

„Azért nem teljes értékű kétsoros ház ez — folytatja Cs. Sebestyén —, mert az újsorbeli helyiségeknek három befoglaló fala alacsonyabb a ház többi falánál, s ha az új sornak mennyezete van, akkor az mindig alacsonyabb a ház többi helyiségeinek mennyezeténél. A födele sem egységes szerkezetű. A födél tulajdonképpen a régi egysoros ház födele, amely a ház két régi fő falán nyugszik, az új helyiségek fölött pedig csak a régihez hozzátoldott félfödél van. Utólagos házbővítésnél ez egészen természetes, de ugyanúgy csinálják egészen újonnan épített házaknál is.”

Az érdemes szerző további fejtegetései is tanulságosak, bár a társadalomtörténeti háttérrel nem hangsúlyozzák kellőképpen. A kétsoros ház kialakulásának fő oka nyilván az, hogy különösen bent a városban a parasztház miniatűr majorságból, mezőgazdasági üzemből mindinkább csak lakóházzá, otthonná kezd átalakulni.

⁶ Lechner L., A Szeged sz. kir. város újjáalakítására készített terv magyarázata. Szeged 1879. és *Uő*, Szeged újjáépítése. Budapest 1891. Vö. még Bálint S., Szeged városa 114—116, 121—124. Varga L., Az országos közegészségügyi tanács tervezete az 1879-i árvízzel elpusztított Szeged újjáépítésére. *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*. 24. Bp., 1962, 186. Ehhez még Fodor J., Szegedi „magyar ház”. *Természettudományi Közlöny* 1882, továbbá SzH. 1882, 92. sz.

⁷ Cs. Sebestyén K., Új háztípus a magyar Alföldön. NNy. 1939, 121.

A disznó és aprójószág kivételével eltűnik a ló- és tehéntartás, nincs kocsi. Már a sok mellékhelyiségre sincs szükség. Virágos, veteményeskert keletkezik a helyükön és az udvar nagy részén.

Fiatal házásoknak sokszor nincs módjuk arra, hogy teljesen önállósuljanak. Az öreg házban beépítik tehát először az ereszetnek a tiszta szoba mellett húzódo részét. A szárazbejárat helyére ablak kerül, a tisztaszoba oldalablaka helyére ajtót vágnak, viszont a régi bejáratát elfalazzák. Így két lakáshoz jutnak, amelyeknek szoba-konyhájuk van. Az utcai részre kerülnek a fiatalok. Szükség esetén az egyik lakást bérbé is adták.

Az ereszet többi része megmarad. Esetleg még — különösen ha a kisházzal végződik az épület és így a kert felől ablakai is vannak — a hátulsó részt is hasonlóan beépítik. Ebből rendszerint nyári konyha lesz.

Ez a folyamat kezdetlegesebb, de annál jellemzőbb formaképződéssel szemlélhető Tápén. Röviden már Cs. Sebestyén Károly és Tóth János is utal rá.⁸

A tápai színaljának, azaz ereszetnek, tornácnak eredeti anyaga a házfalba ékelt fa, a fő épület tetejével lazán összefüggő gyékénytetőzettel. Van könyökmagasságig emelkedő deszkaajtaja és deszkakerítése is. Az egész jóformán csak a konyhabejáratot védelmezte az időjárás és aprójószág ellen, és nyilvánvalóan azért emelték, hogy a konyhaajtóból ne mindjárt a szabadba lépjenek. E kezdetlegesnek, elsődlegesnek tekinthető forma mellett hamarosan kialakult a hosszában, tehát keskenyen rakott vályogból álló vékony meszelt fal is, egyszerű ajtóval, egyszeres ablakocskával. Ez is azonban még mindig csak a konyha előtt emelkedett.

A színalja ma, azaz az utóbbi évtizedek folyamán Tápén is már több osztatú, de még a kezdeti formák is föllelhetők. Eleinte tehát csak akkora, hogy a házbejárat-hoz, vagyis a konyhaajtó elé épült. Ezt így *gang*, *belépő* néven is szokták emlegetni. Megnyúlik azonban — különösen ha már hátulsó szoba, kamra is tartozik az épülethez — a lakóházzal párhuzamosan befelé. Elrekesztik, ajtóval elkülönítik a gangtól, csövet dugnak ki belőle. Ez a nyárikonyha, szokott nevén *kiskonyha*. Szabad tűzhely itt már természetesen nincs, csak sparherd. A színalja ma már nagyon sokszor az utca felé is meghosszabbodik, egészen a szobának udvarba nyíló, az utcaajtó közepéig. Ezt azonban már kihagyja, nem takarja el. Itt kis szobát szoktak rekeszteni, amelyben nem fűtenek. Elköltözésükig fiatal házások alszanak benne. Ennek *kóter*, *szépéro* a helyi neve. A színalja valamennyi helyisége alacsony, deszkamennyezete van, amelyet sárral tapasztanak be.

Manapság tehát a tápai színaljának három lényeges formaváltozata van: 1. csak *gang*, 2. *gang* + *kiskonyha*, 3. *gang* + *kiskonyha* + *kóter*. A tápai ház századunk folyamán így fejlődött kétsorosá.⁹

*

A Viz utáni újjáépítést az állam hosszúlejárátú kölcsönrel is támogatta. Ez volt az *államkölcsön*, népünk nyelvén *ötvenéves péz*, amelynek utolsó részleteit az első világháború inflációjában mindenki könnyen le tudta törleszteni. Addig azonban a szigorú föltételek sok könnyelmű, illetőleg szegénységgel küszködő házbirtokost a tönk szélére sodortak. Ezek aztán szabadulni szerettek volna a nyomasztó terhektől. Ebben a társadalmi helyzetben született meg a múlt század végén a *Hüvelyk Matyi* állandó figurája, a *Köcsönös Rókus*.¹⁰

⁸ Tóth J., Néhány adat a Szeged-környéki magyar házról. Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve. II. Szeged 1946. 40.

⁹ Hasonlóan, de részletesebben Juhász A., Építkezés, házberendezés. In *Tápé*, 457.

¹⁰ Államkölcsönös házak. SzN. 1897, 144. sz. A Hüvelyk Matyi szegedi élclap volt. SzegSz. I, 624.

A Város alacsonyabb fekvésű részein, így főleg Rókuson és Móravárosban, itt-ott Felsővároson találkozunk parasztvégű emeletes házakkal is. Ennek az a magyarázata, hogy a királyi biztosság újabb árvízre gondolva ugyan elrendelte a Város belterületének *eszményi* szintre való feltöltését, ez azonban máig is csak a kiskörúton belül valósult meg teljesen. Előírta ellenben, hogy az állandóbb jellegű épületeket a kör-töltésen belül mindenütt már ennek megfelelő magasságban emeljék. Ezeknek tehát földszintjük is van, amelyből feltöltés esetén pincehelyiség lett volna.

A városnak Víz utáni újjáépítése a napsugaras parasztház mellett még két más házformát is életre hívott. Ezek voltaképpen kompromisszumos jelenségként, az urbanisztikus eszmény és a társadalmi, gazdasági kényszerűségek eredőjeként születtek meg. A királyi biztosság európai célkitűzéseihez mérhetetlenül több pénzre, befektetésre lett volna szükség, mint amennyi rendelkezésre állott. Így a nagykörúton belüli zárt soros, emeletes, nem a végével, hanem teljes hosszával az utcavonalra épülő háztípusnál is az előírásokból engedményeket kellett tenni a földszintes, olykor nem is szárazbejáratos építmények javára. A föltételezés az volt, hogy hamarosan úgyszólván húznak rá. Ez a kiegészülés csak napjainkban kezd ügyel-bajjal megvalósulni. E földszintes polgári építkezésben részben a barokk családi lakóház hagyományai élnek tovább. A sugárutak ilyen jellegű házai a nagykörúton kívül még előkerteket is kapnak. Itt viszont a Víz előtti parasztházaknak *ablakalja* néven is emlegetett virágos kertjeit tervezik bele a modern nagyvárosi környezetbe.

Ezt a népünk ajkán *fordított ház, utcafrantos ház* néven emlegetett földszintes házformát századunk elejétől kezdve külvárosaink polgárosodó kisiparos, illetőleg paprikatermelő társadalmá is utánozza. Itt a ház tengelye tehát nem merőleges, hanem párhuzamos az utca vonalával és így több helyiség ablaka néz ki az utcára. „János háza — írja¹¹ tréfásan Tömörkény — egyenes magyar ház, nem fordított. Házban az a fordított, amelyiknek ablaka mind az utcára tekint, ami egyébként kész bolondságnak nevezhető, mert arra való az ablak, hogy az udvarra szolgáljon.”

Amikor tehát a polgárosodni kezdő városi parasztság fordított házat kezd építeni, akkor sűrűn, de nem mindig, a kapubejárat is egy födél alá kerül a házzal, mert a telek egész utcára néző része beépült. Így keletkezik a *szárazkapu, szárazbejárat*, mert az utcáról belépve, esős időben is födél alá jut az ember. A *kapualj* sokszor volt még a század elején is a *polgári bormérés* színhelye. Erről máshelyen szólnunk bővebben.

Ha nem volt kocsijárás, akkor jobbmódú házaknál ide kerül a *nagymángoló*, amelynek húzásához két ember kellett. Szívességéből a szomszédoknak is módjuk volt itt *mángolni*. A műveletről még máshol is beszélünk.

A másik házformát, a külvárosi, főleg rókusi, móravárosi *célszörű szögényembörök* hajlékát igazán a szükség szülte. Ez az *idéglenős, féltetejű* néven emlegetett és a telek belső udvari részébe, valamelyik belső sarkába épített szerény, jóformán csak szoba, konyhából álló lakóház, amelynek építéséhez a hatóságok még századunk harmincas éveiben is azzal a kikötéssel és föltételezéssel járultak hozzá, hogy majd egyszer a telek utcai beépítésre is sor kerül. Ez azonban az esetek túlnyomó részében máig sem következett be. Ilyen épületekkel elvétve még a két körút között is találkozunk. Jellegzetességük éppen stiláris jellegtelenségükben van.

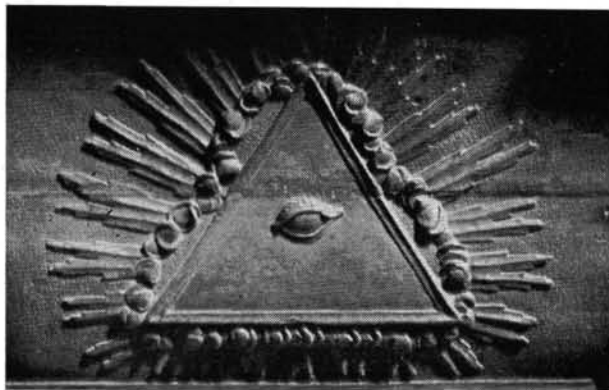
Városunk, illetőleg a szegedi táj jellegzetes népi díszítése a külvárosi parasztházak utcára néző végén, oromfalán látható *napsugár, öregek ajkán istenszöm*. „Leginkább — írja¹² századunk elején Tömörkény — a szokásos istenszeme van a padlásoldalakon. A padláslyuk a szem, abból áradnak szerte háromszögben a suga-

¹¹ Tömörkény I., Különféle magyarok 58.

¹² Tömörkény J., Munkák és napok 318.

rak. Sárga alapon barna a sugár, világoskékén sötétkék.” Ekkoriban még csakugyan szinte minden házon kifestették vagy egy színnek árnyalataiban, vagy pedig két (piros-kék, piros-szürke, piros-zöld, szürke-zöld), ritkábban három színben.

Ezt a fabetétes díszítést régebben a pogány magyarság naptiszteletére vezették vissza. Világos azonban, hogy közvetlen eredete szerint a kultikus templomi művészetben gyökerezik, amely viszont tagadhatatlanul az archaikus napszimbólumot emelte szakrális jelképeinek rendjébe. A katolikus, majd nyomában a református egyház ugyanis a Szentháromság titkát a három isteni személynek megfelelően, háromszöggel ábrázolta, közepén sugárzó szemmel, amely a mindenkit és mindenkét látó, egyúttal gondviselő Urat jelképezi. Ezt az ábrázolásmódot a szegedi templomok közül ma is láthatjuk a felsővárosi homlokzatán, padjain, az alsóvárosinak pedig barokk főoltárán.¹³

Szentháromság-ábrázolás a Felsővárosi templom egyik padján

Vegyük ehhez hozzá, hogy a XVIII. században hazánkat többször végigdúlta a pestis, amely ellen a hívő lelkek többek között a vallásban, csodajelemben kerestek oltalmat. A járványt Isten büntetésének érezték és fogadalomból, engesztelésből állították országszerte a művészi alkotásnak is jelentős, a barokk városképhez egyenesen hozzátartozó Szentháromság-szobrokat. Ezért vált amuletté a Szentháromságot jelképező, bajelhárítónak érzett háromszög, közepén Isten szemével (Deus videt et providet). Szinte minden hangsúlyos helyre tették: templomok homlokzatára, oltárok, szószékek oromzatára.

A barokk mintakép már csak az alsó- és felsővárosi templom főoltárán, illetőleg homlokzatán, padjain maradt meg. Már eltűntek a Palánk (Belváros) ódon polgárházainak ama kapui, vasrácsozatai, szárazbejáratai, amelyek ezzel a barokk mintával eszmei és formai rokonságban voltak.

A díszítés hamarosan — nyilván a tiszai faúsztatás föllendülésével, tehát a múlt század legelején — kikerült a templomból a szegedi nép hajlékába is. Ezzel a szegedi parasztház kilépett a környezet anyagi kötöttségeiből (sár, nád), az alkotás kezdetleges helyi hagyományaiból. Házakra eleintén nemcsak díszítés okáért, hanem azért is alkalmazták, hogy a bennelakókat megoltalmazza a gonoszlélek kísértéseitől, rossz

¹³ *Bálint S.*, A napsugaras házvégek pusztulása. Szegedi Friss Újság 1936, XII. 25. *Sacra Hungaria* 70. Szegedi napsugaras házak. Művészet 1973, 8. sz. 4. Vö. még *Ortutay Gy.*, Magyar népművészet I, 74, 367.

Napsugaras utcaajtó (*Dorozsma*)

emberek szándékától. Föllelhetjük azonban más súlypontos helyeken, így utcaajtókon, kapukon, kemencék előttén, régebben a vízimalmokon¹⁴ is a napsugár jelképet. Az emberek mágikus rendeltetését később már el is felejtették, a nép hagyományörző erejénél fogva azonban a díszítés hosszú időken át virágzott.

Érdeemes tudnunk, hogy a napsugárdísz az ország más vidékein ilyen gazdag változatokban ismeretlen, legfőljebb csökevényes formában él. Csupán a Városban és környékén, továbbá Bácskában, Bánátban található meg, de mindig csak azokban a falukban, ahová Városunk népfőlösege jó másfél évszázaddal ezelőtt kivándorolt. Természetesen más emberi gyökerzetű, szomszédos faluk is átvették, de mindenütt helyi sajátosságok is mutatkoznak. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a szegedi tájra az ö-zés mellett talán éppen a napsugárdíszes ház a legjellemzőbb. Kivándorló népünk új lakóhelyein is a Szentháromság oltalmába ajánlotta magát, de az istenszem a régi szülőföldre, Szeged városára is emlékeztetett.

A napsugaras házvég így megtalálható a szegedi tanyákon, továbbá Tápén, Algőn, Sándorfalván, Kisteleken, Szentmihályteleken, Rőszkén, Szőregen, Deszken, Kiszomborban, Újszentivánon, Tiszaszigeten, Kübekházán, Földeákon, Törökkanizsán, Szajánban, Feketetón, Jázován, továbbá a szegedi nemzettel érintkező, keveredő Dorozsmán, Majsán, Szegváron, Horgoson, Királyhalmon, Martonoson, Zentán, Óbecsén, Adán, azonkívül Makón, Orosházán, Apátfalván, Csanádpalotán és bizonyára még más, főleg bánáti, illetőleg vajdasági helységekben is, kevés kivétellel mindenütt a Tisza, illetőleg a Maros mentén.

Cs. Sebestyén írta le századunk elején a díszítés formarendszerét. „A házat — mondja¹⁵ — egyenlőtlen oldalú nyeregfödél borítja, két egyenlő hajlású nyeregsíkkal. Az udvar felőli ereszvonala mélyebb a másikonál, mert az ezoldali födél hosszabb az alatta levő ereszalja miatt. Ez a neve, ha faoszlopokon, és *folosó*, ha falazott kőoszlopokon nyugszik. A födélnek utca felőli oromsúcsa mindig rövid kontyosíkkal van leütve, úgy, hogy az oromzat trapéz alakot nyer. A házat már nem fődik sem zsuppal, sem náddal, hanem mindig zszindellyel. Így szükségtelessé vált a beszegő *verébdészka*, amely ezért majdnem egészen eltűnt, s csak egy pár példányban maradt fenn.”

Sebestyén jól veszi észre, hogy a legegyszerűbb és nyilván legeredetibb a *végdészka* házvég. „A trapézalakú oromzat egymás mellé tett függőleges helyzetű, rendez szélességű fenyőfadeszkából készül. A hézagokat két-három ujjnyi széles *lajsznik* fődik. Keretként néha *szegélydészka* szegi be az egészet. Felső részén egy vagy két változatos alakú nyílás van. Az oromzat alsó szélén hosszában fut végig az *esővető deszka*, másként *végvezető deszka*, melynek rendeltetését a neve is mutatja. Ha a háznak nincsen koronázó párkánya, melyre az esővető deszka ferdén ráborul, akkor az utóbbinak külön támasztó, tartó deszkája van: *tartalék*, *papucs* vagy *trégerdészka*, többnyire három vagy öt. Formájuk igen változatos. Az esővető deszka szélére van hozzáerősítve a *csipkézet*. Ez talán a legérdekesebb és legszebb részlete a szegedi házvégeknek és rendkívül sok változatban fordul elő. Tenyérnyi széles deszkából fűrészeli minden ácsmester a saját mustrái után ár és megrendelés szerint. A magyar díszítményeknek egykori végleges gyűjteményében ezeknek bizonyosan külön fejezetet fog jutni.” A vízvető deszka, tartó és csipkézet elrendezését külön rajzon mutatja be. A szegélydeszka jellemző kifűrészelései a szegedi kapukon és kerítéseken ismétlődnek.

Ami a napsugárdíszet illeti, Sebestyén is helyesen jegyzi meg, hogy csak azóta ismerhetik, amióta ezen a vidéken fűrészelt fenyőfadeszkát is használnak a házépí-

¹⁴ Kovács 345.

¹⁵ Cs. Sebestyén K., Szegedi napsugárdíszes házvégék. Ért. 1904, 268.

téshez. Bizonyosra vehető, hogy régen csak nádra tapasztott sima fal dívott. Nincsen semmi nyoma annak, hogy az effajta falra is ráfestették vagy rákarcolták volna. Ez nyilvánvalóan a múlt század legeleje, mióta a fűrészipar a Városnak egyik legjellegzetesebb mesterségévé kezd fejlődni.

„A napsugárdíszes ház oromzatán — fejtegeti tovább Sebestyén — egy alsó réteg van sima deszkafalból, s azon fölül egy középpontból induló sugárzat, egymás mellé rakott 36—42 szál deszkából. A szegélydeszka itt is megvan, sőt a vízszintes kettéosztás is. A sugárdeszkák találkozási pontján, többnyire a trapéz középpontján nyílás van, amelynek *nap* a neve.”

A Víz utáni házakon — folytatja — „már a napot helyettesítő nyílás nem napot utánoz, hanem hosszúkás négyszögű alakocska, mely apró zsalugáterrel van betöltve. Néha még látható, hogy a középnnyílás, azaz a padláslyuk kerek, néha esztergályozott gyűrűvel van beszegve, sőt csillagalakkal van kitöltve.”

A cifrább díszítéseken „az oromfal, magasságának alsó harmadában vagy negyedében, egy szál deszkával vízszintesen két részre van osztva. A felső rész közepén van a nyílás és körülötte sugárirányban az alsó deszkázásra, a szélesedő *sugárdézkák* vagy *napsugarak*, egymás mellé rászögelve. Az alsó rész több páratlan számú rekeszre van osztva, rendszeren ötre. Négyzet vagy téglalap alakúak. A két szélső az oromsarkokban, háromszögű. Az osztást az *oszlopdézkák* jelzik. A középső rekesz mindig a legdíszesebb. Nagyon sokféle, változatosan fűrészelt díszszel szokták kitölteni, úgyhogy művészi szempontból a csipkézet mellett ez a legérdekesebb. Ennek egyébként *mintafaragvány* a neve. A középső rekeszben néha *kisnapsugár* látható, közepén csillagalakok vannak rászögelve. A többi rekesz a legkülönfélébb módon van kitöltve. Az oromsarkokon mindig *legező*. A többiben *gérbéllés*, vagy igen gyakran *vakzsalugáter*: egyes és kettős. Az utóbbi fölött mindig félköralakú boltív van, többnyire cifrán fűrészelve, néha apró madáralakkal díszítve.”

A napsugárdísz elemei között ritkásan feltűnik a már halszerű dekorációvá halványult szalamandra-motívum is, amelynek *sárkány* a ma már alig ismert népi neve. Megjelenik ajtókon, régi kapuk felső záródíszítésén is.

Eredeti funkcióját, jelentését már régen elvesztette. A „Physiologus”, ez a szimbólikus középkori természetrajz tanúsítja¹⁶, hogy a szalamandrának régen tüzelhárító erőt tulajdonítottak. Képe, alakja ezért került a házak, bejáratok föltűnő helyére.

Azóta már megsemmisült napsugaras házakon Sebestyén után még mi is láttunk stilizált, aprójószágra [lúd, esetleg tyúk] emlékeztető madárdísz is. Nagyon lehetséges, hogy ez valamikor a *ludvérc* babonás képzetkörével függött össze. Kovács János¹⁷ írja: ha valaki, főleg hetedik gyerek borzastollú, fekete tyúk galambtojás nagyságú tojását kilenc hónapig, kilenc hétig, kilenc napig, kilenc óráig a hóna alatt hordja és melengeti: táltos kél ki belőle és parancsra kincseket hord a gazdájának.

A szegedi táj napsugárdíszítésében rendre föltűnnek — gazdag átmeneti változatokban is — a barokk, klasszicizmus és eklektika sugallatai is.

A barokk előkép már csak az alsó és felsővárosi templom említett ábrázolásában maradt meg. Már eltűntek a Palánk ódon polgárházainak ama kapui, vasrácsozatai, szárazbejáratai, amelyek ezzel a barokk mintával eszmei és formai rokonságban voltak.

Már a klasszicizmus nyugodt, puritán, geometrikus szellemét tükrözik azok a máig megtalálható homlokzatok, amelyeknek plasztikai hatásuk nincs, de szigorú anyagszerűségük, tömör, világos, lényegre törő fogalmazásuk révén még mindig határozottan fejezik ki, valósággal sugározzák a téma eredeti szakrális célzatait.

¹⁶ Horváth S., A Physiologus. Ethn. 1921, 18.

Az elektika oldottabb látása, dekoratívabb hajlandósága főleg plasztikai készségében, oszlopfők, félkörívek, faragványok alkalmazásában nyilatkozik meg. A szakrális tartalom halványodik, és a díszítő szándék válik úrrá. A falfelület most már szinte kötelezően két részre tagolódik. A felső az eredeti istenszem. Az alsó, szalagszerű vízszintes rész rendszeren öt négyzetes kazettából, rekeszből áll, amelyeket a díszes pilaszterek, oszlopfők választanak el egymástól. Ezeket viszont sokszor vékony ívek kötik össze. A rekeszekben kisebb napsugarak, csillagformák, stilizált virágok, rombikus díszítések, olykor egyszerűen csak zsalugáterek láthatók. Az oromsarkokon a Sebestyéntől is emlegetett legyeződíszek.

Amikor a napsugaras házvégék szimbólikus jelentésével még tisztában voltak, gondosan be is festették őket. Mint említettük, vagy egyszínűre: barnára vagy zöldre, a csíkokat esetleg az alapszín világosabb árnyalatára. Szép számmal voltak azonban olyanok is, amelyeket sokszor bizarr, de megkapó színskombinációval több színben is kifestettek. A homlokzatnak ez a ragyogó színhatása megkapó ellentétben volt a hófehérre meszelt farésszel.

Sajnos, ezek a díszítések egy-két évtizeden belül el fognak tűnni a szegedi tāj házairól. Megbecsülésükhöz egyelőre hiányzik a hagyománytiszteletben megnyilvánuló szeretet és műveltség. Valószínűleg csak akkor döbbenünk majd a szépségükre, szegediségükre, amikor már hírmondóul sem marad belőlük.

*

A régi szegedi vízenjárók hajlékának külön is megvolt a maga *címör*, *házcímör* néven emlegetett utcai jellegzetessége.

Még manapság is látható a *halcímör* vasból kovácsolva a Kistisza utca 7. számú ház szárazkapujának szemöldökén. A házról még hamarosan újra szó esik.

A hajóácsok, hajósok, vízimolnárok lakóháza előtt gazdagon kifaragott *hajóorr* volt leásva. Ilyent a század elején magunk is láttunk a vízimolnár Bukusza Ignác bőrdudás (Pálffy utca 48) és bátyja, Bukusza Vince (Kisfaludy utca 37) háza előtt.¹⁸ Nyilvánvaló, hogy az Oskola és Tömörkény utca sarkán megmaradt kőbefaragott hajóorr is ezt a hagyományt őrzi.

A vízimolnárok és rokonságuk utcai kiskapuja, ajtaja előtt azonban malomkő is volt, hogy kiállva a ház elé, esős időben ne a sárban tapodjanak, mint más akkori halandók. „A víz szélére — írja¹⁹ Tömörkény — kirúg a ház sarka, inkább földél, mint ház. Az udvarán a régi magyar kert hervadó virágai: bazsalyikom, bazsarózsa, legényvirág, mályva, miegyéb. A kerítés mellett ki tudná, mi szél idehajtotta fügefá. A kerítés meggörcbült, lukas deszka: halászbárka oldalai voltak egykor. A kis ajtó küszöbje piros, törött, félmalomkő. Ez meg a vízimalomba „öltt” valamikor, amikor még az a nóta járta, hogy:

*Két malomra tartok számot,
De csak egytől szedek vámot.
Kopik a kő, majd megvágattatom,
Félrevágom csárdás kiskalapom.*

Azonban nincsen már csárdáskalap, s a kő lekopott küszöbnek. A kövön most azoknak unokái járnak, akiknek valamikor a kő öltt.”

¹⁷ Kovács 266.

¹⁸ Csefkó Gy., Orrtőkék a lakóház előtt. Ért. 1926, 137.

¹⁹ Tömörkény I., A kraszniki csata 371.

Ismeretes, hogy a magyar parasztház tisztaszobáját sokfelé, így a szegedi tájon is az öregek egyszerűen *ház* néven emlegetik. Ebből a nyelvészeti és néprajzi kutatás egybehangzóan és jogosan azt következtette, hogy a magyar nép hajléka eredetileg ebből az egyetlen helyiségből állott.

Szintén a szakkutatások állapították meg, hogy ez az archaikus, egyetlen sejtől álló házforma az ásatások tanúsága szerint is a középkor utolsó századaiban megoszlik, egy földél alatt két részre tagolódik: a most már *szoba* néven is emlegetett lakó, és a *konyha* szóval illetett főző, fűtő helyiségre. Ezt a folyamatot, illetőleg állapotot a Duna-Tisza között a ladánybenei és orosházi²⁰ ásatások is tükrözik. A szegedi tájon eddig még nem sikerült középkori parasztházat föltárni.

A megoszlást elsősorban a füstelvezetés teszi lehetővé. A szobába sárkemencét építenek, amely a konyhából fűthető. A keletkező füst nem szennyezi be a lakószoba levegőjét, mert a konyha szabadkéményén, esetleg ajtaján át távozik.

Ezt a fejlődést, amelyet társadalmi és gazdasági tényezők támogatnak, a hozzájuk kapcsolódó képzetkör is visszatükrözi. A tüzelőhelyiség hiedelemvilága még egészen archaikus, még a primitív-pogány mágia, mágikus szemlélet szorongásaiból sarjadt. Szinte napjainkig ellenállott a keresztényies módosulásnak, szublimációs szándéknak. Ezzel szemben a tisztaszobát már hierarchikus elrendezés, szakrális átszíneződés jellemzi. Van már benne valami a templom és ünnep liturgikus atmoszférájából.

A tisztaszoba szigorú funkcionalizmusáról és szimbolikájáról már többen írtak. Itt különösen *Gustav Ränk*²¹ és *Gunda Béla*²² kiváló munkálatait kell kiemelnünk. Mi elvi kérdésekbe nem akarunk belemenni, de törekszünk a minél gazdagabb dokumentációra.

A hagyományosan épült szegedi parasztháznak mindig egyetlen bejárata van: a konyhán keresztül.

Mindjárt itt a *konyhaajtó*, régiek ajkán *pítarajtó* bemutatása során szóljunk az ajtó szegedi hiedelemvilágáról és részeinek nevééről. Ha kinyílik utánad az ajtó, akkor hamarosan meghalsz. Aki az ajtót nem bírja egyszerre becsukni, azon a napon nem imádkozott. Ne csapkodd az ajtót, mert majd előttd is becsapják a mennyország ajtaját. A lánynézőbe érkező gügyű nem a kezével, hanem a farával csukja be az ajtót. Erről már előre tudják, hogy mi a szándéka. Söprút vetnek a menyasszony elé, amikor esküvő után bemegy a vőlegényes ház ajtaján. Szellemjárás ellen a régi Tápén az ajtó fölé fokhagymakoszorút szoktak akasztani. Temesközben²³ a boszorkányok távoltartására egyes helyeken *boszorkánytücsök*, Klárafalván *boszorkányfű*, másként *témondádfű* (*Solanum dulcamara*?) kerül az ajtóra. Éjszakára nyelével lefelé fordított söprút állítanak a gonoszok ellen az ajtóhoz. Jámborabb tápaiak lefekvés előtt e szavakkal zárják, csukják be az ajtót: *becsukom az ajtót, Atyának Fiúnak, Szentlélek Istennek nevébe!* Valamikor fűtyköt, vasvillát is készítettek oda tolvajok, betörők ellen, amelyet *kezebeli*, tápaiak *vendéfgodó* néven is emlegettek. A törülköző általában a konyhaajtó belső oldalán függ.

Az *ajtófélfára*, vagyis az ajtókeret két függőleges tartóoszlopának tápaiak ajkán *ajtóbélfá* neve is hallható. Ez eredetileg azokat az akácfa oszlopokat jelentette, ame-

²⁰ *Méri I.*, Árpád-kori népi építkezésünk föltárt emlékei Orosháza határában. *RégFüz.* II, 12. Bp. 1964.

²¹ *Ränk, G.*, Die heilige Hinterecke im Hauskult der Völker Nordosteuropas und Nordasiens. *FFC.* 137. Helsinki 1949.

²² *Gunda B.*, A társadalmi szervezet, a kultusz és a magyar parasztszoba térbeosztása. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. XVII. Vö. még *Kriss-Rettenbeck, L.*, Bilder und Zeichen religiösen Volksglaubens. München 1963, 14.

²³ EA. 2813. Kálmány Lajos gyűjtése.

lyekre deszkát szögeztek, hogy a célnak megfeleljenek. Ugyanakkor azonban tető-tartó hivatásuk is volt. Régebben az ajtófélfát fokhagymával is bekenték, hogy a boszorkányok be ne léphessenek a házba. A rókusi birkavágók hajdanában a hűsvéti bárány vérevel szokták megkenni az ajtófélfát, hogy a zsidók módjára az ő elsőszülöttjeiknek se legyen bajuk. Amint az *Exodus* (12, 5–7) parancsolja: *a bárány legyen hiba nélküli... és akkor ölje le azt Izrael fiainak egész sokasága estefelé. És vegyenek annak véréből és kenjenek mind a két ajtó mellékére, és felső küszöbére azon házaknak, melyekben azt eszik.*

Az ajtókeret felső, vízszintes részének *szömöldökfa, homlokfa*, az egyszerűbb ajtódeszkát összetartó, keresztben ráerősített deszkapántnak *heveder*, a félfára szerelt alkalmas vasnak *sarokvas, ajtósarok* a neve. A felsőtanyaiak a szemverés megállapítására használt vizet a sarokvasra szokták rámérni.

Kilincs, illetőleg *zavár* többféle volt. A régimódi *fakilincs* ma már legfőljebb csak kertajtókon látható, régebben azonban a házajtókon is. Ez mindenesetre mindig a szegénység jele volt. A jó konyhát tartó szegényt így rója meg a Ferenczi Jánostól följegyzett hajdani szólás: *mákoskifli, fakilincs, púpos* (=kenyér) *mög egy szikra sincs*. Erős, egészséges apának puhakötésű fia: *vasajtón fakilincs*. Húzózsinegének *ajtóhúzó, ajtópatyng, kilincsmadzag*, ha szijból van, akkor *ajtószíj* a neve. Régebben disznótorkor eltették a levágott kandisznónak *csöke* néven emlegetett hosszú nemzőrészét is. Megszáritották, a fakilincs húzója lett belőle. Széltében ismert boszorkánytörténet szerint a bűbajos nem tud kimenni a szobából, ha annak a férfinak, akit nyomkod, visszakézből sikerül a gatyamadzagát a korból kihúznia és lekötni vele az ajtókilincset.

A tápaiak a szemverésről való *üszkőbös* vízzel szokták lemosni a kilincset, de az ajtót, asztalt, bölcst is. Szintén Tápén a kilincsekre piros posztódarabot kötnek, hogy az újszülött látogatására érkező tisztulások fehérnép ne ártson neki. Algyőn a kilincse-re akasztják fejével lefelé azt a tyúkot, amelyik nehezen akar megtojni.

Kiszombori parasztasszonyok még századunk elején is a Gyertyaszentelő Boldogasszony napján történő szentelésről hazaérkezve, a szentelt gyertyából egy csipetnyit a kilincse-re szoktak tenni, hogy egész éven át békesség legyen a háznál. Ha a háznál haldokló van, a hozzátartozók a gonoszlélek távoltartására a kilincset szentelt vízzel hintik meg.

Alsóvárosi gyermekekünkben még hallottuk halotti torok, házi ájtatosságok végén, de lefekvés előtt is öregek ajkáról ezt az éneket:

*Jézus Krisztus tüviskoronája
Légyön e ház ajtaja, závarja,
A négy evangélista álljon négy sarkára,
Hogy a gonosz sátán be ne gyűjjön oda.*

Ez a kép a Jakab apostol később még idézendő háziáldásában is föl villan, ahol azonban a négy arkangyal meghívására kerül sor. Nyilvánvalóan ezzel a szakrális képzettel függ össze az a Kálmány Lajostól²⁴ megörökített szajáni hiedelem is, ha a kisgyerek beteg, a ház négy sarkáról kapart meszet kell a fürdőjébe beletenni.

A házsarok kultuszára utal az is, hogy szintén Kálmány szerint egyes családokban a régi jámbor öregek lefekvés előtt e szavakkal vetettek a ház, szoba sarkaira, bejáratára keresztet: *Jézus vére fusson át mindön sarkot!*

Imádság közben Kálmány verbicai följegyzése²⁵ szerint ezt kell mondani, mert

²⁴ Kálmány II, 208.

²⁵ EA. 2814.

akkor semmi baj nem lesz: *Szent János vére, Boldogasszony teje fussa be ennek a háznak mindön résit, lukát!* A János evangélista oltalmába való ajánlásról, áldásáért való könyörgésről bővebben napjának hagyományvilágánál szólnunk.

Tömörkény István vette észre²⁶ egy szatymazi tanya gazdasági épületén a *falakat, fazávár* néven emlegetett zárószerkezetet. Tudva azt, hogy ősi tárgyak egyrészt a tanyákra vándorolnak, másrészt kezdetlegesebb, kevésbé igényes körülmények között élnek tovább, biztosra vehetjük, hogy a fazávárral valamikor rendes városi lakóházat is zártak. „Az Alföldön — írja Tömörkény — különösen nagyobb tanyákon a gazdasági melléképületeknél itt-ott még szokásban van a falakat, meg a fazávár, amiket rendszeren valamely hozzáértő bérese ember barkácsol össze. Ismeretesekek azok a fazávárok, amik a bezárt ajtón belül vannak és kulcs szolgál hozzájuk, továbbá az ajtókon kívül levő falakatok, amelyek szintén kulcsra járnak.

Ez a záváár nem jár kulcsra — folytatja tovább — s kívül van az ajtón, leginkább istállónak vagy színek az ajtaján. Mindössze az a furfangja, hogy aki nem ismeri a vele való bánásmódot, az nem tudja kinyitni az ajtót, de aki érti ezt a furfangot, annak nem kell hozzá semmiféle kulcs. Így arra szolgál, hogy aki nem járatos a furfangban, a nem abba az udvarba való ember, aki talán lopni menne a színbé, ne tudjon oda bejutni. Ellenben az udvarba tartozó minden ember szabadon ki-bejárhat az ajtón kulcs nélkül is, és mégse hagyja maga után az ajtót záratlanul. Más haszna alig van, de ez is elég. Így az ajtó sohasem marad nyitva, a lábasjóság nem juthat be a színbé, ráadásul az ajtó valamennyire mégiscsak lakatolva van anélkül, hogy minden ajtónyitás alkalmával a kulcs után kellene szaladgálni.”

A záváárba a *kúcs* jár bele. Részei: a *fogó*, vagyis az a vége, amit kézbe veszünk, a *szár*, azaz a nyél, a *tall* pedig az a vége, amely belejár a kulcslyukba. A kulcs bűvölő-eszközként előfordul a boszorkánypörökben is. 1731. *A boszorkány szele elnyomta és a két kulcsot a szájába vetette az fatensnek, és majd az füléig húzta kétfelől az száját, és mindjárt hideggel törte, mihelyest elhagyta az gyötrést.*²⁷

A kulcs néhány szólásban is él. A szegedi tájon is járja: *beadta a kúcsot*, azaz meghalt. Ha barátságtalanul fogadták valahol a vendéget — Kovács János följegyzése szerint — ezt mondogatták: *nem vótak otthon, a kúcsot is évítették.*²⁸

Az *ajtóhasadék* néven emlegetett repedés, nyílás az ajtó deszkáján jó a kukucs-kálásra. Régi hiedelem szerint a boszorkányok be tudtak menni rajta. 1728. *És ha szentölt vízzel nem érték volna, talán meg is fojtották volna. Az ajtó hasadékján mentek be.*²⁹ Öreg felsőtanyaiak szerint minden lakodalomban láthatatlanul ott van az ördög is. Ha szobában folyik a lakodalom, úgy lehet meglátni, ha az ajtó deszkájában található görcsöt kiütik és benéznek az így keletkezett *görcslukon*. Így cselekedett egy gyerek, meg néhány öregasszony is. Látták ám, hogy a menyasszonyt és vőlegényt az ördög körültáncolta: csóválta a farkát, a szarvával döfködött feléjük, csapkodta jókedvében a mancsait. Ha nem állt a tánc, akkor odatelepedett az újpár mellé. Így akarja az ördög megrontani, acsargásra bírni már az esküvőn egymás ellen a fiatalokat.

²⁶ Tömörkény I., A szatymazi falakat. Ért. 1911, 128. „A szerkezet négy darabból áll. Az első egy négyszögletes fadarab, amelyet szögekkel vernek föl az ajtó külső felére, vagy sróffal erősítik oda. Vele szemközt van az ajtófélfán az ütköző. Ebbe belejár a toló, mint az 1. ábra mutatja, zárt állapotban. A 2a ábra mutatja a készséget hátulról, azaz belülről szintén zár van. A tolóra leereszkedő középső a toló vágásba illeszkedik oly módon, hogy a tolot az ütközőből kinyomni nem lehet. Ez csak akkor történhetik meg, ha valaki ezt a kívülről láthatatlan középfát egy ujjal alulról fölfelé nyomja, amikor aztán a toló az ütközőből szintén oldalt nyomható lévén, az ajtó kinyílik (2b).”

²⁷ Reizner IV, 391.

²⁸ Kovács 469.

Az ajtó találós kérdésben való körülírása: *olyan helyön forog, mint egy alma, olyan térségöt foglal el, mint egy marha*. Kisíratosról: *mindíg nyilik, de nem virágzik*.

Akit nem várnak meg az ebéddel, annak *ajtóra írják a kanalát*. Közismert Szegeden is: *fogatlan prókátornak ajtó háta mögött a helye*. Aki tovább él, az majd tudja, hogy mi a teendő: *aki utoljára mén ki, az csukja be az ajtót*.

*

A régimódi parasztház erős ajtaja nem volt üveges. Az *üvegajtó* már a polgárosodás és közbiztonság jele. A belevágott ablaknak egyébként *ajtóablak* a neve.

Tápén az ajtót, ablakot hagyományosan még ma is a legtöbb hajlékban *párosi*, azaz párizsi kékre szokták festeni. A színnek más neve *zsandárkék*: a század elején ilyen árnyalata, búzavirágsszíne volt a csendőrök dolmányának.

A napfényt az *ablak*, *üvegablak* eresztí a házba. Első szegedi adatunk tanácsii jegyzőkönyvben található. 1725. *Fában csinált üveg ablakokért 7 fl.* A boszorkánypörökben fölbukkan a *lantorna*, vagyis a marhabendő kiszáritott hártája is, ami tehát azt jelenti, hogy a XVIII. század elején az üvegezés még nem volt általános. 1744. *Az ablakhoz járulván, felit az ablak fiokján, több részit pediglen az lantornán lyukat ütven újjával a vizet kiöntötte.*²⁹ A szót még Dugonics András is emlegeti.³¹ Kifeszített marhahólyag tanyai istállóablakokon itt-ott máig látható.

Az ablaknak számos megnevezett része, sajátos rendeltetése van. Az ablakkeretnek *ablakfa*, *ablakráma*, a kettős ablak egy-egy részének *ablakszárny*, a keretbe foglalt üveges résznek Újkígyóson *ablakszöm*, az egyes ablak külső részére, vagy a kettős ablak közé erősített, betörés ellen védelmező vasrácsnak *ablakrács*, *ablakvas* a neve. Ezt a célt szolgálta régebben még az *ablaktábla* is: az ablak külsején olykor látható, nyitható-csukható deszkalap, amely betörés és hideg ellen védett. Kovács János még virágozott, azaz kékre festett és virággal, főleg tulipánnal díszített ablaktáblákat is látott³² a Városban. Ezeket a táblákat a múlt század második felében nyilván a barokk és klasszicizáló polgárházak hatására a mutatós *zsalugáter*, alakváltozataiban *salugáter*, *salukáter* váltotta föl. Ma már ezekből is ha hírmondók akadnak.

A régi, kifelé nyíló ablakok aljára szerelt vaspálcának *ablakakasztó* a neve. Ezzel lehetett kitámasztani, hogy a szél be ne csapja. Az ablakszárnyak nyitására és csukására szolgáló zár az *ablakkilincs*. Régimódi ablakokon látható a kétágú, egyszerű, fából formált *ablakkallantyú* is, amely vízszintesre állítva zár, függőleges helyzetben pedig a kinyitást teszi lehetővé. Az *ablakdészka*, *ablakpárkány* az ablak belső, falba illesztett párkánya, amely sokszor olyan széles, hogy üvegpotharat, virágcserepet, varrókosarat, másként tűskosarat is rakhatnak rá. Ez utóbbit idős tápai asszonyok nagypénteken el szokták rejteni. A *varrótű* a boszorkánypörökben is előfordult.³³ Lakatos Károly még arról is tanúskodik,³⁴ hogy ide még *gémorr* és *golyaorr* is sorban ki volt rakva pipaszurkálás céljából.

A kettős ablakok közötti üresség az *ablakköz*. Ide nyáridőben virág, télen pedig olyasmi kerül, aminek nincs jó helye a melegen (szalonna, szívósodni kitett dohány). Gonoszúzó célzattal ide állították még a század elején is a radnai ágat, szentelt barkát, nagyboldogasszonyi füvet, másként comborkát. Juhász Antal padéi följegyzése

²⁹ Reizner IV, 391.

³⁰ Reizner IV, 529.

³¹ Dugonics A., Jólánka II, 19.

³² Kovács 193.

³³ A bűbájos Kőkényné a varrótűt fölibe hajtotta és az útba ásta. Azt akarta kötésnek cselekedni egy juhásznak: Reizner IV, 388.

³⁴ Lakatos K., Fehértői puskások. Adat a régi Szeged ethnographiájához. SzN. 1911, 191. sz.

szerint ha a család elment hazulról, gilicetüsköt, ballangótüsköt tett a rosszak elrettenésére az ablakba.

Télidőben az ablak belől párássá válik, *mögizzad*. Úgy vélik, hogy az így keletkezett *ablakcsorgás* szemfájás ellen jó. A tápai lányok, menyecskék arcukat is megszokták vele nedvesíteni, hogy szépek maradjanak.

Hallottuk, hogy a múlt században még akadtak olyan hagyományörző családok, illetőleg házak, ahol Szent Mihálytól Szent György napjáig nem nyitották ki az ablakot. A hosszú éjszakák miatt ugyanis tartogattak a gonoszok hatalmától. Éjszákára sem jó az ablakot nyitva hagyni, mert a halottak ilyenkor járják a búcsút. Ekkor van a miséjük is. Mindig az jár elől, aki legutoljára halt meg. Nem kívánatos, hogy a hazajáró lélek betévedjen a nyitott ablakon. Égzengés, villámlás idején ma is ösztönösen becsukják a nyitott ablakot, de okát már nem tudják.

Nem jó a halottasház ablakán benézni, mert hályog támad az ember szemén, mások szerint sárgaságba esik. Az asszonyoknak az ablak felé fordulva kell magzatát megszűlnie. Elfelejtí álmát, aki fölébredve először az ablakra néz.

Az ablakhoz szólások is fűződnek. A könnyelmű ember a mi tájunkon is *az ablakon szórja a pénzt*. A kemény négy szemközti dorgálást senki *nem tőszí az ablakába*. Kisiratosi találóskérdés: *sē lēnt, sē fōnt, sē kint, sē bent*.³⁵ Szemléletes módon a fél-szemű emberre tréfásan ezt mondják: *éggyablakos*, a pápaszemre pedig: *ablaküveg*.

Az ablakra belül sokszor könnyű, kétszárnyú fehér vászon függöny is került, amelyeket színes szalaggal kötöttek ki a falhoz. Az újabb évtizedekben már természetesen a boltban vett függönyök is elterjedtek.

A befalazott ablak: *vakablak*, Szőregen *kodédró*. Ebben olykor stelázi, polc foglal helyet. A vakablak és *téka* szerkezeti és fejlődésbeli összefüggését szegedi vonatkozásban már nem sikerült tisztáznunk.

*

Térjünk azonban még vissza a konyhaajtóhoz, a parasztház egyetlen bejáratához. Itt egészen kivételes a *küszöb*, szabatosabban *házküszöb*, *konyhaküszöb*, *pitvarküszöb* jelentősége, hiszen ezen keresztül jön-megy a házhoz, családhoz jóbarát, búbajos gonoszlélek egyaránt. Egyesek házépítésnél akasztott ember kötelét rejtik a küszöb alá. Öregek szerint aki küszöbről önti ki a vizet, az a halottjára önti. Égzengéskor nem jó a küszöbön állani, sem ráülni. Aki a küszöbön vág fát, elvágja vele elhalt hozzátartozója lábát. A tápaiak szerint azért nem jó konyhaküszöbön fát vágni, mert ha állapotos asszony lép rajta keresztül, akkor csorba vagy pisze lesz a gyermeke. Egy tápai mondaszerű hiedelem szerint egy állapotos asszony a konyhaküszöbön főzéshez egy disznólábat vagdalt föl. Ezzel magzatának kezét vágta le, mert amikor a gyermek megszületett, nem volt kezefeje. Ellenben a kömpőciek éppen itt vágják el annak a tyúknak a nyakát, amelyik kukorékolni kezd. Ez ugyanis nagy veszedelem előjele. Más tápai magyarázat szerint azért nem jó itt fát vágni, mert a háznál nyomorult gyermek születik. Ha a kisgyerek éjszaka felsivalkodik, akkor a *rosszak* ijesztgetik. Ilyenkor odateszik a konyhaküszöbre, a feje fölött pedig vasszőget vernek egészen bele az ajtóba. Ha a kutya a konyhaküszöb elé ás gödröt, a házból a kömpőciek szerint hamarosan meghal valaki. Gyevi és tordai hiedelem szerint ahol eladólány van, ott nem szabad a küszöbön át kisöpörni a szemetet, mert a kérők elkerülik a házat. A kömpőciek szerint a szerencsét söprik ki. Egyáltalán nem szabad a küszöbön átsöpörni a szemetet.

³⁵ Kovács F., Iratosi kertek alatt 220.

A tanyai parasztházra jellemző a magas küszöb. Itt ugyanis a házbelső rendszeren egyszinten van az udvarral. Szükséges tehát az eső, hólé, továbbá a csúszómászók ellen való védekezés. A tanyaküszöb egyébként — amikor még szűkében voltak a tanyán a bútoroknak — vánkosul is szolgált a földön fekvőnek. Máshol is említjük, hogy nyáridőben a kenyeret sütő, elcsigázott gazdaasszony is ott szokott feküdni, hogy kényelmetlen fekvőhelyén föl-fölébredjen, és ne aludja el a dagasztás idejét. Öreg alsótanyai asszonyok égháború idején a konyhaajtótól szokták sütőlapáttal megkeresztelni a termőföldjeiket.

Az istállóküszöb, ölküszöb jellegzetes képzeletvilágáról a maga helyén külön is megemlékezünk.

A konyhaajtóra nyáron vékony, ritka kelméből talpigérő, *ajtóruha* néven emlegetett függőnyt tesznek föl, amely a legyek távoltartására szolgál. Belépéskor meg rázzák, hogy ezzel elriasszák őket. Elég sűrűn előfordul az is, hogy a külső ajtófelre méternyi magasságig *rostélyajtót*, tiszaszigeti néven *kisrostélyt* szerelnek föl, amellyel megakadályozzák, hogy az aprójószág, kutya a konyhába bemenjen. Télen *levélajtó* kerül a hideg fölfogására az ajtóruha és a rostélyajtó helyére.

Bajelhárító, gonoszűző célzata volt a konyhaajtókon is olykor felbukkanó rombikus motívumoknak, egyszerű napsugárdísznek is.

A konyhaajtó, tehát a házbejárat fölött valamikor mágikus célzatú festések is akadtak. Erről még szó lesz.

*

A parasztkonyha két részből áll. Elülső, mennyezetes résznek *pitar*, *pitvar* a megkülönböztető neve. Nem sok bútorzata volt. Legföljebb oldalt a *korsálló*, másként *korsálló*, vagyis deszkából készített alacsony emelvény, amelyen vízzel telt cserépedényeket, korsót, köcsögöt tartottak. Följük cseréptálat, csíkmákszűrőt akasztottak.

A korsóállóval szemben foglalt helyet főleg tehetősebeknél a reneszánsz formavilágára emlékeztető *almárium*, *konyhaalmárium*, vagyis edényes szekrény. Újabb üvegajtós, polgárias változatának *üvegalmárium*, *kredenc*, *kaszni*, Tordán *kaszli* a neve.

Itt a pitar valamelyik falára, mégis legtöbbször a szemöldökre került olykor még külön *tányéros*, hajdani nevén *tányértartó fogas*, vagyis a fából készült festett, olykor virágzott falipolc. Jankó János hagyatéki leltárában olvassuk: 1774. *Egy Tányér Tartó Fogas*. A szó megengedi annak föltételezését is, hogy *bokályok* is függhettek rajta. A *szegedi bokály* világáról a mesterségnél szólnuk bővebben.

Előfordul az asztalosok 1803. évi Árszabásában is: *Egy közönséges Konyhába való Tányéros 3 Poltura 1 forint 20 krajcár*. A tányérosra nagyidejű tápaiak is emlékeznek.

Régen *tálas* néven is emlegették. 1732. *unum Conservatorium pro Orbiculis et Patenis, vulgo Tálas*.³⁶

Említettük, hogy az ajtó hátamögé nyelére állítva *ciroksöprű* került. A söprűhöz kapcsolódó szegedi hiedelemvilág töredékesen máig él. 1728. *A seprűt megkente zsírral és férfitvé vált, de ördög volt az a söprű*.³⁷ Hogy a bűbájosok a Szent Gellért hegyére lovagolva ne használhassák a söprűt, használat után mindig nyelére kell állítani, és az ajtó háta mögött tartani, hogy a bűbájosok ne tudjanak bejönni a hajlékba. Jószágot nem szabad söprűvel verni, mert elpusztul. Az anyának viszont söprűre ülve kell szoptatnia, hogy bőven legyen a tápaiak szerint teje.

³⁶ Idézi Kovács 195.

³⁷ Reizner IV, 398.

A söprögetéssel mindig a helyiség közepe felé kell haladni. Lakodalmas, halottas háznál, két karácsony között a szemetet az asztal alá kell söpreni, de nem szabad kiönteni.

*

Most nézzünk szét a régi konyhai tüzelés, benne a *szabadtűzhely* és *szabadkémény* körül. Alsóvárosi hírmondói a század elejét, tanyai, tápai emlékei pedig szinte napjainkat is megérték.

Elöl volt tehát a már említett *pitar*, hátul pedig a szabadkémény alatt a *kémény-alja*, a voltaképpeni konyha. Ezeket a mestergerendához kapcsolódó *ellenzőfal*, röviden *ellenző*, másképpen *tányértartófal*, ismét másként *szömöldők* választotta el egymástól. Fehér fölületére zsinegnél fogva szögre akasztott díszes, virágos cseréptányérok, tápaiasan *akasztóstányérok* kerültek szép sorjában. Régebben a fal homlokzatán volt a *tálas*, *tányéros* néven emlegetett polc is, amelyről már szó esett.

A konyha fölé borult a mennyezetszerűen nyíló négyszögletes, fölfelé keskenyedő, üres csonkagúlára emlékeztető szabadkémény, másként *kancakémény*, elavult tápai nevén *pöndölöskémény*, *pöndölkémény*, régebbi technikája szerint *nádkémény*, mert falazatát tapasztott nád alkotta. Ismeretes volt valamikor a múlt században a *tutajkémény* is, amely úgy készült, hogy a mennyezetbe négy rudat erősítettek egymástól olyan távolságban, amekkorára a kéményt akarták hagyni. A rudakat a *tutaj*, vagyis *sövényfal* kötötte össze. Ezután a tutajra először belül, majd kívül rátapasztottak, és ezt mindaddig ismételték, amíg el nem érték a kémény falának szükséges vastagságát. Ha a ház csak szobából, konyhából állott, tehát csak egy kemence volt benne, akkor elég volt a *félkémény* is. Ebben az esetben a szabadkéménynek alakja, illetőleg keresztmetszete nem fordított tölcsér volt, hanem csak a kemence felé öbölődött, az átellenes oldalon pedig a kéményfal merőleges volt.

Nagyidejű tápaiak, tanyaiak emlékeznek arra, hogy a tűz még akárhányszor lent égett a konyha földjén, a szabadkémény alatt. A szűkszájú, feneké felé szélesedő *részbogrács* a kéménybe erősített vízszintes vasrúdról láncon lógott alá. Főztek azonban úgy is, hogy a konyha földjére, a szabadkémény alá tüzet gyújtottak, amelyet a gyufa elterjedése előtt természetesen csiholtak. A gyufa egyébként már emberemlékezet óta ismeretes. Öregek ajkán *masina* neve is hallható.

Előbb szép karikában odakészítették a főzéshez szükséges cserépedényeket. Volt *levesősfazék*, *kásásfazék*, *szármásfazék*, lakodalomra, disznótorra pedig nagyméretű *lakodalmasfazék* is. A széles aljú, fölfelé keskenyedő fazéknak paraszti neve *seggősfazék*, *fenekesfazék*. A nagyobb edényeket, fazekakat sokszor már újonta megdrótoztatták, hogy annál tartósabbak legyenek. Öntöttvasból volt a *sörpenyő*, másként *sörpeny*, továbbá néhány *lábás*.

A tüzelés egyenletesen fokozva történt. Természetesen nemcsak középen égett a tűz, hanem a fazekakat is körülrakták fával, rőzsével, hogy a láng mindenfelől járja őket. Olykor, különösen lakodalomban sor került a nagyobb fazekak körültpasztására is, hogy az étel lassabban, egyenletesebben főjjön, ne kozmásodjék le. Néha a mindennapi főzésnél is sárral borították be a fazekak felső részét, egészen a főzésre szánt étel levének szintjéig. Különben a fazék könnyen elcsattanhatott volna.

A *fészők* forró pörnyéjében, hamujában megsült a krumpli, tők, tojás is. A *hamubasült pogácsa* emlékezetét már csak a mesék tartották fenn.

A szabadkémény beépített vasrúdjai a maga idejében a füstölni való húst, szalonnát szokták felakasztani. Tápén olykor rákerült a *nádlésza*, *nádrács*, Tömörkény István szerint *sajtífüstölő* néven is emlegetett abroszforma nádfonadék, amelyen

sajtot, csömpölyegtúrót szoktak volt füstölni, esetleg gyümölcsöt aszalni. A túró olykor kendőbe kötve került a kéménybe.

Fejlettebb foka volt már a főzésnek, amikor asztalmagasságban megjelent a sárból tapasztott, állandóbb jellegű *tűzhely*. Ez már a konyha egyik oldalán emelkedett, és *főzőtűzhely*, *szabadtűzhely*, olykor *kistűzhely* néven emlegették. Rajta a *vaskutya*, *vasláb*, *háromláb*, *vasháromláb* neveken emlegetett háromlábú vasállvány, amelyre a lábas került. Innen nyílt különben a kemence szája is. A konyha másik oldalán volt a beépített, sárból tapasztott *katlan*, másképpen *mosótűzhely*, bogrács, üst számára. Itt állott a másik szoba kemencéjének szája is, ha ilyen volt benne.

A konyha belső oldalán rendszeren párkány futott végig, amely közepén oltárszerűen ki is öblösödött. Ennek *nagyűzhely* volt a neve. Nyilván következik, hogy valamikor főztek is rajta, sőt kultikus szerepe is volt: a tápaiak a halotti torban az égő gyertyát nem az asztalra, hanem ide állították. Tápén manapság különben *tűzhelypadka* néven emlegetik, ami világosan utal újabb szerepére: konyhaasztalként használatos. Egyébként a párkánynak is az a hivatása, hogy konyhaeszközöket állítsanak, rakjanak. A nagyűzhely mögötti boltíves vakablak tápai neve *bóthajtás*. Tágaság miatt volt rá szükség.

Meg kell röviden említenünk, hiszen máshol még szóba kerül, hogy a századforduló tájáig a kemencében is főztek.

A régi öregek nem nézték jószemmel, ha idegen, vagyis nem házbeli a tűzhely, kemence, katlan körül sokat sürgölődött, a fazekakba lesett. Attól tartottak, hogy rontó szándékkal teszi.

Döntő változást idézett elő a konyha formai fejlődésében és a fűtés technikájában, a főzés módjában és az ételkultúra gazdagodásában a takaréktűzhely (sparherd) megjelenése, amely a szegedi parasztságnál a múlt század utolsó évtizedeire tehető, de csak századunk első negyedében válik általánossá. Mint tudjuk, ennek füstjét napjainkban már cső vezeti a *sípkémény* néven emlegetett keskeny kéménybe, amely négyszögletes, aljától tetejéig egyforma kerületű kéményfajta.

A szabadkémény egyideig még tartja magát, azonban az ellenzőfal magasságában vékony mennyezettel, pallal tal zárják el a konyhától. Kis négyszögletes, ajtószerrű nyílást vágnak rajta, amelynek *kürtőluk* a neve. Ezen átbújva a húsfüstölést egyideig még a hagyományos módon folytatják. Az újabb évtizedekben azonban a boglyakemencéket rendre kivetik a szobákból, hasonlóképpen a konyha szemöldökét is, ami a régi tüzelő és füstelvezető szerkezetet elavulttá, fölöslegessé teszi. Most már a család téli tartózkodási helye a térfogatában megnövekedett helyiség, ahova a *rakott*-, újabban *asztalparhet* kerül.

Népünk a takaréktűzhelyet a szinte családonként váltakozó *sparhét*, *parhet*, *parhét*, *sparhejt*, *sparhéjt*, *parhejt*, *parhéjt*, *porhejt*, *sparhelt*, *porhét*, *porhéjt* neveken emlegeti, ami világosan elárulja német, polgári eredetét. Téglából rakott, nem mozdítható, régebbi fajtájának *rakottparhejt* a neve. Így különböztetik meg a lakatostól készített *asztalparjhet*, *lábasparrhejt* néven emlegetett hordozható modernebb változatától. Részének szókinca is német eredetű. A vasból való főzőlapnak, vaslemeznek *platni*, sütőjének *lerni* a neve.

A takaréktűzhelynek kezdeti korszakában számos ötletes, paraszti szerkezetével találkozunk. A környékbeli falukban, tanyán máig sokszor látható a kemencével való összeépítése. „A szabadűzhelyes parasztkonyha — írja századunk legelején Tömörkény³⁸ — télen nagyon hideg. Ott a főzőasszonynak, bár a tűz mellett van, csaknem elfagy keze-lába, mert nyitva kell tartani a pitvarajtót, különben a füst eszi

³⁸ Tömörkény I., Gerendás szobákból 18.

ki a szemét. Kieszelték tehát a szobabeli vastűzhelyet és kombinálták a boglyással, hogy az most már tűzhely is, kályha is. Kukoricacsutkával tüzelnek bele.” Természetesen rakott sparhéttal is társítják. Érdeemes megemlítenünk, hogy tanyán átmene- tileg, a századforduló táján még a szabad tűzhely cserépedényeiben is főztek a sparherdon.

Érdekes tápai kezdemény, átmeneti forma a *kamin*, *kamén*, másként *kabin*, fűtőkonyha, vagyis a parasztkonyhából deszkafallal, rajta keskeny ajtóval újabban, a század első évtizedeiben elrekesztett fülke, ahonnan a kemence fűtése közvetlenül történik. Ezzel azt érik el, hogy a szabadkéményt vékony mennyezettel elfödhetik, kivéve természetesen a kamin fölött. Így aztán a kemencéből kiömlő füst anélkül távozhat el, hogy a konyhahelyiséget elárasztaná. Semmi akadályja annak sem, hogy a kaminban még meghagyott szabad tűzhely mellett a konyhában sparherd is legyen, ahol télen a mindennapi főzést és fűtést végzik. A kemence előtti mély, vaslappal leborított lyuknak *kaménluk*, másként *kabinluk* a neve. Ebbe gyűjtik össze a lankadó parazsat, hogy itt hamvadjon el.

Manapság már a rakott sparherd is kezd ritkulni. Felváltja az a sokféle különleges gyári takaréktűzhely, amely a vaskereskedésekben nagy választékban kapható.

Röviden már szóba került a *katlan*, vagyis nagymosásnál, szilvafőzésnél, jószág-eledelnek szánt tök, krumpli főzésénél, szappanfőzésnél az üst, disznótóri zsírolvasztásnál pedig a bogrács számára készített tüzelőhely, amely a régimódi parasztkonyhának szerves, beépített része volt, és a kemence szájával ellenkező oldalon foglalt helyet. Ezt is sárból tapasztották. Úgy tüzeltek alája. Füstje szintén a szabadkéményen át távozott a konyhából.

Nyári időszakban végzendő munkára: nagymosásra, lekvárfőzésre kint az udvarban szabadon állott egy másik katlan, a *nyárikatlan*. Olykor tetőt is húztak föléje, hogy a szétázástól megkíméljék. A tanyán még mindkét formájában konyhabeli és udvari változatában is előfordul. Az utolsó félszázadban azonban fokozatosan a vasból kovácsolt, lábakra szerelt, mozgatható *üstház* váltja föl, amelynek öregek ajkán inkább a hagyományos *katlan* neve járja.

A közönséges, egyszerű katlannak *cigánykatlan* megkülönböztető neve is hallható, ami világosan sártapasztó cigányok munkájára utal. Ezzel szemben a barkácsoló ezermestertől készített *csigakatlan* szintén sárból van ugyan, de füstjárása csigaszerűen háromszor megkerüli a tüzelés színhelyét, és így a hősugárzás nagyobb, gazdaságosabb.

A nagyfarú, megtermett fehérnépnek *olyan a fara, mint a lakodalmas katlan*. Tápai hiedelem szerint gyereket fogan az asszony, ha katlanba fűj tüzet éleszteni.

*

A sárból rakott kemence, szegedi ajkakon *kemönce*, *kemince* a mi népünknek is évszázadokon át legfontosabb téli fűtő: melegedő, sütő-főző alkalmatossága volt. Tanyán manapság is nélkülözhetetlen, bár gyakorlati jelentősége itt is szemünk láttára hanyatlik. Már sok tanyai ember eszik boltikenyeret, ingyenes házkörüli tüzelője is fogyatkozóban van. Készítését más összefüggésben írjuk le.

A kemence ősi helye a *ház*, vagyis a régi paraszthajlék utcára néző tisztaszobája. Olykor a család téli tartózkodó helyén: a *kisház* néven emlegetett hátulsó szobában is laktak. Nyáridőben azonban a lakóházban elviselhetetlen lett volna a forróság, tehát ilyenkor nem itt fűtöttek. A szabadba épített kemencének *kilsőkemönce*, *nyárikemönce* a neve. Főleg tanyaudvarokon látható nád- vagy cseréptető alatt, amely a szétázástól véd.

A népi önellátás készségét és formavilágát idézi a *parasztkemönce*, *banyakemönce*, *boglyakemönce*, másként *baglyakemönce*, *búboskemönce*, röviden *banya*, *búbos* elnevezés. Anyagára utal a *sárkemönce*, továbbá a *tutajkemönce* megkülönböztető név. Ez utóbbinak váza egymás mellé kis távolságban, függőlegesen állított, gyékényből kötött kis csomókból, régi néven tutajokból állott. Már csak egészen öregek emlékeznek rá. Hajdanában nyilván *pest* alakban is használatos volt. Erre utal a felsővárosi *Kispest* határrész is a XVIII. században.

A kemencének újabb, nyilván polgári eredetű, svábosnak mondott fajtája a *sarkoskemönce*, másként *sifonkemönce*, amely alakjában a csonkagúlára emlékeztet, padkája nincsen. A szobában kisebb helyet foglal el. Ehhez a kemencefajtához készül a *kemöncekémény*, kőművesek szakmai nyelvén *vindofnikémény*. A füst tehát már nem a kemence száján, szabad kéményen át távozott, hanem ezen keresztül. Minden célszerűsége mellett sem tudott már elterjedni. A családi önellátás a népnél is fokozatosan elorvadván, a pékkenyér, illetőleg a szobába állított vas-, vagy cserépkályha ezt is fölöslegessé tette.

A kemence különleges fajtái közül említést érdemel a török eredetű *simindzsia*, *simindzsiakemönce*, amelyben pékek sütnék. Más neve *pékkemönce*. Erről máshol is szólunk. A fazekasok sajtóságos égetőkemencéje a *fazékaskemönce*. A *mezeikemönce* ideiglenes jellegű, kisméretű tégláégető kemence. Régen *kűégető kemönce* néven is emlegették (1724). Fejlettebb, állandó formája a *kuktor*, *kuktorkemönce*. Legmodernebb „Hoffmann-rendszerű” fajtájának *körkemönce* a helyi neve.

A kemencéhez számos régi hiedelem is fűződik. A tápai gyerekek kihullott tejfogukat kuckóba szokták hajítani, miközben az egérhez könyörögnek: *egér, egér, egér, adjál neköm vasfogat, én mög adok csontfogat*. Akinek a torka fáj; csókolja meg a kemencét, és ezt modja háromszor: *fődanyám, torkom fáj, néköd panaszolom!* Ha társaságban valaki arról panaszkodik, hogy megfázott, ezt mondják neki: *a mi kemöncénk is abba repedt mög*. Ezzel a kijelentést hallatlanra veszik, mert nem akarják, hogy a fázás rájuk ragadjon. Szőregeen a kemencét törülközővel kell megölelni, majd a fájós torkot átkötni vele. A kiszomboriak szerint Luca napján a kemence száján és előtétjén tapasztani kell, hogy majd sok csirke legyen.

Ha valami tehenet megrontottak, a régi öregek úgy tartották, hogy föl kell fűteni a kemencét, mintha kenyeret sütnének. Azután meg kell a tehenet fejni, tejtét pedig a forró kemencébe önteni. Amilyen hólyagokkal jön fel ott bent a tej, olyan hólyagokkal ég majd a búbájós, a tehen megrontója. Erről, a tejről szólva, bővebben is megemlékezünk.

Jellegzetes régi szokás, hogy a lánykérőbe induló *gúgyú* mielőtt útnak eredne, a kemence száján megfordítja az *előtét*. Őszentiváni lakodalmakban a jókedvű násznép össze szokta dönteni a kemencét. Mindezekről még a lakodalmi szokásoknál is szólunk.

A kemence képzetéhez kapcsolódó szólások közül *egy a kuckó a kemöncével* annyit jelent, hogy a házastársak, családtagok között legyen egyetértés. A kövér fehérnép *olyan mint a külsőkemence*. Aki a padkán tétlenül üldögél: *támaszti a padkát*. Ha a gyerekek belekotnyeleskedik a felnőttek beszédébe, Tápén így szólnak rá: *csönd a kuckóba!*

*

A konyhatűzhely mellett alig volt valami a régi parasztoththonban jelentősebb, mint a kemence. Őszi lucskos időben és sötét, hideg télben, sőt tavasszal, bőjti szelekben is a kemencét őrizte az egész család, hogy — mint tréfásan mondogatták — el ne szaladjon. Tápén a trónszerű kispadka a családfőt illette meg. A kemencét

körülülték, olykor körülfeküdték. Ott száradt rajta, esetleg a tetején az elázott gúnya, lábbeli, kimosott fehérenmű, pelenka. A kapca a kemence nyakára került. A vállán a vizespohár, kancsó, gyufa, továbbá a só, amely itt nem ereszkedett meg, vagyis nem vált zizenyőssé.

*

A kemöncefűtés történhet akácrózsével, szőlővenyigével, szárízékkal, szalmával, náddal, olykor ballával (Salsola kali, Salsola tragus), olajfarózsével, glédicsgallyal, mindenféle más fagallyal, kukoricakotúval, tányéricszárral, paszulyszalmával, régebben tőzeggel, dohánykertészeknél dohánykóróval, hajdani paprikatermelők-nél a lecsípődött paprika visszamaradt csumájával, Tápén gyékénygűgyűvel, de náddal ritkán, mert ezért a Városban pénzt kaptak. Egy villahegyre ráférő tüzelő tápai neve *futrás*. Jegyezzük még meg, hogy a két-három darabra tört nádszálakból álló nyalábnak is *gűgyű* volt a régi, Tápén máig élő neve. Nátly József szerint egy jó kéve nádból nyolc gűgyű telt. A kemence tüzeit valamikor csiholással a család fő gyújtotta meg.

Kenyérsütésnél a fűtést dagasztás után kezdik el. Ebben általában valamelyik családtag segít a gazdasszonynak: odahordja a tüzelőt a kemencéhez, illetőleg a ház elé. Kiválogatja a szárazát. Télidőben, hóeséskor a tüzelőt már előre berakják a nyárikonyhába, vagy más fődött helyre. A fűtésben is akadt segítség: vagy az *embör*, vagy valamelyik serdülő, főleg lánygyermek, hogy tanuljon bele.

Először is egy kéve gallyat betolnak a kemence száján, és valamelyik oldalba igazítják. Most egy csóva szalmát meggyújtanak, és piszkafával, esetleg szénvonóval a kéve vékonyabb vége alá dugják. A tűz bele is kap. Van úgy, hogy a csóvával a kévét mindjárt a kemence szájában meggyújtják, majd szénvonóval benyomják a kemence egyik oldalába. Most a következő kéve kerül a kemence másik oldalára. Piszkafával paraszt löknek át hozzá, és ez is égni kezd. Ha az első kéve már egészen leégett, a paraszt szétterítik, hogy mindenütt melegítsen. Szükség szerint másik kéve is kerülhet a helyére. Ez a tüzelő értékétől, az évszaktól, sütnivalótól egyaránt függ.

A *szalma*fűtés kissé másként történik. Tápén a szalmát általában a *húzóhorog* segítségével kosárba szedik a kazalból. Bent bedugják belőle az első dugatot. Egy *dugat* mintegy két villahegynyi szalmacsomó, amely a kemence egyik felét kitölti. Közben a piszkafával meg kell fordítani. Most az ellenkező oldalra a második dugat kerül a kemencébe. Ezt is megfordítja a gazdasszony. Egyúttal a másik oldalon leégett és *dög* néven emlegetett maradványt félretolják a szénvonóval. Ez így ismétlődik. Öt-hat dugattal a kemence kellően fölfűlik. Mindig össze kell a kemence szájában a szétszóródott szalmát kaparni, söpörni, különben a tűz *kilegel*.

A tapasztalt gazdasszony a kellő melegről kezének a kemencébe nyújtásával győződik meg. Más eljárás szerint a szénvonóval megkaparja a kemence fenekét. Ha szikrázik, akkor már nem kell tovább fűteni. Most a hamut, paraszt kihúzza a kemence szájánál lévő hamulyukba, amelyet *pörnyeluk*, *macskaluk* néven emlegetnek, mert a fázós természetű macska szeret ide húzódni. — Azután a gazdasszony kopott söprűvel még szétsöpri a kemence fenekét. Főleg a közepének kell tisztának lennie, ahova a kenyértésztát bevetik. Ha a kemencét nem találja elég forrónak, akkor az előtével elzárja. Ha túlfűtöttnek érzi, akkor a kemence száját viszont egy darabig nyitva tartja. A fűtéshez — mint egy tanyai gazdasszony mondotta — *égy öreg órahossza* szükséges. Ott van kéznél egy kisdézsza, vödör tele vízzel. Ebbe mártják bele az átforrósodott piszkafát, szénvonót, söprűt is. Közben a kiszakajtott kenyér is kellően megkél, a sütőlapáton be lehet vetni a kemencébe.

A kemence az újabb évtizedekben már csak fűtésre, azaz szobamelegítésre és sütésre szolgál, régebben azonban főztek, és a paprikaipar kezdeti szakaszában fűzérés paprikát is szárítottak benne.

*

Egy kis kitérővel itt szólhatunk legalkalmasabban a tűzhelyhez, tűzhöz, szabadkéményhez fűződő hiedelemvilágról is.

Ha a tűz sisteregve égett a tűzhelyen, akkor a régi öregek szerint szerencsétlenség fenyegette a házat. Ilyenkor úgy mondták, hogy *pöröl a tűz*, majd meg is szokták köpködni: *pű eredj a szomszédba!*

Nagypénteken és ha halott van a háznál, sok helyen még manapság sem gyújtanak tüzet, sőt kioltják, ha már ég. A kovácsok műhelyében sem ég ilyenkor tűz.

Az új tűz kultikus hagyományairól már csak töredékes ismereteink vannak. A nagyszombati tűzszentelésre az alsóvárosiak szőleikből való venyigecsomót szoktak vinni, amelyet szertartás alatt régebben a tűzbe tartottak. Az így megszentelődött vesszőket azután a szőlőnek, szántóföldnek négy sarkában ásták el. Lehetséges, hogy ősi fokon a szentelt vesszővel történt az új tűz meggyújtása és rajta a húsvéti eledelek elkészítése. Ezt bizonyítja az a századforduló táján még eleven alsótanyai hagyomány, hogy a gazdasszony nagyszombat reggelén szőlővenyigéből rakta meg az új tüzet, és ezen sütötte-főzte az ünnepi eledeleket. A kimaradt, kissé már el is szenesedett vesszőket pedig a szőlő, veteményeskert négy sarkába tűzte, hogy a nyári viharok ne tehessenek kárt bennük.

A tűz gyógyító, tisztító hatásába vetett hittel függ össze a *Szent Iván tüze*, amelyről azonban az ünnepnél szólunk bővebben.

Régi szőregi hagyomány szerint³⁹ a gazda karácsony éjszakáján az udvarban tüzet gyújtott és átvezette rajta lovát, hogy ne legyen ijedős.

*

A szabadkémény hiedelemvilágát az az archaikus szemlélet és meg gondolás jellemzi, hogy kiemelkedő nyílás lévén a hajlékon, számos baj, csapás látogathatja meg rajta keresztül a háznépet, családot. Viszont ezen át lehet elküldeni, távozásra kényszeríteni a rosszat, a házba furakodott bajt, betegséget. A néphit szempontjából tehát természetes, hogy égi háború idején a virágvasárnapi barkát szentelt gyertya lángjánál gyújtják meg, és a kémény alá tartják. Akit hideglelés kínoz, odaáll a szabadkémény alá, és hangosan szól: *vendégségbe hínnak, de nem tudok, eküldöm a hideglelésömet!* Ez a küldés olykor begurított kocsikerék agyán át történt. Tápai édesanyák, feleségek még az első világháború idején is odaállottak a szabadkémény alá és a harctereken küzdő, fogságba jutott, magukról hírt nem adó hozzátartozóikhoz kiáltottak, hogy jöjjenek már haza. Közölték azt is, hogy mi újság idehaza a családban, továbbá a ház, föld és jószág körül.

Tömörkény hallomása szerint⁴⁰ is kerékagyon át kiáltva kell hazahívni, aki a házból eltávozott, elbarangolt. *Mitlátsz* kutyáról van szó. „Kucsora Mihály kivette abból a kocsiból, amely alól Mitlátsz a városi utazás alkalmával elveszett, a bal hátulsó kereket. Bevitte a konyhába, ott két kézzel feltartotta maga elébe, a konyhakémény kürtője felé. A hívó kiáltásnak ez a módja. Most azután így tartván föl a kereket... szívszorogva és bánatos lélekkel bekiáltott: hol vagy Mitlátsz? Gyere

³⁹ EA. 2817. Kálmány L. följegyzése.

elő Mitlátsz!” Mitlátsz csakugyan elő is került, jegyzi meg szelíd humorral Tömörkény. Tápén is emlékeznek arra, hogy az elveszett, messzire barangolt macskát a szabadkémény alatt kiáltozták haza.

Egyébként idekerült a szabadkéménybe a *kérő* is, azaz Luca napján a szomszédból babonás célzattal elkért tárgy. Szajáni hagyomány szerint a menyasszony ágya fölött való osztozkodás a konyhában, a kémény alatt történt. Általánosan elterjedt régi hiedelem, hogy kenyérsütéskor az angyalok ott szálldosnak a kémény körül.

*

A tűz, a láng világításra is szolgál. A szabadtüzet körülülő régi pásztorok, családok nemcsak melegedtek, hanem a sötétben világított is nekik.

A láng hordozható, világító eszközzé a *mécs*, *gyertya* révén válik. A *világbeli* összefoglaló néven emlegetett világítóeszközök között alighanem a *tatar*, vagyis keskenyre hasított rongyból összezsavart mécsbél volt a legősibb, illetőleg legkezdetlegesebb. „Ez a tatar — írja⁴¹ kissé tréfásan Tömörkény — már egészen kivész. Még látni itt-ott országos vásárokon, hogy a hozzávaló talpas edénykét árulják a fazekasok, vagyis hogy gölöncsérek, gúnynéven sárvargák. Abba az edénybe valamely állat faggyát tették, rá egy darab vásznat fektettek, a végét meggyújtották, és égett az úgy, hogy aki amellet sem látott, alighanem vak volt.” Az első világháború idején, amikor számos régi tárgyat, műveletet támasztott föl a szükség, így emlékezik meg⁴² róla: „A tatar cserépedény, talpa van meg lába, meg a tetején megint talpa. A felső talpába zsiradékot tettek, meg egy darab madzagot, ócska szatyingot, ruha rongyot, s a tatar ílymódon füstölvén irgalmatlanul, az asztal körülről elűzte a sötétiséget a szoba sarkaiba és ágy alá. Lehet azonban, hogy a tatart már régen eltörték a gyerekek, mint olyan holmit, ami már régen kiment a forgalomból, és csak játékul szolgált az udvar homokján, mint a cérnaguriga. Megtenné azonban helyette a szolgálatot egy törött tányér is. Rongy is csak akadna, több mint máskor, dehát hol van a zsiradék?”

A *pilács*, szokottabb nevén *mécs*, *mécsös* a tatar fejtettebb fajtája. A mécs olyan, *mécsolaj* nevezetű olajjal töltött edényke volt, amelyben a *mécsbél* néven emlegetett, meggyújtott kőcfonál világított. Fénye volt a *mécsvilág*. Akik ennél serénykedtek, azok mécsön dolgoztak, *mécsöltek*.

A mécsnek egyik különleges, poháralakú fajtája volt a *mécs pohár*, amelyet régebben a tisztaszobában valamelyik szentkép, főleg Mária-kép előtt szoktak meggyújtani. Szokás volt az ilyen üveg pohárban a szombat-esti mécsgyújtás is, a Boldogasszony tiszteletére.

A *lámpa*, öregesen *lám pás*, azoknak a világítóeszközöknek neve, amelyekben a láng nem ég szabadon, hanem üveg, régebben *lantorna*, azaz a marhabendő megszáritott hártýája fogta közre tűz ellen.⁴³ Eszerint régebben is volt *gyertyalámpa*, vagyis hordozható, fakeretű, beüvegezett forma, amelyben gyertya égett. Ilyen volt az *istállólámpa*, modernebb formájában *viharlámpa*, tanyai nevén *széllámpás*. A kocsira szerelt vagy akasztott lámpának *kocsilámpa* a neve. Ebbe sokszor mécs szolgált bele.

Gyerekek mesterkednek kora őszi alkonyatokon a *töklámpás* készítésével. Ez két egyenlőtlen részre vágott tök, amelynek belsejét gondosan kivájják, kikapar-

⁴⁰ Tömörkény J., Rónasági csodák 84; Csefkó Gy., Szállóigék és szokásmondások 151.

⁴¹ Tömörkény I., Különféle magyarok 55.

⁴² Tömörkény I., A kraszniki csata 359.

⁴³ 1744. Reizner IV, 529.

ják, oldalára szemeket, orrt, száját vágnak, majd égő gyertyát erősítenek bele. Végül a leszelt kisebb részt fődőszerűen ráborítják. Őszi estéken szoktak vele világitani és járkalni.

A századforduló táján vált általánossá a *petróljomlámpa*, amelyet boltban vásároltak, és petróleummal töltöttek meg. A *villanylámpa* lassan már ezt is fölöslegessé teszi.

A lakodalomban meggyújtott lámpa addig ég, amíg magától ki nem alszik. Ez sokszor csak a lakodalom után egy-két napra következik be. Ha a lámpa a lakodalom alatt elalszik, az új pár szerencsétlen lesz.

A sötétben világitó fehér alsóruhának Tömörkény *csősz-lámpás* tréfás nevét is hallotta.⁴⁴

A lámpa voltaképpen a mécs fejleménye. Vizsgáljuk most meg a másik ősi világbelit, a gyertyát. Birka-, marhafaggyúból készült a *faggyúgyertya*, méhviaszból pedig — főleg kultikus célokra — a *viaszgyertya*. A sárgaszínűnek *kéngyertya* volt a neve.

A *gyertyamártás*, *gyertyaöntés* hagyományosan a lúgöntők, szappanfőzők, mézeskalácsosok mellékfoglalkozása volt. A két előbbi faggyúgyertyát, a mézeskalácsos ipar pedig viaszgyertyát készített. A faggyúgyertya alkalmilag kikerült gazdasszonyok, juhásznék kezéből is. Ez kezdetleges formában úgy történt, hogy az olvasztott faggyút olyan napraforgószárbá öntötték, amelynek előbb kinyomták a belét, majd meg zsinórt húztak bele. Amikor kifagyott, akkor a szárat ügyesen szétvágják.

A szegedi gyertyaöntés virágzásáról szóló első adataink a XVI. századból valók. A defterek tanúsága szerint (1555) a szegedi gyertyaöntőház 25 ezer akcse jövedelmet jelentett a török kincstárnak.

A gyertyának egyenesen kell állania és égnie, mert különben tüzet okozhat. Szilárdítására a *gyertyatartó* szolgál, amelynek számos, olykor szellemes formaváltozatait a múzeum gyűjtötte össze. Készült cserépből, fából, vasból, polgárok, templomok részére rézből, sőt ezüsből is. A cserépből olykor igen változatos, díszes darabokat is formáztak. A fából valók, különösen amelyek falra kerültek, olykor kinyújtott emberi kart formáztak, a gyertya az összefogott marokba került. A szegedi múzeum karosgyertyatartói Deszkről származnak. Lehetséges, hogy az ottani urasági kastély díszes, szokatlan formájú darabjai szolgáltak mintául.

Amíg a szegedi táj madaraknak nagyobb bővében volt, saslábból is készült gyertyatartó.

A gyertya megszilárdításának rögtönzött régi módját Tömörkény figyelte meg⁴⁵ a beállós vendéfgadók istállóiban, amelyek nem voltak megvilágítva. „Ha lovaik mellett a kocsisok valameddig pipázva fönmaradni akartak, faggyúgyertyát vettek a vendéglő udvarosától. A gyertyát meggyújtva, az égő gyufát végighúzták lassan a gyertya egyik oldalán, és ezen a részén aztán egész hosszában fölragasztották a falra. Ez általános szokás volt, amit a végig füstös istállófalak bizonyítottak.”

A gyertya a fénynek, világosságnak ősi jelképe, az egyházi liturgiában Krisztus-szimbólummá, gonoszúzó eszközzé lett. A gyertyaszentelés, illetőleg szentelt gyertya hiedelemvilágáról a jeles napoknál, főleg Gyertyaszentelő Boldogasszony (febr. 2), továbbá János és Pál vértanúk (jún. 26) ünnepénél emlékezünk meg bővebben. Régebben díszes gyertyákat hoztak búcsújáróhelyekről, főleg Alsóvárosról és Radnáról is. Mindezeket szalaggal átpólyálva, a tisztaszoba falára akasztották, vagy a ládában, sublótban őrizték. Egyrészt szobadíszül is szolgált, másrészt azonban amikor a

⁴⁴ *Tömörkény I.*, Egyszerű emberek 139.

⁴⁵ *Tömörkény I.*, Munkák és napok 368.

néphit szerint szükség volt rájuk: levették és meggyújtották őket. Így égiháború, lakodalom, haláleset, házépítés és egyéb kultikus jellegű események, ünnepek idején. A szentelt gyertyának erről és egyéb alkalmazásairól a megfelelő helyeken bővebben is szólunk.

A gyertyához fűződő hiedelmek természetesen akkor voltak virágjukban, amikor a modernebb világítóeszközök még nem születtek meg. A gyertya *hamvának*, *hamujának* elvétele, lecsípése az ollószzerű, acélból, vasból készült *koppantó* segítségével történt. Tehetősebb helyeken a rézkoppantó is járta. Ferenczi János följegyzése szerint így figyelmeztették az emberek egymást a gyertya hamvának kellő időben való lekoppantására: *tűrőd mög az orrod!* Úgy vélték, ha az elkoppantott, meghamvazott gyertyát az asszony leheletével lánggra tudja lobbantani, akkor pap fia lesz.⁴⁶

„Külön tudomány volt valaha — írja egyik gyűjtőútjáról beszámolva, Tömörkény⁴⁷ — a vele való bánás: úgy szedni le vele a hamvat, hogy a gyertya el ne aludjon. Háztűznézés idején az eladólánynak foglalatossága volt, mert ezzel is mutatta jártasságát a házkörüli dolgokban. Kerestem hát, de régi formát nem találtam. Egy egész sor került össze, de mind úriháznál használt finom acélmunka. Abból a fajtájából, amit a faluvégi kovács csinált a paraszti nép részére, nem maradt meg egy sem. Eldobták, elveszett, eltűnt.”

Ha az égő gyertya lecsordul, eső lesz. Ha gyertyabél csomós hamvára ég, szakállas vendég jön. A múlt században, ahol farsang estéjén gyertya nem égett az ablakban betörték a járókelők.⁴⁸

Amikor este gyertyát, egyáltalán világosságot gyújtanak, dicsértessékkal szoktak ma is köszönni. A villanynál azonban ez már elmarad.

A céhvilágból maradt fönt a *gyertyapecsőnyve* hagyományának emlékezete. Csaplár Benedek szerint azt a pecsenyét jelentette, amelyet a mesterüknél étkező legények ősszel, a gyertyavilágnál dolgozás kezdetén adott jobb ebéd alkalmával kaptak.

A gyertya természetesen a szegedi szőlásokba is belekerült. Aki meghal, annak *elalszik a gyertyája*, Az oktalan ember *délben gyertyát gyút*. Ha a gyertya, lámpa csak pislogva világít, akkor alsóvárosiak, tápaiak szerint *lánynézősen ég*. Erőszakkal szemben jogosult az okos védekezés: *ideig-óraig az ördögnek is gyertyát köll gyütani*. Néhány gyertyát jelentő találós kérdésünk is van: *magát mögösz, zseböd üresíti*. Más: *ágadzik, bogadzik, mégse leveledzik*.

*

A konyha után vizsgáljuk meg most a ház többi részeit.

A konyhából, helyesebben a pitarból nyílt lehetőleg kelet, déli irányban a *szoba*, *tisztaszoba*, *nagyszoba*, más régebbi nevén *ház*, *nagyház*, *tisztaház*, *elsőház*, *kint tanyaszoba*, vagyis a paraszthajlék utcára, illetőleg napjárás felé forduló első szobája, amelyben általában nem laktak. Ez volt a családi élet nagy eseményeinek, ünnepeinek: gyerekágyának, névnapnak, farsangi lakodalomnak, halott felravatolásának színhelye. Láttuk, hogy a *ház* elnevezés abból az időből maradt fönt, amikor a hajlék csak egyetlen helyiségből állott.

A deszkiek a *házajtó*, vagyis szobaajtó fölé a boszorkányok távoltartására a múlt században kakukkfüvet szoktak tűzni.⁴⁹

⁴⁶ Kovács 375.

⁴⁷ Tömörkény I., Rónasági csodák 201.

⁴⁸ Kálmány I, 192.

⁴⁹ Kálmány L., Boldogasszony 17.

A tisztaszobának volt egy vagy két *végablaka*, amely az utcára és egy *ódalablaka*, amely az udvarra nézett. A szoba mennyezete gerendarendszeren nyugodott. A hosszában elhelyezett hatalmas *mestörgörönda* tartotta a párhuzamosan elhelyezett *kisgörendákat*, másként *átalgörendákat*, és óvta őket a meghajlástól. Ezeknek száma Tápén mindig hét vagy kilenc. A mestergerenda közeire olyan eszközöket: borotvát, dohányvágót, gyufát dugtak, amelyeket feltettek a gyerekektől. Megrakták még szép kockára vágott háziszappannal is.

A mestergerenda feltámasztására az *ágas*, *szobaágas* szolgált. 1737. *Estére kelvén a fatens ágyában lefeküdt és elaludt. azonnal Vadkerti János képében tánczban vitték és háromszor az szobaágost megkerülték véle.*⁵⁰ Ilyen szobaágásra azért is szükség volt, mert a tápai tisztaszoba méretei a szokottnál nagyobbak, hogy télidőben is lehessen benne a kemencemelegnél gyékényt szőni. Aránytalanul nagy a gányófaluk szobája is, mert szükség volt csomózó helyiségre, ahol tágasan elférnek. Lehetséges, hogy ezeknek is volt ágasuk. Tápén még emlékeznek rá. A bele vert szögön függöttek Tápén a családtagok olvasói.

*

A klasszikus paraszti otthont a szegedi tájon is valami artisztikus célszerűség jellemzi. Hiába keresünk benne dísz tárgyakat, csak önmagukért való alkotásokat. A falakon függő képek eredetileg kizárólag szakrális jellegűek. Elvéve még ma is látható *üvegkép*, *tükörkép* (Hinterglasbild) is. Ezeket a család még a múlt században élt őseitől örökölte. Leginkább Radnán, búcsúfia gyanánt vásárolták őket. A múzeum is számos szép darabjukat őrzi. Búcsújáráhely kegyképének (Radna, Alsóváros, Verébély, Gyúd, Lourdes, régebben még Loretto, Máriacell) megáldott másolata szintén a tisztaszoba falára vagy kisebb méretben, suglót tetejére került.

Később megjelennek híres emberek képei, olajnyomatai, és csak legkésőbb esküvői és katonaképek, családi fényképek. Még ma sincs tájkép, csendélet.

A századfordulón Tömörkény István⁵¹ a tanyai tisztaszoba falán ezeket a képeket látta: „az Öreg Úristen, Szűz Mária, Jézus, továbbá Erzsébet, Ferenc József, Kossuth Lajos, Rudolf. Rendszerint Erzsébet és Kossuth képére gyászfátyolt akasztanak, leginkább olyant, melyet már halottért kalapon vagy sipka körül viseltek. Rudolfnak ebből nem jut, mert az nem halt meg, hanem csak el van tüntetve.”

Szintén Tömörkény tanúskodik⁵² arról, hogy „huszonöt-harminc év előtt fél-osztrák-félolasz, mosolygós, nagyszakállú krajnaiak hordozták az olajnyomású képeket népünk között.” Ehhez hozzáfűzhetjük, hogy innen a sűrűn fölbukkanó német, sőt olasz felírásuk, és sajátos, messze tájakat idéző szakrális témakörük (Loretto, Veronika római kendője, Máriacell, Albendorf, passai Mariahilf, stb.).

Legtöbbször *radnai kép*, vagyis a radnai kegyképet ábrázoló kép került a tisztaszoba falára. A század elején még általános volt, de még ma is elég gyakran látható. A legrégebb ilyen másolatok még művészi fametszetek, amelyeket később gyárilag készült üvegeképek követtek. Szinte valamennyin ilyenféle szöveg: *Radnai Szűzanya, könyörögj érettünk!* Mondottuk, hogy a szövegek között idegen is akadt, mutatván, hogy népünket elsősorban az ábrázolás érdekelte. „Szüle hálálkodva vetett keresztet — írja⁵³ Móra Ferenc — a radnai szűz képe előtt.”

Radnai kép volt azonban a neve annak a bekeretezett, mirtuszkoszorúval, fátýollal övezett fényképnek is, amely a radnai búcsúról menyasszonyi öltözetben

⁵⁰ Reizner IV, 520.

⁵¹ Tömörkény I., Munkák és napok 207, 257.

⁵² Tömörkény I., A kraszniki csata 228.

⁵³ Móra F., Ének a búzamezőkről I, 38.

hazatérő nagylányról készült az első világháború előtt. Erről más vonatkozásban, bővebben is szólunk.

Az *esküvői kép* az újpárnak az esküvő alkalmával készített fényképe. Bekere-
tezik, és olykor a menyasszonyi koszorútól övezve a falra akasztják. Ennek *rakottkép*
az apácai neve.

Ürményházán a lakodalmi koszorú szögére akasztva a tisztaszobában függ.

A *katonakép* sajátos fajtája Ferenc József idejéből származik: csak a fejet
kellett rámásolnia a fényképésznek egy hadi emblémákkal díszített színes olajnyomat-
ra, amelyen ezt a szöveget lehet olvasni: *szolgálati időm emlékére*.

A képeket sok tápai házban nem közvetlenül a karikájuknál fogva akasztják a
szögére, hanem a *képmadzag* segítségével. Ez egyszínű *pipiszőr* kelméből hasított
szalag, amelyet a karikán áthúznak, majd csokorra kötik, és ennél fogva függesztik
a képet a falra.

Itt jegyezhetjük meg, hogy régimódi parasztok pár évtizeddel ezelőtt még nem
szívesen készítették magukról fényképet, mert attól féltek, hogy akkor hamarosan
meghalnak.

*

A szentképek mellett foglaltak, részben foglalnak ma is helyet a szentelmények.
Más, megfelelő helyen is jellemezzük szentelésük körülményeit, továbbá felhaszná-
lásuknak egyéb alkalmait. Itt egyszerűen csak felsoroljuk őket: *Háromkirályok vize*,
virágvasárnapi barka, Gyertyaszentelőkor vagy János és Pál napján szentelt, felpánt-
likázott, sokszor a kenyérfoszlány fölé akasztott *gyertya*, *úrnapi virág*, búzaszentelőkor
szentelt *búza*, *aratókoszorú*, Sárlos Boldogasszonykor szentelt *fodormenta*, Nagybol-
dogasszony napján szentelt *virág*, főleg *comborka*, *karácsonyi morzsa*, valamikor
még az ablaküvegek közé rakott *radnai ág* is. Ezeket és más füveket, házirovosságokat
a gazdasszony gondozza. Most pedig vegyük egyenként sorra őket, és ismerkedjünk
meg a ház, otthon világában való liturgikus rendeltetésükkel is.

A szobaberendezéshez régebben hozzátartozott a házajtó és kemence közötti
falrészre függesztett *szentöltvíztartó*, amely hosszú ideig cserépből, a múlt század
utolsó éveiben pedig már gyári porcelánból is készült. A beletöltött szenteltvízzel
lefekvés előtt még századunk elején is a gazdasszony mindig meghintette, *főszentölte*
a szoba, illetőleg ház négy sarkát. Ha valamelyik családtagnak — mint más vonat-
kozásban már említettük — közeledett a halála, az ajtókilincset is.

Manapság — ha még van belőle — a szenteltvíztartó már szobadísz és üresen
tartják. Szenteltvízzel telt üveg azonban ma is van a háznál. Használatáról, alkal-
mazásáról a Háromkirályok napjánál bővebben is megemlékezünk, csak a csókai
hagyományt idézzük itt belőlük: a legidősebb családtag hozza a templomból. Elő-
ször a kenyeret hinti meg vele, majd az egész házat, végül minden házbeli iszik belőle.
Mindenesetre a régi hagyomány csökevénye az a gyevi hiedelem is, ha a Háromki-
rályok vizevel telt üveget az ember a feje, párnája alá teszi, akkor azon az éjszakán
nem hal meg.

Nem akadt minden házban, de a Máriát különösen tisztelő jámborabb asszo-
nyok tisztaszobájában ott volt a *szombati mécs* is, amelyről a hét napjainak hagyó-
mányvilágánál bővebben is szólunk. Itt csupán annyit említünk meg, hogy csak szom-
batokon gyújtották meg Mária képe, szobra előtt. Amíg égett, az olvasót imádkozták
előtte.

A barka inkább kint marad az ereszet alatt, kívül a konyhaablakban, minden-
esetre föltűnő helyen. Eredeti célzata szerint tehát az egész hajlékot oltalmazta, a
bejáratot védte. Felsőtanyán, Deszken régebben szentelt gyertya lángjánál meggyúj-

tartták, és a szabadkémény alá tartották, hogy füstje a villámot, rossz föllegeket megszire riassza.

A szentelt gyertya falról való levételére égháború, dörgés, villámlás idején került sor. Ilyenkor meggyújtották, és János evangéliumának kezdetéből a családtagok ezt mondogatták magukban: *És az Íge testté lón és miközöttünk lakozék.* Tápaiak az Úrangyalát szokták imádkozni. Ez a máshol bővebben is elemzett hagyomány ma már csak öregek körében él. Régebben különösen fogatosnak tartották a hétszer szentelt, továbbá a *kilencedős gyertyát*, vagyis amelynek fényénél Szent Anna asszony tiszteletére már kilenc kedden ájtatoskodtak. A gyertyát akkor is meggyújtják, ha haldokló van a háznál. Ezzel kerekítik meg, hogy hitük szerint a gonosz ne férjen hozzá. Egyes családoknál a kezébe is adják. A szertartás után visszakerül a falra.

A család halottjának feje alá olyan úrnapi virágot tesznek, amelyen a sátorban a Szentség állott. Tápén az istálló horogfájára is kerül belőle, Földeákon a gerenda, háztető alá teszik villámcsapás ellen. Alsótanyaiak szerint abba a házba nem csap az *Isten haragja*, vagyis a villám, amelyben úrnapi zöldág van.

A búzaszentelő ünnepén szentelt gabonaszöngye néhány szála még a századfordulón is a kenyérkosárba került, de tettek belőle a beteg családtag feje alá is.

A nagyboldogasszonyi virág, főleg a comborka, továbbá a radnai ág, vagyis a radnai búcsúról hozott zöldág az ablakközökbe került gonoszúzó céllal.

A paraszthajlék szakrális környezetéhez hozzátartozott a bekeretezett és falra akasztott *házi áldás* is. A múlt század elején a szegedi tájon különösen kedvelt lehetett *A Szent Jakab Apostolnak Lelki Kegyes Katholikuskos' Házi Áldása*, amely Grün Orbán szegedi könyvnyomtató kiadásában jelent meg (1834).⁵⁴ Csak egyik különösen jellemző részét emeljük itt ki:

Oh Uram Jézus Krisztus! Mennynek, Földnek hatalmas Teremtője, Nazaretbéli Király. Oh Uram Jézus Krisztus! Dávidnak Fia könyörölj ezen a Házon, és ennek lakosin, kik tégedet mindenkoron tisztelnek könyörgéssel. Oh megfeszített Uram Jézus Krisztus! kérlek tégedet, őrizd meg ez Ház népét: oh sz. Kereszt! a mellyen Jézus megholt, oltalmazd ezt a Házat: Istennek áldása maradjon azokon az embereken, kik ebben a Házban vagynak; és a szent Lélek Istennek ereje, és a magosságbelinek áldása árnyékozza meg mind azokat, a kik ebben laknak. Az ő kimenetele legyen az Atya, Fiú és Sz. Lélek Istennek nevében, legyen megáldva ez a Ház és valami ebben vagyon sőt valami ez Házon kívül, lehet ember, barom, minden táplálásra rendeltetett eledel, és valamire az eszterhának tseppje leszáll, legyen áldott.

A Jézus Krisztusnak legszentségesebb neve, a megfeszített Úr őrizze meg ezt a Házat: a tellyes Szent Háromság oltalmazzon és áldgjon meg minden ebbe a Házba bemenő és kijövő embert. A négy Evangyélisták erősítsék meg ezt a Házat, hogy ehez semmi veszedelem ne járuljon, akár a betegség, pestis, hideglelés, tűz, víz, vagy akármi névvel nevezendő gonosz legyen, a melly embernek és barmoknak ártalmára lenne. Az Úr Jézus Krisztusnak neve, a kilentz Angyali Karokkal egygyütt, és Jézus Krisztusnak békessége legyen ezen a házon: az Istennek ereje egygyütt munkálódjon azokkal az emberekkel, a kik ebben a Házban vagynak. A tellyes Szent Háromság, Atya, Fiú és Szent Lélek Isten legyen ennek a Háznak őrizője, és a Boldogságos Szűz Mária könyörögjön, hogy Isten ő Felsege ezt a Házat minden nyomorúságtól megőrizze: a négy Szent Arkangyalok állyanak ennek a Háznak négy szögletire, és legyenek ennek a Háznak őrzői. A tizenkét Szent Apostolok védelmezzék ezt a Házat, hogy benne minden jó munkának boldog elő menetele legyen.

A Jézus Krisztusnak Szent Keresztje legyen ennek a háznak fedele, a Jézus Krisztusnak három szent Szögei legyenek ennek a háznak kilintsei és ajtó zárja. A Jézus

⁵⁴ Dorogi Imréné ajándékából e sorok írójának birtokában. Valószínűleg unikum.

lenség ne járuljon és ennek lakosságait minden rettenetes betegségtől, mennykővektől és kőessőtől, veszedelmes árvizektől is, hogy soha semmi kár és veszedelem mi reánk ne következzen, segíyen és hallgasson meg minket az Atya+Isten, a Fiú+Isten és a Szent Lélek+Isten. Amen.

Az évenként ismétlődő házszentelés, Dugonics András szerint *koleda*⁵⁵ hagyományairól a Háromkirályok ünnepének tárgyalásánál szólunk. A bejáratra, vagyis a konyha, szoba falára krétával írt 19+G+M+B+75 szövegnek gonoszúzó erőt tulajdonítanak népünk öregjei. Letörölni nem szabad. Kálmány Lajos szerint ezt a *szentölt grétát* iparkodtak a paptól elcsenni, mert a vele vont körnek oltalmazó ereje van.

*

Most pedig vizsgáljuk meg a profán, mindennapi rendeltetésű tárgyakat.

A tükör, szegedi ajkakon *tükör*, a hajdani parasztszobákban az ajtóval szemben, a két utcai ablak közötti falcsíkra, a karospad, vagy esetleg a suglót fölé került. Régebben, olykor még ma is pávatollat szoktak a sarkába tűzni. Ennek valamikor oltalmazó hivatása volt, manapság már csak díszül szolgál.

A tükörhöz számos hiedelem is fűződött, amelyet századeleji öregek még komolyan vettek. Így napnyugta után, éjszaka nem jó tükörbe nézni, mert az ördögöt látjuk meg benne. Más magyarázat szerint: az ördög néz ki belőle. Amikor halott van a háznál, továbbá nagypénteken fekete kendővel szokás a tükröket letakarni, vagy a fal felé fordítani. Terhes asszony ne nézzen tükörbe, mert régi szöregiek szerint idétlen lesz a magzata. Kisgyermeket nem szabad tükörbe tartani, mert a tápaiak szerint hamarosan meghal, elfordul tőle az özöangyala. Fogatlan gyereket ne nézessünk tükörbe, mert akkor nehezen nő ki a foga. A kömpöci eladó lány Luca éjszakáján tükröt és fésűt rejt a párnája alá, mert így megálmódja, hogy ki veszi el.

Menyasszonynak esküvője napján, majd amikor először bekötik a fejét, nem jó tükörbe néznie, mert nem lesz hosszú életű. Lakodalmi sátorban vagy szobában a menyasszony ülőhelye fölé jó magasán, de kissé előrebuktatva tükröt szoktak akasztani.

A tükör eltörése szerencsétlenséget jelez. Éppen azért a gyeviak szerint még törött tükröt sem jó a háznál tartani. Ha lány töri el, hét évig nem megy férjhez.

Távollévők sorsát úgy lehet megtudni, hogy fehér tányérba tiszta vízzel teletöltött poharat állítanak az alsótanyaiak, ebbe meg a jeggyűrűt teszik bele. A szobát el kell sötétíteni, lámpát vagy szentelt gyertyát gyújtani és tükröt tenni melléje. A tükörbe kell nézni, és benne a gyűrű közepét figyelni. Ebben azután föltűnik a távollévő. Ha nem mutatkozik, akkor már nem él.

A tükör a boszorkánypörökben is előfordul. 1730. *Tudna az tükörön által is látni és jövendőlni, de szeles napfényben nem lehet nézni.*⁵⁶

Aki *Szerelmes Tamás* napján (dec. 29) böjtöl, Kálmány temesközi följegyzése szerint⁵⁷ éjszaka megálmódja, hogy ki veszi el. Előbb azonban tükröt kell a feje alá tennie. A bűnbeesésről szóló szöregi mondában⁵⁸ előfordul a *világ tükre*. Erről azonban máshol szólunk.

A tükörhöz néhány sajátos közmondás is kapcsolódik. Ne bírálgassunk másokat, söpörjünk csak a magunk háza előtt: *van neki is tükörje, akiben belenézön.*

⁵⁵ Dugonics A., Példabeszédek és jeles mondások I, 278.

⁵⁶ Reizner IV, 464.

⁵⁷ EA. 2809.

⁵⁸ Kálmány L., Világunk alakulásai 42.

A kisiratosiak szerint *rossz tükör a hízelgés*.⁵⁹ Aki a tükör előtt illegeti magát: *tükrösködik*. A hiú, hivalkodó, külső megjelenésre sokat adó ember a tápaiak szerint *tükrös fajta, tükrös nemzetség*.

A tisztaszobába került még a régimódi, barokkos számlapú *sétállós óra* is. Részai: a *nagycágér, kiscágér* (=mutató), *sétálló* (=inga), *körtve* (=az inga súlyzó). „Ezeket a sétálós régi órákat — írja ⁶⁰trefálkozva Tömörkény István — ólomsúlyok serkentik a járásra, amik láncokon függenek, s a lassújárású óra serkentésére a láncra lakatjavesztett kulcsot, vagy kulcsavesztett lakatot szokás alkalmazni. Ha pedig sietni találna, leveszik róla lakatot. Akkor a sétáló lassabban lépked, mert nem tette rá a fölsőbb hatalom a terhet.” Az *órainádság* öregek kedvelt ájtatossága volt. Más vonatkozásban szólunk róla.

Hajdani népünk inkább szobadísznek, jó mód jelének tartotta az órát, hiszen a harangszó, továbbá a napijárás a nap fő szakaszairól úgyis tájékoztatta. Öregeknél ma sincs másként. „A tanyaiak — írja Tömörkény ugyanott, az első világháború idején, amikor nyáron az órát 60 perccel előre kellett hajtani — nem sokra veszik, mert nekik úgyis mindegy. Az életük járását a nap járása igazgatja. Különösen, ha olyan helyen laknak, amerre nincsen vasút, s járás-kelésüket nem kell a vasúti időhöz igazgatni, éppen semmit sem törődnek vele... A pusztá nem tud alkalmazkodni az új renchez. Ott ugyan nem igazították előre egyetlen csősznek vagy öregbéresnek a zsebében az órát. Nap van-e, eső van-e, borulat van-e, nagy szél van-e: ezeken fordul meg úgyis a dolog, és nem az óramutatón. Az iga nem tér be a földről hamarabb mint máskor, s hajnalban az ökörnek sem lehet mondani, hogy siessünk az etetéssel meg az itatással egy kisdéd órahosszat, mert ugrott a mutató.”

A Városban valamikor bizonyára több *napóra* is volt. Jankó János hagyatéki leltárában olvassuk: 1774. *Egy márvány kis Nap óra*. Hírmondójuk az alsóvárosi kolostor kerti falán maradt meg.

*

Nem kell itt bizonyítgatnunk, hogy a ház bútorzata, az otthon berendezése a legszorosabban összefügg egyrészt a gazdasági körülményekkel és a belőlük fakadó műveltségi állapotokkal, másfelől pedig a földrajzi környezettel. Így van ez a szegedi tájon is.

Kezdetleges művelődési fokon, ideiglenes körülmények között (a tanyai gazdálkodás elején, kubikmunkán), átmeneti helyzetben (aratás) az alvás és étkezés földön vagy földre vetett pokrócon, gyékényen, szalmán történik. Erről még többször és több vonatkozásban szó esik. Viski Károly is rámutat, hogy a *bútor* szó lényegében azonos a *bugyor* szóval, ami a legszükségesebb ruhaneműt, takarót jelenti. Ismeretes kifejezés: *hátán háza, kebelén kenyere*.

Világosan erre utal a szegedi szólássá kerekedett mondás: *szödöm a betyárbútor*, vagyis összeszedem a cókómókomat, legszükségesebb holmimat és odébb állok. Tudvalevő, hogy a *betyár* szó eredetileg ágról-szakadt, máról-holnapra élő, alkalmi munkát kereső és vállaló legényt jelentett. Egyébként is a pásztoroknak, halászoknak csak terhet, akadályt jelentett volna a sok holmi. Raktárnak, kamrának is elég volt szűrűj, tarisznya, zsák. A *gúnya* sokszor befér egy pokrócba.

A népi bútorkultúra természetesen egészen a legújabb időkig számos archaikus, házilag fabrikált, illetőleg, faragó, molnár, barkácsoló kezéből kikerült darabot őriz, főleg a tanyán, ott is leginkább a férfiak világában (istálló, csőszkunyhó).

⁵⁹ Kovács F., Iratosi kertek alatt 219.

⁶⁰ Tömörkény I., A kraszniki csata 163, 164.

Ide kerülnek természetesen az igényesebb, de a divatból már régebben kiöregedett bútordarabok is.

Sajnos, a szegedi nép hajdani bútorkultúrájáról csak nagyon szórványos adataink vannak. A középkor végéről Marchiai Jakab gótikus jellegű széke az alsóvárosi kolostor ereklyéjeként maradt ránk, amely nyilvánvalóan már a polgári lakáskultúra intímebb, individuálisabb igényeit, kényelemszeretét tükrözi a kor egykorú tömörebb szerzetesi kóruspadjaival stallumaival, vagy akár népünk padjaival szemben.

Marchiai Jakab széke

Erre a finomultabb polgári otthonra biztos következtethetünk az 1522. évi tizedjegyzék *Asztalgálytő* (2), *Szekrény* (1), *Esztergályos* (1) családneveiből is.

A hódoltság korából nincsenek emlékeink, illetőleg adataink. Csak föltételezzük a reneszánsz formavilágának meghonosodását, illetőleg elnépiesedését.

A XVIII. századtól kezdve már népünk bontakozó, polgáriasodó bútorkultúráját is nyomon kísérhetjük. A házilag készült bútorok, illetőleg barkácsolók, fara-

gók művei mellett fölbukkannak az asztalos céh alkotásai is. Bár az asztalosok szegedi céhe 1724-ben megalakult, nyilván még sokáig tengődött, hiszen a Város faipara csak a század utolsó évtizedeiben indul nagyszerű virágzásnak. A céh kezdeti német jellegére utal, hogy a bútorasztalosokat népünk hosszú időközön át *tislér* néven emlegette.

A barokk században bútorokból behozatalra szorulunk. Egy 1746-ból való végrendeletben olvassuk: *Baranyában rendeltem csináltatni egy Dió fából két asztalt, mellyet ha el hozzák, feleségem adgya el, amint leg jobban lehet... Ugyan Baranyából azon Asztallal fog jönni egy baranyi kocsim.* Lehetséges, hogy ez a kapcsolat már a hódoltság idején kialakult.

Ami a múlt század szobabútorait illeti, már Kováts István értesít⁶¹ arról, hogy az ő gyermekkorában, tehát a múlt század első évtizedeiben, a szegedi parasztcívis háznak festett bútorai voltak. Ezt Tömörkény is megerősíti, amikor a paraszti bútorkultúra szegedi változásairól ír. „A régi bútor — emlékezik vissza⁶² — fából volt. Nem tettek rá fölösleges párnákat, cifraságokat, hanem csak úgy a fa volt a maga valóságában. Ennélfogva jó sokáig eltartott. Szép színesre festették, virágokat is pingáltak rá ahhoz értő emberek, akik az ehhez való tudományt nem könyvből tanulták, hanem csak úgy maguktól szedték. Ha a festék lekopott a padról, újra festették, ha addig zöld, akkor kékre, s íme mindjárt új volt a régi bútor. Festették olyan világossárgára is. A világossárgába fehér táblákat festettek, a fehér táblákba pedig tarkabarka virágokat, jegenyefákat, s a fák tetejébe irlagmatlan nagy madarakat. A menyasszonyi ládák rózsákat és tulipánokat viseltek az oldalukon, meg kék nefelejcskek is voltak köztük lehetőszen, de azért Petőfi költeménye nyomán ezeket a bútorokat mégiscsak leginkább tulipános ládáknak nevezik.

De most már ezek a régi, szobabeli faeszközök is fogyatkozni kezdenek. Beljűk esik a szű, mint az öreg ember csontjába, s egyszer csak szétesnek. A padnak már kétszer csináltak hátat, s lábat Isten tudja, hányszor faragtak alá, de utoljára is az öreg pad sem állta örökké a reparálást, s az mondta: jó leszek én már tüzrevalónak. Így tüzel aztán Kata asszony hetven éves korában a konyhában a vasedény alá az egykori tulajdon menyasszonyi ládája forgácsaiból, s még meg is könnyezi, hogy lám, lám, te is mire jutottál vénségedre, de ne félj, majd mögyök utánad nemsokára én is...

Ahogy a régifajta bútorok apránként fogyatkozásnak indultak, újfajták jöttek a helyükre. Ezeket már tanulmányos asztalosmesterek csinálták, és belekeverték különféle faragott tornyos figurák alakjában az esztergályos munkát is. Azután barnára festették őket, a festéket valami fésűvel megcifrálták olyanformára, hogy a nyersfa ereinek a vonalát mutassa: akkor ez lett az új bútor a divatos. A piacon árulták, a külső mezőkön élő emberek ott deputálták meg, hogy melyik a szebb, bár volta-képpen igencsak egyforma volt valamennyi.

Az új bútor aztán egyszínűre változtatta a régi szobák képét. Nem volt már az egyik kék, a másik zöld, hanem mind csak sötétbarna. A virágok is lemaradtak róluk, lehervadtak a szegény, kicsi, festett virágok. Az úri divat lassan jár. Körülbelül mikor mint úri divat elvész, akkor jut el a néphez divatul. A menyasszonyi láda helyébe az asztalraállító, fiókos tükör. A menyasszonyi láda, meg a kenyerespád kimentek a szobából, jó azoknak a kamrában is.

De a barna bútor is csak olyan bútor, hogy annak is divatja van. Az is csak elpusztul, hamarább, mint a régi, mert talán már a fák sem olyanok, mint a régiek

⁶¹ Egy szegény pórfüü önéletrajza. Szeged, 1885. Kézirat.

⁶² *Tömörkény I.*, A kraszníki csata 351.

voltak. Másként is vannak egymásba eresztve, nem készültek ezek arra, hogy az unoka jussolja az öregapótól.”

Tömörkény helyesen látja, bár nem nevezi meg, nem részletezi bővebben, hogy népünk tisztaszobájában a reneszánsz ornamentikából is táplálkozó parasztkorokot éppen a polgárosodás következtében fölváltja, illetőleg kiegészíti a biedermeier puritánabb formavilága. Ezt a folyamatot többször is érintjük.

A tisztaszoba berendezésének *ajriktum*, *ájriktum*, *árikum* ’ingóság, berendezéshez tartozó tárgy’ (Einrichtung) megjelölését is hallották múlt századi gyűjtőink, írónk, így Kovács János,⁶³ Nagy Sándor,⁶⁴ Palotás Fausztin.⁶⁵ Kovács János: „a *tisztaszoba* vagy *tisztaház*... az ajriktum elhelyezésére szolgál, meg aztán lakodalom és egyéb tisztesség okából.” Nagy Sándor: „két szekér hozta az asszony után a sok ajriktumot.” Palotás Fausztin: „sohasem lesz többé az én leányomnak annyi sok szép ruhája, drága árikuma”. A szót mi már nem hallottuk. Az *ájriktum* polgárosodó parasztságunk fokozódó igényeit világosan kifejezi, egyben a céhdivatok, illetőleg a palánki német polgárság hatásáról is tanúskodik. Népünk szobabútorát már a XIX. század folyamán tanult mesterrel készítetteti, aki azonban még szinte az első világháborúig alkalmazkodik az ő ízléséhez. A régi egyszerű, de jellegzetes bútorok fokozatosan a kamrába, illetőleg ki a tanyára szorulnak.

*

Az *asztal* szerkezeti és társadalmi fejlődésének folyamán magasodik, távolodik a föld szintjétől. Kezdetben, a körülményektől függően manapság is az anyaföld, illetőleg a ráterített pokróc, gyékény szolgál asztal gyanánt.

A más vidékeken, továbbá Arany Jánosnál *asztalszék* néven emlegetett alacsony asztal tanyákon még látható, de a század első évtizedeiben külvárosokban is előfordul. Mi *sámliasztal* nevét hallottuk, amivel a magasságát hangsúlyozták, de bizonyára volt ennél régiesebb megnevezése is. Nincs még állandó, szerves helye. Könnyűségénél fogva odateszik, ahol éppen szükség van rá. Különösen akkor volt jelentősége, amikor a család még egyetlen, közös tálból evett. Erről az étkezésnél bővebben is szólunk.

A szakkutatás szerint a kezdetleges asztal földre vert négy karóból és ráerősített egy vagy több deszkalapból állott. Olykor csak egyetlen lába volt: földbeásott, de erős, vékonyabb fatörzs. A szegedi táj régi csószkunyhóiban, hajdani pásztorházakban is előfordult.

Amíg a konyhának a *tűzhely*, addig a lakószobának az *asztal* a reális, de egyúttal kultikus súlypontja. Az asztalnál nemcsak esznek, hanem ünnepelni is szoktak (keresztelő, lánykérés, lakodalom, búcsú). Ide ültették a tisztas vendéget, itt fogadták a lánykérőket. Ennél beszéltek meg a családot érdeklő munkát és ügyeket. Ide ültek szigorú rendben a családtagok evéshez, amelyet imádsággal kezdtek és fejeztek be. A pap idehelyezte a Szentséget, amelyet a haldoklónak hozott. Erre rakta a vízkereszt-i házszentelés alkalmával a kézikeresztet, amelyet szertartás után minden családtag megcsókolt.

Tápén, Sövényházán a halottat mindig az asztal helyén és nem a szoba közepén szokták felravatalozni.

Mindezekből következik, hogy az asztal, főleg a *szobaasztal*, *házasztal*, tehát a tisztaszoba asztala, szegedi népünk archaikus szemlélete szerint a család közös étkezése, továbbá ünnepi vendégségek, szakrális cselekmények révén szinte kultikus,

⁶³ Kovács 191.

⁶⁴ Nagy S. [*Senex*]. Ötven év. Szeged 1900, 67.

⁶⁵ Palotás F., Az én édes otthonom 106, 109.

oltárszerű tiszteletben részesült. Ezt különösen a *karácsonyi asztal* máshol jellemzett képzetköre, hiedelemvilága tükrözi, Tápén a keresztapa szokott szobaasztalt vásárolni a vőlegénynek.

Azt az asztalt, amelyen már utolsókenet feladásakor Szentség volt, dörgéskor felfordítják, hogy a villám elkerülje a házat.⁶⁶ Temetés, helyesebben a háznál való búcsúztatás után Kálmány Lajos följegyzése szerint a pap előtt álló asztalt temesközi népünk felfordította, hogy ezzel a halált messzire riassza a ház népétől Alsóvároson, Tápén, Földeákon és bizonyára még más helyeken is, hiszen Krisztus testének szolgált oltárul. — Egy időben Tápén is divatozott az asztaltáncoltatás: ilyen kiváltságolt asztalnál az öregek azonban nem túrték meg a játékot. Tilos az asztalra fésűt rakni, apró gyereket ültetni, rajta pólyázni, hiszen az alsótanyaiak szerint evésnél a kenyér kerül rá. Tápai sentencia: ha ráúlsz az asztalra, levet róla az ördög. Karácsony este nem szabad az asztalra könyökölni, mert nyomorultak lesznek a csirkék. Öreg sándorfalviak szerint nem szabad az asztalt megkerülni, mert akkor a család jószágá megkergül. Az asztal mellett ülve nem szabad a lábunkkal kalimpálni, mert akkor az ördögnek harangozunk.

A régi szöregiek abban a hiedelemben, hogy boszorkányok tartózkodnak a szobában, kést szúrtak az asztalba. Így nem tudtak távozni, és el lehetett velük bánni.⁶⁷

Akiknek nincs mit enniök, azokra Kovács János szerint régebben ezt mondták: *zállogba van az asztaluk. Az asztalra vonatkozó találós kérdések: egy kalap alatt négy zsidó (Tápé). Négy lába van, mégse jár, jó rajta a tele tál (Kisiratos).*

Az asztalnak van *lába*, olykor szényitható *lapja*, azaz teteje. A régimódi asztalok kihúzható fiókjának *asztalfiók*, *asztalfia* a neve. Irományokat, evőeszközöket tartanak benne. A kisiratosi találóskérdés így írja körül: *kinek a fia egyidős az anyjával? Az asztalsarok* hiedelemvilágához tartozik, hogy az a lány, akinek étkezésnél itt jut hely: nem megy férjhez. Ezért mondják Tápén az idős lányra: *sarokra állt*. Ha véletlenül beleütjük a könyökünket: váratlan vendég érkezik.

Az asztalhoz elmaradhatatlanul hozzátartozik az *abrosz*, *asztalabrosz* is. Aki a kezét az abroszba törli, az öregek szerint pattanásokkal lesz tele. Ebédhez tiszta abroszt kell teríteni, hogy Tömörkény értesülése szerint ne szülessenek kopaszon a gyerekek.

A *karácsonyi abrosz* és *sütőabrosz* szakrális jelentőségéről a jeles napoknál, illetőleg a kenyérsütésnél, búzavetésnél szólunk részletesen. Csak azt jegyezzük meg, hogy húsvét napján az ünnep liturgikus színének megfelelően Tápén még ma is tiszta fehér abroszt terítenek az asztalra, mint ahogy az asszonyok, az öregje is, fehérben ünnepel.

Az *asztalterítő* rendszeren szövetből, mustrás viaszkos vászonból van. Csak akkor veszik le az asztalról, amikor abrosszal akarnak teríteni.

Az asztalnál való helyfoglalásról, illendőségről, asztali áldásról az étkezésnél szólunk bővebben. Az asztalnak főleg iparosok körében használatos sajátos formáiról és megnevezéseiről szintén a megfelelő helyen emlékezünk meg. Ilyen többek között a szűcsök *verpang*, a bocskorosok *pángli*, a kékfestők *prakkasztal* néven emlegetett munkaasztala.

*

A tisztaszoba asztalát belől derékszögben a *sarokpad* övezte, és pedig a szoba belső, legtöbbször bal sarkába illeszkedve.⁶⁸ Ez a múlt században általános volt, asztalosok készítették: festették és virágozták. Támlája alacsony, hogy az ablakot ki

⁶⁶ EA. 2852. Kálmány I, 115. Ehhez vö. Madarassy L., Amikor az Úrasztalát megfordították Budapest.

⁶⁷ Kálmány L., Boldogasszony 17.

lehesse tőle nyitni. Az utcára néző ablakok alatt húzódó, tehát a házvéghez támaszkodó ágának öreg tápaiak ajkán *végpad*, a másiknak pedig *ódalpad* a megkülönböztető neve. A kettő egymásba szögellésénél van a *szentsarok*. Ez a kenyérfőző hagyományos helye. Olykor úgyis, hogy a padok találkozó karjai megmaradván, ezekre került kiemelve a kenyérfőző. A kenyérhez a gazdán kívül más, főleg gyerek nem nyúlhatott. A szentsarokba, a kenyérfőző helyére senki sem ülhetett. Fölötte tápai szobában szentelt gyertya függött, a kosárban még a század elején is búzaszentelésről hozott zöld búza. A kenyérfőző mellett ült a gazda. Csak neki volt joga valamikor kenyéret szelni. A gazda mellett ült a legidősebb fiúgyermek, ha már legénnyé csöpördött. A másik oldalon nagyapa, tisztos *embörvendég*, azaz a férfivendég.

Tanyaiak emlékeznek olyan vályogból rakott, de a szobába épített padokra, amelyeket vagy derékszőg alakban, vagy *részuntok* raktak, így alulról fölfelé fokozatosan szélesedett, és a rajta ülő ember lábának kényelmes helye volt. Betapasztották, be is meszelték. Zsákot, pokrócot, gyékényt borították rá. Aludtak is rajta. Ez volt a *fődpad*.

Még századunk elején is hasonló padokat készítettek a tápaiak hajlékuk elé is, végig a házvég mentén. Szintén bemeszelték. Erre ültek ki nyári vasárnapokon, öregek hétköznap is. Ma már hírmondó sincs belőlük. Palotás Fausztin⁶⁹ meg is örökítette: „Leült az ivó ablaka előtt lévő kis földpadkára.”

Öregek ajkán élt a négy lábú, támlátlan pad megnevezésére a *lóca* is.

Tanyai udvarokon nyáridőben, jó hűvös helyen olykor kivágott, vízszintesen elhelyezett *faderek* is szolgálhat pad gyanánt.

Még a közelmúltban is alig volt Alsóvároson, Tápén, más környékbeli falukban olyan parasztház, amely előtt ne lett volna cölöpszerűen földbe vert négy lábön deszkapad, és erre nyáron estefelé az öregek, vasárnap pedig a házbeliek ki ne ültek volna a szomszédokkal beszélgetni, tereferélni, *tréktálni*, *détázni*. Ez a padforma nyilván archaikus, és a szegedi táj házainak szobabelsőiben is előfordult, amint erre — tanyai hajlékokról szólván — Sebők Zsigmond is utal a múlt század nyolcvanas éveiben.

A járókelők odaköszöntek nekik, esetleg megállottak. Illendőség szerint ezt kellett előljáróban mondaniok: *mögültek, mögültetők? Hasznos beszélgetést!*

Akik a kiszaradt árokpartra telepedtek, azokhoz tréfásan odaszólnak: *kiültek a partifecskek!* Ez a szokás érteti meg velünk a kisiratosi példabeszédet, amely szerint a barátkozó természetű ember *kiül az árok partjára*. Aki rátarti, zárkózott, arra meg ezt mondják: nem ül ki az árokpartjára.⁷⁰

*

A barokktól ihletett parasztszoba „nappali” berendezéséhez hozzátartozott természetesen már a *szék* is. Több is volt belőlük. Rendesen csak evésnél rakták az asztal két szabadon álló oldalához, különben az ágyak előtt állottak.

A székeknek egy kivételével nem volt karjuk, csak támlájuk. Ez a *karszék*, *támasztós szék*, Tömörkény hallomása szerint *gondolkodószék*, a gazdáé volt. „A gondolkodószék — írja⁷¹ — nem olyan mint a többi. Nemcsak háta van, hanem karfája is. A magyar fotel volna, de a fotel neve a magyarban párnás karosszék. A fából való karfás széké meg karosszék, vagy pedig szókópás révén karszék. A gondolkodószék

⁶⁸ Cs. Sebestyén K., A magyar parasztház padja. NNy. 1937, 1.

⁶⁹ Palotás F., A mi parasztjaink 61.

⁷⁰ Kovács F. 217.

⁷¹ Tömörkény I., Népek az ország szolgálatában 15.

azonban mégis más. Díszesebb holmi, faragott, festett. Virágok vannak rajta: nefelejcskek, rózsák, tulipánok. A belső hátán domború faragások, az ország címere. Betűk: *Éljen a király!* Továbbá: *Dobó István uramé.* Ebből a székből szokás megtárgyalni vasárnap délután pipaszó mellett az asszonnyal, a családdal a jövő hét munkáját, hogy holnap hétfőn hajnalban mi dologba fogunk Isten segítségével a földben.”

Nem tudjuk már, milyen volt a *stroffszék*, amely Jankó János hagyatékában fordul elő (1774). Az *álomszék* a nyeregyártók régi árszabásában olvasható. 1803. *Egy Álom Szék Borítása minden hozzátartozandók nélkül 1 ft. 15 kr.* Nyilván kényelmes bőrfotel, másként *búrszék* volt.

Cs. Sebestyén elsősorban éppen a szegedi múzeum gazdag paraszti bútorgyűjteménye nyomán jellemzi inkább formavilága, mint funkciórendszere szerint, a szegedi és környékbeli parasztszékek díszítéseit, formai sajátosságait.⁷² Ehhez mi már újat nem tudunk mondani, de számos helyen kiegészítettük.

A szék egyébként a szegedi tájon is a legváltozatosabb népi formákat mutatja. Itt is a házilag, esetleg cigányoktól készített alacsony székek az archaikusabbak, és éppen ezért már mellékhelyiségekbe, munkahelyekre szorultak. Ezek is már inkább a tanyán láthatók, mert polgárosultabb parasztcsaládoknál is a *sámli* szorította ki őket. Ez tudvalegőleg már asztalosmunka. Neve is kései jövevényvoltára utal.

Hirtelenében tuskóra, három-négy egymásra rakott téglára, küszöbre is ráülnek. Tápén még járja a gyékénymunkánál bővebben jellemzett *gyékényszék*, amely kényelmes, ruganyos.

A régi pásttoremberek rögtönzött székéről Cserzy Mihály⁷³ ezt írja: „megered közöttünk a beszéd. Az öreg is hamarosan fölmelegszik. Előrántja a kunyhóból a subát, bekecset. Leteszi őket összehajtva a földre és kínál helyet.

Tessék kéröm, üljenek le. Pásttorembörnek ez a karosszéke.”

A *kisszék*, másként *gyalogszék* alacsony, négy lábú, téglalap ülőkéjű, támlátlan szék, amelyet kispolgári nyelven már *cigánysámli* néven is emlegetnek. Nincs állandó helye. Könnyűsége miatt odaviszik, ahol éppen szükség van rá. Az ülős munka (ebédhez való előkészület, varrogatás) leginkább ezen történik. Vasárnap délután a pad mellett ezen és esetleg az árokparton ülnek a ház előtt. Régebben kukoricát is szoktak rajta morzsolni. „Oldalába ócska késvas van beleverve — jellemzi⁷⁴ Tömörkény — s azzal volt szokás a csöves kukorica csutkájáról leszedni a szemet.” Ilyenkor szoktak a hajdani halhasítók és a paprikahasító lányok is ülni. Ilyenkor *hasítószék* az alkalmi neve. Ha fejséhez használják, akkor meg *fejőszék* néven emlegetik.

Egzengéskor a kisszéket nem jó felfordítani, mert Kovács János adata szerint⁷⁵ lecsap az istennyila. Gyevi hiedelem szerint azt a lányt, aki nem teszi helyére azt a széket, amelyiken ült, otthagynya a vőlegénye. A *lucaszék* készítéséről és hiedelemvilágáról máshol emlékezünk meg. Aki szék híján a földre kénytelen ülni, ezt szokta mondani: *kisszéket csinállok.* Szegeden is mondják: *két szék közt a pad alá esik.* Dugonics Andrásnál: *két szék között szinte a földön maradt.*

A mesterek dolgozó székei között itt csak felsoroljuk a következőket: *állítószék*, *darabolószék*, (talicskás), *kerekszék* (bognár), *kaszaszék*, *szücszék* (szücs), *suszterzék*, *legényszék* (csizmadia), *sajtszék*, *présölőszék* (sajtkészítés) és még több más.

⁷² Cs. Sebestyén K., Magyar parasztszékek. NNy. 1937, 129.

⁷³ Cserzy M., Földművesek 25.

⁷⁴ Tömörkény I., Rónasági csodák 201.

⁷⁵ Kovács 374.

Az asztal mellett, padokon, székeken, padkán üldögéltek, megpihentek, társalogtak a család és vendégei. Itt folyt az étkezés, iddogálás, és esetleges szórakozás (kártya, asztaltambura). Ez volt tehát a parasztszobának mintegy a fogadó, nappali része.

Másik része, sarka a ruha, fehérnemű elhelyezésére szolgált. A múlt század derekán még általános volt a szegedi nép hajlékában is a *tulipántos láda*, főleg a fehérnemű elrakására. A férjhez menendő lány hozományához valamikor hozzátartozott a világoskékre festett, dúsan virágozott *ményasszonyláda*, amelyben a kelenyéjét tartotta.

A láda a szegedi szóláskincsbe is belekerült. A szoba földjén, padlóján rendszerül szétszórt holmi *Dócziné ládájában*, másként *Bandóék ládájába*, Tápén *örmestőr úr ládájába* van.

A ruhanemű helye volt régebben még a tisztaszoba kuckója fölött, esetleg az ajtó háta mögött a mennyezetről lelógó, egerek ellen oltalmazó vízszintes *ruharúd*, *ruhatartó rúd* is, amely azonban sok helyen inkább a kamrába szorult. A rárakott ruhát a por ellen fehér lepedővel borították le.

A ládát polgárosodó népünk körében a múlt század derekától kezdve a *suglót*, Tordán *almárium* néven emlegetett, széles, zömök, három fiókra járó fehérneműs szekrény váltotta föl. Ez nyilvánvalóan a biedermeier lakáskultúra paraszti öröksége. Az átmenetet jellemzi, hogy a múlt században még a suglót is sokszor virágozták, csak később, fokozatosan vált egyszínűvé. Tágassága miatt sok helyen máig megbecsülik, bár a szobából mellékhelyiségbe szorul.

A suglót tetején kivarrott fehér terítő, ezen meg álló fészület, poharak, porcelánedények, így *komabögre*, *komacsésze*, búcsújárásról hozott emlékek, így radnai pohár, radnai bögre, rajtuk a kegykép másával, továbbá apró fényképek, csecsebecsék állottak. Hangulatában már az úri vitrinre emlékeztetett. A fiókokban leven-dula, comborka, olykor szentelt gyertya.

Aki a kihúzott *suglótfiók*, *suglótfia* becsukásában hanyag és feledékeny, abból tátott szájú halott lesz.

Már a múlt század utolsó évtizedeiben eljutott áruteremelő parasztságunkhoz az inkább *sifon*, *sifonér* néven emlegetett polgári szekrény is.

Hogy azonban régebben sem volt új és ismeretlen előtte, mutatja az 1522. évi tizedjegyzék már említett *Szekrény* családneve és a boszorkánypörök iratainak egy mondata. 1728. *A zsirkantár és irás a szekrényben vagyon.*⁷⁶

A *szekrény* néven emlegetett pásztorládáról más összefüggésben emlékezünk meg.

Nyilvánvaló, hogy a *falitéka*, *téka* sem volt szegedi népünk előtt ismeretlen, azonban egyelőre szinte semmi adatunk és biztos tárgyi emlékünk nincs róla.⁷⁷

*

Az *ágy* tárgyi sajátosságokban és szellemi vonatkozásokban különösen gazdag.

Kezdetben a tűzhely közelében volt az ősi alvóhely. Olykor még ma is ilyen a kemence kuckója. Maga a ház földje is — főleg nyáridőben — gyakran szokott fekvőhelyül szolgálni. Szalmagyékény volt a derékalj, sokszor küszöb a vánkos. A kenyérsütő gazdasszony még a közelmúltban is tanyán, Tápén úgy vetette meg nyári fekvőhelyét, hogy a küszöb volt a párnája. Kényelmetlen és szokatlan helyzetben többször fölébredt, és így nem aludta el a dagasztás idejét. Erről a kenyérsütés-nél is megemlékezünk.

⁷⁶ Reizner IV, 389.

⁷⁷ Cs. Sebestyén K., Falitéka. NNy. 1930, 41.

A szalma ősi rögtönzött fekvőhely, de régebben a *gyékényágy* is általános volt. Erről ráolvasóink is tanúskodnak: *gyékényágy, kűpárna, Jézus-mondta szó*. Ami a kőpárnát illeti, manapság is elfordul, hogy különösen rögtönzött fekvőhelyeken pásztoroknak, aratóknak kő- vagy fadarab szolgál *févaj* gyanánt.

Maga az *ágy* eredetileg nem is bútort, hanem almot, fekvésre szánt szalmát, takarót jelentett. Jellemző, hogy a szegedi nép szóhasználata szerint is elsődleges jelentése 'ágynemű'. Hogy ez így van, mutatja az is, hogy a Boldogasszony ágyában csak szalmának szabad lennie, mert a toll felhasználása későbbi, másodlagos. Hagyományőrző családokban a haldoklót a deszkaágyról ma is gyékényre vagy szalmára teszik. Itt ősi hagyományok és emlékezések érvényesülnek.

Az *ágy* sokszor még ma sem áll egyébből, mint hogy egyszerűen padra, padkára, esetleg üres jászolba, udvarba, szín alatt álló kocsira fekszik a fiatal férfinép.

A *födágy* már távolodik a ház földjétől. Emlékeznek rá, hogy a századfordulón földbe ássott csőszkunyhóban, régi rögtönzött tanyai hajlékban kiásott talajból *födpacka* néven is emlegetett emelkedést hagytak meg fekvőhelyül. Sokszor betapasztották, be is meszelték. Gyékénnyel, pokróccal, esetleg deszkával borították be. Últek, de subában feküdtek is rajta.

Kálmány Lajos egyik Szőregen gyűjtött meséjében előfordul⁷⁸ a *mohojágy*, vagyis mohából, levelekből vetett ágy is. Ez régebben, különösen csőszökknél, pásztoroknál, kubikosoknál csakugyan elég általános volt.

Kezdetlegesebb fekvőhely még a *heverőágy* néven is emlegetett *priccs*, tanyaiaisan *prűccs*, amelyet Csaplár Benedek a múlt század derekán még egészen archaikus alakzatként szemlélt és örökített meg: „lócaféle ágy, melynek lábai a földbe vervék. Különösen hajókon.” Ilyenek tanyai istállóknál ma is láthatók. „Van ott — írja⁷⁹ Tömörkény — ágy is: négy karó földbe verve, azokon megint néhány karó, emezeken kukoricaszár meg szalma. A tanyai ember legényfia leginkább ezen szokott hálai.”

A *priccsnek* Újkígyóson *kosec* a neve, ami nyilvánvalóan a szlovák szomszédoktól való átvétel. A rajtalevő selejtesebb, elhasználtabb ágyneműnek *vacok* a neve, de *vacok* volt a pár deszkából hízilag összeeszkábált gyermek fekvőhely is, amely a kemence és a legközelebb eső ágy közé került.⁸⁰

Valamikor a városi parasztházak ereszete alatt volt, de tanyán még manapság is látható egy egyszerűbb ágy a konyhaajtó közelében. Ez rendszeren a gazda fekvőhelye, aki a leghidegebb télidőt kivéve, ezzel is védelmezi a hajlékot: éjszaka is szétnéz az istállóbeli jóság körül, fölriad a kutyaugatásra. Subájába burkolózva pihen. Tömörkény szól⁸¹ egy tanyai öregbéresről, aki „téli nagy hidegben bement aludni az istállóba, másként azonban künt hált az udvaron a kopott subában az ereszet alatt. Ha esett az eső, a kocsi alá bűjt, mert a fődél alatt való levegőt semmiképpen sem kedvelte. Nem is jó az. Éjszakai alvásban nehéz lélekeztek támadnak a falak között. Mondják, hogy a boszorkány ül ilyenkor a mellekre.” Máshol szintén személyes tapasztalat nyomán írja,⁸² hogy egy tanyai gazda feje alatt szűrrel leterített fanyereg volt, maga pedig subával takaródzott.

Bertrandon de la Brocquière így emlékezik meg (1433) a szegedi ember fekvőhelyéről: „az ágynemű itt igen kevés és tisztátalan. Bőrsákokban lévő szalmán alszanak, s az ágyneműek ember hosszúságúak, amelyek úgy vannak széllel felfújva.”

⁷⁸ Kálmány III, 164.

⁷⁹ Tömörkény I., Napos tájak 113.

⁸⁰ Így 1873-beli népnyelvi jegyzékében Ferenczi is.

⁸¹ Tömörkény I., Homokos világ 14.

⁸² Tömörkény I., Föregteteg János 7.

Ez utóbbiaknál Reizner a dunnára gyanakszik.⁸³ A leírás nem világos. A „tisztátalan” jelző jogosultsága vitatható. Itt nyilván a más otthonkultúrához szokott idegen elsi-etett ítéletéről lehet csak szó.

A *Jézuska ágya*, *Boldogasszony ágya*, *mënyasszonyágy*, *hidegágy* jellegzetességeiről, hiedelemvilágáról alkalmasabb összefüggésben emlékezünk meg.

Öregek nyelvhasználatában az *ágy* manapság is jelenthet mindenféle fekvőhelyet, viszont a *nyoszolya* szóval a deszkaágyat jelölik meg. Lehetséges, hogy ez jobb módú helyeken eredetileg a menyegzős ágy neve volt, amelybe a tápaiak nagyboldogasszonyi füvet szoktak rejteni. Nyilván ez volt eleinte a menyecske fekvőhelye, majd meg a Boldogasszony ágya, esetleg a vendégágy is. Ez magyarázná egyik-másik régi ágnak lófejes faragványát, amelynek eredetileg föltétlenül mágiikus rendeltetése is volt. A nyoszolyára került szülés idején rontás elleni védekezésül a *supéllát*, azaz szűnyoghálós mennyezet. Ez már a boszorkánypörökben is fölbukkan: 1744. *Dóka Ágnes ismét az fatenshez eljött, piros pünkösd kántorán, hozott egy szűnyoghálót, kínálván az fatenst [egy gyerekágyas asszonyt], hogy aztat venné meg.*⁸⁴

Az ágnak van *feje*, tápaiasan *févalja*, vagyis az a vége, amerre annak a feje kerül, aki belefekszik. Másik vége a *lába*, *vége*. Ide szokták dugni a tésztanyújtogatót. Egyébként természetesen *láb* az is, amin az ágy áll. A hosszúlábú, magas ágnak Tápén *gólyalábú* jelzője is hallható. Ha kisgyerek hal meg, akkor félig tréfásan így vigasztalják Tápén a fiatal szülőket: *telik még az ágy lábábú, bírja még az ágy lába*. Talán itt említjük meg, ha a gyerek ágyba vazel, akkor tüzes söprűvel szokták megütogetni. Más eljárás szerint adnak neki egy fakanalat, hogy menjen el vele a szomszédba. Itt aztán az asszony tudja a kötelességét: a kanállal fenéken veri a gyermeket.

Az összeállított ágy fenekére kerül az *ágydeszka*. Erre Tápén *szálas*, tehát még feldolgozatlan *gyékény*, majd a *szalmazsák*, *trózsák*, amelybe újabban gondosan kiválogatott és megszáritott kukoricalevelet is töltenek. A gilvát idős tápaiak szerint ágyszalmával kell megkerekíteni, hogy elműljék. Kisteleki asszonyok az ágyszalmából visznek a kotló alá, hogy jól költson. Átkozó szó: *könnyebbitse mög az Isten az ágya szalmáját*. Könyörületből mondják azonban nagybetegre is. A *madrac* alakban emlegetett matracot a nyeregyártók polgári otthonok számára már a múlt század legelején készített, népünk ágyaiba azonban csak a legutóbbi évtizedek polgári-sodásával jut el.

Jobbmódú helyeken a szalmazsákra főleg az asszony nép, öregek számára a *dérékalj*, *dérékalj*: tollal töltött vékony dunnaféle kerül. A *lepedő*, *ágylepedő* a derékalj leterítésére szolgál. Valamikor ezzel húzták a bűbajos asszonyok Szent György éjszakáján más földjén a harmatot. Száradó lepedőnek karácsony két napja között nem szabad kötélén lógnia, mert akkor hamarosan halott lesz a családban.

Az ágyba a szalmazsákra olykor kerül még *diófalevél*, *vadkendör*, Tápén *farkasalmalevél* is. Átható szagukkal a bolhák elriasztására szolgálnak. A tápaiak régebben az ágy, bölcső négy sarkába, párna alá egy-egy gerezd fokhagymát is rejtettek.

A *párna*, öregek nyelvén *févaj*, ritkán *vánkus*, a fej alá kerül. Máshol is említjük, hogy a févaj lehet nemcsak párna, hanem hirtelenében előkapott kődarab, fatuskó, összegyűrt ruhadarab, nyári déli pihenőnél leterített kötő is.

A párna *párnatall* néven megkülönböztetett, *típés* néven is emlegetett finomabb, tépett tollal, ritkábban, szegényeknél istállóban szalmával töltött vánkos. Ez utóbbi a *szalmapárna*. Tokjának *cíha*, *párnacíha* a neve. Erre kerül a mosható, cserélhető *párnahaj*, azaz párnahuzat, amelynek *párnavég* néven emlegetett, szoba felé álló

⁸³ Reizner I, 46. Föltűnő, hogy a lovag leírásának ezt a részét Szamota István nyilván leki-csinylőnek érezte és tapintatból kihagyta, nem fordította le.

⁸⁴ Reizner IV, 525.

részét főleg a fölvetett ágyakon kivarrták, hímezték. Ennek különleges neve *fövetős párna*. A *párna csücske*, azaz sarka lakodalmi találós kérdésben is szerepel: *mi áll fő legelsőbb, mikor a vőlegény mög a menyasszony lefekszik? Hát a párna csücske.*

A házaspár párnája alá sokszor kerül szennyes fehérnemű, amelynek régebben bizonyos esetekben varázserőt tulajdonítottak. A sövényháziak szerint csak így lesz a jószághoz szerencsájük.

Domaszéken emlegetnek egy szívtelen, könyörtelen embert, akit mindenével együtt megátkoztak. Özvegye mindaddig sokat szenvedett, betegeskedett, amíg a házasságba hozott saját régi ágyába nem feküdt vissza.

Régimódi parasztnál takaróul még manapság is télen-nyáron a tollal töltött dunna szolgál. Ez még a családi önellátás maradványa. A dunnának is természetesen van cihája, haja.

Alkalmasabb helyen kerül sorra a *szűzpárna*, más néven *Mária párnája* bemutatása.

Aki börtönben ül, annak Ferenczi János szerint *hűvösön van a párnája*. Ha esik a hó: *kiszakadt az angyalok párnája*.

A gyevi lányok párnával való varázslásáról Szent András napjánál esik bővebben szó.

A párnára lefekvés előtt manapság is sokan keresztet vetnek és erre hajtják a fejüket.

Az ágyhoz számos találó, szemléletes, részben máshol sem ismeretlen szólás fűződik. Aki megbetegszik: *ágnak dül, ágnak esik*. Lefekvéshez előkészíti: *mögveti az ágyat*. Bőségesen gondoskodik valamiről, így gyermeke jövőjéről; ünnepi eledel beleválóiról: *mögveti az ágyát* (lánynak; rétesnek). Nyáron minden bokor szállást ad: *nyáron ország-világ vetött ágy*. A serdülő lányt *nem lehet mán ágy alá gyugni*. Dugonics András szerint: *könnyen nő a leány, ha ágy alá vetik is*.

A hajdani tisztaszoba dísze, címere volt a kivarrott, olykor élére állított sok párnával, belül dunnával dúsan megrakott *fövetött ágy*, *tornyos ágy*, amelyet csak gyerekágyasnak, tisztas vendégnek bontottak meg. Az ilyen ágy egyúttal a gazdaszszony szorgosságát is dicsérte, különösen ha lánygyermeke is volt. Saját nevelésű aprójószágának tette el, illetőleg tépte meg a tollát. A tollfosztás valamikor az asszonyok téli közös munkája, jókedvű időtöltése volt, és *tollmóva* néven emlegették.

Tápén a tisztaszobabeli ágyra olykor *kolëda*, *kaloda* néven emlegetett lécváz került. Ezt rendes ágyterítővel letakarták, és a tetejére párnákat raktak. Ránézésre olyan volt, mintha díszesen fölvetett, tollneműtől duzzadó ágy lett volna. A belseje üres, legfőljebb csak szalmazsák volt benne. Különösen szegényebb családoknál, fiatal házások tisztaszobájában fordul elő. Rajta voltak, hogy az idők folyamán a hagyományos ágyneművel ki is töltésék.

Említsük még meg, hogy a szalmazsák és koleda közötti üreges résznek, illetőleg a fölvetett ágy és fal közötti üregnek *majj*, *ágymajj* a neve.

Alkalmi fekvőhely volt télidőben főleg gyerekek, olykor öregek számára a *kuckó* is.

Inkább a kisházban, vagyis a téli lakószobában sok helyen látható, mégsem általános a *toli*, *toliágy*, alsótanyaiak ajkán *tupi*; alacsony ágyféle, amelyen gyerekek szoktak aludni. Nappalra betolják a szülők ágya alá.

Az ágyat valamikor a szobában úgy helyezték el, hogy a fejtől való rész napkelet felé essék. A tisztaszoba földjét az ágy alatt régebben megtapasztották és bemeszelték. Tápén az oltott meszet télidőben az ágy alatt tartották, hogy a szombatonként ismétlődő kemencemeszelésnél kéznél legyen.

Az ágy alatt télen ott volt még a krumpli is, ha más alkalmas helye nem akadt. Oda került tavasz felé az ülőstyúk is, mert ennek is melegre volt szüksége.

Szorosan hozzátartozott a régi berendezéshez a *bölcső* is, amely a kisgyermekek hosszú nemzedékét szolgálta ki, és régebben, amikor egy-egy családban 10—15 gyerek is született, állandó bútordarab volt.

Kezdetben és szegényeknél nem volt olyan díszes formája, mint amilyenek ismerjük. Bizony sokszor csak egyszerű vajt teknő, amelyet — mint a bölcsőt — ringatni lehetett. Régebben az ilyen bölcsőteknő kötéltre erősítve a gerendán függött, hogy a kicsihez a belopódzó állat hozzá ne férjen, másfelől pedig, hogy édesanyja éjszaka ringatni tudja anélkül, hogy föl kellene kelnie.

Nem tudjuk már, hogy milyen volt a *szalmabölcső*, amelyet Dugonics András emleget.

A bölcsőhöz fűződő szegedi hiedelemvilágról a születés hagyományainál emlékezünk meg.

*

A szegedi táj parasztházának magja ez a szoba és konyha, amelynek eredetileg még ereszete, tornáca sincs. Számos ilyen múlt században épült házzal még manapság is találkozunk a külvárosokban, Tápén, tanyán, amely eredetileg életnek induló, szegénysorsú fiatal házások, de főleg napszából, alkalmi munkából, zsellérségből máról-holnapra élő, a Tömörkénytől és Móra Ferentől annyi szeretettel ábrázolt *célszörű szögény embörök* hajléka volt. A szegedi kisémberek nem szeretnek lakos, azaz lakó lenni, bérelt lakásban élni. Mindent elkövet manapság is, hogy a magáiban lakhassék, akár a legkülső övezetben is. Hajlandó érte kényelmetlenséget is vállalni. Ez az egyébként tiszteletre méltó önállóság azonban már a XVIII. század végén, majd az árvíz után, de napjainkban is késleltető akadály a nagyvonalú városrendezésnek.

A lakóháznak harmadik, a tisztaszobával átellenben, szintén a pitarból nyíló és túlnyomóan csak a múlt század folyamán állandósuló helyisége a család lélekszámától, gazdasági körülményeitől, foglalkozásától függően, vagy a *kisház*, vagy pedig a *kamra* volt. Vizsgáljuk meg először az előbbit.

A többféleképpen emlegetett *kisház*, *hátsóház*, *belsőház*, *kisszoba*, *hátsószoba*, Tápén *lakóház*, *dógozóház* (ahol a téli gyékényszövés folyik) szerkezete, berendezése lényegében egyezett a tisztaszobáéval.⁸⁵ Hiedelemvilága és szimbolikája is azonos volt vele. Bútorai azonban egyszerűbbek: házilag is készültek, vagy barkácsolók kezéből kerültek ki. Sokszor a tisztaszoba elavultnak érzett berendezési darabjai kerültek át ide. Az ágyakban csak a fekvéshez szükséges ágyneműt tartották.

Télidőben itt élt a család. Itt fogadta a szomszédokat, továbbá a meghittebb, magafajta vendégeket. Itt volt a disznótor, kisebb házimulatság is.

A *kamra*, öregek ajkán *komra*, Tápén még *gabonás*, sővényházi szép nevén *életősház*, eredetileg a pitarból, konyhából nyílt. Jobbmódúak azonban már a múlt század folyamán olyan házat is építettek városon, tanyán, hogy a háromsejtűvé vált lakóház belső végéhez szervesen, egyidejűleg, egy földél alatt odaépítették a kamrát is, amely azonban most már az ereszet alól nyílt. „A komra — jellemzi⁸⁶ találó rövidséggel Kovács János — a család szükségleti tárgyait és egyes gazdasági kisebb eszközeit rejt. Néha egy-egy szuszékot (szuszi) is találunk: borító földelén és oldallap-

⁸⁵ Tápén, Tordán olykor fordítva: az utcai szoba a dolgozóház, a belső pedig a tisztaszoba.

⁸⁶ Kovács 194.

jain mélyített faragásokkal, melyek madarat vagy búzagalászt ábrázolnak. Olykor a díszítés egymásbafonódó mértani ábrázolat.”

A kamra csakugyan elsősorban a gabona, búza, liszt — régiesen *élet* — őrzőhelye. Innen a szólás: *ha tőszünk a kamrába, vőszünk is belüle*, vagyis kaparj kurta, neked is lesz. Itt áll a *hambár*: nagyméretű gabonartartó láda, amely fából van és már dísztelen. Közepén rendszeren egy összetartó vasvessző is van. Teteje sokszor ajtószerűen felnyitható és kitámasztható.

A hombárnak főleg tanyán, sok kényszerűségből, szegénységből adódó változata van. Így a kamra egy része, szöglete méternyi magasban deszkával vagy vályogfallal ládaszerűen el van rekesztve, feneke pedig igen gondosan kitapasztva. Külön teteje nincs. Van olyan is, hogy pincyszerű, borospincéül is szolgáló vályogépület emeletét alkotja. Alapja itt is tapasztott föld. Az is előfordul, hogy egyszerűen csak a kamra egyik kitapasztott szögletébe öntik a gabonát.

A kisebb hombárnak *szuszi* volt a szegedi neve. Egy régi árszabás (1803) *életláda* néven emlegeti, amelyért vékánként 1 forintot kért a mester. A szuszekokat már régen dísztelen ládák váltották föl.

Itt a kamrában volt főleg már nyáridőben a mennyezetről lelógó rúdra akasztva a szalonna, füstöltkolbász, hús. Olykor azonban a kamra egyik sarkát léckerítéssel el is rekesztették, lakatra zárták az egerésző macska, gyerek, *pákusztos* családtag elől. Ezt a tápaiak *szalonnás*, sőt a hajdani kocsmák kármentőjének helyi neve után *szalonnás keleráj* néven is emlegetik. Azt a részt, ahol viszont a hombárok állanak, *gabonás* névvel illetik.

Itt voltak a zsiros, lekváros, kölestartó *cserépbödönök*, a vesszőből font tojástartó *povályos*, *póvályos*, a *bokrácslánc* segítségével a mestergerendára akasztott *bokrács*, a tarhonyacsinaló *teknyő* és *székláb*, a *húsvágó tőke*, *káposztáskád* és mindazok a háztartási tárgyak, amelyekre ritkábban volt szükség (tepsi, sörpenyő, mozsár, vasaló, sóórló, káposztagyalu, üst, szita, szakajtó, vajköpülő). A falba vert szögeken *búrtaarisznya*, *szőrtarisznya*, amelyet a régi öregek *szérdás*, *szērédás* néven is emlegettek. A gyékényből vagy zsupból font kasnak, amelyben száraz paszulyt, tojást és más efféléket tartanak, *kupujka* a tápai neve. Régebben a kamrából nyílt a *pallásluk* is, amelyhez tarogját támasztottak, ha föl akartak menni.

A kamrában ászkokra helyezve olykor boroshordókat is tartottak, ha a bornak a háznál még nem volt alkalmasabb helye, tehát ha még nem volt kőpince. Ilyenkor aztán főleg a tanyaiak a helyiséget *kamrapince* néven is szokták emlegetni.

A század elejéről magunk emlékezünk olyan Víz után épült alsóvárosi házak kamrájára, amelynek belső fele körül-belül egy méterrel le volt mélyítve, a kamra alapjától számított 50 cm magasságban pedig vékony teteje volt. Erre aztán könnyebb holmikot is rá lehetett rakni. Oldalát vékony tapasztott sövényfal alkotta, amelynek ajtószerű nyílásán pár lépcsőfokon lehetett a „pincébe” lejutni. Itt krumplit, *rónázott* vagyis télire homokba rakott zöldséget és boroshordókat tartottak. A helyiségnek különleges nevét nem hallottuk.

A kamrának a szokottnál magasabb kétágú ajtaja nyílik az udvarra. A nyári szellőzést biztosítja a félfák külső részére szerelt *lécajtó*, *rostélyajtó*. Ha csak az ember derekáig ér, akkor Tápén *férostély*, Ószentivánon *kisrostély* névvel is illetik. A *görbölője* (köznyelven: kakasa) jó magasan van, hogy a gyerek el ne érje. A nyitvatartott belső ajtó ellenére sem tehet így bent kárt az aprójóság, gyerek. A *kamrablak* szintén magasan, a szomszéd házra nyílik, vasrács is van rajta. A kamraföld gondozott, olykor ezt is feldörgöli a gazdasszony. Újabban téglával is kikövezik.

Szüleikkel együttélő fiatal házások fekvőhelye régebben sokszor itt volt, a kamrában.

Álljunk itt meg! A századforduló polgárosultabb, utcafrontos házainak részeit már céhes eredetű német jövevényszóval jelölik meg. A kamrának így *spájk* a neve. Valami funkciómegoszlás mégis támadt. A kisebb spájk az asszonyi sütéshez-főzéshez közvetlenül szükséges anyagokat, eszközöket fogadja be és nem polcra, szögre kerülnek, hanem a *télázsí* a helyük. A kamra viszont megmaradt a ritkábban használt edények, tárgyak, liszteszsák őrzőhelyének. Az almárium szót a *kredenc*, *kaszni* szorította ki. A konyhában levő támlátlan szék a *hokedli*, továbbá a *sámlí* is már asztalosmunka.

Az előszobának öregebbek ajkán *fórház*, az ereszetnek *szanatlí*, illetőleg *gang*, *véranda*, sőt tápaiasan *vērēnda*, *vēronda* a neve.

*

A házat hosszában a szervesen hozzáépült *ereszetalja*, röviden *ereszet*, Tápén, Tamásfalván *szinalja*, Ószentivánon *szinalj*, nagyon ritka, régi nevén *ámbitus* választja el egymástól. A XVIII. században még az *eszterja* is járja. 1737. *Midőn az Gyuladás esset... az Eszterja Gyulladott meg.*⁸⁷

Az *ereszet*, *házereszet* világosan utal arra, hogy a háztetőt megnyújtották, előre eszertették, hogy a bejáratot, de magát a házat is védelmezze az időjárás viszontagságai ellen, ugyanakkor azonban nyári tartózkodási helynek, ideiglenes raktárnak is alkalmas legyen. Ha lehetnek is régi hagyományai, a mi tájunkon mégis a mezőgazdasági áruterelés tette általánossá: alája rakták összefűzve a kukoricát, dohányt, de főleg a paprikát, hogy a szél járja, a nap süsse, az eső azonban ne áztassa. A megszikkadt kukoricát később a padlásra hordják, a paprikát fölfűzik, majd a füzéreket a kertben, a *szérgyia*, tanyán *szélviány*, Temesközben gányóinknál *szērdia*, *szēdria* néven emlegetett rudakon való átmeneti szárítás után, szintén jórészt itt az ereszet tetejére függesztett rudakra rakják, ahol régebben még a következő nyarat is megérték.

A cseréptető két-három cserépsorral való megtoldásával keletkezett keskeny ereszetnek, csorgásnak *kisgērēndaalja* a szajáni neve.

Az ereszetet tartó, olykor díszesebben is kifaragott faoszlopnak *ereszetágas* a neve. Ezt a századfordulón épült vagy később átalakított házban a *küláb* váltotta föl. Az alacsony, méternyi *ereszetkerítés* is ritkán hiányzik, hogy a napsütés érje, lécből, deszkából, újabban azonban már kőből is készül, hogy az aprójószágot távoltartsák a kártevéstől, piszkítástól. Fölülről végig könyöklő deszkája, tápaiasan *hasaló dēszkája* van. A konyhabejárat előtti rostélyajtájának *ereszetajtó* a neve.

*

Az ereszet alól, a kisház udvari ablaka táján nyílik a falépcsős *pallásfőjáró*, Szajánban *pallásjáró*.

A lakóház fölötti padlásnak *házpallás*, *nagypallás*, a mellékhelyiségekének *kispallás*, szabatosabban *istállópallás*, paprikatermelőknél *szárítópallás* a neve. Ha kérdezik, hogy valaki hol van és tréfából vagy más okból nem akarják megmondani, akkor így válaszolnak: *fōnn van a palláson*, *korpa van benne*. A mogorva ember a *pallásra jár nevetni*.

A *pallásluk* a tetőzetten, vagy a ház homlokzatán szellőztetésre szolgál. Az eltett kasza hegyét a gonoszok elrettentésére kidugják rajta.⁸⁸

⁸⁷ Inczeffi Géza adata.

⁸⁸ *Tömörkény I.*, Napos tájak 6.

A padlás a család termésének (kukorica, paprika) téli raktára. Sok helyen ide kerül a füstölthús, szalonna is, olykor fekvőhelyül is szolgál. Tápén baglyot szoktak a padlásra szögezni a verebek, kártevők elriasztására.

A tető, szegedi ajkakon *tetěj* legősbibb fedőanyaga nyilvánvalóan a nád, illetőleg a zsupp volt, amelyet az 1879. évi árvíz után a Városban tilalmaztak, de a század elején is imitt-amott még látni lehetett. Tanyán, Tápén, számos faluban még napjaink is megérte. A zsupptető ritkábban fordult elő.

A zsindelytetőről először Evlia Cselebi emlékezik meg, aki Szegeden számos ilyen házat látott. A felszögezéshez használatos *sindölyszög* egyik régebbi fajtájának *törökfejű* volt a jelzője. Már nem tudjuk, mi különböztette meg a rendes szögfajtától. A tudálékos emberre mondják gúnyosan: *ennek is be kéne sindölyöztetni a fejét*, hogy ne ázzék meg.

Századunk elejétől fogva a cserép- és palafödél válik általánossá.

Alsóvárosi, tápai, földéaki emlékezések szerint valamikor a gazdasszony sütés után a kenyérmosdató vizet tűzvész ellen a zsuppos, nádfödeles háztetőre öntötte. Más vidékek (Göcsej, Baranya) analógiája nyomán a hiedelem eucharisztikus eredete, illetőleg áttétele kétségtelen.

*

A parasztház szárazbejárata az eresztetre nyílik. Erről még máshol is szólunk. Ez egyébként teljesen eltűnőben van. Módosabb helyen, ahol már nem volt gazdasági jelentősége, a századforduló táján az eresztetet be is üvegezték. Ez már mint láttuk, a kispolgári *gang* nevet kapta.

*

Amint a szegedi parasztház történelmi alakulásánál, szerkezeti fejlődésénél is rámutattunk, a földműves életforma háttérbe szorulásával az eresztetből lakóhelyiségeket képeztek ki. Tanyán azonban még általában megőrizte eredeti gazdasági funkcióját. Az őszi napfényben eresztet alatt szikkadó paprikafüzérekéről írja⁸⁹ Szentmihályteleken járva és nekilekesülve Móricz Zsigmond: „Az eresztet alatt, kerítések fölött, a fákon és galambdúcokon mindenütt paprikafüzérek. Valami egzotikus dísz ez, hogy ennek kedvéért idegenforgalmat lehetne indítani Kalkuttától és Londontól kezdve, akárhonnán, mert ez valami csodálatos specialitás: gyönyörű. Elképzelhetetlenül szép a paprikadíszes falusi udvar.”

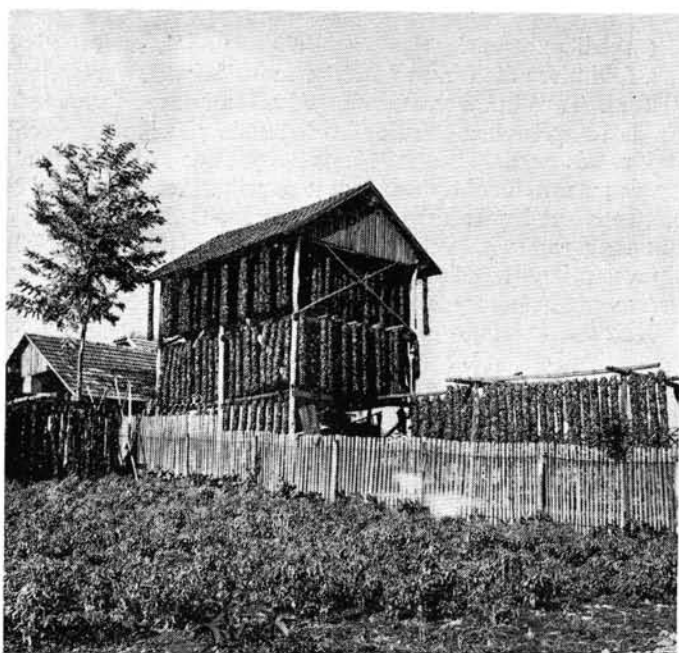
Az *eresztetsorgás*, *színcsorgás* az a házmenti, hosszanti földszáv, ahova a csatornázatlan tetőről az esővíz lecsorog. Téteményekkel, azaz babonás műveletekkel kapcsolatban még a század elején is emlegették. Így a *pokolkelet* egyik alsótanyai változata szerint *fias pokolkelet*, vagyis egyik bőrbetegség (carbunculus) úgy mulasztható el, ha egy földdarabbal színcsorgásban megkerékítik, majd ezt ugyanott elássák, mintegy eltemetik. A szatmazi gazdasszony régebben pünkösd másnapján levette a tehénről a kötelet és a mesgyén végighúzta, hogy több teje legyen. Végül a kötelet a színcsorgásba akasztotta. A régi szőregiek szerint *Szépasszony tála* lett az olyan színcsorgás, amelybe belepiskítottak. A majdániaiak úgy tudták, hogy ide nem szabad a kutyanak ételt adni, mert aki belelép, az a Szépasszony táljába, azaz bűvös rontásba lép. Öreg tápaiak égháború idején a baltát, sütőlapátot a színcsorgásba hajtják.

Az eresztethez fűződő hiedelemvilághoz még az is hozzátartozik, hogy pünkösdkor zöld ággal ezt is föl szokták díszíteni. Ide szúrják gonoszűzés céljából sok helyen

⁸⁹ Móricz Zs., Gyalogolni jó 245.

Móricz Zsigmond Szentmihályteleken (1936)

Emeletes paprikagóré (Szentmihálytelek)

a virágvasárnapi barkát, Tápén a húsvéti sonka csontját, égiháború idején pedig tanyán még az élével fölfelé fordított baltát is. A kisteleki gazdasszony Luca napján az eresztcsorgásba szórja az aprójószág ételét, hogy sok legyen a tojás.

A polgárházak eresztfalának, szárazbejáratának képekkel, azaz freskószerű festményekkel való díszítése Kálmány tanúsága szerint⁹⁰ valamikor a Víz előtt általánosabb lehetett. Itt talán a még a hajdani templomi freskók ihletésére is gondolhatunk, amelyeken díszítő készség és szakrális mágia ötvöződött egymással. Ennek egyetlen maradványa *ma is látható* a Kistisza utca 7. számú házának szárazbejárati falain. A házat Bitó Ferenc egykori halász megbízásából festette ki Újhegyi virágozó asztalos (1896). A déli falon: *Ádám és Éva kiűzetése a Paradicsomból, Jónás a cethallal, Jézus a háborgó tengeren*. Az északi falon: *a mennyország kulcsainak átadása Péternek, a halásznak, továbbá a csodálatos halfogás, az öt árpakenyéren és két halon való vendégség, végül Szent Pál a damaszkuszi úton*. Ez utóbbinak a többivel való kapcsolata nem világos, talán csak a közös ünnep, Péter-Pál fűzi össze.

Az eresztetek falfestésének mi már csak csökevényeit láttuk: egy-egy magyar címet, gémeskutat a konyhaajtó fölött.

Sajátos, még századunk elején is divatos, de nem általános eresztédsz volt a *cénnaguriga* is, vagyis az az esztergályozott fadarab, amelyre a gyárban a cénnát rátekerik. „A cénnaguriga — írja⁹¹ Tömörkény — magyar neve a Spule-nek, és mint a neve is mutatja, azelőtt ha lefogyott róla a céna, a gyerekek adták oda játékul,

„Jónás és a cethal”

⁴ (Újhegyi „virágozó” asztalos falfestése. Szeged, Kistisza utca 7.)

⁹⁰ A szegedi házak kerítésén, utcaajtaján faragványok voltak, a házaknak az udvarra néző oldalán pedig a falon piros, zöld, kék, fekete színekkel festett jelenetek díszlettek. Természetesen víg jelenetek: táncoló párokat stb. mutatók. Efféle a városban már csak a ház belsejében, a pitvarban volt látható, de a tanyaiakon még ma is elég számmal található.” Kálmány I, XII.

⁹¹ Tömörkény I., Munkák és napok 318.

hogy gurigázzon vele. Ma azonban kezd más hivatala lenni. Zsinórra fölfűzve ötven darab, száz darab ki van akasztva a tanyaház falára, a külső falra. Némely helyen az ereszet alatt, más helyen pedig, mint útszélre néző tanyaház falán is láttam: erre az útszélre néző falra. Hogy hadd lássák minden arrajárók. Mert ez a gurigadisz

„Jézus a háborgó tengeren”
(Újhegyi „virágozó” asztalos falfestése, uo.)

azt jelenti, hogy a tanyában levő eladólány már ennyi guriga cérnát fölvarrt ruhára a gépen, vagyis hogy ez az eladólány mester a gépen való varrásban. És a gurigák füzére mint büszke mestercímer van kiakasztva a ház elé.” Röszkén a varró manapság is a ház feltűnő részére cégérül kiakasztja a gurigát. A század elején magunk is láttuk Alsóvároson, hogy az ilyen fölfűzött cérnagurigákat a lakodalmi sátor girlandszerű díszítésére is használták.

*

Módosabb, polgárosultabb helyeken még a század elején is az ereszet, száraz-bejárat alatt ott állott a *nagymángolló*, *mángolló* is. Keményfából készült, húzásához két ember kellett. Vastag asztalszerű sima lapja volt, amelyre két, *baba*, *buba* néven emlegetett hengeren terméskövekkel megrakott láda nehezedett, és mozgatással gördült is rajta. A mángorolni való kimosott, nem egészen száraz ruhát lepedőbe fogva, a hengerekre tekerték rá, hogy a ránehezdedő súly alatt kisimuljon. Amint a mángorló a régi sulykot, a modern villanyvasaló a mángorlót szorította ki a használatból.

A nagymángorlón szomszédok, ismerősök is dolgozhattak.

*

Az ereszet elé — különösen ha már nem a földművelés a család fő foglalkozása — *lugasszőlő*, továbbá folyós virág kerül, amely nyáron árnyékol, viszont télen nem tartja föl a napsütést.

A szobának, konyhának, ereszetnek *házföd* összefoglaló névvel illetett földjét, talaját dörgöléssel szokták tisztán tartani. Tanyán itt-ott még manapság is sor kerül szombatonként a marhaganéjból, sárgaföldből készült sárral való feldörzsölésre, felmázolásra. A keletkező por ellen a földet „rúzsátlan” locsolóval *csigára, hurokra* fölhintik vízzel. Mások vízbemártott kissőprűvel hintik meg a földet. Tápén szövött gyékény szolgál szőnyegéül. Ha bizonyos idő múlva *fögödrösödik*, vagyis egyenetlenné válik, akkor a szoba földjét felássák, polyvát szórnak rá, végül befurkózzák.

A *födés szoba* külvárosokban, falun, tanyákon még jobb módúaknál sem tűnt el teljesen: megszokták, megfelelőnek tartják. Természetesen már a múlt század végén beköszöntött a *padolás* is, először a tisztaszobában, később a kisházban. A konyhát inkább kövezik. A padló Dugonics Andrásnál *padlat* alakban is előfordul. Sárga olajos festékekkel mázolják be, és olcsóbb szőnyeget, olykor gyékényt terítenek rá. A kipadozott szobába az idősebb asszonyok kíméletből — eredetileg nyilván: hogy a lábbelije talpára ragadt esetleges rontást kívül hagyja — harisnyás lábbal megy be. Papucsát, félcipőjét az ajtóban hagyja. Hagyományörző tápai asszonyok áldozáskor szintén így közelednek az oltárhoz. Papucsukat helyükön, a padban hagyják.

A belsőséget: falakat, gerendákat, kemencét, olykor még az ágy alját is, évente legalább kétszer: nagyhéten és mindenszentek ünnepe előtt, a kemencét pedig szombatonként meszelték ki. Sor került rá még haláleset után is. Úgy tartották, hogy különösen holdfogytán érdemes meszelní, nagytakarításba kezdeni, mert akkor a házban megfogyatkoznak, kipusztulnak a férgek. A mágikus célzatú háztisztogatásról a nagyheti hiedelemvilág bemutatásánál bővebben is szó esik.

A tápaiak a kemence alját a ház földjétől számított arasznyi magasságban *párosi kék*, vagy *borsözöld* csíkkal húzzák végig, viszont a ház földjét a kemence mentén szintén arasznyi szélességben fekete színnel festik be. Ezt olykor *cikközik* is, vagyis cikkcakkosra hagyják. Ehhez régebben annak a koromnak oldalát használták, amelyet a szabad tűzhelynél használt vaslábasok aljáról kapartak le. Századunkban már azonban *kindrusz, kérész* néven emlegetett fekete festék vált általánossá.

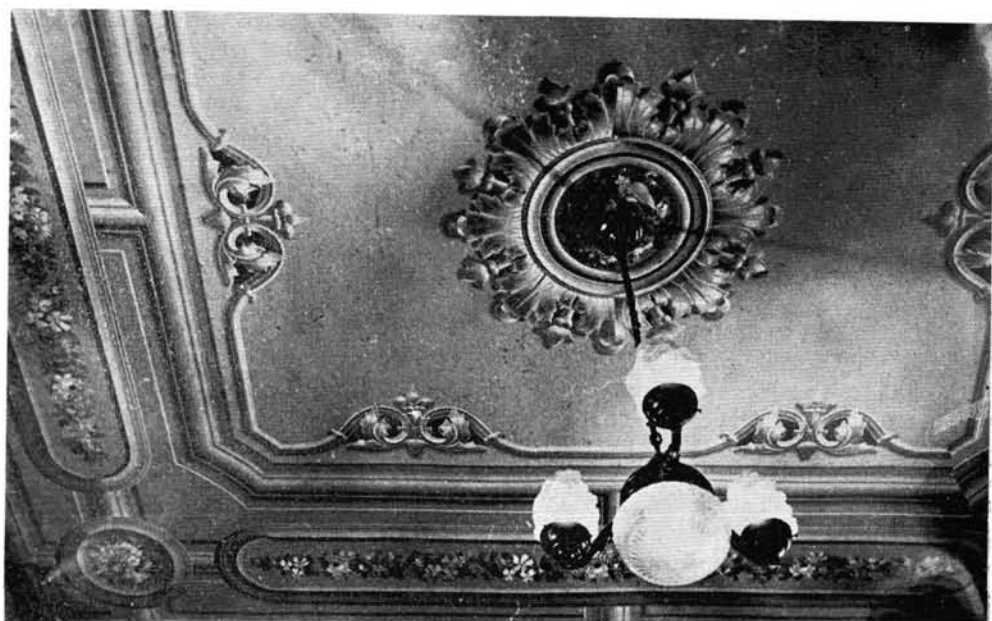
Népünk polgárosodásával a meszelés mellett megjelent a színes fal is. Paraszti jómód jele volt már a század elején az *olajosvégű ház*, vagyis az utcára néző házvégnek olajfestékkel való bemázolása.

Mindkettőt már rohamosan szorítja vissza tanyán is a *priccölt fal, varancsagos fal*, vagyis a színes cementhabarccsal bevakolt házvég. A folyamat alighanem föltartóztathatatlan: tartóssága kétségtelen, de gyorsan szennyeződik. Felújítására már alig kerül sor.

A *péngálás, piktorolás*, vagyis szobafestő munka népünk polgáriásodásával, az árvíz után válik mind általánosabbá. A belvárosi nagy paloták lépcsőházainak reneszánszot idéző ornamentikája, mennyezetdíszítései, szabadkézzel, tehát sablon nélkül odafestett színes dekorációi, girlandjai megjelennek a külvárosi tisztaszobák mennyezetén is. Máiig számos szép maradványuk akad Alsó- és Felsőváros egykorú parasztházaiban. Alsóvároson különösen egy Makai nevezetű piktorra emlékeznek. Ebbe a készségbe nyilván belejátszottak a helybeli gombkötő és szűcsornamentika ösztönzései is. Tudjuk, hogy Kabók Imre, híres szegedi gombkötőmester Beck Pista hivatali helyisége számára tervezett „magyaros” mennyezetet, amelyet később oktanul megsemmisítettek. A külvárosi, tápai *virágozó*, másként *péngáló* asszonyok már csak hírükben élnek.

Megemlíthetjük még, hogy a piktorok munkájára sokszor gazdasszonyok is vállalkoznak, piacon vett, *mustra* néven emlegetett egyszerűbb mintalapokkal.

*

Fölsővárosi tisztaszoba pingált mennyezetdísz (Csaba u. 34.)

A Víz előtt inkább, de világosan régi hagyományok alapján manapság is akad a külvárosokban, Tápén, tanyán olyan hajlék, amelynek a házvég és a kerítés, utca között a tisztaszoba ablaka előtt *virágos* kiskertje van. Ennek jellemző tápai neve *ablakalja*. Nyilvánvaló, hogy a sugárutak nagykörúton kívüli házainak előkertjei ezt a helybeli paraszti hagyományt is őrzik és nemcsak a modern várostervezés megfontolásából születtek. Parasztházainkban ilyen előkertek híján a virágoskert a rendes kertnek egy részét szokta elfoglalni. „Áll a ház a kert oldalában — emlékezik⁹² Tömörkény — a kertben pedig régi, már szinte elfeledett illatok árja libeg, mint harangszó a fényes ünnepi hajnalon. Tömegesen nyílik elibed a régi magyar virágzatnak minden fajtája: a *peremizs*, a *borsika*, a *viola*, a *bazsalyikom*, a *fodormenta*, a *mirrha*, a *mályva*, a *gyorgyina*. Óh édes és kedves illatok... Ott vannak a szép tavaszvirágok, amik habár virágukat és levelüket hullatták is, de száruk szerint ismerősök: a *bazsarúza*, a *fejkőtővirág*, a *gyöngyvirág*, a *százsorszép*, az *árvácska* — mindezek itt vannak.”

Kovács János meg így ír⁹³ a szegedi virágoskertről: „régebben a házi kertben nagyobbára csak oly virágok díszlettek, melyek egyszersmind a családnak orvosságul is szolgáltak. Ezek közül ehelyütt főlemlítjük a szegedi népnél leginkább fölatalálható következő virágokat: *istenfa*, *gyöngyvirág*, *kankalin*, *üröm*, *mirrha*, *kakukfű*, *fodormenta*, *szélösmenta*, *bazsalikom*, *rozmarin*, *borsika*, *hajnalicska*, *bársonyka*, *peremizs*, *kékliliom*, *fehérliliom*, *tüzeslilom*, *izsóp*, *levendula*, *tulipán*, *sárgaviola*, *szarkaláb*, *kakastaréj*, *mályva*, *majoranna*, *vadsáfrány*, *jácintus*, *karsairúza*, *százsorszép*, *szögfű*, *tisztesfű*, *pünkösdirúza*, *hórúza*, *őszirúza*, *tátocska*, *őszi muskátli*, *szagos muskátli*, melyekhez az újabb időkben már a modern kertészet nagyszámú és

⁹² Tömörkény I., Gerendás szobákból 149.

⁹³ Kovács 197.

legkülönbözőbb virágai járultak.” Ezekből mindig jutott a templomi otárokra, úrnapi sátorba, szobaablakokba is.

„A háztetőn terjeng — folytatja Kovács — a *fülbeeresztő*, a kerítés mellett a *lopótök* fut végig, ott pompázzván a *csicsóka*, a *pulykatakony* és *tányérica*.” Ehhez hozzátehetjük még az orgonabokrokat és újabban egyéb színes virágú cserjéket is.

Minthogy a porta major jellege legtöbb helyen már megszűnt, számosjóságot nem tartanak, kocsijárás nincs, így már az egész udvar virágoskertként ünnepel.

A kert néhány szőlésünkbe is belekerült. Országszerte ismert: *farkast emlőgetünk, aztán a kert alatt jár*. A kancsal embőr egyik szömvivel a *káposztáskertbe néz*. Röviden: *kertbenéző a szeme*. Kerüljük a fölösleges dolgokat: *egy kertön öleg egy rés is*. Oltalmazzuk meg a magunkét, főleg vigyázzunk a feleségünk, lányunk becsületére mert *kertötletlen kertnek hamā mögszödik a virágját*,⁹⁴ Dugonicsnál: *nem vagyok kerteletlen virág, hogy akárminő kéztül leszakasztassam*.⁹⁵

*

Veteményeskert a ház belső végében régebben, a múlt században nem volt. Környékbeli falukban (Tápe, Szőreg) is csak az utolsó évtizedekben vált általánossá. Legfőljebb a paprika-, dohány-, káposztapalántának rekesztettek el tavasszal egy kicsike területet, amelyet aztán a család a maga földjeibe kiültetett. Ennek a náddal, kukoricaszárral elkerített, fátlan kertecskének, főleg már csak tanyaiak ajkán *palántás*, temesközi véreinknél *bosztán* a neve. Ez utóbbi török eredetű, valamikor az egész szegedi nagytájon közismert szó, és nyilvánvalóan a hódoltsági ozmán kertkultúra emlékezetét őrzi. Erről máshol is szólunk.

Otthona mellett volt a gazda szérűje: szalmakazal, polyvakazal, szénaboglya, kúba rakott kukoricaszár, rőzserakás, verem, trágyadomb helye. Tűzbiztonsági okokból a hatóság fokozatosan kiparancsolta őket és a város szélén közös szérűskertet jelölt ki a számukra. Másfelől azonban az életforma is megváltozott, átalakult, és így a ház melletti gazdasági kert mindenképpen fölöslegessé vált. Felszántották és bevetették, olykor gyümölcsfával, szőlővel is betelepítették őket.

Ezek a nagy emberi odaadással megművelt kisparaszti, külvárosi kertek nemcsak a családi szükségleteket elégítik már ki, hanem fölöslegeikből, különlegességeikből a piacra is bőségesen jut.

Mondanunk sem kell, hogy ezekben is nyílik virág.

*

A régi önellátó paraszthajlékhoz a *kút* is hozzátartozott.

Legrégibb szegedi nyomai az 1522. évi tizedjegyzékben bukkannak föl. Itt előfordul *Kutas Péter*, négyszer *Kutas János*, *Kutas Balázs*, *Kutas Ambrus*, *Kutas Bálint* neve, ami vagy kútásó mesterségre, vagy olyan polgárra utal, akinek portáján kút is volt, szemben azokkal, akik a Tisza vizét élték.

A török időkben (1550) is találkozunk *Kutas Lőrinc* és *Kutas Balázs* nevével. A *Kutassy* nemesi családnév nyilván a közeli csanádi *Kutas* falu emlékezetét őrzi.

Az alsóvárosi barátok a török hatósághoz fordultak (1646),⁹⁶ hogy „a kútnak, mely a kis kertben vagyon, a tetejét megcsinálhassák”. Az *emeng* meg is adta nekik az engedélyt. Itt nyilvánvalóan kerekeskútról volt szó, amely fölé tetőszerkezetet emeltek.

⁹⁴ Ismeri Móra F., Ének a búzamezőkről II, 82

⁹⁵ Dugonics A., Etelka II, 403.

⁹⁶ Hódoltsági Okmánytár II, 326.

A XVIII. századból inkább csak pusztai kutakra van adatunk.

Valamikor, jó száz éve a Városban, Tápén nem volt minden háznál kút, csak inkább útkereszteződéseknél: jószágításra, főleg a gyakori tüzek eloltására. A múlt század legelején a hajdani Búzapiacon, a mai Dugonics téren két gémeskút is állott, hogy a piacozók lovai inni tudjanak. Ismeretes 1813-ból az *Aranykút* is,⁹⁷ a mai Attila utcában épült első zsinagóga közelében.

Ellenőrzésük valamikor a számos *utcakapitány* feladata volt. A *kapitányvíz* azt a hordóban, dézsában álló vizet jelentette, amelyet tűzvész ellen minden házban készen kellett tartani. A polgárokat egyébként *bűrvödör* beszerzésére is kötelezték, amelyet hozzáférhető helyen kellett kifüggeszteni. Ez a vödör azután a polgári házak megkülönböztető jelévé, szinte címerévé is vált egyúttal.

A királybiztosság a Víz után előírja, hogy ásott kutak ezentúl minden külvárosi háznál legyenek. Ezeket az ártézi kutak általánossá válásával, a vízvezetéki hálózat kiépítésével már jó félszázada ivásra nem használják. Gémjük tünedezik, de megvan-
nak, mert a kerti öntözésre, jószágításra, a hajlék tisztántartására most is belőle merítenek, a tanyán pedig egyenesen nélkülözhetetlenek.

A kút nemcsak vízzel szolgál, hanem hűtőszekrényül is. Tejet, tejfölt, levágot jószág még meg nem főzött húsát, finomabb ételmaradékot, paprikást, dinnyét megfelelő edényben az ostorfán le szoktak engedni a víz színére. Semmi sem érheti, éjjel viszont kellemesen lehül. Nappalra a kút használata miatt ki kell venni, vagy ha ott marad, külön kötélen kell leengedni. Ha van pince, akkor oda viszik, ha nincs, akkor a kamra földjét meglocsolják és rosta alatt a vizes földre teszik. Este ismét lebocsátják a kútba.

Ki szokták meríteni a kút vizét, ha jószág, ember fullad bele, vagy ha valaki beleölte magát. Tanyán az ilyen kutat be is tömik, és másikat ásnak helyette. Századunk derekán történt, hogy Mórahalmon ott osztottak házhelyeket, ahol azelőtt régi temető volt. Kútásás közben emberi csontok bukkantak föl, éppen ezért innen ivó- és főző vízért máig máshova járnak el. Kálmány Lajos temesközi kéziratos adata szerint a vályogverők az első kivetett vályogot a kútba dobják, hogy munkájukra ne legyen eső.

A kút természetesen ősrégi szimbólum is, az életnek, vegetációnak forrása. Ha a szőregi fiatalok Szent András éjszakáján, éjfélkor belenéznek a gémeskútba, akkor meglátják benne, hogy ki szereti őket. A karácsonyesti hagyományoknál bővebben is szólunk arról, hogy a család nemcsak ivópoharába, hanem gémeskútjába is szép piros almát vet, és erről iszik újév napjáig, olykor vízkeresztig. Deszken aki újesztendőkor leghamarabb fölkel, elmegy a kútra és vizet hoz. Amikor belép a szobába, megkérdezik tőle, hogy mit hozott. Ő erre háromszor ezt mondja: *erőt, egészségöt, áldást, békességöt, szöröncsét*. A nagyheti tisztálkodás a tavaszi lusztráció ősrégi hagyományának és emberi készségének megnyilvánulása. Nagypénteken régebben a Tiszára mentek az emberek mosakodni. Most is — ha még ilyen van — az udvarban levő gémeskútnál mosdanak meg. A pünkösdi zöldágazás a gémeskútra is kiterjed.

Akinek *árpa* nőtt a szemén, három szem árpával háromszor megkerüli a kutat. majd e szavakkal veti bele: *akkor lögyön árpa a szömömön, mikor ezt kivöszöm*.

A tanyai lakodalmak hajnali tréfái közé tartozik, hogy az új embert leeresztik és megfürdetik a gémeskútban.

Rendesen kútról, ritkábban a Tiszáról való volt a bűbájoláshoz használt *szólatlan víz*. 1744. *A szólatlan víz annyit téssen, hogy a szolgáló míglen a vízért oda- és*

⁹⁷ Inczeffi Géza adata.

*visszajárand, senkinek se szóljon.*⁹⁸ A boszorkánysággal vádolt Dóka Ágnes abból a fazékból, amellyel a szolgáló a szólatlan vizet hozta, három közönséges fakanállal egy cseréptálba töltött, és azzal egy síró csecsemőt megmosdatott. Utána ezt mondta: *ime lássátok, már hat kanállal telt belőle!* Kovács János adata szerint, aki szólatlan vízben fürdik, nem lesz keléses. Más neve: *szólatlan hált víz*, amelynek éjszaka a szobában kell lennie, hálnia. Aki behozta, annak előtte egész nap nem szabad beszélnie. Szajáni hagyomány szerint⁹⁹ a jószágba esett férget csak ezzel lehet elveszejteni. A vizet visszásan kell a jószágra öntenie.

Az *üsköbös víz*, másként *szenes víz*, továbbá a *fürösztvíz* hiedelemvilágáról a születésnél, a *kinyérmosdató víz*, *mosdóvíz* képzetköréről pedig a kenyérsütésnél, illetőleg a tisztálkodásnál emlékezünk meg.

*

Az *udvar*, *parasztudvar* tágas, hiszen térség kell a terhes kocsinak, fordulni is ott kell vele. A frissen behordott termést: paprikát, kukoricát átmenetileg iderakják, mielőtt téli helyére kerülne. Paprikakikészítőknél itt történt hajnalban a *zúzás*, továbbá napsütésben a *magszárítás*. Az udvarban van néhány eperfa az alkalmoszerűen kieresztett malac, aprójószág számára. Erről a tanyaudvarnál bővebben is szólunk. A *küves udvar* már a jobb mód jele volt. Mindez természetesen már elmúlt, mert a városiasodással, illetőleg a termelőszövetkezetek általánossá válásával a kép teljesen megváltozott.

*

A melléképületek közül igen változatos mind anyagban és formában, mindpedig rendeltetésben a *szín*, XVIII. századi alakjában *színözet*, vagyis az a földött, de legalább egy oldalánál nyitott építmény, amely a gazdasági eszközöket, olykor a termést az időjárás ellen védi.

A nagy tanyai udvarban, beálló vendéglő udvarán emelt és szabadon álló *ágasos szín*, másként *állószín* négy erős oszlopon emelkedett, és csak tetőzete volt, tehát a szél mindenfelől járta. A szellős *nyáriszín*, *sopa* tanyán, falun jószág számára készül nyárára.

A *kocsiszín*, *fásszín* nem kívánt külön magyarázatot.

Különleges szegedi gazdasági célokat szolgált a *paprikaszín*, *dohányszín* vagy *dohánypajta*. A tanyai változatokról még külön szó esik.

A *csűr* ismert szó ugyan, de a mi kisparaszt gazdaságunkban nem volt szükség rá.

*

Még manapság is megtalálható nemcsak a falusi, tanyai parasztnép, hanem a külvárosi kisemberek udvarában is az *ól*, *disznóól*, amely több jellemző szólásban is fölbukkan. Az oktanlan fényűzést Dugonics András egyik példabeszéde így bélyegzi meg: *disznóólra cserépfödél.*¹⁰⁰ Szorít a lábbeli: *kicsi az ól, nagy a disznó*. A kényeskedő cifrálkodó szegény: *feszelőg, otthon mög az olajtóval takarózik*. Aki vadházasságban él: *disznóálynál esküdött*.

A disznóólnak egyik sajátos, tanyai formája volt a *hantól*, azaz hantokból összerakott ól. Az ólnak egyébként van külső kikövezett, földetlen része. Ide járnak ki a disznók piszkolni. Ezt az előteret Alsóvároson, Sövényházán *akol*, Tápén *karám*

⁹⁸ Reizner IV, 529.

⁹⁹ Kálmány II, 109.

¹⁰⁰ Dugonics A., Példabeszédek és jeles mondások II, 3.

néven is emlegetik. A belső, tetőzettel ellátott rész deszkával nincs kipadolva, azonban mély homokréteggel borítják meg. Ebben hempereg és pihen a disznó.

Az ólkerítés udvari részébe van a disznóvályú beépítve. Akinek feltörte a lábát valami, a sándorfalviak szerint dörgölje hozzá a disznóvályú sarkához: elmúlik. Ha a boszorkányok a tehenet megrontották, akkor disznóvályút visznek az istállóba,

Sopa (Sövényháza — Kutyanyak)

és a kifejt tejet beleöntik, majd kökényfa söprével ütögetik. Ha nem családbelinek mutatják meg a disznót, az idegen az ólkerítésen keresztül megköpködi, hogy esetleges dicsérete, szemverése ne ártson neki. Jázovai hiedelem szerint az ólban hízó megrontott disznó étvágytalanná válik, nem hízik, mert megverték szemmel. Ilyenkor a rontóját megkérlik, hogy vizeljen egy edénybe, majd a belemártott rossz söprűvel, az ólnak háttal állva hintse meg a disznókat.

Sok helyen egy lejtős deszkacsatorna, a *beöntő* vezet a vályúba. A moslék, kevert ezen át kerül a disznókhöz.

Rendszeren a vályú mellett nyílik az *ólajtó*. Földeákon, Tápén erre kötik a megszentelt húsvéti sonka csontját, hogy a disznók kövérek legyenek. Az ólajtó legfontosabb, mágikus jelentőségű része az *ólküszöb*. Ha új malacot vesznek, az ólküszöb-re sütőlapátot, söprűt tesz a gazdasszony. A kötőjét leoldva, szintén odateszi és ezen keresztül hajtja be az ólba. Hogy a disznókat elkerülje a betegség, az ólküszöb alá szentelt barkát szoktak tenni. Ha mód van rá, hétyluku patkót is szögeznek a küszöbre.

Az ól mint építmény, igen változatos lehet. Vannak olyan szilárdabb anyagokból készült disznóólak, amelyek fölé lapostető helyett *kukoricagóré*, *kukoricakadárka*, röviden *góré*, *kadárka*, *kotárka* emelkedik. Lécekből összerótt szellős falával kalitkára emlékeztet. Régebben vesszőből is fonták. Módosabb helyeken ez a csöves kukorica helye.

Újkígyóson tűnt szemünkbe a *kisgóré*: oldala napraforgószárból, eleje kukoricaszárból, teteje nincs. A lemorzsolts kukoricacsutka elraktározására szolgál.

Az ól belső részét kerítés-magasságban sokszor ledeszkázzák. Az így keletkezett *ólpallás* rőzsének, elhasznált, de még őrzésre érdemes faneműnek raktára. Olykor éjszakai tyúkülőül is szolgál.

Az udvar valamelyik alacsonyabb, lapos tetején, legáltalánosabban mégis az *óltetējön* tenyészik a *fülbeeresztő* (*Sempervivum tectorum*), másként *fülfű*, Felsőtanyán *fülbecsavaró*, másként *fülrúza*, *fülvirág*, Apácán *fülbecsavarító*, Alsótanyán *füleresztő*, Deszken *küvirág*. A szegedi tájon már a XVI. században ismeretes, Fraxinus Gáspár emlegeti, ő azonban bizonyos lábfájásról (*pro pedis inflammatione*) javasolja. 1555. *Si semperviva maior, quae in tectis domorum semper et nascitur et vivit, non invenitur, recipiatur succus herbae*. Fuchsius Leonhardus fűvészkönyvének alsóvárosi bejegyzése szerint *Hazi zeöld Fwl fw*.

Nem állhatjuk meg, hogy ne idézzük itt Heinrich Marzell legújabb kutatásainak néhány eredményét. A fülfüvet az antik Dioskurides villámlás, mennydörgés ellen tartja foganatosnak. Ezt a hagyományt Albertus Magnus természetrajza is említi.¹⁰¹ A feltűnő helyen élő *fülbeeresztő*fű eredeti, antik hagyományokon tovább élő rendeltetése szerint nyilván az égháború csapásainak elhárítását célozta. Fülbajok elleni felhasználása alighanem másodlagos, illetőleg párhuzamos: a mennydörgés hangjától való szorongásból, félelemből keletkezett.

Az ólhoz kapcsolódó hiedelmek közül meg kell említenünk még, ha Kiszomborban kocadisznót ölnek, akkor a csecseit pörzsölés után levágják és az ólba dobják. Úgy vélik, hogy így ezután is szerencséjük lesz a disznótartáshoz.

*

Az *istálló* a *számosjóság*: ló és marha födele. Szegényebb gazdánál ló és tehen egy istállóban volt, olykor egymás mellett is. A kezdetleges nádfödeles istállónak *kusornyó* az alsótanyai neve.

Az istálló a hajlék mellett legfeltettebb része a parasztháznak. Belsejét ki is szokták meszelni, egy részét azonban Alsótanyán tapasztalatlan, meszeletlen hagyják. Az a már nem tudatos megfontolás, hogy ezzel a rontást el lehet kerülni, a rontót félre lehet vezetni, hiszen az istálló építését, meszelését látszólag még nem fejezték be egészen. A tápai istálló horogfájára úrnapi virágot szoktak akasztani.

Az *istállóajtó* fölé régebben kakukkfüvet akasztottak, Tápén az ajtó szemöldökfájára patkót vertek, hogy a boszorkányok be ne mehessenek. Tanyai istállóajtók közepére sokszor még manapság is vízszintes rudat lakatolnak. „Ez lókötés ellen — írja¹⁰² Tömörkény — igen ajánlatos, mert hiába feszíti ki a rossz ember az ajtót, a lovat ki nem vezetheti. A vasrúd van odahelyezve, hogy alatta ló nem jöhet, fölötte át nem ugorhat.”

Az *istállóküszöb* öregek tudatában, illetőleg emlékezetében egyenesen mágikus jelentőségű. Hogy az új tehenet meg ne lehessen rontani, az istállósöprűt nyelével lefelé fordítják, az istállóküszöb elé szénvonót, piszkafát, sütőlapátot, egyesek még szennyes festőkört tesznek, magát a küszöböt pedig a gazdasszony kötőjével terítik le, és ezeken vezetik be a tehenet az istállóba. Odabent a kötővel a tehenet még meg is

¹⁰¹ Albertus Magnus természetrajzában így ír: *qui autem incantationi student, dicunt ipsam fugare fulmen tonitruum et ideo in tectis plantantur*; Marzell, H., Donnerblumen. Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde V, 1954, 149.

¹⁰² Tömörkény I., Vizenjárók 142.

törölgetik. Újkígyóson valamikor a vásárban vett tehenet a gazdasszony küszöbre terített pendelyén, Kiszomborban a leterített sütőabroszon át hajtották az istállóba. Tápén a faránál fogvást szokták betuszkolni. Még manapság is akadnak tanyai emberek, akik a vásárban vett ló nyakába az istállóküszöbön új kötőféket vetnek. Csak ezután mehet be. Egyesek hétélyukú szerencsepatkót szoktak az istállóküszöbre szögezni. Amikor a tehen első fiára ellik, a poklát az istállóküszöbön belül elássák a földbe.

A *lójászol* magasabb és keskenyebb a tehenjászolnál, és a szálas takarmány számára *saroglya*, *sorompó*, öregesen *sarampó*, vagyis etetőrács van fölötte. Oldalában több *jászolkarika*, amelyhez kötőfékjével fogva kötik oda a lovat. Ennek módja tápaiasan a *punkkötés*, *pókkötés*: olyan hurokkötés, amely nem csúszkál el és egy rántással eloldódik.

Ha több ló is van egy istállóban, akkor a *strajfa*, tanyán, Tápén *trajfa*, *rajfa*, Újkígyóson, Sövényházán *rugófa* néven emlegetett rúddal különítik el egymástól, amelynek egyik kampós végét a jászolkarikába akasztják, a másikat meg leeresztik az istálló földjére. Esetleg ágast is vernek le. Ehhez erősítik, így a strajfa vízszintesen áll.

A sövényházi istálló gerendáján sulyok, amelyet minden évben bevisznek a karácsonyi asztal alá. Beteg lovat, jószágot szoktak vele meghúzatni.

A lóistállóhoz hozzátartozik a *hidlás* néven emlegetett, alul üreges deszkapadzat is, hogy a trágyalé, húgy odacsurogjon, a jószág ne legyen kénytelen belefeküdni.

A szemben levő fal mellett készenlétben az elrekesztett *szénatartó*, tanyaiasan *kötröc*. Az odarakott szénán aludni is szoktak. Fölötte a mennyezetet nyílás. Ezen át szokták lehajigálni a takarmánykivéket, ha a szénatartóból már kifogytak.

Az *istállópallás* leginkább a takarmány elraktározására szolgál. Tetőzetéről ajtó nyílik az udvarra, hogy a kévét közvetlenül a kocsiról lehessen rajta keresztül villahegyen beadogatni. Az ajtónak *szénabehányó* a neve. Az istálló mennyezetén az említett nyílás, ahonnan a kötröcbe lehet dobni a takarmányt.

Egyes tanyákon *kandi* is található, amely az istállóhoz hozzáépített takarmánytároló helyiség. Az udvarra egyetlen tágas ablaka van. Kocsin közvetlenül oda lehet állani, és szintén villahegyen adogatják be róla a kévét. Az istállóból viszont ajtó nyílik a kandiba.

Az istállóbeli kötröc mellett *priccs*, *priccságy*, tanyai öregek ajkán *prüccs*, Újkígyóson *kosec*: kezdetleges ágy, amelyen pokrócba, subába takarózva az feküdt, aki a lovakat közvetlenül gondozta. Ennek kora hajnalban az első kakasszóra föl kellett kelnie és ellátnia a jószágot.

A *priccs* fölött kis ablak, amelyet régebben *lantorna* néven emlegetett, áttetsző marhahólyaggal fődtek be üveg helyett. Párkányán vagy a mellette levő polcon az *istállólámpás*, voltaképpen viharlámpa. Régebben a többféleképpen emlegetett *pilács*, *tatar*, *pisla* járta, amelyről máshol szólunk bővebben. Itt van még a gyufa, dohány, fésű, az aprófogú *lővakaró*. Régebben csutakolással tartották tisztán a ló szőrét. Utána Szent György napja előtt fogott vakondok bőrrel simogatták végig rontás ellen. Tápén petróleumos ruhával, hogy fényesebb, a derest pedig faszénnel, hogy mutatósabb legyen.

Olykor falba vert akácfakarókon lógott a lószerszám is, különösen a mindennapos.

A lovak fara és a *priccs*, *szénatartó* között az istálló hosszában agyaggal ledönögt, esetleg ki is kövezett járónak, útnak *placc* a neve. Ez tisztán tartják, állandóan söprik. Erre a célra szolgál a *serevénysöprű*, hosszúnyelű lapát és vasvilla. A placcon

unalmas téli napokon alkalmi munkát is végeznek: kukoricát morzsolnak, kőszőrűkövön szerszámokat, késeket élesítenek.

Télidőben az istállóban a jóság párájától meleg van. Átható szaga beleivódik az itt élő emberek ruhájába, bőrébe. Az a vélemény azonban, hogy az istállóság gyöngye tüdejűeknek igen hasznos.

Nagy hidegekben a kutyát is beeresztik a priccs alá. Az istállóban csak vizelni szabad, nagyobb szükségre ki kell menni a trágyadombra vagy árnyékszékre.

A régi parasztesalád fiatalabb férfitagjai a szegedi tájon is a lóistállóban voltak igazán maguk között. Tanyán a legújabb időkig ez volt a legényfiaknak, béresnek alvóhelye. Ennek gyakorlati oka: a ló könnyen *fölkavarodhat*, azaz felakadhat, de össze is rugdoshatják egymást. Kéznel kell tehát lenni.

Mint mondtuk, a *tehénistálló*, *marhaistálló* szegényebb helyeken közös helyiségben van a lóistállóval. Csak jobb módúaknál, főleg tanyán különült el. Ott aztán szükség szerint — mint említettük is — még a közelmúltban is volt *tehén*-, *bornyú*-, *ökör*-, sőt nagyon tehetőseknél *bikaistálló* is. *Bikagazda* néven is szokták emlegetni a gazdát, aki a Város vagy állam bikáját gondozásra elvállalta.

A *marhajászol* alacsonyabb és szélesebb a lóénál. Sorompója, etetőrácsa nincs. A kötrőc mellett *bornyúakol* a *tejesbornyú* számára. Az istállógerendákon fecskéfészek.

Tanyán, falun, de a Város peremén is általános a *nyáriistálló*: levegős, széljárta szín, olykor csak *nyárijászol*, *forgójászol*. Ezt a nap járása szerint más-más helyen állítják árnyékba és úgy kötik melléje a jóságot.

A marhaistálló hiedelemvilága nagy egészében azonos a közös istállóéval. Legfőjebb azt tehetjük hozzá, hogy a régi öregek abba az istállóba, ahol tehén, főleg borjú is volt, nem szívesen szoktak idegent beengedni, mert féltek a szemveréstől, rontástól. Nekünk is volt a század elején egy tehenünk, amelynek gerincét egy bűbajos hírében álló alsóvárosi ember a kezével végigborzolta. Édesanyámnak az volt a gyanúja, hogy a hasznát elvitte, mert utána a teje elapadt. Hamarosan vágóként kellett eladnunk.

A tehénistállóban végzett néhány bajelhárító műveletről a tehéntartásnál még külön is szólunk. Itt azonban még megjegyezzük, hogy a hazai hiedelemvilágban — tudomásunk szerint — egyelőre máshol ismeretlen, de az európai folkóiban¹⁰³ annál általánosabb hagyomány szerint szögbe akasztva lenyúzott *mönnyébtúr* függ sok tápai gazda istállójában. Szükség esetén kölcsön is kéri. A tehén dagadt tőgyét szokták vele meghúzogtatni, hogy elmúljon.

*

Az *aprójószág* nevelése a gazdasszony dolga. Erről más összefüggésben, a jószágértartásnál szólunk bővebben. Régebben, amikor istálló és trágyadomb is volt a háznál, szabadon kapargált az udvarban, újabban azonban elrekesztik. Éjszakai pihenőhelye vagy a sárból tapasztott alacsony *tyúkveröm*, *tyúkol*, kisoroszi néven *kotyész*, vagy pedig az ólban a disznók feje fölött keresztberakott, olykor el is rekesztett több párhuzamos léc.

A *tyúktójtó* főleg tanyai ól, istálló oldalára függesztett vályú, ahova a tyúkok felszállanak tojni. Így a kutya nem tud a tojásukhoz férkőzni. Alsótanyán, Harkakötönyben tűnt a szemünkbe.

¹⁰³ Hako, M., Das Wiesel in der europäischen Volksüberlieferung. FFC. 66. Helsinki 1966.

Miután a pulyka nem szeret fődött helyen éjszakázni, azért tanyai udvarokban a gazda szabadon álló, meggyeszedő székre emlékeztető favázat készít, amelynek *pulykaülő* a neve.

A házilag tenyésztett, sokszor passzióból nevelt *galamb* számára külön *galambház* készül. Rendesen valamelyik melléképület padlásából rekesztik el. Ezért *galambpallás* neve is hallható.

Tápai tyúkverem

A rendes padlásról a galambász számára ajtaja is nyílik. Ez a *galambluk*. A galambok a tetőre vágott nyíláson járnak ki, amely fölött a sodronyból készített *galambcserény* foglal helyet. Ennek az udvarról zsinórral nyitható-csukható ajtaja van. A szegedi táj galambtartásáról a madarászatnál, galambászatnál bőven szólnak.

*

Egyes házaknál, főleg még a század elején *gilicepár* is akadt. Kálmány Lajos jellemzi¹⁰⁴ népdalaink gerliceszimbolikáját, a házastársi hűség példáját.

Közkedvelt két vándormadár a *fecske* és a *gólya*. Boldog az a ház, ahova fészket raknak. A fecskék, *Isten madarai* szívesen fészkelnek az istállóban, mert itt nyáridőben sok a légy. Pusztítani tilos őket, sőt lehetőleg kedvükben is járnak. Fészküket nem szabad levetni, mert szerencsétlenség szakad a házra: tűz támad, meghal valaki, véreset ad a tehén. Kálmány följegyzése szerint egy tápai ember, bizonyos Nacsa Misa leverte a fészket, mire a fecske megátkozta:

*Mosdóvized vérré váljon,
Türülködöd lángot hányjon!*

¹⁰⁴ Kálmány III, 223.

Nem is lett többé az öregnek egészsége, a *nyila* is belecsapott a házába.¹⁰⁵
Ha a fecske alacsonyan repül, eső lesz. A tehén véres tejet ad, ha fecske repül át a hasa alatt. Ha a fecskét bántják, néma gyereke lesz a családnak.¹⁰⁶

Amikor a kömpöciek tavasszal megpillantják az első fecskét vagy gólyát, csomót kötnek a zsebkendőjükre, hogy szerencsájük legyen.

A fecske szegedi kultuszát Tömörkény István egyik legszebb novellája is megőrökíti. Szegedi fiúk Boszniában szolgálnak. Vándorló fecskék pihennek meg ősszel szállásuk tetején. „A barákok szobáiban nem volt az este lárma, csak beszélte egymásnak a nép boldogan, hogy lám, hát erre jöttek. Hogy bizonyosan tudták, hogy erre kell jönniök. Talán otthonról üzentek is velük, mert az ilyesmi lehetséges, miután a fecskék az Isten madarai. Mondja kend mán komám, nem vösz-e kend észre, hogy ez a nagyobbik-e, ez a kövér, nem épp az öregszüléméktől való?” Reggelre elgémberedtek szegénykék. A katonák tenyerükben melengetik életre őket. Befűtenek, megvendégelik, majd úgy bocsátják szárnyára a fecskerajt.¹⁰⁷

A *gólya* valamikor külvárosi házak kéményére is fészket rakott. Manapság már a szegedi tanyákon is elég ritka. Egy azonban máig sem változott: a gólyát is szereti mindenki. Most is élő hiedelem, hogy sem a gólyát, sem pedig a fészket nem szabad bántani, mert a ház leég, a határt meg elveri a jég. Ha a tavasszal visszatérő gólya lucskos, sáros, akkor jó termés lesz, ha szép fehér, akkor pedig rossz. A gólyáról azt tartották a régi szegedi pákászok, hogy meg tudja jósolni a szél irányát, aminek a lápok, rengeteg vizek világában nagy jelentősége volt.

A gyermekek körében máig számos mondóka él, amely a gólya látásához kapcsolódik. A legrégebb följegyzés Ipolyi Arnold kéziratok szegedi hagyatékából így hangzik: *gólya, gólya gilice, mit viszol a szádban? Szőröcskét, szőröcskét. Minek az a szőröcske? Szitát kötögetni. Minek az a szita? Korpát szitálgatni. Minek az a korpá? Disznót hizlalgatni. Minek az a disznó? Kocsit kenyögetni. Minek az a kocsi? Szálfákat hordani. Minek az a szálfá? Dészkat csinálni. Minek az a deszka? Kisházat csinálni. Minek az a kisház? Legényöket, lányokat behívogatni, abban táncolgatni.*¹⁰⁸ Ismeretes a véreslábú gólyáról szóló mondóka is, amelyet síppal, dobbal, nádihegedűvel kell gyógyítani. A gólyafészkek a boszorkánypörökben orvosságként szerepel.

A háztájék madaraihoz valamikor hozzátartozott a megszelídített *daru* is. Erről máshol szólunk bővebben.

A régi szegedi vendégfogadók, de olykor polgárházak, tápai paraszthajlékok udvarán is ott begyeskedett a *páva*. Néha még manapság is. Az egyik hajdani híres vendéglőnek éppen *Aranypáva, pávakocsmá* volt a neve. A szépen kiöltözött, kényeskedve lépkedő fehérrépre manapság is mondják: *úgy sétál mint egy páva*. Kálmány följegyzése szerint¹⁰⁹ a páva azért olyan sovány, mert tolláért hiúságból eladta a húsát az ördögnek. A cifrálkodó, rossz hírű fehérrép otthonát bizonyos lenézéssel régebben *pávaház* néven emlegették.

Nyilvánvaló, hogy a pávatartás eredeti célzata az volt, hogy jelenléte a tüzet elriassza, messzetartsa a háztól. A páva ugyanis már az ókeresztény szimbolikában a sérthetelenség, halhatatlanság jelképe. Máshol is említettük már, hogy tanyán, Tápén díszítés okából, illetőleg megszokásból még manapság is tűznek pávatollat

¹⁰⁵ Kálmány III, 94.

¹⁰⁶ Kovács J. 373.

¹⁰⁷ Tömörkény I., Vizenjárók 148.

¹⁰⁸ Ipolyi Gyűjt.

¹⁰⁹ Kálmány L., Világunk alakulásai 47. Vö. még EA. 2852.

a tükör szélére. Ennek eredetileg a tükörbe nézéssel adódó varázslat, ártalom távol-tartásában mágikus jelentősége is volt.

A régi polgárházak, paraszthajlékok kalitkában tartott énekesmadarairól a madarászattal kapcsolatban szólunk bővebben.

*

A paraszthajlék állatseregletéhez, különösen tanyán, máig hozzátartozik a *kutya és macska* is.

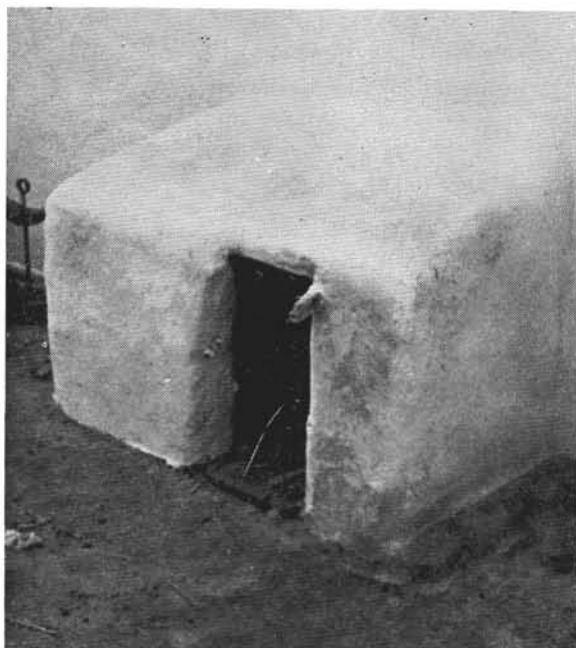
Hogy a kutya mennyire egy a házzal, azt a szólások, példabeszédek páratlan gazdagsága is mutatja:

Kutya baja, mint a szentösi halottnak: semmi baja. *Kutyául van*, Dugonicsnál *ebül is, kutyául is komondorul is*: rosszul érzi magát, beteg. *Kutyának válik*: nem lesz azzá amivé kellene, így soványnak maradt disznó, kikapi asszony. *Morog, mint a balhás kutya*: folyton zsörtölődik. *Kutyáékná vót lagziba*: veszekedett valahol. *Nem öszi mög a kutya a telet*: nem múlik el a tél hideg nélkül. *A kutya is haragszik az óráé*: tiszteld mások érzékenységét. *Olyanokat mond, hogy a kutya sē vönné a fogára*: sértegető, bántó szavakat vág valakinek a fejéhez. *Hagy ugasson a kutya, csak mög nē harapjon*: beszéljen a világ amit akar, csak ne ártson. *Alázatos, mint a torba járó kutya*: jutalomra vár és ezért szerénykedik. *Fél, mint kutya az égzöngéstű*: fél, retteg. *Jólakott, mint kilenc kutya egy egérrel*: éhen maradt. *Lögyön vasárnapja, mint a Gárgyánék kutyájának*: részesüljön ő is a jóból. *Uradzik, mint a pap kutyája*: uraskodik. *Iparkodik, mint a szögverő kutyája*: csak kényszerítéssel végzi megszabott munkáját. *Kitött magáé, mint szentösi kutya a hazáé*: derekasan kitett magáért. *Ha él: urának, ha döglük: kutyának*: ha megmarad valami, akkor jó, ha elpusztul, akkor sem lesz nagy kár. *A kutyát is mög kő böcsülnünk az uráé*: az alantasokat is meg kell becsülni. *Ki kutya az anyaszentégyházbú!*: tréfásan komoly figyelmeztetés, ha valaki nem kellő tisztességgel öltözve jelenik meg valahol és viselkedése sem illik az adott körülményekhez. Másként: *ki kutya a templombú, ha nincs olvasód!* Nem öszi mög a kutya a maga kölkit: senki sem cselekszik a saját érdeké, osztálya ellen. *Kutyát szopott, nem anyát*: komisz rossz ember. *Változata kutyát szopott, még az anyja a piacon vót!* — *Nem bánja, ha pondros kutya is, csak kan lögyön*: hevesvérű, fehérmájú fehérnép. *A kutya is a partra szarik*: gazdag embernek a szerencse is jobban kedvez. *Aki kutyávā jár, tanuljon mög ugatni*: ha rosszra adtuk a fejünket, akkor ne szépítegessük magunkat. *Nem egy kutya rugja a tökit*: sokan, sokfelől támogatják. *Kutyára hagyí a nevit*: nincs fiörököse. *Kis embörtű a kutya sē fél*: szegény ember szavára nem sokat adnak. *Kis kutya, löggós lánc*: nagyzóló szegény. *Aki kutyávā fekszik, balhával kel*: magára vessen, aki nem óvatos. *Kinyúlt kilenc kutya hosszára*: kényes, rátarti ember. *Kutyáhon vágta a kontrektust*: a szerződést, ígéretet, vállalt munkát nem teljesítette. *Dógozz kutya, ha szögény vagy*: szegény ember gúnyos önbiztatása. *Jó kutya hazajár*: kicsapongó férfi, aki azért feleségét is megbecsüli. *Öregkutyakedvű*: mogorva ember. *Jóétt embör, nagyszörű kutya nem fázik*: könnyen beszél, akinek mindene megvan.

Ha kutyávā játszol, bot lögyön a kezedbe: ha valamibe belefogsz, számíts a kockázatra is. *Annak a kutyának fogtábú sē öszik sēnki, akit bottā köll a nyúl után üzni*: kelletlen embereket kár valamire biztatni. *A kutya is akkor vesződik mög, mikó a legjobban mén sora*: az ember sokszor a jóléttel sem tud mit kezdeni. *Amik kutya egyször átússza a Tiszát, nekimén az máskor is*: ha az asszony egyszer vét a házastársi hűség ellen, vétkezni fog többször is. *A kutya is húst vönne a fogára, ha péze vóna*: sok mindenben megakadályoz a szegénység bennünket.

Ebbé tartó (=tartasz), ebbé köll lönnöd: rossz társaságban magad is rosszá válsz. *Eb osztotta, nyíl hozta:* tréfás megjegyzés sorshúzás, nyilazás után. *Fogadatlan prókátornak ebszar a fizetése:* ne avatkozz más dolgába. *Ebhitön él:* vadházasságban él.¹¹⁰

A házőrző kutyát népünk is szereti folyónévről elnevezni: *Tisza, Maros, Sajó, Száva, Rajna*. Ezzel akarják a veszettségtől megóvni, amelyet a néphit szerint szomjúság okoz. A veszettségről máshol szólunk bővebben. Egyéb jellegzetesebb kutya-
nevek: *Kuszurú, Zsole, Nemaz, Hektor, Morzsa, Bodri*.¹¹¹

Alsótanyai kutyaház

A kutya viselkedéséből a házbeliek a maguk sorsára is következtetnek. Ha vonít és fölfelé néz: tűz lesz, ha pedig lefelé: meghal valaki a családból. Mások szerint a vonító kutyák rossz lelket látnak. Alsótanyaiak szerint ha a kutyák keletre ugatnak: rossz idő lesz, ha pedig nyugatra: jó.

Amikor eszünk, Tömörkény István hallomása szerint, a ránk néző kutyának adjunk belőle enni, mert különben megfájdul a szemünk.

A gyeviek az új kutyát régebben úgy szoktatták a házhoz, hogy valamelyik családtag a bal hónaljában három napig hordott egy-egy darabka kenyeret. Ezt minden hajnalban megetették a megkötött kutyával. Most már el is engedhetik, nem szökik el. Ha viszont a kutya elbarangol, akkor napkolte előtt háromszor kell belekiáltani a nevét a szabadkéménybe: előbb-utóbb meg is kerül. Erről máshol már bővebben is szóltunk.

Ha az embert kutya akarja megtámadni, akkor a tápaiak szerint a hüvelykujját szorítsa a többi négy ujjával a markába és háromszor ismétlje: *bürzsák, teli zsák, nyomd lē ördög a kutyát!*

¹¹⁰ Felsorolásunk nem teljes. Vö. *Bálint S.*, Szegedi példabeszédek 80.

¹¹¹ Kutyanévek *Kovács J.*, 503.

Tömörkény szerint mérges tanyai kutyák ellen a legjobb védekezés, ha csöndben leülünk előttük. Máshol¹¹² meg ezt mondja: „Van a házörző fajtájában olyan vad, hogy örökké, éjjel-nappal, télen-nyáron láncon van valahol a tanya sarkában és pedig rövid láncon. Az ilyenek az ételt-italt is úgy kell gereblyenyéllel elébe tolni, mert máskülönben még az ételadó gazdasszonyába is belakapna. Mégis van ember, ismeretlen ember, aki aznap járt először abban a tanyában, s mégis megteszi, hogy kimegy a kutyához, leoldja a láncról, ölbe veszi és beviszi az ereszet alá az asztalra. Ott leteszi. A kutya egy darabig úgy fekszik az asztalon, mintha agyonverték volna, akkor hirtelen nagyot ordít, elszalad, s csak napok múlva mer mutatkozni a tanya-udvarban, mikor már az éhség beveri.”

Régi felsőtanyai pásztoreMBER úgy emlékezett előttünk, hogy e tudományt úgy lehet megszerezni, ha valaki nyomban közösülésük után egy ruhadarabbal megtörli a kutyák nemzőszerveit. Ennek a rongydarabnak szagoltatásával szerez azután a legvadabb kutyán is hatalmat.

A kutya *ugat, vonyít, vonyikol, nyavikol, bujukul, (vonít), csahol, csahant, kohant, vakkant, szűköl*. Szegeden is járja: *kutyaugatás nem hallik a mennyországba*. Dugonics szerint *a kutyaugatást a szél is elhordja*.¹¹³

Amikor a kutya iszik, temesköziek szerint ezt mondja: *hagyok, hagyok, hagyok!* Ha ütik: *favég, favég!* Ha két kutya találkozik, így társalognak: *sógorr! Mé gyütté! Csonté, csonté! Hány fonté? Hat fonté, hat fonté*. Erre összevesznek, és mindketten ezt morogják: *terringette az anyád!*

*

A *kutyacsont* és *kutyazsír* a boszorkányok mesterkedéseiben előfordul. 1728. *A zsír is ott állott a hordó alatt. Ha azzal megkente, mindjárt lóvá lett. Az lózsírbul, kutyacsontbul, zsírbul csinálták. Elevenbül is kivették*.¹¹⁴ Ebből a babonás cselekményből sarjadt a komisz, összeférhetetlen természetű emberre mondott sentencia: *kutyazsírral van mögkenyeködvé. Így is: kutyahájjal van mögkenve. A fősvény embernek kutyazsírral van mögkenve a bugyellárisa*.

A kutyahússal való megszegényítő vendégeskedésről a történeti mondák között emlékezünk meg: Rózsa Dániel ivadéka csúfságból ezzel vendégelte meg a Város urait.

Tömörkény írja,¹¹⁵ hogy ismert olyan pusztalakót, aki éjjel a szobából, mikor az ágyban fekszik, meg tudja mondani, hogy odakünt az udvaron mire ugatnak a kutyák. „Más ember fülének ez egyforma: ugatás ugatás, pedig valójában más az egyik hang, mint a másik. Másként ugat az idegen ebre, másként csahol a nyúlra, másként az elhaladó emberre, mint a gyanúsra, másként az őrt járó csendőrré, másként mészárosra, juhvágóra, akiken a vérszagot megérzi.”

A tanyai és pásztorkutyákról: komendorokról, pulikról más összefüggésben, bővebben is szólunk. A kutya etetése és a hozzáfűződő hidedelemvilág népünk táplálkozásánál kerül sorra.

*

A *macska*, becézve *cira, cirka, cindor*, számos sajátosnak, helyinek érzett példabeszédben előfordul. *Úgy jár, mint macska a dióhájon: óvatosan. Úgy néz, mint a Pilátus macskája: kancsalít. Macska jár a szalonára: tolvaj van a háznál. El kéne*

¹¹² Tömörkény I., Egyszerű emberek 279.

¹¹³ Dugonics A., Jólánka I, 67.

¹¹⁴ Reizner IV, 419.

¹¹⁵ Tömörkény I., Gerendás szobákból' 125.

zavarni a macskát a tűzhelyrű: hozzá kellene fogni a főzéshez. *Ábrándozik, mint a hasas macska*: bambán mered maga elé. *Macskát szalajt*: füllent. *Pöndül, mint Baráték macskája a savótú*: fejlődésében visszamaradt.

A macska alamuszi, pákosztos természetét elnézik, ha szeret egerészni.

Amíg a kutya az emberhez, addig a macska inkább a házhoz, környezetehz ragaszkodik. Az új, lehetőleg lopott macskát a tükörbe nézetik, szétvetett lábak között eresztik a házba, Algyón háromszor a kemencéhez dörgölik az orrát, hogy megszokják, ne barangoljon el.

A *kandúr*, tréfásan *kacurkirály* kiherélése úgy történik, hogy fejével befelé csizmaszárba dugják. A kiherélt *ártány macska* eleinte búskomor. Ezért szegedi szójárás szerint a nyűgös, mogorva embernek *olyan a kedve, mint az ártány macskának*.

Az új házba első belépés előtt macskát vetnek. Gyerekágyas asszonyt, keresztetlen gyereket nem hagynak magára. Legalább macskát kell csukni hozzájuk. Az olyan lesoványodott macskának, amelyről úgy vélik, hogy boszorkányok nyergelik, a háta szőrére ollóval keresztet vágnak, olykor meg fokhagymát, sőt kötnek a nyakára.¹¹⁶ Ha a lámpaüveg váratlanul elcsattan, ha az edény magától pattogni kezd, a gyeviek ciroksöprűvel nyomban rá szoktak ütni a macskára, hogy a baj elkerülje a házat.

Ahol nem nevelik föl a macskának minden kölykét, annál a háznál öregek szerint nem tudnak jó kenyeret sütni. Ha macska döglük meg, a háznak nem lesz szerencséje.

Vannak, akik a macskával szeretnek eljátszani. Már fiatal korában megtaníták *princölni, princöltetni*: az ölbetett vagy az ember lábánál álló és *princ*, hajdani öregek ajkán *pirinc* szóval biztatott macska átugorja a két összetett kézből alkotott korlátot. A szoktatáshoz türelem kell.

A macska hívogató szava: *cic, cicic*, távolítója: *sicc*. Nevet igen ritkán adnak neki.

*

A paraszthajlékban már csak a sok jószág miatt is a *férög* (légy, bolha, svábbojár, egér, patkány) jól érzi magát. Irtani nemcsak célszerű eszközökkel szokták, hanem különösen öregek mágikus eljárásokkal is.

A nagypénteken, nagyszombaton, Legyes Margit, Luca napján, holdfogytán történő féregűzésre csak utalunk, itt nem akarunk ismételtetni.

Az *egér* kamrában, padláson szeret rágcspálni. Nincs parasztház, ahol ne tartának macskát az egér fogására. Mint mondják, különösen a lopott macska szeret egerészni.

Az *egérfogó* vagyis egércsapda legegyszerűbb formája, hogy lefordított bögrét dióval támasztanak föl. Az egér enni kezd a diót, mire a mozgásba jött bögre lecsapódik, és az egér legtöbbször benn reked. A bögre alól úgy veszik ki, hogy óvatosan mozgatják a bögrét, amíg az egér farka elő nem búvik. Ezt megfogják, és az egeret odavetik a macskának. Az egérfogónak más fajtáit már régóta készen veszik a vaskereskedésben.

A *pocok* néven emeletett patkány inkább istállóban, trágyadombon szeret meghúzódni. Kutya, erősebb kandúr meg is tud vele birkózni. A régi deszkiek szerint¹¹⁷ a pockot úgy kell elpusztítani a háztól, hogy három napfelkölte előtt mondják: *száz, kilencvenkilenc, kilencvennyóc... három, kettő, egy, sémmi*, Vigyázni kell,

¹¹⁶ Kálmány I, 113.

¹¹⁷ Kálmány III, 149.

hogy el ne tévessze. Végül még ezt mondja: *eredj az én legkedvesebb druzámhon!* Hajdani tápaiak egymás után következő három újholdvasárnap akkor küldték el a háztól megnevezett helyre, amikor misére harangoztak.

A *balha* néven emlegetett bolha már a boszorkánypörökben előfordul. 1728. *Hitették, hogy Törökországra bolháért adják az gabonát, halat.*¹¹⁸

Alsóvároson úgy védekeznek a bolha ellen, hogy vadkendert, Tápén meg far-kasalmalevet raknak az ágyba. Ha valahol sok bolha van, úgy múlik el, hogy a házat, tanyát este a gazdasszonynak anyaszült meztelen háromszor körül kell szaladnia. Bent is áll valaki. Aki szalad, odamegy az ablakra és kérdezi: *itthon vannak-é a kis feketék? Nincsenek! Hun vannak? Émöntek ehhön mög ehhön.* Itt egy, a háztól nyugatra eső ház gazdáját mell megnevezni. Majd még hozzáfűzni: *ott ögye mög a fene őket!*

A légy hiedelemvilága változatos. A boszorkányok a halat légyért adták el a törököknek. Noé nem vitt a bárkájába legyet. Egy azonban mégis ott volt az ereszet alá húzódva. *Të is itt vagy? — kérdezte. Itt ám! No légy!* Azóta aztán van légy. A legyet a terjániak szerint az ördög teremtette. Amikor az Úr méhet teremtett, az ördög is hozzáfogott, hogy majd ő is terem, de az övé csak légy lett.¹¹⁹ Alsóvároson hallottuk, hogy amikor az Úr már mindent megteremtett, Péter is szeretett volna teremteni valamit. Jézus ráhagyta. Péter kezdte: *légy*, azonban semmi sem jutott az eszébe, ami már meg ne lett volna. Így keletkezett azután Péter szavára a légy.

A gajgonyiaiak szerint az ördög szeretett volna teremteni. Az Úr kérdezte tőle, hogy mit akar. Az ördög: *legyet*, akkorát mint egy ló, hogy akit megcsíp, haljon is bele. Nem úgy lesz az — volt az Úr szava. Majd én teremtek legyet is, de csak akkorát, hogy az aratókat ne hagyja aludni. Így teremtette aztán meg az Úristen a legyet. Jó is lett így. Baj lett volna, ha az ördög legye csakugyan akkora lett volna mint a ló. Az ember belepusztult volna a csípésébe.

Ha karácsony estéjén legyet fognak, és a kotló alá teszik, akkor az új esztendőben a csirkék nem pusztulnak el. Algyőn Luca napja után már nem szabad a még található legyeket agyonütni, mert a következő évben a jószág is elhull a házból. A mindszentiek úgy tartják, ha valakinek sikerül éjféli mise előtt legyet fogni, tegye majd az eladásra szánt jószág fülébe. Annyiért veszik majd meg a vásárban tőle, amennyire legelőször kimondotta az árát.

A *légycsapó* hajlós vessző, végébe illesztett kerek bőrdarab, amely sok helyen még manapság is a legyek agyonütésére szolgál. Régi tanyaiak a legyet zöldleveles nyárfaággal is hajtották. Manapság azonban már szinte mindenütt a boltban vásárolt sokféle légyfogó használatos. Az ajtóra, ablakra nyáridőben védekezésül rászereelt sodronykeret anyagát *légyszövet* néven emlegetik.

A *svábbogár*, öregek ajkán, de ritkán *ruszki*, *ruszi*, újhold idején meszelt házba telepszik be. Úgy lehet kiirtani, ha holdtöltekor a ház előtt elmenő üres kocsira hármat feldobnak. A tápaiak szerint hetet kell nádszálba dugva kocsira dobni, elküldeni.

*

Az illemhely valamikor a Város egyszerűbb népe körében igen kezdetleges volt. A hatóságoknak a tanyán kellett előírniuk a zárt árnyékszékek fölállítását, ide azonban máig is szinte csak a fehérszínű és a család öregebb tagjai járnak. Istállóban csupán vizelni szabad. A férfiak akárhányszor üres szőlőben, kertben, sötétben pedig a

¹¹⁸ Reizner IV, 390.

¹¹⁹ Kálmány L., Világunk alakulásai 13.

trágyadomb szélén végzik el dolgukat, hogy ürülékük ne vesszen kárba. Hallottunk olyan takarékos tanyai gazdákról, akik ha rájuk jött a szükség, a szomszédból is visszasiettek a maguk földjére.

A legkezdetlegesebb latrina nyilvánvalóan a *pityöre*, tápaiasan *pütyöre*, Dugonicsnál *pityere*: gödör, amelyen két párhuzamos palló van átfektetve. Aki a dolgát akarja elvégezni, az két lábbal a két szál deszkára kuporodik. Az egészet nádból vagy szárból rögtönzött kerítés veszi körül. Ma már ritkán, akkor is ideiglenesen fordul elő.

Az árnyékszék, népiesebben *rétérát*, tápaiasan *hajzli*, öregek ajkán *Pilátus konyhája*, tréfásan *kávéház*, uraskodó újabb szóval *krozet*, *véce*, deszkából készült, ajtóval, pöcegödörrel ellátott illemhely az udvarban a trágyadomb mellett, de a gémeskúttól távolabb. Ezt a higiénikus formát az árvíz utáni városrendezés írta elő, de később a tanyavilágot is kötelezték rá. Mint azonban láttuk, használata itt máig sem mondható kizárólagosnak. A szükségét végző emberre tréfásan ezt mondják: *az urak dógán van*. Azt akarják vele kifejezni, hogy ezt még az urak sem tudják mással elvégeztetni, nekik is meg kell érte dolgozniuk. Mint mondtuk, így is: *Pilátus konyháján van*. A szólás folklór háttere még tisztázásra vár.¹²⁰

A trágyadombról a mezőgazdasági életnél bővebben is szólunk.

*

A *kerítés* anyaga a szegedi tájon igen változatos. Megválasztása az anyagi körülményektől, környezeti föltételektől, hagyományörzéstől egyaránt függ.

Talán legrégebb a *sövény*, vagyis a vesszőből font kerítés. Az *élősövény*, *eleven-sövény*, meghatározva: *kertsövény*, *udvarsövény*, élő bokrokból nevelt kerítés, de inkább tanyán, gyümölcsösben. Ellentéte a *szárazkerítés*, amely nem élőből van. A *karcél*, *korcél* főleg tápai öregek ajkán jelenti a házilag készített kerítés hevederét, de magát a kerítést is. Eszerint van *nádkarcél*, *fakarcél*, *déskakarcél*, sőt újabban *drótkarcél* is. Jelenti azonban *karcél*, de főleg *korcol* igei alakban a kerítés készítését is: megfelelő távolságban oszlopokat ás le, és egy (fölül), ritkábban két (alul-fölül) vízszintes hevedert erősít rá. Az oszlopközöket földbe mélyesztett, kis árokba állított függőleges náddal, rózsével, napraforgószárral tölti ki, amelyeket azután gúzzsal, dróttal, Tápén gyékényijonnal fognak, kötnek a hevederhez, amelyet — mint mondtuk — *karcél* néven is emlegetnek.

Archaikusnak tetszik, leginkább már csak faluhelyen a *vertfalkerítés*, főleg utca felől. Újkígyóson a tetejét borító dohánycórónak, szalmának, fünek, tetőcserépnek *kalap* a neve. Ehhez hasonló, de már fejlettebb a *vályugkerítés* is.

A *déskakerítés* régebbi fajtája a vízszintesen és ritkásan felszögeezett néhány *palló*. A függőlegesen egymás mellé helyezett, a nyílásokat léccel beborító, a felső végeket vízszintes, olykor kicifrázott széles lécekkel leszorító deszkakerítés a Víz után vált általánossá.

A nap- és széljárás biztosítása végett különösen kerteknél igen alkalmas a *léc-kerítés*, másként *rostélykerítés*. A század elején Sebestyén Károly írta le. Ennek a formavilágnak már csak a töredékeivel találkozunk. Újabban a *drótkerítés* néven emlegetett sodronykerítés is elterjedt.

A tanyai kerítések sok fajtájáról a tanyaház jellemzésénél szólunk bővebben.

A *tégla-* vagy *kükerítés*, *külábaskerítés* már századunkban a városi parasztság fokozódó jólétével, illetőleg munkafeladatainak megsokasodásával válik szükségessé.

¹²⁰ A *szar* szóval kapcsolatos durva, de sokszor szellemes szólásanyagot, szóösszetételeket a Szegedi Példabeszédek sorolja fel. Az érdeklődő ott olvashatja.

A magas kerítés egyúttal a melléje épített színek, paprikaszárítók, bádogtetőzet, nyárikonyha tűzfalálul is szolgál, utcára nyíló ablak nincs rajta. Egyébként megőrzi a régi deszkakerítés beosztását.

*

A faoszlopnak megfelelő kőlabak szintén bálványszerű fejben végződnek. Legtöbbjükön külön van az utcaajtó és a bolthajtásos kapu.

Az épületanyagból készült kerítések így sokszor szolgálnak udvari mellékhelyiség falazatául is, ezért összefoglaló *falkerítés* nevük sem ismeretlen.

A külvárosi, falusi házak kertjeit elválasztó *kertkerítés* lécből, sodronyból készül, hogy a szél, nap járja. A kerítés szegénységéből vagy bizalmas szomszédoknál el is maradhat.

A kerítéshez tartozik a *kapu és utcaajtó* is.

A kapu a ház kocsibejárata. Rendesen két szárnya van, amelyeket a *kapubálvány*, *kapufélfa* néven emlegetett, leginkább akácfaából faragott oszlopok tartanak. A szegedi tájon sem ismeretlen: *búcsút mondott a kapufélfának. Isten veled kapufélfa.*

A kapubálványokat sokszor a melljük vert kisebb karó, név szerint *kölök* segítségével még feszesebbé, mozdíthatatlanná teszik. A bálványok végeit stilizált emberfejjé vagy virággá is ki szokták régebben faragni, ami nyilvánvalóan eredeti mágikus szerepükre is utal. A múlt század folyamán még színes cserépdísz is került a hegyükbe. Ennek *kapugomb* volt a neve.

A kapuszárnyak az oszlopba erősített *pörsöly*, tápaiasan *sörpenyő* néven emlegetett vasfészekben fordulnak. A becsukott szárnyak szilárdan állását az *ütköző*, tápaiasan *kapuköldök* biztosítja. Ez nem más, mint a kapubejárat közepén a földbe vert alacsony, de széles fa- vagy vascövek. Amikor a tápai gazda a csikót először fogja kocsiba, kapunyitáskor a kapuköldöknél az ostorral keresztet rajzol a földre. Ha egy lányhoz föltűnő sokan járnak, oda szoktak a legények, ez a tápai szólás járja: *vizes náluk a kapuköldök.*

A kapuszárnyakat belülről a *kapurúd* zárja be: a *dészkakapu* udvari felének közepére szerelt vízszintes gerenda, amely az egyik kapuszárnyra rá van erősítve, a másikra meg megfelelően ráborul, és az egész kapu bezárására szolgál.

Szőregi napsugaras kapu (*megsemmisült*)

Ha az alsóvárosi, tápai gazda, család akár gyalog, akár kocsin akar hajlékából kimenni, és közben megszólal a hajnali harangszó: megáll és megvárja a végét még akkor is, ha már kinyitották volna a kaput a fogat előtt.

Amelyik ház kapuja előtt friss vakondtúrás van, ott hamarosan halott lesz.

A kapu anyaga szerint lehet *dészkakapu*, ritkásan még *rostdélykapu* is, sөvényből font *sөvénykapu*, ritkásan még *rostélykapu* is.

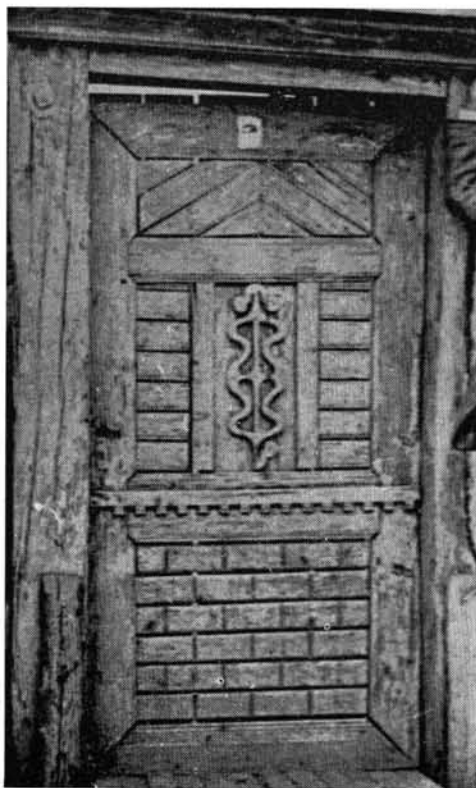
Különösen az első világháború előtt készített kapukon, olykor már csökevényesen, mágikus, gonoszűző jelképek is fölbukkanak, így: a már méltatott napsugár, istenszem, továbbá a szalamandra, amelyet *sárkány* néven emlegettek. Lakatos Károly visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a múlt században, a Tisza-szabályozás előtt került olyan szegedi ház, amelynek kapujára kiterjesztett *sasszárny* volt kiszögezve.¹²¹ Nem kétséges, hogy ez is még a középkori szimbolikából sarjadt. Ismeretes, hogy a sas János evangélistát jelképezi, akinek gazdag szegedi hagyományvilágáról a jeles napoknál részletesen szólunk. Ezek a szimbólumok régebben épebbek, gazdagabbak lehettek. Barokk eredetű *szárazkapu* ma is akad gazdag napmotívummal.

A Város hajdani kijáratainak szintén *kapu* volt a nevük. Ezeket a Víz sodorta el, de öregek részben még emlékeznek rájuk. Ilyenek voltak a Város története során az *Alsó-, Budai-, Csongrádi-, Erdélyi-, Gyevi-, Kecskeméti-, Közép-, Pétorvárad-, Tompai-kapu*. Ezeket éjszakára bezárták, őrizték. Valamikor itt várakoztak azok, akik munkára szerettek volna szegődni. Itt időztek azonban a koldusok is, hogy a ki- és bemenőktől, különösen hetipiacos és vásári napokon, alamizsnát kapjanak.

Gyalogosoknak szolgál az *utcaajtó*, nagyon ritkán *kiskapu*, amely legtöbbször szintén az udvarra, ritkán az ereszetre nyílik. Egyik oszlopa közös a kapuéval.

Még itt-ott ma is látható rajta stilizált napsugár, rombikus dísz, életfa. „Az utcaajtó szömölkőfája — írja¹²² kissé körülményesen Kovács János — deszkából kis koporsó-tetőzetet nyert, lapja pedig két mezőre osztottan, felülről szintén zsalukateres ablak formát, vagy szétlövellő napsugarat utánzott, az alsó mező rész pedig egyenes deszkázatból állott, de mindig szabályos irányú szögeléssel, néhutt az utcaajtó alsó részében négyzet-átlós, a közepétől nagyobbodó kockadíszű deszkázatot is láthatunk.”

Szöregi utcaajtókon sűrűn tűnt szembe a stilizált *életfa* is. Napjainkban már alig van belőle.

Szöregi utcaajtó életfa-díszsel 1932 tájáról

¹²¹ Lakatos Károly följegyzése.

Meg kell jegyeznünk, hogy a kerítés díszítése, szimbolikája a szegedi tájon is kizárólag a kapura, de főleg az utcaajtóra koncentrálódik.

A tápai ember keresztet szokott az utcaajtóban vetni, ha katonának megy, bírói tárgyalásra és egyáltalán *úr elébbe* indul.

*

A parasztháznak van *eleje*: a konyhaajtó és ereszet felőli oldala. A ház elejével párhuzamos fal, túlsó oldal a *ház hátulja*. Az utcára néző homlokzat a *házbég, ház vége*, ritkásan *külsővég, utcavég*, A belső, kert felőli homlokzat a *belsővég*.

A szomszédságot is a ház fekvése szerint nevezik meg. A *tűszomszédok* közül *első szomszéd* az, akinek hajléka háttal szolgál a házra. Olykor megengedik neki, hogy ablakot, szellőztető lyukat vágjon az udvar felé, azonban nincs harag belőle, ha viszont deszkából ellenzöt állítanak eléje. A *hátsó szomszéd* portája a ház háta mögött fekszik. A *végsszomszéd* házatája másik utcára, közre nyílik, de kerte telkének belső vége határos. Más nevei a szegedi nagy tájon: *lábszomszéd, kertlábsszomszéd, végsőszomszéd, alsószomszéd, kertszomszéd, végrű való szomszéd, kertlábás*. Az *átalszomszéd* szemben, az utca túlsó során lakik.

A közvetlen szomszédok régebben kölcsönösen meghívták egymást a lakodalomba. A halottat a szomszédoktól is elbúcsúztatták. Disznótorkor legalább kóstolót küldöttek egymásnak. Hirtelen szükség: tűz, kár, betegség, halál esetén számíthattak egymásra.

A több utcától határolt háztömböknek régiesen *burgondia, burgandia*, újabban olykor *furbic*, Tápén *furbec* a neve. Régi közigazgatási szervezetükről, amelyet valamikor, a szabad királyi városi önkormányzat idejében közvetlenül az *utcakapitány, tizedős, kisbíró* irányított, más összefüggésben szólunk. Ott emlékezünk meg a katonai beszállásolás és árvízvédelem, népiesen *tötés*, azaz földhordás hagyományos rendjéről is.

*

Szóljunk még néhány szót a *küvezet, flaszter, öregesen falaszter* elterjedéséről is.

A Város utcáinak kikövezése¹²³ a múlt század ötvenes éveiben kezdődik (Budai országút a Pestre irányuló közlekedés, a Maros utca a sószállítás, a Szentháromság utca pedig a rendezőnél levő vasútállomás miatt). Általánossá az árvíz után válik: a külvárosokban is legalább a gyalogutakat és átjárókat kiflaszterolják. Addig sárban, télidőben leginkább vastag *pallódészka, palló* szolgál közlekedésre. Cserzy Mihály visszaemlékezései szerint a Víz előtt a Kárász és Feketesas utcában rőzsekötegekkel, fűzfavessző kévékkel rakták ki a kocsutatót, és őszi esőzések alkalmával négy lóval kellett a bennrekedt fuvaroskocsit kihúzatni. A belvárosi boltok elé tölgyfa palincsokat, azaz vastag tölgydeszkákat raktak.

Az árvíz előtt a külvárosi parasztházakban csak az utcaajtó és konyhaajtó bejáratát kövezték ki, vagy tettek erre a helyre elhasznált malomköveket. A víz után téglaszélességben már kikövezték az udvar legfontosabb útirányait, így a lakóházhoz, istállóhoz, színekhez vezető utat, továbbá aláázás ellen a csorgást, jobbmódúak az igen keményre égetett *flasztertéglá* felhasználásával az udvart is, ez azonban nem vált általánossá.

¹²² Kovács J. 97.

¹²³ Reizner II, 205.

Annak a házilag készült, csatornaszerű földött nyílásnak, amely arra szolgál, hogy az esőt, megolvadt havat, elhasznált mosóvizet összegyűjtse, s az udvarból a ház előtti árokba vezesse, *kifolyó* a neve.

Az árkot átívelő fa- vagy kőalkotmány, kocsijárás a *dobogó*. A gazda készíti. Régebben ő fásította be a ház elejét is. Manapság társadalmi buzdításra a virágültetésről gondoskodik.

*

A házépítéshez kedden és pénteken nem jó hozzáfogni. A fundamentomba némelyek patkót, mások régebben arany-, ezüstpénzt szoktak tenni. Az ószentivániak a pénzt a ház keleti sarkába rejtik. Törökkanizsán, Felsőtanyán a négy sarkába pénzt falaznak. Ismét mások a négy sarokba régebben kar vastagságú, égő szentelt gyertyát építettek be. Mindszenten ilyenkor bárányt szoktak ölni és vérével az alapkövet behintik. Domaszéken a házalap északi sarkába imádság közben feszületet tesznek. Kisteleken az új ház építésénél a küszöbök alá szoktak szenteltvizet hinteni. Tápén a fundamentomba nagyboldogasszonyi füvet, szentelt gyertyát tesznek, sőt szórnak. Akadnak, akik akasztott ember kötelét helyezik a házküszöb alá.¹²⁴

Sajátos régi földéaki hagyomány volt, hogy amíg a ház föl nem épült, a fundamentomból kiásott, esetleg máshonnan odahordott földet a gazda éjjel-nappal szemmel tartotta, nehogy rontó szándékkal egy göröngyöt is elvigyenek belőle.

A fölépített új háznak mintegy keresztelője mai napig a *zöldágáldomás*, amelyet a gazda ad mindazoknak akik az építkezésben részt vettek, továbbá az atyafiságnak és szomszédoknak.

Kovács János közli¹²⁵ a régi köszöntő rigmusokat is, amelyeket egyik kőműves legény az építető házaspárra, a mesterre, pallérra, munkástársaira, végül Szeged városára mondott. Itt csak ez utóbbit idézzük:

*„Végül felköszöntve emelem a pohárt,
Valameddig szemem látja a láthatárt,
Míg áll Szeged város, s elterjed határa:
Szálljon reá bőven az egék áldása.*

A legény minden versszak után kiürít egy pohárka bort, s a poharat ledobja a földre. A cigány tust húz. Este nagy lakoma van, és a zöldágra kötött kendők szétosztása. A lakomát rendszeren tánc fejezi be.”

¹²⁴ A hagyomány szívós, állandó erejét mutatja, hogy a középületek alapkőletétele is ünneppélyesen szokott történni. A Vedres István-tervezte tanácsház *fenékkő-ünrepségéről* (1799) az egykorú tudósítás így emlékezik meg: a fenékkő mellé egy rézládikát is helyeztek, amelybe „azonkívül, hogy minden mostanában kelendő ezüst és réz pénzeknek nevei és egy 1741-iki negyed rész kis arany pénzetske, nem különben minden féle mostan forgó Bankó Tzedulák formái ezer forintostul öt forintosig belé tétettek, a jelenlévőknek is tulajdon keze írásával feljegyzett nevei is bé rekesztettek.” A ládikát mozsarak, dobok és harsonák zenéje mellett helyezte a főbíró a kövek közé. Ezalatt a sokaság közé a város kincstartója rézforintokat szórt. Az alapkövek ezután „a Tanácsbéli Urak és Tisztviselők által előbb, azután más jelen lévő Urak és Asszonyok által téglákkal környül rakattanak. A férfiak számára a kőművesi szerszámok kék és sárga, az Asszonyok számára pedig vöröss és fejr színű pántlikákkal mind Szeged várossának tulajdoni színeivel ékesítették fel. Így késő délre, egy felől a városi muzsikuskok fűvő szerszámainak hangjai, dobok és trombiták harsogási, más felől pedig az ékessen zengedező Bandának kellemetes nótái között, minek utána a sátorok alatt bővségesen lévő szilvórium, égett bor meleg tzipók és az Asszonyok számára minden féle gyümölcsök elfogyasztattak volna, az örömmel telyes nép azon napnak vidám emlegetésével és magának örökös feljegyzésével széllyel oszlott. Estvére a munkások számára jó paprikás hal főzetett, de a mellé mások is hozzá ültek.” Magyar Kurir 1799, III. fertály 26. sz. Vö. még Szeged városa 89.

¹²⁵ Kovács J. 320.

Kovács megjegyzi még, hogy „e ledobott poharakat vetekedve keresik, mert a ledobás után véletlenül épségben maradt pohár üdvös és hasznos kuruzsolási eszköz, ha abból itatnak meg valakit. A múlt század hatvanas éveiben a felsővárosi toronyról a lucaszél levitte a gombot és keresztet. Amikor az újat feltűzték, a felköszöntés után ledobott poharakból néhány épségben maradt. Megszerzésükért a nép fanatikus veszekedést folytatott.”

*

Máig élő hiedelem, hogy az új házból hamarosan meghal valaki. Ezért az első belépésnél kakast vagy macskát dobnak maguk előtt. Algyón kutyát, macskát, néha galambot zárnak első északára a házba. Az hal meg ott legelőbb, aki először gyújt benne világosságot.¹²⁶

Egyébként *egész* kenyérrel kell az újonnan épült hajlékba, új lakásba beköltözni. Századunk elején még járta, hogy a megépült új ház tisztaszobájában bárányt, ennek híján malacot öltek. A vér szétfolyt, beleivódott a földbe, a húst pedig házaldomás gyanánt megfőzték, megették. Mindezek azért történtek, hogy a házat majd kerülje el a tűz, víz, betegség.

Szerencsétlenség éri a házat: ha a tűz sisteregve ég, ha a tyúk kukorékol, ha a kutya a pitarajtó felé fordulva vonítani kezd, ha a bőregér beröpül a házba, ha a kép leesik a falról, ha a családban tüzzel álmodnak.

A házból nem jó kiadni semmit, ahol kisgyermek van, mert akkor nem tud aludni. Egyáltalán nem jó este semmit sem kiadni, de különösen Luca estéjén.

A kígyó, népünk ajkán *kényó* megjelenése a háznál nagy szerencsétlenséget jelent. Más felfogás szerint meg éppen szerencsét hoz.¹²⁷ Ezt az ellentétet nyilván az archaikus hagyomány és a bibliai előadás kettőssége magyarázza.

Kovács János hallotta, hogy a házat nem szabad magára hagyni, mert betelepedik a kísértet.¹²⁸ Csakugyan, ha az egész család valamilyen okból kénytelen elhagyni a házat, akkor megkéri valamelyik szomszédot, hogy legyen *házpásztor*, tápaiasan *házcsósz*. Gondolnak természetesen a jószág gondozására, esetleges tűzre és tolvajokra is. A fő azonban, hogy legyen valaki teremtett lélek a hajlékban.

Olykor még napjainkban is sor kerül a *hazajáró lélek* emlegetésére. Úgy vélik, hogy a család valamelyik elhalt tagja ilyenkor visszatér egykori otthonába. Kálmány szőregi adatai szerint¹²⁹ a hazajáró lélek olyan, mint az árnyék. Csak térdig lehet látni. Leveri az edényeket, de egy sem törik össze. Ha azt akarják, hogy a lélek hazajöjjön, főzik a ruháját, sírkeresztet tüzelnek. Van olyan is, aki e célból kását főz a kereszt tövében.

A hazajáró lélekről szintén Kálmány több tiszahegyesei hiedelmet is közöl.¹³⁰

A *késértet*, *késértetjárás* képzetköre már idegen, nem családbeli szellemektől való szorongásban gyökerezik. A kísértetek egyébként Kálmány temesközi hallo-mása szerint kevély angyalokból váltak.¹³¹ A magára hagyott házba, kietlen sikátorba betelepszik a kísértet.¹³² „Vannak lakhelyek — írja¹³³ Tömörkény kissé novellisztikusan, de a szegedi hiedelemvilág tökéletes ismeretével — amik el vannak átkozva. Ki átkozta el? Hát a jó fene tudná jobban, csakhogy el vannak átkozva.

¹²⁶ Kovács J. 374.

¹²⁷ Tömörkény I., A kraszniki csata 380.

¹²⁸ Kovács 371.

¹²⁹ EA. 2852.

¹³⁰ Kálmány II, 104. Vö. még Tömörkény I., Munkák és napok 168.

¹³¹ EA. 2801.

¹³² Kovács J. 171, 365; Ethn. 1930, 48.

¹³³ Tömörkény I., A kraszniki csata 378.

Vannak ilyenek. Földek is, és házépületek is. Átkozott helyen lakni nem jó. Van föld, kint messze a pusztákban, akit Átokházának neveznek. Arról hosszú ideig az volt a hír, hogy azon megélni nem lehet. Aki azon gazdálkodni akar, biztosan belepusztul minden iparkodásba. Hát — mondják az emberek — vannak házak is így. Hogy átok van rajtuk. Hogy ki volt az a bizonyos, és mikor történt, hogy rátette a házra az átkot, azt nem lehet tudni, de átok van a házon, aztán az úgy van.

Bolondokat beszéltek — mondja egy öreg nevetve — egyik téglá olyan, mint a másik téglá. Az egyikből is ház épül, mint a másikból.

De nem úgy van az — vetik ellen amazok — nem tud kend a kendtök környékibe olyan házat, hogy akié csak az a ház volt, az egy se boldogult. Hogy azt a sors mindig tötetés alá tötte?

Akkor az öreg emlékezni kezd lassan egy sarki házra, hogy azám. Bolt volt benne, de ahány boltos csak volt benne, az mind tönkre ment. Csinálhatott az akármit, csak nem gyarapodott. Egyik a másik után.

No lám — mondják az átok barátai diadalmasan — aztán azt hiszi kend, hogy kocsmá nem volt így? De volt. Nem is egy.

Jut eszömbé neköm is ilyen — mondja egy ember — hiába mönt abba a házba akármilyen kocsmáros, akármilyen borral, de nem ügön nyitották rá arra az ajtót.

A jó borra se?

Hát nem. Aztán nem. Ha be is tévedt oda valaki, az is csak egyszer volt ott, másodsor már nem mönt oda. Aztán maga se tudta mögmondani, hogy miért?”

Egy elátkozott őszeszéki házat, Kónya Mihály tanyáját századunk elején sokan emlegették.

„Mintegy két hét óta — írja¹³⁴ egy szegedi újsághír — rejtélyes dologról suttogtak a felsőtanyaiak. Egyre-másra beszélnek, hogy az őszeszéki kapitányságban, Kónya Mihály tanyájában szellemek járnak. Mert csakis azok tehetik meg azt, hogy a Kónya gazda lovai, bármily erősen is bekötik őket az istállóba, és az ajtót is rájuk zárják: egy pillanat múlva már az udvaron vannak, anélkül, hogy bárki is hozzájuk nyúlt volna.

Ez a csoda többször megesett a lovakkal, egész Felsőtanya csak a szellemekről beszél, amelyek eloldozzák a lovakat és fölnyitják előttük a bezárt ajtót. Kónya Mihályék annyira megijedtek már, hogy az asszony nem is mert otthon aludni.

Eleinte azt hitték, hogy majdcsak megszűnik a csuda, de mindebből nem lett semmi. A múlt héten Kónya Mihály elment Várhelyi József felsőközponti (balástyai) plébánoshoz, és megkérte, hogy szentelje be a házat, vagy valamiképpen segítsen rajta, hogy a szellemektől megszabaduljon.

A plébános nem volt otthon. Hosszas rábeszélés után egy rendőrrel a káplánja ment ki a helyszínre és ott — amint a nép mondja — a lelkész is meggyőződött a csodálatos eseményről.

Pár nap múlva Kónya Mihály megint beállított a paróchiára, és térden állva kérte Várhelyi plébánost, hogy menjen ki hozzá. A plébános eleinte a lelkére beszélt a gazdának, ne higgyen semmiféle szellemben, mert nincs, és ha a lovak a bezárt ajtón is keresztül tudnak jönni, ezt bizonyára valamelyik szomszédja cselekszi tréfából. Kónya azonban addig könyörgött, míg a plébános egy rendőrrel kocsiára ült és elhajtott a szellemektől megszállott házba, azzal az elhatározással, hogy a babonába esett gazdát a helyszínen fogja meggyőzni és kijózanítani.

Úgy mondják, hogy Kónya Mihályékhoz érve, a plébános ráparancsolt a rendőrré, hogy szorosan kötözze meg a lovakat. Aztán az ajtót bezárták, a keresztvasat pedig a helyére igazították, és azt maga a plébános drótozta össze.

¹³⁴ Szellemek a tanyán. Kónya Mihály lovai. SzN. 1907, 120. sz.

Alig léptek a szobába, a lovak már kívül, az ajtó előtt álltak. Erre Várhelyi József sajátkezüleg kötötte be a lovakat, az ajtót bezárta, a keresztvasat beigazította, láncsal a kilincshez erősítette, és végre harapófogóval a láncszemekbe drótot font. Azzal bementek a szobába és várták mi fog történni.

Már bent a szobában is csoda történt. Amint a plébános, és a házbeliek beléptek, az almáriumon levő fehér takarónak négy sarka önmagától felemelkedett, és a rajta levő üvegedényekkel, csészékkel, poharakkal együtt nagy lárma és csörgés közt az ágy alá repült. Ebben a pillanatban lódobogás hallatszott: Kónya lovai megint csak kiszabadultak és ismét ott állottak reszkető lábakkal az ajtó előtt. Amikor pedig az ágy alól kihúzták a terítőt, csodálkozva látták, hogy abban az erős csörrenés és zörgés ellenére egyetlen darab sem sérült meg, annál kevésbé tört össze.”

Öregek máig emlegetik. A történetnek Tombác Jánostól előadott két változatát is megőrkítettük.

A sikátorok, keresztutak, illetőleg útkereszteződések szellemvilágát megfelelő kapcsolataikban mutatjuk be (malom, Luca, János napja, rontás).

Homoki hajlékok, tanyaházak

Az első homoki hajlékok igen kezdetlegesek voltak. Inkább csak férfiak: pásztorok, csőszök húzódtak meg bennük, családjuk ritkán volt velük. Ilyenekben vonta meg magát szegényparaszt bérlő, erdőmunkás népünk is, amikor a szegedi határ nyugati részeit feltörték. A társadalom nem támogatta őket, csak addig nyújtzkodhattak, amíg a takarójuk ért, magyarán: amennyire földhöz ragadt szegénységükből telt.

A *fődház, fődputri, putri, putriház* első leírója¹³⁵ Dugonics András: „Azokat a házikókat, melyeket Magyarországnak némely részein a föld alatt ásnak és télen nyáron benne laknak az emberek, Putrinak nevezik az oda-való emberek.”

A partba, homokbuckába vájt kezdetleges hajléknak *partház* volt a neve. Csak egy helyiségből állott. Ablaka nem volt. A belsejét napraforgószárral borították be, hogy a homok omlását föltartsák. Az alsó részét esetleg vesszővel is körülfonták és betapasztották. Nyeregteje volt, olykor a koszorúfáját is betapasztották. Rendesen mélyebb volt a földszínnél. Úgy mentek le, amikor beléptek. Akadtak az erdőben is hasonló csőszkunyhók.

Átokházi putri

¹³⁵ Dugonics A., Jólánka I, 122.

Tömörkény *Barlanglakók* című egyetlen drámái alkotásában játékszín gyanánt részletesebben, de hitelesen ír¹³⁶ le egy ilyen földlakást századunk elejéről: „Földbe ásott barlanglakás, négyszögletes, az oldalai befelé lejjebb keskenyülnek, hogy a föld be ne omoljon. A teteje ágasokra van csinálva: az ágasokon hosszában és keresztben nyers faágak, ezt kukoricaszár és elszáradt bozót földi; a tető belsejéből, a nézőtérről ennyi látható.

A lakás a föld színétől embermagasságnyi mélységben van leásva a homokba, a nézővel szemben van az ajtó, embermagasságnyira: hozzá durván, faágakból összerótt létra vezet föl. Külső világítását csak ezen ajtóból kapja, mely nyitva áll, kifelé van nyitva.

Közepén, a földbe ásott cölöpökön, durva asztal, keresztbe elnyúlva, mögötte szintén földbe ásott karókon durva pad. A fal mellett, az ajtótól baloldalt, cölöpökre vert széles ágypad, rajta ócska gúnyák s viseltes suba. — A nézőktől jobboldalt, a nézőkhöz közelebb eső részen, szintén ilyen ágypad, de rövidebb. Egész közel a homokfalon szentkép vagy kereszt...

A jobb sarokban tűzhely, padka, beleszúrt szolgafával, a szolgafán bogrács, alatta a tűzhely-padkán hamumaradvány, a padka mellett fölprózott tüzelőfa gallyakból, tuskódarabokból, a másik felén vizes kanták.

Beásott falmélyedésben, polcokon, szegényes házi eszközök, néhány virágos festésű porcelánbögre, üveg, poharak.

A tetőről, kötelekre akasztva, néhány vízszintes rúd függ, ezekre némely ruhafélék, szoknya, téligúnya, viganó van akasztva, a másiktól darab füstölthús és szalonna lóg le, szintén madzagra akasztva.

Valamelyik oldalon, ahol jobban elhelyezhető, ócska tulipános láda, fölötte a falon fölakasztható téka, s ajtóra járó kisebb faliszekrény.

Szintén a falon, ráakasztva, farámás tükör, melynek alul fiókja van.

Egyik tetőrúdról, az asztal fölött, petróleumlámpa függ le madzagon.”

*

A *katlanház* katlanszerűen kerekre ásott földkunyó volt. Csak tápai öregek emlékezetében él, többet nem sikerült róla megtudnunk.

Az ideiglenesen összeütemezett építmények egyébként több, részben tréfás-gúnyos neve is van: *gunyhó*, *guliba*, *gunyasz*, *viskó*, *vityilló*, *kuripintyó*, *lakhangyi*, *rezedencia*. Árnyalati különbségekről a Szegei Szótár tájékoztat.

Öreg mérgesiek emlékeznek még kezdetleges, ideiglenes jellegű *tutajfalas* házakra is: jó erős nyárfaoszlopokat ástak le 1—2 méternyire egymástól. Vízszintesen megfelelő távolságban elosztva 3 fahevedert erősítettek rájuk, és ezekre került sűrűn a rözse, vagy napraforgószár. Végül kívül-belül többször is betapasztották. A kol-dússzegény homoki honfoglalók eleinte ilyenekben is laktak. Amikor egy kicsit megelőzték magukat, akkor istálló lett belőle, vagy már csak istállót építettek tutajfalból.

A régi pusztai pásztorházak, továbbá az első tanyai nemzedékek hajlékai hantból is készültek. A *hantház* részletes leírását, építésmódját Kiss Ferencnek köszönjük. Szabatos néprajzi jellemzését Juhász Antal végezte el.¹³⁷

¹³⁶ *Tömörkény I.*, *Barlanglakók* 20. Rövidebben *Üő*, *Vizenjárók és kétkézi munkások* 159.

¹³⁷ Most áttekintésünk végén kitűnik, hogy a szegedi parasztház építési és munkatechnikájával, műszaki leírásával, valamennyi jellegzetes formájával, így a tápai *csőmpölyegház* és a homoki *hantház* jellemzésével adósk maradtunk. Ezekről azonban szándékosan mondottunk le. Érdeklődésünket inkább a funkciószerűség, az otthon-alakítás kérdései és összefüggései kötötték le. Szerencsére a Szeged-vidéki házkutatásnak éppen fejtegetéseinkben hiányzó részei Tömörkény, Cs. Sebestyén

A házás a tanyák kifosztásának sajátos régi, ma már nem élő módja.

A régi tanyai házak alapzata nem nyúlt mélyen a homoktalajba. Könnyű volt tehát aláásni és a fal alatt akkora üreget vájni, amelyen keresztül egy vékony ember a padozatlan tisztaszobába juthatott. Innen kiadogatta cinkostársainak az értéke-
sebb holmikat: ünneplő ruhát, subát, ágyneműt, pénzt. A kutyát előzőleg már el-
hallgattatták. Tudták azt is, hogy a házbeliek a hátulsó szobában aludtak. Tömörkény
István szerint *sükekocsi*, *betyárkocsi* néven emlegetett különleges kocsijuk volt,
amelyen nem zörgött semmi.

„Tapasztalatlan emberek azt hihetnék — írja¹³⁸ öregek elmondása után, rész-
letesen Tömörkény —, hogy valamely tanyaház kiásása könnyű dolog, pedig nem.
Dehogy. Az olyan munka, amellyel velejár a komoly hozzáértés, és e tekintetben el
lehet mondani, hogy ki minek nem mestere, annak csakugyan hóhéra. Mert a meg-
állapodott egyén elsősorban a havat tekinti. Ha hó van, ha rendes és mély havak
vannak, a tanyaásás bizony csak akkor biztathat sikerrel, ha a tanyától nem messze
járt út halad el. Mert így a nyomok csak az útig vezetnek a hóban. Ott eltűnnek, és
nincsen, aki többé rajtuk eligazodni tudjon...”

„Másrésről — folytatja — ismét a házat kell tekinteni, mert a kiásásra nem
minden ház alkalmas Míg a vertfalú ház egyenesen arra született, hogy kiásassék,
már a vályogépület ezen célra kevésbé jó. A vályogot téglánként kell bontogatni.
Némelyik lezuhan, lármát üt, s lám, azonnal kész a veszedelem. A házbeliek fölér-
zenek, puskára, vasvillára kapnak, s előlük szaladni kell, mert a népek ilyen dolog-
ban nem ismernek kíméletet. A téglafalú ház meg éppen nem alkalmas. Legjobb
tehát a vertfal, amelyet az ásó könnyen bont, és bontása zaj nélkül történik...”

„Most még mi kívánatos? Kívánatos, hogy a szél ne a tanya felé fújjon, hanem
a tanya felől. Ez a kutyák tekintetében tartozik a dologhoz, mert ha a szél arrafelé
fúj, amerre a kutyák tartózkodnak: baj van. Az eb megérzi az idegen-szagot, legin-
kább pedig meghallja a zajt... Van ugyan aki a kutyát meg tudja szelidíteni, sőt be is
rugatja pálinkás kenyérrrel, mint például a malacot szokás, ha lopják... Van a ku-
tyában is, amelyik így megcsöndesedik, van amelyik néhány darab zsírba sült kenyé-
rért elfelejti kötelességeit...”

„Szóval a házás nem könnyű dolog mert a munkának teljes csöndben kell
menni. Leginkább a tisztaszobát szokás kiásni, melyben ugyanis nem alszik senki.
A munka halk. A földet a ház mellől elássák az éji tolvajok, azután az ásókkal lyukat
vágna a falba. Egy ember a ködmönét levetve, csöndben lebúvik a lyukon. Ez lehe-
tőleg kis ember. Bent lévén aztán, adogatni kezdi ki a holmit...”

„A tisztaszoba őrzi a tanyai ember holmiját. Ha pénze van, itt tartja elrejtve.
Itt vannak az ünneplő ruhák, kalapok, csizmák, itt az új suba. Itt vannak a ház felnőtt
leányzójának ruhái a mestergerendára akasztva. Továbbá itt van az ágynemű, dun-
nák és párnák megtömve fehér pöhölyel.”

Mindez már régóta a múlté.

Károly és Tóth János már említett munkálatai mellett legújabbán Juhász Antal és Németh Olivér
kitűnő feldolgozásaiból, illetőleg méréseiből könnyen kiegészíthetők. Ezekből kellett volna nagy-
részt és bőségesen idéznünk. Ez különben is terjedelmes előadásunkat még csak növelte volna. Meg-
nézendők tehát *Juhász A.*, *A tanya néprajza Tömörkény István műveiben.* MFMÉ 1966/67 73. *Uő.*,
A hantáz. uo. 1969/1 5. *Uő.*, *Átokházától Ásotthalomig.* uo. 45; *Uő.*, *Építkezés, házberendezés.*
In: Tápé 443. *Uő.*, *Telekelrendezés a szegedi tanyákon.* Ethn. 1974, 278. Ezekhez járulnak hozzá
még Németh Olivér kéziratos honismereti pályamunkái.

¹³⁸ *Tömörkény I.*, *Ne engedjük a madarat* 113; *Cserzy M.* híradása szerint a *kancsafal* olyan
tanyafal amely „*homorúan volt polyvasárral kitapasztva úgy, hogy az alapzata mélyen a földbe rakva,*
körülbelül, a fal magasságának felerészétől számítva (lefele) mindig vastagodott. Lent már méternyi
szélességűre is megnövekedhetett. A házaso tolvaj megtalálta a dolgát, ha ilyen falra akadt, és gyakran
abba is hagyta a munkáját.” *Legendák* 17.

A tanyaház

Egy-egy tanyai birtokegység a századfordulón 25—100 hold között mozgott, és ilyen kis területen is igen változatos felszínt foglalt magában. A *tanyafőd*, *tanyaporta* birtoktestében rendszeren volt *semlyék*, *szék*, és hasznos *homok* is. A *tanyaház* a hozzátartozó *semlyék*, *szántó szélére*, *úthoz közel*, a vadvízveszedelmek miatt pedig lehetőleg magaslati helyre épült. Ide került a *szőlő*, *gyümölcsös* is. A *semlyéken* a *marha* és *aprójószág* nevelkedett. A *széket birka járta*, és *széksót söpörtek rajta*.

A *tanyaporta*, *tanyatelek* ritkábban szolgál *közútra*. Innen egy, esetleg két egymással szomszédos vagy rokon tanyához a több néven is emlegetett *tanyaút*, *tanyaköz*, *bejáróút*, a *közúttól* való megkülönböztetésül olykor *családi út* vezet, amely a birtokhoz, *födön* tartozik.

A fordulónál sokszor *kükörösz*, *körösz* látható, amelyet valamelyik jámbor ós állítatott. Erről más vonatkozásban szólunk bővebben.

A *tanyahajlék* a *családi*, vagyoni, birtokjogi körülményektől, a *tanyásodás* fokozataitól függően a legnagyobb változatosságot, az átmeneti formáknak szinte végtelen gazdagságát mutatja. Majd minden tanya külön emberi és architektonikus egyéniség. Áttekintése, a szerves összefüggésnek, fejlődésnek megállapítása éppen-séggel nem könnyű feladat, hiszen még századunk első évtizedeiben is készültek primitív földkunyhók. A szegedi külső határt, járásokat előzőnlő agrárszegénység anyagi kényszerűségéből még ezekben az időkben is egy ideig fenntartotta a *pásztorhajlék* kezdetleges, ideiglenes formáit.

A mai átlagos tanyai lakóház, tehát a szegedi értelemben középparasztinak tekinthető hajlék tanulságos módon tükrözi a tanyai lakóhely fejlődésének minden lehetséges mozzanatát.

A *vertfalas*, náddal borított, *szabadtűzhelyes*, *öreg*ek ajkán *pitar* néven emlegetett *konyhából* és a *belőle nyíló*, *ház* névvel illetett *lakószobából* álló, *ereszet nélküli* *alacsony tanyaépületnek* *laciház*, azaz *nyári hajlék* a neve, a *pitaré* pedig olykor még ma is *lacikonyha*. Ez a forma és megnevezés még világosan az első megszállásra utal. Azokra az időkre, amikor *hétközben*, illetőleg *nyaranta* még a *Városból* művelte a *család*, főleg a *férfinép* a *földjét*. Ebben az időszakban „a *tanyaház lakószobájának* — írja¹³⁹ a szemtanú *Sebők Zsigmond* — *bútorzata* sem volt. A *lakosoknak* a *puszta föld* volt az *ágyuk*, *bunda* (*suba*) a *párnájuk*, a *kemencepadka* a *székük*.” Ez még bizony inkább *tanyaverés* volt, mint *építkezés*.

A *jószágnak* ebben az időben még csak *rögtönzött nyári istállója* volt, esetleg egy *kis fődél* a *laciház pitar* felőli végéhez támasztva.

A *laciház* lesz majd a végleges *kitelepülésnél* is az *első lakóház*, amíg a *család anyagi helyzete*, *gazdasági erőfeszítése* lehetővé nem teszi *tartósabb*, *állandó jellegű*, a *tanyai gazdálkodás* folyton *növekvő kívánalmainak* megfelelő *lakóház* építését, amely különösen *tagolásában föltűnő*, de ugyanakkor *természetes hasonlóságot* mutat az *ősi hajlék*: az *alsóvárosi parasztház* *polgárosodó beosztásával*, *méreteivel*, *ereszetével* és *napsugárdíszes házvégével*. A *családi szóhasználatban* ez lesz a *nagy-tanya*, a *mellékhelyiséggé*, esetleg az *öreg*ek mellett *élő fiatal pár átmeneti lakóhelyévé* vált régi *építmény* pedig a *kistanya*.

*

¹³⁹ *Sebők Zs.*, A tanyák világában. Sz.N. 1885, 151. sz.

A tanyaház helyének közvetlen megválasztását több körülmény befolyásolja. Nem szeretik a birtok közepére emelni. Szívesen építik útszélre, vagy a semlyék szélére, hogy a jószágot gyorsan, rövid úton ki lehessen csapni az istállóból. Inkább homokra, mint székre építkeznek, vagy legalábbis homokkal hordják meg, töltik föl a ház helyét. Természetesen a döngölés sem marad el. Ha netán szántásra építenének, akkor ki kell ásni az eleven földig, amely általában azonban 20—25 cm-nél nem mélyebb.

Az utolsó jó háromnegyed évszázad alatt kialakult állandó jellegű *tanyaház*, vagyis a főépület a szegedi tájon végeivel vagy *lőfővégre*, azaz északnyugat-délkeleti irányban, vagy pedig *kibevégre*, vagyis északkelet-délnyugati irányban épül. Az ilyen tájolású házaknak *lőfővéges*, illetőleg *kibevéges* jelzője is hallható. Az utóbbi esetben a *be* a tisztaszoba ablakainak, mintegy a hajlék szemeinek az anyaváros, Szeged felé, azaz *befelé* fordulását jelenti.

Mindkét elhelyezésnek az a célja, hogy a ház hátulja az északi hűvösséget, uralkodó szeleket fölfogja, és a ház, tanya elejét, ereszetét, udvarát megvédje, napossá tegye. Északon még apró világító ablakot, szellőztető lyukat sem vágnak szívesen. A két kipróbált építkezési irány jobbmódúaknál sokszor derékszög alaprajzú építkezést eredményez, amelynek másik két befogó szárnyán — természetesen kissé lazábban — a melléképületek sorakoznak föl.

A tanyai nép gazdasági erősödésével függ össze, hogy az utolsó félszázad alatt épült egysoros lakóháznak már téglá az alapja, vályog a fala, gyárban vásárolt fa a tetőszerkezete, és cserép, újabban pala a teteje. A századforduló táján épült módosabb házak főhomlokzatán a szegedi világhoz való tartozás jeleként sokszor látható a nap-sugárdísz is.

A ház helyiségei már annyira felmagasodtak, hogy a szekrény nehézség nélkül elhelyezhető bennük. Ez a háztípus a tanyai élet állandósulásával és a gazdasági viszonyok fejlődése, belterjesedése nyomán bontakozott ki.

Az újabb tanyaháznak szerves, nélkülözhetetlen tartozéka az *ereszet*, másként olykor *színalja* néven emlegetett tornác, amely a szikkadásra szoruló termék átmeneti elhelyezésére igen alkalmas. Itt az ereszet alatt van egy pad, asztal, néhány szék a nyári étkezés, együttlét idejére. Van itt *priccs*, *kiságy* is, ahol késő őszig olykor subába takarózva a gazda vagy legényfia szokott aludni. Az ereszetnek az aprójószág távoltartására sokszor van már alacsony, méternyi magas rostélykerítése is.

Az ereszetből nyílik a földes konyha, öregek ajkán *pitar*, amelynek már ugyan nincsen szabadkéménye, de sokszor még fűteni lehet belőle a szobában, kisszobában levő kemencét. A főzés csak télidőben történik itt, amikor a család rákényszerül a benti életre. A főzés tehát ez esetben a fűtést is szolgálja. Így aztán természetes, hogy a konyha eléggé tágas, és egy-két ágy, fekvőhely is van benne. A földjét újabban már csempével is kirakják, és télen színes rongypokróccal, linóleummal is beborítják.

A konyhából lehet az olykor még mindig *ház* néven emlegetett tisztaszobába jutni, amelyet már nem meszelnek fehérre, hanem *piktorolják*, vagyis mintásra festik, olykor még a mennyezetet is. Ezt a munkát a piacon vett patronokkal vagy maga a gazdasszony, vagy valami más ismerős, ügyes kezű, gyakorlott asszony végzi. A szoba padozása még jó módúaknál is olykor hiányzik. Megelégszenek a tükörsíma, fel-dörzsöléssel állandóan gondozott földpadlóval.

A berendezés, bútortzat már teljesen polgári jellegű, a városi divatoknak azonban mindig egy-két évtizeddel mögöttük jár.

Térjünk most vissza a tanyaportához és a tanyaközhöz. A köz két oldalán jege-nye-, méginkább akácfasor húzódik, amely sokszor az egy tagban levő nagyobb

tanyabirtokot is övezi, körülveszi. Árok is húzódik a mentében. Az ilyen fasornak *garád* nevét is hallottuk, amely a szegedi juhászat régi szókincséből való átvétel. A juhásztanyán olyan mintegy 2 m magas, odahordott trágyából, szárízékből rakott kerítést, illetőleg négyszögletű kerített helyet jelent, amelyen belül a birkanyáj tartózkodik. Ennek egyik oldalán széles léckapu nyílik. A garád nevében, azaz az akácfasor megnevezésében tehát az ősi pásztorhajlék építő hagyományai élnek tovább.

Mórahalmi napsugaras tanyaház

A gyorsan növekvő akácfa egyébként nemcsak tanyadísz, hanem a családi önellátásban, hasznoszerzésben is nagy a jelentősége. Rendszeresen, általában két évenként koratavasszal, a szorgos dologidő beállta előtt nyesni szokták. Az egy évi pihentetés azért szükséges, mert így számosabb és fejlettebb rőzséhez, továbbá *botfa* néven emlegetett szőlőkarónak alkalmas ághoz jutnak. Ügyesebb fiúgyerekekkel olyan magasra szokták félkéz-fűrész segítségével fölnyesetni, amennyire csak lehetséges. Hosszú pózna végére illesztett *kaszafűrész* is használatos a nyesésre. Ez kopott, kovácstól

kifogazott kaszavasból készült fűrész. Olykor létráról is használják, hogy a legmagasabb ágakat, a fahegyet is elérjék.

A nyelés következtében kisebb árnyékot vet a lomb a bevetett földekre, főleg a napkedvelő szőlőkre. Az is számít, hogy így jobban vastagodik a törzs, amelyből azután értékes szerszám- és tűzifa lesz. Ennek érdekében olykor még a teljes *lönyakalásra* is sor kerül, vagyis a koronát egészen levágják. Az így nyert faanyag további felhasználására számos más vonatkozásban még többször kitérünk.

Szegényebb tanyai embernek, régi juhásznak, olykor székes homokra kerül a hajléka, nem építhet az értékes termőföldre. Itt hiába keressük a fát. Az ilyen tanyának *kopasztanya* a neve. „Azért neveztetik így — írja¹⁴⁰ Tömörkény — mert a környékén a föld nem termi meg a fát. Próbálhatnak vele bármit, némely mérges széki földben a fa meg nem terem. Próbálnak gödröket ásni, azokba jó földet hordanak és úgy ültetik oda a fát. Ám a fa így is csak addig él, míg gyökerei le nem haladnak a széki földig, és ha a gyökér odáig leért, a fa kivesz. Nem használ semmiféle orvosság semmit... Így a tanya körül ottan nem bólogatnak a fák, hús árnyat nem vetnek. Valóban úgy kell külön karókat leverni a földbe, hogy legyen, amikhez a tehén hozzádörgölődik.” Különbözik minden tanyában van *dörgölődőkaró*, hogy a kazlat, épület-sarkot, kerítésoldalt megkímélik.

„A *szomorú tanya* viszont az — folytatja — amely mögött a szegénységet a szénaboglyák hiánya jelzi. Mert amelyik tanya mögött nincsen szénaboglya, abban a tanyában nincs jószág, ahol meg jószág nincs, ott meg csak egy kis tej sincsen, hanem szegénység van ott és nincstelenség.”

Akadnak tanyai jógazdák, akiknek több tanyájuk is volt. Amelyikben nem laktak, azt természetesen kiadták bérbé, használatba. Ennek *lakóház* neve járta. A *lakos* rendszerint fiatal, házatlan zsellér volt, öregesen *zsöllér*, tápaiasan *zsilér* volt, aki árenda fejében kötelezte magát általában havi egy napi munkára a gazdánál, aki olykor kisebb-rövidebb munkát, elfoglaltságot is róhatott rá. Bár ezt az állapotot nem tartották kiuzsorázónak, a lakók mégis iparkodtak mihamarabb szabadulni belőle, és a saját, esetleg igen kezdetleges hajlékukba költözni.

Az egyezkedésnek más változatai is voltak. Így a lakó kapott tanyát, melléje *ingenős* néven emlegetett kertet, de a tanyához tartozó földeket már nem ő használta, legfőljebb egyesség szerint megmunkálta. Lakbérét természetben vagy munkával rótta le, és legtöbbször a gazda földjén feleskedett, részesmunkát végzett.

„Családos ember a zsöllér — írja századunk legelején Tömörkény¹⁴¹ —, felesége és gyermekei is vannak lehetősen. Éltetője a napszám, maga is, az asszony is dologra jár, ha van munka, míg télen át az ember robotot teljesít a lakásért a gazdájának. A zsöllér ugyanis ingyen lakik valamely tehetősebb ember tanyáján. A tanyákat nem építik akkorára, hogy azokban külön kiadó lakás is legyen, hanem ez másként van. Ha valamely kisbirtokról elpusztul a tulajdonos, a földet megveszi egyik vagy másik gazdaember, aki ott a környéken lakik. Az az öreg tanyáról intézi az új földön is a gazdálkodást, s az erre épített tanya így üresen marad. De csakhamar jelentkezik bele lakónak a zsöllér, mert ez az ember, akinek semmi földje és háza nincsen, ott született kint a mezőkön, s ott akar maradni. Jobb sorsa volna, ha a városszélre húzódnak, mert ott többször kap munkát, és a napszám is nagyobb, de hát ő ezt nem szándékolja, hanem odakünn marad az ingyen lakásban.

Ez azonban mégsem egészen ingyen, hanem robotjai vannak. Így a gazda földjeire felügyelettel tartozik lenni, a tanyát is rendben kell tartani, azonfölül télen át, mikor napszamba úgyse járhat, a gazda hívására köteles megjelenni az öreg tanyában dologra. Tesznek még más kikötéseket helyenkint. Így van hely ha a gazda tanyáján

¹⁴⁰ Tömörkény I., Homokos világ 182.

bármi olyan ünnepszék, lakodalom vagy gyászeset történik, hogy sok kocsi fordul meg a tanyán, a zsöllér köteles átjönni oda, és a kocsik között rendet és tisztaságot tart. Ennek ellenében a gazda a földben való dologhoz napszámoknak elsősorban a zsöllért és a feleségét tartozik fölfogadni rendes napszámba. A zsöllér tarthat két malacot is a kis tanya körül a mezőn, de csak pányván. Továbbá ha télen a gazda az öreg tanyába feleségestül dologra rendeli, gyermekeit is viszi, s amíg a dolog tart, mindnyájukat a gazda tartja élelemmel. Ez a berendezés nem nagy baj. Télen úgyse kap napszám munkát, s meg szívesen a szegény zsöllér, mert arra a napra megtakarítja az eleséget.”

*

A századfordulón Tömörkény idejében még nem volt általános a *tanyakerítés*. Neki is föltűnt, egyébként máig így van, hogy a tanyán nem készül vertfalból, vályogból kerítés, mint az alföldi falukban. Nyilván az a megfontolás, hogy a nap melegét, a szükséges széljárást nem akarják felfogni. Egyébként a tanyatelek efféle szilárdabb anyaggal való körülkerítése a nagy, olykor több holdas kiterjedés miatt gyakorlatilag is lehetetlenség.

A kerítés anyaga igen változatos. A hangából, olajfából (*Aleagnus angustifolia*), eperből, esetleg akácból való nem magas élősvény is előfordul főleg út mentén, vagy olyan helyeken, ahol nem árt, ha a napsugarakat föl is tartja, visszaveri.

Kezdetlegesebb kerítés készül főleg szegényebbeknél — ledugdosott nádból, napraforgó- vagy kukoricaszárból is, amelyet *bekorcolnak*. A *korc* vízszintesen, jó 1 m magasságban elfektetett tányericaszár. Ehhez erősítik dróttal a ledugdosott szálakat. Olykor közvetlenül a föld fölött egy másik korcot is fektetnek, hogy a kerítés szilárdabb legyen. Jobb módú helyeken is sor kerül ilyen ideiglenes, rögtönzött kerítés készítésére. Erről még mindjárt többet is mondunk.

Tartósabb kerítés készül a maguk nevelte akácfából hasított karóból, olykor már a Városban készen vett lécből. Újabb évtizedekben a sodronykerítés, tanyai nyelven *drótkerítés* is terjed. Ennek azonban a tanyai ember szemében nagy hátránya, hogy nem javítható, tatarozható: ha pusztul, akkor az egész el lehet dobni.

A szegedi tanyákat a *kerítés*, a kerítéssel való gazdag tagoltság klasszikus módon jellemzi. Általában erről lehet mindjárt megismerni a halasi, majsai földön is azokat a tanyákat, amelyekben szegedi sarjadékok élnek.

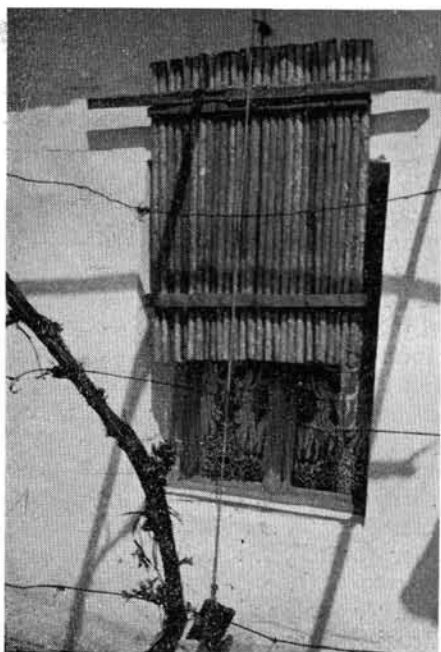
A primitív pásztor-, csősztanyának nincs kerítése, hiszen itt átmeneti hajlékról, szinte csak meghúzódó helyről van szó. A szegedi mezőgazdasági árutermelő tanya fokozódó munkamegosztása és mind tökéletesebbé váló termelési technikája szükségszerűen magával hozta a gazdasági udvar tagolását. A szőlőtelepítést, gyümölcsöszt, így az ugyanegy nemesfajtaival betelepített és *barackos*, *őszibarackos*, továbbá a nemes *kiferős* telepítéseket védeni kell a lábasjóság pusztításaitól. Emiatt szükséges az *udvarkerítés* is. A házvégnél ott, ahol a tisztaszoba ablaka van, keskeny *virágoskert* rekesztésére is sor kerül.

Sok tanyaház háta mögött ott van az elkerített *eprös*, *eprőskert* mintegy 20—60 négyszögölnyi gyöpös terület, ahol számos eperfát látunk. Ide csukják be az anyakocát meg a malacokat eprészni. Elkülönítésére azért került sor, hogy az aprójóság ne férközzék hozzá, mert annak árt: *mögfostosodik* az eperevéstől. A tanyai ember egyébként úgy számítja, hogy 1 jól termő eperfa vetekszik 2—3 métermázsra árpával. Tömörkény híradása szerint¹⁴² a múlt században az eperfa ültetése alkalmával gyö-

¹⁴¹ *Tömörkény I.*, Új bor idején 178.

¹⁴² *Tömörkény I.*, Főretteg János 125.

kerére zabot szórtak, hogy megfogadjon és majd bőven teremjen. Az eperfa megbecslését sajátosan fejezi ki, hogy régebben egyes jámbor alsótanyaiak *elsővasárnap*, másként *újvasárnap*, vagyis holdújulásra eső vasárnap hajnalban kimentek az eperfa alá, ahol imádkoztak, majd egy karéj kenyeret és egy ital bort vettek magukhoz.

Tanyai parasztház napraforgószárból eszkábált „redőnye”

Külön van a 8—10 négyszögöl terjedelmű *palántáskert*, röviden *palántás*, amelyben Alsótanyán a paprika-, Felsőtanyán pedig a káposztapalántát, továbbá a konyhára szükséges zöldséget, főzeléket nevelik.

Az istálló, ól közelében van a *szénáskert*, vagyis a tanyának az az elkerített része, ahová a szénakazal, kúpba rakott kukoricaszár, *rázott* néven emlegetett szálas vegyestakarmány, esetleg nádkúp is kerül. Olykor *szűrű* néven emlegetik, mert valamikor itt folyt a nyomtatás, az újabb évtizedekben pedig a cséplés.

A *kiskerítés*, másként *belsőkerítés*, a birtok nagysága szerint változó 200—800 négyszögöl gyepes térség, mintegy az udvar tartozéka. Néhány hasznos, de nem gyümölcsstermő árnyékot vető fa is van benne, főleg a gyorsan fejlődő akác-, esetleg eperfa. Tavasszal, nyáron rendszeren ez a libalegelő. A napsütéses őszi hetekben itt szokták szikkadás végett tartani a frissen szedett paprikát, kukoricát, takarmánytököket, ha az ereszet alatt már nem férnének. Erre a célra egyébként a *veteményös* is megfelel. Itt történik fűre telepedve a paprikafűzés. Itt állítják föl a *szérgyia*,

szélvián néven emlegetett, leásott oszlopokra kötött rudakat, amelyeken a paprikafűzések késő őszi száradnak.

A tágas udvaron a gémeskút hatalmas, legtöbbször házilag vájt, újabban cementből öntött itatóvályúkkal a marha, ló, kisebbekkel a disznó, még kisebbekkel az aprójószág számára. A szőlő közelében esetleg egy másik kutat is látunk. Körülötte hordók, amelyekben a kékkövet, meszet, egyéb szereket oldják, illetőleg oltják. Van olyan tanya is, ahol a vízzel, kékkövel telt hordókat gyerekszánkón ló vontatja az 50—100 m távolságban levő szőlőkbe. Így kevesebb a fáradozás. Természetesen a szánkó is otthon készült: a talpakra közvetlenül deszkákat szögeznek. Ennek *kiszánkó*, *száraz-szánkó* neve is hallható.

Alsótanya külső részein, továbbá a halasi földre kirajzott szegediek tanyáin egyes jobb módú gazdák a kút közelében, esetleg felhagyott csordakút helyén kisebb-nagyobb, 30—60 négyszögölnyi gödröt ástak, amelybe ívás végett élő halat is vettek. Ez a *halasgödör*, amelyet időnként hálóval meghalásztak. Itt-ott varsa is akadt bennük. Ismeretes, hogy a szegedi embernek egyik legkedvesebb étele a hal. A külső tanya világban friss és jó halhoz nehezen lehet hozzájutni, a széksós állóvizek apró halai pedig íztelenek.

A nagykút közelében, tehát az épületektől távol — részben tűzbiztonsági okok-

ból, részben pedig célszerűségből — épül a *nyárikatlan*, olykor a kisebb *nyárikemönce*, másként *külsőkemönce* is. Nából vagy cserépből kis tetőt is húznak föléjük, hogy az esőzések ne kezdjék ki őket.

Napraforgószárból készült tanyai szin

Egyik terebélyes eperfa alatt saját készítésű asztal, padok. Itt szoktak nyáron étkezni, bár még a közelmúltban is szívesen telepedtek árnyékos helyen a fűre, esetleg fűre terített pokrócra, és itt történt az evés.

*

A nagyobb tanyához *semlyék*, *sömlyék*, ritkábban *semék*, *sömék* is tartozik, amelynek kiterjedése régebben 1 — 50 hold, a család vagyoni körülményei szerint. Sokszor el is szokták rekeszteni a legelésző ló, csikó, marha számára. Ennek *kilsőkerítés*, *kollát*, nyelvi elvonás útján olykor *kolla* a neve. A korlátban nem kell a

jószágnak pásztor, nem tud belemenni a vetésbe. A tanyából is könnyen szemmel kísérhető.

Ez a kerítés legegyszerűbb formájában megfelelő távolságban leásott, mintegy 150 cm magas akácfaoszlopokra erősített, párhuzamosan elhelyezett két-három vízszintes akácrudból áll. Olykor a rudakra már ritkás léckerítés is kerül. Ezek a rudak egy helyen természetesen kapu módjára ki is nyithatók, de *kollátkapu* gyanánt olykor két szomszédos oszlopba kimért magasságban bevert karikák szolgálnak, amelyekben a rudak ki- és behúzóhatók.

A semlyékről még többet is kell mondanunk, hiszen a szegedi táj tanyai településében igen jelentős gazdasági szerepe van. Lehetővé teszi a jószágtartás sajátos: legeltető és istállózó jellegeit egyesítő miniatűr formájának virágzását. A szó szegedi tájon a XVII. században bukkan föl. 1678. *Maisa nevű praediumunkat, bizonyos határos és megtiltott telekinken és semlyékinken kívül, esztendeig árendálván. Határnévként is járja: 1717. Rekettyés hosszú semlyék, Csikós semlyékje. Kántor semlyékje. 1768. Vér semlyékje. 1814. Vak Jancsár semlyék.*

A semlyék fogalmát Nátly József klasszikus szabatosággal határozza meg: „homok butzkák közt laposabb orgoványos szénatermő hely (nem ingovány), rajta néha az eső és hó víz ideig óráig megállapodik.” Az alsóvárosi származású Pap János piarista szerint:¹⁴³ „a semlyékek talaja, leszámítván egyes vakszíkes foltokat, rendesen humustól barnára festett kötött homok, mely minthogy a róna horpadásában foglal helyet, vízben ritkán szüvészeset.”

Annak a semlyéknek, ahol különösen szép fű terem, *selyömrét* neve is hallható. A semlyéken kaszált fűnek *semlyékszéna* a neve.

Mint mondtuk, egy-egy tanyabirtokhoz tartozó semlyék váltakozó nagyságú: egy-két holdtól ötven holdig is terjedhet. Ilyenkor több gazdája is lehetséges. A birtokhatárt karókkal választják el egymástól. A szorgos őszi munkák idején azonban már összecsapják a jószágokat, fölöslegesnek érzik a szomszédok az elkülönítést.

Egyes semlyékek vize a legszigorúbb télben sem fagy be.

Az alsótanyaiak a semlyéknek több részét, fajtáját ismerik és nevezik meg. A *gilicés* semlyéken sok *gilicetüsök* (*Ononis pinosa*) terem. Ezt a jószág nem szereti, mert a száját könnyen megsérti. Ezért lekaszálják, kiszagatják, majd vagy a helyszínen elégetik, vagy a kemencébe fűtenek vele.

A *zsombékos* semlyék, *zsombék*, *zsombó* egyenetlen felületű: apró, krumplibokornál kisebb dombocskák borítják, amelyek a mélyebb, vizenyős részből emelkednek ki, és a növényzet meg tud kapaszkodni bennük. A botanikus Györffy István így jellemzi: „azok a helyek, amelyeknek széle nádas. Beljebb buzogánynád, majd nyílt vizein a fehér tündérrózsa terpeszkedik. Szegélyén kőrísa, fűzfa alkot bozótot.”

A *sikáros* részt leginkább *sikárfű* (*Chrysopogon gryllus*) borítja. Ez a semlyék legjava, a jószág különösen kedveli.

A *sikárfűvet* másként is lehet hasznosítani. A *sikárszödés* akkor kezdődik, amikor a dologidő már elmúlik: november folyamán, vagy még előtte: márciusban. Ilyenkor meg szoktak jelenni a szegedi homokvilágban Kiskőrös tájékáról szegényebb szlovákok, ritkábban dorozsmaiak is csákánnyal, ásóval, lapáttal, drótokkal. Elkezdtek a már előre kiszemelt semlyékekre alkudozni a gazdával. Ajánlatuk négy-szögölekre szolt. A gazdák, bár nem szívesen dúratják föl a legelőt, a felajánlott összeg ellenében legtöbbször mégis beleegyeztek. A kikötés csak annyi volt, hogy *sikárszedés* alkalmával az egész földet fordítsák meg. Így aztán ebben a rákövetkező évben krumplit, majd répát, gabonafélét lehetett termelni. Volt azonban olyan

¹⁴³ Pap J., Sömlékeink és ezek tenyésztete. A Dugonics Társaság 1896/97. Évkönyve. Szeged 1898, 83.

gazda is, aki a síkárszedés után *ēcsapta* a földet, azaz nem vetett bele semmit. Eleinte gaz nőtt benne, de mielőbb befonta a tarack és újra semlyék lett belőle.

A derék síkárszedők olykor bizony félrevezették a gazdát, mert ahol *ligetössen*, azaz ritkásan volt a síkár, ott — bár ki volt kötve a fordítás — nem tartották érdekesnek a fordítást, hanem egyszerűen lehányták földdel. Csak a következő esztendőben került ki a turpisság, mert ezeken a helyeken az ásónyom vastagságú földet hamar átverte a tarack.

Más megállapodás az volt, hogy azonnal fizetni kellett, mert a gazdáknak rossz tapasztalataik voltak. Ha bármilyen oknál fogva nem tudtak volna helytállani, akkor szerszámaik kerültek zálogba.

A síkárszedők egyébként a maguk kenyerén voltak, rendszerint bográcsban főztek. Éjszakára a takarmányosban, kötröcben, szalmakazal tövében húzták meg magukat.

A munkát azzal kezdték, hogy fölnyesték a felső réteget, majd féllábszárig érő árkot ástak, és csakánnyal meglazítva, félmarkonként rázták ki a síkárgyökeret. Ezt 40—50 kg nagyságú balákba kötötték, és dróttal is több helyen átfogták. Azután a semlyék közelében levő vízbe, vályogsgödörbe, halasgödörbe dobták. Itt jól kimosták. Így tiszta lett. Egyébként a súlya nem csökkent, hanem inkább gyarapodott. Elszállították és a legközelebbi vasútállomáson feladták a gyár címére. Sohasem vallották be, hogy mennyit kapnak érte. A gyárban az anyagból *sikálókefe* készült.

*

A szegedi homokvilágnak az uralkodó szél irányában felpúposodó homokhátságait olykor kmnyi távolságban is *teknyők* követik. Ezekből a szél fújta ki a homokot, hogy azután a háton felhalmozza. Ezekben a teknőkben ősszel és tavasszal összegyűlik a víz. Mélyebb vizekben a nád, sekélyebb helyen pedig a *káka* terem meg. Népiünk számára a természet gondoskodott a szőlőkötöző kákáról. Egyik különleges fajtája a puha, kötözésre nagyon alkalmas *vajkáka*, amelyért messzire is elmentek. Ez ugyanis nem minden esztendőben mutatkozik.

A jó kákatermő helyeket számon szokták tartani, gazdájukkal jó barátságot kötnek. Egyszerre szereznek belőle két-három évre valót is. Zölden kaszálják. Kilesik, hogy a kellő 70—80 cm hosszúságot elérje, de azért a talpán ne öregedjék le. Szárazabb tavaszon nem kerül vízbe a levágott káka. Nedvesebb évszakokban azonban sokszor bokáig vízben gázolva kell levágni, és a rendekét kihordani a víz szélére, hogy megszáradjanak. Szikkadás után kévébe kötik és hazaviszik. A tanyaudvarban valamelyik melléképület padlásán, vagy a birkaszín rögtönzött mennyezetén szokták elhelyezni.

A kákáért a gazdának nem jár fizetség. Tiszteletből azonban mégis adnak neki néhány liter bort vagy gyümölcsöt, szőlőt, különösen, ha ott nem termett.

A semlyékaljakban, ahol a víz évről-évre, hónapokon keresztül állani szokott, kioldódnak a különféle talajsók, és középen összekeverednek, összemosódnak. Így keletkezik a *székalj*.

A nagy mennyiségben összegyűlt oldott anyagok a víz távoztával leülepednek, megkövesednek. Gyakran lyukacsos szerkezetet mutatnak. Éppen ez teszi a keletkezett köveket kiváló építőanyaggá. Ennek a tudományosan réti mészkő néven, népiünk ajkán *darázszerű, pecsmeg, cupák, mocsárkű, varangykű, terméskű* alakváltozatokban emlegetett semlyékbeli képződménynek bányászata, cipónagyságban való kiemelése aratás, cséplés után, dologközi időszakban szokott történni. Ásóval, csakánnyal dolgoznak. Ha nem családbelinek van szüksége rá, akkor a semlyék gazdájától köb-

méterre szokás megvásárolni, kitermelni. Ez azonban nem szokott elzárkózni a környékbeliek, szomszédok kérése elől.

A darázkőnek a mészégítésben, házépítésben, továbbá a várerődítésben való egykori jelentőségéről megfelelő helyen még megemlékezünk.

*

A terjedelmesebb tanyabirtokhoz a *szék*, *székföd*, azaz szikes terület is tartozik. Az elpárolgó vadvizek *széksót* hagynak maguk után, amelyen állandósulhatnak.

A székföd egyes részei, nagyobb egységei máig az első tanyai megszálló családok nevét őrzik, és földrajzi névvé állandósultak. Ilyenek:

1855. *Ábrahámszék* (Feketeszél), *Bezurszék* (Sándorfalva), *Biteszék* (Nagyszéksós), *Bodorszék* (Dóc), *Botkaszék* (Gajgonya), *Domaszék*, *Jerneyszék* (Dorozsma), *Kancsalszék* (Nagyszéksós), 1717. *Királyszék* (Zsombó), *Kisivánszék* (Domaszék), 1760. *Makraszék* (Szatymaz), *Móraszék* (Feketeszél), *Müllerszék* (Balástya), *Négyök-rűszék* (Mórahalom), *Őszeszék*, *Padokszék* (Sándorfalva), 1785. *Rúzsaszék* (Szatymaz), 1785. *Szatymazszék*, *Sziliszék* (Tápé), *Tandariszék* (Szatymaz), *Vödöröszeék* (Balástya).¹⁴⁴

Természeti jelenségtől kapta nevét: *Büdösszék* (Sövényháza, Mocsaras), 1785. *Gencszék* (Tápé), *Görbeszék* (Sövényháza), *Kapcaszék* (Sándorfalva), *Kerekszék* (Ásotthalom), 1737. *Kétszék*, *Kettősszék* (Csöngöle), *Sárgaszék* (Domaszék), *Sároszék* (Csorva), 1785. *Tápaiszék*, *Teknyősszék* (Zákány), *Városszék* (Domaszék), az újabb *Zákányszék*, továbbá a *Székalj* (Fehértó), 1722. *Székhalom* (Fehértó), *Székhát* (Fehértó).

A szék terméketlen terület,¹⁴⁵ ezért mondják tréfás gúnnyal, hogy *a székbe csak bukfencöt lehet vetni*. Okkal-móddal mégis hasznosítható. Növényzete csenevész, ezért a *székeslegelő* leginkább *birka*járás, *bürge*járás volt. Itt nem kívánta a jószág a sót. Megkülönböztetésül *édőslegelő*, *őszipusztá* volt a neve az olyan birkalegelőknek: homokföldnek, tarlónak, ősszel a tiszai árterületnek, amelynek nem volt székes a talaja. Ilyenkor *marhasó* került a birka vályújába. A *székszéna* székes talajon kaszált, különösen tápláló takarmány. Az olyan széknek, amelyen a növényzet nem él meg: *vakszék*, *kopaszszék* a neve. A székes és termőföld találkozása, átmenete a *székszél*.

„Székes síkság következik — írja¹⁴⁶ a szék világáról Cserzy Mihály —, melyen foltok gyanánt fehérlik a szék. A földnek ez az istenáldott virága, mely tele van erővel, maró lúggal, ami szívja, erősíti az ember minden részét, idegét. Oly szép, oly megkapó ez a darab föld itt, hogy önkéntelenül megragadja az arrajárót. Pásztásan, szalagonként húzódik itt egymás mellett a fekete föld, a szürke homok és a fehér szék. Amazokon dús növényzet virul, itt sima acélas fehér lap kedveskedik. A vize is szép, ha olykor megszánják a felhők, és apró tavacsákat bocsátanak reá. Ezek is fehérek, mint a tej.

S ha meg később leszaladnak róla a kis tavacsák, *virágzani* kezd: kiveri az erőt, az igazi széksót. A fehér, zsíros, porszerű földet, melynek különös lugos szaga és íze van. Ezt azután a dolgos kezek szépen összesöprögetik, együvé gyűjtik, és eladják. Így lesz pénz a föld fehér virágából.”

A széksó hasznát Tömörkény¹⁴⁷ jellemzi: „A szíkföld (szék, széki föld) a tanyák aszfaltja, sajátságos anyag, tudtommal Európában csak a mi Alföldünk némely

¹⁴⁴ Érdekesként megemlítjük, hogy derékon fölül erő, bővizű ér folyik ezen keresztül, amelynek *Vesdlégatya* a tréfás neve. Miután ugyanis hídjához olykor nagyot kellene kerülni, ezért a férfiak nadrágjukat, gatyájukat, lábbelijüket levette és magasan kézben tartva szoktak átgázolni rajta.

¹⁴⁵ Jellemzése *Rapaics R.*, Székeseink életjelenségei. Föld és Ember 1921.

¹⁴⁶ Cserzy M. [*Homok*], Hazulról. Budapest 1907, 99.

¹⁴⁷ *Tömörkény I.*, Munkák és napok 322.

részen s Dél-Franciaországban fordul elő. Megvizezve puha, szappantapintatú, kenhető. Száraz állapotában kemény és összetartó. A szobapadló földjébe is ezt kevernek, a házfal körül a földet ezzel tapasztják ki, valamint az ereszet alját kint a tanyán. Útcsinálásra is használják a sziket, és a szikes út... elég túrhető. Csak hosszas esőzés vagy hosszú szárazság idején romlik el...”

A szegedi határ székes területein, különösen a Fehértó környékén valamikor nagyban folyt a *széksősöprés*. Holdanként 80—100 véka természetes széksót is összetakarítottak. Ezt meleg vízzel vagy gyöngé lúggal való felöntözéssel tisztították. Erre külön a *lúgöntők* vállalkoztak, akikről más vonatkozásban bővebben is megemlékezünk. Egyébként a székeken a sóda a kora hajnali órákban szokott kivirágzani, mert a harmat *főszíjja*. Iparkodni kellett tehát a söprés munkájával. Ezért járja a szegedi népnyelvben máig, ha kényszerű várakozás, akadály miatt van időnk: *ráé-rünk a széksősöpréstül*.

A felsőtanyai gazdák egy évszázaddal ezelőtt az így összesöprött szódát kocsin Pestre is elszállították, ahol egy zsák szódáért egy zsák búzát vagy ennek megfelelő összeget kaptak.

Manapság már csak szegénysorsú dorozsmai asszonyok szoktak széksót söpreni, amelyet piacon vagy házról-házra járva: *széksót vëgyenek* — kiáltással ajánlanak zsákjukból eladásra. A széksót a háztartásban edények, evőeszközök tisztítására használják.

Olyan tanyaszomszédoknak, akiknek nincs székjük, saját használatukra meg szokták engedni ingyenesen a söprést.

A *széksósűrű* virága a *székfűvirág* (*Matricaria chamomilla*), másként *székfű*, Szajánban *székvirág*, tápaiasan *párnácska*, félnépi nevén *kamilla*. Gyűjtésével dorozsmai szegényasszonyok foglalkoznak. Szerszámuk a *székfűszödő fűsű*: vasszögekből házilag készült, ládával ellátott, sűrűfogú gereblye, amely a székfűvirágot tövénél fogva leszakítja és a ládába hullatja.

A székfűvirág ama népi orvosságaink közé tartozik amelyeknek fontosságát a tudományos kutatás és gyógyító gyakorlat egyaránt igazolja.

A *székeslegelőn* csak a birka él meg.

*

Temesközbe települt gányónépünk hajlékáról más, alkalmasabb összefüggésben két helyen (településtörténet, dohánytermesztés) emlékezünk meg.

VÍZI ÉLET

A TISZA, A MAROS ÉS A KISVIZEK VILÁGA

Szeged népélete a *Tisza* világától elválaszthatatlan.¹ Beleszólt a Város települési formáiba, meghatározta a munka szegedi módját és lehetőségeit, szüntelenül ihleti a hagyományrendet és népköltészetet, alakítja az emberi magatartást.

A folyószabályozás előtti Tisza és vízvidéke szeszélyes áradásaival ugyan rettegésben tartotta a népet, de adott neki nádat, gyékényt, fát, szénát, halat, madarat, tojást. Így biztosította a primitív népi önellátást, a helybenlakás legnélkülözhetetlenebb föltételeit. Sokszor megvédte az ellenséges támadástól, és így lehetővé válhatott a táj magyar népéletének a török hódoltságot is túlélő folytonossága.

Lehetővé tette azonban a nagy kitekintéseket is: idegen tájak, népek, kultúrák ismeretét, befogadását, magunkéba ötvözését. Szeged urbánus fejlődésének föltételeit már ősidóktól fogva hosszú évszázadokra a Maroson ideszállított, majd innen a Tiszán szerte az országba továbbított erdélyi *só* teremtette meg. Ezért volt szükségük már a rómaiaknak arra, hogy *Partiscum* néven a Tisza és Maros találkozásánál őrállomást létesítsenek, és a Maros bal partján, Erdélytől egészen a torkolatig utat építsenek. Erre nem kisebb kutató, mint Mommsen mutatott rá.²

*

A Tiszához számos szólás, példabeszéd, hagyomány fűződik. Amiből sok van: *Tiszát lehetne vele rekeszteni*. Főlösledes dolog: *vizet a Tiszába*. Soká lesz az: *sok víz éfolyik addig a Tiszán*. A Tiszába öli magát: *Tiszának mén*. Könnyen bele lehet fulladni: *a Tiszának nincs gërendája*. Megmutattuk neki, hogyan boldogulhat, mégsem ragadta meg a lehetőséget: *évezettük a Tiszára, mégis szomjan gyütt vissza*. Mindszenti változata: *szomjan dögölt a Tisza mellett, mint az anyási barom*. Mesei nagyotmondás: *Tisza, Duna zsákba vót*. Más: *szántották a Tiszát*. Csak először nehéz a roszszaságot elkövetni: *amik kutya éccör átúsz a Tiszát, mögtösz a máskor is*.

A Tisza *nyöl*, ritkábban használ szóval *legel*,³ vagyis árad; *kifekszik*: kiárad, elönti az ártereket és árvizzel fenyeget; *visszaárad*: rövid időn belül ismételtlen megárad; *fogy*, azaz apad; *gyöngé*: nincs meg a kellő sodra; *erős*: jó sodra van. Árterének régies neve: *vizjárás*.

Találás kérdés: *mi mén át a Tiszán csont nélkül?* A pióca. *Mi mén át a Tiszán árnyék nélkül?* A hujántás.

A szegedi szülőföldről nem lehet elfeledkezni: *ki a Tisza vizit issza, vágyik annak szíve vissza*. Dugonics András egyenesen ezt mondja: *magát pedig Magyarának se*

¹ Szádeczky-Kardoss S., A Tisza nevének története a honfoglalásig. Nyelvészeti Dolgozatok 12. Szeged 1960.

² Szeged városa 6—8.

³ „Mint mondani szokás: *legel, mert éppen olyan a haladása, mint a legelő állaté.*” Tömörkény I., Förfeteg János. 28.

tartaná mindaddig, még által menvén a Tiszán, annak híres vizébül leg-alább csak egy kortyra-valót is nem hörpentene.⁴ Máshol is: *Oh be áldotta ennek a szöke folyónak nagy hatalmú vizét! Most immár szemére vehette azt a valóságot, hogy magát valóságos tiszta Magyarnek senki se tarthatná addig, még a Tisza vizének folyójából nem iszik, fő-képpen pedig azon a helyen, a hol a Maros vizének össze-folyásával leg-üdvösségessebbnek tartatik. Most valamit a Magyarok Istene ide-tova el-szórt adományaibul, a Tiszának ezen mellyékére egy garmadában hordotta minden áldomását.*⁵

*

A kút, kútvíz mellett a Városban, Tápén évszázadokon át a *tiszavíz* tekinthet hatalmas fogyasztási hagyományokra vissza. Legelső adatunk⁶ a XVII. századból származik: „Köztetek lakó Móricz György nevű alattvalónk Örsébet nevű gazdaszszonya vízért ment. Lába megcsúszván, a Tiszába esett és beleholt.”

Tömörkény még a századfordulón (1901) is ezt írja? a Tiszáról: „20 év előtt még ittuk a vizét. Ma már egy-két konzervatív különcöt kivéve, nem inná meg senki. Legföljebb a vízenjáró nép hasal rá, hogy nyeljen belőle, de már nyári apadáskor, mikor a vize langyos, az sem állja meg szó nélkül. Szidni nem szidhatja a vizet, amely kenyérét adja, de mégis mond annyit: ez is hidegebb szokott lőnni Mátyás napján.” A hagyomány szívósságára azonban szerfölött jellemző, hogy századunk derekán halt meg egy tápai öregasszony, aki egész életében csak tiszavizet ivott.

Csakugyan: a szegedi, tápai, gyevi nép ősidóktól fogva ivásra, főzésre, mosásra csak a Tisza vizével élt, amely iszapos volt ugyan, de a Város csatornázása előtt kevéssé volt fertőzött.

A katonaság adataink szerint már a múlt század legelején a Vár délkeleti körbástyájában levő nagy kútnak természetes úton szűrődött tiszavizét használta, amelyet csöveken a mai Rákóczi tér táján álló *nagykaszárnya* épületébe is elvezettek. A csövezeték a mai Széchenyi téren haladt keresztül, ahol — szemben a városházával — egy disztelen, hajdani szegediek ajkán *vízház* néven emlegetett épületben működött a váltószerkezet.⁸

A tiszavízzel való ellátásról általában minden család maga gondoskodott. A Tisza partján több helyen volt *merigetőláp*, egyszerűbben *merigető*, *merítő*: 3—4 szál fenyőből készített láp, ahonnan megmerítették a Tiszában a vizes edényeket. A lápnak volt korlátja, deszkapallója, és természetesen ki volt kötve. A vödröt, köcsögöt, korsót azután az *abronyica*, régi szegedi magyar nevén *vállgém* nevezetű vízhordórúd két kampós végére akasztották, és vállon vitték. Az *abronyica*, más változatban *abrinca*, *obránica* Tápén, Szőregen olykor még most is használatos.

Hallgassuk meg a szemtanú Kovács Jánost,⁹ aki ugyan kissé körülményeskedve, de mégis találóan örökíti meg ennek a hagyománynak társadalmi vonatkozásait is: „híres és nevezetes érintkezési pont a szegedi népnél a *Tiszára járás*, mert ide nemcsak vízért jönnek a leányok, hanem ismerkedés és a hírek kicserélése végett is.

Alig alkonyult le a nap, már az eladók szépen, puccosan felöltöznek, mert tudják, hogy úton-útfélen, utcáról-utára sok szem kíséri figyelemmel, míg a tiszaparti merigetőig érnek, ahol meg a legénycsoport veszi szemügyre őket.”

⁴ *Dugonics A.*, *Etelka*, II, 114.

⁵ *Dugonics A.*, *Jólánka* I, 193.

⁶ Hódoltsági Okmánytár II, 343.

⁷ *Tömörkény I.*, Új bor idején 60.

⁸ *Reizner* III, 214; A vízházról *Csényi Gy.*, *Madarászokról*. SzH. 1922, 121. sz.

⁹ *Kovács J.*, 322.

Kovács János szerint *merigető* volt a neve a part vízmerítésre közvetlenül alkalmas részének is. A Tisza-meder sokszor mélyen feküdt, nehéz volt a korszót fölhozni a partra. Ott volt azonban a legény, mint Kovács János nótája mondja:

*Tisza partján áll a legény.
Ha szédül a leány feje,
Korsóját ő meri tele.*

„Ha új a lány korsója vagy köcsögje, — folytatja Kovács — azt hirtelen kell a víz alá nyomni, hogy egyenletesen szép piros legyen a kanta vagy a köcsög, mert az egyenletesen piros korsó a háznak és az eladólánynak dísze.

A merítés után — éppúgy mint mikor inni akarnak — szokásos egy keveset viszalöccsenteni a Tiszába.

A Tiszához közel lakók csak kézben, míg a távolabbiak erős kendővel két kantát együvé kötve, vállon keresztül vetve hordják a vizet, egy korsót kézben tartva visznek.

A takaros *fölpött*ent, azaz kiöltözött lányok soha nem felednek pár szál virágot is vinni magukkal, melyet rendszeren a szájukban tartanak, és mindig egész csapatban járnak, hogy összegyűlve, míg a Tiszáig érnek, kicserélhessék mondanivalójukat.

A Tisza partján azután a legényekkel is találkoznak. A pihenések alatt váltanak és értenek szót egymással, mert a Tiszára járás és tánchely közvetíti tulajdonképpen az érzelmeiket és a házasságot a szegedi nép egy része között. Egész este tíz óráig folyton tele van, illetőleg csak volt a Tisza partja a Tiszára járók élénk és víg csoportjaival.”

Télidőben a Tisza jégtükrén *leket*, Tápaiasan *veket*, azaz léket vágtak és innen merítették vizet.

A lakosság szaporodásával, továbbá a modernebb étellel járó kötöttségek miatt megélték a *szamarasok* is, akik a tiszavizet számárhúzta lajtokon árusították a Város utcáin.

*

A Tisza kacskaringós folyásáról szóló mondákat a szegedi nép is emlegeti. A gyeviek szerint Szent Péter barázdálta a Tiszát vak lovon, ezért olyan girbe-gurba. A kanizsaiak szamarat fogatnak az ekébe. A csacsi mindig arra ment, amerre bogáncsot látott, ezért görbe a Tisza folyása.¹⁰

A Tiszához fűződő kultikus hagyomány nyilatkozik meg a régebbi nagypénteki és pünkösdszombati fürdésben, amelynek gonoszűző célzata volt. Erről a jeles napoknál bővebben is megemlékezünk.

A szegedi *télkihordás* mágikus szertartása¹¹ a múlt század elején még virágzott: tél végén, rendszeren farsangháromnapokban egy vénasszonnyá formált rongyvázat levittek a Tisza partjára és ott vagy meggyújtották, vagy csak belelőtték a vízbe. Szokás volt az is, hogy a Tisza szélén nagy hóembereket is raktak. Amikor a Város utcáin meghordozott és a Tisza partján meggyújtott bábót beledobták a Tiszába, akkor ezeket a hóembereket is vidám kiabálással utána lökték.

A Tiszára régivágású népünk szorongó tisztelettel, egyúttal meghitt, szinte bizalmas szeretettel tekint föl. Név mágiás szorongásokból született kedveskedő neve *vizecske*. „Harmincyolc esztendeje — írja 1917-ben Tömörkény²¹ — már annak az idő-

¹⁰ Kálmány L., Világunk alakulásai 18.

¹¹ Kovács 317.

¹² Tömörkény I., A kraszniki csata. 456.

nek, amikor a vizecske elvitte a szegedi várost.” Máshol: „a vizecske! Mennyi bajt, romlást, pusztulást és halálveszedelmet hozott már ez a víz, mégis szeretik. A neve mégis becéző, kedves és simogató. Mint mikor egy nemzet imádata vesz körül valamely zsarnokot.”¹³

Ez az ösztönös érzés vezérli Szeged egyszerű népét is ki a Tisza partjára. A Városba jövő tanyaiak dolguk végeztével manapság is meg szokták a Tiszát nézni. „Mennek a Tiszapart felé — írja¹⁴ Tömörkény a század elején — megnézni a vizet. Ez szokás: néha a vizet megnézni. Itt folyik ezer esztendőök óta, ezen a helyen, aki tehát már régen nem látta, tekintse föl... Egy sóhajtás az alsóvárosi templom homályos hűvös-ségében az egyedül hatalmashoz: akként keresi föl itt a Tiszát a vízparton ritkán járt külső belső ember. Külső: mert kívül lakik, belső: mert kívül meg a belső pusztákban van az élnetése.”

Ezt a látogatást vasárnap délelőttöként a bérház előtti nagy társadalmi találkozóra iparkodó alsóvárosi emberek is régebben el szokták végezni, miközben a parti bormérésekben egy ital bort is megittak. Hallgassuk meg¹⁵ újra Tömörkény Istvánt: „Gyerünk no — mondják ünnepnapokon a külvárosok és a városszélek kis házaiban — gyerünk befelé, *arra be*. Régebben csak az ünnepek délutánján jártak befelé. Régente a Város hosszan terjedt a Tisza partján, szinte oda volt növe a vízhez. De aztán terjedni kezdett befelé, új városrészek keletkeztek: ezeknek a lakói már csak ritkán látják a Tiszát. Már pedig abba bele van szerelmesedve. A vizecskébe. Azt meg kell látogatni, meg kell nézni, hogy mint van a vizecske? Apadt-e, árad-e? Milyen hajók járnak most rajta? Seprőt, almát, tüzelőfát, mennyit hoztak a tutajosok? Ezt mind megtudni, polgári kötelesség. Valóban, a vizecske időszakonként meglátogató. Ez egészen úgy van, mint ahogy az unoka tartozik olykor nagyapóéknál tiszteletet tenni, mert egy ember, aki hónapszámra nem látta a Tiszát: miféle ember lehetne az.”

Nem is tudjuk, hányszor árasztotta el a Tisza a Várost, mégis mindig ugyanazon a helyen született újjá: szebbé, virágzóbbá. Szeged népének nagy emberi harmóniájához, egyensúlyához, szinte derűjéhez a Tiszától való szorongás éppen úgy hozzátartozik, mint Nápolyhoz a Vezuv: egyiküknek sem jut eszébe, hogy azért hagyja el a szülővárosát, mert a pusztulás bármelyik pillanatban rátörhet. A Tisza nagy, évszázados ajándékai megérik a kockázatot is.

Ez a gazdag érzés sarjasztotta ki és ihlette a szegedi népdalnak azt a hangját is, amely annyszor fordul kép, hasonlat, szemléltetés, érzelmi telítés kedvéért a Tiszához, amelyet Mikszáth Kálmán „szent” jellege miatt *magyar Nilus* néven emleget.¹⁶ E szemléleti alapon egyébként megillesheti a magyar Rajna, Volga, vagy akár Gangesz elnevezés is.

A szegedi Tisza dicsőségét zsoltározza Juhász Gyula, akinek verseiben nemcsak népdalköltészetünk Tisza-élménye, hanem a szegedi nép rajongása is summázódik és válik múlhatatlan kifejezéssé:

*Megállok felhős tavaszég alatt
S míg megy a víz és az idő szalad,
Érzem, hogy az öreg Tisza felett
Az örök élet csillaga remeg.*

*

¹³ Tömörkény I., Új bor idején 61, 311.

¹⁴ Tömörkény I., A kraszniki csata. 253.

¹⁵ Tömörkény I., Hajnali sötétben 442.

¹⁶ Mikszáth K., Szent Péter esernyője. Budapest 1910, 62.

A gyerekek is megtalálják a maguk játékát a Tiszán. Az úszni tudás régebben vízénjáróknál sem volt általános, legfőljebb ha *kutyázni*, azaz kézzel-lábbal hadonászva úszni tanultak meg. Zsineget, kendermadzagot kötöttek a bokájuk fölé, hogy a vízben meg ne fogja a görcs. Keresztet vetettek a Tisza vizébe mártott ujjal, mielőtt beleléptek volna fürdeni. Először *mögbuggyantak*, *mártóztak*, vagyis merítkeztek, azután kezdtek úszni.

Tápai gyerekek vízben fürdő társaiktól így kérdezik, hogy meddig ér: *mösz* *ér a víz? Ezt ér!* Együttal testükön is mutatják a mélységet.

Régebben a gyerekvilág kedves parti passziója volt a *szűrés*, tápaiak ajkán *palintázás*, *parittyázás*, a szajániakén *szüvődözés*: a víz tükrére úgy dobni lapos kavicsot, cserépdarabot, lapos, cserepesre száradt és tápaiasan *cserjeg* néven emlegetett göröngyöt, hogy alámerülés nélkül többször ugorjon a víz fölszínén. Tömörkény boszniai katonaéletéből említi,¹⁷ hogy a szegedi legények ott is *szűrtek* a Lim vizén.

A tápai gyerekek kedves játéka volt a *cserjegvár* építése a parton összegyűjtött cserjégekből. Egy helybeli monda szerint negyvennyolcban Kossuth Tápén is járt. A gyerekek éppen a gyöpön játszottak valamit. Odament hozzájuk és megparancsolta nekik, hogy cserjegvárat építsenek. Azonnal hozzá is fogtak. A vár hamarosan elkészült. Most Kossuth a gyerekeket sorban a várra fektette, és mindegyiknek rávert a hátuljára. Amikor az utolsó is megkapta a magáét, elárulta magát: én vagyok a Kossuth Lajos! Szeretetből történt, hogy kikaptatok tőlem. Mondjátok meg majd otthon is, ti sem felejtétek el, hogy itt járt Kossuth Tápén.

Hajdani szegedi gyerekek *sippadni*, *sibbadózni* is szoktak: a tiszaparti laza, nedves homokba belefűrték magukat és toporogtak benne. Az is járta, hogy a parton mélyen kiszedték a homokot, *kutat csináltak*, árkot vágtak hozzá és vizet vezettek bele, beleültek. Bekeverték sárral magukat, azaz *ördögöt csináltak*. Azzal is játszottak, hogy ki tud homokot mély bukással a fenékről felhozni. Erről egyik világteremtési mondánk is eszünkbe jut, amelyet Kálmány hagyatékából máshol mutatunk be.

A Tiszába, vízbe fulladt ember felkutatását a néphit szerint a *nagypéntöki kinyér* segítette elő. Erről bővebben a nap hagyományvilágánál emlékezünk meg.

*

A Tisza vízének, folyásának, medrének számos megkülönböztetett, névvel illetett része van. Tömörkény hallomása szerint *Szintisza* a Tisza medrében levő víz a kiöntések, holtágak, pocsoyák nélkül. A szabályozással nyert medernek *Újtisza*, a *holtvíz*, *dögvíz*, *dög* néven emlegetett holtágaknak *Öregtisza*, *Dögtisza*, *Döglött-Tisza*, polgárisan *Holttisza* a neve.

A Tisza anyamedrében folyó víz a *csapat*, régi kihalt szóval *vizágyás*. Ha a Tiszának nincs meg a kellő *sodra*, folyása, akkor a halászok ezt mondják: *gyöngye a csapat*. Ha megvan: *erős a csapat*. Hallható *vízjárás* néven is. A víz sodrának olykor járja a *víz sebje*, a Tiszáról szólva: *Tisza sebje* megnevezése is. A víztükör egyes részeinek ráncosodása a *sorlás*. A Tisza fenekén lévő nehéz, halászó szerszámra is rátapadó gaznak a vízénjárók nyelvén *alsógazlás*, a víz színén úszónak pedig *fölsógazlás* a neve. Az alsógazlásra tapasztalt halász már a víz állásból, színéből következtet.

Voltaképpen a csapat jelentésével egyezik a régi hajósnép nyelvén az *országút*, *ország útja*, másként *nyári meder* is: a Tisza hajózásra alkalmas medre, amelyet nem foglalnak el a partnál kikötött bárkák, hajók, vízimalmok, partfürdők.

¹⁷ Tömörkény I., Szegedi parasztok és egyéb urak. 214.

A *kada* jelentését Nátly József így magyarázza: „vízkivájta gödrös hely folyók fenekén, melyben a halak egész télen által tanyáznak, s oly sűrűen feküsznek, mint hering a hordóban. A ketzeháló is úgy eltsúszik hátokon, hogy egyet sem kaphat fel és csak a víz fölmelegedésével, midőn a pondrók kopoltyójok és szárnyaik alatt háborgatják, ki szoktak a kadából jönni. Ez az oka, hogy nyáron több halat lehet fogni.” Öreg gyevi halászok a szót még így ismerik.

A Tisza, Maros porondos részein, árterein lévő sekély, alig mozduló víznek *szélvíz*, másként *langó* a neve. Eszerint a *langóódal* a Tisza lapos, porondos partja. Viszont *szirt* az omló, szakadékos magas part, más neve: *szirtódal*. A meredek partoldal: *szirtos*. Ha itt partifecskék is tanyáznak, akkor *fecskepart* néven is emlegetik. A partot rongáló víznek *folyósvíz* a régi neve. Herman Ottó hallomása szerint¹⁸ az omló partok apró rögének régebben *fődmorzsa* volt a neve. Ezt a ponty kedvelte, mert sok volt benne a növény finom gyökere. A mai halászok a szót már nem ismerik, de a jelenséget igen.

A hajósok nyelvén a Tisza jobb partjának *magyaródal*, a balnak pedig *bánátódal*, *bánáti ódal* a neve.

A főleg marosi kis homoksziget, zátony *porond* néven ismeretes. Már Dugonicsnál olvassuk: *a hátas Porondok mellett a Kecéket nézte*.¹⁹

„A Tisza elfogja — magyarázza²⁰ Terescsényi György — és visszanyomja a beléje ömlő Maros folyását, mire a szemcsés homok szép szabályos rétegekben leül a kanyarodók hónaljaiba. A kanyarodók hónalja pedig nem más, mint a porond. Városi népek úgy hívják ezt, hogy *strand*. A Szeged környéki kubikosok, bágerosok, hajósok és halászok csak *zátony*, *hordás*, *porond* néven ismerik.”

Két zátony közötti, főleg marosi víznek *változó* a neve.

Kovács János örökítette meg²¹ annak az ünnepnek emlékezetét, amelyet a felsővárosi vízimolnárok a Tisza porondján tartottak. „E Szent István napi molnárünnep — írja novellisztikus színezéssel — minthogy a Tisza augusztus hóban rendszeresen mindig kicsiny volt, a folyó közepén képződött zátonyon, porondon tartattak meg, vagy esetleg a Tisza partján végighúzódnó füzeserdő tisztásán.

Gyönyörű látvány volt az a sok szép kackiás menyecske meg pötyke leánysereg ott a Tisza közepén és valódi tündérmesébe illő kép volt a homokzátony tetején víg táncot lejtő sokaság, melynek csillogó keretét a porondot körülfolydogáló szőke Tisza vize képezte.

A hatvanas évek végén azonban a molnároknak egy ily ünnepélyét a rendkívüli égháborúval párosult hatalmas felhőszakadás teljesen elpocsékolta, és a megfélemlített babonás nép ezután nem mert többé ott megjelenni. Ez idő óta a felsővárosi füzesek mellett, a Tisza partján tartották meg a molnárok hírneves Szent István napi ünnepélyüket, de alig egy évtized alatt a gőzmalmok füstje végleg elborította őket.”

*

A *vízpart*, *vízszél* jellegzetes alakulata volt különösen a szabályozás előtt a *fok*, vagyis a Tiszával egyesülő erek, mellékágak földközé, amelynek közelében jól lehetett halászni. 1668. *Mind az Porganon, mind egyéb fokokon az ő török uruk jobban megszerezheti nekik az halat.*

Annak a Tiszába vezető mesterséges ároknak, csatornának is *fok* a neve, amelynek torkába a folyóvíz benyomul. Ez is jó halászó hely.

¹⁸ Herman O., II, 787.

¹⁹ Dugonics A., Etelka I, 224.

²⁰ Terescsényi Gy., Lesz, ahogy lesz 182.

²¹ Kovács J., Szegedi emlékek 132.

A Tápai rét egyik dülőneve *Zsegenye*, amely a foknak régebbi *zsegenye* nevét, változatát őrizte meg. A szó jelentése Nátly József szerint: eretske, kiseded fok.

Szintén Nátly szerint *pősölés* „a folyó vizek és tsatornák partjainak fűzgallyakkal, rőzsével való megbélelése, hogy a sebes víz ne szaggathassa.” A szó a szűcsök szakmai nyelvéből származik. Itt-ott még ma is látható, a névre azonban már nem emlékeznek.

A tápaiak nyelvén *gencsokádék* a Tisza nyáron kiszáradó kiöntése, amelyben töméntelen apró hal pusztul el.

A fiatal, sűrű, partmenti füzesnek *sumár*, *sumárerdő*, többesben *sumarak*, Tápén *suha*, *suhás* neve is hallható. Állítólag *nyék* néven is emlegették, ezt azonban mi nem hallottuk. A *sumaras*, tápaiasan *suhákos* part nemcsak védelmül szolgál, hanem a kaskötőket, kosárfonókat is rendszeresen ellátja vesszővel. A *kosárfonyás*, *kaskötés* részben téli, házi foglalkozás, részben önállósult, olykor vakoktól fűzött iparág.

A sumár közeit *szödör*, *szödörbokor* tölti ki. Nyár végén itt elkezdődik a gyűjtögetés sajátos módja, a *szödörzés*, vagyis szederszedés. Gyerekek eszegetik, de akadnak szegénysorsú tápai asszonyok is, akik már eladási célzattal piacra szedik. A szárított *szödörlevél* teának is igen jóízű.

*

A Tisza árvizei sokszor tartották rettegésben a szegedi népet és befolyásolták a táj életét. Az áradások történetével és gazdasági, települési hatásaival rendszeresen még nem foglalkozott a kutatás. Erre mi sem vállalkozhatunk. Vedres István, Reizner János és Tápay-Szabó László nyomán csak néhány eseményt emelünk ki.

Első dokumentumaink a XVIII. századból származnak. 1711-ben — mint Cserey Mihály természeti csodaként leírja²² — Szegednél a Tisza vize minden látható és tapasztalható ok nélkül elenyészék. Annyira, hogy, a számtalan halak a Tisza száraz fenekén künn maradván, nem győzték az emberek kifogdosni. Ugyanott közel a mezőben nagy öreg saskeselyűk sereggel gyűlvén össze, a barmokat kergették és ölték, úgy kergették az embereket. A sáskák hasonlóképpen ellepték a földet, az embereket is. Sőt a falukba is minden tartózkodás nélkül bementenek a házakra sereggel, és minden zöldséget megemésztettek.

Még ez év őszén azonban a Tisza áradni kezdett és 1712 júniusáig nem apadt. A nép hasztalan védekezett, Alsó- és Felsőváros házai sorra összedőltek. A víz a Palánktól, ennek magas fekvése miatt, távolmaradt. A nép vagy ide, vagy a szőlőkbe menekült. Öthalom felé csónakon közlekedtek és csak itt jutottak szárazra. A városi tanács a vészről így írt bécsi ügyvivőjének, Király Ádámnak: *Minapi levelünkben is tudósítottuk vala az árvizek felül kegyelmeteket, melyek mindekkorig csak dagadnak és áradnak, főképpen a Tisza. A Maros indifferenter van, de meggondolhatja kegyelmetet, hogy Arad felé a hajók nem a Maros járásán, hanem valamerre tetszik, fel- s alájárhatnak. A kegyelmed vivariumja is közel van a vízhez, mivel a töltést már nem győzi a nép mindennap continuálni. Pincéje pediglen bár annyi borral volna teli, mint vízzel. Felsőváros egészen kiszaladott a szőlőkhöz. A gabonákban és kaszáló helyekben nagy károkat tett a víz, úgy annyira, hogy Tokaj tájékán, egész Szolnokig és Csongrádig megemlegetni fogják a lakosok. Aradhoz semmi élést sem vihetni, mindenben penuria (szükség)*

²² I dézi Reizner I., 232.

van. Se bor, se kenyér, se ökör, se számár. Egy prófont is nyolc és feljebb poltúrán adatik. Adja Isten, hogy visszajövet Őthalomtul fogva hajón ne kellessék akkor behozatnunk.

A földönfutó nép egy része ekkor Makón, Hódmezővásárhelyen, Mindszenten, Szentesen, vagy — akkor még török földön — Szőregen, Kiszomboron telepedett meg, és vissza sem tért. Az a magyar városok történetében páratlan kolonizáló készség és folyamat, amely Szeged népét az utolsó jó két évszázadban annyira jellemzi, ezzel a kényszerű kivándorlással kezdődik.²³

Több kisebb árvíz után, 1770-ben volt veszedelem, amely rettenetes károkat okozott. Felsővároson, Cseh András háza előtt törte át a víz a töltést, és mind nagyobb rést vájt. A nép kétségbeesve fogott hozzá a rés betöméséhez. Hajókat süllyesztettek, cölöpöket vertek le, amelyeket sövényfonattal kötöttek össze, majd pedig földdel telt zsákokkal igyekeztek a vízömlést megakadályozni. Éjjel-nappal váltott erőkkkel folyó munkával erősítették az elázott töltéseket. Alsóvároson is több helyen mutatkozott a csurgás, de itt szakadás nem történt. Egy vármegyei küldöttség megállapítása szerint Felsővárostól egészen Agyóig csak eget és vizet lehetett látni.²⁴

1816 tavaszán a téli hatalmas havazások után, a Tisza ismét fenyegette a Várost. Egy szemtanú így jellemezte a kétségbeesztő helyzetet: „leírhatatlanok városunknak a víz árja által okozott kárai. Nemcsak egész környékünket lepte el a víz, hanem a töltéseken is általverving magát, a városnak nagy részét elöntötte, úgyhogy 1500 háznál több leomlott. Ahova a felső víz nem juthatott, a föld árja lassanként eláztatván a házak alját, hasonló veszedelmet okozott. Vásárhely és Szeged között ama szép töltést úgy megrontotta, hogy e két város között mindenütt hajón kell járni. A vízözön ereje miatt oly nagy volt a rémülés, hogy majd egy hétig szüntelen félreverték a harangokat, hogy ki-ki a töltésekre siessen, mely közsegedelem nélkül kimondhatatlan lett volna a pusztulás...”

A kétségbeesztő helyzetben a plébániák április 20-ára általános böjtöt, nyilvános vezeklést és istentiszteletek tartását hirdették, hogy az ég büntető haragját kiengeszteljék... Híttel érdemlő öregek még azt is beszélik, hogy Felsővároson oly vizek voltak, hogy a csecsemőket csónakon hordták a keresztelőkre.²⁵

1830-ban sikerült a nagyobb veszedelmeket ismét elhárítani.²⁶ Kreminger György, palánki plébános az alsóvárosi templomban tartott hálaadáson, ezt a zsoltárverset választotta beszédje alapigéjének: *általmentünk a vizen és kivittél minket a hívesre. Bémegyek a Te házádba épen égő áldozatokkal, megadom Néked fogadásimat, melyeket az ajakim kimagyaráztak.*²⁷ Vedres István már ekkor megjósolta, hogy Szegedre éppen a kezdődő, de kellően át nem gondolt ármentesítések, szabályozások még rettenetes katasztrófát fognak zúdítani.

A magára hagyott Város erőfeszítéseit itt nem részletezzük, mert nem történelmi munkát írunk. Mégis megjegyezzük, hogy Szegeden évszázadokon át a polgári kötelességekhez tartozott az árvízvédelem, a tiszai töltések hordásában való részvétel. Az új polgár esküvel kötelezte magát, hogy még élete árán is megvédelmezi a Várost. Erre különösen a tiszai árvizek idején nyílt alkalom. Jellemző adatként említjük Wó-

²³ Reizner, I., 233.

²⁴ Reizner, I. 365.

²⁵ Reizner, II. 24.

²⁶ Reizner, II. 29.

²⁷ Kreminger Gy., Hálaadó beszéd mely a' vizáradás veszedelmének megszűnése alkalmával Nemes Szabad Királyi Szeged Városában a Havi Boldogasszony tiszteletére fölszentelt templomban tartott Szent István hava 27-kén 1830-ik eszt. Szegeden Grün Orbán Örökösei betűivel.

ber György városbírónak Széchenyi Istvánhoz írt leveléből (1846), hogy a városi földek holdját 8 évre méltányos áron 5—15 forintért szokták bérbeadni, de a bérlő kötelezettséget vállal holdanként 10 köbméter tiszai töltés felhordására.²⁸

1855-ben ismét árvíz fenyegette a Várost. Kétségbeesett mindenki. A szemtanú Jókai Mór novellisztikus, egyébként hiteles előadásából²⁹ eleven kép bontakozik a védekezésről előttünk. Elmondja, hogy egy egyszerű férfi kezdett a szegedi néphez szólni: „Szeged lakosai, mit jajgattok? Hát nincs Szeged városában ötvenezer ember, ötvenezer embernek százezer keze? Százezer kéz nem elég-e arra, hogy megmentsen bennünket? Isten a mi kedvünkért csodákat mai nap nem teszen, de ha mi teszünk, ő is majd megsegít. Mai nap a vizek nem állanak meg, mint a falak, miként Mózes idejében a Vörös tenger, de ha mi megállítjuk, bizony megállanak... Minden kézbe odaillik most az ásó-kapa. Nem szólnak meg érte sem urat, sem szegényt, ha dolgozni látják. Egy perc imádkozni, a többi dolgozni! Segíts Uram Isten!

Csakugyan százával, ezerével, utóbb tízezerével jöttek a víz ellen urak és szegények, úri leányok. Nem szégyellék a munkát és nem úntak bele. Jöttek a tisztviselők, tudósok, tanult emberek: kimérték, kiszabták a munkálatokat. Jöttek a papok, lelkipásztorok, a tanítók növendékeik élén, lobogó zászlóikkal. A céhek minden munkabíró tagjaikkal, a gazdagok szekereikkel, a szegények ásóikkal, kosaraikkal. Elkezdtek ásni, faragni, tölteni. Itt rőzsekötegeket kötöttek, amott fenyőszájakat faragtak. A lelkesült lakosok leszedték házaik tetőzetét, azokból adták a gerendákat a töltések cölöpeihez.

Nem volt semmi drága, semmi megpanaszolt. Közrebocsátá mindenki vagyonát, erejét, lelkesülését. Honn ezalatt nyitva volt minden tárház, éléskamra, pince. Sürgő gazdasszonyok sütöttek-főztek ott szorgalmas munkások számára. Folyt a munka éjjel és nappal, bámulatos erővel, kitartással. Éjjel és nappal hangzott a karóverő sulykok zuhogása, a szekerek csörömpölése. Nem volt pihenő óra. Ha egy csoport kifáradt, a másik ott várta, egy ásó, egy talyiga sem volt heverőben.” Az árvízveszélyt sikerült elhárítani.

Az 1876 tavaszán lefolyt védekezést Borostyáni Nándor³⁰ így jellemzi: „Két hete immár, hogy Szeged körül és alatt olyan ádáz ütközet tart, mely nagyszerűsége nézve ritkítja párját... Az ellenfelek, kik e nagy harcot vívják: a Tisza és Szeged városának 70 ezer lakosa... Az egész város táborra változott. A percsorai védőtöltéseken, a jobb és bal part mentén, a város alatt, s a Tápétól Rőszkéig terjedő hosszú védvonalon ezer meg ezer ember dolgozott és dolgozik. Cseng az ásó, nyikorog a talyigakerék és egyre erősbül a gát ráhordott földdel és bevert karókkal...”

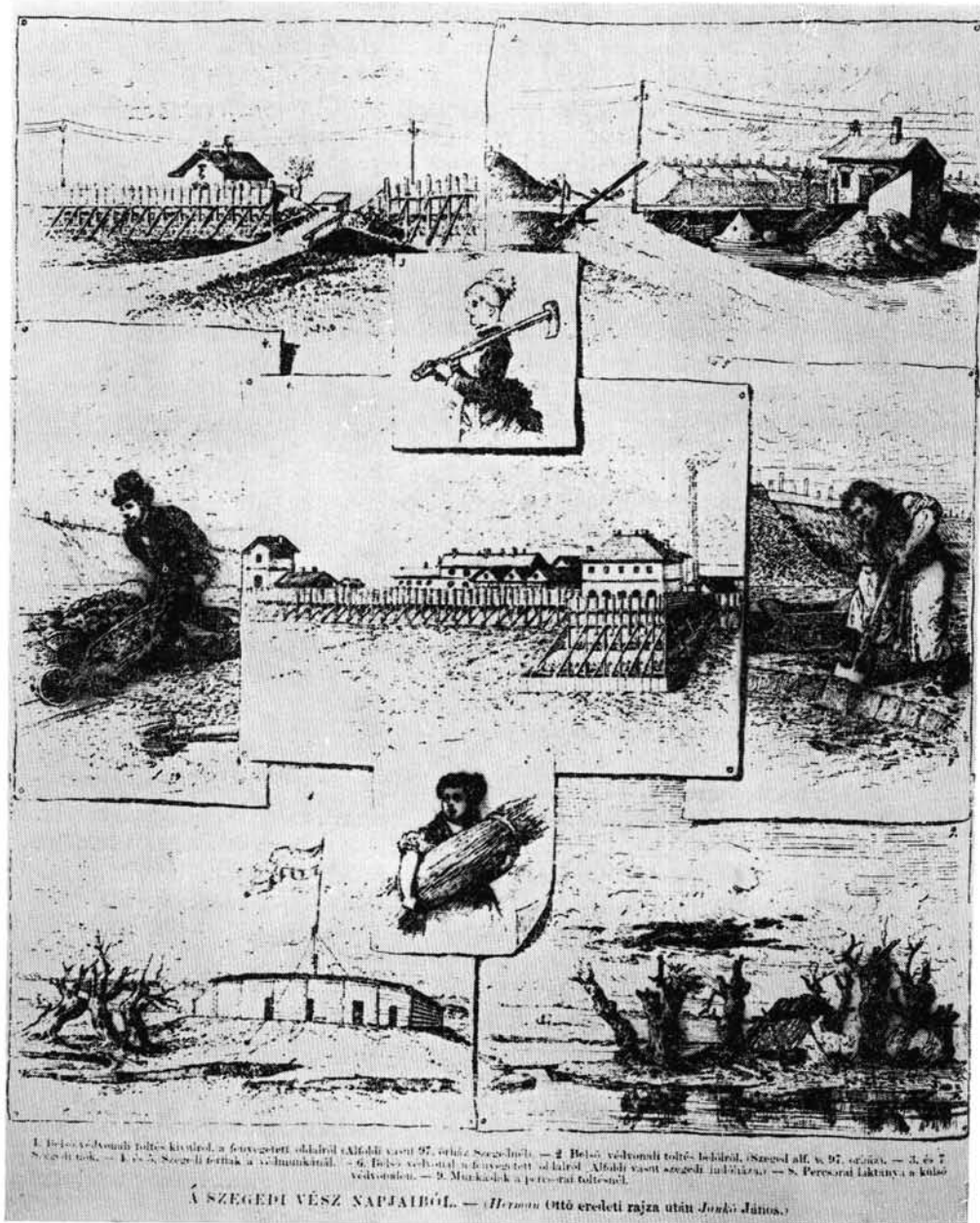
Herman Ottó beszámolója színesebb.³¹ Elmondja, hogy az alföldi vasút (Nagyvárad—Szeged-Rókus—Szabadka) töltését, a percsorai gát belső védővonalát kellett megerősíteni. A munkát nyolc nap alatt végezte a szegedi polgárság osztálykülönbség nélkül nyolc mérföld hosszúságban. Ez 50 ezer napszámnak felelt meg. Ugyanilyen feladatot teljesített a marostói és vedresházi töltések megerősítésével is. Ezzel együtt tizennégy mérföldön történt a védekezés. „Összesen véve körülbelül 100 ezer ingyen munkanap, 100 ezer forint készpénz, félmilliónyi karó, 40 ezer forintnyi egyéb faanyag, a nád-, rőzse-, gyékénykötegek megszámlálhatatlan mennyisége. Több ezer

²⁸ *Bártfai Szabó L.*; Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez. II. Budapest 1943, 521.

²⁹ *Jókai M.*, Szeged vésznapjai. VU. 1855, 257.

³⁰ *Borostyáni N.*, A szegedi ütközet. VU. 1876, 14. sz.

³¹ *Herman O.*, A szegedi „nagynapok”. Az iparkiallítás alkalmából. VU. 1876, 579.

Árvízvédelem (*Herman Ottó* eredeti rajza után: VU)

targonca, ásó, kapa, lapát és furkó volt használat végett kiszolgáltatva. A munkát polgárok intézték, végezték, a rend fölött maguk őrkdtek. Egyes polgárok nyolcvan-száz munkással állottak ki és még magok is dolgoztak”.

A szegedi népélet történetében a török óta nem volt olyan korszakos esemény, mint az 1879 március 12-én, Gergely napján betört árvíz. Ahhoz, hogy valami ré-gibb esemény — jegyzi meg ³² Tömörkény — mikor történt, „vannak az embernek bizonyos határkövei... Nálunk ezekhez még egy csatlakozik, de ez jókora nagy, sú-lyos és emlékezetes. A hetvenkilences árvíz. Köznyelven: a nagyvíz. Vagy csak úgy, de hangsúlyozottan: a víz. S mondják az öregek, ha valami régi dolog elmondásába fognak: még a víz előtt történt...”

Az árvíz fölbecsülhetetlen anyagi károkat okozott ugyan és döntő csapást mért a város ősi hagyományaira, életformájára, de ugyanakkor parasztnépe előtt is újabb fejlődés, alkotó munka lehetőségeit nyitotta meg.

Mint eddigi áttekintésünkéből is láttuk, a csapás már régóta fenyegetett. 1878 ka-rácsonyától kezdve Szeged népe újabb rettegésben élt, a végzetet ezúttal nem sikerült elhárítani. Az alsóvárosi templomon, a régi zsinagógán és a Városnak néhány meg-maradt házán egykorú jel őrzi a víz magasságát.³³

Ezúttal mellőzzük a gazdag történelmi forrásanyagot.³⁴ Egy paraszti szemtanú lényegében hiteles előadásához, a dorozsmai Balázs Barna Mihály verselményé-hez³⁵ fordulunk:

³² Tömörkény I., Munkák és napok 462.

³³ A víz magasságát több megmaradt épületen jel, illetőleg emléktábla őrzi. Ezek a követ-kezők: 1. az alsóvárosi templom belső oldalajtóira vésett vízszintes nyilak. Egyiknek szövege: *víz itt vót 1879. március 12-dikén.* 2. a régi zsinagóga külső oldalfalába illesztett rövid magyar és hosszabb héber szöveg. Ennek magyar fordítása: „A nagyvíz áradásának emlékére, amely rátört városunkra és egész környékére Adar hó 17-ének éjszakáján a hét ötödik napján, az 5639. esztendőben. A vizek a frigyáda aljáig értek. EDDIG JÖJJ ÉS TOVÁBB NE MENJ. JÓB 38, 11”. 3. Emléktábla látható még a Feketesas (Bajcsy-Zsilinszky) utca 9; 4. Mérey utca 18: *Árvízmagasság nul felett 821 cm. 1879 Martius 12-én Kovács István*; 5. Szent Miklós utca 15: *Az 1879. év március 12-én betört árvíz magassága*; 6. Kormányos utca 18: *1879 martz 12-diki árvíz magassága*. Kerámia tábla, mert Kovács Ignác fazekasnak volt itt a háza.

A körtöltésen ott, ahol az árvíz betört a Városba, az ötvenedik évfordulón elhelyezett emlék-tábla áll, rajta *Móra Ferenc* 1929-ben írt verse:

*Petresi töltésnél szilajon áttörve a gátat,
Ránk e helyen szabadultak az ár hullámparipái.
Égi harag után kisütött az égi szivárvány,
Szöke Tiszánk örökös békét kövte Nagy Szegedünkkel.*

Teljesség irénye nélkül néhány szemtanú visszaemlékezésére is utalunk: *Kákai Aranyos* [= Mik-száth Kálmán], Szeged pusztulása, Szeged 1879; *Mikszáth K.*, Szeged könyve. I—II. Budapest 1914. *Jókai M.*, Magyarhon szépségei. Budapest 1956; *Lázár Gy.*, Visszaemlékezés a nagy árvíz napjaira; Szeged 1909. *Tömörkény I.*, A nagyvíz, In: Egyszerű emberek. 88; *Tápay-Szabó L.*, Szeged halála és feltámadása. I—III. Szeged 1929; Regényben való megörökítése *Berczeli A. K.*, Hullámsír. Budapest 1974.

³⁴ Az árvíz és újjáépítés történetéhez *Kulinyi Zs.*, Szeged új kora. Szeged 1901; A szegedi árvíz 1879. Vízügyi Történeti Füzetek. I. Bp. 1969.

³⁵ A Nagy Árvíz Rombolása. Szeged és Kiskundorozsma városoknak veszedelme 1879. évi március 10. és 12. napjain. Írta és kiadta az árvízkárosultak számára Balázs Barna Mihály Do-rozsmán. Szeged 1879. Burger Gusztáv könyv- és könyvnyomdájából.

Fordítsuk szemünket Szeged városára,
Kebleket megrázó elpusztulására,
Melynek az Alföldön már nem is volt párja,
De semmivé tette Tiszának nagy árja.

Édes hazám, Szeged, de gyászba borultál,
Sok millió kárt most víz miatt vallottál.
Ilyen történetet nem hallottál,
Ó emberi nemzet, amely ilyet láttál.

Hetvenkilencben ezernyolcszáz után,
Március havának éppen Gergely napján,
Tiszának a vize városunk derekán,
Ostrommal reánkjöött, sok felől az utcán.

Nem létezett erő, amely megtarthassa
Istennek ostorát, vagy meggátolhassa,
Mert ő szent Fölsége mihelyest akarja,
A föld kerekességét vízzel elborítja.

Szeged városában hetvenezer lélek,
Ki csak fölkelhetett, tölteni menének.
Nyolc egész nap a katonasággal,
A gátakon voltak szorgalmatossággal.

Sötét éjjel tölték Szillérnél a gátat,
A szél eloltott valamennyi fáklýákat,
Habok elboríták mindenütt a gátot,
Sok ember nem látott többé napvilágot.

Mert a szél dühöngött rettenetesekppen,
Fölfelül a vizet reánk verte éppen,
Nem bírták elejét állni semmiképpen,
Senki sem bírt ezzel, csak az Isten éppen.

Március hónapnak tizenkettedikén,
A víz megzúdulván a Makkoserdőnél,
Városban a sok nép az ágyban pihenvén,
Ki sem szaladhatott, halálát ott lelvén.

Éjjfelután történt éppen két órákor,
Városházánál volt vészbizottság akkor,
Dáni főispán és Pálfy polgármester,
Sírásra fakadott itt mind a két ember.

Sírva adták ezek ki a rendeletet,
Mert akkora a víz már odaérkezett,
A vészharangoknak a meghúzására
Fusson minden ember, ki merre tud, arra.

A víz előbb Rókuszt aztán Felsővárost,
Már három órákor elborítá azt most.
Virradatra a víz tíz láb magasan állt,
Folyton emelkedett, utcákon zúgva járt.

Torlaszokat emelt deszkák-, gerendákból,
Háztetőkből és a sok házi bútorokból.
Csolnakkal járni nem lehetett attul
Igy a sok ártatlan vízből nem szabadult.

A gázvilágító csövek megromlottak,
Mindenütt egyszerre lámpák kialudtak.
Mentésre ladikok elhelyezve voltak,
De a sötétben semmit sem láthattak.

Háztetők megteltek, a fák emberekkel
Onnan kiáltoztak összetett kezekkel,
De két óra alatt házak összedőltek,
Némelyek deszkákon, ajtón menekültek.

Reggelre a város nagy része romban volt,
A torlaszok között volt a sok ember holt.
Némely édesanya, ki még életben volt,
Gyermekeit mentsék meg, sajkásoknak így szólt.

Házak a népekkel halomra dőltenek,
Sok ezer lelket azok itt eltemettek.
A vihar egész nap mindéig egyre dült,
Az időjárás is a télire fordult.

Keményen megfagyott, újabb csapás érte,
Födél, ruha nélkül levő szegény népre.
Vízben álltak, váron, bástyán, töltéseken
Ég alatt szenvedtek, vagy át Újszegeden.

Alsóvárosnak is csak a temploma van,
Még a nagyoltár itt is a víz alatt van.
Házakat az árvíz elsodorta már mind,
Az egész városban szomorúságot hint.

Halpiac és Palánk főparokiája
Nyisd meg ajakidat a hálaadásra,
Hogy a nagy árvíznek nem lettél prédája,
Hogy tégedet megtartott az Úr erős karja.

Hát a temetéssel miképp foglalkoznak?
Száz ember egész nap mind azon dolgoznak,
A torlaszok közül akit kihúzhatnak,
Sok jóbarátjai, testvéri láthatnak.

Temesvár, Kikinda, Zombor elsőbb küldte
Ide az élelmet, az Úr áldja érte.
Hogyha ezt a csapást Isten reánk mérte,
Kérjük, hogy több várost több veszély ne érje.

Elpusztult a város, nincs is már most Szeged,
Hanem lett belőle egy vízvette sziget.
Bár fenix módjára ismét megújulna,
Hogy az egész környék mind oda tódulna.

Mint tyúk a csirkéit, mind úgy hitta össze,
Elhallott a hangja Szegednek jó messze.
Mint egy jó anyának adakozzunk neki,
Ha Isten akarja, muszaj élni neki.

Öregektől hallottuk, hogy az árvíz Isten büntetése volt azért, mert a *nagypiac* (Széchenyi tér) barokk Szentháromság-szobrát a hetvenes évek elején lebontották, de máshol a Tanács fogadkozása ellenére sem állították föl. Méltatlan helyen porosodott, amíg az árvíz el nem sodorta. A közvélemény állandó sürgetésére állították föl mintegy engesztelésül a Dömötör-templom előtt (1896). Most is a Dóm téren áll.

Az 1879. évi nagyvíz emlékezetére március 12-ének, Gergely napjának hajnalán még századunk első évtizedeiben is az összes szegedi harangok egy órahosszáig zúgtak. Így a városháza öregharangja is, amelyet különben csak legritkábban, igen tragikus vagy nagyon ünnepélyes alkalommal szólaltattak meg. Amikor a víz betörését jelezte, a városháza öreg harangja elhallgatott. „Szárnyra kelt — írja Tömörkény — Szegeden a szerteszét szóródott nép nyelvén a monda arról, hogy a harang megnémult. Nem bírta el a nagy fájdalmat, a gyászos pusztulást és a szíve megszakadt. A monda szerint négy és fél álló esztendőig hangtalan maradt és csak akkor szólalt meg újból, amikor eljött Szegedre a király. Akkor magától megkondult.”

Amikor az árvíz élménye még eleven volt, ilyenkor virasztottak is. „Tíz év előtt — emlékezik szintén Tömörkény — még alig volt szegedi család, amely fönt ne virasztott volna az éjszakán: mögvárni, még a harang szól, és szép erős hangjának mély bűgása földidézte a lelkekben a régi emlékeket a megpróbáltatás éjszakájáról. Ma már ezt is feledik.” Ez volt a *Gergő napi harangszó*.³⁶

Újszegedet nem öntötte el az árvíz. A menekülés első és szinte egyetlen stációja erre volt. Innen irányították a hontalanok elhelyezését. Sokan kirajzott rokonságuknál, a Temesköz szegedi településein húzták meg magukat.

Miután a Város temetői víz alatt állottak, Újszegeden nyitottak ideiglenes temetőt az árvízi halottak számára. Közeliében, az egykori százlábú hídnál volt a *halálbarátka*. Azokat a hullákat, melyeket a vízből kifogtak vagy a romok alól kiszedtek, itt tették negyvennyolc órára közszemlére. A lakosságot felszólították, hogy a halottak azonosításában legyen a hatóság segítségére. „Elfacsarodott a szív — írja Lázár György — s a legerősebb idegzetű férfi szemébe könnyek toltak azon szívzaggató jelenetek láttára, melyek e kis hevenyészett bódé rozoga falain belül lefolytak. Itt találta meg fehér lepel alatt a kétségbeesett férj felesége és gyermeke hideg tetemét, kiket a víz rohanó árja benn szorított, mielőtt ő az alföldi vasút nyúlgátjáról hazaérhetett volna. Itt találta meg halva, eltorzult arccal, megkékült ajakkal a szerencsétlen feleség férjét, aki övéinek biztonságba helyezése után visszafutott az akkor még szárazon levő otthonba, hogy ágyneműt hozzon, melyre földönfutó fejüket lehajthatják: ott érte az ár és nyomorultan elveszett benne...”

*

A Város újjáépítését, rekonstrukcióját Tisza Lajos királyi biztos, egykorú népünk ajkán *királyi komiszáros* irányította. Ezt itt nem részletezzük,³⁷ csak a parasztházakat illető előírásokról szólunk. Ezek megszabták a Tiszához viszonyított padozati magasságot, a tűzbiztonságra való tekintettel az építkezési anyagot, a helyiségek és ablakok méreteit, a háznak a telken való elhelyezkedését. A több változatban készített tervrajzok alkalmazkodtak a szegedi polgáriasodó parasztház beosztásához, kemencés és szabadkéményes fűtőberendezéséhez, napsugaras oromdíszítéséhez.

Az urbanizációt szolgáló új előírásokat, így a jószágtartás szabályozását sokan nem tudták megszokni, ezért inkább a tanyákra vándoroltak.

³⁶ A harang beszéde. In: *Tömörkény I.*, Rónasági csodák. 49; Gergelynapi harangszó. In: *Móra F.*, Véreim. Bp. 1927, 175.

³⁷ Szeged városa. 112; Vö. *Lechner L.*, Szeged újjáépítése. Bp. 1891.

Újabb árvízveszedelmek ellen elhatározták a Város feltöltését és körtöltéssel való védelmezését. Ebben a munkában a mi kubikosaink mellett lombardiai olaszok is részt vettek, akik a Póvidék ármentesítése során gazdag szakmai tapasztalatokat szereztek. Népünk *digó*, *kordésdigó* néven emlegette őket. „Megbámultuk — írja³⁸ a szemtanú Tápay-Szabó László — hogy a digó öt-hat öszvérrel öt-hat talyiga földet visz és csak az első öszvért vezeti egy gyerek, a többi megy magától is. A saroglyadeszkrét egy rántással föl lehetett emelni, mert a teher nagyobb része a talyiga — akkori népünk ajkán *digókocsi* — elejére esett. Azután a talyiga két rúdját felszabadította a digó azzal, hogy leoldotta a hevederhez kapcsolt szíjat: a két rúd fölemelkedett a magasba, mint a kútágas, a talyiga terhe pedig lecsúszott a földre, anélkül, hogy hozzá kellett volna nyúlni.”

*

Talán itt emlékezhetünk meg, sajnos csak röviden, a mi szegedi kubikosaink világáról is.³⁹

A múlt század derekával kezdődő hatalmas folyószabályozás és vasútépítés különleges földmunkát követelt. Elvégzésére leginkább az első világháború kitöréséig szinte az egész monarchiában és a szomszédos balkáni országokban: Szerbiában, Romániában, sőt olykor Bulgáriában és Törökországban az alföldi, főleg tiszavidéki színmagyar agrárproletár réteg vállalkozott. A mi tájunkon: a móravárosi, ószentiváni,⁴⁰ gyevi, Mindszenti, továbbá a más törzsekhez tartozó dorozsmai, szegvári, csongrádi szegénység. Nyilvánvaló, hogy rátermetségét az árvizek, vadvizek elleni évszázados küzdelmekben szerzett földismeret is gyarapította.

A kubikosok elsősorban testi erejüket vetették verejtékes munkájukba.

Szerszámuk ásó, lapát, csákány, továbbá földszállító kubikos *tajicska*, amelyet kívánságuk szerint először helybeli talicskások készítettek. Két fajtája volt, ki melyiket szerette. A *szögedi tajicska*, más szakmai néven *szögedi kubikos* úgy épült föl, hogy a teher tolás közben megoszlott a kerék és az ember között. Nehezen, de egyenesen lehetett tolni, mert nem „bukott”. A másik fajta a *szentősi tajicska*, *szentősi kubikos*. Ennek kereke nagyobb, feneke kisebb, mint a szegedié. Hátránya volt, hogy könnyű és ennél fogva „bukott”. Ugyanis a teher súlypontja egészen a kerékre esett s így megtörténhetett, hogy a gyakorlatlan kubikos átesett rajta. Egyébként kitűnően használható, ha a terhet *partnak*, tehát fölfelé kellett tolni. A kubikosok mellett a téglaverők, homokoshajóból rakodó munkások inkább ezt kedvelték.⁴¹ Hozzátartozott a *kubikoshám*, *kubikosnyakló* is.⁴²

„A talicskába berakják — írja⁴³ Tömörkény — a cók mókot, bőrszakot, korsót, gyékényt, subát. Az oldalba kerül az ásó, szélre a bogrács... Szikár és alacsony emberek, rövid pipákkal, bocskorban, tótnak is nézheti őket, aki akarja. Haladnak sebesen, mert soha lassan nem járnak a talicskával. Úgy tetszik, mintha a talicska húzná őket, pedig ők tolják.

Levelet nem írnak haza, csak utalványon küldik az asszonynak a pénzt, úgysis ez a legjobb üzenetvivő. Sokáig oda vannak, hónapokon át, olykor tavasztól, őszig.

³⁸ Tápay-Szabó L., III, 108.

³⁹ A kubikosságról összefoglaló, számos szegedi utalást tartalmazó kiváló munkák *Katona I.*, A magyar kubikosok élete. Budapest 1957. *Uő.* A baráber. A kubikosok egy típusa. Ethn. 1956, 13. *Uő.* Vándormunkások toborzása a kapitalista Magyarországon. Ethn. 1958, 29. *Uő.* A kubikoskordé és a kordés munka. Ethn. 1961, 56.

⁴⁰ Banner J., Világlató ószentiváni kubikosok. Szeged 1932.

⁴¹ Bővebben Szeg.Sz. I, 843.

⁴² Katona I., Az emberhárom főbb típusai és a kubikos nyakló. Ethn. 1960, 381.

⁴³ Tömörkény I., Vizenjárók és kétkézi munkások 52.

A lakás a gyékényponyva, a butorzat a suba, az élelem a szalonna és kenyér. Ha meleg ételre vágyunk, a közös bográcsban főz a bokor tarhonyáshúst, krumplistarhonyát szolgafán. Ugyanis bokrok szerint oszolnak meg, mint a halászhok. Fejük a *gödörgazda*, aki munkát vállal és számol.”

Segítségük volt a *tajicskahúzó*, *kubikcsikó*, röviden *csikó*: a maguk serdülő gyermeke, esetleg fogadott fiú, aki a kubikolásban segédkezett. „Az apja talicskája elejébe — írja⁴⁴ Tömörkény — a kerékfelől való részen bele van verve egy vaskarikka. A csikó nyakába pedig bele van akasztva egy hám, a *farmatring* nevezetű. Annak a végéhez oda van kötve hosszacska vaskapocs. A csikó ezzel a készséggel a tolódeszkán áll, ott, ahol annak a meredeksége kezdődik. Ahogy odaér a talicskával az apja, futtában beleakasztja a kapcsot a vaskarikába és most már ketten viszik a talicskát föl a magasba: a csikó húzza, az apja tolja. Ahogy a meredek helyen átsegítette az apját, megy vissza helyére, hogy a másik ziháló embert segítse föl a terhével”. Embertelen sorsukról, kiuzsorázott életükről az egykorú szegedi sajtó sokat cikkezett,⁴⁵ de megszüntetni nem tudta. Az öntelt, orrát fennhordó embert jellemző helyi szólás: *kényös, mer az apja kubikcsikó vót*.

A kubikosok sokat próbált emberek voltak, akiket a vállalkozó, olykor a mérnök is iparkodott megrövidíteni. Ezért fordultak olykor járandóságuknak csalapinta fokozásához. A kubikgödör közepén ugyanis 30—50 cm átmérőjű földoszlopot szoktak kihagyni amely a gödör mélységének, illetőleg a végzett munka mennyiségének kiszámítására szolgált. Ennek neve *buba*, *fődbuba*, *figura*. Éjszakának idején aláverték, azaz pár arasznyi földet hozzá toldottak. Ez volt a *bubanevelés*, *bubaépítés*, amelyet nagy ügyességgel végeztek.⁴⁶

Sokfelé megfordultak, nyitott szemmel jártak-keltek a világban. Érthető tehát, hogy igen korán ébredtek szocialista öntudatra.

Nehéz munkájukkal aránylag sokat kerestek, könyelműek is akadtak közöttük. Nagy szenvedélyük volt a *ferbli*, a leghazárdabb kártyajátékok egyike.⁴⁷ Századunk elején hallott szegedi nótájuk szerint

*Fene látott, fene látott kubikosbú jó gazdát,
Mind mögissza ékártyázza az utolsó garasát.
Ha nincs péze, bemögyön a barákba,
Ád a zsidó, ád a zsidó a gödörcédulára.*

A *gödörcédula* igazolás volt, amelyet a kubikos a munkavezetőtől, mérnöktől kapott, hogy a munkának egy-egy szakaszát elvégezte. A gödörcédulára a barakban, falusi boltban, kocsmában minden további nélkül hiteleztek.

*

A partot egyébként a Víz után modern gátakkal, töltésekkel erősítették meg. A Tisza kikövezett városi, jobb parti részének, kikötésre, rakodásra szolgáló szakaszának *rakpart* a köznyelvből átkerült neve, amelynek magyartalan kiegészítését Tömörkény már hiába teszi szóvá. „A minkfajta ember — írja⁴⁸ — csak az innenső oldalról,

⁴⁴ Tömörkény I., Napos tájak 120; *Uő.* Vizenjárók ... 52; *Uő.* Hajnali sötétben 40; *Katona I.*, A „csikó”. Ethn. 1957, 109.

⁴⁵ *K. k.*: A homokos csikó. SzN. 1913, 110. sz.

⁴⁶ Tömörkény I., Főretteg János 17.

⁴⁷ Tömörkény I., Homokos világ 171.

⁴⁸ Tömörkény I., A Szent Mihály a jégben 379.

a kővel kirakott parttól, mit a magyar nyelv fokozottabb tiszteletére rakpartnak neveztek el, csak innen nézi, hogy a tulsó part csekély vizén miként vonja a fenékhálót a halász.”

Építésének idején népünk ajkán még *kúpart*, korlátjának, támaszkodó párkányzatának pedig *könyékfal* volt a szép magyarsággal képzett, találó neve. *Senex* még nótát is följegyzett⁴⁹ róla:

*Márványkúvel, kühányással
Támasztik a kúpartot,
Tisza Lajos kögyelmes úr
Most kösd mán föl a kardod,
A szögedi nép fundussát elvötte,
Hogy Szögedön talpat nyálnak,
Tisza Lajos tē tötted.*

Egy századunk legelején élt, *Kossuth* néven emlegetett félkegyelmű, víz mentén ténfergő csavargót ezzel szokták ugrasztani: *Kossuth dül a rakpart!*

A rakpartba épített erős, vastag vaskarikának, amelyhez a hajókat vaskötélnél fogva, vasmacska segítségével kikötik, *kikötőkarika* a neve.

A Városon kívül húzódó *tiszatötés* a múlt század utolsó évtizedeiben készült. Több fajtáját különböztetik meg.⁵⁰ Az *élőtötés*, *anyatötés* közvetlenül a folyó mentén húzódik. Az *alvótötés* már elvesztette eredeti hivatását, mert újabb, jelentősebb töltés épült eléje.

*

A szegedi tájnak a Tisza mellett jelentős folyóvize a *Maros*, öreg tápaiak, szöregiek, kiszomboriak ajkán *Maruzs* is. Tápé alatt, Felsővárostól nem messze északkeletre ömlik a Tiszába. Erről a helyről mondja Dugonics András, hogy addig nem leszünk igazi magyar emberek, amíg itt nem iszunk a Tisza vizéből. Egy irodalmi eredetűnek látszó, a *Fontana Trevi* római hiedelemvilágára emlékeztető hagyomány szerint, ha pénzt dobunk itt a torkolatnál a vízbe, nem halunk meg addig, amig ismét el nem jutottunk Szegedre, amíg meg nem látjuk újra a Maros és Tisza találkozását.

A Maros igen szeszélyes, kiszámíthatatlan folyó, amelynek hatalmas vízvidéke volt a szegedi tájon. Érthető tehát, hogy a *Világos* várára, illetőleg a mellette lévő *Radna* búcsújáró helyre utalással öreg tápaiak, főleg áradások idején szómágiás szorongásokból *világosi víz*, jámbor tápai öregasszonyok pedig *radnai víz* néven is emlegetni szokták.

A hozzájuk fűződő régi szegedi mondákból tudjuk, hogy Világos a gonosz tündérek vára volt, amelynek romjairól búcsújáró népünk Kálmány Lajos idejében bizonyos félelemmel beszélt.⁵¹ Görgői világosi fegyverletétele a nevet a nép körében még ellenszenvesebbé tette. Ezzel szemben a radnai víz áldásra, égi kegyelemre emelkedtet. A radnai búcsújárásról máshol részletesebben is szólnak, itt csak annyit említünk meg, hogy hagyományörző tápai asszonyok, akik már félszázada nem mehetnek Radnára, illetőleg régebben akkor is, ha itthon kellett maradniok: pünkösöd és Kisasszony, tehát éppen a búcsújáró ünnepek hajnalán le szoktak menni a Maros torkolatához, és ott, a radnai vízben mosdanak meg, hogy megtisztuljanak.

⁴⁹ *Senex* 310.

⁵⁰ *SzegSz* II, 593: *töltés* címszó.

⁵¹ EA. 2801, 2810.

Idősebb tápaiak még manapság is ügyelnek arra, hogy kenyérszegésnél a púpja a Maros felé álljon. Okát már nem tudják adni. Régi, ma már nem élő néphit szerint, amelyet a felsővárosi Kovács János jegyzett föl, a sárkányt nagy vihar és forgószél idején a boszorkányok áthozva a *határon*, a Maros torkolatánál eresztették a víz mélyére, ahonnan azután hatalmas örvényeket, limányokat szokott kavarni, és ebben hajók, hajósok pusztulnak el. A „határon” való megjelölés nyilván még az 1686—1779 között Temesközben fennálló katonai határőrvidék emlékezetét őrzi: túlnan még a török világ, illetőleg a bánáti senkiföldje.

Lehetséges, hogy ezzel a hiedelemkörrel függ össze a Maros egykori, szabályozás előtti torkolati táját megjelölő *Tündérhát*, továbbá a Vedres István színdarabjában olvasható *Tündérok kapuja*,⁵² amely a szegedi Vár egyik, nyilván északkeleti kapujának volt a sajnos, magyarázatlanul hagyott neve.

A Marosban olykor áramló habarcsos víztömegnek, amely halakat sodor maga előtt, a szegedi halászok ajkán *lippiai víz* a neve. Ebből a Marosban halászni nem lehet. Amikor azonban kijut a Tiszába, akkor sok halat lehet benne fogni.

A Maros szegedi részét-megjelölő partrészek: a *Marostorok*, a tápai réten elterülő *Marosdülő*, *Maroshát*, *Marosszél* dülőnevek, a *Marostű*, részletezve *Nagymarostű*, *Kismarostű*, amelyek a Maros, főleg a *Hóttmaros*, öregek ajkán *Dögmaros* árterületét jelentik Újszeged és Szőreg között. Egyik Szőreg alatti szakaszának egyébként *Cserőke* a külön neve. Nagyhirű kertészetről, faiskoláiról más összefüggésben szólunk. Egy 1782-ből származó levéltári adatot Inczeffi Géza idéz: *Marostó*, amelynek azonban fekvése, jellege ismeretlen.

*

A szegedi határban folydogáló erek között legnagyobb a szeszélyes *Maty*, amely a Várostól nyugatra, jó órajárásra, a Fehértó tájárul indul és Röske alatt ömlik a Tiszába. A József császár idejében készült térkép szerint északi folyásának *Kismaty*, a délinek pedig *Nagymaty* volt a hajdani neve.

Egykori *Főere*, *Fevere* néven emlegetett partmenti erdősegeiről Vedres István emlékezik meg: *azt magam is hallottam a régi öregektől, hogy a Szegedi Tisztelendő Péter Barátok Templomának Fődeles Fája, a Maty partján volt Fevere nevezetű erdőben vágattatott, tehát régenten volt Erdeje Szeged Városának.*

Vedres István műszaki terveiben egyébként a Maty tiszai hajóink telelőhelyeként, illetőleg supertelepként szerepel.

A Matyban vízállásos években még századunk elején is halásztak, madarásztak, nádat vágtak, csónakkal közlekedtek. Halászatát 1884-ben évi 85 forintért Boros István hajósgazda bérelte a Várostól.⁵³

A Maty Város felől eső bal partján voltak még a múlt század derekán is az alsóvárosi gazdáknak kertségei, gabonanyomtató helyei, szérűskertjei. E feketeföldeken bontakozott ki legelőször az alsóvárosi paprikatermesztés.

A Matypart megnevezett határrészei, dülői északról-délre: *Ződfás*, *Matyoninnen*, *Belsőmaty*, *Maty-ódal*, *Puskaporos* (katonai lőszerraktár után), régebbi nevén *Delelő*, *Terehalom* (1717), *Matytorka*. A tulsó oldalon *Matydérek*, illetőleg *Matyontúl*, másként *Tüllamaty*, *Borzás* (1748), másként *Csízikhalom*, *Sárosögy* (1811).

A Matyon már régebben épült két kőhíd. Mellettük vám, illetőleg csárda. A szegedi és dorozsmai határ összeszögellésénél, hatalmas nádas tövében állott a *Putricsár-*

⁵² Vedres I, A haza szeretete 87.

⁵³ SzN. 1884, 19. sz.

da, röviden: *Putri*. Pásztorok, betyárok szívesen ivogattak benne. Érthető, hogy nőtájukba is belekerült:

*Putriba lakik a Sári,
De jó vóna vele hálni.
Van még egy rongyos forintom,
Azt is a Sárinak adom.*

A másik volt a *Matyhídjai csárda*, a Horgosra, Szabadkára, illetőleg Zentára vezető országút mentén.

*

Jelentős még az egykori szegedi és szabadkai határt elválasztó *Kőrös-, Kőrís-ere* is, amelyen a XVIII. században malom is járt.

*

A Tisza és Maros mellett föltétlenül meg kell emlékeznünk a vízelőtti Városban szétszórt *tanka, csöpörke, kácsafészök* néven emlegetett nádasokról, vízállásokról, amelyek még száraz nyarakon sem tűntek el teljesen. Az árvíz óta már sokat feltöltöttek, de még mindig akad belőlük a körtöltésen belől is.

Szívesen telepedtek a közelükbe szúcsók, tímárok, kékfestők, akiknek olcsó áztatóvízre volt szükségük. A környékbeli szegénysorsú asszonyok libát, kacsát neveltek bennük, amelyeknek tolla is értékes volt.

*

A városi vízállások után szólanunk kell még a szegedi határban nagy számmal található, *széktó* néven emlegetett szikes tavak világáról is. Sajnos, az aprólékos néprajzi kutatással már alighanem elkéstünk, de a *Fehértó*, kisebb részben a *Madarásztó*⁵⁴ népiéleti tanulságairól még szólhatunk.

A Város közelében északnyugatra, a feketeföld és homok határán terül el a rendszeren 3000 hold kiterjedésű, vadvizes esztendőkből azonban 9000 holdat is elárasztó Fehértó,⁵⁵ hazánk egyik leggazdagabb madártelepe, amely Lakatos Károly és Beretzk Péter⁵⁶ úttörő madártani kutatásai, továbbá a „Vadvízország”, Homoki Nagy István filmje, és Tildy Zoltán képeskönyve, nemkülönben a szegedi múzeum remekül rendezett Fehértó-kiállítása (1952—1962) révén beleépült az ország művelt köztudatába, és a szegedi táj egyik természeti nevezetességeként ismeretes.

A Város gazdasági életében közelsége miatt mindig hasznos hivatása volt. Szikes partjain évszázadokon át virágzott a juhászat. Jelentős volt a széksősöprés, halászat, madarászat, nádválgás is. A *csatak* néven összefoglalt sás, káka kitűnő takarmány. A szél a sekély medrű vizet ugyancsak meg tudta hajtani. Másik szél pedig vissza-söpörte. Tömörkény gyermekkorára visszaemlékezve írja,⁵⁷ valamikor „vihár idején olyan hullámokat hányt, hogy a halászladikok nem mertek ráereszkedni.” A környékbeli tanyai gazdák, juhászok az ilyenkor visszamaradt apró hallal jószágot etettek.

A húszas években ártézikutak fúrásával, északról a Tiszával összekötő gyevi csatorna kiépítésével, dél felé a Tiszába ömlő Maty-ér szabályozásával sikerült a

⁵⁴ Papp K, A szegedi Madarász-tó. Búvár 1943, 254.

⁵⁵ Irmédi Molnár L., A szegedi Fehértó. Szeged 1929.

⁵⁶ Műveinek bibliográfiája Csongor Gy., Beretzk Péter munkássága, A Szegedi Egyetemi Könyvtár Kiadványai. 25. sz. Szeged 1954.

⁵⁷ Tömörkény I., A kraszniki csata 151.

Fehértó vízmennyiségét szabályozni, illetőleg mozgásba hozni. Azóta a modern, jelentőségében egyre növekvő halgazdaság mellett, a madárvilág védelme érdekében a tó egyik részét rezervációs területté nyilvánították. Ennek a környékbeli nép ajkán *Vadfehértó* a találó neve. Említsük itt meg, hogy a tó délkeleti hajdani nyúlványát *Kákáslapos* néven emlegették.

A tóra kelet felől hatalmas, termékeny fekete föld szolgál, amelynek *Nagyfekete* a neve. Itt terül el, de a Fehértótól kissé távolabb a híres *Óthalom*, amelyről más vonatkozásban is többször szó esik. A tó partmenti részei a *Székhát*, amelyen már a XVIII. században is folyt földművelés. 1773. évi végrendeletből: *vagyon ismét Szék háton egy zsákrul való szántó földem*. A Székhát egyik, néhány házból álló részének *Rácok kertje* a neve. A múlt század elején dohánykertészek dolgoztak itt. Adatok híján sajnos, nem lehet eldönteni, hogy a *Rác* család használta, vagy szegedi szerbek kezén volt-e. Északabbra van az *Úrgehalom*, továbbá *Tápaihalom*, keletebbre a *Sörkéd* dűlő, amelyet azonban az ottlevő régi mezei kút miatt inkább *Sörkėti kút* néven emlegetnek. A középkorban itt falu állott. Mindezekből nyilván következik, hogy a parasztelepet a Fehértó mentén már a középkorban virágozott.

Az északkeleti oldalon van a már 1722-ben említett *Székhalom*, körülötte pedig a *Fertő*, *Förtő*, olykor *Gyevifertő*: székes, vízjárta legelő. Ennek részei: a *Vaskapu* és a nyilván még török eredetű *Hodzsatelek*, másként *Hoccsatelek*.

Északra, a Fehértó és Sándorfalva közötti vízállásos terület neve *Macskástó*, röviden *Macskás*. Egyik része *Diliér*, a szomszédságában élő *Dili*, igazi névén *Karácsonyi juhásznemzetség* után.

A Fehértótól nyugatra kezdődik a homokvilág. Itt van a *Ádókhögy*, *Székalj*, délnyugatra pedig a tóval valamikor összefüggően a *Balaton*, *Balatonhalom*.

A Fehértó paraszti madarászatáról, vadászatáról, továbbá a széksősöprésről, székfűvirág gyűjtéséről, továbbá a juhászatról más összefüggésekben emlékezünk meg.

A Fehértóban a vízjárás mindig egyirányú volt, ezért az erek, horpadások, mély fenekék mellett szigetek alakultak rajta. „A víz járása — írja Beretzk — mély vajúlatokat is vésett. A legmélyebb volt a *Csukásér*. Ide húzódott be a csuka. Ez az ér csak a legritkábban száradt ki, és a torkos rabló hal annál könnyebben meghúzhatta itt magát, mert a Csukásérben járnai veszélyes is volt. Egyes helyeken hónaljig süllyedt benne az ember. A sok apró ér közül nevezetes volt még a *Pogányér*, mely a nevével állítólag a török időkből nyerte, amidőn a csaták során a vértől pirosra festődött ennek az érnek vize. A szigeteknek is külön nevük volt. Azokat a szigeteket, ahol a juhászcsaládok „uralkodtak”, a juhászok neve után keresztelték el... Alakjuk után is nevezték el a földnyelveket: legnevezetesebb a *Kereksziget* volt. A víz apadásával ez bújt ki először, és mindenkor oly szép kerek volt, hogy cirkalmazni sem lehetett volna szebbet. Ez volt a madarak legkedvesebb tartózkodási helye... A *Szamárszigeten* legeltek a szamarak, hiszen a birkanyájhoz hozzátartozott a szamár is. A szamár a széki növények között válogat, és csak ennek a szigetnek volt olyan termése, mely ízlett neki...”

A szigeteket másként *telek* néven is emlegették. Volt tehát a magunk kiegészítéseiével: *Csányitelek*, *Csukáséri szüget*, *Faszcatelek*, újabb néven *Kalapácstelek*, *Görbeszüget*, *Jóskaszüget*, *Kerekszüget*, *Kisszüget*, *Kónyaszüget*, *Koromtelek* (ez volt a legpartosabb, mintegy 15 hold területen), *Kovácsstelek*, másként *Kovácsszüget*, *Nagyszüget*, *Pogányéri szüget*, *Szamárszüget*, *Szörisszüget*, *Szücspálszüget* (mintegy 25 holdnyi), *Zomborisszüget*. Mint látjuk, az elnevezések leginkább családnévi eredetűek, az itt élő juhászdinasztiák után. A *Faszka* ragadványnév. Egy szigetnek egyszerűen *Perecös* volt a neve Horváth Ferenc után, akit így csúfoltak. A tó Sándorfalva felé eső része a *Kanászjárás*, mert a birkanyájak, disznófalkák egyaránt legeltek a partjánál.

Ezeken a szigeteken, telkeken a múlt században juhászkunyhók, isztrongák, sajtnyomó színek is voltak. Halásztanyákat ütöttek föl még 1919-ben is, amely nagyon vizes esztendő volt.

Száraz évjáratokban megesett, hogy a Fehértó vize nyári időben teljesen elenyészett. Ilyenkor a birkát, sőt kocsit is szárazon át lehetett rajta hajtani, csak a Pogányér dágványát kellett gondosan elkerülni. A növényzet⁵⁸ közül egyedül a *vízimuhar* bírta ki a nagy szárazságot.

⁵⁸ *Felszeghy E.*, A szegedi Fehértó növényzete. Debreceni Szemle 1936, 129.

PÁKÁSZAT, MADARÁSZAT

A Tisza és hatalmas régi kiöntései, árterei, mellékágai évszázadokon át félelmetes világgént ékelődtek a szegedi tájba. „A víz hatalmas volt — emlékezik¹ Tömörkény — és terjeszkedő. Nyár közepén, szárazság idején megvonult a mederbe, hogy messziről nézve bárki azt hihette volna, ha jól nekiszalad, át is ugorhatná: a víz ilyenkor gyermekies álmokat alszik. Más időben földuzzadt és elhatalmasodott, a partra kilépett és tovább legett. Kiment a rétbe. Rokonait, az elhagyott mocsarakat új vízzel köszöntötte. Körülölelte a nádasokat. Megmosta tocsogó, apró hullámaival a fák törzseit és rejtelmes titokzatos csendű vízi életet teremtett a sumárok, morotvák, erdők messzi tájain. Útját nem állta más, csak a magaslatok, amik maguktól voltak ott, ahol voltak, mert nem vitte őket oda senki. Úgy álltak ott, ahogy időtlen idők előtte odatétetettek mennybéli hatalmak által, s ezek ellen küzdeni valamit merne-e bárki is? Nem mertek az emberek, inkább tökéletesen bele voltak állapodva, hogy úgy helyes minden, ahogy van. Hogy a víznek maradjon hatalma, de annak a határát magának a földnek a tulajdon hatalma szabja meg. Így volt ez sok ideig, míg nem a föld hatalmát a földtől elvette az ember és harcba állott a vízi világgal. Az embernek kevés volt a föld és sok volt a víz. Próbálta tehát, hogy elvegyen ennek a birodalmából valamit. Mint a pusztaszéli nem egyeneslelkű ember, aki évente el-elszánt a szomszéd földjéből egy-egy barázdát, azonformán lépésről lépésre próbálgatták elvenni a víz birodalmát.”

Nyilvánvaló, hogy a vízi gyűjtögetés, vízi vadászat, *pákászat*,² *madarászat*, továbbá *gyékényszövés*, *nádvágás*, *kaskötés*, *homokhordás* ősidőktől fogva virágzik a szegedi tájon. Első, nagyon jellemző megörökítését a már többször emlegetett *Bertrandon de la Brocquière* burgundi lovagnak köszönhetjük, aki a Város egykorú életéről szólva (1433), többek között ezeket írja: „Itt sok darvat és tüzokot fognak. Egész piacot láttam tele e madarakkal.”

A pákászokdásra utalnak az 1522. évi tizedjegyzék következő családnevei: *Gémes*, *Varjas*, *Füres*, *Fürjekes*, *Madarász*, *Púzsza* ('csigabiga'), *Rákos*, *Gyöngyér* ('lili-madár'), *Kereset* ('sólyomfajta').

Takáts Sándor, törökkori népéletünk nagyérdemű kutatója mutatott rá³ egyrészt arra, hogy a régi magyarságnak mennyire szívéhez nőtt madara volt a daru és kedvelt ékessége a darutoll, másrészt pedig, hogy a régi szegedi *madarások*, *darvaszok* valamikor milyen hírnek örvendtek országszerte.

Mint Takáts elmondja, a hódoltság korában a táj elvadulása, azaz a mocsarak szaporodása és a lápok terjedése nemigen búsitotta ez embereket. A nádasok jó vé-

¹ *Tömörkény I.*, *Egyszerű emberek*. 250.

² A szót magyarázza *Nyíri A.*, *Pákász szavunk története*. *Néprajz és Nyelvtudomány* II. (1958), 33—42.

³ *Takáts S.*, *Rajzok* III, 74.

delmet nyújtottak az ellenség ellen, azonkívül a szegényember kedvére csikászhatott és halászhatott, továbbá vadmezet is gyűjthetett bennük. Konyháján felhasználhatta a súlymot és a fióknádat. Sást, füzet, nádat kedvére vágthatott háza födésére, nyáron pedig füvet kaszálhatott jószágának. Mindez magyarázza, miért ragaszkodott a föld népe a múlt században is annyira az állóvizekhez és miért kellett ellene olykor fegyveres erőt is kivezénelni lecsapoláskor.

Voltak ennek az életnek árnyoldalai is. Elég csak a hideglelésre, maláriára utalnunk, amelyet mocsarak terjesztettek. A levegő fertőzött volt, hiányzott a jó ivóvíz is. Az alföldi magyar ember voltaképpen kényszerűségből szokott a török hódoltság idején a boriváshoz. A malária orvosságául egyébként a paprikát is sikeresen alkalmazták.

A mocsárvilág madarai között őseink a darvakat különösen szerették. A darut nemcsak szép tolláért, hanem főleg jó tulajdonságaiért kedvelték. Éberségével sokszor figyelmeztette az embereket, ha veszedelem közelgett. A hódoltság idejében népünk ajkán és énekeiben alig szerepel annyit más madár, mint a daru. A lármás gyüleketet *darvak diványa* néven emlegették. A strázsáló katonát vigyázó daruhoz hasonlították. A népnyelv szerint *darulábon szaladt a német*. A jól rendezett államot darvak társaságához hasonlították. A hódoltság korában várainknak, kastélyainknak, udvarházainknak rendes lakói voltak a darvak. Akadtak azonban a múlt századbeli szegedi polgárházakban is. Olykor bolondos játékokat űztek és táncolgattak.

„Tavasszal megérkeztek után rövid időre — írja⁴ az ősi szegedi madárvilág kitűnő ismerője, Lakatos Károly — midőn a vándorút fáradalmait kipihenve kissé már föl-vették magukat, kedvenc és rendes reggeli foglalkozásuk volt a daruknak a táncolás. Reggel 7—8 óráig messzelátó segítségével mindenfelé lehetett a környéken táncoló darukat látni vagy hallani még oly távolból is, hogy a madarak kivehetők sem voltak, csak a tánc zenéje hallatszott.

Ami táncukat illeti, az oly művészileg szabályos figurák és mozdulatokból állott, hogy szinte elragadta az embert...

A darutáncnál mindig egyetlen vén hím szolgáltatta a zenét és egy vagy két darunál egyszerre több sohasem lejtett. Ha párban táncoltak, a táncosok szorosan egymás mellett, szinte egymáshoz símulva rakták a magyar darust, mely menetére, beosztására nézve erősen különbözött a magános darutánctól. A kezdésnél a táncosok szabályszerűen és lassú méltósággal kiléptettek a sor elébe és szorosan egymás mellett, a néző közönséggel szemben foglaltak állást. Ha magános tánc volt soron, ami úgy látszott felváltva történt, a lejteti óhajtó daru hasonlólag állott ki.

A kiállást követőleg a muzsikus daru megkezdte a zenét, teletorokkal egy nagyot kurjantván, mire a táncos kiterjesztvén szárnyait, fölemelkedett 2—3 méter magasra és gyors egymásutánban érinti a földet alálóggatott lábaival. Azután tánc módjára szökellt le s föl és meg-megaprózta oly keccsel, hogy gyönyörűség volt nézni.

A tánc hol gyorsabb, hol lassúbb menetű volt a zene üteméhez képest, amennyiben mindig taktusra történt. Ahogy a muzsikus daru szaporázta a *kru, kruru, kruru* nótáját, azonképen lejtett a táncos is. És ez így tartott hosszú ideig, még csak a táncos ki nem merült. Aztán előlépett egy másik, vagy következett egy kettős lejtés.

Újabb tánc kezdetét mindenkor egy nagy kurjantás előzte meg a zenész részéről és amikor ez elhangzott, teljes erővel utána szaporázva következett a zene folytatása.”

Nyilvánvaló, hogy a *darudöbögős* néven emlegetett szegedi tánc ennek szemléletéből eredt.

⁴ Lakatos K., Vadászati és madarászati emlékeimből. Szeged, 1891, 293; Még néhány jelentéktelen adat: Lakatos K., A régi szegedi nép tollkultusza a darumadárral. Délm. 1910, 99. sz.

Elsősorban mégis a tollukért tartották a darukat. Ugyanis a magyar viselethez valamikor elválaszthatatlanul hozzátartozott a darutoll. A tollat hordták a süvegen, sisakon, pajzson, lovon, lóféken, asszonyok ruháján. Kézfogóra, lakodalomra, keresztelőre mindig fölékesítették magukat darutollal.⁵ Ez a szokás nyilván még a magyarság ősi totemkultuszában gyökerezik. A darvakat természetesen nem ölték meg, csak úgy tépték meg a tollukat. Az egykori nagy szükséglet kielégítésére a darvászok vállalkoztak, akikre a török adót is kivetett. Az 1549. évi szegedi defter a vadak, apró madarak után beszedett piaci jövedelmekről is megemlékezik.⁶

Takáts Sándor kutatásai szerint leghíresebbek voltak közöttük a szegedi, mezőszegedi darvászok, akik voltaképpen fészekszedők voltak. Kiszedték belőle az öregek elhullajtott tollát, és a fiókákat. A kicsinyeket azután fölnevelték, és magukhoz édesgették. A darutoll egyébként adószámba is ment. Így Nagykőrös városa évente sok darutollat szolgáltatott a töröknek részben adó, részben pedig ajándék fejében. A szegediektől vásárolta drága pénzen. 1647. *János deák által Mező-Szegeden ajándékba való daru tollakat vásárlattunk 22 ft 40 d.*⁷ 1657-ben 13 forint 6 dénárt költ szegedi darutollra. 1669-ben Szegedi Ferenc 5 aranyat kap Kőrös városától reá. Egy-egy szép szál darutollért olykor egy forintot is fizettek, amikor egy borjas tehén nem került 10 forintnál többre. A szegedi madarászatra később még visszatérünk.

A XVIII. század végén egy kiváló német természetbúvár, *gróf Hofmannsegg* hazánkban utazgatva, Szegeden is megfordul, hogy az itteni nagyhirű madárvilágot tanulmányozza. Mint írja,⁸ Szegedre érve „első tudakozódásaim tárgya a mocsarak voltak, ahol mint hallottam, mérföldnyi távolságokra is lehet csónakázni és számtalan vadat lőni. De mily kellemetlenül csalódtam, midőn hallám, hogy az idei nagy szárazság miatt, minőre még a legidősebb emberek sem emlékeznek, a körülmények egészen megváltoztak, s a környéken több mérföldnyire, a folyókat kivéve egy csöpp vizet sem találhatni, és így semmiféle vízi madár sincs, legföljebb egynéhány elég távoli helyen” Megismerkedik azonban a városi kéményseprő mesterrel, aki jeles vadász hírében állott. Ez „elvezetett néhány jó mocsáros vidékre, de mindig 3—4 mérföldet kellett tennünk odáig és gyakran valami szálláson meghálalni. Itt mindig a legkellemesebb volt előttem egy magyar nemzeti étel, hús paprikával, mely pompásan ízlett és igen egészségesnek kell lennie. Habár este elég sokat ettem, mégis legkevésbé sem ártott meg. Másféle húsból nem lett volna szabad ennyit ennem.” Itt a vízen, lápok között a paprikát nyilván a maláriás megbetegedés elhárítására is fogyasztották. Később a gróf még megjegyzi, hogy a nagy szárazság miatt a felét sem gyűjthette össze ama madárfajtáknak, amelyek rendes vízállás mellett itt találhatóak. Mégis már vagy húszfajta sneff került a birtokába, de vagy ötvenféle van itt, amit „alig hinne az ember, ha nem látná.”

A régi szegedi pákászvilág már elmúlóban volt, amikor a múlt század utolsó évtizedeiben, igazán a végső pillanatokban Lakatos Károly vállalkozott⁹ a megörökítésére. Mellette főleg Tömörkény Istvánnak köszönhetünk egy-két hasznos adatot, megfigyelést, hagyományt. Előadásunkban leginkább Lakatost követjük, de a máshonnan adódó kiegészítésekről sem feledkezünk meg.

⁵ Takáts III, 82. Vö. még *Apor P.*, *Metamorphosis Transsylvaniae* (lapszámozás hiányzik).

⁶ *Velics-Kammerer* I, 65.

⁷ HódOkm. I, 138.

⁸ *Berkeszi I.*, *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793—94-ben*. Bp. 1887, 88. A különben jó magyar fordítás egyes részleteket, így a vadászati kalandokat megrövidíti. Ezért az eredetit is megnéztük: *Reise des Grafen Hofmannsegg*. Görlitz 1800.

⁹ *Lakatos K.*, *A pákász vagy nádlaci, a régi Szeged eltűnt alakja*. Népr. Ért. 1912, 25—38.

A pákász a rétből, lápból élt. Ott is lakott. „A régi víziélet réti világában — mondja találón Tömörkény¹⁰ — voltak emberek, akik valahonnan valamiképp kiszármaztak a vízre. Félig benne éltek, mert nekik a sárcsónyikot meg a tapogatót ott hullajtotta el kenyérül az élnetés. Mondják emlékező öregek, hogy ezeknek az ilyenforma népeknek a vízzel való barátság nyomán halbőr nőtt a lábán. Ez azonban nem mese, mert ezek emberek voltak, nem pedig halfarkú kisasszonyok, mint a szép Meluzina...”

A pákász, egykori tréfás nevén *nádlaci* — fejtegeti Lakatos — meghúzódot a nádrengeteg sűreijében. Nem kérdezte tőle senki, honnan jött. Így aztán olyanok is bevették magukat a vizek világába, a nádasok porondjaira, szigeteire, így a szegedi tájon a Gyálai rét, Dókató, Marostó, Algyő ingoványaiba, akik a társadalomból, az emberek közösségéből valamiért bujdosni voltak kénytelenek: verbuválás elől meglépő legények, katonaszökevények, helyzetükkel meghasonlott jobbágyok, bajba jutott pásztorok, bojtárok. Így volt ez egészen a víz-szabályozásig. Utána elvesztették lápi menedéküket és így életlehetőségeiket is.

A viharvert pákász elszokott a beszédől. Szavát is alig lehetett venni, amikor előjött az emberek közé, hogy szerzeményeit, gyűjtögető életmódjának zsákmányait eladja. A réten, lápon kívül nem érezte jól magát. Nem ismert el semmiféle urat, állami tekintélyt a feje fölött. Néha pedig a betyárok lopott holmiját, elrabolt és odahajtott jószágait is rejtegette, amiért a törvénnyel is meggyúlt volna a baja, ha a zsandárok az ő birodalmába ugyan bemerészkedtek volna.

A szegedi pákász fajtáját a folyószabályozás mellett Ráday Gedeon irtotta ki, hiszen a betyároknak segítő társaik voltak, amikor a zsandárok elől a nádasokban vonták meg magukat. Ha ezek bemerészkedtek a lápok világába, rengetegébe, élve alig kerültek vissza.

A pákász a puskát nagyon szerette. Legnagyobb boldogsága volt, ha fegyverhez juthatott, mert ez megkönnyítette a madarak zsákmányul ejtését. Örült, ha szolgálataiért az úri vadászok puskaporral ajándékozták meg. Ő ismerte ugyanis egyedül a láprengetegét. Ismerte a vadak járását, pihenőhelyeit. Ő kalauzolta — sokszor csónakon — az úri vadászokat.

Családi hagyományokból azt is tudjuk, hogy a múlt század derekán egyes rókusi *vágók*, azaz hentesek és *cincárok*, vagyis juhvágók, akik a vendégfogadók, továbbá a lakosság és katonaság számára napról-napra friss húsról gondoskodtak, a szegény *puskás embörök*, pákászok számára puskaport is tartottak. Ezek azután nyúlra, fácánra, vízimadarakra vadásztak. A zsákmányból elsősorban a szegedi szükségleteket elégitették ki, de jutott belőle a fővárosba, sőt Bécsbe is.

A pákász hajléka sárkunyhó volt. A kéménye hiányzott, nehogy a füstje nyomán a zsandár ráakadjon. Egyik sarkában sásból, szénából, jószágú füvekből vetett nyoszolya és rögtönzött pad. A falon kifeszített madárszárnyak, orrok, fejek, lábak, pelikánfej, róka farkok, botra húzott kígyóbőr. A polcon só, paprika, citera, furulya, továbbá evőeszközök, így nádvilla, továbbá kanalasgém orrából gyerekeknek való kánnál.

Tömörkény többször említi,¹¹ hogy a régi rétségeken sokszor láttak kazlakat, amelyek voltaképpen álcázásra szolgáltak. „Úgy volt megépítve ez a szénavár a vizes réten, hogy messziről boglyának látszott, amit gazdája száraz időben gyűjtött, de ott felejtett, s most a víz miatt nem bírja behordani. Pedig csak szénafalak álltak ott voltaképpen, amik mögött nyolc-tíz lovas ember is elfért. Az idegenből ideszakadt né-

¹⁰ Tömörkény I., A kraszniki csata. 486.

¹¹ Tömörkény I., Új bor idején. 233, 492.

met zsandár nem tudhatta az ilyesmit. A réti vizek környékén járván legfőlebb azon tűnődhetett, hogy miért füstölög olykor az a boglya.”

A pákász magányos ember volt. Alig akadt asszony, lány, aki megosztotta volna az ő ősprimitív életét. Ha mégis született gyermeke, rajongásig szerette a kis lánvirágot. „Nem volt a lának — írja Lakatos — oly elrejtett kincse, melyet föl ne kutatott volna a számára. Fényes kagylókat hordott rakásra neki. Cifra tollakkal tűzködte teli szegényes kis pólyácskáját. Majd később nádmuzsikát, vízítők szárából készített trombitát hozott a számára, továbbá mindenféle apró madárkölykeket: bibickéket, sárgyókát, vízicsirkét s megymást, melyek vékony zsineggel kipányvázva, mulattatták ugráندozásukkal a kis vadoncvirágot.”

Végő szükség esetén az emberek között is vállalt a pákász munkát: házak nádalását, nádvágást, fűkaszáást. Igazi foglalkozása volt a csikászat, vadtojás gyűjtése, sulyomszedés. Halért lisztet, sót, paprikát cserélt. A zöldfejű kacsá tojását a gazdaszszonyok az ünnepi kalács ízesítése miatt szívesen megvették. A szárcsa, dárévöcsök tojásával levestésztát gyúrtak. A bibictojást vérmes, szerelmes természetű urak, főleg szerbek férfierejük fokozására vásárolták és fogyasztották.

Vasárnapokon a pákász a maga módja szerint ünnepelt: hálót kötött, csikászó szerszámait javígtatta, főleg azonban tollait rendezgette. Különösen a *kótyagtoll* válogatására volt nagy gondja. Minden szálát külön-külön nádcsőbe rakta. Ezekért az úri nép szép pénzeket fizetett. Olykor a *tollkupec* vásárolta össze a pákásztól a szebb tollakat. Vásár alkalmával a rétszéi csárdában ő is árulgatta az alsóvárosi parasztleányeknek a gém-, bakcsó-, darutollakat. A kócsagtollért a vadászó úrfélék sokszor helyébe is mentek a pákásznak. Darut és kócsagot mellesztés, tépés céljából nevelt is a pákász.

A szebb darutollat 4—5 pengőforintért is megvették az alsóvárosi gazdaleányek. Kocsisok és béresek 1—2 forintért vásárolták a kevésbé szépeket, továbbá a gémtollat. A bakcsótollat csokorba kötve viselték a kalap mellett.

A kócsagtollat a szerb lányok, asszonyok is nagyon kedvelték, ünnepeken a hajukba tűzve hordták. Ha rásütött a nap, ezüstként ragyogott a fejükön. Szívesen megvették a zöldfejű kacsá acélkék bodros tollát is. Ezeket a homlokuk körül, meg a fülük mellé, a hajukba tűzdelték a lányok.

A pákász szorultságból halászzattal is foglalkozott. Ennek a halászok nem örültek. Olykor verekedéssé is fajult az ellentét, mert a pákászok bizony elemelték a kecét, vejszét, más szerszámokat is.

Télen megnehezedett a sora. Ilyenkor léket vágott a jégen, úgy halászott. A falánk kacsákat horgon, szigonyos picével fogta, melynek végén ízes csalétek volt. A horgokhoz erősített zsinet gyökérzethez, jégbevert cövekhez kötötte ki. Ha friss hó esett, maga-fundálta kelepcebén fogdosta a nyulat, rókát, vidrát, olykor farkast is. Ez utóbbinak eszköze a cigányfabrikálta *kaptány* volt. Ha a farkas bőrére szüksége volt, akkor agyonütötte, más szóval kiverte a párát belőle. Máskor a csikaszt mutogatta is: „jól fejbe ütötte — írja Lakatos — hogy erős spárgával körülköthesse a száját a harapás meggátolása végett. Majd pedig bicskával kivette mind a két szemét... Aztán láncra vagy erős kötélre kötötte és a tehetetlen vadállat magát megadva ment, amerre a pákász kormányozta.” Bejárta vele a rétkörüli falukat, ahol krajcárokat vetettek neki a mutogatásért.

Ha már a farkasoknál vagyunk, említsük meg, hogy a védekezés néha súlyos gondokat okozott. A Város 1772-ben fölszólítja Dorozsmát, hogy „egyenlő akarattal” űzzék ki a nádasból a farkasokat.¹² Tömörkény még hallotta, ha valamikor a pász-

¹² Sztriha K., Kiskundorozsma története. 101.

tor leütötte a réti farkast, annak bőrét kötözte föl, nyilván mágikus megfontolások alapján is, a lábára.¹³ Más helyen elmondja,¹⁴ hogy a farkas „ménessel, gulyával nemigen mert kikezdeni, bár a lófélét már a szaga is szétzavarta. Hanem a birkát hordta. Bottal hadakozott ellene a juhászlegény. A juhászbót acélkampója még élesre volt akkor fenne... Nagy küzdelmek történtek ott, s neves legénynek tartatott az a juhász, aki meg bírta védeni a nyáját a rabló ellen. A legnagyobb virtus azonban mégis csak az volt, ha valaki az elejtett farkas bőrét lóháton vitte be eladni valahová.”

Szintén Tömörkény emlékezik meg¹⁵ arról, hogy még a múlt század derekán is nagy komondorokat tartottak a juhászok, pásztorok, de nagyobb tanyai gazdák is. A nyakukra szöges vasörveket verettek, hogy a réti farkas el ne tudja kapni a torkukat, ha a nyáját, tanyát megtámadta. A komondorokat, hogy jó erőben legyenek, lóhússal is táplálták.

A farkasbőr kimunkálása a szűcsök 1803. évi árszabásában előfordul. Ez azt bizonyítja, hogy vidékünkön régebben nem volt ritkaság.

*

A pákász ügyesen tudott egyes hálófajtákat, egyéb halfogó eszközöket is készíteni. Főleg az *emelő*, *kece*, *pöndörháló*, továbbá a fűzfavesszőből font *tapogató*, *csik-kas*, azonkívül *csirkeborigató* alkotásában jeleskedett.

Egyik-másik pákász jól ismerte az orvosi füveket. Piócat gyűjtött. Szemfájásról halepéből, nyavalyatörésről pedig kékgyíkból és tarajos kígyóból készített hathatós szert. Lakatos szerint egyesek a hátfájások szakszerű megtaposására is vállalkoztak.

*

A régi vérbeli szegedi madarászoknak, halászoknak megvoltak a kiválasztott, nagyartott madaraik. Legtiszteltebb volt közöttük a *nömös* jelzővel is illetett *kócsag*, nyelvükön *kótyag*, amely a gémek csoportjának legnemesebb fajtája, a szegedi vizek legszebb ékessége volt. Lakatos Károly ismerte¹⁶ a *fattyúkócsag*, másként *feketelábú kócsag* (*Ardetta garzetta*), *galambkócsag*, másként *üstökösgém* (*Ardea ralloides*), *lovaskócsag* (*Agretta alba*), *nagykócsag* (*Herodias alba*) fajtákat, illetőleg megnevezéseket. A nagykócsag volt közöttük a legkülönb. Ha a pákások emlegették, mindig harmadik személybe tették és ilyenkor a kócsagra gondoltak: *ű a leg szöbb madár! Ű tiszta mint a hó, ragyogó mint a nap: még a sas sē meri bántani!* Csakugyan, mintha napsugárból lett volna az egész lénye. Amikor a kócsag beleszállt a verőfénybe, egészen összefolyt vele. Csak akkor csillant ki belőle, amikor megcikázott egy kissé a szálló föllegek között. A szó elhallgatásának egyébként föltétlenül volt valami névmágiás háttere. Jellemző, hogy a szegedi népnyelvből a klasszikus víziélet eltűnével teljesen ki is veszett. Nevét még öreg parasztok ajkáról elhangzani, emlegetni sem hallottuk egyszer sem.

*

¹³ Tömörkény I., Homokos világ. 13.

¹⁴ Tömörkény I., Új bor idején. 492

¹⁵ Tömörkény I., Rónasági csodák. 194. Európai párhuzamairól: Zwischen Kunstgeschichte und Volkskunde. Festschrift für Wilhelm Fraenger. Berlin 1960. Schmidt, L., Stechelhalsband des Hirtenhundes.

¹⁶ Nyíri mutat rá, hogy az írónak dilettáns Lakatos egyes helyeken, főleg kócsagról szólva, szószerint követi Havas Sándornak a sárréti pákásról szóló ismertetését (Vadász és Versenylap 1858), nyilván azért, mert a megállapítások a szegedi pákászra is ráillettek.

Nem volt a rétnak, lápnak olyan rejtőzködő helye, ahol a királyi kócsag különösen szeretett tanyázni, fészkelni, hogy a pákász föl ne kutatta volna. Régi vadászok közvetlen tapasztalatok után állították — írja¹⁷ Lakatos — hogy minden rétség pákászái megközelítő pontossággal meg tudták mondani, hogy a rétnak ezen és ezen a részén hány kócsagfészek van? Hány a fán, hány lent a mocsárban címeres nádüstökre rakva? Egy ugyanazon fán mennyi a fészkek száma, melyikben van tojás, melyikben fióka? Mekkora a csapatokba verődött fiatal kóbor kócsagok száma? Hol, melyik porondon, szigeten szoktak tartózkodni éjente, nappal, esetleg a nap különböző időszakában? Röptükben merre tartanak, hova húznak, mit csinálnak és meddig maradnak ott.

Pákászaink érthető okokból nagyon sóvárogtak a kócsagtoll után, de a barbár pusztítástól iszonyodtak. Az olyan kócsagot, amelynek nem volt megfelelő tolldísz, nem fogták, nem lőtték. A fészkeseket nem bántották, csak megszámlálták. Csak ha ivadékaikat már fölnevelték, akkor vadásztak a széptollú öregekre.

A pákász napokig, olykor hetekig kutatta a lápon azokat a helyeket, ahova a kócsagok reggelente seregestől le szoktak szállani. A lövéssel fukarkodott, csak akkor célzott, ha egy célzással többnek elejtését remélhette.

A hasadó hajnal a nádlacit már lesen találta. A messze távolban kócsagok közeledtek, majd a tanyájukra leszállottak. A pákász meg sem mozdult. „A kócsagok szemerkélnek, szedegetnek az iszapos parton, majd játékot kezdve kecses mozdulatokkal szaladgálnak ide-oda a sekélyeken, üzve-csípve egymást jókedvükben, miközben itt is, ott is egész csoportok verődnek össze, meg ismét szétválnak. Így folyik ez jó ideig. A pákász még mindig nem mozdul, csak figyel erősen, még nincs itt a kellő pillanat. Végre a kecses madarak megelégedik a hancurozást, a bögyüket is teleszedik már minden kívánatos táplálékkal. Összecsoportosulnak, hogy madár majdnem madarat ér: a nyakukat behúzzák, szemük lezáródik.”

A pákász csak erre várt, ez a kedvező pillanat. Lassan céloz és öt-hat nemes madár fetreng a vérében. A többi elmenekül. Egy elmarad a többitől, megsebesült. A lőtt madarakat a nád között jól elrejtett lélekvesztőjébe helyezi. Aztán tolorúdra kap és iparkodik a sebhedt kócsag után.

Órákig tolja nagy keservesen a lélekvesztőjét. Csak az ösztön igazítja az útján. Nem lankad. Végre egy nádlombon piros harmatot vesz észre, amit más ember meg sem látott volna. Ez a kócsag elhullott vére. A pákász megelégnül, nyomra talált. Hamarosan rábukkan a halott kócsagra.

Les után a madárdelelőket, porondokat, gerinceket is sorra veszi, úgy kutat az elhullajtott kócsagtollak után.

Kunyhójában azután a tollak rendezéséhez látott. A szép tollakat tőben összekötözte és átfűrt vastag nádcsőbe zárta, ahol sértetlenül, épségben megmaradt. A *tollkupec*, *tollesiszár* vásárolta föl a pákászoktól a kócsagtollat és továbbította Kosztál Adám híres pesti szabómester részére, aki az önkényuralom magyaros úri viselét irányította.

*

A kócsag után legjelesebb madár a *daru* (grus) volt. A történeti áttekintésben láttuk, hogy a régebbi évszázadokban is milyen becse volt a szegedi tájon. Lakatos Károlynak köszönjük, hogy a vadászatokról is tudunk valamit.

Az Alföld néptelen pusztáinak valamikor olyan megszokott madara volt, mint akár a szélkiáltó vagy a túzok. Népszerűség dolgában más madár itt alig versenyez-

¹⁷ A pákász vagy nádlaci. 35. Vö. még Vadászati és madarászati emlékeimből. 50—55; Beretzky P., Kócsagok és kanalgémek a szegedi Fehértón. Délm. 1937, 132. sz.

hetett vele. Ami a nemességnél volt a kócsag — mondja Lakatos¹⁸ — az volt a népnél a daru. Drága volt a szép *darutoll*. A múlt század derekán egyetlen szép tollért 5—6 osztrák forintot is megadtak, silányabbjára is akadt 2—3 forintért vevő. Voltak emberek szerte az Alföldön, akik daruvadászatból, tollcsiszárból éltek. A vásáron mindig akadt egy-két *darufogó*, másként *darulívő*, akiknél tucatszámra volt a szebbnél szebb darutoll és rendszeren kitűnő vásárt csináltak vele.

A sikeres daruvadászatnak elengedhetetlen feltétele volt, hogy jóval naplemente előtt el kellett rejtőzni, nehogy az őrdaru észrevegye, különben az éber darucapat nem szállott le megszokott helyére. Még ekkor sem volt azonban bizonyos a vadász szerencséje, mert a legcsekélyebb neszre is azonnal szárnyra kapott.

Az abszolutizmus idején — amikor tilos volt a fegyverviselés — a darvakat fogóvassal próbálták megkaparintani. Ehhez először is ki kellett kémleni azt a helyet, ahova reggelenként leszállottak, és előtte az éjszaka sötétségében fölállítani a vasakat. A daruseregnek ugyanis az a különös szokása volt, hogy amelyik árpaföldről este háborítatlanul elszállhatott, reggel biztosan odaszállott vissza.

A fogóvasakat a darvaszok lerakták, majd az árpavetéren kukoricaszemekből egy-egy lépésre vonalat szórtak. A daru ugyanis épen akkorát lép, mint az ember. Ha aztán a leszálló darufalkából valamelyik csak egyetlen kukoricaszemre is rátalált, akkor végig haladt a soron. Fölszedegette az útjába eső szemeket, végül azonban eljutott a porhanyós földdel betakart fogóvashoz, amelynek pöckére szintén egy szem kukorica volt fölhúzva. Ebbe is belevágott és már fogva is volt.

Amikor a vas rácsapódott a csőrére, a zajra a többiek szétrebbentek. Azonnal ide-sietett a lesbenálló ember, mert a daru sokszor ki tudta magát a fogóból szabadítani: hanyatt vágódott és lábait nekivetette a különben is elég kezdetleges szerszámnak. Ha ideje volt rá a darvasz odaérkezéséig, mindig lerugta. Sokszor azonban a csőre beleszakadt a vasba, de megmenekült. Olykor előfordult az is, hogy a daru a vassal szállt föl. Hosszú erőltlen nyakán azonban a nehéz terhet sokáig nem tudta fönntartani, bukfcenet vetett, majd kimerülve és halálra rémülve alázuhan. Különös, hogy az elszakított csőrű daruk mind megéltek. Az ilyeneknél a megmaradt csőr végén dió nagyságú bunkó forrott ki.

*

Lakatos kissé terjengős vonásokkal azt is megrajzolja,¹⁹ hogyan vadászott egyéb vízimadarakra a múlt században a Fehértó keleti partjánál települt *Székhát* parasztság.

Kora tavasszal, Mátyás napja táján mutatkozni kezdtek a vízen a sneffek, vadkacsák, vadlibák. Ilyenkor előkerült a padlásról a csalétekül használt és eltett *golya*, ami voltaképpen aszalt szélkiáltó volt, de sneffet is „preparáltak” hasonlóképen. A frissiben lőtt madarakat a kemencében csontkeményre szárították, a hasukba pedig fanyársat szúrtak láb gyanánt.

A vadászatra induló férfiak legrosszabb ruhájukba öltöztek, amelyet egyébként éveken át csak ilyenkor vettek föl. Ugyanis a széki sár, a Fehértó lúgos vize kimarta, összeluggatta a szövetet. Leginkább mezitláb indultak útnak, mert a lábbelit is kimarta volna a széksós lé.

¹⁸ Vadászati és madarászati emlékeimből. 287—290. A hazai múlt rövidre fogott, találó összefoglalása *Gunda B.*, Die Jagd und Domestication des Kranichs bei den Ungarn. Anthropos 1968/69, 473—496.

¹⁹ Vadászati és madarászati emlékeimből 64, 80; Vö. még *Beretzk P.*, A szegedi Fehértó madárvilága. Aquila 1943; Népszérű ifj. *Tildy Z.*, Fehértó. Bp. 1955; Emlékezetes a „Vadvízország”, *Homoki Nagy I.*, filmje.

A felszereléshez hozzátartozott a tarisznyaszíjhoz kötött 10—12 *gólya*, hátul a *pöckölők*, vagyis kétarasnyi hosszú villás fűzfaágacsok, amelyekre a gólyák kerültek. Vállra vetve vérmocskos, félig szalmával megtömött szák, továbbá kis kurta-nyelű ásó.

A furcsa menet a Fehértóhoz érkeve, az ásóval felújította tavalyi lessgödrt: kimerítette belőle a vizet, kihányta a sarat, végül pedig kiszalmázta.

Ha a vízállás alacsonyabb volt a szokottnál és a tóban sziget mutatkozott, akár-csak akkora is, mint egy hordófenék, akkor a lest ideásták. A madár itt bent kevésbé gyanakszik. Attól nem kellett tartani, hogy ezekbe a gödrökbe fakadóvíz szivárog. A talaj ugyanis szívós, áthatlan. Csak az esővíz vagy hullámverés töltötte meg.

Ha ilyen sziget nem mutatkozott, akkor a lessgödrt a tó szélére ásták. Oly mélyre, hogy a bennülő puskásnak csak a félféje lássék ki belőle. Egyébként ezt a kilátást is felrakott sárral, göröngyökkel elálcázták, de lőréseket hagytak rajtuk. A kiásott földet beledobálták a vízbe, nehogy a madár a földhányástól gyanút fogjon. Ismervén a madarak járását, lesipuskásaink mindig a tó északi és északkeleti részén ásták gödreiket. Ezután következett a gólyák felállítása. A gödörtől 15—20 lépésnyire úgy rendezték el őket, mintha szedegetés végett leereszkedő madárfalkáról volna szó. A „sneffeket” külön csoportban, vagy hosszanti irányban állították föl, amint a füttylősneffek és székisneffek éppen a partra szoktak szállani. Olykor úgy rendezték el, ahogyan „feltartott fejfel figyelve, a szélkiáltók siestájukat tartani szokták”.

Szeles időben a családkeket orral fordították szélirányba, hogy a tolluk ne borzolódjék föl, mert ez a lesszálló rajokat bizalmatlanná tette volna.

Mіндеzeknek elkészítésével végezve, a lesipuskás sáros odvába húzódott. Szinte állandóan benne tartózkodott, amíg a *madárhúzás*, azaz vonulás meg nem szakadt.

Szükséges volt ezeken fölül a *hívogatás*, vagyis a madarak hangjának utánzása, ami a gyakorlott vadásznak kitűnően szokott sikerülni. Párzás idején már a hívogató hangra sincs szükség, mert a madarak bódulatukban megfedkeznek a szokott óvatosságról. A hangutánzó parasztvadász meglepő messzeségből le tudta csalni a magányosan kóborló, tapasztalatlan szemnek észre sem vehető madarat.

Embereinket a hasadó hajnal már a gödörben találta. Ott is maradtak késő estig. Ilyenkor a gólyákat összeszedték és megindultak haza. Amikor azonban váratlanul korai vagy erős madárjárás mutatkozott, akkor az éjszakát is kint töltötték. Egyébként a vadlibát, kacsát, szélkiáltót nem számítva a sneffek csak jóval napfeljötte után harmat száradtján szoktak mutatkozni.

Lakatos állítása szerint esztendőn át egyetlen lesipuskás zsákmánya a rengeteg elejtett kacsát és ludat nem számítva, a szélkiáltóból és a sneffekből ezrekre ment. Ebből tartották fenn magukat és családjukat, bár vadjukat potom áron vesztegették a madárpiacon. Szintén Lakatostól tudjuk, hogy fűzfaboton rovásra vették, hogy évente hány madarat ejtettek el.²⁰

Amikor a tó kiapadt és a madarak elszéledtek, akkor embereink alkalmi munkából, így csőszködésből, szőlőkapásból éltek. A vadászati évadban azonban aranyért sem lehetett volna őket más munkára bírni.

Eláll a művelt ember szemé-szája — írja Lakatos — hogy ez a székháti népség mennyire ismerte a madárvilágot. Ismerték és részletesen meg tudták különböztetni minden vízi és víz körül élő madárnak a fajtáját. Tudták mikor, melyik hónapban jár és mikor távozik ez vagy amaz, hogyan változtatja a színét. Találóan nevezték meg az egyes fajtákat. Így a *Plilomachus pugnax* fiataljai emlékeztetnek csapatos járásukban, repülési módjukban, alakjukban a galambokhoz. Innen a *galambsnEFF*, másként

²⁰ *Lakatos K.*, Fehértói puskások. Adat a régi Szeged ethnographiájához. SzN. 1911, 91. sz.

cankócsirke elnevezés. A kitollazott nyakörves, bibircsókós hímeknek viszont *fácán-sneff* a nevük. A szélkiáltónak jellegzetes *tu, tu* hangja után *tutuka* neve is hallható. A sneffeket *cigány-, csirke-, eső-, fácán-, fecske-, fekete-, fütyülő-, galamb-, gólya-, hajóorrú-, háromujjú-, karólábú-, kéklábú-, kubik-, lotyó-, mónár-, mór-, paprika-, páva-, pörgeorrú-, réti-, szőke-, szürke-, tarhonya-, tarló-, tengőri-, tiszai-, vonyó-, zöldlábú sneff* megkülönböztet, részben rögtönzött neveken emlegette. A sneff, ajkukon olykor *snyeff* egyébként számos fajtának összefoglaló neve volt. Így a *gulipán* (Recurvirostra avocetta) más neve *hajóorrú sneff, pörgeorrú sneff*. Nyilván van azonban úri eredetű elnevezés is közöttük. A Totanus fuscus két néven is ismeretes volt. A pettyes tollazatúnak *kendőrmagos sneff*, fekete nászöltözetében pedig *feketesneff* volt a neve. A hangos Limosa aegocephala neve *vonyósneff, lotyósneff*. Hangu-tánczó eredetű a *pirpió* (Glareola pratincola). Ennek Lakatos *rácrap* elnevezését is hallotta.

*

Vegyük most szemügyre főleg Lakatos Károly és Beretzk Péter kalauzolásával a szegedi vadvízország és szárazföld többi, néphagyományban is számontartott mar-darait.

Lakatos írja,²¹ hogy a régi szegedi víziember, de maga a köznép is tudta, ismerte a lápi madarak minden nemzetségét, szokását és természetét. Ha egy madár elsikkantotta magát, tudta, hogy miért tette. Tudta, hogy ez meg az a fajta madár milyen alakú falkával jár, hányan vannak, honnan jöttek, hová mennek. Tudta, hogy amikor a magasban kivált egy-egy madár a csapatból, miért tette. Tudta, hogy mit beszélnek a madarak. Értett a nyelvükön és néha jót nevetett, amikor zajongtak. Azt mondta, hogy pörlekednek valamiért.

A *bakcsó* (Nyctiardea nycticorax) tulajdonságait már Nátly József²² magyarázta: „baktsó, gém neme, a vízi bikánál kisebb. Lakik vizes helyeken, apróbb szigeteken és fűzfa ágakon. Sokszor csoportonként három-négy óra hosszat mozdulatlanul állnak, innen azon közmondás: *úgy néz, mint baktsó*. Nappal, ha nem háborgatják, nem repül, csak estve eledel keresés végett kiabálva vízszélekre megy. Kétféle: hamuszínű és fejtér. Ennek háta téglaszínű, amannak hangja kellemetlenebb.” Más nevei *vak-varnyú, olájpap*.²³ A fehérnek *fehérbakcsó* (Buphus comatus) a neve. Jegyezzük itt meg, hogy régi vízenjárók nyelvén *halvágó* azoknak a madaraknak (bakcsó, cercó) összefoglaló neve, amelyek hallal élnek.

A *batla* (Plegadis falcinellus), vagyis fekete szalonka. Más népi nevei: *lengyel-zsidó, zsidómadár*.

A *bölömbika* (Botaurus stellaris) más neve *nádibika*.

A *cërkó* (Sterna hirundo) más neve *csér*. A halász húséges kísérője, mindig „a falatért kunyorál”. Innen *kúdúska* neve is. Családjába tartozik a *halcërkó* (Sterna fluvialtilis). Tömeges megjelenése öreg halászok szerint áradást jelentett. Inkább a Fehértón tanyázik a *kiscërkó* (Chlydonias nigra). A *lócërkó, lócsér* (Larus ridibundus) hangos természetéről híres.

A *dárévöcsök* (Podiceps cristatus) szegedi halászok ajkán *dáré*, másként *bujár*. Nem kelendő: *kapós, mint Kistelekönn a vöcsök* (Szatymaz).

A *dílimadár* meghatározása nem sikerült. Lakatos emlegeti²⁴ hogy a vízenjárók-nak a szelet jósolta.

²¹ Lakatos K., A régi szegedi halászok jelképes madarai. Ethn. 1910, 83.

²² Nátly J., Némelly vélekedések a magyar nyelv ügyében. Szeged 1825.

²³ Lakatos K., Természeti és vadászképek. Szeged, 1879, 120.

²⁴ Uő. A régi szegedi halászok jelképes madarai 83, 151.

A *gém* (ardetta), népünk ajkán *gencs*, *gemecs*, egyike volt a legismertebb és sokféleképpen megkülönböztetett vízimadaraknak. Vegyük szemügyre őket.

A *faszbagém* (*Ixobrychus minutus*) neve nyilván összefügg a fehértoi Faszkaszigettel. A *görbegém*, *görbelábú gém*, továbbá a *kanalagém* (*Platalea leucorodia*) nevét Lakatos Károly, illetőleg Tömörkény örökítette meg.

A *gencs* szót a tápaiak önmagukra értve, különösen sértőnek találják. Lakatos a madárnak *tápai előljáró* tréfás nevét is hallotta. Ha a gencsek *böfögtek*, akkor a vízi emberek meleget vártak. Tömörkény följegyzése szerint *gencsokádék* volt a Tisza nyáron kiszáradó kiöntésének neve, mert ezernyi ezer apró hal pusztult el benne.

A *törpegém* (*Ardetta minuta*) népi neve *fakutya* volt. Ugatásra emlékeztető hangjának árnyalataiból a halász részben szélre, részben jó időre következtetett.

A *gojzer* (*Numenius arquatus*) öregek ajkán *gujzer*, olykor *póling*, szokottabb neve *szélkiátó*. „Ha szokatlanul sokat kiabált és darvadozott a rétszéli apadásos helyeken, akkor a halász biztosra vette, hogy szél lesz.”

A *kánya* (*Milvius korschun*), Cserzy Mihály szerint²⁵ *kurhájja*. Fajtái a *bagoly-szömmű kánya* (*Circus veruginosus*), *hókánya* (*Circus cyaneus*), *kerékszárnyú kánya* (*Astur palumbarius*). A *szomorúkánya* nevét Tömörkény említi.

A *karakatona* (*Graculus carpo*), tápaiasan *kárkatona* Lakatos értesítése szerint²⁶ népünk körében baljóslatú madár volt. Ha szokatlan időben, helyen, avagy szokatlan nagy számban jelent meg, árvizet, döghalált, háborút jósoltak belőle. Repülő alakjuk ugyanis fekete keresztet sokaságának látszik a magasban. Lakatos azt állítja, hogy „ez a madár volt régente a parasztság *tengőri herkentyűje*.” Akinek folyton jár a szája, az a tápaiak szerint *úgy csérog, mint a kárkatona*.

A *lilimadár* (*Totanus calidris*), más népi néven, szegedi vízenjárók ajkán *lidike*, *esősnyeff*, *réti snyeff*. Lakatos szerint éjszakának évadján a legnagyobb sötétben is bejelentette a bujkáló alakokat. Egyik rokona Lakatos hallomása szerint *tyütyüke* (*Totanus glarcola*). Ismeretes volt a *lotyó* (*Limosa melanura*) is.²⁷

A *lüttyü* (*Recurvirostra avosetta*) újabb *gulipán* neve is meghonosodott népünk ajkán. Közismert a *partifecske* (*Clivicola riparia*) is.

A sárszalonka (*gallinago*) helyi neve *nyeffentyű*.

A *szárcsa* (*Fulica atra*) tojása legjobb a tésztaba.

A *tatártyúk* (*Syrhaptes paradoxus*) nevét már nem hallottuk.²⁸

Máig számontartott vízimadár a *vadlúd*, *vadliba*, amelynek Lakatos szerint három fajtáját ismerték a szegedi tájon. Ezek a voltaképpeni *vadlúd* (*Anser segetum*), a *nagy vadlúd* (*Anser cinereus*), és a *lilik*, *nagyililik* (*Anser albifrons*), Dugonics Andrásnál *lilik*. Mint olvassuk: *a szárnyas vadállatok, főképpen a virrasztó darvak és Lilikék*.²⁹

Lakatos Károly szerint a *lilik* hangutánzó eredetű, mert vékonyan, sikoltósan folyton ezt hangoztatja: *klilik*, *kiklik*. Mészöly Gedeon *lili*, *lili* alakban emlékezik a hangjára és szintén hangutánzónak tartja — Lakatos nézetét nem ismerve — a nevét. Ezt azonban nem tartja ősrinek, finnugor eredetűnek. Miután népünk csapatban látta őket, így szokta meg: *lilik*, és akkor is így emlegeti, amikor csak egyet akar belőlük megnevezni. Egyébként így nevezte a nagykunsági nép is.³⁰

²⁵ Cserzy M., Vasárnap délután 15.

²⁶ Lakatos K., Tiszamenti madárnevek. Természet 1897, 6. sz.

²⁷ Természeti és vadászképek 124.

²⁸ Természeti és vadászképek 8.

²⁹ Dugonics A., Jólánka I, 24.

³⁰ Mészöly G., Uralaltáji szó- e a *lili* vagy *lilik* madárnév? NNy. 1929, 292, 1930, 125; Vö. még Györffy I., Nagykunsági krónika. Karcag 1922, 29.

A vadludak ősszel húznak át a szegedi, alföldi tájon. Viselkedésükből népünk időjárásra következtet. Ha rossz, hideg idő várható, akkor alacsonyan, délnek röpjülnek. Ha magasban, vagy éjszaka történik a vonulásuk, akkor jó idő lesz. Ha tél végén észak felé vonulnak, akkor már nemsokára tavaszodik.

A *vadkácsa* (*Anas boschas*) máig ismeretes. Egyik fajtájának (*Querquedula crecca*) Lakatos és Kovács János³¹ szerint *trifkó* neve járta. „*Trifkol, csiukol* a Tisza mentén a trifkónak nevezett kis vadkácsa faj.” Egyik apró, fekete fajtájának Nátly József *sótra* nevét hallotta.

A *varnyú* alakban emlegetett varjúnak régi népünk több fajtáját tartotta számon. A kálvinista varjúnak nálunk *ködmenős varnyú* a neve. Tömörkény szójegyzékében fordul elő a *szürkevarnyú* (*Corone Cornix*). A már említett bakcsónak más neve *vakvarnyú*.

A varjú kártékony madár, amelyet rendszeresen irtani szoktak. Így a régi sövényházi uradalom 1945 előtt gyerekeket fogadott napszámra, hogy a magas fákon, főleg a *rezula* néven emlegetett néhány holdas erdőcskében levő varjúfészkekből a tojástszedjék ki és törjék össze. A múlt század derekán elszaporodott varjak irtására alakult alsóvárosi népkört tréfásan *varnyúkaszinó* néven is emlegették.

A *kölökvarnyú*, sövényháziak ajkán *varnyúfiú* leve-se különösen tápláló.

A varjú a szegedi szőlőshagyományba is belekerült. A fiú kövesse csak apja mesteriségét: *varnyúnak varnyú a fia*. Szokatlan helyen a gyereket így biztatják kenyérévés-re: *a mi kinyerünk varnyúvajjal van ám sütve!*

A ragadozó *vércse* (*Cerchneis tinnunculus*) más sövényházi neve *tilinkómadár*. „Pallavicini őrgrof juhászatól hallottam,³² hogy a nyárfásban vijjogó vércse tilinkózik, miértis juhásznyelven tilinkómadár a neve. Azt is mondják, hogy a vércse *nyívik*, meg hogy *vércseg*, ha nótázó kedvében van.”

Máig ismeretes a *vízibika* (*Botaurus stellaris*) továbbá a *vízityúk* (*Gallinula chloropus*).

³¹ Kovács 43.

³² Természeti és vadászati képek 18.

Döglött varjú mint madárijesztő

A vízimadaraknak díszes, kitűzésre szolgáló tolla, továbbá húsa, tojása mellett tudunk egyéb használatáról is.

Nevezetes madár volt a *gödény* (*Pelecanus crispus*), amely a példabeszédbe is belekerült. Máig mondják a jótorkú, nagyokat ivó emberre: *annyit iszik mint a gödény*. Erre a mohóságra utal a régi halásznóta is:

*Gödénymadár emönt, ritka lőtt a magja,
Ű vót a halaknak gyohontató papja.
Be nem tellött soha torkának a szákJa,
Olyan vót, mint a pap telhetetlen szákJa.*

A gödények csakugyan nagy *halcsiszárok* voltak. „Már a módjuk is — írja³³ Lakatos — amely szerint halászni szoktak, elárulja nem közönséges halászmesteri képességüket. Nagy félkört alkotnak a vízen, s az annak két végén levő vezérhajtók gyorsan úsznak előre, szárnyaikkal csapkodva a vizet, hogy ekként kis térre hajtásuk össze a menekülő halakat. Ott aztán a hihetelenségig kitért csőrüket a vízbe dugva, roppant zacskóikat zsákháló gyanánt használják.”

Lakatos még egy régi vőfélyrigmust is idéz:

*A gödénynek nevét talán hallottátok,
Hogy ez ritka madár, azt is jól tudjátok.
Tűzok, vadlúd, kácsa ime néznek reátok,
Vízityük is lassan sántikál hozzátok.*

A gödény sóprűszerűen egybekötött tollait a régi szegedi gazdasszonyok a gyúrás közben szétszóródott liszt, asztali morzsa összesöprésére használták. Öblös állzsákjából dohányzacskó készült. Nagy csőrét halászkunyhók ajtajára, csónak orrára szögezték. Mindezeknek nyilván mágikus, oltalmazó célzatuk is volt, amelyet föltétlenül a középkor egyházi szimbólikája ihletett. Tudjuk, hogy a fiókait önnön testével tápláló gödény, más nevén pelikán, régi Krisztus-jelkép.

A sas húsát tudtunkra nem éltek, de tollával a süveget sűrűn díszítették. A *sas-láb* sokszor szolgált gyertyatartóul. Szárnyait kapukra szegezték. Ennek a díszítés másodlagos készsége mellett, eredetileg nyilván elriasztó hivatása volt: a bejárat körül ólalkodó gonoszok távoltartására irányult. Ismerve azonban János evangélista koraközépkori szegedi kultuszát, gonoszűző szerepét, azt is föltételezhetjük, hogy a hagyományt az egyházi szimbólum, a sassal jelképezett János alakja is befolyásolta.

Tápén, tanyán imitt-amott még most is láthatjuk, hogy a tisztaszoba tükrének sarkába *pávatollat* tűztek. Ismeretes, hogy a tükörhöz minden népnél számos hiedelem, főleg rontó képzet fűződik. Eredeti célzata szerint a pávatoll nyilván nemcsak díszített, hanem oltalmazta is, aki belenézett. Tudjuk, hogy a középkor képrendszerében a páva a sérthetlenséget, halhatatlanságot jelképezi.³⁴

Talán nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy a felsorolt hiedelmekben a híres középkori „Physiologus,”³⁵ misztikus természetrajz parasztivá honosodott töredékei csillannak föl.

³³ Vadászati és madarászati emlékeimből 74. Vö. még *Uő*. A híres pelikán madárról. SzN. 1911, 306. sz. *Beretz P.*, Pelikánvadászat a szegedi Fehértón. Délm. 1937, 70. sz.

³⁴ *Doering, O.*, Christliche Symbole. Freiburg im Breisgau 1933, 118.

A Tisza szabályozása és ármentesítése után sem hal el az évszázados pákászahagyomány. E primitív, gyűjtögető foglalkozásnak egyes ágai, munkakörei mintegy mellékkereset, esetleg háziipar gyanánt olykor máig tartják magukat. Ilyenek a madarászat, ennek is egyik különleges ága, a galambászkodás. Ilyen a tápai gyékényszövés, továbbá a nádvágás, kosárfonás, homokhordás, piócaszedés, székfűvirág gyűjtése. Miután a pákászelet történeti néprajzáról előbb már szó esett, itt a legutolsó évszázad jelenségeit, csökevényeit, illetőleg fejleményeit tekintjük csak át.

*

A madarászat a századfordulón még eléggé tartotta magát. Legértékesebb forrásunk Cserzy Mihály, aki életképszerűen örökítette meg³⁶ a korabeli madarászok szegedi világát:

Őszi hajnal. Két ember, vállukon zsák. Megérkezve kibontják a zsákot, és kivesszik belőle az apró, négyszögletes kalickákat, melyekben csíz, szokottabb nevén *csíz-zik* (*Chrysomitis spinus*), *stiglinc* (*Carduelis carduelis*), öregek ajkán *tiglinc*, Kisiratoson *tiglinó*, és *vörösbögy* (*Erithacus rubecula*) csapkod. Madarászok ők, akik ilyenkor napszám híján ezzel foglalkoznak.

„A kalickák előkerülvén a zsákokból, hozzáfog a két ember a mesterséghez. Az első dolog a *lépfák* fölállítása. Ezt is tudni kell, mint mindent az életben, mert a léppel való madárfogásnak ez a tulajdonképpeni alapja. A *stiglinc* ritkás, átlátszó bokorra szeret leszállani, a csíz ellenben sűrű ciroksöprű-alakút kedvel. Ez okból a lépfákat is az ő kedvük szerint kell összeszerkeszteni. Levágott fűzfaágakat köt együvé és erősít le a földbe az ember, melyek ha esetleg régiek és fonnyadtak, akkor friss gallyakkal föleleveníti őket. Az ágakat azután arányosan elvagdossa és elhelyezi rajtuk a *makk* névvel illetett, 3—4 cm hosszú podvásbélű (bodza, juhar, tányéricsa) vékony cserjeágakat. Ezeket az ágra tűzi föl az ember olyképpen, hogy a másik végükre ráalkalmazhassa a *spindli* néven emlegetett lépvesszőt.

Amint így elkészülnek a lépfák, a zsák aljáról, vagy a tarisznnyából elővesznek az emberek néhány madarat: csízt, *stiglincet*, amelyek bizony már nem énekelnek, mivelhogy elmondták hattyúdalukat, és ezekkel fölékesítik a lépfákat, hogy könnyebben tévedésbe ejthessék az erre tévedő madarakat. Most még a *lépvessző* marad hátra. Ez meg cirokból vagy tamarikusufa vesszejéből kerül ki, mert ezek vékonyak és hajlósak, ami nagy előny, mert ha az ilyen belépezett vesszőre ráörpül a madár, meghajlik alatta, és a szárnya rácsapódik a lépre, amelyből egykönnyen bajos dolog kihúzni.

A lépvessző 20—22 cm hosszú és egész csomóra való van most itt. Ez szintén igen lényeges. Olyan a vessző, mint a halfogó embernek a giliszta. A csomó pedig a lépbe van téve, mint a kender az áztatóba. A lépet viszont valamely kiérdemesült csizmaszárnak a darabjába burkolják, amit kettéhajtanak, hogy ne érjen semmihez...

A *lép*, ez a csodálatosan ragadós eszköz, a tölgyfának betegsége: kinövés a korona között, mely sárgazöld bibircsókként támad a gallyakon, amit összeszednek a madarászok és ahhoz illő tudománnyal elkészítenek. Mossák, baltafokkal megtörik, azután olajjal összefőzik, és addig kavarják, amíg nem pattog. Ekkor bekerül az összehajtott csizmaszár közé.

A madarak szárnyáról azután hamuval letisztítják a ragadós lépet és megnézik.

³⁵ Horváth S., *A Physiologus*. Ethn. 1921, 1.

³⁶ Cserzy M., *Alföldi madarászok*. SzH. 1901, 54. sz.

Boldogok, ha hímeket fognak. Zsákba rakják őket. A nőtényt a madarászat végén elevesztik.

A lépvesszőket felújítják, a madártolltól megtisztítják és kezdődik az egész előlről. Két-három farkát is kivárnak. A zsákok megtelnek, különösen több napos eső után, amikor a madarak eléheznek és rajokban indulnak élelemért. Foghatnak 40—50 darabot is, különösen a *hüpp* néven is emlegetett vörösbegy, amely rendkívül együgyű madár. Elég egy hüvely vöröspaprikát feltűzni a lépfára, hogy törbecsalja vele az ember. Gyakorlott madarász lebújik a lépfa mellé, füttyszóval *hüppög* neki és jön ész nélkül a vesztére. Ez biztos fogás. Értéke azonban csekély: a hím 20—25 krajcár. Ezt is inkább babonás hitből veszi a nép. Ugyanis azt tartja, ha orbáncos beteg fölé helyeznek vörösbegy, akkor ez a betegséget magábaszívja és elpusztul, a beteg ellenben fölépül. A hiedelem tudunkra már nem él.

A madár-lépezésnek még egy szemtanúját, a botanikus Györffy Istvánt idézzük.³⁷

A Boszorkányszigetről délre egy tisztáson „fűzvesszőkből összetákolt gunyhó, előtte apró kalickába kitett tengelicek, csizék és két lépfa.” Az egyik „négy-öt fűzből összekötött, fent kosárszerű fonadékkal koronázva, alul levéltelenek a vesszők, csupán fent képeznek a zöld leveles gallyak sűrűs fonadékot. Oldalába, tetejébe lépvesszőket tett a madárkedvelők kedvét kereső madarász. Erre egy-két elég rosszul kitömött csízet tűzött ki. A másik lépfa is körülbelül 2 m magas, de mindössze két erősen leritkított és letűzött fűz, szintén lépvesszőkkel csalinak rajta a kitűzött tengelice. A fonadékos lépfával csíziket fognak. A ritka lépfa a stiglinec veszedelmére van kitéve.

A lépet dorozsmaiaktól veszik, éppen úgy mint a galambászok. „A lépet rákenik egy csizmaszár darabra, amelyben a vékony lépvesszőket megforgatják és lépfára tűzik, beszúrák. Mivel a szél kifújja, frissíteni kell minden órában”.

Sok baj van a madarak nevelésével: tisztán tartani, homokról, fürdővízről gondoskodni. A madarak egymástól tanulnak énekelni, de tanítani is kell őket.

Hallottunk az *álló* néven emlegetett madarászszekőrről is. Ez olyan földbe szúrható horgas fa, amelynek felső végén kampó van. Erre könnyen ráilleszthetők a csalétkül szolgáló drótkalitkák, amelyekben a *hívó*, tehát a madár van. Az állókat lépfákkal szúrják körül. A kalitkákat nem a földre teszik, hanem mindig az állóra akasztják, nehogy valami földi állat a madarakhoz férközzék.

Tömörkény egyik elbeszélésében³⁸ egy öreg szegedi hajóslegényről szól, aki „amikor télen be van fagyva a mesterség, madarakat tanít fütyülni. Feketerigókat. Ha van rá vevő, eladja. De van neki egy rigója olyan, hogy azt eddig semmi áron senki nem oda nem adta. Annak híre van, az nyáron át a hajóban szokott fütyülni. Rettentő módon érti a fütyülést s bármerre, akár a Dunán, akár a Tiszán úszik a hajó, minden vizenjáró tudja, hogy amely hajón a feketerigó ilyen borzasztó szépen fütyöl, ott, ugyanazon hajón tartózkodik Porkoláb Ignác öreg hajóslegény.”

Tavasszal a zöld búzatáblák között történt a *fürjözés*, *fürözés*, vagyis a fürjfogás. A fürjet nemcsak a hangjáért, hanem a húzáért is vadászták.

A fürjözés leginkább a *fürhívó* segítségével történt. Ez nem más, mint bőrből készített zacskó, amelyet lófarokkal költöttek ki. Felső végére pulyka lábszárcsontjából vagy ónból készített síp került. A megbúvó madarász a zacskót mutató és nagy ujjá közé fogja, ráüt. Így utánozza a fürj hangját, közben természetesen a sípba is belefúj. Tápén két eltérő hangú sípot is használtak. A hímek vakon siettek a hang után, azonban a már előre kikészített zöldre festett háló alá kerültek.

³⁷ Györffy I., A lépfa. Aquila 1929/30, 21.

³⁸ Tömörkény I., Ne engedjük a madarat 11.

A vadlibát Lakatos szerint³⁹ régebben sárgarépával és szemes eledellel körülszórt *vastúr* segítségével fogták. Arra is emlékezett, hogy pusztai parasztpuskások a leszálló vadludfalkát kukoricaszárral, vagy hasonlóval jól megrakott talicskát tolva közelítették meg.

A *csapó* nyers tökből készített cinkecsapda.⁴⁰ A tök felső részét lemetszették csapatónak és felpöckölték. A tök belsejébe vékony keresztcskét szúrtak, amelynek végét cérnaszállal kötötték a felpöckölt részhez. Ha a cinke rálépett a keresztbe tett fára, ez megbillent és a fedő tökrész ráborult a madárra.

A *cserény* ma már csak a galambászok körében használatos, az ő világuk bemutatásánál írjuk le.

Népünk még a századfordulón is szerette a háznál a madarat. „Rendesen vagy egy fűrj szokott *pitypalattynolni, verni* — írja⁴¹ Kovács János — vagy egy stiglinc, cingő, csízik vagy kendőrice csacsogni, énekelni. Ritkábban a rigó fütyülni, a *rütyü*, azaz zöldsármány és a vörösbögy meg a pinty, pintyőke ugránozni”. Ehhez hozzávehetjük még a gilicét, vadgalambot is. A kanári népünk szélesebb köreiben nem tudott elterjedni, kedveltté válni.

Mindezekből kitűnik, hogy a madárféle a szegedi népnek évszázadokon át nemcsak passziója, tápláléka, hanem szerényebb mértékben kenyérkereseti forrása is volt. Bertrandon de la Brocquière útinaplójában ((1433) jelenik meg először a szegedi *madárpiaç* előttünk. A múlt századból Lakatos Károly mellett jellemzi Cserzy Mihály⁴² és Csényi Gyula⁴³ is. Egyértelműen azt írják, hogy a Víz előtt a Széchenyi téren, a *vízház*⁴⁴ mellett állott. „Ott találkoztak — írja Csényi — a madarászok, galambászok, kalitkacsinálók, meg a vadászok és agarászok is.” Viszont Cserzy így emlékezik: „Pár év előtt még rendes madárpiaç volt idebent a Városban. Galambászok és madárfogók típusai verődtek ide együvé, és ki kendőbe kötve, ki pedig kalickában árulta a maga portékáját. Ma zsebből árul a madarász és jár házról-házra a fűrge jószágokkal.”

Végül be kell számolnunk egy különös szegedi diákegyesületről is. A múlt század hatvanas éveiben a szegedi diákok — írja a visszaemlékező Csényi — *szabadság* jeligével „egyesületet” alapítottak, amelynek az volt a célja, hogy a madárpiaçon összevásárolt éneklőmadarakat hatalmas kalickába gyűjtsék. Majd átvitték az újszegedi ligetbe, és szabadon bocsájtották őket. Közben iskolatársuk, Róth Endre [későbbi *Szögedi Endre* helybeli zeneszerző] „*Szabadság*” dalát énekelték el. Nem vették észre, hogy egyik piarista tanáruk is követte őket. A végén ő is kérte az egyesületbe való fölvetelét.

A madárpiaç évszázados hagyományának utolsó nyomait napjainkban a még jellemző *galambpiaç* őrzi.

*

A szegedi célszörű szögényembőr ismerete a vízenjárók és madarászok madártudománya mellett még számos más fajtára is kiterjed: meg tudja nevezni őket, és sajátos hiedelmeket, szólásokat fűz hozzájuk. Ezekről is itt, ebben az összefüggésben emlékezünk meg.

Ismert nálunk is a *borozdabillőgető* (*Motacilla alba*), a *büdösbanka* (Upupa epops), másként *bankamadár*, a *csóka* (*Corvus monedula*), másként *őregpap*, a *fogoly*

³⁹ Vadászati és madarászati emlékeimből 312, 314.

⁴⁰ *Kovács I.*, 252.

⁴¹ *Kovács J.*, 251.

⁴² Alföldi madarászok.

⁴³ *Csényi Gy.*, Madarászokról. SzH. 1922, 121. sz.

⁴⁴ *SzegSz.* II, 679.

(*Perdix cinerea*), a *fülemüle* (*Iuscinia*), az *ökörszöm* (*Troglodytes parvulus*), *pinty*, *pintyőke* (*Fringilla coelebs*), *pipicske* (*Alaunda cristata*). Hangja: *Szűrt vögyé! Szűrkankó!*

A *bibic* (*Vanellus cristatus*) a helyi monda szerint is jellegzetes *búvik-búvik* hangjával árulta el az üldözött Jézust, aki megátkozta, hogy fára ne tudjon fészket rakni. Ezért van, hogy földön költ. A soha körülírása: *bibicök napján*. Az olyan földnek, amely csak nádat terem, ószentiváni tréfás neve: *bibickocogó*.

A *cinke*, másként *cinöge* (*parus*) Tömörkény hallomása szerint⁴⁵ tud télül és nyáruul fütyülni. Magyarszentmártoni találókérdés: *Vót a világon egy cinöge. Annak vót háromszázhatvanhat tojása. Olyanok mind mint egy huszonnégy akós hordó. Annak a haját még fejszév sē löhetött szétverni*. Megfejtése: a cinege a világ nagysága, a tojás az esztendő, a hordó a nap huszonnégy órája. Nem lehet szétverni, mert az óra száma nem lehet kevesebb.⁴⁶

A függőcinke neve *fügemadár*. Egy tiszahelyesi nóta⁴⁷ szerint:

*Fügemadár olyan drága,
Selyöngyapjúból a háza,
Fészket rakott a faágra.*

Fészke a *fügefészök*, amelyet valamikor szoptató asszony fájós mellére szoktak tenni.

A *haris*, *harismadár* (*crex*) zajos természetéről híres. Dugonics példabeszéde: *ökröt szarván, harist szaván*.⁴⁸ Egyik terjáni nótaba⁴⁹ is belekerült:

*Árokiparton szól a harismadár,
Nem süt többet énrám a meleg nyár,
Mer én pörgekalapot viselök,
Pirosbarna szép kislányt szeretök.*

A *holló* (*Corvus corax*), más tréfás nevén *zsidópap* a szegedi népdalokban is a szomorúság, gyász kifejezője. Amikor holló száll keresztül a házon és *karrog*, vagyis károg, akkor meghal a családból valaki. A szegedi tájon is járja: *ritka mint a fehér holló*. Dugonics szerint a gézengúz, akasztófavirág tréfás neve: *hollók eledele*.⁵⁰ Ha a szakmabeliek egymás között marakodnak is, a kívülállókkal szemben összetartanak: *holló a hollónak nem vágja ki a szőmit*. Kíváncsi valamire: *kilesi, mint dorozsmai embör a hollót*. Emberünk egyszer azt hallotta, hogy a holló száz végig él. Mire ő: *no ezt kilessük*.

A *juhászka* (*Aegialitis alexandrina*), másként *guruló*, *csirkesnyeff* főleg a Fehértó mentén él. Ott szeret lenni, ahol a birka legel, mert a jószágától felhajtott bogarakat elkapkodja.

A *kakukk* (*Cuculus canorus*) az Úristentől a legszebb ruhát kérte, nem elégedett meg a magáéval. Erre büntetésből az *Ördög taréjt* kapta. Azóta szomorúan kakukkol, mert átok alatt van.⁵¹

Ha tavasszal először hallod a kakukkszót, annyi esztendeig élsz, ahányat meg tudsz olvasni. Ha a beteg tavasszal meghallja a kakukkszót, akkor abban az esztendőben nem hal meg.

⁴⁵ Tömörkény I., A Szent Mihály a jégben 313.

⁴⁶ EA. 2801. Kálmány L.

⁴⁷ Kálmány II, 183.

⁴⁸ Dugonics A., Etelka I, 395.

⁴⁹ Kálmány, III, 29.

⁵⁰ Etelka II, 100.

⁵¹ Kálmány L., Világunk alakulásai 48.

A *mányásmadár* (*Garrulus glandarius*), másként *szajkó* Tömörkény szerint hajdani fogadók kedvelt madara volt, amelyet emberi szóra is megtanítottak. A belépő vendéget rendszeren *betyár* kiáltással üdvözölte.⁵²

Ezzel kapcsolatos Cserzy Mihálynak egy mondai színezetű története.⁵³ Egy Szegedre vándorolt idegen fogadóról azt rebesgették, hogy dúsgazdag marhakereskedő vendégének elemelte 40 ezer forintját, az ügyre azonban nem derült bizonyosság. A fogadós később szerzett magának egy mányásmadarat. Minden örömét ennek a csacsogásában lelte. Szolgálóleányának szigorúan meghagyta, hogy a madárért életével felel. Ez hamarosan és váratlanul el is pusztult. A halálra rémült lányt a fogadós arculütötte: ijedtében összeesett és azonnal meghalt. A holttestet titokban a Tiszába dobta. Valahol Martonos alatt vetette ki a víz. A dolog nem derült ki, öngyilkosságra gyanakodtak, a fogadósnak azonban állandóan a fülébe csengett a madár szava: *betyár*. Ez annyira felbolygatta, hogy a szorongásokba hamarosan maga is belepusztult.

A *nádiveréb* (*Acrocephalus arundinaceus*) tápai hangutánzója: *két kés, három nyárs, három kaszás, hat vellás*. Buta: *okos mint a nádiveréb*.

Nyeffentyű néven emlegeti népünk a sárszalont (gallinago).

A *pacsirta* (*Alauda arvensis*) népünknek igen kedves madara. Hangját fölfelé szálltában ez a régi szőregi mondóka utánozza: *fölviszöm, fölviszöm, fölviszöm baltikámat Boldogasszonyhon, Boldogasszonyhon fölviszöm, fölviszöm*. Csakhogy szegényke nem bírja fölvenni, amit leereszkedőben be is vall: *elejtöttem*.⁵⁴ Én is vagyok azért valaki: *engöm sē a pacsirta kötött*.

Régi hiedelem szerint Zsuzsanna napjára (febr. 19) már megszólal a pacsirta, hogy a közeledő tavaszt jelentse.

A *rigó* (*Oriolus oriolus*) ezt fütyüli: *huncut a bíró*. Éppen ezért a szolgabíró madara, mert mindig annak a tisztességét dicséri. Valamikor én is voltam valaki: *neköm is füttyengetött valamikor a sárgarigó*.

Tömörkény nyomán már említettük, itt még tovább idézzük, hogy az ő idejében még akadtak olyan célszerű szögény embörök, akik ráérő idejükben madarakat tanítottak még szebben fütyülni.⁵⁵ Így egy hajóslegény rigót szoktatott: „atagvakkot fújja, a közönséges marsot fújja. Lē tudja híjni a kaszárnyaárestáncokat. A generálmarsot fújja, mōg a czapistrángot fújja” — dicséri a novella egyik alakja, egy neki-lelkesült vízenjáró, és egy tiszparti kiskocsmában meg akarja akadályozni, hogy a rigót egy hajóvontató szerb ember vásárolja meg, mert hajóslegény gazdája megszorult: „ilyen csúfság régön nem esött mōg a Városon.”

A *seregély* (*Sturnus vulgaris*) népünk nyelvén *serege, serögje, seregje*, a szőlőhegyek vendége. Elriasztása külön tudomány volt.⁵⁶

A *sordély* (*emberiza miliaria*) szegedi ajkakon *surdé, csordé, sodrómadár*.

A *szarka* (*pica*) ismert fajai: *bábaszarka*, másként *szőriszarka* (*Lanius minor*), *szarkagábor* (*Lanius excubitor*), Fehértón a *székiszarka* (*Himantopus himantopus*). Ez utóbbinak más neve *karólábú snyeff*.

Szegeden is közismert szólás: *sokat akar a szarka, nem bírja a farka*. Aki a szükségét végzi, a tápaiak szerint: *szarkát fog*. A hitvány föld olyan, hogy *a szarka is éhön veszne rajta*. Az ilyen föld Ószentivánban *szarkamart föld*.

⁵² Tömörkény I., Hajnali sötétben 415.

⁵³ Cserzy M., Régi világból 27.

⁵⁴ Kálmány L., Boldogasszony 13.

⁵⁵ Ne engedjük a madarat 3.

⁵⁶ Rónasági csodák 201. Vö. még SzegSz. II, 401.

A szarka csörög. Dugonics a fecsegésre ezt mondja: *pipere-szarka-csörgések és darálások*.⁵⁷ Ha szarka száll a háztetőre, vendéget jelent. Ez arról jön, amerre a farkával billent. Ha valaki két dolgot szeretne egyszerre, de tétováz közöttük, akkor Tápén ezt mondják neki: *kettős lössz a szarkafészök*.

A *túzok* (Otis tarda) már alig látható, pulyka nagyságú madár. Alakjából érthető meg a már Dugonicstól is idézett példabeszéd: *jobb a máj veréb, mint a holnapi túzok*, vagyis többet ér az, ami van, mint amit csak remélni lehet.

A *vércse* (Cerchneis tinnunculus) ragadozó madár, a csirke, galamb ellensége. Innen névmágiás tápai *pétör* megnevezése. Említettük, hogy Lakatos juhászoktól *tilinkómadár* nevét is hallotta. Vörös tollazatához hasonló színű lóra szokták mondani: *vércse, vércseszörű*.

*

A víziélet évszázadokon át egészen a folyószabályozásig jelentős mértékben járvult hozzá a szegedi táj ételkultúrájához is, és az idők folyamán a szegedi konyhának változatosságot, sajátos ízeket, különleges készítési módokat biztosított.

Nézzük is meg azokat a nyersanyagokat, amelyek a pákász szorgoskodása révén kerültek a régi szegediek asztalára.

A pákászt nagy szegénysége rákényszerítette az önellátó életre. Természetesen a piacra is jutott abból, amit összegyűjtögetett. Így a vadmadarak húsa és tojása mellett evett és árúsított halat, csíkot. Nyilván az ő feladata volt régebben a teknősbéka fogása is. Semmi nyoma, hogy népünk ette volna, az úri rendnek azonban kedvenc eledele volt. Az 1726. évi tanácsi jegyzőkönyvben olvassuk: *N. Város számára Teknős békáért 3 ft*. A tanács szívesen küldte pozsonyi és bécsi uraknak, hogy Szeged ügyeit és érdekeit kedvezőbben, gyorsabban intézzék. Az 1827. évi hivatalos városi ár — tarifában olvassuk, hogy piaci helypénz gyanánt fizetendő: *Egy zsák Teknős békától, mely árulásra kitétetik Váltó Tzedulában 3 kr*.

A pákász kelepcebén fogta a nyulat, gyűjtötte a sulymot, nádgumót, gyékényböngyölét, gyökérgumót, amelyeket megtörve, liszt gyanánt is elhasznált. Inséges időkben erre más szegényszerű ember is rákényszerült. Mindebből természetesen eladásra, esetleg cserére is jutott.

Mint előbb is mondtuk, a pákások gyűjtögették a vízimadarak tojását, amelyet a piacon szívesen vásároltak tőlük. A gyűjtésbe egyébként vízmenti gyerekek is bekapcsolódtak. Máig élő hagyomány szerint a dárévöcsök, másként dáré, bujár (Podiceps cristatus) szárcsa (Fulica atra), továbbá a zödfejű kácsa (Anas boschas) tojásával sült ünnepi kalács páratlanul jóízű volt. Rántottának a bibictojást kedvelték. Örömet kaptak azonban vadkacsa-, vadlibatojásan is.

Annak a pákásznak, aki főleg csíkokat fogott, *csíkos, csikász* volt a neve. A *csík* (Cobitis fossilis) öreg tanyaiak ajkán *halcsík*, különleges halfajta volt, amelyet népünk káposztába főzve fogyasztott.

A pákások másik nagy felekezetéhez tartozó *madarász* a piacot bőségesen ellátta vízimadarakkal is, amelyeket a szegedi szakácskönyvek szerint igen változatosan tudtak elkészíteni. Mindez már a múlté. A vízimadár valamikor egyébként a legolcsóbb népeledek közé tartozott. Megúnásig ették. Régebbi följegyzések szerint ez annyira ment, hogy a cseléd fölmondta a szolgálatot, ha szüntelenül madárhús került az asztalra. A koldusok alamizsnául akárhányszor egy-egy vadkacsát, sneffet kaptak. Az ilyen házat azonban olykor el is kerülték, mert maguk is elteltek vele.

*

⁵⁷ Etelka I. 319.

A Tisza egykori világához, főleg a gyűjtögető pákászélethez tartozott a *rákaszás*, *rákaszödés* is, amely nyilvánvalóan igen régi hagyomány volt. Ezt az 1522. évi tizedjegyzék *Rákos* családneve is tanúsítja. Dugonics ezt a kapzsi embert jellemző példabeszédet örökítette meg: *a rákban faggyút kerestet*. S szegedi népnyelvben is járja a hirtelen zavarában elpiruló emberre: *vörös lött mint a rák*.

Élő emberrel már alig találkozunk, aki a tiszai rákszedésre, szegedi rákevéstre emlékezne. Adataink így sajnos, nagyon szűkösek, bár értékesek. „Még az én gyermekkoromban — írja ⁵⁸ Tömörkény — a Város alatt tele volt a Tisza rákkal, míg ma aranyért sem találni benne ezen a tájon... Annak előtte annyi volt, hogy aki egy kis rákésípéstől nem féltette az ujjait, pusztá kézzel foghatta. A gyerek végighasalt a tutajok szélső gerendáin, fölgürte karján az inget és a vízben a gerendák alá tapogatózott a kezével. Ott mindig talált rákot, előhúzta, játszott vele egy darabig, aztán megingt a vízbe dobta, mert úgyszólván alig volt értéke.

A régi szegedi vár omladékos, mohos falai beszolgáltak a Tisza vizébe és csak nagy nyári apadások alkalmával látszott meg igazán, hogy mennyire bent vannak ezek a romok a mederben. Alighanem azok a nagy omladékok voltak az egész nagy rákcsalád lakásai és nagyon tele lehetett vele a parti fenék, mert szokott gyermekmulatásaink közé tartozott, hogy játékból halásztuk... Hazulról hozta az ember hozzá a *brácsát*. Ez volt a fogóeszköz. Otthon az udvar valamelyik sarkában, az egymásra hányt ócskavasak között talált az „ember” valamely kisebb hordóabroncsot, azt a cukorsüvegről maradt madzaggal hálóra befonta, és három tartószineget kötött rá olykép, mint az a sárkánynál szokás. Ez is elmúlik már, mert nagyon sok a telefondrót. A brácsa hálója közepére nagy parti szitakötőt kötött azután az „ember” vagy dongólegyet, vagy döglött durbincot, amely száz számra hevert azidőben a parton, vagy békát... A brácsa aztán a madzagon leereszkedett a fürdőházi hídról, s nem telt bele sok idő, már újból föl lehetett húzni. Volt rajta rák, olykor sok. Voltak köztük terhes nagyállatok, olyan színűek, mint a kékagyag. Ezeket az óriásokat akkor *vasrák* néven tisztelték.”

A rák gyomrában található kékesfehér, lencseszerű anyag volt a *rákaszöm*. Ha szembe hullott valami, akkor rákszemet dugtak a szemhéj alá, hogy így biztosabban kivehessék.⁵⁹ Ez igen régi szegedi orvosság, mert *rakkő* néven már az *Alsóvárosi Glosszák* is megörökítette⁶⁰ 1510 táján: *raak eov*, vagyis 'capillus qui invenitur in capite cancri'.

*

Úgy véljük, hogy az említett tizedjegyzék egyik szegedi családneve, a *Púzs* összefügg a *puzsa* 'csigabiga' szóval, amely Ormánságban és a szlavóniai magyarság archaikus jellegű nyelvében, sőt az utóbbinak konyháján is ismeretes. Ezekből az analógiákból és a családnévből jogosan föltételezhetjük, hogy a középkorban a szegedi nép asztalán is ott lehetett a csiga.

*

A pákászokodás, vízi gyűjtögetés szinte napjainkig élő maradványa a *piócaszödés*, amelyet az alábbiakban Grynaeus Tamás gondos anyaggyűjtésen épült dolgozatai nyomán mutatunk be.⁶¹

⁵⁸ Tömörkény I., Vizenjárók 77.

⁵⁹ Kovács 388.

⁶⁰ Bálint S., Alsóvárosi Glosszák. Egy szegedi nyelvemlék. MNy 1961.

⁶¹ Grynaeus T., Nadály és nadályosok. Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 26 (1962). *Uő*. Gyógynövény árusok Szeged piacain. Uo. (1964); Vö. még SzegSz. II, 308.

A *pióca*, elavulóban levő nevén *nadály*, a szegedi táj népi orvosló gyakorlatában is köpölyözésre szolgált. Öregek úgy tartják, hogy legjobb a csíkos hátú, zöld hasú pióca, amely főleg a *csatak* néven emlegetett, sással, kákával teli zsombékban található. A *lópióca*, másként *vadpióca* nem alkalmas orvoslásra, csak horgászásra.

Piócaszedéssel a folyószabályozás óta leginkább szegénysorsú dorozsmai asszonyok foglalkoztak, akik régebben messzibb vidékekre is elvitték és ott árusították. Tréfásan emlegetik, hogy a fölfedezésre induló Kolumbusz Kristófnak már útjába akadtak az Amerikából visszatérő dorozsmai *pióca*kufák. Ismeretes, hogy a magyar pióca már a múlt század elején jelentős szerepet játszott a nyugat-európai orvosló gyakorlatban is, azonban a környéken csak Makóról van adatunk arra, hogy a kereskedelem is foglalkozott pióca-exporttal.

A pióca ősszel sárba bújik, ott telet ki. Csak május elején tűnik elő, amikor a béka is megszólal. A tiszta vizet nem kedveli, csak a csatakot, amelybe a jószág is belejár. A piócaszedő asszony derűs időben gázol bele a vízbe, amelyet bottal is verdes, *csörget*. A pióca a mozgásra, hangra feljön és belecsíp, majd ráragad a piócaszedő lábára, az egészséges vért azonban nem szereti. A felbukkanó piócákat a víz széléről azután bot végére erősített tésztaszűrővel fogdossa ki. Ennek alkalmi neve *piócaszűrő*. A kifogott pióca zacskóba kerül. Előfordul, hogy egy alkalommal több száz piócát is fognak. Máskor kevesebb a zsákmány.

Pióca nagy számmal él a dorozsmai Lápastóban, továbbá az Öregtiszában, Rösze alatt.

A piócát nagy uborkásüvegben tartják. Nyáron háromszor, télen egyszer kell naponként friss, de nem hideg vizet önteni bele. Az üveget nem szabad bedugni, csak lekötni, mert különben a pióca megfullad. A piacra vizes zacskóban viszik. Itt befőttes üvegből szokták orvosi füvekkel, széksóval együtt árulni.

A beteg tagot először vizes ruhával tisztára kell törölni, mert a pióca kényes természetű, így nem szereti az izzadás szagát. Pohár fenekére kevéske vizet kell önteni, és ebbe rakni a piócát, azután fordítani rá a fájó részre. Ha teleszívja magát a rossz, alvadt vérrel, akkor magától is leesik. Ha letépik, akkor a csípés okozta sebhely jobban fáj.

GALAMBÁSZAT

A galambászat, galambászkodás, galambászság a szegedi férfivilágnak alighanem legnagyobb: kártyánál és bornál, dohányzásnál és futballmérkőzésnél is tüzesebb szenvedélye, amely hatalmában tartja a társadalom minden rétegét: munkást és iparost, tanult embert és parasztot, szegényt és gazdagot. Bizonyára az is számít, hogy a galamb rendszeresen ellátja ízletes hússal a szegényember konyháját és így az okozott kerti kár, piszok és bűz ellenére is, de főleg a családi békesség kedvéért az aszszony valahogy eltűri. Trágyája a kertben elsőrangú. Ha gomba bántja a paprika-palántát, a kikezdett helyekre galambgané kerül. Bőrctserzésre is fölhasználták régebben. Szárazon koppasztott tollával olykor párnát töltenek. Ez a hasznosság azonban vérbeli galambásznak nem jelent semmit. Teljesen a sportszervedély fűti.

Hogy a szegedi galambászat mikor bontakozott ki, nem tudjuk. Egyes galambászok a törökökre, török kereskedőkre gyanakszanak,¹ a bizonyítékok azonban hiányoznak. Mindenesetre tudjuk, hogy Szeged 1552. évi ostroma idején előfordul a galambposta: Ali budai basa ezzel biztatja Héder szegedi béget kitarásra.²

Aligha tévedünk, ha a galambászokat a híres régi szegedi darvászok, madarászok³ utódainak tartjuk, akik ezt az évszázados készséget és készültséget: haszon-szerzést és sportszervedélyt a galambászkodás szerényebb, urbánusabb módjában és lehetőségeiben élik ki.

Bizonyos, hogy a szegedi galambászat a múlt század derekán már virágjában volt. Erről főleg Kálmány Lajos jelentős, de sajnos értelmetlen szójegyzéke,⁴ továbbá Kovács János rövid megjegyzése⁵ is tanúskodik. Ebből az időből való az akkori híres galambászok nevét versbefoglaló mondóka is:

*Hódi, Mucsi, Biacsi,
Révész Márton, Kiss Jancsi,
Figler Márton, Pap András:
ez a hét fő galambász.*

Van azonban mindezeknél értékesebb forrásunk is, a múlt század végéről. Ez pedig a szegedi gazdasági kérdésekről sűrűn írogató, egyébként ma már ismeretlen Hege-dűs András újságcikke,⁶ amely a szegedi galambászokat mutatja be. A cikk nemcsak történeti értékénél fogva érdemel figyelmet, hanem számos szabatos megfigyeléséért is.

¹ Magyar Gazdasági Udvar 1931, 1. szám.

² Reizner, I, 128.

³ Takáts S., Rajzok a török világból. III, 38.

⁴ Kálmány, I, 215.

⁵ Kovács 253.

⁶ Hegedűs A., A szegedi galambászok. SzN. 1893, 37. sz.

Azt mondja, hogy érdemes a szegedi galambászokról beszélni, mert „az általuk tenyésztett szegedi röpgalambok (purclik) a legjobb, legmagasabb röpülésű és legkitartóbb galambok a manap hazánkban dívó összes röpgalambok között.”

Nincs az országnak Hegedűs szerint és a magunk ismerete szerint sem egyetlen más városa, ahol annyi galambász élne, mint Szegeden. „Vannak legalább is ezren. Népszámláláskor letagadják — írja Hegedűs —, nehogy adót kelljen fizetniök. Kiállításokon nem vesznek részt. Ennek ellenére is a szegedi purcliknak országos híruk van és díjakat, okleveleket nyernek, így az 1892. évben rendezett zombori kiállításon is.” Az újabb állapotok jellemzésére később rendre még visszatérünk.

„A szegedi galambásznak — folytatja Hegedűs — megvan a jó tenyészanyaga, olcsóért kapja a galambeleséget, az eladásra szánt galambokkal nem kell neki városról-városra kóborolnia, a jó fajtaért helyébe megy a vevő. A szegedi galambász „pak-szióval” neveli kedvenc galambjait, a magasröptű, jól vető purclijait és a nagy, ízletes húsú gatyásokat. Naphosszant elgyönyörködik a purclicsapat keringésében és nem álmodik — legnagyobb részének fogalma sincs — díszoklevelekről, csillogó pénzdíjakról.”

Hegedűs szerint ebben az időben „a szegedi nép a galambászokat nem tartotta „mögélhető” embernek. A szorgos szegedi nép szemében a galambászás csakugyan egyértelmű a restséggel, mert a szegedi galambászok nagy kontingense nem kabátos emberekből vagy értelmes gazdákból áll, hanem többnyire ácsok, kőművesek, molnárok, kubikosok és más, hasonló foglalkozású emberek, a munkásosztály majdnem minden rétegéből. Tán e körülményekben keresendő a szegedi nép ellenszenva a galambászat iránt, hogy éppen azok bibelődnek a sok időt fecserlő foglalkozással, kiknek idejét a kenyérkeresésnek kellene igénybe vennie.”⁷

Ennek oka többek között az is — írja tovább Hegedűs — hogy a szegedi galambász nem elégszik meg az udvar közepén felállított galambdúccal, hanem galambjainak nagyrészét a ház padlásán helyezi el. A háznak zsindeletetőzetét a legfelső sorban kilyuggatja, vagyis ún. *lépelő lyukat* szokott fúrni minden egyes zsindeyen. Ezek a lépelő lyukak arra valók, hogyha a galambok közé fönt repülés közben idegen galamb vetődik, azt a galambász megfoghassa, jobban mondva meglépelhesse. A *lépezés*, *dufázás* a következő: a galambász nádbotot hasogat vékony pálcákká, melyeknek hosszúsága 20—25 cm. E pálcákat megforgatja zúzott, tört lépkeverékben, és ha idegen galamb a tetőre száll, a galambász fölsiet a padlásra és azon zsindelynílán, amelyen az idegen galamb áll, kidugja a lépvezzőt a galamb szárnytollai közé. A *méglépel*t galamb szárnyai összeragadnak, a tetőről tovarepülni nem bír, hanem rendszerint legurul a tetőről. Ha színtetőn, tűzfalon, egy más magasabb helyen állapodik meg az idegen galamb, akkor *dufával* lépezi meg, mely nem áll egyébből, mint 4—5 öl hosszú rúdból, melynek végéhez köti gyöngén a lépet.”

„A lépezés és az azzal járó zörej-bőrej miatt haragszik — Hegedűs szerint — legjobban a szegedi ember a galambászra, melyhez hozzájárul a tető kilyuggatása és ama körülmény is, hogy a galambnak nagy mennyiségben való tartásával tisztátalanság is jár. A galamb után maradt szemét rothasztja a különben is vékony zsindeletetőzetet.”

„A meglépelt idegen galambot vagy kiváltja búsás váltságdíjért (különösen, ha jóröptű, *vetős* a zsákmányul ejtett galamb) a tulajdonosa, vagy ha ez nem történik, a galambász *mégszoktatja*, vagyis 3—4 hétig felsötét padláson tartja, mely idő alatt a galamb elfeledi eddigi tartózkodási helyét, és azután a csapatához osztja be, össze-paraosztja.”

⁷ Ebből a korból való életkép Cserzy M., Börcsök Mihály galambjai. In: Kint a pusztán. Szeged 1899, 121.

„Az elbirtoklásnak e különös módján aztán nem segít se bíró, se kapitány. A szegedi galambászok nem is mennek az elfogott galamb visszaitélése végett a bíróhoz, hanem kiváltják és iparkodnak ők is elfogni a másik galambját.”

„Ezért van Szegeden kevés intelligensebb tenyésztő, mert a művelt ember megúnya a folytonos csereberét, kiváltást, ha a galambász elfogja galambjait.”

„Galambász számba — írja Hegedűs — Szegeden az megy, aki legalább 5—6 pár purclit tart, azokat felkergeti, hogy szép szállásukban, magas repülésükben gyönyörködjék. Mondhatni, gyönyörű látvány is az, ha egy jól betanított purclicsoport (10—14 db) a tetőről felriasztva, csigaalakban a ház fölött keringözve emelkedik följebb és följebb a levegőben. Az együtt keringőző csoportban mindig van egy-kettő, amely *vet* (vetős purcli). Ezek keringőzés közben kivágnak a csoportból, följebb szállnak annál egy pár méternyi magasságra és a repülést elhagyva, mintegy gurulva, forogva a levegőben visszaesnek, *visszabetnek* a csapat közé és repülnek tovább. E látvány élvezete a legédesebb jutalom a galambásznak fáradozásaiért.”

Hegedűs igen találó jellemzése szerint „a galambásznak és galambnak közös ellensége a vércse. Impozáns látvány, mikor a magas rétegekben keringőző csoportot úzóbe veszi a vércse. Egy-egy járatlanabbat kiűz a csoportból és azt kergeti, űzi a levegőben. Ha galamb gyors menekültében csak egyszer is megbukik és nem egyenest ereszkedik, *vágódik* lefelé, akkor elveszett. A vércse alája kerül, begyébe vágja a karrait és nyílgyorsasággal repül tová zsákmányával.”

Végül megemlékezik a galambpiacról is. „A szegedi galambpiac egymagában vetekedik egy kisebb kaliberű kiállítással. Többnyire zsákokban viszik föl a piacra a galambászok az eladásra szánt galambokat. Van ott fehér gatyás, parasztagalamb, fehér purcli, feketehátú, vöröshátú, fésűs vagy örvös galamb, begyes galamb, vadóc, a legkülönbébb fajták, a legtarkább vegyülékben. Érdekes elnézni, mint húzza ki a vevő előtt a galambász a zsákból a galambot, farktollait, szárnyát és lábait összefogva, gyengén megsímogatja és az öntetszelgés számos dícsérő szavak között kínálja megvételre.”

„Aránylag olcsóért vesztegetik. Jó repülő purcli párja 1—1,50 forint közt ingadozik, míg kiállításainkon 2—3 forintot is, sőt többet is elkérnek érte a kiállítók. Régi galambászfamiliák, a Hódiak és Kaminárok és az általuk és utódaik által tenyésztett galambok is ugyanoly nevet kapnak: Hódi-fajta, Kaminár-fajta. Ezek a fajták azután keresettek és egy párnak ára 5—6—10 forintra is felrűz.”

„Kerül egy-két galambtenyésztő az intelligens elemek között is, akik azután sportként űzik a galambtenyésztést. Így Aigner Ödön és Zsótér Bertalannak szépszámmú kitűnő szegedi fajgalambjai vannak.”

Cikke végén Hegedűs igéri, hogy legközelebb „a legjobb szegedi röpgalambokról, a szegedi fajról fog megemlékezni.” Sajnos, erre nem került sor. Mindebből is azonban világosan kitűnik, hogy Hegedűs értékes állapotrajzot hagyott a századveg szegedi galambászkodásáról hátra.

*

A következőkben egyrészt éppen Hegedűs Andrásnak a maga nemében igen értékes és hasznos beszámolóját egészítjük ki, másfelől pedig jellemezzük a XX. század szegedi galambászkodását is.

Először is magát a galambot mutatjuk be. Felsoroljuk, hogyan különbözteti meg a galambász szín, fej, szárny, farok és láb, egyéni természet és fajtajelleg szerint őket egymástól. Ezt a páratlanul kiművelt szóanyagot már Kálmány Lajos is némi figyelmére méltatta, de sajnos nem értelmezte. Szerencsére legnagyobb részüket öreg galambászok segítségével még meg tudjuk fejteni, sőt ki is egészítettük.

A galamb **szín** szerint lehet *fakó, fehér, fekete, kék, potykáskék* (= apró kék és fekete tollak váltakoznak rajta), *félkék* (= fekete tollazatu, kés farku), *májjas* (= májfoltosszínű), *rezsdás* (= rozsdaszínű, fekete és kék galamb párosodásából), *sárga, vörös, táblásvörös* (= a szárnyakon vörös foltok), *tiszta* (= egyszínű), *örvösféher* (= fehér, de a feje, begye piros), *vörösvörös, nagyörvös* (= az örv terjedelmes), *kisörvös* (= az örv keskeny).

Háta szerint: *szívhátú* (= a hátán szívalakú, tarka tollazat van), *hátas* (= ugyanaz), *vöröshátú, kékhátú, sárgahátú, feketehátú, fakóhátú, májhátú* (= sárga foltok vannak a hátán), *potykáshátú* (= potykáskék a háta), *rezsdáshátú, kishátú* (= kevés a tarka tollazat a hátán), *nagyhátú* (= gazdag a tarka tollazat a hátán), *darabhátú* (= hátának tollazata kétoldalt nem egészen egyforma színű).

Fej szerint *tisztafejú* (= nincs tarkaság a fején), *csöppentöttfejú, csöppesfejú* (= tollazatától eltérő színű csöpp van a fejebűjében), *kiscsöppesfejú, nagycsöppesfejú* (= ugyanaz a csöpp nagysága szerint), *szeplősfejú* (= csöppesfejú, de még kisebb szeplőszerű tollak is vannak körülötte), *szárcsafejű* (= tarka tollazata egészen az orráig ér), *teleszárcsafejű* (= ugyanaz, de dúsabb), *fűsűs* (= fésűszerű tollazat ível a feje tetején), *kisfűsűs, nagyfűsűs, csákányfűsűs* (= szétálló, fésűszerű bóbítája van), *porfás* (= tollakból kis fekete folt van az állánál), *teleporfás, teleporfájú* (= a folt a szája szélétől a szeméig húzódik), *bajuszos* (= kis fekete folt van az állánál), *vastagbajusszú, vékonybajusszú* (= ugyanaz a folt nagysága szerint), *kravátlis, kravádlis* (= bóbítájának színe egészen a begye közepéig lehúzódik), *füles* (= színes tollcsomó van a fülénél), *vinklifüles* (= ugyanaz, de szögletes), *húzottfüles* (= ugyanaz, de egészen a szeméig ér), *rajzos* (= apró tarka tollpihék vannak a fülénél), *karikásszömmű* (= szemgolyóját szürke karika övezi), *döglöttyszömmű* (= ez a karika hiányzik), *pirkaadtyszömmű* (= kivörösödött szembőrű), *szömmők* (= szemhéja fölött fekete, szemöldökszerű pihéi vannak), *felemásszömmű* (= egyik szeme fehér karikás, a másik döglött, vagyis nincs karikája).

Begye szerint: *bögyös* (= nagybegyű), *gugás* (= ugyanaz).

Szárnya szerint: *fakószárnyú, feketeszárnyú, kékszárnyú, sárgaszárnyú, vöröszárnyú, csapottszárnyú* (= a vezértolla fehér, a többi tarka), *csapott* (= ugyanaz), *csíkosszárnyú* (= fehér tollazatában tarka is akad), *csöppentöttszárnyú* (= tarka pöttyök vannak a tollazatán), *tarkaszárnyú* (= szárnyában fehér és tarka tollak egymás mellett váltakoznak), *stempliszárnyú* (= hátas galamb, tollazatának szélén a hát színei újra föltűnnek), *abrincsos* (= tarka karikák vannak a tollazatán), *girincös* (= a háta közepén a farktollig egyszínű sáv húzódik), *girinctelen* (= a hát és fark között nincs fehér sáv), *tyúktarka* (= tolla a tarka tyúkéra emlékeztet), *szives, koszorús, nyergös* (= hátának és farkának tollazata feltűnően, nyeregszerűen ível), *ódalas* (= tollazatának, szárnyának színe kétoldalt kissé eltér egymástól), *elejes* (= kis fehérség van a begyén), *kékcsikos* (= kék galamb fehér szárnytollakkal), *feketecsikos* (= fekete galamb fehér szárnytollakkal), *vöröscsikos* (= vörös galamb fehér szárnytollakkal), *sárgacsikós* (= sárga galamb, fehér szárnytollakkal).

Orra szerint: *rütyüörű* (= rövidorrú).

Farok és láb szerint: *teľifarkú, telefarkaljas, farkaljas* (= olyan galamb, amelynek farka alatt 3—4 hosszú fehér tolla van, a többi az alapszínnel egyezik), *nadrágos* (= a tollazat tarkasága egészen a lábszárig ér), *telenadrágos* (= a fekete hason fehér csík húzódik végig), *gatyás* (= a lábujjak is be vannak nőve tollal), *kisgatyás* (= kevés toll van a lábujjakon), *nagygatyás* (= lábujjait teljesen beborítja a toll).

Tulajdonjegy szerint: *vágottórú, vágottkörmű*.

A galamb egyéni **temészete** szerint: *fönnjáró, magosröpülő* (= magasan szeret repülni, főleg a purcli, bécsi), *földigvető, léesős* (= olyan bécsi, amely fönn a levegőben

elkezd forogni, nem tudja abbahagyni és a végén a földön rendesen agyonzúzza magát), *vetős* (= olyan galamb, amely repültében több bukfcencet is vet), *vetőpurcli* (= ugyanaz), *vetőgalamb* (= ugyanaz), *forgós* (= olyan bécsi, purcli, amely hátrafelé is tud bukfcencezni), *fűvós* (= a csőrén át fel tud fűvódni), *amambrukkus* (= „ki-búgta az amambrukkut”. Kálm. I.: 215. Nem hallottuk), *szokott* (= házhoz szokott, már nem lehet elzavarni), *szokatlan* (= még nincs a házhoz szokva, szoktatni kell), *léálló* (= a gazdájához szokott, leszáll hozzája), *kijáró* (= ki lehet engedni, mert ugyis visszajön), *szálló*, *szállós* (= alkalmas a hajtásra), *kódorgó* (= a levegőben egymagában kóválygó, falkájától elszakadt galamb), *őgyelgő* (= ugyanaz).

Nem szerint: *kangalamb*, *bakkgalamb* (= hím), *nyőstény galamb*, *csiragalamb* (= ennek nem kél ki a tojása). Két galamb *párzik*, *páradzik*, *épárik* (= megtalálja a másikban a maga párját,) *kőt* (= költi a tojását), *visszakőt* (= olyan fiókát költ ki, amely nem felel meg a várt fajtának, hanem az ötödik-hatodik ósre üt vissza).

Kor szerint: *fiók*, *fiókgalamb*, *galambfi*, *galambfiók*, *sipítós* (= kisgalamb, fióka), *páradzós* (= olyan fiatal galamb, amely már alkalmas a költésre), *őreggalamb* (= kifejlett galamb). A fiókák neve szerint van *bécsifiók*, *parasztfiók*, *póstaifiók*, *purszlifiók*, *vadócfiók*, *pávaifiók*, stb.

Hang szerint: *búg* (= turbékol), *brukkol* (= ugyanaz), *sipít* (a fiókgalamb).

Mozdulata szerint: *száll*, *vet* (= bukfcencet vet a levegőben), *forog* (= hátrafelé bukfcencezik a levegőben), *ereszködik* (= leszállóban van), *gurít* (= hátravágódik, röp-tében hátára dobja magát), *tűnik* (= eltűnik a szemhatárunkból), *szű* (Kálmány I, 215. = ?), *szövődik* (Kálm. T, 215 = leszállóban keresi a helyes irányt), *terít* (= kiterjesztett szárnyakkal lassan ereszkedik lefelé), *húz* (= egy-két galamb a falkában élre tör és vezeti a többi).

A galamb föl nem sorolt testrészeit a szokott, köznyelvben is ismert, más szárnyasoknál is használt nevekkel jelölik meg. Mégis ki kell emelnünk a tollazatnál a *vezértoll* (= a szárny legfejlettebb 10—12 tolla), *szárnytoll* és *farktoll* nevét.

Ami a *fajtat* illeti, vérbeli szegedi galambász csak olyan galambfajtákat tart, amelyek repülésükkel, de emellett hűségükkel és ragaszkodásukkal is különösen kiválnak, és alkalmasak arra, hogy sportszenvedélyét kielégítse velük. Ilyen legelsősorban a *szögedi purszli*, vagy *purcli* (nyilván a német *Purzel* szó származéka), amelynek országos híre van, és a magyar galambászok társadalmában *szegedi keringő* néven ismeretes. Egy szakíró, Winkler János⁸ így jellemzi:

„A szegedi magasrepülő keringők kivétel nélkül mind kontyosak (fésűsek, búbosak), síma (suta) fejű eddigelé még nem észleltetett köztük. Igénytelen megjelenésű külseje után ítélve, első pillanatra nem teszi nagytehetségű galamb benyomását a szemlélőre, de aki elemükben, munkájukban látta őket, annak rögtön kedveltjei lesznek. A szegedi magasrepülő keringők kitűnő tulajdonsága a hosszantartó és szabad szemmel alig, néha pedig ki sem vehető magasrepülésben áll. Vannak egyes példányok, amelyek 8—9 óra hosszat is repülnek egyhuzamban a szédítő magasságban, s ez a tulajdonságuk a szegedi keringők otthonában, Szegeden és annak környékén már föl sem tűnik. Mennél magasabban (1200—1400 m) és mennél kitartóbban röpülnek, annál nagyobb a tenyésztők öröme és büszkesége.

⁸ Winkler J., Galambtenyésztés. Budapest 1925, 111; A szegedi pruszli egyéb jellemzései Balassa Gy., A szegedi magasrepülő keringők. Szárnyasaink 1891, 85. és 1896, 190; Dudás J., A Szegeden megtartandó galambroptetésről. Szárnyasaink 1896, 91. 109, 126; Szőke P., A szegedi magasrepülő galambokról. Szárnyasaink 1896, 159; [névtelen]. A szegedi keringők ügye. Szárnyasaink 1896, 238; Lovassy S., Magyarország gerinces állatai és gazdasági vonatkozásai. Bp. 1927, 403; Leidenfrost Gy., Házi állatsereglet. Bp. é. n. 32; Legújabbban Teremi G., A galamb. Bp. 1956, 128; Péterfi I., A házigalamb és tenyésztése. Bukarest 1970, 177—180.

Színváltozatuk igen gazdag. Mind a négy alapszínben és fehérben is előfordulnak, azonkívül vannak még fakók is minden színben és deresek. Vannak jelzettek is, így *csapottszárnyúak*, *szívhatóak* és külön szegedi különlegességként szerepelnek az úgynevezett *örvösök* (tarkák)."

„Nagyságra nézve — írja tovább Winkler — a kis sirályka-galamb és az erős, teljesen kifejlett parlagi galamb között váltakoznak. Az evezőtollak majdnem a farktollak végeit érintik. A szép, büszke, karcsú, hattyúszerűen hajlított nyakon nyugszik a keskeny, nemes fej. A melle széles, kissé kiálló. Teljesen kifejlett és jól gondozott állatoknál a túlszélesség miatt közepén a mellet ketté metszőnek látszó mélyedés van: szárnyait könnyedén oldalához simulva hordja. Tollazata gyengén testhez simuló és laza. Csőre és körmei a tollazat színezete törvényeinek megfelelő, ugyanis: a kék és feketénél fekete, a vörös, sárga és fehéreknél, valamint a fakóknál világos szaru színű. Szemük színe az egyszínűeknél gyöngyszín és narancssárga, vagy narancspiros, a szívhatóaknál többnyire sötét, ún. bükkönyszem, de vannak gyöngyszínszemű és sárgaszemű egyedek is. A legtöbb kedvelő a gyöngyszeműeknek ad előnyt. A szemgyűrű némelyeknél keskeny, más példányoknál erős, kissé dudoros. Színe csukvartottaknál halavány, a szabadonszállók némelyikénél világos, míg a túlnyomó részénél barnás, de sohasem piros. A piros szemgyűrűs állatok nem kedveltek, sőt ezt a szegedi tenyésztők jellegi, vagyis határozott szépséghibának tekintik.

A magas repülésen kívül még egy figyelemreméltó jótulajdonsága van a szegedi keringőnek: a galambházhoz való ragaszkodása, ahol született, vagy ahol fiatal korától fogva megszokott. Képes néha napokon keresztül is étlen-szomjan kedvelt otthonát keresni, anélkül, hogy más udvarba vagy galambházba bepörlne."

Mint mondtuk, a szegedi keringő eredetére semmi biztos adatunk nincs, de Winkler szerint a legnagyobb valószínűség mellett szól, hogy e keringők őseit — miután jellegük keleti vérré vall — annak idejében a törökök hozták magukkal.

Megemlítjük itt, hogy Winkler János szerint a *bácskai keringő*, és a *miskolci kontyos keringő* a szegedi keringőből tenyésztődött ki, de Péterfi István szerint még a *kaposvári magasszálló*, *aradi szalagos keringő*, a *szabadkai rözgöszives* (suboticki drhtavi golub), a *szabadkai magasszálló* (suboticki visokoletac), *sztapári magosszálló* (staparski visokoletac), *topolyai magosszálló*, *zombori magosszálló* (somborski visokoletac, kru moletac), *makai keringő* is.

Itt Szegeden az egyes purclifajtákat kitenyésztőjük neve után is meg szokták különböztetni. Sok családban nemzedékről-nemzedékre öröklődő szenvedély a galambászkodás, ami aztán sajátos típusok kinevelésében is megnyilatkozik.⁹ Így a már idézett mondókában is előforduló *Hódi*-család nevéhez a hófehér tollazatú, sárgaszemű, csontfehér körmű és orru *fehér purcli*, másképpen *hódigalamb*, *hódifehér* kitenyésztése fűződik. Hasonló a *máléfajta*, *máléfehér*, *máléörvös*, amely nevét a *Málé* csúfnéven emlegetett *Kalmár*-családtól kapta. Már eltűnőben van: tollazata, csőre fehér, a feje pedig paradicsompiros. Ismeretes volt régebben a *Kaminár*-család után a *kaminárgalamb* is. Nem emlékeznek különösebb jellegzetességére, de kiváló gondallal tenyésztették. Ilyen purcliféle a manapság is kedvelt és elismert *badéféle*, *badéféle* is, tenyésztője *Bozóki*, csúfnéven *Badé* István alsóvárosi galambász, foglalkozására nézve vasutas után. A purclival való foglalkozásnak, hajtásnak *purclizás* neve is hallható.

Kálmány Lajos megörököltette még a szintén tenyésztőjükről elnevezett *bátori-fehér*, *lipaikék*, *hubertsárga*, *Kismiska Náciféle lépes* nevezetű purclifajták emlékeztét is, de korunk galambászai ezekről már alig tudnak a nevük híréen kívül valamit.

⁹ Látogatás a szegedi galambörzén. Délm. 1929, 279. sz.

A *hubertsárga* azonban nyilván *Hubert* András felsővárosi szűrszabó nevével függ össze.

Szakmai leírásokban előfordul még a jórészt szintén jeles szegedi galambászok nevét őrző *aignerfekete* (fehér csőrű, kockás fejű), *batancsfekete* (fekete csőrhegyű), *batancskék* (kockásfejű, világoskék), *batancssárga* (hosszúkásfejű), *batancsvörös* (nagytestű), *bézdánkék* (közepescsőrű, világoskék), *bitópiros*, *bitóvörös* (széles szembőrű, dülledt szemű, kiváló röptű), hasonlóan családnévi *címervörös*, *gácsérfekete* (nyúlánk, körtefejű), *gálfekete* (kistestű, közepes csőrű), *irhägerkék* (világos), *irhagersárga* (kis testű), *kekezovicskék* (— közepes csőrű, sötétes), *kocsisfehér*, *kopaszvörös*, *kopaszhatás*, *liptaisárga* (hosszúcsőrű, körfejű), *mecekekifekete* (vörös szemű), *mészároskék* (világos), *révészvörös* (keskeny kontyú), *roziárvörös* (szép állású), *sütőkék* (világoskék), *szankakék* (homályoskék), *zsóterfekete* (kicsiny, kitűnő röptű). Ezeket mi nem hallottuk, de használatuk biztosra vehető.

A másik igen kedvelt keringő fajta a *bécsigalamb*, vagy röviden csak *bécsi*. Kerek, sima a feje, kurta a csőre, nincs fésűje. Tollazatának színe szerint van *bécsikék*, *bécsivörös*, *bécsisárga*. Winkler szerint még nem sikerült tisztázni, vajon Bécs vagy Pest-e a szülőföldje. Úgy véli azonban, hogy a török hódoltsággal került hazánkba, és innen Bécsbe, Pozsonyba, Prágába. Hogy a mai jellege szerint hol, melyik városban tenyésztették ki, nem tudjuk. Kitűnő tulajdonságainál fogva világszerte elterjedt.

Szegedre talán a céhesség korában került, amely az akkori iparosvándorlás mellett egyúttal természetesen kultúrjavak nagyfokú cseréjét is jelentette. A szegedi galambászok erősen ragaszkodnak mind a purcli, mind pedig a bécsigalamb fajtisztaságához. Sem egymással, sem más fajtákkal nem keresztezik őket. Az esetleg mégis előforduló korcsokat levágják, megeszik.

Törzsökös szegedi galambász csak ezt a két fajtát: a purclit és a bécsit kedveli, becsüli igazán. Mégis a purclitartóké a túlnyomó többség azokéhoz képest, akik a bécsiért lelkesednek.

Mellettük ideig-óráig más sportgalambok is divatoztak Szegeden. Ilyen volt a kilencvenes években a *hanóvergalamb*, röviden *hanóver*, amelyet Winkler János "hanoveri keringő" néven jellemez. Öreg galambászok értékes fajtaként emlegetik, teljesen meghonosodni azonban nem tudott. Ma már csak az idősebb nemzedékek emlékeznek rá.

Ugyanez a helyzet a *sturtli* néven ismert keringőnél is, amely a bécsihez hasonló tarkatollú fajta. Szintén a bécsigalamb rokona a *pörtli*, de nyaka és orra rövidebb, feje kerek. Jellemző rá, hogy forogva, hemperegve, örvénylő mozgással ereszkedik le. Főleg Budapesten kedvelik. Városunkban több kezdeményezés ellenére sem tudott népszerűvé válni, elterjedni.

Végezetül megemlítjük, hogy a purclinak van egy régebbi, de már kihalóban levő változata is. Ez a *bibicgalamb*, amelynek csákányfésűje, bajusza vagy pofája van. Jó fajta volt, de nem mutatós.

*

A vérbeli szegedi galambászt a keringő, sportgalambok mellett más galambfajták, így a *hús-* és *díszgalambok* nemigen érdeklik. A teljesség kedvéért mégis megemlékezünk róluk, hiszen a galambtenyésztőknel előfordulnak.

A húsgalamb a szegény, sokgyermekes munkásnak, altisztnek, szegény iparosnak családjában értékes táplálék. Ebbe a körbe számos galambfajta tartozik.

A *parasztgalamb* tollaslábú, vagyis *gatyás* fajta. A tollazat bősége szerint van *kisparaszt*, *nagyparaszt*. A *törökgalamb* a Szegeden tenyésztett legnagyobb fajta, ne-

hézkesen repül, kevesebbszer költ. A húsgalambok közé tartozik a *csirkegalamb* is, amelynek nagysága a csirkéével vetekszik. Az *angolbögyös* nagyhúsú idegen, de már Szegeden is itt-ott előforduló galambfajta. A begyét beleheléssel labdaszerűre föl lehet fújni. Díszből is, húsáért is tartják. Ez a helyzet a *strasszergalamb*, tanyaiak ajkán *drasszer* esetében is, amely Ausztriából került át hozzánk. A *postagalamb*, különösen pedig a vadóccal keresztezett *póstakeverék* változata éppen úgy, mint a *félpáva* (elkorcsosult pávagalamb) szintén a húsgalambokhoz tartozik.

A *postagalambokkal* való foglalkozás Szegeden csak újabban kezd jellegzetes sporttá válni, de azért már akadnak egyes kiváló tenyésztők. Beidomításának legfőbb eszköze a *röptetés*. Ez abban áll, hogy a fiatal, kifejlett postagalambot kalickában elviszik valamelyik környékbeli faluba, így Tápéra, Szentivánra, Dorozsmára és itt a Város felé fordulva eleresztik, vagyis mint mondják: *röptetik, beröptetik*. Könnyen hazatalálnak. A következő alkalommal már messzebbre: Félegyházára, Kecskemétre viszik és itt eresztik szabadon. Ezután még távolabbi vidékekre kerül sor.

A díszgalambok között első helyen áll a *pávagalamb*. Ritkán előfordul még a *kariergalamb*, amelynek orrán szemölcszerű dudorodás van, továbbá a *kinai, máltai* és a *szalinett*. Egyesek a parasztot, angolbögyöst, strasszert is díszgalamb gyanánt tartják.

*

Külön emlékezünk meg a parlagi galambról, amelynek nálunk *vadóc*, olykor *rimóc* megszokottabb neve. Van kint a szabadban, tanyákon, de azért emberi környezetben élő fajtája. Van olyan is, amelyet húsáért már tenyésztnek. A vadóc a legértelmesebb fajta hírében áll. Farktolla síma, szálltában nem tud keringeni. Igazi galambász nem tartja. A vadóc egy-két évtizeddel ezelőtt még a Belváros több helyén is tanyázott. „A galamb galamb, mondanók — írja egy régebbi újságr riport — mikor a Csongrádi Takarékszövetkezet szárnyasait látjuk (ámbar onnan már elkergették őket a vercsék), vagy a postával átellenes Wagner-ház üzleti táblái mögül röppennek a felhőbe. Épp úgy gyönyörködünk bennük a Szent István-téren, ahol ingyen dézsma jut a gabonapiac révén, vagy a Klauzál téren, ahol Kossuth apánkat száll-dossák körül. Ide a kenyérpiac hozza őket.” Kedvelt tartózkodási helyük volt még a Fogadalmi Templom és a középkori Dömötör-torony is,¹⁰ ahol lelkes, megszállott állatbarátok dédelgették őket. Innen a második világháború végén koptak el. A Belvárosban ma már csak imitt-amott látni vadócokat, de a piacok és szerűskertek környékén még előfordulnak.

*

Mint ismeretes, a galamb átlagos életkora 15—16 esztendő, 9—12 éves koráig költeni is tud. Évente háromszor-ötször költ. Két tojását 18 nap alatt költi ki.

A galambász anyagi helyzetétől, ráérő idejétől, házi körülményeitől függően 10—100 párat is tart. Állománya rendszeren állandó. A szaporulatot megessi, eladja, elcsere-li. Az alapítás rendszeren 10—12 pár fiókéval kezdődik, amelyeket magához szoktat.

Vérbeli galambász a maga galambjait egyenként ismeri és még tulajdonjegy nélkül is megismeri, ki tudja választani, ha idegenek közé téved és esetleg kiváltására sor kerül. Maga a galamb is ragaszkodik hozzá, helyesebben ahhoz a környezethez, ahol — a galambászok szava szerint — *elsőbb járt ki a tetéjre*. A galambász továbbá maga-

¹⁰ *Kalmár-Martón F.*, A Dóm tér galambjai. Délm. 1941, 285. sz. Galambok jubileumi ünnepe Szegeden. Délm. 1941, 294. sz.

san a levegőben repülő galambfajtákat sokszor gazdái szerint is meg tudja különböztetni egymástól. A galamb, főleg a porszli és a galambász összeforrottságára jellemző, hogy a híres dorozsmai téglaverők, amikor tavasszal egész családostul elmennek vidékre, elviszik magukkal kedvelt purclijaikat és ott lehetőleg az otthonihoz hasonló helyen, környezetben helyezik el őket. Egész nyáron ott vannak, hűségesen ragaszkodnak gazdáikhoz, akik aztán ősszel ismét hazahozzák. Ugyanígy a hajósok is el szokták vinni a galambjaikat magukkal, ott a házuk a mozgó hajón és repülésükből szintén visszatálnak a megszokott környezetbe.

Itt emlékezünk meg a táplálékról is. A *galambeleség* sokféle, így a búzaalj, kukorica, köles, repce, főleg a káposztarepce, kendermag, napraforgómag, cirokmag, bükköny. Rendesen keverve adják. Inséges időkben apróra vágott kenyérré is sor kerül.

Többféle *galambbetegség* van. Ilyen a *himlő*, amelyet vízben feloldott kékkövel dörgölnek. A *szájfájás* orvossága a sós zsír, sós vöröshagyma, legújabban az ultraseptil is. A *diftériát* a torokban forgatott petróleumos tollal gyógyítják. Komoly bajt okozhat a hiányos, rendetlen *vedlés*, amikor a toll *belevakul*, vagyis nem esik ki a galamb testéből. Ebbe olykor bele is pusztul.

Az élősdiek kétfélék. A *galambtetű*, a galambházban, fészekben fordul elő. Fahamu, újabban DDT-por beszórásával irtják. A *tolltetű*, *talltetű* a szárnyon élőszködik. Benzinnel tisztítják le.

A *galambház*, tehát a galamb tartózkodási és költőhelye kétféle. A régebbi és máig általánosabb a *galambpallás*, leginkább valamelyik melléképület padlásának a galambok számára elrekesztett része. A rendes padlásról a galambász számára ajtaja nyílik, hogy be tudjon jutni: feltisztogatni, a galambokat gondozni. Itt van a *galambfészök* is: a fából összezácsolt ládikába a galambász némi szalmát, szénát tesz. A galamb azután mindenféle csőrében hozott holmival kibéleli. Olykor vasszög, kulcs is található benne. Előfordult már az is, hogy a gazdasszonyának gondatlanságból szemére öntött, elveszettnek, ellopottnak hitt aranygyűrűjére, függőjére sokára a fészekben bukkantak rá.

A galambok a galambházból a kevéssé meredek tetőbe vágott nyíláson járnak ki, amely fölött a *galambcserény*, vagy röviden *cserény* foglal helyet. A cserény a tetőre szerelt kisebb-nagyobb (átlag-mérete szerint 2 m hosszú, 1 m széles, 1/2 m magas) téglalaakú ketrec, amelynek oldalait háló, újabban sodrony borítja. A teteje csapóajtó módjára működik: hosszú, erős zsinag, a *cserénymadzag* segítségével az udvarról felnyitható és lecsapható. Olykor az udvar felőli oldalán még egy kis ajtaja is van a galambok kijárására. A galambok ide a cserénybe kijárhatnak, de nem szállhatnak el, csak ha a gazdájuk is akarja. Az etetés különben nem itt történik, hanem a földön. A cserény még — mint később látjuk — a kódorgó galambok befogására is alkalmas.

A galambház másik újabb fajtája a *galambketrec*, amely több, egyenként 40—80 cm magas emeletet is alkot. Két részből áll. A hátsó része deszkából van. Egyik oldalán annyi ajtó, ahány emelet, elején pedig nyílás, amelyen a galamb kijöhet az erkélyszerű, *gáter* néven emlegetett előrészbe, amelynek falazata felnyitható sodronyból készült. A ketrec mellett természetesen a tetőn vagy megmarad a hagyományos cserény, vagy pedig a *kuppantyú* foglal helyet, amely nem más, mint egy lecsapható, felnyitható sodrony lap, szintén galambfogásra. Egyébként a földön is lehet *kuppantyúzni*. A galambász fölszereléséhez hozzátartozik még a *szák* is, vagyis az a nyélre erősített, félgömbalakú háló, amellyel egy-egy galambot kiemel a cserényből.

*

A galambász gyönyörködik galambjainak röptésében, keringésében, levegőben való játékos bukfevezésében, amelynek, ha előre történik: *vetés*, ha hátra: *forogás* a neve. Különös élvezetet a vetés szerez. A *vetős* galamb, főleg a purcli keringőzés közben kivág a falkájából, a többi galambok közül. Mind följebb száll, majd a repülést elhagyva, mintegy gurulva, forogva a levegőben visszaesik, *visszavet* a többiek közé és így repül tovább.

Ennél is nagyobb élvezet, valósággal szenvedély a levegőben magányosan kóválygó, falkájától elszakadt idegen galambnak záskmányul ejtése, befogása. Az ilyen galambnak *kódorgó*, *őgyelgő* a neve. Az elszakadásnak több oka lehet. Vagy egyszerűen lemarad, *ēforog* a többiektől és nem talál vissza közéjük, de egyelőre haza sem. Máskor kánya, vércse — a szegedi galambászok nyelvén *őreg*, a tápaiakén pedig *pétör* — zavarja meg és kényszeríti menekülésre, elszakadásra a falkájától.¹¹ Ilyenkor a galambász azt mondja, hogy a galamb *kiszakad*, másképpen *kiszalad*, *kiválik*. Most sem talál vissza a többiekhez, de riadtan keresi őket. Előfordul azonban az is, hogy hirtelen borulás, nyári zivatar okozza a bomlást, és ilyenkor a purclifalka sokszor a felhő fölött marad és együtt halad vele. Csak ha a fölleg széteszlik, akkor ereszkednek le valahol. Utána két-három nap múlva némi bolyongás után azonban legtöbbször hazatérnek gazdájukhoz. Az is előfordul, hogy a hirtelen nyári vihar hatalmas erejével maga előtt sodorja nemcsak a kódorgókat, hanem a falkát is. Egyszer, még a század elején, egy alsóvárosi vasutasnak 18 galambját egy ilyen vihar egészen Versecig űzte. Ott már annyira kimerültek, hogy egy szerb könnyen be tudta őket fogni. A vasutas éppen azon a vonalon teljesített szolgálatot, és sikerült kinyomoznia galambjai hollétét. A szerbnek annyira megtetszettek, hogy mindenáron meg akarta őket vásárolni, de gazdájuk ragaszkodott hozzájuk. Így aztán némi huzavona után vissza is kapta őket. Sokszor megtörténik azonban, hogy ilyen rettenetes légi hajsza után csak egyes galambok térnek vissza otthonukba.

Előfordul még az is, hogy a galamb mintegy szomorúságból válik őgyelgővé, kódorgóvá. Így különösen ha a gazda valamilyen okból levágja fiókáit, és hazatérve nem találja meg őket. Sok galamb ilyenkor vagy egyedül, vagy a párjával együtt azonnal elhagyja megszokott otthonát és nem is tér vissza többet. Olykor akkor is örökre eltávozik, ha fiókájához hazaérkezve, a galambház bejáratát zárva találja. Érdekes, hogy a kangalamb érzékenyebb. Egyébként az etetésből ő is ki szokta venni a részét, sőt más galambok fiókáiról is gondoskodik.

Végül olykor a *szokott*, *mögszokott* galamb gondolja meg magát, és esetleg évek múlva próbál visszatérni a régi helyére, miközben természetesen kóborogni kénytelen.

A megszokott környezetből és közösségből így vagy amúgy kiszakadt galamb magányosan kóvályog a levegőben. Ezt a galambász éles szemmel azonnal észreveszi és rögtön, sokszor sürgős munkáját is félretéve, iparkodik megszerezni magának. Az eljárások változatosak, ötletesek és mindig a körülményekhez igazodnak. Legáltalánosabb a *lépezés*, mellette azonban előfordul az *aláhajtás*, *törözés*, *hurkolás*, *cserényözés* is, sőt sokszor több fortély együttes alkalmazására is sor kerül.

A *lépezés*, *möglépelés* idegen galamboknak ragasztóléppel való megfogása, lép-reccsalása.

A lép rendszeren Dorozsmán készül és a dorozsmaiak, akik egyébként is mesterei a pióca, orvosi füvek és más hasonlóak gyűjtögetésének, készítésének, a galambpiacon szokták árulni. Nemcsak a szegedi, hanem a környékbeli faluk, továbbá Vásárhely, Makó galambásza is tőlük vásárolnak, nemkülönben a Városban még

¹¹ Néhány megfigyelés *Lakatos K.*, Vadászati és madarászati emlékeimből. Szeged 1891, 158.

tengődő néhány madarász is. A rendkívüli módon ragadós lép voltaképpen a tölgyfának egyik betegsége: kinövés a korona között, sárgazöld bibircsók a galyakon, amit Szent István király napja táján gondosan összegyűjtenek. Utána megmossák, baltafokkal megtörik, olajjal összefőzik. Addig kell kavarni, amíg nem pattog, ekkor azután az összehajtott, elhasznált csizmaszár, a *lépestáska* közé kerül és használható. Néha messzebb vidékekre is elmenni a fagyöngyökért. A lépnek egyébként két fajtája van: *nyárilép* és *télilép*. A kettő ugyanaz, csak a téli lépet lenmagolajban még külön megsütik, hogy ne fagyjon meg.

A lépezés általában ma is a Hegedűstől jellemzett módon megy végbe. Eszköze a *lépvessző*, más neveken *spindli*, *spingli*, *léppáca*, *lépespáca*, *lépelő*, régiesen *dufa*, amelyet a galambász a padlásról a nád-, zsendely-, vagy cseréptetőbe fűrt lyukon, amelynek *lépelőluk* a neve, dug ki, amikor a kódorgó leszáll a tetőre. Ha a galamb a lépvesszővel érintkezésbe jut, szárnyai összeragadnak, maga pedig legurul, leesik a tetőről. Innen a műveletnek *légurítás* neve is.

Magas tűzfal, tető szélén álló kódorgó meglépezésére a *lépezőrúd*, *dufázó* szolgál. Ez több méter hosszú, vékony rúd, amelynek végébe illeszthető a lépvessző. A lényeges az, hogy észrevétlenül és hirtelen nyúljanak föl vele a galambhoz. Az így *lédufázott*, *lélépezött* galamb szintén leesik és a galambász zsákmánya lesz. Most már benzinnel vagy petróleummal gondosan letisztítja a lépét, és a galambot félsötét helyen elzárja.

A lépezést sokszor más műveleteknek is meg kell előzniök. Így a le nem szállt, levegőben kóválygó kódorgót füttyszóval, eledellel lecsalogatja, *léhívi* a galambász, és úgy próbálja azután léppel vagy másként megfogni. Az ilyen galamb sokszor maga is *léhőzik*, vagyis az éhség és fáradtság miatt már nem a gazdájánál, hanem ott, az idegen helyen száll le.

Ha ez nem sikerül, akkor a galambász a maga galambjait is felhasználja. A *hajtórúd*, vagyis hosszú pózna segítségével *mögmozdít*, *főrebenti*, *fölugraszt*, *möggrivaszt* a galambjait, így aztán *aláhajt*, *alámozgat*, *alálegyint*, *aláugraszt* a kódorgónak, hogy ez megzavarodjék és csatlakozzék az idegen falkához, végül pedig velük együtt szálljon le. Most aztán már a körülmények szerint a galambász vagy a lépvesszőhöz, vagy a cserényhez fordul.

A *cserényözés*, *mögcsereényözés* abban áll, hogy a kódorgóval együtt leszállt falkának a felnyitott cserényben ad a galambász enni, nyári időben inni is. Amikor bent mind együtt vannak, a cserénynek távolról zsineggel mozgatható tetejét rájuk csapja.

Régi, egyszerű mód a *túrözés*, amelynek egyik változata a *hurkolás* néha ma is előfordul.

A múlt század végén a galamb *mögtúrözése* úgy történt, hogy a tetőből esernyődrótot, keresztben átfűrt pipaszárat, bodzafát dugtak ki, amelyre madzaghurkot szereltek. Ennek vége a lyukak alatt a padlásra szolgált és a tetőszerkezet kakasülőjére helyezett állványon ide-oda sétáló, leskelődő galambász a kellő pillanatban megrántotta. A fogásnak ez a módja ma már nem igen járja, de emlékeznek rá.

A hurkolásra akkor kerül manapság is sor, amikor a galambok lent tartózkodnak a földön, és a kódorgó hirtelen tűnik föl. A galambász ilyenkor *princöl*, vagyis egy göröngyöt dob a maga galambjai közé, hogy kissé megrebbenjenek, és ezzel fölhívják magukra a kódorgó figyelmét. Ez sokszor közjük is száll, és most a galambász a hirtelen készített hurokkal iparkodik megfogni. Szilárdan álló karóra, szögre hosszú madzagot köt, amelynek végén hurok van. A hurok közébe magot szór, és amikor a galamb belemegy, alkalmas pillanatban rárántja a lábára a hurkot. Főleg olyan galambász *hurkol*, akinek nincsen cserénye.

Még a kódorgó befogását is fölülmúlja az a gyönyörűség, amikor a galambász a maga falkájával, galambjaival *belevet* másnak a levegőben közeledő falkájába. Ilyenkor a két galambsereg *összefordul, összemén, összeforog*, vagyis összevegyül, elkeveredik egymással. Rendkívül izgalmas, mert teljesen bizonytalan, hogy melyik falka kerekedik fölül és ragadja magát a másikat, illetőleg abból egy-egy galambot. Boldog a galambász, ha sikerül *széleveretni* az idegen falkát és az ő falkája kerül ki győztesen ebből a gomolygásból, és a megzavarodott, fejüket vesztett idegen galambokkal tér haza. Ezeknek megfogása egyezik azokkal a körülményekhez képest változó eljárásokkal, amelyeket a kódorgó befogásánál már jellemeztünk.

*

Mint már mondtuk, a szerzett zsákmányt, a *befogott* galambot a galambász *mögszoktati*, vagyis egy-két hétig félsötét padláson tartja, hogy elfeledje régi tartózkodási helyét. Utána a maga galambjai közé eresztí és összepárosztatja. Sokszor előfordul azonban, hogy a régi gazdának valami különösen szívéhez nőtt galambjáról van szó. Elindul tehát a keresésére, és sokszor rá is talál. Most — ha jó barátságban van a két galambász — vagy pedig csak passzióból történt az elfogás — minden további nélkül visszakapja. Előfordul azonban, hogy a galamb az új gazdának is megtetszik. Ilyenkor hiába minden könyörgés. Más eset, hogy ingyen nem akarja visszadni. Ekkor bizony kisebb-nagyobb váltságdíj fizetésére kerül sor. Olykor, de aránylag ritkán a bíróság elé kerül a dolog, amely a helyi népi szokásjoggal nem törődve, a galambot gazdájának ítéli vissza, sőt azt, aki elfogta, tulajdon elleni vétség miatt pénzbírsággal is sújtja. Az ilyesmi azonban a följelentőt a galambászok társadalmában erősen megbélyegzi. Egyébként a mások galambjára tulságos, feltűnő szenvedélyvel sóvárgó galambásznak *galambcsiszár, galambsinter* a tréfás neve.

Végül meg kell emlékeznünk a galambokhoz fűződő szegedi szólásokról, hiedelmekről, és szokásokról is.

A szegedi nép is ismeri a munkára serkentő közmondást: *né várd, hogy a sült galamb a szádba repüljön*. Aki forgolódik, nem találja helyét, arra ezt mondják: *toporog mint a tojó galamb*. Kövérkés, fiatal fehérnépnek *tőtött galamb* a kedveskedő megjelölése.

Elég sok a hiedelem is. Így meghal a családból valaki, ha fehér galamb repüli át a házat. Az is halált jelent, ha valaki fehér galambbal álmodik. A galambokat egyesek koponyából szokták itatni.¹² Algyón egyes galambászok behunyt szemmel kimennek a temetőbe és egyik sírról földet markolnak föl. Szoktatás céljából ezt szórják a galambpadlásra. Mások szerint a koldustól lopott bot legjobb a galamb kijárójánál. Úgy vélik, hogy a galamb megszokik, ha koponyából iszik, és ezen a boton jár ki a házából.¹³ A hiedelem öreg galambászok körében ma is él.

Akadtak Tápén olyan lányos anyák, akik odabüvölés céljából galambszívet törtek, sütöttek abba a kalácsba, amellyel a kérőbe jött legényt megkínálták.

Érdekes újabb szokás, hogy a galambász esküvője után galambásztársai a templomajtóban egy pár fehér galambot eresztenek el. Ha pedig meghal, akkor az egyházi szertartás és a koporsónak a sírba eresztése után ládában vagy zsákban kihozott kedves galambjait szabadon eresztik. Mesélik, hogy egy fiatal alsóvárosi galambásznak, Virágh Györgynek legkedvesebb galambját, nagy megdöbbenésre, véletlenül vele együtt földelték el. A többi elröpült.¹⁴

¹² Ismeri *Tömörkény I.*, Új bor idején 148; *Móra F.*, Utazás a földalatti Magyarországon 21.

¹³ *Kálmány II.*, 227.

¹⁴ Előadásunk első megjelenése: A szegedi galambászat. NK. 1956. Itt kiegészítésekkel bővítettük, tehát ez a végleges szövegezés.

GYÉKÉNYSZÖVÉS ÉS NÁDVÁGÁS

Gyékényszövés

A víziéletnek a szegedi tájon évszázadok óta alighanem a tápai nép a nagymestere. Ebbeli hagyományainak szívósságára jellemző, hogy a vízi gyűjtögetésnek a gazdálkodásnak számos ága máig virágzik a faluban. Főleg a *gyékényszövés* és *nádvágás* kivételes készségére, az önellátáson messze túlemelkedő jelentőségére mutatunk rá.

A tápai gyékénnyel foglalkozó számos értékes, tudományos igényű feldolgozás közül Irmédi Molnár László¹ és Horváth Júlia² derekas munkáját, a Szegedi Szótár címszavait, újabban pedig tanítványaink, Ilia Mihály és Juhász Antal kitűnő jártasságú összefoglalását³ emeljük ki. Előadásunk az utóbbiak nyomán halad, de célunkhoz képest természetesen itt-ott röviddebbre fogjuk, máshol pedig kiegészítjük az ő fejtegetésüket.

A gyékénynek (tipha) — amelynek **Csaplár Benedek** nyilván valami félreértésből előttünk ismeretlen *turak* nevét is följegyezte — két jelentése van. Jelenti magát a gyékénynövényt, azután a belőle szőtt gyékényponyvát. Mint az ismert szólás is mondja: *egy gyékényön árulnak*, azaz egyet akarnak, egy húron pöndülnek. Vagy egy másik: *kirántották a gyékényt alóla*, vagyis olyasmit vettek el tőle, ami megélhetéséhez tartozott. Régi szegedi szólás a durva, darabos modorú embert jellemezve: *nyers mint a tápai gyékény*.

A gyékény részeit a tápaiak gondosan és változatosan nevezik meg. Fő részei: a *böngyöle* és a réteges *szár*, amelynek alsó egyenes része a *nyíl*, *nyílja*, felső elvékonyodó, szétváló része a *farka*. A kötözésre használt zöld gyékénynek Nátly József szerint *csilla* neve is járt. A szőregiek viszont úgy tudták, hogy ennek Tápén *pásztorta* a neve.⁴ Leghasználhatóbb a *nyíl*, amely lehet *ustoros*, *nyilas*, *sugaras*: szép hosszúszerű, *csillás*, *kárászos*: rövid, fejletlen szárú, *pöfetegös*, *pukkad*, *tazsla*, *húsos*, *torzsás*: vastag, duzzadt, durvaszövésű gyékénynek alkalmas, *taknyos*: nyálkás, puha, értéktelen, *vajas*: hajlékony, szatyorfülnek, szakajtónak való, *kádárok tömitenek* vele, *férges*, *furulyás*, *rovászkos*: a kukac összefúrta, ezért a szála töredezik, *nyilas*, *vesszős*: hosszú a selyme, *kácsaóru*: ferdére vágott. A *nyíl* rétegeinek neve a *héjja*, és pedig legkülső rétege a *nagyhéjja*. Ezt vagy eldobják, [=nagyhéjjáznak] vagy pedig a silány minőségű *rossz* készül majd belőle. Alatta van a *második héjja*, amelyből szintén durvább gyékényt szőnek. Ezalatt még a *bélfőhéjja*, vagyis a gyékény belét közvetlenül kerülvevő levélzet. Alatta van a legbelső rész, a *bél*. A bélgyékényt és bélfőhéjját *jó*, *java* közös szakmai névvel is illetik. A gyékény buzogányszerű termésének *páklya*, *páka* a neve, amelyet régebben, tűzcsiholásnál, tápló gyanánt használtak föl. A *páklyás*,

¹ Irmédi Molnár L., Tápé község háziipara. MNy. 1933.

² Horváth J., A tápai gyékényszövés. Ért. 1939.

³ Ilia M.—Juhász A., A tápai gyékényszövés szókincse. Néprajz és Nyelvtudomány 1960.

⁴ Kálmány III, 151.

csak tetőfedésre alkalmas termésnek *kangyékény*, a pöfetes minőségnek pedig *kancagyékény* neve is járja.

A hagyomány szívósságára jellemző, hogy amikor a Tisza szabályozásával a tápai és környékbeli *gyékényrétők* eltűntek, kipusztultak, az élelmes tápai nép messzi vidékre is elment érte. Ilyen, tápaiaktól felfogott gyékénytelepek voltak a régi Magyarországon Szaján, Titel, Apatin környékén, továbbá Alibunár mocsaras vidékén. Az újabb évtizedekben Dóc, Kécske, Gorzsa (Hódmezővásárhely határában), Hortobágy, Polgár, Pákozd, Dunaföldvár, Fonyód, Diósvizlő határában vállalkoznak gyékényszedésre.

Májusban, pünkösd táján indulnak el a tápaiak gyékényszerzésre. Az alkalmas hely kiszemelése úgy történik, hogy egy ember fölmászik egy fára a gyékényrét szélén, a másik pedig belemegy a vízbe a gyékény minőségét megvizsgálni. Közben levág egy csomó gyékényt, botra vagy rúdra köti, és föltartja a feje fölé, hogy a másik a fáról lássa, és kiáltásával irányítani tudja. A gyékénycsomó neve *gyékényzászló*. A levágott zöldgyékényből mutatóba is visznek haza, Tápéra.

Régebben a bandagazdáknak uraságokkal kellett egyezkedniök, mert a gyékényréték és halastavak általában uradalmi birtokok voltak. A gazdák megalkudtak és megvették kitermelésre a talponálló gyékényt. Az egyezés sokszor úgy szólt, hogy *felibű vágják*, a másik felét viszont a gazdától, tulajdonostól pénzért megvásárolták. A *szödő*, vagyis a vállalkozó tápai jogazdák az egység után azután otthon megszervezték a bandát. A faluháza előtt kidoboltatták, hogy hány *pusztaszödő* néven emelgetett gyékényvágó munkásra van szükségük. A szedők elsősorban a rokonságot vették be a bandába, azután kerestek gyékényvágókat, akik rendszerint *felibű, harmadábú* vállalták a munkát. Leggyakoribb volt azonban az az eset, hogy *ötübű kettő* volt a pusztaszödő.

Egy bandában hat ember szokott dolgozni. A gyékényszedéshez használatos szer. számokat (*kasza, kaszakő, ráspoly*) régen börtarisznyában vitték, ma szatyorban-Legrosszabb ruhájukban indultak útnak. Lábbelijük a *kancabocskor*, amelyet rossz csizmaszárból, házilag szoktak készíteni. Az élelmet zsákba rakják. Egy hétre való kenyeret, továbbá szalonnát, tarhonyát, krumplit, vöröshagymát, sót, paprikát visznek magukkal. A banda egyik tagja viszi a bográcsot, a másik pedig a *csöcsöskorsót*. Aki a bográcsot adja, annak végül adnak egy kéve gyékényt a használatért. Takarónak régebben subát vittek, manapság inkább pokrócot. Ha közel van a gyékényszédő hely, kocsin mennek, távolabbra vonaton. Visznek magukkal *gunyhófákat*, gyékényt a kunyhó fölállításához. Ha szükséges, még tüzelőfát is, főleg rőzsét hazulról visznek magukkal. A *gyékényszödés* mindig férfimunkának számított. A gyerek már *surbankó* korában szedte, az öregek pedig ameddig bírták. Újban az asszonyok is elmennek olyan közeli helyekre, így Vajhára, Szentésre, ahol szárazon is lehet vágni.

Az előkészületek manapság is hasonlóan folynak. A szervezést most a szövetkezet végzi. Előre szerződést kötnek az Állami Tőgazdasággal. Gondoskodnak a gyékényápolásról, így a gyékényes területet ősszel a szedés után felgyújtják, hogy a kártevők kipusztuljanak belőle. A szövetkezet köti a szerződést a pusztaszödőkkel is, akiknek utazási költségeit megtéríti, vagy saját teherautóján szállítja őket.

A tápaiak régi idők óta Szent István (augusztus 20) előtti héten, közvetlenül a gabonacséplés befejezése után, indulnak gyékényt vágni. Megérkezve azonnal előkészülnek a munkára. Akik *egy karra dolgoznak*, megválasztják a bandagazdát. Ez idősebb, tapasztalt pusztaszödő. Ugyanakkor minden kisebb bandának is van gazdája. Ha a rét közelében van tanya, vagy major, akkor ott szállnak meg az istállóban vagy a magtárban. Ha ilyen a közelben nincs, akkor kunyhót építenek. Minden banda külön kunyhót készít: 2—3 oszlopot ásnak le a földbe, ezekre kerül a hazulról hozott

szelemenfa. Ehhez horogfákat támogatnak, majd az egészet kívülről gyékénnyel vagy náddal beborítják. A kunyhó tetejét és oldalát gyékénnyel szegik le, hogy a vihar el ne vigye. Végül ajtót is készítenek gyékényből vagy nádból, sarkait gyékénykötéssel erősítik a kunyhó elejéhez. A gyékényt most kívül-belül rőzsevastagával összefogják, ezt pedig gyékénykötéssel a gyékényhez erősítik. Ennek *karcél* a neve. A kunyhóban derékaljul szalma, széna, gaz szolgál. Ha a közelben nincs kút, akkor több banda összefogásából *kopolyakút* ásására kerül sor.

A kunyhó belsejében a fekvőhelyek kétoldalra kerülnek, a közép szabad. Az ajtónál van a bogrács és korsó helye. Holmijukat a *févaj* mellé, azaz a fekvőhely fejkükhöz eső részéhez rakják. A szalonnát és a tarhonyászacsót a horogfákra akasztják. A kaszákat a karcélba dugják.

Mielőtt a szedéshez fognának, minden hatos banda szakácsot választ magának. Rendszerint azt választják maguk közül, aki már az előző években is szakács volt, és szeretik a főztjét. A szakácsember megcsinálja a szolgafát és mércét készít a szalonnaméréshez. Ez úgy történik, hogy levágnak egy akkora darab szalonnát, amekkora egy főzéshez a bandának elegendő. Ezt madzaggal egy bot végére kötik, amelynek közepére és másik végére is madzagot kötnek. A bot a közepére kötött madzagon függ. Most a bot másik végén lévő madzagra hurkot kötnek, amelybe mindig akkora szalonnát tesznek, amekkora egyensúlyban van a másikkal. Ez a mérték, ehhez mér a szakács minden nap egy másik ember szalonnájából.

Miután így a hajlékkal rendbejönnek, megnézik a gyékényt. A vágást csak akkor lehet kezdeni, amikor már *bodorodik a farka*. Ez azt jelenti, hogy a gyékény már érett. Ha zölden vágják, akkor *a tüve mögvakul*, vagyis a következő esztendőre nem hajt ki. Ekkor osztják föl parcellákra a rétet az egyes bandák között. A gyékényt *kicsávazzák*, vagyis elkülönytik, hogy egymáséba ne keveredjenek. Ezzel az előkészületek be is fejeződnek. Másnap kora reggel megkezdődik a szedés.

Leggyakoribb a vízen szedés. Ilyenkor a pusztaszedő öltözete a következő: festő-, vagy vászongatyába öltözik, a lábára kapcát, erre bocskort húz és a bocskor szíjával leköti a gatyaszárat. Így védekezik a piócák ellen. Inget vesz magára, föléje lajbit, fejére pedig kalapot. Aki dohányos, az a zacskót a gatyakorcba köti.

Kétféle kaszát használnak. A régebbi ugyanolyan, mint a *szárvágó*, vagyis elhasznált kaszából készített, nyélbe erősített sarlóféle. Élének mintegy 10 cm a hossza. A neve: *gyékényvágókasza*, *gyékényszödőkasza*, öregek ajkán *darunyak*. Ujabban már sokan használják a *rángató*s vagy *csöttögtető* kaszát is.

Első nap igen korán *beleállnak*. Ha a víz nem hideg, vígan folyik a munka. A szedés combtól, vagy *kötőzködésig*, azaz derékig érő vízben történik. A pusztaszedő marokra fog többszál gyékényt — ha vastagabb, 3—4, ha vékonyabb, 8—10 szál — lehajol, és a kaszával elhúzza a szálakat. A szárvágó kaszával a gyékényszálat elcsapják, elnyisszentik, az újabban elterjedt rángató kaszával pedig berántják. A vágási felület jó gyékényvágó munkájánál majdnem vízszintes. A rossz gyékényszedők a vízben nem nyúlnak el eléggé a tövéhez, és *kácsaórúra* vágják a gyékényt. Vágás után a szedő a szálakat fölemeli. Belenéz a tövébe. Ha férges van benne, kidobja, a többit pedig a gatzól a kasza fokával megtisztogatja. Ha a gyékényszálak szétcsúsznak, akkor a tövét a hasához vagy a melléhez veri. Utána maga mellé, tövével a szedés irányában a vízre fektetik. A következő vágást erre rakja, amíg egy *hónaljra* vagy *tutajra* való össze nem gyűlik. Amikor a tutaj, vagyis egy-egy kisebb köteg gyékény kész, akkor egy csillás gyékény után néz, amivel a farkánál a tutajt beköti. A következő tutajt az előzőnek a nyíljáról fekteti: a farkát megcsavarja és aládugja a következő tutaj kötelének. Így egészen hosszú tutajsor keletkezik. Vágás közben a vízben található gatz kétoldalra eltoltják, hogy közben a tutajt majd húzni tudják. A páklyás

gyékényt nem vágják le, mert ez különben is kibillenne a kezéből. Ugyanis az ilyen gyékényt a páklya lehúzza. Ha jó a gyékény, akkor tíz tutaj után rágyújtanak, pihe-
nőt tartanak.

A szakácsok a kunyhó közelében vágják a gyékényt, majd 11 óra körül abba-
hagyják a munkát és a főzéshez fognak. Rendszerint krumplistarhonyát, paprikás-
krumplit esznek, de az ügyes szakács gondoskodik más ételekről is. Amikor kész az
ebéd, a szakács *hujángat*, azaz bekiabál a rétbre. Ha pedig a szedők távol vannak,
akkor gyékényzászlóval, botra kötött kendővel integet. A szedők ilyenkor a már
összekötött tutajokat kihúzzák a partig, de még benne hagyják a vízben. Ebéd után
jó időben pinennek egy kicsit, rágyújtanak, miközben a szakács, régebben a legfiata-
labb szedő ki szokta a bográcsot surolni, majd egy kis darab szalonnával bezsírozza.
Délután a szedés egészen *napáldozásig* folytatódik. Ekkor a délutáni szedést összefűzik
a délelőttivel és megkezdődik a *kihúzás*.

A partig mindenki a magáét húzza, de magát a kihúzást a banda közösen végzi.
Egy ember beáll a vízbe, adogatja kifelé a tutajokat, a másik pedig *lóra rakja*, azaz
bakra helyezi, hogy a víz kicsurogjon belőlük. Az első tutajt lefektetik a földre,
a többit sorban, kissé lépcsőzetesen a tetejére rakják. Így 70—80 tutaj is fekszik egy-
máson. Az utolsó csaknem talpon áll. Mikor ezzel is készen vannak, a kunyhóban
átöltöznek, a vizesruhákat kitergetik a kunyhó elejére. Este kenyeret, szalonnát esz-
nek. Ha a gyékény jó, akkor 50 tutajt is szednek naponta. Ha azonban gazos, akkor
a munka bizony késedelmes. Sokszor csak 20 tutaj a napi eredmény.

Ha köztökodésnél mélyebb a víz, akkor deszkából, fatörzsekből összeeskábált
lápon vagy ladikon szedik a gyékényt. Ketten-hárman vannak rajta, és egy hosszú
rúddal tolják a lápot előre. Ilyenkor hosszabb nyelű kaszával dolgoznak. A levágott
gyékényt a láp vagy ladik mellé teszik a vízre, esetleg a lápon rakják tutajba. Az ilyen
munkát nem szeretik, mert elég veszélyes, és nagy ügyességet kíván.

Az este lóra rakott gyékényt másnap reggel terítik. Erre partos, száraz hely való-
Févajt raknak nádból, gazból a nyílja és a farka alá. Ez a *févajpárna*, *nádfévaj*. A terít-
tést a banda közösen végzi: négy ember húzza a tutajokat, kettő pedig teríti. Azok,
akik a tutajokat odahúzzák, előbb összeütik a tövét, ráteszik a févajra, közben ki-
oldják és a farkát kicsapják, hogy könnyebb legyen teríteni. A terítés 1—2 sukk vas-
tagságú. Az első szedést vastagabban terítik, mert az hosszabb ideig száradhat. A ké-
sőbbi terítés már vékonyabb. Ezután szalonnát, kenyeret frustokolnak, majd bele-
mennek a vízbe.

Az első napi szedést rendszeren *főlépik*, lépéssel megméri, hogy nagyjából hány
kéve gyékény lesz belőle. A kiterített gyékényt 8—10 nap múlva megforgatják. Eső
után megrázzák. Ha sok eső esik, újból megforgatják, hogy teljesen átszáradjon.
Az eső a terített gyékénynek nem használ, mert foltot hagyhat a nyílján.

A vágás után 10—12 nappal megkezdődik a *kötés*. Még harmatos időben válo-
gatják ki a kötélnek valót. Ezt a terítés alá teszik, hogy puha maradjon. A kötél úgy
készül, hogy több szál vékony gyékényt a farkával szemben összefognak, és egymás-
hoz tekerik őket. Ezután mindegyik ember elfog magának egy terítést, és a kötés meg-
kezdődik. A kötelet a szedő a földre teszi. Először behelyezi az alsótutajt, azután a
sasolást, végül pedig a felsőtutajt. Az egészet a lába közé veszi, *mögnyergeli*, *mög-
zötyköli*. Ezután a kötelet meghúzza, a kévét kicsit megrugdossa, majd a kötél-
kettőt teker, és a megtekert kötelet eldugja a töve felé. A kévét most felállítja, és a
mintegy 30 cm-re kiálló sasolást a kéve földhöz ütögetésével beveri. Most a kévét
újra lefekteti, és következik a farka bekötése. Ehhez vékonyabb kötelet teker. A kötél-
len kettőt csavar, aztán megfog egy félmaroknyi gyékényt a kéve töve felől. Ennek alá-
dugja a megcsavart kötél egyik szárát, majd a kötelet ismét megcsavarja és eldugja.

Így a kötés nem csúszik le a kéve farkáról. Idősebb emberek a fiatalok munkáját úgy próbálják ki, hogy a bocsror orrával belerúgnak a kéve töve felőli kötés csomójába. Ha a kötés rossz, akkor a csomó kibomlik. A két kötés csomójának a gyékénykéve egy oldalán kell lennie, mert ez megkönnyíti a rakodást. Bekötés után a kévét a kötélcsomós felével lefelé fordítják. Kötés közben minden 10 kévénél *pipahuja* van. Itt említjük meg, hogy a tutajnál, tutajkévénél nagyobb, de a rendes kévénél kisebb kötegnak *süldőkéve* a neve.

Bekötés után a kévét *összekúpolják*. Ez úgy történik, hogy két kévét összeállítanak, és a harmadikat közé állítják. Melléje kezdik állítani a többi kévét. Az első öt kéve után keresztbe tesznek egy gyékényszálat, ezt azután minden tizediknél megismélik. Így számon tudják tartani, hány kévét raktak a kúpba. Általában 50—70 kévéből áll egy *gyékénykúp*.

A gyékényszedők vasárnap és ünnepnapokon nem dolgoznak. Ilyenkor ebédre húst is vesznek. Estefelé a fiatalok a közeli falukba is benéznek. Az idősebbek a kunyhó körül beszélgetéssel, kártyázással, esetleg dalolással töltik az időt. Ha hétköznap esős az idő, vagy a szedést már befejezték, akkor az idősebbek *gyékényszék* készítésével foglalkoznak. Ezt otthon mindig nagy örömmel fogadja a család. A szedés 4—7 hét között ingadozik.

Ha Tápéhoz közel, mintegy 60—80 km körzetben szednek, akkor a faluból mennek kocsik a gyékényért. A kocsisoknak a szállításért gyékény jár. Távolabbi helyről vonaton, újabban teherautón történik a szállítás.

A kocsira úgy rakodnak, hogy a derékba négy kévét tesznek. Ezután felteszik a keresztfákat, és aladugják a vendégoldalnak. Most már minden sorba 5—5 kévét raknak. Az egyik sorban a farkával, a másikban pedig a tövével fordítják egymás felé, a kocsi hosszába a kévétet. Utána négy helyen kötéllel keresztben lekötik. Egy kocsira 40—50 kévét raknak föl.

A Tápéra érkezett gyékényt a falu szélén, a *gyöpszélön* rakták le, kúpokba. Itt osztozkodtak. Külön választották a munkásrészt és a gazdarszt. Mint mondtuk, leggyakoribban ötből kettő jutott a pusztaszedőnek, három pedig a rétet bérlő gazdának. Az osztás bandánként történt. A hatosbanda hat kúpot rakott egyforma minőségű gyékényből. Ezután következett a *nyilazás*. Ennek több formája volt. Legegy-szerűbben cédulára fölírták a banda tagjainak a nevét, vagy a kúpok számát, utána rámutattak egy kúpra, és kihúzták hozzá egy nevet vagy számot. A húzást sokszor odahívott ember végezte. Ha a fiatal szedők munkája nem egészen felelt meg, akkor néhány kévét levontak a részéből, esetleg csak pálinkával való áldomásra büntették.

Folyómenti gyékényrétről régebben hajón szállították haza a gyékényt. Ott rakodtak ki, ahol valamikor a *merigető* volt, és a vízimalmok horgonyoztak. Ez a mai Iskola-köz tája.

Napjainkban az osztás rendszerint már a gyékényszedő helyen megtörténik. A szövetkezet teherautón mindenkinek a részét hazaszállítja. A szövetkezet részesedése minden szedő részéből 15%. Ebből látják el azokat, akik nem voltak gyékényt szedni. A szállítási költségeket a szövetkezet fizeti, amely bizonyos munkabért is fizet a szedőnek a gyékényvágásért. Ez az összeg 1957-ben kévénként 6 forint volt. Ezzel szemben a szövőkkel a kibérelés és szállítás fejében kévénként 20 forint térítést fiztetet.

Otthon a háznál a kévétet tutajokba kötözik. A gyékényt a szövés idejéig az eresztet alatt tartják. Sok helyen a farkát levágják, és felhordják a padlásra. Ha másutt nincs hely, akkor az udvaron rakják kazalba. Ilyenkor a legelső sor aljára fahasábot tesznek, a tetejét pedig háztetőalakúra formázzák.

A szegedi táj önellátáson felépülő régebbi parasztleletében a gyékényt évszázadokon keresztül sokféle használták.

Első legáltalánosabb alkalmazása szerint terítő, vagyis a ponyva funkcióját tölti be, tehát véd az időjárás viszontagságai ellen. Innen a hangsúlyozottabb *gyékényponyva* megnevezés is. A *gyékénysátor*, vagyis a piacon, régimódi társzekereken, aratás idején a kereszték tövében rögtönzött, vagy kocsi-rúdra akasztott *enyhely* az eső és napsütés ellen védelmezett. Régebben a kubikos fölszereléséhez is hozzátartozott a gyékényponyva, amely egyaránt szolgálhatott fekvőhelyül, de enyhelyül is. A többi ponyvának, terítőnek való készítményekről később külön szólunk.

Olykor még manapság is nyáridőben gyékényre telepedve eszi meg a tápai, tanyai család a meleg ebédjét is: erre talál a gazdasszony. A középre helyezett ételt a gyékényre telepedve, körülülve fogyasztják. Ma már általános, hogy itt is külön tányérból esznek.

A *gyékényágy*, azaz a földre terített, fekvőhelyül, derékaljul szolgáló gyékény emlékezete már csak archaikus ráimádkozások szövegében fordul elő: *jámbor embör, gonosz asszony, gyékényágy, kúpárna: Jézus mondta szó jusson az eszödbe. Csecsfájásról való régi szőregi ráimádkozás: erős asszony, engödelmes embör, a Jézusnak gyékényágya, kúpárnája: ez a csöcsfájóknak legnagyobb orvossága.*⁵

A szegedi premontrei apácáknak a *Lányi-kódex* lapjain (1519) olvasható rendtartása előírta, hogy a haldoklót tegyék leterített ciliciomra, zsákra, *gyékényre*, és a hamut hintsék rá.⁶ A gyékényágnak e liturgikus jellegű használata Tápén, Alsóvároson a századfordulót még megérte: a haldoklót letették a betegágyról, az anyaföldön elterített gyékényre, hogy a halál pillanata hitük szerint kevesebb kínlódással következze be, és a test nyugodtabban térhessen vissza a porba, amelyből vétetett. Egyébként népvándorlás kori temetőikben itt, a szegedi tájon gyékényes sírok is akadnak: csónakformán összeillesztett gyékényfonadéka helyezték a holttestet. Ez a hagyomány nyilván később is sokáig élt. Móra Ferenc a szatymazi dombon talált egy gyékénybe temetett gyermeket, akinek a markában 1877-ben vert rézkrajcár volt.⁷

A *padkatakáro* a padka méreteihez és görbületeihez igazodó gyékénytakaró, amely a meszelést kíméli.

A *gyékényszék* hengeralakban összegöngyöltített keskeny gyékény, amelyet fenni szoktak, nem pedig szőni. Össze is fűzik, hogy szét ne bomoljon. Lába, támlája nincs. Kényelmes, mert ruganyos tápai ülőke.

Könnyen lehet, hogy a gyékénynek az ősi tápai ruházatkodásban is volt szerepe, jelentősége. Tudjuk, hogy a lakodalmak hagyományvilágában mennyi értelmevesztett, tréfássá vált régiség él még napjainkban is.

A bohóskodó tápai legényseregnek széles jókedvében, főleg a lakodalom másnapján rögtönzött alkalmi viselete volt a gyékényből sebtében font *gyékénycsákó*, *gyékénykabát*. Játékos megjelenésükhöz hozzátartozott még a *gyékényzászló* is, vagyis az a rúdra erősített gyékénydarab, amelyet a lakodalom másnapján jókedvű fiatal házasemberek, legények szoktak körülhordozni, amikor a vendégeket hazakísérik. Ilyen zászló alatt szoktak valamikor a hazaszökött újasszony keresésére is indulni.

A tápai néphagyomány szerint a legénybandérium is gyékényöltözetben fogadta Ferenc Józsefet, amikor 1883-ban a falut meglátogatta.

A gyékény a rendes táplálkozásban ugyan nem fordul elő, de inséges időkben sor került a gyékény összetört, gumós tövéből sültött *böngyölekinyér*, *böngyölepegácsa*

⁵ *Kálmány II*, 112.

⁶ *Nyelvemléktár VII*, 381.

⁷ *Móra F.*, Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorlaskori és korai magyar leletekben. Szeged 1932, 6.

fogyasztására. A gyékénypákának a tűzcsiholásban való hajdani jelentőségére már utaltunk.

A gyékényből különösen régebben sok háztartási tárgy is készült. Ilyen volt a *gyékénykanalas*: mintegy 50×30 cm méretű, falraakasztható gyékényszőnyeg, amelybe két-három sorban gyékényből sodrott fülek vannak beleszőve. Ezekbe dugják nyelvüknél fogva a kanalakat. Ma már csak elvétve látható. Tréfából olyan kézben tartott holmira mondják, amit nem lehet összetörni: *össze ne törd, mint a gyékénykanalast!*

A gyékényből font méhkaptárnak *gyékénykaptár*, a szalmából készített, de gyékénnyel körülfont méhkasnak *gyékénykas*, a gyékénnyel burkolt szalmaszakajtónak pedig *gyékényszakajtó* a neve.

Ma már hagyományörző háztartásban is alig-alig látható a *povájos*, Rábén *povájos*, vagyis az a különleges tojásalakú, mintegy 50—80 cm hosszúságú gyékénykosár, amelybe már Nátly József szerint is „lisztet, vagy télen tojást tartanak”. A kamrában volt a helye. Hasonló célt szolgál a *kupujka* néven emlegetett gyékénykas, amelyben a tápaiak tojást, babot, kukoricát szoktak tartani.

Régebben különösen kedvelt volt a tájon a összefogott gyékényszálakból csavart vagy font *gyékénykötés*. Fonottan ruhaszárító kötélnek, sodrott formájában here, kukoricaszár kötésére, dohányfűzésre, szalonna aggatásra használták. Újabban *gyékénypapucs*, *gyékénycipő* is készül belőle. A finom gyékényszálakból sodrott kötélnek *pintérgyékény* a neve, amellyel a kádárok a hordók csinjait szokták tömíteni.

A szállításra szolgáló *gyékényszatyor* fajainak bemutatására később kerül sor. Ez ugyanis már régóta kilépett a helyi önellátás világából.

A tápai ház földésére régebben elég általános volt, ma viszont már igen ritka a *gyékénytetőj*, náddal vegyesen *gaztetőj*. Erről még az építkezésnél szólnunk bővebben.

A száraz *gazgyékény*, *gyékénygaz* kemencébe kerül.

A gyékénynek a néphagyományban, hiedelemvilágban csak egyetlen előfordulásáról tudunk, ez pedig a *lucaügyű*: bábúszerű 12 gyékénycsomó, amelynek készítéséhez Luca estéjén fognak hozzá, és karácsony estéig minden nap egyet kötnek belőle. Célzataról a Luca-napi néphagyományok jellemzésénél szólnunk.

A gyékénynek a ház körül, háztartásban való felhasználása mellett szélesebb fogyasztókörre számíthattak, és máig számítanak a tápai *gyékénymunka* egyéb alkotási. A tápai nép adataink szerint már sok évszázada termel piacra. A gyékény nyilvánvalóan már a középkorban a Szegeden adagolt sókockák burkolására szolgált. A török defterekben is szerepel (burija). A szegedi mecsetekben imaszőnyegül is használták.⁸

A szegedi dohánytermelésnek a XVIII. század második felében való föllendülésével szintén burkoltak vele. Az exportra kerülő szegedi dohány csomagolására szolgáló gyékényponyvát tápaiak készítették. A környékbeli kertészekben és szomszédos uradalmakban termesztett dohány tekintélyes részét a szegedi kereskedők Fiume és Lemberg felé exportálták. A dohánytermesztés állandó növekedésével fokozódott a tápai gyékényfeldolgozás is. E gyékénymanufaktúra kibontakozásában Giday Kálmán kutatásai szerint⁹ része volt a falu elszegényedésének is. Az úrbérrendezéssel megszűnt a faluközösség, a zsellérek száma megszorodott. Ezek vagy a Temesközbe vándorolnak, vagy gyékényszövással foglalkoznak és városi kereskedőknek dolgoznak. Giday Kálmán adatai szerint 1814 decemberében a községi kочи 1000 darab gyékényt fuvaroz be Szegedre, majd 1816-ban a községi komp hatszor szállít a Város-

⁸ *Velics-Kammerer* II, 189.

⁹ *Giday K.*, Hozzászólás Tolnai György: A parasztiipar kialakulása és tőkés ipari fejlődése Magyarországon (1842—1849) c. vitacikkéhez. Száz. 1957, 790, 791.

ba gyékényt. A tápaiak 1835-ben kérvényben panaszozzák a földesúr Szegeden, hogy a kereskedők 20—30 ezer „szövetet”, azaz szövött gyékényt csekély áron vásároltak össze. Fényes Elek szerint (1851) a tápaiak egyébként már Szerbiába is szállítottak gyékényt.

Az utolsó száz esztendő modern gazdasági életében és háztartásában a gyékény továbbra is megtartja hagyományos fontosságát, sőt számos új alkalmazásáról is beszélhetünk. A készítmények *szüvöttgyékény* összefoglaló néven emlegetett terítők, ponyvafélék, szőnyegek vagy *szatyrok*. Eladásra tehát gazdag, változatos formákban továbbra is a *gyékényponyva* és *gyékényszatyor* kerül.

A gyékényponyva, régies tápai nevén *sátorgyékény* a vízhatlan vászonponyva elterjedése előtt többek között az ekhós szekerek borítására, szállítás idején a holmi lefödésére, gabonanyomtatáskor pedig az ágyásnak hirtelen jött eső ellen való megtartására szolgált.

Ezzel szemben bent a házban szőnyeg helyett padkatakaronak, falvédőnek, ágyba a szalmazsák alá használják, télen pedig az ablakhoz teszik szigetelőnek.

A ház körül a *sírverőm*, azaz krumpli, cékla, téli elraktározására szolgáló verem falát bélelik vele, csirkék alá teszik, szükség szerint búzát öntenek rá, gabonahordásnál az alcsereyre szokták tenni, hogy ne szóródjék el a szem. Kint a szántóföldön ebéd, pihenő idején a kocsirúdhoz erősítve árnyékot vet.

Valamikor a tiszai hajók vontatókötelének rúdja olykor gyékényből szereltek vitorlafélét.

A gyékényszedés férfimunka, a szövést fehérnép végzi. *Dógozni és gyékényt szüni* a tápai asszonyok nyelvében szinte egyet jelent. *Ténnap nem értem rá dógózni, mē mostam*. A szövés ősszel kezdődik és majd egész éven át tart. Igazi ideje azonban a tél. A tápai parasztszoba méreteit ennek megfelelően szabják meg: nagyobb a szokottnál, hogy a bordával elférjenek benne.

Szövés előtt egy tutaj gyékényt lehoznak a padlásról. A tövét a földhöz veregetik. Amilyen széles gyékényt akarnak szüni, olyan hosszúra hagyják a nyílját. A fintorra és a farkára kicsit ráhagynak, a többi farkarészt a kaszakéssel levágják. A nyílja mérésére egy *mérőbot* vagy *mérőgyékény* szolgál. Azt a gyékényt szeretik jobban, amelynek nagy a nyílja, mert ebből szélesebb gyékényt is lehet szüni.

A farka levágása után a szövő kioldja a tutaj kötelét és balról maga mellé helyezi a tutajt. Kisszékre ül. Fölvesz egy gyékényszálat és leszedi a külső nagyhéjját. Ezt a lába közé fogja, a *hámizott* gyékényt pedig magától jobbra. Az előkészületnek ez az első része a *hámizás*. A leszedett nagyhéjjával a kemencében fűtenek, vagy kukoricaszárat kötnek. Ebből készül a *tyúkűlő*, továbbá a *rossz* gyékény.

A hámizott gyékényszálat ezután a szövő bal tenyerébe fekteti, és hüvelyk- és mutatóujja közé fogja. Jobb kezének hüvelyk- és mutatóujjával *selymöz*, vagyis a bélfőhéjjáról lehúzza a selymet és bal kezének begörbített nagyujjába fogja. A *selyöm* a gyékény legfinomabb része. Ezután lefejt a külső bélfőhéjját és az alatta lévőről is lehúzza a selymet. A bélfőhéjjáról két szál selymet lehet leszedni, a legelső gyékényrészről viszont csak egyet. Ennek a tovább már nem fejthető résznek *bélgykény* a neve.

A felhasított gyékényt *csumókba*, kis kékébe kötik és szövés előtt egy órával vízbe mártják, vagy a csumót farkával lefelé tartva, a tövére vizet öntenek. A víz végigcsurog a szálaikon. A kicsurgatott gyékényt most hűvös helyen a földre fektetik, hogy puhuljon. Áztatásra ártésvíz vagy esővíz alkalmas, mert a kútvíztől megvöröszödik. Régebben a Tiszán áztattak. Az áztatott gyékény munkájával sietni kell, mert mind síkosabbá, nyálkásabbá válik. Ha szövés közben esetleg száraznak találják a gyékényt, akkor *mögparáholik*, vízzel meghintik.

Közben készül az *ijan* is, vagyis a gyékény selyméből, rendszeren egy-két szálból sodrott zsinór, amely a készítendő gyékényponyva, szatyor bordázataul, vázául szolgál, és amelyre a gyékényszálakat rászövik. Hallható *ihany* alakban is. Készítésének *sodrás* a neve. Ezt rendszeren férfiak és nagyobbacska gyerekek végzik: a selyemszálat tenyerükbe véve, újabb szálak hozzáadásával, amelyeknek *tódás* a neve, mindig egy irányba sodorják. Sokszor 80—120 m hosszú ijant is sodranak, amelyet rendre, karikába szednek föl. Ha az *ijan* nyolcas alakban összekunkorodik, akkor óvatosan kisimítják, mert ettől még használható. Az ilyennek *kacimbás, kócsalábas, kócalábas, nyócas ijan* a neve. Azt is mondják rá, hogy *összekoresolábosodik*.

A *bélijan* a gyékény beléből készül. A *fintorijan* a felöltött gyékény két szélső ijanszála, amelyet kétszeresen vesznek, hogy tartósabb legyen.

Régebben kedvelt sodrási mód volt a *nyútás* is. Ezt többen csinálták, főleg eladó-lányok és legények. Az *ijan* kezdő végét kikötötték az utcán vagy nagy udvarban egy fához, és az elkészült ijant maguk köré tekerve, haladtak fokozatosan hátrafelé. A sodró mellett állt egy segítő, aki a hóna alá fogta a selymet. Sokszor a legény segített a sodró lánynak.

Ha szatyrot szőnek, az előkészületek közé tartozik a *szatyorfül* fonása is. Ezt vajasgyékényből és farkából fonják. A szatyor nagyságától függően a fül hosszúsága 100—120 cm. Három szálból fonják. A szövő lefektet a földre néhány szál vajasgyékényt, majd farkat tesz rá. Előbb két ágat fon össze úgy, hogy az egyik végére rálép, majd erre sodorja rá a harmadikat. A szatyorfül két vége felé természetesen vékonyodik. Fonás után bicskával letisztogatják. Mindezek után következhetik maga a *gyékényszűvés*.

A szövés hagyományos eszközei a két, 1,5—2 m hosszú *átalfa* és a változó nagyságú lyukakkal ellátott, keményfából faragott *borda*, amely az átfák közé kerül. Az átfákat télen bent a szobában, nyáron kint a szin alatt, földbe vert cövekekhez, illetőleg a rajtuk függő és *csöngő* néven emlegetett karikákhoz erősítik, 20—25 cm magasságban a felszín fölött. Néha alacsony székeket is raknak alájuk. A téli tápai gyékényszövő helyiség a hátulsó szoba, amelynek *dógozóház* neve is hallható. A szokotnál kissé hosszabb.

Most az ijant *fölöttik*, vagyis a borda lyukain keresztülfűzik és az átfákhoz erősítik. A feszesre húzott *ijan* lesz majd a gyékény váza. Most a szövő asszony nekiülve a munkának, megfogja a feldolgozott és megáztatott gyékényszálat a nyílja tövénel és jobbról kezdi a kifeszített ijanszálak közé úgy befűzni, hogy az első szál (*fintor*) alatt felhúzza, a következő fölött áthúzza, és a harmadik szál alá dugja. Így folytatja tovább föl- és lehúzgálva, amíg a végéhez nem ér. Az utolsó szál fölött mintegy 10 cm-re kihúzza a szálat, majd visszacsavarintja, *fintoríti, fintorози, fintorázi*. Az eredmény a *fintor*. Az így felszött gyékényszálat most a bordával az átfákig üti, *dömböli*. A következő gyékényszálat a bal oldalon kezdi befűzni. A munka mindaddig tart, amíg a kívánt nagyság nincs meg.

Eddig az asszony ott ült az ijanszálak között. Most *kihág* és azt a helyet is beszővi, ahol eddig ült. Ezután a szövés két végén csüngő, kilógó farkakat vágja le. Mikor ez is kész, akkor az átfákról levágják az ijant és a gyékény két végét bekötözik vagy befűzik. A kész gyékényt a peyhektől megtisztítják: *lëpíhëzik*, majd kiterítve megszáritják, végül összehajtogatják.

A szövésnek újabb módja a *rámába szűvés*, amely az utóbbi évtizedekben kezd tért hódítani. Ma sincs még minden helyen, ami részben azzal is magyarázható, hogy az idősebb asszonyok jobban szeretnek földön szőni, mert ezt szokták meg. Úgy is mondják, hogy erősebben oda lehet a földön dömbölni a gyékényt.

A sűrűszűvésű, két asszonytól egyszerre szőtt vízhatlan gyékényponyvának *bo-*

Tápai gyékényszövés

londos, jóbolondos, búrbolondos, bürgyékény, jógyékény a tápai neve. Van *negyedfeles, négyrőfős, tizenháromas* is. Ezek méreteket jelölnek. A változatos elnevezések bizonyára feledésbe ment apró eltéréseket, különbségeket is jelöltek. Ezt a sűrűbordás gyékényt eső, nap, hideg ellen vásárolták a halászok, fuvarosok, piaci árulók, rác- és bolgárkertészek, katonaság, román vásárosok, akikről máshol még szó esik.

Ritkább szövésű, kevésbé gondos munkálatú fajta a tápaiak ajkán *félkufás, gyöngebolondos, rosszszas, zsidós, zsidógyékény*, a kereskedelembe viszont *bolgárgyékény, takarógyékény, háztartási gyékény* néven emlegetett gyékényponyva, amelynek szélessége 1,60 m, hosszúsága rendelés szerint általában 2—3 m. Ezt a gyékényfajtát a szál *héja* néven emlegetett középső rétegeből szokták szőni. A szövés itt lazábban történik, nem „verik rá nagyon”. A félkufás gyékényt a helybeli gyékénykofák nagykereskedők megbízásából rendelték, majd kocsival házról-házra járva szedték és úgy szállították a kereskedők szegedi raktáraiba. Innen a *zsidógyékény* elnevezés. Ha a gyékényrendelés Tápé előljáróságához érkezett, akkor a kisbírák, meg a *pusztagazda*, tehát a közlegelő-társulat elnöke szervezték meg hivatali fölkérésre az egyes családoknál a szövés munkáját. A készítménynek *kösségős gyékény* volt a helyi neve. Ilyen rendelés régebben főleg a temesközi, szegedi eredetű gányófalukból jött.

A félkufás közeli rokona a *takarógyékény*, a kertészek nyelvén *haszura, hacura, hoszura*: rendszeren 1,20 m széles vékony gyékényponyva, amellyel a melegágyakat, de dohánkertészek, paprikatermelők a fejlődésben levő kerti palántát borítják le fagy ellen.

A megrendelésre készült, szőnyegszerűen keskeny, tetszés szerinti hosszúságú gyékénynek Tápén *keskőnygyékény*, kereskedői nyelven *futógyékény, fürdőgyékény* a neve.

A *csirkegyékény* ritkaszövésű, 70—80 cm széles, 120—140 cm hosszú gyékény, amely nagykereskedői megrendelésre készült. Főleg fürdőkabinba rakják.

A *gyékényszatyor* változatos méretekben készül.

A *pozsonyi szatyor* eredetileg nyilván olyan méretű nagy szatyrot jelentett, amelyre egy *pozsonyi mérő*, azaz mintegy 62 l gabona befért. Újabb neve *mészároszatyor*, ami rendeltetésére utal: az elmúlt évtizedekben mészárosok szoktak benne vendéglőkbe, egyéb megrendelésre nagyobb mennyiségű húst vinni. Mindkettő méretének hossza 80—100 cm, szélességük ezzel arányos.

Az örölnivaló vízimalomba szállításával függ össze a *nagymónár*: 3 egymásba dugható, egyenként 55, 50, 45 cm hosszú és megfelelő szélességű gyékényszatyor, amelyet egymásba helyezve raktározhatnak, illetőleg árulnak. Ezzel szemben a *kismónár* 3 egymásba dugható, megfelelően 45, 40, 35 cm hosszúságú, amelyet szintén csomóban árusítanak. Újabb nevük *piacos szatyor*.

A *déákszatyor* iskolás gyerekek használatára szőtt szatyor. Mérete olyan, hogy a könyv könnyen beférjen.

A *selyömszatyor* a finom bélgyékényből sűrű bordán finomra szőtt szatyor, amely csak megrendelésre készül. Retikül helyett is használatos.

Egészen modern a *győri páros* néven emlegetett, kockásra, tápaiasan *macskanyomasra* font, nem szőtt szatyorfajta, amelyet külföldi igények kielégítésére tápaiak párosával készítenek. Nevét onnan kapta, hogy a megrendelt minta Győr környékéről, *Bősárkány* hansági gyékényszövő faluból való, amelynek egyébként a múlt század utolsó évtizedeiben Tápé volt a tanító mestere.

A házilag szőtt gyékény értékesítését 1945 előtt néhány jobbmódú tápai paraszt-asszony, a *gyékénykufa, nagykufa* intézte. Nála rendeltek a szegedi, budapesti és egyéb kereskedők. Ő gondoskodott a kívánt méretekről és minőségről a szegényebb, alkalmasszerűen szövő családoknál. Házánál az összegyűjtött kész gyékény számára

készült színnek *gyékényös* volt a neve. A közvetítés, értékesítés mellett természetesen sokszor foglalkozott maga és családja is szövessel. Az ilyen gyékénykófa csak nagyban árult. A háztartási szükségleteket közvetlenül elégítette ki a hetipiacokon, vásárolon árusító *kiskufa*, *linkekufa*. Saját készítményeivel állott piacot a *kurtakufa*. A *gyékénypiac* évtizedeken át a *kakastemplom* rácozatánál volt.

Ez az állapot lényegében, de máig sem egészen véglegesen 1951-ben szűnt meg, amikor a tápai *gyékényszövetközlet*, *gyékényszüvetközlet* megalakult. Összesen 776 tápai család tömörült benne. Ez szervezi a közös gyékényvágást, és vásárolja meg a háznál szőtt készítményeket. A Szegeden túli értékesítéssel a Népművészeti és Háziipari Vállalat foglalkozik. Ezzel köt a tápai szövetkezet szerződést. Egy-két család azonban még mindig akad, amely megmaradt a gyékénymunka régebbi, családi hagyományai mellett.

Nádvágás

A szegedi víziélet népi hagyományaihoz szorosan hozzátartozik a *nádmunka*, nevezetesen *nádvágás*, továbbá a nádnak a mindennapi parasztéletben való változatos felhasználása. Ez a hagyomány a vízmenti falukban, így Tápén, Algyón, továbbá a Város szélén elterülő téglagyári kubikgödörökben és a tanyai szikes tavak környékén máig sem halt ki egészen. Jellemzésünk jelentős részben Molnár Imre tanítványunk tápai kutatásainak felhasználásával¹⁰ íródott.

A Tisza hatalmas kiöntései, továbbá a Maros, a Maty, a Várost övező tavak (Búvartó, Vértó, Csödöröstó, Jató), kubikgödörök, nemkülönben a tanyavilág víz-állásos helyei ugyancsak bővelkedtek nádasokban. Különösen azonban a hatalmas tápai réten termelt rengeteg nád. Legfőbb régi lelőhelyei: *Porgány*, *Kútas*, *Sulymos*, *Csikosér*, *Városföd*, *Hóttisza*, másként *Dögtisza*, továbbá a jobbparton a régi falu körül *Tigér*, *Kikinyér*, *Tápaiér*, *Vögyér*, *Szillé*, *Kemős*, *Szomolya*.

A gyékényszedő vagy nádvágó tápaiak manapság is éppen úgy *belábalnak* a vizetekbe, posványokba, mint valamikor. Legtöbbször *kétágig*, azaz combtőig belesüppednek. Hideg a víz, véresre sebez a *nádkutú* és *csatak*, gyötrelmes a testükre tapadó *pióca*. Tarjagosra csip a *posványszúnyog*, sebesre marcangol a *zsinyeteg* vagyis a *hínár*, az ő ajkukon *hínýár*, a sűrű összefonódó vízinövények. Nátly József más értelmezése szerint a *zsinyeteg* 'pállott, állóvízben termő szőrű, mely a benne járó embert meg-rühesíti.' A *csepje* nád között élő, háromélű sásfajta. Levele olyan éles, hogy a nádvágó kezét könnyen kivérzi. A tápaiak néha ijannak is felhasználgják. Valamikor fűtöttek is vele.

A *nád* (*Phragmites communis*) nemcsak vízben él, hanem vízállásos, ármentes földeken is előfordul. Tövének népünk nyelvében *katlé* a neve. Ez sárgásbarna, folyós ízekből áll és szántás után a boronálás alkalmával össze szokták gyűjteni, mert minden *ízibú* kifakad, kisarjad és vígan *köt* tovább. A kelő, fakadó nád, amelyet *csilla* néven emlegetnek, hegyes és úgy szúr, mint a tű. A *böngyöle*, *nádböngyöle* néven emlegetett nádgyökérzet néha karvastagságú és 5—6 m mélyre is lehatol a földbe. Kifakad a vályogos gödörben is. *Ki biri nyomni az órát* — mondogatják — *kihajt, pedig mán sok, sok éve hallgatódik ott lent*. A tápaiak tapasztalata szerint a katlé két évenként újítja magát. Az egyik része *mögvakul*, a másik meg él tovább. Az összegyűjtött, megszáritott katlénak olyan tüze van mint a nyárfának: lángol, de kevés a melege. A zöld állapotban kivágott nád még abban az esztendőben kifakad. Hajtásának *sarjúnád* a neve. A katlé sem egyforma. A folyónád katléja a föld felszíne alatt ásónyom

¹⁰ Eredetileg főiskolai szakdolgozatnak készült.

mélységben kúszik szét. A *bördős* katlénak üres a belseje. A nád voltaképeni töve, ahol a szár már nem üreges, a *torzsa*, *nádtorzsa* néven ismeretes. Ahol a nád már nagyon régi, ott a víz fölveti az elhalt, korhadó böngyölét. A rátelepedett giz-gazzal sokszor alkot úszó lápot, amit népünk *bűrhid* néven emleget. Ezt nem lehet a vízbe nyomni, az embert is elbírja. A nádasban felbukkanó¹¹ tisztásnak, ahol nem termett nád, a pákások ajkán *fenék* volt a neve.

Amikor a *nádfakadás* megindul, a csilla kibújik a földből és közepe fokozatosan növekedik. Mire a 10 cm nagyságot eléri, még levelet nem hajt, de már megvan a keménysége: *csontosodik*, Növekedés közben minden lehangyásnak a száron egy-egy *görzid*, *bütyök* az eredménye. A szár a föld fölött növekedvén, a talajtól mintegy 20 cm magasságban kezdi a *levelit hányni*. A levél egy-egy bütyökből indul ki, amelynek a *tokja*, hüvelye körül fogja a szálát a következő bütyökig és erősíti a még zsöngés, azaz éretlen, törékeny nádszálát. A növekedő zöld nád még nem elég *csontos* és így a szél könnyen letördelne.

A nádszál belül üres. A bütyöknél azonban az üreg összezárul. A bütyökök távolsága különböző: a torzsa felé apróbb, leghosszabb a dereka táján. Belül a nádszálhoz tapadva található a *nádbél*, más nevén *hártya*, *nádhártya*. Vízben a nád levelet nem hajt. Amelyik nádszál szereti a helyét, 3—4 m magasságúra is megnő. Ha még sűrűn is, akkor ebből kerül ki a legjobb *teténád*.

A *nádlevél* lándzsa alakú, hegye 5—6° szögben fut össze. A kifejlett levél 40—50 cm hosszúságú, 5 cm szélességű. Párhuzamosan erezett. A közepén futó főér a lemez egyharmadáig vastagabb, azonfölül a többihez teljesen hasonló. A levéllemez első és második harmadánál ott a *szamár foga helye*. Ugyanis a levélnek a nádszáltól számított első harmadában fűrészfogra emlékeztető vonal szeli át a lemezt, amelyen fölülről még négy homorú nyomás is látszik. Erről szól a monda, hogy amikor a Szent Családot Heródes üldözte, a *szamár* nádba harapott és a foga helye azóta is látható. A levélnek egyébként van *háta* és *fonája*. Színe hamvaszöld, tapintása érdes. Az őszi hónapokban megérik és a dértől, zuzmarától lehull. A levél hamar korhad, ezért csak zölden lehet legeltetni.

A szár tetején található virágzatot *nádbúga*, *nádzab*, *nádszakáll*, *nádfarok* néven emlegetik. Magja a *pöhöly*. Vágás közben ez ráakodik az ember gúnyájára, alig lehet letakarítani. A nádzab hosszúsága 10—15 cm és 15 cm széles. Komlóélesztőbe szokás keverni, amely komlóvirágból, nádzabból, csövespaprikából, sóból és korpából áll. Használatos fürdővíz készítésére is. Az idétlen újszülöttet olyan lében fürdetik meg, hogy erős ember legyen, amelyben kilenc nád zabját, kilenc termő ágat, kilenc vasat, kilenc gyopárt főznek össze. Az ilyen lé párolásra is beválik. Borogatva lábhasogatás ellen tartják fogatosnak. A nádvirágot régebben a farsangvégi, lakodalmi alakoskodók a sapkájukhoz tűzték.

A nád természetesen számos szólásunkban is előfordul. Aki sok vízzel él, nem szereti a bort, tréfásan azzal ijesztgetik, hogy *nád teröm az órába*, Tápén még hozzáteszik; *béka mög a hasába*. Dugonics András jegyezte föl az emberi állhatatlanságról szóló példabeszédet: *aki embörbe bízik, nádra támaszkodik*.¹² Könnyű ott költeni, gazdálkodni, ahol van miből: *könnyű nád közt náddudát csinálni*. Szintén Tápén mondják a kérkedő, önmagával dicsekvő, amellet munkakerülő emberre: *nyáron jó nádvágó, télon mög jó arató*. Tréfás falucsúfoló, amellyel a gyeviék a tápaiakat illetik: *Tápén csuka teröm a nádon, alma mög a fűzfákon*. Tápai találós kérdés: *minek van a feje tetején a farka?* A nádnak. Közismert hasonlatok: *vékony mint a nád, nádszál*;

¹¹ Csényi Gy., Tisza mellől. Szeged 1899, 50.

¹² Dugonics A., Pédabeszédek és jeles mondások II, 174.

igényös, mint a nád: hajlik, mint a nád. Főleg fiatal fehérnépet szoktak elismerőleg jellemezni vele.

A nád nagyon *életös*, azaz szívós, életrevaló. Ahol fölüti a fejét, még a gyékényt is kipusztítja. A tápaiak több fajtát különböztetik meg.

A *folyós nád, futónád*, partos helyen is megél, így a tápai *Szöllőföd, Kápisztás* dűlőkben. A folyónád katléja 10—20 m hosszúságban is elkúszik a föld alatt. Ahány helyen vágja el az eke, annyi helyen hajt ki. Ezzel kapcsolatban mesélik a következő örténetet: *A szögény embör elállt juhásznak. A gazdának azt mondta, hogy neki csak annyi birkát adjon bériül, amönnyt ü egy szál náddal be bír keríteni. Jó van, ebbe mög is éggyeztek. A juhász ajnározgatta a folyós nádat. Gondozta egész évön átal, úgyannyira, hogy év végin bekerítötte vele a gazda mindön nyáját.*

A *lenge nád* vízben is, szárazföldön is megél. Vékonyszálú, csak 1—1,5 m magasra nő meg. A mélyebb vizet nem szereti. Értéktelen gaz, csak fűteni szoktak vele.

A *zsuppnád*, másként *réti nád* tetőfedésre különösen alkalmas. Mélyebb, térdigérő vizekben, mocsarakban sűrű nádasokat alkot.

A *csillásnád* 30—60 cm magasra nő. Legeltetni szokták.

A *bördös nád* szála vastag, puha. Belőle lehet dudát, puskát, lúdgegőbordát csinálni.

Nádas szélén nő a vékonyszálú *taracknád*.

A nádat zöld és érett állapotában szokták vágni. Zölden takarmánynak, vagy melegágytakarónak vágják. Többnyire azonban éretten történik az aratása.

A nád Szent Mihály napja után érik be. Levele sárgulni kezd. Ha megéri a telet, akkor a szél, dér, hó leveri és behull a nádkotúba, ahol elrothad. A bújája azonban megmarad a helyében.

Az érett nád vágására, ha nem vízben áll, hanem szárazon, a *nádvágó kasza* szolgál. Ezek a kaszák formás kovácsmunkák. Vasuk rendszerint cirádás, bevart díszítéssel is cifrázva. A vas a nyélhez ékkel és szorítópánttal van odarögzítve. Használatos a *darunyak* is, bár inkább gyékényszerűnél használatos.

Megjegyzendő, hogy darunyakkal csak rángatva, húzva lehet vágni, míg a nádvágóval inkább csapva. A nádvágó egyik régi fajtája a *gyalászka*, vagy *cigánykasza*.

A nádvágáshoz jól neki kell *kászolónni*. A learatott nád tarlója veszedelmes, mert könnyen *főnyársali az embört*. Erős lábbelire van elsősorban szükség. Ilyen a *klumpa* néven emlegetett facipő. Másoknak bakancsára *bátokbockor* kerül, vagyis dróttal a talphoz erősített bádoglep. A lábszárakat is jól be kell tekerni, hogy a kotú ki ne döfje őket. A nádvágók csoportját, bandáját *móva, nádvágómóva* néven is emlegetik. Az elnevezés még a jobbágyidőkre emlékeztet. Egy bandában 10—15 ember dolgozik. A *bandagazda* irányította föltétlen tekintéllyel őket. A vágás egyezség szerint vagy kéveszámra, vagy részéből történt.

A vágás egyébként úgy történik, hogy a nádvágó visszajáról úgy ölel bele a nádba, hogy egy csomót a hóna alá szorít és kaszájával a tövét elcsapkodja. Két ilyen hónaljnyi csomóból lesz egy kéve, amit bekötés előtt néhány napig lazán száradni hagynak. A nádból *sukos* kévét kötnek, ami 35 cm átmérőnek felel meg. Egy kéve nád régen 12 krajcár volt, ma 8—10 forint. A törékeny náddal igen kiméletesen kell bánni, nehogy pozdorjává törjön, mert akkor csak fűtésre lesz alkalmas.

A nádkötésre használatos a nád, fűzfagúzs, zsupp, gyékény, sőt a drót is. A nádból, zsuppból, gyékényből úgy készítenek kötelet, hogy a megátzatott kévéből félmaroknyit fölvesznek és kétfelé választva farkaival összefogják, majd egyik végét hónuk alá szorítva egyfelé összecsavarják. Az ilyen kötelet két végénél balkezükből fogva a *nádmárok* alatt átölelve keresztül dugják, jobb kezükkel pedig az egyik végét megragadják. Most a kötelet körül átfogják a markon, a két végét összecsavarják és

az egyik véget a szoros kötél alá dugják, hogy ki ne oldódjék. Ha szükséges, még meg is térdelik, hogy szorosabb legyen. Vigyáznak arra, hogy ne *zöcsköljék*, ne *gyomrozzák*, mert törnek. A farkánál is hasonló gonddal kötik be. Néha a kévét szorosabbra kell kötni. Ilyenkor kerül sorra a *sasolás*, *sasolva kötés*. Ennél a kötél átfogása közben a láb közé vett marok közepét mintegy 20 cm-re kihúzzák. A tövénél a fenti módon kötik be, majd a kévét a tövével a földhöz ütögetik, hogy a kihúzott rész a többivel egy síkba verődjék. A szálak ilyenkor a kévében szorosan elrendeződnek, de nem törnek el. Most a farkánál is bekötik. Az ilyen kéve a szállítást jól bírja.

Tőről metszett fűzfaágat is használnak nádkötéshez. Ennél először a *gúzsfej* készül el. A gally vékonyabb végét kézbe fogva, a gallyat a levegőben többször megforgatják. Ilyenkor a vessző a fogás közelében összecsavarodik és törés nélkül hajlíthatóvá válik. Így aztán visszahajlítással hurokszerű gúzsfej képződik. A gúzs végét a nádmarok alatt átdugják, majd a kévét átfogva a gúzsfejbe dugják. Az emberek talpukat a gúzsfejre téve, a vessző húzásával a markot, összeszorítják. Mikor a marok már tovább nem enged, a gally kiálló részét másik kezükkel is megfogják és körbe csavarják. Így a gúzsfej közelében hurok képződik. Ha a gúzs jó, a vessző hosszában repedezik és a gúzsfejnél képződött hurok összetartja a gúzszt, illetve a kévét. Ezután a szár végét a szorosan álló gúzs alá dugják, de ha csavarás közben a gúzs eltörik, akkor bizony az egész bekötési folyamatot meg kell ismételni.

Zsupp néven emlegetik gyékényvágóink a kötéshez használatos rozszalmát. A termelt rozst kézzel szokták kicsépelni, hogy szalmája minél hosszabb maradjon. A balkézbe vett maroknyi rozst kalászaival lefelé tartva bottal ütögették, hogy a szem kiperegjen belőlük. A zsuppszalmát kötözés előtt be kell áztatni.

A dróttal való kötözés nem egészen célszerű. A beszorításoknál vágja a nádkötő kezét.

A nádkéve mintegy 60—80 cm kerületű. Nagyobb kévétet nem érdemes kötni, mert bajos velük bánni.

Kötés után következik a *kúpolás*. Egy *nádkúp* 60—100 kévét foglal magába. Kúpolás helyett gyakran csak *halhébja* rakják a kévétet. Ennél a lerakás úgy történik, hogy alul négy kévét raknak, föléjük már csak hármat, ezekre már csak kettőt és ezek közé legfőleg mindig vízszintesen egy kévét tesznek. A nádrakás így sem ázik be és miután csak 5 vagy 10 kévét raknak halhébja, az összeszámolás is könnyebb.

A nád téli vágása eltérő. Ismeretes, hogy a nád igazán csak a térdig érő vízben nő meg. Itt sűrűn *beköt*. Szára vékony és magas. A zsuppnád innen kerül ki. Az ilyen nád vágására télen kerül sor. A víz úgy befagy, hogy már az embert is elbirja. A vágás kicsiben éles lapáttal is történhetik. A nagy nádasok vágására a *tolókasza*, egyszerűben *tolóka* szolgál. Közönséges „kilencvenes” kaszából készül. Ennek pengéje a nyakánál 90 mm széles. Mindkét végébe ferdén egy-egy nyél, *szarv* van erősítve. Főléje lécből keretet is készítenek. Ez a *gyűjtő*. Két-három ember dolgozik vele. Az egyik nyomja, fával lökdösi, a másik a gyűjtőből kiszedi. Hamarosan kivan a kéve. Hogy munka közben az emberek lába ne csússzék, csizmájuk lágyába jégpatkót kötnek. A *jégpatkó* lábbelire szerelhető, köthető, négy foggal ellátott kengyelszerű vas.

A nád bekúpolása után következik a szállítás. Közös vágás esetén a nádat el kell osztani. Ez történhetik mindjárt a rétvében és otthon. Ha a *nádrét* távol van, akkor még a szállítás is közösen történik és az osztozkodásra otthon kerül sor. Minőségi szempontból osztályozzák vagyis *kiszínölik*. A különböző rendű nádból összeállított kúpokot, csomókat azután kisorsolják, *ényilazzák*. Nem csalódhatik senki, mert a javából és a *csöszle* néven emlegetett hitványából arányosan mindenkinek jut.

A nád szállítása régen szekéren, hajón, tutajon, újabban vasúton, illetőleg gépkocsin történik. Szekérre úgy kell rakni a nádat is, mint a gyékényt: kocsi hosszába.

Először a derekat rakják tele, majd az oldalak összekapcsolása után *körösztfák* és *vendégódalak* segítségével fölraják a kévét úgy, hogy farkaikkal egymást fogják. Tövik tehát előre és hátra áll. A rakományt három helyen keresztben lekötözik. Egy *terő*, azaz kocsiteher 80—100 kéve nádat jelent.

A nádvágás valamikor jelentős téli kenyérkereset volt. A fölöslegesét piacon értékesítették. Szigorú teleken szánkóra rakodtak. Megpatkolt ökrökkel húzták. Elindult a tápai szánkókaraván a Tisza vagy a Maros jegén Vásárhelyre, illetőleg Makóra. Jobbmódú városiak fűtésre vásárolták a nádat. Sokszor az értéktelen csószlét hamarabb elkapkodták, mint a zsuppnádat, mert az előbbi tüzelésre jobb volt és olcsóbb is amannál.

HOMOKHORDÁS

A tiszai életnek máig virágzó és jellegzetes jelensége a *homokhordás*: a vízi gyűjtögetésnek egyik sajátos, nagy jelentőségűvé vált ága, a felszabadulás előtt a kis-kapitalista vállalkozásnak egyik jellegzetes szegedi fajtája. Az itt leírandó világ már teljesen a múlté, de különösen Tömörkény István, Aldobolyi Nagy Miklós¹ forrásértékű jellemzéseiből és a magunk kiegészítéseiből jól fölidézhető. Najpainkban a szocialista szervezés a homok termelését és szállítását szinte teljes mértékben gépesítette, megkönnyítette, és a teljesítményeket megsokszorozta.

A homokhordás régebbi múltjáról semmiféle adattal nem rendelkezünk. Nyilvánvaló azonban, hogy kibontakozását az 1879. évi árvizet közvetlenül követő időkre kell tennünk, amikor Szeged modern várossá épült. A régi világra annyira jellemző sárépitkezés nem szűnik ugyan meg, de erősen háttérbe szorul a kőanyaggal, téglával szemben, amelynek nélkülözhetetlen ragasztó- és vakolókelléke a homok. Vegyük még ehhez a Város feltöltését, amely jelentős mértékben a Tisza árteréről történt. Nem szabad megfeledkeznünk az egyre fejlődő szegedi kertkultúráról, a palántaágyak készítéséhez annyira szükséges fővenyhomokról sem. Kisebb mértékben nélkülözhetetlen a pincében a zöldségfélék télire való elraktározásához, amelynek *rónázás* a neve, továbbá az ólban a disznó belső fekvőhelyének megborításához is. A homoknak, homokhordásnak mégis az építkezésben van döntő jelentősége.

A *homokkeresködő*, *homokosembőr*, *homokkufa* a polgári világban nemcsak jobb módú férfiak, hanem parti kocsmárosnék között is akadt. „Némely apró hajókat vásárol — írja² Tömörkény — és azokon homokot hordat a vízi fővényekről azoknak, akiknek a valóságos jó tulajdon homokra szükségük van. Mert a homok nem egyforma. Van homok, melyekből téglát préselnek, de az másra nem való. Van ismét homok, mely jó a mély telket föltölteni, de másra szintén nem alkalmas. Ismét van finomabb homok, amely jó az építkezéseknél a házfalak külső vakolására. Ellenben a belső házfalak, már mint a szobák falainak vakolására csak a marosi legeslegfinomabb kavicsos homok a jó és ezt nem adják ingyen.

Mert hajókat kell tartani hozzá. A hajókba kormányost és legénységet. Ennek a legénységnek meg megint kétféle mesterségének kell lennie. Hajós is, kubikos is. A kormányosnak ismernie kell a parti fővényeket a Maroson, hogy hova rakja le a finom homokot a víz.

Tudnia kell a vízállást előre, hogy midőn a homokért a tetthelyre fölér, ne találja elöntve a fővenyt. Állandó érintkezésben kell állnia a túlsóparti hajóvontató rácokkal, hogy a lovakkal mindig készen álljanak, ha útra kell indulni.

¹ *Aldobolyi-Nagy M.*, A marosi homokbárkások. Búvár 1940.

² *Tömörkény I.*, Célszerű szegény emberek, 153.

S mikor mindezt elvégezvén, rendben hazatérnek a rakománnyal, még csak akkor kezdődik el a homokkofa dolga. Helyet keresni a parton, ahová a homokot kirakodják. Fölmérni, hogy mennyit hoztak? Megdeputálni, hogy jót hoztak-e. Disputálni a legénységgel a fizetést illetőleg, meg a hajóvontató rácokkal. Megállapítani, hogy mennyit kértek már ki a pénzből előre, s mennyi ital ment el nekik hitelbe. Számon tartani, hogy hazahoztak-e minden kötelet, rudat, csákyát, járódeszkat, evezőt? Azután pedig, mikor minden rendben van: lesni a vevőt a parton és alkudni vele a homokra. Néha odaadni úgy, ahogy viszi. Mert van eset rá, hogy hirtelen fölárad a folyó, és akkor, ha a vevő nem viszi el a partról pénzért a homokot, elviszi helyette ingyen a víz.”

Annak a *porond*, *porondolás*, *zátony*, *hordás* néven emlegetett területnek, ahol a Tiszán, illetőleg Maroson alkalmas homokot találnak, a szakmában *homokbánya* a neve.

A *tiszai homok*, *tiszahomok* leginkább csak falrakásra alkalmas. Innen a *falazó-homok* megnevezése is. A Tisza partján mélyről bányászott nyirkos homoknak, amelyet a kert talajának megjavítására, továbbá a palántaágyak előkészítésénél használnak: *fővenyhomok*, röviden *főveny* a neve.

Sokkal finomabb, mert szemcsésebb a Maros homokzátonyain bányászott *marosi homok*. „Ez a Maros — írja³ Tömörkény — ez az Erdéllyel közös, mérges, limányos víz olyan homokot is hordoz, hogy abból egy liternek az ára tíz liter pattogatott kukorica árát meghaladja. Sokan élnek belőle.” Terescsényi György *aranyhomok* nevét is hallotta. „Az egész határban — írja⁴ — messze el Makóig csak egyetlen egy fajta volt kapós: az aranyhomok. Ez pedig a Maros legalsó folyásának medrében található. Ott sem mindenütt, csak a torkolathoz közel, ahol a meglassúdó folyó hirtelen letisztul és lerakja terhét. Az aranyhomokot *nagyszömű* néven is emlegetik a népek. Az építőipar vakolóhomoknak ismeri.”

A marosi homok más neve *élőshomok*, ez „nagy szemű kavicsos és fölösen van közte macskaezüst. Várakozó János figuracsináló — jellemzi⁵ Tömörkény — aki egész életét ezen foglalatosságban tölti, így vél róla:

A legjobban mégis csak arrul ismerkszik, ha az embőr a szájába vöszli. Ha a fog alatt roppan: jó, ha nem roppan: iszap.

Nohát akkor így van. El kell fogadnunk ez igazságot, mert különbet úgyse tudunk.”

A marosi homokot leginkább Klárafalva, Ferencszállás alatt szedik hajóra. Följebb is szoktak azonban menni, egészen Apátfalváig. A *pátfalvi homok*, szakmai nyelven *kulé* borsószem nagyságú kavicsokból álló, betonkészítésre alkalmas homok.

A *homokhajó*, *homokoshajó* legtöbbször kiérdemesült gabonáhajó, más szóval fahajó volt. Ezeknél kisebb volt a könnyűjárású *burcsélla*, *homokosburcsélla*, továbbá a *luntra*. A homokmunkások alkalmi szállásául a kisebb *tanyahajó* szolgált.

A homokszállító hajó „szlavóniai tölgyfából készült — írja Aldobolyi Nagy — eresztékeit szurok és erdei moha tölti ki, a gyalult keményfadeszkákat hatalmas vaskapcsok rögzítik egymáshoz. Feneke lapos, sekélyjárátú, belseje öblös, ládaszerű. Elül, hátul kissé fölőkunkorodik. Elején nehéz vasmacska lóg erős láncon, fölötte az eresztőszerkezet. Az orr külső falán fehér bádogtábla, felirata: *Isten velünk!*

A hajóorrban tartják a szükséges szerszámokat: köteleket, vaskapcsokat, pallokat, láncokat, tartalék sodronykötelet és azokat az egyszerű alkalmatosságokat,

³ Tömörkény I., A Szent Mihály a jégben. 395.

⁴ Terescsényi Gy., Lesz, ahogy lesz. 182.

⁵ Tömörkény I., Ne engedjük el a madarat. 201.

amelyekkel ingyen húst lehet szerezni, vagyis ólomnehezékes kerítőhálót és horogszorozatot.

A hajó hosszában továbbhaladva, most az ölfa beágyazása következik. Ez magas sudár, amelynek karikáján fut át a vontatókötél. A sodrony vége a vasbakra szorul. Ettől aztán egészen a farrész szálláshelyiségeig a hajótér következik, közepes hajónál 6—8 m hosszúságban. Ide a homok kerül.

A kissé kiszélesedő hajófarban beépített szobácska található, kétoldalt egymás fölött két-két deszkapriccsal, a háttérben apró tűzhellyel és a gerendákban hihetetlen sok szöggel. Ezek arra valók, hogy a hajósemer összes földi ingóságait fölakassza rájuk. A priccseket ócska lópokróc takarja. A szögeken tarisznya, szalonna, naptár, óra, kulacs lóg. Rangosabb helyen muskátli virít a szállás ablakában.

A szállás előtt és fölött faállvány emelkedik, rajta keresztbe fektetve két vastag fenyődeszka. A kormányos ezen jár-kél és mozgatja esőben, szélben a hatalmas, 10—12 m hosszú és jó másfél mázsás kormányvezetőt. A hajó kívülről fekete a kátránytól, belül csillog-villog a homokszemek tükröződésétől. Széles párkány veszi körül, rajta lánctartó kamók meredeznek. Céljuk az, hogy a bárka csónakja, azonfölül esetleges vendégcsónakok megkapaszkodjanak bennük.”

„Induláskor csónak viszi át — folytatja Aldobolyi — az újszegedi partra a sodronykötéltekeresztet, amelynek egyik vége alattságként húzódik most a vízben, másik vége pedig rákerül a vontatólovak által húzott vasas fára. Kisebb hajók 3—4, nagyobbak 6—8 lóval járnak fölfelé.

A Tiszába balról ömlik a Maros, a bal parton kell tehát a vontatóútnak vezetnie, viszont a homokkirakodás a jobb parton történik. Lefelé jövet könnyű a hajót kormányozni. Annál nehezebb azonban az irányítás induláskor, amikor víz ellenében, hosszú kötélre fogva kell átkerülni a túlpartra. Amde a kormányos ügyes ember és ez is megtörténik jó félóra alatt. Átérve aztán behúzzák az üres hajóba a vontatólovak szekerét, paroláznak egyet a deszki hajcsárokkal, és megindul a hajó.”

A homokszedés a Maros torkolatától számított első 40 kilométeren belül történik, a végső állomás tehát legföljebb Apátfalva. Ilyen messzire azonban csak szűkségből mennek föl. Olyankor, amikor a szeszélyes vízjárás miatt alább nincs homokolásra kedvező zátony. Leggyakrabban csupán a Klárafalva magasságában fekvő 12—14 kilométertábláig vontatnak. Ez jódarab út, és reggeltől délutánig eltart.

„A homokosok — írja tovább Aldobolyi Nagy — pátriarkális közösségben élnek. Mindnyájuk számára veszik meg a hatalmas szegedi fehérkenyeret, az oldal szalonát, a frissen kisült töpörtőt, a garaboly vöröshagymát, a zsák krumplit, sőt, szúrós paprikát, zsírt. Közös a fonatos üvegben a bor és a nagy pihenő idején elfogyasztott hús, tarhonya is. A csemege, vagyis uborka, paradicsom, zöldpaprika, zöldhagyma, kukorica, és esetleg gyümölcs „ingyen” kerül. A főzésben legügyesebb készíti el az ételt. Öklömnyi darab húsok, rotyogó krumpli, szétfővő hagyma, pörköldő tarhonya illata szállong esténként a folyó partján, és a fényesre síkált bogrács mellől bizony az étvágy sem hiányzik. Bor híján laktató marosvízzel csillapítják szomjukat.”

Reggel megkezdődik a rakodás. „Kivetik a partra a pallókat és a gazda éppúgy, mint három-négy embere, megfogja a lapát nyelét és púposra rakott talicskákkal fogyasztja a homokpadot, tölti a hajóteret. Ha fürgék és ügyesek, egy nap alatt 20—25 köbmétert beraknak, ami az 1940. évi homokárak mellett — 1 m³ marosi homok 3,50, a tiszai pedig 2,20 pengő — heti 60—70 pengőnyi kereset. Ez a szám azonban senkit ne csaljon meg. Az aratókéhoz hasonlóan kemény a munka és nagy családot kell belőle eltartani, a télre valót nyáron kell megkeresni.”

Megemlítjük még, hogy *kupázni* is szoktak: hosszú nyélre erősített, kilyuggatott vödörfélével is meregették a vízfeneokról a homokot a hajóba.

„A színültig megrakott hajóra — írja még Aldobolyi — aztán elől pallót fektetnek és elül-hátul irányítva, úsznak le szép csöndesen Szegedig. A kirakodást beleszámítva három nap a fordulás és ők kora tavasztól késő ősziig egyfolytában járják a vizet.”

A homokoshajót vastag fenyőrúd, a *lënta*, *lenta* segítségével irányították. A lentának vízbe szolgáló részén *talla*, *lapátja* is volt. A hajó oldalán lévő, lentát tartó vaskapcsot *lëntaszög*, fáját pedig *tusák* néven emlegették.

A homokoshajón úgy *lëntáztak*, hogy a lentával eveztek *lëfelé*, tehát a Tisza folyásával egyező irányban. Használatát öreg homokhajósok szerint a tutajos románoktól vették át.

A homokoshajó hazatérésénél nagy szolgálatot tett a nagyszemű, 6—8 m hosszú *lavér*, *lavérlánc*, másként *csúszó*, *csúszólánc*, amely egy jóval hosszabb kötélhez volt kötve, amelynek meg *lavérkötél*, *csúszókötél* volt a neve. A kötelet a hajón levő bakhoz erősítették, és hosszát a szükséglet szerint szabályozták. A lavérláncot a kötélnél fogva akkor dobták a vízbe — nyelvükön: *kiadták a lavért* — amikor *ereszködés*nél azt akarták, hogy a megrakott hajó lassabban haladjon. Ilyenkor *csöndesítőt* tettek a hajót, és a vontatás elmaradt.

Az ereszkedő hajó irányítására a *téritőfa*, röviden *téritő* szolgált. Ez a nagy, hosszú fenyőszáלבól formált evező a hajó farához, pontosabban a *stúdlí* nevezetű, a más-hol jellemzett pofadeszkába erősített, 80—100 cm magas karóhoz volt kötéllal odaerősítve. A stúdlí szilárdságát a *stúdlifészök* biztosította, amelynek felső része a hajóoldalhoz erősített és *stúdliluk*, *stúdlitartó* néven emlegetett vaskarika. Ebbe illesztették bele a stúdlit, amelyet alul kis lyukú vas tartott. A stúdlí átfúrt tetején egymás fölött több faszög volt bedugva. Az egyikhez erősítették a *stúdlígúzs* segítségével a *téritőfát*. A többi tartaléklul szolgált, illetőleg a hajó terhelése szerint váltogatták.

*

A homokot leginkább a közúti híd és *finánca* közötti rakparton, tehát a Várkert előtt talicskázták ki a hajóból. Itt volt a *homokpiac*.

A parton való kirakodást maguk a homokhajósok, esetleg fogadott napszámósok végezték. A hajóból a partra való fölhúzáshoz — ami vastag pallón történt — a *homokoscsikó*, *csikó* néven emlegetett fiúgyerekeket fogadták. „Az apja talicskája elejébe — írja⁶ Tömörkény — a kerék felől való részen bele van verve egy vaskarika. A csikó nyakába pedig bele van akasztva egy hám, a *farmatring* nevezetű. Annak a végéhez oda van kötve hosszacska vaskapocs... Ahogy odaér a talicskával az apja, futtában beleakasztja a kapcsot a vaskarikába és most már ketten viszik...” A két deszkának egyébként *járódészka*, *kijáródészka*, *lëforgatódészka* volt a váltakozva elhangzó neve. A legutóbbi elnevezést az magyarázza, hogy berakásnál erről forgatták a hajóba a homokot. Miután ez a palló több száלבól állott, a parttól számított legelső deszkát külön is megnevezték. Ez volt a *fejezetdészka*, *kezdődészka*. Az alájuk helyezett bakokat gondosan kell *alápakolni*. Megemlíthetjük még, hogy azt a vízpartra vert karót, amelyhez a homokos hajó két végét drótkötéllal ki szokták kötni, hogy a sebes víz ne tudja elsodorni: *alátartó karó* néven emlegették. Jó szolgálatot tett még ilyenkor a *csaptató* is: a két deszkapallót egyforma szinten tartó és egymáshoz szorító, keresztben rájuk erősített fafogalalat. Így vált elkerülhetővé a rossz lépésből, talicskakerék megbillenéséből származó baleset.

⁶ Tömörkény I., Napos tájak. 120; Vö. még *Uő*. Vizenjárók és kétkezi munkások. 52. és *k. k.* A homokos csikó. SzN. 1913, 109. sz.

A munkások, *talicskázók* bandagazdájának *kaparás* volt a neve. „A pénz a kaparásnál van — írja Tömörkény ugyanott — aki köztük a főember. Az számol a gazdával, és veszekedik is vele, míg fölmérik a partra hordott homokot, hogy az mennyi.”

A hajó burkonyai közé szorult homok kipiszkálására szolgáló vasvessző szakmai neve *szurkapiszka*, *kapari*.

Homokhordás a század elején

A parton felhalmozott, négyszögletes csonkagulára emlékeztető homokrakásnak *figura*, ritkább nevén *prizma*, annak a homokhordó munkásnak pedig, aki értett a figura rakásához, *figuracsináló* volt a neve.⁷ Ennek alapján számították ki a munkásoknak járó bérösszeget.

Napjainkban ez a kegyetlen, fárasztó munka eltűnt. Ma a talicskázó emberek helyett a *szallag* dolgozik: villanyerőre működő, építkezéseknél is látható daruszerű gépezet, szalagrendszer, amelyet a homokoshajó és a rakpart közé állítanak. A homokot a hajó széléhez állított gépezet tartályába hordják, illetőleg öntik. Innen azután a mozgó acélszalag viszi föl egészen a partig, ahol önműködően folyik le róla.

Annak a fuvarosnak, aki leginkább a homoknak a tiszai telephelytől a rendelőhöz, építkezéshez való szállításával foglalkozik, *homokfuharos* a neve.

Eladásnál a mértékegység a *köbözláda* volt: 1 m hosszú és széles, 1/2 m magas deszkakeret, amely teletöltve 1/2 m³ homokot tartalmazott.

⁷ Tömörkény I., Ne engedjük el a madarat. 123, 199.

A tiszai gabonarakodásnak nehéz munkáját még pár évtizeddel ezelőtt is a *zsákolók* végezték. „Néhány erős ember — írja a szemtanú Tömörkény⁸ — a vállukon az ing szakadozott. Ezek a zsákolók, kik lényegesen különböznek más parti munkástól, mivel csak amaz árut hordják, ami zsákban van. Erre büszkék és vállukon az ing azért szakadozott, mert elkoptatja a zsák. A hintáló deszkákon könnyen viszik a nehéz terhet és nagy örömük van abban, ha a parton álldogálók nagy erejüket bámulják.”

Szakmai önérzetükről is Tömörkény ír: „A zsákoló tétlen áll télen, mikor befagy a folyó, és nem járnak a hajók, s ha megszorul is, más munkát nem vállal. Tavaszszal sem megy fölászni valamely kert földjét. Ő zsákoló, azt csinálja, ha van munka. Ha nincs: nincs, akkor várni kell, míg lesz.”

⁸ *Tömörkény I., Vizenjárók.* 54, 81.

HALÁSZAT

A szegedi és környékbeli halászat már az Árpád-korban virágzik. Alig van a szegedi népéletnek még egy másik olyan ága, amelynek világából annyi jellegzetes és folyamatos forrásanyagunk maradt volna fönt, mint éppen a halászat köréből.

A Szeged vidéki halászat meglepően korai virágzására, magyar jellegére, sőt országos hírére utal I. Géza királyunk garamszentbenedeki apátságot alapító oklevele (1075). Ebben számos olyan közeli halászhelyet sorol föl, amelyeknek jellegzetes magyar neve máig ismeretes: *Sárostó, Eperjes, Sulymos, Kistisza, Kerektó, Horgas, Fehértó, Hosszúér*. Legnagyobb részük főleg Tápé körüli dűlőnevekben most is él.¹

II. Béla a dömösi prépostság alapítólevelében többek között említi *Győ, Tápé, Szer, Dorozsma* faluk, továbbá *Körtvélyes, Sártó* halastavak nevét. Az *Etei* néven emlegetett halastavat már tetszés szerint nyitni és zárni lehetett, tehát nyilván már halgazdasággal is számot vehetünk.²

A Sövényházáról, Hatrongyosról, Rábéről előkerült Árpád-kori sírokban sok hálósúlyt, halászedényt találtak,³ amiből hatalmas vízjárta területekre következtethetünk.

Feltűnő, hogy az Árpád-korban Szegedtől távoleső, sokszor éppenséggel nagyobb víz mentén elterülő számos monostornak, egyházi intézménynek van a Város közelében halastava, halászó helye. Így többek között *Ányás* a Szent Anyosnak szentelt tihanyi, *Mártély* a Szent Adorján mártírról nevezett zalavári, *Nándord* (Csany mellett) a bakonybéli, majd garamszentbenedeki apátság, *Alpár* a szávaszentdömötöri kolostor, illetőleg váci püspökség, a megye északi részén elterülő *Halász* az egri püspökség, *Győ* és *Tápé* pedig a dömösi prépostság birtokában volt.⁴

Tudjuk, hogy a hal régebben az esztendő nagyszámú böjti napjának volt eledele, húsétele. Úgy gondoljuk azonban, hogy a szegedi Tisza mentén található halászó helyek értékét nemcsak az annyiszor emlegetett halbőség adta meg, hanem az a kedvező körülmény is, hogy itt helyben mindjárt be lehetett sózni, és ezzel a szállításra, tárolásra alkalmassá vált.

A só- és halszállítással, a sókockák burkolásával függ össze az előzőekben tárgyalt gyékényszövés is.

Degré Alajos halászati jogunkról szóló jelentős vizsgálataiból⁵ tudjuk, hogy a tatárjárás után királyi kiváltságok halászati jogképeséggel ruházzák föl egyes városaink polgárait. Ezek tehát nem szokásjog alapján, hanem királyi jogosítvány birtokában halásznak.

¹ *Jakubovich E.—Pais D.*, Ó-magyar olvasókönyv. Pécs 1929, 29.

² *Szabó D.*, A dömösi adománylevelé hegy- és vízrajza.

³ *Reizner III*, 477.

⁴ *Györffy Gy.*, Az Árpád-kori Magyarország 881, 884.

⁵ *Degré A.*, Magyar halászati jog a középkorban. Budapest, 1939, 56, 102.

A városi polgárok nemcsak saját vizeiken halászhattak, de olykor máshol is bérelték a halászati jogot, hogy a piacot a városi halászok egészen kielégíthessék, és mások halszállítását a piacról kizárhassák.

Zsigmond király úgy intézkedik, hogy minden város a folyóvízben fogott hal egyharmadát, az állóvizekben, tavakban fogottaknak felét a királyi kamarának köteles beszolgáltatni.

Bár mindezeket szegedi forrásokból merített bizonyítékokkal nem tudjuk közvetlenül igazolni, mégis kétségtelen, hogy ez a jogállapot Szeged polgárságára, halásznépére is érvényes volt. Világos ugyanis, hogy a későbbi időkben a hódoltság alatt nehéz körülmények között a pozsonyi kamarának eljuttatott szegedi haltized kötelezettsége még a középkorba nyúlik vissza. Az sem vitás, hogy az évszázadokon át egészen a legújabb időkig szabadiparként, céhes kötöttségek nélkül virágzó szegedi halászat is a középkori királyi jogosítványban, majd pedig a féltékenyen őrzött szokásban gyökerezik.

A szegedi Tisza hatalmas középkori halbőségéről Bertrandon de la Brocquière tanúskodik,⁶ aki elmondja, hogy sehol sem látott olyan hosszú és vastag halakat, mint éppen itt Szegeden. Ezt egy évszázad múlva Oláh Miklós is megerősíti, amikor azt írja, hogy itt egy magyar forintért ezer, rófnyi hosszúságú harcsát, közte potykat lehet vásárolni.⁷ Hasonlóan emlékezik meg Taurinus is.⁸

Nyilvánvaló, hogy Istvánffy Miklósnak az 1514-ben fölkelt 3 ezer szegedi halászárról szóló tudósítása erős túlzás, amelyet két magyarázattal tehetünk némileg valószínűvé. Az egyik az, hogy Szegeden összeverődött környékbeli halászsokról van szó. A másik föltevés az volna, hogy a 3 ezer embernek nem volt főfoglalkozása a halászat, de polgárjogon halászzal is foglalkozott. A Városnak az 1522. évi tizedlajstrom alapján föltételezett 8 ezer léleknyi lakosságából kikerülhetett 3 ezer férfi.

A tizedjegyzékben egyébként nem sokan viselnek halászatra utaló nevet. Van 4 *Halász*, 2 *Varsás* és 1 *Harcsás*. A 3 *Piscator* talán már társadalmi elkülönülésre utal és halászati vállalkozót, halkereskedőt akar jelenteni.

A vállalkozásnak és terjeszkedésnek igen jelentős, korai dokumentuma, hogy a XVI. és XVII. század folyamán a Tisza felső folyásán és ottani mellékfolyóin mindenütt találkozunk *szegedi halász* néven emlegetett gyalmos halászsokkal. „Ők tudták legjobban — írja⁹ Takáts Sándor, akinek az első adatokat köszönhetjük — merre van a vizának járása, hol vannak az öreghal fogására a legalkalmasabb tanyahelyek, mint kell áradás után a Tisza fokjait berekeszteni. Ők értették legjobban nemcsak a *gyalom*, de a *kecsegeháló*, *koca-* vagy *bonaháló*, másként *bónéháló*, *kétközháló*, *pirityeháló* használatát. Mesteri módon tudták a tiszai gyalommal a harcsákat kopogtatni.

A gyalmos halászsok jobbára csak számos-, vagy köteleshalakat halásztak. Számoshalon mindég a nagyhalat értették. A vizákat sokszor kötélén tartották, ezek voltak a köteleshalak. Ilyenek még a tok, kecsége és sóreg. Amint tudjuk, ezek voltak a legkeresettebb és egyúttal legnemesebb halaink.

A régi összeírások és az urbáriumok több mint két századon át folyton emlegetik a gyalmos vagy szegedi halászsokat. A XVI. században Sárospatakon két *gyalomalja* szegedi halászárról esik szó.¹⁰ Egy-egy gyalomalja hat halászból állott. Az 1631. évi

⁶ *Szamota I.*, Régi utazások.

⁷ Idézi *Varga* 139.

⁸ „*Hic Marisus Tibiscum influit unde et piscibus abundant Zegedienses.*” [*Stephanus Taurinus Olomucensis: Stauromachia, id est cruciatorum servile bellum. Edidit Ladislaus Juhász. 68.*]

⁹ *Takáts S.*, Emlékezzünk eleinkről. 208.

¹⁰ „*Gyalmos, alias szegedi halászsok rendtartása és szolgálatja: Ezek az halászsok hatan vannak. Egy héten négy napot szolgálnak, úgy hogy annak az két napján, hétfőn és szerdán, az tilalmas földön halászárn, az mit foghatnak, annak két részét az úr számára*

összeírás azonban már csak egy gyalomalját említi. Kenézlőn, Kesznyétén, Tholdon és több tiszamenti helységben szintén találkozunk szegedi halászokkal.

Nyilvánvaló, hogy e *szegedi halászok* a XVII. században már aligha születtek az ősi Városban, de szakmai utódaik őrzik a jellegzetesen szegedinek ismert munkatechnikát.

A halászat mint a népelelmezés egyik igen fontos forrása, a hódoltság alatt sem szűnik meg. Adataink ugyan szörványosak, de így is értékesek. A defterekben szerepel a *halféle*, *haltized*, ami a mesterség egykorú virágzását igazolja.

A Város és mellette Tápé nem feledkezik meg a királyi kamarának járó *haladó* küldéséről sem.¹¹ Ezzel elismerte a magyar király virtuális fennhatóságát és törvényeit is. Ennek főleg gazdasági okai vannak. A királyi Magyarországon való szabad közlekedést és kereskedelmet akarják vele biztosítani. Az csak természetes, hogy a Város előjárósága folyton a körülményekre panaszkodik, hogy felajánlását minél kevessebbre taksálhassa. A Kamara úgyszem ellenőrizheti.

1644-ben Tápé előjárósága e sorokkal indítja útnak a maga ajándékát:

*mi tápai bírák uraságtoknak esztendőről-esztendőre amint tartozunk, mostani esztendőre úgy mint 1644, küldjük magunk között való embertől 10 pozsárt 10 fogás nádashal, 30 fogás közhalat, mindenestül 100 hal. Eddig nem lehetett felküldönünk, mint elein, hanem uraságtok megbocsássák, hogy ennyire késleltünk, mert az sok csavargók miatt nem küldhettünk. Ez mostani kicsény ajándékot uraságtok vegyen jó néven. Datum in Tapé 13 October Anno Domini 1644.*¹²

A szegediek 1646-ból való kísérőlevele így szól:

köszönetünk és alázatos hűségünk ajánlása után Isten Ő Szent Fölsége áldja meg uraságtokat minden szöröncsés jókkal.

Az uraságtok kegyelmes parancsolatja szerint készültünk mindjárt az sós halakat, mennél többeket és jobbkat küldtünk uraságtoknak: melyeket hogy jó néven vegyen tőlünk és annyi inségben forgódó városunkat ő fölséginek, császár és király urunknak, hogy uraságtok commendálja, alázatosan kérjük uraságtokat.

Számos kamarai nyugta maradt ránk, amelyek a szegediek felajánlásait igazolják. Így 1685-ben a pozsonyi kamara 140 fogás halat és 120 szivatos pozsárt, azaz pontyot *kvietál*. A szivatos, máshol szivatolt, szivolt szó a szivol, szivatol szó származéka. Jelentése: fejhasítja, szijakra vágja a halat, hogy száradása egyenletesebb, gyorsabb legyen.

A hódoltság alatt a halsózás is változatlanul virágzik. Vidékre is jut belőle. Nagy-kőrösi tanácsi iratokból való: 1636. *Herczeg Istvánnak hozattunk Szögeddül uraknak való sós halakat 4 ft 35 d.*¹³

tartoznak az harmados halászbíró kezéhez szolgáltatni, az bárkában harmadrésze az öreghalnak az aprólékos hallal egyetemben az halászoké. Pénteken pengig és szombaton, valamit foghatnak, azt épen tartoznak az bárkához vinni és az halászbíró harmados gazda kezéhez szolgáltatni mind apróstul, de úgy, hogy annak is az aprólékjában tartozik ételekre valót adni az gazda, az harmados bíró. Ezek hatan az halászok minden esztendőben az gyalmot háromszor újítják az magok költségével minden személy 19 öl hálóval, egyszer-egyszer egyik-egyik halász esztendő által 57 öl hálóval. Az mikor pengig nem foghatnak, avagy alkalmatlan üdö el találja mulattatni velek az halászatot, vagy üdnap, vagy egyéb háborúságos üdö, olyankor semmivel sem tartoznak, mivel egy héten ezeknek csak két nap engedtetett. Az gyalomnak pengiglen felkészítése kötelekkel együtt legalább mindenik halász személyére feltelik hűsz-hűsz forintban. Esztendő által közönségesen redamegyen 120 forintjok, de ha többen készül is fel, az halászok tartoznak gyalmot venni. Gyalom hordozni való öreg csónakot pengiglen az úr tartozik venni, melyben az hálót hordozzák. Az halászoknak az aratásra kimenni és ételekre valót keresniek szabadságok vágyon, az mikor az aratást Isten előhizza. "Makkai L., I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Budapest 1954, 191.

¹¹ Reizner I, 148, 149. III, 94, 478.

¹² Ezt és a következőt az Országos Levéltár kiadatlan anyagából közöljük.

¹³ Hódoltsági Okmánytár.

A jezsuita Szentiványi Márton hazánk nevezetességeiről írva (1699) azt állítja, hogy Szeged környékén bővében vannak a halak. Nem is tudják mind eladni, ezért disznót is hízlalnak vele.¹⁴ Ez a mód még a múlt században is járta, sőt a tanyai ember ma is megteszi, ha lepadó tavaszi vízállásban, vadvízben apró halak maradnak vissza.

*

A török hódoltság után a XVIII. század elejétől bőségesebb adatokkal tudjuk nyomonkísérni a szegedi halászat történeti sorsát.

A Szegeden táborozó (1705) Rákóczi Ferenc önéletrajzában¹⁵ ezeket olvassuk: „betegségem nagyon kínozott s folyton égő szomjúságom volt, és azt csak a Tisza vizével olthattam, melynek sárbűzű vize annyira tele van halakkal, hogy szinte alig lehet meríteni anélkül, hogy halat ne fogjon az ember.”

Cserery Mihály történetében azt írja,¹⁶ hogy az 1711. évben „Szegednél a Tisza vize minden látható és tapasztalható ok nélkül elenyészék. Annyira, hogy a számtalan halak a Tisza száraz fenekén künn maradván, nem győzték az emberek kifogdosni.”

A boszorkánypöröknek (1728) a szegedi halászáletet illető vádpontja volt, hogy a bűbajosok az *halakat eladták az törököknek legyekért, olyan legyekért, amelyek mindenféle kirakott szőlő levelét, fa levelét és más afféle károkat szoktak tenni.*¹⁷

E három anekdótikus jellegű adalék után vizsgáljuk tovább a szegedi halászat történeti néprajzát.

Már a XVIII. század derekán (1756) olvassuk, hogy a halászatból a szegedieket sem a Maroson, sem a Tiszán a Marostorokig a kisebb hálókkal kizárni nem lehet. A tanács nyilván a mindjárt jellemzendő fisérek piaci egyeduralmának ellensúlyozására, a kisemberek védelmére volt kénytelen így rendelkezni.

Ez a szabad hagyomány még a régi időkben öröklődött és többé-kevésbé változó formákban a legújabb időkig élt. Sok régi szegedi iparághoz (talicskás, hajóács, vízimolnár, szappanfőző, cincár) hasonlóan, a halásztársadalom is végig elhárította magától a céhes kötöttségeket. Ebben nyilván találkozott a város magisztrátusának csöndes támogatásával is, amely így próbált a szegény lakosain segíteni. Tudjuk, hogy a céhbe tartozás reprezentatív köteleességekkel járt és jelentős vagyonosságot követelt meg.

A szegedi halászok tehát sohasem alkottak céhet. Ennek ellenére mégis volt zászlajuk. Városunkban „mindig ösfoglalkozásnak tartatott — írja Tömörkény István¹⁸ — miként a földművelés, avagy a pásztorkodással járó állatnevelés. De azért mégiscsak társaság voltak. Céhládájuk nem volt, de zászlójuk volt, mert azalatt tartoztak együvé. Még ünneplő ruhájuk is formára volt csinálva: molnárszín posztó, meggy szín bársonygallérral. Még templomi superlátjuk is volt. Selyemsátor, amit templomjárás-kor a felsővárosi minorita barát fölé tartottak.”

Visszatérve azonban a XVIII. század elejére, a sövényházi tó harmadának halászatát Csókási Gergely, Sántha Mátyás és társaik 16 forintért és 6 nádas halért bérelték (1724). A Ballagító halászatát Huszta Pál, Rontó Mihály és társai a fogás negyedéért kapták meg (1725). Barát Imre és társai a Marostorok halászatát szintén ennyiért bérelték (1731). A Város a Vártó (tápai rét) halászó területét (1724) ősi jobbágy-

¹⁴ Idézi Varga 140.

¹⁵ Kovács J., Szegedi emlékek 60.

¹⁶ Idézi Reizner, I. 232.

¹⁷ Reizner, IV. 416.

¹⁸ Tömörkény I., Rónasági csodák 166.

falujának, Tápénak adta bérbe, hogy városunk *protectioja* alatt jobban előmehessen. Kikötötte azonban, hogy *midőn Városunk szükségére Bécsi méltóságoknak meghalásztatni kívánjuk vagy friss halat az idevaló Uraknak adadni akarunk, tartozzanak praevie adandó parancsolatunk mellett mind meghalászni, úgy az halat bé hozni, nem különben Városunk főbiráját is bőjti napokon egyszer is másszor is hallal látogatni.*¹⁹

E hagyományos laza közösséggel szemben a *fisér, ficsér*, ritkán *halfisér*, másként *halkupec* néven emlegetett halászati vállalkozók jómódú, sokszor csakugyan német származású szegedi polgárok voltak, akik a Város környékén levő ereket, fokokat, tavakat, de magának a Tiszának is egyes részeit bérbevették, és fogadott szegénysorsú halászberekkel halásztatták. Olykor egyszerűen csak a kishalásztoktól fogott hal összevásárlásával és eladásával foglalkoztak. Ismételten hangsúlyozzuk, hogy ezzel szemben ősi jogon, kisebb halfogó eszközökkel minden halász szabadon halászhatott a Város vizein.

A szegedi halászatnak a fisérektől kezdeményezett, szervezettebb, mintegy nagyüzemi formája tette lehetővé, hogy Szeged városa a XVIII. század második felétől majd száz esztendőn át egészen a folyószabályozásig hazánkban nyilván a legjelentékenyebb halkereskedelmi központja volt. „Száz ezer mázsákra ment — írja önéletrajzában a szemtanú Kovács István —, amit magába Erdélybe szállítottak, mert a szegediek nemcsak a halfogáshoz, hanem annak földolgozásához is értettek. Jól tudták tisztítani, hasítani, szárítani, füstölni, gyékénnyel csomagolni, úgyhogy a szegedi szárazhalat évekig el lehetett tartani. Amint öreganyánk beszélte, számtalan külföldi kereskedő jött és itt nagy bevásárlásokat tett halból és halzsírból. Az időben a leghíresebb halhasító telep volt a Porgány, Királica és az alsó Tisza jobb partján vagy 20—30 tanyán hasították a halat... A Tisza bal partja elkezdve Csongrádtól, le a Tisza torkolatáig, mindig kiemelkedett medréből ugyannyira, hogy legkevesebb 50 négyzetméter terület víz alatt volt. Képzeltető, ha abban a vízben elvetették a nagyhálót, néha egyszerre kihúztak száz mázsányi halat... Még e század elején egészen 1855-ig nem kevesebb, mint 4000 ember volt, aki halfogással, annak feldolgozásával vagy kereskedésével foglalkozott. Azt lehet mondani, hogy majd az egész Felsőváros.”

A folyószabályozással, gőzhajózással együttjáró megrázkódtatásokról, gazdasági és társadalmi válságról Okrutzky, magyarosított nevén Abafi Aurél szegedi királyi közjegyző, híres vadász, Kovács János és Lakatos Károly barátja értesít bennünket legkorábban.²⁰ Elmondja (1864), hogy a Tisza szabályozása előtt „volt a népnek nádja, gyékénye, fája, szénája, hala, tojása és vadja, tehát olcsón szerezhetette meg hajléka tetőjét, télre tüzelőjét, marhájának a takarmányt, a legelőt, magának a húsételt, téstájához a tojást.” A vízáradások aszályos évekre megtermékenyítették az ártereket, trágyázni nem kellett. Volt szépen takarmány is. „Szeged csak 14 év előtt évenként átlag 30—40 ezer mázsa halat adott forgalomba, most alig bírja a fönnebbi mennyiség nyolcadát kiállítani. Ezerek éltek a halászatból, éspedig jobban, mint most a kiszáritott téreken gyakorolt szántóvetésből.”

A XIX. század második felében megismétlődik a török idők szegedi halászáinak migrációja. Szeged vidéki, tiszai halászok kerülnek a Balatonra, és a maguk fejlettebb munkaeszközeivel, módszereivel, nem különben szakmai rátermettségükkel magasabb színvonalra emelik az itteni patriarchalis egyszerűségbe rekedt halászatot.

Már Herman Ottó írja²¹ nagy munkájában: „Ott, ahol a bérletek arányait megnövelték, hatalmas szerszámmal kitartóan kell dolgozni, ott a bérlő Szeged, Csong-

¹⁹ Tanácsai jegyzőkönyvekből.

²⁰ Okrutzky A., Szeged és környéke a sport terén. Vadász- és Versenylap 1864.

²¹ Herman O., A magyar halászat 312.

rád, Szentes halászeit szegődteti.” Ezt Jankó János újabb kutatásokkal is kiegészítette.²² Tőle tudjuk, hogy a tiszai halászok a Balaton déli medencéjében bérelték ki a vizet. Egy bérlő, a szerb Vargucza hozta az öreghálót a Balatonra. Szigligeten a tiszai halászok bejövetele 1864-ben történt. A balatonedericsi halászok úgy tudják, hogy a szegedi halászok 1866—1868 táján jártak itt, akik az öreghálót idetelepítették. Először Meszesgyőrök halásza tanulták el a kezelését tőlük. A szegedi halászokra a vörseiek is emlékeznek, akik a balatoni halak kipusztulását éppen a szegedi halásztól meghonosított öreghálónak tulajdonítják. Tihanyban a *szárnyasvarsát* és az *apacs* nevét szentesiektől veszik át.

A fonyódi öreg halászok, akik a szegedi halásztól jól ismerték, mondták el Jankó Jánosnak, hogy a *tanya* szó a Balaton mellékén kizárólag a szegediek után terjedt el. Itt addig a *vonyó, vető, készítés* járta.

A szerb Vargucza bandája tanította meg először a meszesgyőrökieket, hogyan kell a parás öreghálókkal, azaz gyalommal nyáron is halászni. Innen került át Edericsre, és innen tovább. Az új hálóval új szavak is meggyökeresedtek. A nép többnyire maga mondta Jankónak, hogy ezt vagy azt a szót szegedi halásztól vette át.

Egyes tihanyi halászok szerint a szárnyasvarsát ide szegediek hozták, azelőtt nem ismerték. A tihanyi varsa alakjával egyezik a szigligeti is: kétszárnyú, egyvörscsökű, háromabroncsú. Ők az edericseitek, ezek ismét a szegediektől tanulták el. Ugyanilyen alakban ismeretes Badacsonytomajban, Kilitin, Zamárdiban, Szárszón és Lellén. Az egyezés oka az, hogy Jankó János szerint „a népnek volt ugyan annyi ideje, hogy e szerszámot és kezelését a szegediektől megtanulja, de a halászati törvény életbelétele nem engedett elég időt arra, hogy azt az adott helyi viszonyok szerint átalakítsa, megváltoztassa.” A Herman-közölte szegedi szárnyasvarsa és Jankó rajza, leírása teljesen egyezik egymással. Átvették a szegedi *vörscsök* szót is.

Öreg balatoni halászok állítása szerint a *vetőháló* itt a tiszai halászok bejövetele előtt ismeretlen volt. A kilitiek pontosan megmondták, hogy az itt *dobóháló* néven emlegetett első vetőhálókat a tiszai halászok hozták be a múlt század hatvanas éveiben, sőt a Klosz nevű siófoki kereskedő hozatta ezt a hálófajtát Szegedről. Nem tudott általánossá válni, csak Kilitin, Siófokon, Zamárdiban és a fonyódi berekben használták.

A *borító* ősi balatoni szerszám, azonban a tiszai halászat ideig-óráig erre is hatott. Badacsonytomajban, Kilitin és Zamárdiban előfordult olyan borítóháló, amely kétsoros — öregebb és apróbb szemű — hálóval volt borítva. Márpedig Herman szerint az, hogy a tapogató többsoros hálórendszerre van fogva, egyenesen a Szeged vidéki kávástapogató sajátja.

Újabbán Lukács Károly annak a véleményének adott kifejezést, hogy a tiszai hatásokat a Balaton halászatába szentesi és Mindszenti halászok közvetítették.²³ Így aztán szerinte aligha felelnek meg a való tényeknek Herman Ottó és Jankó János adatai, melyek a szegedi halászok szerepét hangsúlyozzák. Így tehát két nagyérdemű, tudományos erkölcsében feddhetetlen tudósunk megbízhatóságát vonja kétségbe. Azt hisszük, hogy Lukácsnak fenti állítása helytelen, fogalmazása merev, mert az alább idézendő *egykorú* szegedi ujságcikk²⁴ alapján is a régi balatoni halászok emlé-

²² Jankó J., A Balaton melléki lakosság néprajza. 313, 325, 338, 340, 365, 371.

²³ Lukács K., Tiszai hatás a balatoni halászatban. Ethn. 1951. Nem lesz talán érdektelen itt megemlíteni, hogy Lukács Károly dolgozatának megjelenése után azonnal „Szegedi halászok a Balatonon” címmel kis, kiegészítő, illetőleg helyreigazító cikket juttattunk el az Ethnographia szerkesztőségének, amely azonban ismeretlen okokból nem közölte, sőt vissza sem küldötte. Így aztán Lukács Károly állításai szakmai közvéleményünkben nyilván véglegesnek tetszenek.

²⁴ Szegedi halászok a Balaton taván. SzH. 1864, 57, sz. Vö. még ehhez Nyíri A., A kihaló szentesi víziélet néprajzi és néprajzi maradványai. Alföldi Tudományos Gyűjtemény II. Szeged, 1948.

kezetét, nyomukban pedig Herman és Jankó értesüléseit a szegedi halászok kirajzásáról cáfolhatatlan igazságnak kell elfogadnunk:

„Igen, a derék szegedi halászok ezévben (1864) a Balatonra is eljutottak. Nem tartjuk itt helyenkívülinek megemlíteni, hogy nálunk [azaz: Szegeden. B. S.] az igen kifejlett halászat, hentesség és szappanfőzés céhen kívül úzótt szabad iparágak, és ezeknek az iparszabadság mitsem árt. Ellenben a többi úzni nem tudó iparágak, póráz nélkül dobátva, az iparszabadoság tengerében fuldoklanak. A fejletlen iparéltre az egész korlátlan szabadosság káros voltát elégszer bizonygattuk. Itt azonban ez egyszer leginkább arról akarunk szólni, hogy a balatoni halászati jog bérlője, E. úr ez évben ügyességükről jóhírű szegedi halászokat alkalmazott a Balaton taván, és e halászok a halászeszközöket csak Szegeden bírják célszerűleg elkészíttetni. A viszonyok változnak, de az ügyes ember, ha egy téren leszorul, más téren bírja képességét fogatosítani.”

Mindez természetesen nem zárja ki az ősi szegedi példakép szerint dolgozó mindszei és szentesi halászok derekas közreműködését sem, amelyről Lukács Károlynak csakugyan jelentős mondanivalója volt.

A szegedi halászat jelentősége a régihez képest a múlt század utolsó évtizedeiben aláhanyatlott, elvesztette szinte évezredes jelentőségét.

A szegedi halászgazdák, fisérek más vizeken próbálnak szerencsét. Így — mint önéletrajzában olvassuk²⁵ — Bitó János 1878-ban öt társával kibérelte a Pallavicini-birtok vizeit. Ezek: a *Péteri Fehértó*, *Csaj*, *Dongér*, *Kurca*, továbbá a *Tisza* Csanytelek és Ányás közötti szakasza. Az évi bér 2200 forint és heti 20 kg *konyhahal* volt. Ha az őgróf családja a birtokon tartózkodott, akkor annyi halat kellett beszolgáltatni, amennyit kívánt. A költszködés székéren történt. Erre rakták föl a nagyladikot, bárkát, nagyhálót, meg az egyéb cókmoikat. Mint írja, olyan bőséges volt a halfogas, hogy 7 hét alatt kikeresték a 3 évi bérlet összegét. beleszámítva a költségeket és szerzőszámok árát. Bitó János később a gyevi Tiszát árendálta, ebbe azonban belebukott. 1885-ben a bélyei rét halát vásárolták meg és hordták bárkán haza. 1887-ben Pálicson dolgozott szegedi halászaival. 1889-ben a szegedi Tiszát eredménytelenül bérlé, majd újra Pálicsra, később az adorzáni Tiszára, Kanizsára megy. 1895-ben az egyik Széchenyi gróf birtokának dunai szakaszát bérlé Gombos alatt.

A hal Szegedre szállítása olykor veszéllyel járt. „Ha december elején — írja máshol Bitó János²⁶ — amikor végeztünk, már erős téli idők jártak: fagyok, ködök, mert az evezőre nagy átok a jég, a ködben meg nem látni és ott a Duna rettenetes széles, egy egész tenger. Úgy mondjuk azt mi, szegedi halászok, hogy nagy tál víz az a Duna. 10—12 nap megtartott, míg a Tiszatorokhoz értünk, és addig mindig az Isten kezében voltunk mindenestől. Attól függött az életünk, vagyunk, hogy jön-e a köd, támad-e fergeteg. Különösen a kossovai széltől féltünk, mert az olyan különös természetű volt, hogy felhajtotta a Dunát a szulinai torkolattól egész Bécs városáig és irgalmatlanul elbánt minden hajóval.

Egy hétfői napon indultunk el a 400 mázsa prima hallal terhelt gyönyörű szép hajómon, elég rendes időben. Átereszkedünk úgy 6 óra tájt az újvidéki híd alatt, és nekifordítom az én szép bárkámat a nagy útnak. Hát elkezd pöszögni a déli szél. Fúj, fúj, ez már a kosovai szél. Még a karlócai sarokig érünk, csak mehetős. Ott enyhelyen vagyunk, de aztán ki az egyenes szörnyű nagy vízre. Ott már nincs menekvés és fúj a korsovai szél teljes erővel, akár ha az ördögök maguk fújnak.

Itt már akár volna evező, akár sem, nem használ az emberi erő semmit. Azt a parancsot adom csak az embereknek, hogy az legyen minden, de minden gondjuk, a

²⁵ *Bitó J.*, Az én kiskirályságom 61.

²⁶ U. ott: 110.

nagy evezőkkel úgy dirigálni a hajót, hogy a hullám oldalba ne kaphassa, mert akkor végünk, fölfordít, elveszünk.”

Máskor — írja alább — „a Dunáról lefelé jövet, Kanizsa alatt kezdtünk befagyni. Még hozzá olyan vastag köd ereszkedett, hogy a hajó orrát nem láttuk, nemhogy a partot vagy irányt. A vasmacskát a hajó orrára tettem, hogy a jeget vágja. Lassan haladtunk is volna, de hiába, ha a köd miatt nem bírtunk tájékozódni... Szerencsére egy hirtelen jött szélroham elfújta a ködöt... Erősen zajlott még a jég, de a mi vasmacskánk vágta elől. Éppen este 7 órát harangozták a barátoknál, mikor a Boszorkánysziget mellett elhúztunk.”

Századunkban a *kishalászok* a küzdelmet már nem bírva, a fisérek üzleti érdekeltségéhez tartoznak, akiknek tőkájük, szerszámuk, összeköttetésük bőven van. Így a halászat is törülmetszett kapitalista vállalkozássá fejlődik.

A szabályozás, ármentesítés, gőzhajózás nyomán teljesen oda a Tisza hajdani legendás halbősége. A két világháború között már a mesterséges halastóvá alakított, ártézi vízzel talált *Fehértó* gondoskodik a halevő Város szükségleteiről.

A tiszai: szegedi, tápai, gyevi halászok 1945 után szövetkezetbe tömörülnek. Munkájukat eredményesen folytatják.

Föllendült a sportszerűen űzött horgászat a Tiszán, de a téglagyárak felhagyott kubikgödreiből is. Társadalmi különbség nélkül mind többen töltik szabad idejüket a vízparton, jó levegőben, napsütésben. Ebben a foglalataskodásban mintha a szegedi nép ősi tiszaszeretete is kifejezésre jutna.

*

Úgy érezzük, hogy a halászélet bemutatása munkánk egyik legvázlatosabb fejezete. Úgy írtuk meg, ahogy tudtuk, és nem amennyire szeretnénk volna. A halászember barátságos, de rendkívül szóatlan. Ha talpa alatt földet érez, nem válik méltatlanná káromkodós szegedi fajtájához. A vízen azonban vigyáz, hogy el ne szólja magát, ne szidalmazza az égietek, akiktől — hite szerint — élete és zsákmánya függ. Akinek itt mégis káromkodás csúszik ki a száján, azt bizony könnyen kirakják a ladikból és erre az alkalomra kizárják a munkából, tehát a részesedésből is. Föltehető, hogy a káromkodásért régebben Szegeden is büntetés járt, bár erre adatunk nincs.

A halász mintha még felvilágosodott, tiszteletlen napjainkban is szorongásokat hordozna magában. Sokat ad az előjelekre, hisz a szómágiában. Nem biztos, hogy amit elmond, hibátlanul megfelel a valóságnak. Nem akarja magát és tudományát kiszolgáltatni idegennek. Fél, hogy valamiképpen rajtaveszt, vagy legalábbis a rövidebbet húzza.

Úgy véli, ha reggel vízre menet először asszonnyal találkozik, nem lesz szerencséje. Hasonlóképpen ha halászni indul, és útközben megkérdezik tőle, hogy hova megy. Ilyenkor vissza is fordul. Viszont, ha férfivel találkozik, főleg cigánnyal, akkor szerencséje lesz. Az éjszakai halászat a *Halászcillag* járásához igazodik. Ha már nincs az égen, hiába minden fáradozás.²⁷ Ha a halász felesége pénteken mos, akkor az urát a vihar a vízen utoléri, sőt villám csap bele a bárkába.

Kálmány Lajosnak²⁸ még sikerült a szegedi halászok vízi ellenségeiről szóló hiedelemvilágot, mondakört fölgyűjtenie. Ebből mi már csak töredékeket hallottunk.

Jól ragadja meg Kálmány a szorongás lényegét: „a halásznép a halakat fogva, a víz gazdagságát pusztítja, mit a víz őrző birtokosai, a nép felfogása szerint minden kárpótlás nélkül annál kevésbé engedhetnek meg, mivel a víz egyszerű használatáért,

²⁷ Kálmány L., A csillagok nyelvhasználatainkban 9.

²⁸ Kálmány L., A magyar halászok vízi ellenségei. Ethn. 1895, 102, 105.

a vízhordásért is áldozatot követelnek... A Tiszából vizet merítők egy keveset vissza-lötytyentenek engesztelésül a víz elvételéért, hogy a varázs ne ártsen. Ha a kiengesztelést elmulasztja a halász, bajba jön, miről nem is felejtkeznek meg a tápaiak, mikor azt mondják, hogy minden vízenjáró embernek kell valamit dobni a vízbe — tudni illik áldozatul —, hogy szerencsétlen ne legyen, különben belehal. Bajba kerül a halász továbbá, ha úzóbe veszi, megbántja a vízben uralkodó szellemeket.”

A halász állandóan képzelődik. Ha hálóját nem bírja húzni, az az érzése, mintha valaki alulról megfogta volna. Ha csónakja nem abban az irányban halad, amerre ő gondolja, sőt felfordul, süllyedni készül, akkor is gonosz tőr a megmontására.

Kálmány szerint a leggonoszabb vízilény a *Hóttembőr*: „holtnek színleli magát, pislogó szemmel, meredt testtel úszkál a víz tetején, hogy a halászok holtnek gondolván, csónakjukba bevegék. Mit ha sikerül elérnie, a csónakot elsüllyeszti, és a benne levőket lakásába beviszi. Máskor megakasztja a halászok vízenjáró eszközét, megfogja a hálót, csomóit ki is oldja, szóval akadályozza a halászást.” P. Gulácsy Irén, a szegedi származású kiváló írónő, a mondát kétízben is felhasználja.²⁹

Az egyszeri halászárról beszéltek Kálmány szerint, hogy egyízben mitsem bírt fogni. Elkéseredésében ezt mondta: nem bánnam én, ha dögöt fognék is! Mindjárt ott termett a holtember. Akkor ijedt meg a halász, és egyre hajtogatta; Uram Jézus, segíts mög! Erre aztán azt felelte a holtember: Köszönd az Istenödnek, mert ha azt nem mondom, möghalsz.

A *Víziembőr* színe fekete. Keze, feje olyan, mint az emberé. Lába nincs, csak farka, mint a halnak. Hallal él, karddal, késsel jár. Az embert is megfogja, leviszi a víz fenekére, és ott megeszi. A csónakot felforgatja, a hajót limbálja. Engesztelésére valamit a vízbe kell dobni.

A *Feketegyermök* a gyeviek hagyományában élt. Kecéző halászok egyszer azt vették észre, hogy a csónakjukban van a Feketegyermök. Hol a csónak orrában, hogy a farában vigyorgott. Próbálták megfogni, azonban nem sikerült, mert amint feléje csaptak, kibukott a csónakból. Gulácsy Irén *Feketebarát* néven hallotta emlegetni.

A *Vörössipkás* emberi alakban jelent meg, vörös sipka volt a fején. Azt mesélték róla,³⁰ hogy egyszer egy révész át akart menni a Tiszán, és csónakjában ott látta a Vörössipkást. Evezőjével agyon akarta ütni. Amikor azonban feléje csapott, a Vörössipkás már bele is bukott a vízbe. Sapkája leesett a fejről és a csónakban maradt. A révész hazavitte. Nemsokára azonban dudaszóval jöttek érte, a révész tanácsosnak látta visszaadni.

A *Víziördög* kénye-kedve szerint mindenné át tud változni. Tápén egy halász nagypénteken halászva, fekete potyka képében fogta ki a Víziördögöt, de alig húzta ki a vízből, mindjárt kutyává változott. A csónak, bármennyire iparkodott volna is vele a partra, csak lefelé haladt. Erre a halász megijedt, kalapját megemelve fohász-kodott Istenhez, mire azután ki tudott jutni a partra. A kutya azonban nem maradt el tőle. Amikor a halász meghalt, odaült a keresztjéhez.

Szintén Kálmány Lajos szól a *Szűzlány* nevezetű vízilényekről, akiket a szőregiek emlegettek: a tengerben élnek, szépen dalolnak. Csomóban ülnek a vízben, amikor a dalolásba fognak. A *vízisárkány*, *víz őrzője* folyóban tartózkodó sárkányalak, amely terjániak szerint időnként áldozatokat kíván magának.³¹

²⁹ P. Gulácsy I., Átal a Tiszán. Kolozsvár 1928, 72, 121.

³⁰ EA. 2809.

³¹ EA. 2811, 28 2.

Tömörkény örökítette meg³² a *Süvöltő* emlékezetét: „Tápé alatt annyira megapadt a Tisza, hogy a Süvöltő kidugta fejét a vízből. Ez a Süvöltő az a kísértet, aki a hajósokat, halászsokat, lóusztatókat lehúzza a víz fenekére.” Máshol még hozzáteszi: „A halászt a ladikból beszívja magához a vízbe, és ott elemészi.”

Nagy szorongást vált ki minden vízenjáróból, így a halászból is az *örvény*, török eredetű tájszóval *limány*, amelyet névmágiás szorongásból éppen a halászok patrónusának nevével iparkodik megszelídíteni, ártalmatlanná tenni, és ezért *Szent Pétör vize* néven emlegeti. Keletkezését a helyi monda³³ így adja elő: *mikor Krisztus Urunk Szent Pétörrel utazott a Tiszán, főfelé möntek. Aszongya Szent Pétör: nem lehetne az égyik oldalának főfelé, a másiknak lőfelé folyni? Aszongya Krisztus urunk: ha az égyik ódala főfelé folyna, a másik mög lőfelé, a hajósok úgy ébizakonnának, hogy nem lehetne velük birni. De Szent Pétör addig erősködött, még Krisztus Urunk mög nem tőtte, hogy az égyik ódala főfelé folyt, a másik mög lőfelé. Mikor osztán lőfelé gyütt Krisztus Urunk a Tiszán Szent Pétörrel, a hajósok főfelé möntek, osztán mégjobban káromkodtak, mint azelőtt. El vótak bizakodva, hogy most mán könnyen möntek főfelé. Akkó bánta mög Szent Pétör, hogy Krisztus Urunktul azt kérte, hogy a Tiszának az égyik ódala főfelé folyjon, a másik mög lőfelé. Akkó mán azon könyörgött, hogy Uram, Teremtőm csak folyjon úgy, mint azelőtt. Krisztus Urunk osztán visszafordította, de az örvényt, a limányt möghatta a vízön, hogy a hajósok még nehezebben járjanak, mind azelőtt jártak. Az örvény a Szent Pétör vize, mert az égyik ódala főfelé mén, a másik lőfelé.*

Tömörkény István megfigyelése szerint „a part mellett olyan helyen, ahol szirtes a part, szokott lenni a limány. Ahol a víz örvényes és kavarog.”

Máig *buzgár* néven emlegetik a szegedi halászsok a Tiszának azt a forgó, örvénylő részét, ahol vakforrás buzog föl. Úgy is mondják ilyenkor, hogy a víz *buzgárik*.

A szegedi halász, vízenjáró úgy ismeri a Tiszát, mint a tenyerét. Hagyományosan tudja, hol vannak a jó halászhelyek. Ezeket azonban sokszor még társainak sem árulja el. A Tisza régi ereinek, fokainak, halászhelyeinek nevei: az Algyő és Nagyfa közötti szakaszon *Lányokágya, Sárkányfoka, P...látó, Hérnyákódal, Kiskert, Pepe-nyér, Nagyélet, Kiselet*, együttesen *Elet, Kosd, Porgány, Porgányalja, Nagyvártó*. A szegedi Tiszán: *Vesszős, Sebős, Marostorok*, hajdanában *Tündérhát, Svábok porondja* (ma: strand), *Katonákfőle, Katonákajla* (az utászok boszorkányszigeti gyakorlóterétől északra, illetőleg délre), *Nemtudom*, éspedig *Fölsőnemtudom, Alsőnemtudom, Remény, Tombáczfok, Krokodilus, Kerekkü, Kettősvíz* (az országhatárnál).

Inczei Géza³⁴ régi hatósági iratokból (1845) még a következő, tudomásunk szerint a folyószabályozás után már csak dülönévként élő halászhelyeket jegyezte ki: *Malajdok*, éspedig *Kismalajdokajla, Kútasmalajdok, Székesmalajdok, Zsegenye, Bogdánhőgy, Búdóstó, Taposdombja, Farkasfenék, Hosszútóhát, Csimota, Kútasfoka, Kis-telek, Kiskaróca, Csíkosér, Kereksulymos*.

Ismeretlen fekvésű: *Hódi Geci hőgye, Hódi Geci dőreka, Mestőrfoka, Hortyos, Kerekenye, Tüsökajla, Telekalja, Nagyvetetorka, Csordacsapás, Sulymoskődök, Sebősfok, Határfa, Kisér, Csaté, Nagy Pétör örvénye, Kiscsimota dőreka, Nagyfűzfás*.

A szegedi halászsok nyelvén *alsóvíz* a Tiszának a Várostól délre, *főlsóvíz* pedig északra eső része.

*

³² Tömörkény I., Bazzarózsák 30, 70.

³³ Kálmány L., Világunk alakulásai 18.

³⁴ Inczei G., A Tisza—Maros szőge halászatának nyelvi emlékei. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve. Szeged 1961. Kny.

A halásznak természetesen páratlan a halismerete is. Nemcsak hogy megnevezi az egyes fajtákat, hanem ismeri a természetüket, és eredményes halászatuknak fortélyait is.

A Szegeden ismert és emlegetett halfajtákat először Dugonics³⁵ sorolja föl: „Csodálatos nagy számmal úszkáltak ezen időben a sok-féle halak: úgy-mint a pettyegedett högyös-órú *Sőregők*, a nagy-szájú, hal-héjhatlan *Harcsák*, a piros-szironnyájú kövér *Pontyok*, a föl-állott órú szálkátlan *Ketsegék*. Untig elég *Dévér*, *Süllő*, *Búcó*, *Márna*, *Menyhal*, *Sügér*, *Compó*, *Kárász*, *Tok*, *Viza*, *Czigányhal*. Szám nélkül a *Gárda*-keszegek, a *Kerek*-keszegek, a *Jász*-keszegek, a *Tamás*-keszegek, a *Vörös-szárnyú*-keszegek.”

Tömörkény is rögtönöz³⁶ egy kis felsorolást. Említi a harcsát, potykát, kecsegét, durbincot, keszeget, majd így folytatja: „Vannak még a vizecskében jó számmal különféle más halfamiliák is. Például a *kárász*, a *leánykoncér*, a *bagolykeszeg*, a *száp*, a *balin* meg a *compó*. Következik a *kardos*, a *mennyhal*, a *sügér*, az *évahal*, a *búcó*, amelyet ugyan kócnak is neveznek. Azután jön a *kössüllő* meg a *csík*, a *ponty*, a *fogas-süllő*, a *csuka*, a *vörösszárnyú koncér*, és sereghajtó gyanánt a *rózsás márna*.”

Most vizsgáljuk meg a szegedi halászok halismeretét (á-b-c sorrendben):

balin (Aspius rapax)³⁷ Népetimológiával *balinthal* néven is;

barátkóc (Aspro zingel). Másként *kóc*, *barátf...*, *cingli*, régebben még *magyarkóc*, *orsóhal*. Mai halászok szerint a *durbincs* is azonos vele.

bondárhal Tiszaszentmiklóson emlegetett húsos vastag, sötét színű halfajta, amelynek meghatározása nem sikerült.

búcó (Aspro vulgaris). Kálmány *bucú* alakban is följegyezte. Már Dugonics emlegeti. Herman Ottó hallotta *pocokfarkú* nevét is.

búcókeszeg (Aspius rapax). A nevet Nátly József jegyezte föl

compó (Tinca vulgaris). Más helyi nevei: *cigányhal*, *vargahal*.

csabak (Aspius rapax), tehát voltaképpen a *búcókeszeg*. Ma már nem ismeretes, de Nátly és Bertalan Alajos még hallotta. Más régi neve *hatszárnyú keszeg*.

csík (Cobitis fossilis) tanyaiak ajkán *halcsík*. A szabályozás előtt a szegedi rétségekben rengeteget fogtak belőle. Népünk leginkább káposztába főzve élte. Ez volt a *csíkoscáposzta*. A felsővárosi *Csíkos* családnév nyilvánvalóan a hajdani *csíkászat* emlékezetét őrzi. Régi szólás: *eleven mint a csík*.

csuka (Esox lucius). Aki hallgat, mert ludas valamiben: *hallgat mint a csuka*. Kálmány szőregi följegyzése szerint³⁸ a csuka szent hal, mert fejében megvan Jézusnak minden kízó eszköze: lándzsa, kalapács, söprű, nádszál, kereszt, minden. Ezért a zsidók nem szeretik enni. Más vélemény szerint viszont a makai kóserzsidóknak kedvelt eledele volt. Tömörkény megörökítette, hogy a gyerekek „a száraz csuka szironyát kitépdesték a bálokból és multság gyanánt szopták. Nagyon jó, sós ízű volt, mind kiette a szájuk szélét.” Lakatos Károly hallotta *zsidókrokodil* nevét is.³⁹

dunahal (Chondostoma nasus). Más neve *patuszkeszeg*, *patusz*, *patus*, *patisz*, *feketebélű*, *glider*, *tintalopó*. Gyomornedve fekete.

durbincs (Acerina cernua). Számos régi szegedi kocsma, kisvendéglő neve, cégére is volt.

évahal (Abramis vimba).

³⁵ Dugonics A., Etelka I. 224.

³⁶ Tömörkény I., Bazsarózsák. 68; Vö. még Bertalan A., Tiszai halak az országos kiállításon. SzH. 1885, 77. sz.; Továbbá Herman O. szójegyzéke.

³⁷ A nomenclatura nem mindenütt egyezik: az újabban elfogadott tudományos megnevezések helyett megmaradtunk Herman Ottó terminusainál.

³⁸ EA. 2809.

³⁹ Lakatos K., Vadászati és madarászati emlékeimből 140.

harcsa (*Silurus glanis*) a legkedveltebb szegedi halfajta.
hecíng: Kovács⁴⁰ Jánostól említett silány halfajta. Meghatározása nem sikerült.
ilonahal (*Perca fluviatilis*). Régi neve: *ilonka*. Az a hiedelem, hogy föltűnése halszükét jelent.

kárász (*Carassius vulgaris*). Fajtái: *napkárász* (*Rhodeus amarus*), *potyemkárász*, vagyis kárással kereszteződött, elkorcsosult pontyfajta.

kecsge (*Acipenser ruthenus*), szegediesen *kecsöge*, *kecsige*.

keszeg, másként *keszég*, Terescsényi György hallomása szerint *fehérhal*,⁴¹ kihalt nevén *peszmege*. Mint Nátly József mondja: „minden magyarnál esméretes hal. Itt a szegedi környéki Tiszában ezen neveit esmérjük: *Butzókeszég*, *Dévér keszég*, *Galla keszég*, *Gelesztás* vagy *Pohos keszég*, *Bagoly keszég*, *Jász keszég*, *Ilonka keszég*, *Vadász keszég*, *Kárász keszég*, *Karda keszég*, *Kerek keszég*, *Hosszú keszég*, *Marti keszég*, *Pápa keszég*, *Veres szárnyú keszég*, vagy *Piroska keszég*, *Szápo keszég*, *Tamás keszég*, *Tsabak* vagy *Hat szárnyú keszég*; igen hasonlít a vezérhalhoz az *Élés keszég* vagy *halélés*.” Egyéb, halászainktól emlegetett fajtái: *bodorkeszég*, *karikakeszég*, *patuszkeszég*, *szilvaóru keszég*. Ilyen még a tápai *levélkeszég* is.

A keszég a boszorkánytémények között is föltűnik. 1734. *Menj, végy egy eleven keszeget, hozd hozzám. Azzal megcselekszem, hogy megkerül az elveszett pénzetek. Úgyis cselekedett az fatens társa: oda vitte az eleven keszeget. Annak utána circiter harmad napja megtalálták az elveszett pénzüket.*⁴² Részletesebben: *azon hordóbul, melyből elveszett az pénz, vígyen neki az fatens egy darabocskát, három karácsonyi diót, egy eleven keszeget és egy szántó laposvasat.*

Koncér. Két fajtája ismeretes: *lánykoncér* (*Leuciscus virgo*). Tömörkény említi,⁴³ de a mai halászok már nem ismerik. A másik a *vörösszárnyú koncér* (*Scardinius erythrophthalmus*), másként *piroska*.

küsz (*Alburnus lucidus*), másként *szélhajtóküsz*. Nevét onnan kapta, hogy rajokban jár szélvédett helyekre.

márna (*Barbus fluviatilis*). Más neve *zsidóhal*, mert különösen a makai orthodox zsidók kedvelték. Másként *marci*, *mártonka*, ha nagyra nőtt: *nagymarci*. Tömörkény-nél⁴⁴ fordul elő a *rózsásmárna*, erről azonban a mai halászok már nem tudnak.

menyhal (*Lota vulgaris*), népünk ajkán inkább *mönyhal*. Sűrű varsával fogják december—március között. Nem kedvelik. Ha kénytelenek megenni, lehúzzák a bőrért és csak sütvé élik. Főzve pocsolózik.

némötkóc (*Aspro vulgaris*). A szó már nem él, Herman Ottó jegyezte föl.

nemhal (*Gobio vulgaris*). Értéktelen fajta.

pasztárpony ponty és kárász keresztezéséből származó, igen jóízű, erős húsú halfajta, amely a Palicsi tóban él. Másként *pasztár*.

persling (*Perca fluviatilis*). Más nevei: *persli*, *duber*, *süger*.

p...vágó (*Cobitis taenia*).

potyka (*Cyprinus carpio*), XVII. századi iratokban *pozszár*, köznyelven *ponty*. Egyik fajtájának az ismert *tűkörpony* a neve.

sőreg (*Acipenser stellatus*). „Csudálatos nagy számmal úszkáltak ezen időben... sokféle halak, úgymint pettyegetett, högyös orrú Sőregök.”

süllő (*Leuciperca sandra*). Bitó János megjegyzi,⁴⁵ ha másfél kg-nál nehezebb,

⁴⁰ Kovács 272.

⁴¹ Terescsényi Gy., Aranyhomok 120.

⁴² Reizner, IV. 502.

⁴³ Tömörkény I., Bazsarózsák 68.

⁴⁴ Uo. 69.

⁴⁵ Bitó 82.

akkor már *fogas*, *fogassüllő* a neve. Van még *kövisüllő* (*Leucioperca Volgensis*), más-ként *tarkasüllő*.

száp a szápkesség neve Tömörkény hallomása szerint.⁴⁶

tok, *tokhal*. Fajai: *csillagtok*, azaz *sőreg*, *szintok* (*Accipenser glaber*), *vágótok* (*Accipenser Güldenstädtii*), Tömörkény István szerint *szúkkal*.

viza (*Accipenser Huso*). Ritka.

A halászok szóhasználatában van még *barahal*,⁴⁷ azaz pocsoltyában nevelkedett hal, amelyet *kifürdetnek*, továbbá horogra akasztott apró *csalihal*. Nagy áradások után a gödrökben visszamaradt, elpusztult *dőghal* tanyai vadvizes helyekről disznóeledelül szolgál. Az olcsó halfajtának olykor *garashal* neve is járja. „Előbb a kishalak kerülnek a hagymás, paprikás lébe. Mert ízes bár — írja Gulácsy Irén — a nagyhal is, de az apraja teszi csak igazán: cigányhal, garashal, keszeg, sügér, meg a durbincs!”

*

A hálnak halászaink szóhasználata szerint van *kopoltyúja*, továbbá *szironnyája*. Nátly József így határozza meg: „szilvány, haltüdő, hálnak kopoltyója alatt levő sok rétű vereslő rész, mely által lélegzetet vesz. Ennek pirosságáról lehet megismerni, hogy eleven-e még.” Van továbbá *bajusza*: tapogatószerve, *állaszárnya*: hónaljúsószárnya, *szárnya*: úszószárnya, *hasaszárnya*, *sörénye*: hátúszószárnya, *bognárja*: a potyka és márna első fűrészcsontsugara, *péze*: pikkelye, *ikrája*, tápaiasan *kásája*: petéje. Dugonics András szerint a kapzsi ember az *ökörben* *ikrát* kereset.⁴⁸ Van *teje*: ondója, *pattyantyúja*: úszóhólyagja. A vizának, toknak, kecségének *zuzája* is van.

A vízben sikló, haladó hal *pántlikáz*.

*

A madarak, halak mellett röviden szólnunk kell a Tisza, illetőleg vizeink egyéb, népüktől számontartott állatvilágáról is. Egy része csalétkül, horogra is kerül.

Különös korányári jelenség a *tiszavirágzás*, amikor a *tiszavirág* (*Palingenia longicauda*), Herman Ottó hallomása szerint⁴⁹ *vízivirág*, halászok nyelvén inkább *kilisz*, *kelisz*, azaz kérész.⁵⁰ Álcájáért virágzás idején a víz színére feljönnek a halak lakmározni. Ilyenkor a halász résen van. Kivetit a lapos horgokat rájuk: a kérésszel együtt azután a horgot is bekapják. Szoktak szárított tiszavirágból is tűzni a horogra.

Ha a víz színén kisebb-nagyobb rajokban kavargó, futkosó *fényősbogár* (*Gyrinus natator*) a part felé szaladoz: a szegedi halász szerint a Tisza áradni fog.⁵¹

A giliszta, népünk ajkán *gajiszta* horog hegyére akasztva, csalétkül szolgál. Szegényemberek régebben azzal kerestek pár garast, hogy a partoldalakat, árkok szélét alkalmas, *gajiszta*os alkalmi néven emlegetett kis lapockával megbolygatták, és az előbukkanó gilisztákat kiszedték belőlük, edénybe gyűjtötték, majd halásznak eladták.

Több fajtáját különböztetik meg. A fehér színű *fehérgajiszta*, *ficsorgajiszta*, *ficsorfasz*, áradás után bújkál a parti homokban. Pirosasszürke fajtáját *futógajiszta* néven emlegetik. Hallottuk a *májpgajiszta* hírért is. A *miska* kemény tapintású, sötétzöld gilisztafajta, amelyet a halászok különösen kedvelnek.

⁴⁶ Tömörkény I., Bazsarózsák 68.

⁴⁷ Terescsényi Gy., Aranyhomok 172.

⁴⁸ Dugonics A., Etelka II, 34.

⁴⁹ Herman II, 842.

⁵⁰ Szép jellemzése Csongor Gy.—Móczár L., A tiszavirág. Bp. 1954.

⁵¹ Herman II, 785.

A *kecskebéka*, tápaiasan *kecsmeg*, horogratúzve szintén csalétkül szolgál. Né-
pünk irtózik a fogyasztásától, de vannak célszerű szögény embörök, akik klinikai,
kísérleti, továbbá kiviteli célokra, urak számára fogdossák.

A kecskebékák tavaszi brekegését, vartyogását utánzó mondókáknak több vál-
tozata is van. Alsóvárosi, szőregi: *mit varrsz,⁵² mit varrsz? Papucso-cso-cso. Kinek,
kinek? Kalára neninek.* Felsővárosi „párbeszéd” közöttük: (*Öregbéka*): *mit varrsz,
mit varrsz, mit varrsz? (Fiatal béka): Papucsot, papucsot, papucsot! (Öreg béka: atta
teremtötte! atta teremtötte! (Együttesen): Urrak a papok, urrak a papok, urrak a pa-
pok.*⁵³ Lakatos Károly írja, hogy a régi szegedi pákász a nap állásából meg a békák
szólásából pontosan meg tudta mondani, hogy hány óra. Szerinte a béka minden
órát *mögvecsörnyéz*, mintegy megszolozsmáz.

Ha a lány régebben teherbe esett, tréfásan, de szánakozva is, azt mondták,
hogy *vízibornyút* (*Gordius aquaticus*) *nyelt*. A Tiszában — írja költői tapintattal
Gulácsy Irén⁵⁴ — nem csupán halacsók tartózkodnak, hanem különféle veszedelmek
is. Minden rendű tiszai embernek a magáé. Ott van mindjárt a fehérnépek réme, a
Vízibornyú, mely termetre kicsiny ugyan, de ha az ugrifüles lányok nem vigyázatosan
isszák a Tisza vizét, benyeletvén szerfölött megnőhet az és a hajadonnak semmi ke-
resete többé a templomi padban, sem pedig a tisztes szülői hajlékban.”

Vízmenti állat a *vízipocok* (*Arvicola terrestris*). Szegényebb emberek a bőréért
fogdossák és bőrműveseknek, főleg kesztyűsöknek adják el. Ünnepe a halásznak, ha
vidra (*lutra*) kerül a kezére, mert ennek bőréért különösen szép pénzt kap.

*

Kisszörszám annak a halászó eszköznek (varsa, horog, kisbárka, ladik) neve,
amelynek kezeléséhez egyetlen halász is elegendő. A *kishalás szörszám* viszont olyan
halászó eszközök összesége, amelyekkel kisebb halfajtákat lehet fogni. Világos tehát,
hogy szorosabb értelemben a *kishalász* olyan halász, aki egymagában úzi mesterségét.
Szerszámai: 2—3 kece, 30—40 varsa. Dolgozik még átkötő-, csapó-, fenekeshorog-
gal, emelivel, villikkel, olykor pöndöhlálóval, kuttyogatóval.

Ezzel szemben a *nagyhalas szörszám*, másként *nagyszörszám* olyan halászó esz-
közöket jelent, amelyekkel nagyobb halfajták foghatók. A sok halászlegénnyel, gaz-
dag felszereléssel dolgozó halász régi neve *nagyhalász*, *halászgazda*. Ha már nagy-
vállalkozónak számított, akkor meg *nagyfisér* volt.

„Ficséreknek — írja Bitó,⁵⁵ (aki egyébként szintén közéjük számított) — azokat a
halkupeceket hívták, akiknek nem volt bérletük, se halászatuk, de még nagyhalójuk
sem, hanem csak másoknak a hálójából hordták el a halat. Ez igen érdekes, külön-
álló osztály volt a halászok között. Mind jöban voltak. Egymás kezére játszottak,
együtt jártak. Ha kettő közülük összekülönbözött, irgalmatlan veszekedést csaptak,
szidták egymást, de holnap már mindent elfelejtve együtt trafikáltak, és egymás kezére
kötötték az üzleteket. Már a ruházatukról meg lehetett ismerni a mesterségüket,
mert mind egyformán öltözködtek. Vasárnap a templom előtt ha összeverődtek, iga-
zán szépek voltak a ficsérek: világoskék szép magyarnadrágban, amihez virágos met-
szett bársonymellényt és fekete spencelt hordtak, mind sűrűn apró ezüst gombbal
díszítve. A fejükön meglehetősen nagyszélű pörgekalap, amilyent csak ők viseltek akko-

⁵² Az *r* hangot ropogosan ejtik.

⁵³ *Kálmány* I, 211, III, 92.

⁵⁴ *Gulácsy I.*, Átal a Tiszán 121.

⁵⁵ *Bitó* 42.

⁵⁶ *Reizner* III, 478.

riban Szegeden.” Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a fisér maga is sokszor résztvett a halászásban, különösen mikor nagyhálóval dolgoztak.

A régi halásztársadalomnak egyéb jellegzetes alakjai is voltak, illetőleg vannak. Ilyen a *bérőshalász*, aki nem kenyérkeresetből, élethivatásból űzi mesterségét. Hatósági nyelven szólva: területi engedménye van. A *feleshalász* a XVIII. században városi halászterületet feléből bérelt.⁵⁶ A *rideghalász* fajtáját Terescsényi György emlegeti,⁵⁷ de nem jellemzi. Nyilván a kishalással azonos. A *döghalász*, másként *pocsolyahalász*, *réti halász* kis vizekben, holtágakban, esetleg kubikgödrökben dolgozott. A Tisza, Maros holtágának ugyanis *Dögtisza*, *Dögmaros*, röviden *dög*, a benne fogott halnak *döghal*, az itt használatos kerítőhálónak pedig *döghálló* a neve.

A régi szegedi halászok büszkéek voltak arra, hogy Jézus Krisztus meg Szent Péter szintén halász volt. Emberi önéretükéről, szakmai rátartóságukról már előbb szólottunk. Nem tudni honnan vette, hallotta Bitó János,⁵⁸ hogy kötelező családi hagyomány alapján a Habsburg-dinasztia tagjai is valami tisztességes mesterséget választottak maguknak. Így Ferenc Józsefről úgy emlékezik meg, hogy a halászságot tanulta. Lehetséges, hogy e sejtelem kialakulásához az is hozzájárult, hogy Ferenc József a Város újjáépítésének ünnepi napjain a halászok között is megfordult, sőt főztjükből, a szegedi paprikáshalból is evett.

Voltak szegedi családok, így apai ágon e sorok írójaé is, amelyekben évszázadok óta öröklődött a halászmesterség. Érthető tehát szakmai kultúrájuknak, szerszámaiknak páratlan fejlettsége. Ennek a világnak a folyószabályozás azonban véget vetett.

*

Tekintsük most át a halász eszközeit, amelyeknek *halászszőrszám* az összefoglaló nevük. Ezeknek javítása a halászember legfontosabb téli munkája. „Annak a halászatnak — írja⁵⁹ Tömörkény — amit a nép űz, amely mint az ősapáktól való foglalkozás maradt ránk, ma is alig van olyan eszköze, amelyet más iparos csinálna, vagy amelyet boltból venne. Kivéve hát a kukázó macskát, az állóbárka láncát, s a köteleket. S a nádvágót, a régi ősi nádvágót is cigány kalapálhatta valaha. De minden más, öreg-hálótól a legkurtább tapogatóig, szapoltyól a kuttyogatóig, minden otthon készül. Van ott mit foldozni, toldani, ami elszakadt, kötözni, vasalni, ami a fáján meghasad a nyári időn át.”

A *hálló* készítésének *hállóépítés*, a szákének pedig *szákkötés* a neve. Régebben a halászember téli foglalkozása volt, századunkban már boltban veszi és úgy alakítja szükségleteihez. A *hállócérna* valamikor kötélverő műhelyben készült. Vastagsága szerint volt *háromágú hatos cérna*, *háromágú nyócas cérna* és *háromágú tízes cérna*. A bodzafából faragott *hállókötőtű*, rövidebben *hállótű* a halász kezemunkája volt. Ennek marokban maradó része a *fül*. Azt a fácskát, amelyre a háló szemeit kötik, *börce*, *börce* néven emlegetik. Az új hálót, varsát *kékküvezik*, vagyis rézgálicoldatban áztatják, hogy tartósabb legyen.

Annak a karónak vagy állványnak, amelyen a vizes háló szárad, *tericsfa* a neve.

Minden olyan hálónak, amellyel a Tiszában, nem pedig a tóban halásznak: *mederhálló*, a tóban használatosnak: *tói hálló* a neve. Ez utóbbinak mérete keskenyebb amazénál.

A halászeszközök áttekintésében Herman Ottó klasszikus művéhez igazodunk. Máshol már rámutattunk, hogy Szegedhez milyen gazdag emberi és szakmai szálak

⁵⁷ Terescsényi Gy., Aranyhomok 184.

⁵⁸ Bitó 80.

⁵⁹ Tömörkény I., Új bor idején. 23.

fűzték. Aligha esünk túlzásba, ha azt állítjuk, hogy halászatunk rendszerezéséhez szegedi, tiszai tapasztalatai, élményei is jelentős tanulsággul szolgáltak. Alapul természetesen mindenütt fölhasználjuk, de lehetőségeink szerint ki is egészítjük Herman Ottó anyaggyűjtését és ábrázolását.

*

Először mi is a rekesztő halászatról szólunk.

A *vejsze*,⁶⁰ alsóvárosiasan *veiz*, Dugonicsnál *veisz*, Nátly Józsefnél *vész* vagy *lésza*, tápaiak ajkán *vejsz*, *vejsze* már a dömösi prépostság alapítólevelének egyik szolganevében fölbukkan: *weices*. Ez nyilván *Vejszés* alakban olvasandó.

A *vejsze* nádból, vesszőből készített, ma már elvétve csak tápai halászkoknál látható halfogó rekeszték. A szegedi *vejsze* eredeti alakjában sokszor 2 m magas, hogy a hal ki ne tudjon ugrani belőle. Ha alul elkorhad, akkor lejjebb verik, és így magassága fokozatosan csökken. Kora tavasszal leginkább dögvizekben állítják föl, őszre elkorhad. A következő esztendőben azután újat kell állítani.

A *vejsze* részei: a *kürtő*, más néven még *fők*, *kamra*, vagyis belső öblös rész, ahol a hal megreked. Az *udvar* a kürtő előrése. A *lésza*, ritkább nevén *szárny* nádból vagy vesszőből készített, gyékénnyel összefont sövény. A *pelőce* a kürtő kitáruló, lészához igazodó vége: a hal terelésére szolgál. A hosszabbnak *nagypelőce* vagy *térítő-pelőce*, a rövidebbnek pedig *kispelőce* a neve.

A *vejsze* készítéséhez Tápén használatos egy ősi szerszám, a mintegy 60 cm hosszú *veiztövörökka*, *veiztövöráma*, vagyis erős deszkalap, amelyet vízszintes irányban alkalmazva, a *veiz* kiformalásához használnak.

A *vejsze* kürtőjéből a halat hossznyelű szákkal szokták időközönként kiszedni.

A rekesztő halászatnak másik ősrégi, bibliai eszköze a *varsa* (sagena). Ez is a halak betévedésére számít. Könnyen vihető ide-oda. Kötélhez kötve a part szélén *szúrják ki*.⁶¹ A vele való halászat, *varszás* középkori szegedi virágzására utal az 1522. évi tizedjegyzékben kétszer is előforduló *Varsás* családnév.

A *varsát* a szegedi Tiszán is vagy teljes egészében vízmenti fűzvesszőből fonják, ez a ritkább, vagypedig a váza készül vastagabb vesszőből, amelynek *varsaabrincs*, röviden *abrincs* a neve. Közéit hálóval kötik be. Tölcsérszerűen keskenyedő belső hálóján át téved a hal a zsákba. A külső bejáratnak *száj*, a belső elszűkülő résznek *vörsíke*, *vörcsök* a neve. A varsához a *szárny*, azaz hálóból való fal is hozzátartozik a halnak a varsába terelésére. A kitűzésre szolgáló *szárnykaró* helyzete szerint lehet *fejkaró*, másként *farkaró*. Ehhez kötik a *varsa* csúcsos végét. A *középkaró* a szárnyas-*varsa* belső szárnyát és magát a *varsát* tartja.

A *varsának* Szegeden több fajtája ismeretes. A *dobvarsa* döghalászok szerszáma, akik holtágban, nádas mellett halásznak vele. Két bejárata van, szárnya nincs, két karóval *szúrják ki*.

A *fenékvarsa* olyan fajta, amelyet súlyokkal ellátva, rákötözött zöld gallyakkal, kötélben a vízfénekre eresztenek le. Különösen hídláb mellé, úszóházak alá, gödrökbe kötik ki, és leginkább harcásra vadásznak vele.

A *kétszárnyú varsa*, másként *szárnyasvarsa* szájához V-alakban két, hálóból font terelőfal, szárny szolgál. A belső vége a varsához van kötve, a külső pedig a szárnykaró segítségével a partra van kiszúrva. Különösen kiöntésekben használatos.

A *kisvarsa* olyan kicsiny *varsa*, amellyel horogra való halat fognak, vagy akkor halásznak vele, amikor sekélyes a víz.

A *rekeszvarsa* elhelyezésére fokoknál, kifolyásoknál kerül sor.

⁶⁰ Herman O., I, 155.

⁶¹ Kovács J., 267.

A varsának alakja szerint kisebb, csak halásztól észrevehető különbségek mutatkoznak a *szögedi, tápai, gyevi* és *marosi*, továbbá *p... szájú* varsa között.

*

A kerítőhálónak ősi fajtája volt a hatalmas, 80—100 méter hosszú *öregháló*, *nagyháló*, kihalt nevén *gyalom*, amelyet a hódoltság idején Szegedről messzire vándorolt halászok a Tisza felső folyásánál, Sárospatak vidékén is meghonosítottak.

Az *öregháló* — amint Herman Ottó leírta⁶² — alján nem egyforma szélességű. A két végén lévő, súllyal ellátott vezérfáknak *apacs*, szokottabban *apacsúr* a neve. A nagyobbik a *nagyapacsúr*, amelyhez *körösztkötél* is van kötve.

A szépen *főfagyolt*, azaz kivetésre gondosan előkészített hálót a ladikon beviszik a vízbe és a nagyapacsúrt beledobják. A másik a *laftáros apacs*, amelyet a partra szállított *laftáros* hús kifelé: nyakában a *farhám*, amely a *matak* néven emlegetett bábalaku fácskában végződik. A laftáros erre tekeri rá az apacs két végéhez erősített tartóvéget, majd az egészet húzni kezdi kifelé, a nagyapacsúrral pedig közelednek a csónakon a part felé. — A ma már alig használatos *öregháló*t kezelő *bokor* Herman Ottó tanúsága szerint a múlt században Tápén a következő halászokból állott: *nagypicés*, *vicemestör*, *futosó*, *pöckös*, másként *csökös* és *hálóvető*.

Csányi Pál felsővárosi öreg halásznak Solymos Edétől följegyzett visszaemlékezései szerint a bokor tagjai egész héten is kint voltak a Tiszán. Csak éjszaka dolgoztak. Magas partoldal mellé rögtönzött, gyékényfödte kunyhóban aludtak, amelyet *karám* néven is emlegettek. Ha vasárnapra hazajöttek, egyikük ott maradt a hálókra, holmikra vigyázni. Kétszer ettek napjában. Délelőtt, úgy tíz óra felé nyáron sült szalonát, este pedig paprikáshalat. Hazamenve, otthon gallakeszeget sütöttek vacsorára.

Volt úgy, hogy több bokor is halászott egymás mellett, illetőleg egymás után, a munka föltételei azonban már nem jutottak eszébe. Csányi Pál szerint a bokornak ezek voltak a tagjai: az *elsőlegény*, aki evezett, a bográcsot súrolta, az inat húzta. A *pöckös* is evezett, meg az inat húzta. A *pöckös* és a *futosó* gondoskodott a főzéshez való tüzelőről. A *hálóvető* darabolta a halat, a *laftáros* meg főzte. Közben maga a *mestör* a hálót ellenőrizte, javíttatta. Ő volt a bokor feje. Mindenkinek állandó volt a munkaköre.

Herman Ottó szerint⁶³ ez volt a *tanyavetés*, azaz hálókivetés módja: „minthogy a hálót a víz mentén vetik, s a kerítést is így végzik, a hajóknak víz ellenében föl kell menni, hogy a hálóvetést megkezdhessék: ez a *beadás*. És amíg a laftáros a maga tartókötélével rendben van, addig a nagyhajót, melyen a háló van, egy helyen kell tartani, halásznyelven *támasztani*. Mikor megindul a nagy hajó a hálóval, akkor a laftáros már készen van kötélevel, laftarával, tehát *alákészült*, s ekkor kivethetik az apacsúráját is, amelyet tartania kell. Amikor pedig ezt már a vízre vetették, és a folyóba eveznek, egymásután ki kell vetni a hálót is, mindaddig, amíg el nem fogy, azaz amíg a háló másik vége is a vízbe nem kerül. Ekkor kiáltja a mester: *huja*, s e szóra a *pöckös* megerősíti a kijáró kötél pöckét a hajó pöckölyukába, s a hajó, félkörben fordulva a part felé tart.

Mikor a hajó partot ér, akkor a háló eleje még annyira van a parttól, amennyire a kijáró kötelet engedték. Ekkor kiugrálnak. A *pöckös* kioldja a pöcköt, nekiesnek a kijáró kötélnak, teljes erővel húzva, kihozzák a nyargaló apacsot a partra. S arra a szóra: *vödd ki elől*, az a legény, aki éppen legközelebb áll a parthoz, odaugrik, megragadja a nyargaló apacsot, és kihúzza a partra. A háló ekkor nagy félkörben áll,

⁶² Herman, I, 264.

⁶³ Herman, II, 802.

melynek húrja a part, a hal tehát be van kerítve. Ekkor a laptáros leszúrja a bickét, rákötí a tartókötelet, s odaszalad a többihez, hogy a háló kiszedésénél segítsen. Ezért *futosó* a neve.

Természetes, hogy mivel a hálót csak a *kijáró vége* felől szedegetik a szárazra, az ív nemcsak kisebb, de laposabb is lesz, vagyis a háló *mögnyúlt*.

Ekkor a futosó visszaszalad a maga végéhez, hozza azt a többiek felé, s minthogy ezek folyton szedig a maguk végét, a félkör mind kisebb lesz. Néhány méternyi távolságban a laptáros a maga végét is kiteszi a partra, s húzni kezdi úgy, hogy a préda nem a háló derekában hanem a laptáros vége felé szorul be végképpen, s így hozza ki.”

Kovács Jánostól tudjuk, hogy naponta 7—8 ízben szoktak az öreghálóval tanyát vetni. Ha a fogások sikerültek, akkor a halászoknak *jó tanyájuk* volt.

Egyszerűbb formája a *kerítő, kiskerítő*. „A sekélyebb, kisebb vizekben, tavakban — írja⁶⁴ Kovács János — kis kerítőhálóval halásztak, mely körülbelül 8—10 m hosszú és 2—3 m széles. Felső végén parákkal, olykor azok nélkül és alsó felén löcsont böncsökkel, súlyokkal ellátva. Két végén 4—5 m hosszú rúdhoz erősített háló volt. Két férfiú kezelte a két végén a kis kerítőhálót, amellyel vagy a veisszel elkerített rész és ér kifolyásánál vagy kisebb tavakban halásztak. Manapság inkább *döghálló*, zsákjának *káta* a neve.

*

Már a legöregebb szegedi halászok sem emlékeznek a hajdanában *piszlicárháló*, röviden *piszlicár* néven emlegetett kerítőre, amely méretre kisebb volt az öreghálónál, de szerkezetre egyezett vele. 1780. *Contractusokban... sem Piszlicár, sem Gyérhallo a halászatul nincsen tiltva*.⁶⁵ Röviden említi Nátly és nyilván az ő nyomán Herman Ottó.

A *laftoló* szabályos téglalap alakú, 35—70 m hosszú, 10—14 m széles hálófajta. Tápai halászok ajkán *lapsoló*. Áll magából a többnyire 40 mm szembőségű hálóból, továbbá a felső paráskötéltől, amelyen főként tölgyfakéregből készült, téglalap alakú, 10—14 cm nagyságú úszó, *para* van. Alsó részére van erősítve az *ínkötél*, amelyen kalapált ólmok vannak, hogy a hálót a víz fenekére húzzák. Kezeléséhez négy-hat ember szükséges.

Mint Herman Ottó írja, a laftolóval a folyó közepét halásszák meg. Kezelése abban tér el a hasonló öreghálótól, hogy mindkét apacsát ladikok végéhez kötik. Vágóvezetővel haladnak. A hálót nem húzzák ki a partra, hanem ott a víz színén szedik csónakba.

A laftolónak egyik modern változata a vékony, perlonból kötött *bolondhálló*.

A *piritty, pirittyhálló* hasonlít a laftolóhoz, de annál kisebb: 20—26 m hosszú és 6 m mély. Közepén 200 hálószem, a szélein csak 100 szem. Kezeléséhez négy ember szükséges. A hálót maguk a halászok építik: két szelet 150 szem mély és két szelet 200 szem mély hálót kötnek. Állításnál középre jön a két 200, melléjük a 150 szemes. Most ebből mélységben kiolvasnak 50 szemet és 100 szem hosszúságban átlósan föl-vágják, fölfordítják és odavarrják a sarokhoz. Így nagy, széleinél fogva zsinórra szedett zacskó keletkezik, amelynek *pirittyfészök* a neve.

A pirittyen *apacsúr* nincs. Alulról és fölülről is egy-egy kötél: a *vörhenyő*, más-ként *pirittykötél* szolgál a halász kezéhez.

⁶⁴ Kovács, 272.

⁶⁵ Inzefi Géza adata.

A pirittyal a halászok *ciklandozva* haladnak a ladikjukon. Ez a háló gyors vizeken, limányos helyeken eredményes: a hal észre sem veszi és már benne is van.

Mindama hálóknak *fenékhálló* az összefoglaló szegedi neve, amelyeknek ólmozott az aljuk és így a víz fenekét megjárják (kerítő, laftoló, kece).

Az emelő halászat jellegzetes szegedi eszköze a *villik*, *villikhálló*: ladikon haladva dolgoznak vele. „Az egész háló 3—4 m hosszú — írja Herman Ottó⁶⁶ — orra egészen hegyes, farán 1,5—2 m széles. Van három kávája, mely a tőkébe „szarkaláb formára” van beleillesztve, és így a háló hegyes kanál alakú.

A tőke neve *villiktőke*. Fogóvégén derékszögű mankó.

Amikor a halász a hálóval a vízre kiszáll, a tőke tájára egy lazán álló kötélhurkot vet, és ezt a ladik csökjébe, azaz egy kurta, erős faszögbe, mely belül a ladik pereméhez közel van beverve, beakasztja, és így a hálót könnyen alámerítheti, fölemelheti, szóval billegtetheti.

Könnyen átláthatjuk — folytatja Herman — hogy ez a háló igen kitűnő azokra a halakra, amelyek a víz felső rétegeiben szeretnek tartózkodni, valamint azokra is, melyek koronként a víz színét megközelítgetik, hogy ott *pipáljanak*, azaz élővizet kapjanak.”

A hálófajtát már Dugonics⁶⁷ és Nátly József is emlegeti. Ma már csak öregek emlékezetében él.

Hasonló szerkezetű, de egyszerűbb a csali kiszedésére szolgáló *kisvillik*.

Az *ollóhálló* az emelő halászatnak másik szegedi fajtája, amelynek Nátly *istáp* nevét is hallotta. Így emlegetik az apátfalvi marosi halászok is, akik leginkább éjjel halásznak vele Kishalászok szerszáma.

„A szegedi ollóhálóknak — jellemzi Herman Ottó⁶⁸ — van fája és pöckje. Nyele a másik rúdra vetett gúzsban minél szorosabban jár, és a két rúd, alsó végén lazán össze van kötve. Természetes, hogy a háló a pöcök segítségével könnyen és tetszés szerint többé-kevésbé kinyitható, két rúdja ekként ollószerűen jár. Mihelyt a halász a pöcköt kioldja, a háló összegöngyölhető.”

Az *emelő*, másként *töszivősziz* két keresztben összekötött félabrancsnak négy végére, tehát négy ág közé feszített, négyszögletes, hosszú rúdra erősített hálófajta. Használata rendszeren a partról történik. Az ilyen halász *töszivősziz*. Hálóját akkor emeli föl, amikor a vízen halmozgást vesz észre.

*

Herman Ottó osztályozása szerint a *méthálló*, röviden *mét*, hajdani tápai halászok ajkán *cötkényhálló*, továbbá a *marázsahálló*, *marázsa* az állító halászat jellegzetes két, ma már teljesen elavultnak tekinthető, sőt tilalmas eszköze.

Először is nézzük meg, mi a *cötkény*. A *para*, tehát a háló felső részére erősített, a víz színén való tartásra szolgáló úszó készül a cötkény (*Euphorbia palustris*) nevezetű vízinövény szárából.⁶⁹

Az öregszemű métháló⁷⁰ 30—40 m hosszú, 1,5—2 m széles. Sem ina, sem köve. Ehhez a háléhoz tartott a kétágú *métfa*, Nátly József szerint *mereglye*, amelyre a hálót a cötkények segítségével ráerősítették. A halász leginkább döngben, holtágakon helyezte el éjszakára, és itt magára is hagyta. A bevetett háló átázott, elnehezedett,

⁶⁶ Herman, I. 304.

⁶⁷ Dugonics A., Etelka I, 224.

⁶⁸ Herman, I. 304.

⁶⁹ Herman, I. 305.

⁷⁰ Herman, II. 779.

de a cötkények megakadályozták az elsüllyedésben. Miután nem kötötték ki, a folyás irányában úszott. A hal beleütközött és megakadt a háló szemében. Reggelre kelvén a halász összeszedte a fölakadt zsákmányt.

A *marázsa*, *marázshálló*⁷¹ emlékeztetett a métre, de a cötkények nem közvetlenül kerültek a háló kötelére, hanem *rákláb* néven emlegetett zsinetek fűzték a *marázsdérék* nevezetű erősebb zsineghez. Ennek két oldalát viszont a két *marázssakaró*, másnént — Herman Ottó hallomása szerint⁷² — *mereglye*, tartotta. A karókat a víz alkalmas helyén kiszúrták. Mint öreg halászok mondják: a marázsát is holtágakban ívás idején, éjszakának évadján állították föl. Így tudja ezt Dugonics András is.⁷³

A kereső halászat eszköze a *kece*, teljesebb, de ritkább nevén *kecehálló*. Nátly József szabatos meghatározása szerint „tsútsos zsákforma háló, mely a víz fenékén húzódik.” Hasonló Herman Ottóé⁷⁴ is: „háromszögletű súlyozott fakeretre alkalmazott fenékháló, melyet csónak után vonszolnak.” Súlynak leginkább lólábszár járja. A fakeret neve halászaink nyelvén *kecefa*, *kecekoröm*, *bónéfa*. Erre erősítik rá a hálót. A *kecekötel* erős kötel, amellyel a kecét vagy kézben tartják, vagy pedig a ladikon elhelyezett *csök* néven emlegetett cövekre akasztják. Ez vonszolja a kecét a csónak után. Aki a csökhöz kötött kecét igazgatja: *csökös*.

A kecének a szegedi vízen három fajtája ismeretes. A *högyöskece* jellemzője a hosszú fark. Végére lehúzóan cserép, csont van ráerősítve. Reginája nincs. Éjszakai halászatához való. Mélyen, de csak a víz szélén húzzák. A *regináskece* tükörhálójával felszerelt kece, amellyel főleg koratavasszal, mindjárt *jégeredés*, azaz jégzajlás után célszerű halászni. Ilyenkor hagyják el a halak *vermés*, *halvermés* néven emlegetett téli pihenőhelyüket. A *kuszakece* az előbbinek egyik változata, amelynek kívül két reginája van, ezek között pedig *léhés*, vagyis a reginát körülvevő lenge háló. Ősszel, október végén kezdenek vele halászni. Ha jég nincs, egész télen használják, mintegy ápriliséig, amíg a hal *gebedt*. A csónak derekára akasztják, a csontok ki vannak dobva. Nyáron nem érdemes vele halászni.

Valamikor 15—20 *kecés* alkalmi névvel illetett halász elindult novemberben egyszerre kecézni: *éfogták az egész Tiszát*, vagyis a Tisza egész szélességében próbáltak szerencsét.

Munkájuk végén következett a *kecetekérés*, vagyis a súlyos teherrel megtelt kecének kihúzása a vízből: két csónak egymás mellé állott és vastag, erős rudat fektettek rajtuk keresztül, és a kecekötelet ennek forgatásával tekerték mindaddig, amíg a kece elő nem került a vízből. A zsákmányon természetesen megosztottak. Szóbakerült ilyenkor a *kecetemelő* is: olyan akadémikus hely, a mederben, ahol a fenéken járó kece elakadt, tönkrement.⁷⁵

A kece a szegedi népnyelvbe is belekerült. A hegyesállú embert *keceállú* csúfolódó szóval illetik. Tápén arra a lányra, aki mindenféle női praktikával igyekszik magának vőlegényt szerezni, ezt mondják: *hányi a kecét*. Föltétlenül ebbe a szócsaládba, összefüggésbe tartozik a tápai *kacéz* is, azaz feszeleg, kényeskedik, kelletti magát, főleg fehérnép.

Ma már ismeretlen a *gyérháló*, amelyet Dugonics és Nátly József is emleget. Herman Ottó szemtanúként⁷⁶ még leírja: „Szeged halászaival a kecéken kívül a keresőhalászatnak még egy neme dívik, amelyet a kishalászok, kettős bokorba összeállva, gyakorolnak, s ez nem más, mint a gyérhálójával való halászat.

⁷¹ Herman, I. 318. II, 813.

⁷² Herman, I. 319. II, 811.

⁷³ Dugonics A., Etelka, I, 224.

⁷⁴ Herman, II. 800.

⁷⁵ Kissé zavaros Kovács J., 273.

⁷⁶ Herman, I. 327.

A gyérháló tulajdonképpen szintén kece, de bónéfa nélkül való. Hosszú, hegyes, hozzá öblös szájú, öregszemű zsákháló ez, száján kötélből való kerettel, farkán kövel, inán — ennek két végén — rendszeren egy 3—6 fontos ágyúgolyóval, vagy kövel. Ezt a hálót két csónak között eresztik a folyóba, amikor is a két golyó lehúzza az inat a fenékre, a tartó kötelek ellenben nyitva tartják a háló száját.

A gyérhálóval való halászat leginkább áradó, mély vízben divik, s eddig egyedül csak Szegeden akadtam reá, a kishalászok azonban csak ritkán élnek vele.”

A *kocaháló*, másként *bónéháló*⁷⁷ emlékezetét már csak régi följegyzések őrzik.

A vetőhalászat — mint Györffy István jellemzi⁷⁸ — a hálnak fölülről, hirtelen, kúpalakban való leborítására törekszik. Számít arra, hogy a hal nem tud függőleges irányban leszállani, ha pedig oldalt igyekszik menekülni, a hálóba kerül.

Az országsgazerte ismert *pöndölháló*, *pöndörháló* a vetőhálónak, régebben a mi tájunkon is kedvelt fajtája. Aki ezzel halászik, az *pöndölöz*. Kovács János⁷⁹ így jellemzi: „a női pendelyhez hasonló, fölül ráncok által összehúzható háló alsó szélén ólomgombok, súlyozó böncsők vannak. A halász a háló alsó szélének egy pontját a szájába veszi, és az egésszel nagyot fordulva, egyet pöndörítve, úgy lódítja meg és dobja a partról a víz színére, hogy arra lapot képezve essék. Csak így merülve boríthatja le a víz mélyében úszkáló halakat maga alá”. Részei Herman Ottó ábrája szerint: *tartó-kötél*, a kötél *forgója*, *karikája*, *ina*. Ez másként a *ráklábín*. Ezekre a megnevezésekre a mai halászok már nem emlékeznek.

Herman Ottó inkább pöndörháló alakban hallotta⁸⁰ emlegetni. Úgy mondták itt Szegeden neki, hogy „azért van ez, mert csak pöndörítve lehet elvetni.”

Egyik nagyobb dunai, de halászainktól is emlegetett rokona a *rác pöndölháló*, amelynek kivetése szirtes, meredek partról vagy álló uszályról történik.⁸¹

Újabb, állítólag dunai eredetű a pöndörhálóra emlékeztető *szacsma*, *szatyma*, másként *slepzsák*, *búvárháló*. Egy ember kezeli és csak ladikból lehet elnyújtani. Magassága fölemelve mintegy 6, átmérője kiterítve 12 méter. Kivetéseknél a háló alján zsákszerűen kiöblösödik.

*

A Tisza régi vízjárta, mocsaras területeit, állóvizeit a szegedi nép több néven emlegette. Legáltalánosabb a *mocsár*, *pocsár*, Tömörkény hallomása szerint még *katra* is. Kihalt szónak tekinthető a *morotva*. A töltések kibányászott földjének maradványa a *kubikgödör*, röviden *kubik*, tápaiak alján *kupi*. Mindezekben a sekély vizekben halásznia is lehet. Az itteni halászat legkezdetlegesebb módja a kézzelfogdosás. A tápaiak ismerték. Régebben tóban, vízállásban, kubikban áradás után sok hal maradt vissza. A halfogás előtt két-három lóval felzavarták a vizet, amely zavarossá lett, és a halak feljöttek a tükrére. A belegázoló legények kézzel kapkodták a nagyját.

Ennél általánosabb volt azonban a *tapogató*, amelynek eszköze a *tapogató*: abroncskeretre vont nyeles vagy nyeletlen háló, mely olyan kosárhoz hasonlít, amelylyel a tyúkokat borítani szokták. Sekély vízben a halász majd ide, majd oda borít, tapogat vele. A menekülő hal a hálóba ütődve érezheti jelenlétét.

A tapogatónak több fajtája van. Herman Ottó a Gyevifokon találta meg a legfejlettebb hazai változatát és *kávás tapogató*, *tükrös tapogató* néven hallotta emlegetni. Ennek háromsoros hálórendszere van: két tükrőrháló között finom, laza *léhesháló* található. A *borított hal* ebből nem tud menekülni, a tapogatót a halász nyugodtan

⁷⁷ Emlékezetét Nátly J. szójegyzéke őrizte meg.

⁷⁸ A Magyarság Néprajza II, 91.

⁷⁹ Kovács, 273.

⁸⁰ Herman, I. 494.

⁸¹ Herman, I. 332.

kiemelheti a vízből és kényelmesen nyúlhat a hal után. Ez a tapogató az ember válláig ér, olykor még ennél is nagyobb. A *léhés* itt a több rétegű tükörhálót borító lenge háló.

A *reginás tapogató* hálója regina. Mintegy 2 méter hosszú, nyele is van. Ezért *nyeles tapogató* néven is emlegetik. A nyéllel emelgetik.

Egyik változata a *tápli*: nyél helyett hosszú rúd van ráerősítve, így aztán mély kubikgödörkben is lehet vele halászni. Akár a partról, akár csónakból könnyen ki lehet a víz mélyéről emelni.

*

Szintén sekély vízben *rétes* helyen való halászásra használatos a *gyalogháló*, másként *kétközi háló*, *kétközgálló*: sűrű szövésű, 3—4 méter hosszú hálófajta. Egyik aprószemű változata az *ivadékháló*, amely kis halak kifogására alkalmas. Két ember szokta *lábon*, azaz gyalogszerrel húzni.

Különleges szerszám a *rácsa*, *brácsa*, amellyel a szabályozás előtt rákot fogtak. Századunkban már dögökben halásznak, *rácsáznak* vele. „A rácsa — Nátly József szerint — abrongsra kötött háló, mellyel rák és sokszor hal is fogatik.”

A *kapari* félhold-alakú, rúdra erősített zsákháló, amelyet gereblye módjára húzógnak a part mentén, sekély vízben ide-oda. Leginkább orvhalászok dolgoznak vele.

*

Ósi halfogó szerszám a *horog*. A szegedi népnyelvben inkább *píce* néven járja. Nátly József így határozza meg: „pítze: hal fogó horog. Ez két féle: egyik tutalyos melly a vízben lebeg, a másik ólmos, melly fenekére ül, ezzel egyedül tsak harcsák fogódnak, amazzal pedig pontyok és keszegek.” Herman Ottó⁸² ezt a meghatározást így egészíti ki: „általánosan az egész kosztos horgot nevezik így. A *píce* azonban egy a pedzövel, pallóval és tutajjal, amint ezt a szegedi *pícések* ki is fejezik. *Pícézni* tehát egy a *pedzeni*-vel.”

A régi szegedi gyerekek *pícejéről* Tömörkény a század elején ezeket⁸³ írja: „a víziélet annak idején beletartozott a gyerekjátékba... Járt a *pícezés*. Még nem árultak akkor a vásárosboltokban kész szerszámokat. Legfőljebb ha *píce* volt kapható, de némely rész még ezt is maga reszelte szögből, mert hozzávaló szerszám volt régente a háznál. Minden elromlott lakattal bizony nem szaladtak a lakatoshoz, hanem megcsinálták maguk otthon. A *pícerudat* maga vágta a gyerek, úszótököt maga keresett rá, a csalit giliszta képében maga ásta.” Ilyen volt a *gyerőkpíce*.

A *pícecsinálás* egyébként valamikor még a Víz körül is külön mesterség volt Szegeden. „Ma — emlékezik vissza⁸⁴ Tömörkény István — tisztán a gyárak készítik acélból. Nem tudom, igaz-e vagy csak hogy a mindig a régihez húzó öregek mondása, de állítják, hogy a mai nyomába sem léphet annak, amit ez ipar utolsó képviselői: a Kantó-cigánycsalád vert. Az azon korbéli *pícek* tisztán kaszaoromból készültek. Mikor a kaszát már teljesen elkoptatta a használat, a fenés, a kalapálás, nem marad meg más belőle, csak a teteje, aminek orom a neve. Az ilyen ormot, mit manapság mint értéktelen dolgot, csak azért nem dobnak el az útszélen, hogy valamely állat bele ne hágjon, Kantóék pénzért szedték, mert igazi *pícé*t másból csinálni nem lehetett.

⁸² Herman, II. 820.

⁸³ Tömörkény I., Rónasági csodák. 129.

⁸⁴ Tömörkény I., Munkák és napok. 482.

Akkor még a hal is több volt, de nagyobbra is nőhetett, mint most. Kővel kirakott partok és gőzhajók hullámverése nem állta a tenyésztés útját, és a kubikgödrökben sem pusztult el milliószámra. Félmászás harcsa sűrűbben volt akkor, és fennmaradt az emlékezet, hogy a Kantó-pícéket soha kiszakítani nem bírta a harcsa... Ezek a pícék nem voltak horgukban nagyobbak, mint a begörbített mutatóujj, amúgy pedig vékonyak voltak, mint a gyufaszál. Mégis akkora teherben, amit egy ember elbírt, soha el nem szakadtak. Mondják, hogy ez onnan van, mert kaszaoromból készültek. Hogy talán a kaszavas a sok fenés, kalapálás közben erősödött, és legereje az oromban maradt. Bár lehet, hogy azon időben a kaszák is másformák voltak. Erről már csak Kantó tudna felelni, de ő kipusztult családostól az élők sorából, vele együtt kipusztult egy, a hajóépítő iparból élő mesterség, az iszkábás cigányság is.”

A horogra csalétket is kell tűzni: *férgelni, főférgelni, mögbékázni*. A csalétek többféle: *tiszavirág* vagy *kilisz*, *gajisza*, továbbá a *lóbogár* (*Grylotalpa vulgaris*) és apró *menyhal*.

*

A horog elhelyezése, alakja, száma szerint sok alkalommal és változatos helyzetekben használatos nemcsak műkedvelők körében, hanem kenyérkereső halászainknál is.

Az *átkötő horog*, röviden *átkötős* partról partig, a Tisza fenekén *horogpalló*, szokottabban *horogdérék*, másként *islég* néven is emlegetett erős fonálra megfelelő távolságban *patony*, *batony*, *batonya*, vagyis apró zsineg segítségével odakötött, *főpatonyázott*, és *böncső* néven emlegetett kövek húznak a mélybe. Olykor kolompot is tettek rá, amely a felakadt hal rángatózásától megszólalt, jelt adott. Ha a horogdérék elszakad, akkor *katkázna*.

A *csapóhorog* erős, a víz színén uszkáló horog, amelyet szirtes oldalon erős karóhoz kötnek, és nagyobb áradás idején nagy halakat iparkodnak vele fogni.

A *fenékhorg*, *fenekespike*, másként *véghorog* egyetlen hosszú, *horogpalló*, *palló*, *horogdérék* néven emlegetett fonálra erősített, egymástól mintegy másfél öl, tehát 280 cm távolságban következő egy *vég*, azaz komplett horogsorozat. A horogra a szegedi halászok 100, a gyeviék 60 darab, nyelvükön *szöm* horgot akasztanak. Ez tápai halásznál a *cserepcsík*, *csérepesík*, vagyis egyik végén behasított, megfelelő számú pálcika segítségével történik. Herman Ottó megfigyelése szerint⁸⁵ minden tizedik horog után süllyesztés céljából kisebb fúratlan kődarabot kötnek. Ennek neve *böncső*, *fejböncső*. A legbelső *belsőkü*⁸⁶ kissé nehezebb.

A fenékhorg fölférgelése kiliszdarabokkal odahaza történik, majd a Tiszán *nyútják el* a folyó fenekén. Csak egyik vége van a *pallózsínór* segítségével a parton karóhoz *kikötve*. Ez 60–80 cm magas, és *kiszúró karó* a neve. A rákötött kis jelző kolomp a *pörgettyű*: megszólal, ha a hal valamelyik horgon rajtavesztett. A karó másik végére követ kötnek. Ez a *pallókü*. Az egészet azután behajítják a vízbe. A fogas végén *katka* segítségével emelik ki. Ez Herman Ottó meghatározása szerint⁸⁷ négyágú, hajlékony vastag drótból készült, mintegy 3/4 kg súlyú vasmacska, amely ólomehezékekkel ellátott zsinegre van kötve. Rendeltetése szerint a fenékhorg és más halászeszközök kiemelésére szolgál. A *kabak* alkalmazása nem ajánlatos, mert a vízi sportolók vagy fölszedik, vagy légipuskával kilyukasztják. A fenékhorggal dolgozó halász *fenekszik*, magának alkalmi neve pedig *fenekes*.

⁸⁵ Herman, II. 775.

⁸⁶ Herman, II. 773.

⁸⁷ Herman, II. 701.

Egyébként a *kobak*, *kabak*, *kapinyatók*, halásznyelven *horogtők* néven emlegetett tökfajta (*Cucurbita lagenaria*) a horoggal való halászatnak egyik eszköze. A tököt a horog zsinórjára erősítik, és így a horog a kívánt magasságban állapodik meg a vízben. Az így fölszerelt horog a *kabakospíce*, *tökőshorog*, *kabakhorog*.

Egyik, már csak Herman Ottótól megörökített változata a *lábóhorog*: gyöngé cérnával kikötött horog. A horogra került hal a cérnát elszakítja, és addig nyargal a kabakkal, amíg ki nem fárad. A halász a kabak nyomán találja meg a prédát.

A *benyútós horog* 2—12 horogszemből áll. Hajlékony karóhoz kötik ki a parton. Másik végén nehezék.

A *tetőhorog* végét szintén karóhoz kötik ki, a zsinórt pedig parán tartják.⁸⁸ A másik végén limányba helyezett kabak.

Az *eresztős pice* olyan horog, amelyet a Tisza közepén eresztenek le a ladik oldalán elhelyezett, *cibak* néven emlegetett fapöckökről.

A műkedvelő horgászok szerszámának parti nyeles *pice* a szabatosabb halász-neve. Régi egyszerűbb, de alkalmas fajtája az uszó fácskával, pedzövel ellátott *tutajos pice*. Aki vele dolgozik: *kispícés*.

Hárcafogaásra szolgál az erős *harcsahorog*, továbbá a *mönyhalas pice*, röviden *mönyhalas*. Az előbbi arasznyi hosszú erős horog, a mönyhalas viszont olyan kiszúrt *csapóhorog*, másként *fenékcspó*, amelyre csalétkül menyhalat tűznek, nehezékül pedig kő is van ráerősítve. A *harcsázás* ideje augusztus. A halász szélcsöndes időben, alacsony tiszta vízben fölevez a Tiszán, majd az islégre batonyát köt, és evezés nélkül szépen ereszkedik lefelé. Közben a harcsának *puttyogtat* is. A *puttyogtató*, másként *puttyogató*, *buttyogató*, *futtyogató*, *kuttyogató*, *kuttyogtató* kerek talpú, mintegy 6 cm átmérőjű nyeles fácska, amellyel a víz színét kell ütögetni. A keletkezett hang a kecskebékáéra emlékeztet, ami aztán a mohó harcsát a közelben levő horogra csalja.⁸⁹

A *harcsaszigony*, másként *harcsavágó* nagyobb szigony, amellyel nagy harcsára vadásznak. Ívás idején ugyanis a víz szélén hempereg, könnyű megszigonyozni, vagyis a szigonnyal megcélozni és eltalálni. A szigony, másként *szügöny*, *szigöny* egy vagy több ágú, villaszerű vaseszköz. A szigonnyal megvágott nagyhal kiemelésére szolgál a 2 m hosszú rúdra rávert hatalmas *vágóhorog*.

*

Mint ismeretes, a *bárka* olyan csónakformájú, kisebb-nagyobb, likacsos, parthoz vagy hajóhoz kötött vízjárta láda, amelyet superok készítenek, és amelyben a megfogott halat tartják. A halászhajóhoz kötött keskeny, hosszúkás, mindkét végén elkeskenyedő bárkának *nyargalóbárka*, Kovács János szerint *élőbárka* a neve. Ha csak egyik végén hegyes, akkor *kancabárka*, *kancafarú bárka*, *csapottfarú bárka* névvel illetik.

A nagyméretű *állóbárka* vagy *halászbárka*, ritkább nevén *tökösbárka* a halpiac mellett volt vasmacskával kikötve. Annak a csigának, amellyel a vasmacska helyzetét szabályozták, Kovács János hallomása szerint *macskatekerő* volt a neve.⁹⁰ Egyik vége díszesen kifaragott hajóorrban végződik. A másik végén kis: *csárda*, *guliba*, *szentős* néven is emlegetett házikó. *Bárkafenék* néven emlegetett padozata közepén felnyitható. Alatta vízjárta retesz, a bárka *tőke*. Ebbe rakják az eladásra szánt halat, hogy a

⁸⁸ Solymos Ede anyaggyűjtéséből.

⁸⁹ Herman, II. 776.

⁹⁰ Kovács, 271.

folyóvízben friss, eleven maradjon. Innen emelik ki, *szákolják* azután eladás alkalmával a merítőhálóra emlékeztető *szak* segítségével.

A nagyobb méretű száknak *mélák* neve is hallható. Ezzel fokokban csalihalra is szoktak halászni. A *mérőszak* viszont 80—100 cm átmérőjű vaskarikára szerelt, megfelelő öblösségű *szak*, amelyben a *rudasmázsa* két kampójára akasztva a halat nagyobb mennyiségben átmérték.

A *tűzsér* erős vastú az eladott halak összetűzésére.⁹¹

A Tisza partján „egymást éri — írja a múlt század végén Tömörkény István⁹² — a halászbárka, olyan csöndesen fekvé a vízben, mintha a homokon heverne. Ott van a *Szent Borbála*, a *Szent Istvány király*, a *Szeged Városa*, a *Szent Rókus*, meg a többi...” A halászbárkából hírmondó máig is akad. Ez a modern Tiszapartnak sajátos helyi hangulatot ad.

A szegedi bárka napjainkig megtartotta egyik sajátos feladatát. Inyenc szegedi halevők, egyszerű emberek is meg tudják mondani, hogy igazi *tiszahal* került-e az asztalra. Ezért szükség van az állóvízben, így a Fehértó modern halgazdaságában fogott és *tóhal*, tréfásan *pocsolyahal*, *döghal* néven emlegetett, egyébként kiváló minőségű, de mégsem tiszai halnak a folyóban való átfürösztésére. Ez a hasznos művelet, szakmai nyelven *kisaralás*, *kifürdetés* a kishalászok gyakorlatából vált általánosabbá. „Összefogta — írja⁹³ személyes élmények nyomán *Terescsényi* György — a holtvíz kövér és renyhe potykáit, a csukát és a süllőt, a dévérkeszeget és a kárászt. Aztán át-eresztette őket az élő Tiszában úszó kis bárkájába. A víz alá süllyesztett lyukasfalú halhombárban aztán egy-két hét alatt keresztülment a halakon a jó víz. Kimosta húsuk rostjai közül a sarat, még a kövérségüket is megcsappantotta. Megillatosodtak ízben és visszazépültek színben, sőt még fűrgeségük is visszatért édes hazájukban, az eleven Tiszában, a szőke habokban, ahol meg kellett volna születniök. Két hét után el lehetett adni őket bátran az óvatos nagyfisereknek, akik össze szokták vásárolni a kecésektől a heti szákmányt.”

A halvásárról és a szegedi ember halevéséről a táplálkozásnál emlékezünk meg.

*

Az élőhal fogása és árusítása mellett, évszázadok során járta a szegedi Tiszán a *halhasítás*, *halsózás* is, amely a XVIII. századtól kezdve egy-egy halászgazda, azaz fisér megbízásából történt. A *halhasító tanya*, röviden *tanya* rendszeren füzesben állott.⁹⁴ Algyő és Szeged között rendezték be. Nevezetes tanyahelyek voltak a *Sárga*, *Porgány*, *Vesszős*, *Gyevifok*. Voltak azonban a Boszorkánysziget táján is. A tanyákon először is azt az olykor 20—30 m hosszú veremfélélt építették, amelyet háztető módjára nád-dal földtek be. Előtte nagy hordók, dézsák, továbbá víziközelkedésre már alkalmatlan, tisztára surolt ladikok, amelyekben a sózás történt. Mellettük kecskelábú asztalok, ahol a halat hasították. Kissé távolabb a *zsidóutcák*, vagyis földbe vert lécekre 5—8 sorjában húzott zsinórok. Végül éjjeli szállásra szolgáló szűnyogháló fekvőhelyek. Magasabb helyen emelkedett a fisér, olykor a megbízott *halászmestör* nádkunyhója. Körülötte foglaltak helyet a halhasítók szállásai. A fehérnépek kunyhója takarosabb volt, díszítéséről a legények gondoskodtak. A tanyák környékén mindég akadt egy-két kutya, aprójószág, továbbá odaszokott vízimadár is: gólya, gém, szarka. Volt egy külön konyha, helyesebben katlan is.

⁹¹ *Herman*, II, 839; *Kovács*, 268 (képpel). A tárgy és szó máig ismeretes.

⁹² *Tömörkény I.*, Az alvó Tisza. SzN. 1891. szept. 30.

⁹³ *Terescsényi Gy.*, Aranyhomok 172.

⁹⁴ *Reizner* III, 479; *Tömörkény I.*, Vizenjárók 78; *Kovács J.*, Szegedi emlékek 65; *Szmollény N.*, A halhasító tanyák. SzN. 1909, 3. sz.; *Bitó J.*, 30, 40.

Egy-egy tanyán 25—30 lány hasított és szózott, 5—6 férfi a nehezebb munkát végezte, néhány *csónyikos gyerök* meg a ladikot, bárkát húzta.

A halászok már korán reggel kivetették a nagyhálót. Utánuk mentek a ladikok, amelyeket gyerekek húztak. Mindegyikhez négy-öt bárka volt kötve. Ha a kivetés sikerült, a bárkák hamarosan megteltek és csónakkal a tanyához vontatták őket. Itt fűzfavesszőből font mély kosarakba rakták át, és a halas kosarakat két ember rúdon, vállra kapva vitte a tanyába, ahol a Kovács Jánostól *hastok* néven⁹⁵ megörökített halhasító asztalon a lányok bicskával lekapták róluk a halpénzt, kivetették a belső részeket, majd az *áztatókádban* besózták. Amikor a só már jól átjárta, akkor egyenként teregették ki száradni a zsidóutcára, ahol a belső oldalukat kifelé fordítva, hatnyolc napig száradtak. A száradó hálnak rettenetes bűze volt.

Száradás után az egyes halfajtákat külön rakták és főleg gyékénnyel, olykor ká-kával, fűzfahánccsal, ritkábban spárgával átkötözgetve 25 fontos csomagokba bálázták. A bálákat azután a *bálázógunyhó*, *bálázó* néven is emlegetett verembe rakározták el. Ugyanitt állott szép sorban, öblös butykosokba gyűjtögetve a *halzsír* is.

Halhasításra főleg a keszeget tartották alkalmasnak, de potykát, süllőt, kecsegét is hasítottak.

Az ebédet, vacsorát szolgáló lógó nagy bográcsban férfi főzte: paprikáshalat, krumplistarhonyát. Kerekszájú fakánál volt az egyetlen evőeszközük. A bográcsból cserép- vagy fatányérba szedték ki az ételt. A halpaprikást, haléltet olykor ecettel is leöntötték.

A munkát dalolás, mesemondás is élénkítette, és az étkezési időt, továbbá az ebéd utáni pihenőt leszámítva, hajnaltól estig tartott. Utána a fiatalság bőrduda vagy cite-ra hangjára sokszor pördült táncra.

A heti munka hétfőtől szombat délutánig tartott. Ekkor csónakon hazajöttek Tápéra, Városra, de vasárnap estefelé már indultak is vissza. A halhasítás egyik forrásunk szerint késő ősszel, november derekán szűnt meg. A bálázott halat dereglyén szállították a Városba, hasonlóan a tanya fölszerelését is. Megkezdődött a hal eladása. Főleg Arad, Temesvár, Lugos vásárolt sokat. Az évi mennyiség 800—1000 bécsi mázsára rugott.

„Kedves eledele volt — írja⁹⁶ a múlt század végén Tömörkény — az oláh népnek és a horvátok is nagyon szerették... Kétféle módon csinálták. Ha füstölték, akkor szárazon ették, továbbá meleg étel gyanánt. Csináltak belőle savanyú ételt, meg paszúrral is, mint ahogy mostan a babba szokás főzni a disznóaprólékot és a szalonnabőrt. Abálták is. A forró vízben a száradt hal felső része lehámlott, nem is kellett tisztogatni. Ennek az ételnek *sóshal* volt a neve, de a magyar így sem igen ette, legföljebb, ha vasrostélyban néha parázson sütöttek belőle egy-egy darabot. Ellenben különösen a bőjtök idején, igen kapós volt a más népeknél és szállították nekik Aradra, Temesvárra, de még el egészen Zágrábba is. E helyen a szárított hálnak rendes vásárja volt, és jól is keltek a bálók, csak azok rendjén nem volt szabad téveszteni a küldés alkalmával... Mivel az aradi [piac]... csak a keszeget kereste, a temesvári piacon csak a potyka kelt el, a legmesszebb eső gyomrokba a csuka és a süllő jutott, ezeknek Zágráb volt a piacuk.”

A kivetett belekből és a hasításra alkalmatlan kisebb halakból főzött zsiradékot, a *halzsírt* bőr (szerszám, csizma) tisztogatására használták a tímárok, de családban is ápolták a lábbelit vele. „Ahhoz hasonló kenet nem volt — írja⁹⁷ Tömörkény István — sem hámrá, sem lábbelire.” Valamikor külföldre is szállították belőle.

⁹⁵ Kovács, 290.

⁹⁷ Tömörkény I., Bazsarózsák. 121.

A múlt század derekán Csíkos Imrének, Csíkos Jánosnak, Novák Jánosnak, Boros Mihálynak, Deák Györgynek és a Süli-családnak voltak híres halhasító tanyái. Az évszázados gyakorlatot a Tisza szabályozása szüntette meg.

A halászok nyelvében a *tanya* szónak több értelme is van. Általában jelenti a halászatra, a máshol jellemzett tanyavetésre alkalmas, nem állandó helyet, próbát. Ennek szabatosabb neve *vándortanya*. Ha *tanyát vet*, vagyis kiveti a hálóját és akár órákig sem mozdul el, várakozik mellette, akkor *ülőtanyázik*. *Kis tanyát vet*: a vízben kis területet halász meg. *Nagy tanyát vet*: nagy területen veti ki a hálóját. *Cseréli a tanyát*: változtatja a halászhelyet. A közös halászatot idézi Dugonics mondása: *egy tanyán dolgoznak*, vagyis ugyanazt teszik, akarják. Kovács Jánostól tudjuk, hogy naponta hét-nyolc ízben szoktak az öreghálóval tanyát vetni. Ha a fogások sikerültek, akkor a halászsoknak *jó tanyájuk* volt.

Mögtanyázik a horog, varsa is, ha halfogás végett már hosszabb ideje a vízben van. *Vögyük mán ki a varsákat* — mondogatják — *vót mán idejük mögtanyázni*.

A *tanya* jelenti az állóbárcák kikötőhelyét is. „Két ladik halad fölfelé — írja⁹⁸ Tömörkény István — egyfából faragott régi halászcsonyikok. Egy-egy öreg halászcsonyik legény bennük. Mennek a tanya felé, vagyis ahol a halászsok állóbárcái vannak sorjában kikötve.”

*

A szegedi halhasítás múltjához érdemes még végül a szemtanú és benne dolgozó Bitó János halászmester nagyértékű visszaemlékezéseit is idéznünk.

Még a múlt század derekán is, „a Tisza partján — írja — mindenütt halhasító meg szárító tanyákat állítottak fel, hogy a rettenetes sok hal kárba ne vesszen. Szegedtől Csongrádig, jól emlékszem ma is, 37 ilyen tanya volt. Egy-egy ilyen tanyán átlag feldolgoztak 5000 mázsa halat, amiből 2000 mázsa szárított hal lett, amihez megint 1000 mázsa só kellett.

A munka tartott június elejétől augusztus végéig. Minden tanyán legalább 80 személy dolgozott, nagyobb részt lányok, meg 12—14 éves gyermekek. Volt aztán minden tanyában négy öregasszony, akik közül kettő süttött-főzött a dolgozóknak, kettő meg a halzsírt sütötte ki. Volt tanya, ahol 50—60 akó halzsírt sütöttek ki egy nyáron. Ment a dolog megállás nélkül... Egy ilyen halhasító tanyára szegődtem én be 1869-ben 20 egész krajcár napszámmért... Öreg Süli János fogadott meg, ő volt a legelső gazdám... 1869. március 17-én indultam el legelőször a magam mesterségében a Tiszán. Kint a parton a víz partján állott egy egyetlen darabból való nagy nehéz csonyik, abban benne egy bárka. No, ezzel kellett elindulni a gyevi Tiszára, a Petróba, mert akkor ezeknek a halhasító tanyáknak mind megvolt a maguk neve, és ez a Petrótanya volt a leghíresebb, mert ott annyi volt a hal, hogy egymástól nem fért. Nyolc nagyháló halászott itt állandóan, s itt fogták a legtöbb nagy, hatalmas öreg halat, óriás harcsákat, de fogták itt vizát, sőt még tokot is sokat...

Mikor kiszálltunk — ez a halászeletem első szép emléke — messziről az orrunkba verte a szél a halpaprikás fölséges illatát ... Sokan voltunk ott ilyen magamfajta csonyikos gyerekek. Lógtunk, ha éppen nem volt sok dolgunk, hát a gazdák megengedték, hogy a sekélyesben rákot szedhessünk. Volt is akkor bőven. Szedtem én is egy jó csomót. Néha-néha a lábam szárába kapaszkodott egy-egy rusnya féрге. Bizony ott volt harmadnap is a helye az ollójának... Meg aztán mi gyerekek vágtuk a fűzfaveszszőt is, amire a halkofák fölfűzték a halat. Ennek szedéséért is 10 krajcár járt megint...

⁹⁸ Tömörkény I., Napos tájak. 44.

Mikor azután hazaértünk a Városba, itt vettem egy negyed tepszi gyúrott fenekű, finom tejfölös lepényt. Bevágtam mind az egészet egymagam...

Hiába volt minden jó, hiába tartottak bennünket a jó halétellel, beteg volt odakint a tanyán minden egyes élő ember. Hideglelős. Ma váltóláznak mondanák, de hála az Istennek, leginkább csak hírből ismerik ma már ezt a csúf betegséget. Hideglelés volt az igazában, mert az volt a fő benne, hogy két, három, négy naponként, aszerint, kinél hogy, rájött pontosan reggel 9 órakor az emberre a rettenetes hideg, és úgy rázott egy kerek óráig, hogy csak a fogunk is csattogott belé... Előfordult, hogy ki kellett feküdni a napra, összehúzva magunkat, mert még a kezünk, lábunk is reszketett. Már most, ha reggel 9 órára, mire a hideg rájött a munkásokra, a hajnal óta felhasogatott halak nem szózódtak be, bíz annak nagyrésze úgy veszett. Ott érte a nagy meleg, bomlani kezdett — a hal amúgyis gyorsan romlik — hordhattuk aztán az egészet be a Tiszába. Így volt aztán, hogy az egész Tiszán abban az időben kés-él vastagságú zsírréteg úszott. A behordott, megrothadt halak zsírja kiolvadt a napon, és a vizet valami szörnyű, kellemetlen rossz ízűvé, sokszor valósággal ihatatlanná tette. Még kútakat is hiába ásattak a Tiszához közel, abba is beleszivárgott, annak a vizét is undorítóvá tette a halzsír szaga...

A kinézése pedig a következő volt a halhasító tanyának: legelől volt egy igen nagy, nyitott oldalú pajta a szózókadakkal. Azután egy még nagyobb, szellős, nádból épített kunyhó, amiben a halak száradtak. Köztük egy nagy sikátor, vagy 20 darab öles hosszúságú asztallal, amin a tulajdonképpeni hasogatás folyt. A beszózott halak aztán a zsidóutcára kerültek. Ezen száradtak a halak hajnali 3 órától délután 1 óráig, vagy ha igen nagyok voltak, akkor 4-ig is. Állott pedig ez a zsidóutca a földbe erősített cölöpökre fektetett 10—12 szál 3 méteres, jó erős fűzfakaróból, amelyen spárgák voltak keresztülhuzigálva. Erre függesztették föl a beszózott halakat szép sorjában. Ott száradtak meg...

Mikor a száradás már tökéletesen kész volt, akkor a halakat bebálázták. Ez nem volt más, minthogy a szép laposra száradt sós halakat szép simán egymásra kellett fektetni, és azután szabályosan bebálázták, azaz magunk-készítette erős gyékénykötéllal három helyen szorosan 25—25 fontos göngyölegekben szállításra elkészítették. Igen nagy piaca volt akkoriban a szárított tiszai halnak. Messze földre, Arad, Temesvár, Kikindára, Lugosra hordták a fuvarosok echós szekerekkel... A közönségesebb szózott halnak mázsája 16 forintért kelt, de a jobb fajta, nagyobb halakért 22—24 forintot is megadtak. Persze tudni kell, hogy a régi mázsa nem 100 kg volt, hanem csak 56.

Mikor aztán vége lett a hasítás munkájának, megint megkezdődött a csónyikhúzás a ficséreknél..."

A vízi közlekedésről más összefüggésben emlékezünk meg.

PÁSZTORKODÁS, JÓSZÁGTARTÁS

KÜLTERJES ÉS HÁZTÁJI ÁLLATTARTÁS

Legeltetés

A szegedi népnek hosszú időközön át egészen a múlt század derekáig a külterjes, pusztai jószágtartás volt egyik legjelentősebb foglalkozása, illetőleg jövedelemforrása.

A máshol jellemzett óriási szegedi határ lehetővé tette a pásztorkodás szakadatlan virágzását. A XVIII. században az újjászületett Kiskunság beleékelődött a szegedi földre, és kettéosztotta a Városnak addig egységes és messzire kiterjedő határát, amely évszázadok óta két részre különült, és e két hatalmas legelőterületet ősi, talán soha írásba nem foglalt szokásjog—, de nyilván ésszerű megfontolások — alapján is, a két városrész magyar polgárnépe külön-külön bírt. Az északi részt *fölsővárosi puszta*, a délit pedig *alsóvárosi puszta* néven emlegették még a múlt század első felében is. Ezek voltak az említett ősi városrészek közlegelői, járásai, amelyek a tanyásodás következtében mind nyugatabbra szorulnak, összezsugorodnak, és századunk első negyedében végre el is enyésznek.

A változás folyamatát jellegzetesen tükrözi a *tanyai embör* és *járási embör* közötti megkülönböztetés, amely a századfordulón még nagyon is járta népünk ajkán. A járási ember a szegedi határ nyugati peremén élt, és a Város hajdani járásain árendásként jelent meg, amikor bérbeadásukra fokozatosan sor került. Lőrinc — írja¹ Kutasi Ödön tanyai néptanító, a szegedi novella érdemes kismestere — nem is valami vagyonos gazda, csak egyszerű földbérlő, akit itten nem zsellérnek, hanem járási embörnek mondanak. A járási emberek pedig többnyire egyszerű, néha bizony szegényes sorban vannak.” A Városhoz közelebb lakó, már megállapodottabb, polgárosultabb körülmények között élő tanyai embör így különböztette meg magát szegényebb sorstársától. Ebben azonban nem volt lekicsinylés.

Közvetlenül a Város peremén, szélein húzódott még a század elején is a *nyomás* néven is emlegetett legelő, *csordalegelő*, rajta a *nyomáskút*, *csordakút*, amelyre az istállóban, ólban nevelt jószág, főleg a tehén és disznó, tavasztól-őszig, reggeltől-napszállatig csordába, csürhébe verődve kijárt zöldet legelni. Az 1522. évi tizedjegyzékben 8 *Csordás* nevezetű családdal találkozunk. Ez annak bizonyossága, hogy már a középkor végén jelentős lehetett a Város istállózó állattartása.

A *nyomás* szó első szegedi előfordulása 1730. *Universis serio inhibitur, ne iuxta patibulum et in locis vulgo nyomás dictis, araturam quamquam exercere praesumant.* Herman Ottó nem egészen szabatosan így határozza meg: „az a legelőterület, amelyen a legeltetés folyik, amelyet a jószág nyom.”

Volt minden külső városrészben. Az *alsóvárosi nyomás* a mostani vágóhíd, Ságvári-telep, repülőtér táján. Ezeknek hajdani neve *Börcsökkopolya*, *Delelő*. A *fölsővárosi nyomás* és *rókusi nyomás* helyét pontosan nem tudtuk meghatározni.

¹ Kutasi Ö., Bérföldes magyarok. 82.

A csorda egy bizonyos helyen a Város szélén, így Alsóvároson a *Vadkert köröszt* körül verődött reggelenként össze. Idehajtották a teheneket, borjúkat, amíg az utat meg nem szokták. Este olykor el is mentek eléjük. A kommenció, később bér ellenében elszegődött csordás, csordapásztor átvette őket, majd este ugyanitt eresztette szét. Fejűsükre a házbeli istállóban került sor. 1725. *Csorda Pásztornak Húsvétul fogvást Szent Márton napjáigh egy pár tehéntül Alsó és felső Városban három garass, egy kenyér egy Pénz Bocskorpénz, Palághban pedig egy Pár egy Máriás egy kenyér és a Bocskor Péz.*

A tilosba tévedt és elfogott, esetleg szökött jószágot bitang jószág, röviden bitang néven emlegették. Hatósági gondozó helye a *bitangistálló* volt, a hajdani vásári *cédulaház*, vagyis a járatkezelők irodája mellett. Patterson örökíti meg azt a régi szegedi gyakorlatot, hogy az ilyen jószág egy évig maradt bitangságban. Ezalatt a hatóság megbízható személyeknek adta ki használatra. Ezek kötelezték magukat arra, hogy gondját viselik, felelősséget vállalnak érte, sőt valamelyes összeget is fizetnek utána. Egyidejűleg közhírré tették, hogy milyen jószág van a Város őrizetében: igazolt gazdája jelentkezhetett érte.

A mező, legelő, járás télidőben alig tudta ellátni a kicsapott állatot. A kezesjószágok télen és istállóban gondoskodni kell a takarmányról.

Legáltalánosabb a lekaszált fű, vagyis a *széna*. Az első kaszálása az *anyaszéna*, a másodiké, esetleg harmadiké pedig a *sarjűszéna*, *sarnyűszéna*, röviden *sarjű*, *sarnyű*, *sarjadék*. Különösen kedveznie kell az időnek, ha még a harmadik kaszálásra, a *másodiksarjű* betakarítására is sor kerülhet.² A széna hulladékának *szénatőrek*, *szénamurva* a neve. Tömörkény följegyzése szerint a levében reuma ellen hasznos fürödni.³ Megfőzve fájó fogat, daganatot is pároltattak a gőzével.

Alattomban történt kint a tanyán a *fűnyűvés* amelyről Tömörkény ad⁴ hírt: „Az éj bűnös alakja ez, egyébként rendszerint szegénysorsú ember, aki az egy malacocskájának, sovány tehenecskéjének éjszakának évadján lop takarmányt a más kaszálójáról. Nagyon gyűlöletes ember, mert nemcsak hogy lop, hanem pusztít is. A gazda ha másnap a megkopasztott legelőt látja, elkeseredve mondja:

Ugyan hogy nem szárad el a keze a szömtelennek? Inkább kérne füvet, ha nincs a teheninek mit önni...

Az éjjeli fűnyűvő nem kaszálja, hanem a legnagyobb csöndben, a sötétség leple alatt gyökerestől tépi ki a földből a füvet. Ez meglehetősen érzékeny kár, ha akár jómódú embert ér is, mert nemcsak a termést lopja el, de a földbe fektetett munkát is tönkreteszi. Ahol a fűnyűvő járt, ott csakugyan nem terem többé fű. Különösen nagy a baj, ha a lóherét nyüvi.”

Gyöpről került a *gyöpszéna*, semlyékről a *semlyékszéna*, szíkról a *székszéna*, tarlóról a *tallószéna*. A Mindszenten emlegetett jóminőségű *bárányszéna* akkor kerül a kisbárány elé, amikor fokozatosan elvonják a szopástól.

Az olyan fűnek, amelyből lekaszálva majd széna lesz, *szénafű* neve is hallható. A kaszálóban felburjánzó fűske, kóró összefoglaló mórahalmi neve *badrag*. Ezt a szénagyűjtés során kidobálják, és ha sok van belőle, akkor a tanyaiak össze is gyűjtik és kemencébe vetik.

A *szénaboglya*, *szénakazal* tanyai helye a *szénáskert*: elkerített rész, ahova a széna mellé még sokszor a *rázott*, kukoricaszár, nádkéve is odakerül.

² Fűkaszáláshoz járja a keskeny pengéjű, már kissé elhasznált *szénavágókasz*, *szénakaszáló*, a régiségben emlegetett *fű verő Kasza* (1764).

³ Ért. 1907, 244. *Tömörkény I.*

⁴ *Tömörkény I.*, Bazarózsák. 9 .

A gulyások és csikósok a személyes virtuskodás mellett a mező miatt is állandóan vetélkedtek egymással. Tömörkény István novellisztikus formában, de a hallott hagyomány tiszteletével elmondja,⁵ hogyan törtek a csikósok ménesükkel a gulya legelőjére: „A legelő, ameddig a szem ellát, a gulyáé, s lám mégis a kezesménessel a csikósok rámerészkedtek. Láthatja, aki akarja, hogy amott halad előbbre a ménés, be a legelőbe, de egészen be a legelejébe, amelyiken már régen nem járt a jószág. Kényesen hányják-vetik fejüket a lovak, a csikósok rajta vannak a nyergesen, ami nemigen szokásuk, mert ők is csak jobb szeretnek gyalog járni a ló után. De épp, mert rajta vannak a lovon, az mutatja gonosz szándékukat. Mutatja, hogy tudják, hogy idegen helyen járnak. Hogyha valami baj érné, fölverhessék a ménest, és elrobog-hassanak a tájról. Másnap pedig letagadhatták, hogy valaha azon a vidéken jártak volna. Ez ősi szokás. Talán majd akkor fog elpusztulni valaha, ha az utolsó közlege-lőt is föltöri az ekevas. A fű drága, és a földek darabonként vannak kiadva legelés alá. Ezen itt gulya jár, amazon ismét a kezesménés, odább pedig van a birkalegelő. Hát az mindig haszon: étetni a másét, mert így az eredeti legelőből több marad. Ez pedig nagy szó, mert augusztusban, ha a föllegek járása megáll, a száraz helyeken elvesz a fű, és csak emitt kapható...

A gulyások között harag támad... A lakos bemegy a cserénybe, eme nevezetes helyre, ahova régi tradíciók szerint bejárása csak neki van, ő lévén felelős minden ottlévő értékekért. Ott szó nélkül tesz néhány ásonyomot a földbe, s egy apró bádog-dobozt vesz elő. Fölfog most még egy jó hosszú ágat és megindul. Nem megy, dehogymegy a csikósok felé. Inkább oldalt tart, a semjék felé, amely nagyot kanyarodva halad arra, s annak sásai, nádashelyei között úgy mehet, hogy senki meg nem látja Hajlonganak a sás levelei, mind a ménés felé hajlonganak, mutatván, hogy arra fű a szél.

Halad jó ideig a lakos, hogy minél inkább közel férhessen a sások között. Akkor a bádogot kinyitja. Zsírforma van benne, nem más, mint *farkasháj*. A bot végét jól megforgatja benne, azután a botot a zsíros végével a lapos semjékből fölnyújtja a partra. Ha van módja hozzá, hogy a botot a földbe leszúrja, akár ott is hagyhatja.

A gulyások aztán nemsokára a cserény mellől, hevertükből láthatják azt a mesés látványt, mikor a pusztában megriad egy teljes ménés. Ahogy a bot fejről a szél a farkasszagot közübük veszi, evésében mind a ló hirtelen megáll. A ménék horkannak, a többi reszket. Mikor aztán a legelső megriad, és vágatni kezd, hiába a csikós lovasvirtusa, hiába az elébekerülés, hiába a karikásostor. Legfőljebb a ménés azon részével, amelyet összetartanak, együtt vágat a csikós is valamennyi, mígnem jó messzire érve a vad rohanásban az állat kimerül, és remegő inakkal megáll.

A többi, az megy az isten világába, amerre lát, és a farkastól való félelmében megvadulva olyan futásokat tesz, hogy kihalad a pusztából, s bemegy egészen a lakott földek közé. Itt aztán, ha valamely kisebb semjéken vagy tarlón lovakat talál, azokhoz szegődik.

Némely részét csak harmadnapra szedik össze, bár az megint bizonyos, hogy valamennyit összeszedik. A csikós tud úgy csapásozni (a nyomozás neve odakint) a ló után, mint ahogy az indián a préríken a fehér után nyomoz.

Az ilyesmit kölcsönbe szokás adni.

Van ugyan eset, hogy a ménés mástól is megriad, nagy viharban is széjjelszalad, máskor meg egészen összeáll, de azért csak gyanakodni szokás ilyenkor a gulyásokra. Különbösen is állandóan ellenségeskednek: a gulyás, csikós, juhász. Bár az utóbbi nem egészen közübük tartozó, ezek rendszerint a maguk gazdáai szoktak lenni, ama-

⁵ Tömörkény I., Munkák és napok. 212; A vízenjáró haragosok is hasonlóan vadították meg a hajóhúzó lovakat: Célszerű szegényemberek. 67.

zok pedig csak szolgák igazság szerint. Azok más jószágait legeltetik, s késő ősszel, mikor a puszta elcsöndesül, és haza hajtódik róla a jószág, sorra járják a gazdákat a bojtárok, beszédni a legeltetés díját. Hát a juhász a tülekedésből, mint gazda, lehe-
tősen kiesik, s a régi harag leginkább csak a csikós és a gulyás között áll.

A csikós éppúgy meg tudja riasztani a gulyát, mint a gulyás a ménest.

Csakhogy a tehén más, mint a ló, a bika is más, mint a ménlő: azokat a farkas-
szag meg nem ijeszti. A bika a farkastól nem fél; különben a régi nagyfajta komon-
dorok sem féltek, ha többedmagukkal voltak. A kutya, amely úgy sem más, mint
valamely fajta megszelídült farkas, szívesen vágta bele a fogát a rokon oldalába.
Régi pásztorok kutyáinak a nyakán vasabroncs volt kifelé álló erős vasszőgekkel;
így a farkas az eb nyakához nem is férhetett.

A csikós a vadításra más eszközt használt. A gulya felé szolgáló szél irányában
gyújtott kis tüzet tőzezből, arra elhasznált zsíros kalapból hasogatott posztódara-
bokat vet. S még más egynehány szerszámot, de az még mindig titkuk, hogy miféleket.
Ennek a füstjétől csakúgy megindul a gulya, mint a farkashajtól a ménes. Érdekes,
hogy a szagtól a bika kezd meggyávnulni. Pedig a legerősebb és a legbátrabb állatunk.
Ha megharagszik, négy-öt embernek, egy kocsinak, két lónak nekimegy, s valameny-
nyit fölforgatja. Ez a füstszag pedig (mi lehet benne, mi nem: nem tudom) a
gulyából legelsőbb a bikákat félemlíti meg. Akik látták, mondják, hogy szörnyű
nagy bakugrásokban kezd ijedten futni a szag elől, és nyomában bögve szalad szét
a gulya.⁶

A birka jellegzetes szaga a legelőn is megérzik. Ezért a ló és marha nem szeret
a birkával együtt vagy utána legelni. A *birkalegelő*, öregek ajkán *birkamező* olyan,
leginkább silány *székeslegelő*, amelyen a számosjószág álla felkopik. Előnye, hogy a
birka nem kívánja rajta a sót. Ha a szék nyár végén elsatnyul, akkor a birka más
legelőre kerül: rendszeren homoki tarlóra, tiszai árterületre. A tanyák között *belevágta*,
beletaposta a rozsvetést a homokba. Ennek *őszimező*, *őszipusztá*, *édősmező*, *édőslegelő*
a neve. Itt már marhasót kell vetni a birka vályújába.

A szegedi puszták kisebb járásokra tagolódtak, amelyek nevüket, vagy bérlő-
jük, birtokosuk, vagy a rajtuk legelő jószág után kapták. Így részben a levéltári
források, részben a népemlékezet, számontartják a családnévi eredetű *Bálintjárás*,
Rúzsajjárás, *Sátánjárás* (a Volford-Sátány juhászcsalád után), *Sutkajjárás* nevét.
Jószág szerint volt *barom-*, *birka-*, *bornyú-*, *bürge-*, *csikó-*, *csorda-*, *csürhe-*, *disznó-*,
göboly-, *marha-*, *ménős-*, *ökör-*, *svajcer-* *vágó-*, *vögyösjárás*.

A jószág legelőjének, fűvellő helyének *mező* neve is járta. A legelésért járt a
Városnak a *fűbér*, *fűpéz*. Ha nem átalányban, hanem a jószág száma szerint került
kivetésre, akkor *szájbér* néven is emlegették. Szárazság okozta elsatnyulása népünk
ajkán a *mezőfogyatkozás*. Ezzel szemben a *telekmező* olyan legelő volt, amelyen az
előző évben cserény állott. A helyén dús fű sarjadt, a jószág alig győzte legelni.
A kisebb legelőnek, gyöpnek öregek ajkán *paskom* neve is hallható. A homoki
semlyék egy-egy tanyához tartozó legelő. Erről más helyen, a tanyavilágnál szólunk
bővebben.

A hódoltság idején a Duna-Tisza közéne déli tészét, Szegedet is beleértve,
*Mezőség*⁷ néven emlegették. A hajdani *Mezőszöged*, *Mezőnagyszöged* elnevezésről
már szólunk könyvünk második fejezetében.

*

⁶ A vadítás szegedi szokásáról már Kitaibel Pál is megemlékezik; *Horváth G.*, *Kitaibel Pál néprajzi megfigyelése*. Ethn. 1918, 295.

⁷ *Salamon F.*, *Magyarország a török hódítás korában*. Budapest 1882, 380.

A puszta címere volt a többféleképpen emlegetett *baromkút*, *csordakút*, *itatókút*, *mezeikút*. Előfordult *delelőkút* néven is, mert a délben megitatott jószág körülötte *delelt*, pihent meg. Az ősi felsőtanyai nóta⁸ így idézi:

*Eltörött a kútam gémje,
Hun itatok hónap délre?
Szilaj a babám marhája,
Nem szokott az más kútjára.*

„Ami a pusztai csordakutat illetné — írja⁹ a századforduló még eleven hagyományának ismeretében Tömörkény István — azok míg külső testállásukban sem olyanok, mint amilyenek a közönséges gémeskutak szoktak lenni. Nagy széles kutak ezek, miknek a tetejére rá lehet állni. Nem vödörre jár, hanem akós dézsára. Gém kető szolgál bele. Messziről nézve olyanok, mintha mesebeli nagy madarak lennének, akik a földi nedvességet magukba szívják. És oldaluk mellett hosszan, jobboldalt is, meg baloldalt is a nagy vályúk, amikből a gulya italozni szokott.” Máshol¹⁰ még elmondja, hogy „az ostorfát a dézsa állása szerint fogni nem minden embernek adott tudomány. Különösen ha a karjai sem szolgálnak hozzá, mivelhogy nem könnyű a dézsa, kávája sincs a kútnak, hanem fölötte köll a deszkákon állni. Aki mármost ehhez nem ért, semmi vizet nem juttat a lovacskáknak a vályúba, hanem mindet magára locsolja, és azután ilyen csuromvizesen a magas kútról a homokba ugorván, úgy elkeveri magát, hogy akár küldött ördög is lehetne.”

A nagy csordakútba csakugyan olykor két ostorfa is beleszolgált, hogy a jószágot itatáskor rövidebb idő alatt ki lehessen elégíteni. A járások feltörése után eltűnt, de öregek még emlékeznek rá. A kübekházi *Kettőskút* dűlőnév is ennek hírét őrzi. Nyilvánvaló, hogy a hajdani *Háromszájú kút* egyenesen három ostorfa után kapta a nevét. Az 1727. évi tanácsi jegyzőkönyvben olvassuk: *Három szájú Kútnál levő Telek, Fdő Pr. Piarista Uraimék számára örökösösen resolváttatik.*

A *kútpéz* a közlegelőn levő birka, marha, liba után a fűbérrel együtt fizetett összeg volt, amelyet az itatókút és vályú karbantartására fordítottak.

A kezdetleges, ideiglenes használatra szánt kútnak *kopolyakút*, röviden *kopolya* a neve. Csak addig ássák, amíg a gödörben a víz föl nem bukkan. Nincs kövel kirakva, esetleg csak deszkával nagyjából kibélelve. Innen a *fődőkút* neve is, Hamarosan ki is száradhat. Beomlott helyének *kopolyagödör*, *kútgödör* a neve. Régebben dohányültetés, paprikarakodás idején a föld végébe szoktak kopolyakutat ásni, hogy a messzebről való vízfordással ne bajlódjanak. Ilyen kutakat o'yan homoki szőlők végébe is ásnak, amelyek az ilyenkor az *anyakút* megkülönböztető névvel is illetett tanyakúttól távol esnek. E *szőlőkutak* azonban később, így manapság is már állandóbb, kidolgozottabb formát mutatnak. Olykor téglával is körülrajkák. Permetezésnél jó szolgálatot tesznek.

Tömörkény jellemzéséből ismert a kezdetleges *barlangkút* is, amelyet azonban a népemlékezet nyomán már nem tudunk igazolni. „Nagy lyuk van a földben — írja¹¹ —, de nem egyenes lefelé, hanem rézsút, hogy le lehet menni a fenekére, ahol összegyülemlik a föld árja. Barlangkút a neve.”

A pusztai, mezei kutakat családról, határrészről, olykor csak természeti jelenségről meg is szokták nevezni. Ezeknek azután a tájékozódásban van jelentőségük,

⁸ Móricz P., A fürgetegből. Budapest 1917, 40.

⁹ Tömörkény I., Napos tájak 153.

¹⁰ Tömörkény I., Fürgeteg János 249.

¹¹ Tömörkény I., Homokos világ 67.

valósággal földrajzi nevekké válnak. Ilyenek a XVIII. századból a már említett *Háromszájú kút*, *Szotyak kútja*. A múlt századból, amikor a nyomásokat, járásokat kezdik feltörni, a Várost övező feketeföldeken, még a homokvilágon innen: *Zöldfás-kút*, amelynek ágasa élő, zöldellő fa volt, továbbá a nyilván közeli bodzafáról elnevezett *Borzáskút*, a családnévi eredetű, birtoklást jelző *Egrösikút*, *Türeskút*, *Pútyikút*, *Csízárkút*, *Mórákút*, a földrajzi helyre utaló *Balagitóikút*, *Sárosögyikút*, *Móraszéki-kút*, a szőregi *Tavaszsizélkút*.

E *mezei kút* néven is emlegetett, kint a földön dolgozó igásjóság itatására szolgáló kutakat a máshol részletesen jellemzett *gazdaság* ásatta, majd tartotta rendben az *öreggazda* ellenőrzése és a *csősz*, azaz mezőőr felügyelete alatt.

A puszták régi fiai, pásztorok és betyárok a kút és részei állítgatásával izentek is egymásnak. „Ismeretes — emlékezik Tömörkény —, hogy a kútágásokkal, azaz hogy a gémmel és az ostorfával telegrafálni tudtak. Az messze ellátszik. S ha kint valahol a pusztában a gulyás vagy csikós katonaságot látott, tilosra állította a kútgémet. Az messziről megmutatta az üldözött lovasnak, hogy igyekezzen arról a tájról elfele, mert ott keresik. Mit tudott az ilyesmiről a zsandár? Beállhatott ő tizedmagával a csárdába, elbújhatott s leshette az üldözöttet, hogy mikor majd gyanútlanul bejön, hirtelen aláverik: azonban hát az éppen akkor nem ment a csárdába, mert a csárdásnak is volt annyi magához való esze, hogy tilosra állította a kútágast.”

*

Amennyire tudunk, előljáróban összefoglalóan szólunk még a régi pásztoréletről, főleg a hajlékról és táplálkozásról. Minthogy a legeltetés állandó helyváltoztatással járt, a meghúzódó hely és evés-ivás is ehhez a vándorülethez alkalmazkodott.

Legősibbnek látszik a szegedi tájon is a *cserény*, tápaiasan *csere* néven emlegetett, fődetlen, vesszőből táblásan fonott pásztorlakás, lovaknak való szárnyékkal, amelyet a pásztorok még a múlt század első felében is legelőről-legelőre költöztettek. A század derekától lassanként állandóbbá vált, palánkos lett, és helyel-közzel félfődelet is kapott.¹² Egy alsótanyai volt öreg pásztor szerint úgy készült, hogy a kívánt távolságban, a cserény méreteinek megfelelően négy karót a földbe vertek. Erre fölül két-két párhuzamosan elhelyezett karót három oldalon ráerősítettek, és közéjük sűrűn rakva, kissé befelé buktatott hosszú szárú nádat dugdostak. Alul körülfonták, fölül pedig gyékénytakarót borítottak rá. Az üresen hagyott oldalon volt a bejárat, *cserényajtó*.

A cserény mellett volt a többféleképpen emlegetett, egymástól alig megkülönböztethető *szárnyék*, *karám*, *sopa*.

A *lőszárnyék* — mint láttuk — a cserényhez hozzászőtt két oldalfal volt a pihenő lovak számára. A *marhaszárnyék* Tömörkény visszaemlékezése szerint¹³ az ő idejében is már imitt-amott látható: „ide is, amoda is fákat ültettek az ésszel élő emberek, s e fákból idő múltán erdők keletkeztek. Ez most már a szárnyék helyett van, s valamilyik oldala mindig megvédi esőtől, szélről vagy a nap melegétől az állatot. Csak a gulyások cserénye marad meg, azt látni itt is, ott is a pusztá közepén. Akkora kis darab kerítés sövényből, mint egy szoba. Abban lakik a cserényes, aki nappal főz a többire, éjjel pedig kerüli a gulyát, amely lefeküdt a karó körül. A gulya ugyanis olyan társaság, hogy nappal elpihen a pusztában itt is, ott is, de éjjelre megszokott helyet keres. Hogy ezt megtalálja, egy hosszú akácot kivágnak, ágait lebotoztatják, s a csupasz

¹² Herman O., A magyar pásztorok nyelvkincse 180.

¹³ Tömörkény I., Vízenjárók 129.

magas karót ássák valahol a puszta közepén a földbe. Azt aztán a gulya elismeri, hogy az az ő háza, födele s nagy nyugalommal telepszik köréje este.”

Ott állott még a cserény körül levett *dörgölődző fa, állófa*, amelyhez a jószág hozzádörgölődött, ha viszketett a tagja. A *bitó, bitókaró* Hermann Ottó szerint¹⁴ arra szolgált, hogy az elbitangolt idegen jószágot hozzákössék. A *dúckaró* alsótanyaiak szóhasználatában mindenféle karót jelentett, amelyhez a cserény körül a jószágot odakötötték.

A Tömörkénytől említett három pásztor közül a bojtárnak *lakos*, olykor *cserényös, éjjelös*, Tömörkény hallomása szerint *cserényembőr*,¹⁵ *szárnyékembőr*¹⁶ neve is járta. Ez maradt ott ugyanis a cserénynél: főzött, tarhót oltott, fejt, rendben tartotta a cserényt, nappal aludt, éjszaka pedig virrasztotta a jószágot. Ha több bojtár is volt, akkor a *lakosság* sorba ment.

A régi pásztorok inséges időkbén vagy éppen változatosság okából ősszel a makot árvaagányból rakott tűz paraszában megsütötték és megették. Így sütöttek csöves kukoricát is. A madártojás sütéséről máshol bővebben szólunk.

A régi pásztorok, főleg csikósok és gulyások kezéből nem hiányozhatott a rövidnyelű, hosszú szíjú, esetleg kötelű, sallangokkal díszített *ustor, karikásustor*. Cifrázata szerint volt *bojtos ustor* is. A *ciromustor* keskenyre hasított szíjából volt fonva. Régente ismeretes volt a szíjártótól remekelt, díszes, sallangos *dóbröcöni ustor* is.

A kákafonással gyermekmunkával készült ostort Tömörkény¹⁷ ilyennek jellemzi: „Csak apró és ügyetlen gyerek fonta négy ágból. Az okosabbja nyolcból, tizenhatból fonta. Azt hiszem, nem túlozok, ha azt mondom, hogy a tizenhatos, húszas ágból négszögletesre való fonás már az iparművészet körébe esett.”

Tömörkény a karikásostorról is azt mondja,¹⁸ hogy „tizenöt-húsz különböző szíjából fonva. A vége nem szíj, hanem drót: szörnyűeket lehet sujtani vele.” Sokszor azonban drót helyett *sugár*, tápaiasan *suggár*, Tömörkény szerint *durrogó* néven emlegetett lófarok, esetleg káka volt a végére fonva, hogy minél nagyobbakat tudjanak vele durrantani. Innen a példabeszéd: *végin durran az ustor*, vagyis befejeztéig minden úgy kétséges.

A pásztorostor részei: a *nyél*, azaz az ostor fogóvesszeje, rézzel kivert fája, az *ustornyak*, vagyis az ostorszíj hurkos vége, amellyel a nyélhez szorítják. Az *ustorhőgy* az ostorszíj szabad vége. *Ustorhőgyes* az a lusta ló, napszámos, akit folyton ösztönözni kell a munkára.

Tanyán, ahol a porta mellett saját semlyék is van, ide csapják ki legelészni a ráérő lovat, tehenet. Ilyenkor *nyűg, kötélnyűg, lábnyűg*, felsőtanyaiak ajkán *keleviz*, ritkán *kötélbékó*, a kötélverők szakmai nyelvén *fiszli* kerül a két első lábukra, hogy ne bitangolhassanak messzire. Van *lónyűg* és *tehényűg*, de a kettő között nincs lényeges különbség. Hosszabb a *körösztnyűg*, amely a jószág bal első és jobb hátsó lábára kerül, vagy megfordítva.

A régi, vasból való nyűgnek inkább *békó, vashékó* a neve. „A régi, acélbéklyónak — emlékezik¹⁹ Tömörkény — valamennyinek külön lakatja volt, mint a vaspénztáraknak. Az ilyen béklyós lovat éjjel a mezőről csak úgy lehetett elhajtani, ha ketté reszelték a béklyó láncát, mert máskülönben nem tudott futni. Ráadásul volt is ennek a béklyónak külön tudománya. Valamikor hallottam is a fortélyát, de elfe-

¹⁴ Herman 179.

¹⁵ Tömörkény I., Bazsarózsák 366.

¹⁶ Tömörkény I., Jegenyék alatt 82.

¹⁷ Tömörkény I., Munkák és napok 279.

¹⁸ Tömörkény I., Gerendás szobákból 108.

¹⁹ Tömörkény I., Egyszerű emberek 278; Vö. még Homokos világ 35.

ledtem. A vasbéklyót valamikor főzni szokták. Azt feledtem el, hogy miféle folyadékban főzték. Csak annyit tudok, hogy az ilyen béklyót azok a ráspolyok, amelyek a tolvajnép kezeügyében voltak, egyáltalán nem fogták. Nem lehetett a ló lábáról lereszelni, minélfogva nem lehetett a lovat ellopni.”

A semlyéken olykor a *pányvakaró* néven emlegetett, földbe vert cövekhez a hosszú *pányvakötél*, vékony *pányvalánc* segítségével *kipányvazzák* a jószágot. A *fej-kötélnyűg*, kötélverők szakmai nyelvén *kopstikli* a marha szarvára, nyakára erősített kötél kikötés céljából. Tápai neve *kelevíz*, *csülköskötél*. Így szabadabban mozog, legel, mégsem tud elbitangolni. A kötélén Tömörkény megfigyelte,²⁰ de mi már nem láttuk, a *pányvaforgó* néven emlegetett, kovácstól készített csuklószerű vaseszközt, amely arra szolgált, hogy a kötél, lánc ne vessen *csókalábat*, és így a jószág ne gabyodjék bele.

Lótartás

A ló a szegedi magyar ember világával is bensőségesen összeforrott.

A mi tájunkon is tartak föl honfoglaláskori lovas sírokat. A bojárhalmi leletnek nemzetközi jelentősége van. Nyilván ennek az ősi temetkezési hagyománynak átszellemült formája, hogy Dékány Péter helybeli polgár végrendeletében (1720) 30 lovát az alsóvárosi barátoknak hagyományozta.

A szegedi nagytáj több helyén a gazda halálát még manapság is megjelentik a hozzátartozók a jószágnak, sőt a gyász jeléül a lovakat egészen a temetésig szabadon eresztik, hogy a sírig mintegy kövessék a halottat, illetőleg visszajárva ne találja a helyükön.

A Kálmány Lajostól följegyzett²¹ tiszaszigeti, azaz ószentiváni hiedelem szerint a meghalt ember lelke fehér lóba megy át. Sajnos mi már nem hallottuk a Szirmai Lajostól följegyzett jeles mondást²² arra, amikor nem rokonok az atyafiságot erőltetik: *atyafiak a fehér juhról*. A szólás már elvesztette eredeti hiedelmi hátterét, a *fehér ló* képzetét, amely a székelység világában még eleven. Ha kérdezősködőnek nem akarja a szegedi ember megmondani, hogy hova indul, akkor e szavakkal utasítja el: *a fehér ló seggibe csúszkálni*. Tápén még ezt is hozzátéteszik: *gyere velem, aztán tē mégy elől!*

A szürke ló látása a szegedi néphit szerint is szerencsét hoz. Ezért a bérkocsisoknak lehetőleg szürkelovas fogatuk volt. Polgári esküvőre is ilyenek mentek.

Az ószentivániaiak szerint a szemem keletkezett árpát úgy kell elmulasztani, hogy késsel kaszáló mozdulatokat végzünk feléje, közben azt mondjuk: *árpát vágok, árpát vágok, fehér ló seggibe!*

A lóhoz fűződő szegedi hiedelemvilágban is sajátosan kettősség mutatkozik.

A mesebeli, segítő *tátosló* nyilván még az archaikus hagyományokat, totemisztikus képzeteket is tükrözi. Kálmány följegyzése szerint a tártoslónak már a csikaja is foggal születik. Ha más ló meglátja: rugdossa, el akarja pusztítani. Csak az anyja nevelheti föl. Ha azonban két hónapos koráig megmarad, akkor már a világon egy lótól sem fél.

Nyilvánvaló, hogy a kereszténység hatására csaptak át a lóról való néphagyományaink az ellenkező végletbe is. Az efléle ambivalencia a néphitben nem ritka. Kálmány hallotta,²³ hogy a ló az ördögtől származik. Jázovai hagyomány szerint az ördög embert meg lovat formázott, de amikor megindult, porrá vált.

²⁰ *Tömörkény I.*, Az ősfoglalkozások és Szeged. Herman Ottó kutatása. SzN. 1898, 223. sz.

²¹ EA. 2852.

²² *Szirmai L.*, Szegedi szólásmódok. Nyr. 1879, 234; Vö. még *Gyallay D.*, Lófi székely — lófő székely. MNy. 1959, 218; *Rásonyi Nagy L.*, A székely név eredete. MNy. 1960, 188.

²³ *Kálmány L.*, Összeférhetetlen tártosainkról. Ethn. 1917, 261.

A terjániak szerint a paradicsomból kiűzött Ádám olyan ekén szántogatott, amelyik magától ment. Nem kellett ló hozzá. Ádámot azonban az ördög megzavarta, az eke megállott. Most az Isten lovat rendelt Ádámnak az eke elé. A ló hirtelen meg-rántotta és a csoroszllya a lábának szaladt. Így keletkezett a ló lábán a *béka*.

Az ószentivániak is úgy tudják, hogy a lovat az ördög teremtette. Nagyon futós volt. Kivette az ízt a lábából, hogy ne bírjon szaladni. A ló lábának az elejére a békát odatette. Attól nem bír szaladni. Ha ezt az ördög nem teszi, akkor a ló sokkal futósabb lenne, mint maga az ördög.

Terjáni változat szerint Isten Ádám számára lovat teremtett. Nem volt vele semmi baja. Amikor a paradicsomból Ádámot kiűzték, akkor a ló még nagyon futós volt. Szólt az Úristennek, hogy nem bír vele. Az Úr azt tanácsolta neki, hogy vágja meg a lába szárát. Így nőtt békája a lónak.

Az ószentivániak megint úgy mesélik,²⁴ hogy lovat az Isten nem teremtett, csak szamarat. Az ördögök nagyon elszaporodtak. Jézus akármerre ment, mindenütt csak ördögöt látott. Incelkedtek vele, erre Krisztus Urunk *lőé* (lóvá) változtatta őket. Olyan is némelyik ló, mint az ördög. Eleinte nagyon szaladósak voltak, meg sem lehetett őket állítani. Az Úr erre kis baltát vágott a lábukra. Most is látszik a baltavágás.

Hogy csakugyan ördögből lett a ló, a verbiceiai is tanúsítják. Más alsótanyai változat is hasonlóképpen vélekedik.

A ló rágcsálós evését magyarázza a magyarszentmártoni monda: a búzában van két jel. Mikor Krisztus átment a vízen, tálált egy lovat és egy szamarat. A ló legelt a búzán. Az Úr kérte, hogy vigye át a vízen. A ló azzal válaszolt, hogy majd először jóllakik. Na egyél is még az utolsó percedben is! Avval megátkozta. Mikor a búza-szentelésnek van az ideje, meg lehet látni, hogy hol harapta el a búza sását a ló. A szá-már vitte át. Éppen a nádba harapott. Azt mondta neki Krisztus urunk: áldott légy, a szemétdombon is kitelelj.

A *lőzsír* és *lófej* már a boszorkánypörökben is fölbukkan, tehát hiedelemvilágunk archaikus elemeihez tartozik.

A lőzsírral bárkit lóvá lehet változtatni, megnyergelni. 1728. *A zsír ott állott a hordó alatt, ha azzal megkente... mindjárt lóvá lett. A lőzsírbul, kutyacsontbul, zsírbul csinálták, elevenből is kivették.*

1728. *Lófej pedig az fatens szállásán vagyon. Azért tette oda, hogy másszor is más ember búzája földéből megtöltötte volna az fejét, és az maga földébe ásta volna. Ismét: Egy ló fejét dorozsmai földek végében ásták el, hogy szárazság legyen.*²⁵

Régi tápaiak a készülő kemence aljába gonoszúzó célzattal lófejet is raktak. Hajdani pásztoremberek ülőkéjeként lófej szolgált a szegedi tájon is.

Sajátos módon a házassági kötelék nélkül együttélőkre régebben ezt szokták mondani: *lófejön esküdtek*. Másként: *lófejön esküdtek bagolyhitre*. Egy magyarszentmártoni mesében²⁶ a főhős, Köles *egy száraz lófejet vött elő, körükerekítötte őket* — az egybeadandókat —, *ráállította a ló fejire, mögesküdtette őket*. A szólás, illetőleg meseszöveg nyilvánvalóan archaikus képzetvilágra utal.

A *lőköröm*, azaz lópata, boszorkányhiedelmekben fordul elő. Poharat, arany poharat csinálnak belőlük és éjjel, amikor összejönnek, mulatnak, ezekből isznak. Kovács János szerint a beteg fürdőjébe olykor lőkörömöt is tettek.²⁷ A mindszeinti trafikos hétlyukú patkóval megvasalt patából farag gyufatartót, hogy szerencsés

²⁴ *Uő.*, Világunk alakulásai 16, 29.

²⁵ *Reizner* IV, 417, 418, 419.

²⁶ *Kálmány L.*, Hagyományok I, 9.

²⁷ *Kálmány L.*, II, 220; *Kovács J.*, 390.

legyen az üzleti forgalma. A pata fölötti csuklónak egyébként *csüd*, a hátsó lábszár alatti bokahajlatnak *csánk*, a lábszáron olykor előforduló varasodásnak *béka*, a csánkon keletkező pókosodásnak, kinövésnek pedig *csánkpók*, *vízpók* a neve. Nincs orvossága.

A *sörény*, *lósörény* a boszorkánypörökben szintén előfordul. 1728. *Vallja keresztény lelkére, hogy neki egy szép csikója lévén, azt a Kőkényné megkedvellette, és az házáért kérte. Hogy az fatens nem akarta odaadni, mondá Kőkényné: no odaadná még két hét múlva. A lovat az istállóban annyira öszve keverték, és öszve fűzték, hogy egyik lova soha többet föl nem kelhetett, az másik is azután két hét múlva megdöglött, noha annak előtte semmi gondjuk nem volt, és azon éjszaka kötőfék sem volt a lovak fejében.*²⁸ Itt nyilván a sörényeket fűzte össze a búbajos. A rúzsaiak szerint *háromasba* szokta fenni.

Szintén rúzsaiaktól hallottuk, hogy a búbajosok el tudják rabolni mások lovának húzóerejét maguknak, a maguk lovának, ha titokban sikerül a sörényét levágniuk. Ezért éjszakai legeltetésnél is nagyon kell vigyázni, hogy a gonosz ember ne férkőzzék a lovakhoz. Ha a ló nem akar húzni, akkor a zákányi ember bal kézzel belevágja a bicskáját a kocsiírduba és ezzel a rontót sebzí meg.²⁹

Öreg tápaiak máig *boszorkányfonás* néven emlegetik a lovak gubancos, befonásra emlékeztető sörényét, ami nézetük szerint a boszorkányok munkája. Úgy védekeznek ellene, hogy éjszakára fokhagymafűzért akasztanak az ilyen ló nyakába, és a söprút bugájával támasztják fölfelé a sarokba. Éjfélkor gyertyával kimennek az istállóba és lángjánál gyömbérgumót égetnek csukott ajtó mögött. Ha nem cselekednének így, a boszorkányfonás *elszárítaná* a jószágot. Alsóvároson az ilyen sörény tövét fokhagymával dörzsölik, vagy visszakézből késsel hasogatják a sörényt. Ha a sörény becsavarodik, akkor öreg felsőtanyaiak szerint a lovat az ördögök nyergelik. Ilyenkor *befokhajmázzák*, vagyis megtört fokhagymával bedörzsölik a ló sörényét. Öreg zákányiak az ilyen ló sörénye alá fatuskót tesznek, amelyet baltával vernek: az ütések a búbajost érik.

Máshol is említjük, hogy a *lófarok* elégséges ahhoz, hogy a ló meggyógyuljon, ha az orvosember, javasasszony akár egyetlen szálára is ráimádkozik.

Nyilvánvaló, hogy eredetileg mágikus megfontolásokból szolgált régebben a lófarok fésű helyéül. Herman Ottó írja, hogy Alsótanyán az ajtó belsején szög-re akasztott lófarkat látott, belevágott fésűvel. Megjegyzi, hogy egyúttal a fésű tisztogató eszköze is volt.

Máshol szólunk a lószórból készült gyűrűről, óraláncról, szítáról.

*

A pusztai lótartásra már a szegedi középkorból vannak színes adataink. Ez természetesen is, hiszen a lónak a víziszállításban, hajóvontatásban, de a kocsizásban, hírközlésben is évszázadokon át kivételes helyi jelentősége volt.

Bertrandon de la Brocquière számára a legnagyobb szegedi városélmények közé éppen a ló tartozott.³⁰ „Temérdek szilaj és eladásra szánt lovat láttam. Ezeket nagyon jól tudják megfékezni és megszelídíteni. Ez pedig nagyon sajátos látványt nyújt. Mondták nekem, hogy aki 3—4 ezer lovat óhajtana, a városban található annyit is. A lovak olyan olcsók, hogy bárki 10 magyar forintért igen szép csődört vehetne.”

²⁸ Reizner IV, 373.

²⁹ Puskás Ferencné pedagógus zákányi gyűjtéséből.

³⁰ Szamota I., Régi utazások, 91.

„Szegedről elindulva — folytatja — utam ismét szép síkságon vitt keresztül, hol a lovak vad állatokhoz hasonlóan, egészen szabadon élnek. Egymást éri a sok ménes. Ez az oka, hogy a szegedi piacon annyit láthatni.”

Még Pesten is kitér a hazai lovakra. „Pesten — írja — igen sok lókereskedő van. Ha valaki kétezer jó lovat kívánna venni, itt bizonyára kaphatna. Tíz lóból álló istállóként adják el, minden istálló ára 200 forint.” Jegyezzük meg, hogy e pesti lócsiszárok között szegediek is akadtak. Így valószínű, hogy Pesti Szegedi István, aki polgárember léteire rövid ideig (1470) Csongrád megye főispánja is volt,³¹ eredetileg lovakat szállított a királyi udvar számára.

Szegedi Pál (1532?—1597) püspök a bolognai egyetem anyakönyvében így szerepel: *Paolo Zegedi di Pest*.³² Édesapja, János, szintén szegedi származású tőzsér, lócsiszár lehetett. A lóval, kocsival bánásnak a diák jó hasznát vette, mert rövid ideig a firenzei nagyherceg lovászmestere (cocchiere) lett. Erre szegény sorsa vitte rá, humora azonban nem hagyta el: tréfás olasz verset írt a koci dicséretéről.

A már többször emlegetett Baratin Lukács zágrábi püspök szülővárosa, Szeged iránti hálából a Dömötör-templom mellett Gyümölcsoltó Boldogasszony tiszteletére kápolnát emeltetett. Ennek fönntartására többek között egy 56 lóból álló ménest (unum gregem equorum equacialium sub signo in numero quinguaginta sex) is ajánlódkozott. A ménes csikait, lovait nyilvánvalóan a szegedi vásárokon értékesítették a kápolna javára.

Zákány István főbíró Fráter György megbízásából és az ő számára 1000 kőso értékben megvásárolta Tóth Mihály volt főbíró lovat.³³

A *Szegedi Veszedelem*, Tinódi versezete megemlékezik a *festett* lovakról is:

*Nagy szép festett lovak az mezőn jargalnak,
Kikről fő terek elestek, megholtanak.*

Még egy szórványos, de értékes adatot idézhetünk. Amikor Pap Benedek szegedi kalmár a Szegedi Veszedelem után kénytelen elhagyni szülővárosát, egy jegyzék elmondja, hogy mit hozott magával Kassára. Felsorolja az ékszereket, szöveteket, posztóbálokat, de megemlíti az *ménest* is.³⁴ Nyilvánvaló, hogy a gazdag szegedi kereskedők külön lovakat is neveltek maguknak a szállítás céljaira.

Lóra volt szükségük természetesen a híres szegedi mészárosoknak, tőzséreknek is, amikor a marhát hajtották és ősi szokás, kiváltság alapján postai szolgálatot is teljesítettek. Erről más vonatkozásban bővebben is szólunk.

Mindezek a szűkös, de tanulságos adatok is kétségtelenné teszik, hogy a lótarásnak, ménesnek évszázadokon át milyen nagy jelentősége volt a szegedi pusztákon.

Vajon a hódoltság a maga arab, keleti lófajtaival nemesítette-e a szegedi lovak minőségét, adatok híján nem tudjuk megmondani, de föltételezhetjük.

Mindjárt hangsúlyoznunk kell most az elején, hogy a szegedi pásztorság világból éppen a csikósélet, pusztai lótarás túnt el legkorábban. Alig van már reményünk az összefüggő ábrázolásra, mozaikszemekkel kell megelégednünk.

A hódoltság után ismeretes a *iuramentum Equisonum*, továbbá a *Csikósok kötelessége* címen összefoglalt hatósági intelm,³⁵ amelyet a Város tanácsa szövegezett.

³¹ *Zsilinszky M.*, Csongrád vármegye főispánjai. Száz. 1891, 658.

³² Személyéről bővebben *Bálint S.*, Szeged reneszánsz kori műveltsége. Bp. 1975. 73.

³³ *Reizner III*, 421.

³⁴ Pap Benedekről bővebben *Bálint S.*, Szeged reneszánsz kori műveltsége Bp. 1975. 100.

³⁵ Tápay-Szabó László kézirat szegedi forrásgyűjtéséből.

Az eskü így hangzik:

Én N. N. esküszöm az egy élő Istenre, Tellyes Szent Háromságra, Atya Fiú Szent Lélekre, Boldogházas Szűz Máriára, és Istennek minden Szenteire, hogy az idén mint csikós igazán fogok szolgálni, az reám bízott Lovakat restség nélkül itatni és legeltetni fogom helyessen, azokat minden kártul megh őrizöm, és mind betegségiben, s mind pedig egészséges korában mint igaz Pásztor dajkálni fogom, minden tehetségem szerint és sem abbul, sem másébul akár minemű szín alatt el nem sikasztok, vagy lopok, más által sem sikasztatok és el nem lopatok, tolvajokkal nem társalkodok és nem czimborálkodok, orgazda nem leszek, sőt ha valamiképpen megh tudnám az ollatin vagy más gonosz tévőt is aztat ha tőlem megh eshetik, megh fogom és az Nemes Városnak kezében adom, vagy legalább, hogy megh fogattathassék a Nemes Város elő járóinak, vagy Szolgáinak föl adom. Az előttem levő Lovakhoz mást bujtárjaimon kívül nem is eresztetek, Korcsmában, Csárdában, vagy eögyéb gyülekezetekben koborlani s korhelykedni, ide haza tekeregni, az időtt töltyeni nem fogom, gonoszt tévők ellen más Szegedi Pásztorokat vagy e Nemes Város Szolgáit segíteni s oltalmazni, bitang lovakat azonnal földadni, a beteg lovaknak gongyát viselni. Bujtárjaimra, hogy rosszat ne cselekedhesse nek, hanem igazán szolgáljanak, szorgos gondom léssen. Rövid szóval: igaz pásztor leszek. Isten engem úgy segillyen, Boldogh Asszony és Istennek minden Szentjei.

A kötelességek:

1° Minden igyekezettel tartozik az Lovakat legeltetni s itatni annak idejében.

2° Minden lopástul magát megh tartóztatni.

3° Tolvajokkal és rossztévőkkel nem társalkodni, sőt azokat föl adni, és ha lehet, megh fogni vagy megh fogattatni.

4° Azok társaságtul magát öni.

5° A tobzódást és korhelkodást kerülni, Tolvajok megh fogattatásában segítség lenni.

6° A Bujtárokat Tolvajságtul és Kóborlástul tilalmazni, az Lovaknak gyors gondviselésére ébrezgetni és jó rendben azokat tartani.

7° A kövér Lovakat zsírjáért megh ne ölyye, se pedig más lovát útra fizetésért vagy ajándékért ne adgya senkinek, és gazda híre nélkül meg ne nyergelleye.

A lovakat a gazdák rovással adták a csikósok kezére. 1763. Osztálybul esett 43 darab Lovak estek részemre apro csöpröstül 762 dik Esztendőben számadáskor a' midőn rovás Szerént Csikós elejbe számláltam.

Tömörkény hallomása szerint a múlt században lóról, ökörről ritkán készült rovás, inkább birkáról, de mögsütötték, mögbillogozták, azaz bélyeg, billeg, billog nevezetű átízített sütővással oldalukra nyomták a gazda nevének kezdőbetűit, esetleg tulajdonjegyét.

Nyilván még pásztor eredetű az a változatos, gazdag szókinccs, amellyel a lovat a színe, színfoltjai szerint is megkülönböztetik.³⁶

Színek: szürke, almásszürke, daruszürke, seregelyszürke, vörös, fehér, sárga, sütétsárga, almássárga, gidrászárga, pej, világospej, sütétpelj, aranypej, almáspej, pirospej, feketepej, szattánpej, meggypej, hermelinpej, deres, almásderes, feketederes, rézsásderes, vasderes, fakó, almásfakó, pirosfakó, sütétfakó, világosfakó, zömlőfakó, zsufafakó, egérszörű, daruszörű, kékszörű, feketeszörű.

Színfoltok szerint: kesely, keselylábú, keselyhátú 'sötét, bokáján, hátán fehér foltokkal', hosszúkesely 'lábán hosszú, keskeny fehér csik', hódas 'homlokán fehér folt', hóka, hókás 'szintelen', hókaóru 'orrán kis fehér folt', hókálábú 'a lábán ugyanaz

³⁶ Előfordulásuk idejéről, körülményeiről a SzegSz. címszavai tájékoztatnak; Vö. Herman O. A magyar pásztorok nyelvkincse; Szabó K., A kecskeméti állattenyésztés szókinccse és szólásmondásai. NK. X (1965) 45; Nagy Czirok L., A lótenyésztés múltja és jelene a Kiskunságon. Uo. 131.

lámpásos, lámpásórú 'homlokán föltűnő, nagy, szinte világító fehér folt', *pisztra, pisztrás* 'orrán fehér vagy rózsaszín folt', *szárca, szárcsaórú* 'homlokán, orrán keskeny csik, mint a szárcsamadár fején', *tűzött* 'a fején apró fehér foltok', *csillagos* 'homlokán csillagszerű fehér folt', *csókaszőmű* 'világos szemcsillagú.'

Menése szerint: *franciás* 'első lábai térdben közel állanak egymáshoz, a végük pedig kifelé fordul', *kecskés* 'két első lába meredt.' Mások szerint 'hátsó lábait menés közben széthányja'. A *csőbörbelépő* magasra emelt lábbal lépked. A *kaptás* menés közben a lábát felkapkodja. Más magyarázat szerint összeveri a bokáját. Az ilyen ló bokájára *papucs*, azaz széles szíjból való bőrgyűrű kerül. 1721. *A ló két első lába kaptás volt, mög van sütve.*

Természete szerint: *karórágó*, vagyis étvágytalan, csak a kocsirudat, jászolt rágja. A *butacsírás* nem eszik, csak a jászlat nyomja. A *szitás* jóllakva, folyton mozgatja jobbra-balra a fejét, lábát. A *kötődős*, másként *makrancos* közismert jellemvonás.

A hímnek *csődör*, de még a XVIII. században is *ménló* a neve. 1764. *Egy pej ötöd fű Mén Ló.* Dugonics András is emlegeti: *A deres Mén-ló se nyerit úgy a sárga kancák után, mint ő a Ringyók után.* Más régi, de öregek ajkán máig élő megnevezése: *monyas*. 1734. *Bizonyos András névű legény hozott három lovat, edgyik Csőre Kancza, másik fakó Pej monyass.* Dugonics András szerint a csikósok így nevezik.³⁷ Nemző szervének *csök* a szemérmesebb neve.

A nőstény *kanca*, régiesen *kancaló*. 1732. *Mind az kétt kancza lovon S belleg vagyon.* A tenyésztésre szántnak *magkanca, anyakanca*, nemzőszervének *péra* a neve. Szegedi Gergelynél (1566) *kacola*:

*Nagy undok étellel szegény rabokat tartják.
Az lóhúst fővetlen ő eleikbe hányják,
Az csikókó vérevel, kacolák tejével Szegényeket itatják.*³⁸

Herélt a *paripa*, ritkásan *paripaló*. Amelynek herélése rosszul sikerült: *komorcsődör*. A lóherelés régi eszköze a *cserepcsik*, tápaiasan *csérepcsik* volt: egyik végén csíptetőszerűen behasított pálca, amely a herezacskó összeszorítására szolgált.

A *csikó* kedveskedve *csína*, Cernyán *mucsi*, lehet *csődör**csikó*, *kancacsikó*, *paripacsikó*. Mint láttuk, Szegedi Gergelynél *csitkó*. A *kiscsikó* nyakába piros pántlikát szoktak kötni, csengőt — ez a *csikócsöngő* — akasztanak rá, hogy meg ne verjék szemmel, illetőleg a zajúttal elriasszák róla az ártalmat. A kötélverő szemverés ellen a *csikókötőfék* szálai közé piros cérnát is bele szokott foglalni.

Az elválasztott kiscsikó szájára tanyán odakerül a sündisznóbőrből formált *csikópalóka*, hogy anyját ne tudja szopni. Zabporcióját eleinte cukrozni is szokták. Tavaszonként megnyírják, farkát kerekítik, ez a *csikónyírás*.

A két-három éves *csikóló* igába szoktatása úgy történik, hogy először *szélhámos*, *lógós* állapotban odakötik a rúdhoz, az anyja mellé. Később hámot is raknak rá. A *csikóhám*, *csikógyöplű* megfelel a testi méreteinek.

A lónak Szegeden ismert fajtái: *gidra* 'gidrán', *nóniusz*: ez a mezőhegyesi állami méntelep nemesítő hatására vált kedvelt gazdáink körében is. A Sövényházán található *szállás* az egykori előszállási uradalomban tenyésztett tájfajta ivadéka. Ismerős még a *félvér*, *telivér*, *arab* fajta is. A *mura* 'muraközi' inkább nagyfuvarozáshoz való. A *rémonda* idomítatlan katonaló.

A szegedi tájon talán a sövényháziak nevelték a legszebb lovakat, ami nyilván az uradalom hatása is volt. Törzskönyvezett, hivatalos bélyegzővel megsütött kancáikat *koronás* névvel különböztették meg a többtől.

³⁷ Dugonics A., Jólánka 127.

³⁸ RMKT. VI, 10. A legújabb kutatások szerint a versezetet nem Szegedi Kis István, hanem Szegedi Gergely írta.

Gazdag és változatos a lóval kapcsolatos szegedi szóláskészlet. Sokért nem adnám: *nem amám egy vak lóé*. Alkalmas ürüggyel szolgál valakinek, elkapat: *lovat ad alá*. Bolonddá tesz: *lová tösz*. Erről még a boszorkányhiedelmeknél is szólunk. Nem ér semmit: *annyit ér, mint döglött lovon a patkó*. Illetlenül, durva szavakkal beszél valakihez: *úgy beszél hozzá, mint kocsis a lóhon*. Nagyon izzad: *izzad mint egy szódás-ló*. Felizgatta magát: *tűzbe gyütt, mint Papp Jóska lova a fűrészporthul*. Apácai változata: *rug, vág mint Géra lova a fűrészporthul*. A kötelességtudó embert ne hajszoljuk: *jó lónak nem köll ustor*. Ellentéte: *rossz lónak ustor az abrakja*. Mindkettő Tordán járja. Tréfás átkozódás: *ögye mög a fene a Virág Imre lovát, a sárgát*. Ha valaki társaságban elaludt, e szavakkal költögetik: *zabba mönnek a lovak*. Hiábavaló dolgot művelni: *asszonnyal beszélni, lóval imádkozni*. Makacsul viselkedik: *möggöti magát, mint a némöt ló* (Tápé). Magányosan jár-ke: *éggyesbe jár, mint Bónika lova* (Tápé). Jól odacsapott valahova: *közévágott, mint zsidó az egy lónak*. Eben gubát cserélt: *lórú számárra szállott*. A házaséltre utal: *a szűrű állja, csak a ló birja*. Szegeden is járja: *nyomtató lónak nincs bekötve a szája*. Hübele Balázs, *lovat ad az Isten*. Töngődik, *mint Tódi Miklós lova a szemétdombon*. A lónak négy lába van, mégis mögbotlik. Dugonicsnál: *a lónak is négy lábai lönnének, még-is mögbotlanék*.³⁹ *Ha ló nincs, számár is jó*. *Ajándék lónak nē nézzük a fogát*. *Közös lónak türús a háta*. *Cigány is a maga lovát dicséri*. Ami van, arról gondoskodni is kell: *ló elli a csikót, de az abrak az anyja*.

A ló nyerít, nyihog, sárít, vagyis csődört kíván. Az indítás nyē, a megállítás hó, hóha, hō, hóha, hōhe, a hátraléptetés crukk, curikk szavakkal történik. Jellegzetes nevei: *Sárga, Kesely, Fakó, Deres, Hóka, Szürke, Gidra, Nyalka, Rigó, Cigány, Csillag, Laci, Gyurka, Makszi, Vihar, Tündér, Vitéz, Sárkány, Pille*.

A ló, illetőleg jószág *legyes, legyeskődik*, amikor nyáridőben a légy, *böggöly* csípésétől nyugtalankodik: a farkával csapkod és a fejét rángatja. Ha a nyári forróságtól fölhevül és nem találja helyét, akkor meg *bónyás*.

A lóbetegségnek számos fajtája, és részben bűbájoskodó orvoslási módja van. A régi csikósok különösen értették a gyógyításhoz, de még ma is akadnak kovácsok, parasztemberek, sőt családok, ahol hagyományosan öröklődik a tudomány. Ilyenek a zákányi *Cúkorok* vagyis a *Cukor* ragadványneven emlegetett Juhász-család.

Legáltalánosabban a beteg, sántító ló farkából, sörényéből levágott darabot elvitték az imádságos asszonyhoz, hogy olvasson rá: *mikor Krisztus Urunk ezön a földön járt számár hátán, fömönt egy kühidra, kifcamodott a lova lába*. *Szent Fice Máté odafutott, szent kezivel mögnyomkodta, szent szájával háromszó mögfútt: in az innel, vér a vérrel, csont a csonthon forrjon! Oly ép lögyön e test, mint azelőtt vót!* Ezután a fonatot a ló fájós lábára kötötték rá. Ha a láb meggyógyult, elégették.

Hurutos lóbetegség a *keh*. Az ilyen jószág *kehöt hány, kehös, hámsíró*. A kehös lovon iparkodtak túladni. Mielőtt vásárba hajtották volna, *bilindőkfü* teájával itatták. Ez ugyanis egy napra elállítja a köhögést. A nehezen lélegző ló *bárányszuszogós*.

Az olyan lónak, amelynek elállott a vizelete, a hörőjébe, illetőleg a kanca nyílásába erős törött, vagy hüvelyes paprikát tesznek, hogy ezzel az erős ingerrel hassanak a megindulására. A kocsiba fogott, vizelni készülő lóval megállanak. A kocsis füttyürészni kezd, hogy a vizelet meginduljon.

A betegszemű ló *havivak*.

A *mögmacsokásodott*, azaz megmerevedett lábú ló lábát ecetes korpával kötik be, vagy iszapba állítják. A baj oka a sok abrakból való bezabálás.

A kimelegedett lónak hideg vízzel való itatásával keletkezett *egér*, vagyis a megduzzadt nyakér orvoslása úgy történik, hogy sörényéből a tápaiak egy csomót festőruhába csavarnak, esetleg vastag dohánylevelet újságpapírba tekernek, majd

³⁹ Dugonics A., Példabeszédek II, 86.

meggyújtják és az orra alá tartják. Sokan az egyik orrlyukat be is fogják. Közben az egeret is húzogatják. Lassan-lassan az orrából lé folyik ki, ami megkönnyebbülést idéz elő. Alsóvároson az orvoslás ugyanígy történik, csak hogy sörényt nem tesznek a ruhába. Régi szőregiek az egeres ló üstökéből és farkából a fara felől három szálát vágta le. Pipában égetve, a füstöt a ló orra alá tartották. Így az egér elmúlt.

A hőró mentén keletkezett daganatnak *teknő* a neve. Tanyai paraszti orvos-emberek úgy szokták gyógyítani, hogy a daganatot hámfával hátrafelé húzogatják. Az így keletkezett átforrósodás azután könnyebbülést idéz elő.

A takonykóros, lépfenés lovat a pásztorok, tanyaiak agyonütötték, megnyúzták, húsát a kutyák számára fára vetették.

A *lóférög* tápaiasan *rozsférög* a ló gyomrában felbukkanó bogárfajta (*Gastrophilus equi*). Az ilyen lóval pörkölt rozсот szoktak etetni, ami a férget kihajtja. Egy régi szőregi ráimádkozás: *csiribiri kanveréb, hátul van a farka. Sár, kocsikerék, kisafa, elmaradhat sz ettül. Gajdacsinak négy kutyája, jóllakhattok ebbül!*

Régi néphit szerint viszont a lovat meg is lehetett rontani. Kálmány Lajos Magyarszentmihályon jegyezte föl⁴⁰ ezt a rontóigét:

*Pemőtefű, folyondár maradatsz mán ettű,
Fakószekér, kendőrhám pihenhetsz mán ettű,
Kilenc nagy juhász kutya jóllakatsz mán ebbű:
Ördög nevibe ajállak, dögöljé mög mingyá!*

Még hozzáfűzi, hogy öregek szerint „Tordán vót olyan embör, ha ezt a lónak élénkölte, a lónak mög köllött dögleni.” A ló betegségét, hibáit különösen eladásnál iparkodnak titkolni. Ezekről a praktikákról azonban a vásároknál szólunk.

A *patkó*, *lópatkó* a ló, az *ökörpatkó* az ökör, a *számárpátkó* pedig számár patáját, kíméli. Ma már nem tudjuk megmondani, hogy mi volt a különbség a régi szegedi Árszabásokban emlegetett *magyarpatkó*, *némőtpatkó* között. 1813. *Magyar Lónak való patkó fel ütással együtt 15 kr. Egy öreg Német Patkó 2 vagy egy fél fontos a Kovács vasából fel ütással együtt 24 kr.*

A *patkókápa* a patkó elejéről merőlegesen kiemelkedő vasrész, amely odailleszkedik a ló patájához és a patkó állását biztosabbá teszi. A kétoldalt olykor szintén kinyúló kisebb kápnak *ódalkápa* a neve. A patkó két vége a *patkósarok*. Amivel kovács felszögezi: *patkószög*. Ez a szólásba is belekerült. A jóévtvágyú, nem válogató ember még a *patkószöget is mögönné*. Kisiratosi példabeszéd: *a patkószög is pénzt ér*. Ez nyilván az ismert patkó-legendával is összefügg.

A lóra való patkónak több fajtája van. Saroknyomásos ló lábára kerül a *vérfótos patkó*: egyik sarka nem a végén, hanem oldalt van. A stráfoló loéra a *stráfospatkó*: belső oldala ferdén le van simítva. Amelyik ló erősen koptatja a patkót, arra *griffős patkót* vernek: az elején mintegy 2 cm vastag vasköröm van. Ha patarepedése van, arra meg a *spangáspatkó* kerül. Ennek a két végét vaslemez köti össze. Sebes, fájós lábú lóra *fődelespatkó* kerül: az egész patkó bádoglappal van beborítva. Újabban a *gumispatkó*, vagyis gumibetétes patkó is járja.

Van még *csukottpatkó*: két végét egyenes vasrudacska tartja össze, *hevederőspatkó*: ugyanolyan, de a végek kissé kiállanak: *ódalpatkó*: nem rendes méretű, csak a pata oldalát borítja. A *télipatkó* kidudorodó két sarkát csavarral erősítik a patába. A *nyáripatkó* alacsony sarkú patkó.

⁴⁰ Kálmány L., Rontóige és ráolvasás. Ethn. 1918, 105. Róheim Géza ebben az énekelt rontóigében a pogány *carmina nefanda* maradványát látja. Ethn. 1918, 271.

A makrancos ló patkolása sokszor csak úgy lehetséges, hogy *pipázzák, főpipázzák*, vagyis az orrára fakoloncot kötnek. Ennek ütése fájdalmat okoz neki, ha megmozdul.

Jelesebb kovácsoknál *kaloda* is volt: négy, egymástól mintegy 3 m távolságra négyszögben leásott 2—3 m-nyi magas faoszlop ez, amelynek oldalain lécek tetejére pedig erős karók voltak keresztben szögezve. Ez utóbbiakon két csigával mozgatható *gurtni*, erős vászonszalag volt átvetve, amelyeket a ló hasa alá illesztettek, és így a lovat a levegőbe lehetett emelni. Sokszor a lábait a oszlopokhoz is kikötötték. Ma már a Városban nincs belőle, de öregek még emlegetik.

A félrenőtt fogakat a kovács reszeli ki. A csikófogat pedig az újfog mellől úgy üti ki.

A *patabéka* néven emlegetett, patából kinövő, rothadásnak induló vadhúst is a kovács faragja ki.

*

Visszatérve a csikósokhoz, a *ménős* lófalka többféle volt. Legelője a *ménősjárás*. Egyik szatymazi dűlő neve ősi pásztorhagyomány alapján ma is *Ménősjárás*.

A *csikóménős* a gazdák csikaiból verődött össze. Pusztája volt a *csikójárás, csikólegelő*. Egyik sándorfalvi felszántott dűlőnek egyébként máig *Csikójárás*, egy ásoththalminak pedig *Csikólegelő* a neve.

A *szilajménős* a múlt században is 2—3 éves, betöretlen csikókból állott.

A *ciframénős* Cserzy Mihály szerint⁴¹ a java lovakból álló ménes volt. Szűts Mihály írja: „Öreg gazdák csillogó szemmel regélnek a városi legelők ciframénesei, meg kutyaméneseiről, amint azokat akkoron nevezték.”⁴² Sajnos, a részleteket, továbbá a *kutyaménős* jellegét illető kérdezősködéseink már nem vezettek eredményre. Selejtes lovakból állott szintén Cserzy szerint a *renyheménős*.

A ménes felelős pásztora a *csikós*, olykor *csikós-szamadó, szamadócsikós* volt. Segítségére voltak a *csikósbujtárok*. Aki éjszaka örködött, annak *soros* volt az alkalmi neve.

A pásztorélet virágjában a szegedi tájon is a csikósokat érezte a nép legelőnek. A betyárok is leginkább közülük kerültek ki, így Rúzsa Sándor, és annyi sok társa. Különösen értettek a *lókötés* tudományához.

„Fortélyaik — írja Tömörkény István⁴³ — csodálatosak. Tudva van, hogy a pusztán lakó nép eléggé megfigyeli a természetet, a nyilvánulásokat. Az orra érzékeny, a füle pedig tökéletes. Ennek dacára, pedig akkora kutyákat tart az udvarában, mint egy-egy fiókbornyú: mégis elviszik a lovat éjjelen át úgy, hogy még csak a kutya ugatását sem hallja. Bár a jó gazda eléggé ébren alszik, s föl is kel éjszaka, hogy szétnézzen. De rendszerint csak a hajnali itatásnál veszi észre, hogy elvitték a jászol elöl a kötőféket, s eltűnt vele a ló is (mert hogy a ló benne szokott lenni a fejével a kötőfékben).

Hogy ez miként történhetett, nem tudja a gazda. El sem képzei és szomorúan kezd csapászni utánuk. Ez ugyanaz a munka, mint mikor az indiánus nyomoz a prériken a halványarc után. De ez is kevés eredménnyel jár. Hiába keresi a nyomokat, nem nagyon talál rájuk. A lókötés évadja ugyanis azon időtájakra esik, amidőn még sík a pusztá mindenfelé, és nem állja az útját a lovonmenőnek sem kukoricaszárak rengetege, sem kalászkok táborá. Az őszi, a maga tarlóival, a tavasz, a maga szántásai-

⁴¹ Cserzy M., Legendás időkben 19.

⁴² Szűts M., 275.

⁴³ Történetek a szegedi betyárvilágból. Szeged 1961, 21.

val alkalmas erre nagyon. Ott, ha nyomot talál is, a nyom utoljára csak kivezet valami útra, ahol aztán már föl nem ismerkszik.

A lóköttőt megöli az, ha nyomot hagy maga után. Ez okból van, hogy télen, amidőn nagy havak járnak a pusztán, sohasem kötnek lovat.”

Cserzy Mihály viszont így emlékezik⁴⁴ a lóköttésre: „A betyárvirtus abban állott, hogy az egyik tanyából kivezette kötőfékjénél fogva a lovat. Átvágtatott vele a másik tanyához, ami éppen egy óra járásnyira lehetett ide. Onnan kihozta az istrángot és hámot, és így kocogott a harmadik helyre, a fészert alatti levő vasalt kocsiért. Ez elé fogta a lovat, és most már nyugodtan hajtott arra felé, amerre a lopott dolgokat értékesíthette.”

A *rácsiholás* módja Herman Ottó hallomása szerint az volt, hogy egyik cimborát csiholva sötét éjjel belopakodott a lovak közé, hogy a hirtelen villanó fényességtől megriadjanak, és a zavarban a lóköttőnek könnyű legyen az elkötés.

Hudoba József nagyidejű kisteleki gulyástól hallottuk: ha kiderül, hogy a sötétben elkötött ló hajítófát sem ér, akkor a betyárok, pásztorok a maguk lovára ülve, járatlan helyre vezették. Ilyenkor a kötőféket levéve róla, jól ráverték, hogy világnak fusson.

Az elkötött ló értékesítéséről a vásároknál szólnak.

Külön művészet volt a szilaj csikónak a többi közül való kifogása. Erre a célra az *akasztórúd* szolgált: mintegy 3 öl hosszú, könnyű fából, tehát akácból vagy fenyőből készített, egyik végén hegyes rúd. Erre a végére olyan kötél van beleszúrva, amely egy nagyobb, laza hurokban végződik. Ezen belül még egy kisebb, merevre kötött hurok is van. A hurkot a rúdvégen a kiszemelt csikó fejére ejtik, egyidejűleg pedig a rudat kieresztik a kezükből. A kifogást egyetlen ügyes ember is elvégezheti: egyik kezében a rúd, a másikban pedig a kötél.

Más eszköz volt a *csikófogó kötél*: 5—6 öles, végén hurokkal ellátott kötél, pányva. Ha nem esett a rádobbott kötél egészen a gégejéig, akkor bizony elszaladt a csikó vele. A kifogáshoz két ember kellett, akik ezután elmarkolták a fület meg az orrcimpáját, majd mindjárt kocsihoz kötötték.

Célravezetett olykor a *csérpák* is. Ez — mint ismeretes — félgömb alakú, mintegy 30 cm átmérőjű, kívánt hosszúságú nyélre szerelt vasedény. A régi csikósok szükség esetén ezt is használták. Kukorica- vagy zabszemet tettek bele, és amikor a csikó a szájával belenyúlt, a csérpákkal magukhoz rántották. Ez leginkább este történt, amikor a fiatal jószág már kiszaladozta magát, elfáradt.

*

A régi pásztorok, főleg a *szilajok*, *ridegök* világával függött össze a *betyárélet*, amely a szegedi vonatkozásban, Rúza Sándorra is gondolva, külön monografikus feldolgozásra vár.⁴⁵

A *betyár* török eredetű szó. Nátly József meghatározása szerint „jelent szolgálton kívül tsapongó embert.” Hasonlóképpen Tömörkény is: „a régibb magyar nyelvben a *betyár* szó nem azonos a zsvány szóval, hanem inkább csak azon embert jelenti akit nem várnak otthon vetett ágygal s akinek szállást a bokor ad. Csongrád megye több részében a betyár szó ma is becsületes embernek a neve. Az olyan bérest nevezik úgy, aki nem évszámra, hanem hónapszámra van szerződve a gazdához, vagyis

⁴⁴ Cserzy M., Legendás időkől 13.

⁴⁵ Történetek ... 12.

kinek állandó és biztos födele nincsen. Hasonlóképpen a szegedi tanyai nyelvben a *betyárkodás* szó semmiféle rossz dolgot nem jelent, mindössze annyit, hogy az illető béres ember hely nélkül van.⁷⁴⁶

A szarvasmarha tenyésztése

A *marha* hosszú évszázadokon át népünk egyik legfontosabb tápláléka, segítsége és jövedelmi forrása. A marha biztosítja a helybeli bőripar: tímár, varga, szűcs, csizmadia, papucsos, szíjjártó mesterség, tovább a fésűgyártás és részben a szappanfőzés virágzását is. Lepényszerű száraz hulladéka a *tőzeg*, *marhatőzeg*, tréfásan *tótkalap* évszázadokon át paraszti tüzelő. Utalunk a táplálkozásból szóló fejezet marhahúslevesének szegedi sajátosságaira is.

⁴⁶ „Szabad királyi Szeged városnak fensőbbi helybenhagyással alapított cselérendje” (Szeged 1848) így szabályozza a pásztorkodás reguláját:

60. §. *Nehogy a kebelbeli pusztai s eféle külső cselédek között a vidék helyről jöttek magukat meghúzhassák, minden évben az e városhatárjábani csordások, gulyások, csikósok, juhászok s ezek bojtárjai a pusztai kapitányság által összeírtni, az azokról készitendő jegyzőkönybbe személyes leírásaik beiktattatni fognak; a jegyzőkönyvből továbbá a személyes-leírás párja, a rendesen beszegődött pásztor cselédnek kiadatik, — mellyet is az, annyiszor a mennyiszor a rendőri egyének kívánni fogják, a gazdája által kiadott bérlevelével együtt előmutatni tartozik.*

61. §. *Ha a beszegődött pusztai vagy tanyai cselédek a vidék helyről jött pásztoroknak 's cselédeknek alattomban helyet és ételmet adnak; s azokat a kapitányi hivatalnak, vagy a külső rendőrségnek föl nem jelenik, kemény büntetés alá lesznek veendő.*

62. §. *Ha pásztorok vagy tanyai cselédek cserényüknél s illetőleg tanyájukon lopott jószágok, bőrok s illyenmüek találtak, — azok az ollyas lopási csinekre nézve, mint orgazdák fognak büntettni. Illyes orgazdasági bűnbe keveredett pásztorok továbbá, a pásztorkodástól is el fognak tiltatni.*

63. §. *Ennél fogva, pásztoroknak és bojtároknak egyedül olly egyének vétethetnek a gazdák által fel, — kik jó hírüket, becsületességüket és előbbi hívséges szolgálatukat rendes bizonyítványokkal ki fogják mutatni; — s azokat mielőtte felfogadták, a kapitányi hivatalnak az előleges vizsgálat megtehetése végett feljelenteni köteleztetnek.*

64. §. *Minden gazda, cselédjének adandó bérlevelébe, tartozik az annak gondviselése alá adott jószágának számát, bélyegét és jegyét beírni, sőt az időközben általa vett marhákat is oda bejegyeztetni, és így bejegyezve a pusztai cselédjének kezébe adni, a végett; hogy midőn a pusztai kapitányság által a marhák száma iránt tétetik vizsgálat, — s vidéki, oda be nem irt netán lopott, avagy adó alól eltítkolt marhák száma kiismertethessék.*

65. §. *A pásztorok nem tiltatnak ugyan magok számára, gazdájuk bele egyezésével, marhát nevelni, midőn azonban azt eladni akarják, arról csak gazdájoknak, vagy ezek megbízottjainak személyes megjelenése, igazolása és jótállása mellett fog nekik marhás-levél íratni és adatni. — Ennek elmulasztásáért a gazda szinte, mint a pásztor büntetést várhatnak.*

66. §. *Mivel a pásztorok, számadásuk alkalmával, a dög- vagy betegségben elveszett marháknak, lovaknak, juhoknak bőrével szoktak számolni; s annak elpalástolására, miszerint az általuk lopva elsikkasztott marhák helyét bőrét kipótolhassák, bőroket vesznek, sőt néha a marhát (bőrének vissza kívánása mellett) el is adják, — az ellyenmü rosz teteknek megakadályozására: pásztor embereknek nyers bőroket venni, vagy ollyasokat a mészárosoknak, tímároknak, zsidóknak eladni, orgazdaság bűne alatt tilalmaztatik. — S ennél fogva*

67. §. *Kötelességül tétetik minden marhatartó gazdának: miként jószágát bélyeg és jegy nélkül senki őrzésére ki ne adja; — ezt igényelvén saját bátorságosítása is.*

68. §. *Ha valamely marha, juh, stb, a pásztor őrzése alatt megbetegednék, tartozik a gazdát arról, gyógyíthatás végett, azonnal tudósítani. Ha pedig az ollyan marha mellynek húsa különben élelemre szokott használtatni, megdöglene, — megnyúzás előtt tartozik a pásztor arról tüstént a gazdáját tudósítani, mert különben a jószág készakarva való megölőjének fog tekintetni. Döglött marhának húsát megenni, annál kevésbé másoknak étel végett át engedni vagy eladni büntetés alatt.*

69. §. *A pásztoroknak egész marhák húsa lefőzésére használható nagy bográcsokat a cserényeknél tartani tilos. Nem szabad továbbá a pásztorok, nejeik, gyermekeik s cselédjeiknek, gyertyamártásra vagy szappannak használható zsiradékot eladni, kemény testi büntetés alatt.*

70. §. *Azon pásztorok, kiknek a gondviselésük alá bízott jószág őrzéséhez nyerges ló tartás megengedve van, csak egyedül egy — és nem több — nyerges lovat tarthatnak, ezt is saját pusztájuk s járásukban, és saját dolgukban használhatják, — azon külső határokba, csak járásukat igazoló rendes törvényhatósági bizonyítvány előmutatása mellett mehetnek, — különben ottan lovak sajátjára iránt szoros kérdőre vonatni, és mint csavargók büntettni fognak.*

A szegedi marhatartást főleg a kun puszták említett évszázados birtoka, királyainktól többször megerősített legeltetési joga teszi lehetővé. Emlékeztetünk Bertrandon de la Brocquière följegyzéseire is.

Minden valószínűség szerint a szegedi határ, homokvilág középkori, illetőleg hódoltsági helynevei, pusztái közül *Csöngöle, Szatymaz, Gajgonya, Őszeszek, Kereset, Zákány, Mórahalom, Bojárhalom, Domaszék, Rúzsajárs, Öttömös, Átokháza, Nagyistván* még az itt legeltető régi kun, illetőleg törzsökös szegedi magyar törzsérnemzetségek nevét tartotta fönn napjainkig.

Legújabban Székely György mutat rá, hogy a középkor végén Szeged volt az Itáliába irányuló hazai állatkivitel kiinduló pontja. Ilyenként emlegeti a Várost egy olasz marhakereskedő (1515). Lehetséges, hogy a XV. század folyamán Szeged városában felbukkanó *Anthonius Bolonia* (1429) és *Valentinus Italicus de Zegedino*, másként *Valentinus Olaz dictus de Zegedino* (1460 táján) éppen az itáliai marha-export megszervezése érdekében élt Szegeden.⁴⁷ Ez a fejlett jószágartás magyarázza a marhakereskedelemmel, tőzsérkedéssel is foglalkozó szegedi mészárosoknak a hódoltság korába mélyen belenyúló kiváltságos helyzetét is. Ezt a török is kénytelen tudomásul venni, mert hasznosnak találja.

Ennek a kapcsolatnak meglepő bizonyága az a térkép is, amelyet *Lázár deák, Bakócz Tamás* esztergomi bíborosérsek titkára szerkesztett.⁴⁸ Föltűnő módon egyetlen útvonal van pontokkal belerajzolva. *Szegedről* indul ki, fölmegy Kecskeméten át Pestre, Vácra, majd Nógrádverőcén, Nagymaroson át a Duna mentén Komáromba. Innen a Csallóközön át visz az út Győrbe. Ezután: Bánhida, Bicske, Velence, Martonvásár közt elhaladva, Simontornya közelében átvág a Sárvízen, és a Zengőhegyet nyugatról érintve, lemegy Pécsre, majd továbbhalad délnek. Valpónál átkel a Dráván, és Eszékét elkerülve halad Diakovárra.

A szegedi jószágartás, tőzsérség e különös jelentőségéről az 1522. évi tizedjegyzék névanyaga is tanúskodik. Mindjárt föltűnik a *Mészáros* családnév nagy száma (18). Ezt a családnevet viseli Pál, Bálint, Gál, Márton, kétszer Tamás, kétszer Fábíán, Benedek, Vince, Miklós, István, László, Balázs, János, Ambrus, Sebestyén, Elek. Ezek nyilván nemcsak a helyi húselátásról gondoskodtak, hanem leginkább tőzsérséggel foglalkoztak. Ez a céh hódoltsági tekintélyét is előkészíti. Föltétlenül erre a munkakörre, foglalkozásra utal még *Kasza* Domonkos, *Kasza Fábíán, Kasza Máté* neve, amely eredetileg nyilván *Kaszab* alakban hangozott. Ilyen lehet továbbá *Bakó Balázs, Bakó Mihály* és *Tagló Dénes*, továbbá *Sörös Zsigmond, Sörös Pál, Sörös Bálint* neve, vagyis aki a *söre* néven emlegetett fiatal ökörral kalmárkodott.

A szegedi tőzsérek a *szegedi veszedelem*, más egykorú kifejezéssel *szögedi had* (1552) után nagyszámmal hagyták el szülővárosukat. Debrecenbe, Kassára és Nagyszombat városába húzódtak. Nyilván már megelőzőleg is eleven gazdasági kapcsolatban állottak e városokkal.

Debrecen Szeged mellett az alföldi marhakereskedelem másik fő helye volt. Nem véletlen, hogy Tóth Mihály főbíró Szeged eleste (1542) után Debrecenbe mene-

71. §. *Bojtároknak, valamint szinte a juhászoknak nyájaiknál lovat tartani egyáltalán tilalmaztatik.*

72. §. *Pásztoroknak s akármely külső cselédeknek pisztolyokat, karabint tartani nem szabad, s azok, kiknek fegyverrel kell a jószágot őrizni, csupán csak hosszú puskát tarthatnak.*

A füzet könyvritkaságnak számít, ezért idéztünk bővebben belőle.

⁴⁷ *Kardos T.*, Velencei vonatkozású gazdaságtörténeti adatok a Jagelló-korból (1502—1518). *Száz.* 1951, 437, 442. *Székely Gy.*, Vidéki termelőágak és árukereskedelem a XV—XVI. században. *Agrártört. Szemle* 1961, 320.

⁴⁸ *O. Harmos E.*, Magyarország térképe 1528-ból. *Térképészeti Közöny* 1931, 165, 170.

kül, és itt toboroz szülővárosának visszafoglalására 2 ezernyi hajdút, azaz marhahajcsárt.

A Kassára menekült szegedi polgárok közül legtöbbet az irodalompartoló Szegedi Pap Benedek alakjáról tudunk. Benedeket és bátyját, Antalt legidősebb bátyjuk, Pap Ferenc nevelte, aki egykorú följegyzés szerint Szegeden *volt a marhakereskedésbe fő*. A vagyont a három testvér közösen kezelte. *Egyek voltak ők mindenben mind marhával és minden jószággal. Valami volt az ő birtokuk alatt, semmiből osztogatnak nem voltak.* Ferenc halála lőn az ő felsége hűsége mellett a szegedi hadba, vagyis 1552-ben.

A család kénytelen Kassára menekülni. Egykorú családi bevallás szerint ezzel az osztatlan vagyonnal hagyta el Szeged városát: *summája az mennyi marhát elhoztak: Hoztanak el másfél száz fejős tehenet, száz ökröt, az ménest és még egyebeket: ékszereket, posztókat is.*

Nagyszombat árumegállító jogáról is híres régi kereskedő városunk volt. Nyilvánvaló, hogy szegedi kalmáraink nem jöttek ide idegenbe, mert üzleti kapcsolataink a Birodalomba irányuló marhakereskedelem révén már bizonyára régebben megerősödtek Nagyszombat városával. Erről többet is tudnánk mondani. Elég azonban hozzá, hogy Takáts Sándor levéltári kutatások alapján megemlékezik Szegedy András és Szegedy Márton nagyszombati tőzsérekről, akik olyan jómódúak voltak, hogy a királyi kamarának is többször nyújtottak (1576) kölcsönt. *Nemcsak szegény, megnyomorodott maradék Magyarországnak, az mi édes hazánknak szükséges és gondviselése, de mi magunk értelme is erre kötelez* — írják más, hasonló alkalommal (1578) nagyszombati tőzsereink.

Hogy ezek az elvándorolt tőzsérek meddig őrizték szülővárosukkal, illetőleg a hódoltsági Alfölddel való családi és gazdasági kapcsolatukat, adatok híján nem tudjuk megmondani, azonban néhány nemzedékrenden át föltételezhetjük.⁴⁹

Térjünk azonban vissza a török alatt kesergő Városba.

Az 1550. évi szegedi török adóösszeírás tőzsérségre utaló nevei: *Maszáros Imre, Maszáros László*. Az 1585. és 1595. évi vámjegyzékben számos polgár fizet 3—200 marhája a után vámot (gömrük). Ezek hihetőleg csak gazdák voltak, ezért kellett adózniuk. Amint mindjárt látni fogjuk, a mészárosok teljes adómentességet élveztek.

Kevésbé hangsúlyozott Takáts Sándornak az az adata,⁵⁰ hogy a XVI. század végén a hódoltsági területen a dalmáciai Zára felé is volt rendszeres marhahajtás az Adrián át Velence számára. Ebbe az ügyletbe föltételezhetően a szegedi mészárosok is bekapcsolódtak. Máshonnan is tudjuk, hogy a Város és Dalmácia között a török időkben eleven kereskedelmi kapcsolatok voltak.

Reizner János az alsóvárosi franciskánus kolostorban ránk maradt, és jelenleg a Szegedi Állami Levéltárban őrzött 52 eredeti török oklevél és egyéb források alapján részletes, szinte végérvényes képet rajzol a szegedi mészáros céh viszontagságos történetéről. A következőkben teljességgel Reizner előadását követjük.⁵¹

A török állami szervezetben szegedi mészárosok teljesítették a postaszolgálatot. Budára, Egerbe, Temesvárra, Belgrádba ők hordták a török hatóságok leveleit. Ők voltak a futárok és seregek kalauzai. „A szegedi mészárosok — írja⁵² egy török irat — régtől fogva mai napig hordozói valának a padisáh parancsainak és más, kormányzást illető leveleknek majd Budára, majd más keresztény városba és tartományokba.” E terhes szolgálatuknál fogva a hódoltság alatt a harácsbasi számára

⁴⁹ Mindezekről bővebben Szeged reneszánszkori műveltsége 103.

⁵⁰ Takáts S., Szegény magyarok 149.

⁵¹ Reizner, III, 459.

⁵² HódOkm. II, 287.

fizetendő 1 tallér *harács* azaz fejadó megadásán kívül mindennemű köztartozás alól föl voltak mentve. Nagy jelentőségűnek érezzük Musztafa budai basának 1579. évben kiadott ama tanúsítványát, hogy a szegedi mészárosok már „a régi királyok idejében is” végeztek postai szolgálatokat, ami nyilvánvalóan a szegedi marhakereskedelem hajdani nemzetközi jelentőségére enged következtetni.

A szegedi mészárosok száma 1584-ben 30 volt. Ekkor nyerték azt a kiváltságot, hogy maguk közül külön bírót választhassanak és csak ennek tartozzanak engedelmességgel, nem a Város főbírájának. A Város úgy próbált a különös helyzeten javítani, hogy a mészárosok céhébe tartozó mester választására gondolt. Így őket is bevonták volna a köztelherviselésbe. Ez ellen azonban a mészárosok tiltakoztak. Hosszú vita után a török felsőbbbség elrendelte, hogy a mészárosok közül főbíróul senkit megválasztani nem lehet.

A mészáros céh tagjainak száma folyton apadt. 1610-ben már csak 12 élt, mert sokan elhaltak, vagy pedig „a haramiák és az átkozott hajdúk által” pusztultak el. Ilyen körülmények között a postai szolgálat mind súlyosabb lett. 1625-ben a céh tagjai voltak: Szűcs Ferenc, Losonczy András, Babarczy István, Szűcs György, Sárkány István, Tehenes László, Gyurka András, Zabos János, Szűcs Ferenc, Szűcs Mihály, Kara György, Kisillés Tamás, Borsos Péter.

1630-ban panaszt emeltek a Város ellen, amiért tőlük *vágópénzt* követelt, előadván, hogy rajtuk kívül senkinek sem volt szabad a mészáros mesterséget folytatni Annyival kevésbé, minthogy „a *Palánkkapu* előtti vágószéken vágván, mint az utasokat, mind a környéket képesek valánk hússal ellátni.”

1640-ben 15-en voltak, nevezetesen Siha János, Pitaris (=Vitalis) György, Móra Balázs, Tehenes Miklós, Görcsi Gellért, Babarczy István, Kara György, Borsos Péter, Tehenes László, Sós Miklós, Kankóczi Ferenc, Sárkány István, Joó György, Lásán András és Sós György. Négy év múlva az elhalt mészárosok helyett ezeknek fiai is a város bírái jelenlétében és a török hatóságok engedélye alapján a céh tagjai közé kerültek.

Takáts Sándor kutatásaiból⁵³ tudjuk, hogy a hódoltság idején a marha nyári tartózkodó helye a *nyaraló* volt, azaz „bekertelt terület, melyet nem kaszáltak és melyen fűvön kívül kút vagy kopolya, néminemű szárnyék és olykor egy-egy mezei akol vagy állás volt. Az illetén nyaralónak vagy egy gazdája volt, vagy mást is fogadott maga mellé cimborául. Amilyen tehetségű volt a nyaraló gazdája, aszerint változott a nyaralóban levő marhaszám is. Akadt olyan nyaraló is, melyben ötezernél több marhát számláltak meg.

A *teelő* alig különbözött a nyaralótól. Ez is be volt kompolva, de a fűvet itt nem legeltették le, hanem hagyták szénává érni. A kaszálókról is idehordták a szénát, és itt boglyázták föl. Minden teelőben volt megfelelő akol vagy állás.” Világos, hogy a teelő részben megfelelt a jóság *kert* néven emlegetett városkörüli téli szállásának, amely a múlt század derekán tűnik el.

A nyaralókat és teelőket egyes jómódú polgárok, mészárosok az illető város közösségétől bérelték. Takáts Sándor leginkább Kecskemétről idéz adatokat. Ilyen azonban a szegedi határban is volt. Igaz, hogy csak a XVIII. századból vannak följegyzéseink, mert a Város hódoltsági levéltára megsemmisült. Világos azonban, hogy Szegeden is régi hagyományról van szó.

A csorvai határrészben 1719. *Nemes város határának Kun földektől való különbözése... Kara homokja... Kara nyaralója*. 1722. *Felső Csengelei réghi igaz határ elsőben és egyenesen mégyen Körös Mihály nyaralójára*. 1752. *Nyaraló Telek részemet ötven Rh. Forintokon oda adtam*. Talán szintén ilyen legelőbérletekre utal: 1717.

⁵³ Takáts S., A magyar múlt tarlójáról 303: A nyaraló és teelő.

Bika semlyéke homokja. 1717. *Engi homokja.* 1717. *Garga homokja.* 1717. *Gellén homokja.* (vö. 1642. *Gelén János* szegedi főbíró). 1717. *Puskás homokja.* 1722. *Doma homokja.* 1722. *Dopsa homokja.* Nyilvánvaló, hogy a XVIII. század folyamán nagyobb számmal felbukkanó *szállások* is a nyaralók fejleményei.

A felszabadító háborúk után természetesen a céh újjáalakulására került sor, amely 1710-ben következett be. Erről a céhpecsét is tanúskodik: SIGGILVM LANI-ONVM CEHAE SZEGEDIENSIS 1710. Német nyelvű szabadalmi levelük 1719-, illetőleg 1721-ből ismeretes. Csak az 1820-ban ismételtlen megerősített céhszabályzatuk magyar.

Ez a kettősség — amely egyébként Szeged egész XVIII. századi céhtörténetére jellemző — még az 1857. évben fölszentelt céhzászlón is kifejezésre jut. Egyik oldalán magyar szöveg, László király képével, akinek csatabárdja a mészárosbárdra emlékeztet. A másikon német fölirat Lukács evangélista képével. Ismeretes, hogy az ő evangéliumának ősrégi szimbóluma a kezdő jelenetre, Zakariás áldozatára utaló ökör. A céh társadalmi tekintélyét mutatja, hogy a barokk reprezentációt annyira kifejező úrnapi körmeneten minden más céh megelőzte őket: a mészárosok a legvégén vonultak föl.

Szintén Reizner kutatásaiból⁵⁴ tudjuk, hogy az újjászületett céhnek 1718-ban 4 remekelt tagja volt: Schwajbelmar Ádám céhmester, Tührer Lőrinc, Nothof Mátyás és Wagner Bertalan. Német nevük után ítélve, katonamészárosok lehettek, hiszen a nagyobb német bevándorlás csak a következő évtizedben kezdődik. A szerzett régi jogok alapján a hódoltsági magyar mészárosok közül még élő Józsa Ferenc, Lantos István és Mónus Pál is bekerült az újjászervezett céhbe. Ettől kezdve azonban a céhben állandóan számos idegen, leginkább német mester dolgozott. Ezek közül főleg a Pfann (utóbb Szabó), Wagner, Rieger, Felmayer, továbbá a felvidéki Szluha családok később a Város közeletében is szerephez jutottak.

Reizner János helyesen utal a céh nagy társadalmi tekintélyére, Szeged gazdasági életében elfoglalt kivételes helyzetére. Döntő súllyal szóltak bele a Város kormányzásába is, ami nem csoda. Ugyanis ők nemcsak a mészárszékeket bérelték, hanem jómódjuknál fogva a többi városi javadalmakat, így a kocsmákat is. Bérbevették Szeged pusztáit is, ahol gulyákat, vágni való jószágaikat nevelték. Voltaképpen folytatják tehát a *nyaraló* hagyományait. Erre utal a *Vágójárás*, röviden *Vágó* a csorvai homokon.

A céh állandó harcban volt a szabad húsvágókkal, hentesekkel, akikről külön emlékezünk meg.

Elég sokat tudunk a remekelésről, amely valósággal népünnepélynek számított. Föltételei⁵⁵ szigorúak, de ugyanakkor igen jellegzetesek is voltak:

1. A remekelő mester köteles az ökör megvételére bizonyos summát a céhnél lefizetni.
2. Az ökröt tartozik fölbecsülni azon a helyen, ahol remekel. Őt fonttal kevesebb vagy több megengedhető.
3. A fagyút kétszeresen számítva fontját a húshoz, vagy ha a remekelőnek úgy tetszik, magán is megbecsülheti. Itt is megengedhető öt font ingadozás.
4. A leütést, hogy az ökör sokat ne szenvedjen, és így a hús meg ne lágyuljon, három ütéssel tartozik végezni.
5. A vért egy szűrással köteles megereszteni, hogy kamarája tisztán maradjon, és hogy a hús a vértől püffedést, táragyszínt ne kapjon.
6. A szarv levágása két vágásból és egy ütésből áll. Forgácsnak nem szabad a szarvcsontból leesnie.

⁵⁴ Reizner, III, 461.

⁵⁵ Reizner, III, 463.

7. Köteles a remekelő a bőrt állától fogva egészen köldökig egy huzamban hasítani: anélkül, hogy vagy a hasba bele, vagy a bőrből ki ne szalajtsa a kést. Az első láb térdtől a szegyfőig, a hátulsó láb horgas inától egészen a farkcsíkig felhasítandó.

8. A szegyet szoros vágással köteles levágni, de bendőjét vagy a szív hólyagját, vagy egyebet nem szabad megsértenie.

9. A tarját szabad pikkolnia. A kivágás három vágásból áll. Csak a közép, velős éren menjen végig, hogy fele egyik részen, a másik fele pedig a másik részen hasadjon.

10. A hátulja kétfelé hasítandó: a középső velős éren, de a rostély vágása nem lehet rongyos.

A múlt század elejének mészáros remekléséről Beck Pista rajzol⁵⁶ jellegzetes képet. Értékes visszaemlékezésének viselettörténeti adatait a ruházatkodásnál használjuk föl.

A remekelés az alsóvárosi nyomáson, a szabadkai út mentén, a mostani vágóhíd tájékán ment végbe. Az ünnepélyes felvonulást lovas kommisszárius nyitotta meg. Nyomában hat perzekútor.

Ezután következett a nap egyik hőse: a gulyabeli vad marha, a leütendő ökör felpántlikázott szarvakkal, hosszú, erős kötélpórázra kötözve. A köteleket két oldalt mészáros legények tartották, a végeit pedig az inasok szorongatták és kezükben karikás ostorokkal folyton durrogatva hajszták.

Jobbról-balról körülöttük csaholva ugráltak a kövér mészároskutyák, vérbenforgó szemekkel és tajtékos szájjal, borzalmas látványt nyújtva.

Ezután jelent meg a nap másik hőse: a remekelendő mészároslegény. Pörge selyemkalapban, panyókára vetett rövid, ezüstgombos kék dolmányban, karjain felgyúrt inggel, sujtásos kék magyarnadrágban, sarkantyús csizmában, előtte félre felakasztott fehér, kivarrott szélű kötővel, oldalán a réznyelű késfenővel, jobb vállán a taglóval ment lassú, kimért lépésekkel.

A remekelő legényt városi hajdúk követték, akik a rendről gondoskodtak. Utánuk a polgárőrség zenekara. Végül a céhbiztos szenátor, a Város orvosa, a vásár-biztos. Őket követték a ládamester vezetésével a céhtagok, majd a céhbeli mesternék és leányaik. Nyomukban a kíváncsi sokaság.

A nyomáson egy nagyobb térséget korláttal vettek körül. Kívül foglalt helyet a nép. A bekerített hely egyik oldalán emelvényt állítottak föl a hivatalos személyek számára. Vele szemben az ökörvezetők állottak a levágandó ökörrrel, továbbá a remekelendő mészároslegény vállán a taglóval.

A céhmester fölszólította, hogy a céh szabályai szerint a levágandó marhát egy csapásra taglózza le, mert különben nem lehet mester. A legény erre dolmányát odadobta egy inasnak, a legények pedig feszesre húzták az ökör szarvára kötött köteleket. Az ökör rábámult a feléje közeledő hősre, aki két kézre fogta a taglót, kissé oldalt állva célzott, és odavágott az ökör homloka közepére. Ez egész testében megrázkódott, lábai megbicsaklottak, majd összerogyott. Erre a nép nagy ujjongásban tört ki, a banda tust húzott. Az új mester nagy diadallal tért vissza a házához, ahol az ökröt a céh szabályai szerint még meg kellett nyúznia és feldolgoznia. Mikor ezzel is megvolt, a jelenlevő céhgyűlés mesterré avatta, kiadta neki a mesterlevelet, majd pedig a levágott marha húsból nagy vendégséget csaptak.

Az újjászülető Város a XVIII. század elején a csikósokéhoz hasonlóan esküt ír elő⁵⁷ gulyásainak számára, akik a közlegelőn a polgárság marháit gondozzák:

Iuramentum Caevariorum

Én N. N. Esküszöm az egy élő igaz Istenre, tellyes Szent Háromságra, Atya, fiú és Szentlélekre, Boldogságos Szűz Mariára és Istennek minden Szentyeire, hogy az idén, új, esztendeig mint Gulyás

⁵⁶ Beck P., Mészáros-remekelés. Régi szegedi céhünnep. SzN. 1905, 313. sz.

⁵⁷ Tápay-Szabó László kéziratos forrásgyűjteményéből.

igazán fogok szolgálni, az reám bízott Marhákat röstség nélkül itatni, és legeltetni fogom helyessen, azokat minden Kártul megh őrizem és mind betegségekben, mind pedig egészséges Korában mint igaz Pásztor dajkáni fogom minden tehetségem szerint és sem abul sem másébul akár minemű szint alatt el nem sikasztok vagy lopok, más által sem sikasztatok és el nem lopatok, idegen határbéli Marhát Gulyám közé bé nem fogadok, tolvajokal nem társalkodok és nem czimborálkodok, orgazda nem leszek, sőt ha valamiképpen megtudnám, az ollat én vagy más gonosztevőtt is, asztat ha tölem megh eshetik megh fogom és a Nemes város kezében adom, vagy leg alább föl adom, hogy megh fogattathassék és a Nemes Város elő Járóinak vagy szolgálainak föl adom, Tanyámon senkit Gazdáimon kívül vagy kiknek Marhaj előttem járni fognak azokon kívül megh nem szenvedek, oda mást bujtárjaimon kívül nem is ereszték, korcsmákon, Csárdákon vagy egyebb gyülekezetekben koborlyani s korhelykedni, ide haza tekeregni, az időtt tölteni nem fogom, gonosztevők ellen más Szegedj Pásztorokat vagy e nemes város szolgálait segíteni s oltalmazni, bitang Marhákat azonnal föl adni, a betegh marhákat vagy pedig a dögöt annak ideiben az Gazdájának megh jelenteni fogom és addig megh sem nyúзом vagy nyúzatom míglen gazdájának vagy más hiteles embernek jelentem, bujtárjaimra hogy rosztat ne cselekedhessenek, hanem igazán szolgáljanak szorgos gondom leszen. Isten engem úgy segillyen, Boldogh Asszony és Istennek minden szentei.

Az esküszövegből kiténik, hogy a gulyás nemcsak pásztor, hanem orvosa is a kezére adott jószágnak. Felelősséget is vállal érettük, megvédelmezi őket, tolvajpraktikákban nem vesz részt. Mindezekben a kötelezettségekben már a későbbi betyárvilág szövevényes társadalmi és gazdasági kérdései is fölwillannak.

Az eskü után még néhány gyakorlati tanács is következik:

- 1° Minden igyekezettel tartozik az Marhákat Itatni és legeltetni.
- 7° Minden lopástul magát megh tartoztatni.
- 3° Tolvajokal, és Rosztevőkel nem társalkodni, sőt azokat föl adni és ha lehet, megh fogni, avagy megfogattatni, ollyas bitangokat a Tanyájáru eltiltani.
- 4° A Tobzódást kerülni, Tolvajoknak fogatásában segítségre lenni, sőt Tolvajokat s egebb gonosztevőket tartozik megh fogni.
- 5° Az betegh Marhát, vagy dögött jó idejen Gazdájának megjelenteni és megh izenni az essendő pedig meg nem nyúzni mígh a Gazdájátul Szabatsága nem leszen.
- 6° A bujtárokat tolvajágtul kborlástul tilalmazni, az Marhának gyors vigázására ebrezgetni és jó fenyítésben azokat tartani.
- 7° Nem leszen neki szabad korcsmában menni és ottan részegeskedni s korhelkodni.

Egy 1727-ből származó tanácsi rendelkezés értelmében a Város ridegjei összeírandók, tehát a ridegmarha, rideggulya, másként szilajmarha, Tömörkény hallomása szerint még vadmarha tartása megmaradt a török után is, és csak a múlt század derekán tűnt el a szegedi határból.

Mondanivalónkat a következőkben nem mindig tudjuk meghatározott évhez, időszakhoz kötni. Úgy érezzük azonban, hogy a kikerekedő kép a XVIII. század elejétől a tanyásodás kezdetéig nagyjából érvényes, jellemző.

A gulyás, számadógulyás, gulyásszámadó tekintélyes, tapasztalt ember volt, akinek szintén volt marhája. Ha a gazdák rábízott jószágáról nem tudott számot adni, akkor a magából kellett őket kárpótolni. A pásztorfogadás Gyertyaszentelő Boldogasszony (febr. 2) napján történt.

A bojtár, bujtár fogadása a számadó dolga volt. Egy-egy falkánál több pásztor is szolgált. A számadó helyettese volt az öregbujtár, másként számadóbujtár.

Kitaibel Pál már idézett munkájában, Szegeden átutazván (1805) följegyezte, hogy egy szegedi számadógulyás járandóságul kapott havonta 12 forintot, minden hétre 2 egész kenyeret, 3 font szalonát, 1 korsó (Halle) marhafaggyút, 3 korsó tarhonyát vagy kölest és sót. A bojtárnak évente volt 24 forintja 2 inge és gatyája, 6 pár bocskora, 1 subája, 1 szürkankója, 1 szőrmentéje, hetenként egész kenyere meg a többi, a számadóénál valamivel kevesebb élélme. Ehhez még Juhász Antal átokházi,

ásotthalmi adatai⁵⁸ a századfordulóról: minden barom után 2 forintot és 1 cserpák, tehát mintegy 7 kg gabonát tartalmazó rozsot vagy búzát kapott a gazdáktól. A pénzbeli járandóságnak csak egy része volt a pásztoroké, másik része a legeltető gazdaságé. Ennek feje, az *öreggazda* ebből az összegből gondoskodott a sóról, gyékényről, karbantartásról. Később, az első világháború táján a pásztorbér 2 forint és 3 cserpák gabona volt. A számadó ebből fizette a bojtárok részét és térítette meg az esetleges károkat. A számadóbojtár az utóbbi időkben *kiállástól szétverésig* tartó szolgálataért 6—7 mázsa rozsot és 80—100 forintot kapott. Minden bojtár néhány marhát kihajthatott a falkába, ezekután a számadó fizette a fűbért. A pásztorbért kocsin járva a bojtárok gyűjtötték össze.

A gulyás minden rábizott marhát külön-külön ismert. Mégis a gazdája *mögbillogozva*, azaz nevének kezdőbetűivel, esetleg tulajdonjegyével ellátva adta át őrzésre. „Ha a fiatal marhát — írja Kitaibel Pál — megbillogozzák és utána szabadon eresztik, szaladni kezd, amíg az izzadságtól nem gőzölög. Utána megállapodik.” Az áttüzesített *billegvas*, *billegzővas* segítségével sütik a jószágra az említett tulajdonjegyet, kezdőbetűket. A múzeum többet őriz belőlük. Olykor rovásra vették, a rovást a cserény oldalára függesztették és föltétlenül megolvasták. Erről öregek emlékezete nyomán Cserzy Mihály szól.⁵⁹ A gazdák tapasztalata szerint legkönnyebben ment a munka, ha szürkülő hajnalban hajtották végbe. Ilyenkor a jószág még egyrakáson feküdt, és a számlálás könnyebben ment. A számláló egyenként olvasta a marhát, és minden száznál átadta a szót a *száz* alkalmi néven emlegetett embernek, aki csak erre ügyelt, és csak a száz

számozat tartotta a fejében. A megolvastott számot a pásztorok rovasával és a hajtócédulával egybevetették. Ebből derítették ki, hogy megvan-e a létszám, és hogy nem legel-e cédula nélkül jószág. A legeltetésre jogosító hatósági iratnak *hajtócédula* volt a neve. Ez igazolta a fűbér, szájbér befizetését.

A fölolvassal kapcsolatosan még Oltványi Pálnak köszönjük egy régi hagyomány megörökítését, amit nyilvánvalóan öreg tanyai rokonoktól hallott. „Midőn — írja⁶⁰ — tavaszkor kint a pusztán fölolvasták a barmot és kivitték magukkal oda, és ott jószáguk állományából néhány darabot néhány szentmise fölajánlása fejében — hogy a jó Isten áldását adja a marhaállományra — kiválasztottak, és azokat a gulyás által a gárgány kocsján lévő kolostor bélyegvasával jegeztették meg.”

„Gulya — szemtanúként írja a századfordulón Tömörkény István⁶¹ — sok van a nagy darab szegedi földön, néha tíz is, mert nyolcszáznál több darabot nem igen tesznek egybe. Az már olyan nagy sereg, hogy három ember nem bírja rendben tartani, bármennyire érti is a dolgát. Mert rendszerint hárman vannak egy csapatnál: két ember meg egy gyerek. Tavasztól őszig csak úgy kint vannak az ég alatt, mint az állataik, krumpli-paprikást szoktak enni, továbbá tarhonyát, zsíros kását, arra nagyokat isznak a csordakútból s mód felett egészségesek. Szeretik az aludt tejet is és a tarhót, amiben van részük elég, mert szerződés szerint az a tej az övék, amit a tehenekből kifejnek. Ily módon nem is rossz mesterség az, mert hasznuk van a tejből is, amit az asszonyaik elhordanak és túrót, vaját, sajtot csinálnak belőle. A várostól is kapnak fizetést, valamint minden gazdától minden darab állat után az őrizésért egy-egy forintot. Ezzel szemben azonban megvan a vagyoni felelősség, hogy akármi történjen tavasztól őszig, bármiféle gyanús ember kódorogjon a határban: nem vesz el a jószágból egy citek sem. Ez oknál fogva meg nehéz mesterség a gulyásság s csak olyan ember űzheti, aki tökéletesen kiérti magát a világi állapotokban.”

⁵⁸ Átokházától ... 39.

⁵⁹ Cserzy M., Legendás idők. 18.

⁶⁰ Oltványi P., A szegedi plébánia 178.

⁶¹ Tömörkény I., Vizenjárók 130.

A gulyának régi szegedi polgárok, pásztorok nyelvén inkább a *barom*, ritkásan *baromfalka* neve járta. 1724. *Monos Pál Úrnak lévén a Barmunkon a Többi közt edj vén tehene.* „Ezen a tájon — írja Tömörkény — a tehénből csak akkor lesz barom, ha legalább ötszáz van együtt belőle.”

Az *anyabarom*, *anyamarha* régiesen *tehenmarha*, *tehenbéli marha*, *kancamarha* olyan tehéngulya, amelynek borja volt és fejni lehetett. Esetleg *bika alá való*, azaz folytatni akarták. Gulyásának *anyabarmos*, *anyamarhás* volt a megkülönböztető neve.

A *szűzbarom*, Tápén *szűzfalka* két éven aluli üsző, illetőleg ilyenekből álló *szűzgulya*, amelynek pásztora a *szűzbarmos* volt. A *szűzfalka* az alsótanyai külső járásokon jelentette a borjúból, üszőből, *meddű* tehénből összevert gulyát is. Volt *szűztinófalka*, *tinófalka*, *tinóbarom* is. Ennek pásztora meg a *tinóbarmos*, *tinófalkás* volt.

A *magyarbarom*, *magyarmarha* ősi hazai hamuszürke marhából álló gulya.

A gulyában legelő marhának *barmosmarha*, *barmosjószág*, tápaiak ajkán *pusztásmarha*, *barmosökör* neve is járta, megkülönböztetésül a jármosmarhától, ökör-től. 1748. *Nő hat jármos ökreim, nő nyólcz darab Barmos Marhám.* 1748. *Ha valami Barmos Jószággh által jött a Kőrös Éren, az Szegediek ott találván, megdézsmálták.* 1760. *Vagyon egy telek, barmos ökreim, 8 barmos marha.*

A gulyának aszerint, hogy milyen korú és nemű marhából verték össze, több fajtája is volt.

A *bika* valamikor szintén kint a pusztán, a *bikalegelőn* élt. A *bikagulya* pásztora a *bikagulyás* volt. Tömörkény hallomása szerint⁶² télen sem került fődél alá, csak karámba. Szükség szerint elrekesztett helyének *bikaállás* volt a neve.

A bika olykor együtt volt a rendes barommal is. A *vezérbika* nyakán kolomp csöngött. A hazai fehér fajta a *magyarbika*, kiherélve *magyarökör*, amelyet ígához különösen kedveltek.

„Mikor a rideg életet élő pusztai bika megvadul — írja visszaemlékezések és talán sövényházi személyes tapasztalatok alapján is Tömörkény — átugrik a karám embermagasságnyi korlátján és száguldásba fog. Ilyenkor nem jó vele találkozni, egy terhes kocsit oly könnyen fellök, mint mi egy széket. A megvadult állat elébe a puli megy, próbálja téríteni. Ha nem bír vele, visszatér a gazdájához.

Ilyenkor a gulyásmesterség nehézzé válik, mert nincs más mód, mint hogy lóra ül a gulyás és lóháton veri vissza a karámba a messze száguldozó bikát. Fegyvere hozzá a karikásostor és a furkósbot. A karikás tizenöt-húsz különböző szíjakkal van fonva, a vége nem szíj, hanem drót: szörnyűeket lehet sújtani vele. Azonban azért a puli nélkül csak nem bírna lóhátról sem a gulyás a bikával. Még egy támadó fél szükséges, s ez a puli. A harcmódja, amilyen bámulatos, épp oly vakmerő. Belemar a bikába s ott, ahol fogait belekapcsolta a húsába, csüngve marad az állaton.

Leginkább a farkába kap bele vagy a nyakáról lelógó bőrlebernyegbe, ahol a szarvaival az állat nem árthat. S ott marad akár fertály óráig is, amíg csak a gulyás ütései észre nem térítik az állatot. Bár veszedelmes az ilyen látvány, mert a megvadult bika nem tréfa dolog, igen könnyen elintéz egy ember-életet, de nem lehet megállni nevetés nélkül, mikor ez a kis gombóc állat rabságba hajtja amazt a hatalmas, óriás testet.”

Szintén Tömörkény említi⁶³ azt a pásztorhagyományt, ha a megvadult bika embert ölt, agyonverték. Húsát nem ették meg. Így parancsolja már a mózesi törvény is.⁶⁴

⁶² Tömörkény I., A kraszniki csata 326.

⁶³ Tömörkény I., Gerendás szobákból 108.

⁶⁴ *Ha a marha férfi vagy asszonyt öklel meg szarvával és az illető meghal: kövezzék agyon a marhát és húsát meg ne egyék.* Exodus 21, 28.

Gyeviek emlékeznek rá, hogy óvatosságból *bikatóbla* került a homlokára: mintegy 50—60 cm hosszú, 10—12 cm széles, két szélénél kifűrt, és ezen át a bika homlokára kötött deszkalap, amelynek az volt a célja, hogy az embert elfödje a megvadult jószág szeme elől.

Ismeretes, hogy a *bika* az archaikus emberi szemléletben a teremő férfierő jelképe. Érthető tehát, hogy a Dugonicstól megörökített *bikapéz* valamikor azt a birságot jelentette, amelyet a paráznaságon kapott polgárfinak kellett fizetnie. „Ennek előtt — írja — az én gyermekségemnek üdején a szabad királyi városokban a volt szokás: hogy a szemtelen ifjakat ha valamin rajta kapták, elsőben a tömlőbe vitték, azután tizenkét pálcára kárhoztatták. Kinek pénze nem volt, azt a sort el is vágta rajta. A nevezetesebb Polgároknak fiait, kiknek gyöngébb bőrök voltak, vagy atyaik, vagy rokonyaik a tizenkét pácát tizenkét forinttal váltották meg. És ezeket a tizenkét forintokat bikapénznek nevezték.” Dugonics ezért a *szemtelenek* közé sorozza ezt a szólast: *gyakran megveszik rajta a bika pézt*.⁶⁵ A tápai szóhasználat szerint *bikás* az a férfiember, akiben könnyen felgyullad a gerjedelem.

Egyéb szólásainkban a telhetetlen ember *bika alatt is bornyút keres*. Dühösködik: *dúj-fúj, mint a kivert bika*. Erős férfi: *erős mint a bika*.

A *bikafej* bűvölőeszközként a boszorkánypörökben bukkan föl. 1728. *Bika fejét megtöltötte Farkas Ádám más ember szántóföldjéről elvitt földdel és az maga szántóföldjéhez, hogy a hasznát elvihesse*. Mégegyszer: 1728. *Bika fejét fővényel ásták el, hogy szárazság legyen*.⁶⁶

A bikaherélés módjáról Kitaibel Pálnak köszönhetünk kitűnő leírást (1805). Elmondja, hogy amikor a bikát a szegedi gulyások herélni akarták, behajtották a trágyával elkerített helyre. Ez volt a garád, amelynek közepén kocsi állott, amely az embereknek szolgált védelmül. A bejáratot szintén kocsival, esetleg lajtorjával zárták el. A gulyás iparkodott egy kötelet vetni a bika lábára, hogy ezzel meg tudják állítani. Közben egy másik kötelet a szarvaira vetettek. Így azután a földbe terítették, megkötötték, kivonszolták és kivágták a másik heréjét is. Az egyiket ugyanis már nagyon fiatalon kivették belőle. Két rúddal: egyikkel a nyaka, a másikkal az ágyéka fölött lenyomták, szorosan tartották, a kötelet meglazították. Ezután az emberek megadott jelre visszavonultak és a jószágot szabadon hagyták. Ez fölugrott és egy kitűzött karó ellenében futott, amelyet nagy haraggal fellökött, majd tovább rohant. A következő napon vált kezessé.

Ha a bikát egy másik legyőzte és kiűzte a gulyából, akkor néhányszor megpróbálta régi helyét visszaszerezni, jogát érvényesíteni. Ha nem sikerült neki, akkor elvonnult, vaddá és szomorúvá, tehát komorrá vált, nem evett és nekibúsultában öt-hat nap múlva kimúlt. Ezért agyon is szótkák löni.

A *bikabornyú* herélésére máig élő elvénhedt gulyások szerint féléves korától került sor. Ezután jobban hízott, és igába is lassan bele lehetett fogni. Kötéllal megkötötték a lábait és *édütötték*. A jószág leroskadt, kisteleki gulyások nyelvén *lönyárjad*. A tökét késsel vágta ki, olykor a máshol jellemzett *cserepecsik* is előkerült. Amikor a műtétet elvégezték, a herét babonából megköpdösték. A töke különlegességnek számított, paprikásnak főzték meg. A herélés napjaul lehetőleg nagypénteket választották.

A rosszul herélt, féltökű bikának *komorbika*, röviden *komor* a neve. „A herült

Idézzünk itt egy másik bibliai törvényt is, amelynek végrehajtására ismereteink szerint a szegedi múltban nem került sor: *Aki barommal közösül, halállal haljon*. Exodus 22, 19.

⁶⁵ Dugonics A., Példabeszédek II, 254.

⁶⁶ Reizner, IV, 416, 418.

bikát — írja ⁶⁷ Dugonics András — egyszóval Komornak nevezik az alföldiek. Ennek mérge akkor tetszik ki, midőn heréjének el vétele után föl eresztetik. A fákra aggatott subákat le szarvallya. Minekutánna mérgét ki fúttá, bömbölve el bújdosik. Soha többé víg kedvét nem tapasztalják. Búbánattal tele van, akkor is, midőn jármon húz.”

A fiatal bikának herélés után *ökörbornyú*, régiesen *tinó*, *tinóbornyú*, *tinóökör*, *ökörtinó* lett a neve. Egy felsővárosi szólás szerint, aki csúnyán megjárta valamivel: *mögjárta mint Csúri Ferkó a tinóbornyúval*. Ferkó részeg fővel hasas üsző gyanánt tinóborjút vett.

A fiatal, 4—5 éves herélt bikaborjút ritkásan *tulok* néven is emlegették, később lett aztán *ökör* a végleges neve. Ha mindjárt járomba fogták, akkor *jármotinó*, majd *jármosökör* lett belőle. „Tuloknak mongyák — írja Dugonics — azt a fiatal ökröt, mely még járomba nem fogattatott. Tinónak pedig, ha egyszer jármot húz. Ha hízlalásra, illetőleg eladásra szánták, akkor *göboly*, *göbö*, *göbö*, *göbömarha*, *göböökör*, valamikor *sőre*, *sőreökör* nevük járta. 1750. *Bizonyos Számú Sőre ökröket megh láttam*. Nyilván a vele való kereskedésre utal az 1522. évi tizedjegyzék *Sőrés* neve is. Aki göböllyel kereskedik, az a *göbolyös*. Családnévként 1673. *Anna Göbolyös*. Tápai alakjában *Göbbös*. A göboly legelője a *göbolyjárás*. 1830. *Az másik felít* (a legelőnek) az *Nemes Város göbolyjárásnak applicálta*.⁶⁸ Göbolyjárás a neve annak a halasi pusztának, ma Balotaszálláshoz tartozó tanyavilágnak, amelyet a század első évtizedeiben alsótanyai népünk szállott meg.

Gulyában legelt a *barmosökör*. A *heverőökör*, *heverőmarha* még nem került igá alá. 1748. *Vagyon négy meddű tehenem, és egy heverő ökröm*. A *jármosökör* hagyományairól a közlekedés és szántás vetés világánál külön szólunk.

A *mustratinó*, *mustraökör* a gulyából valami okból kiselejteződött és eladásra került.

Az ökör, hajdanában *ökörmarha* értékét, régi gazdasági életünkben való fontosságát szólásaink, példabeszédeink is szép számmal bizonyítják. *Ökröt szarvánál, embört szavánál köll mögfogni*. A butaság orvosolhatatlan: *az ökör Bécsben is ökör marad*. A kocsmás legényt így szokták figyelmeztetni: *nem így keresik a hat ökröt*. Lopni csak először nehéz: *aki egy tüt lop, ökröt is próbál*. Gőgös embertől kérdezik tréfás gúnnal: *hát kend ki ökre?* Alaposan belenéz valamibe: *belenézött mint Vörös Matyi az ökörbe*. A kapzsi ember *ökörben ikrát kerestet*. Használj föl minden lehetőséget: *a fekvő ökrön holdat nem szánthatna az ember*. A lusta ember: *lassan jár mint az uraság ökre*. Ész nélkül, meggondolatlanul indul útnak: *mén mint az Isten ökre*. Küszködő emberre mondják az alsótanyaiak: *ökörtinó, gyerekbérös: emeld gazda, ha nehéz lössz*. Bámuló gyerektől kérdezik a tápaiak: *mit bámulsz te ökörbornyú?* Közismert: *tanulj tinó, ökör lösz belüled*.

A tinó, csikó igába szoktatása a *betörés*, *jármozás*. Amikor még az ökörfogat járta — tehát a századforduló tájáig — a tápaiak a szekérbe hátul két ökröt, előttük meg a szoktatandó két fiatal ökröt, tinót fogták be. Legelőször levették a kalapot és ostornyéllal keresztet rajzoltak a fogat előtt az út porába, miközben azt mondták: *az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevébe indítalak!* Ez volt a szertartás a csikó indításánál is. A *körösztozés* olykor azzal a kenyérvágó nagykéssel történt, amely ott volt a karácsonyi asztal alatt a szakajtón. Úgy vélték, hogy e művelet után könnyebben szokik a jószág a járomba, és nem lesz baja.

Alsótanyán a *kürbe* indulatszóval buzdítják a tinót, hogy a járomba tegye a fejét: *kürbe Dallos, kürbe Zsombó!* A *farta* szóval a rúd, tézsla mellé szoktatják.

⁶⁷ Dugonics A., Pédabeszédek I, 183.

⁶⁸ Inczefi Géza közlése.

Jellegzetes ökörnevek: *Táblás, Vellás, Rojtos, Súgár, Zsombó, Daru, Lombár*. A tinóval úgy értetik meg, hogy valahányszor kimondják a kívánt nevet, az ostorral jó nagyot húznak rá. Így aztán már a tinó megtanulja, hogy mi a neve.

A marha szarvállása szerint lehet: *bugás* (= összevissza), *bukott* (= lekonyuló), *csákó* (= csákószerűen görbe), másként *csákópörge, hátrapörge, pörge, csula, csolë* (= leálló), *göndör* (= csavarodott), *högyös* (= egyenes), *kajla* (= lekonyuló), *táblásvellás* (= feltűnő nagy szarvú), *vasvellaszarvú, vellásszarvú, vellás* (= villaszerűen szétágazó)⁶⁹. Ha a szarv hegye pirosas, akkor az alsótanyaiak szerint a marha *piros-tülkű*, ha pedig fehér, akkor meg *fehértülkű*. Nátly József följegyzése szerint *buga* kisszarvú marhát jelentett. A szarvból készült a *tülök*, vagyis *pásztorduda*, továbbá a *tokmány*, vagyis az aratók kaszakőtartója, olykor még a sőtartó is. Népünk nem szokta cifrázni.

A folytatni vitt tehénre öreg tápaiak szennyes gatyát szoktak rávetni, hogy a rontás ne fogjon rajta, megfogjon. A tehén ivarnyílásának *megye*, a bika nemzőszervények pedig *csök, bikacsök* a neve.

Az ellő tehén sarjadéka a *bornyú*. Méhlepényének *pokla* a neve. Amikor a tehén első fiára ellik, a tápaiak a poklát az istálló küszöbén belül elássák a földben. Kisteleki gulyások kutyának vetették. A tehén tőgyét a régi alsótanyaiak ellés után karácsonyi morzsával szokták megfüstölni.⁷⁰ A tápaiak rontás ellen mindjárt ellés után kölest, sót szórnak a tehén hátára. Kálmány Lajos följegyzése szerint⁷¹ temesközi véreink az újszülött borjú szarvába kakukfüvet szoktak tenni, hogy a boszorkány ne ártson neki. Ha valaki Tápén akkor jön valamit kérni, amikor a tehén ellik, elküldik.

A *kuráca* az a rosszízű sűrű tej, amelyet a tehén ellés után pár napig ad. Tápén *kurácsa*, Újkígyóson *gurásza* a neve. Hallható *kurácás tej, kurácsás tej* alakban is. Törökkanizsán *pöctej* néven emlegetik.

A kurácás tejet vagy a tehénnel itatják meg, vagy pitét sütnek vele, és ebből minél több embert iparkodnak megkínálni, hogy a tehén majd jól tejeljen. Tápén az összehívott gyerekeket ilyen pitével vendégelik meg, miközben vizet locsolnak rájuk — ha kéznél van: csöcsös radnai korsóból — hogy a tehén teje is majd úgy folyjék mint most a víz. Újkígyóson is az összehívott és megvendégtelt gyerekeket fejből öntik le vele. A múlt században Szőregen, amikor a földre tett tálból legjobban ették a gyerekek, egy vödör vízzel leöntötték őket, hogy majd a tehénnek több teje legyen. Így Cernyán is. Az első fejet kurácás tejet némely tápaiak a tehén hátgerincén, a szarvától a farkáig végigöntik. Csólyospáloson a megellett tehén első tejét megitatják vele. Azután az orrától a farkáig meg is locsolják belőle. Felsőtanyán a tejet egyszerűen a tehén alá, az alomba öntik.⁷²

Hogy erősödjék, a borjúnak tyúktojást is szoktak a torkába ütni.

Az anyjától elválasztott borjú orrára *palóka, bornyúpalóka*, anyaga szerint *szindisznópalóka*, újabban *vaspalóka*, másként *libicke, libick* kerül: aprószöggel kivert szíjazat, abroncs, esetleg csak szíjszerűen formált sündisznóbőr. „A palóka vastag bőrdarab — írja⁷³ Tömörkény —, amiből hegyes szögek állanak kifelé, mint amilyent juhászok nyakára is kötnek, hogy a farkassal való hadakozás közben a réti állat torkon ne kaphassa. A palóka aztán nem engedi anyja alá a borjút, s míg ez, tanulatlan léte, ezt ki nem tapasztalta, sokszor megszurja a vasszöggekkel az anyját. Nem

⁶⁹ Herman O., A magyar pásztorok nyelvkincse 454.

⁷⁰ EA. 991.

⁷¹ Kálmány L., Boldogasszony 18.

⁷² Gazdag párhuzamok *Ferenci I.*, Egy bőségvarázsló rítus elterjedése a Dél-Alföldön Néprajzi Dolgozatok 23, Szeged 1970.

⁷³ Tömörkény I., Új bor idején. 50.

kell hinni, hogy a tehén ne tudná: miért tették borjára a palókat. Tudja, s ezt elgondol-
ván, könny esik a szeméből, bár amúgy nem szól semmit. Mikor pedig este fejk, ha
már egy ideig állta, nyugtalanul hátratekint. Mintha mondaná:

— Még nem elég? Hagyjatok valamit a bocinak is.

Hagynak is, bolond volna, aki a bocinak semmit sem hagyna. Ellenkezőleg, a
boci testi erősödésének céljából még tyúktojásokat is szokás a torkába ütni, miket a
boci nagy nyugalommal le is nyel. De ha mégis úgy történik, hogy a tehén már azt
gondolja, elég volt, amit elvettek, akkor megköti magát, s nem ad le több tejet. Csi-
nálhatnak aztán azzal, amit akarnak: amit elhatározott, megtartja. Mehet hozzá a
világ legjobb fejője, muzsikálhat neki akár egy egész banda cigány, a tehén a többi te-
jét nem adja oda senki másnak, csak a bocinak. Amiben neki igaza is van.”

Felsőtanyán járja a járomra emlékeztető *járompalóka* is. Múzeumi példányát
Szabó Mátyás *billenős palóka* néven emlegeti és jellemzi.⁷⁴ Mi így nem hallottuk.

A nőstény marhának születése után *kancabornyú*, régi följegyzésekben *nyöstény-
bornyú*, majd növekedve *üsző*, *üszőbornyú*, *üszőbarom*, tázláriak ajkán szerénykedve
üszke. A három éves üsző a szegedi régiségben is *harmadfű*. 1721. *Ördög Jánosnak*
harmadfű üszőjét levágta és megette. Tápaiak nyelvhasználatában manapság is *har-
madfűeves*. Egy matyparti semlyék neve *Harmadfűtelek*. Volt *negyedfű* barom is.

Az anyja hasából kimetszett, idétlen borjunak *hasibornyu* a neve. Bőrét a timárok
finomra ki tudták dolgozni.

Ha a *folyató*, régiesen *tőgyellő*, vagyis üzekedés után vágyakozó üsző a bikától
nem fogan meg, akkor *meddűtehen*, *kurvatehen* néven emlegetik. Gyorsan túl is adnak
rajta.

Tehénnevek: *Böske*, *Virág*, *Gyöngyös*.

A tehén gondozása, tisztántartása a férfiaké, viszont a *tehenhaszon*: a fejés, to-
vábbá a tej, szegedi ajkakon *téj* további kezelése, feldolgozása már asszonyi munka.
Alig van ugyanis táplálékunk, amelyhez ősi soron annyi hiedelem, sőt babona fűződ-
nék, mint a tejhez. Ennek éppen az asszony nép az oka, amely már csak a sokszor ön-
tudatlan mozdulatként, gesztusként élő hagyományokhoz ösztönösen, de szívósan
ragaszkodik.

A család egészségét, boldogulását fenyegető, *rontás* néven emlegetett boszorkány-
témények jórészt a tehénhez, fejéshez, tejhez szokás fűzni még manapság is. Úgy
tapasztaltuk, hogy egyikük-másikuk már csak mondai hagyományként, nem pedig
reálisnak érzett hiedelemként él a nép tudatában. Olykor már tréfásan, irónikus han-
gon kerül sor a *régi öregök* e gyermeketek hírelt hiedelmeire, de ha valaki határo-
zottan tagadja, sőt nevet rajta, akkor bizony még mindig elítélésre talál a *hihetetlen-
ködés*.

A tehénnel kapcsolatos téményeket leginkább boszorkányhírben álló vénasz-
zonyoknak tulajdonítják. A védekezés, elhárítás is asszonyoknak, elsősorban magá-
nak a gazdasszonynak dolga, sőt kötelessége. Olykor természetesen neki magának a
gazdasszonynak is volt bűbajos tudománya.

A rontás elsőrörben abban mutatkozik, hogy a tehén véres tejet ad, a teje elapad,
mert valaki bűbajos mesterkedéssel magának szerezte meg. Ha gyanújuk szerint a
tehén hasznát gonosz praktikával elvették, akkor az apácaiak ezt mondják: *mögszop-
ták a tehenet*.

Ilyen a *harmathúzás*, *harmatszödés*, amelyről már a boszorkánypörökben is szó
esik. Az alsótanyai néphit szerint a bűbajos más tehenének hasznát úgy viszi el, hogy
fehér lepedőt terít, azután hajnalban harmattal meghúzza az illetőnek a heréjét, azaz

⁷⁴ Szabó M., Fiala állatok szopását megakadályozó eszközök és eljárások. Ért. 1955, 135.

lucernáját. Otthon a lepedőt kicsavarja, a kicsavart harmattal korpából pogácsát gyúr. A pogácsával a maga tehenét eteti meg.

A rontó személy kinyomozása többféleképpen történhetik. Az egyik alsótanyai mód az, hogy föl kell fűteni a kemencét, mintha kenyeret akarnának sütni. Azután meg kell a tehenet fejni, a tejét pedig a kemencébe önteni. Amilyen hólyagokkal jön fel ott bent a tej, olyan hólyagokkal ég a búbájos, a tehen megrontója. Hasonló ehhez az a hiedelem, hogy a tejet vályúba öntötték. A vályú fenekébe hegyével két kést szúrtak, egy harmadikkal pedig az élükre verték a tejet. Mint mondják, jajgatva ment oda az ángyuk, mert ő rontotta meg a teheneket. Azután is sokáig betege volt a tejverésnek.⁷⁵ Hasonló ehhez az a hiedelem, hogy a tejet szintén vályúba kell önteni, és *serevényösprű* néven emlegetett söprűvel csapkodni. Ezt serevényfűzből (*Salix viminea*) kötik. Ha így cselekszenek, majd kimegy a rossz a tehenből. Odamegy majd a falra a tehen megrontója, de az ajtót zárják be előtte. Mindent kér, de semmit sem szabad neki adni.⁷⁶ Mindszenten úgy tartották, hogy a megrontott tehen ganéját a gazdaszszony fogja föl a kötőjében, majd fogja össze és addig verje az istállóközöbhez, amíg a rontó személy panaszkodva meg nem jelenik.

Kálmány jegyezte föl,⁷⁷ hogy azt a tehenet, amelyet pünkösöd éjszakáján árvacsállal megcsapkodtak, a búbájosok nem tudják megrontani.

Véreset ad a tehen akkor is, ha a fecskeszűket a háznál leverik, a fecske száll át a hasa alatt,⁷⁸ ha szemmel megverik. Ha a tehen az ablakon bebőg, a családból meghal valaki. „Ha éjjel — írja⁷⁹ Tömörkény a néphit szorongásainak jellemzésére — panaszosan bőg a tehen, eredj be hozzá világítóval az istállóba, mert sohasem lehet tudni, miféle látásban és miféle földöntúli hatalmak félelmében van.”

Rúzsán azt is beszélik, hogy a *búbájos* a tehenet olykor *főpalókázza*, vagyis láthatatlanul palókat húz rá, és így a jószág nem tud enni, megbetegszik.

A *fejés* maga úgy kezdődik, hogy a szegediesen *fejő* néven emlegetett sajtárt tisztára mossák. Ez sokszor ezerjófűvel való forrázással történik. Gonoszűző hatásáról már a boszorkánypörökben szó esik.⁸⁰ A fejő felső végén lévő, öntést megkönnyítő öblös bevágásnak *csöcs* a neve. A régi juhászok vödörszerű sajtárját *fejvödör* néven emlegették.

A fejésnek találós kérdéssel való tréfás körülírása: *négy viszi, kettő húzi, kettő nézi, egy mög csapi*, azaz a tehen lába, a fejő két keze, két szeme, a tehen farka. A fejéshez kezet kell mosni. Megmossák, olykor meg is zsírozzák a tehen csecsét, azaz a tőgy végződését. Idősebbek ma sem szeretik, ha fejés közben beszélnek, ha idegen van az istállóban. Akadnak, akik a tehen farára hidegvizes ruhát borítanak, mert úgy vélik, hogy így a tejet jobban leadja. A fejés eredményét *fejjet* néven emlegetik: *egy fejjet tej*.

A fejés legtöbbször ülve történik. A *fejőszék* házilag készült alacsony, keskeny ülőkéjű, négylábú szék. A fejőt a lábak közé szorítják. Öreges rontás ellen kést tesznek a fenekére és erre fejnek. Az alsótanyai *Rúzsá* öregjei néha lócsbe szúrják a kést ilyenkor. Állva, guggolva akkor fejnek, ha a tehen rugós, *legyes*, azaz állandóan csapkod a farkával, vagy amikor a borjú szopása után maradt tejet fejik ki.

A fejés kint a tanyán nyáridőben olykor nem az istállóban, hanem kint a semlyéken történik. A kicsapott tehenet itt a szabadban a *fejőágas* néven emlegetett karóhoz kötik és úgy fejik meg.

⁷⁵ Ethn. 1930, 50.

⁷⁶ Hasonlóan Kálmány, I, 114.

⁷⁷ Kálmány, I, 111.

⁷⁸ Kovács J., 375.

⁷⁹ Tömörkény I., Barlanglakók 171.

⁸⁰ Reizner, IV, 417.

A rugós tehenet ki szokták nyűgözni, hogy fejni lehessen: egyik lábát az istálló földjébe vert karóhoz pányvásszák. Egy alsóvárosi gazdának még a múlt században nagyon döfös tehene volt. Közel sem lehetett menni hozzá. A gazda öreganyja az istállóban anyaszült meztelenre vetkőzött, és pendelyét háromszor egymásután a tehén szarvára vetette. Utána parazsat kért, és az *ördög-szar* (assa foetida) néven ismert büdös szerrel megfüstölte a tehenet. Többé sohasem döfött.

Ha a tehén fejés közben piszkít, akkor az almot vasvillával meg kell szurkálni, majd pedig egészen a fejés végéig az alomba szúrva kell állania a vasvillának.

Öreg alsótanyai asszonyok máig megbecsülik a *fehér-gilice* néven emlegetett fehér-színű igléciatüskét, amely a mezőn elég ritka. Azt a gyereket, aki ilyenre bukkan, meg szokták jutalmazni. Megszáradt kóróját az alsótanyaiak a fejő aljára teszik, és a tejet erre fejjik.

A fejőbe tett *vajfü* (*Orobancha arenaria*) hatására a tejből régi hiedelem szerint több vaj képződik.⁸¹

A Fülöp és Jakab napján, azaz május elsején fejt tejet a régi szőregiek fülfájásról tartották foganatosnak: három csöppet csöppentettek a fülbe.⁸²

Elfejni annyit jelent, hogy úgy fejjik meg a fiastehenet, hogy a borjú már ne tudjon szopni.

Itt a fejéssel kapcsolatban arra a hiedelemre is utalnunk kell, hogy a bűbájosok nemcsak a tehenet, hanem mást, így tárgyakat is meg tudtak fejni. A boszorkánypörökben az egyik vádlott *mindenféle csontot össze szedett és az tövishöz kötötte és azt meg is fejté*. Máshol olvassuk, hogy a boszorkányok *az ujjast is megfejték, megfúrták*.⁸³ Tréfásan manapság is mondogatják olyanra, akinek a tehene sok tejet ad: *tán még a kútágast is mögfeji*.

Tombác János egyik kitűnően előadott boszorkánytörténete a lócs megfejéséről is hírt ad.

Ha a tej eladásra kerül, akkor kimérés után pár csöppet visszaönt a gazdasszony abba a tejbe, ami neki magának még megmarad. Picinyke sót, Apácán kenyérmorzsát is tesznek annak az edénynek fenekére, amelyből az eladás történik. Pusztaszeren még pár évtizede is fejés után a tejet olyan edénybe szűrték, amelynek fenekére 8–10 cm hosszúságú, görögkereszt-alakú fát tettek. Ennek közepéből hét gombostű állott ki. Arra a kérdésre, hogy ez mire jó, így válaszoltak: *minél jobban kérdözi, annál jobban használjon!* Mindez a rontás elhárítását szolgálja.

A tejjel természetesen több szólás is összefügg. Aki mélyen alszik: *alszik mint a téj*. Ahol jó módban élnek: *van mit a téjbe aprítani*. Ami nagyon finom, főleg bor, pálinka, így dicsérik: *olyan mint az anyám teje*. Ami feltűnően szapora: *szapora mint a cigányasszony teje*.

Néhány jeles mondás a tehénnel is kapcsolatos. Sötétben nehéz tájékozódni: *sütétbe mindön tehén fekete*. Aki fejetlenül hadonászik: *rug-vág mint a dorozsmai tehén*. Aki hebehurgyán lát valamihez *nekiesött mint bolond tehén a fiának*. A szülői áldozat, szeretet határtalan, a gyermeké viszont sokszor alig mutatkozik: *bolond tehén van, de bolond bornyú nincs*. A szerencsés emberre mondják Dugonics szerint: *az a szép borjú kövér tehén alatt szophatott*.⁸⁴ Régi gúnyos kérdezősködés valakinek a nevérol: *ki tehene alatt szopott kend?* Hideg az idő: *olyan hideg van, hogy a bornyú is mögfigy a tehénben*. A gonoszul pletykálgató fehérrép *olyan, mint a szaros tehén: a tisztát is*

⁸¹ Reizner, IV, 387, 409.

⁸² EA. 2816. Kálmány L.

⁸³ Reizner, IV, 402.

⁸⁴ Dugonics A., Etelka II, 216.

becsapi a szájával. Ami nem illik valakihez: *illik neki mint tehennek a gatyá.* Kálmány Lajos jegyezte föl, de nem magyarázta ezt az apácai szólást: *főképelte, mint Kis Matyi a tehenet.* A jó tejelés elsősorban a táplálástól függ: *a tehenet a szájáról fejik.*

Juhászat

A szegedi juhászat nyilvánvalóan már a középkorban virágzott. Az 1522. évi egyházi tizedlajstromban 131 juhosgazdával találkozunk. Az *Ihász, Johos* mellett előforduló *Bács* és *Csobán* családnevek a szegedi juhászat balkáni, illetőleg erdélyi kapcsolataira mutatnak, amelyek a szegedi szücsök nyersanyagszükségleteit is kielégítik. Egyébként a lajstromban a *Szücs* név (Zwlch és Pellifex alakban) huszonötször fordul elő. A foglalkozást jelölő családnevek közül csak a *Szabó* és *Varga* múlja fölül.

Szeged hajdani juhtenyésztésének méreteit mutatja, hogy Szulejmán szultán naplójának tanúsága szerint 1526-ban, amikor Szegedet a török először elfoglalta és kifosztotta, csupán a juhok zsákmányából 50 ezer jutott Ibrahim basának, 20 ezer pedig Iszkender Cselebi defterdárnak.

Ismerve a törökök birkahús kedvelését, ami a magyar juhászat balkáni kapcsolatainak erősödésével is együttjár: a szegedi juhászat a hódoltság korában is virágzott. A defterek is igazolják a szegedi juhászat és marhatartás feltűnő virágzását. Így 1550-ben Csötörtök Antalnak 1100, Csötörtök Miklósnak 700, Vid Benedeknek 150 birkája van. 1585-ben Gál Matyi 40 birka, Rejtő Orsolya 700 birkabőr, Szücs Miklós 150 bőr, majd 150 birkabőr után, sokan mások marha után adóznak.⁸⁵ A defterekből azt is tudjuk, hogy a szomszédos faluk juh-adóval is tartoztak a szegedi várnak.

A török nyomán fölbukkan egy nyilván Balkánról behatóló új mesterség, a *cincár* néven emlegetett juhvágó szakma, amely Városunkban egészen 1914-ig megtartja különös jelentőségét. A cincárság eredetileg a román nyelvcsaládhoz tartozó igen életrevaló nép, amely főleg pásztorkodással és kereskedelemmel foglalkozott. Nyilván ők voltak a török hadsereg húszállítói, akik minden jelesebb helyőrségnél megtelepedtek. Így jutottak el Szegedre is, a szakma azonban két évszázad óta színmagyar. Rókuson működött. Később még szólunk róluk.

Az 1719. évi adókimutatási jegyzék Alsóvároson 1315, Felsővároson pedig 559 birkát talált. A XVIII. század juhászatáról egyébként nem sokat tudunk. Talán nem tekintették *számosjóságnak*. A pásztoremberek egykorú eskümintái közül a juhászoké hiányzik.

Megváltozik azonban a helyzet a század végére, ami nyilvánvalóan összefügg a posztóruha lassú terjedésével is. Új fajták honosodnak meg. A változást Vedres István is észreveszi és megőrökíti:

*Százezer birkáim földemen legelnek,
Melyek fő helyt nálam csakugyan most nyernek.
Fürtös juhaimnak számát elfogyasztván,
Vágynak kondor s vékonyabb szőrre több árt kapván.*

A finomabb gyapjú merinófajta, népünk nyelvén *némőtjuhok* vagy *bürgejuhok*, másként *summásbirkák* tehát ekkor honosodtak meg a hosszúszőrű magyarjuhok mellett, amelyek inkább subabórt adtak. Az új fajta „az Alföldön — írja⁸⁶ Reizner János — úgyszólván a szegedi gazdák útján terjedt el mindenfelé, még a nagy uradalmaikba is. A többi közt Szekeres Mihály szegedi főügyésznek már 1786-ban a szomszédos gyevi uradalom területén 500 juha legelészett.”

⁸⁵ Fekete L., Die Syiaqat Schrift I, 203.

⁸⁶ Reizner, III, 431; A mindszent-algyői uradalom történetéhez. MGSz. 1896.

Népünk eleinte mindenesetre nehezen barátkozott meg az új fajtával. Algyő az úriszékhez intézett folyamodványában (1779) kéri, hogy az uraság tiltsa meg a bürgejuh tartását, mert: 1. Hajlamos a rühességre. Ha ez a magyar juhokba esik, nagy szőrük miatt nehéz őket orvosolni. 2. A marha e juhoknak büdössége miatt a legelőt utálja. A legelő pedig szűk, elkülöníteni nem lehet. 3. A magyar juh gyapja annál kelendőbb, ha „számosabban találhatik egy helységben, ha pedig birkajuhok kerülnek a határba. a magyar juhoknak meg kell kevesbedni.” 4. A német birkajuhok nem szegényembernek valók. 5. A határ alkalmasabb a magyar juhoknak, mert „vízfűtta föld”.

Az uraság a kérelmet elutasítja, sőt az említett Szekeres Mihálynak is megengedte, hogy nyáját az algyevi, sörkédi, és svájcer járáson legeltesse.

A hagyományos magyar és az új, idegen jellegű birkatartás között szívós küzdelem fejlődött ki, amely lassan a merinó győzelmével végződött. Ez a változás az ősi szegedi juhászatban új formákat is teremtett. Így a juhászok ősi szegedi patrónusa, Szent Dömötör mellett meghonosodik Szent Vendel nyugati eredetű kultusza is. Már a XVIII. század derekán áll a piaristák zákányi tanyáján egy Vendel-kápolna, nyilvánvalóan a környékbeli juhászat kedvéért. 1777-ben pedig az alsóvárosi gazdák emelnek templomukban Vendelnek oltárt.

A múlt században elterjed a juhászok körében a polgári életmódot tükröző posztóöltözet, így a *rajthüzlí* néven emlegetett különös juhásznadrág, továbbá az ősi bocskor mellett a *kecsőgeorrú* csizma viselete.

A juhászat a Város hatalmas kiterjedésű szikes legelőin, így a Fehértó partvidékén, Csöngölén, Átokházán virágzott. 1847-ben 61,460, 1850-ben 58,447, 1857-ben 67,425. 1870-ben 92,173 juhot mutatott ki a statisztika.⁸⁷

A fehértói juhászok még a múlt század derekán is télidőben Rókusra húzódtak be, a *Juhászváros* néven emlegetett karámokba. Egy Vendel-szobor is állott arrafelé.

Rókusiak voltak a már említett *birkavágók*, *juhvágók*, hagyományos, török időkig visszanyúló nevükön *cincárok*, *juhincárok*, aki nem éltek céhben. Részben *juhosgazdák* voltak, akiknek nyája a Víz előtt a Fehértó szikes partjain legelt, télire pedig bekerült a rókusi birkaaklokba, a mai Szatymazi utca tájára. Öregek emlékeznek rá, hogy ezeket éjszakának évadján a tolvajok sokszor kiásták és kihúzták belőlük a juhokat.

A cincárok, illetőleg feleségeik hetipiacos napokon egészen a második világháborúig, a Valéria (Bartók Béla) tér keleti részén sátor alatt mérték a frissen vágott birkahúst. A birkabőrt a rókusi tímárok, a faggyút pedig szintén leginkább Rókuson dolgozó szappanfőzők vásárolták meg tőlük. Valamikor gyertyaöntésre is felhasználták.

A kereskedelmi fogyasztás itt Szegeden a múlt században akkora volt, hogy a leghíresebb rókusi cincárok, így a *Répás*, *Ábrahám*, *Tájmél*, későbbi nevén *Hattyasy*, *Cúkor*, *Hampel*, *Varga*, *Papp* családok tagjai *hajcsárok* kíséretében kocsin még Erdélybe is elmentek juhot vásárolni. A vett birkákat a hajcsárok terelték Szegedre, a cincárok pedig kocsijukon követték őket. Mondják, hogy egy ilyen közös utazás alkalmával az egyik, Papp nevezetű cincár tifuszban meghalt. A társaságban levő Ábrahámok hazaérve, nem számoltak el meghalt társukkal, illetőleg utódait illető tartozásukkal. Jómódba jutottak, de nem volt nyugalma. Végül aztán házat vettek engesztelésül a szegénységgel küszködő Papp fiúnak.

A rókusi cincárok nemcsak birkavágással foglalkoztak, hanem egyéb különleges húsfajtákat is árultak a piacon, illetőleg ellátták velük nemcsak a helybeli vendég-

⁸⁷ Reizner, III, 436, 437.

fogadókat, hanem még Pestre, Bécsbe is szállítottak belőlük. A múlt század derekán ugyanis egyes rókusi vágók alkalmi szolgálatában *puskások* is állottak, azaz olyan szegénysorsú emberek, így pákászok, madarászok akik a kapott töltennyel madarakra, vadakra, így nyúlra, fácánra, fogolyra, vízimadarakra vadásztak.

A vendéglőkbe szánt birkahúst, vadat, madarat szépen föltisztítva, fehér ruhába takargatva, garabolyokba rakva, félünneplősen öltözve vitték a cincárok vagy feleségeik a palánki fogadókbá: a Feketesasba, Hétválasztóba, Aranypávába.

Bár a cincárok maguk is foglalkoztak vágással, mégsem győztek rá minden munkára. A szolgálatukban álló embereknek *nyúzó* volt a neve, a ki a birkát megölte, és szakszerűen megnyúzta, hogy a bőrében a tímárok, szűcsök ne találjanak hibát. A nyúzást hetipiacos napok előtt, tehát kedden és pénteken délután végezték.

*

A mai tanyai ember — nyilván a juhászok, illetőleg cincárok hagyományai nyomán — a birkát így *ugraszti ki a bőrüből*, azaz így nyúzza meg, és szedi föl:

A birkavágás azzal kezdődik, hogy a jószág három lábát összekötik, tragacsra teszik. A feje alatt átszúrják a bőrt. Majd a nyak felé vágnak a nagykéssel, és elmetszik a gégejét. A vért ahol szeretik, tálban fogják fel. Vigyáznak arra, hogy a birkának sem a gyapja, sem a bőre ne legyen véres.

Első feladat a bárzsingot kibontani és elkötni, mert a gyomorból a csunyaság könnyen kiömlik. Utána az egyik, majd pedig a másik hátsólábat kell fölhasítani, és a *csánk* néven emlegetett bokahajlatot kiszabadítani. Egy kis kötél végére fadarabkát kötnek, majd a kötelet a csánkon úgy húzzák keresztül, hogy a fa ne csússzék azért át rajta. A másik csánknál is így járnak el. A kötél végét jó embermagasságban szögre erősítik. A lábaknak jól szét kell állniuk, hogy a nyúzás könnyen menjen.

A következő lépés a farok kibontása. Amikor a farktöbblől már sikerül kibontani, akkor legtöbbször már egy rántással kiszabadul az egész farok. A tőgnél, illetőleg a töknél nagyon kell vigyázni, mert könnyen beleszakad. Úgy kell kibontani, hogy ezen a helyen is szép, hibátlan legyen a lenyúzott bőr. A csülkök először rajtamaradnak, a bőrt lehúzzák. Amikor a tők, tőgy és a farok ki van bontva, akkor már kézzel is lejön a bőr. Általában a jobb kézzel húzzák, az ökölbeszorított bal kézzel pedig odanyomkodják, hogy könnyebben váljék el. Ahol szükséges, kést is

Birkanyúzás

használnak. A késsel inkább a hús felé vágunk, nehogy a bőr kiszakadjon, mert akkor értéktelenné válik. Ha viszont túlságosan a hús felé vágunk, akkor meg *vadhús*, másképp *árvahús* marad a bőrön. Ez bajnak nem baj, de a nyúzó ügyességét nem dicséri.

A szegynél mindenképpen nyúzni kell, vagyis használni kell a kést, mert a bőr másként nem jön le. A szegy a birka nyaka alatt, a két első láb előtt levő rész. Amikor nyakig lehúzzák a bőrt, először egyik első lábát bujtatják ki, azután a másikat. A fület a bőrön szokás hagyni. A vakszemnél, vagyis a szem mellett lévő lyuknál, ott szokott a bőr maradni. Ezt külön szokás késsel kitisztítani. Itt már nem baj, ha a bőr lyukas lesz, mert a fejbőrt úgyis el szokták dobni.

A bőrt mostanában eladják, általában 10 forintot kapnak érte. Régebben besózták, és kifordítva szalmával tömték ki, majd a padlásra akasztották. Volt olyan hely, ahol *kicövekölték*, vagyis kifeszítették száradás előtt, hogy jobban megszáradjon. A sózás miatt a molyok nem kaptak bele, a padláson viszont jól megszáradt. Télen elvitték a tímárnak, aki kikészítette. Leginkább ködmönt varrtak belőle a család számára.

A hús *szétszödése* úgy történik, hogy először a fejét veszik le. Megmossák, mert legtöbbször véres. Középen baltával kettévágják. Az orr részét el szokás dobni. Az alsó „állkapcáját” leveszik, a fogakat leütik, hogy ne gusztustalankodjék az ételben. Az állkapcsokból jó levest lehet főzni. A szétvágott fejet egyébként megsózzák, majd raffiával újra összekötik és így egyben főzik meg. Van, ahol a szemet kiveszik, mert gusztustalannak érzik. Mások jóízűen elfogyasztják, sőt keresik is lakodalmakban, szüret vagy egyéb összejövetelek idején.

A szétszedés folytatódik tovább. A birka két hátsó lába között megkeresik a végbelét. Mellette jobbról, balról bevágnak, mert ki kell bontani. Majd a hashártyát egy késrántással felhasítják, ami úgy történik, hogy a balkéz két ujjával kissé távoltartják a hasfaltól a beleket, a jobb kézben lévő kés hegyével pedig óvatosan hasítják a hasfalat lefelé. Egy vándlingot tartanak alá. Ebbe omlik bele minden belsőség. Csak a vesék maradnak bent. Legelőször a májat választják külön, mert az epehólyag könnyen elfakad. Ezt jó két ujnyi szélességben a májból kikerekítik és eldobják. Rendesen a kutyáé lesz. A tüdőt, szívet leveszik és megmossák. A belekről leszedik a faggyút. A gyomrot kiveszik. A pacalt egyes helyeken megtisztítják, másutt eldobják.

A húst a gerincnél kettévágják és hideg helyre teszik, hogy kihűljön. Azon melegében nehéz a húst feldarabolni, mert nem könnyen vágható, a csont pedig szilánkokra pattan. A húst a csülöknél fogva akasztják föl.

*

Az alföldi, szegedi birkatartás alighanem a múlt század harmadik negyedében volt virágzásának tetőpontján. A szegedi határban 200 ezernél több birkát is legeltettek. Franciaországba volt hatalmas birkakivitelünk. Remek kövér juhainkat vasúton szállítottuk. Ezt a franciák később eltiltották, csak megölve, fagyasztva vették át. Ebben Amerikával nem tudtunk versenyezni.

Alsótanyán híres juhásznemzetség, valósággal dinasztia volt a *Böröcsök*, *Wolford*, *Fődi*, *Fodor*, *Sója*. Felsőtanyán a *Rozsnyai*, *Hegedűs*, *Virganc*, Székháton (Fehértón) a *Vétró*, *Kordás*, *Karácsonyi* (Dili), *Kalapács*, *Kothenc*, *Förgeteg* család.⁸⁸ A régi juhászok és nyájaik alól a század elején a járások is kikoptak: szántóföld, szőlő lett belőlük. Legtovább a Fehértó szikesein tartották magukat. Innen meg a két vi-

⁸⁸ A szegedi juhászat alkonya. SzH. 1922, 129. sz.

lágháború között a halgazdaság szorította ki őket. „Erről az életről apránként le-
telik az idő — jellemzi⁸⁹ a változást találóan Tömörkény — mert nem olyan világ van,
mint azelőtt. A bürgével való törődést abbahagyják az emberek. Bár azért az ilyen
abbamaradt juhászból soha sem lesz paraszt, legalább olyan nem, aki már fiatalságán
úgy kezdte. Ez afféle járókelő, jövőmenő, ágyon hálni nem szerető szerzet, nem bir az
egészen beleszokni abba, hogy mindig a tanya körül turkálja a földet, a hegyesorrú,
magas sarkú csizma az eke után való lépkedést nem szereti. Hogy mint élnek mégis,
hogy milyen módon élhetnek, azt bizonyára nem könnyű tudni, de efelől is elég annyi,
hogy élhetnek, mert miként élnének, ha nem élhetnének? No.”

A birka pásztora, gondviselője a *juhász, juhászgazda, számadójuhász*, akinek még
régies *bacsó* nevét is hallottuk. Egy öreg szegedi nóta szerint:

*Engöm a vármögye nem szán,
Mē sok csinyt töttem a pusztán.
Mögölöm a juhót is,
Juhok után bacsót is,
Bacsó után bacsónét is.*

„A juhászat mestersége — írja⁹⁰ Tömörkény — olyan tudomány, hogy azt már
a gyermekség éveiben kell tanulni s kétféle iskolába egy időben nem járhat egy ember.
És nem is való mindenki oda. Olyan ember, aki szereti az ágyat, ne menjen erre a
foglalkozásra, mert tudvalevő s a nóta is mondja, hogy a juhász ritkán hál ágyon.
Legfeljebb télen, mikor ártatlan és gyenge jószágaival a havak és hidegek elől fedett
helyre kénytelen takarodni. Tavasztól őszig azonban a mezők füveiből vet neki ágyat
az Isten, ugyan az sem valami különös ágy, mert a birkát leginkább csak olyan kop-
pár legelőre eresztik, ahol már más állat nem élhet.

Ezen a mezőn van együtt az állataival hónapszámra a juhász. Legfeljebb a ku-
tyájával beszélhet, meg a szamarával...

E szótalankodásokból nyilvánvaló, hogy a juhász a bojtárt nem neveli, nem ta-
nítja, hanem tisztán csak az elmélkedésen alapuló tanulmányokra hagyja...

Aki igazán juhót akar nevelni, annak korán kell kikerülnie a falkához. Már ak-
kor, amikor még csak akkorka gyerek, hogy az egész fizetése a testiruha, egy kalap,
pár fejelés csizma, meg egy zöld szürkankó. Bizony borzasztó tudatlanságban nőnek
fel, de idővel mégiscsak őbelőlük származik a tapasztalt számadó.”

Fiatal, még nem önálló a *juhászbojtár, juhászlegény*, kezdő a *kisbojtár, bojtár-
gyerök*. Aki kevés birkát legeltet, az csak *birkapásztor*.

A juhászt foglalkozásának árnyalatai szerint is megnevezték. A *nyájajuhász*, va-
gyis a rideg módon legeltető juhásztor emlékezetét már csak régi levéltári följegy-
zések őrzik .1748. *Néhai öregh Szabó és Blaskovics Szegedj hadnagyoknak két Eszten-
deigh Nyáj Juhásza*. A szóra még Tömörkény is emlékezik.⁹¹

Öreg felsőtanyaiak *vándorjuhász* néven emlegetik azt a juhászt, akinek juhái vol-
tak, de saját legelője nem, és ezért bérelni volt kénytelen magának. Ha egy helyen
elfogyott a fű, kiégett a szék, akkor ment tovább és máshol keresett semlyéket, tarlót,
széket. Ezt a legelőcserét *éváltás* néven emlegetik. Ilyen volt az *őszipusztá*, másként
édősmező, édőslegelő (tisztai árterület, homokföld, vízjárta gyöp), ahol a birka vályú-
jába sót kellett vetni. Az ilyennek *sózóvályú* az alkalmi neve.

A *birkané, juhgané*, tréfálkozó mindszentiek nyelvén *juhmagyaró* a legértéke-
sebb trágyafajták közé tartozik. Ezért még jó félszázaddal ezelőtt is a nagyobb tarló-

⁸⁹ Tömörkény I., Napos tájak 102.

⁹⁰ Tömörkény I., Bazsarózsák 33.

⁹¹ Tömörkény I., Népék az ország használatában 110.

kat szívesen kiadták birkalegelőnek *állítás* végett. A juhász így a jó tarlómezőn legeltetett. Déli és éjszakai pihenőre a birkáknak a tarló egy-egy folyton váltakozó helyén *széldészka*, *szelezésdészka* néven emlegetett olcsó deszkából akolfélét, kerítést rögtönzött. Ez a faalkotmány volt az *állítás*, másként *állás*. A birka két-három napon át itt pihent. Vizeletével, ürülékével jól megrágyázta a földet. Utána a tarló más részén került állításra sor, és így behajtásig arányosan az egész föld részesült trágyában. A juhász élelmet, esetleg gabonát kapott a föld gazdájától, amiért a *földet mögállította*. A *mögállított föld* előnyösen vált el a többitől, az útonjárók is rögtön ráismertek.

A felsőtanyai *befejős* juhász hordóban minden nap minden tejet be szokott adni a gazdának. A juhász *icére* is elállott. Az *icés birka* tehát nem volt a juhászé, de elfogadta legeltetésre, nyári tartásra. Tartásdíja fejenként a század elején 5 kg gabona (fele tisztabúza, fele rozs), 10 krajcár *szalonnapéz*. Ezzel szemben a gazdát egy-egy fejősbirka után 1,5 kg sajt, 0,5 kg kisütött vaj illette meg. Tázláron hallottuk, hogy a *kommenciós juhász* a századfordulón szombat estétől hétfő reggelig fejt magának. A juhásznak egyezség szerint valamikor egy-egy bárány is járt, ez volt a *báránydézsmá*. Nyilván csak a hitványából jutott neki. Innen a soványat, véznát, fejletlent jellemző tápai szólás: *olyan, mint a dézsmabárány*.

Uraság, így a Pallaviciniak hatalmas birkaállományához volt *juhászgazda*, aki a többi juhászok előjárója lévén, nem hajtott ki. Inkább a sajtnyomásnál serénykedett. Tömörkény szerint annak is juhászgazda volt a neve,⁹² aki több bojtárt, kisbojtárt is tudott tartani. Az *elletőjuhász* állandóan ellésnél foglalatосkodott.

A fehértői *befejős*, *kommenciós* juhászoknak hajléka a *juhászház*, *juhásztanya* ott épült a parton, főleg a Székháton. Elég kietlenek voltak, mert a székhátdben nem fogant meg a fa. Ezért ragadt rájuk a *kopasztanya* név, amelyet máshol jellemzünk. Legeltetni sokszor költöztek a tó szigeteire, amelyekről a víziéletnél bővebben szóltunk. Itt csak annyit ismétlünk, hogy e szigeteknek *telek* volt a szokottabb nevük, és legtöbbjüket híres juhásznemzetségekről nevezték el: *Csányitelek*, *Faszkatélek* (csúfnévből) másként *Kalapácstelek*, *Koromtelek*, *Kovácsstelek*, de volt *Jóskaszüget*, *Kónyaszüget*, *Szücspálszüget*, *Szöriszüget*, *Zomboriszüget* is. A *Szamárszüget* a rajta legelésző juhászcacsikról kapta a nevét. E szigeteken, telkeken a múlt században még nádból rögtönzött *juhászgunyhók*, *isztrongák*, *sajtnyomószínek* is voltak.

A juhászház melléképületei egyébként a *sopa*, olykor *supa*, *birkasupa* vagy *akol*, *birkaakol*, *juakol*, másként *karám*, *birkakarám*. A változatos elnevezés ellenére nincs sok különbség köztük. A *sopa* kissé ferdén levert náddal, napraforgóval kerített, mintegy másfél méter magas helység, ahol a birka esőben vagy éjszakára meghúzódik. A teteje is nádból van. Olykor megfelel a *birkaszárnyc* is: kukoricaszárból, tányéricszárból, esetleg nádból *korcolt*, előrebuktatott kerítés, amelynek sokszor nincs teteje.

A *birkaistálló*, *birkaszín*, *birkahodály* legtöbbször különálló, nádtetős épület mennyezet nélkül. Amíg a lovat, tehenet egyenként kötik a jászolhoz, addig a birkák falkásan kerülnek éjszakázó helyükre, *beéccakázzák* és nem kötik őket még télen sem.

A birkaistállót deszkakerítéssel kétfelé szokták választani. Egyik felén kisajtó, a másikon *isztronganyc*, amikor fejésre kerül sor.

Mennyezet helyett ágasokon átfektetett gerendákra rakják, raktározzák a deszkákat, ágasokat, kötözőkákát, olykor még takarmányfélét is.

Az etetés a *sarampó* másként *rács* nevű, lyukas rácsú jászolból történik.

A birkaistálló ajtaja sokkal szélesebb, mint a ló- vagy marhaistállóé, mert a jószág egyszerre tódul ki- és be rajta.

⁹² Tömörkény I., Gerendás szobákból 35.

A régi juhászok öltözetéről a viseletnél szólunk részletesebben. Itt csak Tömörkény István summázó leírását idézzük: „Mér földnyire meglátszik (rajta) a juhász. A magas ünneplő kalap, a hátul fürtös haj, a százcáncú gatyá, a kecsgeorrú csizma, a pipa a hajlott meggyfaszárban, a tarisznya.”

Ami a pipáját illeti, hallgassuk meg⁹³ ismét Tömörkényt: „Márton pedig megtömte pipáját, egy alacsony állású, komoly pipát, hajlított szárral, amely eszköz hasonlít a vadászokéhoz és a juhászgazdát különbözteti a bojtárral szembe, aki gyűrűceszárból füstöl, maga vágván a bokorról, maga sütvén ki a belét dróttal, s maga faragván meg alkalmasra. Ez a takarékoság szempontjából van így, ami nem csak a szárra, de a taplóra is kiterjed. Így rendes juhászsember drágálja azt a bükkfapaplót, amit a tót árul, hanem taplót maga csinál magának az ürömfű virágából, miután az erre igen alkalmas.”

A juhász fölszereléséhez tartozott valamikor az *iszák* is, vagyis hasítás nélküli lehúzott, *iszákra nyüzött* birkabőr, amelyben a régi juhászok a szárított húst tartották. A lenyüzött *birkabőr*, *jubür*, *jübür*, *báránybőr* vevője különben vagy a szűcs, vagy pedig a *bűrszödő zsidó* volt. Öreg juhászok között akadtak, akik értettek a bőr cserzéséhez, kikészítéséhez, sőt ködmönt is szoktak belőle maguknak szabni.

Hosszú kampós botjának, amellyel a kiszemelt, nyájban legelésző birkát lábánál fogva elkapta, *juhászkampó*, *juhászgamó* a neve. Dugonics említi a hozzá hasonló *Juhászbot* csillagképet is.

Mulatságokhoz ott volt a báránybőrből való, saját készítésű *juhászduda*, amelyről más összefüggésekben bővebben szólunk. Bojtárok passzióból furulyázní is szoktak. A pásztorfaragás vidékünkön nem járta, legfőljebb sőtartót, bográcstartó koszorút, ostornyelet cifráztak.

A szegedi juhászok szamarat nem neveltek, hanem a majsai és dorozsmai vásáron leginkább majsaiaktól vették. Tréfás nevei: *csacsi*, *juhászcacsi*, *pörkenéni*, *Isten lova*. A szürke szamár *csilás*, a sötétszürke pedig *feketecsilás*. Rákerült a *szamárnyerög*, másként *juhásznyerög*. Alája a *pufáng*: párna az állat bőrének kímélésére. A juhász szamáron kísérte mozgó nyáját. Ha ráült, fél lábára felkötötte a *juhászsarkantyú*, *félsarkantyú*, *szamárszűrő* néven megkülönböztetett kis, vékony bőrre járó sarkantyút.

Terhellő, *terhellőszij* volt a neve annak a szíjnak, amely a szamáron, esetleg lovon a nyereg, pokróc odaszorítására szolgált. Egy pásztornótába is belekerült:

*Bíró fia vagyok,
Sēnkitű sē tartok.
Farmatringom Sára,
Terhellőm Kalára,
Jó mögcsokolj mámma!*

A *gúnyás szamár* hordozta a juhászok gúnyját, holmiját. Ilyen volt elsősorban a nagy *gúnyapokróc*. Ebbe került a gúnya, vagyis a juhász legszükségesebb fölszerelése: élelem, edény, suba, a juh gondozásához néhány holmi. Vitte a szűrt is, ha gazdájának nem volt rá szüksége. Ha a juhász a kunyhó körül tartózkodott, akkor a gúnyát egy padra tették, amelynek *gúnyapad* volt a neve. Ha a többiek messzire legeltettek, akkor mindig volt mellette egy fiatal bojtár, a *gúnyapásztor*, aki társainak holmijára is vigyázott.

⁹³ Uo. 35.

⁹⁴ Uo. 41.

A günya védelmére valamikor nemcsak a pokróc szolgált, hanem a *szekrény* is. Ez olyan, szekrényre emlékeztető és kétkerékű taligára épített magas, függőlegesen nyíló láda volt, amelybe helyváltoztatáskor lovat, szamarat fogtak.

A régi szegedi juhászok számos birkaajtát tartottak számon.

Ősi hazai nagyszarvú fajta a *magyarjuh*, *magyarbirka*, fiatalon *magyarbárány*, régi meseszövegben⁹⁵ *magyarszörű juh*.

A XVIII. században honosodik meg a szegedi tájon, elsősorban a Mindszent-allyevi uradalomban a selymes szörű, fehér *merinó*, parasztosan *marinó*, *melinó* fajta. Népi, illetőleg régi szegedi nevei *némötbirka*, *némötjuh*, *némöt birkajuh*, *juhbirka*, *birkajuh*, *bürgejuh*, *summásjuh*, *summásbirka*, felsőtanyaiak ajkán *selyömbirka*, nyájban: *selyömfalka*, *selyömnnyáj*, *selymösnyáj*. A merinó és magyarbirka keresztezéséből származik a *purzsa*, *purzabirka*, felsőtanyai nevéen még *félmerinó*.

A *rackabirka* egyenetlen szörű, a mi tájunkon nem kedvelték. Hosszúszörű volt az öreg alsótanyaiaktól emlegetett korcsfajta, a *bréca*. Fekete pofájú a *cigája*, tanyaiak ajkán *cigaré*, Jázován *cigár*, amely azonban székeslegelőkön nem válik be, a dúsabb legelőt kedveli.

A *csákovai*, továbbá a *berbecs* már csak hírében, főleg szücsök emlékezetében él.

A hímnek *kos*, fiatalon *báránykos*, egy éves koráig *toklyú*, *toklyúkos*, az üzetésre választottnak *magkos*, fajtája szerint *magyarkos*, *merinókos*, a herélt kosnak *ürü*, fiatalon *ürübárány* a neve. Amelyik a falkában a kolompot viselte: *vezérürü*, *vezérbirka* másként *kolompos* (nem mindig ürü). A vastaghangú kolomp: *bufogó*. A fiatal nőstény a *nyösténbárány*, *nyösténtoklyú*, *toklyúbárány*, ha már megellett: *anyabirka*, *anyabürge*, *anyajuh*. Ha először ellett, akkor *előhasi*, ha másodszor: *másadikfias*, ha harmadszor: *harmadikfias*. Ha már két éves kora előtt megellik, akkor *fattyúra ellött*. Ha a birka nem *üződött*, vagyis nem fogant meg, vagy elvetélt, akkor *apáca-birka*, röviden *apáca*, másként *meddűbirka*, *canga* a neve.

Egyéni ismertető jele szerint *fecskepofájú*: szeme körül fekete szőröcsik látható, másként *szömők*; *feketepofájú*: pofáján fekete a szőre; *göndörszarvú*: csavarodott szarvú; *kevertszörű*: tarka, nem egyszínű; *perecszarvú*. A *fecskehasú*: hasán fehérfoltos fekete birka. Van *fehértarka*, *feketetarka* is.

Nagyobb falkában, nyájban legelésző birka a *falkásbirka*, *falkásjuh*.

Tömörkény említi⁹⁶ azt az ősi szegedi pásztorhiedelmet, hogy a fehérszörű merinójuh miatt vet tarka bárányt. Az uraság és szakértői tanácsstalanok, az öreg számadójuhász magyarázza meg az okát: „az anyabirka mögcsudálja a fekete pulit, mikor a puli hajkurássza, azután attul lössz tarka a bárány.” Hasonló hiedelmet idéz⁹⁷ Tömörkény az Ószövetségből, Mózes első könyvéből, Lábán és Jákob életéből. Mi is hallottunk idős tanyai emberektől hasonlót.

⁹⁵ *Kálmány L.*, Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye 469.

⁹⁶ *Tömörkény I.*, Bazsarózsák 40.

⁹⁷ „Ez a dolog — írja Tömörkény — benne van a bibliában is ... Nem egészen így, kissé másként. Mózes beszéli el az első könyvében, hogy a furfangos Jákob juhász miként csapta be a szintén furfangos Lábán gazdát. Azt mondja az első könyv XXX. káputjában 32. mondas: *minden juhaidat megjáróm ma és elszakasztom a szeplős és tarka juhokat és mind a feketéket a juhok között és az olyan legyen azután az én jutalmam. És mondá Lábán: bátor úgy legyen. Elváltatá azért azon a napon a szeplős és tarka kosokat, tudnilik emelyekben fejérség vala és minden feketét a juhok közül és adá azokat az ő fiainak kezéhez.*

Jákob juhász kezd túljárni Lábán gazda eszén: *És Jákob vett zöld nyár-, mogyoró és gesztenyevesszőket, és megtarkálá azokat fejéresen, hogy a vesszőknek megtetszenék a fejére. És helyezteté a megtarkált vesszőket a juhok eleibe, az itató válukba, melyekből a juhok szoktak vala inni, hogy a juhok azokra nézve megfogadnának.*

És a juhok fogadnak vala a vesszők felett és ellének vala a juhok csepegetett lábuakat, szeplősöket és tarkákat.”

Elvetélt a *hasibárány*, röviden *hasi*, elkorcsosodott, fejletlen a *bagóbárány*. Az ikreknek *kettősbárány* a nevük. Egyiküket meg szokták ölni. Gyomrából készült a tarhókészítéshez használt *gyomorótó*, amelyről bővebben a táplálkozásnál emlékezünk meg. A *kocabárányt*, más újabb felsőtanyai szóval *lencbárányt* nem az anyja, hanem más birka táplálja. Ha egyik birka kettőt ellik, a másik meg egyet, de azé elpusztul, akkor annak a bárányából tesznek alá, amelyiknek kettő van. Ha azonban nem akarja ezt az idegen bárányt táplálni, akkor a maga bárányát megnyúzzák és azon frissen, nyálasan húzzák rá erre az elevenre. A báránybort ráterítik az eleven bárányra, alul a két hátulsó lábát megkötik, az első két lábát pedig az eleven bárány nyakára kötik. Így aztán a fiavesztett birka elvállalja és táplálja. Ezt csak három napig kell csinálni.

Felsőtanyán elrekesztett, *fogadtató* néven emlegetett helyen csukják össze az anyátlan bárányt olyan birkával, amely a maga fiát elvesztette.

Tenyésztésre szánják a *magbárányt*.

*

A bárány, birka népünk szólásaiban, példabeszédeiben is előfordul. Ne essünk kétségbe a gyermekáldás miatt, Isten gondot visel: *ha Isten bárányt ad, mezőt is ad*. A vézna, fejletlen ember *olyan mint a dézsmabárány*. A hóbertos embernek *motoz van a fejibe, mint a bolond birkának*. A szegényember nem fél az adóztatástól, mert úgyszincs mije: *kopasz bürge nem fél a nyírástul*. Aki elmarad a többitől: *hátul van mint a juh segge*. Alaposan megvizsgálta: *belenezött mint Géra a juhba*. Kinlódik, nem boldogul: *kéllódik mint pokolba a juh*. A nem okos ember *okos, mint a tavalyi kos*.

A bárány ősi keresztény szimbólum. A vallás tanítása szerint Jézus Istennek föláldozott báránya. A *Kübbárány*, a Város híres románkori műemléke is erre emlékeztet.

Köröszteny bárány öregek ajkán a megkeresztelt csecsemő. A *húsvéti bárány* szegedi képzetvilágára, áldozati lakomájára a jeles napoknál kerül sor. Ott emlékezünk meg az ősi palánki Dömötör-templom juhászbúcsújáról, és a karácsonyi bárány felajánlásáról, a szegedi juhászok hajdani hódolatáról is az éjféλι misén.

Egyik magányos csillagképnek *Báránycsillag* a hajdani szóregi neve. A pásztorok vitték ajándékba a kis Jézusnak. A *Juháspásztor* hat csillagból áll: négy a juhász, kettő meg a gamó. A magyarszentmártoniak hagyományában élő *Báránykereső csillag* föltűntekor veszik a juhászok számba a bárányaikat⁹⁸. Dugonics András említi a *Juhászbót* csillagot⁹⁹.

Mindszenten megölt bárány vérével szokták meghinteni az épülő ház alapkövét. Balástyán a kész ház szobájának földjén régebben bárányt öltek. A vérét beitta a föld, húsát pedig házáldomásra főzték meg.

A birkákat régebben állapotuk szerint is elkülönítették. Így aztán a *juhosgazda* néven emlegetett nagygazdánál, uraságnál volt *kosfalka*, *ürüfalka*, *anyafalka*, *apácafalka*, *meddűfalka*, *bárányfalka* is. Olykor külön pásztoruk is volt, így a *meddűjuhász*, *kospásztor*.

Óreg vagy elkorcsosult a *mustrabirka*, *mustrabürge*, amelyet ősszel a falka fölfrissítésekor a vágónak, cincárnak eladtak.

Egy-egy birkának néha nevet is szoktak adni: *Kati*, *Panna*, *Boris*. A szopósbárányokat *tus*, *tus*, az öregeket *si*, *si*, szóval hívogatják. Állj meg: *hóha te!* Más irányban haladj: *hüt te!*

⁹⁸ EA. 2810.

⁹⁹ Dugonics A., Jólánka II, 15.

A múlt század második felében egy-egy fehértói juhász 500—1000 birkával is *vergődött*, vagyis foglalkozott. Tavasszal *összefogta, összeverte*: vagyis egy falkában egyesítette a több gazdától átvett juhokat, amelyeknek Tömörkény hallomása szerint régebben *parasztbirka, parasztyuh* volt a juhászgazdákétól, uradalmakétól megkülönböztető neve. Kosok és bárányok ilyenkor még nincsenek köztük, csak a cangák, tokjuk, ürük, meddúbirkák.

Tulajdonjegyek is voltak. Így a fület puszkagolyó hüvelyével ütötték át. Egyik gazdánál a bal, másiknál a jobb, harmadiknál mindkét fület. Hasonló változatokban be is vágták. A bárányok szőrét a *báránypirosító* (Alkana tinctoria) néven ismert fűvel dörzsölték be.

Az első kihajtásnak *kimönet, kicsapás* volt a neve. Ez Szent József napja körül történt, amikor az egyszeri cigány szerint még vaspöröllyel sem lehet már a fűvet a földbe beleverni, úgys kibújik.

A jószág a tavaszi mezőn *mögsímul*, vagyis a téli fődél alatt torzonborzzá vált szőre kint a mezőn megújul.

A nyáj, falka *legel*. A reggeli legeltetés után a meleg napon összedugja a fejét, összesereglik, megpihen, juhászosan *mögfekszik, bedelel, összedelel*, másként *darvadozik* a nyáj. Felsőtanyán még így is mondják: *fedécsöl*. Deelés után ismét legelni kezd, más szóval *mögered, mögterül*, azaz elszéled a mezőn. Amikor *üddt* éröz, vagyis időváltozást szimatol, akkor *összebúvik, összekúpol*.

Ősszel Dömötör napja körül, *dömötörhét* idején kezdődött a *betelelés*. Ekkor *széthányták, széthajtották, szétverték, szétadták* a juhokat, vagyis hazahajtották gazdáik tanyájába. Innen a nóta is:

*Dömötörhét napja felé
Fordulj juhász tanya felé.*

Utána a juhászok nagy mulatságot csaptak, amely napokig eltartott. Hajdani palánki búcsújukról a jeles napoknál emlékezünk meg.

A birkát a régi írástudatlan *számadójuhászok* rovásra vették. „Fölvágott a fűzfára — írja¹⁰⁰ le szemtanúként egy alsótanyai juhász kezemunkáját Tömörkény — egy csillagot, utána még hármat. Ez négyszáz. Azután egy ilyen csillagnak a felét, az az ötvenes. Azután négy tízest, a tökéletes latin tízes számjegyet, ami csakhamar nyilvánvalóvá tette, hogy a számrovásnak az a módja, amit Péter gazda csinál, a latin számjegyekből alakult. A százasa sem más, mint egy tízes, csak keresztben is van rajta vonás, aminél fogva a csillag formáját mutatja. Az utolsó tízeshez hozzávágta a latin ötösnek egyik szarát, így lett ebből tizenöt. Most még vízszintesen vágott a fára négy vonalat, utána pontot fűrt a fába bicskaheggyel:

— No — mondta — ez itt négyszázkilencvenkilenc. Hát ha én most már ennyi juhot hajtok a juhászhoz legelésre, ott a cseléd előtt csinálom mög ezt a rovást. Azután akkor kettéhasítjuk hosszában. Egyik fele a számadónál marad, a másik fele nálam. Ha aztán egy vagy két juh elhull, vagy hazahozzuk, a juhász a maga felének a hátára csinál rovást. Mindig csak egyes számmal.

— Miért nem ötivel?

— Nem löhet. Egy nap alatt ötivel nem hullik a birka

....

— Ha a juhásznak volt vagy húsz ilyen rovása, honnan tudta, hogy melyik kié? Azt mondja Péter:

— Annak fundamentuma volt külön.

¹⁰⁰ Tömörkény I., Homokos világ 97, 100.

— Épen ezt keresnénk. Milyen volt hát az a fundamentum?

Péter gazda mosolyogva üt a kezével a levegőbe:

— Hogy a juhász hogy igényösítette ki a dolgát, azt már én nem tudom. Hanem úgy hiszöm, hogy ott nem vonással dolgoztak, hanem ésszel.”

Tömörkényt Tar Mihály hírhedt hamisítványai miatt is érdekelte a rovás. Fölkereste ezután még Pálffy Antal tanyai kapitányt, Herman Ottó tisztes barátját is, aki szerint a juhások „bicskával vágták fára a számokat. Egytől ötig egyenes vonalat. Az ötös félre volt. Az ötvenes olyan, mint a római számbetű. A százaz egy iksz betű, a közepén egy egyenes vonal. Ez az egész. Olyan volt az kéröm, majd csak, mint a római számolás, csak hogy nem oldalt írták, hanem csüggőleges állásban.

— Aztán aki már számot is tudott írni, az is ezt használta?

— Ezt, kéröm. Mert a rovás, ha egyszer kettéhasították, nem hagyott hazudni...”

A juhásznak nélkülözhetetlen állati segítsége a *puli*, *juhászpuli*, *pulikutyá*. „A puli — írja¹⁰¹ személyes élményeiről Tömörkény — különös fajtája a kutyáknak, kicsi, apró, loncsos eb, sáros, a szőre tele van ragadva giz-gazzal, a feje is csupa szőr, úgy, hogy csak az orra s a két szeme látszik belőle ki. Ha valaki látná az útszélen csavarogni, bizonyosan megdobná röggel vagy kitérne előle, hogy a ruháját ne érintse ez a szennyes állat. Ellenben juhásznak nagyobb gyönyörűség, mintha két szamarat kapna ajándékba, mert a szamar csak szamar, ellenben a puli — puli.

Csak meg kell nézni, mikor a pulira reá van bízva kétszáz darab birka, hogy hajtsa be az akolba, hogy mit tesz. Annyi esze föltétlenül van neki, hogy belátja, mikép egymaga egy egészében nem bír a tömeggel. Bár előbb megpróbálja, izgatottan szaladgálva körül a nyáját. De nem megy. Az akol egyetlen ajtaja előtt megkötí magát néhány elüljáró birka, hogy nem megy be és hát nem is ajtja.

A juhász maga könnyen segíthetne ilyenkor rajtuk, ha az elejébe odavágná a kampós botot, de ez nem lenne helyes dolog, mert a pulit is benne kell hagyni a foglalkozás gyakorlatában. Ilykép a behajtás reá bízatik. A puli idő múltán belátja, hogy a konok elüljáró birkákkal így nem bír. Eltávozik ezért a csapattól s aztán úgy harmadrésze táján oldalról dühödt ugatással nekik rohan. Így elválasztja a falkát, a melynek egy részét odább hajtja s akkor visszatér emezekhez megint. Újra kezdődik az ugatás, a minek csak az a haszna van, hogy a birkák még összébb szorúlnak. Akkor a hátukra ugrik a puli, a fejüket harapja, vastag bundájukat tépázza, a míg megriad a tömeg s ijedt rohanással bevonul oda, a hova való, az akolba. Ezzel készen lévén, új falkát hajt az ajtó elé s mikor ez is bent van, veszi elő a harmadikat, kötelmeinek így téve eleget. Akkor az apró állat büszkén szétekint az udvarban, hogy no hát van-e itt még elvégezni való dolog valami? Nincs, ennél fogva lassan el-kocog a gazdája után, a ki ad is neki jutalmul kenyérhéjat, ha van.

A pulira nyáron jár jó világ, a mikor a birka kergül... Ilyenkor a puli duskálkodik a húsban és kövér. Télen pedig sovány az istenadta.

Hanem azért télen is puli és igen becsült jószág. Egy jó puli mindig többet ér, mint egy lusta bojtár, de meg nem is embernek való mulatság az, a mit vele végeztetnek. A birkákban vannak törekvő egyéniségek. Mikor a pusztá közepén az egész nyáj delél s a juhász is alszik a fűvön, egy birka föláll s menni kezd. Megy, megy előre, mert neki úgy tetszik s úgy elmegy, hogy mikor a juhász föláll s utána tekint, már csak messze, a rét fűvében látszik belőle valami szürkeség.

A puli ilyenkor szidást kap, sőt esetleg oldalba ütést is, a miről ő egyébként aligha tudja, miért kapja, mert szintén aludt.

¹⁰¹ Tömörkény I., Jegenyék alatt 154. Gerendás szobákból. 101.

— Oda van egy birka — mondja neki a juhász.

A puli erre nem szól semmit.

Akkor a juhász kinyújtja a karját arra felé, a merre a birka távozott, de a puli erre sem szól semmit. Csak néz bele a zöld táblába, meg ismét a gazdájára vissza, a mi azt jelenti, hogy ő nem ért ebből az egész előadásból semmit. Ez természetes is, mert a juhász a maga magasságában ellát a birkáig, de a puli szemei igen közel lévén a földhöz, kisebb a látköre. Ennek a megnagyobbítása szempontjából megfogja a juhász a bőrt a nyakán, fölemeli magasra, s úgy mutatja neki a birkát.

Most aztán, a hogy ott csüng a juhász kezében a bőrénel fogva, azonnal kapálózni kezd a pulinak mind a négy lába s már a levegőben is rohan a birka után. Mikor a gazda ledobja a földre, nekiereszkedik s megy mindenem keresztül a juh után... visszahajtja a nyájhoz, végezetül ugat reá néhányat s ezzel rendben van a dolga.”

Amikor a juhász a nyáját pulival tereli, akkor *puliz*, másként *rápuliz*.

Régebben, amikor még farkasok is járták az Alföldet, nagy *komondor*, *komondorkutya* is vigyázta a juhnyáját. „A nyakára — írja Tömörkény¹⁰² — szöges vasörveket verettek, éppen hogy a nyakukat el ne bírja kapni a réti farkas.” Idézzük még a XVIII. század legvégéről Hoffmannsegg német utazót is más helyen. Félni kell tőle, meg a hozzá hasonló emberektől, mint Dugonics mondja: *minő komondorral van dolgom, ugyanazért bot van immár kezemben.*¹⁰³

A birka érzékeny, betegsége hajlamos jószág. A juhászok évszázados tapasztalatok birtokában sok sikerrel orvosolták őket.

Bőrbetegség a *rüh*. A birka megtisztításának munkája, a *rühelés* a *rühéször*, *rühészír* segítségével történt. Ezt az írt házilag több módon készítették. Így 1 liter disznósírt mintegy 15—20 dkg kénesóval, 3—4 doboz vastagterpentinnel és 1/2 deci vékonyterpentinnel vegyítették össze, utána a juhot bekenték vele. A másik: két csomag erős pipadohányt egy liter vízben összefőztek, és széksót vagy rendes sót kevertek bele. Üvegbe öntötték, de nem tele, hogy rázni lehessen, mert most még 1/2 deci vékonyterpentint is hozzáadtak. Ezzel a keverékkel locsolták a rühes részt. A patikai creolin népünk ajkán *büdösküolaj* néven ismeretes.

Rühpénz néven emlegették azt az összeget, amelyet a juhsgazda fizetett a juhásznak az egyezségen fölül, hogy a birkákat tisztán tartsa, betegségtől oltalmazza. Ez a múlt század végén egy évre minden birka után 10 krajcár volt. Már régóta nem fizetik.

A *nyű* a birka végbelében élősködő féreg. Az ilyen jószág *nyíves*, *nyúves*. Gyógyítása *nyüveddző*, vagyis arasznyi, kissé hegyes végű pálcika segítségével történik. Ezzel piszkálja ki a juhász a nyűveket a birka fenekéből. A helyét kékkővel, százaz oltott mésszel szórják be, esetleg büdösküolajjal bekenik.

A *motoz*, másként *kergeség* okozója egy kukac, amelynek különleges népi nevét már nem sikerült megtudnunk. A juhászok úgy tartják, hogy a féreg főleg a kutya ürülékén vagy takarmányon fordul elő, és innen kerül a legelő birka fejébe. Az erős jószág ki tudja tüszszenteni a kukacot, amely odabent egy-másfél cm nagyságúra is megnőhet. Volt olyan ravasz juhász, aki néhány köles- vagy árpaszemet dugott a birka fülébe, hogy forgolódjék, mintha megkerült volna. A gyanútlan gazda így aztán megengedte, hogy a juhász megölje és megegye.

¹⁰² Tömörkény I., Rónasági csodák 194.

¹⁰³ Dugonics A., Etelka II, 136.

A *szórférög* (*strongylus*) a birka belső szerveiben élőszködik, Juhászaink szerint homokon, hajnali harmattal legelik föl: kékkövet nyomtak a szájába, hogy a gyomra kitisztuljon.

A birka pipacstól, vadrepcétől, tökindától, főleg pedig zöld herétől könnyen fölfúvódik. Ilyenkor a *pipa* néven ismert papálcikát kötik a szájába, vagyis *főpipázzák*. Erre bőfögni kezd, és így megkönnyebbül. Ferenczi Jánostól tudjuk, hogy a régi pásztorok a fölfúvódott jóságot *ustormönyfa* (*Viburnum lantana*) vesszejével is csapkodták, hogy a baja elmúljék.

A lesántult birka vagy *szárazsánta*, amikor a legelőn sántul meg (szögbe lép), vagy pedig *folyóssánta*: sokat jár vízben, és emiatt kifakadozik a körme. A juhász kékköves zsírral, írósvajjal szokta kengetni. *Büdössánta* a mindszenti juhászok nyelvén, amelyeknek körömházgyulladásra van. Tüzes vassal égetik ki, majd száraz ruhával bekötik.

A birka gondozásához hozzátartozik a *csömbözés*, másként *farkalás* is, vagyis a fark megtszütése a rátapadt, *csömbő* néven emlegetett sártól, ganétól. Ennek megelőzése érdekében történik a *kurtirozás*, vagyis a bárány farkának megrövidítése, levágása. Juhászok mondták, hogy szigorú teleken a bárány farka olykor megfagyott és letörött. Mégsem pusztult el, ha anyjának sok volt a teje.

A birka herélése, a *kosherülés* úgy történik, hogy négy lábát összekötik, gerincre fordítják. Megmarkolják a tökzacskót és vagy foggal leharapják, vagy pedig éles késsel lenyisszantják. A helyét foggal szívják vagy kinyomják. Utána kimossák, büdösküolajjal körülkenik. A tökét vagy kutyának adják, vagy megsütik és megeszik. A herélt birkát legalább egy órahosszáig pihentetni kell, kutyának sem szabad kergetni.

*

A régi szegedi sajt készítés fejlettségéről, szakmai színvonaláról már az 1522. évi tizedjegyzékben szereplő *Sajtnyomó*, továbbá a XVII. században felbukkanó *Sajtos* családnév tanúskodik. A juhászaton belül is akadtak mindig olyanok, akiknek különösen a kezükre állott a sajt készítés, és szinte specialistáknak számítottak. 1740. *Négy esztendeig szolgáltam a Lasanczokat és sajtossuk voltam.*

A múlt században, a szegedi juhászat virágzása idején még jelentős kivitelünk volt a sajtból Horvátországba. A *kalinina* nevezetű, tengerparthoz vezető út itt haladt keresztül. A gyarmatárukat főleg Triesztből hozták. Odamenet, hogy ne járjanak üresen: szegedi szappant, parikát, füstölt halat és sajtot vittek, ahol mindez igen kapós volt.

A sajt előfordul a szegedi szólásokban is. A megállapodott jellemű, kiforrott emberre mondják: *mögért mán régön a sajtja is, túrúja is*. A szólást már Dugonics András is följegyezte, de Móra Ferenc is használja.¹⁰⁴ Arra, hogy előbb-utóbb ki kell derülnie valaminek, Dugonics ezt hallotta: *mi a túró, mi a sajt, ki fog tetszeni*.¹⁰⁵

A sajt készítés nagymesterei a *juhászok* és feleségeik, a *juhászasszonyok* voltak. Természetesen a régimódi parasztasszonyok is kitűnően értenek hozzá.

A birka legjobban akkor tejel, ha *tallómezőn* legel. A bárányt aratáskor elveszik alóla, a nyáját pedig Szent Mihály tájáig legeltetik a learatott földeken.

Naponta rendszeren háromszor fejnek: hajnalban, délben, este. Már említettük, hogy a fejőkarámnak *isztronga*, *istronga*, egy XVIII. századbeli följegyzés szerint

¹⁰⁴ Dugonics A., Etelka I, 358; Móra F., Ének a búzamezőkről, I, 110.

¹⁰⁵ Dugonics A., Etelka I, 60.

esztrenga, fődött részének pedig itt-ott *ernyő* a neve. 1728. *Valamely Juhász általl elfoglalt Esztrenga meg látására és ki mutatására exmittáltanak N. Nagy Páll és Miller János Uraimék.*

A fejeshez terelés, *isztrongálás* munkáját az *isztrongás* végzi. Ez valamelyik juhász, de olykor a puli. A *fejőjuhász*, röviden *fejős*, ott ül a *fejőluk* mellett. Ez az a nyílás, rés, amelyen a birka a juhászhoz jut.

A fejes lapolajjú edénybe, fazékba történik. Ez a *fejővödör*. Ezt a megriadt birka nem tudja fölruáni. Az edény száját ritkaszövésű ruhával kötik le, nehogy piszok hulljon bele. A fazék két füléhez a száj fölött zsinórt kötnek át. Ebbe van egy bögre fülestül belefűzve. A tej voltaképpen ebbe a félliteres bögrébe csurog, belőle ömlik azután a fazékba.

Ezek a fejőedények valamikor fából készültek. Nyáridőben naponta ki kellett őket forrázni, különben a tej mindjárt megsavanyodott volna.

A kifejt tejet a régi *juhászgazdák*, akik vagy uraságnál szolgáltak, vagy sok gazdának juhát vállalták tartásra, vagy éppen nekik volt számos birkájuk: a *juhászház* egyik *tejes*, *tejespince*, másként *hűtő* néven emlegetett veremszerű, nádtetejes helyiségében gyűjtötték össze.

Amikor a sajtnak szánt tej együtt van, akkor régebben katlanban, most takaréktűzhelyen *tőgyemelegre*, vagyis mintegy 37°-ra hevítik. Ezután beoltják. A régi *sajtótó* báránygyomorból készült, mint a tarhóoltó. Egyébként 10 liter tejhez általában egy jó kávéskanálnyi szítán átszűrt oltó szükséges. A fődövel leborított tej az oltótól megalszik, egy órahosszáig áll így. Utána a tejet fakanállal felkavarják, és a *sajtruha* néven emlegetett ritkaszövésű ruhába fordítják. A sajtruhát két-két sarkánál fogva megfogják és emelgetik, hogy a *savó* minél hamarabb lecsurogjon az alája helyezett edénybe. Megkavarják, újra emelgetik. Van, aki már ilyenkor sózza. Ebben az állapotban még nem állandósítható, de már fogyasztható. A neve *gömölye*, *gömölyetúrú*, *gomolya*, *gomolyatúrú*, egész öregesen *gumolya*.

Az így kicsorgatott oltott tej annyira megkeményedik, hogy egybemarad, és már nem folyik szét. Abba a ruhába hajtogatják bele, amelyikben a kicsorgatás történt. Csomót nem kötnek, csak a végén csavarnak egyet. A csavarás helyén alul is, fölül is, egy kis mélyedés marad. Most a *sajtszék* néven emlegetett sajtprésbe teszik. Ez négy lábbon álló asztalka, amelyből két függőleges facsavar emelkedik ki, rajta a szorító pofával. A facsavarba szabályozható magasságban két deszkalap illeszkedik. Ezek közé teszik a kinyomandó sajtot. Általában csak két sajt fér oda. A masszát tehát közéjük teszik. Amind apad, a felső deszkát fokozatosan rászorítják. A készülő sajtnak 6—8 órán át kell a sajtszékben préselődnie.

Amikor a sajtot kiveszik a székéből, olyan erősségű sós vízbe teszik, amely a tojást feldobja. Egy másfél kg súlyú sajthoz általában 6—8 liter víz és fél kg só szükséges. A sajt addig marad benne, leginkább négy-öt napig, amíg hámlani nem kezd. Naponta lehet azonban hozzátenni a másikat. Amikor kiveszik, napra kell tenni, hogy a *sajtbűr* megszikkadjon. Azután megkaparják, majd forró savóval megmossák, esetleg vajjal bekenik, hogy szép fénye is legyen. Ez a *gyöngesajt*. Már ez is fogyasztható és piacra vihető. Akkor a legjobb, ha már szép, krémsárga színt kapott. A tehénsajtot Alsótanyán régebben olykor föl is füstölték. Legjobb volt hozzá a vizes dudva, nád égetése. Tömörkény István tanúsága szerint a *sajtfüstölő* voltaképpen nádból szőtt rács, más nevéen *lésza* volt, amelyet a szabadkéménybe tettek. A füstölendő sajtot erre rakták rá. — A sajtot lassú tűzön forralni szokták. Addig kavargatják, amíg föl nem kezd adni a túró. Ekkor megvárják, hogy a túró tetején a hab kibuggyanjon. Most leszedik a túró, ruhába teszik, kicsurgatják: ebből van a jó édes *savótúrú*.

A gyöngesajtot tiszta padláson cserép- vagy nádtető alatt polcra rakják. Naponta gondosan forgatják. Amikor puhulni kezd, egymásra raknak kettőt-hármat, amelyek össze is érhetnek. Ha szita alatt érik a sajt, akkor nem lesz benne kukac. Ha nem borítják le, akkor a *sajtlégy* beoltja, és millió apró nyüzsgő, pattogó kukac jelenik meg benne. Van, aki kukacosan szereti a sajtot, és kenyérre kenve, jóízűen fogyasztja. Kitűnő borkorcsolya. Akadnak, akik pálinkával locsolják, és ezzel úzik ki a kukacot. Mások a szita alatt egyenletesen érlelt sajtot kedvelik.

A *szamárhús*, *csacsihús* olykor változatosság kedvéért került a juhászok bográcsába. Öregek a *szamárszír* ízét is dicsérik. Szívesen főztek vele.

Jószágok a ház körül: disznó, kecske

A *disznó* a kisparaszti, kispolgári háztartásoknak egyik legfontosabb jószágá. A disznótartás szegedi múltjáról szóló régebbi adataink igen szórványosak. Az 1522. évi tizedjegyzék *Disznóverő*, „herélő, miskároló” családnéve mintha a házi, családi nevelésre utalna, ahol nem a tenyésztésen, hanem a hizlaláson, közvetlen családi ellátáson van a hangsúly. Amíg ugyanis a ló-, marha-, juhtartásra már a középkorból aránylag bőségesen vannak adataink, addig a disznóról hallgatnak a források. Ez természetesen csak annyit jelent, hogy nem volt nagyobb gazdasági jelentősége.

A törökök vallási tilalomból tartózkodtak a disznóhús, zsír fogyasztásától, ami nyilván nem kedvezett a rájuk, szegedi magyarok disznótartásának sem. Így a tápai defterekből kitűnik, hogy 1550-ben 345 volt az összeírt disznók száma. 1585-ben 242, 1670-ben pedig 214-re csökkent.¹⁰⁶

Alighanem a Biblia világnézete: az ószövetségi zsidóknak a disznótól való megtartóztatása, a gonosz lelkeknek Jézustól a disznócsürhébe igézése magyarázza, hogy a boszorkányműveletekben éppen a disznóval kapcsolatosak a mi szemünkben a leggusztustalanabb hiedelmek. Így azok a szépségek, amelyeket a boszorkányok mutogattak, később disznóürülékké változtak. 1728. *Minden szépséget mutattak: mihelyst elment az ember, minjárt juhszarrá, disznószarrá változott.* Szó esik egy rontás elhárításáról is. 1731. *Ludas Molnárné meglátván említett fatens megrontatott lányát, mondotta, hogy boszorkányok által rontatott meg. Azután circiter kétszer, sit venia sörtétes ganéjával megfüstölte... és valamit segített rajta.*¹⁰⁸

Kálmány Lajos szőregi följegyzése szerint, ha bűbajosokról beszélgetünk, hogy ne ártsanak, utoljára ezt kell mondani: *tű fülibe, tüzes vasnyárs a seggibe. Disznószar zablája, kutyaszar az orrára. Szent János van ma.*¹⁰⁹ Erre a mondásra idősebb tápaiak is emlékeznek. — Névmágiás háttérűnek érezzük azt is, hogy a disznó szót egyik sajátos testi vonásával *sértés, sörtés*, régi szegedi iratokban *sörtélyes, sörtétes* névvel illetve, mindig melléje teszik, hogy *sit venia*, azaz engedelemmel legyen mondva. 1737. *Időközben a pallásra menvén, az fatens megvizsgálni sit venia az megölt sörtélyeseinek aprólékjait, sok híját találta s tapasztalta.*¹¹⁰ Dugonics András tollára is könnyen rászalad a *sörtvélyős* szó.¹¹¹ Napjainkban már tréfásan, de így igazítják ki, aki a

¹⁰⁶ Káldy-Nagy Gy., Two Sultanic Hass Estates in Hungary during the XVIth and XVIIth Centuries. Acta Orientalia 1961.

¹⁰⁷ Reizner, IV, 394.

¹⁰⁸ Reizner, IV, 468.

¹⁰⁹ EA. 2813.

¹¹⁰ Reizner, IV, 520.

¹¹¹ Dugonics A., Etelka I, 286.

szót kiejti: *nem disznó az, hanem összömadta.*¹¹² A disznóra, egyéb jószágra öregek szerint nem szabad mondani, hogy a fene ögye mög, mert aztán a húsával a fenét is megeszi az ember. A hajdani szorongó képzetekre utal az is, hogy porzsolás után a disznó homlokára nagykéssel keresztet vágnak, más jószágnak azonban nem. Utólagos, tréfás magyarázat szerint, hogy a zsidók ne egyenek belőle.

Nem tudjuk pontosan, mi lehetett a boszorkánypörökben *zsírkantár* néven emlegetett bűvös szerszám. 1728. *A zsiřkantár és írás a szekrényben vagon.*¹¹³

A disznóval kapcsolatos hiedelemvilágnak ehhez az archaikus rétegéhez tartoznak még a neveléséhez, gondozásához fűződő mágikus regulák is, amelyekről alább, alkalmasabb összefüggésben szólnunk.

*

A szegedi disznótartás, iparszerű hizlalás modernebb néprajza a XVIII. században a kukorica, majd később, de már kevésbé jelentősen a krumpli meghonosodásával, egyben Rókus városrész kialakulásával függ össze. Rókusnak — mint láttuk — egészen az árvízig párhuzamosan *Kukoricaváros* tréfás neve is előfordul, sőt térképen is föltűntetik, ami már virágzó kukoricatermesztésre utal. Hajdani makkoltatásról egyelőre nincs adatunk. Bizonyos, de adatszerűen egyelőre nem is tudjuk igazolni, hogy Szegeden is, mint az ország egyéb helyein, eleinte ingyenes földek kiosztásával buzdították a szegényebb néprétegeket a kukorica fokozottabb termesztésére. Ez a szegénységgel, nyomorúsággal küszködő hajdani rókusiakra nagyon is ráfért. Ezért illették őket azután a többi helybeliek a *kukoricapolgár*, lelkipásztorukat a *kukoricapap*, a rókusi fiatalságot pedig a *kukoricagyerek* tréfás megtiszteltetéssel.

A kukoricatermesztés a disznóhizlalásnak, mint a szintén elsősorban rókusi cincársághoz, azaz birkavágó mesterséghez hasonló szabad népi iparágnak, a disznóvágó szakmának kibontakozásához, különleges disznóhizlaló aklok építéséhez vezetett. Voltak aklok Szatymazon is. Mellettük emelkedett oltalmazó céllal az *Ábrahámkörösz*t, amelyet a disznóvágó Ábrahám-család állított.

A társadalmi és gazdasági viszonyok kedvezőek, mert a szegedi élet ekkoriban, a múlt század folyamán átalakulóban van. A Városnak nem önálló, piacról élő lakossága folyton növekszik. A földművelés mind általánosabbá válásával, a kubikosság jelentőségének emelkedésével, a városi napszamos és munkás rétegek gyarapodásával a legfontosabb táplálékok sorába emelkedik a szalonna, amely a megfeszített, állandó munkában biztosítja, megőrzi az emberi test erejét. A *kinyér*, *szalonna* együttes emlegetése, összeforrottsága szinte közmondássá válik. Vegyük ehhez még hozzá, hogy népünk zsírozója évszázadokon át a marha-, de főleg a birkafaggyú, illetőleg bőjtős időszakban a növényolaj volt. Most a XIX. század folyamán a disznózsír egyszerre kiszorítja őket, esetlegessé teszi használatukat.

A rókusi *disznóvágók*, *nagyvágók*, röviden *vágók*, *hizlalók*, tréfásan *szúrók*, *sakterok* a folyton növekvő szükségletek kielégítésére a disznónak olykor messzibb vidékeken, így Ószerbiában való felvásárlásával saját Városon kívüli, a budapesti országot mentén elterülő aklaikban való felhizlalásával, majd pedig levágásával foglalkoztak.

A múlt század negyvenes éveiben — írja¹¹⁴ Cserzy Mihály öregek visszaemlékezése után — 600—800 darabból álló disznófalkákat hajtottak Szerbiából, Havasalföldről. „Kövér jószágok. Úgy kellett őket két-három hónapig poroszkáltatni, míg a rengeteg utat meg bírták tenni. Kocsin haladva, alig, hogy elhagyott az ember egy

¹¹² Ismeri *Tömörkény I.*, Különféle magyarok 179.

¹¹³ *Reizner*, IV, 389.

¹¹⁴ *Cserzy M.*, Régi világból 88.

csapatot, két-három óra múlva, vagy néha félnapi járőföldre ott érte a másik fal-kát, amint biztatgatták a hajcsárok. Rengeteg fölkerült akkortáiban az úgynevezett siska disznókból. Hegyes szőrű, vad jószágok ezek, olyan sörtéjük, mint a nagyobb-fajta zsákvarrótű. 150—160 kilós állapotában még lábon lehetett hajtani. Olyan ijedős, ha megretten valamitől, szétszalad, akár a nyúl. Hát bizony, ilyen hajtások-nál rendszerint le is maradt 10—15 jószág. Nem hullott el, el sem adta a kanásza, ha-nem a kukoricásba, megiebbe beletévedt, aztán az ördög tudta megtalálni. Ottma-radt. Ott hagyták a nagy csontos szerviánok, és ballagtak a többi után.”

Megváltoztak a körülmények a vasúti közlekedés kibontakozásával. A szegedi vágók: Szemmári, Répás, Kovács Sándor, Ábrahám Géza, Lippai-Nagy Antal és még egy-két más, most már ezen szállították húsvét táján, különösen a Hódmező-vásárhely környékén, Békésben, Csanádban összevásárolt 6—7 hónapos süldőket rókusi aklaikba. Főleg — mint mondogatták — *vészön átmönt*, azaz olyan jószágot kerestek, amely már valamilyen sertésbetegségből kilábalt. Majd 8—9 hónapos hiz-lalás után Bécsbe, kisebb mértékben Budapestre szállították őket. Egy akolban 30—40 süldő volt. Gondozójukat *kanász* néven emlegették. Egy-egy nagyvágónak olykor 1500 hízója is nevelkedett az aklaiban. Abban az időben inkább a *mangalica* fajtát keresték, a *sonkadisznó* szakmai néven emlegetett angol húsdisznókat még nem kedvelték. Említsük még itt meg, hogy a vágók nyelvén *kétharmados* disznó fölszed-ve nagyjából 2/3 rész szalonnát, zsírt, 1/3 rész húsneműt nyomott. A *feles* disznónál fele-fele volt az arány. A *bűrös* disznónak húsneműje volt jelentősebb. A disznó átlagos, szinte szabványos súlya 220—240 kg volt. Ez az *élő súly*. Ebből 23 kg volt az *élet, életporc*. Ennek levonásával kapták meg a nettó, tiszta súlyt.

A vásárolt disznókat mindjárt az elején kiherélték, *kimiskározták*. Híres mis-károlójuk volt a nagyvágóknak a felsővárosi *Böröcz* András. Igen jól keresett, délu-tán már mindig a kocsmában ült. Mellette volt a *fogó, pribék* néven emlegetett segí-tőtárs, a szintén felsővárosi *Török* Mihály, akiről még szó esik. Akadt olyan disznó is, amelyik hasas volt. Amikor megfialt, a kismalacokat gyorsan elajándékozták a rokonoknak, jóismerősöknek, a kocát pedig kimiskározták. Tenyésztéssel nem fog-lalkoztak.

A hízókat állandóan *mustrálták*. Amelyik nem evett és az időközi mázsálások-nál nem ütötte meg az elvárt súlyt, azt azonnal levágták. Húsát a Valéria, ma Bartók Béla téri húspiacon, sátor alatt elmérték.

A táplálék árpadara, ősz felé kukoricadara volt. Az *ötetés* reggel és késő délu-tán történt. Az ünneplősen öltözött vágó ilyenkor saját fogatán, esetleg fogadott fiákeron kiment az aklaiba megnézni, ellenőrizni, hogy a kanász lelkiismeretesen ajnározza, eteti-e a jószágokat. Maga is odaszórt nekik egy kis kukoricát. Nyilván a disznóvágók világából vált közismert szegedi szólássá: *a gazda szöme hizlali a malacot*. Ezzel azt akarják mondani, hogy a gazdának a maga személyében is törőd-nie kell jószágával, mert a béres az eleségből könnyen elvehet magának.

Azokat a disznókat, amelyeket elevenen szállítottak a monarchia fővárosaiba, határidőre hizlalták. Nagyobb részüket azonban késő ősszel, a hideg idők beálltával rendszeresen itthon kezdték ölni. Egy nap 40—50 került sorra. Ez volt a *nagyvágás* ideje. Először odahaza, a vágó házánál folyt a munka, majd a század elején épült modern alsóvárosi vágóhídon. A böllérek leginkább kőművesek voltak, akik abban az időben télen nem dolgoztak, keresetük nem volt. Akadtak közöttük azonban sze-gényebb fiatal hentesek is.

A kicsontozott húst a szalámigyárak vették meg itt helyben. A hatalmas oldal-szalonnákat gondosan lesózták, pincében egymás tetejére rakták, olykor megforgat-ták. Tavasszal uradalma, vállalatok vásárolták meg komenciós munkásaik számá-

ra. Keresték kubikosok is. Az esetleg kimaradt, el nem adott avasszalonnából később szappant főztek.

Voltak *bélbontó asszonyok* is, akik a belet föltisztították. A vágónak alig volt szüksége rá, csak a lekaptart zsiradékra. A javát eladták, a hitványát feldarabolva, besózva, gyűjtötték össze. Szappanfőző vette meg. Az árát a vágó mindig átengedte ajándéku az asszonyoknak. Természetesen vész idején az elhullott disznókat szintén szappannak főzték ki. A sok hús a színét vörössé tette. Az ilyen szappant nem nagyon kedvelték.

Az asszonyok dolga volt a zsírsütés is. A zsírt 200 kg úrtartalmú fahordókba szűrték bele. Így kerültek a kereskedelembé.

Egy egész *disznózsiger*, vagyis belsőség a század elején 40 krajcárért kelt a piacon. Voltak szegény asszonyok, akik árusításukra vállalkoztak. Igen olcsón lehetett fejlábat is náluk vásárolni, amelyet *disznóállás* néven is emlegettek. Mondják, hogy sokszor annyi volt belőle, hogy az időjárás elől nem tudták védett helyre rakni. Kint a szabadban hevert, akárhányszor a hó is belepte, amíg gazdája nem akadt. Tanyai, farsang idején ült lakodalmakra zsákszámra vásárolták kocsonyának. Ott ugyanis másnap ez volt a reggeli.

Nagyvágás idején készült előzetes megállapodás, szerződés alapján a szalámigyárak számára való *szalámihús*. Ez volt az élőjószág szállítása és a szalonna mellett a vágók legértékesebb bevétele.

A vágók társadalmi öntudatára jellemző, hogy — bár mesterségük sokáig szabadiparnak számított, tehát céhbe nem tömörültek — más szakmák példájára mégis választottak patrónust maguknak Szent Antal személyében. Ünnepe (jún. 13.) évről-évre más városrész templomában szolgáltattak misét, majd áldomásra, vendégségre gyülekeztek össze valamelyik külvárosi népkörben.

Álljunk itt meg: a patrónus személye elgondolkodtató. A franciskánus Páduai Szent Antalnak, a legnépszerűbb szentek egyikének, semmi kapcsolata nincs a disznóval, disznótenyésztéssel. Annál inkább van *Remete* Szent Antalnak (jan. 17.). Ismeretes, hogy tiszteletét az *antonita* rend is szolgálta, amelynek a középkorban hazánkban is több kolostora, kórháza volt. A rend tagjainak a *Szent Antal tüze* néven emlegetett orbánc elleni küzdelemben sokat köszönhet Európa mezőgazdasága és közegészségügye, állatvédelme.

A névazonosságnál fogva a Remetével kapcsolatos középkori hiedelemvilágot később a Páduai örökölte. Sokáig azt hitték, hogy a Remetével ismertetőjele, attributumként ábrázolt disznó azokat a hirhedt kísértéseket jelképezi, amelyek Flaubert regényét, Hieronymus Bosch fantasztikus képeit is ihlették. Az újabb kutatások¹¹⁵ azonban megállapították — itt csak röviden summázunk —, hogy egyes faluk hálából egy-egy disznót (németül Antoni-Schwein, Töne-Schwein) ajánlottak föl évente az antonitáknak. Az ilyen disznókat szabad volt mindenütt legetetni. Mindebből világosan bontakozott ki Remete Szent Antal disznóoltalmazó patronátusa, amely a középkori Szegeden sem lehetett ismeretlen. Kultuszának legjellegzetesebb megnyilatkozásait a barokk időkben a névegyezés alapján azonban Páduai Szent Antal örökölte, akinek tiszteletét az alsóvárosi franciskánusok érthető okokból mindenképpen előmozdították. Így válik egyenessé az út a szegedi disznóvágóknak még a középkor szakrális televényében gyökerező Szent Antal-tiszteletéhez, áldomásához.

A vágók találkozóhelye, szinte bőrzéje a Klauzál téri *Európa-kávéház* (ma DÁV-épület) volt. Itt tárgyaltak a kupecokkal, ügynökökkel, szalámigyárak megbízottai-val. Dúsgazdag emberek voltak, a nagyurak akkori kártyaszennvedélye átragadt rájuk is.

¹¹⁵ *Künstle, K.*, Ikonographie der christlichen Kunst. II. Freiburg, 1926. 66.

A disznóvágók rendje az első világháború után nem tudott új életre kapni. Megváltoztak az idők. A Város, továbbá a szalámigyárak szükségleteit tanyaiak kezdik ellátni. Erre még hamarosan visszatérünk.

Szegednek a paprika mellett másik világraszóló élelmezési különlegessége a *szalámi*. A szó világosan utal hazájára, Olaszországra, jelesül Lombardiára. Innen a régebben hallható *olaszkóász* neve is, a magyar szó azonban nem tudott gyökeret verni, állandósulni. A szalámmal a múlt század derekán Lombardiában, Veronában katonászkodó szegedi legények ismerkedtek meg először. Rókusi *disznóvágók* gyermekei is voltak közöttük, akik megszabadulva, hazaérkezve, próbálták idegen földön szerzett tapasztalataikat gyümölcsöztetni. Kétségtelen, hogy az első szalámigyártó kisüzemek a Kukoricavárosban, azaz Rókuson keletkeztek. A húsáruk akkori hanyatlása ösztönözte a rókusi disznóvágókat, hogy a tartósabb, sokáig elálló szalámmal kísérletezzenek. Úgy mesélik, hogy mindent a legjobb tudásuk szerint iparkodtak elvégezni. Megdöbbenve vették azonban észre, hogy a szalámibőr nemsokára teljesen megpenészedett. Keservesen gondoltak rá, hogy hiába küzdöttek, dolgoztak. Mikor azonban szappant akartak volna főzni és az egyik szalámirudat kettévágták, akkor jöttek rá, hogy a penész hozzátartozik a tartósításhoz. A csatát tehát megnyerték.

Kisüzemi kezdemények után alapította az első szegedi szalámigyárat Torossy János pesti kereskedő: 1852-ben már 300 mázsa szalámit vetett áruba, amelyből Bécsbe is jutott.¹¹⁶ A gyár azonban csak néhány évig működött. Végre 1862-ben Kiss Márton rókusi disznóvágó és szappanfőző egyik pesti céggel karöltve, a gyártást ismét föllendítette és állandósította. Saját üzeme volt még ebben az időben Lippay-Nagy István, Vass János disznóvágónak, Sztojkovics Sándor szegedi fűszerkereskedőnek is. Ez utóbbinak egyébként *matranistaboltja*, azaz finom csemegekereskedése volt a vár közelében.

Egy szegedi újsághír 1864-ben arról számol be, hogy a rókusi disznóvágók olasz szakmunkásokat is szerzödtettek,¹¹⁷ és *fokhagymás*, illetőleg *majorannás* szalámi gyártásával is foglalkoznak. Ezek azonban mégsem váltak népszerűvé. Kedveltté vált a *paprikás szalámi*, amelyet a gyár a disznónak *kuláré* néven emlegetett vékonybelébe töltött.

A múlt század utolsó évtizedeiben Szegeden már több kapitalista nagyüzem gyártotta a szalámit. Az olasz Forgiarini János a Maros utcában, a Felmayer-festőgyár helyén,¹¹⁸ Haris görög kereskedő, akit a kortársak *Manóddli* néven emlegettek, szintén Felsővároson, a Czinner testvérek a kiskörúton a Honvéd térnél, Lábdy Antal bizonytalan helyen, a paprikakereskedelemmel is foglalkozó Pick Márk (1869) a zsidó-templom szomszédságában, a mai Guttenberg utcában. A versenyben a Pick-cég bizonyult legszívósabbnak, és a tiszaparti Forgiarini-gyár helyén hatalmas, világviszonylatban is jelentős gyártelepet alapított. Ez volt hosszú évtizedeken át a híres szegedi *pickszalámi* műhelye. 1948-ban államosították, azóta még nagyobb arányokban fejlődik.¹¹⁹

¹¹⁶ *Palugyay I.*, Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása. II. Pest, 1853, 254. *Reizner III*, 489.

¹¹⁷ SZH. 1864; 9. sz.

¹¹⁸ Felsővárosi öregektől még hallottuk, hogy a gyárnak kis kápolnája is volt, ahol az olasz munkások reggelenként közösen imádkoztak. Csak utána láttak munkához. Érdekességként megemlítjük, hogy egy barátunk és felesége 1967-ben Rómában autóját parkolóhelyen hagyta. Az öreg olasz űr magyar beszédük hallatára magyarul, szögedi tájszólásban szólalt meg. Kiderült, hogy olasz szalámmunkás fiaként gyerekkorát Felsővároson töltötte.

¹¹⁹ Mi a helybeli szalámigyártás múltját még az ötvenes évek elején az élőlészavas városi hagyomány alapján vázoltuk föl. Az üzembe akkoriban nem volt módunk bejutni. Fejtegetéseinket gazdaság- és üzemtörténeti oldalról alaposan kiegészíti *Mann M.—Sipos P.*, A szegedi szalámigyár száz

A pickszalámi minőségi értéke — mint személyes visszaemlékezésekből tudjuk — elsősorban Szokolay Sándor *szalámimestőr* nevéhez, keverő tudományához fűződött, amelyet állítólag a sírba is magával vitt. Ez természetesen csak zínés mende-monda. Újabb időkből Obranovics Sztojko szalámimester nevét emlegetik, akiről mesélik, hogy bentlakván a gyárban „még éjjel is fölkel és figyelte az ablakból a zúgó szelet: merről fúj, nedves-e, száraz-e? S rendelkezett: az ablakot erről csukni, arról nyitni. Ha köd jött, minden elzárattott. Még a szél járását is ismerni kell!¹²⁰

A szegedi szalámigyártás anyagbázisa a Bácskából, sőt Szerbiából idehajtott, később vasúton szállított, és a disznóvágók rókusai akoltelepein fölhlízalt, majd nyugat felé továbbított hatalmas sertésállománya. A *mangalica* néven emlegetett zsírdisznókat azonban fokozatosan fölvaltják a szalámigyártásra alkalmasabb hússertések. Az első világháború e déli kapcsolatokat elsöpörte. Azóta elsősorban a szegedi tanyavilág és a környező területek, legújabbban termelőszövetkezetek és állami gazdaságok nevelik a szalámisertéseket.

Ismételjük, hogy a szegedi szalámi a szegedi paprikával egyetemben az egész világot meghódította. Páratlan népszerűségének oka egyrészt verhetetlen minőségi színvonala, másfelől pedig a modern háztartás egyszerűsödése, a kész gyártmányok fokozódó jelentősége. A szalámi a városi ember életében uzsonnához, vacsorához, kiránduláshoz nélkülözhetetlen. Kis mennyiségben is tápláló, laktató.

A szalámifogyasztás a szegedi nép körében azonban nem mondható általánosnak, mert a legtöbb család még napjainkban is házi disznóvágásra törekszik, és így a kenyérhez valót önállóan szereti biztosítani.

Ennek ellenére azonban a szalámigyár mégis hatással van Szeged népi táplálkozására. A kiárusított *fejláb* paprikásnak, de kocsonyának is kitűnő, amellet olcsó étel. Hasonlóan kedvelt a *disznózsiger* is. A *szalámikóbász* családi disznóölés alkalmával újabban a *selyömbél* néven emlegetett lóbélbe töltött disznóhús, amelybe olykor marhahúst is darálnak. Nyárára készítik, jó keményre töltik. Ez a népi készítmény nyilvánvalóan a szegedi szalámigyár szakmai hatása.

*

Ami a parasztok, külvárosi kisemberek háztartását illeti, a jövő esztendei disznónevelésre való mágikus előkészület jellemző módon Luca napján kezdődik, illetőleg kezdődött. A lucapogácsába sütött pénzdarabot sok családnál félre szokták tenni, és tavasszal befizetik a hizlalásra vett malacok árába. Egyes helyeken viszont a kevertjükbe, azaz táplálékukba vetik, hogy megegyék. Ha Kiszomborban kocadisznót ölnek, akkor pörzsölés után a csecseit levágják és az ólba dobják, hogy majd továbbra is szerencsájük legyen a disznótartáshoz.

Akad még ma is alsótanyai gazdasszony, aki az új, frissen vásárolt malacot a kötőjével teríti le, majd sütőlapáton rakja az ólba. Mások a farával befelé teszik az új malacot az ólba, hogy a maga lábán tudjon kijönni, ne pusztuljon el. Alsóvárosi gazdasszonyok még századunk elején is első eledelül azt a kukoricacsövet morzsolták az ólba a frissen vásárolt malacok elé, amely karácsonyestén ott volt a Jézus ágyán, vagyis szénával-szalmával, vetőmagvakkal telt kosárban az étkezőasztal alatt. Mások az első ételére keresztalakban szenteltvizet hintenek.

Hogy az esetleg nem egy alomból származó, azaz nem *egyhasi*, *egyalombeli* malacok összeszokjanak, ne veszekedjenek, Tápén a szőrüket fokhagymával, Alsóváro-

éve. Szeged, 1970. A könyv a népeleti előzményeket és kísérleteket, helytörténeti vonatkozásokat alig érinti.

¹²⁰ Erről *Mann-Sipos* 35 is szól.

son kocsikenőccsel, petróleummal dörzsölik be. Ennek eredetileg nyilván mágikus háttere is volt.

Régi gazdasszonyok az ólat is hasonlóan próbálják védelmezni a rontástól, és előkészíteni az új jószág számára. Így a tápaiak a húsvétkor megszentelt sonka csontját szokták az ólra kötni, karácsonyfa gallyát, virágvasárnap barkát, úrnap ágat, boldogasszonyi füvet tűzni az ólra, vízkeresztkor pedig szentelt vízzel fölhinteni. A kiszombori asszony még századunk elején is az alsóvárosi havibúcsúról hazaérkezve, legelőször a disznóólba ment, hogy az út porát itt rázza le magáról. Az ólajtón, küszöbön sokszor látható hétélyukú patkó. A kényeskedő, cifrázkodó szegényt ezzel a a szólassal szokták megítélni: *feszelőg, otthon mög ólajtóval takarózzik*.

Féltik, illetőleg féltették a fiatal malacokat a szemveréstől is. Idegent nem szívesen engednek az ólhoz. A rokon úgyis tudja az illendőséget: az ólkerítésen át háromszor mögköpködi őket és ezt mondja: jaj de csúnyák vagytok, hogy esetleges dicsérete, szemverése nem ártson a megtekintett jószágoknak. A szemverést nemsokára gunygyasztás, étvágytalanság árulja el. A tanyaiak, tápaiak, jázovaiak ilyenkor a gyanús látogatót megkérlik, hogy vizeljen egy edénybe, majd a bemártott rossz söprűvel — az ólnak háttal állva — hintse meg a disznókat. Ezt a műveletet olykor maga a gazdasszony is elvégzi, ha úgy találja, hogy hízői nem fejlődnek szépen. Szemverés ellen az asszonya után ólálkodó, szabadon járó *konyhás malac* nyakára pántlikát is szoktak kötni. Föltételezés szerint így a szalagon akad meg a rontó pillantás.¹²¹

Az evangéliumból (Máté 8, 30) ismeretes, hogy Krisztus egy alkalommal a gonoszlelkeket disznócsürhébe parancsolta. Nyilván ez a jelenet ihlette azt a szőregi hagyományt, amelyről Kálmány ad hirt,¹²² és amelyre a tápaiak napjainkban így emlékeznek: az anya 9 kórora fehér rongyból 9 bubát készített, majd szenteltvízbe mártotta és megforgatta a *zsebrésös, zsébrész*, alsóvárosiak ajkán *túrús, gombás*, azaz felpattogzott szájú, nyelvű gyerek szájában, utána a csürhe elé vetette, hogy az bekapja, elvigye a gyerekről a bajt.

A *táragy, táragybetegség* (haemoglobinaemia) idején kéznél levő háziszser a *táragyfü, táragygyökér* (helleborus), amelyet leginkább dorozsmaiak árulnak a piacon. A betegség jellegzetes tünete, hogy a disznó szeme erősen csipádzik. A füvet a fülébe húzzák. Később magától leesik, és lyuk marad a helyén: a disznó csakugyan meggyógyul.

Himlő ellen a kistelekiek régebben úgy védekeztek, hogy a malacokat napkölte előtt húgyos seprővel veregették.

A körömfájós disznót a tápaiak is húgyval szokták locsolgatni, hogy a baj ettől mintegy megundorodva, ne kínozza tovább a jószágot. Ecetben erjesztett sárgaföldet is dörzsöltek kezükkel a hasa alá.

Hasonló ehhez az a nyilván még disznóvágók köréből származó hiedelem, amelyet Tömörkény örökített meg: „Egy régi mondás — írja¹²³ — azt tartja: sok disznó, sok légy, semmi kolera. Vagyis ahol a disznóhízlalás uralkodik, ott nem uralkodik ragadós betegség, mert ezt a helyet elkerüli.” Alighanem úgy vélték, hogy a rettenetes bűzt a személyként elképzelt betegség nem tudja elviselni és odábbáll.

Tanyai középgazdáknak a század első évtizedeiben volt több, olykor öt anyadisznójuk is, amelyeket *koca, magló, anya*, Dugonics András szerint *eme*,¹²⁴ Gyula-

¹²¹ Érdemes megemlítenünk, hogy a szegedi szervezett munkásság nyelvén 1945 előtt a *konyhásmalac* gúnyosan azt a munkást jelentette, aki a munkaadónak hízelt és mindenben igyekezett a kedvébe járni.

¹²² Kálmány L., Összeférhetetlen táltosainkról Ethn. 1917, 266; Vö még Terbe L., Egy rontás története. Eth. 1927, 54.

¹²³ Tömörkény I., A kraszniki csata 198.

¹²⁴ Dugonics A., Etelka I, 225.

falván *göbe* néven emlegettek. Kant is tartottak hozzá. Évente kétszer is *búgattak*, egyszerre két kannal is, így aztán a koca 13—15 malacot is *vetött, fialt, malacozott*, legalábbis az elmondó szerint. A kanhoz hajtott disznóra a tápaiak szennyes gatyát, pendelyt vetnek, hogy majd szerencsésen foganjon. Amelyik disznó először *fial*, annak *előhasi* malacai vannak.

A kismalacokat a tápaiak mágikus megfontolásból: *pű egy, pű kettő, pű három...* szóval szokták felolvasni azaz egyenként megköpöködi őket. Ilyenkor ezt is szokták mondani: *pű de girhes kis dögök, nyőjjetök nagyon ördögök!* Mindjárt kiszedik a fogukat, hogy szopni tudjanak. Minden malacnak megvan a maga állandó csöcse. Amelyiknek nem jutott, azokat mesterségesen, cuclisüvegéből, tehéntejjel táplálják. Véznaságuk miatt Tápén, Alsóvároson egyébként tréfás-sajnálkozó *vízhardó* néven emlegetik, és iparkodnak mielőbb eladni őket. A szopós malacok szoptatása Tápén vagy hét, vagy kilenc, tehát mindig páratlan hétig történik. Ezután következik a *választás, szakajtás*: a malacok elkülönítése a kocától.

A *választási malac, szakajtási malac* még könnyű táplálékkal is megelégszik. Tanyán epren nevelik őket. Az a paraszti tapasztalat, hogy egy jól termő eperfa vetekszik 2—3 mázsa árpával. Vannak gazdák, akik külön helyet is kerítenek a malacok számára a tanyaportán. Ez az *eprös*, amely 80—150 négyszögölnyi elkerített gyöpes, eperfákkal betelepített terület.

Tápén a választási malacot még pár évtizeddel ezelőtt is *disznócsürhe, konda* névvel illetett közösségi falkába verték, és a *kanász*, régiesen *kondász* gondviselésére bízták. Ezek Szent György (ápr. 24.) és Szent Mihály (szept. 29.) között jártak ki legelőre, nyomásra. Mindenki úgy ismerte meg a magáét, hogy a hátára színes foltokat festett. Eleinte ki kellett érte menni, amíg meg nem szokta, hogy merre kell haza jönnie. A tápai csürhét nyáron a Sárgajárónál a Tiszára hajtották inni, majd ott heverték, pihentek a meleg homokban. Ezek a *kijáró disznók*. Ma már csak tanyán láthatók. Az ólban neveltnek megkülönböztetésül *aklos disznó* neve is járt. A választási malacnál idősebb a *süldő, südő*, Sövényházán, Harkakötönyben *süge*. A nem egyhasi, hízlalóra fogott süldők közé a tápaiak baltát hajítanak, hogy ne marakodjanak, összeszokjanak.

A városi kisember olyan házban szeret lakni, ahol ól is van. Elsősorban azért törekszik családi házat építeni, birtokolni. Külvárosi bérlőknek disznóól is jár. Ezt előre belealkudják az árendába, vagyis házbérbe. Rendesen Szent György napi vásár táján vesznek bele tanyaiaktól, falusiaktól süldőket. Eggyel rendesen többet, mint amennyire a családnak szüksége van. Ez a többi mellett meghízik, disznótorok idején eladják és így a befektetés, költségek jelentős része visszatérül.

Vásárlásnál egyesek arra is ügyelnek, hogy a malac farka bal felé kacskaringózék, mert csak ilyenből válik igazi jó hízó.

Miután nem tenyésztésre, hanem közvetlen fogyasztásra tartanak disznót, mindjárt vásárlás után kiherélik, illetőleg a nőtényt kimiskárolják, hogy egyenletesebben hízzék. A *herülés, disznóherülés* nem nagy tudomány. Rendesen négylábú kisszéket fölfordítanak, a süldőt gerincre fektetve, a lábak közé állítják, és úgy végzik el a műtétet. Sok parasztember kitűnően ért hozzá. Munkáját inkább szívességből végzi. A készség családonként öröklődni is szokott. A művelet reggel történik, utána a süldőnek állandóan járkálnia kell. A *herülő* fáradságáért egy-két pohár pálinka, esetleg megfelelő pénzösszeg jár. A kivágott herét, népiesen *tökít*, előzőleg olykor babérleveles vízben áztatva, megsütik és az ember nép el is fogyasztja. Tanyán régebben a háztetőre szokták feldobni. A kiherélt malacnak *ártány, ártánymalac* a neve. A rosszul herélt, serves disznó *húros, húrostökü*.

A kocadisznó petefészkének eltávolítása, a *miskárolás* már nehezebb feladat.

Ehhez kevesebben értenek. A század elején Török Mihály felsővárosi ember állott jeles miskároló hírében. Szerdán, szombaton, azaz hetipiacos napokon festőkötőben mindig kinn volt a disznópiacon a pribékje, akinek a miskároltató gazdák megadták a címüket. Török és a *pribék*, azaz segéd, azután hétfőn: szombaton, vasárnap a hajnali reggeli órákban végigjárta a külvárost, így Alsóváros utcáit. Sokszor szinte kézről-kézre adták. A *miskárolókés* rövid élű, de széles pengéjű, oltókéshez hasonló, egyszerű műszer. Napjainkban már állatorvos miskárol.

A disznó az ől homokjában az orrával túrni szeret, ami a fejlődésben, hizásban hátráltatja. Ezért meg kell *karikázni*. A lefogott jószág orrába ár segítségével drótot húznak, karikába csavarják. A karika fájdalmat okoz neki, ha túrni volna kedve, tehát inkább abba hagyja. Ilyenkor szokták kitörni azt a rendellenesen nőtt és *farkasfog* néven emlegetett túhegyes fogát is, amely az evésben akadályozza.

A süldő tápláléka nyáridőben moslék, zöld növény: paréj, felmagvadzott saláta, dinnyehéj, tanyán még valamikor *burucka* (*Brassica napus*) is.

Ha hizlalni kezdik, akkor már ölba zárják. Emberemlékezet óta korpát, árpa-, de főleg kukoricadarát, dercét, azaz őrölt gabonahéjat kevernek a hízó moslékjába amelynek éppen ezért *kevert* a neve. Ebbe az adott lehetőségek szerint megfőzött takarmánytök, törött krumpli is kerül. A keverő edény rendszeren fa-, újabban bádoggal. A *csávás*, *csávásdézsa* a helye mindenféle hasznos mosléknak: étellének, mosogatólénak, megsavanyodott, megúnt ételmaradéknak, amelybe még kenyérhéj, krumplihéj, száraz kenyér is jut. Ebből a megerjedt keverékből öntenek a vödörbe merített kukoricadarára, közzéteszik a krumplit, tököt is. Fokozatosan keményebbre keverik, amint a hízó fejlődik.

A *kavaró*, *keverő* rendszeren hosszú nyelű lapocka. Öreg deszkiek virágvasárnapi vastagabb szentelt barkaággal kevernek egész éven át. Név mágiás megfontolásból általános, hogy a vágásra szánt süldőt *Ögyed*, vagyis Egyed napján (szept. 1.) fogják hízóba.

A disznóval, malaccal, továbbá tartásával számos szegedi szólás is összefügg. Szegedi Lőrinc örökítette meg: *nem jó disznónak gyember* (gyömbér) *mindjárt* (1575), vagyis mindenkinek azt, ami éppen megilleti. Dugonics Andrásnál olvassuk¹²⁵ ezt az aranyigazságot: *disznónak, fősvénynek holta után van haszna*.

Közismert: *sok lúd disznót győz*. Ez is: *aki korpa közé keverődik, mögöszik a disznók*. Továbbá: *éhes disznó makkal álmodik*. Aki nem tud tisztességet, megsért másokat: *ha kend embőr, más se disznó!*¹²⁶ Az illetlenül bizalmaskodót így utasítják rendre: *nem öríztünk egymással disznót*. Aki lapít, mert valami van a rovásán: *hallgat mint süket disznó a búzába*. A mocskos, kövér, részeges ember *olyan mind a disznó*. A mocskos gyerek tréfás vigasztalása: *a disznó se mosdik, mégis möghízik*.¹²⁷ Aki katonásan haptákol: *összeüti a bokáját, mint a sovány disznó*. Akik barátságosan összebújnak: *összebúttak, mint a szögény embőr malacai*. A fennhéjázó, öntelt emberre mondott tréfás ítélet: *neki is két óralika van, mint a szögény embőr malacának*. Aki türelmesen hallgat, amikor szidják: *állja a szidást, mint koszos malac a vakarást*. Az urat, gazdagot játszó szegény: *mönnél tetvesebb a malac, annál jobban rühelődzik*.¹²⁸ Tömörebben: *minél koszosabb, annál jobban vakarózik*. Minden zsák megtalálja a maga foltját, így az eladó lány is az élettársát: *mindön koszos malac tanál magának dörgölődő fát*. Aki izeg-mozog, nem találja helyét: *rühelődzik, mint a pótrás malac a garasos kötélön*. Alsóvárosiasan: *hánykolódik, mint garasos malac a kötélön*. Aki

¹²⁵ Dugonics A., Példabeszédek és jeles mondások I, 151.

¹²⁶ I. m. II, 74.

¹²⁷ I. m. II, 6.

¹²⁸ Kovács J., 468.

nem szeret valamit: szereti, mint fene a malacot. Néhol hozzátesszik: *a farkáruul kezdi önni.*

A zsírdisznó neve *mangalica, mangolica*. Tápai megkülönböztetett fajtái: *kis-mangolica* 'rövidlábú, sárgás szőrű', *nagymangolica* 'fehér, göndörszőrű, hosszú lábú', *körösztös mangolica* 'mangolica és bergshire keresztezése'. A mangolicának egyik régi, kiveszett, már csak Dócban emlegetett hazai fajtája volt a *jenei* (a hajdani kiskisjenői uradalom után), továbbá a vörös szőrű *szalontai, nagyszalontai*. Balkáni eredetű a *siska*. Az újabb angol *yorkshire* fajta szegedi parasztajkakon *joksír, joksi, jóstíl*. a bergshire viszont *belsír*, Kisteleken *csikli*, a cornwall pedig *korvaj* alakban hallható. Idegen eredetű a *dánlapaj* is. Bácskából került át a fekete szőrű, tömpe orrú *csetnik*.

Egyedi tulajdonsága szerint van *szőke, fekete, kevert szőrű*, 'tarka' *bonta*, 'csíkos szőrű', *hámos, hámosdérékű* 'szőrén elütő színű, hámszerű csikok vannak', *darvas* 'vegyesszőrű', *hodorszőrű, siskaszőrű* 'hegyes szőrű', *vadas* 'hátgerincén föláll a szőre', *sikárszőrű* 'szőre a sikáló kefére emlékeztet', *szakos* 'a pofájáról szőrös csimbókók lógnak le', *hegedűorrú* 'hosszú orrú', *pörgeóru, tumióru* 'rövid orrú', *nyergőshátú* 'hajlotthátú'. Az étvágytalan finnyás disznó tanyaiak ajkán *tolrrágó*. Amelyiken nem fog az etetés, mert folyton talpon van, tápaiasni *táncos*, a nagyorrú, nagyfülű, rosszul hízó pedig *tájmelos*. Ez talán *Teimel* hajdani szegedi disznóvágó családi nevével függ össze. Amelyik többet nyom, mint amennyit mutat: *sűrűbélű*. Egyébként úgy tartják, hogy a hízott disznó annyi kg súlyú, ahány cm első lábainál a dereka átmérője.

*

A *disznóvágás, disznóölés*, egyszerűen *ölés*, illetőleg *disznótor* november utólján már elkezdődik és karácsonyig befejeződik. Ez természetesen nem jelenti, hogy olykor januárban is elő nem fordul. Lehetőleg hétfő volt a napja. Manapság a már nem parasztmunkából élő családtagokra való tekintettel szombat, vasárnap. A tápaiak vasárnap jószágot valamikor a viláigért meg nem öltek volna. Ideje tehát általában *Disznóölő Szent András* (november 30.) és a régi szöregiektől szintén *Disznóölő Tamás* névvel illetett Tamás apostol (december 21.) közötti néhány hét. Ez egyúttal az adventi időszak, illetőleg a téli napfordulat, egyben az új esztendőre való készüllet ideje, érthető tehát, hogy hagyományvilágában mágikus mozzanatok is fölcillannak. Így már a boszorkánypörökben szó esik a *Szent Tamás hája* néven emlegetett szerről, ami kétségtelenül a Tamás apostol napján ölt disznó hája. 1731. *Az kis fazekacskában pedig Szent Tamás hája volt és szentölt tömjén, istenfája s szentölt víz is volt benne, de igen kikekeneködött belőle, azzal kente volt meg.*¹²⁹ Tápai öregek máig úgy tudják, hogy a *tamási háj*, Szent Tamás hája különösen kelevényről hasznos. A Tamás napján ölt disznó háját szögre akasztják, olykor öt-hat évig is eltartják. Ha valakinek kelése, kelevénye van, a hájnak egy darabját szétdörzsölik és a beteg testrésze kötik. A szomszédok is eljárnak az ilyen házhoz kölcsönkérni.

Bár a legtöbb parasztember ért a megölt disznó fölszeléséhez és elkészítéséhez, mégis akadnak rokonok, szomszédok közül akik gyakorlatuknál, különleges érzéknél fogva alkalmasak erre a feladatra: *böllér, disznóböllér* az alkalmi nevük. A munkát legtöbbször szívességből vállalják, újabban azonban meg is fizetik őket. Ahány kg súlyú a disznó, annyi forint illeti (1963) őket.

A disznótort nagy családi készülődés előzi meg. Beszerzik a sót, paprikát, egyéb fűszereket, kását, gondoskodnak a kolbászbélről. Ezt *beleskufa* árusítja, de újabban mészárszékekben is kapható. Vígán folyik a házi köszörűkövön a kések, balták, szekerék élesítése. Ez tanyán bent, a jó meleg istállóban, az *istállóplaccon* történik. Bol-

¹²⁹ Reizner, IV, 491.

dog az a gyerek, aki a köszörűkő kerekét hajtja. Meghívják a segítséget, illetőleg vendégeket a szomszédok, rokonok, jóbarátok közül. Ezért joggal elvárhatják, hogy majd őket is visszahívják. Tréfás szólás: *nem erőszak a disznótor*. Olykor hozzáteszik: *csak az mén el, akit hinnak*.

A disznótort megelőző éjszaka a régi, talán elvétve még máig is élő hagyomány szerint a gazda nem hál a feleségével, mert akkor a szalonnába, füstölthúsba beleesik a féreg, moly. Újhold idején nem jó disznót ölni.

Alig virrad, amikor gyülekezni kezd az embernép. Helyenként váltakozva kapnak egy pohárka pálinkát, esetleg újabban forró rumos, boros, esetleg pálinkás, mézes teát. Majd kihajtják a disznót az ólból, lefogják. A böllér a hosszú, élesre fent hegyes *disznóölőkést* a torkába szúrja. Valaki a kiömlő vért tálba szedi, fakanállal kavarja, hogy ne alvadjon meg. Ezzel a vérral készült régebben a *vérőshurka*, manapság legtöbbször vöröshagymás zsíron megsütik. Ez lesz majd a reggeli.

Amikor a disznót elhagyta a párája, akkor pár évtizeddel ezelőtt saroglyán kocsi-ra tették, és a tűzbiztonsági rendelkezések értelmében kivitték a város, falu szélére. Így az alsóvárosiak a Tisza partjára vagy a temetőárokhoz. Tanyán kissé messzebb a tanyaépülettől. Itt leemelték a kocsirol, néha természetesen többet is. Kezdetét vette a *pörzsölés*, *disznópörzsölés*. Ennek a szalonna, sonka eltartásában, jellegzetes ízének biztosításában volt, illetőleg van jelentősége. Itt a kocsin hozott szalmából tüzet raktak. Tanyán a hancúrozó gyerekek *fióktűz* gyújtásával szórakoztak mellette. Egyébként erről gyűjtötték meg a vasvillán átvitt égő csóva segítségével másodszor, harmadszor a disznóra borított szalmát.

A disznót hasra fektették, álla alá téglát tettek, a lábait széthúzták. Egyenletesen beborították szalmával, majd meg is gyűjtötték. Folyton igazgatták a tüzet. Eszközük volt a két-, esetleg háromágú, hosszúnyelű *pörkölővella*, amely kovácsoltvasból készült, hogy ne olvadjon meg a tűzben. A rendes villa itt kiment volna a formájából. Ha az első terítés leégett, akkor kopott kórósöprűvel lesöpörték a pörnyét. Újra terítették, olykor négyszer is. Akkor volt jó, ha a kéz már nem érezte rajta a szórt. Ha a háta megvolt, akkor gerincére fordították, fadarabbal vagy téglával kitámasztották, és a hasarészt is megterítették.

Azokat a helyeket, amelyeket nem lehetett szalmával megpörzsölni, kihozott és már eleve tűzbe rakott vasrúddal sütögették meg: a fül tövét, belsejét, a lábak, illetőleg körmök között, farka tövét. Olykor még otthon is sütögették. Ilyenkor a vasrúd katlan tüzeiben izzott. Vastag zsáklarabbal fogták meg. Erre a célra tanyán valamikor a *járomszög* is használatos volt.

Ha pörkölés közben a bőr kipattan, a helyét hóval, sárral tapasztották be. Már itt le szokták rántani a disznónak *papucs* néven emlegetett körömtokját.

Pár évtizede már a tanyán is általánossá vált a *pörkölőgép*, *pörzsölőgép*: helybeli lakatosoktól készített kézi kazánszerkezet. Eleven parazsat tesznek bele, majd egészen száraz, vékonyra hasogatott fát raknak rá. A nyílásán kicsapódó lánggal történik a pörzsölés. Nem kell már hozzá a mind körülményesebben beszerezhető szalma, és odahaza végezhető. Legújában már butángázzal működő szerkezeteket is láttunk.

Eközben az üstházra, régebben szabadkéményes konyha tűzhelyére helyezett üstökben, kondérokban az asszony nép *fakadoztatja* a kását, vagyis a kölest, újabban a rizskását főzi, hogy kifakadozzék, kinyílják a szeme. Ezzel töltik majd a hurkát. A leve: a *kásaléj* a disznó kormos bőrének súrolásához használatos.

Tömörkény szerint nyilván a palánki német polgárság hatására járta a *koppasztás* is. Ez a mi ismereteink szerint parasztnépünk körében nem tudott elterjedni. Ezt egyébként Tömörkény is megállapítja,¹³⁰ a műveletet pedig így jellemzi: „Lám, csak

¹³⁰ Tömörkény I., Munkák és napok a Tisza partján, 406.

magánál a disznó megszúrását követő munkánál is mennyi az eltérő nézet. Itt vannak a konzervatívok, vannak modernisták, s vannak azonfelül úgynevezett átmeneti észjárású emberek is. A konzervatív megszúrja a disznót otthon az udvarban, s miután vérét vette, kocsira teszi, s kiviszi valamerre a házakon túlra, és ott szalmamáglyán megpörköli. Leginkább a temető felé szokás vinni, talán, hogy a halottak is érezzék a szagát. Mert annak illatai vannak, amely lassan szétlebeg a tarlón, és szomorkodtatja azon embereket, akiknek ilyen dologhoz nincsen töhetségük. Van azonban aki nem így dolgozik. Ha megszúrta a malacot, forróvízben koppasztja otthon a mosóteknőben. Amaz megveti emezt. Nézete szerint az ilyen koppasztott malacból nem is lehet tisztességes ételt csinálni. Hát van benne valami, s bizonyos fokig el is ismerik, a pörkölés az igazi, de hát nincsen mindenkinek kocsija, azután a szalma is drága. Így letesznek a pörkölés gyönyörűségeiről. Így kell megalkudni az étellel s a malaccal. Az átmeneti eljárás azonban segít a dolgon. Az is forróvízzel koppasztja a malacot az udvarban, de aztán kevés szalmával mégiscsak megpörköli, így adván meg neki a füst illatát. Ilyenmódon csalogatják önmagukat az emberek. Tudják ugyan, hogy nem pörkölt szalonna az, amit esznek, de mégiscsak annak tartják.”

A következő kérdés Tömörkény jellemzése szerint: „melyik az igazi magyar: a rénfára vagy az ajtóra dolgozás. Hívei mind a kettőnek vannak, az nem tagadható. Hogy malacbonctanilag állapítsuk meg a dolgot, a két elv abban különbözik, hogy a rénfa hívei húsrá, az ajtón való dolgozás emberei pedig szalonnára mennek. Az utóbbi az a törpe kisebbség, amelynek meg kell hajolnia. De azért ez a régi magyaros. A rénfa hívei parasztos magyarnak mondják, és fennhéjázóan viselik magukat. Tehetik: elvégre a malacnak már úgyis mindegy.

Mindegy neki ha már a vérét vették, hová teszik. A rénfa hosszú, kétlábú ágas, a tetején nagy fafogai vannak, azokra akasztják a hátulsó lábainál fogva. Azután kettévágják bárdokkal hosszában a gerincét. Azután így szedik széjjel onnan a fogasról. A régimódi sertés nem így jár. Annak a tiszteletére levették sarokvasairól az ajtót, s letették az udvar földjére. S hogy a kocsi hazaérkezett a városszélről, a pörkölt malaccal, a kocsiról az ajtóra eresztették, azon feküdt négy lábával lefelé.”

Most azonban vegyük át a szót Tömörkénytyől.

Mielőtt a megpörzsölt disznó bontására sor kerülne, a férfiak reggelihez ülnek. Az asszonyok, kisteleki nevükön *bölléraszonyok* nem érnek rá melljük telepedni. Alsóvároson manapság általában vért esznek. Tápén az avasszalonnából sült nagy töpörtök meg *pörgölt* káposzta kerülnek az asztalra.

A munka újra elkezdődik. A disznót leemelt rostélyajtóra teszik. Erről ugyanis a víz szépen lecsorog. Forró kásalével leöntik, olykor szalmával borítják be, hogy a bőr jól *bepálgjon*. Kisvártatva rossz késsel lehúzzák róla a koszt. Újra melegvizet öntenek rá, és kukoricacsutkával, sákarkefével dörgölik, amíg a bőr egészen tiszta nem lesz. Először az egyik, majd a másik oldal kerül sorra.

Most már kezdetét veszi a *bontás, főszödés*. Hagyományosan a gerincnél kezdik, újabban azonban a hasnál való bontás is terjed. Ilyenkor már nem orját, hanem karajt szednek, amelyet aztán zsírba lesütnek. Erről még szó lesz. Mi itt a hagyományos eljárást követjük nyomon.

A gerincére fektetett disznónak először a később *sonka* néven emlegetett négy lábát vágják le. Van *elsősonka* és *hátulsósonka*. Az elsősonkához régebben a gazdasszony kívánsága szerint hozzá szokták vágni a lapocka és körösztcsont néven ismert részeket is. Alsótanyaiak tréfásan így biztatják jó nagy kanyarintásra a böllért: *akkora sonkát vágjon, hogy Radnát is mögjárhaszuk vele*. Alsóvárosiak szerint: *el löhessön vele mönni Radnára*. A szólás megértéséhez tudnunk kell, hogy régebben a gyalog-

szerrel történő radnai búcsújárás két hétig eltartott. A búcsúsok hazulról vitték magukkal az útravalót.

A disznót ezután hasára fektetik. Levágják a füllel, orral együtt a fej felső részét. A nyelv az alsó részen marad. A fejet régebben újév napjára tartogatták. Legújabban egyszerre kezdik az egész fejet levágni.

Nagy érdeklődéssel várja a család, hogy a disznóból mekkora szalonna *hasad*. A höllér a gerincen vágja föl a bőrt. Boldogok, ha jó vastag. Pajzán módon az új házastól is ezt kérdezik nászéjszakája után: *na milyen szalonna hasadt?* Erre ő tréfásdühösen ezt feleli: *olyan mint a tő szád!*

A szalonnát egyébként most gondosan kissé széthúzzák, hogy az orja, vagyis a disznógerinc a farokkal együtt hozzáférhető legyen. Ismeretes, hogy az *orjahús* a disznó egyik legízletesebb része. A farokhoz jó nagy kerületű szalonnát is hozzá szoktak kanyarítani. Később ék-alakban körülvágják és régebben ezt szokták a koldusnak ajándékozni a bélszírral együtt. Egyébként az orjaleves igen kedvelt. A kifőtt húshoz hagyományőrző családoknál tejestormás készül.

A főszedett párolgó hús számára az udvaron állványokat, asztalokat rögtönöznek. Így az oldalszalonnát rendszeren vízszintesre fektetve *tarogjára*, azaz egyágú létrára teszik.

Azután a nyelv főlshabáditásával és a burok gondos kibontásával, a bélvégződés elkötésével, a beleket és zsigereket kiemelik a disznó belsejéből. A végbélnyílásnak szókimondó neve Alsóvároson: *seggevége*. Alsótanyán: *picsasegge*. Ezt figyelmesen vágják ki a szalonnás részből, mert bűze különben erre is átragadna. Később a töpörtösbe (hulladékgyűjtő edénybe) vetik.

A kiemelt beleket és zsigereket rendszeren egydarab fából vájt dagasztóteknőben az asszony nép veszi gondjába. Az epét sok helyen a disznóólba dobják. Eldobják az Alsóvároson *ördögfül*, Tápén *ördögürsze* néven emlegetett szívbillentyűt is. Okát már nem tudják megmondani. A lépből az alsóvárosiak a téli időjárásra következtetnek. Ha a *disznólép* eleje vastag, akkor a tél első fele lesz hidegebb, és megfordítva. Sok helyen csomóba kötik, és belefőzik a disznótóri paprikásba. Akadnak akik ezt különleges, finom falatnak tartják.

Most a háj kézzel való kifejtése következik. A hájnak megkülönböztetett részei a *biborháj*, másként *fodorháj*, vagyis a gömböcöt, kispálannyát körülhurkoló bíbor-szerű zsírréteg, amelyet a bélszírral együtt szoktak kisütni. A *bodorháj* a kolbász-bélen található háj, amelyet gondosan lekaparnak. Szintén a bélszírral együtt sütik ki. A bélszírből levő húsos mirigynek *fehértáj* a neve. Ez megabálva a véreshurkába kerül.

A háj eltávolítása után az *ódal*, majd a *nyúlja*, azaz a disznó oldalainak alsó részén kétágra nyúló és a két első láb között együvé futó hosszú, vékony hús kivágása kerül sorra. Legvégül a szalonnát szedik föl. Van két oldala, meg *hasaalja*. Általában, amelyiknek nincs bőre, zsírnak sütik ki, a bőrös pedig megmarad szalonnának.

A *bélmosás*, *béltisztítás* azzal a melegvízzel történik, amelyben előbb a kását fakadoztatták. Só és köleskása van benne. A bélben, főleg a kolbászbélben levő ürüléket kés tompa végével húzogatva távolítják el. A vastagabb hurkabelet csak öblíteni kell. A tápai asszonyok sajátos módon állapítják meg a bél tisztaságát: meszelt falhoz vágják. Ha még piszkos, akkor leesik. Ha azonban már tiszta, akkor a falhoz tapad. Ilyenkor szokták átmosni a tartalékul vásárolt marha-, lóbelet is. Ha nagyon erős a szaga, akkor sós-ecetes vízben áztatják.

A disznóbendőnek *gömböc*, másként *tüttüs*, *tüktüs*, Tápén *tutus*, Alsótanyán *öreggömböc* a neve. A kitáguló, töltelékhez szintén felhasznált végbélnyílás a *kisgömböc*, *kispálanya*, ritkábban hallható alsótanyai nevén *guci*.

A fiúgyerekek ilyenkor itt sündörögnek az asszonyok körül. Várják, hogy a disznóhólyag az övék legyen. Ha kicsinek találják, akkor *nyöttetni* szokták: fölfújva óvatosan dörgölik a falhoz, vagy a markukban, hogy nagyobb legyen. Hasonlóan növesztik a felnőttek olykor a gyomrot is. Kimosott, felfújtt és kiszáritott disznóhólyagból pipás emberek régebben dohányzacskót készítettek. Olykor az istálló apró ablakát földték be vele.

A kandisznónak *csöke* néven emlegetett hosszú nemző részét is megszáritják, elteszik. Régebben a fakilincs húzója lett belőle. Kálmány Lajos adata szerint a Temesközben a fájós derekat is át szokták kötni, ütögetni vele.¹³¹ A kandisznó húsát egyébként nem szeretik, mert büdösnek tartják.

Ügyesen dolgozó disznótoros nép ebédre már elvégzi a disznó fölszedését, a zsírnakvaló összegyűjtését, a szalonna megnyesését és kiterítését, a kolbász hús előkészítését (darálás, fűszerezés), az asszonyok pedig a béltisztítást, továbbá a zsigerek, hurkatöltelék megabálását, ebédfőzést.

A disznótóri ebédhez nem terítenek kényelmesen. Az asztalok nem szabadok. Mindenki ott eszik, ahol éppen tud, amikor ráér. Alsóvárosban emberemlékezet óta paszulylevest, hatalmas vaslábosban paprikáshúst, hajában főtt krumplit, savanyúságot esznek. A velőt sokszor a hártájában teszik a fővésben lévő paprikás közepébe. Van aki így szereti. Most egy-két pohár bort isznak. Nem sokat, nehogy időnek előtte megittasodjanak. Régebben szokásos volt egy-egy tányér paprikást a meg nem hívott szomszédoknak, közeli jóismerősöknek küldeni, aki a maguk disznótóra alkalmával viszonzoták a figyelmet.

Tanyán a paprikáshússal teli lábast, bográcsot olykor egyszerűen a földre teszik. Az embernép kisszéken körülüli, és pásztormódra szedeget belőle.

Mint mondtuk, rendszeren ebéd után kerül sorra a kolbász és hurka, továbbá disznósajt töltése, zsírolvasztás, szalonnasózás.

A disznótóri töltelékek közül első helyen áll a *kóbasz*. Akinek nagyon jól megy a dolga, az Dugonics András szerint *borral mosakodik, kolbásszal törülközik*.¹³² Szege-den is elismert igazság: *több nap mint kóbasz*.

A kolbász készítése az embernép dolga. A *kóbaszhús* összeválogatása már a disznó bontásánál kezdődik. Folytatódik azzal, hogy a sonkát, oldalast, orját *mögszödi*k, azaz levágják róla a fölöslegesnek érzett húsrészeket. A véres húsok a kolbászba nem kerülnek, mert *mögfontósodik* tőlük. Kolbászba csak *tisztahús* való.

A kolbász hús feldarabolása régebben a *húsvágótökén* történt. Erős férfi két kezében tartott szekercével, esetleg rövidnyelű baltával, éles nagykéssel a kívánt nagyságúra vágta össze. Az utóbbi évtizedekben ez a munka a hentesipartól átvett, asztal szélére szerelhető, gyári készítésű húsdarálón történik. Az így előkészített húsból a gazdasszonynak adnak szármára valót, majd a többit megsózzák, borsozzák, apróra vágott fokhagymával ízesítik. Egy külön részébe jó erős paprikát is kevernek.

A *kóbaszbél* eredetileg magának a leölt disznónak bele, tehát *disznóbél*. Minthogy olykor szakadozottnak bizonyul, kész belet is vásárolnak tartalékul. A nyárára szánt, darált marhahússal is összegyúrt, újabban készített paprikáskolbászt marhabélbe, illetőleg *selyömbél* néven is emlegetett lóbelébe töltik. Az ilyen házikolbász neve *szalámikóbasz*. Készítését nyilvánvalóan a szegedi szalámigyár hasonló különlegessége sugallta.

A *kóbasz*töltés valamikor, a múlt században a *toszogató, toszogatószarv* néven emlegetett marhaszarv segítségével történt. A szarv végződését kilyukasztották, öblé-

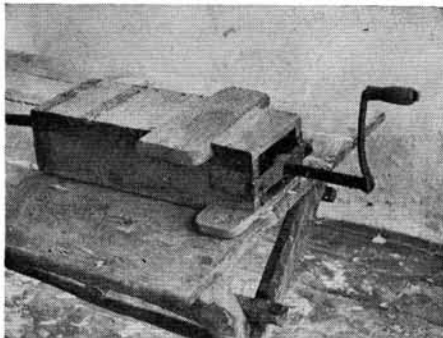
¹³¹ EA. 2857. Magyarszentmárton.

¹³² Példabeszédek I, 164.

be tömtek a húst, amely innen a toszogatóra húzott bélbe került. Ezt a módszert az asszony nép a hurkatöltésnél tanyán máig ismeri.

A század elején még szélében használt, vaskereskedésben vásárolt *kóbasztító* már fejlettebb, szaporább munkálatú szerszám volt: 10–12 cm átmérőjű, és 40–50 cm hosszúságú bádoghenger. Egyik végére olyan vastagságú cső, *piszli*, Alsótanyán *sütyü* szerelhető, amelyre a kolbászbelet könnyen rá lehet húzni. Az üres hengerbe egy pontosan beleillő, gondosan kiesztorgályozott keményfahenger szolgál, amelynek segítségével a hengerbe rakott kolbászhúst valamelyik erős férfi a hasával a bélbe nyomja, miközben a bádoghengert a két kezében erősen tartja. Egy másik férfi a töltés kezdetén a belet befogja, és vigyáz arra, hogy a töltelék kemény és egyenletes legyen. A bélben esetleg összehajló levegőt tűszúrással kell kiereszteni. A munka eléggé fárasztó volt. Pár évtizede a múlté.

Alsótanyai ezermester találmánya a *ládástöltő*: 42 cm hosszú, 12 cm széles, 14 cm magas zárt faláda, amelynek egyik végében kiálló bádogtölcsér van, a másik végén pedig egy hajtókarral ellátott csavarmentes tengely. A tengely másik végénél bent a ládában szelepszzerűen működő, függőleges deszkalap. A láda tetején a nyél felőli részen keskeny nyílás látható. Itt rakják a ládába a kolbászhúst, amelyet a deszkalap szorít a tölcserbe, illetőleg az erre ráhúzott kolbászbélbe. A szerszám egyik példányát a Móra Ferenc Múzeum őrzi.

Ládástöltő (Alsótanya)

Manapság a gyári eredetű, megfelelő alkatrészekkel kiegészített húsdaráló nagyon leegyszerűsíti, megkönnyíti a kolbásztöltést.

A hurkatöltés asszonyi munka: régebben szintén toszogató, újabban piszli segítségével készül. A hurka, tréfásan *hurkuli* a disznó hurkabél néven emlegetett vastagbélbe készített töltelék, amely apróravágott zsigerből, főleg tüdőből, fehér májából, vérből, illetőleg kölesből vagy rizsből, régebben árpakásából, kukoricadarából, derceből, újabb inséges időkben, a második világháború alatt cirizsből áll. Töltés után mindjárt kifőzik, evés előtt megsütik. Van versengés, tréfás szócsata az emberek és asszonyok között, hogy ki készül el hamarabb a maga munkájával. Ha az első szál kolbász van készen legelőször, akkor azt a legfélelmetesebb nyelvű asszony nyakába akasztják. Ha viszont a fehérnépeké az elsőség, akkor a hurka a böllér nyakába kerül.

Mint mondtuk, a hurkát az abálólében mindjárt ki kell főzni. Csak így lehet majd belőle sütni. Főzés után a *hurkasződő kalány*, másként *habsződő kalány* néven emlegetett nagy, lyukacsos, homorú fejű kanálra emelve komlósáritóra rakják, majd rúdra, szögre akasztják. Fogyasztásával különben enyhe időben sietni kell.

A sárgakásás hurkatöltelékkel megtöltött és kissé felfüstölt disznóbendő neve *gömböc*, amelyet savanyú, babérlevéllel ízesített lében megfőznek, disznóbort is tesznek bele és úgy fogyasztják. A tápaiak *kásásgömböc* néven is emlegetik. Ma már nem készül, kiszorította a disznósajt.

A hurka és gömböc töltelékéből régebben kimaradt köleskását Luca napján abroncsok között szórják oda a tyúkoknak, hogy jövőre jó tojók legyenek.

A hurka végét vagy kendercérnával kötik be, vagy pedig gyufaszálra emlékeztető pálcikával fűzik össze. Ennek *hurkapálca*, *hurkacüvek* a neve, amelyet Kálmány egyik

deszki találókérdése így ír körül: *mög is sütik, mög is főzik, mégső őszik mög.*¹³³ Másik tréfás tápai találókérdés: *mi a különbség a barát mög a hurka közt?* A hurkát két végén, a ferencrendi barátot meg csak a derekán kötik át zsinórral.

A májjal töltött, kissé föl is füstölt finom *májashurka* csak a legutóbbi évtizedekben készül a városi parasztháztartásokban. Mint mondják, torontáli sváboktól tanultuk el a készítését. Egyébként népünk a májevestől sokáig irtózott. A disznótóri májat, lépet régebben szögre akasztották, és a kutyát, macskát tartották vele.

A *disznósajt*, népiesen, de egyúttal német eredetűre, jövevényvoltage is utalóan *vartli, svartli, svárkli*, tanyaiak ajkán *svajszli, vajszi* finom falatokkal: nyelvvel, vesével, szívvel, füllel megtöltött disznógömböc.

A disznótóban készült tölteleknek *disznóság* a tréfás közös neve.

A *zsír, disznózsír, zsiradék* olvasztása, sütése hájból, szalonnából elsősorban a gazdasszony munkája. Nem szívesen bízta másra. A bélzsírtól való megkülönböztetésül *tisztazsír* neve is hallható. Sütése leginkább bográcsban, katlanon, esetleg még konyhatűzhelyen történik. Minthogy a hájból és szalonnából nem egyszerre sül ki a zsír, sokszor a kettőt külön sütik. Ha egyszerre kerül rá sor, akkor az összedarabolt szalonnát teszik a bográcsnak kissé megvizezett vagy tejjel megnedvesített fenekére, és erre jön a gyorsan sülő háj.

A *bélzsír* a disznó beleiről lekapart zsiradékból sült zsír. Leginkább csak fánk, csöröge sütésére használják. Régebben koldusnak ajándékozták. Hogy szagát kissé elvegyék, sütésnél kevés vöröshagymát aprítanak bele.

A zsírt a *bödön* néven ismert cserép-, újabban zománcozott edénybe szűrik. A zsírosbödönben sok helyen tesznek el friss, karmanádlira, karajra szedett orját, oldalast, friss tőpörtöt is. A módját Tömörkény így¹³⁴ írja le: „ahogy az olvasztott zsírt öntötték a bödőnbé, megvárták, míg egy-egy réteg megfagy. Arra ráraktak egy réteg húst, erre ráöntöttek megint egy réteg zsírt. Ha megfagyott, megint húst raktak rá, arra megint zsír következett. S a megmaradt zsírban egészségesen, frissen és üdén a hús, s csak akkor jött elé a légmentes fődő alól, amikor a fölötte levő zsírt a gazdasszony apránként kiszedte a bödőnből.” Hasonlóképpen tőpörtöt is szoktak eltenni. A tőpörtő morzsás, apró részét ledarálják, befőttes üvegben lekötik. Így az egész évben a magukból tudnak tőpörtős pogácsát sütni.

A zsírolvasztásból visszamaradt disznótóri *tőpörtő* a házi szappanfőzésnek egyik legjelesebb anyaga volt. Ebből főtt a finom *tőpörtőszappan*. Jellemző, hogy *tőpörtős* néven emlegetik máig is azt a hitványas öblös edényt, amelybe disznótórkor, illetőleg egész éven át össze szokták gyűjteni a szappanfőzéshez fölhasználható zsiradékot, csontot, alkalmas hulladékokat.

Különös gonddal, tapasztalt férfi munkájával történik a szalonna, meghagyott hús sózása. A *sózó* alkalom szerint egy tepsi, méginkább dézsa szokott lenni. Ebben konzerválódik a sóval tapasztalat szerint bedörzsölt szalonna, sonka, húsféle. Hat hét mulva innen kerül a padlásra, kamrába. Annak a lének, amelyet a sózásban álló szalonna ereszt, *sózóléj* a neve. Ebből sok családnál el is tesznek és tavasszal a malacok, esetleg felpuffadt tehén ételébe szórnak.

A *szalonnarúd* legtöbbször dróton függő, vízszintes rúd. Azért akasztják erre a szalonnát, füstölt húst, füstölt kolbászt, hogy az egész, macska ne tudjon hozzáférni. Tanyaiak úgy is védekeznek ellenük, hogy a kötélre, rúdra törött cserépedényt húznak. Ezen nem tudnak átjutni. A padláson olykor lécekkal elrekesztett részt is készítenek. Ennek tápai neve *szalonnás, szalonnás keleráj*. Ez utóbbi megnevezés a kocsmái kármentő szemléletéből keletkezett.

¹³³ Kálmány, III, 311.

¹³⁴ Tömörkény I., Munkák és napok 409.

A sózott szalonna elraktározása a *szalonnaaggatás*, amelyhez ez a szegénységet, munkanélküliséget, elmaradt disznótort jellemző, máig élő szólás kapcsolódik: *rárünk a szalonnaagatástú*.¹³⁵ Más bezzeg a gazdag ház: *ott a szalonna is mögavasodik*. A sózott, füstötlen szalonnának *fehérszalonna*, *parasztzalonna*, pörzsölt bőréről *pörköltzalonna*, nyár felé *avasszalonna* a neve. Vannak akik éppen avasan szeretik. Gyöngetüdejűeknek orvosságul is ajánlják. Újabban kezd terjedni a *kolozsvári szalonna*, *császár szalonnája* készítése, fogyasztása is.

Mindszentiek úgy tartják, hogy az a szalonna nem avasodik meg, amely akasztott ember kötélén lóg.

Tanyai ember tapasztalata szerint cseréptető alatt szebben beérik a szalonna, de hamarabb is avasodik, mint a nád- és zsindeletetős házban. Baj az is, hogy a cseréptető alatt nyáridőben könnyen *mögcsordul*, vagyis olvadni és csöpögni kezd.

A szalonna a „célszörű szögény embörnek” legfőbb reggeli- és vacsoraétele. Különösen az otthontól távol nagy a jelentősége: kubikosoknál, gyékényvágóknál, részeseknél, napszámosoknál, kocsisoknál, vasutasoknál. A szalonnát a kommencióban is ki szokták alkudni. Ennek jellemző maradványa a *szalonnapéz*, vagyis az a pénzösszeg, amelyet a tanyai juhosgazda élelmiszer helyett szokott adni a juhásznak az *iccés* birkák gondviseléséért. Ez a század elején évenként és birkánként 10 krajcár volt.¹³⁶

A szalonnához esznek zöldpaprikát, yers uborkát, uborkasalátát, vöröshagymát, hajdanában buruckát, újabban hajában főtt krumplit is, ősszel pedig véralmát. A krumplistarhonyát legtöbbször kisütött szalonnán főzik. Ez a *szalonnaszír*. Szegedi szólás szerint a sokoldalú ember *mindönre jó, mint a szalonnaszír*.

A régi öregek az ótvart szalonnával szokták bedörzsölni. A lecsurgó füstös szalonnaszírt égési sebekről tartják foganatosnak. Tápaiak szerint a tejben főzött avasszalonna köhögésről hasznos.

Készül a *hasaszalonna*, *pofaszalonna*, *tokaszalonna* néven megkülönböztetett részekből a finom, téli csemegének számító *abáltzalonna* is. „Annyi bizonyos — magasztalja¹³⁷ Tömörkény — hogy az abált szalonnának a napjai fogyóban vannak, s apránként letűnnek. Igazi abáltzalonna talán már nincs is a világon. Ami szaloncukrot a cukrász csinál a márványasztalon, az omlósság és fehérség dolgában nem volt ahhoz fogható. Az szinte olvadt, és szinte sajnálni lehetett, amikor az enyhébb tavaszi napok következtek, tisztán az abáltzalonna kedvéért ezt valóban sajnálni lehetett. Mert az télen volt jó, fagyott állapotban. Az szinte nem vágódott. Szinte még a bicska is örülni látszott, hogy ilyen finomságokban járhat. Haldoklót lehetett volna vele életre kelteni. Nem olyan volt az, mint amilyent mostanság hentesek árultak, hanem vastag volt és fehér, miként a lilium. Azt előbb pörkölni kellett, ezután forró vízben főzték, és abban a forró vízben kellett, hogy a fokhagymának valami kevés, halovány, csöppentett árnyéka tartózkodjon. És sokáig kellett főzni, hogy már csaknem szétmállott. Akkor vashorgot ütöttek rajta keresztül, s kiakasztották a fagyra, s ott is maradt, mert azt nem volt szabad kamrába bevinni, csak vágta belőle, amikor kellett. És kis darabokban kellett fagyasztani, mert úgy meg volt főve, hogy másként a maga súlya alatt leszakadt volna a horogról. Lesték is mindig a kutyák, hogy ugyan leszakad-e már? Nos, hát ez nem igen van már. Tűnőben van, mint a galamb, mikor az ég felé száll, és elvész a felhők között.”

A szalonnához néhány jellegzetes közmondás is fűződik. Tolvaj van a háznál: *macska jár a szalonnára*. Szeret káromkodni: *szalonnát övött, sikos a szája*. Szegeden is

¹³⁵ Kovács J., 479; Tömörkény I., Egyszerű emberek, 61.

¹³⁶ Kovács J. 392.

¹³⁷ Tömörkény I., Hajnali sötétben 475.

járja: *kutyábú nem lősz szalonna*. Ez Szegedi Lőrincznél még így hangzik: *akarmint perseld az ebet, nem lesz szalonna benne* (1575).

A sült szalonnának *töpörtő* a szegedi neve. Amikor már kissé ráunnak a nyersszalonnára, illetőleg étel: paprikáskrumpli, törött paszuly, pörkölt káposzta mellé gyorsan készíteni akarnak még valamit, ami kéznél van, akkor kerül sor a jó nagy, de vékony szeletre vágott szalonna sütésére. A bőrig bevagdalt de mégis egészben maradt szeletet Alsótanyán *pörc*, Tápén *taréjos töpörtő* néven emlegetik. Az a tréfás hiedelem fűződik hozzá, hogy az eladólány ettől különösen hízni fog. Az ilyen töpörtő kisült zsírára olykor paprikát is szórnak és azon melegében kenyérrel, vagy hajában sült krumplival kimártogatják. Természetesen apró darabokra vágott töpörtő kerül a túrós csuszára, töpörtőspogácsába is.

Térjünk azonban vissza a disznótorhoz.

*

Voltaképpen a vacsorát és az utána következő mulatságot illeti meg a *disznótor*, tápai nevén *disznóbál* elnevezés. Régebben kisebb lakodalommal is fölért, reggelig, tanyán olykor több napig is eltartott.

A vacsora főzés asszonyok dolga. Az első fogás aprójószágból, esetleg orjából főzött húsleves. Újabban azonban lefaragott disznócsontból, húsdarabokból főzik. Ez már célszerű takarékoskodás jele. Utána töltött káposzta, szegedi nevén *szárma*, Dugonics Andrásnál *szármány*, majd hurka, kolbász, pecsenye, végül sütemény: családonként váltakozva kalács, rétes, fánk, baracklekvárral töltött hájaskifli, Tápén olykor krumplilepény, esetleg csak töpörtős pogácsa következik. Hagyományörző családokban a gyerekeknek külön madáralakú fonatos kalács is sül, ami talán még a téli napfordulóhoz kapcsolódó primitív halottkultusz maradványa. Ennek Tápén *kispacsirta*, Alsótanyán *kisgalamb*, Alsóvároson *tubus*, *kisgalamb* a neve. Tápén bors, tanyán pedig szőlőmag a szeme. Sohasem hiányzik a bor sem. Az asztalfőn ül a böllér, ő szed először az ételekből.

Közvetlenül találás előtt a tápai asszony nép a konyhán tepsivel, edénnyel, kanalakkal nagy zajt csap. Ijedten beszalad valamelyikük, hogy oda a vacsora; kifordult, földreesett a sok jó étel. Ez az eredetileg gonoszszűzőnek szánt zajtűzés Felsőtanyán levesevés idején történik. Hozzák gyorsan a hírt, hogy eltörött a szármásfazék. A szárma tetejét egészen szürkére borsozzák. Olyan mintha csakugyan földön hempergett volna. A szakácsnő erősen szabadkozik, hogy mindenki azt egye ami van: a szárma szétgurult, ő azonban igyekezett minél többet összeszedni belőle. Arról igazán nem tehet, hogy kissé homokos lett.

Amint illendő is, a tál tetején álló szármát a böllér veszi ki, akit néha azzal tréfálnak meg, hogy hústöltelék helyett kukoricacsutkát, olykor eleven verebet csavarnak a szármalevélbe. Ennek a tréfának régebben nyilván mágikus célzata volt. „Ősvallásunkból kifolyóan és idevágónak kell tekintenem — írja¹³⁸ kissé romantikus fogalmazásban Kálmány Lajos — a lakodalmakban és disznótorokban Lőrincfalván, Magyarakanizsán, három évtizeddel ezelőtt még Szegeden is dívott az a szokás, mely szerint a leborított edényben estebéd végefelé verebet vittek a násznagy, illetőleg a legelső vendég elé, ki mikor lefődte a tálat, a madár kiszállt, ami úgy tetszik az elszállt boldogságra céloz.” Itt és a *kispacsirta* evésénél azonban a primitív lélekhit csökevényeire kell gondolnunk.

Vacsora alatt még ma is meg szoktak jelenni a tanyán kántálók, ószentivániasan, rábaiasan *marucák*: jókedvű medvetáncoltató alakoskodók, főleg legények, olykor azonban férfiruhába öltözött fiatal fehérnépek is, akiknek régebben nyárson hurkát,

¹³⁸ Kálmány L., Világunk alakulásai nyelvgyományainkban 43.

kolbászt nyújtottak ki. Kálmány följegyzése szerint¹³⁹ viszont Tápén a kántálók nyújtottak be rúdra erősített kecskefejet és ebbe dugták az étkeket. Természetesen be is engedték őket, hiszen elsősorban a családbeli legények, lányok meglátogatásához kerestek ürügyet. A szokás részben összefüggött, illetőleg keveredett az *angyali vigasság* néven emlegetett adventi hagyománnyal¹⁴⁰ is. Ekkor az egyházi énekek mellett valamikor sort kerítettek a *tücsöklakodalom* előadására¹⁴¹ is. Erről e helyen annyi is elég, hogy a disznótóri felnőtt kántálókat asztal mellé ültetik. Vacsora végeztével előkerül a citera, és elkezdődik a fiatalság táncmulatsága. Tréfásan mondogatják: táncoljunk, hogy *fő nő keljön!* Tápén emlékeznek rá, hogy bőrdudást, tekerőst is hívtak a disznóbálba muzsikálni. Voltak olyan disznótórok, hogy a darvadozó népre rávirradt a kései decemberi hajnal.

Amikor búcsúzkodásra került a sor, a vendégeknek a maradékból adnak kóstolót. Ezenkívül egy szál nyers hurkát, darab kolbászt, tőpörtőt is tesznek hozzá. Ez viszonyosság alapján történik.

A kolbász, disznósajt, májashurka már másnap füstölőre kerül, viszont a sonka, szalonna, esetleg oldalas, orja csak a szóban való teljes átpácolás után.

A *húsfüstölő, füstölő* régebben a konyha szabadkéményére erősített néhány vízszintes vasrúd volt. Átmeneti, néhány helyen még föllelhető forma, hogy a szabad tűzhelyet fölváltja a sparherd, de a szabadkéményt vékony mennyezetfallyal, rajta kis csapóajtóval különítik el a konyhától. Így a tüzelés modernebbé vált, de egy ideig a füstölés hagyományos módja is még megmaradhatott. Újabban átalakított, illetőleg épített házaknál ez természetesen már elmaradt, és az udvaron deszkából rögtönöznek füstölő bódét: akkora helyiséget, amelyben egy katlan szorosan elfér. A benne égő bükkfa füstje átjárja a rúdra akasztott egyetmást. Egyesek már hentesnél füstöltetnek.

A disznónak egyéb kisebb, alkalmi haszna is van. A szép hosszúra sikerült *disznósörte* nem mindig veszett kárba, mert takarékos gazdasszony kefekötővel meszelőt kötöttetett belőle. Az eleven disznó sörtei között élősökdő *disznótetű* Kisteleken olyan ló, marha hőrójébe, pérájába kerül, amelyiknek elállott a vizelete. A tetű mozgásával a jószágban kedvező ingereket vált ki, és a vizelet csakugyan megindul.

A disznótórok után következő napokban főzte ki régebben a gazdasszony családja számára a szappant. A jó *acelas* szappan főzése nagy figyelmet, tapasztalatot követel. Nem csoda tehát, ha attól féltek, hogy a fővésben levő szappant idegenek megverik szemmel. Nem is engedtek közel senkit a katlanhoz. Még családbelinek sem volt szabad *fáradt szömmel* ránéznie, mert akkor nem állott össze. A szemveréstől egyébként még a hivatásos szappanfőzők is tartottak. A tápai asszony már előre meg szokta köpködni az üst fenekét, mielőtt a *tőpörtős*, másként *szappanyos* tartalmát, tápaiasan *gyüleményt* beleöntötte volna.

A főzés után téglalap alakú formába öntött, kihűlt, feldarabolásra váró szappannak *táblaszappan* a neve. Ha a lúgot nem keverik bele, akkor *színszappan* néven is emlegetik. Így értékesebb, mint az egybenhagyott *eresztött szappan*. A *szappanlúg* rossz edényben olyan helyre került, hogy a kíváncsi gyerek ne férjen hozzá.

A dróttal, erős zsinnyel szétvágott szappankockák valamikor a mestergerendára kerültek. A sok szappan és gazdag ágynemű régebben egyik büszkesége volt a szege-di gazdasszonyoknak.

*

¹³⁹ EA. 2816.

¹⁴⁰ SzegSz. I, 71.

¹⁴¹ Kovács J., 301.

A kecske a régi Szegeden elég ritka volt. Népünk sem a húsát, sem a tejét nem kedveli. E húzódást talán a boszorkánypöröknek lényegében máig élő hiedelemvilága is befolyásolja, ahol a kecskebak sokszor azonosul a paráználkodó ördöggel. Tóth Örszébet vallja, *hogy ott volt egy bak és előtte állván az kapitány, ahhoz esküdtette. Sokszor körülkerülte, táncolta, a szarvát megfogta, szólott hozzája és kegyelmezte és szarva között való szömöldökét megcsókolta. Kőkényné vallomása szerint az seregben jelen volt egy bak. Annak a szőrit megfogta és három ízben környül táncolta, annyiszor arculatját és hátulját is megcsókolta. Táncoltában azt mondotta és énekelte: te vagy úgymond az én uram, téged soha el nem hagylak. Azután bakbul szép ifjú emberré vált és a fatenssel közösködött.*¹⁴²

Nyilván ezzel a képzetkörrel függ össze néhány, ma már tréfássá enyhült szólásunk. *Vén kecske* az élnivágyó, fehérszínűk után futkosó öregember. Öregember nem vén ember: *vén kecske is mögnyali a sőt*. Dombiratoson hozzátesszik: *még a zacskót is kirágja érte*.

Főleg az első világháború utáni szegénységben, különösen külvárosi kisemberek körében kezdett a kecsketartás terjedni. Innen tréfás-gúnyos *tisztviselőtehén* neve is. Tápén ezekben az időkben *kecskecsorda* is összeverődött, bár azelőtt nem tartották.

Különös módon régi szélmolnárok szívesen tartottak kecskét a malom körül.¹⁴³ *Kecskéz*, másként *mekeg*, aki szegedi létére nem akar ö-ző anyanyelvén beszélni.

Baromfinevelés

Az *aprójóság*, olykor fölbukkanó nevén *majorság* nevelése az asszony nép dolga.¹⁴⁴ Érthető tehát hogy máj napig annyira átszövődött hiedelmekkel.

A tojás régebbi neve *tyúkmony*. 1731. *Tyúkmonyat ismét azért tett belé, mert úgy látta másoktul*.¹⁴⁵ Dugonicsnál olvassuk: *fészkestül-tyúkmonyastul*,¹⁴⁶ azaz mindelestül. A szó máig él az alsóvárosi *Tyúkmonyas* ragadványnévben. A tojás tréfás tápai neve *tyúkfing*.

Egy boszorkánysággal vádolt asszony azt állította magáról, hogy tyúkojtást is tud tojni. *Hátul megkenete kövecskével és mindjárt tojhatott*.¹⁴⁷ Úgy tartják, hogy a paprikatermelő és kikészítő házában kapargáló tyúk tojásának sárgája sötétebb és értékesebb volt a közönségesnél. Ezt a népi megfigyelést tudományos kutatások is igazolták.¹⁴⁸ Ezért szokták a tápaiak is a tyúkot paprikás szalonnával etetni. Vész idején erős paprikát szórtak az ivóvizükbe.

A leütött tojás héját nem vetik szemétre, hanem a tűzbe. Öregek szerint azért, mert különösen Szent Gellért hegyén a bűbájosoknak ez lenne a táljuk, tányérjuk. Más tyúkjá alá nem adnak szívesen tojást, legföljebb csak akkor, ha már ők ültettek. A tyúk alá való tojást öregember, vagy a családfő kalapjába teszik, amely karácsony estéjén a Jézuska ágyán feküdt. Amikor a fészekbe teszik, ezt mondják: *úgy pojogjanak a csirkék, mint falun-városon a disznók!* Amikor meg a tyúkot ráültetik a tojásra, Algyőn ezt szokták mondani: *úgy ülj, mint a föld, úgy köts, mint a fűrj!* Végül a tyúkot háromszor meg kell simogatni. Amikor a jérce első tojását szintén Algyőn megtojta,

¹⁴² Reizner, IV, 383, 404, 413.

¹⁴³ Tömörkény I., Munkák és napok 350.

¹⁴⁴ Kucsora Rozáliának az aprójóság kisteleki hagyományvilágával foglalkozó szakdolgozatát is felhasználtuk.

¹⁴⁵ Reizner, IV, 402.

¹⁴⁶ Dugonics A., Példabeszédek és jeles mondások I, 30.

¹⁴⁷ Reizner, IV, 399.

¹⁴⁸ Benedek L., A tyúkojtás sárgájának festése paprikaetetés útján. Kísérletügyi Közlemények 1937.

megfogják és meleg kemencéhez döngölik, farkát pedig tükörben nézegetik. Így majd sok tojást tojik. Ha a tyúk kicsit tojik, a tojást a tetőn át a szomszédba dobják, hogy a veszedelem elkerülje a házat. Ha tyúk nem bírta tojását megtojni, régebben a létra három foga körül háromszor kellett körülvinni.

Tojófészök, tápaiasan *tyúkülő*, az a szalmával ágyazott, odaszokott hely, ahol a tyúk tojni szokott. Szoktatásul tojást, vagy tojás alakú kis fehértököt tesz a gazdasszony a fészekbe. Ez a *palozsna*, Felsőtanyán *polozsna*, Újkígyóson *porozsnya*. Előfordul, hogy a tyúk más félreeső tojóhelyet, főleg szalmakazlat keres magának. A tojásait olykor itt is költi ki. Egyszer csak azt veszik észre, hogy az elveszettnek hitt tyúk egész sereg csirkével kerül elő. Ezeknek *orozva kött csirke* a nevük.

A kotlót akkor kell a kiköltendő, szerencseszámnak számító 21 tojásra ültetni, amikor a gyerekek elmennek a háztól, hogy minél több csirke keljen ki. A rostával leborított tyúkfészekre nadrágot vetnek, hogy a csirkék között majd sok kakas legyen. A kakas ugyanis gyorsabban nő. A deszki asszony e szavakkal rakja a tojást a fészekbe: *úgy ülj, mint a föld, úgy kelj, mint a fűszál, olyan frissek lögyetők, mint mikor este gyün haza a csürhe!*

Leginkább koratavasszal és augusztus elején ültetnek, hogy ez utóbbi esetben a csirke *két Boldogasszony közi* (Nagyboldogasszony-Kisasszony, aug. 15-szept. 8) legyen, mert ez utóbbiak közhit szerint különösen jó tojók lesznek. Az egyszerre költött csirkéket *egy kotlóalja* néven emlegetik.

A főleg Luca napjához, karácsony estéjéhez és a *kókonya* néven emlegetett húsvéti tojáshoz fűződő hiedelmekről és hagyományokról ott, e jeles napoknál szólunk.

A tojáshoz, tyúkhöz számos szólás is kapcsolódik. Aki nem éhes, mégis eszik: *olyan éhös, mint a mónár tyúkja*. Nem is konyít hozzá: *annyit ért hozzá, mint tyúk az ábécéhön*. Nincs nyugta; folyton izeg-mozog: *olyan, mint a sósséggű tyúk*. Erősen túloz a maga javára: *nagyobbat tojik a tyúkja, mint másnak a lúdja*. Okoskodó, idősebbeket letromfoló gyerek, fiatal: *okosabb akar lönni a csirke a tyúkná*. Mindnyájunkra rámosolyoghat a szerencse: *vak tyúk is tanál szömet*. Ellenségünk halálán nem szoktunk keseregni: *róka halálát a tyúk sem gyászolja*.

Érzékeny, sértődős természetű: *olyan, mint a hímös tojás*. Folyton otthon ül: *mindég a tojását köti*. Illetlen: *pászol, mint kutya szájába a tojás*.

*

A *kacsa*, szegediesen *kácsa* nevelésével közeli tócsák, vízállások, vizes árkok mellett foglalkoznak, illetőleg foglalkoztak. A Városban erre leginkább Rókus, már említett régi nevén *Kukoricaváros* volt a legalkalmasabb, amely még a nagyvíz előtt tele volt *kácsafészök* néven is emlegetett vízállásokkal, nádasokkal, *páskom* nevezetű kis zöld tisztásokkal.

Ez a földrajzi környezet, meg a kukorica termesztése tette Rókuson lehetővé egészen századunk közepéig egy külön asszonyi szabad iparág, a *kácsavágás* kibontakozását. A *kácsavágó* néven tisztelt kofaasszonyok naponta frissen föltisztított és darabokra vágott, olykor tömött aprójószágot, továbbá külön zsírját, máját, illetőleg töpörtőjét árulták a szegedi piacon.

A kacsa-fogyasztás a helyi szóláshagyományban is helyet kapott. Így az olyan emberre, aki sokat és terjengősen beszél, ezt mondják: *kácsát övött vele az édesanyja*. A néphit szerint azért ilyen a természeté, mert az édesanyja amikor gyerekégyas volt vele, kacsát evett. Hasonló értelmű, kissé szókimondó: *úgy jár a szája, mint a kácsapicsa*. A mindenkit letorkoló fehérnépnek *akkora a szája, mint a kácsavágó Rébáné fara*. A rókusi Reba néni századunk első évtizedeiben híres kácsavágó volt, de talán

híresebb hallatlan kövérségéről. Nem fért be a villamos ajtaján, konflis sem vállalta. Mindig gyalogosan csoszogott a piacra, példabeszédbe került testi terhével. Hatalmas vedőkőre volt, az eladni valót mások hozták be a sátra alá.

*

A *lúd*, szokottabb szegedi nevéen *liba*, húsát, zsírját népünk nem szereti, de a tolláért, meg a városi úrfélék kedvéért mégis nevelik, majd megtömve viszik a piacra. Egyik ősi származású, tiszta magyar eredetű, Szegeden nemesített fajtáját a szakirodalom *szögedi lúd* néven tartja számon.¹⁴⁹

A kalászos tanyai tarló a liba kedvelt legelője. Ebben az időtájban mint mondják: *tallóra típik* először a tanyaiak. Most már egy kicsit följavult, elbirja a tépést.

A liba tépése zárt helyen, többnyire istállóban, színben történik. Becsukják az ajtaját, ilyenkor nem mászkál senki, minthogy a legkisebb huzatban is szállani kezd a toll. Külön teknőbe rakják a pehelytollakat, azután a mell- és szárny alatti tollakat. Ismét másikba a szálas, illetőleg szárnytollakat. Tudvalevő, hogy ágyba legjobb a libatoll. A parasztanyának nagy büszkesége volt, ha minél gazdagabb ágyneműt gyűjthetett férjhezmenendő lányának.

Tépés után a libák megriadnak, szétszélednek, alig lehet összefogni őket. Ilyenkor még csak nem is *kalásznak*, vagyis még a kalász sem esik jól nekik.

Ősz elején van a második tépés. A *második toll* értékesebb az elsőnél. Hat hét múlva következik a harmadik tépés.

Kukoricatörés után kezdődik a lúd tömése; lehet *pecsönnyés* és *májás*. Az első két, az utóbbit öt-hat hétig kell tömni. A tömni való kukoricát meg is sózzák. A ludat most már szűk ólba zárják, hogy minél kevesebbet mozogjon, jobban hízzék.

Kálmány Lajos följegyezte¹⁵⁰ a *Márton lúdja* polgári dícséretét:

*Jó libának lenni:
Szép tollak fődik,
Füvel, salátával
Vendégeskedik.
Hosszú bögyit
Teletömik
Kukoricával.
Úgy meghízik,
Hogy nem is bir
Önnön magával.*

*Aki Márton napján
Libát nem eszik:
Bár jóllakjék, az nap
Mégis éhezik.
Lesz-e sok hó,
Vagy száraz fagy?
Melle csontjáról
Megtudhatni,
Fehér avagy
Barna tolláról.*

*A jó párna szárnya
Lúdtollból készül,
Melyen két szerelmes
Jól elszenderül.
Lúdtoll nélkül
Nem írhatni
Dalt és levelet,
Őszt, nyárt, tavaszt
És a nagyon komor telet.*

Libahívogató: *papatyi, paty, paty*. Libahajtó: *Jaj-jajaaaj*. Kalászevés közben gágogják, amikor mennek: *Ketten-hárman egy kalászt!* Amikor esznek: *Kiki magának, kiki magának!*¹⁵¹ A liba *gágároz*, a gúnár *szíszog*. Az anyalúd neve *tojó*, a hímé *gúnár*, az apróé *kisliba*, a második költésből valóé *sarjűliba*.

A lúddal is több szólásunk kapcsolatos. Amiről szó van, legyen értékes: *ha már lúd, lögyön kövér*. Dugonicsnál: *legyen lúd, ha fehér, együk meg, ha kövér*. Vízet a Tiszába: *né vesztögesd a lúdra szénát, mikor ló is van aki mögöszí*. Dugonicsnál egyszerűbben: *lúdra vesztögeti a szénát*. Közismert: *sok lúd disznót győz*.

A ludak tulajdonjelei: színesre festett szárny, behasított köröm.

¹⁴⁹ A szögedi lúd ősi származású, tiszta magyar eredetű nemesített fajta. Vö. *Hankó B.*, A magyar baromfi eredete és gazdasági jelentősége. Debreceni Szemle 1936, 53.

¹⁵⁰ Kálmány, II, 198.

¹⁵¹ Kálmány, I, 211.

A lúdgégével való varázslat előfordul a boszorkánypörökben. 1735. *Az lúg gégégét kivevén, azt tüzes szántóvasra tette, mondván: valamiképpen az lúdnak az gégége az lúdban tagadhatatlan szólásában, úgy aki az pénzt ellopta, el ne tagadhassa.*¹⁵²

*

A *pulyka* meghonosodásának szegedi körülményeit nem ismerjük. Miután nevelése sok gondoskodást kíván, népünk hosszú ideig nem élte.

Jelentősége az utolsó jó félszázadban, elsősorban a tanyai homokon bontakozott ki, egyes exportvállalatok, így a halasi *Schneider*, a szabadkai *Hartmann* és *Cohnen*, népiesen *angol asszony*, a szegedi *Hűtőház* részvénytársaság elsősorban a szegedi tanyákról, továbbá nyugatabbra, a halasi földre vándorolt szegedi népünk neveléséből elégitették ki az angolok karácsonyi pulykaszükségletét. Ez azután visszahatott polgárságunkra, sőt parasztnépünkre is: mind többen esznek pulykát a mi vidékünkön is a karácsonyi ünnepeken. Készítik levesnek, paprikásnak, pecsenyének.

A pulyka levágott véres fejével Harkakötönybe települt népünk a szemölcsöt söpri, dörgöli a föld felé.

A pulyka minél magasabban szeret éjszakázni. Nem szeretnek födött helyen, ezért tanyai udvarokban szabadon álló, házilag készített meggyeszedő székre emlékeztető faalkotmány szolgál nekik pihenőül.

Régi szúcseink leginkább kihegyezett, tintába mártott pulykatollal szerették a díszítések helyét a bőrön kirajzolni.

A pulyka ingerlékeny jószág. Pajkos gyerekek ezt szokták feléje mondogatni: *szöb a páva, mint a pulyka. A pulykának rúd a lába, rúd, rúd, rúd.* Teljesebb változata: *szöb a páva, mint a pulyka, mert a pulyka taknyos orú, de a páva arany tallú. Rúd, rúd, rúd, rúd! Rúd a lába, rúd, rúd, rúd!*¹⁵³ Közben füttyögnek is neki.

Pulykahívogató: *puja, puja*, másként *puj, puja*.

Ismeretes néhány szólás is. Aki nem tudta a rábízott feladatot elintézni, a tápaiak szerint *mögötte a pulykát*. Abból a férfiből, aki kisebb a feleségénél, *a pokolba pulykapásztor lösz*. A szeplős ember *olyan, mint a pulykatojás*.

A galambról más, alkalmasabb összefüggésben már szólottunk.

Méhészkedés

A méh, szokottabb szegedi alakjában *méhecske*, Tápén *méhe* képzetköre és hiedelemvilága igen gazdag. Ez arra mutat, hogy népünk mindennapi életében, háztartásában régebben sokkal nagyobb volt a jelentősége, mint amióta a cukorforgasztás általánossá vált. Nagykőrös város tanácsa Szögedi Varga Tamástól 104 pint mézet vásárolt 46 dénárjával, tehát 47 forint 84 dénárért.¹⁵⁴

A régi szőregiek úgy tudták, hogy a méhek a Boldogasszony szívéből, magyarszentmártoni magyarázat szerint pedig a könnyeiből származnak.¹⁵⁵ Kálmány erről többet nem jegyzett föl. Népünk nyelvhasználatában a méh az emberhez hasonlóan *möghal* és nem pusztul, nem döglik, mint a többi állatok.

A terjániak szerint amikor az Úristen méhet teremtett, az ördög is hozzáfogott, de az övé légy lett. Az Úristen elment hozzá megnézni, hogy az ő méhe milyen. Kérdezte, hol van, amit takarítanak, gyűjtenek. Megmutatta neki őket, a kaptárban

¹⁵² Reizner, IV, 506.

¹⁵³ Kálmány, III, 111.

¹⁵⁴ HódOkm. I, 220.

¹⁵⁵ EA. 2807, 2814.

voltak, de takarításuk nem volt semmi sem. No gyere, nézd meg az enyémet. Az ördög elment, látja, hogy a méhek gyűjtöttek akkor is: sok szép sejt volt, méz meg viasz. Akkor az ördög megharagudott, a maga kaptárját fölírta. Méheiből légy lett. Azóta van légy, eljutott hozzánk is.

Hasonlóan az oroszlámosiak is: az ördög is teremtett méhecskét, amikor el akarta hívni Istentől, nem tudott neki nevet adni. Csak annyit mondott: itt légy! Az ördög méhei így aztán legyekké változtak. Az oroszlámosiak úgy mesélték, hogy az Úr méhet teremtett. Péter is akart, de övéből légy lett. A verbicaiak szerint Lucifer méhéből böngöly lett, amely vérrel él.¹⁵⁶

A méhészkedés archaikus szegedi világára vallanak azok a már régen feledésbe ment hiedelmek is, amelyeket Ferenczi Jánosnak még sikerült megörökíteni. Ilyenek: rajod méhesből el ne menjen, mess egy darabkát a kasból. Dugd el a kas előtt a földbe, állj a jobb sarkaddal rá, fordulj meg rajta napkelet felől háromszor, aztán mondd: *Úristen, a Tű szent erőddel és szent hatalmaddal és szent parancsolatoddal, az tű Szent Fiadnak dücsőségivel, Szent Anyádnak érdemivel és Szentléleknek esedőzséjével mondom, hogy valaminségösen ez kasbul kimetszött darabocska innét el nem möhet, úgy az én méheimnek raja is el ne möhessön.*

Ha azt akarod — jegyezte föl szintén Ferenczi —, hogy méhedet el ne lopják, akkor karácsony éjszakáján csinálj három kötésből egy söprűt. Amikor éjféli misére elsőt harangoznak, söpörj vele port az oltár előtt. Amikor a méhedet kirakod, szentelt vízzel csinálj belőle sarat. A söprűnek is gondját viseld, mert ezzel szabadítod meg kasodat az embertől.¹⁵⁷

A méhtartó gyevi gazda Szent József napján e szavakkal ereszti ki először a méheit: *Atya, Fiú, Szentlélek Isten nevibe induljatok, rakodjatok, mindön mézet behordjatok!* Általános hiedelem, ha a gazda meghal, méhei utána akarnak repülni. Valaki azonban eléjük áll és azt mondja nekik, hogy maradjanak, ne sirassák gazdájuk halálát.

A darázs- és méhcsípés XVII. századból való szegedi orvossága: *Darázs és mihek csípése ellen jó az malva, mely ha megh szárasztod és kis olajban csinálva magadat megh kened, nem csíp megh az méh és Darás.*¹⁵⁸

A reumás testrészt méhekkal kell csípetni.

¹⁵⁶ Kálmány L., Világunk alakulásai 112.

¹⁵⁷ Ferenczi János gyűjtése 1874-ből.

¹⁵⁸ NNy. 1935, 181.

MEZŐGAZDASÁG

A FÖLD MEGMŰVELÉSE, GABONATERMESZTÉS

A *föld*, *élőföld*, *elevenföld*, *termőföld* sokféle. Legáltalánosabb szegedi megkülönböztetése a *feketeföld* és a *homokföld*. Eleven föld néven emlegetik a talaj mélyebb rétegeit is, mert Tömörkény szerint „az ember még nem szúrta szíven azokkal a vasakkal, amikkel a földet termésre kényszeríti.”

Olykor, esős években fölbukkan a *födárja* néven emlegetett *talajvíz*, *fenékvíz*, amely Tömörkény leírása szerint¹ „kísértetképen járja a pusztákat. Ez néha tíz éven, húsz éven át el van rejtőzve, senki sem tudja hova. El is felejtik, hogy valaha volt, gyerekek legényekké és emberekké válnak, anélkül, hogy valaha látták volna, mígnem aztán a kísértet egyszer megjelen. Megdöbbentő ez és félelemteljes dolog. Legelsőbb a kutakban mutatja magát, ahol a víz magasra emelkedik. Szinte kézi-bögrével lehet belőle meríteni, nem kell hozzá vödör. Pár nap múlva ím a búzaföldön, amely félnapi járásra van mindenféle víztől, a kísértet megjelen. Apró, tenyérnyi kis tócsák csillognak a növényzárak tövén, ahogy a kelő nap rájuk süt. Ez sehonnan oda nem folyt, csak úgy a földből jött elő. És hirtelen az egész határban ott van. De az úgy észrevétlen jön.

Csamangó József például a tanyaszélben találja az ásóját, amit bizonyosan a gyerekek hordtak oda. Fölv teszi hát és beljebb hajítja, hogy ott majd jobban kéznél lesz és nem is hág bele senki. Éllet esik az ásó a földbe, de a meglódult nyele csak kibillenti onnan, s amit most lát a gazda, arra szinte megmered. Ami kisarasnyi földet föl vágott az ásó, annak a nyomában lyuk támad, ez a lyuk egy szempillantás alatt megtelik vízzel, mely kavarg benne, s utóbb helyét nem találván a gödörben, folyni kezd a partról lefelé. Az ember elfehérül e látványba, két vállá megroskad és úgy megy a tanyába a szomorú hírrel:

— Itt a *föld árja*...

...A kubikosmunkát ilyenkor nagyon hamar megtanulja a pusztai, akinek addig arra szüksége nem volt. Verejtékes és kétségbeesett harc ez az otthonért a támadó földalatti hatalom ellen. Töltést épít a tanya körül, de végtelen nehéz a munkája, mert a föld is, amit e töltéshez fölszed, nedves és saras. Ennélfogva deszkák közé kell azt szorítani, s ami deszkát helyéből kimozdítanak, mind ide használják. Így harcolnak egymás ellen. A víz mindent akar, a gazda pedig nem hagyja. Ha már a föld ez évi hasznát elvitte is, de a födelet, azt nem engedi.

Egy idő múlva a föld árja elveszíti nevét, mert oly nagyra nőtt. Mikor már mindenütt elkezd fakadozni, de még csak az árkok teltek meg vele: a neve *fakadó víz*. Mikor már a földeket elönti és lassan legelve viszi magával a romlást: a neve *vadvíz*.² Nem azért hívják így, mintha meg volna vadulva, bár ez alapon is ráillene az elneve-

¹ Tömörkény I., Gerendás szobákból 210. Rövidebben Tömörkény I., A kraszniki csata 149.

² Vadvizeinkről Pap I., A vadvizek levezetésének kérdése. Szeged 1927; Pálmai M., A Szeged környéki vadvizek. Földrajzi Közlemények 1956.

zés, hanem mert vadon nőtt, és mert nem lehet megtudni, miért és hogyan jött ide ily csudálatos sokaságban. Keletkezése annál rejtélyesebb, mert olyankor is előbúvik, amidőn se sok eső, se hó nem volt, de még a folyóvizek is meg vannak apadva egészen...

...A rendes sora az volna a vadvíznek, hogy mindenki engedje a földjén keresztülfolyni. Ily módon majd csak lejut valamelyik érbe s azon elmegy a Tiszaig, amelybe beeresztik a zsilipen, ha lehet... Csakhogy az emberek nem igen szeretik, ha víz jön a földjükre, s ez okból teszem azt Szélpál Mihály, mikor látja, hogy holnap reggelre csakugyan az ő földjére ér a vadvíz, este minden ásót, lapátot, kapát összeszed a tanyaudvarban. Minden házanépével a föld azon végéhez vonul, ahol a víznek be kellene jönni. Nem mérnök Szélpál Mihály, de ezt azért egész alaposan ki tudja fundálni. Alkonyat után aztán munkához fognak csöndben és szóval. Alig pihennek — szakítjuk itt meg Tömörkény találó előadását —, s reggelre kelve ott van a föld hosszában végig a jó erőre épített nyúlgát...”

Az ilyen földeket népünk egyébként legáltalánosabban *vízvötte föld* néven emlegeti.

A *rétföld*, *ártérföld* olyan földterület a meder és védőtöltés között, amelyre tavasszal a Tisza ki szokott önteni. Az ilyen földbe, amely régebben városi bérlemény volt, őszt nem nagyon vetnek. Trágyázásra a hátrahagyott értékes iszap miatt nincs szükség. Többnyire kukoricát termesztenek benne.

Az ármentesített és földművelésre alkalmassá tett, olykor vízjárta partvidéknek mérnöki kölcsönszóval *ártér*, *ártérföld* a neve. Hogy szántani lehessen, az első időkben legelőször ki kellett vágni a tápaiasan *cimbók* névvel illetett fagyókereket. Az irítás, vagyis a *cimbókolás* rendes csákánnyal, vagy *budák* segítségével történt. Ennek a csákányfajtának egyik csúcsa balta-, a másik pedig kapaszerűen végződik. A megszártított cimbókot később eltűzelték.

Szintén ármentesítéssel szabadult föl a termékeny, *agyagos* jellegű *bánátföld*, röviden *bánát*, a Tisza, a kamaratöltés és a Szeged-Szőreg közötti vasútvonal között. Itt van a fűvészkert is.

A hordalékos ártéri föld más neve *televényföld*, tápaiak ajkán *telésősföld*, és pedig környezete szerint *tiszatelésősföld* (Újföld), *marostelésős föld* (Pajor, Vetye). A szintén tápaiaktól emlegetett *posványföld* vízjárta agyagos föld: alól még *csicsög*, azaz nedves de fölőtte a hant már kemény, az embert is elbíra.

A földet minősége, pillanatnyi állapota szerint is megnevezik. Ha esőzés után a napsütéstől hirtelen fölszárad és megrepedezik, akkor *cserepes*. Az ilyen földre azt is mondják, hogy *lécserapult*. Ha víz állott rajta, utána kőkeményre szikkadt, akkor meg *sziklás*. A tápaiak nyelvén *döbörceg* a régi partos rétségeknek ama partos része volt, ahol termelni lehetett. Az ilyen föld *döbörcegős*. A hantos föld Tápén *iszkábas*.

A hitvány, terméketlen föld, bucka jelzője *ürgesivalkodó*, Sövényházán *praszka*. Említsük itt meg, hogy *vakföld* a lebontott épület alatti föld, amely egy ideig még nem terem. Meg kell forgatni, hagyni kell, hogy süsse a nap.

*

*Homok, homokság, homokvilág*³ a régi szegedi határ nagyobb része, a puszták, járások hajdani birodalma. Hol van homok? — kérdezi Tömörkény István: „Van odakint a pusztaságban: a futó és sívó. Egyik sem alkalmas. A futó az, amely a

³ Tudományos vizsgálata *Vedres I.*, A sívány homokság felhasználhatása. Szeged 1825; *Treitz P.*, Szeged és Kistelek vidéke agrogeológiai térképe. Bp. 1905; *Lengyel E.*, Szeged környéki homokfajták összehasonlító közzetani vizsgálata. A szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára VII. Szakosztály Közleményei. 2. Szeged 1931.

szél fúvását szó gyanánt érti, s megy vele, merre csak a szél akarja. A sívó az, amelybe belesüpped az ember, s ha kocsival megy benne, ugyanazt láthatja, mintha vízben járna: a kerék hullám gyanánt hozza föl a homokot. Van ezenfölül a száraz vidéken többféle. Ott van, amelyen csak a kutyatej él meg, továbbá a bogáncskoró, amit a juhászok szamarai szeretnek. Ez fehér, sziket terem, és mindent, ami hozzáér, vörösre mar. Van azután a *szőlőhomok*. Semmiféle gyümölcs nem ízűbb a világon, mint amely a homoki földön termett. Annak a zamatját csak az tudja, aki próbálta. Ez is szép homok. Amit reggel a szőlőhártyára kapálnak harmatos időben, délre visszafolyik. Már hiába, ez a természetes, és olyan csigák találatnak benne, mint amilyenek tengerek fenekén.”

Népünk még egyéb fajtáit is megkülönbözteti. Számos nevét ismeri. A kietlen *sívó homok* más neve *sivány*, *siványhomok*, *homoksivány*, *siványság*, *futóhomok*, *földáradóhomok*. Tréfásan *ürgesivalkodó*, *lőszagató* névvel is illetik. Egészen laza, művelésre kevésbé alkalmas a *poszahomok*, *pöszehomok*, másként *fosóhomok*. Az aprószeműnek *lüsztös* a neve. A *szeleshomok* erősen ki van téve a szél hatásának. Színe szerint van *szürkehomok*, *sárgahomok*, *vöröshomok*, *feketehomok*.

A *homokbucka*, röviden *bucka* Nátly József meghatározása szerint: „homokos torlás, sivatag, kavillátos, hegyes-völgyes, homok-fúvásos hely.” Tömörkény *angyalhullás* nevét is hallotta, és ezt a magyarázatot fűzi hozzá: „hogya a szó honnan támadt, nem tudom. De annyi bizonyos, hogy ha sötét éjjel valamely sürgős útban, mikor menni nemcsak kell, hanem muszáj, bizony ha ilyenkor a kocsi buckára téved, úgy repül kifelé az ülésből az ember, hogy az angyal sem repülhetne különben.”

Kisebb torlódásnak *homokfúvás* a neve. A széltől föltámasztott homok a *homokförfögeteg*. Ha várt eső helyett támad, akkor *dorozsmai eső*, *kisteleki eső*, *majsai eső*, *némőteső* a tréfásan bosszús neve.

A bucka csúcsának Alsótanyán *buckatetj*, oldalának *buckaódal* a neve. Honfoglaló tanyai népünk ideiglenes, barlangszerű hajlékot is vájt bele magának. Erről máshol szólunk.

A *buckaszakadás* szélvihar következtében beszakadt, omlásnak induló bucka, amelyből a homokot újabb szelek állandóan sodorják.

Száraz, esőtlen tavaszokon az éles *büti szelek* fölkapják a homokot. Először az apraját, vagyis az értékebb részt *sodrik*, viszik tovább. Később sor kerül a nagyobb szemekre is, és a sarjadni kezdő vetést, zsöngé levézetet tönkreteszik, legalábbis a fejlődésben hátráltatják. A szélnek e munkáját tanyaiak *homokverés* néven emlegetik.

Dombosabb, partosabb részokról a szél ilyenkor teljesen lehordja a száraz homokot a növénytövek mellől. Így eldőlnék és pár nap alatt kiszáradnak.⁴

Az alacsonyabb fekvésű földrésznek, a homok nagyobb szíkes mélyedéseinek *lapos*, *lapis* a neve Itt bizony sűrűn van *vízállás*.

A *sivány*, másként *posza* homok, illetőleg a kietlen, egyenetlen *bucka* termővé tétele, a homoktalaj megkötése nem volt könnyű feladat. Erre más vonatkozásban kerül sor. Itt a homok termőerejének, népi nyelven zsírjának növeléséről lesz szó, amely több módon történt.⁵

Legáltalánosabb természetesen a később jellemző trágyázás. A termőerő javításának másik, általános módja volt még a századforduló táján is a *szalmázás*,

⁴ Kiss F., *Harc az elemi csapásokkal a Duna—Tisza közti homokterületen*. Erdészeti Lapok 1944.

⁵ A magunk anyaga mellett fölhasználtuk Szabó Mátyásnak 1955 táján gyűjtött mérgeési adatait is.

vagyis a homoknak szalmával való beszórása. Egy hold földre mintegy két mázsa szalmát számítottak. Úgy vélték, hogy a szalma *zsöngén* tartja a homokot, viszont az érett trágyától könnyen *megküvesödik*.

A szalma homokba vegyítésének több módja is kialakult. Régebben birkával tapostatták bele a tág homokba. Olykor teheneket is hajkurásztak rajta, esetleg kocsival járatták meg. Fordításokba, vagyis főleg szőlő, illetőleg dinnye talajának előkészítésénél néha ásóval szokták beleverni a szalmát a homokba.

A szomszédoknak egyidejűleg kellett szalmázniok, mert bizony megesett, hogy a szél a gondosan megmunkált megszalmázott homokot megterítette a hanyag szomszéd futóhomokjával. Egy év alatt térdig érő bucka is emelkedhetett a tőke körül. Különös erőt tulajdonítanak a decemberi *lucaszél*, a cséplési *krisztinaszél* (július 22) fúvásának.

Eléggé elterjedt a házilag készült *fogashengör*, *szalmahengör* is. Leírása Török Gyula,⁶ illetőleg Korek József⁷ nevéhez fűződik: „A homoki szőlők elterjedése előtt — írja szabatosan Török Gyula — homokos vidékeinken rettegték a böjti szelet. A fagytól kiszívott homokban az őszi vetés még nem erősödött meg annyira, hogy a homokot megfoghassa. A hó letakarodása után a meginduló szél tehát szabadon garázdálkodhatott. Az egyik helyen kifújta a homokot a gyöngye vetés alól, a másik táblán pedig eltemette. A gazda tavasszal újra vethetett. De nem mindegyik gazda nézte tétlenül a szél ördögi játékát. A legkülönbözőbb módon igyekeztek megkötöni a homokot. Az egyik eszköz erre a szalmahengerlő, szalmahengerező volt.

Egy ilyen használatból kikopott szalmahengerlő van a szegedi Móra F. Múzeum néprajzi gyűjteményében. 1907-ben vásárolták Domaszéken. Főrésze az eperfatörzsből készült hengerfa: hossza 235 cm, átmérője 30 cm, amelybe sűrűn arasznyi hosszú, kétujjnyi vastag fogakat illesztettek. Az ílymódon keletkezett fogashenger mindkét végébe rövid vasrudat vertek, s ez szolgált tengely gyanánt. A tengellyel ellátott fogashengert négyszögletes fakeretbe helyezték el, és a két szalmahengerlő elé ígásállatot fogtak. A böjti szelek megindulása előtt leszórták a homokot szalmával, s végig hajtattak rajta szalmahengerlővel. A súlyos fatörzsből készült hengerfa a fogak segítségével szinte rávarrta a szalmát a homokra, amelynek a felszínébe így nehezebben kapaszkodhatott a szél.”

*

Ha a megszállott homokföld *vőgyes*, azaz dimbes-dombos volt, és ha különösen szőlőt akartak telepíteni bele, akkor először el kellett kubikolni. Ezt a munkát⁸ télidőben sokszor maga a család végezte el. Legalkalmasabban az őszi munkák után Mindenszentektől a hó leeséséig, vagy a tavaszi olvadás után kikeletig. Ha kisebb területről volt szó, a kubikolás talicskával történt. Ha a család fogattal is rendelkezett, akkor szükség szerint lovas kocsival is dolgoztak. Leszerelték a kocsi felső részét. Két, olykor három pörgettyűt illesztettek a helyére. A *pörgettyű* U-alakra formált, mintegy 6—6 cm vastagságú oszlopból készül. Az U-alak alsó, vízszintes részét az első pörgettyűnél középen kifúrták és nyakszöggel rögzítették. A hátsó pörgettyűnél alul, olyan kivágásokat készítettek, hogy segítségükkel a hátulsó tengelyre erősített *rakonca*, másként *cibak* szögeibe beleilleszthető legyen. Az U-alak

⁶ Török Gy., A szalmahengerlő. NNy 1937, 76.

⁷ Korek J., Szalmahengerlő. A futóhomok meghódításának néprajzi emléke. Tiszatáj 1947. 2. sz.

⁸ Az itt következő fejtegetések túlnyomóan Börcsök Vince anyaggyűjtésén épültek föl. Vö. még Juhász A., A bakity. MFMÉ 1968. 99.

két szárát a vízszintestől 70°-nyi szögben csapolással rögzítették. Az U-alak alá két erős deszkát helyeztek. Oldalára jobbról is, balról is egyet. Ha bírták a lovak, bizony jól megrakták a homokhordásra ilymódon átalakított *homokhordó kocsi* alkalmi néven is emlegetett kocsit. A deszkák olykor meghajlottak. Szükség szerint a koci közepén harmadik pörgettyút alkalmaztak.

Munkájukkal annyi homokot tudtak a kocsira fölhányi, hogy éppen elég volt a két lónak elhúzni a süppedős, járatlan homokon. A homokot egyik oldalról rakták föl. A két alsó deszka le volt rendesen fektetve, és homokhányó emberekkel szemben lévő oldaldeszka is föl volt állítva. Amikor így a koci valamelyest megtelt, fölállították a feléjük eső oldaldeszkat is, és így jól meg tudták rakni a kocsit. Sokszor nyikorogtak a súly alatt a kerekek a könnyű *poszahomok* ellenére is. Amikor a koci a hajlatba ért, ahová a homokot szánták, akkor az oldaldeszkákat egyszerűen fölhúzták, a homok pedig leömlött. A középső deszkákat a végüknél fogva megmozgatták, széjjelhúzták, esetleg megemelgették, és így készen volt a koci kiürítése.

Ahol nagyobb területen kellett a talajt elegyenetni, ott a *homokhordó bakity* használatára került sor. Ez kétkerekű koci, voltaképpen kordé, amelynek a két kerék fölötti része csak egy nagyobb láda volt. A láda és az alatta lévő két kerék előtt kettős kocsirúd nyúlt ki egymástól akkora távolságra, hogy a ló éppen beleférjen. A bakittal úgy álltak bele a kubikgödörbe, hogy alig kellett fölfelé dobni a homokot. Amikor megtelt, a ló elindult vele a kívánt helyre. Ott fölhúzták a láda hátsó részét alkotó *sublert*, mozgatható deszkát, a homok pedig kiömlött. Ha szükség volt rá, a lovat is előreszóltották 2—3 lépést, és így teljesen kiürült a bakity. Ezt a munkaeljárást tanyai népünk az 1879. évi árvíz után Szegeden szorgoskodó és *kordésdigó* néven emlegetett olasz kubikosoktól leste el, akik a talicskázó magyar kubikosokkal együtt a Város feltöltését és a körtöltés építését végezték.⁹

Szívesen fogadtak dorozsmai fuvarosokat, kubikosokat is, akik hagyományos fölszerelésükkel: kubikotalicskával, pallóval gyors és tökéletes munkát végeztek. Köbméterre egyeztek. Csekély természetbeni járandóságot is kialkudtak, leginkább szalonnát és bort. Szabadtűzön bográcsban főztek. A gazda tüzelőjét korlátozás nélkül használhatták. Leginkább az istállóban, a *kötróc* néven emlegetett szénatartóban aludtak. Virradattól sötétedésig dolgoztak, ami a rövid téli napokat figyelembe véve és leszámítva az étkezésre szánt időt, napi jó nyolc órai megfeszített munkát jelentett. A főzés úgy történt, mint kubikon. Egy munkás az ebéd előtt egy órával hamarabb abbahagyta a munkát, és mindnyájukra főzött. Ez könnyebb munka lévén: naponként vagy nagyobb időközökben váltogatták egymást. Volt azonban olyan is, aki nem szerette a főzést és inkább dolgozott. A vacsorát már munka után főzték. A vállalt munka befejeztével *végzőebéd* és áldomás volt. Erről a gazda gondoskodott. Ilyenkor ugyancsak fölöntöttek a garatra. A gazda kocsin vitte haza a cókmojkukat, és ha fölfértek, magukat a kubikosokat is.

A homoki parasztember élelmességével a szőlőtelepítés modern hőskorában új, nagyon értékes, ötletes, hasznos eszközt formált ki. Ez a *hőgyhúzó*, amely a századforduló táján közismert volt a szegedi homokvilágban. A halasi földre kirajzott alsótanyaiak egyikétől, Börcsök Józseftől, továbbá Mórahalom külterületéről, a Wolford-Sátán családtól sikerült egy-egy ép darabot megszerezni a Móra Ferenc Múzeum részére. Az utóbbit még a legújabb időkben is használták. Most Mórahalmon a Táncsics tsz. foglalkozik a hegyhúzó felújításával, mert traktor-vontatással — és ez saját erejükből is kitelik — sokkal olcsóbb, mint a javasolt modern földgyaluk.

⁹ A kordésdigókról más összefüggésben bővebben is szoltunk.

A hegyhúzó¹⁰ elmés szerszám. A nagy kvarctartalmú homokon a súrlódás jóval kisebb. A hegyhúzót ezzel a körülménnyel számolva szerkesztették meg. Kezdetlegesebb, de szintén nagyon használható változata mintegy őse a *homokszánkó*. Ez két, földre fektetett, fölfelé kunkorodó, hengeres alakú akácfatörzs, amelyet deszkával hidalnak át. A szánkótalpak egymástól való távolsága 50—60 cm és 4 hl *kancahordó* is jól elfér rajta. Manapság vizet szállítanak vele a szőlőskertbe, ha ott közvetlenül nincs kút. A hegyhúzó csúszófája hasonló e homokszánkó talpához, csupán a fája kimunkáltabb, enyhén szögletes, és elől-hátul össze van csapolva. Így keretet formáz, amelyen a csúszófák a legerősebbek. A csúszófák közepe felé sarokvassal beágyazott, hátul két szarvban végződő, elől pedig ekeszarvszerűen hosszasan kiképzett, vaslappal szegélyezett mintegy 1,5—2 m² nagyságú deszkafelület van. Ennek

Högyhúzó (*Harkakötöny*)

teknő a neve, amely a szarvval föl és le mozgatható. A teknő alatt a két szarv között is van egy-egy csúszófa. A hegyhúzó első részéhez kettős hámfá kapcsolható. Ebbe kell befogni a lovakat, korábban az ökröket, bivalyokat. Legtöbbször mégis két ló húzta, de olykor négy is. Ha ökröket vagy bivalyokat fogtak be, akkor leginkább hattal húzatták. Ezek egymásután párosával egymás elé voltak fogva. Manapság váltogatva több lovat szoktak befogni, de természetesen egyszerre két vagy három ló húz. Az igavonó jószágot legtöbbször vezetni kellett, az ökröket föltétlenül. Leginkább gyereket szorítottak erre a munkára, a neve *ökörszöm* volt.

Mielőtt a hegyhúzóval dolgozni kezdtek volna, az egyengetésre szánt területet, ha kötöttebb volt, először megszántották, hogy laza legyen. Ha a hegyhúzó lehordta a megpuhított réteget, akkor újra szántották. A hegyhúzó egyszerűen működött. Elindult az iga, azaz a fogat, azon a területen, amelyet le kellett hordania. A hegyhúzó szarvánál álló ember körülbelül 10°-os szögben megemelte a szarvval mozgatható teknő felső részét, ami azután ékszerűen belehatolt a kiemelkedő, lehordandó homokbuckába, és homok túródott rá. Amikor a homoknak a teknőre rakódása olyan mértékű volt, hogy hátul leszóródással fenyegetett, akkor a szarvakat lenyomták, és így a teknő vízszintes helyzetbe került, vagyis megszűnt a telítődés. Elindultak a feltöltendő, mélyebb gödrös területre. A kiöntéskor a megrakott felületet a szarv segítségével először függőleges síkba emelték, majd hagyták, hogy teljesen átforduljon. Amint kiürült, a teknőt eredeti helyzetébe fordították, és elkezdődött előlről az egész munkafolyamat. Két-három talicska homokot tudott egyszerre a dombról a mélyebb helyre mozgatni anélkül, hogy a sokkal nagyobb fáradságot és időt követelő kéziszerszámokat, az ásót és kapát használták volna. Az is előfordult, hogy az erőltetéstől elszakadt a hám vagy az istráng, ezért ha mód volt rá, szívesebben fogtak ökröket a hegyhúzó elé. Ez utóbbi esetben az akácfából készült erős járom, meg a jól táplált négy ökör aztán bírta a terhet. Ha lovakkal dolgoztak, óránként váltogatták őket. Egy cigányteknőben az abrak is ott volt állandóan. Amíg két ló dolgozott, a másik kettő abrakolt.

A kiskunsági, halasi futóhomokon az oda kirajzott szegediek szintén próbálkoztak a hegyhúzóval, de ezzel a tenger homokkal nem tudott szerszámuk megbirkózni.

Új lakóhelyükön csak az aránylag simább területeken telepítettek szőlőt, a magasabb részeken akác- és nyárfaerdőt neveltek. Elmondhatjuk, hogy napjaink földgyalujának elődjét, a hegyhúzót megfelelő igaerő hiányában az ökrök és bivalyok eltűntével ott már nem tudták rendszeresen alkalmazni, de így is bámulatba ejtették vele az őslakos, kevésbé szorgos halasiakat. Alsótanyán mindenesetre még ma is használatos. Legutóbb az erődítésekkel kapcsolatos futóárkokat, gödröket töltötték föl vele.

A bakityról is, hegyhúzóról is meg kell jegyeznünk, hogy nem volt minden tanyában. Csak a tehetősebbek rendelkeztek vele, és vagy munka ellenében adták kölcsön, vagy pedig esetleges javításba kellett belesegíteni. Használatáért olykor gabonát is kértek. A hegyhúzót a gazda irányításával kovács és olykor bognár készítette, mert a famunkát barkácsoló emberek is meg tudták csinálni.

A kiválasztott és már simára egyengetett homokterület most már alkalmassá vált mezőgazdasági használatra, szőlőtelepítésre.

*

¹⁰ Adataink jelentős részét itt is Börcsök Vince készségének köszönjük. Távolabbi összefüggésekre is föl hívja a figyelmet *Nagy D.*, A hegyhúzó. MFMÉ 1956.

A föld termőereje a *föd zsirja*, amelyet a régi öregek szerint a bűbájosok el tudtak rabolni, meg tudtak kaparintani a maguk számára. A boszorkánypörökben följegyzett *harmatszödés, mezsgyeszödés* hiedelemvilágát tréfás komolysággal máig emlegetik.

Kökényné vallomása szerint *mikor a harmatot és más föld zsirját elveszik, Rósa úrnál szokták megsütni és megenni és az útra vinni ezen kenyeret, pogácsát. De más igaz embernek vagy boszorkány cselédjének nem szoktak adni és nem élnek vele.* Dancsóné szerint a boszorkányok *hitették, hogy Törökországon bolháért adják az gabonát, halat, az gabonát Rácországra.* Szabó István szabadkai boszorkánygenerális Szent György napján a gabonaföldön harmatot húzott, korszóba gyűjtötte, és a termékenységet ennek előtte hét esztendővel eladta.

Szántó Mihály is úgy vall, hogy *szőlőkben és búzában lepedővel szedték az harmatot és kifacsarták, korszókba szedték. És az tiszteknek adták, hová tették azok, nem tudja, Szent György nap előtt egy héttel. Ismét Szent György napkor Kecskeméti hegyen egy szőlőtőkét megfűrtak és csapot tettek beléje és mindnyájan, háromezren eleget ihattak belőle. Azután az héjját reátették és elmentek.*

Tóth Ádámné szerint *Szent Lucza asszony és karácsony napján legtöbb bájosságot szoktak végbevinni. Szent György napján még többet. Akkoron a gabonán által húzzák a ruhákat, és azon harmatot belőle kifacsarván korszókba, termékenységet úgy szokták ők elvenni. Azt pedig a főtisztek kezében adják.*

Borbola Ferenc arról vall, hogy *száraz marha fejét az elmúlt Szent György havában ásták el Katona Ferenc szántóföldébe... Egy ló fejét dorosmai földek végében. Akkor ezt is, hogy szárazság legyen. Bika fejét fővényvel ásták el, hogy szárazság legyen. Másfelől azt is mondotta, hogy Szeged, Bács vármegye földzsírját eladták egy akó pénzért adták el, 6 forintja jutott. Későbben török ördögöknek adták el ... Szent György nap között a gabonáru, azt zsirnak csinálják, ki főz véle, ki kenekezik. De mivel az ő felesége nem olyan életű, ő csak belé töltögetett egy-egy csöppet az dagasztóvízbe. Hajnalban szokták szedni.*¹¹

Egyes mágikus cselekményekre még ebben az összefüggésben, illetőleg a Luca napi, karácsonyesti, Szent György napi hagyományoknál még utalunk.

*

A föld legrégebb Szegeden ismert mértékegysége az *eke*. A szegedi Szent Miklós-ról elnevezett bencés apátság egyetlen megmaradt oklevelében (1225) olvassuk, hogy a Csongrád megye északi szögében elterülő *Ság* birtokából György fia, Péter 10 eke földet (terram 10 aratorum) akart foglalni, de szándéka nem sikerült.¹² Az *eke* nagysága országszerte és századonként változott. Nem tudjuk tehát, hogy itt mekkora területnek felelt meg.

Az 1522. évi tizedjegyzék, továbbá a hódoltság földmértékei nem ismeretesek. Kétségtelen, hogy a Város körül ősidők óta megművelt feketeföldek tagjai félhold alakúak, a múlt század óta feltört járásföldek, homokok viszont már nem ilyenek. Ezt a szegedi néphagyomány a török hódoltsággal, az iszlám félholdszimbólumával hozza kapcsolatba. Egy félnépi magyarázat szerint a törökök formálták ilyené, hogy Allah kedvét találja bennük, ha letekint az égből és a tájat tartsa meg török híveinek. A tápaiak is bizonykodnak, hogy török mérnökök mérték őket ilyenre. Ezzel szemben Lázár György, Szeged egykori polgármestere úgy magyarázza,¹³

¹¹ Reizner, IV, 389, 390, 393, 397, 399, 418.

¹² Györffy Gy., Az Árpád-kori Magyarország 899.

¹³ Lázár Gy., Visszaemlékezés a nagy árvíz napjaira. Szeged 1909, 229.

hogy a földrészt „szántóvető őseink a szomszédéból a parcella közepén, a népforgalomtól legtávolabb eső részén suttymban egyszerűen elszántani akarták, amit — a ha te úgy, én is úgy elve szerint — a barázdás szomszéd is megcselekedvén, minden vallási mozzanat belejátszása nélkül kialakult a parcella félhold figurája.”

Gyanakodhatunk azonban archaikus, matriarchalis hagyományokra, a *Földanya* kultuszára is. A félhold egyébként a Boldogasszony alsóvárosi ősi kegyképén is föltűnik.

Annak ellenére azonban, hogy a szegedi határban egyes ősi földtagok félhold alakúak, népünk a *hold* helyett szívesebben és általánosabban használja mértékül a *lánc* szót. A *lánc*, *kislánc*, *magyarhold* 1200, a *nagylánc*, másként *katasztrális hold* 1600, az Alsótanyán emlegetett *bácskai lánc* viszont 2000 négyszögöl, népiesen *vadrát*, *kadrát*, *szögöl*.

Ószentiván (Tiszasziget), Újszentiván, Térvár határában több efféle dülönévvvel találkozunk: *Hatvanlánc*, *Nyócvanlánc*, *Százlánc*. Öregek úgy emlékeznek rá, hogy ezek a hajdani kamarabirtokokból a faluk népének időnként eladott egységek voltak, amelyeken azután a helybeli gazdák vagyoni erejükhöz képest megosztottak.

Idősebb, főleg tanyai népünk nyilván még a hatósági földmérést és telekkönyvezést megelőző idők hagyományaként manapság is beszél *vékás* és *zsákos* földről. Régebben, de tanyán olykor ma is, a föld nagyságát így szokták kifejezni: *egyvékás*, *vékás föld* '400 négyszögöl föld', vagy *háromvékás szőlő* 'olyan szőlő, amelynek akkora a területe, hogy három véka gabona (1 véka = 31 liter) kellene a bevetéséhez', egyébként 1200 négyszögöl. A négyvékás föld Újkígyóson másként *egyköblös föld*.

Az *egyzsákos föld* megfelel négyvékás szántónak, azaz egy katasztrális holdnak. Hasonlóan beszélnek *kétzsákos*, *négyzsákos* földről is. A név tehát itt is a szükséges vetőmag mennyisége után keletkezett.

Régi paraszti mértékegység volt a *dülőföld*, röviden *dülő* is. Ennek Tömörkény hallomása szerint 20 lépés volt a szélessége, 240 lépés meg a hossza. Szajánban 164 négyszögöl számít egy dülőnek, ami nagyjából az előbbivel egyezik.

A XVIII. században a *nap* is előfordul mértékül. 1775. *Adtam minden esztendőre két-két napi szántó földet*. Ez nyilván akkora földdarabot jelentett, amelyet két nap alatt meg lehetett szántani.

A tájnak jellegzetes, régebbi nagyobb birtokegységei a *numerus* és a *pajor*. Ezekről a temesközi kirajzásoknál szóltunk bővebben. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a *numerus*, *nomerus*, *nomera* dohánykertészeink között járta, és helyenként váltakozva, 14—29 hold belsőséget, szántót, esetleg legelőt jelentett. A *pajor* Tiszaszentmiklóson 32 holdból állott, a tápai nagyságát nem sikerült megállapítani.

A földrajzi közelség miatt említjük csak meg, hogy a nem szegediekből települt Dorozsma redemptus népe körében járta a *kötél* is, amely mintegy 30 katasztrális holdból álló, több helyen: feketeföldön, homokon, legelőn kimért birtokegységet jelentett.¹⁴ A szegedi parasztság körében ez a mérték nem volt használatos.

A szőlőföldeket másként mérték. Népies alapegység máig az *út*, azaz szőlősor a föld szélességében. Az utakat a *pászta* foglalja kisebb egységbe, táblába. Az 1813. évi *Árszabás* írja: *Vintzellérnek vagy is esztendősz Kapásnak esztendei fizetése minden pásztátul, mely 100 utat 50 tőkével számítván foglal magába, kész pénzben 8 forint*. A szó ma is él, de értelme módosult. Egyrészt jelenti a különböző szőlőfajtákat elválasztó utat egy szőlőbirtokon belül, másrészt azt a mintegy 30 szőlőút után következő szélesebb gyalogutat, ahova szüretkor az edényeket rakják.

¹⁴ Györy J., A dorozsmai „egy kötél” föld. NNy. 1930, 295; Vö. még Zádori K., A dorozsmai birtokviszonyokról. SzH. 1881 195. sz.

A kapa 400 négyszögölnyi, viszont a mérés 100 négyszögöl szőlőföldet jelent. A kapa már XVIII. századi végrendeletekben olvasható, hasonlóképpen a ma már meghatározhatatlan nagyságú *kapáshold* is; a mérés állítólag tanyai parasztbérlők ajkán csak újabban született.

*

Olykor, régebben különösen azonos nagyságú bérleményeknél, családi osztozkodásnál sorsvetés céljából a *nyil*, *nyilazás*, *ényilazás* járta, vagyis *nyilat vetettek*.¹⁵

Tápén úgy szoktak nyilazni, hogy annyi botocskát faragnak, ahány részre kell valamit elosztani. A botok, olykor gyufaszálak egyformán vannak kihegyezve, de különböző nagyságúak. Valaki a zsebében összekeveri, majd kidugja őket, hogy csak a hegyük látszik ki. Innen húz azután mindenki, előzőleg természetesen már megegyezvén, hogy az osztásra kerülő részek melyik botocskának felelnek meg. Alsóvároson miután közös akarattal megtörtént a részekre osztás, az osztozkodó felek mindegyikének valami jelet választanak (fadarab, kóró, rongy stb.), annyit, ahány rész van, majd megkérnek valakit, aki nem volt tanúja a jelek megállapításának, hogy saját tetszése szerint ossza el őket a felosztott részek között. Ilyenkor mindenki belenyugszik ebbe a sorsvetésbe, legfőljebb csalódottan, vagy tréfából ezt mondják a nyilazónak: *ëb osztotta, nyil hozta!*

Tápaiak ajkán a *kisnyilú* ember szegénysorsú, a *nagynyilú* gazda pedig az, aki jómódú, többfelé van földje, illetőleg volt.

A kaszálásra bérbeadott földnek, főleg töltésoldalnak, tápaiak nyelvén még a gyékényrét kitermelésre bérelt részének máig *nyilas*, régiesen *nyilasrét* a neve. Már régóta nem nyilazzák, de a hajdani osztás, foglalás módját a szó máig őrzi. 1815. tjk. *A réti nyilasoknak mostani birtokossai*. Csaplár Benedek följegyzése szerint a *nyilasrét* nyilasokra, tehát kisebb bérleményekre tagolt rét volt.

A két birtokos földjét, tábláját a *mezsgye* választja el egymástól. Tömörkény *választóborozda* nevét is hallotta. A mezsgyébe ásott birtokjel a *mezsgyekú*, *mezsgyekaró*, *határkaró*. Óvatos mindszenti ember valami jelet is tesz alája, amikor kihelyezi. A tanyán még századunk elején is előfordult, hogy lófejet tűztek rá. Így vélték természetüket a jégverés, természeti károk ellen megvédelmezni.

Kellő időközökben sorra szokott kerülni a *mezsgyézés* is: a begyöpesedett, eltarackosodott mezsgye mindszentiek, rúzsaiak ajkán *szőrös* mezsgye kitisztogatása, a *tarack* (*Triticum repens*) eltávolítása. Hogy a fű ne *vényüljön el* rajta, a mindszentiek tavasszal kaszással lecsapkodják a nagyját, különben elszaporodik rajta a sáska.

Itt említjük meg, hogy *hancsik* néven emlegeti népünk azokat a rögtönzött földhányásokat, amelyek szérűn, pusztán karó helyett ideiglenes jelzésül, határjelül szolgálnak.

Az olyan földeket, amelyek hosszában fordulnak a dűlőútra, *kiárkolják*, vagyis árokkal védelmezik a járókelő kocsik kártevése ellen. Nem nagyon mélyek, ölnyi hosszúak, és 10—15 méter távolságban követik egymást. Az ásást a gazda, de olykor a csósz végezte.

Aki a *borozdaszomszéd*, *mezsgyeszomszéd*, Tápén *határszomszéd* földjéből a magáéhoz szánt egy-két barázdát, az *észánti* a másét. Kálmány Lajos klárafalvi adaléka szerint¹⁶ az ilyen ember a másvilágon a károsultat büntetésből a hátán hordozza.

¹⁵ A nyillal való osztozásról *Dugonics A.*, Jólánka II, 749; *Uő.* Ulisses 139.

¹⁶ EA. 2809.

Rúzsán mesélik, hogy egy béres kedvezni akart a gazdájának: szántás közben mindig kinnebb rakta a határkarót. Meghalt. Az új béres már harmadik éjszaka hallotta a hangját: de nehéz, huva tögyem? Az új ember azonnal jámbornak mondta a gazdát, azaz felmondott. Hasonlóképpen a többiek is. Végül az utolsónak a gazda két disznót ígért, ha megmarad. Ez azután meg is felelt a hangnak: odatödd, ahunnan legelsőbb elvötted. Ezt vártam — szólt a hang, a hazajáró lélek. Most már nem háborgatta a házat.

Sajátos alsótanyai szokás a *födőkóstolás*: a megveendő, alku alatt lévő föld minőségének, zsírosságának, halmazállapotának vizsgálata, ujjak között való morzsolgatása, tenyérbe szorogatással, nyálazással. Ez nyilván a birtokbavétel mágikus módja, amelynek tudata már elhomályosult.

Az összefüggő, egymással szomszédos szántóföldek birtokosainak érdekösszege, *társadalmi* egysége volt egészen szocialista mezőgazdaságunk kialakulásáig a *gazdaság*. Gyökerei nyilvánvalóan még a XVIII. századig nyúlnak vissza, amikor a Várost környező feketeföldeken az egyéni birtoklás kibontakozott. „Az a szokás áll fenn — olvassuk egy régi szegedi újságcikkben¹⁷ —, hogy a szántóföldek jókora, többszáz holdból álló kerületekre osztatnak föl. Minden kerület egy-egy gazdaság, és van egy öreg gazdája és két csősze.

Az *öreg gazda* ingyen ügyel föl a csőszökre, a kutak jókarban létre, a csőszök pedig csőszbért szednek be az egyes gazdáktól. Az *öreg gazda* évente egyszer, vagy többször gazdasági gyűlést hirdettet a csőszök által, s e gyűlés, nem törődve azzal, hogy a néhány száz gazdából talán csak 10—15 jelent meg, határoz a csőszök sorsa fölött alkuszik velük jövőre, de határoz, hogy mi történjék a tarlókkal és kiadja őket haszonbérbe.” A jellemzés lényegében találó.

Hozzá kell azonban ehhez még tennünk, hogy az öreggazda a többiek bizalmából látta el tiszteltbeli feladatát. Hozzá kísérte be a csősz a tetten ért tolvajokat és helátása szerint ő adta át azután őket a hatóságnak. Ő járt el szükség (útügyek, földárja stb.) esetén néhány gazdatársával a hivatalokban is. A szérűgazdaságokról máshol még bővebben is szólunk.

A *gazdasággyűlés* az öreggazda összehívására valamelyik külvárosi kocsmában gyülekezett össze, ahol megbeszélték az időszerű kérdéseket. Különös érdeklődést váltott ki a *csőszfogadás*, amely rendszeren vízkereszt táján történt.¹⁸

Az öreggazda előre értesítette a birtokos gazdákat, hogy legyenek ott. Megjelentek azok is, akik csősznek ajánlkoztak. Ha a tavalyi csősz megfelelt, őt választották meg. Ellenkező esetben azt, aki mellé a legtöbb gazda állott. Ez legtöbbször kedélyes borozgatás mellett történt, amelynek költségeiről olykor az öreggazda gondoskodott a gazdaság el nem költött pénzéből. Ez a *gazdaságpéz* — mint láttuk — az egyes gazdákra birtokuk nagyságának arányában kivetett pénzösszeg volt. Valamikor természetbeli járandóság is illette a csőszet.

A *csősz*, hivatalos nevén *mezőőr* szolgálatát egészen betakarításig köteles volt ellátni. Jelvényt kapott amelyet a mellén hordott. Amikor *került*, azaz járta a földeket, fegyvert is hordhatott. Lakása volt a *csőszgunyhó*, kint a földek között, kút mellett: kezdetleges épület, amely inkább csak meghúzódo helyül szolgált. Priccs volt benne, meg a falban néhány erős szög, amelyre egerek ellen a holmiját akasztotta föl. A kunyhó előtt alacsony katlan, esetleg még kutyaház.

Kertföldeken, szőlőgazdaságokban *csőszház* is volt. Ebben a *szöllőcsősz* már családostul, jószágostul állandóan benne lakott. A szőlőőrzésről más helyen még bővebben is szó esik.

¹⁷ SzH. 1867, 96. sz.

¹⁸ Színes, találó jelenetű szélesedett leírás *Tömörkény I.*, Egyszerű emberek 67.

Az egyes városrészek gazdaságait egyesítette a *mezeitársulat*. Ennek már zászlaja is volt. A mezei munka sikeréért, áldásért *társulati misét* szolgáltatnak, amely Alsóvároson áldozócsütörtökön történt. A népköriből a gazdák zászlóik alatt vonultak át a templomba. A tisztesebb tagok égő fáklyával állottak a szentélyben. Utána közös ebéden vettek részt. Ha valamelyikük meghalt, a társulat szintén zászló alatt, fáklyás menetben, majd gyászmisével adta meg neki a végső tisztességet. Mindebből kitűnik, hogy gazdáink sokat átmentettek társulatukba a régi céhesség világából.

Társulataink egyébként máskor alig adtak életjelt magukról. Országgyűlési választások idején azonban itt is megindult a korteskedés. A képviselőjelöltek szívesen fizettek áldomást a vendéglőssel való előzetes egyezség alapján, ha a választók eljöttek meghallgatni őket.

Egészen a második világháborúig *ősgyűlés* színhelye is volt egy-egy ilyen társulati helyiség. Törvényhatósági és országgyűlési választások idején összecsofították az embereket és borozgatás közben, de a *kortyes*, azaz kortes had céltudatos irányítása mellett közfelkiáltással megállapodtak, hogy melyik pártra és kire fognak szavazni.

*

Az őszi mélyszántás általában Szent Mihály és Szent András között történik. Ha utána gabona is kerül a földbe, akkor úgy is mondják, hogy *mag alá* szántanak.

A szántásnak több módja van. Ha *hajsza* szántanak, másként *szétszántanak*, *széjjelszántanak*, Tápén *szétvetnek*, *szétvettetnek*, alsótanyai szóval *széthányatnak*, akkor a munkát a föld két hosszanti szélén kezdik, és úgy haladnak beljebb, összébb. Amikor összeérnek, akkor a föld közepén a *középborozda* keletkezik.

Ha meg *csára*, másként *cületre*, sövényházasan *cselőre*, Tápén *csára* szántanak, ismét más szóval *rászántanak*, *összeszántanak*, *összevetnek*, *összevettetnek*, akkor először a föld közepét hasítják végig, majd a barázdákat egymásra fordítják. Ha itt a szántás kissé partosan sikerül, akkor szójárásuk szerint *bogárhátra* szántanak. Összeszántásnál olykor szokásos a *borozdacsóva kitűzése*, a *kicsóvázás* is: ez hosszú, földbeszúrt botra kötött szalmacsóva, amelynek az a célja, hogy a szomszéd földjét el ne szántsák, illetőleg, hogy egyenesen haladjanak. A rosszul szántott barázdának egyébként *vakborozda* a neve, amely legtöbbször úgy keletkezik, hogy a ló kitér a helyes irányból.

A vizes földben végzett szántás a Mindszentiek szerint¹⁹ *szalonnds*: sziklássá keményedik. További munkálata igen nehéz.

Ha jó mélyen szánt valaki, akkor a tápaiak szerint az *alsó embörökig* szánt. Aki már elvégezte a szántást, az *beszánt*.

A szántásban lévő föld végének *forgó* a neve. Ezt a lovak annyira letapossák, hogy utoljára keresztben újra kell szántani. A szántás befejezésének tápai neve *szegés*. A földet mindkét végén keresztirányban *beszántják*, *beszegik*.

Érdemes azt is megemlítenünk, hogy a *citőkföd*, *csucskaföd*, tápaiasan *csúcsföd* néven emlegetett, háromszögben keskenyedő földdarabnak tréfás neve: *lóböldöntő*, mert szántás közben a lónak sűrűn kell rajta fordulnia.

*

¹⁹ Mindszenti adatainkat Tóth Emma, A hagyományos paraszti gazdálkodás mindszenti ismeretanyaga és szókincse c. honimereti pályamunkájából merítettük.

A régi öregek nem szántottak halottak hetében, vagyis azon a héten, amelyikbe halottak napja esett. Hasonlóképpen nagypénteken sem.

A szűzföldet öregek *vadföld* néven emlegetik. Az először feltört, fölszántott lege-
lőnek, nyomásnak, járásnak *gyöptörés* neve járta. A visszaemlékezések szerint oly-
kor csak harmadik, negyedik évben vált termővé.

Móricz Pál, a szegedi polgárellet hagyományainak ihletett krónikása elmond²⁰
egy régi szántási történetet: „még a német világban, a vén Sávay-tanyán, amelyet
egyszer a betyárok megostromoltak, az eke elé fogta magát Sávay, Zsótér Tóni, a
Maros utcai Kopasz hajósgazda, és még vagy egy pár más szilaj szegedi. Rettenetes
átalkodottsággal felszántottak egy jódarab földet. Hogy pedig annál emlékezetesebb
maradjon ez a szántás, vetőmag helyett ezüsthúszast, susztertallért szórtak a barna-
homok friss barázdáiba. Vagy kikel, vagy pedig magva vész — mondotta Zsótér Tóni,
s azután annak paraszti rendje-módja szerint elboronálták az esütpénzzel teleszört
szántást.”

A leírt esemény véleményünk szerint nagyon elgondolkoztató. Lehetséges, hogy
egyszerűen csak jókedvű felsővárosi gazdag polgárok hirtelen támadó szeszélyéről,
játékos ötletéről van szó. Másfelől azonban mégis érdemes fontolóra venni, hogy itt
a járási szűzföldek feltörésének legelején vagyunk. Most indul meg rajtuk a komoly,
verejtékes munkával a földművelés. Számot kell tehát vetnünk annak lehetőségével,
hogy itt mágikus téteményről, a földnek termékenységre ösztönzéséről is szó lehet,
amelyet éppen a gazdának kell kezdeményeznie. A hányaveti jókedv mögött talán ősi
varázsló hagyomány is rejtőzködhet. Sajnos, nem sikerült egyéb hasonló eljárások-
ról hallanunk. Ezek a rögtörő szegedi nemzedékek már régen elhaltak. Különben
sem szívesen beszélnek olyan műveletekről, amelyek az anyaföld, jószág, család
gyarapításának akár mágikus, akár szakrális eszközökkel való szolgálatára irányul-
nak.

*

Azt öreg röszekeiktől mindenestre hallottuk, hogy a járássok, nyomások fel-
törése háromszori, mindig fokozódó mélységben történő szántással történt. Első
esztendőben csak rozs, árpa került bele.

A szántásnak ősi eszköze az eke, amelyhez népünk számos mondát fűz.²¹ Gajgo-
nyáról jegyezte föl Kálmány Lajos, hogy *amikor az Úristen a szántást éröndölte,*
olyan ekét adott, hogy magátú mönt, nem köllött hozzá ló. Aszonta az Úristen az
embörnek, hogy nē bántsa, akárhogy is mén, nē nyúljon hozzá. Odamönt az ördög,
látí, hogy az embör szánt. Aszongya neki: nem jó mén ez, nem mén az igenyösen, ha-
nem fordídd erre, akkó lösz igenyös a borozda! Az embör mögfordította az ekét, hozzá-
nyúlt, az eke mögállt, nem mönt. No aszongya az ördög, majd hozok én nēköd olyan
négý lovat, hogy mén. Hozott is az ördög olyan négý lovat, hogy az embör nem bírt
velük: ördögök vótak, nem lovak. Az Úristen osztán emönt az embörhöz. Látí, hogy
nem bir a lovakkal. Mind a négý lábát kihalította a lónak osztán csöndesebben möntek
mindgyá. Akkor lött az ördögbü ló, nem is köll hinni a lónak, mert ördögbü van.

A királyhalmiak úgy tudják, hogy *mikor az Isten mögteremtötte az embört, ekét*
adott neki. Az eke magátú szántott. Aszonta az Isten: de mög nē üsd az ódalát. Odamén
az ördög, kényszöríti, hogy üsse mög, de Ádám nem ütötte. Odamönt az Isten: Jó jár
az eke? Nemügön jó jár. Ide jár egy vörös embör, aszongya mindég, hogy üssem mög
az eke oldalát. No jó Ádám, adok én neköd egy kötőféket, vágd annak a vörös embör-

²⁰ Móricz P., A szegedi tanyák között. Magyarság 1924. szept. 7.

²¹ Kálmány L., Világunk alakulásai 32.

nek a fejihön, oszt ebbe a hámba fogd be. Legeltesd, akkó mögüthetöd az ekét. Az Is-ten emönt, az ördög mög visszagyüött. Mőgén csak aszongya, hogy üsse mög a szőgény embör az eke ódalát. Ádám csakugyan az ördöghön vágta a kötőféket, befogta, aztán mögütötte az ekét, azúta az eke nem jár magátú. Az ördög pejló lött. Ádám befogta, azúta mindön ló húzza az ekét.

Máshol láttuk, hogy a szegedi tájon az eke már a XI. században ismeretes. Rendszeres áttekintésünk azonban csak a XVIII. századtól van. Vedres István jegyezte föl²², hogy ebben az időben népünk az erdős Baranyából szerzi be ekéit.

Kétségtelen, hogy ez még *faeke*, ritkább nevén *fagöröndös eke* volt, amelyet öregek máig emlegetnek. Egy helybeli verselő, *Tary Pál* így jellemezte²³ 1830 táján:

*Eke két szarva talpastul
Szántóvas ráütte,
Cimer, cimerszeg és faszeg,
Ködök és eke béüve.
Tengely, nagyobb és kisebb kerék,
Göröndő és kakasszeg,
Váltó, váltószeg s csoroszllya
Császárszeg, ragasztószeg
Patyng, kormány, farék, bakra
Üsztöke, csáगतyús tézsla.
Ennek ragasztószege:
Járom s ennek vas szege.
Járombeli fa a hozzá
Tartozandó bélfával,
Bélfá szege a szükséges
Csikojtóval alfával.*

Mindszenten él még a *bibiceke* emlékezete, de jellemezni már nem tudták.

A mai vaseke a régi faekéhez hasonlóan szintén két fő részből áll. Az egyik a *tajiga*, a másik a *voltaképpen* *eke*.

A taliga részei a *tajigatengőly*, *tajigatengő*; a két *tajigakerék*: a kisebbnek *kis-kerék*, a nagyobbaknak *borozdakerék*, Alsótanyán, Harkakötönyben *hajszásakerék* a neve; a *tajigaszőg*, vagyis a tengelyvégbe dugott szög a kereknek kiesésének megakadályozására; a *tajigarúd*: a taligából kiágazó rúd, amelynek szabadon álló végébe akasztott *hámfa*, más néven *kisafa*, *kisefa* elé fogják a lovakat. Négy lóval való szántásnál a *húzólánc*, *csatlólánc* vége is ide kerül. A taliga további részei a *csáगतyú*, *csáगतtyú*, ritkább nevén *váltó*: a tengelyre szerelt lyukakkal ellátott erős vasív, amely a rúd, közvetve pedig a szántás barázdaszélességének szabályozására szolgál. A *csáगतtyúszőg*: láncon függő vasszőg a csáगतtyúnak a taligarúddhoz való rögzítésére a kívánt lyukon. A *koszorú*: újabban a taligatengelyre szerelt, szárain lyukakkal ellátott, U-alakú függőleges vasív, amelyen az eke gerendelyét tartó *vánkus* a két *vánkusszőg* segítségével a barázdamélység érdekében le-föl, a barázdaszélesség érdekében pedig jobbra-balra állítható. A *gyöplütartó*: a koszorú tetején lévő két vas-kampó, amelybe a szántógyeplőt akasztják, mert ellenkező esetben a ló könnyen belegabalyodnék. A *tajigalánc*, másként *patinglánc*, ritkán *vezérlánc*, Újkígyóson *húzólánc*: erős lánc, amely a taligát a vánkosnál fogva az ekéhez, pontosabban ahhoz a gerendelyre keresztben ráerősített, és két végén kampóval ellátott, erős lapos vasrudacska-hoz fűzi. Ennek *pating*, *patyng*, ritkán *harántvas* a neve. A bal patinglánc-on van az *uborka*, Tápén *kulacs*, Szőregen *lakat*: a gerendelyt szabályozó szerkezet, hogy az eke kisebbet vagy nagyobbat szántson. A boszorkánypörökben előfordul a

²² Vedres I., A sívány homokság 116.

²³ Tömörkény I., Mesterszók. Nyr. 1904, 411.

patinggúzs is. 1728. *Kiss Ferencné Szabó Jancsit Makón megrontotta volt, de ugyan maga meg is gyógyította az patinggúzssal.*²⁴

A másik rész maga a tulajdonképpeni eke. Részei arra a szögletes rúdra vannak szerelve, amelynek *göröndő* a neve. Régebben volt olyan vaseke is, amelynek még fagerendelye volt. Hátsó végére van erősítve a két *ekeszarv*: ezeket markolja meg, aki szánt. A bal szarvhoz simul egy kis vaság, amely fektetésnél — ez mindig bal felé történik — a szarv kímélésére szolgál. Ezért ennek Tápén *csúszó* neve is hallható.

A gerendelyen foglal helyet az *üszítőketartó*. Ebbe kerül az *üszítőke* néven emlegetett vasvégű bot az ekevasnak időnként a földtől való megtisztítására. Szintén a gerendelyen, a hátsó részen van az öntöttvasból készült *ekefej*. Erre van rászelve az *ekekormány*, *kormányvas*, röviden *kormány*. Ha finom acélból készül, akkor *acélkormány*, *tükörkormány*. Alsótanyán pedig még *döntő* neve is hallható. A kormányra alul kerül a lapos, éles *ekevas*, *szántóvas*, *lapisvas*, öreg tápaiak ajkán *nád*, mert olykor meg kell a kovácsnál *nádalni*, vagyis acéloztatni, megborítani. A kormány azt a földet hátára fordítja, amelyet az ekevas fölhasított. Leghátul van még a függőlegesen elhelyezett *csúszó*, azaz eketalp, amelyen az eke a földben tovacsúszik, és amely szintén a gerendelyből ágazik ki. A gerendely középtáján van a *csoroszlyagúzs*, *csoroszlyatartó* néven emlegetett vaspánt segítségével odaerősített *csoroszlya*: majdnem függőleges, alján kielezett vasrúd, amely az ekevas előtt belehasít a földbe. Számos eke jobb szarván még a *kúctartó* is látható a csavarokat erősítő *ekekúcs* számára.

Az ekerészek majlátfalvi nevei közelebbi értelmezés nélkül: *ekefej* vagy *ekekapa*, *csoroszlya*, *kormány*, *kormányvas*, *kődök*, *kődökcsavar*, *ösztoke*, *eketisztító*.

Őszi szántás idején újabban a jobb gazdák a *grüber*, *grubber* nevű modern talajművelő eszközt is az ekére szokták szerelni.

Sajátos eszköz az *ekelő*, Mindszenten *ekebak*, *gólyaláb*, tápai nevén *csuszkó*: hosszú, V-alakú erős faág, amely nagy sárban, amikor a kocsit nem akarják befogni, taliga vontatására szolgál. Olykor még a lóvezető gyereket is elbírja.

Bár különbséget tesznek *ököreke*, és *lóeke* között, öregek szerint csak a befogásban volt eltérés közöttük. Ugyanis az ökörekénél a húzóláncot a tézslához, a lóekénél pedig a hámfához akasztották. Valamikor azonban az ököreke, tápaiasan *ökröseke* inkább faeke volt, míg a vaseke és ló nyilván a gabonatermelés fokozódásával egyszerre jelentkező jelenség. Az ökröket a helyes irányba vezetni is kellett. Ezt rendszeren gyerek végezte, akinek *ökörszöm* volt a tanyai, *ökrész* pedig a tápai neve.

A *szájkosár*, *ökörszájkosár* vasdrótból készült kosárféle volt, amelyet sokan a szántó ökör szájára húztak, hogy megakadályozzák vele a jószágoknak a zöld növényezés után való kapkodását. Olykor a ló szájára is került.²⁵ Jellegzetes hajdani példabeszéd: *fekvő ökrön nem szánthat az ember*, vagyis legyünk mindig munkára készen.

A lóval szántás legtöbbször két egymás mellé fogott lóval történik. Amint mindszentiek mondják: a hajszás a *borozdás*, a csás pedig a *vezetőlő*. A hajszás kötőfékjét a csás nyakához kötik. Olykor azonban, amikor vizes, nedves a föld, hogy a lovak lába minél kevesebb hantot verjen, egymás után is fogják őket. Ennek *előfogat* a neve. Egylovas gazdák, főleg rokonok, komák szövetkezni szoktak egymással.

A nehéz vagy száraz földön három, illetőleg négy lóval is szántanak. A harmadik lovat a kisafához fogják. A négy lóval való szántás rendjét szabályozza a most megkívánt *vontatólánc*, *csatlólánc* néven emlegetett, és a taligarúdba akasztott láncot tartó V-alakú tápai *nyaklófa*: a hátsó pár nyakába erős madzaggal felkötik, közöttük

²⁴ *Reizner* IV, 385.

²⁵ Múzeumunkban is látható. Fényképünk erről készült.

lóg ékes végével lefelé. Így a hátsó pár nem gabalyodhat a láncba. Újkígyóson az első pár lovat a csatlólánc végére akasztott erős, keresztalakú hámfába fogják be, amelynek *körösztös hámfá*, röviden *körösztös* az itteni neve.

A szántáshoz külön *szántógyöplű*, tápaiasan *madzaggyöplű* kellett: a rendes szíjgyeplőnél hosszabb kendergyeplő. Ennek végén volt a ló zablájára, fejlődjére akasztható vaskapocs, amelyet a kötélverők *karabíner* néven emlegetnek.

A *szántóustor* szokottnál jóval hosszabb szíjával, esetleg nyelével az egymás után fogott jószágot is el lehet érni. Ha ökröket hajtottak, akkor az ostornak *négyellő* volt az alsótanyai neve.

Érdemes megemlítenünk, hogy a múlt század kedvelt vasekéje, a *vidacseke* a a kalocsai származású *Vidats Istvánnak* (1802—1883) alkotó kezéből került ki,²⁶ aki Szegeden volt lakatosinas, egyben a piarista rajziskola növendéke. Itt a derék Illyés Ágoston tanár fölismerte és fejlesztette mechanikus készségét. Nyilván a híres szegedi lakatosoktól is sokat tanult.

Az ötvenes években Pálffy Sándor alsóvárosi kovácsmester is feltűnik különleges ekével,²⁷ amelyeket próbaszántáson is bemutatott. Jellemzésük, sajnos, nem maradt ránk.

A századforduló táján a *szakeke*, vagyis Sack-rendszerű gyári eke vált általánossá. Századunkban terjedt el jógazdáknál a *kettőseke*, amelynek gerendelyére két ekevas van szerelve, és így egyszerre két barázdát *hasít*, *húz*. Három ló szükséges hozzá.

*

A búza nyilván legtiszteltebb növényünk. A hiedelmeknek és hagyományoknak olyan gazdag szövevénye övezi, amelyhez talán csak a szőlő fogható.

A búza kiváltságos jelentőségét mindjárt az a számos okkereső monda, legenda igazolja, amely a búzanövény, búzaszem természetrajzi sajátosságait akarja megmagyarázni.

A búza teremtését, emberek táplálására rendelését a Kálmány Lajostól följegyzett szőregi monda²⁸ költői tömörséggel így adja elő: *mikor az Úristen mögteremtötte a világot, mög a füveket, mög a búzát is, arra mönt Szent Péterrel. Aszongya Szent Péter: Uram, teremtöm, hát ez mi lösz? Ez nem olyan, mint a többi! Aszonta az Úristen: nohát lögyé búza! Ráadta az áldást. De elvetnek! — mondja a búza. Szaporodj — felelt az Úristen. Hidegöt-melegöt szenvedök! Szaporodj! Azok-fázok! Szaporodj! Fölnövök! Szaporodj! A meleg nap mögerezstel! Szaporodj! A szömeim mind kisülnek! Szaporodj! Élös vasakkal neköm gyünnek! Szaporodj! A lábomat elvagdaldják! Szaporodj! Csomóba gyürnek! Szaporodj! Erössen lëkötöznek! Szaporodj! Összeraknak! Szaporodj! Szétszönnek! Szaporodj! Fölhajingálnak! Szaporodj! Zsákba tösznek! Szaporodj! Bekötöznek! Szaporodj! Mögráznak! Szaporodj! Mögrostálnak! Szaporodj! Kű alá tösznek! Szaporodj! Összetörnek! Szaporodj! Hétször is mögtörnek! Szaporodj! Mögszitálnak! Szaporodj! Összegyürnek! Szaporodj! Mögsütnek! Szaporodj! De két-ször is mögsütnek! Fogyj!*

A hosszú búzaszár végén a kalász feltűnően rövid. A szőregi monda²⁹ ezt a jelenséget így magyarázza: *mikor kiüzte az Isten a paradicsombul Ádámot, mögparancsolta neki, hogy vére verítékével keresse a kinyerit. Kapát adott neki, hogy kapálja körül magát, de ki në lépjön. Csak ahogy áll, az öleg lösz neki esztendön át. Öleg is vót, mert*

²⁶ Gelléri M., A magyar ipar úttörői. Budapest 1887, 63.

²⁷ A gazdasági gépek és eszközök kiállítása és próbaszántás. SzH. 1860, 35, 36. sz.

²⁸ Kálmány L., Világunk alakulásai 19.

²⁹ Uo. 34.

akkor nem ilyen kalászkok termőttek mint most, hanem végig kalász vót az egész szál. De hogy Ádám állhatalan vót, hosszú kapanyelet csinált, hogy tovább érvön. Azt is elnézte az Úristen neki. Hanem osztán másik esztendőben, még többet akart, kiléptött a körbül. Mikor kiléptött, kapált, odaléptött az Úristen: nohát Ádám, nem vagy betelve avval, amit adtam. A maradékok sē teljön be soha! Azúta a búza nem teröm annyit, mind azelőtt termött. Most mán vetheti az embör az egész földet. Húzhat, vonhat mint a ló, mégse ölég.

Magyarkanizsán már az ördög bírja rá Ádámot, hogy többet vessen egy barázdánál, amennyit Isten meghagyott neki. A szalma azonban nem termett végig szemet, mint azelőtt, hanem csak félig. Az ördög még ekkor sem nyughatott az embertől. Rávette, hogy még többet vessen. Azután az történt, hogy ilyen kis kalászt termett mint manapság.

A búza hosszú szárához képest rövid kalászáról, a szegedi tájon több változatban is ismeretes monda³⁰ így szól: *régön nagy búzatermés vót. Egész lëig tele vót a szár kalásszal. Akkor még az embörnek ázni köllött, nem szántani. Az Isten mögmutatta az embörnek, hogy möddig ássa, mert ha tovább ási, akkor sēm terēm több búza. Az embör nem ölégödött mög, a kalászt lëdörgölte rúla. Úgy osztán Szent Pétör fogta mög a kalászt fölülrű, hogy a kutyák, macskák számára hagyja mög az Isten. Akkó monta az Atyaisten: no embör, látom ölégödetlen vagy, nem ölég az a föld, amöliket adtam, nē is ölégödj mög soha! Úgyis van, akarmönnyi földje van az embörnek, mindég többet kíván.*

Más tanyai magyarázat szerint az Úristen nem akart a kalászból semennyit sem hagyni. Szent Péter megkapott egy marék kalászt, hogy legalább a kutyák, macskák számára maradjon. Abból élünk mi is, ami a kutyáknak maradt.

Népünk megfigyelte a búzanövény egyéb sajátosságait is. A magyarszentmártoniak mesélték Kálmány Lajosnak,³¹ hogy a búzában van két jel. Mikor Krisztus Urunk átment a vízen, talált egy lovat meg egy szamarat. A ló a búzán legelt. Amikor Krisztus Urunk azt mondotta neki, hogy vigye át a vízen, a ló így felelt: várjál, majd először jól lakok! No, egyél is, még az utolsó percedben is! Ezzel átkozta meg. Amikor a búzaszentelés ideje van, meg lehet látni, hol harapta el a ló: minden sáson van egy szakajtás. Itt harapta el a ló. Akkor azután a szamar vitte át, éppen a nádba harapott. Akkor mondta Krisztus Urunk: áldott légy, a szemétdombon is kitelelj! A másik jel a búza székében van. Ez azóta van benne, mikor az asszony azt a tisztátalanságot cselekedte, hogy a gyermekét tisztította föl vele. Akkor lett a székje fehér. Azelőtt kék volt és végig kalász volt.

Ami a búzaszemet³² illeti, máig élő tisztos hagyomány szerint Jézus képe van rajta. A szöregiek szerint³³ a búzán Jézus képe van rajta. Akkor került rá, amikor Veronika kendőjébe törölte magát. Így szólt: *örökül szívetökben tartsátok, möghagyom a képemet kinyeretökön is, kinyérnek valótokon is.*

„Jézus Krisztus Urunk minden búzaszemen ott van, mondja a nép, az asszonya különösen — írja³⁴ a hagyomány ismeretében Tömörkény —, mert ténybeli dolog, hogy a búzaszem legtöbbször valami jelzés van. Vagy az alján, vagy a tetején, már

³⁰ Uo. Magyarszentmihályról.

³¹ Uo. 37.

³² A búzához fűződő, Ipolyi Arnold hagyatékában olvasható babonás hiedelem szerint a hideg-elést úgy kell orvosolni, hogy bolhát türe tűzünk és vele kilenc szem búzát visszafelé olvasunk. Vagyis: a bolha 9, azután a búza lesz 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1. Majd a búzát és bolhát vízzel kell leönteni. Ha a leszűrt vizet a hideglelés megissza, baját elveszti.

³³ Kálmány L., Világunk alakulásai 27.

³⁴ Tömörkény I., Förfeteg János mint közérő 73.

ahogy fogja az ember a kezében. S valahol látni rajta egy olyfajta jelet, mint amilyent aranyműekre nyom rá a hiteles próba bizonyítására az állami ötvös.

Hogy mit jelez, szabad szemmel épp úgy nem látható, mint ezen az állami verésen. A nép azonban ráfogta, hogy a Jézus Krisztus képmása. A pénzekben, amiket a király veret, ott lehet a király feje, de a búzaszemen, mit az Isten kegyelme húz elő a föld alól, csak az Isten fiának képmása lehet. Így is hiszik és így is vallják. Ha föltekintjük, hogy volt idő, amidőn nem az aranyat akarták pénzül, hanem a búzát: im itt a pénz, amit az Isten veret tulajdon titkos erővel a fia képmására, amit azonfölül meg is lehet enni. Mert az éhes gyermeknek hiába adsz aranyat, abba legföljebb csak a fogát töri.”

*

A búzanövény részei: a *szék* néven emlegetett csíra, a *gyökér*, *szár*, a *sás*, vagyis a száron lévő levélzet, továbbá a *sarjú*, azaz a száron lévő oldalhajlás. A *kalász* másként *fej*, ezen a *bajusz* védelmezi a magot. A búzaszáron lévő kifejlett kalász tápaiak ajkán *vezérkalász*, *anyakalász*, a fejletlenebb pedig *sarjúkalász*, *sarnyúkalász* néven ismeretes. A maghéjnak és a rajta lévő sörteszálaknak *toklász*, *kotlász* az együttes neve.

A búzának, gabonának a szegedi nép számos fajtáját különbözteti meg. Ilyen az apró, pirosló szemű *hazaibúza*, a bajusztalan kalászu *kopaszbúza*, az alsótanyai aprószemű *fehérbúza*, a régebben termelt, és a tápaiak, apácaiak emlékezetében még élő *magyarbúza*. Az újabb évtizedekben elterjedt nemesített búzafajták közül ismeretes az *árpádhalmi*, *bánkúti*, *dakota*, *székács*-, másként *szikáncsbúza*. A gazdag sikértartalmú búza *acélas*.³⁵

A *rozs*, *rozsbúza* megkülönböztetett fajtái: a kiveszőben lévő, nagyszalmájú, kalászu *fehérrozs*, alsótanyaiak ajkán *cigányrozs*, az ugyancsak tőlük emlegetett *majlandi rozs*, amelynek magját talán egykor Lombardiában katonáskodó szegedi fiak hozták magukkal, a sövényházi, nyilván uradalmi eredetű *némőtrozs*. Az *oroszrozs* meghonosítása egyenesen hőskölteménybe illő. Magját egy bevonult feketeszéli gazda 1914-ben, a kraszniki csata idején szerezte, amikor századával egy rozstáblába húzódott. Zsebeit teletömte a szép rozssal. Sebesülten orosz fogságba jutott. Oda is magával vitte. Csak 1918-ban került haza. Itthon azután elszaporította.³⁶

Bár az árpa a szegedi tájon nem számít kenyérgabonának, fajtáit mégis felsoroljuk. A *feketeárpa* ritka, sötéthajú fajta. Ismeretes természetesen a *sőrárpa* is. Az olyan árpának, amely aratáskor elszóródott magból még kikel: *vadárpa* a neve.

A búza, *tisztabúza* legáltalánosabb régi két fajtája az *őszi búza*, meg a *tavaszi búza*. Ősszel-tavasszal egyaránt vethető az elmúlóban lévő *járóbúza*. Az első, amelyet *őszbúza* néven is emlegetnek, manapság szinte már kizárólagosnak mondható. 1728. *Az fatens őszi búzával unszolván ötet, nem akarta elvenni. A tavaszbúza is elmúlóban van. 1728. Adna neki hat véka tavaszi búzát, majd meggyógyítaná.*³⁷ Éppenúgy van *őszi* és *tavaszi árpa*, *járóárpa* is.

Az olyan vetésnek, amelynek vetőmagja felében búza, felében pedig rozs: *kétszörös* a neve. Ma már alig látható. Az *Etelka*³⁸ írja: *de még jobban mögjáród, ha tiszta búza helyett kétszeressel vagy konkollal kedveskődöl könyereseidnek.*

³⁵ KovIr. 221.

³⁶ Szeged 176.

³⁷ Reizner IV, 373.

³⁸ Dugonics A., Etelka II, 75.

Az olyan búzának, amely virágzás után valamely okból levágott búzavetés tövében mégis kihajt, sőt szűkös termést is hoz: *árvabúza* a tápai neve. A búzát ugyanis takarmányinség idején szorultságból pünkösd körül le szokták kaszálni. Ilyenkor legtöbbször kukoricát vetnek a földjébe, helyére.

*

A *vetőmag* megválasztása gondosan történik. Mindszenten az aratásra váró gabonából kiválasztják a legszebb részt. Ezt egy héttel tovább éresztelik. Csak azután vágják le.

A vetőmagot közvetlen vetés előtt *kimagolják*, vagyis búzarostán, illetőleg újabban elterjedt magológépen, harkakötönyi néven *konkolyzón* megtisztítják az idegen anyagoktól, majd teknőbe öntve meszes, mostanság rézgálicos vízben, esetleg a kettő vegyes levében szokták áztatni. Tanyán ezt úgy végzik, hogy a kamra tiszta sarkában szétterített búzát rézgálicos oldattal locsolják meg, közben falapáttal állandóan *főhányik*, azaz forgatják. Alsóvároson egy marék sóval is meghintik. Hagyományokhoz ragaszkodó családokban még mindig kerül közéje a *karácsonyi jászol* búzazemeiből is. Mindezzel az *üszög* ellen védik meg. Kissé felszárad, majd zsákba öntik.

Egy régi vágású bibliás tápai gazdasszony, Nagy Panna ez utóbbinak egész életén át ellene volt, mert szerinte Ninive városa is úgy pusztult el, hogy az Úr képköves esőt bocsátott rá. Az ellenkezés a *képköves* szó félreértéséből származott.

A búzavetésnek régebben jellegzetes tilalmai, előírásai voltak. Így kedden és pénteken, továbbá az *üszögnapon*, vagyis a hétnak ama napján, amelyre abban az esztendőben *Üszögös Szent Péter* napja (febr. 22) esett, a tápaiak, szőregiek nem vetettek, de nem fogtak aratáshoz, sőt egyéb mezei munkához sem. Dócban máig tudni vélik azt is, hogy az ilyen üszögnapon született gazdának búzája mindig üszögös marad, bármit is küzd ellene.

A védekezés sajátos mindszenti módja régebben az volt, hogy ezen a napon szemes gabonát és kukoricát vittek be a tisztaszobába. Föltették a suglót tetejére a fészület és örökmécs alá. A mécs rávilágított a szemekre. Úgy vélték, hogy ezzel az eljárásukkal távolartják az üszögöt a vetéstől.

A vetés kezdőpontjának régebben Máté evangélista ünnepét (szept. 21) tekintették. Öreg alsótanyaiak tapasztalata szerint a homokon búzát paprikatermés után kell vetni. A homokföldbe legjobb a feketeföldön termett búzát vetni, vagy legalábbis váltogatni.

A vetés napján a hajdani tápaiak kenyeret nem sütöttek, még a hamut sem háborgatták, bolygatták meg a kemencében. Deszken azon a napon, amikor először vetik a búzát, nem jó a házból semmit sem kiadni. Algyőn ilyenkor korán kimennek vetni, hogy még napkelte előtt kiérjenek a földre. Amikor a nap éppen feljön, a vetnivaló búzával telt zsákokat oda szokták ütogetni a földhöz. Mint mondogatják, a termés így majd nem lesz üszögös.

A búza elvetése Tápén, Domaszéken, Zákányban régebben karácsonyi abroszból, vagy a házi szövésű sütőabroszból, ugyanabból, mint amelynek vásznából az aratógatyá is készült, később nyakba akasztott zsákból, jó pár évtizede pedig vetőgéppel szokott történni. A deszkiek a vetőzsákokat utána feldobták a háztetőre, ahol három napig ott is maradt.

A régi öregek vetés előtt imádkoztak. Általában még ma is fohászkodnak egyet. A vetőmagra keresztet vetettek. Ez a roznál olykor elmaradt. Ilyenformán: *Uram Jézus segíts mög!* Vagy a tápaiak: *Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevibe évetöm, szaporodj!* Egyesek legalább a kalapot emelik meg. Domaszéken kezét is is mostak előtte. Alsótanyán, Röszkén nem volt szabad a vetésidő alatt dohányozni.

Egy hold földbe egy mázsza szemet számítanak. A vetőabroszra, vetőzsákba viszont az öregek visszaemlékezése szerint egyszerre egy vékányi szem került bele. Minden lépésre egy marékkal szórtak el. A vetés végén általában így szóltak: *hállá Istennek!*

A *vetőgetés* úgy történt, hogy a magvető jobb lábával kilépve, jobb kezével belemarkolt a zsákba, abroszba, és ujjai között nagy lendülettel bal felől szétszórta a szemet. Ha nagyobb tábla bevetéséről volt szó, akkor a vetést legszélről kezdte, és belől nagy előket fogott. Végül az egészet *beszegette*: magot szórva körüljárt a bázda mentén. Vigyázott, hogy *ablak*, azaz vetetlen rész ne maradjon. A röszeiek szerint, aki szépen vet; *úgy vet, mintha az eső esne*.

Az időjárástól, családi körülményektől és hagyományoktól függően a búzát vagy *alávetik*, vagy *fölülvetik*. Az *alávetés*, *aláfördítés* a vetésnek az a módja, amikor a magot szántatlan földön szórják el. Utána pár ujjnyi mélységben felszántják, végül megboronálják. Erre a módra mindenesetre inkább szükségből kerül sor. Általánosabb a *fölülvetés*, amikor a felszántott föld tetejére szórják el a magot, majd mindjárt boronálnak.

A *vetőgép* a századfordulótól kezdve középparasztjaink gazdaságában is megtalálható. Pénzért, vizontszolgáltatért ismerősöknek, rokonoknak, szomszédoknak is oda szokták kölcsönözni. Tanyai ember nedves földbe inkább kézzel szeret vetni.

Sajátos módon napjainkban a háztáji földeken a kézzel való magvetés fölüjlóban van. Ennek oka egyfelől, hogy a szövetkezetbe teljes modern felszereléssel, így vetőgépükkel léptek be a gazdák. Másfelől pedig a kicsinyke földdarabok megmunkálása traktorral, vetőgéppel éppen nem volna gazdaságos.

A vetetés után azonnal a boronálásra kerül sor. Nem tudjuk már, hogy milyen volt a *körmösborona*, amelyről Dugonics András ad hírt: *Nézd a Járom-szöveget kifeszítő szöke ökröt is: hogy vonnya szántó-vassát és körmös boronáját.*³⁹ Még a századfordulón is járta a kőkenyfa tövises ágaiból font *tüsökborona*, tápaiasan *vesszőborona*. A szegedi vásárokon a készítő bihari románok maguk is árulták. Visszahajtott vastagabb végének *boronanyüst*, egyszerűbben *nyüst* a neve. Ez, illetőleg ennek egy kis része szemverésről javasolt tápai *üszkőbősvíz* készítésénél is kasználatos. Hogy az eső ne érje, az ereszet alá, szín falára szokták felakasztani. A boronára erősített, befogásra szolgáló farúdnak *boronahúzó fa* a neve.

A tüsökboronát az újabb évtizedekben kiszorította a kovácstól készített, vagy gépgyárban gyártott *vasborona*, vasfogazata után *fogasborona*, röviden *fogas*. Akkor *fogasolnak*, ha nagyon hantos a föld, ha a búzát kézzel vetik, vagy ha a sebes eső megkeményíti a földet.

Apróbb a foga, és kizárólag csak a mag befödését végzi az újabb, modernebb *magtakaró*, másként *búzaborona*.

Erős vasláncokból van összeróva a *láncborona*.

A gyári tárcsásborona, tápaiak ajkán *hantvágó* a két világháború között jelent meg a szegedi tájon.

A *magtakarás* munkáját a boronálás után olykor még a *dörzsolés* követi. A *dörzsolő*, Apácán *símitő* legtöbbször a kocsi oldaldeszkájából rögtönzött borona, amelyet vetés után — belátás szerint olykor a fogasolás kihagyásával — lapjával a föld elsímitására használnak. Kötelet kötnek rá, lovat fognak eléje, valaki nehezekül rááll, vagy ráfekszik. A deszka keresztben csúsztatja a földet.

*

³⁹ Dugonics A., Etelka I, 401; *Uő.* Ulisses 172.

Az elvetett búzával az embernek már nincsen dolga, legfőljebb gondja. Állandó törődés, izgalom, hogy szolgál rá az idő, milyen lesz a termés. Elvégzik tehát a vetést, boronálást. „Ezen túl — illeszkedik bele⁴⁰ Tömörkény a régimódi parasztember világába — az Isten dolgozik. Az ember nem tehet mást, minthogy jóakarátát kérje. Adjon őszi esőt, de ne sokat, de mégis annyit, hogy elpusztuljanak a mezei egerek. Azután fagyot ne adjon idő előtt. Ha ád is, kicsit adjon. A nagyobbakat csak akkor adja, ha már előbb havat adott. Szép fehér havat, amit az emberek hidegnek találnak ugyan, de a földnek az nem hideg, hanem jó meleg. Az ajnározza a magot.” Ha a vetést vastag hó borítja, Mindszinten *lékelni* szokták, hogy levegőhöz jusson. A szegedi homokon, hogy a gabonaszem meg ne *vakuljon*, a megolvadt, majd jéggé fagyott havat megtörették: marhával, olykor kocsiba fogott lovakkal ráhajtottak. Néha a lóra csak úgy ültek rá, és úgy járták be a vetést. A tápaiak szánkóval.

Télen „a mag nyugodtan van — folytatja Tömörkény — a föld alatt. Pihen és kezdi kikezdeni oldalait a melegség. A földben, amely meg van fagyva, a földben, amelyet méteres hó főd be fehéren, a mag nyílni kezd. Előbb álmodik, azután szül ... Idők múltán a nap közelebb jön, s vetni kezdi tűző sugarait. A hó apránként elvész, úgy tűnik el a mezőkről, hogy észre sem lehet venni. Alighogy így búcsútan távozott, és fehérsége helyében ott maradt a fekete föld, abból kicsinyke zöld szálak bújnak elő.”

Az elvetett búzát neveli tehát a természet. Az ember nem tud most hozzáférni, de a termés bőséget és védelmét mágikus eszközökkel is iparkodik elősegíteni. Ezek a cselekmények főleg a téli időszakhoz, téli jeles napokhoz kapcsolódnak. Ilyen téli napfordulat idején a lucabúzához, karácsonyi abroszhoz, majd tavasszal a nagyszombati szőlővesszőhöz, búzaszenteléshez, úrnapi koszorúhoz, szentelt gyertyához fűződő szakrális hiedelemvilág, amelyről a megfelelő helyen az esztendő jeles napjai között emlékezünk meg.

Homokföldön a vetést olykor legeltetni is szokták. Kisasszonyra itt már ki szokott hajtani a zöld rozsbúza. Amikor október elejére már jól *mögtőkésödött*, *mögtalpasodott*, akkor rá szokták engedni a libát, pulykát, disznót, bürgét, esetleg még a gyöngye borjút is. Járatják velük egész télen. Erre azért is szükség van, illetőleg volt, mert akadt olyan rozsvetés, amit föltétlenül meg kellett járatni, hiszen túlságosan *főkapott*, azaz szépen fejlődött és télen kifagyott volna. Olykor késő ősszel meg is kaszálták. Szent József (márc. 19) után már nem lehetett ráengedni, mert most már kárt okozott volna.

Mindszenti szokás, hogy tavaszi fagyok ellen, a vetést szálás dudvával körül szokták szórni, majd a szélirányban meggyújtani, hogy füstje a hideget elűzze.

Tavasszal már figyelni kezdik, hogy a búzavetés miként fejlődik, milyennek ígérkezik a vágása, aratása. Hozzáfognak a kitisztításához is: *acatolnak*, *tarackolnak*. Kis nyélbe erősített, *acatoló* néven emlegetett, elhasznált kaszahegygel vagy más alkalmas vasdarabbal kiszúrják a fejlődő gabonavetésből az aszatot (*Cirsium arvense*), amelynek a XVI. században *kákalic* neve is járta. Tápén az acatolást sokszor megelőzi a *csutkázás*: az előző évi kukoricavetés bennmaradt gyökerét vasvillával a barázdába vetik. Ha a föld messze van, ott marad. Egyébként hazaviszik és kemencét fűtenek vele. A konkolyt a tápaiak szálástól is tépdesték a vetésből.

Olykor *sásolnak* is. A tápaiak a dúsan fejlődött szokatlanul kövér és ennek következtében megdőlő búza tetejét április folyamán sarlóval, kaszával lecsapkodják. Ez a kalász fejlődésének még nem árt.

Rendkívül nagy gondot fordítanak a búza faji tisztaságára. Ezért a fejlődő búza-táblában tavasszal végigmennek, és kaszával vagy hosszú nyélre erősített kaszavassal

⁴⁰ Tömörkény I., Föregteg János 71.

kivágják, *kirozsolják* belőle a hosszú szárú, tehát kiemelkedő rozsfejeket. Ez a *rozsolás, kaccsalás*.

Ha a tavaszi vadvizek, áradások sokáig maradnak a vetésen, akkor a fölmelegedett vízben a búza kipusztul, *kivakul*. Az is előfordul, hogy a gyökér megmarad, de kalászt nem hajt. Ilyenkor *árvabúza, árvarozs*, másként *hője* a neve.

Ha a kalász már fejlődni kezd, akkor a búza *hasba van*. Ha föltűnő buján nőtt, akkor *burjás*. Ha fejletlen a kalásza, akkor tápaiak szerint *pücsökfejű*. Az olyan vetésre, amelynek tövénél sok az avas levél, azt mondják: *subás a búza*. Ha a szára vékony, alacsony, akkor *selyömszálú*. A megdőlt, nehézvágására: *láros a búza*. Sövényháziak szerint viszont az ilyen búza *mögháborodott*. Az egyetlenül fejlődött, ritkás, hézagos búzavetés *ligetős*, Tápén *ablakos*. Ha ezt tavaszi vízállás, vadvíz okozta, amelynek helyén nem fejlődhetett ki a szem, akkor a búza *gombás*. Ha a sok esőzés miatt a búzaszár *összeáll*, vagyis összetapad és a földhöz ragad, akkor meg *ébocskorosodik*. Ha közvetlen aratás előtt nagy a szárazság, akkor a kalászban levő szem *mögszorul*, vagyis összeszárad, megtöpörődik. Ilyenkor nagy a termésár.

Az a vélemény, hogy abból az elmaradt vetésből még jó termés várható, amelyben Szent György napkor a varjú már el tud bújni.

Szent Iván napja körül a búza már alig nő. Ha már hányni kezdi kalászát, a tápaiak ezt mondják: *kikalászol*, a tanyán: *kaccsaddzik*. Szemlátomást sárgulni kezd, és aratásra vár. Ezért mondják: *Szent Ivánra*, másként *Szent Jánosra szakad mög a búza tüve*. Szerencsés lesz Kálmány följegyzése⁴¹ szerint az az ember, aki Szent Iván éjszakáján a búzában alszik és meghallja a búza tövének fölszakadását.

Ilyenkor mindenesetre már morzsolgatják a kalászokat, körmükkel és foguk között ropogatják a szemeket. Így állapítják meg, hogy még *tejes*, már majdnem jó, most meg már *lüsztös*, azaz vágható. A túlérett kalász alsótanyaiak ajkán *golyafejes, möggolyafejesodik*. Alsótanyaiak szerint vágni lehet, ha a szemet körömmel ketté lehet törni. Most már *bele löhet állani a búzába*. Másként: *ki löhet zavarni a nyulat a búzábul*. Mindkettő egyet ír körül: kezdődhet az aratás.

Az aratásra váró gabona szárának állása szerint *álló, dült*.

A búzavetés kedves vadvirágokkal is megtelik. Ezek: a kék *búzavirág* (*Centaurea cyanus*), a Szegeden már a XVI. században is előforduló *csókaláb*, tápaiasan *kócsaláb* néven emlegetett *szarkaláb* (*Delphinium consolida*). Nem tudjuk megmondani, melyik volt a *fölkiáltó madár virága*, amelyet Tömörkény említ.⁴² Nem hiányzik természetesen a *pipacs* (*Papaver rhoeas*), Fuchsius fűvészkönyvében *pipancs, vadmák* sem. A pipacs szirmaiból izzasztóteát szoktak főzni. Régebben altatónak is használták. Mezőn játszó tápai gyerekek a pipacsot leszakítják, kezükbe veszik, de nem nyitják szét. Így kérdezzetik egymástól: *sör-ë, bor-ë, pálinka-ë, tisztaszínű paprika-ë?* Ki kell találni, hogy a belseje milyen színű. Utána meg is eszik. A szokás Szőregen,⁴³ tanyán is lényegében így él.

Sokan a maguk földjén szedett mezei virágból és búzából kötik az úrnapi koszorút. Ezt elviszik a sátorba, ahol elveszik tőlük és szívességből olyan helyre akasztják, hogy ne keveredjék össze a többi virágdísszel. Szertartás után visszakapják, és egész éven át családi szentelménynek tekintik.

Tanyán oltalomkereső célzattal, azaz a termést égi pártfogásba ajánlva, az ilyen csokrokat útszéli keresztekre is szokták kötni.

*

⁴¹ EA. 2816.

⁴² Tömörkény I., A tengeri város. 50.

⁴³ Kálmány III, 103.

Az aratás megkezdésének számos kultikus mozzanata volt, amelyből egyik-másik töredékesen máig is él.

Régebben a tápaiak az evangéliumi magvető aratásáról szóló énekkel fogtak munkához:

*Elgyűtt az aratásnak nagy napja,
Emléköztet itélet napjára.
Münk vagyunk az Isten gabonája,
Elgyün Jézus maga aratásra ...*

*Jó búza közt teröm sok konkoly is,
Mögtérők közt kárhozott lélők is.
Mögtérő lélők a búzaszöm,
Kárhozott lélők a konkolyszöm.*

Énekelték ezt is:

*Itt az aratás,
Gyün az égi áldás,
Amelyért légyön néki
Ezör hálaadás.*

Legalább a fohászkodás, kalapemelés ma is általános. Pénteken nem jó belefogni az aratásba, ezért csütörtökön egy pár kaszavágást végeznek a táblában. Öreg tápaiak is ha *üszögnapra* esett az aratás kezdete, előtte való délután vágtak egy-két rendet. Öreg alsóvárosi, tápai parasztemberek még századunk első évtizedeiben is déli harangszóra levett kalappal, kévére ülve imádkozták az Úrangyalát. A végén nem csak magukra, hanem az egész búzaföldre keresztet vetettek.

Az *aratóüng*, *aratógatya* Tápén régebben abból a házi szövésű vastag vászonból készült, amelyből a sütőabroszt is szabták.

Az aratás, *aratásüdő* június utolsó hetében kezdődik az őszi árpával, majd a tavaszi árpával, folytatódik a rozssal, majd a búzával és zabbal fejeződik be.

A köztudat az aratás kezdetét leginkább Péter és Pál ünnepéhez kapcsolja. A naphoz azonban emlékeztető jellegén túl semmi hiedelem, kultikus hagyomány nem fűződik, annál inkább *Sarlós Boldogasszony* (júl. 2) ünnepéhez. Nyilvánvalóan ezt kell az aratás ünnepélyes, szakrális előjátékának tekintenünk. Az ünnep magyar neve semmiképpen sem függ össze az eredeti egyházi elnevezéssel: Mária Erzsébetnél való látogatásával (*visitatio*). Inkább a búza beérése, az aratás kezdete kapcsolódik népünknel ehhez az asszonyi, vegetációs jellegű ünnephez. A kérdést még tovább is lehetne elemezni. A jeles napoknál mindenestre részletesen felsoroljuk *Sarlós Boldogasszony* teljes szegedi hagyományvilágát. Itt csak az aratással összefüggő hiedelmekre utalunk.

Kálmány temesközi adatai⁴⁴ szerint ezen az ünnepen sarlóval valami keveset az asszony is arasson, kalászt szedjen, hogy a jószág ne pusztuljon. Ekkor tették a szobába a *búzaborona* néven emlegetett fonott gabonát is, amely ott marad egész éven át. A fodormenta-szentelésre, a napnak a szegedi tájra jellemző templomi áldására búzát is visznek a mentával együtt szenteltetni. Ezzel kapcsolatban olyan aratáskezdő áldásra, illetőleg szentelményre gondolhatunk, amelynek virágzását az ismert liturgikus forrásokból — legalább egyelőre — nem tudjuk kimutatni, de a néphagyomány alapján mégis föltételezhető, hogy valamikor ilyen volt.

⁴⁴ EA. 2807.

Az *aratás* szóhoz néhány jeles mondás is fűződik. Csaplár Benedek följegyzése szerint a haszontalan foglalkozású ember *délibábon aratást keres*. Aki elfelejtett valamit, annak *kikottyant az eszibű, mint Magda Pötyöknek az aratás*. A rossz kezdetnek a vége is rossz: *ritka vetésnek szögény az aratása*. Kisiratosi aranyigazság, hogy *aki nem vet, nem arat*.⁴⁵

Szegedi szegényemberek — nemcsak napszámosok, zsellérek, hanem küszködő iparosok is — régebben sokszor szegődtek el aratni, hogy a néhány hétig tartó kemény munkával legalább az évi kenyeret teremtsék elő, és biztosítsák családjuknak. Már a XVIII. században találkozunk velük. Erről mindjárt még több szó is esik. A múlt század folyamán, a puszták fokozatos feltörésével a gabonatermelés olyan nagy mértékben fejlődik, hogy sem a parasztgazdaságok, sem az uradalmak nem tudják a maguk rendes munkaerejével az aratást elvégezni. Gondoskodniok kell tehát *aratórészes*, röviden *részes* fogadásáról. A félf feudális hazai terménygazdálkodásra egészen a legutóbbi időkig a szegedi tájon is jellemző volt a természetben kiadott munkabér.

A parasztgazdaságok a birtok nagyságának megfelelően, de leginkább egy-két személyt, rendszeren fiatal házaspárt fogadtak meg részesnek. Sokszor hosszú éveken, olykor nemzedékeken át fennállott a gazda és részes közötti kapcsolat. Megszokták, megbecsülték egymást: az egyiknek a munkáját, a gazdának meg az emberi méltányosságát.

A Városban az *aratórész* a tanács 1724. évi határozata szerint: a *búzatarítás* ötödén, az árpáé negyedén legyen. 1733-ban a nyomtatók a búzának nyolcadát, az árpának hetedét kapták. 1738-ban az aratók napszáma 3 napra 2 véka búza vagy naponként 17 dénár, a kéveköztözőké 1 véka búza. Az első világháború előtt egyezség szerint a 12. vagy 13. kereszt illette az aratót, de kommenció (só, szalonna, tarhonya) is járt vele. Ennek fejében a részesnek a hordásban is segédkeznie kellett. Újabb időkben holdanként a maga családjával együtt 60—70 kg szemért fogja fel a maga kenyerén.

Egészen 1945-ig szokásban volt az is, hogy az alsóvárosi család elég erősnek érezte magát az aratás munkájához, legföljebb csak alkalomszerűen fogadott a *Vadkertikörösz*t körül tanyázó alsóvárosi és környékbeli kínálkozó szegény emberek közül. A kereszt tövében szerszámaikkal várakoztak, *kiállottak*, hogy a földjükbe igyekvő gazdák megfogadják őket. Ha jól dolgoztak, több napra is ott ragadtak, és családtagként bántak velük: ellátásukról, szállásukról most már a gazda gondoskodott. Előfordult azonban, hogy napokon át is hiába várakoztak. Nem akadt, aki megfogadta volna őket, mert rossz volt a termés, nehéz az értékesítés.

Természetesen akadtak olyan fiatal törpebirtokos alsóvárosi gazdák, rendszerint legénykori komák, akik aratás, hordás idejére összeszövetkeztek, és kölcsönösen segítettek egymásnak. Annak a földjét aratták először, akinek a búzája érettebb volt. Azét hordták először, akinek gabonája a szérűskertben hamarabb került cséplésre.

A tanyai *részfogás* — ha még nincsenek kialakult kapcsolatok — már korán tavasszal megtörténik.⁴⁶ Az egyezséget nem szokás írásba foglalni. Az adott szó kötelez. Jellemző, hogy a robotnak sajátos csökevénye, a *lédógozás* a tanyai nagygazdák és zsellérek között szinte napjainkig, 1945-ig meg tudott maradni. Így a részes általában három napi ingyen munkára kötelezte magát a gazda földjén. Kötelessége

⁴⁵ KovIr. 214.

⁴⁶ Börcsök Vince szíves közlései. Vö. még gazdagabb dokumentációval *Börcsök V.*, Az aratás és cséplés hagyományai, jogi szokásai Szeged környékén a századfordulótól napjainkig. Néprajz és Nyelvtudomány XVII—XVIII. 299—306.

volt ezenkívül a rendes napszámber mellett tavaszi munkát végezni; fűvet kaszálni, szőlőben dolgozni. Ez azonban egyúttal bizonyos kereseti lehetőséget is jelentett.

Aratáskor, illetőleg utána a kicsévelt gabona minden tizenegyed része a részest illette. Régebben keresztben számolták el a munkabért. Szintén minden tizenegyedik kereszt illette a részest, akinek így szalma, polyva is jutott. Ilyenkor azt mondták, hogy *gazú* részelt. Később azonban egy kocsi szalmával kellett megelégednie. Polyva csak külön, megegyezés szerint járt neki. Részét a gazda igája vitte haza. Szabó Mátyás följegyzése szerint a külső tanyavilágban a lovakat ilyenkor föl is csengőzte, hogy lássa mindenki: terméséből másnak is jutott. A zajütésnek azonban eredetileg nyilvánvalóan gonoszúzó célzata volt.

A részes dolga volt még természetesen a keresztelés, kaparás, hordás, asztagrazás, továbbá a cséplésnél való segédkezés. Kegyetlenül lesoványodva, lerongyolódva tért haza, évi kenyerét azonban megkereste.

A részes feleségétől a gazda olykor megkövetelte, hogy vegyen részt a székfoltozásban és főzésben, amíg a cséplés tart.

A részest a rész mellett hagyományosan *kommenció*, *komenció* is illette: fejenként 2 kg szalonna, 1/2 kg zsír, 20 kg liszt, 1 kg tarhonya. Ilyenkor járja az a szólás, ha gyöngö az étel, akkor *nem foga a kasza*. Tüzelőt a gazda adott.

A részes kötelessége volt a maga költségén marokverőt fogadni. Ez azonban leginkább a felesége, húga volt. A gazdával való egyezségtől függött, hogy az *arató-bocskor* benne volt-e a *kommencióban* vagy sem. Ha nem, akkor a részes vett magának is, meg a marokverőjének is.

Olykor úgy egyeztek, hogy a gazda gondoskodott a munka idejére az ellátásról. Ilyenkor naponta négszer ettek (frustok, ebéd, uzsonna, vacsora). Erre az időszakra tartogatták a füstölt húst, de tanyán birkát is vágtak. Napközben gyöngö, savanykás csigert ittak, hogy ne kívánják annyira a vizet. Egyes helyeken volt gyöngébb, 30°-os *aratási pálinka* is. A vizet egyébként *csöcsöskorsóban*, nedves rongyokba csavarva árnyékban tartották, olykor rögtönözve a földbe is beleásták. Erre a célra szolgált különben a *csobolyó*, *csubolyó* is, amelyet Rózsa Sándor-regényében⁴⁷ Móricz Zsigmond személyes tapasztalat nyomán így jellemez: „kétfenekű faedény, ami olyan, mint egy szűkre szabott kicsi hordó. Egy arasz a két fenék között a donga vagy annyi se.” Vacsorára jobb bor járt. Ez volt a táplálkozási rend akkor is, ha maga a család aratott.

A tanyai részesek ott aludtak a gazda istállójában, szénásszínjében, szalmakazal tövében. Úgyesebb aratók itt kívül, az ég alatt szerettek legjobban, mert a hajnali hűvösre könnyen föléreztek.

Az *aratóbanda* néven emlegetett tápai, sövényházi, tanyai munkaközösségek uradalmakba mentek az első világháború előtt, főleg Temesközbe, Csanádba aratni: 3—6 hétig voltak oda.

Öreg tápaiak mesélik, hogy egyetlen urasághoz 30—50 tápai kasza is elszegődött. Egy *bandában* volt 12 személy: 6 kaszás, 6 marokverő. Egyikük volt a *bandagazda*. A táblákat öllel kimérték, felcsóvázták az egyes *bandák* számára.

Az urasági aratókat az uradalom vitte-hozta szekéren, kocsin a *kommencióval* együtt. A kocsira felrakták a gyékénysátort, cöveket, pokrócot, bográcsot, aratószerszámokat. Az aratásra induló újkígyósi lány valamikor búzakaralásból rögtönzött koszorút viselt a fején.

Az aratók hagyományos öltözete férfiaknál ing, gatyá, olykor festőkötő, továbbá kapcára húzott bocskor, a napszúrás ellen oltalmazó kalap. A marokverő fehérrép rövidujjú inget, pendelyt, festőből való aratókötőt, bocskort, fején kendőt viselt.

⁴⁷ Móricz Zs., Rózsa Sándor I, 178.

A lányok ilyenkor koszorúba kötötték a hajukat. Rendes körülmények között leeresztve viselték. Egyik-másiknak csak a szeme látszott ki, úgy bekötötte. Sokan vannak, akik meztláb aratnak, kitapasztalván a tarlón járás máshol jellemzett tudományát. A bocskor ugyanis könnyen megtelik gyomokkal. Ilyen az *ördögbockor*, tápai nevén *kiskefe* (*Caucalis daucoides*), továbbá a *vadborsó* (*Vitia villosa*). A meztlábás tanyai ember talpán keletkezett *tallóseb* orvossága hirtelenében csak annyi, hogy beszórlják homokkal.

Kora hajnalban, olykor már két óra tájban a bandagazda fölkelésre meg szokta kongatni a bográcsot. A mosakodás csak annyiból állott, hogy egymás kezére a korszóból vizet öntöttek, amivel a szemüket mosták ki.

Az étkezés nagyon egyszerű volt. Reggelire nyárson sült szalonnát ettek. Ebédet az árokparton főzött valamelyik marokverő. Legtöbbször tarhonya főtt a szolga-fára akasztott bográcsban. Ebből evett *törökülésben*, esetleg *gudúzkozva*, azaz guggolva, olykor kiterített gyékényre telepedve a *bokrácsalja*, azaz 6 személy. Uzsonnára megették a tarhonyamaradékot, esetleg csak kenyeret, amelyet valamelyik marokverő az uradalmi cselédház kemencéjében sütött. Vacsora: sült szalonna, esetleg a majorban vásárolt tej.

Az éjszakai pihenő a magukkal hozott gyékénysátorban történt. Minden kaszás a marokverőjével került össze. Azt mondják, hogy a fáradt férfiak nem éltek vissza a helyzettel. Az asszony, lány egyébként is legtöbbször a közvetlen hozzátartozójuk, közeli rokonuk volt.

A munka szombat délben, hétfő hajnalig megszakadt. Ha nem messze, pár óra járásra volt az aratás, akkor hazamentek tisztálkodni, pihenni. Ellenkező esetben végig ott maradtak.

A munkát tizenkettedéből, tizenharmadából vállalták. Ha nagyon dült volt a búza, akkor csak tizedéből. Olykor *biztosíték* néven emlegetett minimum kikötésére is sor került. Néha kiderült ugyanis, hogy nem termett annyi szem, amennyire az aratók számítottak. A ténylegesen megkapott gabonajárandóságot a tápaiak *tisztaszöm* szóval illetik, akik gabonakeresetüket sokszor eladták, és gyékényt vettek rajta, hogy ezzel hagyományos munkájukat télen folytatni tudják.

Ha a banda jól végezte a munkát, a bandagazdának olykor *kaparás pénz* néven emlegetett külön pénzösszeget adott az uraság, nagygazda.

Az aratás eszköze a szegedi tájon is már emberemlékezet óta a *kasza*. A szegediesen *salló* néven emlegetett sarló már csak marokverésre szolgál. Forrásaink szűkszavúsága miatt nem tudjuk megállapítani, mi volt a XVIII. századbeli szegedi dézsmaszedők eszközevegében előforduló *sallópénz*. Talán még a sarlóval való aratást vagy legalábbis emlékezetét idézi. 1723. *Az Salló pénzt szorgalmatosan igazán ki szedem, mellyből semmit el nem titkolok és magamnak megh nem tartok*. Majd ugyanitt a *iuramentum per Decimatores hospitibus dictandum* szövegében: *az Gabonámat és az Boromat igazán fel vallom, el nem titkolom, úgy az Salló pénzt és penna pénzt is hit szerint megh fizetem*. A Sarlós Boldogasszony napjához fűződő és ott bemutatott hiedelmek is a sarlóval való aratásra, egyben gazdag szakrális hagyományvilágra engednek következtetni. Azt már aligha lehetséges eldönteni, hogy a szegedi paraszti örököföldek máshol is szóvátett félhold-, illetőleg sarlóalakja összefügg-e a sarló hajdani kultikus szemléletével.

Szegedi eleink a kaszával nyilván már a középkorban aratnak. Erre családnevek utalnak. 1450. *Kaszás Jakab*. Az 1522. évi tizedjegyzékben öten viselik a *Kaszás* nevet. Ide tartozik az egyszer előforduló *Arató* név is. Az itt található három *Kasza* névnek eredetibb alakja talán *Kaszab*, azaz mészáros lehetett. A XVIII. század második felében Jankó János hagyatékában (1774) olvasható: *Kaszaverő Kalapácsok*.

A sarló és kasza készítése nem fordul elő sem a cigánykovácsok számára kiadott hatósági rendeletben (1723), sem a kovácsok céhlevelében (1724), csak éppen a sarló igazítása.⁴⁸ Ebből arra kell következtetnünk, hogy a kaszával és sarlóval már ebben az időben is nyilván a Felvidék látta el Városunkat. A szállításról talán a *vasáros* helyi néven emlegetett vaskereskedők gondoskodtak. Már 1753-ban fölbukkan a Dömötör-templom kurátoraként Feldhoffer György vaskereskedő. Van azonban az alsótanyai néphagyományban annak is nyoma, hogy valamikor régen felvidéki tótok is árultak vásárokon kaszát.

A magyar irodalmi köztudatba is bevonult Mikszáth Kálmán novellaremeklése: *A kaszát vásárló paraszt*. Az elbeszélést személyes szegedi élmények ihlették. Mikszáth klasszikus, Tömörkénynél is több változatban ismétlődő paraszti pillanatot örökít meg: a szinte élettársnak érzett szerszám kiválasztásának, beszerzésének naívvul ünnepélyes jelenetét. Tömörkény jellemzését is idézzük⁴⁹ a múlt század végéről: „Soha még aranyból és ezüsből, acélből és vasból nem csináltak olyan tisztességes eszközöket, mint a szántóvas és a kasza. A kasza segítségével három hét alatt lehet megkeresni a búzatermő rónákon az egy esztendőre való kenyeret. Ez a világ legszebb kardja. Ellenben félelmetes eszköz is. Mikor a hosszú nyélen meglódul az erős munkás kezében, azzal el lehet vágni az ember lábát csontostul. A fű harsog, ha vele vágják, a búza ropog. Vásárlását élemedett, hozzáértő férfiak eszközlik ... Biczók elhaladva az árusok előtt hirtelen fölvesz egy csillogó, fehéres kaszát, amelynek a foka vörösre van festve. Megnézi a végét, amelynél fogva majd a nyélhez illesztődik. Végighúzza ujjaival a felső részét, azután az élét, s a körmével meg is pengeti. Ha a köröm meglátszik ennek a nyoma, az nem baj, mert a köröm növendő. Ellenben, ha a kasza éle törik ki, az ugyan ki nem nő többé. Most a hegyét és a fokát kell két kézzel fogni, s meghajlítani, tanulmányozván ezáltal az acélosságát. Ha mindez beválik és semmi irányban sem kelt aggodalmat, következik a dolog fő része, a pengetés. A kasza felső végén kell megfogni a vasat, hogy a penge az élével fölfelé álljon, s oda kell azt most ütni a kavicsához. De amint az ütés megtörtént, azonnal fölkapja a próbáló, föltartja a levegőbe, hogy ott pengjen. Szépen hangzik.”

Virágh János balástyai honismereti pályadolgozata⁵⁰ szakszerű képet ad a *kaszapróba* több módjáról, és megerősíti, kiegészíti Tömörkény jellemzését. A tanyaiak, falusiak szívesen szoktak vásárolni kaszát búcsúkon, hol kedvükre kipróbálhatták nagy körülményességgel a természetét.

A *pöngetés* úgy szokott történni, hogy a vevő egy kódarabhoz, régebben külön erre a célra odakészített márványkőhöz ütögette a penge hegyét. A hangjáról lehetett következtetni a kasza minőségére. Úgy vélték, hogy a különböző hangú kaszák között a legmagasabb csengésű a legértékesebb.

A hangpróba más módjánál a két végén kézbe fogott pengét szájhoz emelték, és legszélesebb részére rákiáltották a *hukk* szót. Ha a penge *visszaszólt*, vagyis a kiáltástól rezgésbe jött, és hangot adott, akkor a kaszát érdemes volt megvenni.

Egyesek rézkrajccárral tettek próbát. A vevő a bal kézben fogott kasza élén keresztbe fordított rézpénzt húzott végig. Ha a vontában húzott krajcár „ragadt” a kaszába, akkor a penge jó volt. Ha azonban húzás közben megszaladt az élen, ez az él egyenetlen keménységét bizonyította.

A körömpróbával bátrabbak vizsgálozták. A szakértő jobb keze hüvelykujjának körmét húzta végig, valósággal kitapogatva a kasza minőségét. Sokszor meg is vérezte magát, de a jó kasza ezt megérte.

⁴⁸ *Hilf* 77, 226.

⁴⁹ *Tömörkény I.*, Jegenyék alatt 151.

⁵⁰ Móra Ferenc Múzeum Kézirattára.

Más parasztember kalapjára tűzve, vagy zsebében szalmát vitt magával. Ha nem volt nála, az sem volt baj, mert minden eladó tartott magánál szalmát is erre a célra. A kasza ormát ujjával megnyálazta, majd a szalmából tört gyufaszál hosszúságú darabot a megnyálazott részre keresztbe tette. Ha a szalmaszál hosszára fordult, akkor a kasza megfelelt.

Öreg kaszasok kalapjukat levéve, fejükre lapjával fektették a kaszát. Két végén jó erősen meghúzták. Ha a penge úgy maradt formájából kifordulva, akkor nem talált gazdára. Hasonló volt ehhez a nyomáspróba, amikor a kaszát hegyének földbeszúrása után a másik végéről erősen megnyomták. A jó kaszának ilyenkor is meg kellett maradnia az eredeti formájában.

Sokan a cégérül kitett rozsdás, esőverte kaszát vásárolták meg a boltban. Úgy vélték ugyanis, hogy ez a napszitta kasza lesz a legmegfelelőbb, hiszen a vásáros nyilván a legjobbat tette ki.

Rakonczi János szerint a rúzsaiak úgy is próbáltak kaszát, hogy acélhoz ütöték, majd feldobták a levegőbe. Ha nem adott egyenletes hangot, akkor nem tiszta acélból, hanem kevert anyagból készült.

Fiatalabb gazdák idősebb, tapasztaltabb ember, *kaszaválasztó* kíséretében szoktak vásárolni.

Ha a kasza nem fog rendszeren, ez a balástyai mondás járja: *vagy a kasza, vagy a kű, vagy az embör, vagy a fű az oka.*

A *kaszavas*, azaz kaszapenge éles oldalának *lárna*, ószentiváni néven *lána*, fokának, vagyis ellentétes oldalának *orom* a neve. A penge hegyes végződése a *högy*. A kaszavas másik, nyélbe keskenyedő vége a *nyak*. A nyakból kiágazó, nyélbe illeszkedő kampószerű kis vas neve *kődök*. Az a vasgyűrű pedig, amely a kaszanyakat a nyélre szorítja, az *örv*. Az a vasék, amely a nyakat az örvben szilárdabbá teszi, a több néven emlegetett *makk, ék, pöcök*. A kaszanyélen lévő kis üregnek, amelybe a köldök beleszolgál: *kődökluk, makvésés* a tápai neve.

A kaszavas a rendszeren kőrishől, nyárból, esetleg akácából faragott, sokszor házilag készült *kaszanyél* szabad végére kerül. A nyél közepére van ékelve a *nagykaccs* néven emlegetett görbe fogantyú, amelyet munkaközben jobb kézzel ragadnak meg. Ez Jázován, Tordán a kaszáról hiányzik. A nyél végén van a kisebb, szögletes *kiskaccs*, amely a bal kézbe kerül. Alsótányán *nagykoccs, kiskoccs* néven is emlegetik őket. A kettő közötti távolság alsótanyai ember ajkán a *kasza öle*.

A *takaró*, Újkígyóson *takaróvessző* hajlított eper-, kőrish-, esetleg gledicsiavessző. Ez a kaszanyélre kerül, az ívét a *takarómadzag* alkalmi néven emlegetett zsineggel húzzák le. Csak gabonavágásnál van rá szükség.

Az arató használat előtt a kaszáját *beállíti*: a maga testalkatához igazítja, hogy alkalmasabban tudjon vele dolgozni. Ez úgy történik, hogy a kaszanyelet a nagykaccsnál nyakába akasztja. Kinyújtott jobb kezének ujjahegyével pontosan a kaszavas hegyét kell elérnie. Az esetleges szabályozás, hajlítás az éknél történik. A nagy- és kiskaccs kellő távolságát a függőlegesre állított nyélen úgy kell megállapítani, hogy a lábujjat a kiskaccsra helyezve, a térdnek pontosan a nagykaccs alá kell ékelednie.

A pihenő kasza évközben rendszeren a padlás szelemenjére kerül, hogy senkit ne sértsen meg. Olykor az élet a padláslyukon is kidugják.⁵¹ Ennek régebben mágikus célzata is volt: a gonoszok elrettentésére szolgált.

Az elhasznált, törött kaszavasnak *csutakkasza* neve is hallható. Ebből házilag, esetleg kovácsnál még több hasznos tárgy formálható. Ilyen a kezdetleges tázlári *kaszabudli*. A *kaszafűrész* kovácstól kifogazott kaszavasból készült fűrész, amelyet

⁵¹ *Tömörkény I.*, Napos tájak 6.

3—4 m hosszú akácfarúd végére szoktak erősíteni. Ezzel vágják le koratavasszal a tanyaiak akácfáiknak magasabban nőtt ágait, amelyeket mászással már bajos volna megközelíteni.

Az elnyútt kaszapengét sokszor nyélbe erősítik. Kukoricaszárat, gyékényt szoktak vele kivágni, dohányt apróra megvágni. Neve *kaszakés*, *kaszavas*. Cigányok kezéből *kaszahorog* is kikerült. Ezt öreg halászok máig dicsérik. A 60—80 cm hosszú nyélre szerelt, 35—40 cm hosszúságú, nádvágáshoz használt kaszahegynek *cigánykasza* a neve, ami egyúttal hajdani mesteréről is tanúskodik. Gyékényvágásra nyélbe erősített, mintegy 10 cm hosszú kaszahegy alkalmas. Ez a *darunyak*, másként *gyékényvágókasza*, *gyékényszödőkasza*.

A kasza élesítésének eszköze a *kaszaülő*, amely cukorrépaalakú, földbe verhető fatökébe van erősítve. Erre fektetik lapjával a kaszavasat, majd a *kaszakalapács*, régies nevén *kaszaverőkalapács* segítségével vékonyra, élesre verik, *kikalapálják*. A kalapálás a nyaknál kezdődik, és a hegy felé haladva fejeződik be. Csak a belső felét verik ki.

A kaszakalapálás nagy tudomány, nem is ért mindenki hozzá. Nem szabad elkapkodni. Aki egyenetlenül végzi, az *habosra* veri, azaz hullámosra hagyja a kasza élét. Az ilyen szerszámmal veszélyes dolgozni. A művelet gyakorlat és jó ösztön eredménye. Van olyan ember, aki hiába iparkodik, nem tudja eltalálni, nem tud igazában beletanulni. Az aratóbandában az ilyen ember a munka fejében ahelyett dolgozik, aki a kaszáját rendbeteszi. A legényt igazában a kaszálás és kalapálás emeli idősebb társainak méltó sorába.

Naponta egyszer, esetleg kétszer kell kalapálni frustok, szükség szerint még uzsonna idején. A kaszát ilyenkor nem veszik le a nyeléről. A kaszás két lábát előre nyújtva, leül, közte van az üllő a földbe verve. A kaszanyél a jobb vállára támaszkodik, a penge nyél felőli éles része pedig az üllőre. A kasza végét a lábfej fogja közre. Az üllőn való csúsztatást a kéz- és lábfej megosztva végzi.

A kaszás derekára van kötve a *tokmány*, *kaszatokmány*, amely rendszeren ökör-szarvból készül. Víz van benne. Ebben ázik a *kaszakú*, amellyel időközönként, általában minden rend végén a kaszát rövid időre megállva átfenik. A jó kaszakó kiválasztása szintén külön paraszti tudománynak számít. A kaszát fenés közben egyébként talpra állítja a kaszás szemben magával. Eső után a kasza *csajhos* szokott lenni. Ilyenkor először egy marék fűvel kell letörölni. A kaszakó jobb kézben, a bal kéz meg a kasza ormát fogja.

Jellegzetes tápai babonás gyógyító eljárás, hogy a *gancsó* néven emlegetett hónaljki kinövéstre, daganatra meleg hamuban, vízben átforrósított kaszakóval kilencszer nyomnak keresztalakat.

A kasza olykor magát a kaszáló embert is jelenti: *három kasza dógozik*, *hónap három kasza áll a búzába*. Ez a kifejezés: *másfél kasza* három olyan személy munkaegyüttesét jelöli meg, akik közül egy a gabonát vágja, a másik szedi, a harmadik pedig köti, keresztetzi a gabonát.

Aki úgy kaszál, hogy egyes gabonaszálakat levágtatlanul hagy, annak az újkígyósiak szerint *legel a kaszája*. A tápaiak viszont azt mondják rá, hogy *katonát hagy*. Ezért visszamennek, a kaszahegygel *écötkölik*, azaz lecsapják. Az ilyen kalász azután a kaparékbba kerül. Az elmaradott gabona-, illetőleg fűszálnak *Nátly József nyív* nevét hallotta.

A learatott gabonának a földben tarló gyanánt maradt rövid szárát *kotú*, *kutú* néven emlegetik. Az igazi jó kaszás kis kotút hagy, vagyis egyenetlesen, hosszú szárral arat. Azt a tarlót, amelynek kotúját az aratók gondatlanságból, ügyetlenségből nagyra, egyenetlenül hagyták: *gatyás* bíráló jelzővel illetik. A tápaiak azt is mondják,

hogya a tarló ilyenkor *teknyős, vályús*. Ha nagyra maradt, akkor az alsótanyaiak tréfás bírálata szerint *kiszúri a liba szömit*. Rúzsán ezt mondogatják: *kirojtosodott a marokverő ködöke*, másként: *mönnök az arató után a huszárok*, vagy: *sörényös a talló*.

*

A hajnalban kezdődő munka elseje a *kötélhányás*. Annyit készítenek, a tápaiak egyszerre 18—20 keresztre valót, hogy később ne legyen vele gond. Ha nem elég hosszú a búza szára, akkor tövestől *nyüvik* a földből. A jó félmarokra való búzát kétfelé választják, lábuk közé csapják, megszorítják, majd a kalászkok alatt három csavarintással összetekerik. A tekert résznek *konty*, a kiálló végnek pedig *csutka* a tápai neve. Mint mondják, a konty olyan kemény legyen, hogy akár egy kutyát is agyon lehessen vele ütni. Csak a szívós, azaz nedves szárból készül jó köté, azért kell a csavarást hajnalban végezni, harmat száradtjára befejezni. A köteleket kévébe szokták gyűjteni. Egy *kötélkéve*, tápaiasan *öreg*, két keresztre való kötelet tartalmaz.

A *kévekötel* szükségből lehet még fűzfavessző, gyengenád, cirokszár is. Kedvelt volt régebben a zsupkötél is, amelyet here, kukoricaszár, szőlővessző bekötésére tettek el. Árpából ritkán készül köté, és így az árpakévet inkább búza-, zab- vagy gyékénykötéssel szokták összekötni.

Újkígyóson, Csanádapácán hirtelenében, kész köté hiányában a tövénél fogva összecsavart búzakötélnek *betyárcötél*, míg az előre elkészített rendes kötének itt *készkötel* a neve.

Rakonczai János szerint Rúzsán ismeretes a *csavart, gólyafejes, csomós, hurkos köté*.

Ezután fognak a búzavágáshoz, amelynek két fajtája ismeretes.

A *röndrevágás* már teljesen a múlté. Általános a *rávágás*: az arató a kaszájával nem a tarló, hanem a még lábon álló gabona felé suhint. A lekaszált *röndláb* nem hull szét, mert nekitámaszkodik a még vágatlan résznek. Ez megkönnyíti a marokverő munkáját. Egy rendláb egyébként három-négy keresztre való learatott búza távolságának felel meg a föld hosszában. Az aratás dőlt búzánál a megdőlés irányában haladva történik.

Jegyezzük itt meg, hogy az árpát és zabot régebben *röndre vágták*, majd kötelet terítettek és villahegyekbe gyűjtötték. Két villahegy gabona tett ki egy kévét.

A kasza nyomában a *marokverő* a learatott gabonát marokba gyűjti.⁵² Munkáját régebben olykor hátrálva végezte. Okát már nem tudják megmondani. Aki csak segítségből, szükségből, így készülő vihar idején csinálja, az csak *szödi* a markot.

A marokverés eszköze a *salló*, de szükségből még *kuka*, *marokverőfa* is járja. Ez utóbbi mintegy 50 cm hosszú, egyik végén kaszaszerűen elgörbült fa, amelyet régebben, de olykor még manapság is szoktak marokverésre használni. Néha járja a *kötökesztyű*, ószentiváni nevén *kéztekeres*, *kéztekerő* is. Nem más, mint a marokszedők karjára húzott, elhasznált, könyök fölött megkötött harisnyaszár. Kévekötésnél néha férfiak is hordják.

A *marok* egy-egy fogás, sarló segítségével elrendezett, hónalj alá csapott búzaszár. Ilyenkor úgy is mondják, hogy *hónaljznak*. Van *égyhónaljas kéve*, *égymarkos kéve*, amelybe csak egy hónaljra való gabonát, markot kötnek. Legáltalánosabb a *kétmarkos*, *kéthónaljas* kéve, már ritkább a *hárommarkos*, *háromhónaljas* kéve. Általában nagyobb kévéket szeretnek kötni, mert úgy vélik, hogy így gazdaságosabb.

⁵² Egy marokverő cigányról szóló tréfás szegedi történet *Csefkó Gy.*, Hajnal cigány. Ethn. 1929, 58.

Ez akkor is hasznos, ha a gabonahordás pénzért történik, ilyenkor ugyanis keresztet szállítására kötnek egyességet.

A kéve kalászos része a *farka*, a másik pedig a *tüve*. Bekötésnél a földre boruló része a *hasa* — Nátly József szerint valamikor *saskó* volt a neve —, a felső meg a *háta* vagy *feje*.

Annak az aratónak, aki a kévéhez való kötelet teríti: *kötélhányó*, *kötélterítő* neve is hallható.

A terítésnek úgy kell történnie, hogy a kötel *csákja*, vagyis a csomós része fölfelé álljon. A marokverő két félmarkot tesz bele. A *kévekötő*, rendszeren férfi odalép, lábához húzva eligazítja a markot. Bal kezével a kötel túlsó ágát, a jobbal pedig a maga felé eső ágát összefogja, összeszorítja, térdével megnyomkodja. A kötel két végét össze is fonja, és egyik ágát a kötésnek aládugja. Most a kévét a hasára fordítja, *mög-farkali*, *kifarkali*, *kifüveli*, vagyis a kiálló szálakat kihúzza, hogy el ne szóródjanak majd a kévéből. Ezek a kaparékbba kerülnek. A búzát, illetőleg kévét derékon kötik át.

Használatos az a kötésmód is, amikor a kötel két ágát addig csavarják, amíg patkó alakot nem mutat. Ez a *patkóskötés*, amelynél a szárát nem kell a szoros kötel alá dugni. Régebben a tápaiak kötöttek úgy is, hogy az összetekert kötest az egybefonódásnál a szorosan álló kötel alá fordították. Ez volt a *kontykötés*.

*

A gabonakeresztet, illetőleg több egymás mellé rakott gabonakereszt kisebb egységét — mint az országban ma is többfelé — *kepe* (capetia) néven is emlegették. Ezt a Szegeden írt *Lányi-kódex* (1520) tanúsítja, amikor Vasas Szent Péter napját (aug. 1) *Kepegyontó Szent Péter* néven örökíti meg. Ez a törülmetszett elnevezés nyilván arra utal, hogy a dézsmarovók e nap táján, vagyis az aratás és nyomtatás közötti időszakban vették számba a gabonatermést. A *gyóntat* mái napig „faggat” jelentésben is él a szegedi népnyelvben. Reizner János föltételezése⁵³ szerint 1 kepe búza 5 keresztnek, 1 kepe árpa pedig 7 kereszt árpának felelt meg, tehát annyinak „amennyit egy vendégoldalas jármás szekerre ma is felrakni szokás és mint amely számmal a kereszt-sorokat általában ma is rakják” Ezek a manapság olykor *csomó*, *csumó* néven is emlegetett „kereszt-sorok” azonban leginkább csak 3—5 keresztből állanak. A keresztberakás e csoportos módját gyakorlati érdekek parancsolják. A szélvihar nehezebben bontja meg, hordásnál pedig sokkal kényelmesebb a kocsinak melléjük állani, mint a magányos keresztetekhez.

A gabonakereszt, így a *búzaköröszt*, *tisztabúzaköröszt*, *roszköröszt* Szegeden és Szeged kirajzott népe körében 18 vagy 22 kévéből áll. Az előbbinek Sövényházán és Harkakötönyben *csomó*, a 22 kévésnek pedig ószentiváni *örégköröszt* neve is hallható. A minszenti aratók kiszámították, hogy melyik kereszt fog nekik részül jutni. Az ilyen *részesköröszt* kévét sokkal vastagabbra kötötték. A *részeskéve* mellett volt a rendes *gazdakéve*, illetőleg *gazdaköröszt*. Az *árpaköröszt* kevesebb kévéből is állhat. Így az ószentiváni *hetes*: 2 kéve került keresztben a tarlóra. Erre 3, majd 2, mindig keresztbe rakva. A kalászos részek kifelé állottak, kivéve az összeszorított két felsőkévét. Két hetest raktak egymás mellé.

A *köröszttrakás* úgy kezdődik, hogy legalól közepén és a föld hosszának irányában egy kévét fektetnek. Ez az *alsópap*, vagy *vánkuskéve*. Ennek a kalászat felhajtják, szárát arasznyira megtörik, hogy ne érjen a földre. Így azután esőzésekör nehezebben dohosodik meg az *egérkár* is kisebb. Utána kétoldalt két kévét rá, kettőt pedig ke-

⁵³ Reizner III, 423.

resztbe fektetnek, mindig a kalászos részekkel befelé. Ezt a *körösztyőzés*, ritkán *csomózás* néven is emlegetett rakást váltakozva folytatják. A körösztnak négy *ága*, *lába* van. Ez a *körösztyág*. Mindegyik lábón a kereszt kéveszáma szerint 4—4, illetőleg 5—5 kéve foglal helyet. A föld hosszába mutató lábakon vannak a *végkévék*, keresztben, tehát a szélesség irányában pedig a *vállkévék*, öszentviváni nevükön *körösztkévék*. Ezeket fölfelé haladva mindig beljebb rakják, mint mondják: *összeszopják*, hogy a kereszt majd annál biztosabban álljon. A kereszt tetejében a végkévékkel egyező irányban foglal helyet a *papkéve*, másképpen *pap*, *fölsőpap*, amely a szalmás végénél mindig hazafelé néz. Ennek oka az, hogy a nyári viharok általában mindig a Város felé haladnak. A kereszt más rakási módjára nem emlékeznek.

A keresztet *búzakötél* segítségével lekötik, hogy a szél le ne hordja. Esetleg még a *papkévből* és a fölülről számított második két *vállkévből* szálat húznak ki, *összesodorják* őket és végeiket a többi kéve közé dugdosásák.

A vihar, esőzés olykor a leggondosabban rakott kereszteteket is kikezdi, megtépázza. Ilyenkor a kévéket száritani kell: kint a tarlón tövükre állítják, a kalászatokat széthúzzák, majd kellő idő múlva megigazítják és ismét keresztbe rakják.

Annak a kéverakásnak, amelyből a keresztelés befejeztével már nem telt egész kereszt, *darabkörösz*t a neve.

Miután Szeged vidékén csak kis- és középbirtokok voltak, a kereszt rakásában nem volt eltérés. Máshonnan jött aratók hiányában tehát a keresztformáknak nem alakult ki változatuk. Jázován egyesség értelmében az aratórészes csak *körösztye tősz*, vagyis csak a kereszt berakásáig vállalja a munkát. A többi már a gazda gondja.

Egy verbicai monda⁵⁴ elmondja, hogy miért szokás a búzát keresztbe rakni:

Mikor a Boldogságos Szűz Heródes elül mönekült a kis Jézussal, odaért a szántóvető embörhön, aszonta neki: te szögény embör, vess el engöm, mint a búzádat?! Aszonta a szögény embör: hogy vessenek én Tégöd a kisededdel, mikor embörnagyság vagy? Majd éváltozok búzának az én szent fiammal, oszt csak vess el mint a búzádat! A Boldogságos Szűz Mária a kis Jézussal elváltódzott búzaszömmnek, akkor el is vetötte a szögény embör. Odaért Heródes a katonáival, kérdözte a szögény embört: nem láttá egy fehércseléddel egy kisedöt? ére gyütt, nyomasztuk, de nincs sèhun! Aszongya a szögény embör: de láttam, mikor vetöttem ezt a búzát. De mán akkor aratott. Aszongya Heródes: most mán mit keresünk? Visszafordultak. Mikor Heródes emönt, a szögény embör mán körösztye rakta a búzát. Azé rakta körösztye, mer a Boldogságos Szűz Mária möghatta a szögény embörnek: de körösztye rakjad! Attul kezdve körösztye rakik a búzát. Hogy jó termés vót, a búza hullott, akkor láttá a szögény embör, hogy a búzán Máriának az arca mög a szent fiáé látszik. Azúta is rajta. Akkor emöntek Egyiptomba.

A népüktől *talló* alakban emlegetett tarlót, azaz a learatott, kévébe, illetőleg keresztbe rakott búza helyét *sűrűfogú kalászhúzógereblye*, *kaparógereblye* segítségével összekaparják, tréfás alsótanyai szóval *tamburálnak*. Az elmaradozó szálnak *csapás* az újkigyósi neve. — A *tamburálási* munka rendszeren már az éjszakába nyúlik. Így gyűjtik össze az elmaradt, kévéből kihullott kalászatokat. Az eredménynek *kaparék*, Tápén *koporék*, a belőle kötött kévének pedig *kaparékkéve*, Tápén *koporékkéve*, Alsótanyán *gubanc* a neve. Ez az egyes kereszték tövébe kerül. 1—2 keresztre esik 1 *kaparékkéve*. A szérüben olykor külön rakásba jutnak és csak az asztag elcséplése után kerülnek sorra.

A *kaparás* eredetét egy óbecsei monda⁵⁵ így magyarázza: *mikor az Úristen Szent Péterrel a földön járt, emöntek az ű városukba. Kérdözte Szent Péter Krisztus Urunkat: ó Uram Teremtöm, micsoda termés lösz a nyáron? Lösz-é eső vagy nem? Ó Péter, nagy*

⁵⁴ Kálmány L., Hagyományok I, 163.

⁵⁵ Kálmány II, 143.

szárazság lösz a nyáron! Szent Pétör hazamönt, aszonta az ű rokonjainak, attyafiainak, hogy nē vessenek búzát, mer a nyáron nagy szárazság lösz! Nem vetöttek búzát Szent Pétörnek a nemzetségjei, testvérjei, a többi embörök vetöttek. Szörnyen nagy termés lött abba az esztendőbe. Aszonta Szent Pétör az Űristennek: ó Uram Teremtöm, hisz aszontad Tē, hogy nagy szárazság lösz a nyáron, nem lösz termés! Ó Pétör, nem mondtam én, hogy nem lösz termés, hanem csak hogy nagy szárazság lösz. Oszt akkor aszonta az Űristen Szent Pétörnek: eriggy haza, mond mög a testvérjeidnek, hogy csináljanak ge-reblyét. Ahun más embör levágta a búzát, oszt elhordta, ott kaparjanak. Lösz nekik is annyi búzája, mint a többinek, aki aratott. Azúta mindég kaparik a tallót.

Az aratás után a tarlón maradt búzagalásznak újkígyósi neve *buga*. Ennek összedeséséhez és csomóba kötéséhez a szegedi tájon mindig joguk volt a szegényeknek. A hagyomány kialakulásába nyilván belejátszott az őszövetségi kép: Booz és Ruth története is.

Ha vasút van a közelben, akkor a mozdonyból kipattanó, *legelő* szikra feltartóztatására összevettetéssel körülszántják a gabonát.

Ákár a családjával maga dolgozott a gazda, akár részesek arattak, *végzés* után ősi hagyomány szerint vendégség szokott következni. Ez a *végzőebéd*, *végzési ebéd*, amelyet a gazdasszony készít, és amely leginkább jó levesből, kalácsból, túróslepényből, borból áll. Olykor — főleg tanyán — füstölt hús is kerül az asztalra. Mindenkit megvendégelnek ilyenkor, aki a munkában bármiképpen is résztvett. Azok is részesülnek belőle, akik a maguk kenyerén végezték az aratást. A lepénynek *aratólepény*, *végzési lepény*, *végzéslepény*, a kalácsnak meg *végzéskalács* az alkalmi neve. A hagyománynak régebben nyilván gazdagabb háttere is volt. Lehetséges, hogy valamikor már új búzából valóval történt a vendégség.

A két világháború között Alsóvároson, Mórahalmon, Balástyán, Kisteleken, és bizonyára még más helyeken is, alakult ki hivatalos hatósági, illetőleg egyházi ösztönzésre az *aratóünnep* tartása. Péter-Pál napján, olykor azonban valamelyik későbbi vasárnap ülték meg. Délelőtt tábori misére felvonult egy búzakeresztekkel, meg-rakott, földísztett, fölsallangozott kocsi, amelyet népszínműszerű öltözékben kaszás legények, sarlós marokverő lányok kísértek. Mise közben a pap megszentelte a kéréket, a búzavirágból font koszorút, esetleg a hamarjában sültött újkenyeret. A szertartást a gazdakörben ebéd követte, amelyen olykor kormánykitüntetést, pénzjutalmat, új kaszát adtak át az arra érdemesített munkásoknak. Ezután szintén a már csak kosztűmnek minősíthető viseletben *aratóbál* következett.

Aratás végén sokszor készül *búzaborona*, vagyis hosszúszerű búzagalászból kötött kis borona, amelyet ügyeskezű férfiak szobadiszlül szoktak kötni. Valamikor több formát, illetőleg változatot ismertek.

A szegedi múzeum olyan munkát is őriz, amely az Oltárszentség mása. Kultikus háttere elhalványult, hiszen láttuk, hogy ez régebben éppen az aratás elején, Sarlós Boldogasszony ünnepén került be a gazda hajlékába, a tisztaszobába.

*

Nem örülnek neki, ha a kereszteknek sokáig kint kell maradniok a tarlón. Az időjárás kárt tehet a gabonában. Rákaphatnak az egér, hörcsög, ürge is.

Régebben még a termés kibiztosításának korszaka előtt a tanyákon sok gyujto-gatás is előfordult. „A kalász az asztagban hever — írja⁵⁶ Tömörkény a század elején — kint az ég alatt, és egyedül az Űr kegyelme őrzi. Olykor jól őrzi, olykor nem. Mert sok a rossz ember, és a mezők világában uralkodnak szintén a haragos indula-

⁵⁶ *Tömörkény I.*, Napos tájak 131.

tok. A száraz nyári éjszakán a bosszú és a harag kielégítésére elég egy szál gyufa. Szomorú dolog éjjel haladni e nagy tágasságok között, és látni itt is, amott is a fölcsapó piros lángokat. Egy megszidott béres, egy kanászgyerek, aki nem vigyázott a jószágra, és érte zálogot kapott: elég arra, hogy az egész esztendő munkája kárba veszve, hamuvá váljon...”

Ilyenkor a károsult föltétlenül számíthat a tanyaszomszédok gyors segítségére. Tömörkény ezt is leírja: „A tanyákon fölébredtek, s a pirosuló égre vetvén első tekintetüket, gyorsan fejtették ki magukat a subából. Némelyek vasvillára kapva, azonnal szaladásnak is eredtek. Mások dolga lassúbbnak látszik, mert előbb a lovakat hozzák elő az istállóból. A kocsira hordót hajítanak. Nem szól ugyan a tűzoltókürt afelől, hogy nincsen a veszedelem helyén semmi víz: tudják azt amúgy is. Nincs más mód, hogy minden kútból odavigyék azt a vizet, ami benne van. A hirtelen világossá vált éjszakai tájon látni lehet, hogy a kútágások mind mozgásban vannak. Utána pedig mennek a kocsik a vizeshordókkal a tűz felé.

Jaj, jaj — mondja egy ember és sietve ugrik az asztagra, hogy a kévétet róla lehányja.

A másik kazal pedig, amelyik még nem ég, hirtelen mozgásnak indul. A jó Isten tudja csak, hogy honnan kerül elő a tömérdek ember, aki a villáján mind hordja, mind vízsi biztos távolságra a kenyérmagot...”

Olykor a váratlan esőzések tesznek kárt a keresztekben.

*

A *talló föld* olyan föld, amelyen az aratás és hordás már befejeződött, és így *fölzabadt*. Ez mindszentiesen a *tallószabadás*. Már fölveri a *tallórúza*, másként *tallóvirág* (*Stachys recta*).

A tarlót vagy meghagyták régebben legelőnek, vagy le szokták szántani. A tápaiak a búzatarlót a múlt században egy évig ugaron hagyták. A föld pihent: borjúcserda, tehéncserda járta. A tanyai ember sem siet az ugarolással, hogy a liba, pulyka fölehesse az elszóródott magot. Ha pedig a tarlót muhar (*Setaria*) dúsan veri föl, akkor ezt meghagyják, mert a jószág szereti.

A muharfélétet népünk külön is meg tudja nevezni. Egyik szerteágazó gyökerű fajtája a *talpasmuhar*. A Fehértó vízjárta szélein sűrűn előfordul az *apadasi muhar* (*Crypsis aculeata*), továbbá a *gombosmuhar* (*Alopecurus geniculatus*). Valamennyit legeltetik.

Harkakötönybe kivándorolt élelmes alsótanyai népünk a halasi gazdaktól holdanként egy liba fejében ki is bérelte a muharral fölvert tarlókat, amelyeken jószágait legeltette. Megérte.

A régebbi évtizedekben, még a századforduló táján is szokás volt a birkákat a homoki járásokból behajtani a feketeföldi tarlóra, amelyet *tallómező* néven emlegettek. Úgy mondták, hogy *tallóra váltanak*. Egyébként aratás után a meghagyott tarlón nőtt és később lekaszált fünek *tallószéna* a neve.

A vetetlenül hagyott tarlóföld az *ugar*. Ha két évig is munkátlanul marad, akkor a rúzsajárásaiak ajkán *feketeugar*, másként *écsapott föld* a neve. Emlegetik *parrag*, *pallag*, *parragföld* néven is. Aki elhanyagolja birtokát, az *Parrag Pétörre bízi a földjeit*. Ilyenkor *ugart hagy* a gazda. Ezt jószággal lejáratták, lelegeltették. Amikor a tarlót hántják, leszántják, vagyis a jövő gazdasági évre előkészítik, akkor *ugarolnak*. Ennek *keverés*, *tallószántás* neve is hallható. Az *ugar* eredetileg a feketeföldeken azt a gabonaföldet jelentette, amelyet *pallagon* hagytak, vagyis a következő évben nem fogtak művelés alá. Egész táblák, több gazda szomszédos földjei maradtak így vetetlenül,

ahol azután közös legeltetés folyt. Az itt hasznosított és kaszált fűnek *pallagszéna* a mindszei neve.

Az utolsó évszázadban ez a földpihentetés fokozatosan eltűnt, azóta az ugar már a leszántott tarlót jelenti, amelybe *tallóvetemény* néven emlegetett másodvetés kerül. Ilyenkor a tarlót mindjárt leszántják, vagyis ugarolnak. Másodveteményként kerül sorra a *tallókukorica*, *tallókrumpli*, *tallóköles*, *tallókáposzta* termesztése. Valamennyi legtöbbször szépen be is érik. Az *árpatalló* olykor még a paprikát is megtermi. Ha a *száznapos* fajtájú tallókukoricára nem szolgál rá az idő, azaz nincs szép hosszú ősz, akkor csak takarmány: *misling*, *csalamádé* lesz belőle.

A tarlóveteményeket — a köles kivételével — *borozdára vetik*, vagyis a magot közvetlenül, a szántással egyidőben az eke után szórják a *borozdafenek* mélyére, majd a következő fordulónál a földet ráfordítják.

Ez az újabb, jó félszázada tartó gyakorlat természetesen megkívánja a gondos, bőséges trágyázást. Amikor a másodvetést is betakarítják a földről, akkor két-három évenként trágyával megterítik. Nyilván itt kell most a trágyázásról szólnunk.

*

A *trágya*, szokottabb *telek*, egyéb *poszmat*, *gané*, szőregi, ószentiváni, sövényház *dudva* megnevezései között van valami árnyalati eltérés. A *poszmat* összefoglaló név. A *dudva* eredetileg gazt, gyomot, elázott polyvát, használhatatlanná vált szalmát jelent. A *gané*, tanyai *ganéj*, újabb átvett szóval *istállótrágya* leginkább állati ürülék, amely az istállóban az *alom*, *alj* gyanánt odavetett szalmával keveredik össze.

Az *aljazás* a tanyán reggel történik a jóságnak a kútnál való itatása közben. Ha bővében vannak a szalmának, illetőleg sok trágyát akarnak, akkor az almot minden nap kihordják az istállóból és friss szalmát teritenek a jóság alá. Ha azonban a szalmával takarékoskodni kell, akkor a marha, ló friss ürülékét kiszedik a szalma közül, és villahegyen az istállóágas tövében gyűjtik össze, a régi lucskos szalmát pedig eligazgatják, fellazítják.

Általában péntek hajnalban kerül sor a *kiganézás* heti munkájára. Elhasznált, *istállótáicska* néven emlegetett talicskán, esetleg két rúd közé erősített deszkalapon, tragacson hordják ki a trágyadombra, poszmatra, esetleg a tanyán még aznap a közeli szántóföldre.

Aljazásra egyébként a tanyaiak legalkalmasabbnak a rozsszalmát tartják, hiszen inséges időkben a búzaszalma etetésére is sor kerülhet.

A szabadban lévő nyáriistállót is mértékkel almozni kell.

A disznóiban is kell aljazni, de itt ritkábban, mert a disznó kevésbé finnyás a helyére. Minthogy az ólnak nyitott része is van, ahova beesik az eső, az alom gyorsan átázik és kicserélésre vár. Disznóalomnak egyébként minden jó: nemcsak a szalma, hanem a kukoricahéj, szárízék, borsószalma, paszúr szalma, azaz a kifejtett borsó, bab szára is. Az ól belső részét homokkal szokás borítani. Érdekes, hogy a disznó ide nem piszkít.

Dugonics András ezt a közmondást jegyezte föl a szóval kapcsolatban: *akkor legbűdösebb a gané, mikor leghevesebben piszkálják*, vagyis a kínos, visszataszító ügyeket ne feszegessük, mert méginkább megundorodunk tőlük.

A *gané* eredete szerint többféle.

A *birkané*, *jugané*, tréfálkozó mindszentiek nyelvén *jumagyaró*, a legértékesebb trágyafajták közé tartozik. Mint mondják, 3—4 évvel is fölülmúlja a többi trágyafajták hatását. Erejénél fogva tehát vékonyra kell teríteni, mert a fejlődő veteményt könnyen kiégeti. Fészekre ritkán teszik.

Jó félszázaddal ezelőtt a nagyobb tarlókat kiadták birkalegelőnek *állítás* végett. A *mögállított föld* előnyösen vált el a többitől, az útonjárók is rögtön ráismertek. Erről a juhászatnál bővebben már szoltunk.

Jegyezzük itt meg, hogy az állítást a járásokban a gulyások is ismerték. Az a kerítetlen hely volt, ahol az odaterelt marha éjszakára lepihen. Ennek természetesen ekkoriban még nem volt mezőgazdasági jelentősége, legfőljebb a füvet javította.

Mindszentiek a birka mogyorószerű ürülékét az udvar tiszta helyén összesöprik, megszáritják. Utána ponyvában vagy zsákban megtapossák. Olyan puha lesz, mint a tubák. Ezt szórják takaróul az elvetett dohánymagra, majd lelocsolják. Így kövéren kel ki a dohánypalánta.

A *disznótelek* is igen tápláló. Tanyaiak magvetéskor a *tökfészők*, *dinnyafészők*, *kukoricafészők*, *krumplifészők* alá vetnek belőle egy jó maroknyit. Sokat nem szabad.

A *lóganét* rendszeren marhatrágyával szokták összekeverni, mert önmagában igen *heves*, mindszentiek szava szerint *tüzes*, és esőtlen időben a földet mégjobban kiszáritja. Jól szigetel. A tanyaiak télidőben fagy ellen lótrágyával szokták berakni a céklásverem száját, az alacsony föld színére nyíló pinceablakot. A fias disznó ólját is körülrakják vele, ha nagyon hidegre fordul az idő.

Melegágnak, gombaágnak, korai veteménynek mértékkel hasznos a lótrágya, mert nem fagy meg könnyen, és jobban hajt. Hátránya, hogy könnyen fergesedik.

Az aprójóság, galamb ganéja is mindennek használ. Tanyaiak megszáritva vödörből hintik a földre, semlyekre, mint a búzamatot. Városi háztartásokban a gyümölcsfa tövébe szórják. A tyúktrágyát régi mindszentiek megfelelően előkészítve nagymosásnál is használták. Erről máshol szoltunk.

A *marhagané* egyik régebben emlegetett fajtája az *árvagané*, tréfás néven *tót-kalap*, *marhalepény*: a szabadban puztán legelő marha tányér alakú száraz hulladéka. A szót emlegeti⁵⁷ Móricz Zsigmond is. Egyik regényalakja árvagané tüzenél pirít kenyeret, közben kijelenti: „nagyon szeretöm az izit neki. Ha egy kicsit mögpörkölődik, füstösen antul jobb. Árvaganyén füstölve mög még a legjobb.” Tanyai pásztorgyerek manapság is sütnek a tüzenél csöves kukoricát. A legelőkön találó árvaganét régebben téli tüzelőnek gyűjtötték össze. Tömörkény úgy tudja, hogy a hajdani gulyások az árvaganéval szított pástortűz füstjével meg tudták a ménest riasztani. Erről máshol szoltunk bővebben.

A tanyaiak szívesen cserélnek borért marhatrágyát. Városi, tápai, szőregi, ószentiváni kevés földű, de marhatartó gazdák — különösen amikor gyermekük lakodalmára készülnek, de egyébként is — trágyafölöslegeiket koratavasszal ki szokták fuvarozni a tanyára, ahol ismerőseik előzetes megegyezés alapján bort adnak érte.

Általános volt régebben jószágtartó gazdánál a *tőzegvetés* is. Amikor a földmívelés még csak a családi, helyi szükségleteket elégítette ki, meg a földeket is pihenésül parlagon hagyták, a felszaporodott trágyából *Ganévető Szent János* (május 16) táján téli tüzelőt készítettek. Ennek módjáról más összefüggésben lesz szó.

A mindszentiek valamikor gilvára, kelevényre ruhába kötött meleg tehénszart borítottak. Ez megérlelte, kifakasztotta. Kőszvényes, reumás betegeket derékig meleg trágyába ásták bele. Melléülve vigyázták, legyezték, szívére pedig nedves ruhát kötöttek.

Ki kell térnünk arra is, hogy az emberi ürülékét miként használja föl a nép a maga gazdasági életében.

A pöcegödör *sejt* néven emlegetett tartalma értékes trágyaanyag. Tisztítását gazdaházakban a fiatalabb férfi családtagok végzik. A kihordott trágya helyére

⁵⁷ Móricz Zs., Rózsa Sándor I, 213.

szalmát szórnak, majd megnyitják a pócegödörnek a téglával körülrakott trágyagödörbe nyíló lyukát. A kiemeléshez hasznos eszközük a *csérpák*: félgömb alakú, hosszú nyélre szerelt vasedény, amelyet nyilván a kőműves szakmából vettek át.

Ahol nincs jószág, illetőleg nincs föld, ott a *sejtvágás* vagy olyan gazda munkája, aki fáradsága ellenében a saját trágyadombjára, földjére viszi, vagy a köztisztasági telep emberei végzik.

Sajátságos, hogy amíg az emberi ürülékkel kapcsolatban nem ismerünk babonás hiedelmeket és cselekményeket, addig a vizelethez már tapad ilyesmi.

Még manapság is vannak, akik a fájós szemet, kirepedezett arcbőrt, kérges tenyeret saját húgyukkal borogatják. A nemi erő fokozásának, illetőleg szerelmi vonzalom fölkelésének érdekében néhány drasztikus alkalmazásáról is tudunk. Ez természetesen egyáltalán nem általános.

Nem szabad a holdvilág felé hugyozni, mert a tápaiak szerint hólyag nő az ember nyelvén, mások szerint a körménél fölszálkásodik az ujjá.

Az ágyba vizelő gyereket tüzes söprűvel szokták megütögetni. Tápén egy fakánállal a szomszédba küldik, ahol az asszony már tudja a kötelességét: a gyereket fenéken veri vele. Ha a tehén fejés közben hugyozik: a farához a csorgás helyére szúrják a vasvillát. Ha valami görbe, cikk-cakkos, akkor tréfásan azt mondják, hogy *olyan mint az ökörhugygyózás*. A meleg tehénhúgyba álló mezítlábas tanyai gyerekekről máshol szólunk.

*

A gabonának cséplésre való behordását a *szűrű* előkészítésének kell megelőznie. A *nyomtatás*, vagyis a lóval tipratás régebben vagy a városszéli kertekben, kint a gazda feketeföldjén, vagy a falusi ház, tanyabirtok erre az időszakra kijelölt hátulsó részén történt. Ilyenkor kocsival jól megjáratták a szérűhelyet, eső vagy locsolás után pedig boronával simították.

Megváltozott a helyzet a keresztrakás és a cséplőgép korszaka, tehát száz esztendő óta. Tűzbiztonsági okokból ugyanis a hatóságok előírták a Város földjén, nyomásán városrészenként a *szűrűskert* létesítését, amelynek gondozása a *szűrűgazdaság* tisztje és kötelessége. Ilyenek voltak Alsóvároson, Fölsóvároson, Rókuson, sőt a századfordulón még Palánkban is, lehetőleg a körtöltésen kívül. A környező falukban nem vált általánossá. Tudomásunk szerint csak Szentmihályteleken a *Ményország* nevű határrészben, továbbá Tápén.

A szérűskerteket tűzbiztonsági okokból mély *szűrűárok* is övezte. A *gépes* néven emlegetett cséplőmunkások idebújtak dohányozni. A szérűben lévő állandóan gondozott bővizű kútnak *szűrűkút* a neve. A sakktáblaszerűen elrendezett parcellák között haladó kociút a *szűrűút*, másként *gépút*, *tűzút*, tápaiasan *mentőút*, amely a tavaszi esőzések következtében sokszor tönkre szokott menni. Ilyenkor az öreggazda kötelessége megfogasoltatni.

A *szűrűgazdaság* az egy-egy szérűskertben *tükör*, *tükör* nevezetű parcellával rendelkező, és *szűrűsgazda*, *tükrögazda* alkalmi néven emlegetett gazdák összessége, közössége. Az alsóvárosi szérűskert gazdasága még külön kissbb egységekre is tagolódott. A középső, főút mentén levő tükrök közössége volt a *nagygazdaság*, míg a szérűskert kétoldalán lévőké külön-külön két *kisgazdaság*. Megkülönböztetésül így is mondták: *baloldali kisgazdaság*, *jobboldali kisgazdaság*. A nagygazdaságnak, kisgazdaságoknak külön-külön öreggazdái, elnökei voltak, akik évenként váltakozva látták el az egész szérű irányítását.

A *szűrűelnök*, régies nevén *öreggazda* volt a szérűskerti gazdaság, gazdaközösség választott feje. Választása évről-évre Gyertyaszentelő Boldogasszony napján valame-

lyik alsóvárosi vendéglőben szokott történni. Utána mindjárt a *szűrűcsősz*, *szalmacsősz* választása következett. Az egészet áldomás fejezte be.

Az öreggazda feladata volt a csősz ellenőrzése, a *gépfogadás* előkészítése és iránnyítása, a szérú rendbentartásáról való gondoskodás, a hatóságokkal való esetleges tárgyalás, a rendeletek, előírások végrehajtása, a szérúskerti cséplés sorrendjének méltányos megállapítása. Tiszteletdíjül tükrönként 1 kg búza és némi pénzösszeg illette. Ezt a csekélységet az áldomásokon sokszorosan túlfizette, miután tiszttségét *böcsületbeli* feladatnak tekintette. Nála volt a *szűrűkönyv*, vagyis a szérúsgazdaság névsorát, adatait tartalmazó könyv.

A szalmacsősz járandósága volt az ingyen lakás, a szérúskertben lévő csőszházban. Övé volt a szérúárak fűtermése és a tűzutakon való szabad legeltetés. Minden tükörtől 8, legutóbb 13 kg búza illette, amelyet nyomban a cséplőgépnél kimértek neki. Akiknek nem volt tükrük, de engedélyből más tükrén csépeltek: 2, újabban 5 kg búzát adtak. Ha a tükörgazdák megbízásából szalmát vagy egyéb rakományt, így szérúre hordott trágyarakást eladott, a vételár 3%-a őt illette. Hasonlóképpen az ő markát ütötte a *hajtópénz*, *talpallópénz* is, vagyis a szérúskertben tettenért és elfogott tolvajtól fizetett váltságdíj. Ha netalán gazdát fogott volna el, ennek többet kellett fizetnie, mint az idegennek. Ha a tolvaj megtagadta a fizetést, a csősznek joga volt az öreggazda elé vagy a rendőrségre kísérni. Ezzel szemben a csősz köteles volt az esetleges károkat a tükörgazdának megtéríteni. Ezért az utóbbi időkben 150 kg búzát kellett évenként az öreggazdánál letétbe helyeznie.

Tömörkény is hírt ad arról, hogy a századfordulón hideg telek idején a hajléktalanok, csavargók a szérúskerti kazlakban vonták meg magukat. Innen a polgári *boglyalakó* nevük. „Mikor beköszönt — írja⁵⁸ Tömörkény István — az első őszi éjszaka, amidőn összeszárad a hidegtől a falevél, s másnap lehullik, a csavargóvilág, amely addig bokrok alatt, sétányok padjain, épülő házak boltzatában töltötte az az éjszakát, éjjeli szállás után lát.” A rendőrség tehát végigjárta, *boglyázta* többször is a szérút: „A biztos járni kezd a boglyák közt és botját az oldalukhoz ütögeti. Ahol a boglya nem szól szemmit, csak a szalma zizegése hallatszik, onnan tovább megy. Olyanforma ez, mint amikor a hordót kopogtatja az ember, s a kongásából kitalálja, hogy van-e bor benne. A bot itt-ott koppan. Csizmatalpon vagy emberláb-száron. Azt aztán megrázzák, s beleszólnak a boglyába a tulajdonoshoz: hé, gyere ki! A nyomorúság elesett alakjai egymásután következnek elő. Némelyik nagyon alszik, s nem ébred föl, azt úgy kell kihúzni.” Pár napi börtönt kaptak, azután aki nem volt idevaló, hazasuppolták, a többi azonban hamarosan visszatért a boglyába.

Mint mondtuk, a *szűrűtükör*, röviden *tükör* egy-egy gazdának parcellája a szérúskertben. A sarkaira eső tükörnek *saroktükör* neve is járta. Átlagos mérete 400, Tápén 800 négyszögöl, amelyen több gazda is megosztozhatott. Akinek a nevén szerepelt, az volt a tulajdonképpeni tükörgazda. Az egymásmelletti tükrök gazdáit *szűrűszomszéd* néven emlegették és becsülték. Olykor kölcsönösen meghívták egymást családi ünnepekre, így főleg lakodalmakra is.

Meg kell még említenünk, hogy a szérúskertnek volt elkülönített, közös része is, nevezetesen az *árpaszűrű*, másként *árparakodó*. Az árpát ugyanis vagy a búzacséplés kezdete előtt, vagy befejezése után csépeltek, hogy mindezzel az intézkedéssel megakadályozzák a búzával való keveredést.

A szérú a városi gazdák háztartásának, gazdaságának szerves tartozéka, a *kert* maradványa volt, egészen a termelőszövetkezeti rendszer gyökérveréséig. A városi háztelkek a Víz után kisebbek lettek, a tűzvédelem és ellenőrzés szigorúbbá vált.

⁵⁸ Tömörkény I., Gerendás szobákból 151, 157.

Ezért a szérűben tárolták egész éven át a szalmát, polyvát. Ide hordták be a szántó-földről és rakták kúpokba a kukoricaszárat. Innen esetenként csak annyit hoztak be a kocsiderékban a jószágnak, amit az istállópadláson könnyen el tudtak raktározni. Az otthoni készletet tehát sűrű időközökben a szérűből egészítették ki.

A szérűskertbe hordták ki időnként a háznál fölgyülemlett trágyát is. Itt rakásban várta a tavaszt, amikor eljött a *poszmatolás*, vagyis a szántóföldre hordás ideje.

*

A gabonakereszteket kellő időben, július hónap folyamán a cséplés színhelyére, a szérűskertbe kellett szállítani. Ez a *búzahordás*, *gabonahordás*, röviden *hordás*⁵⁹.

A hordás rendszeren két gazda összeszövetkezésével történt. Azé került hamarabb sorra, akinek szérűtükréhez előbb ért oda a cséplőgép. Egy kétlovas kocsira 6—8 keresztet szoktak rakni. Kellott hozzá két *vendégoldal*: a kocsi két oldalához hosszában kötéllel odaerősített rúd, mert így több kévét lehet fölrakni, továbbá két *körösztfá*: a vendégoldalakra löcsöknél átfektetett rövidebb rúd, azonkívül két *kuka*: horogalakú, mintegy 50 cm hosszú *fagamó*, amelynek segítségével a megrakott kocsit lekötötték, és végül két *kocsikötél*: a felrakott keresztet lekötésére szolgáló hosszú, erős kötél. A kocsikötél egyik végét arra használják, hogy gúzskötéssel a vendégoldalt a kocsi oldalához kössék vele. Ennek a kötésnek *vendégoldalguzs* neve is hallható.

A kocsiderékbe 10 kévét raktak, majd az első löcsök előtt és a hátsó löcsök mögött átfektetik a keresztfákat. Ezek is tartják a két vendégoldalt. Most a másik kereszt vállkévét a vendégoldalakra rakják sorban egymás mellé, jó szélesen. A kerek kévét a sarkokra, a laposabbakat a sorközbe. Mikor a kocsi elejét mindkét oldalon középig megrakták, akkor *kibélelik*. Erre a kereszt alá rakott lapos kévét a legalkalmasabbak. Elöl 3—5 kévét tesznek tövével előre aszerint, hogy milyen mély a bele. Azután a hátsó kévét teszik föl, és befelé haladva, a sort mindkét oldalon kiegyenesítik. Majd hátul bélelnek úgy, mint elöl. Most a kéve töve természetesen hátul van. Ezután a közepét bélelik ki. Az elejét úgy, hogy a kalászok az első bélkévére, a hátulját pedig úgy, hogy itt a kalászok a hátsó bélkévére fekszenek. Ha még ezután is maradna a kocsi középső részén lyuk, azt még néhány kévével kitöltik, hogy a rakomány közepe is olyan magas legyen, mint a két vége. Nem szabad túlságosan bélelni, mert akkor az egész szétcsúszik. A szélső sorokba egyik-egyik oldalon 9—10 kéve gabona fér, míg a belébe 10—20 kévét raknak, aszerint, hogy milyen széles és milyen hosszú a rakomány. Ilyen eljárással 3—5 sor gabonát raknak a kocsira, majd lekötözik. A *hányó*, tanyai nevén *tallós*, aki a kévét feladogatja, feldobja a kocsikötelek szabad végét a kocsin álló *rakó* kezéhez. Ez fölhúzza és ellenkező irányban hátul dobja le. Így tehát a két kötél a rakomány tetején keresztezi egymást.

Most a kukákat 8 alakjára emlékeztető, szorító kötéssel erősítik a kötéltre a rakomány hátuljának felső kévénél. Ez alatt a hányó mindkét kötél végét a saroglyához, de inkább a hátulsó keresztfához köti le. A rakó felhúzza a kötél öblét, amilyen feszesre csak bírja, és beleakasztva a kuka gamójába, visszadobja a hányónak. A hányó megfogja a kötél húzószárát, és jól belekapaszkodva, feszesen tartja. A rakó ezalatt a kocsi elejére megy, a kötelet megfogja, jól előretapossa a terhet, és húzza a kötelet fölfelé, amennyire csak bírja. Amikor jó nagy öblöt húzott, akkor ezt mondja: *no most!* Erre a hányó jól meghúzza a kötelet. A rakó tovább húzogatja, és *no még* jeladással hűzásra biztatja a hányót. A kocsi elején és közepén is jól meghúzza a rakó a kötelet, és amikor már olyan feszes, hogy nem lehet tovább húzni, akkor a hányó

⁵⁹ A leírásban Molnár Imre segített.

a kötelet a kukán köti meg. Először balkézrel lefogja a kuka gamóját, jobb kézzel pedig állandóan húzva, rátekeri a kuka kihegyezett végére, egészen az elágazásig. Két-három csavarás után a kötélmár nem ereszt, és a kuka kampójára a kötelet egyszerű hurokkötéssel ráerősíti. A másik kötélmeghúzása hasonlóan történik. Az így megrakott kocsival most már indulhatnak a szérúskertbe. Ha a hordás fogadott kocsin történik, akkor az aratók a kévüket — mint máshol is említettük — hárommarkosra kötik, miután a szállításhoz hagyományosan mindig keresztszámra szoktak egyezni.

A keresztiek fölrakása fokozatosan a föld belsejébe haladva történt, mert így a folyton hosszabbodó keréknyomokon a lovak könnyebben tudták a terhet húzni. A szántóföld és szérúskert között a távolságtól függően naponta 3—5 ízben fordultak meg a kocsik. Az egyik ember az utolsó kocsit mindig gyalog követte. Figyelte, hogy nincs-e baj a felrakott gabonával, így nem lazul-e meg a kötés. Az előző kocsit, kocsikat a következő kocsitartója tartotta szemmel.

A gabonahordó emberek ilyenkor meleg ebédhez is hozzájutottak: a déli órákban, amikor esedékes volt egy újabb fordulás, a gazdasszony kiküldte a szérúbe garabolyba rakva, a levest köcsögbe merve nagyobbacska gyerekkel, esetleg, a maga személyében kivitte a szokottnál bőségesebb, félünneplős ételt. Nem tudjuk már milyen volt a Nátly Józseftől *kaszornya* néven megőrkített ételhordó kantár. „Kaszornyába teszik az asszonyok a szántóknak, aratóknak és más mezőn dolgozóknak való ételes fazekakat és úgy viszik.” Ilyenkor a lovak is ettek, pihentek. Egyéb-ként siettek a munkával, mert nem szerették a hirtelen nyári zivatarok miatt a napokig készülő asztagokat.

A simára nyesett, tisztára söpört tükrön mindjárt megkezdődik a *kazalrakás*, *kazalozás*, ritkább nevén *asztagrakás*, amely általában ellipszis alakjában történik.

Kazalozás

Ennek a formának tápai neve egyébként *kétkanfaros*, amelyiknek viszont csak egyik végét *raják kerekre*, a másikat pedig egyenesre: *kanfaroskazol*.

A kazalozás ügyességet kíván: fölfelé haladva a dereka tájáig a kazal szélesedik, azután háztető módjára keskenyedik. Amikor a kazal nőni kezd, kocsiról adogatják rá vasvillával a kévéket. Az a hely, ahonnan a készülő kazalon a kocsiról villán felnyújtott kévét szintén villán továbbadják egy harmadik embernek a *hajazat* néven emlegetett tetőre: Tápén *állás* néven ismeretes. A *hajazás*, *behajazás*, vagyis a kazal betetejezése úgy történik, hogy a kévéket lefelé csüngő kalásszal illesztik a kazalba. A legfelső, kissé kiálló kévesor a *sörény*.

Annak a kis kerek asztagnak, amelyet azokból a búzakeresztekből raknak, amelyek már nem fértek bele a nagy asztagba: *csikó* a neve.

A kész kazalok mellett minden gazda köteles vízzel telt hordót tartani, továbbá olyan eszközöket: villát, horgot, amelyek esetleg tűzvésnél hasznosak lehetnek.

*

Itt azonban álljunk meg, és tegyünk egy kis kitérőt. Be kell ugyanis előbb mutatnunk a *nyomtatás* kihaltak tekinthető munkamenetét és hagyományait.

A búza, gabona csépléséhez, azaz a szemnek a kalászból való kifejtéséhez hajdanában a szegedi tájon is használatos volt a *csép*: egy nyélre szíjjal vagy karikával ráerősített kis fahenger. A XVIII. században *csépellő* néven is emlegették.⁶⁰ A nyelet kézbe fogták és a mozgó kis fahengerrel ütögették a kalászokat. A házfödéshez, kötözéshez használatos hosszú szárú rozsszalmához, zsupphoz a tápaiak úgy jutottak, hogy egy-egy marék rozсот a kalászával lefelé balkézbe fogtak, és a jobbkezbe fogott bottal ütögették. Valószínűnek látszik, hogy a cséppel is elsősorban zsupszalmát készítettek. Györffy Istvánnak sikerült hírt adni⁶¹ a csép sajátos szegedi formájáról, amelyről már nekünk nincs tudomásunk. „Olyan gereblyeszerű szerszámmal csépeltek, amelynek fogai fölfelé, vagyis az gereblye nyelének vonalában állottak. A gereblye tehát olyan volt, mint valami sokfogú villa. Ezt nyelénél fogva leverték a szerű földjébe úgy, hogy csak méternyire állott ki. A rozсот a fölfelé meredező, körülbelül 5 coll hosszúságú fogak közé verték s ugyanakkor fésülték is. Itt a zsupot a vermek kibélelésére használták.”

A csép természetesen nem volt alkalmas nagyobb termés kicséplésére. Általánosan elterjedt a mi vidékünkön is a *nyomtatás*. Már csak halványan emlékeznek rá, hogy ehhez még nem föltétlenül kötötték kévébe és nem rakták keresztbe a gabonát, hanem — mint a tanyán olykor manapság is a szénagyűjtésnél — a *vontató* segítségével szállították a közeli szerűre, esetleg mindjárt ott a gabonaföldön rögtönöztek szerűt a munka számára.

Bizonyos, hogy a szénagyűjtés megőrizte a régi gabonavontatás módját, munkálattát, és természetesen szókincsét is. Erre és öregek emlékezetére támaszkodunk tehát, amikor a menetét próbáljuk jellemezni. Mondják egyébként, hogy a keresztelés, hordás korszakában is egy ideig olykor-olykor még sorrakerült, főleg ha a gabona-szár valamilyen oknál fogva nem fejlődött kellően.

A *vontatókocsi*, röviden *vontató* tanyán még a közelmúltban is házilag készült, négy alacsony, küllőtlen: *gurigakerék*, *sajtkerék* névvel illetett keréken gördülő kezdetleges szekér, amelybe régebben ökröt, majd lovat is fogtak. Külön *vontató* a neve az egy-egy vontatószekérre való széna-, illetőleg gabonaboglyának is.

1 vontatóra fért 3 *rudas*. 1 rudas annyi mint 3 *petrőnce*. 1 petrőnce: 6—8 cm vastag, 2 ölnyi hosszú kihegyezett végű, alátolt két rúdon egyszerre vihető gabona.

⁶⁰ Reizner IV, 369.

⁶¹ Györffy I., Takarás és nyomtatás az Alföldön. Ért. 1928.

A rúdnak egyébként *rudasfa* volt a neve. 1 petrence megfelelője viszont 20—25 *csirke*, 1 csirke pedig 5 *vëllahögy* levágott széna, illetőleg gabona. Az így összerakott boglya-félét azután a rudasfák és az *inas* néven emlegetett, mintegy 80 cm hosszú kétágú fa segítségével emelték a tréfás *bolondkocsi* névvel is illetett vontatókocsira.

Öreg tápaiak a vontatóról nótát is tudnak:

*En Istenöm tögyé csudát:
Ezrösökbü szénaboglyát,
Százásokbü vontatókat,
Ötvenesbü rudasokat!*

A *nyomtatószerű* rendszeren a gazda földjén, közeli tanyáján volt. Valamikor a Várost övező nyomásokon, így a mostani repülőtér helyén is nyomtattak. Legrégibb adat: 1764. *Szállására Zákányba nyomtatóra vitetett egy nagy pej kancza lovat.* Itt is először megnyesték a helyét, majd lelocsolták, és törekkkel megszórták. Azután a lovakkal olyan keményre járatták, hogy később a gabonaszemet ne tudják a patájukkal beletaposni. Amikor megszáradt, olyan kemény és sima volt, mint az aszfalt. Olykor nagy szérút és nagy ágyást készítettek, amelyet azután két *karika* ló járt.

Ezután készült az *ágyás*: 10—15, *Györffy* értesülése szerint⁶² 6 öl átmérőjű köralakban helyezték el, és egymásra rakták, *beágyazták* a kioldott gabonakévéket, kalászos részükkel kifelé.

Egy régi szemtanú szerint az *ágyazás*, vagyis az ágyás elkészítése az asztagról a *némötvëlla*, ószentivániak ajkán *tótvëlla*, vagyis olyan favilla segítségével történt, amelynek három ágából a középső a nyél szerves folytatása, két oldalsó ágát pedig úgy csapolták bele a nyélbe. Az ágak összetartására a *körösztléc* szolgált.

„A lehajgált kévüket — írja⁶³ Schmidt Sándor — apraja-nagyja vonszolja. Földoldják a kötélékből, mely a kaparékhöz jut. Az első sort a szérút szélén félkörben lefektetik, a többit talpra állítják, hogy a kalászos az égre nézzenek. Így készül el az *ágyás*, amely néha tökéletes dombbá növekedik, és hasonlít egy óriási sündisznóhoz. Ekkor azután az apróságból valakit a lovakért szalajtanak. Az alig ökölnagyságú gyerkőcök fölfogják a tarlón legelésző lovakat, és sebesen száguldva állanak elő. Most megkezdődik a *jártatás*. A tüszkölő lovakkal előbb az ágyás széleit kezdik jártatni, majd lassanként letiportatják a halmot. Megkezdődik a *haj ló haj! gyi te haj! haj, haj, haj* nóta.

Kedvező időben, amikor sem nagyon szívos, sem nagyon száraz a szalma, négy óra alatt végeznek egy ágyással. Legalább négyszer átforgatják az egészet, míg a szalmát lehúzni lehet, a kitaposott szem pedig alól gyűlik össze.

Néha-néha változatosság kedvéért egy-egy *medvét* is fognak: amikor az ágyást megkeresi az eső, ami azután elég bajt okoz.

Rendszeren estefelé szokták a kigázolt szemet összetakarítani. Előveszik a *kisefát*. Elibe fognak egy lovat, melynek farkába kapaszkodva egy legény reá hág az így előálló *szemvonóra*, és neki akasztva a szérút befödő búzának, ügyes kanyarulatok és komikus jelenetek közben vontatják azt a *garmada* helyére, mely helyettesíti a fogyó asztagot.

Végre elfogy az asztag is. Most Aeolus apánkhöz fordulna a földműves, ha ismerné ez urat. Így csak a jó Istent kéri egy kis szellőért, hogy szórhasson. Ez a szórás pedig nem valami könnyű dolog. A fölszórt szemet a hosszú nyelű *fölözövel* gondosan tisztogatják, majd a kelepelő (? B. S.) rostába kerül, és végül beméretik.”⁶⁴

⁶² *Györffy* 14, 24.

⁶³ *Schmidt S.*, Tanyai képek. SzH. 1876, 129. sz. A szegedi Schmidt Sándor (1855—1904) az ásványtan professzora volt a budapesti Műegyetemen.

⁶⁴ Így hallotta *Györffy* is, 24.

Nyomtatás az alsóvárosi szérűkertben *(százforgató)*

Személyes visszaemlékezések szerint tanyán olykor talpraállítva rakták a bekötött kévét, a ló bizony fel is fordult közöttük. A lovak lábát sokan be is kötötték, hogy a szalma ki ne vérezze. Ha a ló húgyozni készült, levezették az ágyásról. A ganét lapáton dobták ki.

A nyomtatás, főleg az ágyazás, ágyáskészítés archaikusabb temesközi módjait Varga Géza is megörökítette⁶⁵ Kikinda vidéki népünk köréből. Ide egyébként alsótanyai szegényparasztságunk is eljárt a múlt század utolsó évtizedeiben nyomtatni.

A legelterjedtebb forma az volt, hogy az ágyásba rakott kékék kalászzal befelé néztek. Így aztán az ágyás széle vastagabb, magasabb volt, mint a közepe. A legkülső kékék már nem is feküdtek, hanem állottak.

A második forma hasonlított ehhez. A különbség csak annyi volt, hogy a kékének kalászos része állott kifelé, és így a közép volt a legmagasabb. Itt a kékék már talpon állottak. Az ilyen ágyásba tudtak legtöbb kévét beleszorítani, tehát vele volt a legtöbb munka.

Olyan ágyazás is volt, hogy valamennyi kévét egy irányba, de azért karikába rakták. Ez sok helyet elfoglalt, kevés búza fért bele, de munkálata természetesen könnyebb volt.

Volt kétféle *gyűrűs ágyás* is, amelyet állítólag homoki emberek honosítottak meg ezen a vidéken. Ezekhez nagyobb udvar, szérú kellett. Az ágyás közepén karó. Ehhez kötötték a megfelelő hosszúságú kötéllel a lovakat. A hajtó vagy az ágyás közepén, vagy a szélén állott. Innen irányította a lovak járását. Meg kell még jegyeznünk, hogy az egyik módnál a kalászzal befelé fordított kékék küllő formában helyezkedtek el az ágyás peremrészén. A másiknál viszont az egy irányba fektetett kékék koncentrikus köröket alkottak.

Györfly István úgy hallotta, hogy a szegedi tájon valamikor 6 lóra 25 keresztet, 2 lóra pedig 10 keresztet számítottak és naponta 2 ágyással készültek el. Tőle tudunk a *ráágyazás* hagyományáról is. A délelőtti ágyás szemét nem takarították mindjárt föl, hanem *ráágyaztak*, vagyis újabb kékékkel rakták meg. Előfordult az is, hogy két napig ágyaztak rá, tehát 4 ágyás szemét tölték egyszerre garmadába.

A tápaiak egy ágyásba háromszáznál is több kévét beleraktak. Utána ráengedték és körbe hajtották valamikor az ökröket, teheneket, majd a század utolsó évtizedeiben a lovakat: négyet-ötöt, kötőféküket az ágyás közepén tartotta és irányította a *nyomtató ustor* segítségével is egy ember. Györfly István hallomása szerint olykor csak az első letörést végezte 6—8 járomba fogott ökör, egyébként lóval nyomtattak. Nyilván itt több változat keveredett egymással.

Mindaddig tapostatták, amíg a szárazon kalász volt. Ha már letöredeztek, akkor *lészalmázták*, vagyis a szalmát vasvillával gondosan kivetették az ágyásból. A maradék kalászos részeket megforgatták, *rázták*, és újra ráeresztették a lovakat. Ez a folyamat addig tartott, amíg az ágyásban csupán szem és polyva nem maradt.

Ezután következett a *kaláholás*: falapáttal megforgatták a polyvát a sűrű, aprófogú *aljverőgerblye* segítségével lehúzták, és a még apró polyvával vegyes szemet egy rakásba tolták. Nagyobb gazdáknál *szömhúzó* is volt: vastag deszka, amelynek közepén megfelelő helyre cövekszerűen két rúd volt erősítve. Ezekhez lehetett a ló istrángját kötni. Egy legény az élére állított deszkára állott, és a ló farkába kapaszkodva, húzatta össze a szemet.

Ezután a *szórás, szelelés* kezdődött. A tisztára söpört szérún egy ember *szórolapát* alkalmi néven emlegetett falapáttal magásra szórta a szemetes búzát. A könnyű

⁶⁵ Kéziratát *Penavin Olga* bocsájtotta rendelkezésünkre, hálás köszönet érte.

Cséplés, kaláholás az Alsóvároson

polyvát a szél elragadta, a szem pedig lepotyogott. Egy másik ember egyidejűleg *fölözött*. Kezében a *fölöző, fölözösöprű*, vagyis 3—4 m hosszú rúdra szerelt széles ciroksöprű vagy zászlószerű hálószerű hálóféle, amelynek segítségével ügyesen lesodorta a leszóródó szemről a szemetet. Sok helyen olyan ökörfarkkóró szolgált fölözőül, amellyel előzőleg a Szent Iván tüzét megcsapkodták. Van nyoma a *fölözörësta, törekrësta, törekölő rësta* használatának is. Ezzel *szászolták*, azaz rostálták föl minél több gabonaszem megmentése érdekében a *törek*, ritkábban *pozdorja* néven emlegett, apróra zúzódtott polyvát.

A szórást és fölözést többször is meg kellett ismételni. Ez volt a *tisztázás*. Előkerült a szelelőrosta is, különösen ha a gabona *zsúzsokos*, azaz gabonaférges volt. Varga János hallomása szerint⁶⁶ a rostát az úrnapi búcsú idején kellett vásárolni.

A tiszta búzát most összelapátolták *garmadába*, tápaiasan *garmadba*. Tapasztalt öregek már körüléléssel is meg tudták állapítani, hogy hány véka, köből gabona termett. Eső ellen szalmával földték be, de ponyvával is. Olykor állványra rakták.

A nyomtatás valamikor hagyományosan Szent Jakab napján (júl. 25) kezdődött.

Az alsótanyaiak társaságban, lovaikkal összefogva, valamikor elszegődtek be a városi gazdákhöz, továbbá Deszkre, Kiszomborba, Törökkanizsára uraságokhoz nyomtatni, hogy kalácsnak való tisztabúzához jussanak. Az üjkigyósiak szűk esztendőknben erdélyi uradalmakba jártak nyomtatni. Olyanok is megfogadták őket, akiknek földjük volt, de igájuk nem. Gazdag, jólkereső városi fuvarosok földjeiket bérbeadták, hasonlóképpen a cséplést is másokkal végeztették, mert így jobban jártak. Szegénysorsú szegedi fuvarosok viszont eljártak a környékre nyomtatni, hogy a kenyérnek valót megkeressék. Egyezség szerint vagy a maguk kenyereén dolgoztak, vagy a nyomtató gazda látta el őket. A ló eleségéről azonban mindig nekik kellett gondoskodniuk. Emlékeznek arra is, hogy a nyomtatás olykor kocsival történt.

*

A *cséplőgép*, röviden *gép* a múlt század utolsó harmadától kezdve válik mind általánosabbá. 1872-ben már 9 cséplőgép dolgozik a szegedi határban.⁶⁷ Jellemző azonban, hogy vele párhuzamosan a nyomtatás is megéri a századfordulót.⁶⁸ A cséplőgép régebbi, állati erővel vontatott fajtájának *lővähúzatós, húzatós* gép volt a neve. Öregek visszaemlékezése szerint ekkor honosodott meg a szegedi tanyavilágban a *bivaly*. A legnagyobb bivalyvásárok Kisteleken voltak. Erdélyből közvetítette őket eleinte egy Dávid nevű kupec, majd bivalybikát is hozattak és tenyésztetni kezdték. Elterjedésük föltétlenül a cséplőgép vontatásával függ össze. Ma már csak itt-ott látható belőlük. Az újabb olajhajtotta gépnek *magánjáró* a neve, mert nem szorul vontatásra.

A cséplőgép két részből áll. Népünk megnevezése szerint egyik a *bika*: szénnel fűthető, kazános rész, újabban a *traktor*, amely a hajtóerőt szolgáltatta. A másik maga a cséplőszerkezet, egyik legfontosabb alkatrésze után általánosítva elnevezett *dob, cséplő*. A kettőt a *gépszíj* köti össze. A dob megkülönböztetett részei: a *polyvarázó rësta*, vagy röviden *polyvarázó*: ahonnan a polyva kiszóródik, a *szalmarázó*: ahonnan a szalma kihull, a *páternosztér*: kanálsor, felvonó, amely a kirostált szemet a dob faránál levő szoltirhengerbe önti, a *szoltirhengör*: a gabonaszem osztályozására szolgáló szerkezet, az *asztal*: a dob felső része, az etető munkás állása. Aszerint, hogy mit csépelnek: *búza-, árpa-, zabrësta* kerül a gépbe. A *szoltirrësta* magát a sze-

⁶⁶ Varga J., Magyar házassági szokások eleinknél. VU. 1872, 603.

⁶⁸ A század elején már 46 volt a szegedi határban. Gazdáikat lakóhelyükkel együtt felsorolja Szüts 329.

met is osztályozza. Az aljnak, hulladéknak *aljbúza*, *búzaalj*, *ocsu* a neve. Ezt az aprójszágnak szórják oda. Ha azonban sokallják, akkor teknőben felmossák, majd felszárítják és utána a többi közé teszik.

A szegedi tájon is gépjük csak a *gépgazda*, *gépesgazda* néven emlegetett jógazdák-nak, esetleg vendéglősöknek, malomtulajdonosoknak, továbbá a *gép gazdaság* néven alakult gépszövetkezetnek volt. Ezek természetesen bércséplést is szoktak vállalni.

A *gép fogadás*, vagyis az egy szérúrészben levő tükörgazdák egyezkedése a cséplő-géptulajdonosokkal valamelyik kocsmában szokott történni pünkösöd másnapján vagy Péter-Pál napján. Az egyezséget áldomás fejezte be, amelyet a kiválasztott gép-gazdája fizetett.

A *gépesök*, vagyis a cséplőgépnél *géprész* fejében dolgozó alkalmi munkások leginkább a mezőgazdasági és ipari napszamosok, nagycsaládú törpebirtokosok, nehezen élő falusi iparosok sorából szoktak kikerülni, akik a 6-8 hetes megfeszített munkával legalább családjuk évi kenyérszükségletét biztosították. Általában egy helyről verődtek össze, és a *banda* törzse sokszor hosszú éveken át együtt, ugyanannál a gépesgazdánál szokott dolgozni. A maguk kenyerén szegődtek el, csak a tanyán és egyes falusi helyeken főz az éppen csépelgető gazda felesége rájuk. Ez érthető a lakó-hely és munkahely közötti távolságok miatt.⁶⁹

A gépesek száma 1945 előtt Tápén 21, a gépésszel és fűtővel együtt 23. Fejük a *bandagazda*, aki rendszeren az idősebbik etető. Munkakörük szabatosan elkülönül. A *géprész* fölügyel a *bika* és a *dob*, vagyis a kazán és a cséplőszerkezet munkájára. Ha valahol hiba van, elsősorban a fűtő, majd az etető segítségével javítja ki. A tapasztalt, jó géprész már a gép bűgásáról tudja, hogy van-e baj. Egyedül neki járt az *úr* titulus, a többieket keresztnevükön szólították. A *fűtő* szénnel, fával, olykor szalmával táplálta és olajozta a bikát, zsírozta a csapágyakat a zsírzó néven emlegetett tégelyből. Végezte a gép tisztogatását, helyettesítette a géprészt. Az ő esetleges helyettese viszont az éppen pihenő etető. A két *etető* kötelessége a gép táplálása: a kezébe adott búza- vagy más gabonakévé, amelynek kötelét a *kévevágó* közvetlenül előtte elhasznált kaszapengéből handzsárszerűen formált *kévevágókés* segítségével már szétvágta, szép egyenletesen széjjelrázva, kalászával lefelé ereszti bele a dobba. Vigyáz arra, hogy a dob el ne kapja az egész kévét, mert akkor a szem a kalászbán marad, vagy az erős zökkenés — mint mondják: *nagyot nyel a gép* — leveti a nagy szíjat és a munka félbeszakad. Olykor a tengely is eltörhetik. Az etetők dolga még a dobnak vízimértékbe állítása minden új helyen: ők ékelnek, *hévéröznek*, vagyis a hévér segítségével rögzítik a bikát. Tisztítják továbbá a rostákat, tisztántartják a dobnak *asztal* néven emlegetett tetejét. Segítenek a géprésznek és fűtőnek, sőt — mint mondtuk — szükség esetén rövid időre az ő munkájukat is ellátják. A két etető fölváltva dolgozik. Egy etető munkaideje általában addig tart, amíg a molnár egyszer, esetleg kétszer nem mér. Váltáskor a gép nem áll meg, mert a két etető ügyesen váltja föl egymást. Pihenés, más néven *huja*, *pipahuja*, tápaiasan *pücskölés*, *piszlingölés* idején ők vizsgálják meg a dobot. Olajoznak, igazgatnak, majd fölváltva mennek ők is pipahujára, vagyis dohányozni a szérúárokba.

A két *kévevágó* a kévehányóktól az asztalra feladott kévék kötelét a kévevágókéssel, kaszakéssel elvágja, és úgy adja alkalmasan az etető kezére, hogy annak már forgatnia nem kell, csak egyenesen belerázni a dobba. A kévevágók a etetőkkel egy időben váltják egymást.

⁶⁹ A magunké mellett Lele József tápai, Börcsök Vince alsótanyai, harkakötönyi anyaggyűjtését is felhasználtuk.

A négy *kazalos*, másként *kévehányó* páronként, illetőleg csoportonként változtatja egymást. A kazalososok csak akkor dolgoznak mind a négyen egyszerre, ha a kévéket messziről kell eljuttatni. Erre a hajazás leszedésénél, majd a fenék föltakarításánál kerül sor. Egyenként az egyik az asztagon állva adogatja a dob közelében álló másikának, aki viszont a kévevágó keze alá veti. A kévehányó vasvillával dolgozik. Aki pihen, az a molnár mellett zsákol, vagy az elcsépelte gabonának a gazda kocsjára rakásánál segít.

A két *szalmahúzó*, tanyai nevén *faros* az etetőkkal egyidőben váltja egymást. Az ő dolguk a dob szalmarázójából kiömlő szalmának a *farosvella* néven emlegetett, hullámosra görbített fogazatú vasvillával való eligazítása, tápaiasan *débölése*, mindaddig, amíg egy rudasra való nem lesz belőle. Ilyenkor azután emberünk beleszúrja a villáját és annyira elhúzza, hogy a következő rudas készítésénél ne akadályozza a munkában, meg hogy a rudashordók is könnyen elvihessék. A nem sikerült, szétcsúszott rudasnak *medve* a tápai neve.

A *rudas*, *rudashordó* néven emlegetett, egymást párosával váltogató munkás feladata a dobból kiömlő szalmának kazalhoz hordása. Ez a *rudasfa* nevezetű két vékonyodó rúdon történik, amelyeknek egyik vége hegyes. Az egyik rudasfa végéhez vékony *rudaskötél*, régiesen *rudallókötel* néven is emlegetett kötel is hozzá van erősítve. Az egy alkalommal elszállítható szalmarakásnak szintén *rudas* a neve.

A hátulsó rudas ember a rudasfát a rudasnyi szalma alá szúrja, és a dob felé tolja. Az első rudas éppen fordítva irányítja a rudasfát. A két rúd párhuzamosan fekszik egymásmellett a földön. Most a hátulsó rudas ember előre, keresztben átveti társának a kötelet, aki a maga rudasfájára erősen rácsavarja. Egyúttal azonban a rúddal együtt a kötel végét is jól megmarkolja, nehogy menetközben *eresszön*. Most a gépnek mindketten hátat fordítva, a rudasfák közé állanak, és a szalmát a készülő kazalhoz szállítják. Vannak olyan bandák, ahol a rudas megrakását külön *rudascsináló* végzi: begörbített hegyű villával a rudasok számára kikaparja, *szarvat gyűr* és elrendezi a rudasra adagolt szalmát, amelynek különben olykor *csikó* neve is hallható.

A kazlat a tükörnek a gazdától kijelölt részén tapasztaltabb munkás, a *kazalos*, másként *szalmarakó* készíti, rakja. Abból, hogy hány keresztből állott az asztag, már tudja, hogy mekkora feneket kell kezdenie. Ő irányítja a rudasokat, hova fordítsák a csikókat. Amikor már a kazal magasodik, akkor előkerül a *főjáródészka*, *szalmafőjáró*, Tömörkény hallomása szerint *kazaljárda*: jó erős pallódeszka, lépésnyi távolságban keresztben rászögezett lécekkel. Ezekben kapaszkodik meg fölmenet a láb. A feljárót egyébként szükség szerint mindig magasabbra helyezik. Ilyenkor természetesen megnehezedik a rudashordás, mert a feljáróról lelépve, belesüppednek a rudasok a szalmába, és csak keservesen haladnak előre. Ha a csikó a kazalostól kijelölt helyre kerül, akkor az első rudas ember fölengedi a kötelet, a hátulsó pedig kihúzza alóla a rudasfákat. Egyiket magához veszi, a másikat pedig társának engedi át. A legtöbb gazda a kazalosnak, de olykor a rudasoknak is külön borralvalót szokott adni, hogy minél rendesebb, takarosabb kazal kerüljön ki a kezük alól.

Magának a gépes gazdának is érdeke, hogy a bandában jó szalma-, illetőleg polyvakazalos legyen. Ez már a gépfogadásnál számításba jön. A szalmakazalos legfőbb munkája a sarkok, szélek igazgatása, ahol szarvakat csinál. A *szarvgyűrész* a szalma rakásának az a módja, amikor a villahegyen lévő szalmát *möggyűrve*, azaz megtekergetve, mintegy szarvakat készítve teszik a kazal szélére, hogy az egész szét ne hulljon. Ez a mód ismeretes egyébként a kocsirakománynál is. A kazalrakó a kazal többi részét, belsejét tapossa, villájával legföljebb csak *högyözi*, *verögeti*. A többi a rudasok dolga. Külön művészet a kazal tetejének *behögyözése*,

azaz kellő befejezése, eligazítása. A szalmakazalos egész nap magában dolgozik, itt nincs váltás. Csak enni, meg aludni jön le a kazalról.

A gazda dolga a lefogásra szolgáló *szalmakötél* készítése, kazalra illesztése, *lökötelezése*. Eszköze a *szalmakötélsodró*, amely lényegében tengelyen forgó tekerő, a tengelyből kiálló vaskampóval. Erre akasztják a megáztatott, kellően összemarkolt szalmát, és hajtani kezdik a tengely másik felén lévő fogantyúval.

A *polyvások*, *polyvahordók* szintén négyen vannak. Egyszerre kettő, esetleg három dolgozik. Ez attól függ, hogy a polyva felszaporodott-e vagy sem. Ha igen, akkor egyikük, akit *polyvalukas* alkalmi névvel illetnek, állandóan húzza a tragacsra a dob *polyvaluk* néven emlegetett nyílásáról a polyvát. Ha kevés, akkor ketten is rágyőznek. A tragacs egyébként két párhuzamos rúd közepére szögezett lécrácsozat. Erre kerül a polyva. Szállításnál a polyvahordók a rudak végei közé állanak. Ez a sok piszkossággal, elcsigázottsággal járó cséplőmunkának legegészségtelenebb része. Védőszemüveget viselnek, de szájukat nem tarthatják mindig csukva. Ezért mondják keserű szellemességgel, hogy *vályugot köpnek*. Egyébként az éppen pihenő polyvások kialakult szokás értelmében olykor végig kínálják a bandát ivóvízzel. A vízről még szó lesz. A kazlat szintén külön polyvakazalos rakja, igazgatja. Itt is kisebb *polyva-főjáró* segíti elő a munkát. Lelkiismeretes dolgáért borraival szokta az ő markát is ütni. Nagyon fontos ugyanis, hogy a kazal ne ázzék át.

A polyvakazalos egyébként idősebb, nyugodt ember. A leendő kazal alá először szalmát terít, mert a nedves földön a polyva hamarosan tönkremenne, pedig a polyva fontos téli takarmánya a lónak. Ő is keményen irányítja a polyvahordókat. Állandóan toporognia kell, hogy a kazal ne maradjon hézagos, ne ázzék át. Őt sem váltja föl senki.

A polyvakazlat rendszeren dróttal szokták lefogni, amelynek két végére tégladarabokat erősítenek.

A banda nevezetes tagja a *mónár* néven emlegetett munkás, aki a gépből lefolyó gabonaszemeket zsákba szedi, beméri, és a *mázsakönyv*, *kazánkönyv* lapjaira írja. Jól tud számolni. Szemfüles ember, aki a gazdát szemeresztésnél, mérésnél könnyen megrövidíti. Ő köti be a zsákokat. Egyszerre általában hat zsák kerül mázsára. Gondja van rá, hogy a géprést a legtisztább szemekből vegye ki a banda zsákjába.

A cséplés látástól vakulásig folyik. Ha nincs hiba, és az idő is kedvez, akkor csak evésre, *állításnál*, azaz új asztaghoz való felvonulásnál áll meg a gép. Napjában négyszer esznek. Van frustok, ebéd, délután uzsonna és vacsora. Az étkezés időpontja a munkához igazodik. Ez annyit jelent, ha már kevés a csépleni való, akkor ezt még *éveretik*, *állítanak* és csak utána fognak az evéshez.

Ha esik az eső, akkor azt mondják, hogy a dob *medvét fogott*. Gyorsan leállanak. A dobot, sőt a megkezdett kazalt is hatalmas ponyvával terítik le. Erről a gépesgazda köteles gondoskodni.

A gép járásához szükséges vizet, továbbá az ivóvizet a gépesgazda igája és kocsisa szállítja. Az ivóvíz számára sokszor külön *lajt*, azaz kétkerekű kordéra szerelt, csapra vert hordó használatos. Ez a kocsi hozza a tüzelőt, illetőleg nyersanyagot is. Tanyán a szállítás mindig a cséplető gazdára hárul.

Falun, városon a gépesek a maguk kenyerén szegődnek el. Feleségük, édesanyjuk, egyéb hozzátartozójuk szokott nekik meleg ebédet hozni. Erről kint a tanyán a nagy távolságok miatt nem lehet szó. Itt mindig a *búzagazda*, tehát az éppen cséplető gondoskodik a déli ellátásról. Ez jómódú alsótanyai, illetőleg innen kirajzott harkakötőnyi gazdáknál ünnepi vendégséggel fölért.

A cséplőmunkások zöme csak ebédet kapott: bablevest füstölt hússal, fontoskalácsot és 3 deci bort. Ezt a kazal árnyékában költötték el. A második csoportba

tartozott: a fűtő, molnár, etető, fiatalabb családtag, béres. Ezeknek birkapacallevés, birkapaprikás, kalács készült, amelyet a gép körül fogyasztottak el. Ők több bort kaptak. Nekik reggelire még szalonna és pálinka, vacsorára pedig főtt tarhonya is járt. A harmadik csoport számára, amelyhez az öreg testvérség, meghívott rokonság, szomszédság, továbbá gépész tartozott, bent a tisztaszoba hűvösében terítettek. Itt aprójószágleves, esetleg pacallevés, csirke- vagy birkapaprikás, továbbá kalács és bor került az asztalra. Minden cséplés fölért tehát egy kisebb lakodalmi vendégséggel. Így jutalmazták azokat a rokonokat, szomszédokat, akik eljöttek segíteni, a természetesen örvendezni.

Sövényházán régebben a gazdák a cséplőgép mellé csak gépészt, fűtőt és etetőt fogadtak. A többi munkás belőlük került ki. Így aztán a géprész nagyobb fele nekik maradt vissza.

A gépesek éjszakájukat is természetesen ott töltik a gép közelében. Asztag, régi szalmakazal tövébe húzódva, subába, pokrócba takarózva alusznak. A gép gőzsípja korán fűtötyent, általában hajnali 3—4 órakor. Ha napközben eső esik, érthető, hogy a gépesek azonnal lepihennek. Csak szombat este keresik föl családjukat, de már vasárnap estére, legkésőbb hétfőn hajnalban vissza kell térniök a szérűbe. Odahaza megfürdenek, föltisztálkodnak. A gép nem maradhat egy percre sem magára. Váltakozva két, lehetőleg nőtlen munkás vigyázza, akiknek *napos* a neve. Szombat délutántól hétfő hajnalig, vasárnap délben váltva föl egymást, ügyelnek a gépre.

A cséplés mindig vám ellenében szokott történni. A *géprész*, tehát a csépletőgábrájából természetben kivett munkadíj évenként váltakozott. Nagyjából 10,5% volt. Ebből 4,5% illette a gépesgazdát, aki ebből fizette a gépészt és a fűtőt, ebből vette az üzemanyagot és végeztette az esetleges javításokat. A többi 6% volt a részeseké. Ezek között volt *egészrész* és *félrész*. Egész részt kapott a két etető, a négy kévehányó, azaz kazal, a molnár, a négy rudashordó, vagy röviden rudas, továbbá a szalmakazal, polyvakazal és a két szalmahúzó. Félrész a két kévevágó és a négy polyvahordó. Ez utóbbiak sokszor nagylányok, legénykék. Van olyan gép is, ahol félrész nincs. Itt azután a könnyebb és nehezebb munkakört félnaponként változtatják egymással. A molnár és az etetők azonban mindig a helyükön maradnak.

*

Itt látszik mindjárt célszerűbbnek, ha a szalma és polyva gazdasági rendeltetéséről, népeleti jelentőségéről megemlékezünk.

A szalma, polyva, takarmány tanyán a tanyaporta egyik távolabbi, olykor kerítetlen sarkába kerül amelynek *szénáskert* a neve. A városi gazdák szalmája ottmaradt a szérűskertben és szükség szerint csak annyi került be a házhoz, ami pár napra elégséges, és befér az istállóba. A szalmahordás jellegzetes időszaka a halottak napja, halottak hete. Ilyenkor ugyanis öregek szerint nem jó a földben dolgozni, a földet bolygatni. Ezért kerül sor a szalmahordásra. A szalmakazalból nyélre szerelt vas-horog, a *szalmahúzóhorog* segítségével szakítják a kívánt mennyiségű szalmát. Használatos a *szalmavágó* is. Nyilvánvalóan a huszárok kincstári nyelvéből került át népünk ajkára a *futrás*, vagyis annyi szalma, amelyet vállon könnyen el lehet vinni.

A szalma a parasztgazdaságban sokféle használatos. Fűtik vele a kemencét, régebben az ágytakaró nemcsak a zsákját, hanem derékaját, párnáját is szalmával töltötték meg. A szalmával megtöltött zsák rögtönzött kocsiülésül is szolgál. Az istállóbeli alomszalmából kerül ki a trágya javarésze. Télen szorultságból jószágot is etetnek a szalmával. Régebben kötöttek belőle kaptárt, szakajtót. Vele pörkölték

meg pár évtizede is a disznót. A *karáncsonyi szalma* kultikus jelentőségéről máshol szólunk.

Kevés összegöngyölt szalmának *szalmacsóva*, *csóva*, másként *szalmacsutak* a neve. A szántóföldre, tanyára, vásárban a kocsirúdra tűzött szalmacsóva annyit jelent, hogy eladó, amelyen a csóva látható.

Csóva, *tűzcsóva* néven emlegették azt a szalmából, kénből, lőporból és hasonlókból összegöngyölt csomagot, amelyet valamikor rosszindulatú emberek gyűjtögetésre használtak.⁷⁰

A rozs hosszúszálú szalmájának *zsupszalma*, röviden *zsupp* a neve. Ez kézzel kicsévelt szalma, amelyet lóherekévék kötésére, ólak, régebben házak födésére is használnak. A szem kiverése a kalászból úgy történik, hogy egy-egy marék rozsot kalászával lefelé a bal kézbe kell fogni, és a jobb kézbe fogott bottal ütogetni. A művelet kihalóban van.

A rozs szalmájából csavart kötélnek, amellyel herét, kukoricaszárat, szőlővesszőt kötnek be: *zsuppkötél* a neve. Olykor *szalmasöprű* is készült belőle.

Az *árpaszalma* szegényes téli takarmány. Innen a régi nóta is:

*Kiürült a búzásveröm,
A kutyámat agyonveröm.
Nē verj agyon édös gazdám,
Kitelelők árpaszalmán.*

A szalmatrágyáról más összefüggésben esik szó.

A *szalmaszál* babonás műveletekben is előfordul. Így több változatban élő hiedelem szerint a sömört olyannak, aki még nem látta, széna- vagy szalmaszállal háromszor meg kell kerekítenie, minden kerekítés után megszúrnia, végül pedig a szalmaszálat a beteg fején keresztül dobnia. Így elmúlik. Terjáni gyerekek szalmaszálat keresztbe tesznek, ráköpnek, és arra dobják, aki nem akar játszani, ezekkel a szavakkal: *tērajtad gilva lössz*.

A szalma számos jellegzetes szólásunkban is előfordul. A bolondnak mondd, ne nekem: *hidd ē bolond, ég a Tisza, szalmával locsolik*. A gazdátlan, elhanyagolt állapotban lévő dolog Szegeden is *Csáki szalmája*. A hosszasan agonizáló betegnek mondott kívánság: *könnyebbitse mög az Isten az ágya szalmáját*. Néha tréfásan is használatos. Így vagy úgy van-e: *széna-ē vagy szalma?* A széna jelenti a jót. Nem csinál semmit: *ég szalmaszálat sē tősz körösztil*.

A *polyva* házhoz szállítása a *ketrec*, *kalicka*, tápai néven *polyvahordó kolē* segítségével történik. Ez hatalmas, lécekből összerótt, tetejetlen ketrec, amelyet a kocsira lehet szerelni. A gazdasági udvarban való helye a tanyán napraforgószárból épült, esetleg — főleg Tápén, Alsóvároson — lécből, deszkából készült *polyvásszín*, röviden *polyvás*. A sárba kevert polyvát tapasztásra használják. Erre különösen az *árpapolyva* alkalmas. Az aprószemű *lángpolyva* tápaiak szerint leginkább a kemence símfőtősarába jó. A *búzapolyva* télen ló elé is odakerül.

Külön kell szólanunk a *rázottkazal* készítéséről,⁷¹ amelyre tanyán közvetlenül cséplés után kerül sor. Ilyenkor van néhány ráérősebb hét, amelyet a télre való készülődésre használnak föl. Ilyen a *rázott*, azaz különleges téli takarmány keverése is. Ez a munka sajátos módon a régi nyomtatás technikájából máig őriz bizonyos mozzanatokát.

A tanyai szérűhelyre összehordják a szükséges búzaszalmát, árpaszalmát, polyvát, meg a semlyéken kaszált csatakos szénát. A szomszédok szoktak segíteni, még-

⁷⁰ Reizner J., A régi Szeged I, 107.

⁷¹ Börösök Vince tájékoztatása nyomán.

inkább a testvérség fog össze a munka elvégzésére. Ez egy napnál tovább nem szokott tartani, mert a hirtelen eső a munkát, illetőleg takarmányt tönkre teheti.

Kora hajnalban megcsinálják az ágyást, ahogy régen a nyomtatáshoz is készítették. Egy rétegben szalmát raknak le. Erre kerül vékonyabb rétegben a széna, legfölül pedig a polyva.

Most rendszeren három lovat fognak egymás mellé. Egy ember vagy erős kamasz gyermek a kör közepére áll, kezében tartja a jó hosszúra engedett szántógyeplőt, és bíztatja a lovakat. Másik kezében ostor: pattintgat vele, hogy a lovakat gyorsabb mozgásra serkentse. Frustokidőre, amikor a gyereknépség is kibújik a vackából, egyet beállítanak lóhajtónak. Nem könnyű munka, hiszen térdig süppedve kell a takarmányban körben járni, miközben forrón süt az augusztusi nap. A toklász meg a kotú sokszor sebzi véresre az apró lábakat. Pihenés, megállás nincs, mert a lovak szabják meg a tempót. Ha a hajtó megáll, könnyen a lovak elé kerülhet, mert a kört hamarosan bejárják.

Egy kis pihenő reggelizés idején akad, amikor a lovakat is megitatják. Tovább folyik utána a munka. A nyomtatás során néhányszor megfordítják a takarmányt, hogy jobban keveredjék, majd újra járatják. Dél felé megkezdődhetnek a kazalrakás, amely tapasztalt ember feladata.

A fenékbe rozsszalmát szokás tenni, hogy megvédje az értékessé vált takarmányt a penészedéstől, rothadástól. A rázottat, azaz az így összekevert jószágeledelt eleinte könnyű behányini a fenékre. Amint azonban magasodik, próbára teszi az embert. A villára csak keveset lehet szűrni, mert az apraja könnyen lehullik, beleszóródik a nyakba. A naptól, izzadságból kihevült emberek nyakát ugyancsak csípi a polyvapor. Úgy próbálnak segíteni, hogy a kalap tetejét kiütik, a szélét pedig lehajtják.

A rázottkazal magasra nem rakható, inkább elnyújtják. Ha elérik a 2 m magasságot, akkor már *tetejznek*. A kazal tetejére ismét szalmát tesznek, hogy a szél, eső ne tegyen kárt a belsejében. Egyébként éppen úgy le szokták kötni dróttal vagy szalmakötéllal, téglanehezékekkel mint a szalma-, illetőleg polyvakazalt.

A rázottkazal rakása nehéz és kényelmetlen munka. Mint mondtuk, sietni kell vele, nehogy az idő beleszóljon, ezért szokásos több család összefogása. A segítséget hasonló munkával viszonyozzák. A munka végén kis vendégség következik.

*

Most nézzük meg az elcsépelet gabonaszem, öregek ajkán *élet*⁷² eltevéésének, tárolásának módjait.

A betakarításhoz szükséges zsákot az utolsó évszázadban városi üzletekből kölcsönözni szokták, vagy a gépgazdától kapják meg, amíg házhoz nem szállítják. Ha a szem bekerül a hombárba, akkor visszajuttatják, hogy ne sok napibért fizessenek.

A *búzászsák* egyik régi, öregek emlékezetében máig élő fajtája volt az *asztorkás zsák*, amelyet Tömörkény⁷³ így ír le: „olyan zsák, hogy külön teteje van neki. Aztán nem madzagra kötik be a száját, hanem korcra jár. Régi edény az, kenyérnek való liszteként volt szokás benne tartani. Azért volt teteje, hogy a lisztet por ne lepje.” Maga az oszmántörök eredetű *asztorka* Ferenczi János meghatározása szerint „vászondarab. Hogy minél több gabonát önthessenek a zsákba, a száját nem úgy

⁷² A szó a szegedi régiségben is előfordul: 1721. „Mind tavalyi s harmadévi szénát s életet is az alsóvárosbeli szegény emberek hordták el róla bíró parancsolatjából.” Reizner IV, 330.

⁷³ Tömörkény I., Napos tájak 18.

kötik be, hanem egy darab erős vászonnal fűzik be.” A kövér embernek tápaiak szerint *akkora a hasa, mint az ásztorkás zsák*.

Az *újbúza, újkinyér, újbúzakinyér* ünnepléséről, kultikus jelentőségéről a kenyér hiedelemvilágánál szólnak.

A búza, liszt állandó helye általában a *kamra, komra*, amelyet Tápén *gabonás, Sövényházán életősház* néven is emlegetnek.

A szegediesen *hambár* alakban élő *hombár*, kihalt tápai szóval *fislang* volta-képpen nagyméretű gabonartartó láda, amely fából készül. A szegedi asztalosok 1803. évi árszabásában *életláda* néven fordul elő. *Élet Ládának minden vékája 1 fl.*

Az újabb *hombárok* teljesen dísztelenek. Közepükön rendszeren összetartó vasvessző is van. Régebbi változata a *szuszi* alakban hangoztatott, kisebb mértékű, tölgyfából faragott *szuszék*, amelynek külső oldalán a szegedi tájon is bevésített mértani díszítések, sőt madár és búzagalász ábrázolások voltak.⁷⁴ A födele háztetőszerűen kicsúcsosodott.

A hajdani *sövényhambár* sövényből font, belül kitapasztott, sőt kimeszelt *hombár*, amelyet a régi tápaiak ászokra szoktak állítani. Volt akkora is közöttük, hogy tarogján lehetett belejárni. Egy hírmondójának rendes ajtaja, kis ablaka, teteje van, és kint áll az udvarban. Szükség esetén el is vontatható. Ez a forma a szegedi tájon nyilván általánosabb volt, és az árvízveszedelmek tették szükségessé, hogy mozgatni, vontatni is lehessen. Tápaiak gabonájukat padláson is tartották.

A másik jellegzetes gabonatároló alkalmazhatóság a boglyakemencére emlékeztető *búzásverem*, amelynek tartósított, célszerűbb változatát Vedres István alkotta meg.

Ehhez tudnunk kell, hogy a napóleoni háborúk a Temesközben, Békésben, Csánádban hatalmas gabonakonjunktúrát teremtettek. Szegeden hajózzák be messze tájak mezőgazdasági javait. A gabonatárolás, főleg a dohosodás magtárak híján súlyos gondokat okoz. Ezen kíván segíteni Vedres, amikor a maga vedresházi birtokán boglyakemence alakú, felső nyílású gabonás vermeket épít. A máig fennmaradt tervekben kiténik, hogy Vedres kellően tudta értékelni a népi építészetnek mind szerkezeti világát, mind pedig a szegedi környezetben található olcsó anyagokkal (sár, vessző) való fölényes bánni tudását. „A termés bősége — írja⁷⁵ — s az elegendő Magtárak híjánossága, — egyfelől bőség, másfelől szükség, arra kényszerítettek engem, hogy mivel a földben, ennek lapajos fekvése miatt nem lehetett, tehát földszint építtessek vermeket. Tégglám elegendő lévén, építtettem, egyenes huzomban olyanforma vermeket, mint amilyenek a magyar kenyérsütő úgynevezett boglyakementzék; valamint az ezen tudósításhoz ragasztott, és az azt kívánók kedvéért készült Táblán, az 1-ső és 2-dik Formák mutattják. A verem tetején nyílás van, a gabona betöltögetésére; alant pedig kibotsátására. Az öt verem tetejét egybefoglaltattam 2 hosszú gerendával, melyeket megdeszkáztattam, hogy a verem felett könnyen lehessen munkálkodni. Megtöltvén ezen vermeket gabonával, berakattam azoknak alsó-felső nyílásait kőművesesen, hogy semmi külső levegő a gabonához nem férhetett. Így maradt a gabona, következő esztendei haszonvételeig, a mikor azt minden hiba nélkül is olly épen eresztgettem ki a vermekből, mintha csak előttevaló nap töltöttem volna beléjük.”

„Ezen vermek falának — folytatja tovább Vedres — a vastagsága egy téglahosszúság, sárral rakva és kívül-belül tapasztva: mely, minekutánna magában kiszárad, ki kell égetni, úgy hogy a verembelső színe piros, az egész verem száraz legyen. — Az alsó szájának a belső ajtaján, van egy félhóldforma nyílás (3-, 4-dik

⁷⁴ Kovács 194.

⁷⁵ Vedres I., Vedresházi gabonavermek. Nemzeti Gazda 321. Idézi Nagy Z., Vedres István művészeti munkássága. Bp. 1956, 30.

Forma), melyet egy tolókával be lehet zárni, hogy a gabona, kedvére ki ne fojjon akkor, amikor a vermet felnyitják. — A verem felső száján a vermet, a gabonát megtömik és tapodják, s akkor egy dugót tesznek rá, mely a gabonát megfeküdje, betakarja és nyomja. Erre befedik azt téglával s betapasztják; utoljára egy tserép fedővel, az eső és hó ellen befedik. — A verembe, ahhoz szabott alkalmas lépcsőkön hordják fel a gabonát, mint az 5-dik Formán, *g h*-ik lépcsőkön, vagy a 7-dik Formán, *abdef* úton láthatni. — Több ilyen vermeket egy rakásba építeni, sokkal gazdaságosabb és alkalmasabb is, úgy a mint azt az 5, -6, -7-dik formák mutatják, a hol egy 10 öl szélességű 20 különböző nagyságú vermeket lehet szemlélni; melyekbe együtt 7—8 ezer posonyi mérő gabona könnyen elfér. Azt a középső vermet (A) vagy gabonaveremnek lehet fordítani, vagy pedig a tsősz lakhelye lehet; melybe ha kinek tetszik konyhát és kéményt is építtethet.”

Nyilvánvaló, hogy Vedres merített a helyi hagyományból, de ugyanakkor az ő szerkezete is mintául szolgált a későbbi parasztvermeknek. Így a sövényháziak, ószentivániak emlékeznek rá, hogy régebben az udvaron állítottak boglyakemence alakú, sárból rakott, kitapasztott, olykor ki is égetett kívül-belül fehérre meszelt hombárt is. Négyzetes, mintegy 1×1 m nagyságú ajtaját a kocsi magasságának megfelelően vágták. Jázován járta a *náddá beszűtt hambár* is.

Tanyán a tárolásnak a gazda vagyoni lehetőségeihez képest sok fajtája, változata volt. Így a kamra egy része, szöglete méternyi magasban deszkával vagy vályogfallal ládaszerűen el van rekesztve, feneke pedig igen gondosan kitapasztva. Külön teteje nincs. Van olyan is, hogy pincyszerű, borospincéül is szolgáló vályogépület emeletét alkotja. Alapja itt is a tapasztott föld. Olykor csak egyszerűen a kamra egyik szögletébe öntik a gabonát.

*

A búza, gabona eladása, tréfás régieskedő szóval *idegön péz szörzése* főleg az első világháború előtt bent a Városban történt. Az első *búzapiac* egészen a Vízig a mostani Dugonics téren volt. Régi följegyzés szerint a múlt század elején két gémeskút is állott rajta. Itt volt több vidéki, főleg temesközi földesúr ügynöksége, gabonakereskedő háza is, amelyekből még áll a Sulkovszky-, Vedres-, Vajda-ház. Itt volt a *Vadembőr* vendégfogadó.

A Víz után a piac a Szent István térre került, amelyet népünk mai napig egyszerűen *Búzapiac* néven emleget. Tömörkény *Viszik a pénzt kifelé* c. klasszikus novellájában⁷⁶ örökíti meg a tanyai ember búzaeladását a századforduló táján.

„A kocsit ilyenkor előkaszolítják. A tengelyeket jól megkenik, nemkülönben a kerekek agyát. Egy kis kenőcs megy a rúd fordítójára is, hogy könnyebben csússzon. Akkor a kamrában zsákba öntik a búzát, jó sok zsákba, mert akármilyen vékonynak látszik is a puszta kocsi, sok terhet elbír. Ez a dorozsmai bognárok és kovácsok tudományának köszönhető ... A kocsi ezután megindul, lassan dőcögve a homokos úton ...

Amire megvirrad, beérnek a búzapiacra ... Már van ott sok kocsi, akik közelebb laknak, hamarabb érkeznek. Ha nincs is ott gazdájuk, meg lehet ismerni, hogy melyik melyik. Ez a vastagkerékű a nagy lovakkal, az rác kocsi. Ez a hosszú, ez a sváb kocsi. Ezek a Tisza másik oldaláról jönnek. János beáll a sorba, és leveti a lovak istrángját. Két zsákot a kocsisaroglyához tesz le, és kinyitja, hogy azokból vidáman mosolyog elő a búza. Jönni kezdenek azonnal ama férfiak, akik *cëndzál* néven ismeretesek, és elhaladván János zsákjai mellett, óvatos tekintetet vetnek a búzára. A búza szép, de nem szólnak semmit. János sem szól semmit, ellenben inkább a felhőket vizsgálja ...

⁷⁶ Tömörkény I., Főrgeteg János. 279.

Tarisznyázni kezd. Szalonnát vesz elő és az alkalmat fölhasználván, hozzá egy pékgyerektől zsömlét vásárol. E tökéletes úrimód mellett van, amikor jönnek cendzások és nézni kezdik a búzát, eregetvén egyik kezükből a másikba.

— Köll nyóc negyven?

— Nem köll — int a szalonnavágó bicskával János.

— Hát nyóc negyvenöt?

— Nem. Nyóc kilencven az ára.

A vásárlók tovább mennek ... Az idő azután elérkezett arra, hogy János oda-szóljon a legközelebbi szomszédhoz:

— Kend milyen árban tartja?

— Nyóc hetvenötre, felebarátom, — feleli az ember, aki a felebarátomnál fogva nazarénus.

— Tiszta a búza?

— Tiszta, egészen tiszta.

Ha a dolog így áll, a nyolc kilencvenről le kell menni ... Közben jön Cicza Miska, akire a városi gyerekek siccet szoktak kiabálni, s ezért szerfölött haragszik, bár egyébként csak koldus. Ez a piac a területe, itt nem bántják a gyerekek, mert jó hosszú nyélen szokott lenni a tanyaiak ostorszíjja. Két tarisznyája is van Cicza Miskának. Csak olyan zsákvászonból valók, keresztbe vetve a vállán. Azokkal ér János elé, énekelve a könyörgést:

Hajtsd mög keménységünket,

Hevítsd hidegségünket,

Térítsd a tévedteket...

János két kézzel nyúl a zsákba, és abból egy összemarok búzát kivéve, Cicza Miksa tarisznyájába önti ...

Jön egy úr János felé, valami nagyobbfajta kereskedő vagy malmos lehet, mert két-három cendzál csak úgy messziről halad utána. Ránéz a zsákra és önkénytelen mondja:

— Ejnye, de szép búza. Milyen tiszta!

— Nagyon sokat fürdött növendék korában, — mondja János, példázván ezzel a szerfölött való tavaszi esőket.

— Maga termelte? — kérdezi az úr.

— Nem, — feleli János — én csak elvetöttem, a föld terömté.

János ötletére a kocsisorok között halk nevetés, és bajusz alatt való mosolygás suhan végig, mert az úrféle megtréfálása a legkedvesebb mulatságok közé tartozik.

— Nyolc hetven, — szól az úr.

— Nyóc hetvenöt, — válaszol János.

Az úrféle elhúzza Jánostól az egyik kezét, maga elé tartja, és belécsap. Jól van, most már lehet menni a magtárba. A zsákokat János beköti, fölteszi a kocsira, fölöltözteti a lovakat is ... A magtárba, ahová elhajt, már csak be kell önteni a búzát a többi közé, miután előbb súlyra a piacon a hatósági mázsán megmértetett. Arról a céduláról, amit ott kapott, számítják ki az árát ... Pénzeit azon börtárcába rakja, amely a mellény legfelső gombjához köttetik. A vásár így megtörténvén, a kocsiban az üresen maradt zsákokból most egészen helyes ülést rendez János ... Ahogy ezt elvégezte, most már csakugyan megy ám kifelé és viszi a pénzt be a tanyák világába...

A búza a magtárból vagy malomba került, vagy le a Tiszaparra, ahonnan olcsó víziúton jó száz éven keresztül a *böggőshajók* rengeteg gabonát szállítottak Pest, Győr, Bécs felé. Hatalmas gabonaraktárak voltak a palánki és felsővárosi partokon. Minderről azonban a víziközlekedésnél szólunk bővebben.

SZŐLŐMŰVELÉS

A szegedi szőlőművelés múltja ősi és gazdag, de részletekben, sajnos, nem bővelkedünk. Az adatokból csak a nagy körvonalakra telik. Jellemző azonban, hogy messze tájakra is kiterjed.

Hogy a szőlő- és bortermelés már az Árpád-korban sem lehetett Szegeden ismeretlen, arra a száva-szentdömötöri (ma Mitrovica) kolostor XIII. századbéli birtokösszeírásában találunk rövid utalást.¹ A monostor birtokainak, terményeinek felsorolásában egyik tiszamenti helyről, amely nem lehetett más, mint Szeged városa, megemlíti, hogy szőlőföld is van rajta.

Az Árpád-korban bontakozó szegedi sóhajózás lehetővé teszi a már kialakult bortermelő vidékekkel való közvetlen kereskedelmi kapcsolatot. Így az aradi *Hegyalja* egyik részén, egy szegedi polgár szőlőszerezéséről történik említés: egy pankotai polgár a *Ménesi*, *Ménés* mellett emelkedő Makrahegyen (in monte Macra supra villam Menesci) levő szőlőjét Bugar veje, *András gróf* (comes) szegedi polgárnak 12 márkáért eladja (1302).²

A *szerémségi* borvidékkel, Fruskagorával való kapcsolatok föltétlenül csak a XV. század elejétől bizonyíthatók, de nyilván régebbi időkbe nyúlnak vissza, hiszen egyik királyi oklevél (1471) azokra a hasonló jellegű kiváltságlevelekre hivatkozik, amelyeket a szegediek Béla, András, Károly, Lajos és Zsigmond királytól nyertek.

A szerémi szőlőhegyeket a hagyomány szerint Probus császár telepítette, tehát a termelés még a római időkben elkezdődik. Rapaics Raymund szerint³ a *furmint* és *kadarka* a középkori Magyarországon először a Fruskagórán jelenik meg. Innen terjed el mindkettő szerte az országban. Ez a szőlőkultúra a magyar középkorban szorosan összefügg a mai *Pétervárad* helyén állott *bélakúti* cisztercita apátság (abbatia Beatae Mariae Virginis Belefontis) gazdasági tevékenységével. Amikor a rendre annyira jellemző *grangia*-rendszer, azaz a földnek laikus szerzetestestvérekkel való megművelése bomladozni kezdett, az apátság kiváltságokban részesítette azokat, akik az itteni szőlőtermelés munkáját vállalták. Először nyilván csak bérleményről volt szó, később azonban e szőlőterületek örök tulajdonba is kerülhettek. „Hazánkban — írja⁴ Kalász Elek — a bélakúti monostornak volt a legnagyobb borkereskedelme. A híres szerémségi bort, amit a Fruskagora lankáin a magukültette és idegenek által saját területükön ültetett szőlőkben szüreteltek, főleg szegedi borkereskedőknek adják el. A Szerémség borát az egész középkoron át a borok királyaként emlegették, mint ma a tokajit. Nem csoda, ha a szegedi kereskedők maguk is

¹ Györffy Gy., A száva-szentdömötöri görög monostor XII. századi birtokösszeírása. A magyar Tudományos Akadémia Társadalmi—Történelmi Osztályának Közleményei, 1952, 360; 1953, 103.

² Juhász K., Egy dél-alföldi hiteleshely. Aradi regeszták. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai. IV. 31. Szerkesztette Dankó Imre. Gyula 1962. A *gróf* itt patricius polgárt jelent.

³ Rapaics R., A magyar gyümölcs 174.

⁴ Kalász E., Vázlatok a magyar földön 800 éves ciszterci rend múltjáról. Baja 1943, 87.

szereztek szőlőket a péterváradi és kamanci szőlőhegyeken, és az apátságtól boraik részére a dunai réven megszerezték a révmentességet. Ez az apátság közvetve is előmozdította a Szerémség szőlőtermelését azáltal, hogy a saját szőlősgazdáinak adott kiváltsággal példát adott az idegen, szegedi és budai szőlősgazdáknak a termelést annyira előmozdító kiváltságok megszerzésére.”

Szegedieknek Péterváradon, *Kamancon* (Kamenica), *Karomban* (Karlócán), *Szalánkeménben*, *Szerlökön* biztosan voltak szőlőföldjeik. Az 1522. évi tizedlajstrom 77 olyan szegedi adózót örökít meg, akinek a Szerémségben szőleje volt. E szőlősgazdák leginkább Felsővároson (Prédikátor u. 1, Szent György u. 20, Szent Miklós u. 3, Szentlélek u. 2), és a Palánkban (Vár 4, Kislatrán 2, Árokhat 3, Szent Dömötör u. 15, Nagy u. 13, a többi 14 bizonytalan), vagyis a jómódú, iparos- és kereskedő, hajózással foglalkozó városrészekben laknak. Itt is hangsúlyozzuk, hogy egyik felsővárosi templomnak védőszentje, Miklós, éppen a vizenjárók és kalmárok, így a borkereskedők középkori patrónusa volt.

Székely Györgynek az a véleménye,⁵ hogy a szegedi szőlősgazdák bérlők voltak. Lehetséges, hogy ilyen is volt közöttük, ez azonban a tizedjegyzékből, vagy egyéb forrásból egyértelműen nem tűnik ki. Kétségtelen azonban, hogy birtokoltak is. Ezt bizonyítja *Baratin* Lukács, zágrábi püspök adománylevele (1501), aki szülővárosa, Szeged iránti hálából a szegedi Dömötör-templom mellett Gyümölcslő Boldogasszony tiszteletére kápolnát építtet, és fenntartására egyebek mellett, *Kamancon* levő „*Kutyás* nevezetű szőlejét is odaajándékozta”.⁶

Talán említést érdemel, hogy Szeged ismert középkori családnév anyagában számos olyan nevet találunk, amely a szerémségi borvidékről való származásra, esetleg kettős lakóhelyre utal. Legjellegzetesebb *Kamanczy* Benedek (Benedictus Kamancy) szegedi bíró (1465). Híres testvérének neve más alakváltozatban állandósult: *Kálmáncsehy* Domokos püspökre, a humanista könyvbarátra gondolunk.

Az 1522. évi tizedjegyzék idevágó családnevei még: *Bakacsi*, *Maróthy*, *Somlyay Szőlősy*, *Valkay*, *Boros*, *Kompolár*, *Ürmös*. Később, de még a XVI. századból *Engi*.⁷

Joggal föltételezhetjük, hogy szőlősgazdáink idehaza, a Városban polgári jogon kimérhették boraikat, amint ez a XVIII—XIX. században is általános.

Okleveleink tanúsága szerint a szegediek szüretelése ott történt helyben, a Fruskagórán. Szőlőőrzési díj fejében 4—4 dénárt kellett fizetniök. Csöbörpénzzel (1477. pecunias tinales, seu chibryonales. 1478. chibrionales)⁸ viszont a péterváradi apátnak tartoztak. Okleveleink azt is elmondják, hogy a szegediek a Szerémségben termelt boraikat Kamancról, Kőszentmártonig kocsin, vagy a Dunán Titelig, és innen a Tiszán hazáig hajón szállították.

Maróthi János macsói bán a szegediek kiváltságait semmibe se véve, a péterváradi határban minden egyes átalag (tunella, tonna) bor után 100, minden egyes rakomány után (oppositio, vagyis inkább appositio singillaris) 10, és minden félteher (felrewekeles + medium navigium) után egyenként szintén 10, a hivatalnokaitól ellenőrzött borszállítmányi okmányért (signetum circulare ad dictas tunellas vini) szintén 10 dénárt csikart ki. Sőt még a péterváradi területen átszállított szegedi boroktól a *fokvám* (fokwam) nevű vámot, továbbá az üres kocsiaktól is követelt fizetést. Ellenkező esetben nem szállíthatták boraikat Kőszentmártonba.

⁵ Székely Gy., Vidéki termelőágak és az árukereskedelem Magyarországon. Agrártört. Sz. 1961.

⁶ Reizner, IV, 92. Olvasható *Kutas* hangzásban is.

⁷ A felsorolt családnevek a szerémi *Bakótz*, *Somogy* (esetleg Somogy megye), *Eng*, a valkói *Marót*, *Szöllős*, *Valkó*, a baranyai *Somló* helységekkel függhetnek össze. *Csánki* II, 143, 252, 262, 272, 284, 355; *Somló*ról *Csánki* I, 522.

⁸ Reizner, IV, 76, 77.

Emiatt *Geges* György, szegedi bíró 1407-ben a Temesvárt tartózkodó Zsigmond előtt panaszt tett. A király Ozorai Pipó temesi grófot bízta meg a vizsgálattal, aki megállapította a bán túlkapásait és csak a borszállítási levélért fizetett 2 dénárt ismerte el jogosnak (1408).⁹

Mátyás király a péterváradai apátnak és embereinek (1471) meghagyja, hogy sem szárazon, sem vízen semminemű adót vagy vámot követelni a 4 dénáron kívül nem szabad. Szállítottak tehát hajón és kocsi hátán is. Ez az összeg a szürethely (de locis colatorys vulgariter *zywrethel* vocatis) után járt. Ne merészeljék a szállítást sem akadályozni.¹⁰ Hasonlóképp tiltja meg Mátyás már előbb (1458) a becsei révben való vámoltatást is.¹¹

A budai káptalan, mint Zenta mezőváros földesura, a szegedi polgárok szállítási jogát többször megsértette. Minden panasz, illetőleg rendelet hiábavaló volt. Mátyás király följosította Szeged városát a káptalan zentai birtokának megszállására. Erre bekövetkezett az a középkori városaink történetében alighanem egyedülálló esemény, hogy Szeged városa hadat indított Zenta ellen. Elfoglalta és birtokában tartotta. A káptalan most egyezséget ajánlott, amely Báthory István országbíró előtt létre is jött. Zenta visszakerült a káptalan birtokába. Az egyezmény értelmében a szegediek csak minden 20 hordó bor után fizetnek 1 forintot, kisebb tételek után nem kötelesek fizetni. A jövőben való békesség okáért azonban a szegediek is megígérték, hogy a káptalan zentai révében kikötő nagy hajók után 25, a közepesektől 12 dénárt, a kisebb evezős hajók (ladak) után 1 dénárt fizetnek. A halászhajók (de piscantibus *naviculis cholnok dictis*) azonban nem kötelezhetők fizetésre. A káptalan viszont bánompénzül 100 márka ezüstöt tartozott letenni.¹²

Ma már nem tudjuk megmondani, hogy Hunyadi Jánosnak a Város és a titeli káptalan vitáját eldöntő oklevelében (1450) emlegetett *nagybor* (de uno magno vino), a *középsőbor* (de medio vino), a *kisbor* (de minore), továbbá a *fekvőbor* (vino jacente), *állóbor* (vino stante) mit, mekkora úrtartalmat jelentett.¹³ Varga Ferenc úgy véli, hogy a nagybor 20 hordót, illetőleg 200 akó bort tett ki.¹⁴

A viták, viszálykodások később magával a belakúti apátsággal újulnak ki. Szeged városának sürgetésére Guthi Országh Mihály nádor felülvizsgálja az ügyet és Péter apátot, amíg követeléseinek jogosságát nem tudja igazolni, ítélettel eltiltja a szegedi polgárok személyének és javainak megadóztatásától, illetőleg vámolásától (1481).¹⁵

Szeged polgársága nemcsak bortermeléssel, hanem Mátyás 1484. évi oklevele szerint¹⁶ borkereskedelemmel is nyilván már régóta foglalkozott. A fővárosi polgársággal együtt Budán át Kassa és Bártfa városoknak, továbbá Lengyelországnak szabadon szállított. A királyi oklevél kimondja, hogy a városon kívül a nyílt mezőn kimérhetik, sőt Kassán hordókban is eladhatják boraikat. Kivéve azt az időszakot, amikor oda idegen borokat tilos eladásra bevinni. Van adatunk arra is, hogy a szegediek Diósgyőrött is kereskednek borral.

⁹ Reizner, IV, 16.

¹⁰ Reizner, IV, 70.

¹¹ Reizner, IV, 54.

¹² Reizner, I, 181.

¹³ Reizner, IV, 47.

¹⁴ Varga F., Szeged története 150; Vö. még Varga F., Szeged városának viszonyáról Délmagyarország szőlőművelése és borkereskedelméhez. Történelmi és Régészeti Értesítő (Temesvár) 1875. Az úttörő értekezés természetesen már elavult.

¹⁵ Reizner, IV, 78.

¹⁶ Reizner, IV, 84.

Még egyszer fordul elő a szegediek szerémségi szőlőművelése. II. Lajos 1521. évi oklevelében¹⁷ a szegedi polgárok és a Kamanc, Pétervárad lakossága között kötött egyességet erősíti meg. Végül az 1552. évi szegedi veszedelmet Istvánffy Miklós történetíró úgy magyarázza, hogy a Tóth Mihály szegedi főbíró vezérlete alatt álló hajdúk — visszafoglalván a Várost — a földalatti vermeknek és pincéknek estek, ahol a kitűnő szerémi, baranyai és somogyi boroktól megrészegedtek. A török aztán könnyen meglephette őket. Erről Tinódi Sebestyén is megemlékezik:

*Semminek aliták ők az terekeket,
Senkitől nem félnek, hajtának sok szép ökröket.*

*Vigan köteztetnek ökröket, juhokat.
Naponként ők várják az királynak hadát,
Hogy ők megvehetnék nagy Szegednek várát,
Nagy vigan ők iszják Baronya, Somogy borát.*

A baranyai borok szegedi ismeretére még egy helybéli tanút is idézhetünk. Szegedi Lőrinc, aki gyermekkorát még a szülővárosában töltötte, a „Theophania” (1575) egyik helyén így ír: *töltsük meg az ventert, mind az torkunkig kövér husal, igyunk jó boronya borát, majdan meghalunk.*¹⁸

Az emlegetett szegedi borospincékre visszatérve, érdemes megjegyeznünk, hogy a Roosevelttér 12. és 13., továbbá az Oskola utca 6. számú házak hatalmas góti-záló kőpincéi nyilván még ezek közül valók. Csak napjaink modern építkezései során tűntek el. Sajnos, nem mérték fel őket figyelmeztetésre sem.

Szeged városának a budai várban háza is volt (Hess András tér 4).¹⁹ Ennek kettős barlangszerű pincéjét nyilván a szegedi borkereskedők szállítmányai töltötték meg, akik egyébként budai kalmárokkal is üzleti kapcsolatban voltak.

Szeged szomorú eleste után (1552) a gazdag polgárság jórésze, így a borkereskedők is elhagyják szülővárosukat, és olyan helyeken, többek között Kassán és Nagyszombatban telepednek meg, amelyekkel már régebben üzleti kapcsolatban voltak.

Szegedi Pap Benedek — akit irodalomtörténetünk is számontart — Kassán szerezte polgárjogot (1554), Abaujszántón és Tarcalon szőlőt vásárolt.²⁰ Nagyszombatból kerül át 1600 táján Kassára Szegedy Mihály, ahol borkereskedelemmel foglalkozik.²¹

Ami Nagyszombatot illeti, Kovács István kutatásaiból tudjuk,²² hogy az itteni tanács 1563—1593 között írt magyarnyelvű, sokszor egyenesen ö-ző jellegű tanácsi jegyzőkönyvében számos, a szőlőműveléssel kapcsolatos szóra bukkanunk: *bujtás, karóverő, nyomó, puttonhordó, szőlőpásztor, gyomláló, hegytörő* és egy jellegzetes, sokatmondó bejegyzés: 1593. *barania hordoth meg Akollottuk.*

Miután pedig ugyanebben az időszakban Nagyszombat városában számos szegedi származású kalmár telepedik le, aligha lehet kétséges a terminológia délvidéki eredete. Zoe Hauptova szlovák kutató megállapította,²³ hogy a szlovák Nagyszombat környékének, a Kiskárpátoknak bortermelő szókincse nagyrészt magyar eredetű. Hozzátehetjük, szegedi, illetőleg szerémségi eredetű.

¹⁷ Reizner, IV, 96.

¹⁸ SzegSz. I, 112.

¹⁹ Reizner, I, 63; A ház szegedi vonatkozásairól nem tud Lózszy E., A budavári Hess András tér. Bp. 1961, 28.

²⁰ Kemény L., Pap Benedek és Huszár Gál életéhez. Irtört. Közl. 1911, 485.

²¹ Kerekes György kassai helytörténész kéziratosa hagyatékából.

²² Baráti szívességét itt is hálásan köszönjük.

²³ Hauptova, Z., A szlovák nyelv magyar jövevényszavainak néhány problémája. MNy. 1960. 174. Jó volna ismernünk a Fruskagóra mai szőlőkultúrájának délszláv szakmai szókincsét is: akadnak-e itt-ott még középkori magyar eredetű elemei.

Szeged népének a szerémségi borvidékkel való kapcsolatatai a török hódoltság alatt elsorvadnak²⁴, a XVIII. század folyamán azonban felújulnak. Nincs már ugyan szó a szegedieknek itteni szőlőszerzéséről, birtoklásáról, de a vízi közlekedés ismét jelentőssé válván, a szegedi só- és gabonaszállító hajók hazatérőben szerémi borokat hoznak magukkal.

A borívó szegedi nép így felújítva a középkor szállítási hagyományait, a hódoltság után a jó bort Baranyából és Budáról, néha még az aradi Hegyaljáról, Ménés vidékéről szerzi be. Ez sokszor koci hátán történik. Sokat hoztak hajón Karlócáról is. Mindez a szegedi fuvarozás, illetőleg vívizszállítás ujjaszületésével is összefügg. A karlócai, régen karomi bornak a múlt század derekán 1 forint 80 krajcár volt akója. Az ottani délszláv bortermelők szokása volt, hogy a legszebb szőlőfürtöket külön szedve, jó hosszú venyigére kötözték, és úgy tetszett, mintha egyetlen óriási fürt lett volna. Átlag 5 kg volt a súlya, a neve pedig *evenka*. Annyit akasztottak belőle a karlócai termelők az ámbitusra, ahány akó bor volt a háznál eladó. Az evenkát a vevő ráadásul kapta minden hordó után.²⁵ Boldogan hozták haza Szegedre is. A borbehozatal azonban a modern homoki szőlőkultúra a századforduló táján már fölöslegessé teszi.

Az evenka föltétlenül azonos a közép-baranyai, de Pécssett Hegedűs Lajostól is megörökített *heveng* szóval,²⁶ amelynek jelentése: szőlőfürtökkel telefont ágas-bogas vessző, amely hosszú szőlőfürtöz hasonló. A heveng a századforduló táján még pécsi bosnyák különlegesség volt és házról-házra járva, hangos szóval kínálgatták téli eltevésre. A szó Hegedűs szerint török eredetű.

A hagyomány erejére jellemző, hogy a homoki szőlőtelepítés első szegedi szakaszában, ismereteink szerint már a múlt század elején egyik legkedveltebb borszőlőfajta a *magyarka* volt, amelyet azonban népünk eredeti *szlankamenka* néven, sőt együttesen *szlankamenkamagyarka*, rövidebben pedig *szlanka* alakban is emleget. Ez világosan utal a fajta szerémségi, pontosabban szalánkeméni eredetére. Reizner szerint²⁷ Szeged népe a szőlővesszőket közvetlenül hozta a Szerémségből.

Népünk egy másik régi szerémi eredetű szőlőfajtát is emleget, bár ez nem terjedt el annyira, mint a magyarka. Ez a *bakar*.

Az a gyanúnk, hogy a *kövidinka* néven emlegetett és a szegedi homok közkedvelt szőlőfajtának hazája szintén a Szerémség. A szó így értelmezhető: *kövi dinka*, azaz Kövi helységben, hajdani nevén Kőszentmártonban honos szőlő.

*

²⁴ Érdemes itt egy délvidéki német mondát idéznünk:

„Nagybátyám jóhírű ács volt. Munkájával sokat keresett. Egyszer Szeged környékén dolgozott. Egy kübekházi parasztembernek segített házat építeni. Itt összebarátkozott egy magyar béressel.

Egy vasárnap a béres egy öreg juhászhoz vezette e szavakkal: most olyan bort iszik majd, amelyhez foghatót még soha nem kóstolt. A juhász a földbe lyukat vágott, ásott, mert ott török kincset szeretett volna lelteni, de bort talált helyette, amely valamikor hordóban állott. A hordó elkorhadt, de a bor „bőrében” megmaradt. A juhász átfürta és ebből csapolt mindig magának. A nagybácsit is megkínálta, aki azt mondta, hogy még ilyen jó bort életében nem ivott.

A magyar béres és az öreg juhász elmondotta a német ácsnak, hogy a bor egy hajdani szegedi klastromból való. A török elől mindent elástak: pént, ételmet, boroshordót egyaránt. Az ellenség mindent elpusztított, a szerzeteseket is megölte. Így senki sem tudta már, hogy a bort hová ásták el. Az öreg juhász azonban rátalált.”: Díplich, H.—Karasek, A., Donau-schwäbische Sagen, Märchen und Legenden. München 1952, 18. Alter Wein.

²⁵ Bitó J., Az én kiskirályságom 55.

²⁶ Hegedűs L., *Heveng*. MNy. 1950, 259.

²⁷ Reizner III, 441.

Térjünk vissza a XVIII. század elejére. A kuruc szabadságharc idején Rákóczi seregében küzdő szegediek szöleit Globitz labanc várparancsnok a rác harcosok között osztotta ki.²⁸

Acsády Ignác adatai szerint²⁹ 1720 táján a szegedi szőlőterület nagysága 155 hold volt. Ebből a polgárok birtokában 430,5 kapa (1 kapa = 100 út = 400 négyszögöl), a szelléréken 150, a határörök kezén 34, az idegenekén 8 kapa. E területen 1729-ben mindössze 2210 akó bor termett. Ebből az alsóvárosiakra 1182, a felsővárosiakra pedig 1028 akó esett. Az 1720. évi országos összeírás még elmondja, hogy a szegedi szőlők síkon fekszenek, víz szokta jární őket. Boruk nagyon silány, legfőljebb csak április végéig áll el. Jellemző az a század derekáról (1749) származó tanácsi határozat, amelynek értelmében a kipusztult szőlőkben kukoricát szabad termelni.³⁰

A lakosság lassú növekedésével szükségessé válik a rendszeresebb szőlőtelepítés. Erre a fertőzött ivóvíz is készteti a népet. Új szőlők települnek, esetleg a régiék megújulnak. Ilyenek a *Balagító*, *Cserepes* (a mai Cserepessor tájéka), *Hernyós* (ma Ottovay-telep) *Kálvária* (mai Jósika utca tájéka), *Jérikó* (textilkombinát helye), *Róma* (a gázgyár környéke), *Francia*, későbbi nevén *Franciahőgy*, *Tarján* (ma új városrész), *Szillér* (Petőfi-telep tájéka), *Kétérköz* (Baktó egy része). Ezt a telepítési állapotot De la Croix Paitis térképe is megőrökíti (1713). Egy XVIII. századi német utazó, Lehmann Szeged egyik nevezetességeként említi a szépen és jól megművelt szőlőskerteket.³¹ E város körüli szőlők, hegyek egy része (Tarján, Szillér, Hernyós, Ballagító) már a XVIII. században kezdett kipusztulni, ahogy Vedres is megénekelte³²:

*Szölleim is itten vannak, de pusztulni
Kezdenek, s hasztalan homokra vágyódní,
Ahol is harmintzöt esztendőküül fogva
Bakkhusom gyümöltse virít szaporodva.*

Később Vedres István még így ír:

*Borom elegendő, Polgárim mérhetik,
Kivül a homokon szorgonddal természetik.
Sok terem? egy Krajtzár; kevés: négy ittzéje,
Már közönségesen szoktunk élni véle.*

Általánosnak mondható polgári gyakorlat volt ugyanis egészen a legutóbbi időkig, hogy iparosok, városi tisztviselők, jómódú gazdák a XVIII. század fordulójától kezdve iparkodtak a szegedi homokon földbirtokot szerezni, azon szőlőt telepíteni, amelynek terméséből — főleg a mesteremberek — öregségükre éldegéltek. A polgárjoghoz hozzátartozott a saját termésű bornak a lakóházban való kimérése. Erről máshol is szólunk.

A város körüli szőlőhegyek tehát fölkerelkedtek és a XVIII. század második felétől kedve kitelepültek a legközelebbi homokföldekre, szállásokra, főleg Feketeszélre, Domaszékra, Nagyszéksósra, kissé később Zákányba, Őszeszékre és szórványosan még egyéb járásokra is. Ezeket a homoki szőlőket azután a szemléleti hagyomány alapján *hőgy* néven emlegették, legtöbbször a telepítő gazda nevét téve eléjük. Ezek

²⁸ Reizner I, 217: III, 442.

²⁹ Acsády I., Magyar gazdasági élet 1720-ban. MGSz 1894, 56.

³⁰ Kolosvári—Óvári II, 773.

³¹ Reizner III, 441, 443.

³² Vedres I., Tanátsház.

a szegedi *hőgyek* a magyar homoki szőlőkultúrának alighanem első fecskéi. A folyamatot máshol, a településnél részletesen jellemezzük.

A múlt század utolsó évtizedeiben a szegedi futóhomokra, kietlen járásokra, egyenetlen buckákra új világ virradt. Addig azt hitték, hogy csak legeltetésre alkalmas, földművelésre nem. Ismeretes, hogy az Amerikából behurcolt filoxéraszedelem az ősi magyar szőlővidékeket mind letarolta, tönkretette. Ezer meg ezer szőlőműves parasztcsalád jut hazánkban a múlt század nyolcvanas éveiben koldusbotra. A váratlan baj, természeti csapás azonban nem csak leveri, hanem éllemessé is teszi az embert. Kiderült, hogy a forró alföldi homokon a filoxéra nem tudott pusztítani, az itteni szőlőtőkék ugyanis ellenállónak bizonyultak.

E belátás nyomán, a század végén megindult a homoksíványok, homokbuckák szőlővel való betelepítése. Erre döntő ösztönzést a mi tájunkon a szegedi határral szomszédos, urasági kézen lévő két homokpuszta felparcellázása adott.

A híres horgosi *Kárász* földesúri család 1893 táján eladta mintegy 3 ezer hold kiterjedésű királyhalmi homokpusztáját Ormódi Béla (1831—1917) pénzembernek, a szegedi kapitalizmus legmerészebb vállalkozó szellemének, aki bécsi bankok támogatásával 30 forintot adott a Kárásznak a puszta holdjáért.³³ A kapitalista kortársak ezt az egyezséget örültségnek tartották és azt hitték, hogy Ormódi a vállalkozásba belebukik.

A 30 forintos homokot Ormódi Béla a környék népének, szinte kizárólag a szegedi külső határ kisparasztjainak nyomban 60 forintjával parcellázta föl. A vevők-

Zauner Richárd 1905 táján

nek a vétel alkalmával készpénzben csak 5 forintot kellett fizetniök, a többi törlesztésére 12 esztendő alatt kötelezték magukat. Jegyezzük meg, hogy e kisparashti kézbe került földek értéke is a koronarendszer életbelépése (1900) után már átlag 800 koronára emelkedett.

A puszta leghitványabb 200 holdnyi része azonban még a legágrólszakadtabb parasztembernek sem kellett. Ezt a területet telepítette be egy Ormódiból, Fritsch bécsi bankárból és más külföldi, főleg osztrák pénzemberekből álló részvénytársaság. A munka irányítására Zauner Richárd (1845—1939) bátran kísérletező szakembert szerződtették, aki a pozsonyszentgyörgyi ősi borvidékről származott és a klosterneuburgi szőlészeti akadémián kitűnő eredménnyel szerzett képesítést. Legutoljára a budafoki állami borpincéknél működött. Innen jött Szegedre, de az esztendő legnagyobb részében kint lakott a telepítés színhelyén, a horgosi Királyhalmon.

³³ Ormódi Béla. SzN. 1917, 154. sz. Eredetileg a híres Kis Dávid-féle posztókereskedő cégnek volt tulajdonosa. „Hatvanhat évet élt Szegeden — írja a főnti nekrológ — ő vetette meg az alapját annak a minta szőlőgazdaságnak, mely Királyhalom központtal ma az egész országban a legelső között áll, s Szegedtől Szabadkáiig és Halasig 50—60 ezer holdon terül el. Azelőtt terméketlen homokos talaj volt. Ő rendezte szőlőkivitelünket, és állandóan szoros összeköttetést tartott fenn a külfölddel.

Zauner Richárd vidékünkön addig ismeretlen nemes fajták: *olaszrizling*, *pirosveltelini*, *kővidinka* meghonosításával szerzett érdemeket. A birtoknak majd fele-részébe csemegeaszőlő, főleg *saszla* került. A karó alkalmazásával a művelés fejlettebb módjára is áttérnek. Innen ennek az új eljárásnak, illetőleg szőlőkultúrának *karóaszőlő*, *úri szőlő* népies megkülönböztetése a *parasztszőlő* hagyományos gondozási módjától.

Érdemes külön is kiemelnünk, hogy a saszaszőlő különleges, szoros csomagolását dél-tiroli, Meran vidékéről szerződötött lányok végezték, majd Bécsbe irányították. Onnan küldötték szét a habsburgi monarchia minden részébe. A kivitel folyton szélesebbkörű lett. A telep vezetői a birtokukban maradt szőlő gondozásában igen sok szegényparaszt napszámost is foglalkoztattak, akiktől komoly, igényes, lelkiismeretes munkát követeltek meg. Ennek néhány év múlva az lett az igen üdvös következménye, hogy a maguk pár holdján a maguk szőlőcskéjét is hasonlóan a legszakosított eljárás szerint művelték meg. Ezzel azután az ide települt szegedi kispaszterek érdeméből és az ő ösztönző példájuk nyomán, sokszor az ő továbbmúlásuk, vállalkozó szellemük, törhetetlen munkakedvük gyümölcsként a szabadkai, bácsalmási, halasi, pusztamérgesi, üllési, soltvadkert *modern* kispaszterti szőlőkultúra is kibontakozhatott. Ezekről a góccokról máshol még többet is mondunk.

A királyhalmi telep vetette meg az őszibarack modern piaci exportra termelésének alapjait is. Ezt a környező kispaszterti tanyagazdaságok fokozatosan szintén átvették.

Zauner Richárd később megvált a részvénytársaságtól, mert Ormódiék nem nézték jószívvvel, illetőleg drágálták újabbnál újabb kezdeményezéseit, kísérleteit. Utána *Szentkút* pusztán, a mai Petőfiszálláson ültetett magának 4 hold szőlőt és ezzel az itteni parasztságnak is példaképpül szolgált. Közben más, nagyobb birtokosok, bérlők számára is telepített. Így *Pitricsom* pusztán, a Pallavicini uradalom Landesberg nevezetű szegedi bérlőjének 40 holdat, amely szintén ösztönző hatással volt a környező sándorfalvi, sövényházi kispasztertekre.³⁴ Zauner helyét Ormódi mellett egyébként Sághy László foglalta el, aki Baranyából származott. Eredetileg kádármester volt, de tanfolyamokon elismert borászati szakemberré képezte ki magát. Nagy érdeme van a pusztamérgesi szőlőkultúra megteremtésében és gyors fölvirágztatásában.³⁵ — További kezdeményekre (Szatymaz, Üllés stb.), részlet-kutatásokra még nagy gondot kell fordítanunk.

A *szőlő* szó jelenti magát a gyümölcsöt, termést, de azt a helyet is, ahol megterem. Ez utóbbinak egyébként *szőlőföld* a teljesebb neve. A régi szőlőtelepítéseknek — mint láttuk — *szőlőhőgy*, egyszerűen csak *hőgy* a neve. A szőlő igen gondos művelést kíván, ezért mondja a régi példabeszéd: *a szőlőnek a kapa a bikája*.

Az élő szőlőbokrót, szőlőnövényt *szőlőtőke*, beszéd közben *tőke* néven emlegetik. Ha a szél elhordta körülötte a homokot, akkor a tőke *nyakas*. Fő gyökere a *vezérgyökér*, ebből sarjadzik ki több *ódalgyökér*. Ezek mélyen a földbe hatolnak. A talaj szintjén vagy nagyon sekélyen bújik meg a talajban a *sarjgyökér*. Ezt az újítás munkája során a kapával kivágják. Nincs is erre szükség, mert ha elszaporodnék, akkor erre támaszkodnék a szőlőnövény és szárazságban nem tudná ellátni a tőkét nedvességgel. A vezérgyökérnek és oldalgyökérnek zavartalanul kell kifejlődni.

³⁴ Mindezekre nézve fő forrásunk ifj. Zauner Richard (1887—1965), akinek történelmi műveltsége, emlékezőtehetsége egyéb alkalmas kútfők híján, a folyamat megrajzolását lehetővé tette.

³⁵ Bővebben Pusztamérges falu jellemzésénél.

A *tőkenyak* a tőke alatt lévő erősen megvastagodott gyökérzet, a vezérgyökér nyúlványa, amely átmenetül szolgál a tőkefejbe. A tőkenyakból fakadnak a *fattyvesszők*, másként *sarjvesszők*. A *tőkefej* gyermekfej nagyságú megvastagodás, amely akkor a legértékesebb, ha kerek. Ebből ágaznak ki a *szőlővesszők*. A vesszőnek *venyige*, *venyöge* neve is hallható. Nem szigorú jelentésmegoszlással a szőlővessző a tőkén lévő sarjat, a venyige pedig a már lemetezett és tüzelésre váró vesszőt jelenti.

A szőlővesszőhöz számos hiedelem, hagyomány fűződik. Tavaszi metszéskor kicsorduló levét szemfájásról tartják foganatosnak. A nagyszombati tűzszentelésre különösen régebben az alsóvárosiak szőlővesszőket szoktak vinni és szertartás alatt a tűzbe tartani. Az így megszentelt vesszőket azután a szőlő, sőt a szántóföld négy sarkában ásták el. Ennek nyilvánvalóan bajelhárító, megszentelő célzata volt. Emlekezetet azonban Krisztus szavára, amikor magát *szőlőtő* néven emlegeti. A nagyszombati vesszőszentelés a középkori liturgiában egyébként külön is előfordul. Az alsóvárosi hagyomány nyilván ennek laikussá vált fejleménye. Algyőn Szent Balázs napjának hajnalán a szőlősgazdák valamikor szőlejük négy sarkáról egy-egy vesszőt metszettek le, majd a négy szál vesszővel a birtokot körüljárták. Úgy vélték, hogy ezzel Balázs püspök megvédi termésüket a madaraktól.

A lány Szilveszter estéjén a múlt században bevitt egy nyaláb venyigét a pitarba és ott felolvasta. Ha páros lett, akkor úgy gondolta, hogy a farsangon férjhez megy. Összetört, szénné égetett és lapulevéltre hintett venyige régi öregek szerint gyomor-fájásról hasznos. Beléndekmagot venyige parazsán kell égetni, hogy füstje fogfájásról használjon. A venyige hamuját régebben mosáshoz lúg gyanánt is felhasználták.

A szőlővessző fejlődési foka szerint többféle lehet. Az *ugarvessző* a tőkéből sarjadzó egyéves új hajtás, még nem terem. Ebből fejlődik a *cservessző*, amely már terem is. Ez kora szerint lehet *elsőéves*, *másadéves*, *harmadéves*. A másodéves cser termi a legtöbb szőlőt. A harmadik év után már el kell távolítani, mert *tőkésönni* kezd és így a tőke formátlanná válik.

Az olyan szépen fejlett tőkének, amely dúsan virágzik, csak éppen alig terem *kurvatőke*, *rügőstőke* a neve. A kiöregedett és *kihányt* szőlőtőkét *tuskó*, *szőlőtuskó* néven emlegetik. Ez igen értékes, katlanban kitűnően égő tűzrevaló.

A szőlőtőke a boszorkánypraktikákban is előfordul. 1728. *A boszorkányok Szent György-napkor Kecskeméti hegyen egy szőlőtőkét megfűrtak és csapot tettek beléje és mindnyájan 3000, eleget ihattak belőle. Azután a héját reátették és elmentek. Más helyen: a szőlőtőkéből kiszopják a bort és megisszák. Ismét kiokádják az hordóba. Ismét máshol: a szőlőtőkét megfűrtak és kicsurgott belőle az bor.*³⁶

A vesszőkön van a *szöm* néven emlegetett rügy, amelynek egészen apró, mák-szemnyi korában *borsóka* a neve. A *világosszöm* néven emlegetett, zavartalanul fejlődő rügyből bontakozik ki a vesszőrendszer, nyomában pedig a termés. Ha a tőkét fagy éri, a vessző tövénél a tőkefejen meghúzódó, többféleképpen: *sárszöm*, *biztosítószöm*, *alvószöm* néven emlegetett rügyecskékből még kifejlődhetnek a vesszők. Ilyenkor azonban abban az esztendőben nem lehet termésre számítani.

A fiatal, zsöngé vesszőnek *sóska*, ritkább szóval *rekönye* a neve. Ebből erednek a levelek, amelyeknek színéről, nagyságáról, formájáról következtetnek a szőlőfajtára. Mint ahogy a vesszők színe, vastagsága is fajtánként változik.

A *szőlőlevél* előfordul a boszorkánypörökben is. 1728. *Katona Ferenc az fatenst tanította, hogy az szőlő fehér levelét aki még kicsinyke, aztat megfőzzék. És valamint főtt, úgy kell főni és romlani az ember lábának. Később: Lantos Jánosnét szőlővessző levelét megfőzték, úgy rontották meg. A maga házánál főzte meg Kőkényné és azt*

³⁶ Reizner IV, 397, 405, 410.

mondta, hogy ennek, ennek a lába, vagy más tagja úgy foljon.³⁷ Szőlőlevelet tesznek nyáridőben a kovászos uborkába, hogy a leve, amelyet tikkadtság ellen inni szoktak, jobbjú legyen. Tanyaiak sebet is szoktak vele borogatni.

A levéltövekből ágazik a *szőlőbajusz*, röviden *bajusz*. Ezzel kapaszkodik meg a lugasszőlő.

Kaccs, *szőlőkaccs* néven emlegetik a jóerőben lévő szőlővesszőből eredő oldalhajtásokat. Nem teremnek. Elszívják a tőke erejét, betegséget is terjeszthetnek. Ezért kötözéskor el kell őket távolítani. Az oldalhajtásnak másként, megkülönböztetésül *ódalkaccs* neve is hallható. Az anyavesszőket a legfelső átkötés fölött mintegy 10 cm magasságban, az első kötözés alkalmával levágják. A levágott sósának, rekönyének *szőlőtetjé* a neve. A kaccs eltávolítását *kaccsalás*, a tető levágását pedig *tetjészödés* néven is emlegetik. A friss, esetleg szárított szőlőtető kedvelt takarmány.

A *szőlővirág* a *szőlőszöm* anyja. Egy találós kérdés: *mikor kerül össze a lenvirág, a szőlővirág, mög a búzavirág?* A terített asztalon.

A termésnek *böndő*, *fej*, *girzsd*, újabban *fürt* a neve, amely lehet *nagy*, *apró*, *tömött*, *ritka*, *töpött*, *pinészös*, *rohadt*, *aszalodott*. A szőlőszemek a *csumán*, *szőlőcsu-mán* helyezkednek el. A szemek belül van a *szőlőmag*, amelyet a *lēj* fog közre. A legkülső rész a *bűr*. A szőlőszem először *borsókázdik*, azaz rügyei kipattannak. Fejlődésének későbbi szakaszán *sörétszöm* névvel illetik. A kifejlődött, de még savanyú szőlőnek *egrős* a neve.

A szőlő, amelyből bort préselnek: *borszőlő*. Az meg, amit megesznek: *mög-övőszőlő*, újabb félnépi szóval *csömögeszőlő*.

A szőlőnek a szegedi tájon is több fajtáját termesztik. Már a filokszérvesszedelem előtti időkben ismeretes a fehér *bajorszőlő*, a hajdan korainak számító *boldogasszonyszőlő*, amely Nagyboldogasszony napjára (aug. 15) ért meg. A *cigányszőlő* fekete. A bornak való *dinka* három változata: *bogdándinka*, *kövidinka*, másként *küvidinka*, továbbá a *rúzsadinka*. A kövidinkát állítólag a szőlőhöz kitűnően értő Felmayer János szegedi tímármester Verseacről közvetlenül honosította meg a szegedi homokon. Mi azonban azt hisszük, hogy ennél itt régibb. A korai *góhér*, *fehér-góhér* kipusztulóban lévő finom csemegeszőlő. Állítólag azonos lenne a bajorszőlővel.³⁸ Kiveszőben van a fekete *hamburg* is. A *kadarka*, tanyaiak ajkán *kadárka*, *kadar*, *kadár* balkáni eredetű piros borszőlő. Úgy tetszik, hogy már a XVIII. században meghonosodott a szegedi szőlőhegyekben. A *bakar* régi fajta. A termés színe szerint van *fehérbakar*, *pirosbakar*. Más neve *erdei* (erdélyi) *bakar*. Finom régi csemegeszőlő a *juhcsöcsű*, illetőleg *kecskecsöcsű szőlő*. A *juh fark* Újkigyóson ismeretes. Ősi, de már tűnedező borszőlő a *magyarka*, színváltozatai szerint *piros-magyarka*, *sárgamagyarka*, *zöldmagyarka*. Másik ismert, de kevésbé használatos neve *szlankamenkamagyarka*, röviden *szlankamenka*, amelynek eredetéről már szótoltunk. A szó rövidebb alakja *szlanka*, és pedig *sárgaszlanka*, *pirosszlanka*. Régi, ma már elfeledett fajta a Nátly Józseftől megörökített *pankota*, amelyet a szegedi elődök talán még a ménesi borvidékről, az ősi Makrahegyről telepítettek. Ősi a kerek, nagyszemű *tökszőlő* is, amelyet inkább enni szoktak. Állítólag kaukázusi eredetű.³⁹ Alsótanyaiak emlékeznek a fehér borszőlő egyik kipusztult fajtájára, amelynek *vajszli* volt a neve. Nyilván szegedi német polgárok telepítették először. Szintén fehér a *petrezselyömszőlő*, amelynek levele a petrezselyemére emlékeztet.

A filoxérvesszedelem után a szegedi homokon is kibontakozó modern szőlőkultúrát új fajták jellemzik. Szó volt a *rizling*, fajtaváltozatában: *vadrizling*, *fekete-*

³⁷ Reizner IV, 387, 388.

³⁸ Csepregi P.—Zilahy J., Szőlőfajtáink. Budapest 1960, 149.

³⁹ Uo. 333.

rizling, öreg tanyaiak ajkán *szaszla*, *csaszla*, néven is emlegetett *saszla*, továbbá a *vertelini*, népiesen *vertelényi* meghonosításáról. Ezekhez járult még a *delavár*, Sövényházán *déléváré*, *paszatuti*, másként *paszatutyi*, *zödszilváni*, *muskotály* gyöker-
verése is. Egyéb újabb borszőlők: *mézédös*, *ezörjő*, *sárfehér* (Tázlár). Modern, már népünk körében is meghonosodó csemegeszőlők: *csabagyöngye*, *madlénia*, *ezőréves*. Ritkább fajta a *cétényke*. Az *otelló*, *izabella* silányabb feketeszőlők.

A modern homoki szőlőkultúra Szegeden is a filoxéra-veszedelem után bontakozott ki.⁴⁰ Előadásunkban lehetőség szerint azt is vizsgáljuk, hogyan épül rá az új szőlőművelés a régi hagyományokra.

A telepítés legelső feladata a szőlőnek való föld, homok kiválasztása. Népünk legalkalmasabbnak a partosabb homokot tartja. Nem mindegy, hogy milyen az altalaj.

Szőlőültetés előtt a betelepítendő területen kijelölték a sor és tőtávolságot, továbbá a pásztkát. A *pászta* 50—60 tőkéből álló sor a szőlőföld teljes szélességében. A hatvanadik tőke után a sorok végén egy-egy tőkét kihagytak. Így aztán a tőtávolságtól függően 100—150 cm széles úthoz jutottak, amelynek *betyárút* volt a neve. Erre az útra nagy szükség volt a permetezésnél, majd pedig a szüret alkalmával. Egy *pászta* hosszában végeztek a szőlő munkálatait: a nyitást, kapálást, kötözést, permetezést, szüretelést és a takarást. Ide rakták a munkához szükséges szerszámokat, szüretkor a kosarakat, sőt a kancahordókkal megrakott kocsi is beállhatott a *betyárútra*.

Ültetéskor először a *sortávolság* kijelöléséről gondoskodtak. Eleinte nem nagyon törődtek azzal, hogy a munka szép is legyen. Az ültetésre szánt területen *kinyomazták* a *pászta* két végét. Karót tűztek le az ültetésre szánt terület egyik végéhez. Ettől a karótól elindultak szorosan egymás elé rakva a két lábfejet a terület másik végén letűzött karóig. A csizmanyomok helyén az utaláshoz hasonló sor maradt. Gyakran görbe volt, mert a *nyomazó* eltért az iránytól. Ha sorok görbére sikerültek, azt mondták, hogy a *sonka* is görbe, mégis jó. A *kinyomazás* után 100—120 cm nagyságú *botfa* vagy *ricaszár* (fanyesésnél levágott, kisebb gallyaitól megtisztított ágdarab, illetőleg napraforgószár) egymás mellé fektetésével kijelölték a *sortávolságot*.

Gyakran ültették a szőlőt *kocsikeréknyom* távolságra. Szétszedték a kocsit és a farát húzták végig a *pásztán*. Az első két keréknyom után csak egy sor helyét jelölték meg egyszerre, mert az egyik keréknek mindig a már megjelölt soron kellett haladnia, hogy a pontos *sortávolság* kialakuljon. A két kereket ember húzta, mert a ló elsüllyedt volna a fordításban.

A *tűtávolság* kijelölése is nagyon egyszerűen történt. Széltében elterjedt az a gyakorlat, hogy két lábfejnyire rakják le a vesszőt. Ha többen ültettek, a *tőtávolság* már nem volt egyforma, nem volt arányos, mert az emberek csizmája sem volt egyforma. A mórakalmi szőlőkben manapság is található olyan szőlő, amelyet igen sűrűn, egy lábfej hosszúságra ültettek. Eredetileg minden másodikat ki akarták vágni, de sajnálták. A vesszők nagy része *mögereedt*, azaz megfogant, a tőkék pedig a fejlődés előrehaladtával egészen besűrűsödtek. Tulajdonképpen az esetleges hiányokat akarták ezzel az eljárással pótolni. Ez a szőlő is jól terem, csak sűrűbben kell trágyázni.

A századforduló óta mindjobban kezdtek azzal is törődni, hogy a szőlőföld szemre is szép, mutatós legyen. Ezért *ültetődrót*, *ültetőkötél*, *ültetőlánc* használatára

⁴⁰ A következőkben nagyrészt Börcsök Vincének monográfiánk számára az ötvenes években vállalt és közösen állandóan megbeszelt, részletező anyaggyűjtésére támaszkodtunk. Ezt terjedelm miatt nem közölhetjük, ezért itteni előadásunk különösen a munkamenetek jellemzésében elnagyolt, illetőleg kivonat.

is sor került. Az egyéves növényeknél nem volt annyira fontos a sor- és tőtávolság tetszetős alakítása, a szőlőtelepítés azonban több emberöltőre szól.

A szőlőültetés fúróval vagy ásóval történt. A fúróknak több fajtájuk van. Legrégibb és legerjedtebb a *fafúró*. A másik fúrófajta a *körmösfúró*. A fogója fából készült, a szára pedig vasból. A hegye 1 cm-re szétnyílik, sőt mintegy 45°-ban begörbül. A *laposfúró* fogója fából, fúró része pedig lapos vasból készült.

Megjegyezzük, hogy ritkábban ásóval is ültetnek. Erre régebben akkor került sor, amikor a vesszőt szántásba ültették.

Az ültetéskor kimaradt két rügyet homokkal betakarják, *becsirkézik*. A becsirkézés abból áll, hogy kúpalakban körülrakják a vesszőt homokkal. Az a cél, hogy a homokkal betakart szemeket minden körülmények között megvédjék a kártevőktől.

A szőlőtelepítés sok megfontolással, munkával jár. Az előkészítés eleinte csak annyiból állott, hogy jó mélyen megszántották a földet, illetőleg homokot. Levették az ekekormányt, csak a laposvas maradt fönt. Egy barázdában kétszer is végigmentek. A szántás három lóval történt. Két lovat rendszeren fogtak be. Az egyik a barázdában ment, a másik mellette a még szántatlan földön. A harmadik lovat a szántani való föld felől fogták be. A legerősebb ló ment a barázdában. A megszántott földön lónyomok nem maradhattak. Szőlőnek úgy is szántottak, hogy fönt hagyták az ekekormányt és négy ökörrel vagy négy bivallyal, esetleg három lóval féllábszárig érő barázdát húztak. A szántás mélysége olykor 30 cm is volt. Mórahalmon még ma is akad olyan szőlő, amit *szántásba* ültettek. Ide kissé másként kell a szőlőt ültetni. A vesszők nehezebben erednek meg, de ha megindulnak, akkor a továbbiakban már a művelésen áll, hogy milyen lesz a termés. Meg kell még jegyeznünk, hogy a szántásba ültetett szőlő a szárazságot jobban megsy nyli.

Általánossá a *fordításba* való szőlőtelepítés vált. Ilyenkor a telepítendő homokot 60—70 cm mélységben meg kell fordítani. Egy *mérés*, vagyis 100 négyszögöl megfordításáért 1 mázsa rozst adtak, vagy a harmincas években 5 pengőt fizettek. Olykor még kialakudtak 1/2 kg szalonnát. Ehhez járult a *kukacpéz*, esetleg a *tarackpéz*, ha a föld olyan volt. Fordításkor a cserebogár pajorjait összegyűjtötték és százáért 1 liter bort vagy ennek árát kellett a gazdának adnia. Legszívesebben bort kértek érte, mert ez a nehéz munka után jól esett. A tarackot kg-ra számolták, de ez korántsem volt olyan általános, mert egyrészt nem mindenütt volt tarack, másrészt ha nem tett számot, külön kialakudott díj nélkül is kiszedték. Ilyenkor borral, hébe-hóba meleg étellel kedveztek a *fordító* alkalmi néven emlegetett munkásoknak. A kukac elszámolása naponként, a munka befejezése után történt. Legtöbbször egy rossz lapátra vagy kidobott kisebb edénybe gyűjtötték a pajorokat. Ha az ásó kettévágta valamelyiket, szívesen számolták kettőnek. Később aztán csak a fejeket olvasták meg. A leszámolt pajorokat a fordítató átvette, igyekezett mielőbb megetetni a tyúkokkal. Az is előfordult ugyanis, hogy a fordítók megszerezték és újra elszámoltatták őket. A pajorokat nagyságra való tekintet nélkül olvasták össze, tehát nem tettek különbséget a kisebbek és nagyobbak között. A tarackot kupacba gyűjtötték össze. Vagy bevitték a jószág alá alomnak, vagy pedig kellő száradás után elégették.

Amikor a homoki szőlő telepítése a filoxéraszedelem után olyan szédületes lendületet vett, akkor természetesen mind nagyobb területeket kellett a szőlőültetésre előkészíteni. A fordítás veszített a belterjességéből, vagyis kissé elnagyoltabb lett. Ekkor kezdett elterjedni a *szakítás* útján történő fordítás.

A frissen telepített szőlőföldnek *budár* lett a neve.

A harmadik év végén a budár már rendszeren megmutatja a termést. A paraszti

szóhasználat szerint most már nem illeti a *budár* elnevezés, mert a telepítés termőre fordul és egyszerűen *szőlő* a neve.

A budár földjét az első években hasznosítani szokás. A mélyen szántott, jól megmunkált földben minden vetemény szebben fejlődik. A fordításban különösen a krumpli terem bőven. Ezért az első évben szinte kizárólag ezt vetnek ide.

A termőszőlő első rendszeres tavaszi munkája a *nyitás*, amely *Gergő hetibe*, vagyis március derekán kezdődik. A nyitás nem más, mint a szőlőtőkék kibontása, megtisztítása a takarás során rárakott földtől. Ekkor formálódik a két tőkesor között emelkedő *szőlőhártya*.

A régebbi szőlőkben még napjainkban is keskeny nyitókapával dolgoznak a szőlőhártýára ültetett gyümölcsfák miatt. A két világháború között telepített szőlőkben azonban a fák ültetésénél ügyelnek arra, hogy a ló lehetőleg minden úton akadálytalanul végig tudjon haladni. Ezekben az időkben vonul be a homoki parasztszőlő világába is a fogatos művelés.

A nyitás a szőlőben évkezdő munka, elvégzését áldomással ünneplik meg. Az asztalra bor kerül, amelynek ilyenkor *nyitóbor*, másként *szalvánbor*, *szalványosbor* a neve. Ez a márciusi második fejtés során keletkezett *aljbor* szokott lenni, amely eladásra nem alkalmas.

Rendkívül fontos, kiérett paraszti szaktudást igénylő munka a *metszés*. Ezt is szinte kizárólag férfiak végzik. Kezdeté szintén az időjárástól függ. Ha kedvez, akkor *Szent József hetibe*, tehát március 19 körül fognak hozzá. Eszköze a *metszőolló*, *metszőcsákány*. A metszőolló a századforduló táján terjedt el, addig a *metszőkés* járta. Ez sajátosan egyesítette magában az olló és csákány funkcióit.

Ha netalán kissé elkéstek volna a metszéssel, akkor a tőke bizony *könnyedzik*, vagyis a nedvkeringés megindulása után a nyitott sebeken keresztül folynak a csapok. A népi hiedelem szerint a tőke könnyezése bő termést jelent.

A régi öregek úgy tartották, hogy metszést holdújulásakor kell megkezdeni, mert így hitük szerint a sóska szépen fejlődött, gyarapodott, amint az újhold is szemlátomást növekszik.

Ha József napja és a holdújulás nem esik össze, abban az esztendőben József napját megelőző újholdkor öregek néhány tőkét mintegy jelképesen meg szoktak metszeni, a munka zömét azonban az időjáráshoz alkalmazkodva végzik el.

A metszés befejezése után a *karózás* következik. Természetesen a régimódi *parasztszőlő*, *gyalogszőlő* ezt a műveletet nem kívánja. A *szőlőkaró* akácfából készül. A hozzávaló faanyag kikerül a ház körül ültetett fasorokból.

A karózás március végén történik. Föltétlenül metszés után, hogy a karó ne zavarja a metszőket. Meg kell jegyeznünk, hogy a karós szőlők a kisparaszti szőlőkre nem föltétlenül jellemzők, az egykori úriszőlőkben azonban általánosak.

Sajátos éghajlati adottságaink következtében a fagy elleni küzdelem, főleg a rügyfakadástól *fagyösszentőkig* (május 10—15) terjedő időszakban legnagyobb gondja a szegedi szőlősgazdának.

A védekezésnek két módja van. Az egyik tartós, megelőző jellegű, a másik pedig a gyors, esetenként történő védekezés. Az előzőre már szőlőültetéskor is gondolnak. A budárt ugyanis úgy telepítik, hogy a tanyaház, a hozzátartozó melléképületek, tűzifa, takarmánykazlak, facsoportok északról védjék a fagy és a viharkárok ellen. Ha erre nincs mód, akkor északról sűrű facsoportot, garádot, vagy jó magasra és sűrűre nevelt élősvényt szoktak ültetni. Az északi fekvése miatt az árnyékolás nem okoz kárt. Ismeretes, hogy a szőlő a magasabb, partosabb helyet szereti. Ennek is van jelentősége. A hideg *lefolyik* a dombról és a mélyebb részeken, laposokban ül meg. Ott aztán nagyobb károkat is okoz. A hegyhúzóval való egyengetésnek,

kubikolásnak éppen az egyik célja, hogy a hideg laposokat eltüntesse a szőlő területéről.

Az elkerülhetetlen, azonnali védekezésnek legegyszerűbb, szinte kizárólagos módja a *füstölés*. Már előző este megállapítják, hogy szükség lesz-e rá. Ha szeles, hideg idő volt egész nap, akkor fagyot lehet várni. A családfő ilyenkor többször is fölkel az ágyából és csak úgy ingben tájékozódik az időjárás felől. Általában hajnali 3 óráig döntenie kell. Hőmérő nélkül is pontosan meg tudják állapítani a veszedelmes hősüllyedést. Amikor megvirrad, megnézik a vályúban lévő vizet. Ha *behártásodott* a víz, akkor munkához fognak. Nekilát az egész család. A füstöléshez szükséges dudvát, szalmatöredéket már előre odakészítik, hogy kéznél legyen. Tűzgyújtáshoz szárazat kell használni, később már a nedves felel meg jobban. Ha szükséges, vízzel is meglocsolják. A tüzet lehetőleg távol a szőlőtőkétől a szőlő északi sarkában szokták rakni, mert a hideg onnan jön. Először lángolni hagyják, hogy jó parázs keletkezzék. Aztán rakják rá villával a nedves dudvát, ami ontja a füstöt. A füst nem száll föl, hanem alant terjed szét.

Fagyosszentek után gyorsan nő a szőlő sóskaája. A nappalok hosszabbodnak, több a napsütés, gyorsan fejlődik a levélzet. Ha a szőlőlevél már olyan nagyra nőtt, hogy eltakarja az ember szemét, akkor régi jókedvű hagyomány szerint az ember már megérdemli ebéd után a szokásos déli pihenést.

Sorrendben következő szőlőmunka az *újítás*. Ezt akkor végzik, amikor — május közepén — a szőlő sóskaája *sukos*, azaz 20—25 cm hosszúságú. Az újítás voltaképpen a jó kiadós szőlőkapálás, amelynek célja a porhanyítás, továbbá a metszéssel, esetleg karózással szétgázolt szőlőhártya rendbehozása.

Újítás után nemsokára beköszönt a *szőlővirágzás*. Azt tartják, hogy ha a *Víg* néven emlegetett Szent Vid napjára (június 15) elvirágzik a szőlő, akkor jó termés várható.

Amikor a sóska annyira felmagasodik, hogy a szőlőhártyára borulva akadályozza a sorok közötti haladást, közlekedést, akkor már kötözni kell. A kötözés, *szőlőkötözés* majdnem minden esetben megelőzi a permetezést.

A kötözés a megnyúlt sósokák csoportba kötése, karósszőlőknél a karóhoz erősitése. Kötözéshez kaka, zöldbúza, zöldrozs, zsupszalma, kukoricahéj, jutka, rafia és a paprikahasításnál visszamaradt öreg fonal használatos. Szükség esetén a kövidinka vékonyabb hajtását is felhasználják.

A kötözést Szent János (június 24) hetében kezdik: közvetlenül aratás előtt, leginkább árpaérés idején.

A kötözésből az egész család kiveszi a részét. A gyermekek itt kezdenek ember-számba menni, hiszen együtt dolgoznak az idősebbekkel. A családfő vagy az anya sora mellett haladnak, akik ellenőrizni tudják munkájukat, és ha elmaradnak, segítik is őket. A kötözés mégis főleg női munka.

*

A szőlőművelésben az utóbbi évtizedek során mind nagyobb jelentőségre jut a kártevők, betegségek ellen való védekezés, bár a filoxéra pusztítását a homoki szőlőkben nem ismerik.

Legismertebb szőlőbetegség a *peronosz*, *perenusz*, *peremosz* nevekkkel illetett peronoszpóra. Van levél- és fürtperonoszpóra. Mindkét betegség ellen permetezéssel védekeznek. Jegyezzük meg, hogy népünk a fürtperonoszpórát *bakró* néven emlegeti.

A permetezéssel nem várják meg a betegség megjelenését. Már is beszélhetünk a permetezés hagyományos rendjéről, amelytől csak akkor térnek el, ha nagyon szük-

ségessé vált. Először május utolján, *Urbán* (május 25) táján permeteznek. Szent Orbánt a szegedi tanyavilágban is a szőlők patrónusaként tisztelik.

A permetezéshez víz is szükséges. A régi öregek a szőlőben mélyebb, *kopolya* néven emlegetett vizesgödört ástak, amelynek fala meneteles volt. Egyik oldalában lépcsőt is vágtak, hogy könnyebben tudjanak a fenékén feltörő víztől lejutni.

Ha nincs kút a szőlőben, de közel vannak a tanyához, akkor *homokszánkó*, másként *kisszánkó*, ritkán *száraz-szánkó* hátán húztatják ki a vizet. Ez két földre fektetett, elől fölfelé kunkorodó fűrészelt vagy gömbfából készült, amelyeket deszkákkal hídálnak át. Olyan széles, hogy a hordó fenéke éppen ráfér. Elöl az ívben végződő két végét erősebb fával kötik össze. Ide akasztják a hámfát a ló számára. A homokon is, gyöpon is aránylag jól csúszik, és így könnyen, gyorsan szállítható rajta a víz.

A szánkóra egy 3–4 hl űrtartalmú kancahordót tesznek. A tanyakutaknál telemerik. Vontatás után a vizet átmerik a szőlőben álló permötös hordóba.

Újabban többféle anyaggal próbálják a rézgálicot helyettesíteni. Népünk azonban bizalmatlan, és nem szívesen tér el a bevált permetező anyagtól. Volt idő azonban, a múlt század utolsó évtizedeiben, amikor öreg, hagyományörző tanyaiak, tázláriak nagyon idegenkedtek a permetezéstől. Azt mondogatták, hogy nem szabad permetezni, mert a Jézus vérért mérgeznék meg vele. A tapasztalat azonban rákényszerítette őket is a használatára.

Az első permetezéskor 10–14 nap elteltével másodszor ugyanennyi idő múlva harmadszor is permeteznek és így tovább. Egészen Úr színeváltozásáig szokás permetezni, tehát a zsendülés idejéig. Egyébként, hogy ki hányszor permetez, annak

Alsótanyai száraz-szánkó

szigorú törvénye nincs. Orbántól Úr színeváltozásig (május 25—augusztus 6) permeteznek háromszor is, de tizenkétszer is. Mindenesetre a gondosabb gazda többször permetez.

*

Újítás után kapával csak akkor dolgoznak a szőlőben, ha a tarack vagy a gaz nagyon elszaporodik. A gyomirtás eszköze a *kaparó*, más nevein *horoló*, *karaszoló*, amely a kemence fűtésénél használatos szénvonóhoz hasonlít.

Az utóbbi időben terjedt a szőlő fogatos művelése is. Karaszolás előtt ekekapával *mögekézik* a szőlőt. Az útbaeső gyümölcsfákat kikerülik, a nagyobbak lombja alatt átbújnak. Az ekekapát kicsire állítják, azaz nem ekéznek mélyen.

*

Itt kell kitérnünk azoknak a károknak a jellemzésére is, melyeket a szőlőben a vihar és jég okozhat. Vihar ellen ültetik a szőlő mellé a fasorokat. Az élősövény is megfelel, mert megtöri a szél erejét, és fölfelé kényszeríti. Ha egyáltalán lehetséges, szívesen ültetik a szőlőt a tanyától délre. A vihar ugyanis általában északról jön, a tanyaépületek fölfogják. A nyári viharok inkább a gyümölcsfákban tesznek kárt. Előfordul azonban, hogy a szőlőtőkék is szétbomlanak, és így újra kell őket kötni.

Pótolhatatlan károkat okoz a jégeső. A nyári forróságban hirtelen jött vihar sokszor jéggel jár. Erre a tanyai nép már az ézengésről, továbbá a föllegek színéről, alakjáról is előre tud következtetni. Meghúzzák az iskoláknál lévő harangokat. Fejszét, baltát tesznek a csurgásba. Az asszonyok szentelt gyertyát gyújtanak és imádságokat végeznek, legalább is az idősebbek. Ezekről máshol esik bővebben szó.

*

Amint a szőlő zsöndülni kezd, minden kártevéstől óvni kell. Ez a régi szőlő-hegyekben a *csősz* dolga volt. A csősz egész évben ott lakott kint a szőlőben a csőszházban. Ha a gazda szőlejének kialakult bér fejében való megmunkálására is vállalkozott, akkor *kapás*, *szőlőkapás*, régebben *vincellér* volt a neve. Hajlékát ilyenkor *kapásház* néven is emlegették.

A csőszház szoba-konyhás kis épület volt, kisebb veteményes kerttel. Bár a *szőlőcsősz* egész évben fölügyelt a hegyre, legtöbb dolga a gyümölcsérés idején volt. Más időszakban főleg a szőlőkarókra vigyázott. Aratáskor még volt ideje, hogy részt fogott és így beszerezte a kenyérnek valót. A csőszbér különben nem sok volt. Minden *mérés*, vagyis 100 út szőlő után a két világháború között 1 pengőt kapott, metszéskor pedig 1—1 kéve venyigét. Tüzelője így bőven volt, és nem kellett a szőlőkarókhoz nyúlania.

Szőlőérés idején egyedül nem tudott volna helytállani, és éppen ezért idősebb embereket, leginkább közeli rokonokat fogadott maga mellé, akiknek *kispásztor* volt a neve.

Augusztus elejétől a csősz saját tyúkjait sem engedhette már ki a szőlőbe. Ha kevés volt belőlük, akkor kipányvázta őket. Ha már volt kukorica- vagy tányéricszárbból összeeszkábált kerítése, akkor megjavította, hogy semmiképpen ne szabaduljanak ki. Az aprójószág különben hasznos a kendermagbogár pusztításában. Később — kora hajnalban, amikor még megdermedve aludtak — a cserebogarakat rázták le a gyümölcsfákról, és összegyűjtötték a tyúkok számára. Ha leforrázzák, télire is eltehető.

A csősz legfőbb feladata mégis az idegen kártevők elleni védekezés volt. A seregélyek (*Sturnus vulgaris* L.), népünk nyelvén *seregék*, *seregjék* nagy rajokban szoktak ilyenkor megjelenni, és ahová leszállottak, szinte az egész termést letarolták.

A csőszök az egész szőlőhegyet egyszerre nem tudták belátni. Éppen ezért görékat építettek. A göré legegyszerűbb változata, formája az volt, hogy 5—6 m hosszú hengeres akácoszlopot héjától megfosztva, a létra fokának megfelelő távolságban átfúrták. A fúrást fölülről kezdték. A fogakat úgy illesztették a lyukakba, hogy a jobb és bal oldalon egyforma távolságban egymást váltogatva álljanak ki. Az oszlopot azután a szőlőhegy egyik tisztásán leásták. A fogazata földtől 40—50 cm-re kezdődött. Eldőlés ellen a fogakkal szemben alátámasztották a *támasztófa* segítségével. Föllépegetve a göré tetejéről messzebbre el lehetett látni. Fejlettebb és kényelmesebb volt a görének négy oszlopon készült formája, amely 6—7 m magas is lehetett. A négyszögben leásott oszlopok tetejét félgömbölyűre fűrészelt akácfával összekötötték és bedeszkázták. Olykor még támaszkodó korlátot is készítettek a göré tetején. Létrául az egyszerűhöz hasonló módon készített egyik oszlop szolgált. Ha nem volt szükség rá, a csősz nem is ment föl mindig a tetejére, hanem csak a felső fokokról nézett szét.

A bedeszkázott rész egyébként asztalként is szolgált. Ide rakta a szükséges holmikát. Ezek voltak a *kereplő*, *kancsika*, *parittyá* és *galacsin*. A kereplőt a csősz keményfából maga készítette. Széles fogaskerékszerű kereket faragott ki, középen átfúrta és nyelet igazított bele. A kereplőnek nyelve is volt, amely befűzés és forgatás után pattogott a fogaskerék fogazatán, miközben nagy zajt csapott. A *seregjehajtó* „nagy keményfa kereplő volt, amit két kézre fogva lóbáltak, forgattak — írja⁴¹ Tömörkény — úgy ijesztették vele a határból az átkos serege madárt. El is üzték.” Vele kapcsolatos a fölvezetett, összepancsolt borra mondott régi sentencia: *na, ennek a bornak sē kerepöltek*.

Ha sem a kereplő, sem a bufogó nem használt, akkor a parittyázásra került sor. A parittyát elhasznált csizmaszárból, vagy cipő felső részéből készítették tojásdad alakú, tenyérszerű nagyságú bőr kivágásával. A bőrdarab elkeskenyedő két végén lyukat vágtak. Mindkét lyukba két arasznyi jó erős dohányzsinetet kötöttek. Az egyik zsineg végére hurkot vetettek, a másik szabadon állt. A jobb kéz hüvelykujjára került a hurok, miközben a bőrdarabba beletették a galacsint, a másik zsinetet pedig a jobb kéz mutató ujjára lazán rátekerték. Az így előkészített szerszámot jobb kézben a fej fölött addig forgatták, amíg kellő lendületbe nem jött. Majd a kívánt irányba dobva kieresztették a mutatóujjra föltekert zsinetet, és most már a galacsin a kellő irányba kirepült. A parittyá természetesen kézben maradt. A galacsinokat székföldből a csősz maga már előre elkészítette, a napon jól kiszáritotta. A parittyát meg a galacsinokat a tarisznyájában magánál hordta. A göré tetejéről a fák tetején üldögélő, vagy már éppen a tőkétet dézsmáló seregélyek közé dobott, mire elrebbentek. Hacsak a fák ágaira vagy közvetlenül a karóra nem esett, a galacsin épen megmaradt. Ezeket, ha éppen útjába esett, a csősz összeszedte.

Fontos szerszáma volt a csősznek a kancsika is. Minden gazda, akinek a hegyben szőleje volt, évenként tartozott adni a kancsikakészítéshez egy istrángot és egy marék lófarkat *sugár* céljára. A kancsikát a csősz maga készítette. Nyelét bicskájával olykor ki is faragta. Nyaklója, azaz a nyelet és az istrángot összekötő része szíjból készült. Mind a nyél felső részére, mind pedig az istráng elejére használt lábbeli puhább részéből sallangot is hasított. Az istráng elvékonyodó végéhez lapos vagy gömbölyű szíjat kötött, ennek végére pedig a *lósugár* került sajátosan összefonva. Ha a kancsikát jobb kezével feje fölött megforgatta, majd jobb oldalra vágott vele, akkor hatal-

⁴¹ Tömörkény I., Munkák és napok 490.

masat durrant. A göré tetejéről különösen erősen szólt, ha hozzá még a hegy faszoráról vagy garádjáról visszhangzott. A kancsika mindig hasznos kezebelinek bizonyult a seregélyek ellen.

Érés idején a kóbor kutyák is ették az érett fürtöket. Még nagyobb baj volt, hogy összemancsolták őket. Íratlan törvény volt, hogy szőlőéréskor a kutyákat köttek kell tartani.⁴² A csősz minden további nélkül elpusztíthatta őket. Tört is vetettek neki. „Valamely alkalmas, szívós, hajlós ágú, közepes korú gyümölcsfa alá — írja⁴³ régebbi hagyományok alapján Tömörkény — kis gödröt ásnak. Belenyomnak egy ócska kosarat, mert másként a gödörnek homokból való falai összeomlanak. Kötelet kötnek a fa ágára, mivel az ágat jó mélyre lehúzzák. A kötélnak a másik végére hurkot vetnek, és azt a kosár fenekén kipöckölik. A pöcökre frissen sült szalonnát húznak. Éjjel a kutya elmegy oda a szalonna szagára, mert az sütte mégis csak különb étel, mint nyersen a szőlő. A fejével nyúl bele érte a gödörbe, aztán pedig rángatja, míg a pöcök felszabadul. Akkor a hurok a kutya nyakára szalad, a faág pedig felrántja a magasra és ott fullad.” Tömörkénynek egy másik, egyező leírásában⁴⁴ zsíron pirított tarhonya van csalétkül a kas fenekén.

A csősz éjjel bizony nem sokat aludt. Ilyenkor a tolvajok ellen kellett védenie a szőlőt. Éjszaka kétszer is került egyet a szőlőben. Ha valaki olyan „vendéget” talált, aki csak evett a tőkéről, de nem szedett magának, azt nem bántotta. Mindenesetre megpirongatta. Voltak olyanok, akik a sötétben leszaggatták és szétdobálták az éretlen fürtöket. Nappal, főleg déli pihenés idején sihederek is meg-megjelentek a szőlőben. A csősz szüleiknek szólt, hogy garázda gyermekeiket ők vonják felelőségre.

A szőlőn keresztül, különösen két szőlőbirtok határán gyakran haladnak gyalogutak. A rajtuk való közlekedést a csősz az érés idején korlátozta. Tüskös akácgallyakkal rakta be az útnak a szőlőszélen lévő részét. A gazdával egyetértésben sokszor egész parcellákat is ilyen tüskös gallyakkal határoltak el egymástól.

A csősz a maga épségének védelmére olyan fahusággal járt, amelyiknek az alja bunkóban végződött. Néha ki is faragta.

Szőlőhegyek ma ugyan nincsenek, de a tanyától távolabb eső szőlőt most is őriztetni kell. Népünknek a tanyán sem volt mindig egy tagba a földje. Előfordult, hogy örökölt vagy vásárolt szőleje messzire esett, illetőleg esik a tanyai hajlékától. Az ilyen szőlőbe érés idejére csőszet fogadnak, akinek bére havonta 1 q gabona szokott lenni. Ha a szőlőben nincs épület, akkor nádból, tányéricszárból kunyhót rögtönöznek. Élmezéséről a gazda gondoskodik. Reggelije és vacsorája szalonna, túró. Délben bográcsban tarhonyát főz magának. Ha a tanyából kijön hozzá valaki, mindig hoz ételmezt, alkalmasint főtt ételt is neki. A kiüresedett edényekben érett szőlőt küld vissza. Főlszerelése legtöbbször egy jó *kezebeli*, azaz furkósbot. Használja a kerepelőt is. A kunyhó közelében egy fára elhasznált ekekormányt akaszt föl és vasdarabbal ütögeti. Ez is a seregélyek elriasztására szolgál. Olykor a nagyapa vállalkozik a szőlőcsősz feladatára, neki nem jár csőszbér.

Szokásos a szőlő szélén lévő utakat érés idején fölgereblyézni. Így könnyen kiderül, hogy járt-e valaki a szőlőben. Ha nyomokat találnak, iparkodnak a gazdáját megállapítani, elcsípni, vagy legalább is elriasztani. A koraérő csemegefajták termését a családon belül is, gereblyézéssel védik meg a gyermekhad és a szomszédos pástortgyerekek elől. A termés elejét, színét-javát a piacra szokták vinni. A család mértékkel eszik ugyan a szőlőből, de mégis az a cél, hogy minél több bor legyen.

⁴² *Tömörkény I.*, Företeg János 144.

⁴³ *Tömörkény I.*, Barlanglakók 261.

⁴⁴ *Tömörkény I.*, Munkák és napok 488.

Egyes szőlőkben a *szélvitorla*, *szélmotolla* is védelmezi a termést.

Védekezésre szolgál még a *láz* is. Keresztbe illesztett fára ruhadarabokat, rendszeren már a permetezésből is kikopott gúnyát, a tetejére pedig rossz kalapot tesznek. Olykor a nadrágot és kabátot szalmával tömik ki.

*

A szüret távolabbi előkészületei közé tartozik a hordók, kádak előteremtése, a *borospince*, *boroskamra* építése, berendezése. Népünk a homoki táj szőlőtelepítésében messze élenjárt, viszont nagyon elmaradt a tárolásban. Ez a must, bor minőségét sokáig rontotta, de az árakat is hátrányosan befolyásolta. Tudnunk kell, hogy akinek volt egy darabka homokföldje az már föltétlenül telepített rá néhány *mérés* szőlőt is. A Várostól bérbeadott földekre is ültettek szőlőt. Néhány év alatt termőre is jött. Ekkor azonban nagy gond elé állította az újdonsült szőlősgazdát a termés szüretelése, elhelyezése, értékesítése. A szőlőszedéshez szükséges kosarakat, garabolyokat téli ráértében maga a család fonta fűzfavesszőből. A vessző akárhányszor a szőlőgarádból került ki. Kád, hordó, dézsa készítése azonban már ügyeskezdő barkácsoló embert kívánt. Ezt kádárnál kellett beszerezni.

Tanyán eleinte pincét nem építettek. A hordók a kamrában foglaltak helyet. Ma is találkozunk ilyen elhelyezéssel Alsótanyán. A boroshordók társaságában természetesen ott találjuk a liszteszsákokat, krumplit, szalonnát, sósdézsát, kékkövesdézsát is. Nyáron bizony odakerült a téli gúnya, lábbeli is. Az ilyen boroskamrákat rendszeren északra építik, hogy a nyári forróságban jó hűvösen maradjanak. Télen viszont éppen ez északi fekvés miatt könnyen behatolt a fagy. Ezért nagy hidegek idején két méternyi magasságban vagy trágyával rakták körül vagy kukoricaszárral borították be a boroskamra külső falát. Az ablakot szalmazsákkal tömték be, az ajtót pedig szintén szárral torlaszolták el.

A gabonatermelés fejlődésével tárolásának tökéletesedésével a kezdetleges boroshelyiség is fejlődni kezdett. A *pince*, *pinceszín*, *pincepallás* együttese jelentős épületté nőtt a tanyaudvarban. Elhelyezésére nagy gondot fordítanak.

*

Legtöbbször a családtagok, rokonok, jószomszédok szüretelnek. Ha nagyobb a szőlő, akkor *szüretölök* fogadására is sor kerül. Az asszony nép a szőlőt szedi, a férfiak pedig gyűjtik, hordják, darálnak és préselnek.

A szüretelés eleinte lehajolva történik, később pedig amikor már fáradni kezdenek, guggolva. Az idősebbek gyakran visznek magukkal kisszéket és odaülnek a tőke mellé, így szedvén le a fürtöket.

A szüret után azonnal megkezdődik a szőlő feldolgozása. A századforduló előtt ez egész kezdetleges módon történt. A taposókádat véggel fölfelé állították. Kivették a csapdugót. Tisztára mosott saját szövésű lenzsákba rakták a szőlőt. Egy ember *mesztéláb* addig taposta a hordó tetején a zsákot, amíg must folyt belőle.

A kitaposott szőlőt saját készítésű sutóban préselték ki. Egyébként a régimódi sutú, sutulásmód még manapság is megtalálható.

A fejlődés későbbi szakaszán alakult ki a *szöllődaráló*, *szöllőőrő* többféle modern típusa.

Gyakran előfordult, különösen a századforduló tájékán, hogy kancahordóba szűrték a mustot. Olykor még fődél alá sem tudták tenni. Pokróccal, deszkákkal valahogy letakarták és a must bizony akárhányszor a szabad ég alatt forrt meg.

Ilyenkor siettették a must forrását, hogy a kancahordókban megforrt újbórral mielőbb feltölthessék a szűrőhordókat. Mondanunk sem kell, hogy a kancahordóban forrt bor erejéből sokat vesztett.

A hordóhiány gyakran kényszerítette a szegényebb szőlőtermelőket a must eladására, olykor a hizók szőlővel való etetésére is.⁴⁵

Szüreti szőlőhordás

Térjünk innen vissza a friss musthoz. Ennek minősége nem egyforma. Hivatalosan cukorfok szerint értékelik. A mérőműszernek *grád* a népies neve. Általában 16—22 cukorfok között mozog a szegedi homok mustja.

A mustot inkább az asszonyok, gyerekek isszák. A férfiak csupán megkóstolják, esetleg borral keverve fogyasztják. Csinján kell inni, mert könnyen elcsapja az ember hasát. Ezt jó zsíros étellel meg lehet előzni.

A must természetesen hamar megindul, forrni kezd. A forrás közepén tejeskávéhoz hasonló sűrű folyadékká képződik. Ilyenkor mondják, hogy *étel-ital* egyszerre. Ezt *rampás*, *murci* neveken is emlegetik. Borszerető ember ilyenkor is vedeli. Felhajtása után a pohár oldalán ikrás lerakódás látható. Nem mindenkinek van gusztusa rá.

A must megforrván, következik a *borfejtés*. „A bornál — írja⁴⁶ a szőlőtermelő Tömörkény — finnyásabb vendég nincsen a világon. Azonnal megérzi a rossz kvártélyt és beteg lesz. Ez alapon az okos ember szép lakást épít neki, hogy valami baja ne essen. Ebben aztán a bor fejlődik és egészségesedik. Mikor először fejtik, még semmit sem mutat. Lé-lotty, amit a csávéba kellene önteni. Piszkos, zavaros és igen kétségbeesett embernek kell annak lenni, aki megissza. Már a második fejtésnél tisztul, bár

⁴⁵ Uo. 486.

⁴⁶ *Tömörkény I.*, Homokos világ 22.

még nem átlátszó. Olyanforma fények vannak benne, mint a tejkő ragyogása. De az íze már lehetséges. Ennek örülni szokás. Most csak a tiszta hordókba vele, mert olyan a bor, mint a gyerek, hogy tiszta bölcső kell neki. Abban bizonyos ideig megint nyugszik. Ilyenkor pihen a bor, alszik és álmában tisztaságot ölt magára. A harmadik fejtés az ünnepélyes. A harmadik fejtésnél ösmerszik meg a bor valósága.”

A szegedi ember borivásáról bővebben a táplálkozási hagyományoknál emlékezünk meg.

*

Ami a pálinkafogyasztás, pálinkafőzés szegedi múltját illeti, első adataink a XVIII. századból származnak. A Városnak már 1747-ben jelentős jövedelmet hajtanak az *árendáskocsmák*, közöttük az *égettboros kocsmák*, amelyekből Palánkban van 24 túlnyomóan szerbek, Felsővároson 17 szerbek és magyarok, Alsóvároson 12 leginkább magyarok kezén.⁴⁷ Nem tudunk semmi biztosat arról, hogy rendszeresen főztek-e már ebben az időben Szegeden pálinkát, vagy a Szerémségből készen szállították. A század végén (1799) azonban Vedres István már ezt írhatja: *égettő kazányom tsurog ötvenhárom*.

Adataink továbbra is hiányosak, a népemlékezet alapján azonban biztosan állíthatjuk, hogy parasztságunk körében a pálinkafőzés a múlt század utolsó évtizedei óta egyetemessé vált.

Általában éjszaka dolgoztak, vagy olyan zimankós időben, amikor még a jó kutyát sem szokás kizavarni. Különösen alkalmasnak tartották a hét végét, a szombat délutánt és a vasárnap délelőttöt, amikor a fináncok is pihenni tértek.

Pálinka nemcsak törkölyből, hanem minden olyan anyagból főzhető, amelynek cukortartalma van, és így megerjedhet, elszeszesedhet. Népünk a szőlőkben ültetett gyümölcsfák termőre fordulása után hamarosan megkezdte a *gyümölcspálinka* főzését is.

A tanyaudvarhoz szervesen hozzátartozik az eperfa is. Ha nagyon gazdag volt a termés és a jószág nem tudta elérni, cefrét szoktak belőle gyűjteni. Az eperfa koronája alá rongypokrócot, zsákokat terítenek, majd megrázzák a fát, vagy a magasabb ágakat *epörverőrud* alkalmi néven emlegetett doronggal ütögetik. A lehulló epret a ponyva négy sarkának összefogásával rakásra hempergetik, és kancahordóba öntik. A szokásos erjedési idő után kifőzik. Pálinkája a tiszta, jóminőségű gyümölcspálinkák közé sorolható.

Cukorrépából is lehet pálinkát főzni. A répát a földtől rossz evőkanállal megtisztítják és legyalulják. Hordóba teszik, kevés vizet öntenek rá, majd erjedni hagyják. A répapálinka átható illatú, inkább hétköznapi isszák, esetleg teába öntik. A fel szabadulás első hónapjaiban sokan főzték.

Tanyai népünk előtt ismeretes a *sárgadinnyapálinka* is. Bőséges termés idején készül belőle cefre. Kevés a savtartalma, éppen ezért *morzsoltka*, azaz kenyérsütésnél használt kelesztőanyag kerül bele. Íze, illata nagyon kellemes.

A *rozspálinka* és a *kukoricapálinka* már csak öregek emlékezetében él. A rozstot, kukoricát ledarálták, kevés vizet és morzsoltkát tettek bele, majd erjesztették. Általában 8–10 nap alatt megjött a szesztartalma. Utána következhetett a kifőzés. A *rozscéfre* és a *kukoricacéfre* tisztaízű, erős pálinkát adott.

Ha törköly után gyümölcscéfre kerül a kazánba, előtte mindig ki kell mosni, mert másként a törköly íze átüt a gyümölcspálinkáén. Hasonlóképpen gondosan ki kellett tisztítani a kazánt a dohos törköly után, vagy ha lekozmasodott az üst.

⁴⁷ Tápay-Szabó László kéziratosszegedi forrásanyagából.

GYÜMÖLCSTERMELÉS

A homoki szőlőkultúra fölvirágzásával a gyümölcsstermelés is nekilendült. Mint Vedres István írja:

*Gyümölcsöm is vagyok, mióta a homok
Mégfogta fáimat, fajtája még nem sok;
Mostan szaporodnak szemzészim, oltásim
Messze válogatott ágból sípólásim.⁴⁸*

Vedres egyébként az értékesebb fajták beszerzésében sem pénzbeli akadályt, sem földrajzi távolságot nem ismert. A maga telepéről mindenkinek szívesen adott oltásra, szemzésre ágat. Már a múlt század elején a szegedi piac, amely azelőtt tiszaháti, erdélyi almára szorult, híressé vált⁴⁹ arról, hogy „termékenyebb esztendőben a kellemetesebb s ritkább gyümölcsök mindenféle nemeivel Olaszországot inkább, mint az Alföldet ábrázolja”.

A múlt század derekán az áradmányos talajú Hattyason jelentős faiskola elégti ki a mind növekvő szükségleteket.

Közbevetőleg egy-két szót kell ejtenünk a kertészkedés szegedi múltjáról.

Az alsóvárosi barátok hatalmas kertjéről tudjuk,⁵⁰ hogy nemcsak a kolostori konyha szükségleteit szolgálta, hanem orvosi füveskert is volt. A paprikát orvosságul valószínűleg itt termelték először.

A keleti török kertkultúra szegedi hatására mutat a *bosztán*. E török jövevény-szó régi szegedi, majd temesközi népünk ajkán azt a nádlészával gondosan elkerített kis kertet jelentette, ahol a kiültetésre kerülő dohány- illetve paprikapalántát nevelték. A *dinnyabosztán* hasonló kert volt a dinnye számára. A Várost övező kert-ségeken (Bánomkert, Balagító, Kundombja, Tompa, Kénytelen, Hernyós, Jerikó, Franciaahögy, Tarján) kis, néhány száz négyszögölnyi parcellákban népünk konyha-kerti veteményeket, gyümölcsöt termelt. Bőven jutott belőle a piacra is.

A „scientia amabilis”, vagyis a növénykedvelés, kertészkedés főúri, illetve szerzetesi passzióból a XVIII. század végétől kezdve Szegeden is nemes polgári, majd kisemberi időtöltéssé vált.

Pillich Kálmán híres szegedi ügyvéd és műkedvelő kertész visszaemlékezéseiből⁵¹ tudjuk, hogy Szegeden a XVIII. század végén a városunkba települt hollandus Ollendorf super, továbbá a déltiroli Kontraszty József kéményseprő kertjei váltak nevezetessé: jácintot és tulipánt, korai zöldfőzeléket, melegágyi sárgadinnyét termesztettek. Példájukat a bennszülött Vedres, Krebs, Felmayer, Kraller, Palásti polgárcsaládok, illetve a nemes Kárászok is követték. Ezeknek hatalmas kertje a Kárászház mögött, a jogi kar mai épülete táját foglalta el.

Czimer Károly szerint⁵² a legszebb magánkertek egyike volt Krebs (Rákosi) Mihály vaskereskedő a negyvenhatos kaszárnya helyén. Ő rendezte az első szegedi virágkiállítás is. Hasonló volt hozzá a mai Cserzy Mihály utca táján Frimmel Alajosé, majd Prosnitz Mihályé a Csillagbörtön munkatelepe helyén.

Pillich Kálmán, aki igen közeli rokona volt a híres szegedi erdőtelepítő Pillich Imrének, a maga újszegedi virágkertetét és hatalmas kertjét 1871-ben alapította

⁴⁸ Vedres I., Tanátsház.

⁴⁹ Dugonics A., Példabeszédek és jeles mondások I, XIV.

⁵⁰ Reizner III, 444.

⁵¹ Pillich K., Az újszegedi kertészet múltjából

⁵² Czimer K., A Szeged-belvárosi kaszinó 254.

meg. Példáját részben értelmiségi passzióból,⁵³ nagyobb részben azonban megélhetésül sokan követik és jeles szakmai hírnevet vívnak ki maguknak: Szögi József, Horváth István, Szabó István, Sándor János, Demeter Ferenc, Zsembery Károly, Kopp Pál, és mások.

Újszeged benépesedése a Maros szabályozása után a marostői bérföldeken indult meg. A városi kertészet, továbbá néhány magánkertnek, főleg Pillich Kálmáné-
nak ösztönző példájára a bennük dolgozó újszegedi és szőregi napszámosok is el-
lesik a virágkertészet, korai főzeléktermelés, továbbá a faiskola gondozásának tudomá-
mányát, a maguk kis bérleményén hasonló, önálló kertészkedésbe fognak, és ezzel
már a századfordulóra megvetik az országoshírű újszegedi és szőregi faiskola- és
virágkultúra alapjait.⁵⁴ E fakertészek nagyszerűen értik a szemzés és oltás fortélyait,
ezért tanyákra, messze vidékekre is elhívják őket.

*

Előfordul, hogy már a fordításkor van egy-két gyümölcsfa a leendő homoki szőlőföldön. Meghagyják őket. Szőlőültetéskor ezek vagy a szőlőhártyára kerülnek, vagy pedig a szőlő sorába, természetesen rendszer nélkül. A századforduló táján telepített szőlőkben egészen a harmincas évekig a gyümölcsfákat a szőlőhártya közepére ültették. Ez a mód a kézi művelésű szőlőkben megfelelő volt. Amikor azonban a fogatot bevitték a szőlőbe, és ekével nyitottak, takartak, továbbá a gaztalanító karaszolást, horolást is ekekapával akarták megkönnyíteni, akkor azok a szőlőutak, amelyekben gyümölcsfa esett, a lónak útjába állottak. Ezért a harmincas évek után telepített szőlőkben a gyümölcsfák már a tőkesorba kerülnek. Megkönnyíti a ló munkáját, hogy a szegedi homokon a szőlő sortávolsága mindig széles volt.

Az öregszezőkben szétszórtan, egymást váltogatva helyezkednek el a gyümölcsfák. A sok fajtával az volt a megfontolás, hogy a családot a legkorábban érő cseresznyétől kezdve egész nyáron át késő őszig, a szőlőérésig gyümölcscsel folyamatosan ellássák, egyben a tejtermékkel való piacozást a gyümölcserés időszakában kiszélesítsék.

A fák pótlása és szaporítása is alkalmasszerűen történt. Részben a gyökérsarjakat, részben az elhullott gyümölcsmagvak kikelésével keletkezett fiatal fűcskákat nevelték föl. Eleinte szemzés nélkül, vadon nőttek. Későbbi időkben azonban már szemzéssel az anyafáról szokták nemesíteni. A szemzést az újszegedi, szőregi *szömzöembör* végzi, akinek tudománya hasonlít a barkácsolóéhoz: nem tanulta sehol, mégis meglepő ügyességgel és gyorsasággal felel meg a munkájának. Egyes helyeken a családtagok is ellesik a szemzöember után a fortélyát. Érdekes, hogy fiatalabb emberek után, akiknek még jobb a szemük és könnyebb a kezük, könnyebben fogan a szem. Olykor asszonyok is megállják a szemzésben a helyüket. A harmincas években szokás volt egy-egy városi fakertészt is meghívni, aki nemes gallyakat is hozott magával. Szemenként 10 fillért kért. Ez a kereset nem volt nagy, de vendégként kezelték. Jó ellátásban részesült, még bor is került az asztalra. A hagyományos szegedi gyümölcsfajták mellett így újabbak is elterjedtek.

A szükségleteket századunkban jelentős számban éppenséggel az országos hírű újszegedi, szőregi faiskolákból szerezték be.

⁵³ Ilyen volt Kállay Albert főispán, műkedvelő kertész, aki a külföldi szakirodalmat is számon tartotta. Kopp Pál kertész szerint ő volt az újszegedi ibolya- és krizantém-kultúra megalapozója. Mayer Miklós városi főkertész a rózsáról írt szakkönyvet.

⁵⁴ Kitérően tájékoztat *Szalóky I.*, A szegedi faiskolák története. Budapest 1955.

A harmincas évek után telepített szőlőkben, de visszamenőleg még a korábban ültetett szőlőkben is, mostanában kezdtek meg az igényesebb gyümölcsfák nagyobb arányban való ültetését, beiskolázását. Azonos fajtákat kezdenek telepíteni. Most születik meg a külön gyümölcsös is. Főleg téli almákat termelnek. Ezt a törekvést a külföldi kereslet és hazai fogyasztás állandó növekedése is ösztönözte. A gyümölcs-kultúra így fejlődött ugyan, a szőlőhozamot, sőt bizonyos mértékig a bor minőségét is azonban csökkentette. A dús lombosított gyümölcsfák alatt a szőlősoska nem fejlődhetett kellőképpen, kevés levelet hajtott, termés is kevés volt rajta. A napfény hiánya a szőlőbetegségeket idézte elő. Végeredményben azonban a sok értékes fa bőven kárpótolt.

Másik előnye a szőlőkben kialakuló gyümölcsstermelésnek, hogy amíg a szőlő legfőljebb augusztustól október végéig szolgálta a családot, a gyümölcsfák már a májusi cseresznyével, három hónappal korábban elkezdtek. A fogyasztás mellett mind nagyobb jelentősége lett a piacozásnak. A századforduló táján a kisvasút és jó országutak hiányában a gyümölcs még keveset számított. Messze volt a város, akár Szegedre, akár Szabadkára vitték a gyümölcsöt. A modern úthálózat azután a tanyai gyümölcskultúrát is nagymértékben föllendítette.

*

A gyümölcsfához kapcsolódó hiedelemvilág már jórészt a múlté, öregek azonban még szívesen földézik.

Miután Mária Gyümölcsoltó Boldogasszony napján (márc. 25) fogadta egyházi tanítás szerint Jézust méhébe, ezért a régi öregek ezt a napot szemzésre különösen alkalmasnak tartották. Az ilyenkor szemzett fákból azonban nem jó másoknak ágat adni, mert ezzel a termését is odaadnánk. Emlegetik, hogy a szemzőgallyat lopni kell, mert úgy biztosan megfogjanak.

Tömörkény írja,⁵⁵ hogy ültetésnél a tanyaiak valamikor az *eperfacsemete* gyökereire zabot szórtak, hogy a fa biztosan megfogjon, és bőven teremjen.

A szőregiek régebben Luca napján rongyot szoktak akasztani a gyümölcsfákra, hogy jó termés legyen, és a férgek, pókokat elriasszák vele. Hasonló céllal kötöttek a tanyán egy darabka terméskövet, darázkövet a fára, de *gutaités* vagyis hirtelen elszáradás ellen is. Ez nyilvánvalóan a mennykövet helyettesítette.

A kiszombori gazdasszony Gyertyaszentelő Boldogasszony (febr. 2) napján a szertartásról hazaérve, a szentelt gyertyával megveregeti a gyümölcsfákat, hogy szépen fejlődjenek, bőven teremjenek. Hasonlóképpen a kiszomboriak a húsvéti sonka csontját legtermékenyebb gyümölcsfájuk tövébe szokták még századunk elején is ásni, hogy kocájuk majd jó egészségben minél több malacot fialjon. Régebben a gyümölcsfára akasztották, hogy sok gyümölcs teremjen.

A gyermek fürösztővizét tanyán fa tövébe szokás önteni. A gyógyító fürdőbe a múlt században egyébként kilencféle termőfa ágát tették bele.

Különösen gazdag a meggyfához fűződő hagyomány, amelynek nyilvánvalóan szómágiás (meggy ~ megy) háttere, gonoszűző, távolító célzatai vannak. A *nehézségős nyavalya*, *nehézségtörés* néven emlegetett epilepsziában szenvedő beteget Kovács János följegyzése szerint a múlt században akként orvosolták, hogy meggyfának élő ágát úgy vágták ketté, hogy azért az alsó vége ketté ne repedjen. A beteget az ág körül háromszor oda- és visszaadták, majd elvezették onnan. Ott csak egy

⁵⁵ Tömörkény I., Förgeteg János 125.

asszony maradt, aki egy derékkötőnek használt pántlikával a széthasított faágat összekötötte és körülcsavarva, e szavakkal hagyta ott: *az élő fa kiszáradjon, de a beteg mögmaradjon*. A hiedelem csökevényes maradványa: Tápén az ilyen betegről, amikor éppen *törte a nyavalya*, a ruháját letépták, és kint a határban élőfa tövében ásták el.

Újkígyóson, Apácán — nyilvánvalóan ősi szegedi hagyomány maradványaként — Luca estéjén meggyfagallyat szoktak vágni. A szobában a kemence melegénél karácsonyra kizöldül. A hozzáfűződő hiedelmek már feledésbe mentek.

A gyümölcsfogyasztás, szegediesen inkább *gyümölcsövés*, *gyümölcsözés* tavasszal a cseresznyével kezdődik. Az a *gyümölcsös*, aki a gyümölcsféléit különösen kedveli.

Előljáróban néhány szólásra kerítsünk sort. Sokszor az életrevaló lakol, pusztul: *a gyümölcsnek is a szépit kötik fő*. Nincs abban köszönet, amit erősíteni kell: *erőltetött házasságnak nincs jó gyümöccse*.

Már itt meg kell jegyeznünk, hogy amikor tavasszal először esznek valamelyik *újság* néven emlegetett primőrből, félig tréfásan, félig komolyan ezt szokták mondani: *újság hasamba, hideglelés pokolba*. Dugonics András szerint: *újság hasamba, hideg lelés bokorban*. Ez nyilvánvalóan a bajnak, betegségnak élőlényre, bokorra, fára háritásának nyelvi megnyilatkozása. Öregek, jámborabbak viszont ilyenkor ezt mondják: *uram Jézus, segíts mög*.

A század elején még szokásos volt, hogy Szent Iván napjának estéjén (jún 23) gyerekek járták Alsóváros, Tápé, Földeák utcáit, ajkukon ezekkel a szavakkal: *híntsek kentők almát, ha nem: pedig hajmát!* A házbeliek anélkül, hogy megtekintésükre kijöttek volna, a kerítésen keresztül vagy az ünnepre érő *szentiványi almát*, egyéb gyümölcsöt, vagy pedig aprópénzt szórtak ki nekik. A földeákiak úgy tartják, hogy a gyerekeknek szórt almával voltaképpen a család elhunyt gyermekeit vendégliz meg. A verbicaiak szerint Szent Iván napja előtt nem jó a gyümölcsöt késsel vágni, mert akkor abban az esztendőben sok jégeső lesz, meg *nyíla*, azaz villámcsapás. A Szent Iván tűzébe szerintük azért kell gyümölcsöt dobni, hogy az angyalok vegyenek belőle, vagy akinek kis halottja van, annak a számára. Meg is kell nevezni, hogy kinek szánták.

Fiatal fának első gyümölcséből különösen állapotos asszonyoknak, vagy minél több embernek kell ennie, hogy később bő termő legyen. Ha először csak egy szem terem rajta, akkor ez kizárólag a terhes nőt illeti. Ha az asszony összenőtt gyümölcsöt eszik, akkor ikrei születnek.

A cseresznyét népünk nem nagyon keveli. Inkább városi nép, gyerekek örülnek neki. Már a polgári háztartás hatása, hogy nemcsak nyersen eszik, hanem rétest töltenek vele és befőttnek is elteszik.

Gyerekek szívesen lövöldöznek a cseresznyemaggal. Erre utal a közismert példabeszéd: *nem jó az úrral egy tábul cseresznyézni*— szegedi folytatása: *mert möglün a magjával*.

A meggyből már férfiak is esznek. A közvetlen nyers fogyasztás mellett sokféleképpen élük.

Ősi paraszti eledel a *keszőce*, *meggykeszőce*, Tápén *kecőce*, Padén *meggycibőre*. Úgy készül, hogy a lecsumázott meggyet megfőzik, utána finom liszttel ráhabarnak, és cukrot, esetleg még köménymagot tesznek bele. Kihűtve kenyérrel eszik.

Járja az *aszaltmeggy* is. Télidőben csemegének főznek belőle. Karácsonyestén Tápén asztalra került az aszaltmeggyből főzött *kecőceleves* is.

Kedvelt a *meggypálinka*, hajdani tréfás nevén *meggyórium*, meg a belőle készült

meggyeságyas. Erről azonban a pálinkafogyasztásnál szólnunk bővebben. A legújabbban készített, meggyléből cukorral, vízzel, élesztővel erjesztett *meggybor* már szegedi családokban is terjedőben van.

*

A koranyári gyümölcsök közül még régi hagyományokban gyökerezik a cseresznye és meggy termesztése.

A *cseresznye* a Város körüli kertészekben régóta általános, majd a homokon, Újszegeden, Szatymazon is nagy arányokban föllendült. Itt helyben termesztett legősibb fajtái: az *elsőéző*, újabban *májusi cseresznye*, *madárcseresznye* néven emlegetett korai, majd a későbbi *másdikéző*. Legkésőbbi a világos színű, kemény *ropogós cseresznye*. Ismerős még a finomabb *feketeszárú cseresznye* és *üvegcsesznye* is. Újabb minőségi fajták a *zsabolai*, *zsabola* (Jaboulay), és *germersdorfi cseresznye*, röviden *germesz*. Szőregi fakertészek a következő nemesített fajtákat nevelik és árusítják: *badacsonyi óriás*, *kóburgi korai* (lekvárfőzésre), *enzfekete*, *dísznódi*, *glokner óriás*. Ezeket népünk már ülteti, neveli, de nevüket még nem vette át.

*

A *meggy* parasztnépünknek a cseresznyénél is kedveltebb korai gyümölcse. Értékelése orvosi alkalmazásán, hiedelemkörén is visszatükröződik.

Régi, népies fajtája az aprószemű, silány *cigánymeggy*, másként *vadmeggy*, *vadókameggy*, a sötétbordó *feketemeggy*, az aprószemű, világospiros *oroszmeggy* (Alsótanya), másként *pipacsmeggy*, az újabb *spanyolmeggy*, *panyormeggy*, és a leg többre tartott *szentösi meggy*, amelyet újabban tanyai termelők kőrösi meggy néven emlegetnek.

A szőregi fakertészek a következő nemesített fajtákat is ismerik és nevelik: *üvegmeggy*, *bárójózsikameggy*, *osztheimi*, *pándi meggy*. Ezek a nevek még nem jutottak el gyümölcstermelő népünkhöz, fáik azonban igen.

A meggyhez kapcsolódó ironikus dicséret olyan emberre, akit sokan többnek tartanak a valóságos értékénél: *szereti a meggyet, vót Radnán, jó táncol, szépen fordul*. Röviden is: *szereti a meggyet*. Az éretlen kamasz legénykének *meggyéresi* a trefásan gúnyoló neve.

*

A *büszke* néven emlegetett egres, továbbá a *földiepör*, *ribizli*, *málna* népeleti vonatkozásairól egyelőre nincs mit mondanunk. Termesztésük abszolút céltudatossággal történik. Nehezen fog már körülöttük a technika mesterségbeli fogásain kívül hagyományrend is kibontakozni. Újszegedi, baktói kertesházakban kisemberek: hivatalsegédek, gyári munkások, közszolgálati dolgozók termesztik őket mellékfoglalkozásként: passzióból, de a jövedelemszerzés okából is. Vannak közöttük, akik hivatásos termelőkkel, kertészekkel is bátran föl tudják venni a versenyt. Annyi kétségtelen, hogy az Újszegeden már évtizedek, a tanyai homokon pedig a felszabadulás óta virágzó földiepertermesztés a táj bőséges napsugárzása következtében már nemzetközi méreteket ölt.

E modernnek tekinthető vitaminos gyümölcsfajták egyelőre inkább csak a fiatalabb nemzedékek táplálkozásába hatoltak be. Már számos munkásasszony is kitűnő befőtteket készít belőlük. Idősebbek tökéletes gonddal és hozzáértéssel megtermesztik ugyan, de még mindig nem élnek velük.

Ismeretes, hogy az alma nem egyszerre érik le a fájáról. A legelejét, általában a leghítványát malaccal etetik meg a tanyaiak. Ha sok termett, *almapálinka* is fő belőle. Az *almabor* almából préselt bor, amely régebben úgy készült, hogy az almát nagy hordóba összehordták. Itt két-három nap múlva erjedni kezdett és megpuhult. Ekkor éppen úgy sutulták ki, mint a törkölyt. Hordóba szűrték. Itt letisztult, és inni lehetett. A selejtes és megerjesztett almából tanyán *almaecet* is készült.

A félig hibás alma javát kivágják, komlószarító kason a napon megszikkasztják. Ebből lesz a téli aszaltalma, népünk nyelvén *bagolytüdő*, ritkább nevén *pífa*: megfőzve jellegzetes karácsonyesti eledel. Kitűnő a leve is. Hogy ne essék bele a féreg, a gyeviek szerint három, egymás után következő pénteken rostában kell megszitálni, rázni. A bagolytüdőből jut természetesen a piacra is.

Friss almából készül nyáridőben a modernebb *almaleves*, *almaszósz* is. Az almapüréből jut az almásrétesbe, almáspitébe, almáskalácsba is.

Mégis legáltalánosabb az alma nyers fogyasztása, főleg téli étkezések végén. Ott várakoznak olyan szoba szekrényén, sublótján, mestergerendáján, ahova nem gyűjtanak be. Más helye a kamra, hideg idők beállta előtt még a padlás is.

A birsalma megfőzve, leginkább betegek, fehérnépek, gyerekek kedves üdítője. A *bisalmaléj* betegeknek való. A *bisalmasajt* voltaképpen birsalmalekvár, amely sajt módjára szelhető. Leginkább pénteki vacsoraételként szokott télidőben asztalra kerülni. Jegyezzük még meg, hogy régebben a kihaladt mellű tápai anyák a repedésekbe orvosságul birsalmamagot tettek.

*

Az *alma* öregeknek is kedvelt gyümölcse. Termesztése különösen a tanyai gyümölcskultúra kibontakozásával válik országos, sőt legújában nemzetközi jelentőségűvé.

A régebbi időkben a Város népe almából bizony még behozatalra szorult. Erre nyilvánvalóan következtethetünk már az 1522. évi tizedjegyzék *Almás* 'almaárus' családnevéből is. A *láros alma* legelőször a XVIII. századi szegedi iratokban bukkan föl. Egy *almás lár* 1754-ben 40 dénár vámot fizetett.⁵⁶ Egy tanácsi intézkedésben (1797) ezt olvassuk: *Ha a víznek forgása, avagy apadása miatt a Sósos Hajoknak, Almás Kasoknak s láros fáknak és több e féleknek elegendő és szabad menetele nem lenne.* Vedres István⁵⁷ írja: „A múlt őszön (1824) 274 Kass Alma jött a Tisza hátrul Szeged Várossába.”

A román lárosok a múlt század folyamán az almát akolszerű deszkakészségbe öntötték. Szegedre érkezve, kikötve, mindjárt árusítani kezdték. „Kevés beszédű emberek ezek — írja⁵⁸ Tömörkény — mert vagy *bun* valamely dolog, vagy *nu*. Ha jó, akkor *bun*, ha nem jó, akkor *nu*... Mutat egy edény almát, a vevő mutatja a pénzt a tenyerén, amit érte adni akar. Ha *bun*, akkor elveszi a pénzt, és a zsákba önti az almát. Ha *nu*, akkor csóválja a fejét, és előveszi a pipát, hogy majd rágyújt, de megint csak visszateszi a tüszőbe, hogy ne fogyjon a dohány. És arca csak ritkán derül föl. Oh, nagyritkán, mert ritka e tájon az olyan ember, aki a nyelvükön ért. Ha azonban akad egy ilyen vevő, azonnal ki van cserélve...

A románok zöldes, aprókás, de jóízű almáját népünk *olájalma*, *fűzfaalma* néven emlegette. „Amit... — írja a kiváló tanyai almákhoz szokott Tömör-

⁵⁶ Kovács J., Szegedi emlékek 158.

⁵⁷ Vedres I., A sívány homokság 28.

⁵⁸ Tömörkény I., Bazsarózsák 140.

kény⁵⁹ — tutajokon szoktak hozni, és vékaszámra mérik... fűzfaalmának nevezik, mert olyan keserű-savanykás, mintha fűzfán termett volna.”

A szegedi táj modern, belterjes, önellátó almatermesztése a hattyasi és újszegedi faiskoláknak a múlt század második felében való kibontakozásával, illetőleg a homokvilág megszállásával függ össze.

A gazdag megnevezésekből kitűnik, hogy népünk ismert ősi almafajtákat is. Ilyenek az apró, jóízű, télire is eltehető *bárányfarkalma*, *juh farkalma*, a vastaghéjú téli *bűralma*, az ősinek tetsző gyöngye borizú *dallosalma* és a kalácsba való *fontosalma*. Korai borizú az *epőralma*. A Jakab napra (júl. 25) érő *jakabalma* neve talán még a hajdanában e napon történő almaszentelés emlékezetét is őrzi. Valamikor szentelmény lehetett. Uras a cirmos héjú, édesízű *fahéjalma*. A sötéthéjú *kormosalma* télire is eltehető. A *lánycsöcsűalma* fakertészek szakmai nevéen *enzrozmaring* (Entz Ferenc híres kertész után) fehérhéjú, édesízű.

A téli *masáncki alma* neve Rapaics Raymund kutatásai szerint⁶⁰ Meissen szász városnak cseh alakváltozatát őrzi. A XVI. században honosodhatott meg hazánkban. Öregektől becsült az éresi időre utaló cirmoshéjú *nyáriselymős alma*, amelynek édes az íze, és az *ősziselymős*, amely viszont gyöngyborizú. Egyik változatának *pesti selymős* a neve. Már csak emlékezetben él a *pamukalma*. A savanykás *pogácsaalma* alakjára utal Dugonics András jeles mondása; *kerek mint a pogácsaalma*. Jól telet a *rozmaringalma*, innen a reklámneve: *húsvéti rozmaring*.

A *szentiványi alma* Szent Iván napjára (jún. 24) érő finom, korai fajta, állítólag lengyel eredetű.⁶¹ A Szent Iván tüzének ugrálásában, továbbá a nap hagyományai-ban való jelentőségéről magánál az ünnepnél szólunk.

A *széricsika*, *széricsikalma* a Balkánról, esetleg közvetlenül a Szerémségből a török időkben nyomult Rapaics szerint észak felé. Savanykás ízű a nyári fehér-piros *tűkőralma*. Szintén fehérbőrű a finom *vajalma*. Az apró, bőven termő, vérvörös *véralma* szőregi fakertészek ajkán *cigányalma* a legjobb ízű paraszti fajták közé tartozik. Férfiak szalonnához eszik.

Föltétlenül helybeli paraszti és polgári kísérletezők nevét őrzi a *szárticsalma*, *szemmárialma*, a savanykás *tombácalma*.

Az utolsó évtizedekben nyugati eredetű, nemesített fajták is terjedni kezdenek a paraszti gyümölcsösökben, így a homokon, de bent a Városban: Újszegeden, Baktóiban, Hattyason is. A szőregi fakertészek a következő modern fajtákat ismerik, illetőleg nevelik: *batulalma*, a *ranet*-félék közül a *baumanranet*, *elzászi piros*, *gyöngyranet*, *kanadai*, *karmelita*, *kasszeli*, *orleánszi ranet*, *boskopszép*, *belflór*, népiesen *belföldi*, *enzrozmaring*, *gravenstein*, *mószpáratlan*, *nömös sóvári*, *parkerpepin*, *londoni pepin*, *sarlamovszki*, *sándorcár*, *biszmak*, *kálvil*, *delicius*, *pármin*, *stajmeredalma*. Ezek az elnevezések gyümölcsstermelő népünk ajkára általában még nem kerültek át, bár a fajtákat már ültetik. Egy-kettő mégis akad: *pepiké* (pepin), *delicesz*, *delicsánc* (delicius), *johatán* (jonathán).

Íze szerint van *édös*, *savanya*, *borizú*, színe szerint pedig *piros*, *sárga*, *fehér*, *cirmos* alma. A piros fajták közül a *barackpiros* a barack hamvasságára emlékeztet. A *csillagpiros* virága helyén diónyi csillag alakú folt látható. A *kalmárpiros* mutatós élénk színű. Van még *kispiros* is.

Az almához szólások is fűződnek. Közismert: *nem esik az alma messze a fájátul*. Dugonics ezt még így tudja: *fájától nem esett messze az alma, el se hengeredett*.⁶²

⁵⁹ Tömörkény I., Célszerű szegény emberek 46.

⁶⁰ Rapaics R., A magyar gyümölcs 196.

⁶¹ Rapaics 196.

⁶² Dugonics A., Etelka I, 49.

Akit figyelmeztetnek, hogy egyszer majd pórul jár, tréfásan így vág vissza: *az almának is a szépit kötik föl*.⁶³ Szép piros, főleg arc: *piros mint az alma*.

Az almának a karácsonyesti és lakodalmi hagyományban való szimbolikus jelentőségéről a megfelelő helyen szólunk. Az almáról, mint folklór-jelképről szegedi anyag alapján Kálmány Lajos értekezett. Erről a népköltészetnél emlékezünk meg.

A *birsalma*, szegediesen *bisalma*, ha hosszúkás, akkor *biskörtve* jellegzetes téli eledel. Egyik fajtájának szőregi kertészek ajkán *bereczkibirs* a neve, amely Bereczki Máténak, a híres almanemesítőnek nevét őrzi.

A *birsalma* első szegedi előfordulása Fuchsius Leonhardusnak az alsóvárosi kolostorban őrzött fűvészkönyvében: *bis alma*.

*

A *körte*, szegedi ajkakon *körtve* nem örvend sem a helybeli termelők, sem a fogyasztók körében akkora népszerűségnek, amekkora méltán megilletné. Fogyasztása elég szűkkörű. Csak enni, legfőljebb befőzni szokták. Pálinka is ritkán fő belőle, mert keveset termesztnek.

A körte régebbi, népies fajai közé tartozik az *árpával érő körtve*, ritkán *árpáskörtve*, amely — mint a neve is mutatja — már árpaéréskor, tehát június derekán megterem. Változatai kissé később a *búzával érő körtve*, *búzáskörtve*, a Szent Anna asszony napjára (júl. 26) érő *annakörtve*. Nyári körte még a mézédés, puha *cúorkörtve*. Finom fajta a *császárkörtve*, amelynek pálinkáját is kedvelik. Szép, sárgás-piros, de silány ízű a *dámakörtve*, tanyaiak ajkán *kurvakörte*. Tömörkény Istvánnál fordul elő⁶⁴ az előtünk egyébként ismeretlen *kacsalkörtve* és *tojáskörtve*.

Az utóbbi évtizedek óta kezd tanyai népünk a nemes, nyugati eredetű *kíferkörtve* termesztésével foglalkozik. Akadnak már *kíferős* néven emlegetett, kizárólag kíferkörtével betelepített tanyai gyümölcsösök is.

Nemesebb régi fajták a *kormoskörtve*, *nyakaskörtve*, *papkörtve*, *szögfűkörtve*, *vajkörtve*. Újabb a jó leves *poskovakörtve* (Bose kobak). Legújában terjed a bőven termő *törpekörtve*, vagyis kitenyésztett, alacsony körtefa, amelyen igen jóízű gyümölcs terem.

A szőregi fakertészek a következő újabb, nemesített fajtákat is tenyésztik: *arabicska* ~ *aricska*, *angulémi hercegnő*, *avrancsecs* ~ *avrancsecsi jó lúzza* (=Avranches-i jó Louise), *klapkakörte* (=Clapp kedvence), *dílvajkörte* (=Diel vajonca), másként *erdei vajkörte*, *hardenpont*, *hardivaj* (=Hardy vajonca), *izambert*, *espereskörte* (júliusi és téli változat), *kálmánkörte*, *lelektier*, *ligel* (=Liegel vajonca), *miniszterlúcius* (=Lucius Miniszter) *muskotálykörte*, *vilmoskörte*, *Bécs diadala* (=Vienne diadala), *bergamotkörte*, *seresolivér*, *guyotgyula*, *boskobakja* (= Bose kobakkörte). Ezek az elnevezések gyümölcsstermelő népünk ajkán még nem honosodtak meg.

A körtével kapcsolatosan is járja néhány szólás. Közismert: *rászorult a húgyos körtvére*. A válogatós ember: *válogat mint tót a vadkörtébe*. Akit elernyeszt a nyári forróság: *nyakába tőtte Lackó a körtvét*. Másként: *nyakán van a lacikörtve*.

*

A *barack* régebbi szegedi múltjáról keveset tudunk. Az a körülmény, hogy a barackhoz sem szólás, sem hiedelem nem fűződik, mintha a szegedi barack kultúra viszonylagos fiatalságát bizonyítaná. Termesztése párhuzamos a homoki szőlő-

⁶³ Etelka II, 40; Példabeszédek és jeles mondások I, 22.

⁶⁴ Tömörkény I., Célszerű szegény emberek 46.

világ fejlődésével. Valósággal újjászületését éli századunk harmincas éveitől kezdve, amióta a szegedi homokon, főleg Szatymazon, Zákányszéken, Zsombón hazánk egyik legjelentősebb, nemzetközi fontosságú őszibarack kultúrája kezd mind egyetemesebb arányban kibontakozni.

Az igen korai *sárgabarack* egyik nagyszemű fajtájának szőregi fakertészek ajkán *szögedi mammut* a reklámneve. Korai fajta a sárgáspiros *rizsabarack*, továbbá a silányabb *potyókabarack* is.

Régi fajta a korai *kajszli*, szegediesen *kajszli*, *kajszlibarack*. Egyik nemes ősi nemzetközi hírv fajtája a *magyarkajszli*. Modern nyugati jövevény a családhoz tartozó *ananájszarack*.

Külön kell szólnunk különleges szegedi rangjánál fogva az *őszibarack* helyi világról.

Legarchaikusabb fajtája nyilvánvalóan a nem magvaváló *duráncai barack*, amelynek nevét Rapaics Raymund *Durazzo*, a régi magyar nyelvben *Duránca* városával hozza kapcsolatba. Így nyilván a melegebb Balkánról került talán a szerémi szőlővidék közvetítésével városunkba, illetőleg hazánkba.

Egyik országszerte elterjedt és elismert nemes modern fajtája a *Szögi duráncai*, amelyet Szögi József újszegedi kertész kísérletezett ki a múlt század nyolcvanas éveiben.⁶⁵

Csak Szűts Mihály följegyzéseiből ismerjük a *Vedres duráncai* hírét, amely nyilván Vedres István nemesítő törekvéseire emlékeztet.

Az őszibarack másik régi Szegeden is közismert fajtája a *kopaszbarack*, amely nyilván Perziából honosodott meg hazánkban, illetőleg Európában. Már a XVII. században emlegetik.

A nyugati francia fajták meghonosításában nagy érdemei vannak a kertészkedő hajlamú József lotharingiai herceg, várparancsnoknak, akit a francia forradalom eszméiért való rokonszenve miatt valósággal úgy száműztek Szegedre. Az alsóvárosi templomban temették el († 1812). A hatalmas termetű, nehézkesen járó, és éppen ezért a szegediektől *szuszogó princ* néven emlegetett herceg a vár *ravelin* katonai néven emlegetett elősáncaiba kertet telepített, ahol e vidéken először honosított őszibarackkal együtt más nemes, sajnos meg nem örökített fajokat is.⁶⁶

A századfordulón terjedt el Zauner Richárd nagyérdemű szegedi szőlészeti szakemberünk telepítő buzgóságából egy franciaországi őszibarackfajta, amelyet a nép manapság is *caunerbarack* néven emleget. Először Ormódi Béla királyhalmi birtokán vert gyökeret. Innen terjedt el azután a szegedi homokvilágban mindenütt.

Nyilvánvalóan az őszibarack modern, piaci termesztésének a homoki szőlőtelepítés, gyümölcskultúra bontakozása adott hatalmas lendületet. Elsősorban az úri szőlőkben honosodik meg a két világháború között a kisparaszti, de már áruteremelő tanyákban is: nem külön, hanem a többi fával vegyesen a szőlőbe telepítve.

Megváltozik azonban a helyzet a harmincas években, majd különösen a felzárkózás után, amikor részben a szatymazi és balástyai mezőgazdasági szakiskolák ösztönzésére megindul az őszibarack önálló, különlegességi termesztése. Ekkor már kilép a hagyományok szűknek érzett köréből. A fejlődést legáltalában jellemzi, hogy Csongrád megyében a statisztika 1935-ben 48 ezer, 1960-ban pedig már 685 ezer őszibarackfát mutatott ki. Ezeknek túlnyomó része Szatymaz, Zsombó, Zákány, Bordány, Üllés, Forráskút összefüggő homoktömbjére esik. 1959-ben már Szatymaz lett az ország legelső őszibaracktermesztő tájközpontja.

⁶⁵ Rapaics 306.

⁶⁶ Reizner III, 445.

A legkedveltebb, leginkább amerikai eredetű fajtákat Moholi Károly is felsorolja. Korán terem a *májflover*, népünk ajkán *pétörpáli*. Ezt követi az *amszden* és az *alekszander*. Nyárderékon érik a *napsugár*, illetőleg a *franciagyőztes* és *magyargyőztes*, nyár utolján a *ford*, illetőleg ennek helyi változata, a *szatymazi ford*. Ebből van a legnagyobb kereslet, meghódította egész Európát. Kései a *magyararany* és a *Szatymaz gyöngye* reklámnéven emlegetett különlegesség.

*

A *szilva* a szegedi tájon is egyike legrégebb és legszaporábban termő gyümölcsjeinknek. Kezelése sem jelent annyi gondot, mint a szőlőé, modern baracké és almáé.

Korai, már nyárderékon érő, de kevésbé értékes ősi, nem magvaváló fajtái közül ismeretes az aprószemű *fosókaszilva*, más nevén *potyókaszilva*, *potyóka*, a kerek szemű, Tömörkénytől megörökített *gurgulyaszilva*, a vöröshéjú *kutyatökszilva*, rövidebben *kutyaszilva*, amelyet egyébként a fa alatt a kutya is eszeget. Ismeretlen előttünk a *paradicsomszilva*, továbbá a *rúzsaszilva*, amelyet Baranyai Zoltán hallott a század elején. Későbbben érik a *lőszömű szilva*.

Fakertészekről nevelt modern szilvafajták az *ágeni*, *besztercei muskotály*, *va-sington*. Ezek közül a *muskotályszilva* neve már népünk ajkára is eltalált.

A szilva néhány szólásunkba is belekerült. Aki boldog, akivel madarat lehetne fogatni, aki más nemű mellett kellemesen érzi magát, annak *érik a szilvája*. Aki fiatalabb létére, öregek beszédébe illetlenül beleszól, ezt kénytelen zsebre vágni: *kotty ide szilvaléj, majd mögborsollak*. Dugonics András is többször emlegeti.

*

A szilva rokonságába tartozik a modernebb *ringlő*, tanyaiasan *ringlőszilva*, *ringlóta*, *ringlótaszilva*. Családi fogyasztásra alig termesztik, csak piacra. Fakertészek-től megkülönböztetett fajtái az *altán*, *annaspét* (Anna Spáth), *viktória*, *zödringlő*.

*

A *dió* nagyra becsült gyümölcse a szegedi embernek is. Fája tekintélyt ad a háznak, kertnek, tanyának. Valami különös tisztelet, szinte meghatottság nyilvánul meg az ősi tájunkon is hangoztatott jókívánságban: *adjon Isten mindön jót, diófából koporsót*. Csakugyan a jómódú, megtisztelt halottnak *diófakoporsó* szokott készülni. E megbecsülésnek — egyébként régen elfelejtett — oka az, hogy a dió a középkor liturgiájában, egyházi szimbolikájában Krisztust jelképezte. Erre a szakrális képzetkörre már a *karácsonyi dió* és az éjfélti mise idején divott *diószórás* hiedelemvilága is csak halványan utal. Erről azonban az ünnepnél szólunk bővebben.

A diót idézi a dőre ábrándozást megbélyegző szólás is, amelyet Dugonics András örökített meg: *azt gondolá, hogy övé immár a diófaig egészen*.

Népünk tapasztalata és szóhasználata szerint van *fásközepű* (= kemény héjú, kisbélű), *papírhajú*, másként *vékonyhajú*, kertészek ajkán *eszterházi* és *ótott* (= telebélű) dió. Fakertészek emlegetik még a *milotai* és *sebeshelyi* fajtákat is.

*

A mogyoró, népünk ajkán *magyaró* nem jellemző a szegedi tájra. Imitt-amott akad belőle egy-egy fa. Sem szólás, sem hiedelem nem fűződik hozzá. Már sűrűbben föl bukkan a *mandula*, öregek ajkán még *mondola*, *mondula*, de ennek sincs nagyobb keletje. Védettebb fekvésű kertekben található.

KAPÁSNÖVÉNYEK

E fejezet nem tart igény még megközelítő teljességre sem. Nem tárgyaljuk minden növény termelési technikáját és hagyományait, szókinsét. Ezek a szegedi konyha bemutatásánál részben még szóba kerülnek.

Részletes földolgozásban részesül két újvilági jövevény: a dohány és a paprika, amelyek egyenesen szegedi különlegességgé váltak. Bővebben elemezzük még a *kukorica* és *krumpli* termesztését. Az előbbi magyarázza végeredményben a szegedi szalámi világhírét, az utóbbi pedig azt a forradalmi változást, amelyet a mi szegedi népünk táplálkozásában is okozott.

Mindenekelőtt bemutatjuk a kapásművelés legfontosabb szerszámát a hozzá-fűződő hagyományokkal együtt.

*

A kapa, újabban a modern kapaformától (ekekapa, tolóka) való megkülönböztetésül *kézikapa*, része a *vas* és *nyél*. A vas részei: a *foka*, vagyis pecsétgyűrűre emlékeztető karika, amely a nyélbe szolgál, a *nyaka*: a kapa lapja és foka közötti összekötő vékonyabb vas, a *lárnája*: a vas lapos része, az *orma*: a vas csíkszerűen kidudorodó része, végül az *éle*, amit közvetlenül a földbe vágnak.

A kapára tapadt ragadós föld letisztítására szolgál a *kapatisztító*: kis, vésőszerűre faragott, régebben kicifrázott fadarab. Olykor a kalap szalagjába dugják, onnan emelik le, ha szükség van rá. Tisztításra megteszi azonban egy-egy cserépdarab is.

A kapához, részeihez, kapáláshoz számos, olykor közismert szólás fűződik. Jellegzetes mesevégződés: *ásó, kapa, mög a nagyharang válasszon el bennünket egymástól*. Semmi sem lehetetlen: *a kapanyél is elsülhet*. Nem szeret kapálni, munkakerülő: *büdös neki a kapanyél*. Elkerüli a nehéz munkát: *nem tőri föl a kapanyél a markát*. Dugonicsnál: *nem tőri a kapanyél, s eke-szarv kezeket*. Amihez könnyen jut az ember, könnyen meg is tud válni tőle. Ilyenkor ezzel vigasztalja magát: *nem kapáltam érte*. Ha a tápaiak munka közben véletlenül összeütköznek a kapát, akkor tréfásan ezt mondják: *estére mákostészta készül*.

A kapálásnak, tehát a termőföld meglazításának, illetőleg gaztalanításának több módja ismeretes.

Mögkapál: elvégzi a kapálás munkáját. *Kikapál*: kapával kivág, kiirt a földből gatz, de olykor előbukkanó régebbi hasznos növényt is. *Főkapál*: főleg kertet: előkészíti a vetésre, ültetésre. *Poroz*: tavaszi szántás után porhanyósra kapálja és ezzel ültetésre előkészíti a paprikaföldet. Amikor a kiültetett paprikát, dohányt először megkapálja, akkor *újít*. Ha a kapálás hátrafelé haladva történik, akkor a tápai ember *seggre kapál*. Így a nedves földet nem tapossa össze. *Borodásra kapál*: kisebb darab földet oldalról, barázdaszerűen kezd kapálni konyhakerti növények számára.

Az ember *gazol*, ha a *kapavetemény*, vagyis kapásnövény bokrai közül csak a gazt kapálja ki. Erre főleg szárazság idején kerül sor, nehogy a tő közvetlen környezetének még meglévő nedvességét elvesztesse. Ha az alsótanyai ember a dinnyenövényt kapálja körül, akkor *bokrol*. Amikor kapával körülöttögeti a szegedi ember a krumpli-, dohány- vagy paprikabokrot, akkor *aláhúz*, másként *tőt, tőtöget*. Ez az utolsó, harmadik kapálás. Újabban kezdik elhagyni, csak rendesen kapálnak helyette, mert a nyári melegekben a növény megsínyli, ha elszigetelik, és hozzá még száraz talajt is húznak köréje.

Olykor a *kapafok* használatára is sor kerül. A kukoricát, babot sokszor úgy vetik, hogy a kapafokkal kis fészket ütnek a földbe, és ebbe dobják a magot. Néha vele jelölik meg a kiültetendő paprikapalánta helyét is. Szokták a hantokat is ütögetni, széttörni vele.

Legáltalánosabb a szántóföldi kapa, de különleges rendeltetése és formája szerint több megkülönböztető neve és fajtája is van. A *dohánykapa* alul kihegyesedik. A kis *égyelőkapa* a cukorrépa egyelésére való. A keskeny, hegyesélű *hajmakapa* a hagyma vagy más kerti vetemény megmunkálására szolgál. A másik vége olykor villaalakban végződik. Ezzel akkor borzolják meg a földet, amikor nem gazos, csak száraz. A hegyes, háromszögletű *kinyitókapa* rózsakertészek szerszáma, szemzésnél veszik elő. A hosszúkás vasú, keskeny *nyitókapa* szőlőnyitáshoz használatos. A szőlőkapálásnál a *szőlőkapa*, *karaszoló* járja. A szőlőmunkánál bővebben jellemezzük.

A szántóföldi kapáláshoz az utolsó félszázadban modernebb, szaporább eszközök is elterjedtek.

A *tolókapa* ekére emlékeztető, szarvánál kézbe fogható, keréken járó kapa. Tápai neve: *dikkölő*, Felsőtanyán *kerekeskapa*, ószentiváni nevén *taszigáló*.

Az *ekekapa*, *lókapa* keréken járó tolokapa, amelyet egylóval vontatnak. A rajta lévő ekevasak száma szerint van *háromas ekekapa*, *négyes ekekapa*. Részei tápai megnevezés szerint: *göröndő*, *göröndökerék*, *elsőkapa*, *hátsókapa*.

Az ekekapa a századfordulón tűnik föl. Ma már kovácsok is meg tudják csinálni. Hosszában kapálnak vele szabályos sorokban elvetett kapásnövényeket, így paprikát is.

Az *ekekapázás*, *lőkapázás*, népünk ajkán sokszor *sorolás* már általános — mint mondtuk — a paprika, kukorica, krumpli hosszában való gondozásánál. Föltétele, hogy a bokrok egyenes sorban és kellő távolságban álljanak egymástól. Keresztben, népiesen a közökben máig nélkülözhetetlen a kézikapával való *közölés*.

Dohány

A szegedi táj a XVIII. század folyamán és a XIX. század első felében az ország legelső dohánytermelő vidékei közé tartozott. A szegedi dohánykultúra nemcsak gazdasági jelentőségénél, szakmai kiválóságánál fogva híres, hanem a táj településtörténetére, hódoltság után való újranevesedésére is jelentős hatással volt. A dohánykertészet ihleti és magyarazza ugyanis a szegedi nép délvidéki kirajzását, amely nagyjából 1770—1860 között ment végbe. A Torontál megyei dohánykertészek „kizárólag szegedi származású magyar gyarmatosok” — állapítja meg a múlt század negyvenes éveiben egy szakember.¹ A népmozgalom lényegében, nagy vonásokban Szentkláray Jenő, Vass Pál, Kálmány Lajos, Reizner János kutatásaiból és Banner János rövid summázatából ismeretes ugyan, de eredményeik már alapos kiegészít-

¹ Grócz I., Feleletek a Magyar Gazdasági Egyesület dohánytermesztést illető kérdéseire. Bébárol, Szeged vidékéről. Magyar Gazda 1843, 32. sz.

tésre, új értelmezésre szorulnak. Erről a kérdésről a szegedi táj települési viszonyainál szólunk bővebben.

A dohánynövény Szegeden való gyökérveréséről nincsenek biztos adataink. Kétségtelennek látszik, hogy még a XVII. században jelenik meg, és nyilvánvalóan a török kertkultúra közvetlen hatására ismeri meg népünk is. Takáts Sándor szerint éppen az ország déli részéről hordták szét és terjesztették a hazában a görög, örmény, rác kereskedők. Ennek következtében vált a dohány termesztése és élvezete Magyarországon is egyetemessé.

Takáts Sándor úttörő kutatásaiból² tudjuk továbbá, hogy Ausztriában 1670-ben a császár a dohánykereskedelmet bérbe adja. Ennek *appaldo*, azaz bérlet az egykori neve. Hazánkban 1702-ben három bécsi és komáromi német kereskedő veszi bérbe az alsó-magyarországi dohánykereskedelmet. A szerződés (*appaldatio*) három évre szól. Egyidejűleg Lipót pátense is megjelenik, amely kimondja, hogy a dohányültetés Magyarországon teljesen szabad és állandó legyen. Az árusítás és szállítás azonban csak az *appaldator* néven emlegetett bérlőket illeti. Pipát is csak ők adhatnak el. A pátens nagy visszatetszést keltett az országban. Szegeden még dobosokat sem tudtak a kihirdetéséhez kapni.

Sok huzavona után II. József 1784-ben eltörölte az *appaldo*-rendszert, és behozta az állami monopóliumot. Az uralkodó parancsára különben a legkitűnőbb magvakat osztották szét a termelők között, akiknek kezébe termesztési útmutatást is adtak.³

Forrásaink szerint Szegeden 1719-ben már biztosan termeszenek dohányt,⁴ amely 1737 óta különösen fellendült, és *szögedi dohány* néven került forgalomba. Vedres Istvánnak egy 1811-ben írott beadványából⁵ tudjuk, hogy a szegedi tájon milyen körülmények között bontakozott ki nagyobb arányokban a dohánytermesztés: „A múlt század közepe táján *Mersch* (= Mercy) generális Szeged várának Comendánsa Reszke nevezetű dűlőföldjén tulajdon embereivel plántáltatta a Dohányt legelőször és nemes bátorsággal elszánta magát ezen alsó világi Plántának meg Magyar hazafítására. Előre ellátván azt, hogy ezen erőss és kábító Palánta, valamint a külső országokban, úgy a magyar hazában is idővel igen szükséges és hasznos legyen, noha még akkor a Dohány nem is igen volt esmérletes, következőképpen nagyon kelendő sem volt. Nem sajnálta tehát sem költségét, sem tulajdon fáradságát, tsak hogy a köznéppel megismeresse azt, hogy a Dohány termesztésének gyümöltse elegendő képpen megfizeti a rajta tett fáradságot. Minekutána látták volna azt, pénzen a munkára fogadott emberei, hogy nem tsak a gabona termesztésből, hanem a dohány művelésből is el lehessen élni; és az akkori üdőben ezért még több pénzt is kaptanak mint a gabonáért; önként, s maguk számára is kezdték a dohányt termesztetni; ezek példájukra más emberek is belekaptak a dohány termesztésbe, s onnét, az az a Reszke nevezetű Szegedi földről származtak Tervárra, Rábéra, Klárafalvára s tovább egész Bánátba; nemkülönbén Bátskába, a Tisza és Maros mellékeire a dohány kertészek. Általvitte ezen dohány termesztést Tolna Vármegyébe volt Hőgyészi uradalmába is a nevezett Generális — és ki nem látta most már azt, hogy: hány száz ezer ember éljen a dohány termesztésből? hány milliom

² Takáts S., A dohány elterjedése és az első dohánymonopólium hazánkban. Magyar Gazdaságtörténelmi szemle 1898.

³ Dohány-termesztésről való rövid oktatás mely a nemes magyar haza- és galitzabéli dohánytermesztők kedvéért kibotsátott. Budán, A Pesti Királi Fő Oskolák betűivel 1790-dik Esztendőben.

⁴ Reizner, III, 429.

⁵ Közli Farkas L., Vedres István mérnök élete és működése. Szeged 1937, 142.

forintokkal gazdagodott ezáltal a Haza? — Melly kimondhatatlan haszna legyen ebből a Státusnak.”

A XVIII. század második felétől kezdve mintegy száz éven át Szeged a hazai dohánykereskedelemnek is egyik fő fészke. Születésének, kibontakozásának történeti és társadalmi körülményeit nagyjából már ismerjük. Termesztik Alsóvároson, Rőszkén, Tápén, továbbá az egykori Erdődy-, később Pallavicini-uradalom dohánykertész-faluiban: Hantházán, Dócbán, Anyáson, Sövényházán és más szomszédos helyeken, így a Károlyi-uradalomhoz tartozó Csanyteleken. Az értékesítés Szegeden a népiesen *abalda* néven emlegetett dohánybevéltóban megy végbe. A közvetítésbe a helybeli szerb, görög, majd zsidó kereskedővilág, így a Sina, Deánovics, Wodianer és Koppéli család is bekapcsolódik. A szállítás leginkább a tiszai bögőshajókon történik, legtöbbször Pest, illetőleg Bécs felé. Tudjuk azonban, hogy 1793-ban 40 hajórakományt vittek a Tiszán, Dunán, Száván, Kulpán Károlyvárosig, majd innen Triesztig. Egy-egy hajó terhe 2500 mázsá volt.⁶ Ezen az útvonalon nyilván később is szállítottak. A Wodianer-cég a szegedi dohányval a francia földet is meghódította.⁷ A leveles dohány mázsája ekkoriban 6—7 forint volt.

*

A dohánykertészek, csúfolódó, tréfás nevükön *gányók*, *dohánygányók*, másnéven *kukások* nem voltak úrbéres jobbágyok, hanem bérlők, akik különböző időre kötöttek a királyi kamarával, illetőleg urasággal szerződést. Minden bérlőcsalád kapott bizonyos nagyságú, rendszeren 20 hold földnyi, *numërus*, *nomërus* néven emlegetett bérletet. Ebből 4 holdat dohányval volt köteles beültetni.⁸ Tizedet nem kellett adnia. Mindezekről máshol bővebben is szólnak.

Takács Lajos mutat rá,⁹ hogy a XVIII. században főleg az úrbérrendezés nyomán mind általánosabbá válik az allodiális gazdálkodás. Ennek következtében a zsellérré szegényedett parasztság sokszor vesz vándorbotot a kezébe és vállal idénymunkát (aratás, nyomtatás). Másfelől azonban kisebb földterületen kialakul a munkai igényes, belterjes műveléssel járó gazdasági növények (dohány, kukorica) termesztése. Szeged városának a XVIII. század folyamán rohamosan gyarapodó népe is fölismeri az új helyzetet és vagy a céhes képesítéshez nem kötött iparágakban, továbbá a közlekedésben: vízi és szárazföldi fuvarozásban, vagy a földművelés modernebb módjaiban, különlegességi kultúrák, főleg kapásnövények kertszerű termesztésében keresi boldogulását. Jellemző, hogy valamennyi Amerikából átplántált modern kultúrnövény. Itt most természetesen csak a dohány érdekel bennünket.

Szintén Takács Lajos fejtegeti, hogy a dohánytermesztés megváltozott gazdasági és társadalmi körülményeivel a dézsmaszedést már nem lehetett összeegyeztetni. A földesurak tehát vagy bért, vagy bizonyos kialakított mennyiségű dohányt kértek, a termesztést pedig teljesen ráhagyták e szerződéses viszonyban álló zsellérekre. Vizsgáljuk most meg a folyamatot a mi tájunkra vonatkoztatva.

Csongrád megye a hódoltság idején elnéptelenedett. Így Sövényháza népe 1660 táján a sanyargatások elől Szegedre húzódik. A pusztán ezután a mieink, azaz a szegediek legeltetnek. A felszabadulás után a szegedi kamarai felügyelőség kezelte.

⁶ Reizner, II. 16.

⁷ Grócz Imre adata.

⁸ A *kukások* az alsótanyaiakból halasi földre települt Harkakötönyben századunk első évtizedeiben nagygazdánál jellemző módon szintén 4 hold dohányföldet műveltek meg feléből. Járt még nekik 1 hold kukoricaföld, lakás, aprójószág tartása.

⁹ Takács L., A dohánytermesztés kibontakozása a jobbágykor végén a nyomásos gazdálkodású területeken. Ethn. 1959.

A kincstártól bérelte a Város Sövényháza, Dóc, Sörkéd, Fark pusztákat (1727) évi 110 forintért. A birtok később az Erdődyké, majd egy genuai bankháze, végül a Pallavicini családé lett (1804). Közben 1766—1775 között a Város a dóci pusztát Erdődy Kristóftól 10 ezer forintért zálogba vette. Ennek a zálogbirtoknak a szegedi, illetőleg környékbeli, majd temesközi dohánykertészet kivirágzásában volt páratlan, máshol jellemzett szerepe. Erről a szegedi nagytáj településeiről szólva bővebb tájékoztatást már adtunk.

„Az uradalomban — írja Reizner János¹⁰ — 1791-ben összesen 254 kertész volt, akik a dohánytermelést a maguk javára üzték. Az uraságnak árendát, nevezetesen az idézett évben is 4622 forint 90 krajcárt fizettek, s fizettek volna, ha szokás szerint hátralékban nem maradnak. A kertészek jobbára szegediek voltak, dohánytermésüket Szegeden, Deanovics Pál nagykereskedőnél értékesítették. Az uradalom a kertészek árendáját leszállította, ebben a dohánytermésből nyolcadot vagy kilencedet szedett. Ezúton az uradalomnak 1805-ben 5242 font dohánytermése volt. 1836-ban azonban Szegeden Sinának, Monaszterly Illésnek és Wodianer Sámuelnek már 225,914 font dohányt adott el az uradalom. A termelés később még nagyobb arányokat öltött.” Jegyezzük itt meg, hogy a dohánykertészet a múlt század első felében még a Városban, főleg Alsóvároson, továbbá a Szegedhez tartozó Tápén, illetőleg Szentmihálytelek, Rösze, Székhát kertészségekben is folyt. Ebből a gyakorlatból nőtt nagyra a század második felében a paprikakultúra.¹¹

Az 1851-ben életbelépett teljes monopólium a Szeged határában és környékén nagyban üzött dohánytermesztésnek véget vetett. A termelési engedélyekért nem igen folyamodtak. A pipás emberek — Reizner szerint¹² — összetörték vagy eltemették tajtékpipájukat, és lemondtak az élvezetről, csak hogy a fináncal ne legyen dolguk. A keserű hangulatot egy Kálmány Lajostól följegyzett apácai nóta¹³ goromba őszinteséggel így jellemzi:

*Finánc, zsandárt hoztál reánk haja, ja,
Hogy a magyart ez bosszantsa haja, ja,
Az adót móg fölemelted,
... a némöt szentödet! Haja, ja.*

*Hát annak móg ki az oka haja, ja,
Hogy a dohány ilyen drága haja, ja,
Eztet is csak mind tő tötted,
... a némöt szentödet! Haja, ja.*

*Az anyádnak a ... haja, ja,
Lögyön a ... trafikja, haja, ja,
Te móg lögyél benne dohány,
Száradj móg az akasztófán! haja, ja.*

Kálmány Lajos közli Apácáról a *Nyomorúság az életöm* kezdetű nótát, amely keserű panaszaival szinte a bújdosó kurucok énekeit idézi föl bennünk. Ez a szöveg Kálmány gyűjteményeiben öt változatban jelenik meg előttünk: Apácáról, Pusztaföldvárról, a temesközi Magyarszentmártonból, Szőregről, tehát négy szegedi gyökérzetű faluból, továbbá Szegedről. Úgy véljük, hogy a nóta élményhátterét a dohánykertész szegedi nép tudatában elsősorban az a nagy gazdasági válság adja

¹⁰ Reizner J., A Mindszent-algyői uradalom történetéből. MGSz 1895, 333.

¹¹ Bálint S., A szegedi paprika. Bp. 1962, 23—27.

¹² Reizner, II, 177.

¹³ Kálmány L., Koszorúk II, 125. 135.

meg, amely az 1851. évi dohánymonopóliummal, önkényuralmi zaklatásokkal rászakadt. Maga a nóta Dégh Linda kutatásai szerint az egyébként nem jelentős Losonczy Lászlónak, Arany János nagykőrösi tanártársának költeménye, illetőleg ennek folklorizált változata. Péter László kimutatta,¹⁴ hogy Orosházán Táncsics Mihály képviselővé választása érdekében kortesnótaként dalolták (1869). Elterjedését nyilván a Viharsarok nemsokára jelentkező agrárszocialista mozgalmak is elősegítették.¹⁵ Mindenesetre a közeli Csanádapácán és Pusztaföldváron éppen taborci mondanivalójával gyorsan gyökeret vert, sőt talán az akkor még szorosabban tartott rokonsági kapcsolatok, látogatások révén vándorolt a Temesközbe, sőt haza, Szegedre is.

A dohánynak a szegedi és Szegedről kirajzott dohánykertész nép számos, részben már elfelejtett fajtáját ismeri.

Helyi, táji különlegességnek, finom fajtának számít a *szögedi dohány*, más néven *szögedi rúzsadohány*, röviden *szögedi rúzs*, amelynek fajtaváltozata a *szögedi vastagrúzs*.

Nyilván még a török időket idézi az ajándékba való finom *basadohány* (1722),¹⁶ továbbá a szintén kiváló *cselebidohány* (1723).¹⁷ Több régi, inkább már csak nevükben élő dohányfajtáról is tudunk. Ilyen a hajdanában Bébán termelt *amerikadohány*.¹⁸ Ma már ismeretlen a *kertidohány*, továbbá a csak emlékezetben élő *muskotálydohány*, sövényháziak nyelvén *muskatálydohány*. Jóságú, szintén sövényháziaktól emlegetett régebbi fajta a *virginiadohány*. Nyilván politikai divatokból származott a *garibaldidohány* majláthfalvi neve.

Feketébe játszott a régi, kevésbé erős *gubadohány*. Neve kubai eredetre utal. A *kapadohány* silány minőségű pipadohány. Szintén pipába való a jázovai *vasdohány*. A bodor levelű, illatos dohányfajta jázovai neve *bodordohány*, másként *szagosdohány*.

Sövényháziak foglalkoznak a *szamosdohány*, *tiszaidohány*, újkígyósiak a *tiszaháti dohány*, újszentivániak a *szabócsidohány* termesztésével.¹⁹ E nevek bizonyára ugyanazt a fajtát jelentik.

Dús az Újkígyóson emlegetett *negyvenlevelű dohány* termése. Elterjedt a *penzervári*, más nevein *penszlári*, *penzovári dohány*. Emlegetik Újszentivánon, Újkígyóson, Apácán.

A sövényháziak nyelvén *magyardohány* a szűzdohánynak, *trafikdohány* pedig annak a neve, amelyet az állami dohányjövedék árusít. A gondosan válogatott szép dohánynak *szindohány*, a leghitványának pedig *bürdohány* az összefoglaló neve népünk ajkán.

A dohánynövény (nicotiana) részei: a *dohánytőke*, másként *dohánytű* 'dohánybokor', a *dohánygyökér*, *dohányszár*, *dohányvirág*, *dohánykacacs*, *dohánylevél*. A dohánylevél alsó, legszebben fejlett levélzetének *anyalevél*, *aljlevél* a neve. A feldolgozásnál majd még egyéb levélnevekkel is találkozunk. A levél tőbordája a *dohánycsuma*, Jázován *dohánycsuta*. Ebből ágazik ki a számos *ér*. A fejlődőben lévő dohánylevél kalászának *dohánybúga* a neve. Ebben található a *dohánymag*.

¹⁴ Péter L., A kiegyezés korabeli parasztsors tükröződése egy új típusú népballadában. Irodalomtörténet 1950.

¹⁵ Tömörkény I., Homokos világ 83.

¹⁶ Reizner, III, 505.

¹⁷ Reizner, I, 310.

¹⁸ Említi Grócz Imre.

¹⁹ Az újszentiváni adatok forrása Vecsernyés J. A dohánytermelés újszentiváni munkafolyamatának leírása és műszótára. Szeged 1953. Kézirat nyelvészeti szakdolgozat; Csanádapácáról röviden Miklya 123; Majláthfalváról Kiss J., Mesterműszók. Nyr. 1879.

A dohányhoz fűződő szólásokról, hiedelmekről, gazdag mondavilágról a dohányzásról, illetőleg élvezeti szerekről szólva emlékezünk meg.

A dohánynövény inkább a népiesen *agyagosföld* néven emlegetett kötött talajt szereti. Érthető tehát hogy a szegedi gányó éppen a Temesközben, Békésben mutatta meg igazi tudományát. A növény nem kíván sok esőt, elég ha *két Boldogasszony között* megázik. Féltik a fagytól, nyári viharoktól. Régi dohánykertészek leginkább Illés próféta segítségével bizakodtak. Erről az ünnepnél szólunk. Egy jellegzetes gányónótát Török Károly közöl:

*Áldd meg Uram Isten a mi munkáinkat,
Áldd meg a mi dohánypalántánkat!
Emőnt mán a fölleg,
Nem ád Isten jeget.
Hapadillom!²⁰*

A dohányföldet marhatrágyával szántják le, a műtrágyával nehezen barátkoznak meg. Ültetéshez a földet május elején föl kell szántani, illetőleg porhanyítani. Közvetlenül ültetés előtt való elsimítása Jázován a *hanttörő borona* segítségével történik. Ez alacsony, koléra, pikirozóra emlékeztető deszkaláda, amelyet tele raknak földdel, lovat fognak eléje, és a megszántott, beültetendő földet simítják el vele. A palántát Szent Antalra (június 13) el kell rakni.

A föld jellemzése után most térjünk át a dohánymagra, palántára. A dohánymag lehet *száraz* és *csírás*. A csíráztatás már februárban elkezdődik és mindkettőt ősi hagyomány szerint leginkább hidegágyban vetik Gergely és József napja (március 12—19) között.

A sövényel elkerített *palántás*, *palántáskert* vagy az udvar szomszédságában foglal helyet, vagy ideiglenesen az udvarból rekesztik el. A vetés előtt a dohányagyakat kellően meg kell porhanyítani, trágyázni. A magot nem szabad sűrűre vetni, mert nem fejlődik. Ritkára sem, mert akkor meg *elleveledzik*. Mindszentiek a *juhmagyaró* tréfás névvel illetett birkaürüléket össze szokták söpreni. Meg is szárítják. Utána ponyvában vagy zsákban megtapossák. Olyan puha lesz, mint a tubák. Ezt szórják takaróul az elvetett dohánymagra, majd lelocsolják. Így majd kövéren kel ki a dohánypalánta.

A növekvő palántát öntözni, gyomlálni kell. A palánta ellenségei a majláthfalviak megnevezése szerint az *ordas*, *furulyásférög*, *tagadobogár*, *vörösbogár*, *szárlábúbogár*, *olvatagférög*, jázovai összefoglaló néven *dohánykukac*. Közelebbit nem tudunk róla. A dohánypalántát a deszkiek szerint mindig szidni kell, mert csak így fejlődik kedvezően. Öntözéshez legjobb az *állottvíz*, vagyis ami nem közvetlenül kerül a palántára. Ez természetesen csak langyos időben történhet. A dohánypalánta olykor *ligetős*, vagyis csak itt-ott kél ki, illetőleg nem fejlődik rendszeresen. Éjszakai fagyok ellen zsuppszalmát, haszurát szoktak ráborítani.

Ültetésre akkor kerül sor, amikor a palántának akkora a szára, mint a cigaretta. Fölszedéskor az alsó levelet letépi, vagyis az újszentivániak nyelvén *mögcsupál*ik. Mindig a sűrűjéből szedik a palántát. Az ültetés több napig történik.

Kint a földben a *böggő* tréfás néven is emlegetett utaló gereblyével sorokat húznak keresztbe, hosszába. A találkozásnál van a *palántaluk* helye. Van, aki csak hosszában utal és megfelelő távolságban kapafokkal jelöli meg a lyukat. Most fúróval lefurnak, a palántát beleteszik és melléje tömik a földet.

Száraz talajon locsolásra is szükség van. Ez bádoglócsolóval, régebben *locsolók* vagy *lukocsoló* néven emlegetett különleges cserépedény segítségével történik. Megjegyezhetjük, hogy az ültetőfúró alakja teljesen egyezik a paprikafúróéval.

²⁰ MNGy II, 249.

Az ültetők között van *palántahányó*: rendszerint gyerek vagy idősebb családtag, aki a nála lévő palántacsomóból odavet pár szálat az ültetés helyére, hogy, a *rakó* munkáját meggyorsítsa.

A *fódozás* az ültetés után 5—6 napra következik: a meg nem fogant, elszáradt hibás töveket pótolják. Újszentivániaiak szerint erre a célra a *gyuggatott palánta* a legalkalmasabb: a melegágy ritkításakor a hidegágyba ültetett palánta. Ültetés után nem sokára következik az első kapálás, amelynek *újítás* a neve. A dohányt különben a körülmények szerint háromszor meg kell kapálni. A *dohánykapa* alul kissé kihegyesedik. Előfordul a lóval való kapálás is. A dohányültetvények, tőkék közötti köznek, földhátuk *dohányút*, *dohányhártya* az újkígyósi neve.

A dohány virága a *búga*, ezt kellő időben leszedik. A munka neve *búgázás*, *tetejezés*. A letört és földön hagyott virágból trágya lesz. Vigyázni kell, hogy a szárat, leveleket meg ne sértsék, a virágot ne hullasák a levelekre. Napos időben kell tetejézní, amikor a levelek lankadtak. Van korai és kései tetejezés. A korait akkor végzik, amikor a tő virágzik ugyan, de magot még nem kötött. A késeit meg akkor, amikor már magtokok is vannak. A rendellenesen fejlődött virágra az újszentivániaiak azt mondják, hogy *babosodik*.

A levelek hónaljából kifejlődött hajtásoknak *kacacs* a nevük. Ezeket letörik, *kacacsznak*. A munkára többször is sor kerül. Jó földben érdemes belőlük néhányat meghagyni, mert *kacacsdohány*, vagyis hasznos másodrendű termés lehet belőle.

Öreg dóci dohánykertészek szerint a dohány akkor kezd igazán növekedni, amikor az égen már *fönnjár a Fiastyúk*, vagyis júliustól kezdve.

A levelek törésére akkor kerül sor, amikor a dohány már megéri, sárgulni kezd. Ennek *dohányszödés*, *dohánytörés* a neve. Az első szedés az *aljszödés*, mert először az aljevelek, majláthfalvi nevükön *anyalevelek*, utóbb a *középső levelek*, majd később a *högylevelek* érnek meg. Ez a munka július végétől szeptember derekáig, szép ősszel Szent Mihályig tart.

A földön hátramaradt 1—2 m magas szárnak *dohánykóró*, Újkígyóson, Jázován *dohánykóré* a neve. Vagy kemencét fűtenek vele, vagy kerítést készítenek belőle. Esetleg a földön hagyják trágyának. Kivágása rosszas kaszából formált *kóróvágó* segítségével történik. Ilyenkor néha kévébe is kötik. Ismételjük: a kemencét jól lehet vele fűteni. Gyorsan melegít, tisztán süt. Hofmannsegg német utazó figyelte meg²¹ a XVIII. század legvégén itt Szegeden, hogy a marha a megszedett dohányföldön a kórót télidőben felfalja: ez tisztítja.

A letört dohányleveleket kis rakásokba gyűjtik össze, majd kosarakba rakják, esetleg csak a kocsiderékba rakott szalmára, majd a pajtába szállítják.

A *dohányszín*, *dohánypajta* legegyszerűbb formájában faoszlopokon nyugvó szalma-, zsupp-, vagy nádtető. Mindenfelől járja a szél. Ennek Apácán *lábaspajta*, Újkígyóson *repülőpajta*, *színpajta* neve is hallható. Tartóoszlopainak *potos*, azoknak a vízszintes rudaknak pedig, amelyekre a *kuka* segítségével a dohányköteleket fölakasztják, *szérgyia* a neve. Szegényebb helyeken, szép napsütéses őszykőn megfelel a *naponszáritó*, vagyis az udvarban felállított több, mintegy 120 cm magas oszlop, amelyre a dohányköteleket kihúzzák.

Száradás közben a dohánynak nem szabad megizzadnia, a leveleket tehát rázogatni kell. Ez a *forogatás*, *dohányforogatás*. A kellőre szikkadt leveleket szín szerint összeválogatják, kisimitják.

Ezután következik a *fűzés*, *dohányfűzés*, amely a *dohányfűzőtü* segítségével történik. Ez 35—70 cm hosszúságú, egyik végén ékszerűen kialakított vastú. A leve-

²¹ Reise des Grafen von Hofmannsegg in einige Gegenden von Ungarn bis an die türkische Grenze. Görlitz 1800, 131.

leket lehet *lapjára, forgatva* és *ódalt* fűzni. Az elsónél a levelek lapja egyfelé fekszik, tehát minden levél színe a másíknak fonákjára néz. A forgatva fűzésnél az egyik levél színe a másíknak is színére kerül, a fonákja, meg a másík fonákjára. A csanád-apácaiak a leveleket *hassal*, illetőleg *girinccel* fordítják össze. Ez a mód a legáltalánosabb. Az utolsó esetben a levél szárát oldalról, egymás után fűzik föl. Így a legbiztosabb, hogy nem fog elrothadni. A túl sűrűre fűzött dohányylevél könnyen megfeketedhet. Ennek *szívégés* az újszentiváni neve, amely lapjára fűzésnél következik be. Egyébként azt a levelet szokás így fölfűzni, amelyből szivar készül. Mindhárom esetben vigyázni kell azonban, hogy a 2—6 m hosszú dohányzsinóron legalább ujjnyi távolságban legyenek a levelek egymástól. A zsinórt a pajtában feszítik ki.

A *dohányfűzér* hossza eredetileg és hagyományosan 3 öl, vagyis 507 cm. Pontosan ennyi a paprikafűzéré is. Kenderzsinégének *dohánykötél*, *dohányzsinór*, *dohánymadzag* a neve. Készítése valamikor a szegedi kötélverők egyik fő keresete volt. Tudunk Kiss János nyomán arról is, hogy a majláthfalviak *rakásmadzag* néven emlegetett, azaz egy hónalj, *rakás* dohány átkötésére szolgáló madzagot tilószakadékból férfiak szokták eresztetni, esetleg úgy kallantyúzták.

Fűzés után a dohánfyűzért minél előbb felkötik a pajtában lévő *szérgyia*, *szédria*fa néven emlegetett vízszintes rúdra. Van, aki mindjárt rákötí. Van olyan is, aki fakukát vagy ha jó vastag drót is van kéznél, akkor vaskukát csinál.

A *dohánykuka* 40—60 cm hosszú, hegyesszögű kampóban végződő faág, fagamó, amelynek segítségével a felfűzött dohányt száradás végett a pajtában a szérgyijára olyképpen akasztják, hogy a fűzér, vagyis a 3 öl hosszú dohányszínór végeit két kuka végéhez erősítik. Az újkígyósi dohánykertészek szerint legalkalmasabb a kőrisből, vagy szilből vágott kuka, de megfelel akácból is. Valamikor, az első világháború előtt erdélyi románok hozták szekereiken és 1 krajcárért adták darabját, olykor azonban kettőt is adtak érte.

A kukával való aggatásnál a levelek könnyen összecúsúszhatnak. Ezért jobb, ha mindjárt a rúdra kötik. Az aggatás Újszentivánon háromféle. Az egyik *sűrűaggatás*. Itt a kötelek sűrűn kerülnek egymás mellé, és a szomszédos kötelek leveleit is súrolják a dohánylevelek. Ez a sárgulásukat elősegíti. A másik a *szárítóaggatás*. Ennek föltétele az, hogy a levelek már kellően megsárguljanak, megbabosodjanak. Ilyenkor a dohánykötelek távolabb kerülnek egymástól, hogy a levegő jól körüljárhassa őket. A harmadik a *záróaggatás*, amikor a köteleket szorosan egymás mellé kötik.

Bő termés esetén előfordul, hogy Újkígyóson a *verés* alkalmazására is sor kerül. Ez a dohánypajta tetőzetének horogfáira a kuka segítségével odaakasztott és ráfűzött dohánylevelekkel telt kötél.

Szintén Újkígyóson használatos a *csikó*: méternyi hosszúságú bot, amelynek két végére mintegy másfél méteres zsineg, a zsineg közepére pedig a kuka van ráerősítve. Ez természetesen a zsinéget kifeszíti. A bárhova felakasztható csikó a dohányszárításnál kisegítő szérgyia gyanánt szolgálhat.

Esetleges utószárításra a köteleket fűzerekbe kötik, és a padlásra akasztják.

A szárítás célja, hogy a dohányból a nedvesség elpárologjon és szép színt kapjon. A korai dohány értékesebb.

Ha a kötelek netalán leszakadnak, újra föl kell őket gondosan aggatni, az összecúsúzott leveleket szétegyengetni, a betegeket pedig eltávolítani.

Kellő szárítás után következik a *nagyolás*, *benagyolás*, amikor a leveleket *kisímtják*, *lapogatják* és osztályozzák. Ez asztalon történik, amelynek ilyenkor *símtóasztal* az alkalmi neve. Az így kiválogatott, azaz *benagyolt* leveleket a pajtában szal-

mára vagy gyékényre tett deszkán egymásra rakják, csumájukkal kifelé. A rakásban a levelek egyenletesebb szint kapnak.

Ezután következik főleg szín, továbbá nagyság és épség szerint a *válogatás*, majd pedig a *csomózás*, teljesebb nevén *becsomózás*, *dohánycsomózás*. Ennél a munkánál arra törekszenek, hogy egyforma színű, nagyságú levelek legyenek egy csomóban: simítottnál 25—35, simítatlannál 15—18 levél. Az ilyen csomót száraz kukoricahajjal kötik át. A csomókat azután a pajtában asztagokba rakják. Sövényházán, Jázován is értékük szerinti sorrendben válogatják csomóba a leveleket. Van *nagyelső*, másként *nagyanya*, azután *kiselső*, másként *kisanya*, majd pedig *nagymásodik*, *kismásodik*, *nagyharamdik*, *kisharmadik* elnevezésű minőség. Újkígyóson a szikadtság foka és a levél mérete szerint van *nagypiros*, *kispiros*, *nagysárga*, *kissárga*, *nagyzöld*, *kiszöld* csomó. Jázován a legnagyobb, törekennyé érett levélnek *nagyrongyos*, a leghitványának *kihányás* a neve. Az újabban előírt 18—20 levélből álló, 1 levéllel átkötött dohánycsomónak újkígyósi neve *dohánybuba*, *dohánybaba*, röviden *buba*, *baba* a neve. A *bubázott dohány*, *babázott dohány* egyforma leveleket foglal magában.

Fontos Kálmány nyomán megemlíteni,²² hogy „Temesközön kivált a múltban, amikor még sokan ültettek dohányt, dohánycsomózáskor nagyon kapós volt a jó mesemondó. Keresve keresték, mert a dolgozó, de a mesére is hallgató közönséget mulattatta.” Öregek visszaemlékezése szerint Tamásfalván a mesemondás mellett a Szentírás felolvasása is járta.

Kálmány Lajostól tudjuk,²³ hogy Szőregen valamikor nem volt szabad Luca estéjén csomózni, nehogy bekössék a tyúkok fenekét és így majd ne tojjanak.

A becsomózott levelek a pajtában száraz szalmával letakart helyre kerülnek, a *dohányasztag*, Apácán *bánya* néven emlegetett 60—80 cm magas rakásokba. A beveledést átrázással akadályozzák meg.

A *bálozás*, *bebálozás* munkájára beváltás előtt kerül sor. A dohányt újra felválogatják, majd négy *bálfa* a majláthfalviak szerint *bálozókaloda* között összerakják. A bálfákat alul-fölül szalmával, gyékénnyel, haszurával, zsákkal takarják le.

Ha a dohány már bálókban áll, akkor *gúzs* összefoglaló néven emlegetett zsinórral, dróttal óvatosan átkötik. Egy bál dohánynak jázovai neve *batu*. A *dilekció*, *delekció* néven emlegetett beváltó hivatalba való szállítás kocsin, vonaton nagy gondal, az állami előírások szerint történik.

A törmelékdohánynak *dohánycsörmő*, *csörmődohány*, röviden *csörmő* a neve. A gányók gondosan összegyűjtik, és ezt is elviszik a beváltóba. Helyette értékes dohányleveleket tartanak vissza maguknak, csempészet céljából.

A csörmődohányt olykor hitványabb dohánylevélbe is bele szokták göngyöltetni. Ezt az újkígyósiak *dohánytukarcs*, *tukarcs*, a jázovaiak pedig *dohányszárma* néven emlegetik.

Paprika

A szegedi különlegességgé, sőt világhírességé vált *paprika* a dohánnyal szinte egyidőben vert gyökeret a Városban. Miután már külön monográfiában foglalkoztunk vele, mondandóinkat itt szűkre fogjuk.

A szegedi paprikakultúra történetében három nagy korszakot különböztethetünk meg. Az első a feudális világot idéző családi önellátás, mintegy 1848-ig, a második a kisárutermelő jellegű kapitalista vállalkozás időszaka az első vilá-

²² Kálmány L., Hagyományok II, VII.

²³ EA. 2817.

háborúig. A harmadik az irányítás, állami beavatkozás 1945-ig, majd napjainkban a szocialista tervgazdaság korszaka. Az első időszak jellegzetes vonása az önellátás készsége, amely még alig lépi át a kétkézi munka és családi szükségletek kereteit. A kapitalista korszakban a paprikával való foglalkozás már vállalkozássá válik, a termesztés és feldolgozás üzemszerűen történik, amelybe már a gép is bekapcsolódik. A szegedi paprika ekkor fejlődik országos, sőt közép-európai iparcikké, amelynek hódítását most már a vasúti, illetőleg postai szállítás teszi könnyűvé. A paprika szegedi történetének harmadik nagy korszakát az állami irányítás jellemzi, amely már az első világháború idején elkezdődik. Több sorsdöntő mozzanata van, melynek során a paprika a liberális szabadverseny világából fokozatosan átkerül a kötött gazdálkodás és állami ellenőrzés kereteibe.

A szegedi paprikatermelés ősfészke Alsóváros, illetőleg a belőle kirajzott Röszke, Szentmihálytelek, továbbá a szegedi tanyavilág déli, alsóvárosiaktól megszállott része, így a Feketeszél, Domaszék, Nagyszéksós, nyugatabbra folyton hanyatló, ritkuló előfordulással még Zákány, Mórahalom. Ezeknek a dorozsmai, halasi, majsai határba (Üllés, Bordány, Forráskút, Harka, Eresztő, Csólyos, Tázlár) vándorolt ivadécai között is akadnak, akik paprikatermeléssel szórványosan foglalkoznak és szinte már a kalocsai paprikatájjal találkoznak.

Más városrészek, így Fölsóváros jómódú gazdanépe csak a paprika szegedi virágzásának tetőpontján, századunk első évtizedeiben — akkor is inkább alsóvárosi felesékekkel — kapcsolódik bele a termelésbe. Felsőtanyán és a szegedi mezőgazdasági táj egyéb szomszédos részein, így Újszegeden, Szőregen, Tápén nagyon elvétve foglalkoztak paprikával.

E területi elkülönülés okait részben a társadalmi fejlődés helyi jellegzetességeiben, részben pedig a szegedi talajviszonyok változatosságában találjuk meg. Dohánytermeléssel régi hagyományként az alsóvárosi nép foglalkozott, ami később a hasonló művelésű, munkatechnikájú paprikakultúra gyors kibontakozását is lehetővé tette. Ami a talajviszonyokat illeti, a művelés fő területe az *Alsóvárosi feketeföldek* kataszteri néven emlegetett és nagyjából Óthalomtól a Maty torkolat vidékéig húzódó sáv. Ez több kisebb egységre oszlott: a belvárosi temető melletti *Csiszár, Zódfás, Börscsököpolya*, majd a *Terehalom, Csizikhalom, Matyontúl*, délen pedig a *Borzás, Sárosvőgy* dűlőkre, határrészekre.

Ez az igen termékeny, a városközelség miatt is nagyértékű földterület ősidőktől, de mindenesetre a XVIII. századtól kezdve alsóvárosi családok örököldje, amely természetesen lassanként nagyon elaprózódott. Ennek ellensúlyozására, a megélhetés biztosítására fejlődött ki a művelésnek a dohány-, de főleg a paprikakultúrában megnyilatkozó magas művelési színvonala.

Ezt az ősi, alsóvárosi övezetet kiegészítik a vele szomszédos városi bérföldek is. Így a szabadkai vasút és országút között elterülő régi *nyomás*, továbbá a Tiszaszabályozással, ármentesítéssel fölszabaduló, igen termékeny *Hattyas, Bodom*, majd a *Gyálairét*. E két utóbbit főleg szentmihálytelekiek, röszkeiek árendálták.

A termelésnek két nagy szakasza volt. Az első a ház körüli, szélétől védett kertben történt, és a palánta nevelésére irányult, a másik pedig a szántóföldi művelés, ami a palánta kiültetésével kezdődött és a termés betakarításával végződött. Egészen a legutóbbi időkig a paprika művelésének egyes szakaszai — talán az ültetés igen sürgős időszakát kivéve — a legszorosabban és szinte kizárólag a családi munkaközösség zárt, olykor kezdetlegesnek tetsző, de tökéletesre finomult világába tartoztak. A család és benne az egyének nagy emberi és gazdasági érdekei össztönöztek arra az odaadó, önfeláldozó, folyton kísérletező belterjes munkára, folytonos készenlétre, amit a paprika kényes kultúrája annyira megkövetel. A munkameneteket itt

nem részletezhetjük, utalunk könyvünk előadására. Ismét hangsúlyozzuk azonban, hogy sajátos módon, de magától értetődően a dohányművelés műszavai szinte teljes mértékben egyeznek a paprikatermelés szókincsével és technikájával.

A szegedi paprika feldolgozásában is több szakaszt figyelhetünk meg, amelyek szorosan összefüggenek a múlt század nagy gazdasági forradalmaival, a kapitalista jellegű gazdálkodás előnyomulásával. A feldolgozás mindamelllett egészen a legutóbbi évtizedekig megőrizte háziipari jellegét, amely különleges szakmai képzés nélkül csak a hagyományokra és az egymást követő nemzedékek tapasztalataira támaszkodott.

A feldolgozás módjáról legkorábbi adataink a XVIII. század legvégéről, *Hofmannsegg* német utazó tollából maradtak ránk aki többek között elmondja, hogy a paprikát „ha már megérett, fölfűzik és fölakasztják, azután sütőkemencén megszáritják és összetörik.” A feldolgozás még a múlt század első felében is inkább asszonyok és gyermekek dolga volt. Téliidőben a szegényebb családok más munkájukból már kikoptak és beszorultak a szobába. Hogy tétlenül ne töltsék az időt és a tűz se égjen hiába, a füzereket a kemencében megszáritották. Ez sokszor kenyérsütés után történt. A megszáradt paprikát egyesek zsákba rakták, a zsák száját bekötötték és az egészet a szüreti szőlőtaposás módjára gázolni kezdték. A taposás folytán a paprikahüvely apró, fillérnagyságú darabokra tört össze, mire kirostálták.

Általánosabb volt azonban ennél az az eljárás, hogy a kemencéből kiszedett paprikát mindjárt a *külű*, *paprikakülű*, ritkábban *külülő*, *paprikaló*, *paprikatorő*, *külűbak* néven ismert és emlegetett törőszerkezetbe rakták. A külű voltaképpen emelőszerkezettel működő nagy mozsár volt. Keményfából készült és vaslappal bélelték ki.

A paprika földolgozásának állandó problémája, üzemi feladata az erős, csipős íz csökkentése. Az előbb ismertetett ősi eljárások még nem különítették el a paprikacső egyes részeit egymástól, hiszen a „bőr” és mag, csutka és erzet, minden együttesen került törésre. A múlt század derekán azonban beköszöntött a *csipödés*, amely a legutóbbi időkig mellékesen előfordult: a megszáritott paprikafüzért kézbe vették és a hüvelyeket egyenként lecsipkedték a zsinegről, illetőleg a csutkáról. A lecsipödött paprikát azután furkóval összezúzták, a porát kirostálták, utána pedig vízimalomba, a tanyán elvéve szárazmalomba vitték.

*

A múlt század második felében került föl bizonyos előzmények után, *Pálfy János* és *Pálfy Balázs* alsóvárosi kovácmesterek nyomán a *hasítás*, amely a feldolgozásnak talán a legmagasabb fokú technikája. Majdnem tökéletesen megvalósította azt az állandó követelményt, hogy a paprika megőrizze minden értékes élettani hatását, de ugyanakkor mégsem legyen túlságosan csipős. A hasítás technikáját könyvünkben részletezzük.

Voltaképpen a feldolgozás, ipar körébe tartozik a paprikaőrlés is. Mint említettük, a múlt század derekától kezdve a paprika porrátörése a tiszai vízimalmokban, elenyésző mértékben a száraz- és szélmalomban történt. Híresebb paprikaőrítő vizimolnárok voltak: *Katona Antal*, *Varga József*, de különösen *Csonka Bukusza Ignác*, a nagyhírű bőrdudás.

1876-ban megkezdődött a paprika gőzmalmi őrlése és egyben a korszerű gépezés behatolása a paprika zárt, eddig kisparaszti világába. Amíg a vízimalmok akárhányszor csak további családi munkamegosztást jelentettek, vagyis az asszony csipödté és az őrlésre előkészítette a paprikát, ura meg a maguk vízimalmában

megőrlte, addig most már nincs megállás egészen a gépesített paprikamalomig, amely már jellegzetesen tőkés vállalkozás: a szakértelmet nem a gazda, hanem azok az alkalmazottak, molnárok képviselték, akik egyenesen a vízimalmok világából jöttek ide a gőzmalomba, magukkal hozván természetesen tudásukat is.

Paprikahasítás

A szegedi paprikamolnárok egyedülálló szakmai hírnevét tanúsítja, hogy a század elején Kotányi Jánosnak elsősorban reklámcélokból alapított bécsi paprikamalomban szegedi molnárok dolgoztak. Ennél is lényegesebb azonban, hogy az első világháború után, amikor a szomszédos államok önellátásuk érdekében foglalkozni kezdenek a paprikatermeléssel, tekintélyes bérért szegedi paprikamolnárokat fogadnak. Így Jugoszlávia (Horgos, Martonos), Románia (Érmellék, Pécska és Temesvár környéke), Csehszlovákia (Érsekújvár vidéke). A harmincas években Bulgária akarta a legkiválóbb szegedi paprikamolnárok egyikét, Nagy Istvánt, elhódítani, aki azonban visszautasította az igen kedvező ajánlatot.

Vegyük ehhez még hozzá, hogy a Kalocsa vidéki paprikaörlés egészen a húszas évekig elmaradt és jelentéktelen volt. Csak akkor kezdett föllendülni, amikor egy Kalocsára költözött szegedi paprikakereskedő rábeszélésére alsóvárosi molnárokat alkalmaztak.

A szegedi paprika fűszerként, illetőleg orvosságként való felhasználásáról, országos és nemzetközi hódításáról a szegedi konyha jellemzésénél szólunk bővebben. Ismételten emlékeztetünk monográfiánk részletező előadására.

Kukorica

Öregek ajkán *kukurica*. Meghonosodásának szegedi körülményei ismeretlenek. Nyilvánvalóan a Balkán felől, hódoltsági területen át vert gyökeret a szegedi földben is, mint a dohány, paprika. Leonhardus Fuchsiusnak az alsóvárosi barátoknál őrzött, jelenleg lappangó fűvészkönyvében a kukoricánövény rajzánál ezt a XVII. századbeli kézírásos bejegyzést lehetett olvasni: *Török buza*. Turcicum frumentum.

Bizonyos, hogy a XVIII. század folyamán Városunkban már termesztik. Reizner János adatai szerint²⁴ 1719-ben 252, éspedig Alsóvároson 132, Felsővároson 120 köből kukorica termett, 6156 köből búza és 1139 köből árpa mellett. Ez nyilván még csak a kukorica kerti termelésére, szinte kísérletezésre mutat. A fejlődés hatalmas arányait, illetőleg eltolódását mutatja, hogy az 1847. évi összeírás szerint 13,377 mérő búza mellett, már 50,126 mérő kukorica volt a helybeli termés.

A termelés régiségét, ugyanakkor a kukoricakultúra fiatalágát jól tükrözi Dugonics András példabeszéde: *nem tudtuk még akkor, mi a kukorica, azaz nagyon régen volt, amiről éppen szó van.*

A XVIII. század derekán a Tanács megengedi, hogy a Város peremein lévő, kipusztult szőlők helyén kukoricát termesszenek (*deinceps in fundis vinearum desertarum liceat fagopyrum seminare*).²⁵

Nyilvánvaló, hogy a Szeged szegénysorú családjaiból települt Rókusnak egykorú, de még a múlt században is élő, tréfás *Kukoricaváros*, embereinek *kukoricapolgár*, legényeinek *kukoricagyerek*, papjának *kukoricapap* neve onnan származott, hogy itt vált a kukorica helyi termesztése először rendszeressé, céltudatosá. Lehetőséges, hogy a rókusiak eleinte ingyen kaptak néhány évre nyomásföldet is a Várostól, amelyet *egyedibül* munkáltak meg: adót nem fizettek érte, az egész termés őket illette. Ennek az idők során Rókus disznóhízlalásában lett mérhetetlen jelentősége, amiről más összefüggésekben bővebben is szólunk. Természetes, hogy az istállózó jószágtartás általánossá válásával is a kukorica mind nélkülözhetetlenebbé válik.

A kukoricát azonban nemcsak a jószág fogyasztja, hanem az ember is. Nyáron a gyöngye kukoricát csövestől főzik, olykor nyársra húzva megsütik. „Keresni szoktuk a régi várost — írja²⁶ Tömörkény századunk elején — amelyben az utcasarkokon fehér kendővel borított talicskákban árulták öreg asszonyok a főtt kukoricát.” Ez egyébként még napjainkban is előfordul. Télen a szemes kukoricát főzni szokták. Levét cukorral édesítve köhögéssről hatásos szernek tartják. Újév napján a főzésére biztosan sor kerül, mert a régi hite szerint így sok ércpénzük lesz. A kukorica pattogatása főleg a nagybőjti időszakban, leginkább nagypéntek délután történt. Mindezekről a szegedi konyha bemutatásánál bővebben is szólunk.

Karácsony estéjén az asztal alá a szakajtóba csöves kukoricát is szoktak tenni. Ünnepe után lemorzsolják és vagy a jószágnak szórják oda, vagy pedig a vetnivaló kukoricába keverik. Mindkét esetben búvölő céllal, hogy a jószágtartáshoz, kukoricatermeléshez szerencsésük legyen. Tápén farsangháromnapokban virágcserepekbe kukoricát vetnek. Az első cserépbe vasárnap, a másodikba hétfőn, a harmadikba pedig kedden. Hogy milyen sorrendben kelnek ki, aszerint kell a kukoricát tavasszal korán, rendes időben, vagy későn vetni. A ritkán előforduló piros csöví kukoricát fosztás alkalmával külön teszik, és az utcára néző padlásjukban kiakasztják. Ez régebben annyit jelentett, hogy eladólány van a háznál. Tápén a

²⁴ Reizner, III, 425.

²⁵ Balassa I., A magyar kukorica. Bp. 1960, 55. A munkát nagy módszertani haszonnal forgattuk.

²⁶ Tömörkény I., Öreg regruták 335.

lány első vérzésétől egészen férjhezmenetelig kint függ a piros kukorica. A várandós tápai asszonyok kukoricacsövet lopnak a száráról, hogy hosszúhajú gyermekük legyen.

*

A kukorica termésének *kukoricacsé* a neve. Apácai hiedelem szerint amekkora jégcsapok ereszkednek Gyertyaszentelő Boldogasszony napján, olyan hosszú lesz ősszel a kukoricacső. „Ha dús a kukorica — örökíti meg Tömörkény — s a szárán egymás mellett sok csövet vet, a csövek még kicsi korukban összeforrnak mint az ikrek, hármásával, néha ötösével is. Az ilyen azután mire megérik, olyan, mint az ember kezefeje: öt ujjja van. Ez a *Krisztus keze*. Krisztus urunk valamely harmatos hajnalon napfölkelte előtt, látatlan ott járt a földben, s megsimogatta a kukoricaszárakat, de nem birt az Úr sem egészen látatlanul áldani, a keze nyoma ottmaradt.”

A vastagra fejlett kukoricacső alsótanyaiak megnevezése szerint *tuskós*. A fejletlen csőnek *csörmőkukorica*, a be nem ért, rosszul fejlődött termésnek pedig *cseferekukorica*, *csefre* a harkakötőnyi neve.

Az érett csövet a *kukoricahaj*, illetőleg a selymes szálú *kukoricabajusz*, *kukoricaszakáll* borítja. A *kukoricaszár* kalászra emlékeztető virágának *zabja*, Sövényházán *lamja*²⁷ a neve, amely úgy *zászlószik* legfölül.

A csövön van a *kukoricaszöm*, amelyet különösen régebben úgy morzsoltak le a *kukoricacsuma*, Tápén *kukoricacsutna* néven emlegetett csutkáról.

A kukoricának Szegeden ismert fajtái a régebbiek közül: a nagyszemű *lófogú kukorica*, a kerek szemű *magyarkukorica*, az apró, szintén kerek szemű *putyikukorica*. Újabbán meghonosodott fajták: az *arankakukorica* néven emlegetett *cinquantino*, elnépiesedett alakjában *csiklandi*, Tápén *csirkandi*. Hosszú szemű, sárga színű az *aranybányai kukorica*, horpadt szemű a *bánkúti kukorica*. A *tüsköskukorica* szeme kihegyesedik, jól pattogatható. Frissiben főzhető a fehérszemű, finom *mazsola-kukorica*. Újkigyóson ismeretes a *ciromai kukorica*, Apácán meg a *birka fogú kukorica*. A *tallókukorica* két újabb, kedvelt fajtája a *száznapos* és *hatvannapos kukorica*.

*

A *kukoricamunka* első mozzanata a *kukoricavetés*. Régi módját Tömörkény írja²⁸ le: „Láttak már kukoricát vetni a régi mód szerint? Az nagyon furcsa. Ha a mezőn messziről nézi az ember az ilyen munkást, azt hiszi felőle, hogy a bolondját járja. Előbb áll, azután kinyújtja a bal lábát, és a lába sarkát beleszúrja a földbe. Azután visszakapja, lehajol, és a kukoricaszemet beleejti a lyukba, ami a sarka nyomán támadt. Most a másik lábával lép előre, megint lyukat nyom a sarkával, lehajol, fölegyenesedik, tapos, és így táncol tovább, mert a kukorica megkívánja, hogy ez a tánc az ő tiszteletére megtörténjen.” Ehhez még hozzá kell tennünk, hogy a homokon — különösen a tanyásodás első évtizedeiben — egy marék érett trágyát is dobtak a *kukoricafészök* néven emlegetett lyukba. Erre szórták a magot, a kukoricaszemet. Utána egy kapa homokot húztak rá. A vetés munkája bizony elég lassan haladt: egy lánccal föld bevetéséhez egy nap kellett.

A *borozdára vetés* úgy történik, hogy szántás közben az eke után a barázdába szórják tapasztalat szerint a kukoricaszemet. A következő fordulónál a földet *ráfördítjék*. Ez a vetési mód feketeföldön járja.

²⁷ Balassa, 111.

²⁸ Tömörkény I., Bazsarózsák 124.

A keletkezett *kukoricasor* az újabban általánossá vált ekekapázás érdekében egyenes.

Újabban géppel szokás vetni, de ez homokföldön nem válik be. Itt ugyanis a fészekre előbb trágyacsomót kell teríteni, amelyet kocsiról szórnak a vetegetők előtt.

A *kukoricaföld*, *kukoricatábla* kocsíút felé eső végébe tányéricát, köztesnek pedig paszulyt, lótoköt, vagyis takarmánytököt szoktak vetni. Ezért mondják az ostoba emberre: *kukoricaföldön nyött a feje*.

A kukorica alaposan kiéli a földet. Ezért szívesen vetették árendált földbe, főleg árterekre, amelyeket az áradás évről-évre iszappal szokott borítani.

A *harmadosföld* a bérleménynek ama fajtája volt, amikor a gazda szántott, adta a vetőmagot, ősszel igát adott a hazahordáshoz. Ezzel szemben a *harmados* a két keze munkáját adta: kapált, töltögetett, fosztott, illetőleg tört, a szárat kivágta és kúpba rakta.

A kukoricát első kapálás után *fattyazni*, *fattyalni* kell, azaz *fatty*, *kukoricafatty*, Tápén *kaccs*, *kukoricakaccs* néven emlegetett fölösleges zöld hajtásait ki kell ritkítani. Csak egy, esetleg két szálat hagynak meg belőle. Ha kizárólag takarmányozásra szánják, akkor sűrűre vetik, majd kivágják. Ennek *misling*, *csalamádé* a neve. „A csalamádé takarmányt — írja még a századforduló táján²⁹ Tömörkény — újmódisan sok helyen már nem ássák földverembe, hanem fönt rakják kazalba, és ezután beterítik földdel, hogy abban érjen.”

A kukorica betakarításának két módja járja.

A régebbi szerint a kukoricát héjastól törik le a száráról. Kocsin hazaszállítják és odahaza fejtik ki. Ez a művelet a *kukoricafosztás*, *fosztóka*, hajdani öregek ajkán *kukoricamóva*, tanyán *kukoricabál*, amely mívában, azaz összesegítéssel szokott történni. Este az udvaron felhalmozott kukorica hántására összegyülekeztek a szomszédok, ismerősök, esetleg a fiatalság is, ha különösen lány vagy legény is volt a háznál. A segítőköt illet valamivel: főtt kukoricával, gyümölcszel, itallal, esetleg kaláccsal megkínálni. Megszólt a citera, harmonika is. Olykor a fiatalok tánra is pördültek. Tréfás szabály volt, hogy aki piros csövet talált, annak nem kellett tovább fosztania. A móva éjjél tájban oszlott föl.

Szórege régebben azt a legényt, aki nem ment el a mulatságra, úgy szégyenítették meg, hogy a lányok a kötőjükbe szedett kukoricahéjat szétszórták a legényék háza előtt. Így cselekedtek a legények azzal a lánnyal, aki elmaradt.

A *kukoricatörés* módja az, hogy az érett kukoricát nem hajastól, hanem a *fosztó* segítségével kibontva törik le a tövéről, tehát a haj, csuhé rajta marad a száron. Ezzel a kukoricaszár takarmányértékét fokozzák.

A fosztó mintegy 10 cm hosszú, egyik végén hegyesre faragott erős pálcácska. Más neve *kukoricapöcök*, *pöcök*, *cüvek*. A másik végére zsinemből készült hurok van erősítve. A fosztó a huroknál fogva kézfejre, csuklóra húzható, hogy el ne vesszen, és hogy ne legyen akadály a további műveletekben. A munkás ezzel bontja meg a kukoricaleveleket. Természetesen nem a tőnél, hanem az ellenkező oldalon, a bajusznál kezdi meg. Ez mindjárt kint a kukoricaföldön megtörténik. Ekkor még a száráról is le kell természetesen törni a kibontott csövet.

A különösen szép csöveket magnak szánják, külön teszik, a héjuknál fogva összekötik és rúdra akasztják. Ez tanyán még manapság is sok helyen odakerül a „Jézuska ágyára.”

A *kukoricalevél*, *kukoricahaj* elsősorban jószágeledel. Jól megszáritott kukoricahajjal szalmazsákot, sőt néha derékaljat is töltenek. A boroshordó dugóját vékony

²⁹ Tömörkény I., Vizenjárók és kétkezi munkások 82.

kukoricahajjal tekerik körül, mielőtt beleütnék a lyukba. Dohánycsomózásnál átkötésre használják. Régebben lovak sörényébe is fonták.

A kukoricahaj *csuhé* neve újabb jövevényszó népünk ajkán. A *csuhézás*, azaz az összesodort kukoricahajból szatyor, *csuhészatyor*, női táska, papucs készítése Tápén a második világháború alatt kezdődött. Meghonosodását a gyékénymunkában szerzett gyakorlat is elősegítette.

A napon fölsikkadt csöves kukorica vagy a padlásra, vagypedig a *katárka*, *kotárka*, *kadárka*, *kukoricakadárka*, *góré*, *kukoricagóré* néven emlegetett kukoricahombárba kerül, amely vesszőből font vagy lécekből összerótt, mintegy 2 m magas kalitkaszerű szellős alkotmány. Olykor az ól fölé építik.

A földön maradt megszedett szár kitermelése a *szárvágás*. Eszköze a szétnyitott sarló formájú *szárvágó*, amelyet vagy a kovács készít, vagy házilag mesterkedik össze elhasznált kaszapengéből.

Sopa kukoricagóréval (Sövényháza—Kutyanyak)

A kivágott szarat összekötik és bent: tanyában, szérűben, régebben a városi háznál a *kúp*, *szárkúp*, *kukoricakúp* néven emlegetett kúpszerű rakásba állítják. Egy kúpba 30—50 szárkéve fér bele.

A szár az istállóban a marha elé kerül, amely a levelét lerágja. A visszamaradt *izék*, *szárizék*, Tápén *izékszár* kemencefűtésre jó. Tanyán egyszerű kerítést is *korcolnak* belőle.

A *kukoricatalló* az a kukoricaföld, amelyről a szarat már betakarították. A múlt században úgy legettették le. Balassa Iván nyomán³⁰ idézzük a *Nemzeti Gazda* egykorú tudósítását: „... a leggazdagabb takarmányú Alföldön, Debretzen, H. M. Vásárhely, Szeged, Fejérvár környékén, egy szóval, a véghetetlen pusztákkal bíró Vármegyékben is, a hol százezer kukoritzanyilasokról kell gondoskodni, jól, és talán legjobban, tudják a Magyarok, hogy a kukoritzatarló, melyet szokás szerint tsutkának mondanak, egy a legkedvesebb legelők között, a szarvasmarhának. Sőt nem csak, hanem tilamassá (tilossá) is teszi azt a Kösség, rend szerént, a kedvesebb és drágább

³⁰ Balassa, 233.

igás marhák számokra, az ökörtsordának; s végre úgy legeltetik, hogy a mi ott vész, az éppen, és egyenesen csak arra érdemes, hogy a földbe szántsuk, hogy az is hasznát vegye az arravaló maradéknak.”

A kivágott kukoricaszár földben maradt, kiálló töve a *kukoricakotú*, *kukoricakutú*, Tápén *kukoricatuskó*, *kukoricacsutka*. A szántás felszínre veti, tavasszal aztán kézzel dobják ki a földből, és sokszor eltüzelik. Kint a tanyai homokon a *hengör* segítségével sokszor a talajba forgatják, ahol lassan elrothad, trágya lesz belőle.

A csöves kukoricát le kell morzsolni. Ez régebben kedvelt téli, unaloműző munkája volt a családnak, főleg férfiaknak, miközben jóízűen elbeszélgettek, régebben meséltek is. Szomszédok segítettek is egymásnak.

A vetőmagnak szánt kukoricát Alsótanyán farsangháromnapokban zsákban rejtegetve morzsolják, mert így majd a varjú nem látja kiszedni.

A morzsolás legegyszerűbb módja, hogy a *morzsolószékön* ülve, a vasán addig húzzák le-föl a kukoricacsövet, amíg minden szem alá nem pörög róla az odakészített szakajtóba. Más mód az *irdolóval* való lazítás, ami után a csövet bal kézbe veszik, és a jobb kezükben tartott üres csutkával ledörzsölik a még rajta maradt szemeket.

„A *morzsolószék* — magyarázza Tömörkény István — az a kis szék, aminek az oldalába ócska késvas van beleverve, és azzal volt szokás a csöves kukorica csutkájáról leszedni a szemet.”

Az *irdoló*, Tordán *irdaló* arasznyi nyélbe erősített hegyes vasvessző, amellyel a kukoricacső hosszában három-négy, arányos távolságban következő sort lebök-dösnek, hogy ezzel a morzsolást megkönnyítsék.

A leüresedett kukoricacsumával tüzelni szoktak: szaporátlan, de jól ég.

A kukoricát a jószág szemesen, nyersen szokta enni. Elviszik azonban darálni is. A *kukoricadara*, *kukoricaderce* főleg disznóeledel.

A *kukoricalüsz*t megőrölt kukorica, amelyből inséges időkben *kukoricakinyér*, tréfásan *málékinyér* sül. Kedveltebb már a *málé*, *kukoricamálé*, továbbá a *kukoricagaluska*, *kukoricaganca*, *kukoricakása*. Ezekről a táplálkozásnál szólunk.

Olykor sor kerül a *kukoricapálinka* főzésére is: a szemeket először ledarálják, megdagasztják, majd erjedni hagyják.

Krumpli

Öregek ajkán *kurumpli*, *kurumpi*, Vedres Istvánnál *földialma*. Amerikai jövevény, szegedi gyökérveréséről nincsenek pontos adataink. Mindenesetre a múlt század legelején honosodik meg a szegedi tájon, tehát aránylag későn. Ezt az is tanúsítja, hogy szólások, hiedelmek alig fűződnek hozzá, nem tartozik az archaikus ünnepek (lakodalom, halotti tor, karácsonyesti vacsora) ételeinek sorába.

Egy találós kérdés azonban így írja körül: *olyan tyúkom van, aki a föld alatt is mögtojik*. A kitenyészített krumplifajták közül szegedinek látszik a Palugyay Imrétől említett ³¹ *jakabkrumpli* és *tótkrumpli*, továbbá a rövid növévű, de szépen termő *csiszárkrumpli*, a kavics alakú, sárgaszínű *kavicskrumpli*. Kereskedelmi eredetű az *ella-*, a *gülbaba-*, a *hópöhöly-*, a hosszúkás *kifli-*, *krüger-*, *rúzsakrumpli*. Ez utóbbi Szegeden a legkedveltebb. Kertészeinktől, háztáji termelőinktől megkülönböztetett változatai: *nyári rúzs*, *őszi rúzs*, *tomp*a *rúzs*, *puha rúzs*, *ótott rúzs*, másként *pesti rúzs* és a legízletesebb *szegedi rúzs*. Van *aranyalma* fajta is.

³¹ Palugyay, IV, 421.

A krumpli fogyasztásáról a táplálkozásnál, disznóhízlalásnál szólunk bővebben. Főtt krumpli párázata fájós fognak használ. Kovács János szerint³² a dagasztatot régebben tejbe főzött krumplipéppel borogatták. A krumplibokor megszáritott levelét inséges időkben meg szokták törni, és dohánként szívják el.

Mint ismeretes, a krumpli kapásnövény. Vetésére általában áprilisban kerül sor. A tápaiak nagyhéten vetik, hogy majd nagyra nőjön. Vetik *fészökre* és vetik szántás után *borozdába*. Úgyelnek, hogy a földben a gondosan kiválogatott, olykor darabokra vágott *vetőkrumpli* a csirájával maradjon fölül.

A *tallókrumpli* közvetlenül aratás után kerül árpa- vagy rozsvetés helyére. Általában Mindszentek táján ássák föl.

A krumplit pincében teszik el télire, de sok helyen még napjainkban is *vermőlik*. A *veröm*, tápaiak ajkán *sírveröm* olyan 0,5—1 m mély, alkalmoszerűen ásott verem, amelybe télire céklát, kalarábét, legtöbbször krumplit raknak. Tetejét szalmával, földdel, nagy hidegben még trágyával is befödik. Hogy a levegő járja, a verem közepére 5—6 szál szárízéket állítanak függőleges irányban, amelyek között a légáramlás számára kis rések támadnak. Az így elvermelt termés tavaszig is romlás nélkül kibírja.

„Sírveröm” (Tápe)

³² Kovács, 391.

RÖVIDÍTÉSEK:

- ATGY = Alföldi Tudományos Gyűjtemény, I.—II., Szeged, 1946—48.
BorCsan = *Borovszky Samu*: Csanád vármegye története 1715-ig. I—II. Budapest, 1897.
Délm = Délmagyarország. 1910.
EA = Ethnológiai Adattár. Néprajzi Múzeum.
Ért. = A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője, majd Néprajzi Értesítő. 1900.
HódOkm. = *Szilády Áron—Szilágyi Sándor*: Hódoltsági Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. I—II. Pest, 1863.
MNGY = Magyar Népköltési Gyűjtemény I—XIV. Budapest, 1872—1924.
MNy = Magyar Nyelv 1905-.
NK = Néprajzi Közlemények. 1956.
NNy = Népünk és Nyelvünk. 1929—1938.
RMKT = Régi Magyar Költők Tára I—VIII. Budapest, 1877—1930.
Schematismus 1900 = Schematismus Cleri dioecesis Csanadiensis pro anno jubilari MDCCCC. Temesvarini 1900.
Száz = Századok 1867—.
SzH = Szegedi Híradó 1859—1917.
SzN = Szegedi Napló 1878—1922.
SzegSz = *Bálint Sándor*: Szegedi Szótár I—II. Budapest, 1957.
TemMon = Temes vármegye monographiája, Magyarország városai és vármegyéi. Szerkeszti Borovszky Samu, Budapest, 1914.
TorMon = Torontál vármegye monographiája. Magyarország városai és vármegyéi. Szerkeszti Borovszky Samu. Budapest, 1914.
Velics—Kammerer = *Velics Antal—Kammerer Ernő*: Magyarországi török kincstári defterek I—II. Budapest, 1886—1890.
VU = Vasárnapi Újság 1854—1921.

DAS „GESCHLECHT VON SZÖGED“ DAS VOLKSLEBEN DER GEGEND UM SZEGED

(Zusammenfassung)

Forschungsgeschichte

Im ersten Kapitel seines Werkes beschäftigt sich der Verfasser mit der Forschungsarbeit vom volkskundlichen Interesse in Szeged.

Das Verdienst des Bahnbrechers gehört dem in Szeged geborenen András Dugonics (1740—1818), der von der ungarischen literaturhistorischen Forschung als der Begründer der volkstümlichen Richtung, der ungarischen Schule betrachtet wird. Viele gingen in seiner Spur. Der ausgezeichneteste unter ihnen, Benedek Csaplár (1821—1906), ein Piaristenlehrer, organisierte von seinen Schülern eine Sammlergemeinschaft. Sein Geist hatte eine entscheidende Wirkung auf Lajos Kálmány (1852—1919), einen unserer grössten Folkloristen, der hauptsächlich die Szegediner Traditionen verewigte. Sein einstiger Mitschüler im Gymnasium, später sein Freund Immanuel Löw, Oberrabbiner von Szeged (1854—1944) ist der Bahnbrecher der jüdischen Folkloristik von internationalem Ruf.

Die volkskundlichen Eigentümlichkeiten des Wirtschaftslebens von Szeged untersuchte zuerst István Vedres (1765—1830).

István Tömörkény (1866—1917), der Direktor des Museums von Szeged, einer der Klassiker des ungarischen Novellenschreibens, stellt in seinen Werken fast ausschliesslich das Szegediner Bauerntum, das einfache Volk dar. Sein Lebenswerk ist auch die unentbehrliche Quelle der Volkskundeforschung in Szeged. Sein Nachfolger im Amt, Ferenc Móra (1879—1934) besteht auch auf die volkstümlich-schriftstellerischen Traditionen der Stadt. In der Aufdeckung, in der Forschungsarbeit haben sich viele ausgezeichnet, so János Kovács (1852—1918), Károly Cs. Sebestyén (1876—1954).

Die im Jahre 1921 gegründete Universität von Szeged und die Pädagogische Hochschule (1929) trugen auch im grossen Masse der ständigen Blüte der Szegediner ethnographischen Forschung bei. Eine berühmt gewordene progressive Gruppe der Universitätsjugend führte ihre Arbeit dieser Richtung mit einer ernsthaften sozialen Verpflichtung durch, ihre hervorragendsten Mitglieder waren Gyula Ortutay und Ferenc Erdei (1910—1969).

Siedlung und Gesellschaft

Die Stadt Szeged, das Herz einer charakteristisch wirtschaftlichen und ethnographischen Gegend erstreckt sich am Zusammenfluss der Theiss und der Mieresch, in der Mitte einer mächtigen Wassergegend. Bei der Ansiedlung des Ungarntums half auch die abwechslungsreiche Bodenzusammensetzung. Schon König István I. (+1038) entdeckte die Bedeutung der Salzbeförderung auf dem Fluss Mieresch.

Da Szeged im Interesse der Salzbeförderung u. Verteilung immer unter besonderer königlicher Obhut und Fürsorge stand, begann bald die Urbanisierung. So der ursprüngliche ungarische Charakter seiner Bevölkerung, wie ihre sprachliche Einheit kann nicht bezweifelt werden.

Der Kern des heutigen Szeged bilden eigentlich drei Inseln: das uralte **Alszege** [das untere Szeged], also die heutige Unterstadt "**Alsóváros**", **Felszege** [das obere Szeged] "**Főlsóváros**" also die heutige Oberstadt, und die Burg mit der Planke, "**Palánk**" oder die heutige Innenstadt. Am Ende des Mittelalters war Szeged eine der imposantesten Städte unseres Landes. Der Grund seiner Macht ist der Wohlstand seiner Bürger. Seinen Reichtum schöpfte es aus Salzbeförderung, Fischerei, Viehzucht, Schifffahrt und Weinbau.

Die Szegediner Landschaft ist der Schauplatz von ständigen Volksbewegungen, zugleich der Auskristallisierung volkstümlicher Eigentümlichkeiten, die schon seit dem Ende des Mittelalters fast zusammenhängend dargestellt werden können.

Vom 18. Jahrhundert an können wir die ethnographischen Eigentümlichkeiten der Szegediner Landschaft: ihre Zusammensetzung und Gliederung schon kontinuierlich und mit einer reichen Dokumentation veranschaulichen.

Die „Seele“ der Landschaft, ihr Kern ist natürlich die Stadt Szeged, deren einzelne Stadtteile teils der historischen, wirtschaftlichen, gesellschaftlichen Entwicklung, teils aber der gemeinschaftlichen Arbeitsteilung zufolge bis heute wahrnehmbare Miniatureigentümlichkeiten zeigen. Nach der Türkenherrschaft, in der Barockzeit wird die nach Stadtteilen getrennte Volksleben von Szeged wiedergeboren, bzw. sie entfaltet sich weiter, ist noch lebhafter geworden.

Die mit Sagen, Legenden umgebene mittelalterliche Kirche der Unterstadt ist zugleich auch ein Wallfahrtsort. Die Landwirtschaft der Unterstadt war schon im Laufe des 18. Jahrhunderts intensiv, die Tabakgärtnerei erzielte eben eine ländliche Bedeutung. Die Szegediner, hauptsächlich untertätischen Tabakgärtner [sog. *gányó*] sind wegen ihrer guten Arbeit in weiten Gegenden gesucht.

Der Tabakanbau wird von der Mitte des vorigen Jahrhunderts durch die Paprikakultur gelöst, die bald einen Weltruf erreichte. Hier zeichneten sich auch die Unterstädter aus. Die Bewohner der Oberstadt beherrschten schon vom Mittelalter her das Szegeder Handwerk, das Zunftleben, Wasserleben, den Verkehr auf der Theiss. Ihre Salzkammer blühen schon in der Arpadenzeit. In seinem Teil, genannt *Tabán* bürgert sich das türkische Gerberhandwerk ein. Der berühmte Szegeder Pantoffel entwickelt sich aus diesem Handwerk. Während der Türkenherrschaft wurde ihr anderer Teil *Fazékször* genannt. Hier wurde der berühmte Topf (genannt *bokály*) hergestellt.

Die heterogene (ungarische, türkische, südslawische, deutsche, französische, jüdische) Gesellschaft der Planke ist am Ende des 18. Jahrhunderts, in der Barockzeit dem Wesen nach schon als Szegeder betrachtet zu sein. Der Name von *Rókus* (Rochus) bewahrt das Andenken an die Pestepidemien im 18. Jahrhundert. Der Namensgeber des Stadtteils ist die Sankt-Rochus-Kapelle. Seine Stammbevölkerung geriet hauptsächlich aus dem Oberstädter, kleineren Teils dem Unterstädter ärmeren Volk: aus dem Kreis der nicht zur Zunft gehörigen Handwerker, Fuhrmänner, Marktgänger. Hier wurde dem Judentum am Ende des Jahrhunderts der Wohnort zugewiesen.

Das mit der Armut ringende Volk von *Rókus* schafft eben mit der Erfindungskraft der Bedürftigen neue, blühende Beschäftigungen, zu denen keine Zunftausbildung nötig war. Solche sind die Schäferei, die Maiszucht und die Schweinemast und daraus die Salamierzugung, weiter die Sodakehrung, das Seifensieden und die Auslaugung, wie auch die Beförderung.

Die Gärtnerei und die Baumschulen von europäischem Ruf in *Újszeged* erschaffen die Armbauern der Unterstadt von der Hälfte des vorigen Jahrhunderts auf dem Überschwemmungsgebiet der Mieresch (Maros).

In der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts gibt das Szegeder Volk beträchtliche Tabakgärtner-Schwärme den unbewohnten Gebieten südöstlich im weiteren Zwischenstromland von Theiss und Mieresch. Die hier entfaltende allodiale (befreit von feudalen Dienstleistungen) Wirtschaft macht den arbeitsintensiven Anbau des Tabaks möglich, was also eine intensive Bewirtschaftung verlangt. Die berühmten Szegeder Tabakgärtner werden auch mit günstigen Bedingungen auf die neuen Herrschaftsgüter des Banat angesiedelt. In dieser Gegend gründet das Volk von Szeged zwischen 1779—1848 mehr als 50 Dörfer.

Die andere mächtige, aus der Stadt Szeged ausgehende Volksbewegung ist die Entstehung der Szegeder Gehöftwelt, die um die Hälfte des vorigen Jahrhunderts anfängt.

Infolge der Vermehrung an Zahl der Bevölkerung, der Entstehung des modernen volkswirtschaftlichen Lebens, der reich werdenden Möglichkeiten der Verwertung (Eisenbahn) ist die Erhaltung der riesigen Weiden, der Bezirke unzeitgemäss, unhaltbar geworden.

Die Stadt Szeged sorgt schon zu Beginn des 19. Jahrhunderts auf das Bestreben von István Vedres im Interesse der Bodensicherheit für die Anpflanzung von Sandwäldern. Dem Beispiel von Szeged folgen auch andere Städte (Szabadka, Kecskemét, Nyíregyháza).

Zur gleichen Zeit, also vom Anfang des vorigen Jahrhunderts ab beginnen einige wohlhabende städtische Bürgerfamilien, vielmals ganze Generationen auf dem für unfruchtbar gehaltenen Sand Wein anzupflanzen. Hier fasst die erste Generation des aus der Stadt um die Hälfte des vorigen Jahrhunderts ausgewanderten Volkes nach der Bahnbrechung der Weinanpflanzung einen festen Boden und beschäftigt sich schon mit Ackerbau und Gehöftwirtschaft. Ein bedeutender Teil des Sandes von Majsa, Halas, Félegyháza ist auch von diesem weiterwandernden Szegeder Kleinbauernum fruchtbar gemacht.

Haus, Heim

Die Behausung der Szegediner Gegend, ihr Bauernhaus richtete sich auch jahrhundertlang nach der Naturumgebung. In erster Reihe wurden also diejenigen Materien verwendet, die an Ort und Stelle zur Verfügung standen.

Die Behausung der Hirten („*cserény*“ genannt), die auf der Pussta zum Interimsquartier diente, — extemporierend und geflochten — verschwand schon. Von den altmodischen Fischerhütten, den Feldhütten kommt kaum eine, die Kunde gebracht hätte, vor. Die ersten armen auf sich verlassenen Gehöftansiedler, Einlieger, Kleinpächter drückten sich in Erdhäuser, Erdschollenhäuser. Das

Erdhaus war eine vorläufigen Charakter tragende, in den Boden versenkte, ordentlich aus einem Raum bestehende Behausung, wo oft Feldbänkchen zum Liegeplatz dienten. Das *Erdschollenhaus* war eine aus Erdschollen zusammengesetzte Baulichkeit.

Das städtische Bauernhaus ist seine Struktur betrachtet einreihig, dreiteilig, in der Mitte befindet sich die Küche mit freier Feuerstelle, von da ist auch der im vorderen und hinteren Zimmer untergebrachte Ofen zu heizen. Die Küche gliedert sich übrigens mit einem dünnen, an einen Triumphboden erinnernden, auf dem Namen „szemöldökfal“ erwähnten rauchfangenden Mauerwerk auf zwei Teile.

Wir müssen auf das meist charakteristische Verzierungselement der Szegeder Volkskunst hinweisen, das auf dem Namen „Gottesauge“ („istenszöm“), allgemeiner aber als „Sonnenstrahl“ bekannt ist. Wir finden es auf alten Strassentüren, Toren, den Vorplätzen von Öfen, vorher auch auf Wassermühlen, aber besonders an den Fassaden der in den letzten Jahren des vorigen Jahrhunderts und zu Beginn unseres Jahrhunderts erbauten Bauernhäuser. Die Sonne gehört zu den uraltesten beschirmenden Verzierungsmotiven bei allen Völkern.

Der bäuerliche Hausbau hatte auch in Szegediner Gegend eine reiche Glaubenswelt.

Die traditionelle bäuerliche Heimkultur ist auch in der Szegeder Gegend nur in Bruchstücken zu sehen. Den uralten, anspruchslosen Charakter der Hauseinrichtung, des Mobiliars können wir auch aus dem Heim der ersten Generation von den auf Gehöfte siedelnden zurückverfolgen: der Ofen mit dem Bänkchen, zu Hause geschnitzte, zierlose, meist niedrige Stühle, zugleich niedrige Bänke und Tische, Bettarten, auf die Decke gehängte Kleiderstangen. Demgegenüber verbreitet die im Laufe des Jahrhunderts entfaltende Tischlerzunft die Barock-Wohnkultur.

Die kleinbürgerliche Wohnkultur des 20. Jahrhunderts ist auch ins Heim unseres Volkes hineingegen.

Das Wasserleben

Das Volksleben von Szeged ist von der Theiss untrennbar. Sie wirkte in die Siedlungsformen der Stadt ein, bestimmte die Szegeder Weise und Möglichkeiten der Arbeit, unaufhörlich inspiriert sie die Traditionswelt und die Volksdichtung, beeinflusst das menschliche Verhalten.

Die Theiss vor der Flussregelung und ihr Wassergebiet hat zwar das Volk mit ihren launischen Überschwemmungen in Angst gehalten, aber sie gab ihm Schilf, Röhrkolben, Holz, Heu, Fisch, Vogel, Ei; so sicherte sie die primitive völkische Selbstversorgung, die unentbehrlichsten Bedingungen der stationären Wohnung. Sie verteidigte es oft von den feindlichen Überfällen, und so konnte sich die Kontinuität des auch die Türkenherrschaft überspannenden Volkslebens der Gegend verwirklichen.

Das Sammeln am Wasser, die Jagd, die Kleinfischerei, der Vogelfang, weiterhin das Mattenflechten, das Schilfschneiden, das Sandtragen sind uralte Beschäftigungen in dieser Gegend.

Der Vogelfang hat sich noch um die Jahrhundertwende genügend gehalten. Man hatte besondere Vorfahren für den Fang der Stiglitze und der Wachteln.

Der Taubenfang war vielleicht die grösste Leidenschaft der Szegeder Männerwelt, mehr schwärmerisch als das Kartenspiel und das Weintrinken, das Rauchen und das Fussballspiel, der jede Schicht der Gesellschaft in seiner Macht hielt: den Arbeiter und den Handwerker, den gelehrten Menschen und den Bauern, den Armen und den Reichen. Es gibt kaum eine andere Stadt im Lande, wo so viele Taubler wäre, wie in Szeged.

Was die Taube betrifft, hält ein echter Szegeder Taubler nur solche Rassen, die mit ihrem Flug, daneben aber auch mit ihrer Treue, ihrer Anhänglichkeit hervorragen, und sind dazu fähig, die Sportbegeisterung des Taublers zu befriedigen. Solche ist vor allem die Szegeder „purszli“ oder „purcli“ (offensichtlich die Ableitung des deutschen Wortes: Purzel).

Die andere sehr beliebte kreisende Rasse ist die Wiener Taube, oder kurz nur die Wiener.

Der Taubler ergötzt sich am Flug seiner Tauben, an ihrem spielerischen Purzelbaum in der Luft. Grösser als dieser Genuss, in der Tat eine Leidenschaft ist die Erbeutung, der Einfang der in Luft allein herumfliegenden, von ihrem Schwarm getrennten, fremden Taube.

Der Grossmeister des Wasserlebens in der Szegeder Gegend ist vielleicht seit Jahrhunderten das Tápéer Volk. Für die Zähigkeit seiner diesartigen Traditionen ist es charakteristisch, dass zahlreiche Zweige des Sammelns am Wasser und der Wasserwirtschaft auch heutzutage in seiner Hand blüht. Wir weisen hauptsächlich auf die besondere Fähigkeit des Mattenflechtens und des Schilfschneidens hin, die eine weit über die Selbstverpflegung zeigende Bedeutung hat.

Die Szegeder Fischer haben nie eine Zunft gebildet. Trotzdem hatten sie eine Fahne.

Die Theiss ist nicht nur in der örtlichen Selbstverpflegung bedeutend, sondern sie ist auch ein berühmter Wasserweg schon von der Arpadenzeit an, dessen Knotenpunkt eben Szeged ist.

Die alten, mit Pferd gezogenen Fruchtschiffe aus Holz wurden Schnecken genannt wegen dem schneckenartigen Auslauf ihres Bugs. Sie wurden von den Szegeder Schiffszimmermännern, anders sog. „Super“ hergestellt.

Das Schleppen der Schiffe führten diejenigen Häftlinge der Szegeder Burg durch, deren Todesstrafe aus Gnade auf diese Zwangsarbeit geändert wurde. Der örtliche Name dieser Häftlinge war „lajmás“. Diese Arbeit führten dann lange Zeiten neben den Szegedern die armseligen serbischen Bauern von Deszk, durch.

Unsere Schiffer schifften auf der Theiss von Szeged bis Szolnok, und wenn es ihnen der Wasserstand erlaubte, bis Tokaj, auf der Mieresch bis Nagylak, manchmal bis Arad, auf der Körös bis Gyoma. Der Getreidetransport wurde auf der Theiss, auf der Donau, auf der Sau bis Sziszek, auf der Donau bis Pest, bis Győr, manchmal bis Wien, sogar bis Regensburg abgewickelt. In entgegengesetzter Richtung schifften sie oft bis zum Schwarzen Meer.

Zu den bürgerlichen Pflichten gehörte in dem einstigen Szeged die Burgbefestigung und die aktive Teilnahme am Hochwasserschutz.

Schäferei, Viehzucht

Die Viehzucht, die Schäferei war durch lange Jahrhunderte eine der reichlichsten Nahrungsquellen von Szeged. Auch der Viehhandel, szegedisch die Metzgerei blühte. Am Ende des Mittelalters war Szeged der Ausgangspunkt der nach Italien gerichteten einheimischen Ausfuhr. Die Stadt wird als solcher von einem italienischen Viehhändler erwähnt (1515). Diese entwickelte Viehzucht erklärt die tief in die Türkensherrschaft hineinreichende privilegierte Lage der mit Viehhandeln, mit Handel beschäftigenden Szegeder Fleischer. Diese Lage hat auch der Türke zur Kenntnis zu nehmen, weil er sie auch für sich nützlich findet.

Im türkischen Staatsapparat führten die in Szeged gebliebenen Fleischer den Postdienst aus. Sie trugen die Briefe der türkischen Behörden nach Ofen (Buda), Eger, Temesvár, Belgrad. Sie waren die Eilboten, zugleich auch die Wegweiser der Heere. „Die Szegediner Fleischer — schreibt eine türkische Urkunde — waren seit alten Zeiten bis auf den heutigen Tag die Träger der Befehle des Padischachs und anderer die Regierung betreffenden Briefe: bald nach Ofen, bald in andere christlichen Städte und Provinzen.“

Infolge ihres beschwerlichen Dienstes waren sie ausser der Zahlung der Zusammenraffung [„harács“ genannt] von allen öffentlichen Schulden befreit.

Im Sinne der uralten Traditionen der Feldgemeinschaft hatte ein jeder Szegeder Bürger auf den Heiden der Stadt Weiderecht. Vom 18. Jahrhundert an haben wir weitere Angaben über Hirtenleben, Herdenzucht. Das zahme Vieh kam in Winter unter Dach, das Herdenvieh überwinterte unter dem Heidenhimmel.

Was die Schäferei betrifft, nehmen sich auch die Szegeder Schäfer im Laufe des 18. Jahrhunderts von der Einbürgerung des feinhaarigen Schafs [merino] tüchtig ihren Teil. Die Kirmes (der 26. Oktober) des Patrons unserer Schäfer, zugleich auch des Schutzheiligen der Kirche von der „Planke“, des Demetrius war eine der grossen, sehenwürdigen Feierlichkeiten des Szeged im Barockzeitalter.

Mit der Welt der alten Szegeder Hirten, hauptsächlich mit der der ungezähmten, der Herdenhirten hing auch das Betyarenleben zusammen, dessen einst in ganzen Europa als sein Symbol erwählte Hauptgestalt der in der Unterstadt geborene Sándor Rózsa war.

Der Betyar ist ein Wort der Alföld türkischen Ursprungs, und seine Bedeutung war ein ohne Dienst herumschleudernder junger Hirtengeselle. Entweder der armselige Hirtenjunge, oder — infolge seiner allmählichen Verantwortung — der wohlhabende Rechnungsregler war für das ihm zur Hand gegebenen Vieh verantwortlich. Wenn sie nicht abrechnen konnten, dann mussten sie den Schaden von den eigenen ebenso dort weidenden einigen Rinden, Pferden ausgleichen. Um das zu vermeiden, ersetzten sie ihn mit fremdem, gestohlenem Vieh. Es kam oft ans Tageslicht, und der Hirt wurde entweder in Ketten geschlagen, oder aber wurde aus ihm ein Strolch, Strassenräuber, Landflüchtige. Durch diese strenge Verantwortlichmachung waren nicht nur abenteuerlustige Jugendliche, sondern auch etlichemal anständige, reife Menschen gezwungen Betyaren zu werden, sich der arbeitenden Gesellschaft zu entreissen. Der sich den zeitgleichen feudalen Rahmen zu schliessen nicht wollte, nicht konnte, wurde dem auch notwendigerweise diese Verbannung zuteil.

Landwirtschaft

Über die Blüte des landwirtschaftlichen Lebens zeugen schon auch die archeologischen Funde. Zahlreiche Szegeder Bürger haben einen Weingarten in der berühmtesten Weingegend des mittelalterlichen Ungarns, in Syrmien. Die Weine von Syrmien und Baranya werden hauptsächlich von den Szegedern nach Polen geliefert. Der Ackerbau während der Türkenherrschaft zielte in erster Reihe auf die Befriedigung der örtlichen Selbstverpflegung ab.

Die türkische Gartenkultur sollte bestimmt eine grosse Wirkung auf das lehrsame Szegeder Volk ausüben. Von Balkan her mit türkischer Vermittlung hat sich in Szegeder Gegend eingebür-

gert der Anbau des Tabaks, später aber der des Paprikas und erreichte aus der Veranlagung unseres Volkes ein hohes Niveau.

In der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts wird der Szegediner Tabakanbau bekannt, später aber wird er von ländlicher Bedeutung. Die unmittelbaren Umstände seiner Entstehung sind nicht ganz klar. Es ist aber Tatsache, dass die Szegeder Gegend ungefähr zwischen 1750—1850 die wichtigste Stelle der südländischen Tabakkultur ist.

Charakteristisch ist für die Szegeder Gegend, dass manche Teile der um die Stadt liegenden, seit uralten Zeiten bebauten Schwarzfelder die Gestalt eines Halbmonds haben.

Die Weizensaat hatte früher charakteristische Verbote, Vorschriften. Am Tage der Saat buken die einstigen Tápaer kein Brot, sie haben nicht einmal die Asche im Ofen berührt. Der Bauer schlief davor nicht mit seiner Frau. Die Weizensaat in Tápé geschah früher aus dem Weihnachtstischtuch, oder aus dem hausgewebten Backtischtuch, aus demselben, dessen Leinen auch zur Anfertigung der Erntehose, bzw. Ernte-„Gatya“ diente.

Auch der Beginn der Ernte hatte zahlreiche kultische Momente, von denen einige auch noch bis heute fragmentarisch weiterleben.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Előszó</i>	5
A szegedi néprajzi érdeklődés és kutatás múltja	7
Település és társadalom	53
Szeged neve	53
A város és a táj	57
Felsőváros	79
Palánk	84
Alsóváros	93
Rókus	99
Móraváros	103
Újszeged	104
Telepek	108
A szegedi határ	109
Távolabbi kirajzások	129
A szegedi nagytáj települései	140
A helységek ismertetése	141
Akács	141
Albertfalva	142
Algyő	143
Apáca	145
Ásotthalom	146
Aurélháza	149
Bakóvár	149
Balástya	149
Balotaszállás	151
Battyánháza	151
Bánkút	151
Bánlak	151
Beodra	151
Béb	152
Bégaszentgyörgy	152
Bócsa	152
Bolgártelep	153
Bordány	153
Budzsák	154
Cernabara	154
Cérnya	154
Csák	155
Csanytelek	155
Csóka	156
Csólyospálos	156
Csöngöle	159
Deszk	160
Detta	161
Dézsánfalva	161
Dezsőháza	161

Dóc	161
Domaszék	161
Dombegyház	162
Dombiratos	163
Dorozsma	164
Ferencszállás	166
Firigyháza	166
Forráskút	167
Földeák	167
Gyála	169
Gyulafalva	170
Hajdújárás	171
Halas	171
Harkakötöny	175
Horgos	176
Illancs	178
Imretelek	178
Ittebe	178
Jászszentlászló	178
Jázova	179
Józsefszállás	180
Kaskantyú	180
Keglevichháza	181
Kelebia	181
Kigyós	182
Kikinda	182
Királyhalom	183
Kisiratos	183
Kisorosz	184
Kisszállás	184
Kissziget	185
Kistelek	185
Kiszombor	186
Kláralfalva	188
Kömpöc	188
Körösztös	189
Kübekháza	189
Lele	191
Ludas	192
Lukácsfalva	193
Magyarszentmárton	193
Magyarszentmihály	194
Majdán	194
Majláthfalva	195
Majsa	195
Makó	196
Mártély	197
Martonos	198
Mérges	199
Mindszent	200
Monostor	201
Mórahalom	201
Morotva	203
Muzslya	203
Nőrincse	203
Óföldeák	203
Ókeresztúr	203
Omor	204
Oroszlámos	204
Ószentiván	205
Ótelek	206
Óregfalu	206

Ötömös	207
Ötvösd	209
Padé	209
Podlokány	209
Porgány	210
Pusztaföldvár	210
Pusztakeresztur	211
Rábé	211
Röszke	212
Rúzsa	212
Ság	213
Sámson	213
Sándorfalva	213
Sasülés	214
Simonyifalva	215
Sövényháza	215
Szabadka	218
Szaján	219
Szank	222
Szapárfalva	223
Szatymaz	223
Százegyház	225
Szőreg	225
Tamásfalva	228
Tápé	229
Tázlár	234
Terján	237
Térvár	239
Tiszahegyes	239
Tiszaszentmiklós	240
Tóba	240
Tompa	241
Torda	241
Törökbecse	242
Törökkanizsa	243
Töröktopolya	244
Udvarnok	244
Udvarszállás	244
Újfalu	244
Újkígyós	244
Újszentiván	247
Üllés	247
Ürményháza	248
Valkány	249
Verbica	249
Verbovicsziget	250
Vöröcsárda	250
Vrányova	250
Zákányszék	250
Zichyfalva	251
Zimándköz	251
Zsana	252
Zsombó	252
Ház, otthon, tanyaporta	253
A ház, a berendezés és ezek hagyományai Szegeden és környékén	253
Homoki hajlékok, tanyaházak	324
A tanyai ház	327
Víziélet	339
A Tisza, a Maros és a kisvizek világa	339
Pákászat, madarászat	360
Galambászat	381

Gyékényszövés és nádvágás	393
Gyékényszövés	393
Nádvágás	404
Homokhordás	409
Halászat	415
Pásztorkodás, jószágtartás	443
Külterjes és háztáji állattartás	443
Legeltetés	443
Lótartás	450
A szarvasmarha tenyésztése	460
Juhászat	475
Jóságok a ház körül: disznó, kecske	489
Baromfinevelés	508
Méhészkedés	511
Mezőgazdaság	513
A föld megművelése, gabonatermesztés	513
Szőlőművelés	568
Gyümölcsstermelés	589
Kapásnövények	599
Dohány	600
Paprika	608
Kukorica	612
Krumpli	616
Rövidítések	618
<i>Das „Geschlecht von Szeged“. Das Volksleben der Gegend um Szeged (Zusammenfassung) . . .</i>	619
Tartalomjegyzék	624

Kiadásért felel a szegedi Móra Ferenc Múzeum igazgatója
Példányszám 2000 — Terjedelem 55 (A/5) ív
Készült monószedéssel, íves magasnyomással az MSZ 5601-59 és 5602-55
szabvány szerint

2662 — Szegedi Nyomda

